Аԥсны
Аҳәынҭкарратә
шәкәҭыжьырҭа

Мушьни Миқаиа

Иҩымҭақәа реизга

III-томкны

Ацҳәынҭшәкәҭыжьырҭа
Аҟәа – 2009

Мушьни Миқаиа

Иԝымҭақәа реизга

II-атом

Ахьа

Ароман

Актәи ашәкәы

Ацҳәыҵтшәкәтыжьырта

Аҟәа – 2009

ББК 84(5)6-5
Ì 53

М. Миқаиа. Иҩымҭақәа реизга. Аҩбатәи атом. Аҳка. Ароман Апҳәыҭшәкәтыжьырта, 2009 ш. – 780 даҟьа.

М.©Миқаиа

АВТОР ИКЫНТӘИ

Абри иахьа аҵхьаԥцәа ишәыдызгало инеиҵыху апрозатә ԥымҭа, шықәсқәак рышьтахь, нап асыркуеит ҳәа сыҵхыз иалашәаргьы ихасҵомызт. Ихасҵомызт, сыгәгьы итамшәаҵызт, избанзар, саагылазаргьы, цәгьа изԥы бзиа изԥы ажәеинраалақәа ракәын снапы злакыз. Иаамҵсахзакәан иахьа уажәраанзагьы ажәеинраалақәа рымԥахәаста саныланы сааиуан. Итабыргуп, иналаршәԥаларшәны ажәлар рҿаҵыц ҳәамтақәа ирылхыз ажәабжь кьаҿқәа скьыцхылон. Убарт ажәабжь кьаҿқәа еидызкыло шәкәы хәыҷыкгьы тсыжьхьан. Аха зегьы акоуп, апоезиа аҳәаақәа сара сзыҳәан итшәахо, сыҽсызтамыгзо салагеит. Игәԥарамкәа избартахеит сбызшәа аиҿыхыртақәа зегьы хартәааны сажәеинраалақәа рҿы ишсызцәырымгаз. Абызшәа ацәыргара адагьы, исызтымхуа сгәаца итахеит сара сахьиз, схәыҷреи сажәреи рымԥахәастақәа ахьеиҵылаз Тур ихәы иқәнакааз ацеамбарцәа рбызшәа абеиара, аҵшзара.

Хәыҷык сажәа сагәылахозаргьы исҳәарц стахуп, сара сзыҳәан даараза ихьантаз абри аԥымҭа саламгар ада цсыхәа сымамкәа стазыргылаз амзыз. Ҧытԥык ишеиҵырҳәахьоу, ишеицгәартахьоу еиҵш, «Тур ихәы х-қытак иршаеҵәаҵәкьоуп» ҳәа иашьтан. Бжь-тзы заҵәык ракәын абри ахәы цшза иаақәнакааузгьы. Нак унхшәар, Ҷьгьарда ақыта акалт уналагылон. Арахь уаахшәар, Кәтол ахуаа унарылагылон. Мраташәара аганахь, Ҭ оумышь аҳабла, азы аҵшаҳәа унангылон. Агәыла ааигәа дхамазамызт. Ажәԥан иналшәаз ашаеҵәа еиҵш абри алакә хәыцшза каршәын ах-қытак рыбжьара. Оумашәа иубаша, иахьагьы еилкаам абри ахәы иныкәырҳәацәоз нҵәара зыкәзамыз ажәлар рҿаҵыц ҳәамтақәа еиуеиҵшымыз ажанрқәа: алакәқәа, ажәабжь кьаҿқәа, ажәаԥкақәа, ажәарццакқәа, ацуфаракәа, атәҳәақәа, аҵыс бызшәа,

абна бызшәа, х-цхык еихала-еихыцыргьы цыхәаццәарак змамыз аҳәамтақәа реиуа, имашәырны акәзаргьы, ма Цьгьарда, ма Кәтол ахуаа, Ҭоумышь – цьарамзар цьаргьы иуцыломызт. Абра мацара абжьтаацәарак рыԥнартақәа рҽы заҵәык акәын абарҭ ахьыршәыгәқәа, абраҟатәи ашлақәа есуаха рыци-рышәи ирыцразааны иахьырҳәоз. Еилкаам иахьагьы, ажәԥан иахьыршазызшәа, асаранць еиҵш абри ахәаҽы абарҭ итԥадоу аҳәамтақәа какәхашьас ироуз. Еилкаам иахьагьы, абраҟа инхоз ашлақәа абас лымкаала, лакәшәа хаҵламҳәала аз-хьамҵш зладыршуаз абаԥхатәра рылазҵаз амаза.

Сара абыржәыгьы сыбла ихгылоуп, схәычра азын цхы еиҭаҳәатәқәа. Еиҽашуаз акәазтхарамца иахибаҳәа, аеҵәа рҟәаршԥы еиҵш, архнышьна иахьызсаны ахәблы иаҵаҵсоз ацыцхьқәа. «Цыззы» ҳәа иаацымҵәазакәа аеҳәа ахахьы аҭынчра зырцәажәоз арцу.

Схәычра инаркны сышлара ашҭа сынталааныза, иахьагьы-уахагьы срылагылан ҳхәаҽы имԥацысуаз ажәытәзатәи аҵсуа қьабзқәа. Аҵсраҟәа, аҵсхәраҟәа, аиныхраҟәа, аимҭа-харақәа шымԥацыргози, ирымԥаҵгашьази. Ҽеила сырхааныԥ аԥыжәлантәык аиҳара баанс зыбжьаз еинраалашьа формақәас ирымаз, еинзраалоз абыргцәа. Издыруан, избахьан ашьцса ахәцҳа дшылырхуаз. Издыруан, абра избахьан анышәынтра ишасасуаз, изасасуаз. Издыруан урҭ рымԥаҵгашьа апроцесс шыҟаз. Избахьан, исаҳахьан ахҟа зыбжьаз аиҳаҵәа еинзраалоз абыргцәа рдоуарақәа, рцәажәашьтыбжьқәа. Исаҳахьан ашьанца еиԥызхуаз, ахаҳә зыршәтуаз ашлақәа ражәа еихырҽиаақәа.

Абри итҵаам ажәԥан аҟәырҷаха аҭыҵ маза иаман, иара ахатәы фольклор шамаз еиҵш, ахатәы етнографиагьы. Урҭ ажә аҷаҷа еиҵш еиласан еиуеиԥшымыз аформақәа рыла. Урҭ иахьагьы ҭәҳәала ирныԥшуеит ажәлар рдоуҳатә культурҽи, рматериалтә ҭагылазаашьеи..

Аҧсны жәлар рпоет Баграт Шьынқәба абри аҧсамбарҧәа рхәы ҧшза азыҳәан абас иҳәахьан: «Сара бжьышықәса слаба нкыдхны, ажәлар рҽаҧыц ҳәамҭақәа реизгаразы ақытақәа срылан. Исгәалашәоит мшы ман-шәалак аҽны, Кәтол снапсын, Басариа Шьагә игәарабжьара сныбжьысын, Аҭара аҧсуаа рахь схаларц Тур ихәы иаҧ-ганы инагаз, Ҕәадеи, Ҷьгьардеи, Ҷлоуи, Аҭара аҧсуаа ирыбжьгаз абна мҩахәаста санылаы сышнеиуаз, Касланзиаа ахьынхоз ахәы аҧаҟа саннеи, саатгылан хьаҧак амҧа сыҧсы ааиҭаскит. Сахьынаҧшуаз избон рацәак инаҳаракымыз ахәы ҧшзаҽы ҭыз ҭыпқәак шықәгылаз. Ҧшьбаҟа-хәбаҟа ҭзы ракәхарын убри ахәаҽы инхоз. Арахьтәи ахәаҽгьы ҧьарак-ҩыҧьара лҩаҧәқәак ҩарышьтуан.

Уажәы убри ахәаҽы схалоит, аха баша сымҩа зынсырхарызеи, уеизгьы-уеизгьы ҽыцс исаҳарызеи убраҟа, ахалара иаҧсамзар ҟалап ҳәа аасхәыцын, уахь уаҳа ахалара сеазымккәа, Қәтараа рызлагара снапхнысын, Ахьажә ахәы сынкыдлан, Аҭараҟа сҧеит. Санаауазгьы абри амҩала акәын Ҷлоуҟа сышҧоз. Иуан Кәаҧиа санааивала, Тур ихәы уаҳа сазымхәыцкәа аҩхаа сынҭысын, Ажьи Чмыт иҭынхара сыҩхалеит. Убрантәи Амҷаа рхәы схыҧны, Багаҧшьаа рхәы снапхнысын, ҧаҟа амҩаду снангылеит. Ушьҭа Ҷлоуҟа схы рханы сҽынасхеит. Зегьы зхысҳәааз, Тур ихәы ауп. Убри ихәычыншьаланы, иҟәыншьаны сахьхамлаз ахәаҽы акәзаап жәлар рҽаҧыц ҳәамҭақәа рыхаара-бзаара зегьы асараҧь еиҧш кьыс рымазамкәа икаҟәханы иахьыҟаз. Шәкәыҩоык, ма фольклористк, етнографк ишьапы нықәмыргылазакәа убри амышхәбзазара, убырҭ ҧыхәаҧҵәара змамыз жәлар ражәабжьқәа, егьырҭ рҽаҧыц ҳәамҭақәа рбеиара зегьы Мушьни Миҟаиа изаанхеит. Убри ҭабара зҟәым азыхь ауп иахьагьы ихито. Сара иахьагьы ихьаазгоит, убри ахәы сынхаланы ахьы зҽыҧышәшәоз ашлақәа сахьзыр-

мацәажәаз!»

Схәычра инаркны суаѳра аҟынза салагылан абри ахәаҽы иҟалоз анаѳыслъы, сқытаҽы имѳацысуаз ацәгьеи абзиеи. Сырхаанын акы еицшымкәа ихьааугашаз ахҭыс ха-мышҭыхәқәа. Сырхаанын Ацьынцьтәылатә еибашьра дузза аан ақыҭа аҧстазаара зеицшраз. Сырхаанын агәаҟра, ацәаҟра, амлакра, ахьҭакра, аҧсра, абзара. Исгәалашәоит 37-тәи амш еиқәаҧәақәа раан, ҳауааҿәлар зҭагылаз арыц-ҳара ду. Иахьагьы сыбла ихгылоуп зыҧсадгьыл ахгьы-ацыхәагьы неиқәҳәаланы изҭиуаз иаазхәоз ауаа хәымгақәа, ауаа маҳагьақәа.

Абарҭқәа зегьы сықәра схыцәо саналага, зыхшьахны исыжәло иалагеит. Абарҭ ауаҕеимшхарақәа сгәы исызҭамшьит, сцәа исызҭамыгзеит. Аѳымтаҽы ицәыргоу ахҭысқәа хытҳәаам. Ус мчыла снаҧәкьарақәа ирылҧәыцәааны, рыцхарыла еиҽыбаау хҭысқәазам. Ишысҳәахьоу еицш, аѳымтаҽы иааҟало зегьы сара ҽеила издыруа, сызхаану, схәычра иақәлоу, схы сзырхьхьоу, сгәы сзырхьхьоу роуп.

Аѳымта ахы инаркны аиқәҳәаларҭа аҟынза иагәылсуа афырхаҧа хада Ҳараз Мқанба – саб иоуп. Ҳараз /Ирод Мқаииа/ иқәыцшра инаркны, иццтазаара ацыхәтәантәи амш аҟынза ихигаз агәаҟрақәа зегьы иаша ѳацоуп. Ҳараз 37-тәи ахаз аамҭазы ихигази, Ацьынцьтәылатә еибашьра ду аан дзықәшәаз арыцхарақәеи, сара ишсызцәыргаз сыздырам акәымзар, иара идҳәалоу егьырҭ аперсонажқәеи рказшьахәырақәа инадыркны, рыхҭыс саашьақәа зегьы-зегьы иаша цабыргуп.

Ҭемраз дыпрототипуп, абжьарак, инахәашьым-иаахәашьым сабду хаҧа иоуп. Убригьы иҧкәынреи иажәреи знигаз илахьынҧа амѳа хцәрыра гәаk-цәаkрала инарцәымѳа интеигалеит. Ҭемраз Мқанба ихаҽсахьа сара егьырҭ аѳымта злеибарку афырхаҧа хадақәа зегьы рааста сгәы изыбылуеит, дрыцхасшьоит. Избанзар, аѳымта ахы

инаркны аиқәҳәаларҭа аҟынза, аамҭа иаршаҟь-шаҟьаз ашла акырԥьара сиԥԥәуеит, сиԥгәырԥеит. Ипстазаара ахҭа аҟынзагьы сиԥныкәеит.

Аԥымҭа афырхаԥәа хадақәа иреиуоу Мысагьы, ус хҭыс хартәаагас, хытҳәаала, ихәыцны иԥәыргоу хаҿсахьазам. Мыса ихаҭагьы, иара идҳәалоу ахаҿсахьақәагьы реизыказаашьа зегьы цстазааратәуп. Хьаҳәа-цаҳәа змам икалаз хҭысҟәоуп.

Ароман ахыцхырҭа инаркны анҧәамҭа аҟынза ахҭысқәа зегьы цызас ирымоу, имԥақәызцо, шәаԥьҳәаԥысгьы, гәыргьаз еиҭаҳәаԥысгьы, ааԥхаԥысгьы, наԥхаԥысгьы саби, сареи, абжьы мазеи ҳауп. Иара Адгәыр ҳәа аԥымҭаҿы гәырԥеи-гәакреи ирылагылоу, зегьы збарҭоу, зегь заҳарҭоу сара схаҭа соуп.

Абри сԥьабаа хәыҷаҿы ишсылшоз, иныкәҳәа-ԥыкәҳәаны акәымкәа, жәлар рҿаԥыц ҳәамҭақәеи, аетнографиа аҟәыҧәақәеи акырԥьара схы иасырхәеит. Ароман ыкоуп ԥ-шәкәыкны. Абжьарак, аԥымҭа алахьынҵа унапы иануснԥоит, аԥхьаԥ, ухаԥкы сцеит! Џьабаа хәыҷык зыдбалоу абри аԥымҭа, изакаразаалакгьы, маҧәазк атәарҭа-зтәарҭоу дунеи кәыкәыблак узаанартуазар, уара иуԥәыхароу, иузааигәоу, хәыцрақәак узԥәырыргозар, аԥымҭа аԥсышәала исзырцәажәазар, ускан сара дгьылижәԥани рыбжьара насыҧ ссир зоухьоу среиԧьны схы сыԥхьазоит. Ажәакала, аԥхьаԥ, ма сыԥсаҭа уныҳәап, ма сыԥсаҭа уҧәхап. Сгәы иаанагоит исылшаз ахәыҷы азы, угәахәеи угәалси сыԥоукрым, сахубаарым ҳәа. Ҿаангьы ԥшзала ҳаибарба!

Ақьиа ишьа анцәа иуеит

1

– Ажәҩан шьыбжьхыцырҭа унаҵаҵшои, дад, аеҵәа ҷьарсахьа убозар? – иҳәеит саб.

Ҳашҭа иқәгылаз аҵәамҵаҿы хтәан. Ишеилашәшәра еиламышәшәыцызт. Хәылҵ шәаҵшь макьанагьы ажәҩан акалҭ иаламбацыз, аарла дгьыли-жәҩани рҳәаа хнарҷон. Аеҵәакәа шҵәырҵра иҵәырҵхьан. Урҭ алабжышқәа реиҵш еилаарцыруа, ихьыразнышха жәҩангәы ихыҵсалан.

Сара аеҵәа ҷьарсахьа захьзыз сыздырзомызт. Убри ауха ада азбахәгьы смаҳазацызт. Аха абас саб ианиҳәа, шьыбжьхыцырҭа ҳәа дахьаҿыз аганахь, ажәҩан снаҵаҵшит. Иаразнак сылаҵш нарыҟәшәеит, ҷшь-еҵәак еихык-еицык, рееихышьны иахькыдыз. Сынасыҵ нкыдҵраан, снапы инаншәалазшәа саагәыргьеит. Урҭ аҵшьеҵәак, егьырҭ аеҵәакәа ирылаҩашьазомызт. Акәашымца аҵырґқәа реиҵш акәын, жәҩангәы нкылб-лаауа ишылашоз.

– Иубома, дад? – дҵааит саб зныкыршәа.

– Избоит, избоит, абан, нахьхьи! – сҳәан, снаҵәа насырххеит.

Саб ихы дааҩахан, иблакәа нҵеикшәа иун, ажәҩан днаҵаҵшит. Аамҭаҵқәак илаҵш аеҵәакәа ирылан. Нас, иззакәу сыздырам, амра иблакәа хнакызшәа, иарґьа напы

дааҩахан илахь инаԥыреикит. Уи, уеизгьы-уеизгьы аеԥәа ԥьарсахьа ибар шиҭахыз збон, аха ибомызт, илаԥш гәакуа жәҩангәаԥа иԥахеит.

– Ааи, шьҭа!.. – иҳәан, илахь инаԥыреикыз инапы ашьшьыҳәа иаалеирҟәит. Сара иаразнак игәастеит, саб игәалакара уажәы еиҳагьы ишыбжьысыз.

– Иубама, саб, аеԥәа ԥьарсахьа? – уаҳа анҷеимтза, снаиазԥааит.

– Исымбазеит, дад, исымбазеит. Иабанзазбарыз угәахәуа? Адгьыл сақәлахар уҭахызма, дад? Исызхоуп уи аеԥәа ԥьарсахьа ахьынзазбахьоу. Исымбагәышьеит, дад, исымба, саԥьал ааигәахазар акәхап, гәыбҕанс ирутәозеи урҭ аеԥәақәагьы... Алашара анбанзасдырбари!.. Уажәшьҭа ибала, дад дукәыхшоуп. Сара урҭ ахьынзазбаз уаргьы анԥәа абаха уеиразааит! – иҳәан, схы ааишьышьит.

Саб иҟазшьеи ицәажәашьеи аасԥәымыҕхеит. Изыхкьа сзымдырзо, сыгәгьы нкыдыԥшаалеит. Саб илахьынԥа абанҭ, аԥшь-еԥәак ирхьынҳалазшәа дахьԥәажәоз, измааназ сзеилкаауамызт.

– Дад, абанҭ аханатә аахысгьы аеԥәа ԥьарсахьа ҳәа ирышьҭоуп. Избанзар, аԥшьеԥәак еихык-еиԥыкны иахькыду, ԥьарсахьа ԥшроуп ирымоу. Убырҭ, есуажәааны, абри ажәҩан анхыԥырҭаҿы иааԥәырԥуеит. Есымша еицуп, иааицыршәаны иҟалазом. Убырҭ аеԥәақәа убонаԥы, улаԥш ицымшәонаԥы, уиеԥәахә лашаза, иҭәҕәаза икыдуп, уаԥьалгьы хароуп. Амала, шәышықәса рышьҭахь акәхааит, аеԥәақәа улаԥш ицамшәо уалагар, убысҟан, ирҳәоит ауаҩытәыҩса иуахҭа ааигәахоит ҳәа. Иудыруазеи, акы ахьырҳәо акыҟоуп. «Абга ахьҭоу ауп ала ахьҭашуа», угәы иҭаз, дад. Уахьыҟазаалак улаԥш ицумыжьын абанҭ аеԥәақәа. «Уара улаԥш зху, анԥәагьы дахылаԥшуеит» рҳәоит, – иҳәан, даеа зныкгьы, ажәҩан ԥаапс илаԥш ныԥиган, нахьхьи, ашҭа аԥыхәахь, алашьԥара иналашәҭыз азыркәиқәа днарзыԥшит. Нас, азхыԥ-

реицш игәы дынтәгызын, даакәыцсычҳаит.

...Азыршы насҽарҟьазшәа иаразнак сааллцит, ашәымтак аиҳа зхымцыз саб игәалашәара.

Асцәа кыдызхуаз саб итацацәа рмыткәмабжь аккаҳәа игон. Саб дыцсны дыкҽеижьтеи ҩымш ракәын ицуаз. Уи зхы-згәы далызхыз ҳауацәа-ҳтахцәа еизаны ҳашта иқәгылан. Уажәы-уажәы иааины, рхы-рыцсы рнапы надкыланы исыдышшылон.

«Ауаҩытәыҩса иҵсра акәзам, дад, аус злоу, ишиқәнагоу иреиира ауп!» – абарт, саб иажәақәа уажәы иҽыцххараза слымҳа инталоит. Схәы-сжьы қақаза иааилагылеит. «Анаџьалбеит, ахьмызт згарымашь? Ладеи-ҩадеи еицырдыруа, қытак раб ишиқәнагоу дыс-зымҩацгарымашь?» – иаасыхташәаз ахәыцракәа сгәаца аатдырхьшәашәаан, инхышхыцәаз цәаныррак амцабз еицш инасыхкьеит. Аха абри аамтазы, иаасгәалашәеит иахьа ашьыжь, аобком аҽы сҩыза исеиҳәаз ажәақәа. Убри уажәы сгәыцракәа зегьы нахьынсырҳалан, схы-сгәы аасқычит.

– Акы еицшымкәа ҳгәы иалсит, араион аҽы мацара акәымкәа, антыцгьы еицырдыруаз, аџьабаа ду збахьаз уаб иҵсра, – иҳәан, игәы иалырсзаны даасыдашшылеит.

Уи ҳаҩны дтәахьан дгылахьан, саб ичеиџьыка ифахьан. Убри акынтә, уажәы агәалс ажәақәа иаасеиҳәаз зегьы, ишҽырцшзагамыз, гәыкала ишиҳәаз агәра згон. Ацыхәтәан, саб изыҳәан ашәкәқәа еиқәыршәаны иаазгаз, иацхьа иныкәсцеит.

– Ацсыжра асабшаены ауп. Саб сара дшыздыруа уаргьы дудыруеит. Аха зегь акоуп, дызлакази ихтыси ртәы зҳәо, араион акынтәи ашәкәқәа катцаны иаазгеит. Ҳах-газетк реы инекролог рнылар стахуп, – сҳәеит, аиқәацәа сышәцаны сахьтәаз.

– Уи, ҳәарас иатахузеи, уацәашьтахьтәи аномерқәа ирнырцартә сара срацәажәоит! – иҳәан, саб иавто-

биографиа зныз аақәихын, ҳамҭак ҿымҭзакәа аҵыхәтәанынза даҵхьеит. – Ишьахәуп, ибзиангьы иԥуп! – иҳәан, днарыхан истол амгәа инҭеиҵеит. Саргьы уаҳа исҳәагәышьоз, аринахыс абзиаразын ҳаиқәшәааит сҳәан, ашышьыҳәа сындәылҵит.

Убрантәи схынҳәны сааижьҭеи рацәакгьы ҵуамызт. Амрагьы ҵлакашәара аҟынза илаҟәхьан. Сахьгылаз уажәы-уажәы саб иажәақәа сқьышә иныкәыххуан: «Ҷьабара қамса убахьоума! Аҵсрагьы ырԥшзатәуп, иреырбатәуп. Ажәлар рҿы, ацәгьараҿгьы абзиараҿгьы аераҵшра аҭахуп, дад!» Абри инаваргыланы, иахьа сара сԥыза уажәы аобком аҿы аус зуа, саб ибзырзы ахьиҳәаз, насгьы ипатрет ах-газетқгьы ирныларҵ сахьақәиргәыҷгыз гәыжьжьага цәаныррак сызнарҵысуан. Саб иқә-иҵас зегьы ишахәҭаз иҟаҵаны салгазшәа, агәыргьареи агәыԥшаареи рылабжыш сыблақәа инархыҳәҳәылон. Убриаҟара зегь рыла сманшәалан, саб дымҵсзазшәа збон.

Агәалашәарақәа ашьхыцә реиԥш исыкәҵсон. «Исымбазеит, дад, исымбазеит, уи аеҵәа ҵьарсахьа. Иабанзазбарыз угәахәуа? Исызхоуп иахьынзазбаз, уаргьы убриаҟара абаха анцәа иуеиразааит. Ушьҭа суахҭагьы ааигәахазар акәхап, нас ишԥа, ҿхәара змам адунеиаҿ акгьы ыҟазам». Абыржәыцәкьа, ҳашҭа иқәгылоу, абни аҵәаҵла амҵа ҳтәаны аицәажәара ҳаҿушәа саақалон. Нас, шәа-зызарак сгәы инҭалон: «Абас, иаарласны иҵсхы шилашәахьаз идыруазмашь? Дкәышымзи, иҟалап ицәа иалашәахьазаргьы», – сгәы нкыдыԥшаалон.

Адышшылацәа анаасыдгылалак, ԥаҵхьа урҭ сгәалашәарақәеи сцәаныррақәеи азшәах еиԥш инасхазыҭ ицон. Сгылан сара, зарҵьа тәҵәы нкыдгәыхааз аҵыҵла еиԥш. Иаалыркьаны жәашықәса сажәызшәа акәын, сыбԥсышаԥ цыххаа, схьанҵыцьза сышгылаз. Ушьҭа сыжәлантә рҿы, зегьы сара сышреиҳабыз анаас-гәалашәалак, схисыхшыԥи неилацсон, еидысхәыцлоз рацәахон. Сгылан ус, агылԥажә еиԥш. Иахьа уажәрааныза, ҳацәгьагьы ҳабзиагьы

– ҳааиламырцҳазакәа, ҳхы ҳаалмырцшзакәа ҳаазгоз, аҵә тәыѽеиҵш ҳажәлантә зегьы ирхагылаз ауаѽы, иахьа идунеи иҵсахит.

«Уашьҵәеи уареи шәнапы еикәшәырша, дад!» – абриак заҵәык ауп ииҳәаз аҵыхәтәаны, сыблақәа днархыҵшылан. Аа, ушьҭатәи ахьзгьы-ахьмызгьы сара соуп изду. Уи сара сзыҳәан шьҭыхшьа змамыз еидаран. Аха абарҭ сыѽныҵкатәи суазыррақәа зегьы схы-сҽы иансырҵшуамызт. Сгылан ус, урҭ зегьы-зегьы сцәа иҭагзаны.

Амра нхыҟәгылеит. Аацынтәи ашьац аагага кыдышьшь илеиуан. «Абас еиҵш амш аныҟало, иҵсыз иҵсаҭа бзиахоит!» – ҳәа рҳәо саҳахьан. Убригь уажәы сгәы ааканаҵахт. Абри ашьац аагагагьы саб акыр ихәарызшәа збеит. «Иҵсаҭа зыбзиамхарызеи, даагылазар ашышкамс иаҭрамҵалацыз, ашьац ахыцәқәа змыреыцыз, иаагылазар бзиарамзар цәгьарак зымпыцымкьацыз ауаѽы разы!» – абри абжьгьы гәыкы-цәыкуа, наҟ, сгәаҵахь цьара инҭыѽуан.

Саб сара цәгьала дрыцҳасшьон, избанзар даби-цазаҵәын. Иаҳәшьа заҵәы Хьмур жәаа шыҟәса шыл-хыҵуаз лыкәра дахьшәахьан. «Хыхь – ажәѽан, цаҟа – адгьыл, сыҵсҵәуаѽ заҵә лакәгәышьан, аха аѽстаа ихы-иҵсы ифеит акәымзар», – иҳәалон саб лассы-лассы. Дрыцҳасшьон, избанзар ихәѽыҭацаҵәа шеикәшозгьы, иаҳәшьа гәакьа дихагыланы амыткәма ахьи-хылымҳәаауаз, акы изымхозшәа збон. Абыржәыгьы убри хьаас имаз цьысшьон. Аҵхыз еиҵш, уажәы-уажәы зееитнызыҵсахлоз схәыцрақәа саарылҵит.

Сашьа ииҳәаз шысмаҳаз анидыр, ѽаҵхьа ихы аасыдикылан:

– Адгәыр, абна шьоукы урҭахуп, – иҳәеит инеиҭеикуа ҳәа егьимамкәа, деихазцшшәалаха.

Аҵәа амҵаҽы игылан ѽыцьа аҳәсақәа. Урҭ дареи сареи ибзианы ҳаибадыруан. Руазәк – араиком аҽы мазаныкәгаѽыс дыкан. Егьи – араион аҿтәи аҵара акәша деиҳабын. Урҭ иацгьы иааины, итәуаны ицахьан. Уажәы

инақәырццакны, реитамҩахыцра реитаара зқәысцарыз сыздырамызт.

Саарыдгылеит. Аҩыцьагьы напырҟәыҷы-шьапырҟәыҷуа акы аҳәара ртахын, аха ишырзымгәаҕьуаз аҟара еилыскааит. Аха ичҳаны сырзызырҩуа саагылт. Ацыхәтәаны, араиком амазаныҟәгаҩ дакуа-дашьтуа ҿаалҭит:

– Адгәыр, ҳатоумцан, аҳәарагьы хәыҷык иаҳцәыхьанҭоуп, аха абыржәы, аабыкьаза аобком аҟынтәи Алхас Хабыгә-ица ател даҳзасит, абрыгь-абрыгь ауаҩ инекролог агазет иаҳзанцазом, аҷкәынцәа ргәы иалымсааит, уеизгьы-уеизгьы уаха иалыршаны адырра сызрыт ҳәа. Амазаныҟәгаҩ абри аалҳәан, деихацсыеицацсы даагылеит.

Сара схы инаркны сшьапаҟынза амацәыс насгәылсызшәа снеилыцсааит. Ател иасыз Алхас Хабыгә-ица сҩыза ҳәа сызҿыз иакәын. Иаргьы саргьы хәышықәса аинститут аҿы столк ҳаицахатәан. Убыртқәа зегьы ирҷыданы, иацы саб ишәаць ацыхәала иара иҟны саныҟаз, дгәыцхә-гәышьуа, сзықәшәаз арыцҳара игәы иалырсны дышсыдышшылақәаз анаасгәалашәа, азнык азы, изуа-исҳәо сақәымшәо ашта саақәхеит. Аха нас сеаагеианы схы снапаҿы иаазган:

– Итабуп, ацьабаа жәбеит. Цьара зеилибамкаарак калазар акәхап, еилаҳкаап, – сҳәеит, уаҳа сеаламгалакәа.

«Апсы гәырҩа аиҳа абза гәырҩа сицәоуп». Сгәы итамкәа, схы итамкәа абарт ацҳаражәҳәацәа исзааргаз ажәақәа ахытҟьара исаҩызахан, аҩынтәцсра ззырҳәоз снақәдыршәеит.

Ахьмызқәа иҩбоуп ихцоуп. Уажә сара зегь реиҳа амца сзыркуаз саб инекролог агазетқәа ишырнылоз, ҳауаҳтынха инадыркны, зегьы ирдыруан. Уажәы агазетқәа ианырнымла, ауаа ирҳәозеи? Акгьы ахьыказам акы калазшәа ацәыршы иахазцо, аҳәатәы роугәышьар рҿы узкуа уҟоума. Амҟанбақәа ирыхьыз ҳәа инеитаҳәо

инеиҭаԥсо, алеи-аԥси рыбжьара, иҭызшәа-гәарашәаха, мери-қыҭеи инарылаҧозар акәхарын. Иҩбахаз гәырҩан, иацы саб ибзырзы зҳәоз, смахәар даԥагыланы, зегьы срықәыргәыцны, сааскьаганы соузышьҭыз ауаҩы, уажәы абас, иаалырҟьаны хыла-гәыла деилазԥаз. Ҭ ыԥ снаҭомызт, саб ишәаԥь агазеҭ анԥара иаԥырхагахаз амзыз.

Аухантәарак, сыгәжәажәо амзырха сшықәыз иҟьаҟьаза иаашеит. Иаха ахәылԥазтәи ҳаиԥәажәара, сашьагьы саргьы ҳаԥсы иахмырзаазакәа, ахыжә еиԥш ҳгәаԥа иҭан. Саб иԥсра акәзамызт уажәы изгәырҩоз. Аҿахаан инеиҭарҳәо, иажәракьханы иҳаххалоз ахьмызԥ акәын.

«Аҳәызба аҭыԥ ҕьаргьы, абызҭыԥ ҕьазом!» – рҳәоит. Ишыԥәаз зхы ҧены избаз сиҩызаха, ашара саԥагыланы, Акәака амҩа сықәлеит.

…Ашьыжьымҭан, асаат жәаба рзы, зсахҭан палта кьаҿ иаԥаҿырбо ииаиуаз сҩызеи сареи уи аҩн ду аԥхьаԥәкьа ҳаиқәшәеит. Иахаахыс лаԥәааихьшь ҟазымԥацыз, сыла-сҿы ҭакәаҳа, сыԥшшәы иамхаԥәгьахазар акәхап, раԥхьашәа иссиҳәара изымдыркәа даалакԥаԥьан:

– Уҩнал, уҩнал, Адгәыр! – иҳәан, ашә ахь инапы наирххеит дысхамшәало. Саргьы ажәак мҳәазакәа, сгәыԥжәара схаршны сшамаз, иаԥхьа ашә сныҩналеит.

Алхас Хабыгә-иԥа ахԥатәи аихагылаҿы дтәан. Убрии-убрии рыбжьара, ажәак ааибымҳәазакәа, ҳанхалан, иуада ҳныҩналеит.

– Ари даара иееимкәа иҟалаз усуп. Аиаша уасҳәап, иаԥаахыс абри сагьакуам сагьашьҭуам, даарагьы хьаас исымоуп, аха...

– Иарбан хьаас иумоу? Иҟалаз аартны исоумҳәо? – сҳәан, сгәы аҭыԥ иҭамгыло снеиҿаԥшит . – Иацы уареи сареи абра гәаартыла ҳанеиԥәажәоз, иҟаз шыҟаз аиаша сыԥамкыкәа исоуҳәаздгьы, иҟаларын ҷьара ҷсыхәак аҳҭаргьы, аха ушьҭа...

– Уиала ииуҳәарԥ иуҭаху сзеилкаауам, Алхас Хабыгә-

ицa? Иарбан иацы уара иуамҳәакәа иуцаскыз? Насгьы иззоз ҳәа акыр сымазма? – сҳәан, сқәардә снахан, ицегь иааигәаны истол снадтәалт.

– Уара уаб, Аџьынџьтәылатә сибашьра аан, дытқәаны дшықаз узымдырзози? – ҫааитит.

– Ааи, издыруан.

– Убри ауп иацы ҳанеицәажәоз исцәузаз ҳәа сызҫугьы. Атқәара мацарагьы акәзам. Анемец фицар иматәагьы ишәын ҳәоуп ирҳәаз, – иҳәеит, аҳәарагьы ицәуадаҩны.

– Дарбан уи аҩыза ажәа тынха уазҳәаз? – сыблахаџ неилагьыжьит.

– Иҳазҳәаз дабаутаху, уи аҩыза афақт ықазар.

– Уи аҩыза ахтыс шықаз, уара агәра ганы укоума?

– Сара, анцәа иаҳауеит, истахзам агәра згарц, аха абас шырҳәо, уаб инекролог наганы агазетқәа ирнахцар, уаргьы уарцхашьоит, иара ҳаргьы табуп ҳәа азәгьы иҳаимҳәозар акәхап. Изхьоу-ицсхьоу ртытны, ҳхы хәымкәа ахәырбгьыц зақәаҳцарызеи.

– Хәылқьа-ҫылқьак ҳаҳаит ҳәа, жәларык рхыбаҩ ус адамра хыла иарсра шәара азәгьы азин шәимтазеит. Сара саб дахьықазаалак, иуаҩреи иламыси шыцқьаз иажәра итеигалеит, убри сацәымҩашьо издыруеит! – сҳәеит.

– Алашә иитаху – ҩ-блакы. Избан, сара уи ус иқазар стахзам ҳәа угәы изаанаго? Сара уара уаб амцхәгьы пату иқәысцон. Иҩны стәахьан, сгылахьан. Еитасҳәахуеит, абри иқалаз саргьы акы еицшымкәа сгәы иалоуп, аха исымчузеи. Ател иасны абри аҩыза адырра ҳазтаз ауаҩы, ииҳәаз шиашам зырцабыргуа, цьара акы уаргьы иумам ҳаргьы иҳамам. Иашоуп, уи ус инҳажьрым, иахьахәтоу, ишахәтоу ҳашьтацаап, аха уи уажәы иабаҳахәагәышьо. Ацсыжра абар иааигәахеит. Уаб ддыриашазаргьы ушьта ҳзыхьзозеи? – иҳәан, ихьааигазшәа иеаақаицеит.

Сара акыраамта ажәак мҳәазакәа, схы ларкәны стәан. Икасцара сзымдыруа, ҩба-хца мца срыбжьагылан.

Сыԥнапыкгьы еиларшәны иҿаҳәан.

Ус уҳәа, егьыс уҳәа, абри ауаԥ сгәы идаагаланы, сиацәажәартә еицш аҿа сымамызт. Ԥныцкала сбылуан. Саб сзаазаз гәрамгартас дсоуа: «Акы ахьырҳәо акы ыкоумашь анаԓьалбеит?» – сгәахәуа аҟынза снеиуа салагеит. Аха абри сгәы интаскыз цқьа саназхәыцлак, заб дзыцсахыз маҳагьак иеицш схы сцәымыцхон.

– Ушьта сара рацәак ажәа мыцхәы уасыршьуам. Амала, атцыхәтәаны, даеакгьы улымҳаҟынза иназгарц стахуп. Саб ицыхәала иуаҳаз, исоуҳәаз аныцабыргха, уара убринахыс сыцстәуацәа ҳәа сзыкәгәыгуа рацхьа угылоуп, цсраенынзагьы усашьоуп. Сара иахьанза исзымдыруаз саб мап ицәыскуеит. Сынтагыланы тоуба зуеит, ари адунеи аҟынгьы, ахратгьы абра-цара шаҳзеилам. Абри адунеи сахьынзақәу, гәыла-цсыла ашәеиқәацәа сгәатца интаззуеит. Зан лкыкахш зыцсахыз маҳагьак иеицш дыцхьазаны, сабицара рызкәатыц змадоу адгьыл дамамдакәа, цьаҳаным тыцхәырас иитарц анцәа снаиашьапкны, нышәк наиқәҳаҳәҳәоит. Саргьы убринахыс, саагылазаргьы саб изыҳәан сшеиба-кәеибаз агәра згоит. Амала, ауаԥшьра атцкыс еицәоу абри аус аныцабыргымха, саб ицсырзы уазҳәазгьы уаргьы жәлантәык рхыбаԥ шәихыччеит, шәилахәмарит ҳәа исыцхьазоит. Убас ианыкала, иудыруазааит, рацхьазагьы шьоутәыс иахьсоуа уара ухатә уҿы шакәу. Умш аабзиахааит! – сҳәан, деихьыс-еицысуа сцыхәа дшалаҳәуаз, аҳәа ахы зыкәшәаз еицш ашә сындәылкьеит.

Ушьта гәыгыртас исзынхаз, ҳраион аҿтәи арратә комиссариат зацәык акәын. Сышзахәоз убрахь амԥа снықәлеит.

Саб дахьеибашьуаз архәтақәеи, еиуеицшымыз афронткәеи рҿы ихигаз ихтыс зегь зҳәоз ашәкәы уака ишыказ здыруан. Афронт аҟынтәи, рацхьатәи саб ицзы аазгаз ашәкәы, уакатәи араионтә арратә комиссариат

аҽы акәын иахьыҟаз. Уи ашәкәы блы иахьагьы уа саб иҭоурых зҳәо ашәкәақәа ирылоуп. Нас убри иара изку иҵәӡежьхахьоу апапка иагәылазар акәхап, егьырҭ, саб итәы зҳәо, еиуеиԥшым адокументқәагьы. Абарҭ анааидысхәыцлалак, аарла гәыграк аԥхарра сгәаҵа инҭалон. Аха убригьы рацәак исыдымхалакәа, ӡаԥхьа иаасызцәырҟьоз егьырҭ ахәыцрақәа инарыҵадырзуан.

Ӡынтәцсра зыхьыз ҁтынхаҵәа снарызхәыцит. Ауаӡы даныршьуагьы, дызхыршьааува иарҳәоит. Ԥшьынӡажәа шыҟәса, жәа наӡагьак зызқәа икыдрымҳәалацыз, ԥшьынӡажәа шыҟәса дызнысыз иԥстазаара амӡахь инхьаԥшны, имшәа-имырҳа ианыԥшылоз, зышьҭамҭа шәҭыцымзар быбыцк зхыршәлам ауаӡы, иахьа ишәаҵь агазеҭ анҵара иатәамхеит.

«Избан, нан, уаб дзыхдырҟьозеи, иҟаиҵазеи цәгьарас?» ҳәа сан дсазҵаар, иласҳәозеи? «Сан, саб иҵсадгьылгьы иҭиит, ҳаргьы ҳиҵсахит, Гитлер, ир дрыдгыланы, иуаажәлар драбашьуан» ҳәа ласҳәома? «Ҳаи, саб, алақәа урфааит, ҳаҵсымкәа ҳабзамкәа ҳашҵаақәурхеи!» – абарҭ ажәақәа, сгәысеанзамкәа, амҵабз еиԥш сгәаҵаҽы иӡыҵхахеит.

Ашәымҭак азы, схы инаркны сшьапаҟынза слеилыхшәашәаан, сҳашҳатәарахазшәа збеит. Убриакара саҵәшәеит, ахыҭкьареиԥш инасҽыцкьаз абарҭ ажәақәа.

«Сатоумҵан, саб, уҵсы сакәыхшоуп!» – сҳәеит, аарла.

Схәыцрақәа рзыблара иалыӡоны исаҳауаз, смашьына ахышәқәа иркылкьаны еиҽасуаз аԥша ашьҭыбжь заҵәык акәын. Иаалырҟьаны, шәымҭақәак рышьҭахь, гәаныла сзаҵәажәоз Алхас Хабыгә-иԥа амыҁ еиԥш, ӡаԥхьа сыбла даахгылеит.

«Уабдытҟәаны дшыҟазузымдырзози?»–иҽыргызмалшәа дсазҵааит. Ааи, издыруан. Иамази, нас, саб дытҟәазар? Имч мырхакәа ами дшыргаз? Ибираҟ шкәакәа шьҭыхны

дырцылама? Саб ихаҭа иҳәалон еицш, дцыгәханы аҳәынаҷ изымкыцызт аамҷыдахаз, уи аибашьраҿы, иҵсадгьыл азы, сара сзы, иуааҩәлар рзы иааҟеимҭацыз егьыҟамызт. Убри сара агәра ганы сыҟан. Убри акәзан иахьа зынза скамыжькәа, сшьапы саақәзыргылозгьы.

Саб афронт аҿы ихигази аконцлагерқәа рҿы дзықәдыршәахьази ртәы сеиҳәазомызт. Амала, зны-зынла ҳаѳны иааиуаз иѳызцәеи иареи ахьеицәажәоз, аибашьраҿы ихҭысқәаз рхыцхьрак ахьырзеиҭеиҳәоз саҳахьан. Убри акәзан иара иҟынтәи иааздырзозгьы. Уимоу, нас-насқәа, саныѳеидасгьы, иахьа уажә-раанзагьы, саб аибашьраҿы ихигахьаз азбахә ала, уаѳцас днасыдтәаланы ажәакгьы сеимҳәацызт.

Исгәалашәоит зны, иџьымшь иналакны ашәахсҭа иныз, ихьыр ҳәа сшәаны ашышьыҳәа снапы нахьысшьын:

– Саб, абригьы афронт аҟны аума абас ахьузыруз? – сҳәан, схәычра агәала даарыцхашьазаны сиазцаait.

– Аиеи, дад, рышьаҭарах нцәааит, афронт аҟны акәгәышьоуп иахьсыхьыз, – иҳәеит, илахь неиқәицан.

Сара даара исҭахын, саб ахы аниқәшәаз ишиқәшәаз ахы инаркны аҭыхәаҟынза, зегьы-зегьы сзеиҭеиҳәар, аха уаҳа иажәа инацымцакәа, илахь неиқәицан, иҿааникылеит. Сара ҳамҭакгьы саакәанызанит, аха ашьҭахь, иаазгәыгьын:

– Саб, аҭабиаҿ аума ахы ахьуқәшәаз? – сҳәеит, сакуа-сашьҭуа.

Ажәа «аҭабиа» акырцуан издыруазиижьҭеи. «Аҭабиа ҳашҭатәаз, схы анаатсырҳәҳәа»... «Аҭабиа аҟаҵара ҳшаҿыз...» ҳәа афронт аҟынтәи ицоз иаауаз иахьырҳәоз есымша исаҳауан. Ауаѳы аҭабиа дҭатәазар, ахаан ак ихьуеит ҳәа сыҟазамызт. Аҭабиа абааш иаѳызаз ԥьысшьон сара стәала, убас сақәгәыҷуан.

– Изуҭахузеи, дад, ҳаҭахәы иибара збахьеит. Убырҭ рҳәара саналаго, баѳцсык насылшәоит, сыхәрақәа

аҧытлара иалагошәа збоит. Исгәаласыршәар ҭахым. Сара сыбла иабахьоу, исхызгахьоу, уара ҷхызынгьы анҷәа иуимырбааит, – иҳәан, аҧанза даақәыҷсычҳан, иҽааиқәикит.

Абар, уажәы, уаб анемец иҟны дыҟан ҳәа дааиуеит, аибашьра аан абыста ҽахрақәа зватҟәацуаз, даагылазар ашәақь лҩа зҧынҷа иҭамсыҷ, камфеҭ хыҷәқәала иаазоу амыргьы.

«Анра-аҧара уқәзаait, уара зымгәажә ада хәыҷырта змам!» – гәаныла абри ашәиҷхьыз наишьҭасҷеит уи.

…Ар ркомиссариат аҽы еиҳабыс иҟаз ибзианы дыздыруан. Шықәсқәак рзы иареи сареи Новосибирсктәи арратә ҳаирплантә училишьче ҳаиҷтан. Ҳаицыҷыруан. Хышықәса рыла аҧырра аҧара ҳаналга, сара уа саанхеит, иара даеаҧьара дахыргеит. Убри ашьҭахь, акыр шықәсақәа ҷхьан, уажәааигәа иаргьы саргьы абра ҳаибабеит.

Умари сареи ҳаиҩызарагьы акыр снақәгәыгит. «Аз иаго аҭәыҷ дахьынҳалоит!» – шырҳәо еиҷш, сзықәшәаз иасҳәар, нап сыдикылап, саб иҭоурых аҧшаараҽы дсыҷхраап ҟасҷеит.

Амра ҩхашылахьан, арратә комиссариат аҟны саннеи. Аены аҽар ар рахь идәықәырҷозар акәхарын, ауаа унаҷәа узрыламҷо иҭәны игылан. Смашьына ганкахьы инасыргылеит. Уи аҩны шкәакәа снығналан, Умар икабинет ашә снас-насын, уаҳа аҭак сазымҷшзакәа ашә аартны снығналеит. Умар дызхатәаз астол аҽы дтәан ҩынҩажәа шықәса инареиҳамыз подполковникк. Умар данаасҽаҷш, аҧсшәа аҳәаха сымҭакәа, ибжьы нҭицан, алеи-аҧси рыбжьара астол днахҟьан, уаҳагьы жәа мҳәазакәа иҽынасгәыдижьлан, сааигәыдыҳәҳәаланы сгәыдикылт.

– Ҳаи, акы ахьырҳәо, акы ыҟаҷәкьазар ҟалап, уара! Уахьындәылҧлакгьы шьапымшла умҩахыҧлаait, иахьа шьапымшла сышҟа ушҧаамҩахыҧи! Иудыруазшәаҷәкьа

уҳақәшәеит. Абыржәы, абри саҷхьа итәоу аподполковники, араиком ахатарнаки, сареи, шәышҟа, уқытахь, ҳцарц ҳгәы иштаз уҳахтыгәлеит. Ушьта абааш итоу сиоызоуп. – Астол днықәсын, ибзакы-бзашьтны, силаҳәаны иқәыз аақәихын, ашьшьыхәа, дахзызааны иааиртлеит. Ақаруа сиҷш силаарцыруаз о-кәалаҷк ааргәылихит.

– Иудысныҳәалоит, схәычра иақәлоу соыза, Адгәыр! – иҳәан, абарт аокәалаҷкгьы ааиган, снапсыргәыҷа инанирҷәҷәалеит.

Иреиҷәа-иреиҳа акы ахы ахьцоз-иахьаауаз ҳәа акуак сзеилымкаайт.

– Ааи, аха арт закәызеи? – сҳәан, ахаҳә сиҷш садыр-сызшәа сахьгылаз, ао-кәалаҷк зныз суаоа ишҟа инасырххеит.

– Абарт, уаб иорденқәа роуп! Оыноажәа шықәса рышьтахь, деитаргәалашәеит! Афырхаҵара ахьз ахаангьы зра-ҷсра ақәлазом! Абар, уаб ишьа иалҵыз аҳамтақәа! – иҳәан, скәалаҵқәа аасымихын, аобагьы ааиртит. Аеҵәа ҟаҷшь аордени Берлин ахы ақәиттәразы амедали силаарцыруа саҷхьа астол иныкәиҵеит. Убырт аҳамтақәа сылаҷш иныцызгеит акароуп, убринахыс уаҳа акымзарак сгәалашәазом.

Са исыздыруам заҟа аамта цаз, аха санааҷш, Умар икабинет ионагылаз адиуан сықәиан. Аҳақьымцәа еихьыс-сиҵысуа, сшьақәыцәгәара ашәара иаҫын.

– Акымзарак, уҵсы наулышәшәашәа уҟалеит, шәарта ҳәа егьыкам. Уажәы ухы шҵоубо, Адгәыр? – иҳәан, иеыларкәзаны сыблақәа днархыцшылеит. Умар иихәоз зегьы шсаҳауазгьы, атак сызимтазеит. Сзыниази исыхьзи сзымдыруа, схы-сгәы еилаҵсо, сымцысзо адиуан сықәиан.

– Агәырҷъара мыцхәгьы ауаоы иҵырхагахар ҟалоит. Хәычык ишьақәыцәгәара халеит, аха уи иара иқәразы рацәак ишәартам! – иҳәеит исхагылаз, ахалат шкәакәа

зшәыз аҳақьым. Нас хәшәқәак насдыржәын, абзиаразын рҳәан, индәылԥны иԥеит.

Умаргьы аподполковникгьы рҟәардәқәа иаарыхан, саԥхьаԥәкьа иаатәеит.

– Ухы шԥоубо, Адгәыр? – иҳәан, деитасазԥааит Умар.

– Хар сымазам! – сҳәан, макьана уԥсы шьа рҳәеит-егьит, аха изымукәа сѡагылеит. Ҳахѡыкгьы Умар истол ҳаитаахатәеит. Саб иордени имедали еилаарцыруа астол агәтаԥәкьа иқәын.

Ҳамтак азәгьы ҿитзомызт. Нас, зныкыршәа, сгәы неиқәхәаланы, ҿаастит:

– Умар, абарԥ аҳамтақәа ззааз ауаѡы дыԥсны дыкҿоуп, – сҳәеит, сыԥсы сгәы икылахо.

– Ишԥа, ԥьушьт! – иҳәан, иԥштәы ааиԥсахын, ашырҳәа, дѡагылеит. Аѡыԥьагьы ргәы рнапы надкыланы иаасыдышшылеит.

– Ҳара, уаб раԥхьа днаргыланы, шәтаацәара ҳаргәырґьап ҳәа ҳаԥшымзи... Аха уаб ибзарагьы бзиан, иԥсрагьы ԥшзахеит. Дыканаԥы, дыкан, хьмызґ иқәмызт. Ихьзи имышреи шәара ишәзынижьит. Уи, еиԥагылаз абиԥара рзыҳәан, ахааназы дҿырԥшыганы даанхоит. Дааныза анԥәа унеимышьтаait! – иҳәан, гәшәа-гәызбак насеиҳәеит Умар.

– Саб иԥсра акәзам, Умар, уажәыԥәкьа хьаас исымоу. Аԥсра-аитаԥсра сахьақәшәаз ауп исызхымго,– сҳәеит сылабжыш сызнымкыло.

– Иуҳәо сзеилкааuам, Адгәыр, изакәызеи узлаԥәажәо? Уаб иԥсра аԥкыс еиҳау иарбан рыԥхароу икоу?

– Абарԥ аҳамтақәа ззаарышьтыз, иахьа иԥсны икҿоу ауаѡы, дыпсахѡын рҳәеит. Дытҟәаны дыкан, Гитлер ифицарцәа дрывагыланы иуааажәлар нирԥәон рҳәеит.

– Иуазҳәада? Изакә газа бызшәоузеи ари?! – Умар даахәацыхәаԥшьхеит ишызбоз.

– Абригь-абригь ауаѡ, ател исзасны исарҳәеит ҳәа

сеиҳәеит, – сҳәан, ахы инаркны, иҟалаз-шыҟалаз, акы ицасымкит. – Уажә сгәы иҭамыз, схы иҭамыз, згәаҕи зцәымҭреи сдыркхьаз, саб ишьҭаланы ииаз аорденқәа аацәырганы иансурба, уаҳа сзымычҳазар акәхап, саҭашәымцан! Аҧхьан ишысҳәаз сицш, инекрологцәкьагьы агазеҭ анцара мап ацәыркит, – сҳәеит.

Саб иҳамҭақәа сиқәыхьшәашәа астол ишықәыз, ашыр-сырҳәа аѳыцьагьы ѳагылан, уаҳа ажәак мҳәазакәа, индәылцны ицеит. Абри сымҳәацкәа, Умар иаразнак ашә ихы аалеикын:

– Саҭоумцан, Адгәыр, абыржәыцәкьа сааиуеит! – иҳәан, ашә нкыдицеит. Сыблақәа траа, рылакьысра сзымгәаҕьуа, саб иҳамҭақәа срыхәацшуа сахьтәаз, аҳаҷаҳәа иаасгәалашәеит, ииасхьаз, ицахьаз, ицәаҭарзызагаз хҭыск.

2

Хәылбыехак, ҳмацурҭеи ҳахьатә кәасқьеи рыбжьара ибжьагылаз ҳшымҳа амцаҿы зык иқәиҭәон саб. Уи азы аниқәиҭәоз, иааигәа снаишьҭзомызт. Ицәа хтны акәым, ихәдацәкьа ҕьытаза иаартны, ахаангьы игәы скыдимырцшылазацызт. Сан лакәын есымша, изы, импахышьы, исапын уҳәа – зегьы идызгалоз.

Ахәылбыеха ҳцәа ду амца стәаны лакәк сшацхьоз, сан даасхагылан:

– Нан, уаб абна ашымҳа амцаҿы зык иқәиҭәоит ҳәа сыҟоуп, Адгәыр дысзааиааит ҳәа узааицҳаит, – лҳәан, иихәаз лара лхаҭагьы оумашәа ишылбоз лхы-лҿы ина-ныцшит, аха уаҳа илыцшнымцазакәа амацурҭа дныѳналеит.

Саргьы рацхьа саакәанызаншәа зуит, аха нас, сышәкәы скәардә инықәысцан, саб дахьтәаз ашымҳа амцахь сҿынасхеит. Саб иеахьикәабоз ахаангьы иааигәа ҳнеир иузомызт... Изқәысцара сзымдыруа, дахьтәаз

снаидгылт.

– Сдамра сынҭалааныза, сцәа хтны иусырбар сҭахымызт, дад, аха «уаниашьа ухаҵашьоуп»! – рҳәон ҳабаҵәа, иагьиашоуп. Акыр цуеит, абри сгәы иҭазиижьҭеи, аха усҟан иҵегь умаҷын, суҵәыцхашьеит. Ушьҭа уда дызмам, ианамузах, игәы рҭынчны имҩа дыкәлартә уҟоуп. Иудыруазеи, дад, абыржәы сара иуасҳәо зегьы, мышкызны уара узыҳәан иҵсҽыхгахар ҟалоит. Иахьа иҟоу уаҵәы иҟам. Сара ци-шәи срыбжьахахьеит. Зи-мцеи рзыблара сагәылсхьеит. Уаб иганахьала иаауаҽцныркыло акымзарак шыҟам, ухала-уҵсала агәра анугалак, убыскан саргьы ҷьанаҭ шьапыла сцеитоуп, абри удыруазааит. Сыцсы ҭанаҵы, уаб иҵсхакыз удыруазар сҭахуп. Аҧхьа исҳәан еиҵш, урҭ зегьы ушьҭан иуҭаххар алшоит. Ара уажәы узаасыцхьазгьы убри азоуп. Ҳаҕоу, аб иҵа диҽаркааит, – иҳәан, иҟәардә дахьыкәтәаз даақагылан, иара инапала иҳәынҵәраҟәа нцыртланы, иблуз ааишәихит.

– Ушьҭа ухаҵоуп. Ахаҵа данхаҵоу, игәы еиҭамсуазароуп. Уаргьы угәы еиҭамсын, – иҳәан, ашышьыҳәа днатәеит. – Умыццакыкәа сызҟәа укыдыцшыл! – иҳәан, ижәҩашәаҟьа насымцеикит.

Сгәысеанзамкәа, иҽаҽаза х-шәахсҭак сыблаҟәа ианаарыхгыла, саб заа сазыҟаимҵацызҭгьы, иҟаларын, сгәы иазымчҳакәа, аҽырҳәа инеимасҭәаргьы. Аха, изулак сгәы неиҟәысҳәалан, сеаанысқылеит.

Иарҧьарахьтәи ижәҩашәаҟьа аҵаҟа 125 ҳәа анын. Аҵифраҟәа самсалха, арацәа аҟара еиҟәаҵәан. Ускан саб уара ушьҭа ухаҵоуп иҳәеит, аха егьоумҳәан, схәычын, насгьы, ахаангьы исгәамхәуаз анызба сышшәазгьы, саб убриаҟара дрыцхасшьеит, снапы назган, ижәҩашәаҟьа амаҭ ашҳам еиҵш иалаҟаҵаз аҕа ихҵара аасшьышьит.

– Ибзиоуп, дад, ибзиоуп, унапы ухы азыҳәан имышхааит. Схьаақәа зегьы урҭынчит, – иҳәеит. Уи ижәҩашәаҟьа ахьысшьышьуаз убриаҟара изааигәан, убриаҟара

изгәакьан, убриакара снап хәычқәа иара изыхәан ихаан, даеа ҳамтак саакәымцыр, иарцысра хьаҳәрашәа ибон. Ижәоашәакьа сшьышьуан, исшьы-шьуан. Иара уаҳа ҽитзомызт. Ихы ларкәны, снацә-кьарақәа рыхәытхәыт бжьы, ацхыз хаа еицш дырҩышьны дрыман.

– Иухьуооу, баба? – сҳәеит ацыхәтәаншәа.

– Мап, дад, ушьта исыхьзом, ицәымсахахьеит. Иансыхьуаз, убырт иубо сихаршыла икылблааны иананырцоз акәын.

– Афронт аҷы аума абас ахьузыруз? Иузызуз дызустада, баба? – сҳәеит, сгәы иснамырхәо.

– Убри, азыхәан ауп сызуцхьазгьы, дад. Убыртқәа ртәы уасҳәарц стахуп. Иудыруазаait, сара есымша сыцсы тоу цьушьома?! Уаб ихигахьоу зегьы удыруазар стахуп. Афашистцәа сытқәаны сахьыргаз ауп абас ахьысзыруз. Аконцлагер акны сыкан фымыз. Уи ашьтахь, сара сзыкәшәақәаз ртоурых дууп. Убри ашәахстагьы, егьырт, еихык-еицык исну аҩ-шәахстакгьы ртәы, мышкызны еилукаараны укоуп. Абри уасиатцас иуасҳәарц стахуп азоуп сызуцхьазгьы. Иуасҳәо, цқьа уазхәыцны игәынкыл. Даеазныk уаҳәаха смазар алшоит. Сарцысра инаркны, иахьа уажәрааназа сыхтыс мышқәа знысцоз ақьаадқәа счыкьмацьа итоуп. Сара сыцсааназа, уи ачыкьмацьа итоу сҩымтақәа урыламкьысын. Сызқәатыц ылхны, шәанаахынхәлак, убырт суаз ажәақәа умыццакыкәа урыцхьа.

Еитасҳәахуеит, абри хьаас исымазижьтеи акраацуан, аха макьана ухәычнысшьалон акынтә, иахьанза иаацәырганы исызуамҳәеит. Еилукаама, дад, иуасҳәаз? – иҳәан, ихы дҩахан, даасҷацшит.

– Ааи, ааи, еилыскааит! – сҳәан, сылабжыш сыхәлацәо, саб дааныжьны сҷынасхеит...

...Ашә абжьы ангоуп, Умар дшааҩналаз ангәастаз. Уажәрааназа сызлаз саб игәалашәарақәагьы неицхьбеит.

Умар жәа мҳәазакәа дааҩналан, папка шкәакәак сацхьа

инаганы иныкәитцеит.

– Аибашьра, рацхьатәи амшкәа инадыркны, иахьа уажәрааназа уара уаб иҿаркша, ихәтамыз изакаразаалак, ихатара атәы зхәо абри апапка иагәылоу ақьаадкәа акгьы рылам. Уаб, цабыргуп, 1943 шыкәса, маи 15 рзы анемеццәа Харковынтәи дыткәаны дыргеит. Фымыз аконцлагер аҿы дыкан. Убри ашьтахь, Дахау хәа изышьтоу аконцлагер акынтәи, ашәкәкәа излархәо ала, дыбналаны хпартизанцәа дрылалеит. Убри инаркны, аибашьра аанцәааназа афашистцәа дырҿагыланы деибашьуан. Австриа ахы ақәиттәразы дшеибашьуаз, аибашьрагьы еилгеит. Абриоуп иааркьаҿзаны, уаб ихьзала Арратә Министрра акынтәи дырратарас ихамоу. Убри иачыданы, иара ишьталаны ииаз ахамтакәа еитадырцабыргуеит, уи ауаҩ ицсадгьыл ахьчаразы ихы-ицсы дамеигзакәа, аға диҿагыланы дшеибашьуаз. Абас еицш икоуп, уаб Хараз изку адырратара зну ақьаад. Абри цкьа агәра угарц азыхәан, иаартны, ублакәа рыла уацхьар улшоит! – ихәан, Умар апапка шкәакәа сышка иааирххеит.

– Иауазеи, сара уара угәра сымго сыкоума. Итабуп акы еицшымкәа, саб ихьмызг ахьихухыз. Ушьта уи дыцсуп хәа сыцхьазазом, абри удыруазаанит! – сҳәан, сзыхгылаз сзымдырзо ашырхәа сҩагылеит.

– Уеилыскаауеит, уеилыскаауеит, Адгәыр.Амала, сара оумашәа избо даеакуп. Дызустоу, дахьатәиу изымдырзо, азәы дцәыцагыланы, уаб анемеццәа ркны фицарс дыкан, иуаажәлар драбашьуан хәа ҿытны иазхәаз ауаҩы игәра ганы, мамзаргьы, убри ииҳәаз дацәшәаны, ихатцаны, абасҡак аҧьабаа збахьаз ауаҩы, абас имарианы дышцаизныкәеи! Насгьы, икоу аиаша еилымкаазакәа, агазет инекролог хзанцом хәа мап ицәкра злеигәагьызеи? Адгәыр, ушьта сара цкьа усзызырҩола, сгәы иаанаго уцамкыкәа иуасҳәарц стахуп. Аибашьра еилгеижьтеи ҩынҩажәа шыкәса рышьтахь, уаб Хараз ишьталаны ииаз

аорденқәа, ишубо, изтәыз инапаҽы акыха имазагәышьеит. Уи зегьы акы еиҵшымкәа ҳгәы иалоуп. Угәы иалымсуазар, абарҭ аҳамҭақәа уара иумҭакәа, азәык-ѡыцьак, абра арратә комиссариат аҽы аус зуа ҳфицарцәа аашьтыхны, араикомаа рхатарнак дҳаманы, аҵсыжра аены ҳнеины, уаб иуа-итынха, иѡызцәа, шәара зегьы ишыжәбо-ишшәаҳауа ҳнеилагыланы, дызлаказ, дызлабзаз иагмыжькәа ҳихцәажәаны, абарҭ аҳамҭақәа ахчы ҟаҵшь хәычқәа инарықәҵаны, иеишәаматәа инылаҳцар стахуп.

– Уиакара аҳатырқәҵара, аҧьабаа…

– Маҧ, маҧ, уи уареи сареи ҳаиѡызара аҳатыр азакәзам. Уи иара ихата даҵсоуп, иқәнагоит. Егьырахь, уаб аибашьраҽы, аконцлагер аҽы, апартизанраҽы уҳәа, иааихигахьаз зегьы, егьырҭ аҳамҭақәа имоу, иахьа ишьҭаланы иааз аорденқәагьы налаҵаны, абри апапка аашьтыхны, сара схата абыржәыцәкьа Акәака амѡа сықәлоит. Сара схала, сара стәала, аҳәатәы ҳәаны идсырбарц, агәра дсыргарц стахуп, иахьа здунеи зыцсахыз, уаб, Ҳараз зегь рыла дшыцкьаз, зегь рыла уаѡык иаҳасабала дышдууз. Агәра исыргарц стахуп, иахьа иҵсны икҽоу ауаѡы, ихарамкәан-ибарамкәан, еикәым ала ишихцәажәаз. Ҳараз инекролог ах-газеткгьы ишырныло агәра усыргоит. Амала, уара уҟазшьа рацәак исгәаҵхом, иҵегь угәгәаз ҷьысшьон. Аҵстазаараҽы аиашамрақәа есымшагьы икан, аринахысгьы икалоит. Ҷабыргуп, уаб ишәаҧь абас ирххатәымызт, аха уи зегьы риашашьа змоу усуп.

– Аҵси-аҵси еиваржуеит, анарцә, азәи-азәи еихәоит ҳәа, иудыруазеи ҳаргьы ҳахьуцылаша. Итабуп, еиҳа сгәы акаҳамҭазы уахьсыдгылаз, еишьара ахьысзууз! – сҳәан, инапы ааимыхны сындәылҵит.

Агәра гаҵәкьаны сыкан, уи иихәаз шынеигзоз. Саргьы сгәы нкасыршәын, смашьына сынталан, аѡныка сҽаасхеит.

3

Ашьыжьымҭан саб инышәынтраҿы аҟәардә сахьыҟәтәаз, амра ԥыцхахааныза, абра сызлаҵәажәоз ахҭысԥәа зегьы, ԥаҵхьа гәаныла сыблаҟәа инарыцсыжьит. Абарҭ сгәалашәараҟәа санаарылԥ, ахаан исымбацыз ак еиԥш, ашьыжьтәи аҵсабара снықәыцшит. Аҳаац акакалҟәа реиԥш, иаасыкәыршаны ашьаԥра илаҳәҳәын аацынтәи азазаш.

Нахьхьиза, ах-шьхак рнаԥыс иԥыцхахаз амра ашәахәаҟәа цәеи-цәыцсуа, амаалыҟь ицсеиԥш, икахәхәа ишааиуаз, амармалташь еиҟәаҵәа иалаҟаҵаз саб ипатрҿ инадыччалеит. Азныказы, сгәы нтыцсаазшәа збеит. Еитаҳәашьа змамыз саб игәхьаагара аҵәымԥ еиԥш сгәахы иналакьакьеит. Сыблаҟәа ааихмырсыҧзакәан саб ипатрҿ сахәаҵшуан. Ашәахәа назҿагәыбзыҧыз саб ихы-иҿы, зынзак данычкәынзазтәи исахьа ныликааит. Абыржәымзар-абыржәы:

«Исымбазеит, дад, уи аеҵәа цьарсахьа! Иабанзазбарыз угәахәуа? Сара иахьынзазбаз уаргьы абаха анцәа иуеиразааит!» – уск антәи ахәылпаз еиԥш, абыржәыцәкьа абарҭ ажәаҟәа аасаҳаит.

Иаҵ еиԥш иахьагьы, суаԥаҟәа рызна аҳаскьын иаҵәа аасҵын: «Уҵсаҭа бзиахааит, саб» – сҳәан, сгәи-сылаҧырзи еилаҵәо, еихырҧганы игәы иныкәсыцсеит. Акыраамҭа ҿымҭзакәа, сынкахәыцуа, саб ихаҿы игылаз аҟәардә хәыч сыкәтәан.

«Сара сыканаҵ, уи снапԥымҭа счыкьмаҵьа итоу уаламкьысын. Сызкәаҭыц ылхны шәанаагьыжьлак, ачыкьмаҵьа иааҭганы, умыццакыкәа уаҵхьа. Убраka иубоит, уаб ипстазаараҿы дызнысыз ахцәрыра мԥахәастақәа реихыцыртақәа зегьы!» – хәылпазык, ҳшымҳа амҵаҿы уасиаҭҵас исеиҳәаз иажәаҟәа, аа, абыржәыцәкьа акәушәа слымҳа инҭаԥит.

Мыш ԥажәагьы цуамызт саб дыцсиижьҭеи. Иҵсыжра

амш аҽны, инекролог ах-газеҭкгьы ишырнырцазгьы, ақыҭеи араионы ҳаҭыр ду иқәцаны, итцыхәтәантәи имҩа дшықәырцазгьы, сара сгәы ҭынчмызт.

Убри аҽны, Алхас Хабыгә-ица убриаҟара сгәы ҭеишьит, уажәыгьы саб изыҳәан сгәы ахьынтаҳаз, уаҳа аҽазыцсахуамызт. «Иудыруазеи, иудыруазеи…» саб гәрамгартас данаасхәалак, амаҭ зыхәда иакәшаз иеицш, соуразоуроу слеилыхьшәашәаауан. Аха, нас, ус сгәы иахьаанагазаз азыҳәан мацара, схы сцәымыцхон. Ахә иеицш, уажәы-уажәы сеилашәо-сеилыцуа, ци-шәи рыбжьара сыбжьагьыжьуан. Уаха ацх агәы еиҩнашааныа саби сареи ҳшеикәшоз, сангәашахазалак, ацәа сыенастап анаасгәахәуаз, иҿыцххараза даҽа зцаарак, агәыр еицш сгәы иналакьакьон.

Дызуста Алхас Хабыгә-ица абас адырра изтаз? Егьазундазгьы дызустаз сеимҳәеит. «Иабоуҭаху ушьта, икәацэа, уаб инекролог ах-газеҭкгьы ирнаҳцеит. Адунеи иқәу ауаатәыҩса зегьы рыцси рыламыси цкьазар, ахаангьы еиҕара ҟаломызт. Зехьынцьара акәтаҕь цымезакәа ибылгьозаарын. Аха адунеи здунеихаз, ауаа насыцдақәа рыцәгьеи рыбзиеи еиҟарахеит азоуп. Изуҭахузеи, имаха ажьы дацҳааит. Аҧсыцәкьа итцашьыцыз ауаҩы избахә ҳаҕоу иҳәааит», – иҳәеит Алхас, иаргьы ихьыз шыхьмызгишьаз ихы-иҿы ианубааua.

«Саб игәаҕс имааз уи ауаҩ, абасцәкьа хамышҭәыхәла дцәажәартә еицш? Избон, уи гәрыз-шашәаз, даасзеилымкаазакәа, ахыжә еицш, агәырҩацәгьа насызныжьны дшысцәызуаз, аха сеысшьыр, сыцсуан, абжьарак, снапи сшьапи ахьынзаназоз азәгьы дыҟамызт. «Ашьажә бааuам, ицсуам!» Аиаша абааш иузтакуам. Уи доуха дуззоуп. Иудыруазеи, мышкызны иахыцәырцуа», – абас анааидысхәыцлалак, гәыҕрак ацәашьы ххаза, сгәаца иҭажьыз ацаацс аарцсасиуан. Уацәтәи амыш-шара агәра зго салагон.

Аҧыхәтәан, ҳшьа идымкәа, ҳтәа идымкәа, абри мазала

икылатәаны иҳаихсыз аламысда, цсраенынза сшицрымцуа ҳәа гәаныла сынтагыланы тоуба аазун, саб инышәынтра агәашә ашышьыҳәа иныдцаны аѡныка сеынасхеит.

…Макьана саб инап ашьтақәа знымцыцыз ичықьмацьа хәычы сацхьа игылан. Схала зацәык стәаны, абри ашәындыкәра, акыраамта сахәацшуан. Аартра сзыгәаҧуамызт. Абыржәы сналакьысыр, дгьыли-жәѡани цыцхашәа адгьыл инахаҧәасарызшәа, сгәы трыхьтшьаауан. Ицстыхгаха саб иуада иаа ѡнаҳаз атынчра сыцсы алакәыкуан. Исыздырам избан, абыржәымзар-абыржәы, саб даа ѡналарашәа збон. «Сара сыканацы уаламкьысын ҳәа сумыҳәахьаз, аецәа цьарсахьа макьана зынза исцәымзыц, нак атыц ахь иргыл уи ачықьмацьа, усхыццакцәеит, дад!» – игәы насыдаагаланы, даасацәажәеит саб. Схәы-сжьы қақаза иѡсеибаргылеит. Исызгәамтазакәа сцаазыркәкәалахьаз сгәалашәарақәа саарылцит.

Хәылпазтәи аҧсымра инахылшәаз ашәахәа заҧәык акәын, ишәазызо, сацхьа атзамц икыдыцшаалоз, абжьарак, нахьхьынтәи цьара, сара сыда уаѡ имаҳауаз ашәибжьы слымҳа цнахуан. Саб иуапа заҧәык, сара сгәырѡеицш еиқәаҧәа самсалха, ишәшәа-шәшәо аншьан ахаҫы икнаҳан.

Азныказы: «Иказааит, иаасыртрым макьана саб имаза зтазу ачықьмацьа», – аасгәахәит. Аха, уи ахәылбыехатәи саб иуасиат ақьашана еицш ианаасҫагыла, ачықьмацьа саахан, даеа цәаныррак сахьнархәааанза, ашышьыҳәа ашә аасыртит.

Ацәа капшь акәыршаны, иара ахала заҧәык ачықьмацьа ацаҫы итан, саб илахьынца згәылаз аѡымта – саб иуаз ажәа. Сиецәахә сымкәыцшәар ҳәа сшәозшәа, ашышьыҳәа снапқәа инарныстан, иаахсыртит рацхьатәи абгьыц.

4

Ашарккамҭазы саахалеит абри аҭыц цшьаҽы. Аѳхрак рыбжьара ииаҵәкакараза ишьҭаз адәхәыцш саакәгылеит. Мрагыларахь, ҭлакашәара илакәхьаз ашаеҵәа аҧштәы нахыггон. Уи иаанагоз, ушьҭа, лассы ашарагьы адәы иаакәлоит ҳәа акәын. Мраҽаҵхастаҽы ашыцламшә зқәышышьы ишьҭаз ахаҳә шкәакәа ду снықәтәеит.

Зехьынцьара ҭынчран. Сгәы ҭамгыло сазыцшын уи ашара еимкьара. Сабду дшашьҭаз ус акәын. Уи, зны ашара еимкьара иҳәон, зны – аамҭа еимкьара иҳәон. Знык сабду исирбахьан ашара еимкьара. Аха уск᷈ан зынза сқәыцшзан. Уи шыкалазгьы абас ауп:

...Ашара хәычык шагыз сирҽыхеит сабду. Агылара зынзак истахзамызт. Акыргьы саахәитҽиит, аха: «Уаҵә ашьыжьза угыл, Ҳараз, ссирк усырбоит» – ҳәа сеиҳәахьан. Убри сгәы итахәхәа ишҭаз, ацәагьы сагеит. Уажәы, иаҵ сабдуи сареи ахәылшазтәи ҳаицәажәара анаасгәалашәа, сакзамшәа, схыза ныцхьаршәны, сиарҭа саакәтәеит. Аамҭацк иналагзаны сеааиласҳәан, сабду снаицпкалан ҳѳыцьагьы ҳҽынаҳхеит

…Зықь ҽышьахәар еицамкәан ҳныкәахьан еицш, хәы цшзак ҳаѳхалеит. Ахәы иахагылаз аѳхрак ркьатрацәкәа, нак-аак амцәышә асахьа нылкааны, ажәѳан хыла итцырццон. Урҭ ахрақәа иргәылхәрааны илеиуаз арѳашқәа, ахшцеицш, ишәахха, нахьхьи цьара, ацалашә интахәашон.

Мрагылареи мраҭашәареи снапсыргәыца иқәызшәа акәын икаххаа ишызбоз. Адәхәыцш ахакны итцыѳрны икажьыз, х-ҽык зтыцуаз аҵса жәижәых ду, сабдугьы саргьы ҳныкәтәеит. Ишызбоз, ацарақәа ахуҳәа инеихырхәаалт. Мрагыларахь, шьыжь шәацшь абз аахы-кацшьхаара аҽазнакуан. Ишеимыггара ианааимыггоз, абри ҳадәхәыцш иахагылаз ахра ахыцәкәахь сабду дшыцшуаз, ецәак налшәан, амацәыс еицш, ашьҭа жәѳангәы иныцганы ишааиуаз, нак, ашәышьха-нхыцка цьара, ажәѳан зы-

мшын иналаба ицеит. Уи саргьы игәастеит. «Сиецәахә кыдуп, истаху, сызтаху риецәахә кыдуп!» – сҳәеит гәанылa. Уажәрааназа, ҽымҭ-цсымшьа итәаз сабду, абни аеццәа иблақәа ишынарыцшәаз еицшцәкьа, ашырҳәа дҩагылан:

– Ушьта цкьа уцшла, Ҳараз, иалагоит! – иҳәан, смахәар даахан, иацхьацәкьа снеиргылеит. Абри имҳәацкәан, уажәрааназа абна зырцәажәоз ацарақәа ашәаҳәара иааакәыцит. Арҩашгьы ахра инаҽабашәа, абжьы ааиқәтәеит. Ашьыжьтәи ацшалас, аҳарта- сырта умбо, нак инхәыцазит. Ажәакала, дгьыли-жәҩани рыбжьара цстазаарак ыкамшәа, адунеи калаак ишазыцшыз мҩашьо, зехьынцьара тынчра гәыткьарахеит. Убри аамтазын, мрагыларахь, ажәҩан акалт неилыбзаа-неилыбзааит. Шьыжь шәацшь инахыхәашаз ашәахәақәа разнышха, силаарцыруа, ақәаршҩы еицш, ашьхақәа инархьызсеит. Ашәымтак, дгьыли-жәҩани неилаҩ-неилысын, ажәҩан агәы, азыжь еицш, убриакара иецәкакараза иаацшит, абыржәымзар-абыржәы инхыкьасны ашьхақәа инарҽацәап уҳәарын.

Ишшара ишшахьазгьы, жәҩангәы иатәара иналпыкказ ацеәақәа рылашара, лакә уарҳалшәа, ажәҩан агәы зегьы маҽа-маҽа еиланацеит.

«Абри аамтазы уцәажәар, ацсабара амаалыкь дшәоит», – ҳәа сеиҳәахьан. Убри акынтә, хәычык сышшәозгьы, сабду сыеидырғәгәаланы, ҽымтзакәа, алакә сахьа аазхәаз ацсабара сахәацшуан. Мраташәареи мрагылареи ирыбжьанакыз ашьхақәа рдунеи, убриакара ицшзарахеит, ашәҽык ашәбзык ирзеитамҳәо. Абар-абар, амаалыкьцәа рыхьтәы фаетон иакәтәаны, ахьхьаҳәа, ажәҩан иналцрааны, цака, адгьыл иныкәххып угәахәрын. Еитаҳәашьа змамыз абри ацшзара сыблақәа адшанхаланы сшахәацшуаз, ацхыз еицш, ихааза иаххаршәыз атынчра, лакә бжьык ҩагәылыхәхәан, ацәашь еицш аҽаанахеит. Ахьтәы симхәыцқәа реихацсабжьы зхаз уи алакә бжьы,

шәымтақәак иааҟәымцызтгьы, иҟаларын, арԥаш иҭажьыз ашьанҵа хаҳәқәа ибыбышза ашәтқәа ргәылцыр! Уажәымзар-уажәы сылаԥш иаатцашәап ҳәа аҳауа сшалаԥшуаз, аԥагылара наҵабарахан, аамҭацк аиҳа ахымтцкәа, ашьшьыхәа иниасын, еиҳа-еиҳа абжьы маҷхо, аацынтәи ашәахәа еиԥш, мрагылара инавцыцхаз шьыжь шәаԥшь иналазит.

Абжьгьы аанҵәеит. Убри иазыԥшызшәа, аҵарақәагьы ахуҳәа рашәабжь еитанхырҵеит. Ахра иаҫахаҳәхазшәа, зыбжьы зыхәлашәахьаз арԥашгьы ҫыхан, ԥаԥхьа аҵаҟьаш инаҫыкьасеит. Ашьха ԥшаласгьы ашәаԥыцьаԥ рыкәармаԓра инҭахәмарит.

– Ашара еимкьара, ианалагои ианынҵәои рыбжьара, адунеи аԥсы азоит. Икоуп убас, ҳара иаҳбартам, иҳаҳартам мчык, абри аамҭазы, ԥсы зхоугьы, ԥсы зхамгьы зегь ҫанаҳәоит. Абри, ауаԥытәыԥса инасыԥ абжьоуп, – рхәоит. Уи иазызырԥуа ианаҳәоит, инардыруеит, иаԥьал шыхароу. Ирҳәоит ашарккамҭаз абра иааиз, иуахҭа ааигәахахьазар, ашара еимкьара абжьы газом ҳәа. Анҵәа иҳамҭоуп, уара асаби иууазеи, аха иара сара аҵла-ҳәыстагьы, саԥьалхэ зынза ихарамзаргьы, иагьааи-гәаҵәамзаап! – иҳәан, сабду илахьи иԥьымшьи ааизатәеит.

Сара ҫымҭ-ԥсымшьа сахьгылаз сзырԥуан. Иахьа сыблақәа ирбаз ассири, сабду иажәабжьи сыргачамкны срыман.

…Уи аахыс иԥзозеи! Сабдугьы идунеи иԥсаххьеит. Саргьы убри аеынтәи ашьыжь инаркны, уи ашара еимкьарахь уаҳа сыкәлазомызт. «Иабастаху уаҵәы исҵеиԥшу иахьа заа адырра», – абас сгәы иаанагон, аха иаҳҳәақәо ирзууазеи, убри ашара еимкьара шыблахкыгазгьы, маҷк саҵәшәо салагеит. Абри зегьы ԥсабара мусхәзар кәлап. Ԥьара, уаԥы иимбаԥ-имаҳаԥ, ауаатәыԥса ирхылаԥшуа мчык, доуҳак иҟанаҵозар

kалап ҳәа схәыцуан сара стәала. Аха ауаԥытәыԥса насыцда, есымша иҵсы ҵаами, иуаԥыбжара днахысны иҿанынеихалак ишәареи, игәбылреи, игәхьаагареи еиҳа иҵәырҵуа иалагоит. Игәалашәареи игәхьаагареи рыедырҷәҷәоит. Уимоу, уажәрааныа иҵхыз иаламшәоз аҵсрагьы дазхәыцуа далагоит. Ааи, убри аахыс, уи ашара еимкьарахь сыкәлазомызт, сыԥкәынра азеибафара уахь сымԥахнажьуамызт. Есымша абас, сымчи стеитцши сышрыцаеырбоз иажәразгоз ҵьысшьон. Аха, аҵхьан ишысҳәаз еиҵш, сышлеи-сыкәи еилаԥԥуа саналага, уаҵәтәи сҵеиҵш иахьа издыруазар стаххо салагеит.

…Ашыцламшә иҭалаҳаз ахаҳә сыкәтәан. Макьанаҵәкьа аҵәылашара аеазнакуамызт. Аха уи арԥаш, убысkантәи ашарккамҭазы еиҵш, ашьтыбжь ааицамкзакәа, ашьхаԥәа ирҿыхәашаны, ҵаka, аԥ-еиԥхаак рыбжьара ибжьатәон. Сабдуи сареи шыкәсык, абра ҳанааиз атәы, агәаларшәара заҵәык аасазеит, аҵара-қәагьы, убысkантәи ашьыжь еиҵш, рыбжьы аҵсабара инахыҵәеит. Ашара еимкьара шьҭа ишааигәахоз аныздыр, ахәыԥқәа реиҵш, сгәы тытцны иҵо иалагеит. Аиаша уасҳәап, сыхгьы маԥк саацәыцхашьеит. «Изуазеи, аҵсцәеирымга! Схәы сфахьеит, схәы згахьеит, ашара абжьы зынза имгазаргьы, иарбан нас сара сзыцәшәараны иkоу уажәшьҭа?» – сҳәеит сгәанала, сеагьаасыртынчшәа зуит.

Ус, иаалырkьаны, зехьынцьара аатынчрахеит. Уskан еиҵш, уажәгьы арԥашгьы абжьы нахәлашәеит. Аҵарақәагьы рашәабжь неицхьбеит. Абар- абар, даеа ԥбаka цсыҵ еитарсрак ныбжьысыр, алакәбжьгьы аҿаанахап kасцеит, аха, ԥба реиҵш, цшь-цсыҵ еитарсракгьы набжьысит. Суахҭа ахаҵ зыдҳәалаз уи абжьы гомызт. Абар, убри ахаҵ зынза, хыцәхәыцк аkара ипазахазшәа збеит.«Ауауеи, истахы-истахым, ани ачалаа зку дмааир имуазаап!» – ҳәагьы аасгәамхәыцкәа, мрагыларагьы

ааҳәыцлашеит, ажәҩангьы ишызбац еицш, инеилыграахан, сыблақәа еицыртәырны сзахәамцшуа, цштәы зықь рыла, маҷа-маҷа аҽааиланатцеит. Абри аамҭазы, изхьоу-ицсхьоу схәычра амышқәа рыцсы рхатцо, уи ашара еимкьара абжьы аҷаанахеит. Мрагыларахь, дгьылижәҩани ахьеивцаз инхәыцлашаз алашара иналкәрааз уи абжьы, ицстатцагаха, иаҳа-иаҳа жәҩангәатцахь аҽышьтнахуан.

Сара убри ашамҭазы, зегьы-зегьы схашҭит. Агәыргьарагьы атцәуарагьы – зегьы сцәыхаран. Акгьы сзазымхәыцзо, ус ашьхақәа ирықәҳашҳатәарахаз алакә цлаҳәысҭа иеицш, напы змамыз, шьапы змамыз аҳауа салакнаҳазшәа збон. Игәыкы-цәыкуа, ахьтәы дақҟәа реихатцабжьы еицш, игон, игон уи абжьгьы. Иара атәала игәаҡуан, ак санаҳәон, сгәысеаннатцон. Саргьы, сеихьысеицысуа, иаҳәоз еилыскаар стаххеит. Алоура зуит, атцәы сахалеит, сахытцит, аха акгьы сзеилымкаакәа, уи абжьы насхыцраан ианца, аҽырҳәа инеиматәаны сцәуеит. Зныкыр, сеаасыршәыкьшәа зуит. Арҩаши, атцарақәа рышьтыбжьи, ашьха цшаласи, рееилазҩаны рыбжьы нхышхытцәахьан. Снеиуан ашышьыхәа. Акызатцәык сгәы казмыжьуаз, макьана сатцьал сышәхымс иахьылагыламыз акәын.

5

Рацхьаза сабду ашара еимкьара анысирбаз аахыс, бжьырҩашк, бжьы-шьхак иргәылхәраахьан. Сымаха-шьаха сыххәыцуа санықала инаркны, сналагылеит аҧьабаа. Саб хәҩык аишьцәа шимазгьы, есымша дзатцәын. «Сарамоу, дара рхы изахәом», – иҳәалон урҭ рзыҳәан. Хазы данцоз, ҩ-иараки цьмахьаки роуп абхәтаа ҳәа иртазазгьы.

Абыржәы ҳалҩатцә ахьҩеиуа, рацхьаза ҳамцахара ахьеиҷаҳкыз ахәаҷы, алеи-аҳәеи ирхәозар уаҩ дзыламло,

бна тоура баацсны иҟан. Убра саб рацхьаза арҟыра мҩа ылигеит. Абна хиҽан, хәажә быцала ишышны, цацхак ылаиргылеит. Убри саб инапала иишышыз ацацха ацыжәха саргьы сахьзеит.

Еигәышә цынцала, амыҭи ақәыци ирылиҭыҵааз адгьыл мчымха дыкәаарыхуан. Ахы икыр, ацыхәа ицызкуаз димамызт, аҟынтә: «Дад, «азәы ихьы лаба ааста, уара ухьы лаба!» рҳәоит. Уара акрузыруагьы уҵсы ицсхаайт, аха даеазәы иҳәара аҵсра ацәа ахыскааусит. Уаала, дад, ҳамҭак ацәкәа рацхьа усызгыл!» – аниҳәалак, ажәак мҳәазакәа, снаишьҭалон.

Сара уи цәгьала дрыцхәсшьон. Уаха атх агәы еиҩнашааныза, аҩныҟа дгәарлазомызт. Сангьы саргьы, абыста уны, саб дааныза ҳәа икнаҳаны иҳаман. «Атлареицш уамацазеитеи, уара насыҵ шкәакәа!» – лҳәон сан, саб данааҩналалак. Аха иара егьиҳәазомызт. «Зыршлак суржәуандаз, дад!» – иҳәон, днасыхәаҵшны. Саргьы иажәа ҩбамтәкәан, ҳшыц чаҟәа ала ахарҵәыршла неисыркуан.

«Ҳаи, Шлар Кәыта, ухәычқәеи уареи аибаазаха анцәа ишәиҭаайт, анцәа сиҳәоит», – иҳәеит, саб ахарҵәыршла ыжәны ачаҟәа анаасирк.

Ибзианы исгәалашәоит, саҳәшьа дины дгаран. Бааза-тәы иахылаҳәаны, аҩны аалагала ҳамамызт. Шлар Кәыта ҳәа саб дызҿыз, ныркә ахәаҿы дынхон. Ҽнак, шьыб-жьышьҭахьк, Кәыта даайт ҳара ҳҿы. Саб, уи диеи-гәыргьаны дицылеит. Ашлрбақәеи ҳареи еиуара ҷыда ҳамамызт. Аха Кәыта иаб, Уасман цсаҭа шкәакәа, ихаан аахысгьы, ҳабацәа ҳаҭыр рыҟәибаҵон, еиҭанеиааиуан. Ажәакала, еишьара дибаргон. Уаха кәтык ахәда нхырцәаргьы, уеизгьы-уеизгьы Кәытараа рхәы рҭир акәын. Даргьы ҳара ҳалымкаа, ҿыц шьырак рхы ахырыцхьаломызт.

– Ҭемраз, ухаҵкы сцеит, ушҟа иахьатәи сымҩахыҵра зызку улымҳа аҟынза иназгар сҭахуп! – иҳәан, саб ихы наиҟәикит Кәыта.

– Абзиа аҳәара аҵыхәала есымша умҩахыҵлаайт! –

иҳәан сабгьы Кәыта днеизҽлымҳахеит.

– Ҳара ҳаҩтаацәарак, аханатә аахысгьы, ҳшеибабо атәы салагом, иудыруа ауп. Абри уазыразызар, суҳәоит сҽа цумеырц! – иҳәеит Кәыта гәык-цсыкала.

– Ҳаи, Кәытахеит, изуазеи, уҽа цысеыртә! Уареи сареи иаци-иахьеи ҳаибабама! – иҳәеит саб, Кәыта иаҳатыр аанкыланы.

– Анцәа ацсынцры литааит, асаби дузгароуп, иахьала хьарыжәтәла шәеицшымшәа збоит. Убри аҟынтә, абыржәааигәа ихьеит скамбашь. Ужә хьааназа, убри ахш иамцуа ухы ахумбаан. Еитасҳәахуеит, саргьы исҳәаз сахьумырхәын, – иҳәеит Кәыта.

– Итабуп, Кәыта, ухатцкы сцеит! Саргьы, ҽеик атцыхәала, цьара анцәа суцигалааит! – иҳәеит саб рацәак ицымҳәакәа.

Ҩымыз наҟьак уи акамбашь хьаны иааажәуан. Уиаахыс заҟа шықәса цахьоузеи, аха иахьагьы исхаштзом усҟан Кәыта абзиара иаҳзиуз. Уи аҩыза, атәым уаҩ иакәым, уашьа гәакьатцәкьа изыҟамцар ҟалоит. Абарт зегьы уажәы исгәалазыршәаз саб изатцәра ауп.

Саб цәгьала срыцхаишьон, ашьыжь сыргыланы ацәқәа рацызара сахьигоз. Аха уаҳа цсыхәа имамызт. Шьыжьы инаркны, шьыбжьон ҳамтак ҳатцсы ааитаҳкуан, акәымзар, уаха алашьцара иааҳамнахааназа, ацәаҕәара ҳаҿын. Ацәаҕәарақәагьы ауеицшыху. Саб, ҽыц ихитыз ахҿарра, адарыцара ҳалан. Ацәматәа адақәа иркыцыцхьаза, саб имҕытраз исигәышә ааимҕытрхны, адақәа хитцәцәон. Зны-зынла, ацәеиха шьахәа-шьаҿа инамышьтқәа, адақәа иркуан. Уажәы-уажәы исигәышә имаҟа авцыхра, авцатцара данахьымзалак, иарҕьа напала, аигәышәи ацәмааи сидкыланы икуан. Ацәеиха ада иакыцыцхьаза, даатгыланы, адақәа хитцәцәон. Абыржәшьта хәычык цсгарак соуит анаасҳәоз, ауҕәи адышьлеи сидкыланы изкыз, акәалаа иалхыз аратын апҟаҩхәа иаацәцәон.

Саб, шамахазак акәымзар, дгәамцзомызт. Насгьы, шьоукы-шьоукы реицш, дшәи-цшьиуа, ибжьы ихацаланы азәгьы имаҳацызт. Аха зынзак игәы анкыдгылазалак: «Ҳаи, иҟалазеи, цьушьт, ацәаҟәа-цәыс ыҟәлааитеи!» – иҳәон, убригьы ибжьы ныцакзаны.

Уаххьа анаҳфоз, ацәқәагьы ауишьтуан, акрыҳфонацы, рыцсы диршьон.

– Аҳы, дад, ушьта уара уцсы шьа, уан лҟны уҟаз, сара макьана ҳамтак саахабыхацап! – икәаҷаб наркны, дындәылцны дцон. Нас, уаха ацх агәы ааиԝонашааанза, икәаҷаб акәатан ацыза инадҳәаланы, ицәқәеи иареи еибарххо, адарыцара инылалон. Абас мацара амыгра илкәкәааны, ашыҟәсантәи ҳамгәахә ацш ааирыхуан. Ацыхәтәан, есиныҟаицалакгьы, ҳцацха инаваиргылеит ган Ԝонык. Аха убри аган Ԝоны ҳәа сызҽу, саб Ԝынтә иргылеит. Уи шыҟалазгьы абасоуп:

Ауастацәа аԜоны ҭәыла еихасаны, агыдыра Ԝарган, ахаҳәцәаҳә нақәыцсаны, иаалгеит. Саб аҟауар иршьаны имаз изхомызт аҟынтә, зықь-бгъыц, ацымхәра ҳәа Иуан Сит имхны иааигеит. Жәамыш ахи-ацыхәеи рыла, аган Ԝоны какәкәо, ихыбны иаалгеит. Ашьыбжьышьтахь, ҳган Ԝоны иақәцсаз ахаҳәцәаҳәқәагьы ахыбгьы неизҟәыҽын, ашышьыхәа цаҟа инатәеит. Абри зыхҟьаз ҳәа, иахьагьы-уацәгьы, инацшуаз ракәым, дара ауастацәа рхатақәагьы ирзымдырит. Ак цымцәеит, ак жьымцәеит. Ахәыблқәа инадыркны, ахарцақәа, ахаҳәцәаҳәқәа, акәакьқәа рҽтәи ацагылақәа – ажәакала, ҳган Ԝоны иамаз зегьы хьалыхын.

Абри аԜоны иахьыз, аиаша уасҳәап, зегьы ргәы иалсит. АԜоны ахьеизҟәыҽыз мацара адагьы, мзызк амазамкәа, аԜонҽыц ахала акаҳара, хымцада, рыцҳарак иазҳәоуп рхәеит шьоукгьы. Аха саб иҟалаз зынза ихьааимгазазшәа ҳирбеит, арахь зегьы акакәын, иааинымцшыр амуит. «Иманшәаламхаша итәы, ус иалагап, анс иалагап,

нас ишца... Ауаацсыра рхахәс ицааит!» – абриак ауп иааиҳәазазгьы.

«Цаасы-цшаасык инаишьтацшызаргьы цәгьамзар ҟаларын», – нарҳәоуғәоуқәеит шьоукгьы, аха уи саб ихахьгьы иааимгеит. «Иҟалаз ҟалеит, ушьта цшысгьы дахәом, ҟәыдырцасгьы папизарабагьы», – иҳәеит саб даныхтаркза.

– Уи каҳазар, аҽыщ ҳаргылап. Ауаацсыра еибгазааит. Ирыцнабааува акрыҟазар, иара ахы-аҧсы акәхааит! – иҳәеит, саб еита.

Адырсаены даалаган, телла еибаркны ихыбыз ҳган сны, ахыб зегьы, игәы ақәымҽыцъзакәа, гәажәра азуны, хымыш рыла, ихала заҧәык, аҧәымгқәа цкы-цкы зегьы алихит. Акауарқәа иақәыз, акы аацымҽзакәа, инақәиршәшәан, икәаҧза еита неиқәиҧеит. Ушьта уара унеины, хәсеишьцәа имоуп, ибаргәузеи ҳәала. Асны анкаҳа, иааин, ҳаҧеита, инаидышшылан илтышахәаша ицеит. Уаҳа, аҽада архәаста иқәлараҳа, урт саб ицышца иқәымлеит. Аха, иара ахаангьы дырнызбазомызт: «Рхы ахьысҟәыркуагьы табуп ҳәа расҳәоит. Урҟәамцуеи, абаацс. Ҳаҧоу иашьцәа дырнызбааит. «Аешьеи ашьеи», – рҳәоит. Егьоумҳәан, уаапкыр узыдҽарҳәало уашьа иоуп!» – иҳәон саб.

Иааиуаз зегьы, гәкажьгамзар ҽеик шиарымҳәозгьы, мчыбжьык аснышқала, ҳган сны, акымзарак амыхьзазшәа, ахьышҧәҽеицш иаадыргылеит.

Убри ашьтахь, ишызбоз саб ихы игәы ақәыбзиахеит. Уимоу, ушьта акәасқьа аргылара иҽазикыргьы цәгьа имбо даакалеит.

«Мырзакан илыцха сымазар, акәасқьагьы, цшзала, иаарласны ашьапы скып!» – иҳәеит уахык сани саби ахьсицәажәоз.

Мырзакан ҳәа саб дызҽыз, дтауадын. Ҳара ҳахьынхоз анасыс, хәба-фба ҽырсымтак ракәын ибжьаз. Ҳашьтахьтәи ахәы цшза уахьынхшәоз, иахтынра ашта унтацшуан. Мырзакан ицакны имаз абна, мышкы аҽуас дзакәшомызт.

Џшьба-хәба ҽы зҭыцуаз, аҵәраса реиҷш, икахәхәа-кахәхәа еилагылаз ахьеи аҷьи, акәтаҧ агәы рыҟәҵәрааua, ажәѡан хыла иҵыцссо еилагылан. Џшьба-хәба ҵла ракәгәышьан саб иитахыз. Урҭ кәасҟьак зааира аҧәы, хә-ҵлакы ишитахыз ирылҵуан, аха акы – Мырзакан илымха акынза анагара изыгәаҧуамызт. Ѡбагьы – уи аҭауад, ибзиоуп, иустоит аҵлаҟәа иҳәазаргьы, иахтниҵоз имазагәышьамызт. Аҿыцынхаѡ гәытлаҧар ззырҳәаҵәкьоз иакәын. Убри акынтә, саб уаха икаиҵара анизымдыр, Мырзакан иҵа Хьрыпс хәцхас дкаиҵарц иаҟәикит. Аха, убригьы гәаҧылаҵәан, избанзар, ахәцхара иаҭахыз акәамаҵамараҟәа раҵәан. Раҵхьа иргыланы, Мырзакан иҵеи иареи, насгьы, дара рыҭауадра, рѡызцәа-рцызцәа ирыҟәнагоз ачара ауреи, арыхәтиаа рыҭареи, ус ишуҳәаҟәо имариамызт. Саб урҭ реиҿыхыртаҟәа уажә ибагәышьазма, аха имч зҟәымхоз амамзаара мыжда акәын. Ари азҵаара егьа иҟәиҵазаргьы-иҟәихызаргьы, егьшилымшоз агәра анига, даакәыҵит. Шыҟәсык акара акәасҟьа аргылара азбахә зынзагьы иҿеимыршәит.

«Ҳныҟәлаҟәар, хәычык акы ҳалабзашәа ҳзыкалозар, ҭоуитадала аҵкыс, уара уҵхзаша иалхны иҟоуҵо еиҳа имшуп, еиҳа агьама амоуп!» – иҳәеит, ҽнак ѡыцьа иргәыдымзалоз аҭәакәа еиҳәа ду гәымжьаҵәла иахьтихуаз.

Раҵхьашәа, акәасҟьа аргыларазы, саб игәы каиршәызшәа каиҵеит, аха зны-зынла, ахыхь еиҵш иааизцәыркьон. «Ари аѡнгьы зынза азбахә аҳәара ҳакәыҵит!» – иҳәалон, иааизымычҳакәа. Сан рыцҳа уи иказшьаҟәа ҿеила илдыруан. Насгьы, имаз-ихзыз, дызлабзаз, дахьынзалаказ лымдыруази, убри акынтә, акгьы ицылҳәазомызт. Аха саб зынза иҿаартынчзаны данаатәалак: «Ҳара ҳакәым, азлагарагьы ашыла агхахьеит. Иахьа иҳамамзар, уаҵәы иҳауп. Иаразнак ақаруаса азәгьы имыргылазаҵт. Агәабзиареи, ауааҵсыра рыцсынҵри уаҳәала, егьырҭ зегьы, иахьа икамзар, уаҵәы

иҟалоит!» – лҳәан, тынч-тынч даацәажәеит. Саб акы игәы ианахәоз, акгьы иалаҳәазамкәа, наk-аak ицаҵақәа реицхьышьшьаара далагон. Дшызбоз, игәалаҟарагьы аабзиахон.

Сан илҳәаз уаҳа акгьы ацимҳәеит. Аха игәы итамкәа, ихы итамкәа, абыржәы иааихташәаз Мырзаkан иҵҳәыс Мадина дналызхәыцит.

«Аҵсра ахәшә аатраҿы иҟоуп» ҳәа, амшразы дабаасгәалашәеи!» – ааигәахәын, иқьышәқәагьы ччаҵшь kьалак аарыцәыххит.

«Ахаҵа иаѡыстаа аҵҳәыс шлакәу еиҵш, аҵхәыс лаѡыстаагьы ахаҵа иоуп. Аҵҳәыс ианылтахха, арѡаш цаkьаш иаҿылгоит!» – игәы инҭиҳәаait.

«Мырзаkан иҵҳәыс Мадина, Сатанеи Гәашьа акы дшылкьарзу мѡашьаҵәкьо ауп лычаҵашьа шыkоу!» – рҳәон инаҵшуаз, убас, алаҵшҵагьа илаҵш лҵәизартә деиҿкаан, дагьыцшзан... Ашьеи ахши еилатәошәа, аҵәахаҳа еиҵш, лзамѡақәа ттәрааны ицон. Лсышьаҳага хцәцара самсалқәа, лзара зыршәрақәа ирыцәкәашон. Лбырфын ҵкы, аеҵәышқәа реиҵш, ирыцхны иаҿаҵсаз лсадаҵ ҳәынҵәрақәа еилаарцыруа, дышәшәа-шәшәо, ѡбаны сихагылаз ахьатә кәасҡьа еихҳәа-еиҵҳәа данаакәгылалак, ублақәа еицыртәырны узлыхәаҵ-шуамызт. Анцәа ртыцҳа ззырҳәаҵәкьоз лакәын. Мадина лтеитҵш адагьы дыцхәыс разын. Адунеи иаақәыршаз kазшьа бзиас иҟаз зегьы лара дрылаkан. Аха, зегьы анцәа азәы имаҵара иитом. Уи сҳәеит ҳәа, сеидроу, сеидроу, рыцсата иабааит, аха ана-ара инхәыцарҳәа-аахәыцарҳәон ахҭырцарцәа: «Абригь-абригь ауаѡ иҿы аус шлымам ҳәа ҳзылхыкәаауам» ҳәа. Ҽык итыцыз, шә-ҽык ирталоит, уи еицырдыруа акоуп. Убри акынтә, абри ззымдыруаз ѡыцьагьы ыкамызт.

Мыстаабеи захьзыз, Мадина илыдыркылоз ахҭырцысгьы, лара илыцназгоз азә иакәын. Аҵсата уҳәозар: «Ҳаи, ланаҵьалбеит, дзырѡашьазеи? Аҳкәажәк, абри аѡыза аус лхы ишҵатәалшьеи» – ҳәа азәгьы

изҳәомызт. Деилагазаргьы, деилазгаз уанизхәыцлак, зегьы ланаужьуан. Убас далакатәкьан Мыстаабеи мыждаирагьы. Уи ихажәԥабжь мацара, раки-заки таашәон. Еихых-еитцыхк, мфара-мжәра сихәацшландаз уҳәарын.

Ирҳәоит, иара Мырзакангьы абри гәԥарас иман ҳәа, аха арзара илшомызт, убриакара ицхәыс бзиа дибон. Ажәакала, маза-аргама уи атауад иҟаз изкәа инкыдырҳәалон. Аха Мырзакан иахтынра ацшалас штасыц, итасуан. Шьыжь шәацшь штацхац итацхон, ес-ишаихәлацыцхьаза агәыргьабжь тыԥуан.

Мшацык аены, Мырзакан иахтынраҿы, ахтырцарцәа ахәмаррақәа мԥацыргон. Аимцакьача иасит, аеқәа дырԥоит. Ацыхәтәан, бгарцахьы аиқәцара ацшьыргеит. «Ахуааи, Агәуааи» рҳәан, аиҳабацәа аҭу ааилдыргеит. Иара саб ихата иҳәан еицш, заҭәра иатасуаз аеыԥ еицш, игәы хыт-хытуа ганхашәа дгылан.

– Мыстаабеи Ҭемрази еиқәцаait! – рҳәан, рыбжьқәа неиқәдыргеит. Мыстаабеи Ахуаа дреиуан, Ҭемраз – Агәуаа рхатарнак иакәын. Аҧкәынцәа реаадырххақәеитегьит, аха аиҳабацәа итәаз аҳәара аныкарца, аԥыцьагьы, рҿы рызцымеызт, иааидгылан, нак-аак, бгарцахьы иааибакит. Аԥыцьагьы ршьапқәа хтын, реиқәақәа ршьамхы инатцагыло акынза ицыркәакәан.

Зарцыс цәыцәымта итагылаз арцарцәа, еибакьо рҿаархеит. Иудырыртә адгьыл зқәаршәшәон. Ашьац цәдырцәеит. Рцыжәԥақәа ахьеидыкшалоз, ашьа ԥарылыжжит. Акыр цит, еидшылазеит. Ушьта, уаҳа рыламкәа, иантаҵсахазоз аамтазы, зуаԥыбжарахь инеихьаз хаца еилаҳәа-еилаца каиматк, дааԥагылан, сидыгьазкыланы еиқәцоз аԥыцьагьы рыжәԥахырқәа ааникылан:

– Иазхоуп, дад, шәгәамч анцәа иазирҳааит. Уаҳа аиқәцара азин шәымам! – иҳәан, нак-аак иааимихит.

– Иашоуп, баба, иашоуп, аргамаду шәеитахеит. Есымшаԥ-шара цшзала ишәызшалаait! – иҳәеит акыр

зыҟәрахь инеихьаз, зкәымжәы шкәакәа аҧшьҟәа зшьамхы иҟәыршәны итәаз ҭахмадак.

– Сара даҽеак сҳәарҧ сҭахуп. Иахьа абра еиҟәҧаз аҵкәынҧәа аҩыҧьа, иахьыҟазаалакгьы, ианакәзаалакгьы, иахьарнахыс, даҽазны рыжәҩахыр аидҧара азин рымамзааит. Зегьы иаабеит, иҳаҳаит, игәҩарамкәа агәрагьы аагеит, ҧсаҭа ҧьыкаҧла ишеиҭахаз. Шәгәы ишҧаанаго? – иҳәан, итәаз днарылаҧшит, зхи зҧаҧеи зшәахшәа ишкәакәаза еилысхьаз ҭахмадак.

– Иашоуп, дад, иашоуп! Ушьҭатәи шәеиҟәҧара иашахом! – рҳәеит зегьы инеиҧырҷызны.

– Ус анакәха, иахьарнахыс еишьара шәеибаргозаait. Шәааины шәгәыдеибакыл! – ҫааиҭит, ани акәымжәы шкәакәа зшәыз. Итәаз зегьы, азәк иеиҧш, иҩеибаргылеит. Зегьы ирбо-ираҳауа, Мыстаабеи Ҭемрази адоуқәа реиҧш илеидгылан, иаагәыдибакылеит.

Уаанзагьы еиҩызцәан, аха убри инаркны, еиҳа ҳатыр рыҟәеибаҧо, еитанеиааиуа, бзиагьы еибабо иалагеит. Аҵәгьеи абзиеи рҿы, гәыцхәцәак реиҧш еихазгылон.

Абри аныҳәа аены иҡалаз ахтыс, ақытаҿы, ата-уад инеиркны, анхаҩ иҡынза, тыҧха лҧа даанмыжькәа зегьы ирдыруан. Убри аҟынтә, урт лымкаала Мыстаабеии Ҭ емрази пату рыҟәырҧо иалагеит.

Мыстаабеи иарҧыс цәыцәымтадтагылан. Иоура итбаара, абри акы дысзыҡандаз уҳәарын. Иҧьымшьқәа амзаҿеиҧш икыдыхәхәа! Изара амаҵәаз ахы икылуршәон. Иҧшреи исахьеи, егьа длакәтыҧхазаргьы, лыблахаҵ иргьыжьуан. Иаахитуаз иҵи-ишәи маҵара, азәы назак дзаҧсамхарыз! Ажәакала, анцәа игәарҧханы иишаз дреиуан. Егьа ажәҩан аеҵәа кыдылҧаауазаргьы, нхаҩык ихылҧыз лакәым, ҭауад ҭыҧхазаргьы, иатәамхарыз, дзатәазымшьарыз дарбаныз. Аха иҧхәысаагара днахыҧома уҳәаратәы дышнеихьазгьы, макьана атаацәара даланамгалацызт. Мыстаабеи иахьа уажәрааанза, атаацәара дзаланамгалацыз ауп, уажәы сыззааирҧ истаху.

Абар, ушьта хышыкәса цуан, Мыстаабеи Мадина длыдкыланы длымазиижьтеи. Урт реизыказаашьа здыруазгьы, гәоарас измазгьы ыказар каларын, аха уи амаза ашәкәалацк иртазын. Имазазамзаргьы уи азбахә ала аҽеихыхра згәыцъуадаз. Аус злаз Мырзакан иакәын, аха Мырзакан ишаххәахьоу еицш, ихы-ицсы акара ицхәыс бзиа дибон. Абри абас ауп ҳәа, машәырны ицхыз иалашәаргьы ихеицомызт. Абжьарак, аамта азырҩаш еицш имҩасуан. Мыстаабеии Мадинеи рымазеи рыбзиабареи абааш итакын.

Ҭемраз, Мыстаабеии аҳкәажәи рус ахы инаркны аикәхәаларта акынза зегьы идыруан. Убри зегьы, Мыстаабеи Ҭемраз зацәык игәра ганы, дарбанзаалакгьы цсызхаз азәгьы илымҳаҽы, мамзаргьы ишцанеигоз.

Ҭемраз икәасҟьа аргылара азцаара, цо-иааура, данамыртынчза, Мырзакан ихьацлакәа рцыхәала Мыстаабеи диацәажәарц иакәикит. Ҭемраз дзышьтаз аус азы, Мыстаабеи Мадина еиишәа дызлацәажәаз тгьы, аҳкәажәи иареи злаказ ала, мап ицәылкып ҳәа игәы иаанагомызт.

Ҽнак, Мыстаабеи Ҭемрази еыжәланы чарак акынтәи ишааураз, Ҭемраз игәы итакны имаз Мыстаабеи иаацәырганы иеиҳәеит.

– Абри акәасҟьа аргылара, рацхьашәа, уажәазы саакәыцып ҳәа инакәескит, аха иахьа икоу уацәы икам, хәчыжәкәак ыкоуп имцуазар, макьана схи-сымчи шеикәхо, мышкызны, хабџьынџь ҳәа иназхәацшыша абтынхак рзыкасцар стахуп. Цабыргуп, абри уасҳәарц стахызиижьтеи акраацуеит, аха агәырҩа уасыргар стахымхазт, иахьанза иаазгеит, – иҳәеит Ҭемраз.

– Иарбан гәырҩоу узлацәажәо! Ҭемраз абзиара зцеицшхаша! Уареи сареи ҳаицәтәымуааума сеидроу. Абас еицш икоу аус аҽы ҳзеицымхырааузар, баша еишьара злаҳаибаргагәышьозеи? Уи уара уацәымшәан. Уажәыцәкьа аҳкәажә снапыдтәаланы иласҳәоит. Мап

шаҳцәылымкуагьы агәра ганы сыҟоуп. Уара укәасҟьа маҭәахә аҵыхәала, ажәак иадамзаргьы аҳкәажә лыҵшәма иаиалҳәа, Мырзаҟан ихаҭа даауҵхьаны, укәасҟьа азхара акәым, инамыцхәынгьы, ахьа ҵлақәа рыцкара азин уиҭо убара уҟоуп! – иҳәан, гызмал ччаҵшькгьы неиҿыкәиҵеит Мыстаабеи.

Ахәылбыеха, Ҭемраз игәалаҟа-ихалаҟа иҩны дааит. Аха Мыстаабеии иареи еибырҳәаз аҵыхәала, иҩашьангьы, сан лҿы ажәак иҵсы инахимырзааит.

Иахьа, уаҵәы – амшқәа цон. Мыстаабеии Ҭемрази еицәажәеижьтеи хымзҟа бжьалахьан. Ҽнак, қьырсак аҿны, ах иааиуа иаҿоумкуаз, ханхьаа ашьтәа атәыҩа шахапак нахаршәны, Мырзаҟан иаҳтынрахьы дцеит. Ҭемраз дицын иҵьма шьтәа инатцакъоз ҷкәына ҵарышкәак. Амҩан, рыцьма аахьышьарххацыцхьаза, ачкәын ҷынла днасуа мацара, Ҭемраз ишьтәа иманы Мырзаҟан иаҳтынра инталеит. Ашта еихҳәа-еитҳәа ду ааи-ҩырымшацкәа, ахьышәт-сышәтҳәа аҳтырцарцәа ааицыххылан, рышьтәагьы аарымырхын, даргьы акәасҟьахь инхаргалеит.

Даҿазны еицшымкәа, Мырзаҟан ихәы назгаз Ҭемраз даара ҳаҭыр иқәцаны, дицыланы инапы имихит, иалкааз аҭыц аҿгьы днаганы днаиртәеит.

– Есҟьырсеи мшацы, гәырҩа-гәырчыда, есышықәса уҭаацәагьы уаргьы ишәызшалаайт! – иҳәан, цатхьк ҟасҟасо ирҭәны икызшәа дныҳәеит Мырзаҟан. Нас убри инахырҿиааны: – Шәышцакақәоу, Ҭемраз? Ахәычы аду – зегь шәеибгақәоума? – иҳәан, Мырзаҟан даагәыцхәгәышьит.

– Ҳаҟоуп, Мырзаҟан, уххь згеит, арҭ зегьы шәымчала макьаназы лҩацәк ҩаҳашьтуеит! – иҳәеит Ҭемразгьы, рацәак иҿаламгалацәакәа.

– Сара издыруеит, Ҭемраз, уара уҿыцынхаҩуп, аабыкьоуп цшзала, хазыс-цсазыс ҳәа умцахә анеиҿоукыз, ухыбра-уцыбра, уабанзакоу? – иҳәан, аҩыстаацәа наиқәыртәашәа даацәажәеит Мырзаҟан.

– Макьаназы ган ԥны хәыҷык сыԥноуп, ухҳь згеит, Мырзакан! Нак-нак, анцәа иҳатәеишьо аабап. Арҭ зегьы шәеибгазар, мышкызны, цьара хәцыш аамҭак саргьы сеигәыҷуеит! – иҳәеит Ҭемраз.

– Кәасқьак ашьапы укырц угәы иҭоуп ҳәа саҳауеит. Цшзала, убри нап анауркуа, абра, сыплан аҽы уааины, уара иануҭаху, иахьуҭаху, уалаҵшны, аа-цлакы цқаны ига. Аҭәыхцәа рзыҳәангьы сара усырманшәалап. Уаҳа сызлаухәартагәышьоузеи, – иҳәеит Мырзакан иеыркашырзаны.

– Адунеи азна иҭабуп ҳәа уасҳәоит, Мырзакан ухатцкы, сара сабоузаҵсагәышьоу, аха ухы аҳатыр азын усхазгылеит, уматцушьа анцәа сақәиршәааит. Амала, ахәшә ахьыцырхуаҵәкьагьы аџьыка хәыцхь ыцарыцсоит...

– Уи азыҳәан, уареи сареи ҳаибарцсрым, Аџсны кьакьа дузза ҳақәуп, цлақәак уареи сареи иҳабжьамзо анцәа ҳкоумцан. Ихьаагатәым хьааумган, Ҭемраз! – иҳәан, иалаухәузеи, Мырзакан Ҭемраз дизыхашазеит.

Ахәылбыеха, Ҭемраз иқьаф кацаны, иџьмакацаԥгьы диманы амԥа иныкәлеит. Иахьатәи Мырзакани иареи реицәажәара зегьы зыбзоураз Мыстаабеи шиакәыз идыруан Ҭемраз. Убри акынтә, дышнеиуаз, даатгылан, з-хьамцшла иҽы зәзәаны, мрагылара днацагылазшәа, днықәгылан, гәаныла Мыстаабеи шә-ныҳәацхьызк наишьҭеицеит.

Ааилашәшәымҭазы, Ҭемраз иԥыза хәычгьы иаргьы рыԥныкақәа рахь ицеит. Ауха, ианааилатәа, саб сан илеиҳәеит Мырзакан дышидикылаз, арахәтиаа изнеигаз пату ду шақәицаз. Сан илеиҳәеит, Мырзакан ҳкәасқьа азхара, аа-хьатцла лыцшаахк шиитаз, аҭәыхцәа рзыҳәангьы дирманшәаларц шиеиҳәаз.

– Дтауадуп даамыстоуп ҳәа икоума анцәа абзиара злеицо. Иҷкәын заҵәы ибзиараханы ицылаait! – лҳәеит сан, дгәыргьацәа даакалан.

Сара схы здыруа санықала инаркны, саб ихьзцәкьа ала акәын сышцхьоз. Зны-зынла, єырбашақә, саб ҳәа сымҳәозар. Инаԥшуазгьы, раԥхьашәа, оумашәа ирбон, аха сара сшашьцылаз еицш, даргьы ашьцылеит. Ҭемраз цеис имаз сара азәзаԥәык сакәын. Иара саргьы ска-минымны, чымазаѡ чынчхашәа сықан, акынтә, Ҭемраз єымҭзакәа абри хьаас иман. Анцәа-рныҳәара, Елырныха, адәныкоу, уҳәа, есымза аныҳәагатәа ҟаицон. Сани, саҳәшьеи, сареи, ныҳәарацыцхьаза, ҳшьамхнышланы ҳиргылон. Дасу ҳаԥыцхьаза ацәашьқәа аркны, ҳмаԥурҭа ҳаѡны ашә абаҟә аєы инеихык-еицыкны инадирҷаблон. Ицсахара зегьы нақәганы, адунеи азна анцәа ду да-ниашьапклак, ҳааиргылон. Нас ҳарҭ зегьы, арыґьала ҳгьыжьны, ҳхырхәар акәын. Аха сара ақыҭа рєы смилициан акынтә, саныццакзоз, саб иныҳәара агәхьаа мкзакәа: «Цасым, дад, ус умун!» – шиҳәоз, сеы кәадырны иахьгылаз, сынєыжәпкаланы, сыѡны ҳашҭа сынҭкьон.

«Анцәа даҭаноумԥан, зхьы шьаргәыԥа сакәыхшоу, макьана дсабиуп, дгазоуп!» – насышьҭеиҳәон. Зегь акакәын, сцәашьхәы ххаза иаркны, егъырҭ, сани саҳәшьеи рцәашьқәа ахькыдыз ирылаиргылон.

Ицзозеи уиаахыс, аха иахьагьы убырҭ саб ицәашьқәа рышьҭа, ҳган ѡны ашә абаҟә, еибгоу маԥәа ҭыцк ыкамкәа, зехьынцьара кыдблаа-кыдблааны икоуп. Уи санахәаԥшуа, есымша иаасгәалашәоит, ииасхьоу ицахьоу схәычра амышқәа, сарцысра. Сыблақәа иаарыхгылоит сахькаҳаз, сахьгылаз, сахьцәуаз, сахьыччаз аҭыцқәа зегьы.

Саб Ҭемраз, абриаҟара, анцәа злыцха ҳаура даҳхылаԥшырц, ихәы-ицхь ҟаԥаны, есымша дышиҳәозгьы, сара иахьа сыказар, уаԥәы сыкамкәа, сынкашәа-аакашәо, аарла иныцхахаз ашәшьыра-шәҭ акәын сзеицшыз. Абри азмырхакәа, саѡысҭаацәа насыдыцсылан, аҭаҭын ахарагьы салагеит. Уи зхароу, хара-цсыра изааигарц есым-ша анцәа сиҳәон, аха еиҳагьы ихахәда хызза дыкан, ихы хәыцкгьы

алшәомызт.

Саб аҭатын сшахоз анеиликаа, акы иеицшымкәа хьаас иҟаицеит.

– Иара анасыцда, ахәшәыц еицш, абри азәзацәык иоуп исымоу. Дшьашьларкны даагоит. Абыржә, ацәымха еицш, абри ашьашә иҭарблыша аѳыстаа ичысхә неиҿеимкыр ада цсыхәа имамкәа дыҟазма? – иҳәан, сан илхарагәышьааз, аха гәоу-гәоу длацәажәазаап.

– Уан дукәыхшоуп, изуҭахузеи абри агызмал ичысхәра. Уара амаалыкь, есымша уаахшәахза, мчыла ацаа иацииааз ашәҭыц еицш, ухаршны угылоуп. Анра-аҧара сыманы суҳәоит, уаҟәыц, нан, ҳрыцхауп. Уаб иаҳаргьы игәы канажьып, – лҳәеит сан, саб илеиҳәаз мырзазакәа.

Мышкы-ѳымыш, аҭатын ахара нкасыршәызшәа зуит, аха еиҭанасҿасымкыр амуит. Ушьҭа сан илыцәзаны ахара салагеит. Азныказы сангьы сабгьы адунеи азна игәыргьеит. Ҳаҷкәын иаҳҳәаз гәникылан, аҭатын ахара даҟәыцит рҳәан, игәыргьацәа, исзырурыз рыздырамызт. Аха ҳаѳоны сындәылцны, ҳаҵаҟа акәара ахыкә аҟны стәаны сабанзахаларыз. Ҽнак, абналара снацәаашьан, ҳган ѳоны ашьҭахьтәи аҿаҧараҿы сыѳнагыланы аҭатын сшахоз, ахышә дынкылыцшын, саб аргамаду снақәикит. Аха, ажәак, иара усгьы исамҳәазакәа, днасцырцны дцеит. Саб абнахь дыҟоуп ҳәа, сгәы ртынчны аҭатын сшахоз, адгьыл даацытцызшәа сыбла данаахгыла, убрацәкьа сыцсны сышьҭазар моу смоуит, аха ииаг, иҟалаша ҟалахьан.

Саб сшибаз сангьы илеимҳәеит, сара сахьгьы имырзеит. Уи сахьибаз цәгьала ишысцәымыцхаз гәеиҭазар акәхап. Сгәы сыхьыр ҳәа дшәан, егьҟамлазазшәа, абжьаацны еицш дхаччо акәын дшыҟаз. Ус акә, егьыс акә, сара акы еицшымкәа ихьаазгеит. Саб сара сзы убриаҟара дхаамызтгьы, есымша аҭырц аасхиргозтгьы, иҟаларын уиаҟара схы иақәсымцаргьы. Аха, еиҭасҳәахуеит, иҟалаша

ҟалахьан, риашашьа амамызт.

Абрии абрии рыбжьара, иҟаларын ԝымчыбжьа раҟара аабжьысхьазар. Ҽнак, исгәалашәоит, аены меышан. Саргьы ԥьаргьы сымцазакәа аԝоны сыҟан.

– Ҳараз, араҵза уааиуандаз! – лҳәан, сан лыбжьы насыԛәлыргеит.

«Оп, ари, хымцада, бзиак иазҳәам. Саҽымхаԥ-сышьааит абри аҭаҭынгьы!» – сҳәан, схы-сыцсы нкын-ԥаны, зыхра саҽыз сеиха аԛды иаласаз амаԛьа иныԛәсԥан, сан дхахо абарԥа дахьыԥатәаз сна-лыдгылеит.

– Сзыбҭахыз, сан? – сналазԥаait.

– Утәеи, ара уаатәеи ҳамҭак, – лҳәеит, лыхгьы даамԝахазакәа.

Лажәа ааԝбамтәкәа, лнаԝсшәа игылаз аҟәардә шьап кьаҽ саахан, сан лаԥхьаԥәкьа снатәеит.

– Ҳараз, ԥкьа улымҳа сыҭаны усзызырԝлеи, – лҳәан, аԥыхәтәантәи лыласа ахаԥ лдырды инанылԥан, лывараҽы аҟәардә иныԛәылԥеит. – Ацҳаражәҳәаԝ дхәым-дшьым, саргьы сыцҳаражәҳәаԝуп иахьа, сыҟәнумшьозар! – лҳәан, дагьаачҷеит.

– Сара соума, сан, ԥҳаражәҳәаԝыс быззаарышьҭыз?! – сҳәеит, иааԥьасшьан.

– Ааи, уара ухаҭа-ԥсаҭаԥәкьа! – лҳәан, ԥкьа скылкааны, сыблаԛәа днархыԥшылеит, сгәы иҭоу мазак еилылкаарԥ лҭахызшәа.

– Ԥҳаражәҳәаԝыс быснызԥаз дызустада, сан? – сҳәеит, изԛәысԥара сзымдыруа.

– Уаб иоуп сунызԥаз! – лҳәеит, иумузозар лҳәарашәа.

Сара уаҳа акгьы лыԥымҳәазакәа, сееаныскылеит. Аха иаразнак сгәы азԝеит, аҭаҭын азбахә шлымаз.

– Ушьҭа уара ухәыҷым, Ҳараз! Уда дызмам, дуԛәгәыгьртә уҟоуп. Ииуҳәогьы ҳәазароуп, ииуагьы узароуп! – лҳәан, сан даланагалан, сылабжьара леыназылкит.

– Ибзиоуп, аха саб исзааиԥхаз закәхарызеишь ус-

ҟангьы? – сҳәан, сан зынза ахҭа дынҭаскит.

– Аҭаҭын ахара даҟәыцуазар, аҽыкәаша акәадыр чаԥа нақәԥаны, аегәара ҟамчгьы нарыцԥаны изаасхәоит ҳәа узааицҳаит. Цқьа уазхәыц, нан, уаб уҭак ажәа дазыцшуп! – лҳәеит иааихтԥаны.

Сангьы сабгьы, зегь реиҳа иахьсыхьуаз рнацәа ақәыркит. Сара аҽқәа убыс сыԥсы рыҽҳәаран, уаха сахьыцәаз сыцхыз иалан. Ус шакәыз, зегь реиҳагьы саб идыруан. «Абри акыр дҽанаҳәозар, абри дҽанаҳәап», – игәахәит азыҳәан ауп, сангьы дзысницаз.

Исҳәара сзымдыруа, раԥхьа, сажәа сагәылахашәа саанхеит, аха нас сеааизызган:

– Ибзиоуп, исзааихәааит! Убри аҽны инаҽаршәны, аҭаҭын ахара саҟәыцуеит, – сҳәеит, снаԥцкьашәа.

– Иаабап, – лҳәеит, сан рацәак сыгәрагьы мгацәакәа.

Уаҳагьы ацымҳәакәа, лдырдгьы аашьтылхын, ахахара дналагеит.

Сани сареи ҳаицәажәара ашьтахь, мызкы наҟьак нҭакәкәа иаанԥеит. Ҭемраз изакәызаалак, убри ацыхәала, цьара, машәырны акәзаргьы ажәак иҽшәомызт. Сара аҭаҭын сахьахоз хьаа дус ишимазгьы, иааиԥшнымԥазакәа, дхааза акәын зегьы дышҳаԥәажәоз. Сангьы убри аҽны абас салхәеит аҟароуп, акәымзар, уаҳа уи азбахә лгәалалмыршәацызт. Сара ҿымҭзакәа, слымҳаԥәқәа сыкәыцсаны сзыршуан, азәы акы сеиҳәозар ҳәа, аха наҟ-аакгьы ҭынчран. Нас, ус-ус, саргьы сгәы сыртынчит, сангьы уаҳа уи ацыхәала сылзымԥаait. Сеы нади сақәтәаны аусҳәарҭахь сцон-саауан.

Уахык, аҭаацәа зегьы аѳны ҳаҟан. Ҳаиашьара иеиуаз, есуаха цәажәара ҳәа ҳара ҳахь иааруан. Саб егьаумҳәан, аирак дреиҳабын, убри азакәхарын, даргьы еиҳа еибаргәытәны, ҳара ҳҽы тәарҭас-гылартас изрымаз. Уахык, ныршә-аарцә итәаны, изакәу сыздырам, абарҭ аҽқәа рызбахә иалаԥәажәо рҽаархеит.

Саб Ҭемраз иашьеиҳаб иҵа Арсана дахьтәаз, иҽыԝ азбахә ааҵәыргеит.

– Сара, аҽы ауаԝ ишьа алоуп рҳәон, аха ихасҵомызт. Иацуха, Ажьи Чмыт сасҵәаҟәак иҭан, ҵхагәы еиԝнашаанза ҳаидхалеит. Ашьҭахь, саргьы сқьаф ҽеишәа иҟаҵаны, агәаԝа сыҧысын, адәыцшзаҽы санаахала, ҽышьҭыбжьык саҳаит. Слымҳа сажьама, мшәан, сҳәан, даҽа шьаҽаҟәак ныҟаҵаны, саатгылан, сзыргоит! Апыҟка-апыҟкаҳәа, аргама, имԝашьахуа аҽышьҭыбжь гон. Санынаҵш, амза ашәахәа ахьызсо, ахыкәалаа еиҵш, иаацәырҟьеит сеыхәа. Иҟанаҵо збап сҳәан, сгәанатәар ҳәа сшәан, саҵхьа игылаз аҳаӷҷа снавагылеит. Сеы аҽыԝ ҷкәын дақәтәазшәа, ихиаало, ахала адәы ҵшза иакәшон. Лакә рашьҵас алашьцара иалцрааны, аҵырцәқәа цхьаҳәо иахьнеиуаз, лаҵшҵашәараз ҵьысшьон.

Ԝынтә абри адәы иаакәшан, ахынтә раан, ианаахаҵәи, иаразнак ашақә иасын, иҵыцза иаангылт. Аеы иҟанаҵо ҵьашьо сшахәаҵшуаз, ахы насыҟәкны, ашышьыхәа сышҟа аҽааанахеит. Сара сыҽмырҵысзакәа, сыцсы заны, аҳа ашьапы савагылан. Ишааиуаз, уаҳа иаамԝахымҵзакәа, ишиашаз иаасыдгылан, ахы аасыднашьылеит. Абри аԝызаҵәкьа сақәымшәаҵызт. Оумашәа ибаны сеы ахы аасгәыдыскылан, алахь ашышьра сналагеит. Сыегьы саргьы амза ҳақәыӷҷа ҳахыгылаз, аҵх заҵәык акәын шаҳаҭс иҳамаз. Абри уажәы зыла иамбаз ихаимҵаргьы ҟалоит. Сара иҵьасшьо, иара ахала сабазар, уск҆ан ҽакын, сабеит, садырит сҳәарын, аха убри убас амҵабз шкәакәеиҵш, аҵх иалцхо адәы иакәшон, саҵыр-хагамхакәа, акыраамҭа сахәаҵшлар стахны, аҳаҵла сыҽнаваззеит. Изладырзеи нас аеы, аҵла азәы дшавагылаз, насгьы, хымпада, иавагылаз сара шсакәыз? Ушьҭа уара унеины, аеы ауаԝы ишьа алам ҳәала. Ухәыцыр, ауаа-тәыԝса угәы ҳахшәартә ҳаҟоуп. Аҳаиуантәкьа агәы-былра, ауаатәыԝса ргәыбылра аҵкыс еиҳахо иалагеит, – иҳәан, иҵегь иажәа иацитцарц иҽы

анеихыхымҭазы, арирахьтәи ахәшҭаара ахахьшәа итәаз Алықьса:

– Арсана, уажәа хьыла иҵыскеит, – иҳәан, иааимидеит. – Аиаша уасҳәап, уеы азыҳәан иуҳәаз схәы-сжьы ааиланаргылеит. Аеы атәы, саргьы хәыч-мычқәак здыруеит. Аеы аҵыхәала, аеказаҵәа ирҳәахьоугьы саҳахьеитегьихьеит, аха абри аҩызаҵәкьа смаҳазаҵызт. Ԥшзала иҵсоуртәааит. Хырҳагас иуоуаait! Аҵхьахәы алоугааит! Аҵхьан, уажәа уалымгацкәан, суҵзыжьлаз, уара ухаҭа уажәақәа роуп. Ауаатәыҩса ргәыбылра цо иалагеит уҳәеит. Аҵсаҭа-аҵьыкаҵ, иуҳәаз иашахаҭоуп. Уара, сара схаан, ҳқьтаҷы азәы ишьапы нкыдкьаргьы, ҳтибажаа, зегьы убрахь ҳҷынаххон. Исгәалашәоит, Мақьтаҭ иҵха Бабила данаршышуаз, иаашааныза «Атларчоца» ҳәо ҳшыкәашоз ҳшьаҵәкьарақәа хыгәыгәхьан. Аҳа абыржәы, уара ухаҵоуп, учмазаҩы акәым, уҵсуа-уҵсуа – шәынтә унеиҭаргозаргьы азәыр уабаҵсуеи ҳәа дузхьаҵшуазар. Ԥьара, иҵхашьаны азәык-ҩыцьак ааиуазаргьы, уара угәыргьа иаганы акәзам изымҩахыҵуа. Уара ухы иаҭәашьаны, аҵырмақьа алыхәхәо жьырзык рымҵаургылар, усгьы, хьаҵәгьа хьабзиа еилызымхуа роуп, уаха арбаґьқәа иааиларҵсааныза, акәыбрқәа реиҵш инзаамҵсылакәа иакәыцраны иҟазам. Нас уара ауаҩра, аламыс, агәбылра егьи ҳәа уааиуеит. Урҭ зегьы, Арсана, ацивилизациа амым иафахьеит, иафахьеит акәым, егьазымхеит! – иҳәан, иажәа аҵыхәа ааиқәиҳәалеит, Алықьса.

– Ари угәыргьаҵәагьы ухы иқәукып, Алықьса, баба. Макьана акәтаґь цымҿзакәа иҳавагьыжьны ибылгьоит. Амала, абни аеҵәа аҵыхәа змоу каҳар ауп арыцхара, акәымзар, иахьала иҳабаргәузеи! Абааш иҭоу ҳаиҩызоуп! Ани ҳара ҳаиҵашьыцреи, шьапҫаршә ҳзеибауреи, ҳаибаҭиреи, ҳаибаахәареи ҳәа уара узҫу, иацы иҟала ҷьушьоу! Уи ҳара аханатә аахыстәи ҳчымазара ауп. Лымга зҩоуп!

Ҳара ҳазшәиз, з-хьамцшла иҽы зәзәаны, имаҟа нкаршәны, шьыжь шәацшь днацагылан: «Шәымцсуа, шәыбзамхо шәынхааит» ҳәа дынтагыланы дыбгеит. Ушьта, хәыц еиқәатцәа зларшәым алакә уаса шьтәа ҳаманы, ҳхы-ҳацсы ҽаххырц, ҳазшәиз иҟны ҳцашан, аха иабаҟоу, уигьы адгьыл даѳнаххьеит, – иҳәан, акәастхақәа мацәык нарылихын, иршәны амца инақәиршәит Кьасоу.

– Ҳаи, ҳагоу дшәылацсааит, уара шәара! Гәырмаҷгамзар рҽыхагак, уахатәи ацх инагәылашәҳәарц шәгәы ишцатам! – иҳәан, даагәамц-хамцит даеазәгьы.

Сара урт ирҳәоз зынзакгьы сырзызырѳырц стахзамызт. Аеқәа рызбахә уаҳа иаламцәажәар ҳәа сшәон. Адәыцшза иакәшоз аеыѳ ҽыхәа сыбла ихгылан. Убри аѳыза аеыѳ саб исзааихәар, ататын ахаангьы исҽытцаскраны сыҟазма, аха саб иихәаз ҳәа сан исалҳәаз аахыс, акыр бжьысхьан аҟынтә, сшәон саб ихаштзар ҳәа.

Ацх цәцан, ахьта аҿалахьан, убри аҟынтә сындәылцын, мҿқәак ааганы амца инақәыстцан, аеҳәа ахахьы сниасын, саатәеит. «Ма лакәк рҳәар, дара мыждақәа. Иабартаху, абарт акы уаѳы имыхәо-имцшьуа, абаша цәажәарақәа. Уатцәы иҟалаша, иахьа дара иалырдырааузеи, ма даара цара дук змоу шьоук ракәушәа, иажәарҟазоит. Амала баша азы изтахысуазеи?» – аасгәахәуан сахьтәаз, аха ак разҳәодаз.

– Уара уахатәи шәцәажәарақәа исгәаладыршәаз шәасҳәарц стахуп, шәгәы цысымцәозар, – иҳәеит, есымша ацәажәара мыцхә бзиа изымбоз, саб иашьеиҳаб.

– Макьана ацх хәчышьтахьчара аҟынзоуп иахьнеихьоу, иҳәа, ҳаузызырѳуеит! – рҳәеит зегь неицҿакны. Абри саб иашьеиҳаб ацәажәара мыцхә бзиа ибазомызт, аха знык далагар, дмыццакзакәа, иажәақәа тыҿҿа-тыҿҿа, цәгьала ицшзаны дцәажәон аҟынтә, зегь рылымкаа сара снеизҽлымҳахеит.

– Рацьаб ҳәа дыҟагәышьан Пшыцбак. Дыҟагәышьан

сҳәахт, ихаану азәыр шәыԥазаргьы ԥалап. Уи акыр иԥәрагьы ифахьан. Егьарааны дубаргьы, азшәах еиԥш, ицаҵа шлаԥәа хыҷҷаны ихәда иныҵаҵсон. Аҵҷамбар исахьаҵәкьа иман. Есымша игәыжь хәышлаҵса даԥәтәаны дааупылон.

– Уа мшыбзиа, Раԥьаб! – ануҳәалак:

– Ааи… Илагазом, дад, илагазом! Ацхахә еихашәит, еихашәааит! – илымҳа инапы надхны, иҷынеихон. Абри Раԥьаб ажәҩашәаԥьа даԥшуеит, иааизымдыруагьы акы ыԥам ҳәа, зегьы улымҳа умаҵәа утадыркуан, ддырехәон аԥынтә, ҽнак, снықәланы сҵеит. Аԥыта инаҵәхыкны, Тур ихәы ҳәа иахьашьҭаз хәы ԥшзак аҷы дынхон. Ашьыбжьышьтахь, амра анхьашымҭазыщәкьа, ақәаҵара сныҵысын, Раԥьаб ихьатә гәашә алыкә нылыршәаны амзырха снықәлеит. Ашта еихшәа-еизшәа, агәтаҵәкьа нылкааны, какал зҷамлоз мжәа рбаҕь дук, абыҕьқәа еилашьшьы иԥәгылан. Абри амжәа амҵаҷы игылаз ашәтә рымз еиҵыхәхәа ду, агәтаҵәкьа дыкәтәан Раԥьаб. Нак-аак идтәалан, ижәдыруазаргьы ԥалап, Хәаршьыҭи Ҳазараҭи. Урҭгьы акыр рыкәра рфахьан.

Ашта санынтала, аҳкәынцәа насцыххылан, сеышькыл ааныкыланы саасыжәырхит. Сеы аҕәра аехырцарҭа инахаршәны, амжәа амҵахь срыманы рҷынархеит.

Аҭаҳмадцәа ацәашь еиԥш инасхазгылан, аҵсшәа насаҳәаны, ашәшьыраҷы снадыртәеит. Ҳамҭак ажәытәаҷатә, жәҩахырла ажәабжьқәа еибырҳәон. Ашьҭахь, Раԥьаб ҧкәынак изҷиҭын, иаразнак дааидыххылт.

– Дад, абна, абарҵаҷы амра ицәу акәты ажәҩашәаԥьа сзааугондаз! – иҳәан, абарҵахь инапы наирххеит. Абри имҳәацкәан, аҳкәын ажәҩашәаԥьа ааиган, Раԥьаб инеииркит. Раԥьаб ижәҩашәаԥьа, аалаирха-ҩаирхан, инаҵәхыц ала иааирыцқьашәа иун, иҩышьҭыхны амра инадибалеит.

Сара сназлоу, зегьы ҷымҭ-ҵсымшьа, Раԥьаб иихәарызеишь ҳәа ҳихәаԥшуа ҳтәан.

Ишызбоз Раԥьаб ижәҩашәакьа амра инакәихын, аԥанза даакәыԥсычҳаит.

– Иаҳәозеи, Раԥьаб? – иҳәан, иесиԥштәзаны дԥааит Хәыршьыҭ.

– Ажәлар рлахьынԥа зеиԥшроузеи? – инацирҵызит Ҳазараҭгьы.

– Ажәлар рлахьынԥа цәгьагәышьоуп, дад! Иубома, ажәлар ргалуан шеиԥаку? – иҳәан, ажәҩашәакьа агәҭаԥәкьа инаԥәа накәикын, уаҳа мҳәакәа иеааникылт Раԥьаб.

– Ажәҩашәакьа уаҳа иаҳәозеи ускангьы? – деиҭаԥааит, Раԥьаб иҿымҭра зычҳара иалнахыз Ҳазараҭ.

– Иаҳәагәышьозеи, аҿеи аҳәом. Абзаԥәа ԥсуеит, аԥсԥәа бзахоит ҳәа аҳәоит! – иҳәеит Раԥьаб.

– Ааи, иԥсаҭа ахьы ахьыршо инеиааит рыцҳа. Уаԥәашьҭахь иҡалаша здыруаз аԥеамбарԥәа, ари адгьыл насыԥда иҡәгәышьамзи. Раԥьаб иҳәан еиԥш, ушьҭа ари адунеи хазына, аԥсԥәеи аҩыстаԥәеи ирхаанхеит акәымзар. Угәы ишԥаанаго, Раԥьаб ижәҩашәакьа иаҳәаз иашазами? Абзаԥәа ԥсын, аԥсԥәа абзахара иаҿзами? Избарԥ зҭаху, зегьы ирбаратәы иҡоуп. Уажәы зегь реиҳа насыԥ змоу, иҡоу-иану зызгәамҭо, мамзаргьы, игәазҭарԥ зҭахым иоуп.

Арсана инаԥәа насыкәикын: «Абни итәоу ихаан, ауаатәыҩсеи алашәагеи егьеиҩырымго иҡалоит. Акаамеҭ захьзу ажәҩан иалыҩрны икаҳауа ԥьушьома. Убриоуп акаамеҭ ахаҭа-ԥсаҭагьы!» – иҳәеит Арсана днеиԥралан.

– Нас уара излоуҳәо ала, заа ҳнышәынтракәа каҳԥаларoуп, ус аума? – иҳәеит, уажәрааныа ҿымҭзакәа саб дахьтәаз. – Сара стәала, аеырхагара аиҳа, аеыркәышра еиҳа еиҵуп. Ауаатәыҩса ари адунеи иҡәнаԥ, ауаҩы уаԥәтәи ашара деигәыҵуазароуп. Сара сахьахәаԥшуа, уԥԥакит, ҿыртәыла уамхаԥәажәоит, дад, Арсана. Иууазеи, абаапс, уԥсадгьыл ыка, ууаажәлар ыка, уҭоурых ыка,

уара каҳада-цеыда ауаз аҳәара уатәам. Ишьахәуп, уареи сареи ҳхәы ҳфахьеит, ҳхәы аагахьеит, ушьта ҳниасны ҳаита-цымлозар акәхап. Аха, сара санықам аҕ леиааит уҳәаргьы гәнаалам. Ус ахьысхәо сатоумцан, аха, – инацәа насы-қәикын, – ани итәоу иоызцәеи иареи уацәтәи амш ргәы ахцатәыми, ргәы ақәыбзиатәыми. Егьықазам, ишан ихәлеит, ладеи-оадеи азы ықәыршоуп ҳәа раҳҳәо ҳалагар, ҳцыхәтәы зеицшрахозеи? – Ҭемраз игәы намзакәа даацәажәеит.

– Даара ухыргәыҕ-ҿыргәыҕуеит, иалоухи. Ибзиоуп, цьым, аамта бзиак хәыцлашозар сара исцәымгума. Анакә амца акыр, абамба аҿажьны иҳарцәо изықалозар, уи ами азамана. Аха са сахьахәацшуа, мыцхәа ица гәырҕьа дагар ҳәа сшәоит, уиоуп сзыргыҿуа, – иҳәеит Арсана.

Аккаҳәа арбаҕьқәа инеиларцсеит. Ҳамца еиқәысцазгьы, еиҳа еихсыҕьуа иалагеит. Дара уи гәар-таzомызт, рхацыцқәа еилаханы аиҿадоуара иаҿын. Абарт сахьырзызырѡуаз саргьы гәааанагаракәак сызцәырцуан. Сызқәшаҳатыз ықан, сызқәшаҳатмызгьы, аха рылаҿыстуамызт. Акы, дареи сареи ҳаизеилибакааузмызт, ѡбагьы – ибыргцәан, ажәа рымаскыр стахымызт. Ажәа-кала, дара ахьцәажәозгьы стахымызт, излацәажәозгьы.

Сара иаасыцрымшәазо исыцыз аеы акәын. Саб иажәа иитиз дахьхәхьазу, дахьымхәхьазу аилкаа сыздырамызт, убри акәын хьаас исымазгьы. Ус сшыцшуаз, уахатәи ацых зҿы ааихымхзакәа, знапы зхы иацаргәаны изырѡуаз Қәаса ҿааитит:

– Уи зегьы бзиоуп, аха ушьта мчыбжьык ауп инхаз, аеырыѡра. Уара угәы итоузеи, Ҳараз? Уеы умырыѡзои сынтәа? – иҳәан, аѡыстаацәа неихьиркәкәан, ахьз мҳәа-кәа, ажәла мҳәакәа, сеы днахыччашәа, цәык насы-леикшеит. Қәаса ииҳәаз цәгьара дукгьы ацамызт, дыхә-маршәа акәын ишиҳәоз, аха сара апырпыл еицш снеиц-ранаршәеит. Иаҳа иахьсыхьуаз ацьыка хәыцхь

на-ҽеиԥсеит. Иара аҽыԥ бзиаԥәкьа азыӄаԥаны иман. Испәагозеи иҳәан, сеы нади днахыччеит. Аҭак иасҳәарԥ, ажәақәакгьы сқьышә инықәыххнықәыххит, аха, ных, акы иҳәазаргьы, сара саԥкыс дсиҳабуп, насгьы дтәымуаԥым, дсашьоуп сҳәан, сеааныскылеит.

Қәаса иихәаз сабгьы раԥәак ишигәамԥхаз иҽаԥшра алагьы издырит. Нас, ихы дааԥахан:

– Егьаурым, иара агәабзиара имазааит, аҽыԥгьы иоуп! – иҳәеит саб, зынза иаамырхьаазакәа. Убри ашьҭахь, аешьара аԥх алԥха шәоуааит рҳәан, индәылԥны иҧеит.

Саб аҽы аԥыхәала ԥьара акы иҳәар сҭаххеит, аха уаҳа ажәакгьы мҳәазакәа, адәахьы дындәылԥит. Убри ауха инаркны аҭаҭын ахара саӄәыԥит, саӄәыԥзеит.

6

Адырԥаҽны, Ҭемраз имшаԥкәа сиргылеит.

– Угыл, дад, угыл, Мырзаӄан иплан ахь ҳԥароуп. Анҭ ахԥараӄәа зааҳархаз ҳаа-ԥлак ԥӄатәуп. Уареи сареи иԥаҳамӄар, иҳазԥызӄагәышьода. Иахьаки уаԥәыки аусҳәарҭахьгьы умԥан. Уи азыҳәан, уеизгьы-уеизгьы уҭаркрым. Устаршын Ҷычын, аб хәҭаак ҳалифаахьеит, уи сара саҳаҭыр азы лахь уиҭарым. Истахзагәышьам уаанкылара, аха сзаԥәхеит, акы ахы скыр, аԥыхәа сыԥызкуа дсымам. Уаҳәшьа Хьмур лакәзар, дшыӄоу убоит, ԥсы лхазамкәа, азын мырхәага еиԥш ауп дшынкашәа-аакашәо. Очамчыранза дганы, аҳаӄым Нерсес дирбазар стахуп, аха уигьы сзеиԥшымтәит, иаашар, аԥәы сахоуп, ишубо! – арахәыц зҽиххьаз иеихаӄәа аҩбагьы аашьҭихит. – Ахәархь ухоумыршҭын, дад, ахәархь! – иҳәеит идәыӄәламҭазы.

Хә-ԥҳалк аҩы ҳәа Ҭемраз иааихәаз, ҩ-метрак иназоз ҳхәархь насҩыԥыршьны снаишьҭалеит.

Ушьҭа ашьхарахь иаацәылашон. Аныҧә реиԥш еилагылаз абна еихиаа, ашәахстеиԥш илганы инагаз амҩа-

хәасҭа ҳаныланы ҳнеиуан. Нахьхьи, зыԥштәы зхыггоз ашаеԥҳәа, ажәԥан акалҭ икыдшанхалон. Аҧар рашәа, илакәхьырԥашха, абна зегьы рԥәажәо, инеихырҳәаалон. Абыржәымзар-абыржәы, адунеи зегь зымчу, абнақәа рынҧәахәы ашара дналҧраап угәахәрын. Убасҡак, ҽыкибзыки ирзеиҭаҳәомызт аҿынтәи аҧәылашара аҧшзара.

Ҭемразгьы саргьы ҳнеиуан, ажәак мҳәазакәа. Сара сеиԥш иаргьы, ари алакә ҧәылашара дарҭаслымзар акәхарын, ишьапышьтыбжь ада уаҳа, иаҳаидик ыҡазамкәа дышнеиуаз:

– Уаангылшь, дад, уаангылшь! – иҳәан, иаразнак даатгылеит. Сара азныказы, изқәысҧара сзымдыруа, саабжьажьеит.

– Иубома азырлашә рыцҳа аесиԥыхны амԥа иахьаниалоу. Абри ахаангьы ауаԥытәыԥса иԥырхагазам. Иара, ауаԥытәыԥса идагьы гәыгырҭа хлаҳәа амазам. Ари уажәы ҳамԥахәаҭа изаниалоу удыруама? – иҳәан, даахьаԥшит Ҭемраз.

– Исыздырзом, изаниалоузеи?! – сҳәан, иааԥьашьашәа, иҧегь снаскьаны снаидгылеит азырлашә сахәаԥшуа. Уи еилаарцыруа акәаҧ ссақәа ақәҧсан. Абыз еимҽаца хәыҷы уажәы-уажәы иаатнарҳауан. Шьаԥмакшьаԥмак иакараз аблақәа еиқәаҧәа-самсалха нак-аак аргәцыстақәа иртаҧсан. Азырлашә, ииаихмырсыҷъзакәа сара исыхәаԥшуазшәа збон. Қәаҧара амазамкәа, амԥахәаҭа агәтаҧәкьа ианиалан.

– Уаҧәы, абри азырлашәи аматаҧшьи, абыржәааны еиԥылараны икоуп. Убыскан, иҧсыда-инхада ҳәа амати азырлашәи аиҿатәҳәара иалагоит. Азырлашә аҧыхәа хҧәамзар, амат ашҳам аҕраланы, ичны иҧжәоит. Ус акәымкәа, азырлашә аҧыхәа хҧәазар, амат еразнак азырлашә ашҳам аҕраланы, иҧыххаа иқәнаҧоит. Аха ара даеакгьы ыкоуп. Сара сԥыза абырг аҧыхәа хиҧәар, уи амч аиузом. Ус, анҧәа ишазар акәхап. Уара иуқәлоу, зхәы ааинышәшәылахьоу, гәнаҳа иахылаҳәаны зыпстазаараҿы

зыхәда иқәымлаҵ ақәыцш, азырлашә аҵыхәа хиҵәароуп. «Азырлашә аҵыхәа хызҵәаз, быжь-насыцк изшахоит!» – рҳәоит. Унасыҵи, уҵхи, умши ирызҳалааит.

Азырлашә, Ҭемраз иааиҳәоз зегьы алымҳа кыдҵаны иазызырҧуазшәа, аҿыртынчзаны, сҵыхәа анбахырҵәаришь ҳәа амҧахәаста ианиалан.

– Аҳа, ушьҭа уҿырхиа. Уаалаган, уарма маҷа умаҵәа ду надырҷәҷәаланы инеиларшәны иаанкыл. Уеихадақәа уҿырнарныpсланы, азырлашә аҵыхәа маҵәхарҟәарак инахыкны умшәакәа, иаарыҷәҷәаны уас, иҟалалакгьы убап! – иҳәан, амҧахәаста днымҧахыцын, азырлашә дахәаҵшуа даатгылеит саб.

Аиаша уасҳәап, азныказы иаасцәымыҷхеит. Егьасҳәаргьы, напыла аҵыхәа хҵәатәхоит, ҳәа сыҟамызт. Аха хәыҷык сгәы ишатахымыз Ҭемраз имырдырзакәа, иара ишиҳәаз еиҵш сеихадақәа снарынтәалан, сарма маҷа неиласыршәын, сгәы неиқәҳәаланы, маҵәхарҟәарак азырлашә аҵыхәа инаҵәхыкны, инартрысшәа сасит. Азырлашә аҵыхәа ныхшәан, аҿеикәарҳә-ҿырлакьуа, хазы инкашәеит. Уажәрааназа ҿырқәаҵа змамыз азырлашә, аҿааитцнахын, игәыргьаҵәа ахы шьҭыхны, ашыр-шырҳәа ахәачара инылашәкәа ицеит.

– Ҳаи, уахьыҟазаалак, унасыҵ уцныҟәо, уеихаҷа-маҷа ахьыншьҭушь-аашьҭушылакгьы, ҵаҵа маҵәкьыс аҭыҵ аҿы, уура-уҳәара, алатаҷаҷеи алгажәи еихышь-еиҵышьны, аихы-лабеиҵш, шеи-шықәсеи инеиқәуҵсааит! – иҳәан, схы днагәзит.

– Ушьҭа усзызырҧола, иуҵаскызгьы акыҟоуп, убригьы уасҳәап, – иҳәан, Ҭемраз иажәа инаҵиҵеит. – Азырлашә аҵыхәа хызҵәо, иарма напсыргәыҵа мақьаҵсысхоит. Абри раҵхьагьы иуасҳәарҵ стаххеит, аха, иузыхтцәозу иузхымтцәозу сыздырамызт. Уажәшьҭа ҵшзала ухәы амухуа уанықало, ухәгабз атра иаатыхны уарма напсыргәыҵа иананушьыла, ахәыҵ наҷауршәыр иааҧнаҵәо иарбызтәуеит. Ажәакала, иахьа мҧамш ҳақәлеит ҳәа

сыҟоуп, ушанагзахааит, сара абас сзыршкәакәаз! – иҳәеит саб.

Ашышьыҳәа амҩа ҳанылаҧы ҳахьнеиуаз схәыцуан. Саб иахьада абас дынҭагылаҧы синыҳәо смаҳазацызт. Уимоу, дзыҟәтәаз аҟәардә сыҟәтәазомызт. Ахаан исгәалашәомызт иҩныз, ибназ, Ҭемраз ихәда аҳәынҵәарақәа аартны, игәы санкыдыцшылахьаз ҳәа. Саб, схәыҷрагьы сдурагьы днасыдтәаланы дысмахәмарзацызт. Есымша саргьы убри сашьцыланы сыҟан. Аа уажәы ашара днатҵагыланы, зныкыр идсымбалацыз, игәы тыгъгъа синыҳәеит. Сара иаразнак избеит, иахьа уажәрааныа ицәыримгацыз саб игәбылра азыхь еицш ишынхыхәхәаз. Уажәы, уи ҿыц дызбазшәа, даеа гәыкала, даеа цсыкала сихәаҵшуан. Убри ашәымҭазы, саб иатҟыс ицшзаз, иҟәышыз, иразыз, ицкьаз, ихааз адунеи азәы даақәыршаахьеит ҳәа сыҟамызт. Насыц змоу зегьы сара среиҧьны, сгәы тыцрааУа, ашара мҩахәасҭа санылаҧы снеиуан. Азырлашә аҵыхәа ахьхысцәаз, цсаца зырҳахьоу зегьы сара среиҧъыз цьысшьон.

Мрагылара ашәаҵшь анаавҭнагоз, Мырзакан иплан аҿы, ҳнеит. Ахҵарақәа зныз аҵлақәа еицәыхарамызт. Ҳнарылсны зегь гәаҳҭеит. Нас, сабгьы саргьы, наkааk ҵлакы ҳнадгылан, аҵkара ҳалагеит. Зыцkара ҳаҿыз ахьаҵла, егъа афрахьы дааиуазаргьы азәы игәыдзаломызт, хымпада, ҩ-ҿык тыцуан. Сара сшааҵсара сааҵсеит, аха ичҳаны аиха аkьара саҿын. Избанзар, Ҭемраз ааҵсара макьана иааигәагьы иҟамызт. Сара схала аҵсеиҭакра цхасшьон. Аха, зынза алакҭа аkынҵәkьа саннеи, сеиха аkьара сааkәыцын, сыцхзы ныцхьаҳәаны, саатгылеит. Ҭ емраз иеиха ахьиҟьоз аганахь сниасын, сгылан ихәаҵшра салагеит.

Атта-ттаҳәа адарыкъкъақәа иеиха иаҿыцыкъкъоз, ицаны ҽаҵарак икаҳауан. Саб убриаkара аҿаҵkасҭа ырцшзаны, ирмарианы ициҟон, саатҵашьыцит. Нас, сара сганахь саaиасын, сҿаҵkасҭа снахәаҵшит, аха иабеидукылоз, сара

сҽацқаста марҵеик ишҵиқаз ҩа-шьомызт. Мчыла, еиха ҡагәала ицысказшәа акәын, иргәакны, сеиха ашьҭақәа зегь шыҡаз.

– Уаацсама, уара? – иҳәеит, Ҭемраз иеиха шиқьоз, дсыхәамҵшзакәа.

Сара ацәгьагьы абзиагьы сымҳәазакәа, сихәаҵшуа сгылан.

– Аиха еимудооу, Ҳараз? – деиҭасазцааит, иеиха аҟьара даақәыцны.

– Ҡаи, исзеимдазом! – сҳәеит.

– Ааи, уара газа-цшза! Аиха еимумдар, ирласны уааҵ-соит. Аацсара ухы иқәукып, уаацсар, уцсы ушьап, амала, унапсыргәыцақәа иаразнак иаазаҕьашкуеит. Аиха еимудозароуп арыцъалагьы арымалагьы, мамзар есымша уус бжацхоит, – иҳәан, даасыдгылан, сеиха аасымихит. – Абас ики аиха! – иҳәан, уажәрааныа ишикыз еиҵш снапқәа ааиҭныцсахланы, сеиха арымала иаасиркит. – Ушьҭа умыццакыкәа, уеиха ырманшәаланы иҟьа, – иҳәан, сеиха аауишьҭит.

Рацхьа аиха аҟьара акәым, иара аиха ахала исзышьҭымхит. Смахәарқәа, егьазундазгьы исхымхәыцит. Уаҩ дысхыччартә сшыҡазгьы, Ҭемраз дысхымыччазеит, уи сара акала исыцхрааит. Нас, ҩацхьа сеааибыстан, ихьымзгшьаны, изулак, еиҭаскьеит, аха еиҭаҳәашьа сзатом сеиха атцла ишаахаз. Аҿалагьы акәымкәан, атыҡә алагьы акәымкәан, ианкьа-аныцашәа иааҡалан, сеиха скзамызшәа инасымпыцкьан, ахи ацыхәеи еилацсаны, абрахь, сыварахь, цьара ицаны абгьыжәра инылаҳаит.

– Ҳаи, машәыр ҟоуҵарц егьугымхеит, уара моу-рахә мыз! – иҳәеит Ҭемразгьы иааицәымыгхан. Аха сара исыхьыз аахьмызгысшьан, сеиха аашьҭысхын, рацхьа ишысиркыз иааскит. Нас, сара стәала, даара ирманшәаланы атцла сасит. Сеихахәы снапы ианыкәымпылаарц егьагымхеит, аха исыхьхьаз сымдыруази, еиларгәгәаны

ииаскын, цьаргьы исмышьтит.

– Амалыцарагьы бзиоуп, аха аиха адагьы цсыхәа ыԥказам. Иԥьа, дад, иахьа иманшәаламхар, уатцәы иманшәалахап, иабоушьтуеи! – иҳәан, иеиха аашьтихын, амҩантцара дналагеит.

Дук мырцыкәа, ҳахьатцла аҿаҩ аахган, ауаҩытәыҩса иеицш, ишызбоз иаақыцьқыцьит. Сара сгәы нтыпсааит. Исыздырам иззакәу, аха уажәы абри атцла сгәи сылагырзи силатцәартә иаарыцхасшьеит. «Аҿаҩхәа зыбжьы газ, апсымтазтәи агьз бжьы акәхап. Атцыхәтәантәи ахьатцла агәатцга апцәабжьы акәхап. Убригьы, иара атәала, ахаан азыҳәан иааннажьуан, иаагылазар иацәаз-иажьыз, иагәыз-иашьаз абнара. Ауаҩы насыпда, иара ида уаҳа даеакы апсы ахоуп ҳәа дыԥказам. Иара иитаху изҳәааит, иитаху изгааит, убриак зацәык ауп хәыцыртас имоу. Абжьарак, ахьа-тцла иахьыз, иара имыхьзеит. Изгар, игеит, изымгаргьы, абна инылабаа ицап, иабеицырхагоу, даеазны даеак цԥкап. Адунеи, абна агәнаҳа ҳәа акрыԥказар, аргама саби сареи ҳахәда иныкәлазшәа збеит.

Уара узаазаз, уара дала-шьала иузааигәоу, уара уишьыр, зыԥны ушьа ууада? Унацәкьарақәа узыцхалакгьы, зегьы еицеицшны иухьуеит. Аха, атцла ауаҩы иазиуа зегьы иананажьуеит. Мамзар, знымзар-зны амахә иҿасрын, мамзаргьы, атцла аатҩааны, хыхь агәыкәсра игәы иштоу, игәиеанзамкәа идгъырнгьы исрын. Аха акгьы изнаузом, избанзар, атцлақәа дышьмансгьы нцәахәысгьы ирымоу ауаатәыҩса роуп. Ауаатәыҩса роуп сҳәахт! Атцлақәа ауаатәыҩса нцәахәыс ирымазами? Сгәатцахь, цьара, бжьык ааты҃оит. Сгәы зегьы нтыхьшәашәаа ицеит. «Ус анакәымха, ауаатәыҩса мышкызны, азы зцабаз апсыз еицш, акәарашра иаалахарц иԥоуп. Ибзиоуп, апсабара ауаҩы дачҳап, иананажьып, аха ачҳарагьы ҿхәарак амоуп. Убри ачҳара ҳәа узҿу, мышкызны ихытцыр, атцлақәа ауаҩытәыҩса изыгьашкыр, усҟан аҳауа амца

акыр иаԥызоуп, еибашьрада еибакрада адунеи ҭацәыр алшоит…» – схәыцуан.

– Ахәархь ааг, баба, ахәархь, – ҳәа Ҭемраз ибжьы анаага ауп сцәырҳаны, цхыз цәгьак иаалԥыз азә иеицш, сытрысны санаацш. Саб ихьатцла хыц-ԥыцк иаҿацсаз амахәқәа ахы инаркны атцыхәа аҟынза, икыдиккаахьан. Ахьатцла акәтаҵь агәеицш, анхыссарада ус амамкәа ишьҭан. Саб ирасатә ҷын нақәыршәуа, хца-хца уаргьиа рыбжьатцаны иҿаҟәаны днахысит.

– Угылар абоуҭаху, еиҳа уабаманшәалоу, арҭьарахь акәу, армарахь акәу? – дцааит Ҭемраз.

– Сара зегьы сзеицшуп, – сҳәеит.

– Краадыруоу, арымала аиха узкзом, ахәархьгьы узымкуаз цьысшьан, – иҳәеит гызмалрак атцамцазакәан.

– Анцәа улыцха ҳаҭ, анцәа ҳахьумырхәын! – иҳәан, ахәархь наганы, ахьатцла инаҿеикит. Дук мырцыкәа, ахәархь абжьы сса ҽырпуа, еиқәыцәашь еилагылаз атцлара ахьыршаз еицш инарылаҭәеит.

– Аҿеԥхәа, ԥатцхьа имԥашьахуа слымҳа инҭасит, абри зеихыхра ҳаҿыз ахьатцла анкаҳауазтәи абжьы. Уи зны зацәык ауп, ахытҟьареицш абнара зегьы аатцнарцәажәааз шәа абжьы ансаҳаз. Нас, уи абжьы уаҳа ишымгазгьы, рацхьатәи иннажьыз ашьҭыбжь, еиҳа-еиҳа имаҷхо-имаҷхо, ишыҷгызы-ҷгызуаз, гәрыз-шашәаз ажәԥан акалҭ инатцаз ицеит.

Абри ашьҭыбжь аҳаҷаҳәа иаасгәаланаршәеит, саныхәычыз зны сабду исеиҳәахьаз, аџьҵла аџсра иазкыз ажәабжь. Абри акәзар ҟалап ахьатцла абриаҟара изрыцҳасшьазгьы.

Аены сабду мыцхәы игәалаҟан. Ҳашҭа иқәгылаз атцла амца ашәшьыраҿы итәаны, иԥызцәақәаки иареи сицәажәон. Изхиҳәааз сыздырам, аха уи ажәабжь схамыштзакәа, мшаенеицш, иахьагьы исгәалашәоит.

Игылазаарын, хышә шықәса зхыцуаз цьҭдуззак. Уи

акыр гәакрақәа ирхаанхахьан. Иахадыдхьан, иахамацәысхьан. Амахәқәа кыдгәыхаа, афы акәцәишахьан. Аҧь ахаанын, мшын нырцәынтә аимҭәацәа зхыцны, ашыци аатҧлақәеи хшьааны ианыргозтәи аамҭақәа. Аха излакалах здыруада, иара иахьа уажәраанзагьы азәгьы дацырхагам-хазакәа еиқәханы иҟан. Аха адунеи иақәлахо ҳәа акры-kоума? Зегьы ҽҳәарак-ҽҳәарак рымазар акәхап. Ҽнак, абри быжьба-ааба ҽы зҭыцуаз, хѡы-цшьѡы иргәыдымзалоз аҧь хаѡазара, реихақәа кны иаадгылеит шьоукы. Аҧь иаакәшаны илагылан, апкара иалагеит. Ашьыжь нап зларкыз аҧла, шьыбжьонынза апкара иаҽын. Шьыбжьы агәы анынхыҳәҳәоз, ихырцаны иларышьтит аҧлақәа рдоумбеи. Аҧсҭа зегьы рцысны, аҧь еизыххаа аиѡхаа бжьара иныбжьаҳаит. Аха абриакара аихақәа рыбз ицырхыз аҧь, имашәырынгьы имкьит, имгызит, зегь ачҳаит. Нас, иаалаган, иара шәышықәсала иаазаз, иахьчаз амахәқәа зегьы кыдрыkkааит. Ани ахшареи реицш инеикәырыкәкәаан, ганха инкарыжьит. Аха аҧь убыскангьы имкьит, имгызит, илахьынцацәгьаха ишьтан, ахьаа агәацшь аҽы ицәахны. Уа иаанымгылт, агәы ацымхәрас аупцәарҳәы зызтаз ауаатәыѡса. Ахәархькәа инарҽаркын, хәба-фба ҽышьахәар ихыссаны инкарыжьит. Аха аҧь ѡаҧхьа ҽнамҭит, имкьит, имгызит, иачҳаит. Ауаѡытәыѡса уакагьы даанымгылт. Даалаган, иара аҧь агәы икыдырхыз амахә, асали ауреи аалырхын, асал наганы, аҧь агәыцәкьа иналатцаны урала ианас: «Аах» – аҳәан, аҧь ахы инаркны, агәыгәта акынза инеикәыѡрны инкаҳаит. Амахә иалырхыз асал аҧь агәы ианаграрца, убыскан уаха азымчҳаит. Асцәа кыднахыртә абжьы ѡтганы, иааҕызы-ҕызит. «Ауаѡы иара ихшаз иара данидыршьуа атцкыс еицәоу даеа гәырѡак, даеа хьаак ыказам», – иҳәеит сабду иажәабжь алгамҭазы.

Уажә саби сареи хәархьла ицаҳкоз ахьатцлагьы сабду зызбахә иҳәаз аҧь еицшнысшьалон. Урҭ аѡ-цлакгьы

лахьынҵала еиҵшын. Ахьагьы, аҧьгьы, рыԥбагьы ҵсит, аха ирыҵсышьахаз еиҵшым. Сабду уаха данышҭалоз илахьи-иҵьымшьи аазатәны: «Ҷсышьа бзиа анцәа исыҭ» – ҳәа хыхь иҟәтәаз диҳәон. Аха, уажәы абарҭ асахьаҟәа зегьы еихьыс-еиҵысуа сыбла ишыхгылаз, ахьатԥла аахаҳҵәан, ҳхәархь аҵкәа ахәачара иныласит. Саргьы, шә-лакә ҵхызк ирылаз азә иеиҵш, иҿыцххараза Мырзакан ибнара снылаҵшит.

– Анцәа иишаз ахьа рыцҳа, умбои, ҷьара шәышәырак амазамкәа ишгәылшәаз! – иҳәеит Ҭемраз, ҳахьа хсаха инапсыргәыԥа ала днас-насын. Иара иаҵәаз, иажьыз ф◌ыкгьы хаакәакәараза, аҵхарпеиҵш, инканаҭәеит.

– Аҳы, абри атԥла зака шыкәса ахыҵуа удыруазар? – иҳәан, днасҿаҵшит саб.

– Иалздырааузеи, зака шыкәса ахыҵуа! – сҳәеит, иихәаз оумашәа ибаны.

– Уара газа-ҵшза, ари зака шыкәса ахыҵуа адырра ба◌ алоума! Уааскьеи арахь! – иҳәан, снеиган, абыржәыцәкьа ихаҳцәаз ахьа хсаха снахәаирҵшит. Агәаҵшь инаркны, еихаҵса-еихаҵсаны и◌агаз агьыжьҟәа инаҵәкьыс ала иҵхьазо, атԥла аҵәама-жьыма аҟынза дхалеит. – Акы, ◌ба ҳәа иааҵхьазаны, м◌ашьарада, ◌ын◌ажәижәаба шыкәса аккаҳәа абыржәы инҭагылеит, абри ахьатԥла иубо! – иҳәеит саб игә◌арамкәа. Уи иихәаз цкьа агәра сзымго, ◌аԥхьа, агәаҵшь инаркны атԥла агәы иакәшоз агьыжьҟәа ҵхьазо, сҿы◌асхеит. Ҭемраз иихәаз иашан. ◌ын◌а-жәижәаба шыкәса ахыҵцәкьон. Убригьы ҿыцын сара сзы. Уигьы иахьоуп ианыздыр. «Рыцҳа, ◌ын◌ажәижәаба шыкәса ҿхәарас иумазааит ҳәа, ҳазшаз иазиҳәахьазаа-рын!» – аасгәахәит.

Амрагьы нхыкәгылахьан. Ҳахьатԥла ҵшьыҷьара ихыссаны ишьтахҵеит. Хыма-ҵсыма даҿа ҭлак аацаҳ◌ан, амахә-ашьахә рыцкьаны, икалаза инышьтахҵеит. Нас, ҳихаҵсыхәкәа ааҳадгаланы, а◌ныка ам◌а ҳныкәлеит.

7

Саб нхыцқа дцеижьҭеи мчыбжьык цуан. Мыстаабеи иаҳзааигаз аҕәхцәа иара ихаҭа дрылазан, иныкәхаргылеит.

– Ҭемраз даанза абарҭ амла ишәцәамкааит, мадатәык иҩызоуп, – иҳәеит Мыстаабеи.

Сара аҳәашьха еицш, ҳаҕәхцәа мышкы хынтә рхәы рзызгон. Сани сареи убырҭ рыда уаҳа ус ҳамамшәа, дара ҳрышьҭазан. Ус ҳшықаз, шьжьымҭанк, сҩызак ҿыла дкылқьа дааит, аусҳәарҭаҿы Ҷыҷын дуцхьоит, ушзахәо уааларoуп ҳәа. Ажәжәаҳәа сеы нади ааскәадырын, сеааилаҳәаны, ҳҩыцьагьы ҳҿынаххеит.

Аусҳәарҭаҿы ҳаннеи, Ҷыҷын дахьтәаз ауадаҿы ҩажәаҩык рақара еизаны ицшны итәан. Саныҩнала, зегьы ҩеибаргылеит. Саргьы, аҵсышәак нарасҳәан, иҭацәыз кәардәык саахан снықәтәеит.

– Аҳа, ушьҭа, ҳаззыцшыз Ҳаразгьы дааит. Ҳаззеизаз азцаара ҳалацәажәап! – иҳәеит Ҷыҷын дҩагылан. – Зегьы ишәзымдыруазар калоит, Ҳараз Мқанба макьана дшыҷкәынзоугьы, дызхысыз, дызцысыз.

Сара, Ҷыҷын дызлацәажәоз змааназ, егьсзеилкаауамызт. «Ицәгьа, ибзиа са стәык иалацәажәарц ртахызар, заа слымҳаҿы ишцаарымгеи? Насгьы, са сызбахә ала ҳәатәыс ирымоузеи?» – ҳәа схәыц-бгьыцуа стәан, аха ушьҭа исҳәараны иқахыз, қытак рхы дгыланы ацәажәара далагахьан.

– Ҳқытаҿы ҩышықәсатәи ашкол даналга, дталеит Акәатәи арцаҩратә училишьче. 1920 шықәсазы дагьалгеит. Убри ашьтахь, даҿаҵьара ихы мырхакәа, иқытахь дхынҳәит. Абар, ушьҭа ҩышықәса цуеит ҳқытаҿы милициас аус иуеижьҭеи. Иҳәа уашьуам, иуы уашьуам, иааидырцо аусҳәарҭа аусҟәа хьаҳәа-цаҳәада инаигзоит.

Убри аҟынтә ажәалагала ҟасцоит, иахьа инаркны, Ҳараз Мҟанба аҟытаҽы писарс иҟаҵаразы. Абри ажәалагала иҟаҵоу иаҟәшаҳаҭу шәҩах,–- иҳәеит, Ҷыҷын, раҵхьа иара инапы даақахан. Инеиҵсакны, зегьы рнапҟәа шьҭырхит.

– Иаҟәшаҳаҭым азәыр шәыҟоума? – иҳәан, Ҷыҷын ажәлар даарылаҵшит. Аганахьшәа итәаз Мшәылди Гәаԥьуеи рнапҟәа ирҩахеит.

– Уара, узаҟәшаҳаҭымзеи, Гәаԥьуа? Угәаанагара мзакәа, абра зегьы ирбо, ираҳауа, уҩагыланы иҳаҳәа, – иҳәеит Ҷыҷын.

– Сара исҳәо убриоуп, – иҳәеит Гәаԥьуа, – аку-лакцәагьы анхаҵәагьы зинла еиҟаразароуп шәҳәеит. Акулакцәа ирымоу реы, ркәадыр, рыжә, рыцә, рызлагара рымхны, анхаҵәа ирыҭазааит шәҳәеит. Кулак зхылаҳәоу, зынзагьы дҳаламзааит шәҳәеит, нас уи иахьа шәахь-хәыма? – иҳәеит Гәаԥьуа ипаҵа кәыжьқәа аҩыстаацәа рхьыкәкәо.

– Иуазҳәада ҳахьхәит ҳәа? – днацралеит Ҷыҷын иватәаз, ақыҭа апарторганизациа амазаныҟәгаҩ Наҩеи Агәхаа.

– Ҳаҳәара заҭахузеи, аргама ҳабла иабоитеи! – иҳәеит Мшәылды ихәы дылахаха дахьтәаз, дҩаԥьан.

– Ал хжәаны ахәырма иагәыдцо, ахәырма хжәаны аҳәаса иагәыдцо, ихырҟәкәа-ҿырҟәкәаны изеилашәыжь-уа, ишәҳәарц ишәтаху уаҩцас еилкааны иҳашәымҳәо, шәацәшәома? – иҳәан азә дҩагылан, аҵәы нарылаикшеит.

– Ҳара ҳзыцәшәо егьҳамазам. Ҳаб дкулакым, ҳан дкулакым, ҳхы былуам, ҳцыхәа былуам. Ҳабацәеи ҳабдуцәеи, иаагылазаргьы инхацәан, анышә иахон, ҳаргьы анышә ҳахоит. Амала, ҳабацәа рыфеида азәгьы иҿарԥомызт, ҳара ҳфеидагьы, хымҳа-ԥьымшьа ламуаак ирфар ҳҭахым. Иаҳҭахым акәым, иатаххозар, абарҭ ҳхыжәқәагьы ақәаҳцоит, – иҳәеит Гәаԥьуа.

– Акулакцәа рыжәла ықәхтәуп ҳәа, ес-еизарацыцхьаза ҳлымҳа ҭызшьаахьаз шәара шәакәын. Уажә шәааҳәын,

аҟама аҿеицш шәнаҳәы-ааҳәуа, ишәҳәаз шәара шәхала шәаҿагыло шәалагеит, – иҳәеит Мшәылды, ихәдахаҷ адаҟәа ргыланы.

– Иарбан уара, ҳара иҳәаны мап зцәаҳҟыз? Иашамкәан иаҳҳәаз ҳәа иарбан иудыруа? – ҿааитит Ҷыҷын.

– Ишәҳәаз иашазар, акулак ица, егьа афрахьы дааиуазаргьы, акулак диҷоуп, анхаҩыжәлар драҕоуп. Нас, ауаҷшьынаҿ еицырдыруа акулак ица писарс дкашәымҷар ада ҷсыхәа шәымамкәа, ахәаз шәыҷалама? Ҳауааажәлар рҿы ҳаицш-зеицшу, ҳгәырҩа-згәырҩоу, ҳтәы-ҳамаа ҿеишәа издыруа, ҳаилызкааува нхаҩык ица писарс дызҳаҭәамхарызеи, уххь згеит? – иҳәан, ибжьы ҕарҕатәаза, дцаҷашькны даакәгылеит Мшәылды.

Сара сахьтәаз, сахьыҟаз, сахьаныз сзымдыруа, снеилууаа сҷеит. Сыҷштәы аасыҷсахит. Ари гәазҭаз На-ҩеи, инапы нҷәыҷирҳәҳәан, сшьамхы нҭырҳәыҷаа иааир-ҕәгәеит.

– Акыр зычҳаз ашә бҕьы тлазны ибеит, уеаанкыл. «Иццакыз ица длашәаумтәын» – иҳәан, исаҳартә даацәажәеит.

– Ианбаахыс дкулакутәи, уара, Ҭемраз? Уи имоу-ихзу ҳәа акрудыруоу, ус, сыбз баазоуп ҳәа уажәарҟазоу? – иҳәан, абарҭ ажәакәа ахаҳә еиҷш ирбылгьаны инеиҿаижьит Ҷыҷын.

– Иаадыруа зегьы анцәа иҳаумырҳәароуп акәымзар, ашәырҷаа ахәараҳәа иҳаршып, – иҳәеит Мшәылды.

– Иарбан уара иудыруа?

– Иарбан издыруа умбои, Ҭемраз ҩ-цәаҕәацәк имоуп. Ауардын имоуп, ҩ-кәатанк имоуп. Кәыт ҩыҷсала имзырха ҭәуп. Уажә иган ҩны ду изымхакәа, ахьатә қаруаса сыргылоит ҳәа, иеиха ихы ииашьо Мырзакан ибнара дылоуп! – иҳәеит Гәаҷьуа.

– Уаҳа? Уаҳа имоузеи? – иҳәан, иаармчны ҿааитит Наҩеи.

– Урҭ инеиқәысыцхьазаз маҷума, сеидроу. Ҳара

шьоукы ҳаиқәажә алахы кылахо, ҳцацхажәқәа ала мураҟәа кылибаҳәо ҳтәоуп, уи азәгьы ибарц итахзам. Аҕар изын, цьым, ахаангьы акгьы ыҡазамызт, ари нахысгьы ҽеиқ ҡалараны иҡазам. Ҳара баша, ахәхәаҳәа азы ҳтахысуеит, абжьарак акгьы ыҡазам, ишан, ихәлеит! – иҳәеит Мшәылды.

– Аҩыстаацәа реицш, ҳалибамхыр умуазар, Мшәылды, уаргьы хшла укәабазам. Уаха шаанза угәеигәеиуа, ауаа рымхыртақәа урылоуп. Ҽынла ажәҩан уацажьцәо ашәшьыра ушыцажьыз, уҟәыҡәылқәа цәҳәхьеит. Иуаҳаз ҳәо, иубаз ыфо, ауаа абеиныскьари ҳәа удәыкәуп. Ҭемраз уахынлагьы икәатан ацыза ицәашьы адхәаланы, уаха, ацых агәы еиҩнашааанза, дыхәцәырххо адарыцара дылоуп. Уҭәк ацәқәа имазар, даеа уҭәк ацәқәеи ҽыки аколнхара иалеицеит. Иара ихатагьы имахәар цхьарцәаны аколнхацәа дрылагылоуп. Иҵкәын Ҳараз иакәзар, гәыкала ажәлар рымац иуеит. Иарбан нас уи ауаҩ ивыжәбо? Шәара баша ажәлар шәрылагыланы шәҿы ацәа ахышәхит. Ажәакала, ҳаргьы иаадыруа ххәоит ҳәа ҳа-лагар, иҡалап, аз-хьамцш акәым, акәты зны ацәы иахоу ахҳарцрааргьы. Убри аҡны шәаанмыжькәа, шәуаажәлар рҿгьы гәцәа шәхарымкуа шәкаҳцаргьы алшоит, аха макьана, анышә ужыр, анышә ааусит, зынза ҳхибатыр ҳтахым, ҳаибачҳауа ҳааиусит, – иҳәан, даеа шьашәы рҳампалқәак, шҳам мацараха, Гәацьуеи Мшәылди ситанарҿаижьит Ҷыҷын.

– Гәацьуеи Мшәылди ракәм, ианбыкәу ҳа ҳауаажәлар, сиқәшаҳатханы, ҽык иансицтацәажәахьоу? Ҳара заҡа ххы ҳаҕоу аҡара, атәым даҳцырхагазам. Иабыхәа, абга кырҡы икылхны, зыцстазаара шьақәзыргылаз Ҭемраз, ахәшәыц сиццш ҷкәына заҵәык димоуп, убригьы дихырбаауеит. Уимоу, иахьа писарс ҳәа ихьз ахьаарҳәаз, илеиҕрабаасиҕрацәыцәы ицеит шьоукы. Ауаҩ аеси дазыркыр, аеси илцыр зтахым, ҳарамрала убри иацашьыцуа, имаха ажьы дацҳаait, убри ауп сара есымшагьы, усеицш иҡоу ауаа

ҳарамқәа шәицхьызс ирышьтасцо! – иҳәан, зҫаҳәатәы ҟалаз исахьа нылкааны днатәеит зегь рацхьагьы аколнхара иалалаз Стицана.

Уи акәхеит. Уаҳа, аҫада архәаста иқәлараҳа, абри абриами ҳәа Ҭемрази Ҳарази рысаҟалажәак урҭ аѳыцьагьы ирҫадмыршәит.

Аизара ианалга, сара писарс сыҟаҵара гәык-цсыкала еигәырҧьаз, сызҭахыз, саб ҳаҭыр иқәызцоз зегьы ааин, снапы сымырхит, исыдырныҳәалеит. Убри аахыс ицзахьоузеи, аха убри амш, убысҟантәи аҵәажәарақәа, рацхьатәи сгәырҧьара, иахьагьы лымкаала, мшаенеицш исгәалашәоит.

Амра ҵлакашәара инҭагьалахьан еицш, саб иашьа Ермана иқьаҵтаҫы саакылшәеит. Сеы нади мыждагьы, неишькласуа, ишаацсара иаацсахьан. Адәҳәыцш иқәгылаз ашымҳа снамцысын, санцшы, ҳамзырха аҫхырцартаҫы ѳ-еык шҫаҳәаз сылацш нарыкәшәеит. «Иудыруазеи, саб аҫы аахәаны исзааигазар!» – аасгәахәит рацхьашәа. Аха сгәы инҭгәырҧьааз рацәак исыдымхалакәа инасцырцит. «Сас-цәаҟәак аамѳахыцзар акәхап. Санду лымаҳә Мез Матуа даараны дыҟоуп, уаб дхынҳәаанза дмааундаз, ишиқәнаго пату ҳазиқәымцар ҳәа сшәоит ҳәа иацы сан даҫын. Икалап Мез иакәзаргьы» – ҳәа аасхәыцит. Аха макьана аиаша сзеилымкаакәа, ҳгәашә аартны аштә санынҭала, арҧьарахь игылаз аҫсиқәа Қәаса ишитәыз иаразнак издырит. Саргьы сааҫыжәцын, саҕәра аҫхырцарҭа инахаршәны, сеы амгәырхақәа аасмыркәадацкәа, сышьтахьала азәы сааимлагәа сикит. Саахьаҵшзар, абар Қәаса!

– Ԥшзала ицсоуртәааит, Ҳараз, Ҭемраз нхыцынтәи ҟык узааигеит, аха аби аҵеи рыбжьара фызак ирыцсоуп, ацхьахә алоугааит! Изса-зсо, абар иахьҫаҳәоу, цкьа уахәаҵш! – иҳәан, ҳѳыцьагьы аҫыхәа аҵырцә еилашьқьыруа иахьгылаз ҳнадгылеит. Абри аамҭазы, саб,

зыцсаҭа шкәакәахаша, ҳаиашьара рҟынтәи хѡы-цшьѡы ицны, амаҷурҭа иаадәылҵны, ҳара ҳашҟа рҽаархеит. Саргьы снарцылеит, аха ацхьа ацәажәаха сымҭакәа, сааркын, зегьы сеимданы саагәыдыркылт.

– Агәабзиара ацны, ахабзиара ацны, хырҳагас иуоуа, ацхьахәы алоуго! – рхәан, азәи-азәи идеибамырҳәо иаасыдырныхҳәалеит. Саб ҽымҭакәа настхашәа дахьгылаз, маҷк ишысцәуадаѡызгьы: «Иҭабуп!» – сҳәан даагәдыскылеит.

– Аҽкәа зегьы шьамхыла иѡлааит, уара уеы насыцла иѡлааит! Агәабзиареи аманшәалареи уегьы уаргьы ишәыцзааит! – иҳәан, зынза дсыдымҳәаҵалаҵәакәа, сааиныҳәеит саб.

– Уи бзиоуп, аха егьи идшәымныхҳәалазои? – иҳәеит Қәаса даалкьаны.

– Иарбан уаҳа идаҳныхҳәало? – инеиларыцсеит, исыкәшаны игылаз зегьы.

– Иарбан егъыхәа, ус иаармарианы ишәҭаххеит! Уаха кәакәышьк ахәда сызхышәцәозар исҳәар ҟалап, мамзар, шәаҟәымгәыцын! – иҳәан, даахьышьархҳеит.

Саргьы схы ааласырҟәын, ҽымҭакәа санаагыла, иаасыхәацшын, ара цьара ак шыҟаз дырны:

– Акәакәышь акәым, ханхьаа ашьтәа узаҳшьуеит, былды ҳмырҳәакәа, ҽеик ҳауҳәозар! – рхәеит.

– Ҳараз иахьа ҳқыҭаҽы ажәлар идгаланы, писарс дкарцеит! – иҳәеит Қәаса даҵакьыркьырзаны.

Ааит, ари заҳаз ҳара ҳаума рхәан, сашьцәа зегьы рнапы сырзыкәмыргылеит акәымзар, уаҳа иҟарымҵаз егькамлеит.

– Ҳажәла анцәа иазирҳааит, дад! Ужәлар угәра ганы, иуқәгәыцны рыхьзгьы рыхьмызцгьы унапы ианырҵазар, уаргьы анцәа уаҵеимырхааит! Сара уахьынзастәыз иахьанза акәын, уашьҭарнахыс ажәлар уртәуп, ажәлар урыламзааит! – иҳәеит сабгьы игәыргьара цѡадаха.

– Уи бзиоуп, аха уара аҩыстаа ари абауаҳаи?! – сҳәан, иааԥьашьаны Қәаса снаиазԥааит.

– Абна алымҳа амоуп, Ҳараз, абна! Абыржә ааигәа Қача иԥаҟа, ахьаца ду амԥаҿы, зегьы збартоу, зегь заҳартоу абна раҳ исеиҳәеит. Исазҳәазаалак, исҳәаз мцымзар, исаҳаит! – иҳәан, смахәар днахьынҳалеит.

– Аҳы, шәааи, баба, арахь! – иҳәан, Ҭемраз рацхьа днагылан, амаԥурҭахь иҿынеихеит. Саргьы сгәы иамукәа, сеы алахь снапы нахьысшьын, урҭ снарышьҭалеит.

Зегь ҳаикәшаны амаԥурҭаҿы ҳаатәеит. Сан лтыцҳа ззараԥәкьа дтагылазшәа, уажәы-уажәы акҿаҩра даакҿыцны, зегь рыгәшәымшәа ааҳәаны, днарԥырԥуан. Ус, саб ныркә дахьтәазынтәи, иашьа иԥа блаԥыхәала даааиаԥәажәеит. Нас, аҩыԥьагьы ҩагылан, индәылԥит. Аха уи гәазҭаз сара заԥәык сакәын. Егьырҭ уи рбо иҟамызт, даҽа уск иалаԥәажәон. Ашьҭахь, зныкыр, «бее» ҳәа аԥьма абжьы анга, зегьы аԥәажәара иааҟәыцын, индәылԥит. Саб иашьеи иареи ҩанхьаа аԥьмашьтәа ахәда цырҟахьан.

– Ҳаи, уара, абри ҳзыжәымур акәын абааԥс, ҳара уеизгьы-уеизгьы ҳсасԥәа дахьқәаны нхыцынтәи ҳаазма! – иҳәан, Қәаса днасыхәаԥшын, даасалаԥәкәеит.

– Ари, уара угәыргьаҿхәашоуп, Қәаса! Узыкәдыргәыҧыз нарыгзеит, уҿа цырымеит, – иҳәеит даҽазәгьы.

Ачкәынцәа азәы ашьтәа ахы икит, азәы ашьапы икит. Ажәакала, хабжь ихы аԥера аҟара адагьы ахмырԥкәа, ашьтәа аԥәа нахдырԥәраан, инеиҿыкькьаны, чуан дук инҭарԥеит.

– Ушьҭа сара уаҳа ус сымам, – иҳәан, Ҭемраз дааин иҭыц аҿы днатәеит.

– Ҭемраз уахьыҟаз иубаз-иуаҳаз иреиҧу ажәабжьк ҳаумҳәои, – иҳәеит, ҳашьцәа иреиуаз азәы ныркә дахьтәаз.

– Абри ануҳәа, уажәы иҿыцза иаасгәалашәеит абри абжьарак уахгьы-сыngьы сгәы иҭымԥуаз, амҩан сзыкәшәаз

хҭыск. Сара сакәыхшоуп ҳабацәа рыламыси рқьабзи. Урҭ рыкапани раҳатыри ахьынзаназоз идыр-уазар акәхарын, убри азы акәхап, анцәа злыцха ҳаура, адунеи амилатқәа зегьы рылымкаа, иара ихазы иалхны имаз идгьылгьы ацсуа жәлар изриҭаз, – иҳәан, аамҭацк днеицхьхәыцааит Ҭемраз.

– Уи зхуҳәаазеи, Ҭемраз? – иҳәан, днаилаҳәацеит аеҳәа ахахьы итәаз азәы.

– Изхысҳәаазгьы абриоуп, – иҳәан, иажәабжь инацицеит Ҭемраз. – Ажәа ахы умҳәакәа, ацыхәа узҳәом. Абрантәи сандәықәла, сышиашаз ҳашьхақәа сырхыцит. Ашьха жәԥангьы цьара инеиламсзакәа, ахра цәцашқәа шысхылацшуаз, нхыц снеиит. Ара сара изныкымкәа саақәахьан.

Саб ихаан аахыс аkарачқәеи ҳареи аиҿцаара бзиа ҳаман. Ҳауацәа дуқәа ҳәа иҳацхьазон: Хмыч Бзаркалови, Бақьмырза Цекәеи, Ҭалбган Кесови. Ауаԥреи аламыси, ахатареи згым, егьызегьым арцарцәа ззырҳәо роуп урҭ. Ажәа мыцхә шәасыршьыр стахым. Абарҭ ауаа, ешьак иеицш, исеигәыргьаны исцылеит. Ацсынтәыла ианыцны иахҭааз ҳасас дахь – ҳашьа рҳәан, ауаа заманақәа сыдгаланы, схәы дырхиан, ҳатыр дузза сықәырцеит. Аразны kама чацагьы ҳамҭас исырҭеит. Уаҳзырбаз анцәа имҭоуп рҳәан, егьазундазгьы хаха-хымш сырмышьтит. Ацшьымш рыены анс-арс сҳәеит, егьит, аха иаурухуаз, хԥык иаарылkьоз арцарцәа еиҿамскәа, сыегьы саргьы ҳрыманы рҿаархеит.

Мышкы амԥа ҳақәымхеит. «Аkарачқәа рышьха-цамԥа» ҳнаҿысын, «Асаз итахарҭа» ҳәа иахьашьтоу акатәара ҳԥалбааит. Ушьта иаацәырцыз, ҳацсуа шьхақәа ракәын. «Ҭыхәныкь» ацәҳәыраҿы ҳанхала, уаҳа шәцар зуам сҳәан, аҿацсра астеит. Даргьы ирмузарц иақәыркит, аха зынза сеансыргәгәаза, ибзиоуп нас рҳәан, сымԥа ныхәаны, схәы-сыцхь – сымԥаныфа сеы инаехьын-ҳәаланы, амԥа

снықәырҵеит. Нахьхьи, аха҂а ахаҟны снеиаанзагьы, ахаҳә ҳаҟьа иқәгыланы исзыҵшуан. Аҵыхәтәан, ах҂ыкгьы рыхҭырҵақәа рхыхны иаарԥкьан, наҟтәирахьтәи ахраш кнаҳа инавазеит.

Ахрақәа ирыҷегаз ашьха м҂ахәаста санылаҧы сҷаасхеит. Нахьхьизатәи ашьха еи҂ыцәра ахаҟынтәи «гәшәиу-гәшәиу-гәшәиу» ҳәа акаҵкаҵ ашәарахқәа ирыхзызааны, ргәырҷанызцоз абжьы аа҂уан. Ахрақәа иргәылхәрааны илеиуаз ар҂ашқәа рыбжьы, ашьха тәыла ар҂ышьуан. Убырҭ ар҂ашқәа заҵәык ракәын, ашьха аҭынчра еилазгоз, абжьарак, улымҳақәа рыҳәҳәабжь ублахаҵ аргьежьыртә, ҳаҵи-ҳа҂еи рыцхахә еихашәны рлымҳақәа кыдҵаны изыр҂уан.

«Иҟалоит, дад, ашьха тәылаҷ убас ҷымҭра хьанҭарак, ашьхақәа рдунеи зегьы ҳашҳатәарахазшәа, аҭынчра азхыҵра ианахәаҷуа. Ирҳәоит, убыскан, ар҂ашқәаҵәкьагьы ахрақәа ирҷахаҳәхар ҟалоит ҳәа. Ирҳәоит, убаскан, ҳашьхақәа ирхыргахьоу зегьы ргәалашәоит ҳәа. Амшын ихырҵаз ашьхаруаа руази рмыткәмеи, рлымҳа кыдҵаны, гәыр҂ала ирзызыр҂уеит» ҳәа. Абри, зны сабду ашьха исеиҳәахьаз ажәабжь сгәаладыршәон, иаасы-кәршаны зхажә҂абжьқәа ажә҂ан иаҵагылаз ахра ҵәҵашқәа. Абыржәгьы, гәаҟра ҵыхәак, гәыр҂а цәгьак иаршьхныҵсалазшәа акәын, еихаҵсы-еиҵаҵсы ашьха ахаҳәрдыра шеилагылаз.

Амра шьыбжь агәы иныкәлахьан. Цгәы шьаҷала, ашьшьыхәа сыегьы саргьы ахрақәа рышәгәы-ҵсгәы ҳҭысны ҳашнеиуаз, уажәрааназа аҭынчра ҵәаҭарзызага иҟаз неила҂-неиласит. Иаалырԥкьаны, уаҵхьа игылоу думбо, аҵстҳәа ныкәчит. Амала, сыегьы саргьы ҳаҵсы иаҵшәмахаз, иааихҵәаны аҵәҳәырахь укылызгоз ам҂апа ҳанылахьан. Аҵстҳәа зынза ҳагәыланакааназа, асыҵса зҭашәны иҟаз аи҂хаа ҳанхыкәгылеит. Убри аамҭазы, «хырр» арган, аҷы ҵыҵза иаангылт. Аҕәра наҷасыкшеит-

егьит, аха аеы асыԥса исзыԛәымгалеит. Нас сааєыжәԥын, аҽы ианкны, аԥхьа снагылан, сҽынасхеит. Ꙋбаќа шьаҽа асыԥса снықәлахьан еиԥш, апќаꙋхәа асыԥса насыԫаԥԫәан, ҳаґеимшхара, сыкәкәаза сынҭалеит. Саґәра заԥәык, сарґъа напы зкәыршаны искыз, сыꙋнапык рыла акыха снахьзеит. Сеы, ашьхаԛәа ќәыбаса инеилаҳартә иаакьыркьырын, ишалшоз исыхеит. Асыԥса аиќәԥара, аԫалашә сынҭааны, снаганы сеы абґа снықәнартәеит. Иаразнак скәадыр амаха сналаԥсын, ергьҳәа сеы абґа сеаахаскит. Сынасыԥ иакыз, сеы макьана асыԥса иԛәым-лацызт. Мамзар, сыєгьы саргьы шә-ԥсык ҳхазар, ԥсык ҳхахомызт. Абас ашьха агәыҳәԥә аҽы, нхыԥаа сашьԥәа исырҭаз аеыкәаша ԥьалк сахнарԥеит. Сышәара ацәашьы шызбылра ҳәа аҽаҭахьа насыԛәсԥан, сылахьи сыԥьымшьи затәны, аарла ахра снаҽахынҳәит. Ꙋаԥхьа сҽынасхеит, сакәнаршоит ҳәа сызԥәаашьаз ашьхаԥамꙋахь.

Аԥстҳәа иаҳа-иаҳа ижәпахо иалагеит. Ашьшьыҳәа, сыєгьы саргьы ҳашьеи-ҳашьеи неиԛәԥо, есиныќаҳԥалакгьы ацәҳәырахь ҳагькылсит, ахаҳә еиԥш, икыдхәашаны алеира иаҽыз акырԥх, лассы иаахыжьжьан, асы ꙋамгылах аура иалагеит. Амаԥәыс ахраԛәа ирҽалашо, амԥабз ыԛәырҷҷаны, аԥыԛьҳәа ихысит. Ҳаи, ахьмызґ згома ажәла нԥәеит сҳәаратәы аќынза снанагеит. Сахьԥосахьааух ҳәа ак сымбо ацәҳәыра агәыԫәкьа сыԛәнакит. Иааихыггап сгәахәын, нымꙋахыԫшәа игылаз ԥшьба-хәба ҽы зтыԥуаз ԥса хаꙋазара дук амԥа, сеы аҽы инанкны ҳамҭак сеааԥаскит. Сшымгәыґзоз, дук мырԥыкәа, ишыдыдуаз ԛәа амузакәа, аґныжәꙋангьы ааихыжьжьан, иԛәчыз анаќәоугьы неимыггеит. Уигьы анԥәа иԥьышьоуп сҳәан, сышзахәоз амꙋа сыԛәлеит. Шьыжьаахыс снықәон, ԥьара хкыдкылартак сеизар, сыпсгьы ааиҭаскып, какалкгьы скып ҳәа сгәы иааҭысҳәаан, саатгылеит.

Сгәы нкаршәны, сеынеиԥыхны саԥхьаќа сахьынаԥшыз, рацәак ихарамкәа, еишьылза лꙋаԥәк шꙋеиуаз сылаԥш

нақәшәеит. Рацхьашәа, ари слацшцашәара агәра сзымгазт, ԛацхьа, ҽеишәа сыблақәа снапы нарыдкыланы снацшит. Убасkан ауп, имԛашьахуа агәра анызга, аԛшьхак рыбжьара, ицабыргыцәкьаны алԛацә шԛеиуаз. Абри алԛацә ԛазышьтуа, ицсахымкәа дшәарыцаԛхап, мамзаргьы, хьызрацарантәи ихынҳәыз шьоук ракәхап kасцеит. Гәынхәцыстала сызхәыцуазеи сҳәан, уахь сҽынасхеит.

Рацәак мырцыкәа, алԛацә ахьԛеиуаз снадгылт. Аха излазбаз ала, уи алԛацә ԛазышьтуаз, дагьшәарыцаԛымызт, дагьхьызрацаԛымызт, зуаԛыбжара инахысхьаз, зых иақәгәыҷны, ашьха иҭыжәаз азә иакәын.

Дунеи хәыҷык зцакны игылаз аҧса хауара ду амца, аkәараш еицш еилаҭәҭәаа аҧсаса аҭәапаҳәа ижаҳәо итәан. Асгьы уатәашәпара ишьталахьан. Азныказы сара абри оумашәа избеит. «Ианаҧьалбеит, азынра зегьы абри ауаԛ абра аҭыжәара игәы иҭеикзар, оума игәаҧьит! Насгьы, гәаkрас имоузеи, дасу зегьы рхаҧышәала иԟоуп акәымзар!» – аасгәахәит. Аха уаҳа сееиламырхакәа, сеы аҭәра аҧса амахә инадысҳәалан:

– Уа убзаҳәит, уа бза хоуҧалт! – сҳәан, аҭыц снытцагылт.

Ҳамтак аҭак смаҳазеит. Знықыршәа аҭыц даацыцит, аихы лабеицш, аҭыц хыла иҧзыцссоз, зышлеи зықәи еилаԛԛхьаз хаҧак. Аха иахьатәи ауеи баапс сыхганы, ашьхатәыла сызтааз аҧшәма, сагьҧьеимшьеит, дагьсмеигәырҭьеит. Ччаҧшьк аҧәаара илакыҧа иҧымшәо, иаб дышьны ихәда дахшьызшәа, деихазцшшәалаха днасцылеит.

– Бзиа убааит, бзиа умышхааит! Уааи арахь! – иҳәеит, иажәақәа зыхь-цсыхьха. Саргьы аҧшәма снаишьтагылан, аҭыц снытцалеит.

Уи ауаԛ иԟазшьа оумашәа ишызбазгьы, аҭыц саннытцала, лацәарзасрак ахмырцкәа зегьы сылаҧш иныцызгеит. Ахәштаара аханы аҭамха еиҷажьын. Шәыр-ԛала

мацара алҩоа иалакнаҳаз ачалтқәа хеуан. Еиуеицшымыз абкәылқәа, харцәыла иртәны, ибака-баказа, еихык-еицык икҫагылан. Ажәакала, ҫыки-бзыки иаанагоз фатәыжәтәы ҳәа икамыз егьыкамызт. Аха сара зегь рылымкаа иџьашьаны снахәаџшит, ахәараҳәа ишуа аеҳәа иеҳәагылаз акәџьал.

«Анцәа имчала иифаша-иижәша дахыбаам, зегьы ыкоуп. Нас, ашьха ахаҩазараҫы акәыд жәны имфар ада цсыхәа имамкәа, дзыкәшәазеи рыцхарас?!» – ҳәа аасхәыцит. Аха иҩашьангьы иаасцшнымцазакәа, ахәштаара ахаҫы игылаз ақыдхсаха снықәтәеит.

Ахьча уаҳа дсыламцәажәазакәа, ашышьыҳәа днытцытцын, асы аатацканы, ачуан азна архышьна инахишьит. Сара сҩагылан, анс-арс сҳәан, саахаха-чахашәа зуит, аха ацшәма даасхымхәыцзакәа иус даҫын. Абас абри ахаца, дагьҩымкәа-дагьзымкәа дахьыстцылаз, сагьакуамызт, сагьашьтуамызт. Аха ҳәартагьы сымамызт акынтә, сзыкәшәаз схы анрааланы стәан.

Ацшәма, мариа-мырса мырхәацхәац ҳәа, быста хьасак ааилеигзан, амца днацабзаҳәеит.

Акыраамта атыц аҩнытцка ҫымтран. Ацшәма уажәыуажәы ддәылтцуан, дыҩналон. Нас, ушьта абыста амца абахьазаргьы иабахьеит анааигәахәуаз, иаакнихын, иҫахракәа амҳабыста ацықә иныкәцсаны, аишәахьча иныкәеитцеит.

– Унап зык накәтәа, уххь згеит! – иҳәеит ашьтахь, илахь еитцымхзакәа. Саргьы рацәак схахә ылымхцәакәа, снапы зык накәестәан, сааин снатәеит. Ичацаны аеҳәа иеҳәагылаз акәыд, ҩ-калам цьамк инарнитәалан, ак сара инасымцаиргылеит, егьигьы, иара ихәы инаваиргылан, аишәахьча аашьтыхны инасымцаиргылеит. Аҳы, ушьта, ҳхәы ҳнапы аҳаркуазаргьы иаҳаркуеит анысҳәоз аамтазы:

– Сысас, уххь згеит! Ухәы унапы ауркааныза, акы суазцаарц стахуп, урацәоуп аха! – иҳәан, ихы насыкәикит.

Схы иҭамкәа, сгәы иҭамкәа, аҧшәма иаалырԥьаны, абас иҳәап ҳәа згәы иаанамгоз, азныказы сааҳәалахеит, аха нас, сааизҷлымҳахан:

– Сузызырҩуеит, ухаҵкы сцеит! – сҳәеит, сеаарцсышәазаны.

– Абри сызҭааз ахьча, илахь еиқәырпата дысцылеит, сааира ицәымыцхама? Насгьы, анцәа имчала, ахш-хырцәы, ашә, акәац зҳәаз еицш, ҷык-бзык иаанаго шыԥоу, ана акәым, ара акәым, ашьха ахаҩазараҷы ачгьахьа сахиҵхьалартә гәаԥрас дзыниазеи ҳәа угәы иаанамгазеи? – иҳәан, дсазҵаait.

– Иауазеи, ухаҵкы сцеит, ус шҵоуҳәо! – сҳәан, хырқьиага ажәақәак сҳәоит ҳәа салагеит, аха рацәак исызмыреесикәа, амҩабжара сажәа саагәылахеит.

– Ихьоумыршшан, ихьоумыршшан, уххь згеит! Ус угәы иаанагазаргьы, уара уиашоуп. Сара асас иҭаара, анцәа дыстаар исаҩызан, аха зегьы уаниашьа ухаҵашьоуп! – шырҳәо еицш, сақәшәагәышьеит. Икалаз уиоуп, уара абыржәы абрахь умҩахыҵра рацәак бжьамкәа, ҩыцьа егьызеиҧьымыз ахацәа заманақәа, ихәкьа-цскьаха иаахалеит. Аха иаанымгылазакәа, исаҩсны, рҷанынарха, исамхаҵәгьахан:

– Икоузеи дад, шәабаццакуеи? Цәгьароума, бзиароума, шәаамҩахыцыр ԥамлари зны? – сҳәан, снарыхьзеит.

– Мап, уҭазара бзиахааит. Амҩа ҳамоуп, гәаԥрак аҵыхәала ҳаауеит, – рҳәеит.

– Изакәхарызеишь, иабыхәа, усқангьы? – сгәы иалырсны сеиҭанарыдгьаҵәыцгьаҵәлеит.

– Абжьшьхак рнаҩыс, иаҳҭаху хаҵа бзиак ахра дагагәышьеит, ибаҩ ҳазҭгозар ҳәа ҳцоит, – рҳәеит.

Урҭ рыбаҩ рызҭгазаргьы, астәи имҩамсыр, уаҳа даҽа мҩак ыԥказам. Ихьз сыздырам, ижәла сыздырам, дсуам, дыстынхам, аха аҧсуа хаҵак ашьхатәыла идунеи иҧсахит,

макьана анышә дамарымдац. Уажәы сара абра стәаны ахаатәы зласфарызеи?! Абри арыцҳара иҟалаз, уаргьы иуцакны, ахаатәы уҫасцар, цсхацсжьыфараны исыцхьазеит. Уи аѡыза ҳара ҳмилат иртәышьтрам! – иҳәеит ацшәма.

Иҟасцахуааз, исҳәара сзымдыруа схәы саахахеит. Убри ашьтахь, исфазгьы сымбеит, изжәызгьы сымбеит. Схы схәыцыртаха сѡагылан, ацшәма абзиала ҳәа наиасҳәан, сеы аҫы ианкны, атыц ааныжьны, ашьхацамѡа аграпара снанылеит.

Иахьа убри аѡыза ҟазцо ицшаара уадаѡуп. Есишаихәлацыцхьаза, иҳацагылаз аҫар, ҳабдуцәа рҟазшьеи, рыламыси, рқьабзи иахьынзахәтоу ҳатыр рзақәымцошәа збо салагеит. Убри ашьха исцылаз ахьча убриаҟара сирхәыцит, ихьзи, ижәлеи, дахьатәиуцәкьа шиазцаатәыз схаиршт̣ит. Уи ауаѡ, сара сымцсуа-смажәуа алаҳәеицш хышә шықәса сыцсы тазаргьы, ахаан дысхаштраны сыҟазам. Убри ихәыцра зхәыцроу, ишцасҳәари, иҟазшьазҟазшьоу, иламыс-зламысу ацеицәа ҳацагылонацы ҳшәаарт̣ахазом, убри агәра ганы сыҟоуп. Убас еицш иҟоу ауаа роуп, иахьа уаѡак азна ада иҟам ҳмилат шьақәырханы измоу! – иҳәан, Ҭемраз иажәабжь неиқәи-ҳәалеит.

– Абгахәычы ашьацхәа иакын, аекыдкьара ишаҫыз, аашьышь аадгылеит.

– Иухьи, уара? – аҳәан, аашьышь наскьан, абгахәычы инахагылеит.

– Аа, абаацс, аума сақәшәеит! – аҳәеит абгахәычы.

– О, уара абзиа збаша, макьана, аҳ Никәала иеицш уҟоуп. Аумацәкьа уақәшәараны уанықоу, абри ашьацхәа зҳаз ацшәма даиир ауп! – аҳәеит аашьышь.

– Уиала иуҳәарц иутахузеи, Кәыкәын? – иҳәан, ҫааит̣ит нырцә итәаз азәы.

– Исҳәарц истахуу убриоуп, макьаназы ҳаргьы анцәа

ишиҳәара ҳаҟоуп. Наk-наk ҳныкәлақәар, Ҭемраз, уара аламыс, апату, ауафора-егьи ҳәа узҵқәоу ракәым, ҳара ҳахааанхоу сыздырам акәымзар, аби-аҵеи рабду ибызшәала изымеицәажәо иҟалара иҟоуп, – иҳәеит Кәыкәын.

– Уара, анцәа ишәкәы уаҵхьошәа ауп, уаҵәтәи ҳахшара рҵеиҵш шаҳзеиҭоуҳәо. Ҳаҭоу, ицуҭа уҭоуп, мартхы ҳгәы ааказзцаша акы уҳәап ҳәа сыкоу! Ҳаҵхьака иҟалаша, уара уакәым, иара анцәа ду ҳазшазгьы издырам! – иҳәеит Ҭемраз, Кәыкәын ииҳәаз ааигәамцхазакәа.

– Анцәа, ҳамҭак ҳаумшьын, уара уиашоу сара сиашоу, ҳаҵхьака иаабап. Аамҭа ада уареи сареи ҳаилзырго, иахьала уаҳа егьызбом! – иҳәеит Кәыкәын, ииҳәаз дахьымхәзакәа.

– Жәларык рлахьынца, ара ахәштаара шәыҟоҳәатәаны ишәзызбарым. Дасу илахьынцахәу даниап. Уи аҵкыс, Қәаса, ишҳауҳәара, ааигәа иҟалараны иҟоу аҿырыфра уара уеы абанзазыкаҵоу? Ушцақәгәыгуеи? Уеы азыказзцо Таииа иахиҳәаауазеи? – иҳәан, зынза даеа цәажәарак бжьеигалеит Самсон.

– Сеидроу, ҳаҭоу иаҵьал цәгьахеит, имгәыцкәа иҵсхьада. Уеизгьы-уеизгьы цхьахәык азымгаргьы, азәгьы ҳаишьуам. Амала, Таииа излеиҳәо ала, анарха ҭәҭәоуп, убри сақәгәыгуеит! – иҳәеит Қәаса, рацәак иҳаидик ыказамкәа.

– Қәаса, аабыкьа, Ҳараз иеы нади ушахыччоз, уажә ана изса-зсо игылоу, аеырыфраеы зегьы ирацысхыр! – иҳәан, ани нырцә итәаз, Қәаса иахьихьуазцәкьа днақәыцәгәеит.

– Аҵхьахә азгозар, иагааит, цшзала! – иҳәеит Қәаса, аха уи нырцә итәаз ииҳәаз, игәалакара аабжьнахит.

– Қәаса, Ҳараз ҳәа ҳара еилаххуа-еилаххцо азәгьы дҳамазам, зегьы ҳара ҳтәкәа роуп, – иҳәеит, Ҭемраз дахьтәаз.

– Иаашәычҳа, ушьта хымыш заҵәык роуп аны-ҳәакынза

инхаз. Ииааиуа-еицеиуа уск̌ан иаабап, – рҳәеит ач̌кәынцәа неицҿакны.

– Ацәажәарагьы иабаргәузеи, аха ушьҭа, шәнапк̌әа зык рык̌әшәҭәа, шәхәы ҳархиеит, – иҳәан, ч̌кәынак имахәар цхьашышьаа даа©налеит.

– Шәгыл, дад, шәгыл! Амлагьы шәаҳаркит! – иҳәан, Ҭ емраз рацхьаза днагыланы, инапы анизәзәа, егьыртгьы неибарцшны рнапк̌әа дибарзәзәеит.

8

Хымышгьы х-шәымҭак реицш иниасит. Ашьжьымҭан сеы Хьацшь (ус ахьзысцеит саб ианааига аеныцәк̌ьа) ҳацаҟа азиас аҿы илбаазган, азыжь иналаргыланы, асапын шәах иарганы, исы©-сы©уа, ақәтаҧ агәы ақәцәрааУа икәаба-ишьышьы инасыргылеит. Ацырцәк̌әа еилыхны, ацаха ҟацшьк̌әа ргәыласцеит. Азхыееецш, аихада инахысуаз ацыхәа еилыхны, ирыцк̌ьаны исцеит. Абжьаацны, сеы нади ацш злаҿасцоз ҳамҿтәы саара кьыбжаам акәымкәа, аб©атәы лагьан ҿыц ацш аныцсаланы инамцасыргылт. Хьацшь гәыргьан, иаақәыр-қәырит!

Сара уи ацшфара иахьаҿыз сгыланы сахәацшуан. Сызхара исызбомызт сеы цашашо аҳәцәы ҭыхны иахьгылаз.

Уажә сыбла иаахгылеит Қәаса иеы назлаз, иахьа еицхны©ларанespecially ик̌аз аеы©ок̌әа. Избан сыздырам, аха сгәаца нҭыцсаа-нҭыцсааит. Схәыцрак̌әа цаа-цшаауа ишнеиуаз ҳеы© ч̌кәын Иуака даасгәаладыршәеит. Уи, абар-абар, ушьҭа дааиуазар акәын. Иуака, аеыбгаҟаза Иасыф ица иакәын. Иасыф, абарҭ ахымыш ирылагзаны, Хьацшь ашьамхи анархеи гәеитеит. Хаха-хымыш цшымзар акгьы аҿеимцеит. Мышкы хынтә икәабон. Иаргьы, азара еи©аҳаҳа, цыгшәа иаақәгылт.

– Абри аеы азыҟазцаз нацшыхак̌әгьы дсымбац, рахәы насып анцәа игумырхан. Ауа©ытәы©оса ибызшәала

изцәажәом акәмзар, еҕырҭ зегьы ирылабзоуп. Сара сдырра ахьынзакоу ала, ари аҽы иацызго ҳәа, даҽа ҽык сыздырам. Иахьа идырԥраны иҟоу аҿкәа зегьы збахьеит, ршьамхгьы здыруеит, рынархагьы, аха ари акынза иҟам! – иҳәеит Иасыф иаха ахәылбыеха.

Ажәакала, Хьаԥшь аҽырԥра иазыкаԥан. Акарачаа ркәадыр кәынашәк анпыкkала, иаакныскын, санаадәылԥуаз, Иасыфгьы Иуакагьы ҳгәашә иааҭалеит. Скәадыр шыскыз, сабгьы саргьы ҳнарԥылеит.

– Сымышьҭа бзиоуп, иахьа уара насыԥла уԥааит! Лаԥшԥәгьа-ҿаԥшыԥәгьа анцәа урԥәихьчаait! – иҳәан, Иасыф Хьаԥшь ауаԥы ибызшәала днаԥәажәан, абҕа ааишьышьит. Иаргьы ауаԥытәыԥса иеиԥш, ацәа иҭрыхьҭшьаазшәа, иаазызымкын, аҽааиқәнакит. Иасыф инапала адима кԥшь иҧкәын ихы инакәиршан, ашьҭахь неилаиршәит.

– Абри аҽы ҷысхәшәа уазыласхаait! Иаргьы ашьапы шьаԥ амырҽааит! – иҳәан, Иасыф, иҧкәын днаиқәныҳәеит. Иуакагьы, ахьуҳәа, дакзамшәа иеы абҕа днахаххит. Ҳаргьы ҳанҽыжәлан, агәашә ҳанҭыԥын, Аныхамԥа шыказ ҳҿынаҳхеит.

Ашьыбжьышьҭахь, Аныхамԥа ажәлар шеизараеизахьан. Аныхамԥа ҳәа иашьҭан, жәытәнатә аахыс, ԥ-қыҭак ирзеиԥшыз адәкаршәра. Абраka, есышықәса еизаны, есабыржәааны ахәмаррақәа мԥаԥыргон. Аимԥакьача иасуан. Аеԥкәа дырыԥуан, аԥәыргыла иахыцон, бҕарԥахьы аиқәԥара ҭарԥон, қәсыԥеи ҿадаԥеи ицон, еиԥхныԥолон, аеԥкәа дырԥон, еыхәԥәыла еижәылон. Убри анаԥыс, ажәытә аахыс қьабзыс аԥсуаа ирымаз, аԥәы еигәыдырԥон, аҳәакьара мԥаԥыргон.

Ишнаԥкьара ихианы, жәа-еыԥок ԥашашо, рынагаԥагара иаҿын аҽыԥ ҧкәынцәа.

Иаалыркьаны, Хьаԥшь ҳаманы ҳаннеи, зегьы оумашәа ирбеит. Избанзар, сара абас иаарласны абри аԥыза аҽыԥ ықәсыргылоит ҳәа азәгьы игәы иаанагомызт. Азәи-азәи

ахәацшыха рибамҭо, сеы иакәшаны игылан. «Шәхы-шәыцсы цьашәшьааит. Шәылацш цәгьазар шәцьам иаҧыз, шәыбз цәгьазар, азаз алаз!» – саакәымҭзакәа, абри сыбз иныкәсҳәацәон.

Аҽынтәи аҽырыҩра аҩгьы-акәаргьы зкыз, хадас иамаз, Елызбари Маҧи адырра ҟарҵеит, ушьҭа аҿкәа рыцҟьарҭахь инаргарц. Аҿкәа зтәызи, реыҩ ҷкәынцәеи, зегьы ацҟьарҭахь рҿынархеит. Сара егьазундазгьы сеысзышьақәкуамызт. Хьацшь, аҭыцҳа цкьа леицш, иныхгыла-аахгыло, аныҟәашәа иацаҽырбо инеиуан. Иуакагьы, илахь адима ҟацшь акәыршаны, иблуз шкәакәа шәыршәыруа иҽыбҕа иҽаласаны дақәтәан.

Жәа-еыҩк ацәаҳәа шкәакәа иныкәдыргылт. Ажәлар, иҟаларызеишь ҳәа, реырзышьақәымкуа игылан.

Ацыкьҳәа атапанчагьы ҭкьеит, аҽыҩқәагьы ахытҟьареицш иҩатҟьеит. Ацсзы заҳаз реицш, аҽыҩ ҷкәынцәа рыбжьы аҿцәа кыдызхуаз, ухәы-ужьы қақаза еиладыргылон. Иаақәыргьежьааны адәы еиужьра хәынтә иакәшар акәын. Рацхьаза амба иҭалаз, ацхьахәы игон. Аҽыхацәа ргәы ҭамгыло, рыҿкәа анаарывалалак, рыбжьы ахьынзацоз инархацаланы, дасу реыҩ ҷкәынцәа бжьага жәақәак нархьырыгзон.

Хьацшь ахцатәи аҽеиқәа ацыхәа иалагыланы иҩеиуан. Знык адәы иакәшан, аҩынтә раан, саби, Иасыфи, сареи ҳахьгылаз Иуака данааҳавала:

– Макьана, аҕәра аҿакы, ахы иоуумыжьын, – иҳәан, ибжьы инаццаны, Иасыф ичкәын инаишьҭеиҳәеит. Хьацшь рацхьаза илнакааз аҩшьа аамцсахзакәа, аҽеиқәа ацыхәа иалагыланы инеиуан.

– Иауауеи, иакуа иалагеит ҳәа сыҟоуп абни аҟарачаа реы! – рҳәеит настҳашәа игылаз шьоукгьы. Уигьы, сгәы азаз еицш иналакьакьеит, аха рылаҽымҭзакәа, ичҳаны сгылан. Ацхьа инеиуаз аҽыз инашьҭархҳуа илеиуан Қәаса иҽы.

– Уара сара аҩыстаацәа сықәтәоуп. Исырзомызт

акәымзар, сеы зегьы ишрацысуаз цхызла избахьан! – иҳәеит Қәаса, хымцада, иеы ацхьахәы шагоз агәра газаны.

– Уаангылшь, дад, уаангылшь, уеы алацш аумыркыни макьана! – иҳәеит, ҳаварахышәа игылаз, даара избахьаз тахмадак.

Аеқәа хынтә иакәшан, ацшьбатәи акәшарахь иааталеит. Иуака зынза иеыбга иеаласаны, иагәра еиларшәаны иеыхәда ишыкәкыз данааҳавала:

– Макьана ахы иоуумыжьын, ушцац уцала! – иҳәан, еитанаиқәеитит Иасыф.

Сара Иасыф иихәаз аасцәымыцхеит. Сабгьы еитуамызт, аха деицагәгәа дышгылаз збон. Хьацшь ацхьа инеиуаз аееиқәа, цшьба-хәба еышьахәар инацысит. Аиаша уасҳәан, адгьыл сзыкәгылаз зегьы сыцышьшьы ицошәа збо салагеит. Схы агарта смоуа ауаа срылахеит, аха исылуршагәышьоз, сылацш шацәы-шацәуа Хьацшь иашьтан.

Аеқәа адәсиужь цшьынтә иакәшан, ахәбатәи италеит. Хьацшь цшь-еык рышьтахь инеиуан. Ушьта сара сеы азбахә азәгьы иҳәазомызт. Қәаса иегьы, ишызбоз ала, иакуа иалагахьан. Аарла аѳбатәи аеы иашьтанеиуан. Абри Иасыф акы иҳәанда-егьинда аасгәахәит, аха еитуамызт. Ус, Иуака дакәшаны деитанааҳавала:

– Ааит, абаацс! Абыржәшьтоуп акыр улшозар! Иоушьт агәра, аеы ахы иақәиттә, уацырхагамхан! – иҳәан, Иасыф арцәааҳәа ицкәын ибжьы наиқәырганы, Хьацшь днаваѳит. Уажәрааанза Иуака импыцарҕәгәаны иикыз агәра ауишьтит. Уиакәхеит, избахьаз Хьацшь абаѣаз! Ицрит, ицырзеит! Саргьы, уажәрааанза зыбжьы зыхәлашәаны игылаз, исызгәамтазакәа:

– Уеиха, Хьацшь уеиха! – сҳәан, снатаѣьан, ауаа сѳарылѣьан, сыѳны сеынасхеит. Аха сзыхьзоз абаѣаз, ус, иаасыцасыз сгәырҕьара сычҳара салнахит акәымзар.

«Шәыцшы, уара, шәыцшы!» – рҳәан, итәаз зегьы

ҩеибаргылеит, игылазгьы неилаҩ-еиласит. Ицон Хьаԥшь аԥшатлакә еиԥш ахы аҟәыршәны. Аԥыхә-тәантәи, ахәбатәи акәшара амба ааигәахон. Сеы аԥхьа игылаз ахеыкгьы нканаԥсан, ҩ-еышьахәарк раԥхьа инагылеит. Амбаҟынза даеа кәшарабжак аанхеит.

Қәаса дхьасаҟәан, деихаԥсы-еиԥаԥсы дгылан. Иеесиҟәа неиуан ԥшь-еык рышьтахь. Иеы иаҳа-иаҳа анарха амԥәара иаҿын. Хьаԥшь ажәаҿыкгьы ашьтахьҟа икаԥсаны, ԥшьбахәба ҽышьахәар раԥхьа ишгылаз маԥара, ахыкәалаа еиԥш, амба иныбжьҟьеит! Адәеиужь ыҟәыртәаа игылаз ажәлар зегьы рнапы еинырҟьеит, гәыԥ-гәыԥла, иааины иҳадырныхҳәалон. Иуака Хьаԥшь ахәда шьышьуа, иргәыбзыԥуа, акыраамҭа илеига-ҩеигон. Нас, саб аԥхьа днаргыланы, Иуака дгәыдаҳкылеит-дхыдаҳкылеит. Хьаԥшь Иасыф иоупа наҟәыршәны, ҳагәҭа инаҳаргылан, иҳаманы ҳҿааҳхеит. Адәышшара агәҭаԥәҟьа ҳааиуаны, Қәаса иеы аҿы ианкны даахаҳьзеит.

– Иудысныхҳәалоит уеы аԥхьахәы ахьагаз! – иҳәан, хаара маԥәкьыск аԥамкәа, инапы аасымихит.

– Иҭабуп, уара уегьы ҽаантәи аеырыҩра аан аԥхьахәы агааит! – сҳәеит еиликаартә, сынтәа зны сеы нади азыхәан, аԥәы ансылаиԥаз аасгәаларшәаны.

– Иуҳәаз еилыскааит, Ҳараз. Иласԥаз ауп иаасрыхыз, гәыбԍанс иусҭозеи. Ажәакала, уареи сареи ҳаиҭоуп! – иҳәан, иеы акәаҭаҟәа ашәаҟьа рыбжьачы, иманы иҿынеихеит.

9

– Иаҳкуаз-иаҳашьҭуаз зегь рыла иҳампыԥаманшәалахо ҳааиуан. Сара писарс ҫкарԥазаргьы, ҳеы аԥхьахәы агазаргьы, раԥхьа иргыланы, аҭаҭын ахара сахьаҟәыцыз налаԥаны, акы иеиԥшымкәа саб игәы шьҭырхит. Уажәрааныза иналаршә-ҩаларшәны изаԥәра

дызхашшаалозгьы уаҳа азбахә иҳәаазомызт. «Уааԥсырала анԥәа сумыргәаҟын, егьырҭ зегьы лбҕьыла ҭәуароуп», – иҳәо далагеит. Зегь реиҳа иара уадаҩрас имаз, акәасҟьа аргылара акәын, аха уигьы ушьҭа акыр ишьақәицалахьан.

Ауастаԥәа ҳзыкәгылан. Аҟауар иныдкыланы, ҳаҩны иатахыз амаҷеи зегьы хианы ишьҭан. Амала акәасҟьа ашьапқәа мҩтәызар итахзамызт Ҭемраз. «Аҩны ашьапы, аԥьи амжәеи ргәаԥшь иалухыргьы, зегь акоуп, рацәак ныҳра роузом. Аҩны шьапыс ахаҳәԥәкьа аԥоуԥар ахааназы иҟоуп», – иҳәон. Абри азыҳәангьы дманшәалахеит Ҭемраз. Ҽнак, хәылԥазык, ҳаҩны даеит, сабгьы саргьы ҽеила иаадыруаз Кәыҷа ҳәа Мыкәбак. Ушԥакоу-сышԥакоу ҳәа аԥсышәақәак анааибырҳәа, саби иареи абарԥаҷы инеибартәақәеит.

– Ҭемраз, уахажәааит, анхара хазына нап ауркит. Сыззааиуа уиоуп, абас, Ҭемраз акәасҟьа ашьапы икырԥ игәы иҭоуп ҳәа ансаҳа, иудыруазеи, иҩны азыҳәан абаатәы шьаҟақәа итахызар, игәы инықәсшыып сҳәан, уиоуп еиҳарак ушҟа сзымҩахыԥыз, – иҳәеит Кәыҷа.

– Уара иумоума, Кәыҷа, абаатәы шьаҟақәа? – иҳәан, диазԥааит саб.

– Сараисымам, ахасабиашьа Ҭамсагәиҩныртигәышьеит. Ишудыруа анԥәа ирзимуит, иҷкәын заԥә дицхеит, убри азмырхакәа, иаргьы иааиқәшәан, иԥсышьахаз иудыруоуп. Иԥҳәыс усгьы лдунеи лыԥсахижьҭеи акырԥуан. Акыраамҭагьы, ауа-аҭынха, ресиԥыршьын, аҩны ашә адмыркит, аха иабанзахәа-гәышьоз, ирымҭир амугәышьеит. Аҩны шәаны иргеит, аха абаатәы шьаҟақәа аанхеит, – иҳәеит Кәыҷа.

– Хәыс ишәзақәузеи, Кәыҷа, усҟангьы? – дԥааит Ҭемраз.

– Ахә азыҳәан ҳаибарԥсрым, ԥьушьҭ, – даакәанызанит Кәыҷа.

– Ишцоуҳәо, Кәыҷа, аби ацеи рыбжьара, ахәаахәҭра хәаахәҭроуп! – иҳәеит саб.

– Шьапык азыҳәан жәа-маатк узшәозар, уаргьы узаралхом, саргьы сзаралхом ҳәа сгәы иаанагоит, – иҳәеит Кәыҷа.

– Азәы итәы анцәа иск҃әырхуп. Ибзиоуп, баба! – иҳәан, дазыразхеит Ҭемраз.

Адырԥаеныцәкьа иуардын икамбашьқәа нацеикын, саргьы симаны дцеит Ҭамсагә иҭынхарахь. Аԥоны ашьапқәа ишьҭаз, ԥажәа шьапы ааицхьазан, – ԥышә маат ацарагьы наганы инапы инеиркит.

– Уара иузымдыруа егьуасҳәом, Ҭемраз, абра ианаамҭагәышьаз, ԥнаҭа дук акәын, жәԥахырла еигәо ҭаацәа гәартак ԥнан. Аныҳәаԥ ихы рыдиныҳәало, зқьы аазаны, шәкы абна илазцоз шьоук ракәгәышьан, аха цәгьа нагза шыкам еицш, бзиа нагзагьы камлозар акәхап. Сара сыцәгәоуп, акыр скуп, сбеиоуп ала иказам. Анцәа ууаигозароуп акәымзар, ухала ухы узаагазом, Ҭемраз. Абартгьы, иахьа уажәрааза ҳәа ҿҳәарала иказар акәхарын. Рыҿҳәара анынцәа, иқәцит. Убырт рымышра рыцыхра, шәышықәса Ҭамсагә ихьатә кәасқьа ҳаракны изкыз абарт абаатәы шьакақәа ирзынхаайт. Уԥоны уаацсырала анарха ду анцәа иатәеишьаайт! – иҳәан, Кәыҷа дныҳәа-ныцхьаны, аԥоны ашьапқәа ауардын иакуаз наицақәитцан, инапы ааимхны днеицырцит. Иахьеицш исгәалашәоит, уи саб ҳатыр дузза ақәицеит.

– Дасу илеи-иҳәеи иара иеицшымхои. Дааныа дымнеиааит, иаб Қәасаҵь рыцхагьы убас акәын дшыказ, – иҳәеит Ҭемраз.

Хца-хца цырала, ҳцо-ҳаауа – ҳаԥоны ашьапқәа зегьы аагеит. Атәы здыруаз ауастацәа аԥоны ашьапқәа иахьрықәнагоз, аҭыцқәа рҿы иадырсит. Ҳуастацәа иаакәыршаны ақьарастақәа аныкәырца, алацш цәгьа иблақәа ацәизартә ицшзахеит. Саб Ҭемраз рыцха

ибҕазараҟәа кны, изхара изымбо, акыраамҭа дгыланы дахәаԥшуан.

Ԥшьҩык ауастацәа ҳаман. Егьырҭ ирыхьзыз сгәалашәом, аха хадас ирымаз, зегь зазцаауаз, Олеџанте ихьзын. Убри Олеџанте дыцәгьаны дызшаз, акранырфоз ма изны, ма ижәны аҳәажьы имцамзар, крыфарас ицхьазазомызт. «Иехье крыцарас иҟаицаз башьоуп», – ҳәа иқьышә ныркәаины аишәа днахыцуан, иаџсшәеи игыршәеи неилакәаҳауа. Ус акәымкәа, аҳәажьы жәны, шша-цасалаха ианимцадыргылалак, акараҳәа абаҩқәа аишәа иныкәџсаны: «Берекет ҕоронҭ иитаait!» – наҳәаны, ашша иҿашәы, аҳәачах еицш, иқьышә цырцыруа, аишәа даахыцуан.

Ҳкәасҟьа ргыланы иаалгеит, Ҭемраз ицшьҳәачахк иеишәа иныкәҳаҳа иаарфазеит. «Ҳалалс ироуааит рыцха! Аус зуа иарҕьа напы ишьтнахуа ифозароуп, сазыразуп!» – иҳәон Ҭемразгьы.

Ҳахьатә кәасҟьа хымыз рыла, ихыбны-ицыбны, еихаххаа аџәџеицш инаганы иныкәдыргылеит.

– Угәы иаанагозеи, Ҭемо, зынза ҷашәа ҳзумурц игәы иҭоуп ҳәа сыҟоуп. Џьара, ҟырҷ-мырҷк ҟаимцазои, анаџьальбеит? – иҳәеит Олеџанте, ҳкәасҟьа алгара хәыҷык шрыгыз.

– Ишцоуҳәо, Олеџанте, патын! Ԥшзала, уигьы-егьыгьы зегьы ҳрыхьзоит. Аҳаҳаи, акы уаџәымшәан! – иҳәеит Ҭ емразгьы. Ҭабыргыцәкьаны, ҳкәасҟьа какәкәо, иргыланы ианаалга, саб даалаган, игәыла-изла, игәакьацәа наидгаланы, ацәаҕәацә рызшьны, чара хбыцк рзиуит. Иуастаџәагьы аџсшәа раҳәаны, ртәы-рымаа рнапы инаиркын аштә интыцны ицеит. Аха Олеџанте, убри аахыс заҟа шыкәса цуазеи, ҳаихаштҙомызт. Шыкәсык ахь знык дкылууаа ҳаштә даатәалон. Иџсатә шкәакәахаait, ашьтахь, ҩнык шихыбуаз далыҩрын, илтәжәҩа цџәеит. Убри ашьтахь, ирхәышәтәшәа руит рҳәеит, аха уаҳа убри ахкьа-цкьа даазалымцзакәа инарцә мҩа дыкәлагәышьеит.

Имышьҭа бзиан, уахь иҟоу анцәа далумхын, рыцха! – иҳәалон Ҭемраз Олеҷанте данааигәалашәоз.

Иахьеицш исгәалашәоит, ҳанааихбылхыцьқәа, хәылбыехак, саб днеин, ҳкәасқьа абарҷаҿы икҿаҟаҷаз аҷәарҭаҷәы, инапқәа ихы инаҭаҷаны, иҿынеиҷыхны днықәиан, аҷанза иҷсы неивигеит.

– Анцәа иуҷышьоуп, хьымызҕ мгакәан, зегь ҳшеибгаз, хьаҳәа-цаҳәада скәасқьа ргыланы салгеит! Ушьҭа сыҷсыргьы, сыҷсра – цсрам! – иҳәан, акыраамҭа, ажәак мҳәазакәа, акәтаҷъ агәеицш иҩеижьза иҿаҷхоз атуан даҷаҷшуан.

«Оҳ, гәышьа, егьа еидара сыжәҩахыр ахәы ыкәнаҷахьазаргьы, ушьҭа еитасҳәеит. Сахьынахәыц-аахәыцлакгьы, зехьынцьара, сгәы шьҭызхуа ада, сгәы зырмаҷуа ҳәа егьсымам ҳәа саб ианааигәахәуаз аамҭазы, аарла жәаа шыкәса ирҭагылаз саҳәшьа Хьмур дыҷсит. Анцәаҷәкьагьы, зегьы азәы иитазом. Анцәагьы, акы уҭаны, ҩба умихуеит, акәымзар, адунеи дзахибаазеи, аеҷәыш еицш иҩыцхахаз, макьана изжәша азыхь ахы ыцнамхыцыз, зыбз ада зыхәламыз агәлымҷәах!» – сгәаҷа итаҷсоз сылаҕырзкәа иргәыласҳәон абарҭ ажәакәа.

Абри амш мыжда аенынза, сара сзаҷәуп, сешьадоуп ҳәа ахаангьы сгәы иаанамгазаҷызт. Ешьарагьы еҳәшьарагьы сзызуаз, сыҷсҷәуаҩы саҳәшьа заҷәы, сгәыҕреи сыцхызи днарылкәкәаа аҷсҷәаха дысҷәеигеит.

Сан рыцха сара ианысымбоз, лхы аҭзывара ианылкьон. Абжьаацны, срыцхашьаны лҽааиқәылкуан. Ашьжьымҭан амра аҩыцхахамҭазы, анышәынтраҿы днеиуан. Саҳәшьа лхаҿы игылаз аҟәардә хәыҷы днықәтәаны, акыраамҭа, саҳәшьа лхәыҷыхьз ҳәаны, длаҷәажәон. Нас, сан хәашабга, амыткәма аацәырылгон. Акка-ккаҳәа ақәаҷара итыҩуаз сан луаз ҕызы-ҕызуа, нырцә-аарцә ахәқәа инарықәыҩуан. Уаххьа, ма шьыжьхьа ҳәа аҭаацәа зхәы иаахатәоз, рхәы иахыцны, ахәы иқәгыланы, ргәи рылаҕырзи еилаҷәо, сан

лмыткәма бжьы иазызырԥуан.

Ахәылԥазы, анышәынтраҽы алашара аркразы сани саби анԥоз, срыԥԥар ҭахын, аха ирузомызт. Сара сакәын бза гәырԥасгьы ирымаз. Сгәы ԥжәаны акы сыхьыр ҳәа ишәон. Сара есуаха схыза сыеҳәыԥазаны ҭцәуон. Сан уаха ԥшьынтә-хәынтә дгьыланы сгәалҭон. Сан сышԥәуоз гәалҭар, зынзак илзыхгомызт аӄынтә, сыԥәоушәа ӄасԥон.

Иԥсызгьы дыԥсит, аха абри аҧкәынгьы иӄазшьаӄәа сгәаԥхазом – ҳәа саб сан ишлеиҳәоз саҳахьан. Сан ԥәгьала дрыԥҳасшьон. Избон, иахьагьы-уахагьы аԥәашь еиԥш дышԥыкәкәоз, аха исылшагәышьоз, ус, уахи-ени, ԥәыԥаԥәуарала исхызгон. Усӄантәи саб иӄазшьаӄәа ушьҭоуп еиҳа еилыскааua саналага. Ахаԥа игәырԥа аԥкыс еиԥәоу гәырԥа ыӄазам. Анахь-арахь схы ахызгоит ҳәа далагон. Аиха ахәы ахеиԥаларын, зны ачалаа скәоит ҳәа далагарын. Аха ианамузалак, зегьы нкажьны, анышәынтрахь дԥон.

Саб ахьа агәаԥшь иалхны анышәынтра ашьаӄаӄәа ӄаиԥеит. Ахьа иалхны, аҕәаасаӄәа иԥәит, адаанӄәа ирхиеит. Изҕаб лнышәынтра иахьынзаизырԥшзоз ирԥшзар, Хьмур акыр илыхәарызшәа ибон. Иаргьы, хәычҳак иадамзаргьы, игәы алеиӄычуан. Нас, изҕаб лхаҽы аӄәардә хәычы днықәтәаны, ҭатынк дахон. Зны амаша агәаҽы иӄәыԥсаз аԥслымз, ԥкьа еихырҕгамшәа ибон. Игәы иамукәа дԥагыланы, ашышьыҳәа, лгәы иӄәԥсаз аԥслымз неиԥхьишышьаауан.

– Баб иакәымзи, Хьмур, баба, уахь аԥара зыхәҭаз. Алуажә еиԥш, ԥәгьамга ҳәа, адунеи сзыӄәбырхазеи, дад? – рацхьаза акәны, уаҳа иааизымычҳакәа, абарҭ ауаз ажәаӄәа Ҭемраз игәы азыхкыра ԥжәаны, изҕаб лгәы иныӄәиҳәаԥәеит. Уажәрааназа игәаԥа иҭеибылхьаз алаҕырзӄәагьы изамԥа инахьыжжит. Нас, иаразнак, даанаԥш-ааԥшын, ичҳара дахьалԥыз дагьаԥәшәаны,

иагьыхьмызгшьаны, илагырзқәа ааирыцкьон. Иеиха аашьтихуан. Игәырԥа игәаԥа инҭашьны, ԥаԥхьа Хьмур лнышәынҭра адаанқәа рыцәра дналагон. Аха шәымҭақәак рышьҭахь, изгәамҭазакәа, иааихҭашәоз игәалашәарақәа, азырш еицш, инхышхыцәаны, ладагьы имцо, ԥадагьы имцо, ицсы ацара цәгьаханы даақәхон.

Ԑнак, Ҭемраз, Хьмур kауар ршьара абнахь диццеит. Сара аусҳәарҭахь сыkан.

– Ҳараз мцахә азҳагьы, аkәада иқәызшәа, иахьа ашацкыра дацагыланы дыкәцит. Уи аџь мыждагьы сыцхызцәоз дысмоузт, ииаанхан, иааанхазеит, – иҳәан, даагәырkәkәеит ԑнак Ҭемраз.

– Сара иуцхысцәоит, саб! – лҳәеит, Хьмур, лыхцә царақәа кахәхәа дааидгылан.

– Ҳаи, Хьмурхеит, исымфазозаргьы, бара арыцҳа ахәархь бышцасырхои! – иҳәеит, аха Хьмур дааицымцар лымуит.

Хьмур усkан жәохә шыкәса ракәын илхыцуаз. Аха илдырша лдырхьан аkынтә, лаб дшызацәыз лбон. Сара рацәак акгьы сызихәомызт. «Сца цәгьа ҳәа дганы даргоит» ҳәа, ашьыжьымтан, атлареицш снамацан, аҳых, уаха ааилашәшәымҭазы саагәарлон.

– Сангьы сабгьы еиkараны бзиа избоит, – лҳәон Хьмур, бани баби иреиғьыбшьода ҳәа ианлазцаалак. Убри аены, лаб дрыцҳашьаны, kауар ршьара абнахь диццеит. Ҭемраз исаҭыри, иеихеи, асаҭыр дызласуаз амҿтәы ҭамскәагә хәыҷи, ицkааны икажьыз аҭла ашьапы иныкәитцеит.

– Аҳа, Хьмур, «ар маҷ хьзы ргеит!» – ҳхәархь аҿынаҳархап хәыҷы-хәыҷла! – иҳәан, аџь днахагылан, ҿыц иихыз ахәархь, азганк Хьмур иналиркит. Кауарк аура ааишәан, аџьҭла ахцәара иналагеит.

Ҭемраз ҭымра-ҭымра ицсы ишьон. «Лассы саацсоит, анкьа исылшоз, ушьҭа исылшом», – иҳәон. Саб даацсазагәышьомызт, аха саҳәшьа дхәижәар ҳәа дшәон. Лара уи лирдырыр иҭахымызт. Убри азакәын, саацсеит

ҳәа ҽыцгас изыӄаиҵозгьы.

Ҭемраз агәыргьара дыкны дагон, убриаӄара Хьмур ахәархь ырманшәаланы дахон. Уажәы-уажәы, еиҭаҳәашьа змамыз цәаныррак дамҽханакуан. Убысӄан, ихәоыпацәа ивагьыжьуазшәа игәы аадухон.

«Иудыруазеи, сыҳалалра сцылазар?» – иҳәеит Ҭемраз гәаныла. Иразра уажәы нцәахәык иеиҵш днаӄәгәыҷит. Даазӄәылаз, иманшәаларақәа зегьы убри иразра иабзоуразшәа ибо далагеит Ҭемраз. «Егьагьы абзиара узыӄаҵонда, иахьа иуцымлазшәа убаргьы, уаҵәы иуцылоит. Иаҳҳәап, уара зынзак иуцымлазаргьы, иухшаз ирцылоит. Аҵәгьара еиҵш, абзиарагьы ахаан аҵыхәа ыззом», – иҳәеит еиҭа, игәы дынҭаҵәажәан.

Аа, уажәы, ашәымҭак иалагзаны, аацынтәи ашәахәеиҵш, игәаҵа инҭаҵхаз абарҭ игәалашәараӄәа, нарха рмоузакәа, имцабзха, иҷра зегьы нтыблааны инеихыцны ицеит. Ҩаҵхьа, иныцыҩырцҳ егьызгым агылҩажә еиҵш, изҕаб заҵәы лымаша даақәхеит.

«Нцәагьы дыӄам, цеамбаргьы дыӄам. Сыҷкәын заҵәы исҳәаз анцәа цырхагас иумҭан. Ус мычра змоу азәыр дыӄазар, срыцхаишьарауааз, сикәыхшоуп!» – игәи-илабжыши ааилаҵәеит. Аха данаахьаҵш, ҩыцьа аҳәсаӄәа, сангьы дрыцны, ашә-занз рхьыкәкәа аӄәаҵара ицаланы анышәынтрахь иааиуан. Ҭемраз анышәынтра дынтытцын, ихы-игәы неиӄәхәаланы, ҩаҵхьа адаанӄәа рыцәра дналагеит.

Ааи, сара сымпсуа смажәуа, алаҳәажә еиҵш хышә шыӄәса сыцсы ҭазаргьы, исхашҭны анышә сафом, есыхәылбыеха ҳҳәы иӄәыҩҩуаз сан рыцха лмыткәмабжьы.

Уи аахыс ицзозеи, шәара шәиит ишәызҳаит, Адгәыр. Аха иахьагьы амра аҵсымҭаз сааилоит, уажәыгьы зцыжәха амжәа хәарс амҵа игылоу саҳәшьа мыжда лҳаҭгәын аҷы. Абыржәгьы, ҷьара иаамхәанчазакәа, игәытшьаагаха исаҳауеит сан ахәаша саҳәшьа лзыҳәан иаатылҳәаҵәоз лмыткәмабжь. Сара исыздырам сыҷхәарамыш анакәхо.

Аха сыцсы ҭанаҷы, есабыр-жәааны, ахәылпҷаз, ихааза аҷсымра анкаҷхо, есымша абри схәычра иаҟәлоу, сылабжышқәа рцәыкәбарқәа зыдтәалоу амжәаҭлаҿы сааилоит, зра-цсра ақәымкәа ҳҳәы иазынхаз сан рыцҳа лмыткәмабжь сазызырԥырц.

10

Убри аахыс ԥынԥажәижәаба шықәса цырц егьагзам, аха уи аухатәи аҟалаа анаасгәалашәалак, амаҷәыс насгәылкьазшәа, сымаха-шьаха наскәыцсаауеит. Ирҳәоит, аҷси абзеи рыбжьара, адамра анрыбжьалалак, аҷсы гәырԥа хәычы-хәычла ихышәашәоит, агәа-лашәарагьы хыдахоит ҳәа, ус акәымкәа, раҷхьа инауцралаз амца ҿымцәаауазтгьы, алагырз ахаштра ацмызтгьы, ушьта егьаԥы реыкнарҳахьазаарын ҳәа. Иашоуп ари, ҳабдуцәа дала-шьала, лагырзыла ицыршәахьоу рҳәахьа. Уи сара агәра згоит, избанзар, саҳәшьа мыжда даныцсы, сара сеысшьуеит ҳәа салагеит. Уахи-ени сырҷаҷшьон. Аҷстазаараҿы аҷәгьеи абзиеи збахьаз, ҳазтахыз абыргцәа хатәраҟәа сыдтәаланы исылабжьон.

«Ус умун, дад, уани уаби ирзынхаз уара азәзаҷәык уоуп. Анцәа иишаз анцәа дигеит. Ашәтҟәа зегьы амахә иазынхом, дад. Анцәа иузааиго зегьы бзиоуп. Узыхшаз рыцҳашьа, баба дукәыхшоуп! Узцәымгу ргәы ршьышьуа иҟоумҷан. Аға игәырпса уқәумыршәан. Ҷьабара қамса ҟамлазаҷ. Хьмур лымшра-лыцхра уара иузынхааит. Уазәыкызтәыз ушәԥыкитәааит шьарда зымчу!» – ҳәа гәтыгъгьа-цстыгъгьала инасабжьаны, индәылпны ицон.

Сани саби сара иахьызбоз, егьырмыхьзазшәа рхы сдырбон. Аха «аҷсы гәырԥа аиҳа, абза гәырԥа» ҳәа, уажә сара сакәын имцаханы ирыцраз. Ԥ-мца ҭакарк рыбжьара ибжьагылан аԥыцьагьы.

Амшқәеи аҵыхқәеи цон, уара иуқәшәиша-иуҵашәиша имышқәа шҵаша. Аха сеысшьыр сыҵсуан, абжьарак, сыƙан ус, гәырԥала. Ашьжьымҭан, агагеиҵш, сеы снақәтәаны аусҳәарҭахь сцон. Ауаа ахьызбоз еиҳа сгәы аласыжьжьон.

Саҳәшьа дыҵсижьҭеи мыш ԥажәаƙа ҵуан. Лмышԥынԥажәаҵәƙьагьы ƙаҳамҵацызт. Аены аусҳәарҭа аƙынтәи, саргьы цәыкьа сааин, сеы акәадыр аақәысхын, ахкаара инҭасҵеит, иагьааилалашәшәит. Убри аамҭазы, хԥык аеҵәа ҳашҭа иааҭалеит.

– Уа, аҵшәма уҟоума, аҵшәма? – иҳәан, азәы ибжьы наиргеит.

Саб, руапа хәылдақәа ирҭашьшьы ҿцәақәак ашҭа ишҭалахьаз аниба:

– Ҳаи, сыƙамкәа изуазеи! – иҳәан, ашҭа агәҭа ааиԥызшахьаз асасцәа днарцылеит. Сабгьы саргьы ашацаҳәа ҳнарыҵагьежьын, ишырымуаз, ҏеышькылқәа аанкыланы иааеыжәаҳхит.

Асасцәа иаҳҭааз нхыцтәи саб иԥызцәа ракәын. Ҭ емраз ахаан лакьакьа имоузаҵшәа, дыххаччо, зегьы рнапқәа рымихит. Сан еиҭамҳәагьы дгәыргьацәа асасцәа аагәыдылкылеит. Нас, саб рацхьа днагылан, инеибарҵшны, ҳахьатә кәасқьахь инхеигалеит.

Азал агәҭаҵәкьа игылаз астол иакәшаны ианааташа, макьана ажәақәак неимырымдацкәа:

– Уахажәааит, Ҭемраз, иухшаз рзын аҵьынцьцәкьа ƙауцахшт! – иҳәеит, асасцәа рацхьа игыланы, ҳашҭа иҭалаз Каурбеи Цекәа.

Ҭемраз игәахы амцабз нақәцәишеит, Каурбеи «иухшаз рзы» аниҳәа. Аха ацәгьагьы абзиагьы алаҿимтит. Ҳаҭоу ицәа иҭазара, ицәа инҭеигзеит.

– Уаҳа ишәылоузеи, цәгьара бзиара, Нхыцаа? Ҳашьцәа ргәабзиарақәа ишцакоу? – иҳәан, исасцәа днарылаҵәеит Ҭемраз.

– Иҳабаргәузеи, аха лассы-лассы ҳахьзеиҭанымиааиуа

зегьы ргәы иалагәышьоуп, – иҳәеит Каурбеи.

Сара ҽымҭзакәан асасцәа рхахьы сгылан. Зны-зынлагьы мчыла ччаԥшьк аҵәаара насҽыԥәсцон. Саб иихәарызеишь ҳәа иблаԥәа сырхыԥшылон. Дук мырҵыкәа, сан ауатка, араса, аԥьанԥьыхәа, алаҳарҩа – анцәа илԥыхьаиршәаз зегьы аалган, астол иныԥә-лыргылеит.

– Иаҳҽаҵахәу анцәа ак ҳаиҭааназа, абри шәхы нахышәыцхьал, шәыххь згеит! – саб иԥәардә даахан, иаргьы астол днадтәалеит.

– Аԥхьан Каурбеи иуҳәан еиԥш, ҳзеибабом. Ҳаҵәгьеи ҳабзиеи еиҵәыхарахеит! – иҳәеит Ҭемраз.

– Зегьы зхароу ҳашьхаԥәа роуп! – иҳәеит аҵыхәахышәа итәаз, Ҷьумладин.

– Ҳашьхаԥәа ирхарам, аха изхараҵәԥьоу ҳабдуцәа роуп. Изышьҭазеи, ухаҵкы сҵеит, рыҵсадгьыл, алакә дгьыл ааныжьны? Араԥа ахәаз рыҵалазма? – игәы наиҵаххын, ҽааиҭит даҽазәгьы.

– Ҳабдуцәа ирхарагәышьоузеи. Урҭ зегьы зыҵсаԥьаз, жьи-напхи еиԥәызхыз аамҭа мыжда ауп зегьы зхароу, – иҳәеит Каурбеи.

– Ишьахәуп, ҳара ҳареи ҳцареи аҵыхәала, иахьа шҩык шәкы рҳәоит. Ианбыкәу ҳара ҽык ҳанеиҵҭаҵәажәахьоу. Ҳаагылазаргьы цәи-мҵи реиԥш ҳаишьҭоуп. Усҟан иԥалаз аамҭа иахароуп шәҳәеит. Иахьа ирҵырхагоузеи, сазҵааусит? – иҳәеит, Бақьмырза захьзыз, еицыз ргәыбжьанытә.

– Убри цәи-мҵи реиԥш ҳаихара акәҵәԥьоуп зегьы-зегьы, ажәытәгьы изхараз, аҽатәгьы изхароу, – иҳәеит Ҭемраз, ак имҳәазар, ргәы акы аанагар ҳәа дшәаны.

– Иахьа иаҳцырхагада уҳәеит. Иахьагьы ҳара ҳхаҭаԥәа ҳауп зхы иацырхагоу. Имаауеи рыххь згеит, нахьхьи, аԥша ҵәыцәы аарызҵасуа, аҳәыҳәкцәа реиԥш, аҵәҳәыра ашәагәы иԥәтәоу ҳашьцәа? Аха имҽиаша итәы иубаҵ...

– Дад, сысасцәа, сашьцәа, саашәыкәыхшоуп! Анцәа шәиныҳәааит! Шәахьыԥазаалак, шәусхә анцәа

ибзиаитәааит. Анасыҵи аманшәалареи шәрызрыцҳамхааит. Шәахьыҡазаалакгьы хьмызг шәыҡәымзааит. Егьа-егьа рыцҳара шәҵеиҵшхаргьы ҕратҭшалатҵәкьа анцәа шәимблаait. Ижәдыруазаait, ашәышыҡәсақәа ниакәкәа ицаргьы, зегь акоуп, ауаҩытәыҩса дахьыҡазаалакгьы, мышкы-ахамышк аҵыхәа, аҵсадгьыл ахь имыцхьар ҡалазом. Аханатә аахысгьы, ашьа ашьахьы иҵоит рхәоит. Ҳашьцәа, бабараа, мышкызны, шәыцсадгьыл ахь – Аҵсныҡа ахынҳәра анцәа ишәгәеирцхаait. Аҵсадгьыл змам ауаҩы, амшын иххалаз аҵра заҵә жәҩада даҩызоуп. Иахьа тәымцьара шәыҡам, шәашьа иҿы шәыҡоуп. Нхыц дыҡа, аахыц дыҡа, шәашьцәа аҵсуа жәлари шәареи шәыжәҩахыр еицымхаait! – иҳәан, Ҭемраз иаҵәца нтрыкәкәаны иныҡәиргылеит.

– Ҳара уаха абра ҳааижьҭеи ишәҳәо саҳауеит, аха сара иахьа уажәраанзагьы, сыцсадгьыл аҿы сыҡан, иахьагьы сыцсадгьыл аҿы сыҡоуп ҳәоуп ишыздыруа. Избан, Абазашҭаҿы ҳара ҳааиҩцәоуп ҳәа цытҩык ргәы изаанаго? Цабыргуп, милатла, аҵсуааи ҳареи ҳаизааигәоуп, аха ҳара ҳашәуақәоуп, Ашәтәыла ҳанхоит. Уи ҳара ҳаиҩызара, ҳаешьара акыр иацырхагоума? – днеицрашәеит ани агәыбжьанытә.

– Уара, аханатә аахысгьы сашәуоуп, цьынцьс исымоугьы Ашәтәылоуп ҳәа уҡазар, уҡаз, уи азы азәгьы уишьуам. Амала, ашәқәа рыцсадгьылцәкьа Аҵсынтәылоуп, иагьаҵсацәоуп. Усоуп ҳабдуцәа инадыркны, урҭ рабацәа рҡынза ишырдыруазгьы, иахьагьы ишырдыруа. Ус акәзами, уара? – ҿааиҭит Ҟаурбеи.

– Усоуп, усоуп! – рхәеит, егьырҭ зегьы неицҿакны.

– Мышкызны, азы ахьышьтрахь ихнымҳәыр ауам, дад. Имҩашьо, зегьы здыруа, акы згымхо ҳәа азәгьы дыҡазам. Амала, дызлыцзи дзеиуоуи аиаша идыруазароуп ауаҩы. Иани иаби шидыруа еицш, иҵсадгьылцәкьа ахьыҡоуи,

изқәатыц ахьыќалои, игәѡарамкәа идыруазар, уи ауаѡ игәы ртынчны инарцәы мѡа дыќәлоит. Ҳаҕоу иҵсадгъыли ижәлари мап рцәикааит, уи еиҳау гәнаҳа ќалазом! – иҳәеит Ҭемраз, агәыбжьанытә ииҳәаз аҵанза игәы ҭнашьаан.

Агәыла-азла здигалаз Ҭемраз исасцәа, ргәы ыртланы, рыцсы ыртланы иаацәылашааныза итәан. Иќьаќьаза ианаашоз, зцәа азна зжәахьаз ани агәыбжьанытә, иаалырќьаны ачарашәа аатирќьеит.

– Каҳ! – лҳәан, лыбжьы налацысын, лгәы дынҭаҕызит сан рыцха. Сан лыҕызбжьы заҳаз асасцәа зегьы лара иналзыцшит. Сан лгәы ада аццәабжьы асасцәа ируа-ирҳәо рзымдыруа, иҳашҳатәарахазшәа аишәа иааханархеит.

Лара ахызаҵә еиҵш иналҷыцќьаз хьмызҕылшьан, лнацәкьарақәа лзамѡа иахьналалырќацаз, дышьхныцсыланы аѡнаргәы даақәхеит.

– Акымзарак, дад, акымзарак! Иҵәырга, дад, уашәа цәырга! Ԥхәыск лгазара лыхьзазаргьы, датаноумҵан, – иҳәеит Ҭемраз, дхәаҵштәалаха дахьтәаз.

– Икоузеи, саҳәшьа, иҳахьзеи?! – иҳәан, иќалаз изеилымкааyа, ашырҳәа дѡагылеит Каурбеи.

Акыраамта азәгьы ҷитуамызт. Нас, сан ахәаша, лкасы еиқәаҵәа аҵыхәа лқьышә инадылкылан, ашьшьыҳәа, рганаҷ игылаз аншьан иларшәыз саб иоупа аалылхит.

Итәаз зегьы адруҳәа иахьгылаз, знык-цсыра, иҵсит.

Саҳәшьа қәрахьымза, лыншьан еиҵхьышьшьаа, еиҵыхны акаруат ианын. Абыржәыцәкьа днылпраап уҳәартә, лыхцә царақәа кахәхәа, Хьмур мыжда лпатрет аншьан илагылан.

Ҳасасцәа рыхәда рыкәае, аишәа иаахыцын, рхы-рыцсы рнапы надкыланы иааҳадышшылеит.

Ирбаз арыцҳара аҵкыс ихьааргеит, Ҭемраз изҕаб заҵәы абыржәыцәкьа анышә днатаны, акымзарак имыхьзазшәа дахьрыдтәалаз. Иаашааныза, изҕаб лыншьан иоупа

ақәыршәны иахьицәахыз.

– Ҳара ҳҷы абри аҩыза акаҵара азәгьы илшазом. Ҳара ҳҷы изхьеит абри аҩыза аламыси ақьабзи. Аҵсра аҵкыс асас иаҳатыр ахьыхьантоу. Асас иаҳатыр азы абриакарагьы ахьырычҳауа, аҵсуа иҩнатаҷы ауп! – абри удыруазааит, – иҳәан, ҽишәара-ҽицараха, ани агәыбжьанытә игылаз ихы наиқәикит Ҟаурбеи.

11

Саҳәшьа дыцсижьтеи мызк цуан. Есуаха ҷааихак kазымцоз ҳлақәа, убри ауха акы kыц аахәлымшәеит. Ашьжьымтан саб иаҧьбжьы слымҳа иаатасит. Ари, шамахазак акәымзар, агәамцрацәkьа kазшьахәырас измамыз ауаҩы, дзыкәшәазеи, аскак ибжьы ихеицалартә ҽицш сҳәан, ашырҳәа сҩагылеит. Хәыжә-хәцәаҳәа сыматәақәа насышәхасыҳәҳәашәа зун, сындәылkьеит.

– Ҳаи, иҵсцалз ахы иатцагылааит, изыхирkьазеи, уара, акымкәа, ҩбамкәа ла гәартак! – иҳәан, ибҕазарақәа кны, ҳаҩлакгьы ҽицыхны иахьышьтаз дырхагылан саб.

Раҵхьа, исҳәара сзымдыруа, ҽихык-ҽицык ишьны ишьтаз ҳлақәа срыхәаҵшуан. Нас, аҳачаҳәа иаас-гәалашәеит, Мизани Мшәылди ақәаҵараҷы ҽимаркыз. Иаразнакгьы гәҩарас исоуит, абри kазцаз Гәаҵьуеи Мшәылди ишрыхгамыз. Саб усгьы, аҵсра дақәгәыҕуан акәымзар, илақәа цасҳәа азәы ишьит ҳәа ахаангьы игәы иаанагомызт.

Азакәан ҷыц анааи, акрызкыз ауаа кулакцәоуп рҳәан, иаалаган, рахәы-шәахәы ак рымамкәа иаарымырхит. Рызлагарақәа, руардынқәа инадыркны, иаарцәырган аколнхара иартеит. Ажәакала, рхәыцха изамытҳәо иаарышькласуа акәтыщәkьа рымамкәа иаакәдырхеит. Кулакцәоуп ҳәа ирыцхьазон, ҽыки, уардынки, уҕәк ацәқәеи змаз анхацәагьы. Аҵыхәтәан, ишааиуаз, хыжәк

иреиҳаны, дарбанзаалакгьы аанкылара азин имамкәа дкарцеит. Абеиагьы, аҕаргьы, ахандеиԥогьы, амучагьы зегьы цәыббла ицацәа реицш еицшхеит, еибарччиеит. Анхацәа рҟәацақәа рымырхын, аколнхарақәа ирыртеит. Ақәаца еицазцаз ауаа, жьыргәыцк иалакьысыр ҟаломызт. Уимоу, атлақәа реилыхрацәкьагьы иақәитыртәуамызт. Ақәаца зтәыз ауаа, рхазын акәым, аколнхаразын ажь ҽырхыр руамызт, рыгәра ргомызт.

– Уара шәанаҵьалбеит, ақәаца шәара ижәгеит, шәара ишәымаз, азәгьы ишәымеикуам, аха ирыцхахеит, атлақәа уаԥ дызрықәымло амаҕ рыҟәнылеит. Ма, иҟалозар аилыхра азин ҳашәҭ, мамзаргьы шәара еилышәх. Абарҭ рхала иҟамлеит, ҳбаԥоҷа рыдзылахьеит, ҳгәы азыбылуеит! – аламгәа аца ҭыршьаауан анхацәа, аха ихьаҵшынгьы ирыхәаҵшуамызт. Дара раҵкьыс ахьрымаз, акулакцәа ҳәа ирышьҭан.

– Шәарҭ акулакцәа шәыцсы акы иартәуам, шәыцсы аҵсгацәа иргааит. Ала акәтаҕь гара иашьцылаз, иушьааныа иаҟәыцзом. Шәаргьы убасоуп. Анхацәа рыцхақәа шәшаарыцрыхоз... Ушьҭа шәтәаны, амшә еицш шәшьапсыргәыцақәа шәырбзала, – рхәеит.

Жәашықәса рыла, «акулакцәа» рҟәацақәа ҳәа анхацәа ирымырхыз, ажыци ақәыци рхыцәан, анхацәа алакьысыргьы руамызт, даргьы ирызҽыхуамызт, еибакәсибаха еилагылан.

Убарҭ ақәацақәа ушьҭа рааигәа уаԥдзымнеиуа ианалага, ицҟаны иқәхны ачаи лаҳцоит ҳәа иалагеит.

– Ачаи лашәцозар, ачаи латцарҭа адгьылқәа кажьуп. Шықәса ԥажәа аеаԥора аазышьҭуаз ақәаца ҳамышәхын, абна иашәыргеит. Уажәы зынзак ақәхра иақәшәкит. Икацоу ыцыхны, икатцам еиташәха ҳәа азакәан иам-ҳәазар акәхап. Ҳацсы аиуа ҭанацы, ҳҟәацақәа шәрылакьысыр аауам! – иҳәан, икама амҳаста аанкыланы днарҽагылеит Мазлоу – атлақәа ыцаххуеит ҳәа инеиз.

– Шәара, мхәыцчараа! Уаҵәтәи амш ҳәагьы акы шыҟоу жәдыруазароуп. Ауаҩытәыҩса зынза дҳаиуанымзар, дзыҟәтәоу амахә ҵимҟароуп. Мамзар, ҵаҟа дкаҳауеит, ихәдагьы лылахжәа иҵоит. Шәара шәшаҷу ала, уаҵәашьҭахь, ҳарахә аҳәырҭа рмоуа, аҟәарашра ҳалашәырхарҵ шәаҷуп, – Мазлоу инаицирҵызит Мизанҵьы.

– Ари уқәаҵара шеи-шықәсеи иҷухуаз узхырҭәалааитеи, сара зныкыр агьама сурбахьазма? Сара агьама сырбара акәым, аҵар жьыргәыцк уҵәырфар ҳәа ушәаны, уҵлақәа рхыцәқәақәа аҵәаҳақәа рыларгыланы иуман. Уажәы азәы итәы сҳәоит ҳәа уаҷуп, уара ахьажь ахы ҵааны аҭамҳа сиҷазыжьуа! – иҳәан, дпаҵашькны даақәгылт, ихәы дылахаха, атрактор хыргәа-ҷыргәа аҵсҟы зкыз Мшәылды.

– Акаамеҭ ҟалоит анырҳәа, акаамеҭ ҳәа акы ажәҩан иалыҩрны икаҳауа ҵьушьома? Аа, баба, абри ауп акаамеҭ! Абри азыҳәан акәын Раҵьабгьы ажәҩашәаҟьа дахьаҵшуаз: «Абзаҵәа ҵсуеит, аҵсҵәа бзахоит» ҳәа зхиҳәаазгьы. Уаргьы уажәы суаҩхахит ҳәа!.. Асада Ерҵахә ихалар, ирашьханы илбааua ҵьушьома? Азартрашә еиҵш ухахаза, спаҵа уахьынҳаларҵ уаҷуп, аха спаҵацк ааҵыхны, убра узыдгылоу ал амахә уадысҳәалар, уҵсрагьы уиакәхоит. Азакәан ҷыц акәым, шә-закәан ҷыцк ааиргьы, уҵәа-уҵәоуп, ужьы-ужьуп, уара ахәымҵы-хәымз-шәа иҟоу. Ан лкалҭ аҵҳа илҷаҵәымхои, узласзымдыруа арбану акакала. Хәыхәын аҭубар зыхәлаханы иҵсыз иҵа уами, иагьа убзиазаргьы! – иҳәеит Мизан деицрашәаны.

– Сара сызхылҵыз, егьа дҭарзаргьы, аҵсхаҵсжьы ифазомызт. Уабгьы уаргьы шәаагылазаргьы аамыстара амардуан акыдыззалара шәаҷын, аха аамыстара ашкагьы шәызхамлакәа, ашьнаҟмарахьгьы шәыкамкәа, анхаҵәагьы шәрыдрымкыло, икыдыҩрыз аҟанҵ еиҵш, аамҭа акыркы шәкылахан, шәааанхеит! – иҳәеит

Мшәылдгьы дыцшьынҕаҕалан.

– Ҳара ҳаагылазаргьы ҳанхацәа цқьақәан. Сабгьы дынхаԥын, сабдугьы. Азәгьы имаза ҳацеикзомызт, ҳагәра ргон. Ҳацәгьеи ҳабзиеи еилан, еилоуп иахьагьы. Уара иахьа хәцыш аамҭак уоуз цьшьа, угәеи-гәеиуа ауаа рыжәгәарақәа унарҭаҳауа, рыжәқәеи рҳәақәеи цхьазо удәыцқәуп, уара ацәгьаҳәаԥ, анымха-хымцәа! Иуас-ҳәарызеи уаҳа, уара узыҳәан снапы сзыкьашьуам, амала аҳәызба аҭыц ҕьаргьы, абыз ҭыц ҕьазом, убригьы удыруазааит. Ауаҳәа иагьа иузәзәаргьы, афԥы амоуп, – иҳәеит Мазлоу.

– Уара убри зегьы шьахәуп, аха абри ҳара ҳкулакцәоуп ҳәа шәазҳәада? – иҳәан, Мшәылды аҭак аҳәаха имҭакәа, даарыбжьацалеит Мизан игәыла Цьансыхә. – Ишца, уара, ламца ԥонык зызгылоу, уҭәк ацәқәеи, уардынки змоу анхаԥы дкулакуп иҳәама аҳәынҭқар? Ус ажь ҕырла рыла иабааит. Аҳәынҭқар изакәан ҳара ҳкынза иаазааанза, амԥан аҭәарцьа иафеит. Ари хыхьынтәи иаауа закәаным, абра еилымгақәак, аєадархәара-цынцаркьара ҳәа, инхәы-лашьны инеидырхәыцлаз акоуп. Аха рхы згашоуп урҭ ирызбаз. Урҭ аҳәынҭқаррагьы иаҭоуп, ажәларгьы ираҭоуп. Хәычык ҿартәыла сцәажәазаргьы, уара, баба, Мшәылды, уҭра уаатагыл. Уаргьы, уара уԥызцәагьы заманала шәаадыруеит. Ус ажәлар урылагаланы, ҿыҕәгәала ацәажәара азин шумам, удыруазааит. Уара уҿы зхы назгода, аха азәы ичҳара далухзар, инапы иуркьашьыр калоит, – иҳәеит Цьансыхә дацрамлацәакәа, аха иажәақәа акыҿыҳәа ицҳауа.

– Иабыхәа, аламыс ҳәагьы анкьа акы ыкамзи. Шәыхәдақәа хызза, Мшәылдгьы саргьы ҳамкаказакәа ҳаицылбаажәдазшәа шәзыжәмгәақәа хьнырҳаланы, ԥыцьа аууаза дуқәа, жьыхәҭа бзиак икам Мшәылды дышәкит. Ицсы шәыцсхаait. Гәыбҕанс ишәтозеи, уара уи? Ҭәи млашьи ахаангьы еибамдырзацт. Шәара шәоума

нас, Мшәылди сареи ҳаиԥш иҟоу еилызкааура? Ахьхьит, ҭәу! Шәаазгаз шәԥааиршшалааит, сара шәысныҳәаанза! – иҳәан, агызмалԥәа реиԥш жәаҩа ԥаԥа ихы-иҿа иқәыргыланы, атрактор ҿаха-дагәа даадгылт Гәаԥьуа.

– Аханатә аахысгьы ҽыԥхти-ыԥхти еибабыгуан,– иҳәеит Мизан.

– Уԥхтызар ухы удырп! – иҳәеит Гәаԥьуа, Мизан иԥаԥа днахьынҳалан.

– Уаангыл, уаангыл, уагьыԥхтуп, аха аԥхтра маԥара акәындаз, – хәшәтәышьагьы умазам. Ус ушылазарку маԥара унарԥә мҩа унықәларԥ уҟоуп. Иахьа, аҩстаа иеиԥш улсымхыр умуазар, арахь уаасзызырҩ, иуԥсхаку ҽеишәа иуасҳәап, – иҳәан, Мизан иҟырҟы ааирыцкьан, аҭырқәа иҟәрышь еиԥш, дҽыцххараза деиҭаналагеит. – Уара уакәымзи, уара, уажә аабыкьа, аԥх агәы анааиҩнашоз, аҭырқәа Мыстафа ижәгәара иҭагәаны искыз. Уара уакәзами, уҩны усыцәцарԥ уаналага, атапанча зҽакны иааныскылаз? Уара уакәзами, уаҳа шыҟасымҭо ҳәа иршьамхгәыгәланы, азызлан леиԥш, уашхәа мақьаԥсыс зсырҳәаз? Уара уакәзамзи, мшәан: «Уаазгазеи аԥхыбжьон, Мыстафа ижәгәараҿы?» ҳәа сануазԥаа, Мыстафа заҟа жәы имоу еилыскаарԥ акәын ҳәа сазҳәаз? Мыстафа рыцҳа хыжәк еиҳаны имазтгьы, ҿааҳәыра имоуа думырзуази? Иуҭахума иԥегь нацыспарԥ? – изақәа ргаҕаны даагылеит Мизан.

Гәаԥьуа ажәак уаҳа иажәлан изымҳәо, ашьашәы рҳампал неиҿаижьит. Изаҟаразаалакгьы ажәак рылам-ҳәазакәа, сгыланы срыхәаԥшуан. Срыламцәажәазеит избанзар ақәаԥа ықәхны, ачаи сиҭаххауеит ҳәа сиԥнеизгьы, ҳназышьҭызгьы, азәгьы ҳиашазамызт. Убри аҟынтә, аԥәгьагьы мҳәакәа, абзиагьы мҳәакәа ашышьыҳәа сеы снақәтәаны, сандәықәла, егьырҭгьы насышьҭалеит. Дук мырԥыкәа, Мшәылди Гәаԥьуеи рытракторгьы хәархәаруа аҿаанахеит.

Мшәылди Гәаԥьуеи ибзианы ирдыруан, уахынла акәым, ҽынлаԥәкьагьы, аламала, ҳлақәа ҳамзырха азәгьы дыштәармыжьлоз. Убри рдыруан аҟынтә, рбыста ҽахраҟәа аҳәынаԥшьыга алаԥаны иааит ауха. Аԥых акыр инаскьахьаны, ауаа рыцәа ԥсымтазыԥәкьа акәхарын. Са исыздырам, алақәа шны иаҳмаҳау, аха иаразнак рбыста ҽахраҟәа цыеены инарымԥарԥсазтгьы, уиакәхеит, алақәа рыхәда нарыкәаеит. Нас ишыртахыз ишьагьуа ҳажәқәеи ххәаҟәеи ԥхьазо ҳажәгәараҟәеи ххәатраҟәеи иртәалазар акәхап.

Ҳлақәа рызбахә уаҳа ҳаламцәажәарц ҳазбеит сабгьы саргьы.

– Ҳара ҳгәы златәаҷоу ҳара иҳазхоит. Лажәқәак ҳцәыршьит ҳәа, абри хьымзԥшьатәым. Атызшәа қәрых-қәраԥо иҳаманы адәықәлара агәы ҳамам. Дарбанзаалак, абри азалымдара ҟазԥаз, анышә дыԥаларгьы зегь акоуп, мышкызны анцәа дахьимырхәыр ҟалазом. Уи уаргьы саргьы ҳахаанхоит. Ари уажә ҳара иаҳзыруз ухы иқәукып. Наk-наk, иԥсыда, инхада рҳәо, убара уҟоуп. Анцәа ауаатәыѽса шаны адунеи изықәиԥаз, рыԥсы ҭанаԥы еибафаларц азыхәан ауп. Иҟәышу, азыблара ампыл алԥааны изгаз, аԥәгьы мбылзакәа акәаԥгьы азышьа здырыз иоуп. Иахьа, убыс еиԥш аамта хьаҧак ҳҭагылоуп, иныхгыла-аахгыло, азәгьы уфеида иҽамԥакәа, аныҟәашьа анузымдыр, раԥхьатәи азы алеимта умԥанарсыр алшоит! – иҳәеит саб игәы нҭыҷгьааны.

…Адырѽаены ахәылбыеха аусураҟынтәи сааин, санааеыжәԥуаз, Ҷыҷын раԥхьа дгыланы, хѽык аецәа агәгәаҳәа ҳашҭа иааталеит. Иааизар, бзиала иаабеит сҳәан, сеы аҕәра амаԥурта агәашьа инакәыршаны, снарԥылеит. Дук мырԥыкәа Ҭемразгьы даадәылпит. Ҳаззыԥшымыз асасцәа, аттаҳәа иааеыжәԥын, реы аҕәраҟәа амасар гәара инадҽарҳәалеит.

– Уа хәлыбзиаҟәа! – иҳәан, Ҷыҷын саб ишҟа

иҽааихеит.

– Уа бзиала шәаабеит, бзиа шәымышхеит! – иҳәан, Ҭемраз асасцәа рнапқәа аарымихит. – Шәааи аѡныҟа, шәыххь згеит! – саб асасцәа раҧхьа днагылан, иҽынеихеит.

– Мап, Ҭемраз, уҭазара бзиахааит. Уажәазы уск аҧыхәала ҳамѡахыҧит, – иҳәеит Ҷыҷын илахь неицымхзакәа. – Абарҭ иеицу, урахә гәарҭарц иааит! – иҳәеит Ҷыҷын иажәа мроукәа.

– Исзеилкааум, дад. Сырахә гәарҭоит, аха изыхгәарҭаауазеи? – иҳәеит саб, Ҷыҷын ииҳәаз оумашәа ибаны.

– Ари уара умацара уҟны акәзам, зегьы ртәқәа гәарҭоит, Ҭемраз, – иҳәеит Ҷыҷын.

– Ауаа зегьы злахәу, саргьы анцәа салумхын, ишьахәуп, игәашәт! – иҳәеит Ҭемраз, ақыҭа астаршын иажәа ѡбамтәкәа.

– Изакәызеи, Ҭемраз, абжьаацны, ҽымтқәа ҳзааиуамызт. Уажә ула цәгьақәа рышьтыбжь саҳазомеи? Абнахь шәарыцара ицазар, абыбрацәқәа кны иузааргозар акәхап! – даахыхәмаршәа ҽааиҭит Ҷыҷын.

– Еи, слақәа ыкагәышьам, – иҳәан, уаҳа ацымцакәа, илахь неиқәицеит Ҭемраз.

– Иабакацәкьоу, Ҭемраз, ускангьы? – деиҭатцааит Ҷыҷын.

– Изларцырхагаз сыздырам, аха, жәац ашьжьымҭан, ицәкьамкәа-ижькьамкәа, ихәхәа-хәхәаза, ицсны, еихык-еицык ишышьҭаз саархагылеит! – иҳәеит, Ҭемраз ицштәхәгьы ааицсахын.

– Цаны иуҳәома, Ҭемраз? – игәы иалырсзаны ҽааиҭит Ҷыҷын.

– Аиеи, анцәа ауаа, – иҳәеит игәы нҭыҵьаа.

– Сахьубо сааихьеит, аха абри аѡызацәкьа смаҳац! – Ҷыҷын, акы дажәагәан, гәыѡ-ҽыѡрак даанахәан, иблақәа нкыдырхаланы, акы дназхәыцит. Аха уи дзызхәыцыз уаҳа ицмыртлакәа, аамҭала игәы инҭеицәахит. Нас ахѡык

еицыз ажәгәарахь рҽынархеит.

Амрагьы шҭашәара иҭашәахьан. Измамыз, усгьы имамызт, кьоу-шәоуқәак змаз рыжәқәа гәарлахьан. Иааиз агәаҭацәа, сабгьы саргьы ҳашрыцыз, ажәгәара ҳааҭалеит. Рхы ааидыкшало, ԥыжәк абнирахьшәа итәан.

– Ужәқәа еицгәарымлазои, Ҭемраз? – иҳәеит, уа-жәрааныза ажәак зымҳәацыз, агәаҭацәа ирылаз Машьыхә.

– Исымаз гәарлеит, дад, исымам усгьы исымам,– иҳәеит Ҭемразгьы имырхьаацәакәа.

– Ишԥа, ԥыжәк роума нас иумоу?! – иҳәеит Машьыхә иааԥьашьашәа, Ҭемраз гәрамгартас даакаиԥан.

– Ааи, ԥыжәк ракәгәышьоуп сызхыршьаауагьы, – иҳәеит Ҭемраз.

Агәаҭацәа ирыцыз, Ражьден захьзыз даҽазәы, ажәак мҳәазакәа даарылԥын, акыр днаскьан, дынхыԥәгылан, ахшьыра дынҭаԥшит. Нас даахынҳәыхын, иԥхьа-кырҭашәа иҟаз ҳахкаара ахцыста дынхыцын, инҭакы-ааҭакны илаԥш нахигеит. Ашьҭахь, зныкыр, дмида-гәидаха, иԥламҳәа ҭкьыҽза даакылсит.

– Узышьҭозеи, Ражьден? – днацралашәа днаиазҭаait Ҷыҷын.

– Сзышьҭоузеи умбои, акамешьқәа ачхоуқәа ирышьҭан. Уара изымдырзои изышьҭоу, цас ичхирҵааyeит акәымзар? – иҳәеит Ражьден игәы нкыдыргылазаны.

– Ачхоуқуа уҵсы еиҽыҟьҟьа иартаait, акәара иҭаҽаҳәаны имоуп ҳәа уарҳәама? – днацыԥҟьеит Ҷыҷын.

Ражьден иамхаҵәгьахан, иԥыхәа наишьҭарҽыланы даагылт.

– Уара, азакәангьы закәануп. Азакәан иаҳәо азәгьы даҽагылазом. Ахымԥаԥгашьа ҳәагьы акыҟоуп. Азәы ибз ада акәац ихәламшәазт, длықәгылан, Ҭемраз Мқанба дкулакуп. Хәыжәк, азауад жәқәа иҳәлыкьслыкьуа ижәгәара иҭоуп ҳәа дашшит. Убри аҵареи амцреи еилаҳкаарԥ азыҳәан, уаа гәарҭак ҳаиԥхрышышьы ҳааит.

Шәыла абзиахә абеит, Ҭемраз Мқанба ижәгәараҽы ҳгылоуп. Абан, ҩыжәк хырҟәысуа ааида иахьаватәоу. Ижәбома? – иҳәан, Ҷыҷын инацәа ажәқәа инарықәикит.

– Итуазар, цшьзаль итуазааит нас. Уҭахызар, цьорголь аандаги итҽикы. Сара имцаирсир ҳәа ишьома? – иҳәеит Ражьден, иапсшәа амахәқәа кыдгәыхаа.

– Мамоу, имцаурсыр ҳәа сшәазом, аха агәра зумгозеи, Ҭемраз ҩыжәк рыда шимам? Иахьада думбацзар акы иамусуп, сара излаздыруа ала, Ражьден, уара, Ҭемраз абхәҭаак илуфаахьеит. Уи иламыси иҟазшьеи ҽеила иудыруеит. Нас ухы изаҭәоушьарызеи, игәра мгакәа, ахкаарақәа унарҭаҳауа аҧшаара? – иҳәеит Ҷыҷын итҽгь днацралан.

– Дыцшааит, дад, дыцшааит, акрибагәышьозар, аха абанҭ рыда ҽгьсымагәышьам, анцәа иубома, – иҳәан, ааида иадтәалаз ҩыжәк рахь дынхьаҧшит Ҭемраз.

– Уара, ари, маҽынла, зегьы ирбо-ираҳауа дым-цшаауеи. Абанҭ, уахынла иныгәнысуа, ауаа заҟа-заҟа жәы рымоу еилаҳкаахуеит ҳәа идәыҟәу роуп ала-мыСдақәаҧәкьа, акәымзар, – иҳәеит, Ҭемраз макьана ирзарц игәы иҭамыз имаза аҧыхәа ааиҧәкылыҳәҳәан.

– Уара иахуҳәааУеи, Ҳараз, ари? – иҳәан, ихы наиқәикит Ҷыҷын.

– Иахысҳәаахуеи, уажә схахә алхра салагар, иаҭаххарым, абжьарак иҟоу ижәбо ауп. Аҧәгьеи абзиеи жәытәнатә аахысгьы ахҟа рыбжьан. Урҭ ари нахысгьы еинышәашьа рымазам, аҳарамреи аразреи еинышәашьа шрымам еиҧш. Амала, ауаа цәгьақәа реиҳа, ауаа разҟәа, ауаа бзиақәа есымшагьы еиҳан, уажәгьы усоуп. Цабыргуп, аирак ркны хәахәак дрылымцыр ауам. Аха убри ахәахәа, зынза итәыҩа хымжәакәа, бжьашьак итазар еиҧзар ҟалап, – сҳәеит.

– Бжьашьа змам, изоуҳәо змаҳауа, изҭоуҭәо зкылсуа, амыргьы иҧсыхәоузеи уара утәала? – деиҭацааит Ҷыҷын.

– Урҭ аҧсҭазаара иҵәырнагаз азҵаарақәа зегьы, ара уажәы, ажәгәара ҳҭагыланы иаҳзымызбозар акәхап. Амала, сара стәала, ауаҩыҵәгьаҵәкьа дыҟамзар ҟалап, – сҳәеит еиҭа.

– Уара иуҳәаз, ухала уаҧагыло уалагеит. Нас, арҭ улақәа акы рхарамкәа, акы рбарамкәа, ишьны ужәгәара инаважьны ицаз ауаа, уаа цәгьақәазами? Урҭ уара угәы ишҵаанагои, бжьашьа рымоу, ирымаму? Ауаҩытәыҩса игәыҵәкьа ацымхәрас аупҵәарҳәы анцәа изҭеиҵар, уара иҭыхны, даеа гәык узҭаҵару? – дҵааит Ҷыҷын.

– Иашоуп, уи агәы ацымхәрас аупҵәарҳәы изҭоуп. Аха иан лкалҭ даныҵшәа инаркны, аупҵәарҳәы изҭаз ҵьушьома, Ҷыҷын уххь зғеит. Абарҭ зегьы анцәа ҳшишаз еиҵш, иаргьы анцәа димшеи. Сара стәала ауаҩытәыҩса игәы оупҵәарҳәыстәыз ауп изызхәыҵтәу. Убри амзыз акәхап, зегьы-зегьы зхароугьы.

– Уара излоуҳәо ала, уи ауаҩ ианиашьа ихаҵашьахеит, ус аума?

– Иуҳәаз, ҳазҵаара аҭак азыҟамҵозаргьы, ааи, ианиашьа ихаҵашьахеит, – сҳәеит.

Ҷымҭзакәа иаҳзызырҩуаз саб, ҳаимак-ҳаиҷак иаҵыхәтәохшәа аниба:

– Шәааи, дад, аҩныҟа, ижәбаҵ-ишәаҳаҵ ахәыштаара ашҟа! – иҳәан, Ҭемраз исасцәа иҩныҟа инеиҵхьеит.

– Момоу, Ҭемраз, ҳнеизом. Ҳара ҳаҭоу ичеиҵьыка ҳахиҵхьалааит! – иҳәан, дындәыкәлеит Ҷыҷын.

– Ҷыҷын ухаҵкы сҵеит, уара утәы хазуп. Уажәы умҩахымҵыргьы, уаҵәы умҩахыҵып, ҵшзала, аха иахьада сашта иҭамлаҵ ауаа уҵуп. Убырҭ ҷамырҵысы, еиқәыхьшәашәа сымзырха инҭыҵны ицар, сазыразым. Икалозар, раҵхьа унагыланы, уҷааха, ара уҩноуп, иухоумыршҭын, – иҳәан, Ҭемраз иҷынеихеит.

Ҷыҷын акыр даакәанызанит, аха Ҭемраз иҷы изҵымеит. Сан рыцха, икаларызеишь ҳәа ишәаны иҵшуаз,

асасцәа аѳонык̂а инеиуашәа анылба, лхы-лҷы налхалашан, лцыраҳәа лнапы нахьшьы-ѳахьшьшәа лҷааре еины амацурҭа даадәылцын, лнапы ыргьежьуа асасцәа дн арцылеит.

Егьоумҳәан, абцарамза аҷааиѳонашахьан аќынтә, хәылцазыла хьшәашәарахахьан.

Сара аеҟәа ҭәабашк нарымцаршәшәаны сааѳоналан, амцагьы сѳоацхеит. Сан зегьы иреиҳаз ҳшәишәи сызшьы ҳәа, ҳаҳәызба хәыш ду лыманы даасыдгылеит.

– Каи, сан, сара исызшьгәышьом! – сҳәан, зынза спышцагьы дыкәсмыжьлеит. Сангьы илхашту сыздырам, ахаан, кәтыки шәишәики рыхәда ҳәызбак шрыца-сымкыцыз лдыруан, аха дахьыццакуаз акәхап, уигьы лызгәаамыгзеит.

– Ҳаит, уара узҭабны усызымҭаз!.. Ацҳәыс илшьуа ажьы хаахазом, аҳ иццы уҭрамзар, ууаины скәакәышь сымхны исызшьы! – лҳәеит еиҭа, аха уаҳа умцсуандаз, исымуит, исымуцәкьеит. Ҳуакьан-чакьан бжьы заҳаз Ҷычын даадәылцын:

– Закәызеи, Зыкәт, Ҳараз ибымеикуа? – иҳәеит.

– Исымеикыхуеи, иахьеи-уахеи цҳәыс даазгаша аблаѳа ду акәакәышь сызиршьуам, ирыцҳасшьоит иҳәеит! – лҳәеит Зыкәт лаҳәызба кны дахьгылаз.

– Сара исшьып нас, ус еиҳа ирыцҳаимшьозар, – иҳәан, сан лшәишәи аалымихит Ҷычын. Иаҳәызба ишьамхы иныкәишьын: «Анцәа улцха ҳаҭ!» – иҳәан, ашәишәи ахәда анаатирхәхәоз, исзымычҳазт, слымҳақәа кны, абарцахь сыѳоны сцеит.

Ҳасасцәа амца еиқәыспаз иакәшаны иаатәеит.

– Ҭемраз, удин аныс, абри иахьатәи уҳәан-сҳәан ҳгәы цызцәаз ҳхазыршҭыша ажәабжьк ҳауҳәарц, абарҭ зегьы сыманы суҳәоит! – иҳәан, аццшәмара иеазкуа, акәасҭ-харамца аганахь иекыдкылашәа, дааскьаны днатәеит Ҷычын.

– Шәара шәхи-шәгәи рыцсы дзыршьаша ажәабжь сара иабаздыргәышьоит, – иҳәан, даҽазныкгьы усыҳәа иҳәарашәа, их қьан наҟәицеит Ҭемраз.

– Уаҵә хәычык ҳаиҵхозар ҳәа ҳгәыҷуеит акәымзар, ас, есшара аиҟабыцра ҳаҟәымҵуазар, хык акәым, адау иеицш, быжь хык ҳхагылазаргьы ирзычҳарым.

– Мшәылди Гәаҵьуеи еибгазар, акы шәазнарцап, аҵсцәа шәрымго! – иҳәеит, абыржәрааныа ажәак зымҳәаҵыз Лапаҷә.

– Сара исмоуа акыҟоуп. Закәи, уара, абарҭ ауаа нышәаҵшьыла рхы рҽышуа изаарго? Ажәатынхала иҳацәажәар иранахоит, иҷьычыр-иқәычыр иранахоит, ицәыцатәаны иҟам-иным ацәгьа дыршар егьрарҳәазом. Аргамаду ужәгәара иҵалар, убригьы ранарыжьуеит. Убырҭ зегьы ҳарҟәацып, Ҭемраз илақәа зшьызгьы дара ишрыхгам сынҭагыланы сқәуеит. Азакәан ҽыц иаҳзааиз, ауаа царшеиқәа хашәышшаала аҳәама? Мамзаргьы, араҟатәи аиҳабыра, абарҭ ауаа рҽы егьрылымшоу? Рхы иазаҭны, цәгьаҳәацәас ирымоу? – иҽаарҭынчзаны даацәажәеит ақыҭа милициа.

– Урҭ ирыхәҭоу ианақәшәаша, уара уҽаҳәатәы анцәа иҟаиҵондаз. Ишәҳәо иашоуп, агазеи агәыҳәи роуп узыцәшәаша. Мшәылди Гәаҵьуеи, нас даҽа азәык-ҩыцьаки уеишәа иахауртәар, аишәа иқәуцазгьы рфоит, уеишәа ахаҭагьы рфоит. Аҵыхәтәан иара уара аҵшәма ухаҭагьы учеиҵьыка уацырфоит, – иҳәеит Ҷыҷын.

– Уҳәан-сҳәанқәа ҳамҭак ҳаарҟәацып ҳҳәан, еиҭашәырҽыцхма? – Ҭемраз, ухаҵкы сцеит, ҳаузызырфуеит! – иҳәеит, даара згәы алаҟамкәа итәаз, Чмыт.

– Агәҳәы ануҳәа, агәыҳәра акәхап, аҵсыцәгьарагьы зыхкьо. Абри шәцәажәара исгәаланаршәаз, акырза зхыцуа сабду рыцҳа исеиҳәахьаз ажәабжьк шәасҳәап нас, ианыжәмузах! – иҳәан, аханатә аахысгьы иҷшзаны ацәажәара пату ақәызцоз саб дмыццакзакәа, иҷи-ишәи

ирыцразааны ажәабжьҳәара дналагеит.

– Ушьтақәа еиҳа ихыдаҳтәуа ҳалагеит акәымзар, Нхыц инхо ҳашьцәеи ҳареи есымшагьы аиҿцаара бзиа ҳамагәышьан. Сабду Ԥшьҟан рыцҳа, сшьамхы иахысаанза иаҳауеит. «Жәамыш аҟарачқәа сыртан. Сшааиуаз, Ашәы сныдгылан, абаза Иасыф дбаны, абасынтәи, ҳаԥсуа шьхақәа еихыцәцәаны сааит», – иҳәалон. Иахьеицш исгәалашәоит, сабду иԓызцәа абри ажәабжь анреиҳәоз, сыцсымзар, исхыцуазар ҟаларын, абас, жәаф шықәса раҟара. Уиаҟара зысҳәозеи, жәа нымԓак аԥхә саԥаны, абни Аԥьакьбақәа рхәы аҟынтәи, шьамхсы ԥны, акәара итганы схалон. Сабду Ԥшьҟан мыждагьы, ушьта иуаԓыбжарагьы акыр днахысуан. Ажәа мыцхә шәзасыршьуазеи, сабдуи Чаԥә Шьханыҟәеи, Нхыцынтәи иаауан. Имԥәаскәа, имзыскәа, ашьха жәԓан кахха, икаии, ҳаци-ҳаԓеи зырԓуан.

Абарт, Дал ақыта шыҟоу ианаакҿалоз, алашьцарагьы ахәларагьы нарыхьзеит, ақәоурагьы иалагеиг. Ԥшьҟан илабашьа аеыԓхәа инаирсын, даатгылт.

– Ҳамԓа макьана изаҟароу иудыруоуп, Шьханыҟәа. Анцәа имчала, уаха ҳахәкьа-цскьаха арханза ҳказцо ҳәа гәаҟра ҳамазам. Абра, Дал, налбаа инхо сԓыза бзиа Нарт Еныз ҳаитазааит. Енызи сареи ажәытә аахыс, ацәгьеи абзиеи ззеилоу, еибатаху ҳауп! – иҳәеит Ԥшьҟан.

– Ишутаху, Ԥшьҟан, уххь згеит! – иҳәан, Шьханыҟәа Ԥшьҟан днеизыразхеит!

Шьханыҟәа Ԥшьҟан иааста акыр деицбын. Ԥшьҟан ас аниҳәа, иамеимкит. Атаацәа ааилатәоны, аԓыцьагьы Еныз иашта инталеит. Ауеиба иеицш инхоз, хазыс-цсазыс ҳәа имцахара анеиҿеик инаркны, асас изы зыԓнашә кьаҟьаза иаартыз Еныз иԓоны ианымԓахыц, акы иеицшымкәа дреигәыргьеит. Даалаган, ԓанхьаа ашьтәа кажьны ирзишьит. Абри сымҳәацкәан, акәац цыцашха ақәаб итацаны, акәастхарамца иналакнеиҳаит.

Џшьҟани Енызи аарцә итәаны, ажәытә-аҿатә ажәабжьк иалацәажәон. Шьханыҟәа – нырцә, аарла амцабз далубааua, ибаазаны иҟаз иматәаҟәа ахырба-ҿырбара даҿын. Иаалырҟьаны игәы аатцшьа-аатцшьаан, имѡатәшәа, аҟәаб дынтацшит. Акәац жьыхәтақәеи, иѡежьккараза ихыкьасалоз атәани, рыфѡы лаха-лаха ua, ахылыѡцсылыѡ иналибаait. Иҿазгьы ахәхәаҳәа аҿаанахеит. Анс иҳәеит арс иҳәеит, аха уаҳа хынкылашьа анизыҟамцаза, ишьапцынцақәа ѡтыркьакьаны, ақәаб иақәцәишоз амцабз днахыцшит. Џшьҟани Енызи алашыѡкзаны ажәабжьҳәара иаҿын. «Ҳаҭоу иацьал цәгьахеит, рылацш сышцацашәари!» – ҟаицан, ахьышәтҳәа ақәаб дынтасын, иааимцыхьашәаз жьыхәта хыжә-ҿыжәк аатицаait… Абри аамтазы:

– Шьханыҟәа, дад, урацәоуп, аха ундәылцны, ишәшьу ицәцоу сзеилукааундаз, – иҳәан, ахыкәалаа еицш, Џшьҟан иажәақәа Шьханыҟәа илымҳа интасит. Шьханыҟәагьы, Џшьҟан иажәа ааѡбамтәкәа, икәац жьыхәта дшабылуаз, имаҭра иныцакны, ахытҟьареицш дындәылҟьеит.

Хә-цсыц еитарсракгьы ахмырцкәа, ижьыхәта ааицсхшьны даaѡналазаап Шьханыҟәа.

– Изеицшроузеи, дад, ҳацых? – диазцааит Џшьҟан, дызҿыз иажәабжь даакәыцны.

– Жәѡангәыла ишәшьуп. Ецәа ссала иқәцоуп. Ецәа шәпа еилҟаауп, алыг – длыгуп, аҟәыш – дкәышуп, ухxь згеит, Џшьҟан! – иҳәеит Шьханыҟәа. Абриала Ҭемраз иажәабжь ааиқәиҳәалеит.

– Уажәымта бзиахааит, Ҭемраз, ажәабжь бзиа ҳауҳәеит! – Ҳаи, афы аҟәаҟҳәа имысаait, ицсы имч амырхагәышьеит, акәымзар, Шьханыҟәагьы, ус уназыгәтасуаз азә иакәымзаарын удыруоу! – иҳәеит Ҷычынгьы, Ҭемраз иажәабжь даархәыцын.

– Уажәы, мартхы ухьмызг ухырымхра, узго азы рбар, шьоукы зыгмацәазк азна ацыртәалоит! – иҳәеит, азә дахьтәаз.

– Шәара шьоукы з-хьамцшла шәхы рҽышыргьы, ҳхы ҭашәырбааит шәҳәоит, – иҳәеит даеазәгьы.

– Ҳара абжьара уаа, зынза акаамҿ ззырҳәо ҳақәшәаны ҳаҟоуп. «Утәар уан дысшьуеит, умтәар, уаб дысшьуеит», – ззырҳәаз ҳаиҩызахеит. Акы уҳәар, ҕартахәыс ушьҭырхуеит, егьумҳәар, угазоу ҷыршьоит, ухы ҳақәтәоит ҳәа иалагоит! – иҳәеит Лапаҷә.

– Зегь ҷуамнтви амишь ҳальнаргап, имыццакааит! – иҳәеит Ражьден, инеиҿаҳахьаз ихашҭны.

– Уаргьы ҳаҷоу уишәацьҳәаҩуп, абга рхәы уаҳәҭатата. Угәыҷла, угәыҷла, Ражьден патын-бодишь! Уара уззаацшылогьы аадыруеит, аха ҷумантәи амишь, ҳәа уара узҿу амшын еицш аеарыцкьар алшоит, аешарыцкьақәахьоу еицш! – иҳәеит Чмыт.

Ҳаицәажәарагьы ҁеиуп, аха ушьҭа андәылцаадәылцраҟәа ираамҭоуп. Ишәыкәнагоу егьыкамзаргьы, шәнап зык нақәшәтәаҟәа, Ҷыҷын, дад, – иҳәеит, саб, сааҩналан, ҁымҭзакәа сыцшызшәа аниба, сызнеиз идырын.

Зегьы ҩеибаргылан, индәылцит.

12

Адырҩаены амра аныҩхашылоз, агәашә ахь шьоук ҁырҭит.

– Ҳаи, ранацьалбеит, аҧсыха шцаҳарымто, уара! – иҳәан, саб даагәамц-хамцит. Ус ахаан идсымбалацызт. Саргьы макьана аусҳәарҭахь сымцацкәан, аҩны сыҟан. Ҳҩыцьагьы ҳандәылцит. Урҭ сара иаразнак издырит, адгьылшәацәа ракәын. Ҩ-лабак еидычаҷаланы, руазәк ихәда иахшьын. Абригадир дназлаз, хәҩык ауаа еицын.

– Шәҭал, дад, ашҭа шәҭал, шәымшәан! – иҳәеит Ҭемраз днарцылан.

– Маҧ, маҧ, убеиахааит, иахьак зынза ҳаҧсы кылаханы ҳаҟоуп, – иҳәеит азәы.

– Сара сбеиахааанза уҳәар... – иҳәан, уаҳа аҧымҧакәа, иеааникылеит Ҧемраз.

– Иауазеи убеиамхакәа, унапы еибгоуп, ушьапы еибгоуп, угәы бзиоуп, ухы бзиоуп. Ҧабыргуп, уажә хәыҷык ушьаҧәхыслагәышьеит, аха... – иҳәан, иеырҳалалеыргызмалны дааҧәажәеит абригадир.

– Абеиахара стахымызт, абарҧ шәеиҧш асасҧәа бзиаҟәа исзааиуа зхысыҧхьалаша ачеиҧьыка сазрыҧхамхондаз, – иҳәеит Ҧемраз.

– Уара уаҟара змамгьы азәы исасҧәа амла иҧәамгаҧ, лбҩьыла умҧәуан, ҧасым, Ҧемраз, – иҳәеит ѡаҧхьа абригадир.

– Исымоузеи, дад, сара? Уҷкәын ибжьы имаҳҳуеит шәҳәан, исымаз ахыҵ-ѡыҵ насыхцаны ижәгахьеит. Ушьҧа, жәык ада уаҟәитым шәҳәан, Нади иҧьма гыды еиҧш, сыжә заҧәы ахы ианкны сгәароуп. Арахь ауаа есуаха ҳажәгәарақәа инарҧаҳауа идәыҟәуп, ҳлақәа нхом, ҳакәтқәа нхом, – инеиҟәиҧхьазеит саб.

– Егьаурым, амла иагаз инышәынтра ҳәа ҧьаракыр акрубахьоума? Ҳаҧоу ихы маҧара дашьҧалаait. Уара иуҳәо аѡыза, зегьы ирҳәо иалагар, ҳкомхозқәа еиҿызкааuада? Абыржәоуп акомхозқәа аҧхыраара анырҧаху, акәымзар, нас, ианбеиахалак, уара уҧхыраара аҭахзам, иара арахь иуҧхрааua иалагоит, – иҳәеит абригадир.

– Ааи, ус ами ҳаргьы ишаадыруа. Аҳәынтқар, адгьылқәа амал уаа ирымхны, анхаҧәа ирымазааит ҳәа акәзами ишиҳәаз?

– Ааи, усоуп ишиҳәаз.

– Ус иҳәазар, шәара шәыдгьыл шәага шәыхәда иахшьны шәаара змааноузеи? – иҳәеит, Ҧемраз, иаҳа-иаҳа ичҳара дахыҧуа.

– Уара заҟа узхо, заҟа ухәҭоу, аҳәынтқар,нахьхьи

дыштәоугьы идыруеит. Амыцхә заҟа умоугьы идыруеит, аҵахәы заҟа умоугьы идыруеит. Ҳаргьы, уҭаацәеи уареи ишәызхаша шәзыншәажьуеит, ауаа рылымкаа, уара амыцхә умаҳҳзом, егьырҭ акомхоз иагоит, – иҳәеит абригадир.

– Уара, ари адгьыл еигәышә цынҵала, амаҕи ақәыци ишрылсыҷъгьааз удыруама уара? Ари, уажәы хынтәуп, хәыҷы-хәыҷла ҳадгьылқәа шәмацәа иадыхҵәаланы ихышәышәцәоижьҭеи. Цыпх иҳамышәхыз адгьыл, иалышәхызеи, ирыцхахәха, аҳәакамеи ацгәыхши аҿхысны, абан, еибакәеибаха иахьышьҭоу, – иҳәеит Ҭемраз ицсахы ѽеибакын.

– Амыҷ иагап, ажыц иагап, уи уара хьаас иҟоумҵан, акомхоз иахьаго, иахьаанаго, иазнауа, иара ибзианы иадыруеит! – иҳәеит, ани ашәага зыхәда иахшьыз аихасыҟә-хыҟаҵшьаашәа иҟаз.

– Аҳы, уашьҭа ҳааншәмырхан, арахь шәсышьҭали, уара, – иҳәан, аҳәыста инҭалеит. Адгьыл шәага алаба еимҿаца зкыз иҿынеихан, аҳәыста ацыхәаҿы даннеи, даангылт.

– Аҳы, уаҳа умцакәа, убрантәи ишәо уҿааха, убрантәи! – абригадир ибжьы наиқәиргеит. Илаба еимҿаца инапсыргәыца ицыргьежьааува иҿааихеит.

Шьыбжь агәы кьазызуа иныкәлааназа, ҳаѳны зҭагылаз ҳашҭа инаркны, зегьы ршәеит, ирзеит.

Саргьы аусҳәарҭахь сымцазеит аҽны. Саб ихала иианыжьра сҭахымхазеит. Иара игәы саҳәшьа иахьынзалхәхьаз изхон, уажәы артгьы изаҵлан, избон заҟа ихы-игәы ақәмаҷыз, аха ажәак рыламҳәазакәа, аҵәамца ашәшьыраҿы дтәаны дрыхәаҵшуан.

– Ҳараз, абаҳа шәымазар, ураҵәоуп, аха... – иҳәеит абригадир.

Абаҳа аазган, инеисыркит. Аҵь агәаҵшь иалхыз ашьаҟа ахьарсыз аҵыхра дналагеит.

– Изыцухуазеи, дад, уи? – дцааит саб, игәы иамукәа

дҩагылан.

– Адгьыл мыцхәхеит, Ҭемраз. Шьаҿак ҳааханы иаҳарсыр акәхеит.

– Шьаҿак аума нас шәареи сареи иҳабжьамзаз? – Ҭемраз игәыжәара дналаччашәа иуит, аха ҳаҕоу дшыччара.

– Азакәан – закәануп. Уи уара иацумцеит, ҳара иацаҳамцагәышьеит, аҳәынҭқар ииҳәаз ауп.

Саб аҭак ҟаимцазеит. Иблақәа аҵәа ашьапы иахьнадшанхалаз, инадшанхалазеит.

«Аа, абни адгьылшәаҩ дахьгылоуҵәкьа акәын», – иааигәалашәеит Ҭемраз. Убра алеи аҳәеи ирҳәозар, уаҩ дзыламло, бнара баацсны иҟан. Рацхьа абна цҟаны арҟыра мҩа ылигеит. Ҽнак, шьыбжьышьтахьк, еигәышә цынцала ахәажә ашьапқәа шыцацикkоз: «Ба-а-б-аа! Ба-а-б-аа!» – ҳәа ашьжьымҭан аҵлақәа ирылаҟьалаз ашәахәеицш, игәаҵаҿы иныцхәрааит хәычы бжьык. Аха агәра изымго, ихы дааҩахан, дзырҩоит. «Ба-а-б-аа!» – имҩашьахуа илымҳа инҭаҩоит Хьмур лыбжьы.

Иеигәышә анышә иныцаркьакьаны, ахҿарахқәа дрыхkьашо, арҟыра-мҩа дылхо, иҿынеихеит. Абри аамҭазы: «Уа Ҳарааз!» – ҳәа сан лҿытбжьы еихьыс-еицысуа, аеынаихьнагзеит. «Оит, рыцхарак kалеит убама!» – иҳәан, саб, ишьапқәа деиҭарымго днеиуан, аха иара заkа цхьаkа дцоз аkара, даҽа мчык иханы, ишьтахьkа дагозшәа ибон. Зегьы акакәын, дцон уи дышзахәоз, арҟырамҩа дылхо. «Ар-аа сы-k-оо-уп!» – итырцыруа Хьмур лҿытбжьы ахьгоз аганахь ибжьы аагеит.

«Ҳаи, ԥьушьҭ, иkалазаалакгьы дара еибгазааит!» – kаицан, Ҭемраз хәычык игәы ааиртынчит, Хьмургьы саргьы ҳабжьы аниаҳа. «Ба-а-б-аа!» – еиҭа Хьмур лыбжьы аҵәуабжь алышәшәо, Ҭемраз ихәда аеаацанаршәеит. Хьмур лыбжьы уажәы зынза иааигәазазшәа ибеит саб. «Бымшәан, бымшәан, снеиуеит, баба, снеиуеит!» – иҳәеит ибжьы нҭгашәа. Абрии абрии рыбжьара цшьба-хәба

ҽышьахәар дымнеицкәа, Ҭемраз данынаҷш, дхахаза, лхахәы еилыжәжәа, аркырамҩа агәтаҷәкьа дшылагылаз ибеит Хьмур. Саргьы схәыцымзи, сналыха-ҩалыхеит, аха егьысылмыхәошәа анызба, аҵла савагыланы аҷәуара саҽын. Саб Хьмур дналыдыххылан, даашьҭысхуеит ҳәа даналага, ахәыцы акы дамышьҭит. Икалазеи иҳәан, дналыхәаҷшызар, анахьгьы дзымцо, арахьгьы дзымцо, лыҩшьапыкгьы алмышә захәа акәшан, дшьаҳаны дгылан.

– Бымҵәуан, уажәыҵәкьа ишьны икасыжьуеит уи анаасын сара! – иҳәан, дааиршәыкьын ишылбоз, лшьап хәыцқәа шьаҳаны измаз алмышә захәа цыҵәцәа-цгәыхаа инамихын, аганахь инкеиҧсеит. Саргьы сшәаны аҵла сшавагылаз аниба:

– Уара узырҵәуахуеи? Уара иухарои, ари алмышә захәа дашьаҳазар? – иҳәан, схы ааишьышьит.

– Ди слыпкоит аҩны снеир! – сҳәан, саақьып-шәыпит.

– Умшәан, акымзаракгьы узылузом. Сара иласҳәоит уара акгьы шухарам, – иҳәеит саб.

– Ҳа-ра-заа! – сан лыбжьы шәазызо, абна иныл ҩоит еиҵа.

– О, ара икоуп, ара! – Ҭемраз ибжьы наиргеит. Сангьы лгәы лырҭынчзар акәхап, уаҳа ҿылымҭзеит...

– Абзиаразы, Ҭемраз! – иҳәеит абригадир.

Ҭемразгьы даатрысын, уажәрааназа дызқәыз алакә дунеи, асаркьеицш, инеимпыҵацыххаан, данааҷш, ани адгьылшәаҩ иоуп раҵхьа дназхәаҷшыз. Уи идгьыл шәага, абжьаацны еиҷш, ихәда иахшьны дгылан.

– Шьаҿак шәааханы иашәырсма, дад? – иҳәан, дҵааит Ҭемраз.

– Ааи, шьаҿак ҳааханы иаҳарсит, – иҳәеит абригадир.

– Иашәырсит, аха ҳамҭак ашьҭахь, еиҵацыхтәыс ишәықәшәар ҳәа сшәоит! – иҳәеит саб. Уи ииҳәарц

иитахыз зегьы иҳәар, издыруада игәы иқажаргьы, аха егьизҳәомызт. Иаарҳәози, иааҟарцози зегьы рҭакс: «Аиеи, дад! Ибзиоуп, дад!» акәын ииҳәоз. Убри зегьы зхараз сара сакәын. Саб ус, аламала азәы ихәы еиҩшаны иҿеицо, азәы иааида далеишышуа егьиуа дыҟамызт, аха иеирцьацьар, ргәы нирхар, сыбжьы сымырхыр ҳәа дшәон. Аха «уаҩагьы чысла дшьы» шырҳәо еицш, иҩоны иқаз иара исасцәан, алацырҟәыҿеы изамыргеит.

– Шәус шәалгазар, шәааи, дад, аҩоныҟа! Ҽамырцысы, аҭыц аҿы шәыҟазшәа, шәыхьшәашәаза шәцар, игәнаалам, – иҳәеит Ҭемраз. Аха ирымуит. Урҭгьы зынза ажә агәацәа рыҕрамзар акәхарын. Егьҟамлазазшәа, имаз имхны, ичеицьыка реырзахымцхьалазт, азы ргәы-дыршаланы аҳәыста инҭыцны ицеит.

– Адгьылшәацәа ҳадгьылқәа наҳадыршәалан, лашәхәык-лашәхәык ҳахьз нарҳәаны ицеижьҭеи мчыбжьык аацуаны еицш, ҳусҳәарҭаҿы зцыхәа цымцәаз даеа еизаракгьы ыҟоуп рҳәан, ауаа еизеит.

13

Аколнхара ахантәаҩы, ақытсовет ахантәаҩы, апарторганизациа амазаныҟәгаҩ, аколнхараҟәа рактивистцәа уҳәа, настхашәа астолқәа еиҿацшьны игылаз инархатәеит. Еизаз ауаагьы нарызҿлымҳахеит.

Ажәа иртеит аколнхара ахантәаҩы Лад. Уи ҩымыз раҟара акурсқәа рахь дрышьҭын, дааижьҭеи рацәак цуамызт. Иааиатәоумшьартә ацарагьы иман. Ақыта цстазаарагьы ҿеишәа идыруан. Иаргьы камфеҭ хыцәқәала даазамызт, нхаҩ ҕарк дицан. Аицстазаара ахаареи ашареи, ҿеила еиликаахьан. Убри иачыданы, аиаша бзиа избоз азә иакәын. Ииҳәоз ҳәан, ииуаз ун, уитиуамызт, ууаихәомызт. Ацәгьеи абзиеи рзы ауаҩы диқәгәыгыртә дыҟан. Абарҭ

аҟазшьа бзиаҟәа имаз раҳатыр азы, ҳаиликаап, ажәлар рыцхыраашьа идырп, дрыцныҟәап рҳәан, аколнхара хантәаҩыс далырхит.

– Шәара ишәзымдыруа, иҿыцу ҳәа ҽгьшәасҳәом. Аамта ҽыц иаҳзааиз, иахазгылатәуп. Иахьа, зехьынцьара аколнхараҟәа реиҿкаара нап адыркит. Жәытәгьы-ҽатәгьы, ҳара Бзанқыта иаланхо ауаажәлар хьмызг рыҟәымлац. Иахьатәи ҳзеицш ус аҿгьы ҳаибарцхашьап ҳәа сгәы иаанагом.

Иахьатәи ҳаизараҿы иҟәгылоуп зцаарак. Адгьыл ҽыцқәа рҿы ачаии амандаринеи реитаҳара. Ишыжәдыруа еицш, амандарина арха дгьылқәа ирнаалом. Уи ахьаабуа ахәы дгьылқәа рҿоуп. Убри аҟынтә, аарыхра атәы ҽеила издыруа, ҳколнхара дгьылқәа златырцааз ала, амандарина еитаҳартас ҩынҩажәа дестын адгьыл алырхырц рызбеит Адаужра ахәаҿы...

–- Адаужра ахәаҿы инхо ауаа хшәырцәома? Уаҟа ҩынҩажәа дестын ракәзоуп иҟазоугьы. Анхацәа аҵьыкәреи лаҵарта рымамкәа иҟәшәырхома? – сҳәеит, астол ахахышәа сахьтәаз, Лад иажәа анагзаха имтакәа.

– Мамоу, ауаа аҵьыкәреи лаҵарта рымамкәа ишцакәҳархои? – иҳәеит Лад иажәа днагәылахашәа.

– Уара ухаланы иубахьоума, дад, Адаужра ахәы ҳәа уахьаҿу? – ҽааитит таҳмадак.

– Зегь хәыц-хәыц еимыздахьеит ҳәа уасҳәар узжьеит, аха...

– Лад, уххь згеит, шәара шәызлацәажәо ус дуззоуп. Ана, ахәаҿы, дәҳәыцшқәак ыкәцсоуп ҳәа, абжьуаа шәрыкәгәыцны, заа шәцаца шәымсар еиҭзар ҟалап, – иҳәеит, Адаужра ахәаҿы инхоз Бида.

– Ҳара иахьа ара ҳзеизазгьы убриоуп. Анхара-анцыраҿы ацышәа ду змоу ауаа абра шәтәоуп. Еимцашәк-еимцышәх, шәыхшыҩ силашәца. Еиҭьу-еицәоу, ари жәлар русоуп, азбарагьы зылшо шәара шәоуп! – иҳәан, ашьшьыҳәа

днатәеит ахантәаҩы.

– Уара, сара акы сшәызцаарц стахуп. Абри Адаужра ахәы ҳәа шәызҫу атыц аҫы, ибзиоуп, адгьылгьы шәызхозаайт, уаҟа иқәынхо анхацәагьы алатцарта дгьылқәагьы рымазаайт. Аха амандарина арахә рзыҳәан еиташәҳауама? – иҳәан, ҫааитит Бида.

– Изакә газа цәажәароузеи, уцо-уааua узлацәажәо, Бида? Арахә рзын иҟаҳцоит ҳәа уазҳәада? – иҳәан, игәы иныцаирххит ақытсовет ахантәаҩы Ҷыҷын.

– Агәаара абатаху, Ҷыҷын, ухатцкы сцеит. Саргьы акы сзымдырзо баша ахәхәаҳәа азы стахысзом, – иҳәеит Бида.

– Изакәызеи абри уара зегь рылымкаа иудыруа? Иҳаумхәои, нас, мазамзар, – иҳәеит Ҷыҷын.

– Абгақәа аҟәкәа узырхатцараҳа, ҩынҩажәа дестын ааида ҟатцашьа амазам. Ахьа агәатцшь иалху амасар арсны, гәатцагара хәажә быцала иушышыргьы иауарацәоуп. Ана, уара ули ухьацеи рыхаааида гәларшәыслгьы иахәом. Уиатцкыс аҩыста иеиццш, шәтәа рхны амца ацрашәымтцан. Иабыхәа, Хәыршьыт иццьмақәа мацара, аҟлан ааида ҟоуцаргьы иазынкылома! – иҳәеит даҽазәгьы.

– Ааида, бзиоуп, уи цьара акы азырхәыцып, аха иҟоума уара убра ҩынҩажәа дестын ҳара иҳахәаша адгьыл? – иҳәеит апартиа амазаныҟәгаҩ дахьтәаз.

– Адгьыл ыҟоуп, аҟазаразын, амала, бнаршәыроуп, атцлақәа хшьаатәуп, ихҿатәуп. Убри азыҳәан, атцла цхыга атрактор дуқәа. Адаужра ахәы ихагалатәуп. Аха хагалашьас иамоугьы, адырра уадаҩуп, иаагылазар, уардынмзар акы ахьымнеиц. Аха егьа адгьыл мчымхазаргьы, ада цсыхәа аманы избом, – иҳәеит, уажәааигәа злаба еимҿаца ала ҳадгьылқәа зшәоз.

– Ишца уара! Адаужра ахәаҽы инхо ауаа арыцҳа рҿарыжьуеит ҳәа аума ишыжәдыруа? Уара, шәышықәсала, жәларык Адаужра ахәаҽы, ҳабацәа, ҳабдуцәа, урт рабдуцәа нхон, иахьагьы урт рабицара нхоит. Урт

аҵлакәа ԥкатәызар, иахьа уажәрааныза ҳара рыԥкашьа ҳзымдыруаз ԥьушьома. Урҭ аҵлакәа ыҵырхгьы, ҳаҵсцәа ыҵырхгьы еиԥшны иҳаҵхьазоит, абри жәдыруазаайт! – сҳәеит уажәрааныза ичҳаны сахьтәаз.

Убриакара схы иакәҵаны, сгәы иалырсны сцәажәеит, насшәа, иара схатагьы иаасцәымыцхеит, аха иабакоу, исҳәаша сҳәахьан.

– Ари шә-дестынк абна иуҵакны иумоу, хьышьаҵәык азәы иԥикар шәшыжәлантәыку зегьы шәыҳәҳәара уаҩ дахәом. Шәара ишәхатәу, акомхоз иатәу, убри абна? – иҳәеит, агроном дҩаҵхахан.

– Ҳара иахҭәымкәа, уабду Илариан еитаҳаны иҳаитама? Уи абна шәышықәсала, абиҵарақәа ҳажәлантә еиқәдырхаз бноуп. Уи абна ҳара ҳамаҵара ҳакәзам, жәлары зегьы иртәуп. Абна ҵҭаазаароуп уара иузеилкаауазар. Уи аҩыза абна шәаргьы ишәыман, аха иазыжәуз умдыруеи?.. Уажәы аҳәыҳәкцәа реиԥш, аҵәҳәыра шәыкәтәаны, ауаа еиқәдырхаз рыбнакәа шәрыҵашьыцуеит! – иҳәеит, Хырзаман даасцықәсылан.

– Сишь! Сишь! Ирзааузеи зуҳәа, Хырзаман, ҳаҵлакәа? Еиҭоуҳәондаз, исзеилымкааит, – иҳәеит агроном иҿырчхәырцыжәзаны.

– Ирзууз уара иумдыруеи, сара изысурҳәозеи? – ҫааиҭит Хырзамангьы, днакәыҷәгәашәа.

– Усгьы, усгьы, иҳәеишь да ирзааууз! – дакәыҵуамызт агроном.

– Иумузозар, алеи-алеи еиҵәыԥхашьаны, ауаа ирҳәакәом акәымзар, абна зегьы, жәашықәса рыла ихшьааны, асаҵьан хҵа-хҵа маат ҳәа мҫыс ишәымҭизеи уашьагьы уаргьы? Уара шәара шәыҵака акәзами рхәархьқәеи рсаҭырқәеи, рҭамскәагәқәеи рхы иааиԥьо, шеи-шықәсеи ҟауар ршьара ҳәа ауаа абна иахьылаз? Егьырҭ зегьы ҳарԥәаҵып, аҭырқәа Езеҭ имаҵара, бжала ҳәа зака нызқь бгьыц акауар иршьазеи убнаҫы? Икоу зегьы ҳаибамырҳәар, уара еиҳа иузеиҩуп! – иҳәеит Хырзаман,

ахәагьы-аҽашагьы агроном инеигәыдиҳәалан.

– Шәара еимашәкуа, баша еимашәкуеит. Адаужра ахәы, ҭабуп уҳәаргьы, уа ихало атракторқәа макьана иҭырмыжьзацт. Итрыжьаанзагьы акыр ҷуазар акәхап. Уи акәым усс иҟоу. Уи абна уажә шәааҟәыц. Ихтны иҟоу адгьылқәа ҳрылацәажәап. Зны урҭ адәҳәыцшқәа ҳәа шәызҽу рҟны, амандарина еиҭаҳаны ҳалгапи. Настәи, нас ҳалацәажәап, азәгьы иаҳцәигом, – иҳәеит ахантәаҩы.

– Убри ахәаҽы иқәыцсоу адәҳәыцшқәа рҽгьы амандарина аиҭаҳара сақәшаҳатым, ҷьым, сара. Избан уҳәар, абра жәытәнатә аахысгьы, аццьа ҭыц ҳәа иашьҭан, иахьагьы ус иашьҭоуп. Макьаназы, уахь мҩахәастамзар егьхамлазацт. Абра амандарина ҳәа шәызҽу, ҳара иаҳтәым-иҳамаам, иаҳтәышьҭрам, аҩыстаа чысхәк ҩаганы ицашәшәыркырц шәаҽуп. Уааназа акрыбжьоуп, аха убри амандарина аиҭаҳара шәалагар, уа атрақтор ҩеип, амашьынақәа ҩеип. Амҩақәа ҟаҳцоит ҳәа иалагап. Анҭ адгьыл бжьызхуа аҳәынтқар ирцәыгақәа асуперфактфакт аума иахьзу, уи харгалап. Ҳамҭак абра снатәаны сыцсында ахьугәахәуа аҭыцқәа ржып, ирцәаҷәап. Ҳхәы цшзақәа гәыцхәымзар, тәымк гәцәа изырхамкәа, илашьҭаҳәашьҭартәып. Убасҟан ауп ауаа рынасыцгьы анцо. Иара амандаринагьы ҟамлакәа, ҳахәқәагьы уаҩы ишьапы изырҽамыргыло, иҽаастаха, иҟәаҟәаны иаақәырцар, мышкызны, абарҭ ахәқәа абас еицазкыз ҳәа, иҳаҵагыло ҳаҵсаҭа рыцәҳауа, адамра хыла ҳадырсуа иҟалара иҟоуп. Цқьа шәазхәыц, аҵсабара алеишәа цәгьоуп. Абри зегьы, мышкызны идыды-маҵәысха иаашәҽагылар ҟалоит, – иҳәеит, злабашьа амҳаста знацәхырҟәара бжьакны аҧьашьапы иадтәалаз Еқәыц Ахсалба.

– Еқәыц ииҳәаз сақәшаҳатуп сара. Амандаринеи ачаии, ҩыстаа чысхәуп ҳәа исыцхьазоит. Сара исыцхьазеит ҳәа, абаа нацәкьысла иагәтасыз сиҩызоуп, исҳәаз акгьы аанамгозар акәхап, аха ҳаҵсы ҭами, уара, ацәгьеи абзиеи

аабар иаамдыруеи. Ари ҳхы иқәаҳқып, макьанагьы ҳабакоу, егьа уар кылнагара иҟоуп, иахьа уажәрааиза ахаа фҩы зқәышәшәоз ахәы цшзақәа рҽы. Еқәыц иҳәан еицш, аҳәынтқар ирцәыгақәа рыфҩы иахәаҽуазар акәхап! – иҳәеит, ақытаҽы иара дыҟамкәа аизара иаламгоз Шьагә.

– Умшәан, Шьагә, уи ахәаҽы уалырк азна адухь ааганы шәыцлақәа ирықәыртәар, ушәтқәа рыфҩы уханаршҭып! – иҳәеит, акыраамта зкар хены итәаз Мшәылды даацәыццаччан.

– Уаргьы цәгьа иубарымызт, утрақтор кьыбжаамшәа иҟоу, акит ахьызшәа, уажәы-уажәы ихәылкьысуа, иуманы Адаужра ахәы амардақәа унарҽаларын. Уара усгьы, бза баны, цсы зфо уакәзам. Гәаԥьуеи уареи ҳара ҳус шәалацәажәартә шәаныҟала нахыс, ҳара ҳашәахә ҳәан, баба! – иҳәеит Еқәыц.

– Уара абри адунеи амҳәыр аарханы, ухтырцажә еицш уақәитны, уарґьа цьыба итоугзоз цьушьон, аха зегьы аамталоуп, Еқәыц! Иахьанза уара уҽаҳәатәы ҟалон. Иахьарнахыс ҳара ҳҽаҳәатәы ҟало иалагеит. Иҟоуцарызеи, адунеи уаргьалоуп, иахьа азә даргьалоит, уацәы даеазәы даргьалоит. Шьоук ханагалоит, шьоукы лбаанагоит. Анцәа ахаангьы, зегьы азәы иимтазац, – иҳәеит Гәаԥьуа, Мшәылды дахьидтәалаз.

– Баба, сара макьана сыцсырц сгәы итазам. Сара исхыццакыз, ацшырта иқәтәоу суҳәоит, анцәа духыццакааит! – дынкницеит Еқәыц ажәҩан днацаԥшын.

– Уныҳәа саанагазар, ушәигьы сагап! – иҳәеит Гәаԥьуа, итәаз ифеида рҽамцакәа.

– Сара иахьа абра ицәажәо ирҳәо саҳауеит. Ацсата уҳәозар, Адаужра ахәы амандарина ахагалара иацсацәкьам. Избан? Ара сара ҽыц салагом, аҩызцәа ҽеила ирҳәахьеит. Акыр сархәыцит Еқәыц ицәажәара.

Избанзар, уи иаасгәаланаршәеит, уажәы аабыкьа сыла иабаз ҟалаак.

– Шьыбжьышьҭахьк, Адаужра ахәахьы схалеит. Ақәаҧа ҷшза снықысын, агәашә аартны Шьардын иашҭа сынҭалеит. Иоушҷәа хылҧа барбал ихаҧаны, илабашьа ицышьҭаргәаны, иашҭа иқәгылаз амжәабаҕь амҧа дтәаны, ҭаҭыныжәгала аҭаҭын дахон. Саниба:

– Бзиала уаабеит, уааи, дад, арахь! – иҳәан, илабашьа иҿанҧаны днасхазгылеит. Саргьы снеин, ашәтә рымз хәхәа игылаз снықәтәеит.

– Дад, уахьааиуаз, абнахь, ақәаҧарахь азәыр диасуа убама? – иҳәеит, Раҧьаб, даасыхәаҧшын.

Саахәыц-хәыцын: «Ааи, ааи, уажә аабыкьаза, ара аҧхәыс сиба илхадыртәаз Дианоз абас диасны дҧеит,» – сҳәеит.

«– Ҳаи, иҿабагәах нҧәааит, гыруа фѽык саҳауеит, иабантә аанагеи ҳәа сыҟахын, оумашәа исымбеи! Дабаанагеи, ашьашәы-абыжьныха дҭарблааит, ифѽы ркиуа, ақамса?!» – иҳәеит Шьардын.

Сара уаҳа алаҿысымҭит, аха адунеи азна сархәыцит. Убри ахәаҿы убриаҟара аҳауа цқьан, Раҧьаб х-нашана хысымҭак ахьыбжьазынтәи Дианоз ифѽы иаҳаит. Нас, уажәы убри ахәаҿы, зызбахә шәҳәаз амандарина нажәгар, аҧхьан ирҳәан сиҧш, «ахҭабаа ихы бжьы-шьхак ркынтәи амҧ азаауеит» ҳәа, уи амандарина иаанамго акгьы ыҟазам. Ирыҧхахеит уи ахәы ус ианыҟала! –- иҳәеит, Кәаҧиа илахь неиқәиҧан.

– Ус акәзар, иахьзузеи, ани аразинатә ҿаҧа? – дҧааит Мшәылды.

– Аа, «апортивгаз» – иҳәеит Гәаҧьуа.

– Аиеи, убри «апортивгаз» ихаҧатәуп Шьардын. Дианоз ифѽы верск изаҳаз, ҳарҧәыга ҿыцқәа рыфѽы зныкгьы ицынҧа иҭасыр, шә-ҷсык ихазаргьы, ҷсык ихахом уи аҭаҳмада! – иҳәеит ани агрономгьы.

– Аҭаҳмадцәа рцәыцәгьа уқәшәааит, уара ахәымаажьымаа. Шьардын Ҷьакьба итәгьы, уара аилаԥа исҳәоит ҳәа уаҫуп. Ушлахә цыххаа икасыцсап, амца ирцәақәҳаз акәалаа еицш, улымҳақәа ҫарԥаны, – иҳәан, дԥацкьеит ақыҭа адәқьан ицагылаз Шьардын имаҭа. Аха аҷкәынцәа иқәсибаҳәан, идырымукәан, дааныркылеит.

– Иазхоуп, уара ушьҭа! Аламыс ҳәагьы акыкоуп! – аҧьеԥ аарыхиргеит Ҷыҷын! – Ижәуазеи, уара, аиҳабы дышәзымдыруа, аитбы дышәзымдыруа, аҧьамхцәа реицш шәышцеилалеи? Шәаазырԥы икалозар! Ара кьаброу асра ҳмааит! – иҳәан, днеицралеит Ҷыҷын.

– Абра итәоу зегьы сара сшәеиҳабуп, дад, шәаазсызырԥ, икалозар, – иҳәан, дԥагылеит Шьагә. – Лад ухьь зг еит! Ари аиҭаҳатә ҫыц игәаражәгалаз, арха дгьыл рацәак иаднакылом, ахәқәа рҫы иаҳа иаабуеит уҳәеит. Адаужра ахәы аҧыхәала, ажәлар неиқәыҧызны ирхәаз шәаҳаит. Убрагьы, уаа гәарҭак оума аамҭа цуеит рымцахә еиҫаркиижьҭеи. Адгьыл атәы цәгьоуп. Адгьыл, ахшара иаԥызоуп, агәбылра дуззоуп, дад. Адгьыл иахымкьацгьы егьыказам… Убра иқәынхо ауаацсырагьы, ҳаапкыр ҳзыдҫарҳәало, ҳашьцәа роуп. Ҷсыхәа змоу акакәзар, ргәы нышәмырхан. Адаужра ахәы аҧкыс еицәазам, Ҭамсагә иқьацҭа, Аблыра ахәы ҳәа иахьашьҭоу. Уа ԥынԥажәа дестын ракәым, шә-дестынкгьы зыкамзеи.

Жәытәнатә аахыс, жәларык рызқәатыц ахьылху ахәы артытра, сара сазәыкны сақәшаҳатым. Шәмыццакыкәа, ҫеила шәазхәыц, дад дшәыкәхшоуп! – иҳәан, днатәеит Шьагә.

– Шьагә иажәалагала азыҳәан шәгәы иаанагозеи? Акрахызҳәаауа азәыр шәыкоума? – иҳәан, дԥагылеит Лад.

– Шьагә иабжьигаз аҧыхәала, жәақәак сҳәар стахуп, – иҳәан дԥагылеит Ҷыҷын. – Шьагә зызбахә имоу Аблыра ахәы, сара ибзианы издыруеит. Сым-ԥашьозар, убра иагьақәнагаҧәкьоит амандарина аитаҳара, сиқәшаҳатуп

Шьагә. Избан уҳәозар, рацхьа иргыланы амыруга анагашьа маншәалоуп. Трақторума, машьыноума, уахь еиҳа ирҿырхастоуп. Адаужра ахәеицш амарда кнаҳақәа рацәазам. Ꙋбагьы, Лаҕәашь азиас уи атыц иазааигәоуп. Аколнхацәагьы, еиҳа ирыманшәалоуп. Сгәы иаанагоит, абри атыц алаххыр, иахьазны ирҳәан еицш, ацәгьы мбылзакәа, акәацгьы аазуеит ҳәа! – иҳәан, иажәа ныхиркәшеит Ҷыҷын.

– Жәларык рмацәа зқәыркыз ҳақәшаҳатымхар, газарахозар, акәхап. Ишәҳәаз саргьы сақәшаҳатуп, – иҳәеит Разан.

– Иуиааиуа, есымшагьы иаанда уалеишышуеит. Ус иҟан аханатә аахысгьы, ус иҟоуп иахьагьы. Ижәулак уахь иадышәцәыларц шәшаҿу еилкааун. Аха ара ажәлар тәоуп. Урт зегьы ргәаанагаракәа, макьана иҳаздырам. Убри аҟынтә, сара ажәа алазгалоит, ҳаимак бжьытарала атыц иқәцахарц, – иҳәан, ахьшәтҳәа днатәеит ани агроном.

– Ааи, ааи, бжьытарала еиҕьуп, ажәлар ргәаанагаратцәкьа шәашьтазар, – иҳәеит Хьаса, агроном иҿышькылкѠоы, атыхәахышәа дахьтәаз дымгылазакәа, – ихы аацәыцирхәҳәан.

Ажәлар абри инақәшаҳатхан, напѠахарала абжьы ртиит. Аха амандарина Адаужра ахәаҿы аитаҳара иақәшаҳатымхаз реиҳа, иақәшаҳатхаз еиҳахеит.

Убри ашьтахь, ажәлар ирызбыз ауп рҳәан, уи азбахә ала уаҳа ацәажәара зыҟамлеит. Еизаз, азәи-азәи зеиҿамцшуа, инеицырцны рыѠонык аҟәа рахь инеимпит.

14

Ҳара ҳахьынхоз Адаужра ахәы, адунеи аҿы цьара, лакә тыцк ыҟазар, убракәын иахьыҟаз. Иааҳакәыршаны, ацәраса реицш еилагылаз бна еихиаала итаҳәҳәан.

Атынчра иалыхәхәа имҩасуаз аҵыхқәа ирылкәрааны иҵстаҵагаха иааҩуаз аҟармаҵар рыб-жьи, аки-сиҳәа аҵых аҽанааиҩнашоз еиқәҽызтуаз арбаҕьқәа ракәымзар, зехьынҵьара ҽаха-ҽымтрахон. Абри аамтазы, адәахьы ундәылҵыр, улымҳақәа рыҳәҳәабжь уаҳауан, убриаҟара итынчраҵәан. Ажәҩан унаҵаҵшыр, арҩаш хыҵса жәҩангәы инаҵасҽозшәа, асар рымҩа, ага жәҩани ашьха жәҩани рхирҵыхәеи еиқәнаҳәалон. Сгәысеанзамкәа, зқьыбла-хьыбла ахьҽибарлаҵәкәауаз, ҽҵәышк нарылшәан, аххьа рахәыц ажәҩан иныцганы, ижжаза инталон. Усҟан, сыгәгьы нҵгәыргьаауан, аха сыгәгьы аатрысуан. «Сиҽҵәахә кыдуп, истаху сызтаху риҽҵәахә кыдуп!» – аҽҵәақәа сылаҵш аархымгазакәа, абарҭ ажәақәа сқьышә иныкәсҳәаҵәон. «Аҽҵәа анкыдшәо, улаҵш иҵашәар, абас уҳәароуп, нан» – ҳәа салҳәеит хәлбыҳак сан. Усҟан, сангьы саргьы ҳахьатә кәасқьа абарҵаҽ ҳтәан. Иахьеиҵш исгәалашәоит, ҳкәасқьа атзамцкәеи, аҵенҵьырқәеи, ашәтқәеи атуан уҳәа зегьы акәтаҕь агәеиҵш иҩежьза, ахьа агәаҵшь афҩы хаакәакәараза исаҳауан.

Сан саб дааниа дышьталар лтахымызт, аха лхала аанхарагьы бзиа илбомызт. Убри аҟынтә, ажәабжьқәеи алакәқәеи салҳәон, аҵәа салмыркырц азыҳәан. Уахык, абас саб ҳаизыцшны, абарҵаҽы ҳаштәаз, мрагылара ахахьы, зегьы иреиҕьыз ҽҵәа шеишеик лкыдшәан, аҵыцхь ацрыдды, жәҩангәы цырлашааua, аҽаанахеит. Сан дахьтәаз ашырҳәа дҩагылеит. Смахәар снанкны, лаҵхьа сналыргылан: «Сиҽҵәахә кыдуп, истаху сызтаху риҽҵәахә кыдуп!» – лхәан, абас ҩынтә инеиталҳәеит.

– Ус зыбҳәои, ди? – сҳәеит, сан илҳәоз оумашәа ибаны.

– Ушьта уаргьы саргьы ҳаеҵәахәқәагьы иаҳтаху ҳазтаху риҽҵәахәқәагьы ахаангьы икыдшәазом! – лҳәеит, мрагыларахь лылаҵш кыдхало.

– Саргьы аеҵәа сымоума? – сеитаналазҵааит.

– Аиеи, нан, уара уиҽҵәахәгьы, абнахьхьи цьара,

аеԥәарҩыԥса ирылоуп. Ахаҳә хәтәааназа, уиеԥәахә анԥәа икыдумыршәан! – лҳәеит сан лнапы жәҩангәы инаԥакуа.

Уаҳа мҳәазакәа акыраамҭа ажәҩан саԥаԥшуан, сиеԥәахә сашьҭан, аха избомызт. Нас зныкыршәа, сара стәала хәыԥра ҷыԥқәак рыкәа сынҭаршәны, сылаԥш ажәҩан зы-мшын иналысхит.

Убри ашьҭахь сани сареи акыраамҭа ҷымҭзакәа, абарԥаҷы ҳаштәаз, ииалырԥьаны сԥәа саатазызеит. Уи иаразнак сан игәалҭеит.

– Уԥәа уҭазызама, нан? – лҳәан, днасыхзызаанит сан.

– Аиеи, – сҳәеит, дзыхсазԥааз сзеилымкаауа.

– Ужьы уԥартә унаԥәкьыс уаԥха, уан дукәыхшоуп! – лҳәеит сан.

– Избан, ди, снаԥәкьыс сзаԥхауеи?! – сҳәеит, иааԥьшьашәа.

– Ауаҩы иаалырԥьаны иԥәа данҭазызо, аԥсԥәа дыргәалашәоит рҳәоит. Убыскан, иааухьыртә унаԥәкьыс уаԥхар, узгәалашәаз рыбыз иаԥхауеит, рҳәоит. Иабоуԥырхагоу, акы ахьырҳәо, акы ыԥоуп, – лҳәеит сан.

Уаҳа ажәак мҳәазакәа, иаасыхьыртә снаԥәкьыс саԥхаит. Сагьаагәырҷьеит снаԥәкьыс ахьсыхьыз. Заԥа снаԥәкьыс сыхьыз аԥара, сызгәалашәазгьы убриаԥара рыбыз рыхьит. Ушьҭа, уаҳа ахаангьы сыргәала- дыршәарым ҳәа саахәыԥит.

Иԥзозеи уи аахыс, аха аԥхынтәи алакә ԥых, мшаенеиԥш, иахьагьы сыбла ихгылоуп.

Абас еиԥш иԥаз азын ԥыхҟәеи, аԥхын ԥыхҟәеи раан, ҳаешьара зегьы ҳара ҳаԥны еизон. Уахык, алакә рҳәон, адырҩауха, аԥу рфон. Аха, уажә сара санаҷу ауха, алакәгьы рҳәомызт, аԥугьы рфомызт. Аимԥакьача асԥәа реиԥш, наԥ-аак, ҩыԥьара реиҩыршан, ныркә-аарԥә акәастхарамца иааҳҳәатәеит. Нырԥәгьы-аарԥәгьы, ҩыԥьа-ҩыԥьа алырхит, уахатәи аԥых инагәыларҳәоз, еиҳа еиҷьыз

ажәабжьқәа рыхә зшьоз цшьԥык.

Убри аухатәи аҵых анаасгәалашәалак, ҽымҭ-цсымшьа, сгәы асырҳәы ҭанаҵсоит. Убриаҟара сгәалашәарақәа рҟәыцәақәа силапоит. Зны сгәи-сылаҕырзи неилаҵәоит, даҽазынгьы сқьышә ччаҵшьк аҵәаара нықәыххуеит, аха уигьы, инасыдышәшәалаз цшалас еижьагаҵас инасхыпрааны ицоит.

Сгәы сынҭаҕызны сназхәыцлоит, лакә шәахәаҵшәа схы-сгәаҽы инахаз убысҟантәи ахәҵыш аамҭа. Заҟа иразыз, заҟа ԥныцҟалагьы, дәныкалагьы иԥшзааз, иԥкьааз сабаҵәеи сабдуҵәеи рышьҭамҭа. Заҟа пату ақәырцоз рабаҵәа рбызшәа. Ишцахзызаауаз урҭ рыламыси, рҟазшьеи, рԥьабзи!

Иахьа шықәса рацәа срылԥшны, убри аухатәи аҵых санагәылаҵшуа, иԥьасшьоит, иааиԥмырҟьазакәа, есуаха ирҳәоз ражәабжьқәеи рлакәқәеи дара ҵстазарас иахьрымаз. Сгәы асырҳәы ҭанауҵәкьоит нап зхьымзо, шьап зхьымзо, ушьҭа, уаҳа хнырҳәышьа змам, цхыз еимкьаран иниасыз уи схәычра адунеи анаасгәалашәалак. «Абзаҵәа цсуеит, аҧсцәа бзахоит, дад!» абарҭ саныхәыҷызтәи сабду иажәақәа слымҳа иаатасуеит, абас еиԥш иҟоу ахәыцра хьанҭақәа санаахҭарклак.

Иҟалап сара сиашамзаргьы, иҟалап, зегьы лашьҭаҳәашьҭазтәуа, зегь сиҵазкуа ажәра рыцҳа акәзар изхароуо. Урҭ зегьы иазаауазеи, изуа-иԥсуа уаԥы дизынкылом. Иҟаз – ыҟан, иҵаз – цеит, хнырҳәышьагьы амазам. Нас, уи уахьҵәуеит ҳәа иабаухәарҭагәышьоу.

Аҳа сыкәлоит шысҳәоз, аҵәа сыкәнагалеит, аха уи быргәым ажәеи ажәеи хибатуеит.

Ажәабжьҳәара, изҭахыз-ишиҭахыз иҳәо-егьиуа ҳәа иҟамызт. Ажәабжьҳәаҵәа (урҭ зегьы усгьы зегь жәабжьҳәаҵәан) рыцыцхьаза аҵәы ҭарцсон. Аҵәы зыкәшәаз иакәын, ажәабжьҳәара азин змаз. Иаалаган, иааиларгьежьны арасаҵәы ҭарцсеит. Инеибарцшын, дасу рҵәыхәқәа анаатырга, саб Ҭемраз аҵәы иқәшәеит,

ажәабжьҳәарагьы зуалхаз иара иакәхеит.

– Иацуха шәаҳиааит, аха уаха иҳаибарбап! – иҳәеит Қәаса, аехәареи амақарреи есымша зқьышә иқәкыз.

Ԥхны ԥхын аҟынтә, амца фархьқәак нақәсыԥсан, амцабз ххаза иԥоагылеит. Ҳгаз қәыргылага иқәгылаз ҳцәашьы, есргьҳәа абла ҭаауан. Аеҳәа ахахьы иааихмырсыгьзакәа, акара-акара-караҳәа арԥу абжьы гон. Ҭ емраз дынкахәыцуа данаатәа, иажәабжь игәалаир-шәоит, ҳаицырхагамхап ҟарԥан, зегьы еиқәышьшьы иаатәеит.

– Сара исыздырам абри аҟалаа аныҟалаз. Дсыздырам раԥхьаза абри ажәабжь зҽы иҭыԥызгьы. Аха ҽык иҭыԥны, шә-ҽык ирҭало, жәԥахырла мацара, иахьа ҳара ҳҟынза иааит. Ажәабжь сазҳәаз ихраҭ бзиахааит, идунеи иԥсаххьеит. Ажәабжь ансаҳаз сарԥыс цәыцәымҭа сҭагылан, аха исхасмырштзеит. Иахьагьы, уи аҭаҳмада ишиҳәаҷәкьаз исгәалашәоит. Исгәалашәоит, избанзар, убри ажәабжь игәгәаны ианыԥшуеит ҳабаҷәеи ҳабдуцәеи рыламыс! – иҳәан, иажәабжь нхациркит саб.

– Уаԥшьрак аԥыхәала, Шәачааи Шәарыҟәааи ахка рыбжьалеит. Аԥыжәларык ашәаҟь ааиларымԥар ада ԥсыхәа амамкәа иааидхалеит.

Анаԥшԥәа ари иҟалаз аԥыхәтәы шҽеимхоз агәра анырга, реинрааларазы, ауаԥы дыԥԥәазар деиԥызшьуаз ахаԥламҳәа зырԥысуаз ахатәраҟәа рыбжьарԥарԥ азырзбеит. Избаны ишьтырхыз аус мырхьшәашәакәа Егри Кәыдри рыбжьара, уаԥшьына-ԥыԥхьаза хар змамыз ауаа рыларԥеит, инахәашьым-иаахәашьым, аԥэгьеиабзиеи ирыдыргалаҟәахьоу аԥә тәыԥа еиԥш, жәлар рҽы ҟамчхәыла иалырхуаз аиҳабаԥәа лыԥшаахҟәа, иҟалаз арыԥҳара рлымҳаҟынза инаргарԥ.

Уаԥшьынаԥыԥхьаза иалырхит егьызеҕьымыз, зыбз хәшәыз, абжьшьхак рнаԥыс аупа хәылда икыду агәырза иалоу, ага аԥшаҳәа инангыланы, убри агәырза аԥа ахышәара-аԥышәара лаԥшыла игәазҭоз аиҳабаԥәа

бзиаҟәа. Арҭ ажәлар ду рхаҭарнакцәа, аҩыжәлантәык иахьырзеицшыз аизара аҿҳәара цырцәеит. Дара рыхьзала жәҩахкыла иалырхыз арцарцәа Шәачааи Шәарыҟәааи ирзырышьҭит, абригь абригь амш аҿны, абри адгьыл аҿы шәҳаҟәшәа ҳәа. Ирзырышьтыз ацҳаражәҳәацәа Шәачааи Шәарыҟәааи рлымҳаҿы инаргеит. Егри Бзыци еицырдыруаз ашлаҟәа ирзынарыцҳаз иазыразхеит, рҿа цырымеит.

Амш шьыбжьагәы нхыҳәҳәахьан. Аинраалара иазалхыз амш аҿны Аныхамца адәыцшзаҿы икылсит Шәачааи Шәарыҟәааи. Аҩыжәлантәык, дасу дара рганахьала аиҳабацәа бзиаҟәа рыцын. Аҩыжәлантәык наk-аak, иааиҩҿаны, рлабашьаҟәа нарыцәрсуа, ркәымжәыхәаҟәа рыцаҿырбо, рымсаҟеи ҟамаҟәа рымҳастаҟәа баҩышцсараха, ажәҩан иналцрааз ацеамбарцәа реицш, ржакьаҟәа шәахха иаарыбжьагылт аус арзаҟәацәа.

Гәаран уны ажәлар игылаз рыгәта Лакәа Ҭандел илабашьа аҿыҩҳәа илаирсын, иххьа хҭырца нахеицеит. Ари гәазҭаз арцыск ахьышәтҳәа дҩагылан, Ҭандел дааивагылт. Иажәа имыртлацкәа, Ҭандел илацш даацашәеит, заҕа дызшьырц зыкәтыц кьарахә атра иҭызгахьаз Шәача Ҳабыць.

Ашәымтак, Ҭанделы Ҳабыцьи рылацшқәа ааиқәшәеит. Аха Ҭандел, изаҟаразаалак, Ҳабыць саҟалажәак иамҳәазакәа, абарҭ ажәаҟәа рҿааирхеит:

– Ага иқәцсоу ацслымз ахыцхьазара здыруа, ажәлар шәхаҵкы! – иҳәан, Ҭандел иаатиршәшәаз иажәаҟәа, Ҳабыць дааишәара-сицаранатәын, ицәажәоз ашла иҿы изцымекәа, иҿааникылеит.

– Жьи-нацхи узеиҟәыхраҳа, амышәкәан илоу, зыбзада зыхәлам асаби иан лгәыцхәыхш дузалхәдатәраҳа, ацсуа хаҵагьы, иламыси иареи еиҟәыхшьа рымазам, ианамузах, еицыцсуеит акәымзар. Ажәлар ҿык сицҭацәажәаны, еицырызбаз аус иачхнысыз, ажәлар рылахь имоурц

kалазом. Изыхkьалакгьы-изыцkьалакгьы, жәлар рцәыцәгьа иқәымшәар ауам. Жәлар рхәатәы ианымшәаз ауаҩы, жәлар рыҩонытцка дмацарахоит. Жәлар рыбжьара имацарахаз, жәлар ргәыргьеи, ргәакреи, рымазеи зцаркыз ауаҩы, ахратахьгьы днарышьтуам. Уи игага гиуа, ари гәнаха згымхац адгъыл иқәларгьы, аҧсабара ихәымганашьоит, дад!

Шәачаа, сара сшәыкәыхшоуп! Шәара шьтрала, шәаагылазаргьы зхәы иатәхәаны изфо, зхы алаха бгъыц икылхны иныkәызго, аҧсуа шьтра дук иахылцыз шәоуп. Зыбзарзы ада, зыцсырзы зқыта иалымцыц шәреиуоуп. Иахьа, зцыхәала шәымҩахыцыз аус, шус хьантоу, ишшьаусу, ари еицыжәдыруа былгьы ҩацоуп. Шәара, аламыси ақьабзи рыцсы ахьтоу нткааны издыруа, аҳатыр ақәызцо уааун. Ажәлар ражәа иаграгылаз, ажәлар рҿы имацарахаз, ажәлар ражәа акапан ззеилымцо шәакәзар, ажәлар шәааи ахьырхәазгьы шәымҩахыцрымызт, са саашәыкәыхшоуп.

Ажәлар роуп жәытәнатә аахыс, ажәлари, ақьабзи, аkазшьеи, аламыси еибаркны изку. Ажәлар анеизхәыц, ҳатыр анрыҟәеибаца, ианышьтибах, цәгьара аҧыхәала ианеицамшьыц, ахаангьы хьмызг рыкәлазом.

Шәачааи Шәарыkәааи жәытәнатә аахысгьы еишьара дибаргон. Рыцәгьеи рыбзиеи еилан. Цабыргуп, иахьа, жәлары зегьы ирбо-ираҳауа шәеицәзырхьшәашәаз аиакәым шәыбжьалеит. Ашәеиқәа иалоу аҧстазаара шәацкәеит. Шәгәы ахәра ғәгәа ангәышьоуп. Аха иахьа еизаны ишәыдтәалоу ажәлар рыламыси, ажәлар ражәеи, рҳақи иаргъароуп шәгәы ахәра иану.

Аргамаду, абар, Шәарыkәаа рыхтрақәеи раҳәеицыбтрақәеи ашәзанз рхьыссы, ахы иузаҷамкуа, хәыц наҩагьа зларшәым ацә шәыла итазны Шәачаа шәнышәынтра иасасуеит. Аҧсуа иқьабз ишаҳәо еицш, ашьцса ахәцҳа дылырхуеит.

Сара аҧсреи абзареи еимаркуа ашла, ахаангьы сгәы исзаанаргом, иахьа ажәлар ишәзырызбо аус шәахыҧап ҳәа.

Дад, уа ҷкәынак, хәыҷык угәы науҧаххызаргьы иудыруазаайт, ажәлар ражәеи аҧсуа хаҧа иламыси уабҧьар шеибанамырго! – иҳәан, ихҭырҧа ааихеиҧан, илабашьа ыҧихырҧ дҩахеит, аха илабашьа адгьыл иамышьҭит.

– Саҭоумҧан, Ҭандел, ухаҧкы сҧеит, – ҳәа ҿааиҭит арҧыс наза-аазак иаҧсуа маҭәа дамбар иҧсуа Ҭандел дахьидгылаз.

Ҭандел илабашьа аҧынҧа днахәаҧшызар, убри арҧыс ишьапы ахәҿа илабашьа аҧынҧа шалаз гәеиҭеит.

– Ҳаи, дад, иҭабуп, ухы иакәуҧоз аҳаҭыр ауп сара исыкәуҧаз. Уламыси уаҧсуареи роуп, дад, абриакара узырчҳаз. Ужәлари сареи иҳакәуҧаз аҳаҭыр, усиҧбаҧәа уара иукәырҧаайт. Узлыҧыз аҧсуа жәлар роуп, дад, абри зтәышьҭроу. Егьа каларгьы, ушьҭамҭеи умилаҭи анҧәа имырзаайт! – иҳәан, Ҭандел иҿанынеихоз аамҭазы, Шәача Ҳабыҧь, дҩагылан, иаҕа Шәарыкәа Кьаҕәса дахьтәаз днаидгылеит:

– Иахьарнахыс уареи сареи ажәлар ражәа ахка ҳабжьнахит. Иахьарнахыс уҧәгьеи убзиеи рзы сҧәа сызагоуп! – иҳәан, ахка зыбжьаз аиҕаҧәа аагәыдеибакылеит.

Ажәа зиааиз Ҳабыҧь икәтыҧ кьарахә хьшәашәаза, ганха икаршәын!.. – Ҭемраз иажәабжь даалгеит.

Ари ажәабжь заҳаз аарҧәаа:

– Ҭемраз, уажәымҭа бзиахаайт! Ушьҭа мчыбжьык жәабжь ҳмаҳазаргьы иҳазхоуп! – рхәан, реаҧшыҧазаны иаатәеит ушьҭатәи ажәа змаз ныркәаа ирзызырҩуа.

– Шәара шәтәы шәҳәеит, ҷшзала! Аринахысгьы ишәҳәаша абзиакәа шәҿашәалааит. Ушьҭа, ҳара, шәааҳзызырҩы! – иҳәан, аарҧәаа рыжәабжьҳәаҩ, хынҩажәижәабака шыкәса зхыҧуаз Иуан Сиҭ ажәа

иртеит.

Сиҭ азшәах еиԥш иҵаҵа шкәакәа инапы налишьын, ихы днахашшаait:

– Сара сакәмызт ажәа зышәҭашаз, ара Беслан, Леуа, зҳәаз еиԥш, аҟазаҵәа тәан. Уажә сара, уаа гәарҭак рыхьмызг сызцашәцаз, ушьҭа иаҳҳәар егьы иаҵсам акәымзар, даара исцәыхьанҭоуп. Аха, сыхьз шәҳәазар, шәыхьз бзиала ирҳәааит. Ажәытә зны иҟалахьоу ҳәа исаҳахьоу ажәабжьк ахы сырхәыхәып, иалԥуа аабап, – иҳәан, иажәабжь аҳәара дналагеит Сиҭ.

– Ишеилашәшәра ианааилашәшәуаз, иҵсы ахаара иқьышә иқәкны, инеиҭеикуа ҳәа егьимамкәа, иҩнашә даахыцит Ҭарашь.Ҭарашь ахаан илахь еиқәны иҭаацәа дрымбацызт. Егьараан игәы иалсшаз ибахьан, иаҳахьан, аха иҩны, иҭаацәа рҿы данааиуаз, инирԥшуамызт. Есымша, игәалаҟа-ихалаҟа, ахьыр-хьырҳәа дыччо, иҭаацәа днарылатәон. Аха иахьа ччаԥшьк ацәаара илакҭа иҭубаауамызт, иаб дышьны ихәда дахшьызшәа, ҿымҭзакәа, дааин, ихы кны, ныркә акәастхарамца дныҽҳәатәеит.

– Изакәызеи, дад, улахь еиқәупеи? Иахьа угәы узырхышаз, ԥьаракыр акыр уаҳама, мамзаргьы, ус угәы хырлымшәа уҟоу? – иҳәан, дцааит, ныркә зҭатынжәга иаҿыхо итәаз иабду.

– Мап, мап, цәгьагьы смаҳаит, сыгәгьы бзиоуп, ус саацсеит аkароуп! – иҳәеит Ҭарашь, игәырҩа инмыркшкәа.

– Мамоу, мамоу, усҟангьы?..

– Анцәа, ауаа! – инаҿаршәны мап икит Ҭарашь.

– Ҳаи, жәлар рцәы еиқәацәа рықәшәааит, гәырҩала иахьа абас шәымҩахзыжьыз! – иҳәан, лоунатә даақәыпсычҳаит атаҳмада.

Ҭарашь иабду иихәаз оумашәа ибаны, иихәара иҿамшәо даанхеит.

– Иухьыз закәу здыруеит, дад, аха уара рацәак

ихьааумган. Иахьа, ус аҳ ишшәеиҳәоз, сара абра сыштәазгьы издыруан.

– Иҳаиҳәазеи аҳ? – зынза егьизымдыруашәа дцааит Ҭарашь.

– Ишәеиҳәазеи умбои, уахатәи ацых иалыршаны, зегьы шәабдуцәа шәшьы ҳәа шәеиҳәеит. Ишәеиҳәаз анынашәмызга, иара шәара шәхатақәа тәцәас шәкацаны ихәура шәтеицоит!– иҳәеит атаҳмада.

Ҭарашь ихәда наикәаеит.

– Аҳ абас шәеимҳәеи аҳтынрацы шәеизганы? – дцааит атаҳмада.

– Ааи, убас ҳаиҳәеит! – иҳәеит Ҭарашь икәшәацәгьаны.

– Ушьта сара усзызыркола. Ара сара сышьра атахзам, дад. Ус зысҳәо, ацсра сацәшәаны акәзам. Сара схәы сфахьеижьтеи акраацуеит. Икоу уиоуп, аҳ изыхиркьалакгьы шәара ихәура шәтеицарц ауп дзышьтоу. Уара ууалаганы, абна ацыбгара ахыцә акны анышә ааажны, ацсыц царта натаны, кардама ҳасабла икацаны, убрацәкьа стартәа.

Уацәы, аҳ иаҳтынрацы шәаннеилак, шәабдуцәа зегьы шәшьыма уара ҳәа даншәазцаалак, ааи, иаҳшьит рхәоит зегьы. Иара уара ухатагьы, сабду дысшьит ҳәа иаҳәа, – иҳәан, имата икаицашаз зегьы иеиҳәеит.

Ҭарашь даалаган, шамахамзар иузгәамтоз, аталарта хәычы ашьаццәа акәцаны, ажра жны иабду дынтеиртәан, днахынҳәны дцеит.

Адыркоаены ахәылбыеха, Ҭарашь дназлаз, забдуцәа зшьыз ауаа, ашәеицәацәа рхьыссы аҳ иаҳтынрацы инкылсит.

Аҳ ихан даакәгылан:

– Ишәшьыма, уара, шәабдуцәа? – иҳәан, ибжьы нтицеит.

– Ааи, ухацкы ҳцеит, зегь зымчу, ҳаҳ иаҳшьгәышьеит! – иааилагызит зегьы.

Аҳ ибзианы идыруан, ииҳәаз нарымгзар, моу шрымамыз, убри аҟынтә, рыгәрамгара зынза ихахьгьы иааигомызт.

Аҳ ажәлар ирыдиҵеит, ауаҩыгәыҩса инапи ишьапи зхьымзоз даҽакгьы. Ажәлар раҳ мап иҵәкышьас ирымагәышьааз, рхы рымагәыхьха, рыҩныҟакәа рахь иаахынҳәит.

Ҭарашь дшәеиқәара-зиқәараха, иабду дахьҭатәаз ажра дынхәыцалеит.

– Иҟоузеи, дад? – дцааит атаҳмада.

– Иубаз еицәа убеит ҳәа...

– Еилкааун, дад, еилкааун! Жәаба-жәаба рагыдык-рагыдык ицо аҵслымз шаха ыршаны исзаажәга уаҵәыцәкьа, ахәылбыеха иахымгакәа ҳәа шәеиҳәеит аҳ, ус ами? – атаҳмада имата ихы наиқәикит.

– Ааи, усоуп! – аҳ иреиҳәаз, иабду излеидырыз цьашьоилакәшьо дгылан Ҭарашь, аха егьахиҳәаауамызт.

– Уи имариазоу усуп. Уаҵәы аҳҭынрацьы еизоит зегьы. Аҵслымз шаха ршашьа амазам. Аха аҳ дшәазцааусит, ишәыршама ҳәа. Уҩызцәа зегьы рыхәдақәа рыкәаены иаагылоит. Аҳ иитахугьы убриоуп. Зегьы шәынхареи шәынцыреи, шәхәыҷқәеи шәрыхкәкәааны, иахьарнахыс шәара зегьы, иара тәцәас шәышимоу ажәлар инарылеиҳәарц иҿы анааихихуа аамҭазын: аҳ иҟынтәи ажәак уаҳәа. Ажәа аҳәара уанақәиҭитәлак, ажәлар рыгәҭа унагыланы, абасгьы, абасгьы ҳәа, умшәа-умырҳа, аҳ ихата унеиҿагыланы иаҳәа, – иҳәан, ииҳәаша-ииуша, ихымҩаацгашьа уҳәа, дазыҟацаны доуишьтит.

Адырҩаены, ҿымҭ-цсымшьа ажәлар аҳ иаҳҭынра ашҭа ду, умацәа узрыламцо иқәыртәаа итагылан. Амра анынтагьалоз, аҳ ишькылкцәа ицны, ахан даақәгылан:

– Ишәыршама, уара, аҵслымз шаха? – иҳәан, ибжьы нарылеиргеит.

Азәгьы иҿы неихымцхьеит.

– Аҵслымз шаха зызмыршаз, шәара шьапҟьаҟьараа, схәурагьы шәатәам, аха иахьарнахыс...

– Уажәа хьыла иҵыскоит, сатоумҵан зегь зымчу, саҳ ухатҵкы, сахьуҵыԥлаз! Суҳәоит ажәак аҳәара сақәитутәырц! – иҳәан, ихажәԥабжьқәа кьакьаза, абри иныс узымҳәо, арҵыск дшатҵы-шатҵәуа ажәлар дрылҟьарылҟьо иҿааихеит.

– Уақәитуп! – иҳәеит аҳгьы изымбатәбарахашәа.

Ари еиҵш згәыгьыз дарбанушь рҳәан, игылаз зегьы шанханы, Ҭарашь ихәаҵшуан.

– Ҭоуп, иацы, зегьы ирбо, зегьы ираҳауа, рагыдык-рагыдык иназо аҵслымз шаха ыршаны иузаагарц ҳадуҵеит. Ҳаргьы уи акы еиҵшымкәа гәахәас иҟатҵаны ҳаиҵырҵит. Аха ашьтахь, ҳара-ҳара ҳхы ааилаҳкын, ҳаилатәажәеит. Аҳ, ухатҵкы, аҵслымз шахақәа еиҵәыжәлам. Урҭ рыршашьақәа, иԥбоуп-ихҵоуп. Иаҳтаху убриоуп, уара иуҭаху аҵслымз шаха аиуа, маҿак иадамзаргьы, иаҳзырша, нас рагыдык акәым, ԥажәа рагыдк ыршаны иузаагап! – иҳәеит Ҭарашь, аҳ ихы наиҟәкны.

– Ааит, арҭ алақәа азәы иабду иҵсы ҭоуп! – иҳәан, иахьынзаилшоз дхәааит аҳ.

Ажәларгьы рхы ҿых, рыҵсы ҿых, ашышьыҳәа аҳтынра ашҭа ааныжьны, дасу рыԥонықақәа рахь рҿынархеит! – иҳәан, Сиҭ иажәабжь ахы неиқәиҳәалеит.

Еиҳарак, Сиҭ иажәабжь ҵьаршьеит, илакәыршьеит ныҵҷәаа.

– Аферым! Уи, Ҭарашь иабду, акреилызҵоз быргзаарын убама, иҵсаҭа ахьы ахьыршо инеиааит! – иҳәеит саб Ҭ емраз дахьтәаз. – Ари, сара мариа-мырса мырхәаҵхәаҵ ҳәа, иааиласыгзаз сажәабжь иаԥызам. Ари, аиаша уасҳәап, жәабжь ҭәҭәазоуп, иаҳәазгьы шьардоуп! – иҳәан, ҳара ҳабдуҵәа ишрықазшьаз еиҵш, Ҭемразгьы ихы зырымгакәа, Сиҭ инаидҵәыланы дааҵәажәеит.

– Уи азы аҧьабаа шәалаҳҵом. Шәажәабжьқәа ахьынзаҳараку, иахьынзалакәу, реиҷъра-реиҵәара збартоу «ашаҵәа» ара итәоуп! – иҳәеит, Қәаса, Авоу иеиҵш даалкьан.

Нырцәааи аарцәааи иалырхыз, аԥшырҭеи азырԥырҭеи иқәтәаз аԥшьԥыкгьы рхы неиларкын, акыраамҭа аус азбара иаҪын.

Сара сԥагылан, еихсыҵъыз ҳамца фархьқәак нақәсыԥсеит. Ахьҭа ыҟамызт, аха: «Амца ахы еихәлакыԥәкьамкәа, аҭаацәа шахатәоу иҵәар ҵасым», – ҳәа сеиҳәахьан сабду, убри аҟынтә ҳамца снаԥабзаҳәеит.

Уажәтәи аԥажәабжьк рлахьынҵа азбацәа ааицырҵын, нырцә-аарцә дасу ртәарҭақәа рҪы инатәеит.

– Ишәызбазеи, аҵкәынҵәа? Аԥхьахәы зышәҭада уаха? – иҳәан, ҪааиҭитАрсана.

– Ҭемразгьы Ситгьы напхаԥса деибамыргеит! – рҳәеит алахьынҵа азбацәа аԥшьԥыкгьы неиԥҪакны.

– Сара аԥсра сақәгәыҷуан акәымзар, уаха ампыл ҳара иаагеит ҳәа стәан, – иҳәеит Қәаса илахь ааиқәиԥан.

– Уара уҪыбжьашьа еиԥш акәу ҵьушьома, арҭ ажәабжьқәа рыхә шыршьо? Уара иуаҳаз заԥәык ауп иуԥшьаз, арҭ аԥшьԥык, ацәажәацәа ирҳәаз адагьы, рҳәашьа, рушьа иахәаԥшуеит. Заka ражәақәа ԥкьаны, zaka иԥшзаны рыԥи-рышәи ирыԥразааны аҳәашьа иақәшәаз иахәаԥшуеит. Абарҭқәа зегьы ангәарҭа акәхап, абри еиԥш агәаанагара зроузгьы, – сҳәеит, саргьы сеырkасазаны.

– Уара, сеыбжьашьа атәы хьаас иҟоумԥан! – иҳәеит Қәаса, исҳәаз хәычык игәы ишамыхәаз удырыртә.

– Ашьажә баауам-иԥсуам, Қәаса. Сара сеы нади уанахыччоз, акгьы сымҳәазеит, аха исхамыштзеит, – сҳәеит саргьы.

Ԥынтәарбаԍьқәа аккаҳәа ианааиларыԥса, есуаха Ҫҳәарасирымаз усгьы убранза акәын, аԥх алыԥха шәоуааит рҳәан, зегьы ндәылԥны иԥеит.

Уаха сызмыцәо сиарҭа сахьылоу, аккаҳәа, Ԥынтәарбаԍьқәа ианааиларԥсалак, сгәы аатрысуеит. Нас, иаразнак саарҭаслымны, сызга-саазга сзымдыруа, лакә мцәыжәԥак снытцакны, изхьоу-иԥсхьоу убырҭ аԥыхқәа рахь саманы иԥоит. Уахатәи азын ҵых дузза имшазо,

ҳаԥсԥәеи сареи ҳшеикәшо, сыԥсы шырхьыхәхәо, аԥәылашара иаасымнахуеит.

15

Убри ашықәсан Бзанқытан аҭаҭын аплан намзеит. Ари заҳаз ҳара ҳаума рҳәан, араион аҟынтәи аиҳабыра ҭыԥны иааит. Заҟа дестын аҭаҭын еиҭаҳази, иҭыргази анырҳасаб, аҭаҭын убриаҟара агхеит, хымԥада, анхаԥәа рыѳонқәа рҿы иԥәахны ирымоуп рҳәан, ауаа ргәырҽанзамкәа, рыѳонқәа еимырдо иалагеит. Аха уи сара хьаасгьы иҟасымԥазеит. Ҳара ҳаѳонаҭаҿы аҭаҭын аплан иҳадыз, инаԥԥангьы иалаагалеит. Сан рыԥҳаи, саби еиҭанеиҭасуа, уахын-лагьы-ҽылагьы убри аҭаҭын акәзан изҿыз. Шьыжьи-хәылбыеҳеи саргьы саарыдгылон, аха рацәак сахьрыхәоз егьыҟамызт. Амра еихагәышәара иаными◌ҳашылоз, аусҳәарҭахь ҳәа сҿынасхон.

Ҷыҷын ииуаз-ииҳәоз бзиани идыруан. Ԥсабарала ихаԥламҳәагьы ҭәҭәан. Даақәгыланы дахьԥәажәаз, азәгьы иитомызт. Аха аԥара имамызт, аарла инапы аниԥон аҟынтә, аусҳәарҭа аускәа рзы, а◌ѳгьы-акәаргьы зкыз сара сакәын. Ҳабызшәа ззымдыруаз, харантәи азә дааиргьы, Ҷыҷыни дареи ҭарԥьманс сара сакәын ирымаз. Иахьатәи анԥәа амш иааигаз, схы саам◌ѳахазакәа ◌ѳран сыҿыз. Аамҭа зынза исымазамызт аҟынтә, анхаԥәа рыѳонқәа ахьеимырдоз знык-◌ѳынтә реиҳа Ҷыҷын симгазеит. «А◌ѳнқәа реимдара акәым, уара уус узахьзондаз!» – иҳәон.

Шьжьымҭанк аусураҿы сшыҟаз, Ҷыҷын дсыԥхьеит.

– Икоу удыруама, Ҳараз? – иҳәан, ҿааитит. Нас ихы ларҟәны днеиԥхьхәыԥаашәа иун: – Иахьа шәара шәы◌ѳоны еимырдар ҟалап, убасшәа лымҳатасҟәак сымоуп. Ани абга иақәтәоу ҳагроном дашшит рҳәеит. «Ҭемраз Мҟанба и◌ѳоны еимымдазакәа, егьырҭ анхаԥәа зегьы рыѳонқәа реимдара иаҿуп. Уи аханатә аахысгьы, Ҷыҷын имԥәыжә◌ѳа дыԥакны дааигоит. Ҭемраз иҷкәын Ҳараз иакәзар, иара

ишиҭаху, жәлар рԥьаадԥәа ларха-ҩархо, иахьиҭаху, ишиҭаху амаақәа рыҭо дтәоуп» ҳәа, араион ахьынтәи иаарышьҭыз ахылаԥшҩы днаидтәаланы иеиҳәеит рҳәеит. Уи ҳара ҳицәшәо-егьиуа ҳәа акәым, аха «алаба ҟьышь, ахы укыргьы уаҟьышьуеит, аԥыхәа укыргьы уаҟьышьуеит» шырҳәо умаҳахьеи? – иҳәеит Ҷыҷын гәаартыла.

– Сабгьы саргьы ҳзыцәшәо ахаангьы иҳамамызт, агәра ганы сыҟоуп уажәыгьы ишҳамам. Шәнеиуазар, бзиала шәаабеит, саргьы сшәыццоит! – сҳәеит, Ҷыҷын исеиҳәаз акы еиԥшымкәа иаахьмызгьысшьан.

– Сара сыԥстазаараҿы, уи абга иақәтәоу дхамышҭыхәны, ддышьманны дысзыҟалеит. Абга иақәтәоу ҳәа акәын уи зегьы шишьҭаз. Еимырԥьа-еимырсуа идеибарҳәомызт, ибга кәадыр ашьхымзаҭраҿы ишырбаз атәы. Уи шыҟалаз ҳәа ирҳәо абас ауп.

Шьардын ишьхымзаҭра, ԥабыргыцәкьаны, аеуаҩ дзакәшом шырҳәацәкьоз иҟан. Шьха гылан, шьыжьы инаркны, амра нзаалааныза, ашьхымзаҭра дтатәан. Егьарааны узырҩыргьы, иҿага ҷеыхеи ишьанца хаҳәи реинԥьабжьы ахәы иқәыҩуан. Иара ашьхақәа рызбахә ала рацәак ацәажәара бзиа ишимбозгьы, ҿнак игәы ааимшәан, абасгьы сеиҳәеит: «Ауаа сазцаауеит, абарҭ ушьхақәа абас иҿиартә еиԥш, ирзыҟоуцазеи?» ҳәа. Рылаԥш цәгьазар рԥьам иануп, рыбыз цәгьазар азаз алоуп. Анҭ аԥынышқәа ак расҳәо сыҟазма. Иара ус, сышьхымзаҭра иахьавсуа сцәа-сжьы схыбзаауеит.

Абри мазас иамоу, уара иуԥамкыкәа иуасҳәоит, амала, уԥсы инахырзааны ҩыџьа рлымҳа иантакәа, сышьхақәа рзы ҳаҭеимышхароуп, абри удыруазааит, – иҳәеит.

– Каи, ҟалашьа амоума, азәы иасҳәартә! – сҳәан, сынтагыланы ацәы цысцәеит.

– Рацхьатәи сышьхыцә иқәсыргылаз бна шьхоуп. Абна аҟынтәи, аԥла изҭаз хцәаны иаазгеит. Егьи, ҩ-метрак ицоз хәархьки, хәархь маганаки, х-цҳалк аҩи ҳәа Ажьи Гыд имысхәааит. Уи ашьхымза, Ахәцантәи аҿыхәда

иқәыргыланы иаазгеит. Ахцатәи ззеит. Рыцха, ма сара иззеит ҳәа, ахаангьы игәы иаанагараны дыҟоума. Уимоу, абра ҳгәарабжьара аҟынза сышьта ирхеит, аха, «ари цасҳәа азә ишьта идигаларц игәы итеикит убама» иҳәан, дыцхашьан, дхынҳәны дцеит. Уи ус шыҟаицаз, ацыхәтәан зны иара ихата исеиҳәеит.

Наk-наk ашьха анутцарц утаххозар, акы ааухәароуп, акы бнашьхазароуп, егьи – иутахы-иутахым, иҧычны иааугароуп, ҧычрахзароуп, – ҳәа сеиҳәеит Шьардын. Уи уажәы исгәалазыршәаз ани агроном иоуп.

Ҽнак Шьардын сышьхымзақәа зҧаҷып иҳәан, ишьхымзақәа иреиҳаз акы анааихирца, шьхыцкгьы таршәмызт. Аеҳәа агәтацәкьа, кәадыр хәыҷык еихацса-еицацса иштаз ибеит. «Ааи, ашьашәы-абыжьныха утарееааит! Ари, абна илзааша абга иакәтәоу ҳагроном ибга кәадыр ахата-цата ауп. Егьарааны иуҳәахьазаргьы, улысхит ацсцәа урымго, уара агызмал!» – иҳәан, ацаца ҟацшь ибга кәадыр таршәны ицәахит.

Ирҳәоит, убри ашьтахь, Шьардын убри агроном, ууара-утахра уахьынза-назаазо, сшуцырхагамхо ҳәа уашхәа мақьацсыс иирҳәеит ҳәа. Убри инаркны, Шьардын алашәага рганахьала цхаста имоуит ҳәа. Шьардын ибжьыцәгьа знык ианиргалак, ақәыцьмақәа ҩба-хца верс ицышца иқәломызт ҳәа.

Ацаца ҟацшь Шьардын дицырхагамызт, аха сара дысчычаны дыҟан, ибыстахәашәа ихы-ицсы дачычартә.

...Араион акынтәи иаашьтыз ахылацшоы дрыманы, ақытсовет ахантәаҩы Ҷычыни, аколнхара ахантәаҩы Лади, амазаныкәгаҩи, ани ҳагроном ацаца ҟацшьи, саргьы срыцны, шьыбжьаара хәыҷык шагыз ҳашта ҳаатәлеит. Саб дааҳцылан, асасцәа ацсшәа нараҳәаны, иманы акәасқьахь дынхалеит.

Ахылацшоы дацсуан, Галтәын.

– Дад, цаара цхашьарам, иужәлоузеи? – иҳәан дцааит Ҷемраз.

– Сара с-Цәызбоуп, – иҳәеит ахылаԥшԝы.

– Узԥада, дад, Цәызбас? Цаара-ԥшаарала усыр-гәамԥит, аха, – иҳәеит саб.

– Цәызы Хабыгә иҧкәын соуп, – иҳәеит, асас, хәыҧыкгьы дԝагылашәа аакатаны.

– Ҳаи, ушәԝыкхааит, баба! Хабыгә бзиа дсымдыркәа, ашьхеи агеи, нхыԥи-аахыԥи акыр ҳаиԥныкәакәахьан. Уԥшишь, уара, ауаԝы изҳара акымзарак атахзам. Шәара шәҿы саннеиуаз, ухыԥи-ухәымпали кны, уԝуа амзырха уқәын. Абар, уажәы ажәлар рымаԥ ууеит, ажәлар рылыԥха анԥәа иуитаait! – иҳәан, Ҭемраз иемырлыбз-ԝбзкәа, гәыкԥсыкала диеигәыргьеит итәааз арԥыс еилыхха.

– Еибабарами икоу! – иҳәеит асас, даламлаԥәакәа.

– Жәашықәса рышьҭахь шәа шәҿы саныказ, Гал зехьынԥьара аԥсаԥәан инхоз. Уахьызырԝлакгьы аԥсышәан иуаҳауаз. Уажәы ишыкоу сыздырам акәымзар, – иҳәеит Ҭемраз, абригьы наԝагьарак аԥамԥакәа.

– Аԥсышәала имԥәажәакәа, Ҭемраз, уххь згеит, Аԥсны ҳаками, ҳаԥсаԥәами! – иҳәеит асас.

– Ибзиами, дад, ибзиами, анԥәа шәеиҿеимкааит! – иҳәан Ҭемраз дындәылԥит.

– Ушьҭа, ҳаззааиз... – иҳәеит иаразнак агроном ԥаԥа каԥшь.

– Шәмыццакыни, аҧкәынԥәа, ҳара ҳаззааиз аԝыза зхы иатәазшьо ара азәгьы дызбом. Баша ауаԝы каимат игәы нҳархоит ауп, – иҳәеит ахылаԥшԝы агроном иихәарԥ иитахыз заа днацыԝлан.

– Саргьы убас сгәы иаанагоит, Аҳмат ухатцкы сҿеит! – иҳәеит Ладгьы.

– Ҭемразгьы, Ҭемраз иоуп, аха иахьеи-уахеи иҳавагыланы аус ҳацызуа иҧкәын Ҳараз иаҳатыр азыхәангьы, оумак казтцаз азә иеиԥш, ҳгәам-гәамуа рыԝны ҳазлаԝаларызеи! – инацирҧызит амазаныкә-гаԝгьы.

– Егьырҭ зыԝнқәа еимаадаз анхаԥәа, Ҭемрази Ҳарази

рацкыс еицәамызт ҳәа сыҟоуп, сымԥашьозар,– иҳәеит агроном иажәақәа ашҳам рылыхәхәо.

Ишызбоз, Аҳмат днеицрашәеит.

– Хԥык ирҳәоит, азә иуҳәоит ахаангьы еиԥымсзац. Аԥызцәа еиқәшаҳатны, иахәтоуп ҳәа ирыцхьазаз акоуп абри, уара зегь ҳаиҳа уҟәышымзар, – иҳәан, иажәақәа аҟәымыг нарылирҳәҳәеит Аҳмат.

Агроном алоура иуит, ддаҕьхеит, дматхеит, аха Аҳмат дзимеиканызт, ус иҿыжәагәаны иеаанакылеит.

Саб исасцәа аазцаз ацыхәала, сара акгьы иасымҳәацызт, аха иара лымҳатасқәак иоухьан, убри аҟынтә, иааиз егьанырымҳәа, иаргьы егьимырзакәа, агәыла ҷкәынцәа даарыцхьан, цьмак ахәда нхцәаны, асасцәа рхәы дырхиеит.

Астол шдырхиара идырхиахьан. Абар, ушьта анапызәзәарахь инеирц егьрыгымкәа, татын цәаҳә еицрыжәжәак ахацәа ианкны дааԥналеит Ҭемраз.

– Шәара шәыззааиз, шәхы, иатәашьаны ицәыршәымгеит, аха сара уи аганахь ала сыламыс цкьоуп, дад. Аа, абри ататын цәаҳә иску, ацыхәтәантәи аденгь иҿаххәаз иахашәалаз ауп. Абна икнаҳан. Абриоуп, шәхацкы сцеит сынтәатәи ататын иахылаҳәаны сыԥоны иԥонаханы икоу, – иҳәан итәаз инарымцеикит.

– Сара ишәасымҳәази! – иҳәеит, ани, агроном цаца ҟацшь, ихы-иҿы гәыргьарак ныкәлашан.

Ишызбоз, Аҳмат инеиркны, еицыз зегьы ахаҳә нарыхәлашәазшәа иаанхеит. Уаҳагьы ажәак мҳәазакәа, иԥеибаргылан, абзиала ҳәагьы мҳәазакәа, инеыжәлан, ҳашта интытцны ицеит. Ҭемразгьы итатын цәаҳә импыцахаҳәхазшәа ишикыз адашьма даакәхеит.

Дук мырцыкәа, амилициа даарышьтын, аусҳәартаҿы иуцхьоит, иҳәан саб диманы дцеит.

Иаразнак ауаа рылацаны, еизырган аизара ҟарцеит. Араион аҟынтәи иаашьтыз ахылацԥоы инеиркны, ақыта

еиҳабыра зегьы аизара иалатәан.

Лад дҽагылан, аҭаҭын зыҽонқәа рҽы издырбалаз зегьы хьызҳәала, рыхьзқәа рыжәлақәа аатыркьаны иҳәеит.

Сара иахьагьы агәра ганы сыкоуп, Лад Ҭемраз избахә аҳәара аҵсра аҵәа шахикаауаз, аха уи ибон, саби сареи цәымҭхәырас ҳазмаз ауаа, азәымкәа-ҽыцьамкәа, аизара ишалатәаз. Насгьы, Ҭемраз иҽоны аколнхара аҭаҭын шырбаз атәы Аҳмат зынзагьы арзара шиҭахымызгьы идыруан Лад, аха Аҳматгьы Ладгьы уажәы рнапгьы-ршьапгьы ҿаҳәан. Ҭемраз идызцәылоз ажәа заҵәык аҳәарҭа рымамызт. Азакәан шзакәаныз ицар акәын.

Лад, аҭаҭынқәа здырбалаз ауаа рыхьзқәа ҳәаны даналга, аҵыхәтәан, абас ҿааиҭит:

– Сара егьаҽы егьа рҳәаргьы, Ҭемраз Мқанба, аколнхара аҭаҭын, дамаҭк иадамзаргьы иҽоны ицәахып ҳәа сгәы иаанагомызт. Аха цәаҳәыбжак аҭаҭын, иара ихала ицәырганы иаҳирбеит.

– Уи зегьы бзиоуп, Ҭемраз аколнхара амал ҳаҭыр ақәимҵеит, аҳәынҭқарра дацәгьычит, аха сара исмоуа, иҵкәын Ҳараз убри имбазшәа, имаҳазшәа, илымҳацәкәа ахьиқәижьыз ауп! – иҳәеит, аҵаҵа kаҵшь, ибжьы ахьынзацоз еиҵыхны.

– Уара абри дкулакуп, иҿеиу уаҽым, иҵкәынгьы иара диҽызахоит анаҳҳәоз, ускан, шәарҭ ҳаиҳабацәа, раҵхьа Ҷычын унаргыланы ҳаҵ хьыжәжәон. Илашәцаз ауп баба, иаашәрыхыз. Ушьҭа ма ирыхәҭоу иақәшәыршәозар акәхап, иашара ҳәа адунеи аҿы акрыказазар, – иҳәан, алаба иќьазшәа днатәеит Мшәылды.

– Раҵхьа иргыланы, Ҳараз Мқанба ибжьы имыхны, иусурагьы дамыхтәуп. Уи писарс данықарҵозгьы ҳәара ҳагымхазеит, аха азәгьы даҳзымзырҽоит акәымзар, – иҳәеит Гәаҵьуа ифес хылпа хәхәа ихаргыланы дахьтәаз.

– Цәаҳәыбжак аҭаҭын Ҭемраз идаабалеит ҳәа аума, уара, Мыса, Ҳараз ибжьы зимухуа? – ҿааиҭит Арсана.

– Амшынгьы цәыкәбарла ауп ишеибарку, Арсана! Бзанқыҭ жәшәы ҭзы нхоит. Жәшәы цәаҳәыбжа еизугар, ҩба-хца тонна аҭаҭын ҟалоит. Есышықәса хца-хца тонна аҭаҭын ақыҭа уаа ирцәахуа иалагар, шықәсык ала, ҳкомхоз аҕәы цәҳәы иқәтәоит. Аҳәынҭқарра иауа азарал атәы ҳҳәарым. Ара уара узхашшааua ҳәа егьызбом, баша уажәақәа азхыцра ихумцсалан. Ҳараз иаби иареи анҟәышхоз, ҳаргьы ақәыд ҳапҟомызт, Арсана, ухъь згеит! – иҳәеит дырҩагь, Мыса захьзыз агроном.

Аизара иалгеит мраҭашәамҭазы. Аҩнеимдацәа, заҟа цәаҳә, мамзаргьы заҟа дамаҭ рыдырбалаз аҟара, убриаҟара, ахынтә хәгьы, аҧшьынтә хәгьы аҳәынҭқаррахь ираладыргалеит. Дара ирыдырбалазгьы рымыхны иргеит.

Ҭемраз ицәаҳә хыбжа-ҿыбжазы, ҳҩыцьагьы ҳабжьы ҳамырхит. Убри азмырхакәа, сусура аганахь алагьы лахь сыртеит. Амала, писарс сшыҟаз саанрыжьит. Ушьҭа сахьубо сааихьеит, аха убысҟантәи ахҭыс, агага еиқәацәа еицш, иахьагьы иаасыцрымшәазакәа ишсышьҭаз мацара, сажәра инҭазгалеит.

Аамҭа зыхәра амырҕьо ҳәа егьыҟазам. Сара сыбжьы ансымырхыз аахыс шықәсы наҟьак бжьысит. Мышцәгьашьтахьтәи азхыцра еихымсыҕьуазҭгьы, ацыхәтәы еейхомызт. Аеиқәагьы амееиқәагьы неилымхзакәа иагар алшон. Саби сареи ҳус, рацхьашәа, иманшәаламхазшәа иҟалеит, аха ишыдыдуаз ақәа амузеит.

Убри аныҟала ашьҭахь, ҳазҭахыз саб Ҭемраз иабжьыргеит, иуардыни, уҩак ацәқәеи иара игәацхарала, инаганы аколнхара иалеицарц. Ҭемраз, иара иҳәан еицш, ушьҭа ицәа цомызт, ижьы цомызт, хьмызгыс имааз, акымзарак, аха изышьҭымхуаз сара сакәын. Есинҟаицалакгьы, сыбжьы сыртар иҭахын, убри акынтә ауп, еиҳарак ицәқәа иуардын инаҵакны, Лади Ҷыҷыни ишырбоз аколнхара изалеицазгьы. Ажәакала, сыбжьы

сыздырхынҳәит.

Бџьар ҭмырԥьазакәа сԥызцәа сшьа кәапеила иртеит. Шықәс дуззак ҭынч сызмырцәоз, аџааршә еиџш сгәы иҭажьыз ацаџа ԥаџшь Мысеи Гәаџьуеи уҳәа ргәаҕ, ацәацәашь еиџш инказыҭит.

Гәырԥа-гәырчыда, иԥьаԥьаза иааҳазшеит. Саб, саҳәшьа мыжда лгәырԥа аџәымыҷ жьакцеиџш игәахы ишалазгьы, иааиџшнымџазакәа, уажәгьы-уашьҭангьы, сара дарҕьажәԥаны дсывагылан. Уи абрагьы сзиуан, ешьарагьы сзиуан, еиҳәшьарагьы.

Абарҭ ахынҭа-ԥынҭарақәа зегьы рышьҭахь, сабгьы саргьы ҳгәы каршәны, дасу ҳускәа ҳаиҭанарылагеит. Уажәазы, Ҭемраз имҳәамырза хьаа дус имаз, сара аҭаацәара сахьаланамгалацыз акәын. Сара азәзаџәык сакәын, шьац зырԥьацуаз, гәыҕыртахлаҳәас имазгьы. Иахьакәым џьара саднагалар ҳәа дшәон.

«Уџҳәыс дуаҕахар еиҳа, абжьуаа зегьы раҳәақәа ҭыхны, ҕацәас иузыԥәгылар еиҳа еиҕьуп», – иҳәалон саб, еиҳарак сара иансаҳауаз. Анс иҳәаргьы, арс иҳәаргьы, ҿеирҭаныk саднагалар иҭахгәышьан.

«Дазәыкызтәыз, дышԥԥыкитәыр ибдыруазеи!» – ҳәа леиҳәон, сани иареи рхала ианааидтәалоз. Ус ишыҟаз, абра, џьара цәажәарак шсымаз саб еиликааит. Абри иара игәамџхазеит, аха сара сышҟа имырзакәа, ҿнак иҿы ааикәадырын, аџшԥы иахь дџеит.

Уҷкәын, џьара, цҳәызбак лҿы цәажәарак имоуп. Убри аџҳәызба уҷкәын дилахьынџахәхар, дманшәалахом. Еиҳарак, хылџ-цылџла дмаџьанахоит. Лара лхаҭагьы, леишәала рацәак дыцхәарам. Уҷкәын ԥ-мцак рыбжьара дгылоуп, иалихра диздыруам. Уааигәаџәкьа дыҟоуп даҿа цҳәызбак, аха уи лҿы макьана цәажәара ҳәа еҕьыҟам. Убри уааигәа иҟоу аџҳәызба лҿы уҷкәын аус аниоу, дманшәалахоит, дмышхоит, дцыххоит. Хылџ-цылџлагьы

деицатәы, дмарымажахоит. Акыр улшозар, убри уааигәа иҟоу аҧхәызба уҵкәын дилахьынҵахартә аус азыжәу!» – ҳәа саб аԥшԥы дынтарԥшны иеиҳәеит.

Саб ибзианы дидыруан, уааигәа иҟоу аҧхәызба ҳәа аԥшԥы дызҿыз. Лара лыдагьы ҳааигәа азәгьы дыҟамызт. Уи Шьардын ицҳа лакәын. Иара аԥшԥы ихата иеиҳәаанзагьы, саб абри азҕаб дигәаԥхон. Длаԥшыҟәҵангьы диман. Лаб дԥашьамызт, лан дԥашьамызт. Лашьцәа, лаҳәышьцәа уҳәару, анцәа ишиҳәара инхоз ракәын. Саргьы снылышьтаԥш-аалышьтаԥшлон уи аҧхәызба. Рыԥны снеихьан-сааихьан. Ҳаҵәгьеи ҳабзиеи еилан, нырцә-аарцә ҳанхон.

Ҭемраз аԥшԥы илеиҳәаз зегьы сан илеиҳәеит. Сангьы, ҽнак днасыдтәалан, саб иаалеиҳәаз зегьы, акы аанмыжькәа исалҳәеит, аха атак лысымҭеит.

Иманшәалахаша, уахык, убри азҕаб лаб сасцәаҟәак изаауан аҟынтә, ахәлбыеха, сабгьы саргьы ҳизнеирц ҵкәынак иҿала саб изааиҵхаит. Саби иареи еицтәоеицгыло, еицныкәо-егьиуа, уиакара еиԥызара ааигәа рзеиламызт, аха ус еибабон. Азә даачмазаԥхаргьы, ҷаԥшьараҳәа, дара рахь ҳара ҳтәҟәагьы цалон, даргьы лассы-лассы ҳара ҳахь ихалалон.

Изакәу сыздырам, уи ауха саб ԥьара дахнагеит, аха сара сҵеит. Ҽыц иззахыз скәымжәи скабеи, сҟама, сфицарцка тапанча уҳәа, хар сымазамкәаҵәкьа сеааиласҳәеит. Дареи ҳареи ҳабжьара шьахәа-шьаҿа шҳабжьамызгьы, сеы аакәадырны слаҟәтәан, иахсырцууаз, иаразнак, нырцә ахәы снаԥхашәалеит.

Аԥшәмаҵәа схамшәало, исеигәыргьаҵәа сааеыжәырхын, аԥныка снаргеит.

– Ҭемраз дзымаазеи, дад? – Шьардын иаразнак дсазҵааит.

– Саб аара даара иҭахын, аха абрахь ԥьара дахнагеит, – сҳәеит.

– Ус ак шыкалаз, акәымзар сҿы ҵиеуамызт, – иҳәан,

дындәылпит.

Сара саннеи, агәыла ҷкәынцәа ааихьан, асасцәа ракәын иззыцшыз. Ус рацәак мырцыкәа, цшьоык аецәа аштә иааталеит. Снацшызар, аштә иааталаз аецәа, ани, ацаца кацшь, Мысагьы дрылан.

«Ацыбра зцәымгу ицынтә итиааусит» ҳәа дабаанагеи, абга ицҳааит аасгәахәит. Аиаша уасҳәап, даара иаасцәымыцхеит. Аха исурҳәоз, исынмырцшкәа, сеааиқәыскит. Ианаахала, асасцәа рнапқәа анаарымысх, цәымг-цәыбза, Мысагьы инапы ааимсхит.

Иааиз асасцәеи ҳареи, ажәытә-аҿатә, ажәабжьқәа еибыҳәо ҳаштәаз, иааиламырцҳазакәа ҳхәы дырхиеит.

– Шәнапы зык нақәышәтәа, сысасцәа, шәхатқы сцеит! – иҳәан, ацшәма дааҳалагылеит. Асасцәагьы, ацшәмара, зеазкуашәа игылаз саргьы, ҳнеибарцшқәан, еиҳабыеитцбыла ҳнапқәа зәзәаны, астол ҳнахатәеит.

Уи ацшоы лахьынтас иситаз ацҳәызбагьы, адырдхеицш, дыкәгьыжьааны ҳамат аура даҿын. Зны-зынла, ларгьы саргьы ҳалацшқәа ааиқәшәалон. Усҟан лара ишызбоз даахәацы-хәацшьхон.

– Ҷьаракыр сахьбыхәо акрыказар, схы бхызбаауам! – сҳәеит, лыхьз нытцакшәа иаасҳәан, еимкьарак схы инархәаны.

– Итабуп! – лҳәан, ччацшьк лыблақәа инархырҳәҳәыланы лҷыналхеит.

Убыскан сан исалҳәаз, ҿыцххараза сгәаца интсыжьын, еитанасгәаласыршәеит. Еитаҳәашьа змамыз цәаныррақгьы, схы инаркны сшьапакынза инасгәылсит. «Егьарааны исҳәахьазаргьы, абри ацҳәызба лҷы саангылоит!» ҳәа гәанылагьы ҿа сҳәеит.

Зегьы ҳнеикәшаны аишәа ҳнахатәеит. Ани ацаца кацшь илацш аалхмырцазакәа уи ацхәызба амат ахьылуаз длыхәацшуан, аха лара иара иахь зныкгьы дхьамцшыцызт. Сыблақәа ныцыркәырны, урт зегьы сылацш ицызгон.

Лареи сареи уажәы-уажәы ҳалаԥшқәа ахьеиқәшәоз, уи сара сгәалакара арбзион, исҳәоз-изуаз, еиҳа схы-сгәы азҭанаԥон.

Аԥшәма аишәа ахаҽы днатәеит. Анцәа улыцха ҳаҭ ҳәа ҵәыцак-ҵәыцак зегьы иаанаҳкылеит. Ҵәыцақәак еиҭа неимаада-ааимаадақәеит. Убри ашьҭахь, аԥшәма дԥагылеит:

– Сысасцәа, сшәыкәхшеит! Чеиԥьыка хәыҷ, чеиԥьыка ду ыҟоу аҳа, стол хәыҷгьы стол дугьы ыҟазам. Хԥык ахьтәоугьы еиҳабык дрымазароуп. Уаха истоу сысасцәа ҳатыр шәыкәҵаны, шәзыцсоу ала шәымԥацызгаша ҷкәынак ихьз сҳәар шҵажәбари? – иҳәан, асасцәа ихы нарыкәикит аԥшәма.

– Ҳазыразуп, Шьардын, уххь аагеит, уажәраанзагьы далхтәын! – рҳәан, асасцәа инеицырҳәеит.

– Шәымеида ансоу, ихьзгьы сҳәар стахуп. Уара, баба, ари аԥыза аишәа хәыҷ акәым, еырԥымтак иҟоу аҵаул чарақәа реғьы, асасцәа дахьқәа пату рыкәҵаны, аԥшәма ичеԥьыка ырхааны, ирԥшзаны изныкымкәа имԥацызгахьоу уоуп. Уаха насыц змоу сара среиҧъуп. Аханатә аахыс ешьара ззеибарго, зуаԥреи зыламыси ееила издыруа сыкәлацәа бзиақәа стоуп. Убырт ишрыкәнагоу исызныкәугап ҳәа суқәгәыцны, счеиԥьыка хәыҷы ахьзгьы ахьмызгьы унапы ианысцоит, хьмызг уқәымзааит, зыцәгьеи-зыбзиеи еилахәу, ҳгәыла, ҳқыта аписар, Ҳараз Мқанба! – иҳәан, сыхьзи-сыжәлеи аатиркьеит.

Аиаша уасҳәап, иаасцәымыцхеит.

– Асасцәа бзиақәа ҳтоуп, урт рыпатуқәҵашьа сара еесиԥәа сақәшәарым-егьим! – сҳәан, схы снахашшаашәа зуит, аха иҟалаша ҟалахьан, нас, саргьы уеизгьы-уеизгьы, схы қьан ақәымцаҵәакәа сеааныскылеит. Аамтаҵқәак ирылагзаны, астол иахатәаз сылаԥш иаатцызгеит. Ишызбоз, Мыса иԥштәы ааиҵсахит. Иаразнак игәастеит, уаха аталбошьра азыхәан аԥшәма сызбахә ахьиҳәаз

шшьыцигаз.

Ҳ҂ынаҳа аԥҳәызбеи сареи ҂аԥхьа ҳалаԥшқәа ааиқәшәеит. Абыржәыцәкьа дышҵьычуаз днақәыскызшәа лхы ахьылгара лмоуа даашаҵәы-шаҵәит, убриакара ицхалшьеит. Аха уи збаз лареи сареи ҳамаԥара шҳакәыз анаалгәалашәа, егьқамлазазшәа лҷаалыртынчит.

Асасцәа сныҳәаҷа ржәит. Аԥыхәтәан, Мыса иаҵәԥа аашьҭихит.

– Саргьы иааныскыларԥ сҭахуп ҳталбошь иныҳәаҷа. Уныҳәазааит, ажәлар рҷы аус ууеит. Аабыкьа хәыҷык ушьаԥәхныслазаргьы, уеыхаԥа зынза укармыжьит. Даҷазны ум҂ашьаait. Жәлар ртәи рҳақи цәгьоуп. Урҭ знык ирычҳаргьы, ушьҭан ирзымычҳар ҟалоит, – иҳәан, ҵәқәак насылакшаны, иаҵәԥа ыжәны иныкәиргылеит.

Аԥшәмеи асасцәеи алаҷырымҭит, аха аԥшәма игәамԥхеит Мыса ицәажәашьа. Асасцәа иахырҳәаара рзымдырит. Сара иасҳәаша сзымдыруа сыҟамызт, аха аԥшәма исасцәа зхиԥхьалаз ачеиԥьыка сзаҕрамгылеит. Убырҭ раҳаҭыр азы уи ииҳәаз, ишҭасмыгзара иҟоузеи, аха сҵәа иҭасыгзеит.

Иреиԥәа-иреиҳа, гәынамзарак аасԥшнмырхалазакәа, ҂аагылан, сыемырзажәҵәакәа, сагьажәамырԥказаҵәакәа, аԥшәма ҳаҭыр иқәԥаны иаҵәԥахә ааныскылеит. Уеизгьы-уеизгьы абри аԥаԥа ҟаԥшь уаҳа жәа ҭынхак ҫҫеимыжьуазар, аԥшәмеи асасцәеи раҳаҭыр азы исычҳарԥ сызбеит. Адунеи ахаан лакьакьа змоузаԥ азә иеиԥш, иахмырԥкьаҵәакәа сыччон, сыхәмаруан.

Асасцәа азәазәала рныҳәаҷақәа ааныскылеит. Аԥыхәтәан Мыса иныҳәаҷа аашьҭысхит.

– Анцәа уиныҳәааит, Мыса! – схы наиқәыскит. Зегьы, абга иақәтәоу аԥаԥа ҟаԥшь шырҳәоз, ихьзԥәкьа аархашҭын, Аԥаԥа ҟаԥшь ҳәа ихьзхаланы иҟан. Аха сара ара убриакара саҫанакит, ихьз аасымҳәар ада ԥсыхәа сымамкәа. – Мыса анцәа уиныҳәааит, узԥааиз раҳаҭыр

азы уаха уаргьы усасуп.

– Ари арцыс ҳара дҳацымҩахымцзеит, амҩан дҳақәшәеит, иххь згеит! – иҳәеит асасцәа руазәы.

– Ишца, уара, сара Чагәына рыцҳа иеицш, исам-ҳәазакәа сааз цьушьома? – иҳәеит Мыса ихы насықәкны.

Чагәына захьзыз сабду иакәын. Иахьиарымҳәоз акәым, иахьиарҳәозгьы дызнеиуамызт. Уаҩы чмазаҩык иакәын. Аха убригьы схы инықәскын, исычҳаит.

– Чагәына ҳәа узҽу, уара уеицш иҟаз иатәашьаны иеышькыл диркзомызт. Аха иахьа дыкагәышьам, идунеи ицсаххьеит. Уи избахә ахьуҳәазгьы, уҳәашьақәагьы уатәасымшьеит! – сҳәеит, рацәак сацрамлакәа.

– Сара уеизгьы-уеизгьы ухы зқәуцаша егьсымҳәеит ҳәа сыкоуп. Чагәына иамҳәазакәа ачараҽы днеизар, иҟалазеи оумас? – иҳәеит, ихәда адашқәа налырпыкканы. – Насгьы Чагәына рыцҳа аҽы дақәтәазомызт, гәыжьын есымша дзықәтәоз ҳәоуп ирҳәо! – ҳәагьы нацицеит.

– Агәыжь Чагәына иакәым, Абрыскьылгьы гәыжьымзар даҽакы дақәтәазомызт. Насгьы, агәыжь ашькыл амазам ҳәа аума ишудыруа, Мыса, баба? – иҳәеит, асасцәа реиҳабы астол агәтахьшәа дахьтәаз.

– «Агәаа рысакаса Кацатәык иеанижьлон» ҳәа, уара уалазцазеи, сааукәыхшеит, азәи сареи акы ахьеибаҳҳәо. Усасызар, сатамыз, аха сасцас уҟазар…–- ихы-иҽы абжа ааирччашәа иуит Мыса.

– Ара уаха уара удагьы ауаа тәоуп. Аиҳабы дузымдыруа, аицбы дузымдыруа, ма узтоу ацшәма ичеицьыка ҳатыр акәуцар!.. – иҳәеит асасцәа ирыцыз арцыск.

– Уара ухы хәымкәа, ахәырбгьыц ақәумцан, арцыс, иакәҩар, ақәхра уадаҩхоит, – иҳәеит, Мыса, ушьта дыцкьаргьы цәгьа имбо.

– Уареи сареи ееила ҳаибадыруеит ҳәа сыкоуп, сымҩашьозар? – иҳәеит асас.

– Уиала иуҳәарц иутахузеи нас? – иҳәеит Мыса.

Судыруазаргьы, сара сыжәлантә, атубар ихәлаханы азәгьы дымцсзацызт! – иҳәан, уи аҧкәын иахьихьцәкьоз днақәыҷәҷәазшәа иеацшынҵазаны даатәеит Мыса. Атубар акәым ацсызбаѡгьы азә дашьхьеит. Атубар дашьызаргьы иара итәакәын, заарахмызт, ҳәаарахмызт. Амала, Цанбак, аҳәаҧьычразыҳәан, иҳәацәа даҵаҵаны аусҳәартахь дкылрымгацызт, насгьы урҧ рыжәлантә аҵҳа иатаҿаҳәаны азәгьы дрымшьзацызт! – иҳәан, абарҧ ажәакәа ахызаҵәкәа реиҵш инеиҿеирпкkеит.

– Ҳаи, уҵсыртә Аҵьакьбақәа рҿы иабаауеи, уашәа аҵсымѡа ылыркааит, уара узтынхаз! – иҳәан, итапанча аатицааит Мыса. Аха ахаршалаха имҭакәа, еҕьи арцысгьы иҭапанча аатиган, nak-aak инеиҿагылт.

– Ижәуазеи, дадраа! «Ачеицьыка еицызфази акыкахш зыбжьоуи», – рҳәоит. Убри иаҧыданы, ачеицьыка аҕа иабҵьар иҟәнаххьеит. Угага узахыҵараҳа, ачеицьыкагьы иахыцахьоу ҳәа мчы ыҟазам. Ачеицьыка шәахызыцхьалаз аҵшәмагьы ихы шәамцшкәа, абри шәхы ишцақә-нашәыргеи? Ишәцьысымшьеит, абаа! – иҳәан, астол днахыҵын, nak-aak днарыбжьагылт аҵшәма иашьеиҳаб.

Даргьы уаҳа ажәак атаҳмада ицымҳәазакәа, ртапанчақәа рытраҟәа инартарцеит.

Абри ауаkьан-чаkьан ашьтахь, еиҭа аҵәыцақәак рыжәшәа kарцоит асасцәа, аха уи ауха аҵшәма истол Мыса еилеигеит. Аҵшәмагьы, абри даасымцхьакәа, цытк сара исыҟәындаз иҳәо даакатцаны, аҵәылашамҭазы астол днахыцит аҵаҵа kаҵшь.

Ҳамаҵ зуаз аҵҳәызба дахьынатцыслакгьы ибла аҵыхәа лхиршәомызт, аха лара, имашәырынгьы зныкгьы дихәамцшит. Убри агәаҧгьы сара исхигарц даҿын уи, аха еҕышилымшоз ибон.

Амра аныѡхашылоз, асасцәагьы ашҭа инҭыцит.

Убри ашьтахь, шыҟәсыбжакгьы мцыцкәа, уи аҵҳәызба дсынасыцхеит.

Иахьагьы лассы-лассы иаасгәалашәоит саб аԥшԥы иеиҳәаз. Уи аԥшԥы ииҳәаз машәыршәа иаҟәшәоу сыздырам, аха анцәа иԥьшьоуп, ԥьарак аҧстазаара сатқәазаргьы, даеаԥьара сманшәалахеит.

Абри уажәы абра инанысԥо зегьы, рацәак зцазымкуа хтысқәазаргьы, исыхшаз иреиҳабу уара уоуп, иудыруазааит. Ауаԥытәыԥса зны длаҧсахоит, зны дҳәаҧсахоит. Аҧстазаараҽы зеиԥш ҟамло егьыҟазам, иутаххар ҟалоит уаҧхьаҟа, иудыруазеи...

...Сзыцхьоз саб иуаз ажәа насыркын, сшьамхы иныҟәсҧеит. Зыцәгьеи зыбзиеи еиҟараз саб идунеи зы-мшын снапцын, иҧсны ибзахаз азә иеиԥш, уажә сара сдунеи иашаҧәкьа снықәԥшит. Азныказы, зынзак ихаарадазшәа збеит. Иаасыкәыршаны избоз, исаҳауаз акы сгәы азырҽыхомызт. Сылаԥш ахаҳә еиԥш ихьанҭаза, ҳашҭа иқәгылаз ҳшымҳа ашьапы иадшанхалон. Мышкызны, абри сара сеиԥш, аҧстазаара иалагәыргьоз, иалаҧәуоз ауаԥы, лаҧәарзасрак аиҳа зхымпыз ихтыс мышкәа, аԥхыз еиԥш сҳанто сышрылаз, иахьаанага сзымдыруа, ԥаԥхьа, абжьы маза аҳауа иналыхәхәан, аҽаанахеит. Уи абжьы ҧәажәон абас:

"...Ушьҭа, сара усзызырԥ, Адгәыр! Уара уаб Ҳараз ихигахьаз агәаҟрақәа зегьы иреиҧәаз, иажәра ааныа дызражәыз, аҟалаа уара иуҧеикит, иудыруазарҧ итахымызт. Аха Ҳараз иҧкәынра инаркны, иажәра ашә-гәашә аҟынза, ихигахьаз уара иудыруазарҧ итахын. Икалап, уажәы иуасҳәараны икоу ахтыс Ҳараз уаҳәара ихашҭзаргьы, икалап, еитасҳәахуеит, иудыруазарҧ итахымзаргьы, аха сара иуцәыззом, иудыруазааит! – ицәажәон абжьы.

Уара уашьеиҳабы дыҟан. Аха дшыхәыҷыз, уаб иашьа ица машәырны дидыԥсылеит. Уи шыҟалазгьы абасоуп. Аены, уан лымацара лакәын аԥны иахыз. Уашьа дхәыҷын, уаб иашьа иҧеи иареи шәара шәҽы ихәмаруан. Уан агәылара днеиит, хшара дзауаз лгәыла леилыргаразы.

Убрии убрии рыбжьара, атҙамц аҫы икнаҳаз ашәақь аакнырхын, ишыладырха-ҩадырхоз, иааҭкьан, ишысҳәаз еицш, уашьа еиҳабы ахы иқәшәан дҭахагәышьеит.

Абри даара ихьааигеит уаб. Аха иҟаицарыз, имала ижьы изымфеит. Амашәыр зымпыцкьазгьы иашьа ица иакәхеит. «Амала, уаб иашьа ихәычы дишьыцәкьарц иақәикит, аха аҧкәын ианшьцәа рахь дганы, акыраамҭа дцәахны дрыман. Убри ацыхәала, жәашыкәса ашәы ааишәымхзакәа ишәын уаб иашьа. Аҧсы гәырҩа атцкыс, абза гәырҩа еицәахан, ҭаацәак рхы ахькыдыркьара рзымдыруа, ашәзанз иаганы итәан. Убри ашьҭахь ауп уара уаниз.

Аамҭа иуханамырштуа егьыҟазам. Ахаштра ҳәа, уаб рацхьатәи ицсы иахылцыз ихшара, цсраенынзагьы хашҭшьас имоузеи, аха еиҳа ихышәашәеит. Уара уани еиҳагьы, угәыжьжьаганы уизыҟалеит. Зегь акакәын, уаб акыр иқәра анифагьы: «Ари ахәаша уажә дыҟазҭгьы, абни арцыс иеицш дҟалахьазаарын», – иҳәон иҷкәын иқәлацәа анибалак. Уаб убри инаркны ихәычы ихьз иҳәазомызт. Ажәакала, убри ахыжә еицш игәы ишалаз, инарцәыма дыҟәлеит. Зегьы акакәын, абри мышкызны иуаҳар ҟалон, иумаҳаргьы ҟалон. Аха мышк-ахамышк ацыхәала зны еилумкаар ҟаломызт аҟынтә, уажә уасиатк иаҩызоу уаб инап ҩымҭақәа уахьрыцхьо, абригьы заа иудыруазар еиҧуп ҳәа исыцхьазеит. Ари зыбжьу сызустоу аилкаара уашь-ҭамлан. Ма унасыц уқәҫнатит, мамзаргьы, дыҟоуп, ацшырта иқәтәоу зегьы ирхылацшуа, зегьы збарҭоу азәы. Ирацәазоуп макьана дгьыли-жәҩани ахьеивцоу, ауаатәыҩса рыцха рзыхәан имазоу, ирзымдыруа адоуҳақәа. Уи акәым аус злоу, сара иуқәҫысымҭыр, иҟалон абри амаза ахааназын уара узыхәан изыр, ицсыр".

«Изыр, ицсыр» – ацыхәтәантәи ажәақәа схәы-сжьы неиларгьыланы, абжьы ажәҩан цада инацаз ицеит. Убыскан,

сынҭагылан ҭоуба зуит, сгәы иҭамкәа, схы иҭамкәа, сықәҫызҭыз абжьы маза сҫы иааҭыхны, цҫраҽнынза, цьара ишысымҳәара, саб усгьы идунеи иццаххьан, аха сангьы ишылсмырдырра ҳәа. Илзым-дыруазааит, сан иахьанза сара исцәыцәахны илымаз агәыр҃оа, абжьы маза сықәҫыҭны ишсанаҳәаз. Лгәы ртынчны, лынарцә м҃оа дықәлааит саб иеицш.

16

Ҳараз и҃оымҭа аартны ацхьара салагеит.

Аҭаацәара саланагалеижьҭеи ҫ҃оышықәса цхьан. Аколнхарақәа реиҫкаара иасакьаҳәымҭаны ианык҃аз аамҭазы, ҳ҃ҟытсовет ахантәа҃оы Ҷыҷын бзиахә, иааиқәшәан, ицстазаара далцит. Уи сара сзы игәыр҃оа дуны исзык҃алеит. Рацхьатәи амш, ҳ҃ҟытаҫы ауаа санрылагыла инаркны, Ҷыҷын сара сзыҳәан, дагьсҫ҃оызан, дагьсабын, дагьсеиҳабын. Иахьа уажәрааанза имцәыжәҫ҃оа сыцагылан, лацшыцәгьеи-ҫацшыцәгьеи, иаасыкәыршаны ашҳам исыларцоз зегьы, аҭәҳәеицш, Ҷыҷын ихыдеитәуан. Ақыҭа амилициара инаркны, аписарра ак҃ынза, сызлашаз, еихьзарас исымаз зегьы иара ибзоуран. Адоумыжьха иеицш, сшьапы сықәмыркьысзакәа, ауа҃орахьы скылызгаз иара ихаҭа иакәын. Аҳалалреи, аразреи, ауа҃ореи мычра рымазар, Ҷыҷын рыцҳа адгьыл дақәлахар акәын, аха иааг, абзиаразы абзиара ык҃амзар акәхап. Иара адгьыл насыцдагьы хьа-цәгьа, хьа-бзиа шцамам! Цәгьагьы бзиагьы, азәгьы деилнахзом, акәымзар, абни и҃оызагьы макьана адгьыл ац҃оахара абаиҭахыз.

Аҫсы анышә днаҭаны, ҳнааихбылхыць ашьҭахь, ҿнак, ашьжьымҭан сусураҫы саннеи, На҃оеи снеицхьеит. На҃оеи акыраамҭагьы ихы лар҃кәны, ҫымҭзакәа истол дахатәан. Нас ихы даа҃оахан, ҫааиҭит:

– Аира зшаз аҵсрагьы ишеит, Ҳараз. Дҳаҵхеит Ҷыҷын иаамҭазамкәан, аха иҳамчгәышьои, акымзарак. Дыќанаҵ, иуааҩәлари, иқытеи, иҩызцәеи рзыҳәан дыќан. Хынҩажәижәаба шықәса знигаз ипсҭазаара амҩа, дымшәа-дмырҳа, даахьаҵшны данҵшылон. Данҵшылон, ипсҭазаара амҩа, избанзар, Ҷыҷын дызнысыз амҩа, џьара, шәышәырак амамызт. Имҩа ахы инаркны, аиқәҳәаларҭа аќынза, абызҩыц еиҵш ицқьан, џьарамзар-џьаргьы наҩагьарак анукаауамызт. Ари Ҷыҷын изы жәлар ирхамышҭуа, зра-џсра зқәым, инапылаќаҵарам баќоуп ҳәа сгәы иаанагоит.

Иахьагьы иҳалоуп Ҷыҷын иқәлаҵәа, зыпсҭазаара амҩақәа ихьаҵшны аныҵшылара ззымгәагьқәо. Урҭ, аагылазаргьы, рылахь рнапы аҵыракны ауп ишныќәо, рышьҭахьќа иамхахьаҵшыр ҳәа ишәоит. Ишәаны ихьаҵшуам урҭ, избанзар, рхәыҷра амаа алгарҭа инаркны, ражәра итаргалаз рымҩа анҵәамҭа аќынза, адагьқәеи аматқәеи аныжьланы абрааныза иааит.

Ҳараз, уара уеыбгаҿы уназо уанықала инаркны, Ҷыҷын имаќахы уадҳәаланы уиман, дуқәгәыҵуан, ҳатыргьы уқәиҵон. Уажәы иара аҵаҳәарҭа дыќоуп, уара амҵхәарҭа, сшьамхы иахысаанза иаҳауеит. Ипсра шықәсык аиҳа шагмыз, иареи сареи ҳахьеиҵәажәоз: «Сара ушьҭа сықәрахь снеиуа салагеит, саапсеит. Лассы џсшьарагьы сҵозар акәхап. Амала, уара угәы итазааит, абыржәы иуасҳәо. Сара сышьҭахь, ақытсовет ахантәаҩыс Ҳараз дкаҵатәуп. Иудыруаз, уи сара дсеиҵшхом, дычқәыноуп, аҵара имоуп. Даагылазар иқытаҿы дыќоуп. Иуааҩәлар рыпсҭазаареи, рќазшьеи, ргьамеи реиҿыхыртақәеи ибзианы идыруеит. Хар имазамкәа аҵышәагьы имоуп. Дразуп, ауаҩ изыҳәан аҵәгьа итахым. Иламыси иуаҩреи хәашьым.

«Хы-џсыргьы жәа џсуам, абри уара угәы итаз!» – ҳәа сеиҳәеит. Аха сара, иара данҵсы ашьҭахьгьы, абасгьы-

абасгьы, абри ауаҩ иҳәахьан ҳәа, азәгьы илымҳа аҟынза инасымгацызт, иахьа уара иуасҳәоит акәымзар.

Уажәааигәа, араион аҿы аицәажәара ахьҳамаз, Аҳмаҭи актәи амазаныҟәгаҩи: «Ҳараз ақытсовет ахантәаҩыс иҟаҵаразы уара угәы иаанагозеи?» – ҳәа исызцааит. Сара исурҳәооз, раҵхьа иргыланы, имзакәа ирасҳәеит абыржә иуасҳәаз, Қычын иуасиаҭ. Ирасҳәеит саргьы убри сшазыразыз. Ажәакала, уаҵәы араиком ахь иуцхьараны иҟоуп, ухымҩацгашьа уазхәыц! – иҳәеит Наҩеи.

Аҵсра сақәгәыцуан акәымзар, сара Қычын дузза ихаҭыц аҿы ҭаршынс сызбахә рҳәап ҳәа ахаан сгәы иаанагомызт. Уажә иааҭырҟьаны, абас ҳмазаныҟәгаҩ иансеиҳәа, аиашa уасҳәап, исҳәара сзымдыруа саа-ҳәалахеит. Аха, нас, ҿырцшзагас акәымкәа, гәыкала сгәы иҭаҵәҟьаз аахтны иасҳәеит Наҩеи.

– Акы еицшымкәа ҭабуп. Сара агәра згоижьҭеи акырцуеит, дааныа анцәа унеимышьҭаait, Қычын рыцҳагьы уаргьы, нахьхьынтә аахысгьы сзыцсам аҟара пату шсыҟәшәаҵоз. Уара, «уара» ҳәа аҵсышәаҳәароуп, саҭоумцан, иахьагьы ешьа еиҳабык иеицш усхылаҵшуеит, аҿеи сақәшәар, сманшәалахар уҭахуп. Аха иуцәымзакәа иуасҳәарц ҭахуп, ақытсовет ахантәаҩра сара макьана исцәыхьанҭоуп, сымч ақәхарым, шәсырцхашьар ҳәа сшәоит! – сҳәеит, схахә ылымхыкәа, гәыкала.

– Заka шыҟәса ухыцуеи, Ҳараз – иҳәан, иаалырҟьаны дсазцааит Наҩеи.

– Ҩажәи хәба шыҟәса срылган, ҩажәи фба сырҭалеит, – сҳәеит.

– Дареи уареи ахаҳә-мҿыхә шәыбжьажьуп, ҩажәихәба шыҟәса зхыцыз, иҟарцаша ҟаҵаны, ахаан азыҳәан рбаҟақәа ргыланы, здунеи зыцсаххьоу ауаа рацәаҩуп. Уара ушьҭа ухәычу ҷьушьозар, уҩашьеит. Абыржәы иулымшаз, абыржә иузыкамҵаз, ианбыкәу ианулшо, ианбыкәу ианыкоуцо! – иҳәеит Наҩеи, исҳәаз зынза

ихахьы иаамгазакәа.

– Усцәкьоу?! – иааԥьашьашәа инаиатаскит.

– Избан, усцәкьа? Иуа Кәаҕәаниа данԥсуаз, ҩажәихпа шықәса заԥәык ракәын ихыԥуаз. Аха иҟаиԥаз, иаҳзынижьыз абанзаҟоу?! – иҳәеит Наҩеи.

– Ааи, шьта!.. – сҳәеит, уаҳа исҳәарыз анысзымдыр.

Амазаныҟәгаҩи сареи уаҳа еибаҳамҳәеит. Амала, уаԥәы ашьыжь аусҳәартаҿы ҳшеиқәшәаша неибыҳәаны, ахәылбыеха Наҩеигьы саргьы ҳнеиԥырԥит.

…Дук мырԥыкәа араион аҿы ҳқытсовет ахантәаҩыс сшьақәдыргәгәеит.

Уи сара сеиԥшԥәкьа деигәырҕьеит иара Наҩеи ихатагьы. Ақытсовет ахантәаҩыс сыҟаԥара сара сзы хтыс духеит.

17

Амҟанбақәа рԥәашьхәы зкыз Ҭемраз иакәын, избанзар, ажәлантә рҿы иара дреиҳабын. Саб иҩны акәын, анԥәарныхәара инаркны, егьырт аныхәагатәқәа зегьы ахьыҟарԥоз. Амҟанбақәа тыԥха лԥа дагымкәа, ахәыҷы инеиркны аду иҟынза уахагьы ҳара ҳҿы еизеит.

Ашьыбжьышьтахь, хәыц сиқәаԥәа зламыз ауасахша кәырбан, атәыҩа хыршақәа ирынкны иааргап, Ҭемраз иаԥхьа иаадыргылеит. Иахьагьы иԥьасшьоит, хәыц сиқәаԥәа зларшәымыз ауаса саб иахьиԥшааз. «Ажьи Самԥал имысхит», – иҳәеит. Мчыбжьы наҟьак убри ауаса дашьтан.

Ҳшыжәлантәыкызгьы, ахәыҷқәа ҳаԥхьа инаргыланы, ҳашта иқәгылаз ҳахьаԥа ду амԥа зегьы ҳшьамхышланы ҳаагылеит. Амц цыруазар абжьы уаҳауан. Саб зхьамԥшла иҿи инапи зәзәаны, уаҩ инапы иеимыркыцыз шуқьат мпахьшьыла иааирбеит. Аҿыхәа иҿабылгьазшәа,

дкәашккараза, инацәкьарақәа ицаца иналишьын, имака нкаршәны, иблуз шкәакәа иеихада инахықәсуа, ихәда аҳәынцәарақәа ыцарбака, мрагыларахь иҿы рханы даагылеит. Саб иуаса, азшәах еицш, арҕьа тәыҩа ианкны, иацхьа инаиргылан, ҿааиҭит:

– Зхьышьаргәыца сакәыхшоу, анцәа ду! Сгәахәтәы сахьугзеит, сахьумырхәит. Аринахысгьы ҭаацәаныла лацшыцәгьеи-ҿацшыцәгьеи ирцәыхьча, хыхьи-гәыхьи, рқам-зқаму иқәумгалан. Анцәа, улцха рыҭ, угәыцха рыҭ, рынасыц цыгәцыхәоумтәын, ирманшәал. Иаазыхо рурарҳәара чара чысны ахагалаха рыҭ.

Ҷыцх уажәааны исықәсцаз, хәыц еиқәацәа зларшәым ауасахша кәырбан абзара усырбеит, ушьҭан агәи-агәацәеи усырбоит! – иҳәан, ауасашьтәа кәырбан атәыҩа инаникын, арыҕьала иааиргьежьит. Ҳаргьы ҳҩагылан, зегьы арыҕьала ҳаагьежьын, ҳаахырхәеит.

– Ушьҭа шәхи-шәыцси шәакәиҭуп, дад! – иҳәан, ҳхы ҳанакәиҭитә, зегьы аҧьҧьаҳәа ҳаиҭанеилалеит. Мамзар, аныҳәара даналага инаркны, ҳныҳәа-ныцхьаны даалгааанза, азәы ажәак ҳахәылшәар, цасым, аныҳәаҩ ибжьы анцәа иҟынза изнеиуам ҳәа ирыцхьазон, ҳаргьы ус акәын ишаадыруаз. Агәрагьы аагон, убри аҟынтә, зегьы ҳацсы заны, ҳцәашьхәы зкыз иихәарызеишь ҳәа ҳихәацшуан.

Аныҳәараҿы мацара акәзамызт, саб иихәоз ҳара ҳзы есымшагьы изакәанын. Аишәа ҳанынахатәалак, Ҭемраз илахьи-иҧьымшьи аазатәны, анцәа днаиаматанеины, ихәы инапы наиркааанза, зегьы ҳаиқәба-еиқәцс ҳтәан. Саб ихәы инапы шынаирклак, ҳаргьы акрыфара ҳалагон. Уажәы уртқәа зегьы анаасгәалашәалак ар рзакәан еицшнысшьалоит саби ҳареи ҳаизыказаашьа.

Ҳхәы иҳамцарцоз, иаҳзымхеит-егьит ҳәа аҳәара ҳақәиҭзамызт. Иҳарҭаз ҳхәы арганы иацаҳфар акәын. Зны-зынла, сан лгәы иамукәа: «Кәац хәыҷык устап, уара,

иузымхазар?» – ҳәа ансалҳәалак: «Ибҭаз изхоуп, ахәыҷқәа рызхарафара иабмыршьцылан», – иҳәон саб.

Ҽнак, сбыстеи, сашәсеи, схырцәи неидкыланы, акы аанмыжькәа зегьы сфеит. Саб даасыхәацшын: «Уеишәа иқәхаз ахәашақәа аанмыжькәа, еизганы иф, убриаҟара мши-цхи уоуеит!» – иҳәеит. Убри аахыс иҵзозеи. Ушьҭа ҳаишәа абаҟагәышьоу, астол саахатәацыцхьаза иаасгәалашәоит саб исеиҳәаз: «Ахәашақәа аанмыжькәа, иҟәшәаны иуфар, хәашацыцхьаза, мши-цхи уоуеит, дад!»

– Иара абыржәыгьы схәы ыфаны санаалгалак, ачанах ианхалаз ахәашақәа зегьы еизганы, сҽы инҭасыцсоит. Сашьцылеит.

Иззакәу иахьагьы исыздырам, акраҳфоит ҳәа ҳхәы ҳанынахатәалак, ҳаишәа жәаҩык ахатәазаргьы, азәгьы иҟны имнеизакәа, ҳацгәы хәцыш ааины сыцакьура иалагон. Саргьы исымҵаз акгьы иахымбаакәа, хшума харцәума – иастон. Убас хәылбыехак ҳҭаацәа зегьы аишәа ҳанаахатәа, ҳацгәы хәцыш ааины сыцакьура иалагеит. Сеицыркәаакәа мҳацәк азна аахысхын, ҳнышә ҩны таҩаҫашәа иахьыҡаз, асаан еицш инанысцеит.

– Уара, газа цшза, акгьы мҳәазакәа, уҫацахәы ацгәы ишцоутеи?! – иҳәеит саб дахьтәаз.

– Исҳәарыз, саб? – сҳәан, уи ииҳәаз оумашәа ибаны снеиҫацшит.

– «Сҫацахәы шустаз, дгьыли-жәҩани шаҳатуп» ҳәа уҳәар акәын. Ушьҭан, даеа зны ацгәы гызмал уҫацахәы аноуҭо, иоуҭааныза, абыржә ишуасҳәаз мҳәакәа иоумҭан, – иҳәеит.

Нас, акранаҳфа-егьи, абри сгәы иҭахәхәа иҭамзи, саб ахәылбыеха аҵла амҵа дтәаны аткьац ширшьоз, снаидтәалан:

– Иахьа шьыбжьон акранаҳфоз, «сҫацахәы шустаз дгьыли-жәҩани шаҳатуп» ҳәа мҳәазакәа схәы ацгәы

иасҭар иҟалоз? – сҳәан, сиазцааит.

– Аа, уи аума узызцааua? – иҳәан, иикыз иткьацқәагьы иаҳәызбагьы нышьҭеицан, ацәажәара дналагеит: – Ирҳәоит, ауаҩы данықслак, цьанаҭи цьаҳаными рыбжьара ацҳацәры иху дықәымсыр ҟалом ҳәа. Ацҳа дзықәсыр, цьанаҭ дцоит. Дзықәымсыкәа далҟьар, цьаҳаным дҭаҳауеит. Убри ацҳапа, абни уҫаҵахәы зуҭаз ацгәы гызмал нықәланы, ацгәы абз аҟара ирпаны, ицәырцәыруа, ауаҩы дышнықәлалак дықәцәрааны ацҳа далҟьартә, абз ықәшьны, иқәсны ицоит. Убысҟан ауаҩы днықәлар, ҳәарас иаҭахузси, цьаҳаным ацалашә дынҭаҳауеит. Аха, ацҳа ацгәы ҳарам абз ала ашша ықәшьны ианцалак, ауаҩы дықәлааназа, ала аакылсуеит. Ала ацҳа иныкәланы, абз аҟара ирҟьаҟьаны, ацгәы ашша иқәнашьыз, ауаҩы ишьапы ықәымцәраартә, ала абз еицш ирцьацьаны, иагьырҟьаҟьаны иныкәсны ицоит. Аха уҫкан, ауаҩы ала иқәымшәар ҟалоит. Убри ацҳа цәырцәыруа иҟазцо ацгәы, ацҳа иқәлараны иҟоу ауаҩы, идунеи данықәыз: «Сҫацахәы шустаз дгьыли-жәҩани шаҳатуп» ҳәа ааҳәаны иҫацахәы аиҭахьазар, уҫкан ацгәы, цьанаҭи цьаҳаными ирыбжьдоу ацҳа, абз ала иарцәырцәырзом. Ицсыз ауаҩгьы, дкамҳазакәа ацҳа дықәсуеит, цьанаҭгьы дцоит, – абас рҳәон ҳабацәа. Уи ацареи-амцреи ахьынзаҟоу сара исыздырам, аха акы ахьырҳәо, акы ыҟазар акәхап. Адунеии ахраҭи рыбжьара иҟоу макьана азәгьы аилкаа имазам. Иабоуцырхагоу, дад, ишуасҳәаз наҳәаны, ацгәы ануцакьууа уҫацахәы аҭала, – иҳәан, ҩацхьа, ирасатә ҷыни иаҳәызба хәыши аашьҭихын, аткьац аршьара дналагеит.

Уажәы, аҳа сшықәыз, ацәа сықәлеит, аха зегьы зхысҳәааз, саби ҳареи ҳаизыҟазаашьа ауп.

Аныҳәагатә ҳаналга ҳажәлантә зегьы, хәычгьы дугьы аишәа ҳнахатәеит.

Саб Ҷемраз ауаса агәацәа иманы днаҳалалан,

иаамырссаны сак-сак ҳахәқәа инарықәцо, зегьы даҳхысит. «Алыцха-агәыцха анцәа ишәитааит», – иҳәан, иаргьы дааин, итыц есымша уакәын усгьы, аишәа агәтатцәкьа днахатәеит. Илахьи-ицьымшьи ааизатәын, ихәы инапы анынаирк, ҳара зегьы акрыфара ҳалагеит. Аҩы ааҳәыр kаломызт, ауатка ҳалакьысыр kаломызт. Урт цасым ҳәа ирыцхьазон аҟынтә, ҳзыдхалоз ҳәа егьыkамызт. Акранаҳфа, зегьы ҳҩеибаргылеит. Ишеи-лашәшәера иааилашәшәит. Ҳаиашьара, аҳәсақәа зхәыцқәа зманы ицаз, цеит. Иаанхаз ахацәа, имҳәа-имырза, ауалуашара иаҫын, ажәабжь мамзаргьы, алакәҳәара ҳанбалагаришь ҳәа. Убырт ажәабжьқәеи, алакәқәеи, ацуфарақәеи убриаkара ирышьцылахьан, ес уажәааны, рус-рҳәыс зегьы нкажьны, ҳара ҳахь рҫаархон.

Урт уахык, лакәк, мамзаргьы ажәабжьк, цуфарак, акы анаарымҳәа, тынч изыцәомызт. Убырт ажәлар рҳәамтақәа убриаkара ирышьцылахьан. Уи оумашәагьы ибатәзамызт, избанзар, шеи-шықәсеи, есы-хәылпазы атаацәа анааилатәоз уи акәзан занаатс, цстазаарас ирымаз.

Абжьаацны еицш, ҩыцьара рҫааиҩшаны, акәастхарамца иакәшаны иаатәеит. Ажәабжьҳәаразы ацәы иқәшәеит Кәациа. Алакәҳәара зыкәшәаз, алакә, мамзаргьы ажәабжь иарбан руоу иитахыз аҳәара азин иман.

– Алакә ахьгьы илакәымкәа, иажәабжьынгьы, иажәабжьымкәа, ҳәамтак ахы сырхәыхәыр стахуп, – иҳәеит Кәациа ажәабжьҳәара иҫазыkацо.

«Лакә, лакә, лакә итаца,
Скамарта жәаҩа рцаа.
Ҩык сақәтәан, ҩык сывакны,
Жьак алымҳа сынкылкәрит!» –

иҳәан, Кәациа даахыхәмарит. Уи ала иаргьы игәалаkара бзиаитәит, икәшаны итәазгьы ааизирзырҩоит.

– Иказаарын аҳәыҳәқәа иреицшмыз ҳәыҳәк. Ицәиацәангьы ицәиацәамкәа, ишкәакәангьы ишкәакәамкәа, ицәышынгьы ицәышымкәа – ҳәыҳә злаҟамыз иалаҟазаарын. Аҳәыҳә, саргьы хазыс-цсазыс снымхарснымцыр ҟалом аҳәан, нхарҭа тыц бзиак аџшаарц иақәнакын, амцәыжәоақәа неинкьаны, иоыцпрааит. Аҳәыҳә цо, ицо, мацара, акыр мши-цхи еихала-еихыцит. Ҽнак, икараха, ицырны ишнеиуаз, цаҟа ианынкаџш, тыц ссирзак абеит. Аура-зоуроу, шәацыцьацла итаҳәҳәан. Акаршәра ду еихҳәа-еицҳәа, ииацәкаҟараза ишьтан. Азиасҟәа еихалакьуа адәы цшзақәа ирнысны илеиуан.

«Анаџьалбеит, иудыруазеи шьапы мышла сымцәыжәоақәа скьазар!» Атыц иабаз аџсы алахан, амцәыжәоақәа накәаџсаны, хланцы инталан, ашьшьыҳәа цаҟа инатәеит.

Аҳәыҳә гәыргьеит адунеи азна. Ушьта, оҳ гәышьа ҳәа анхара напы анаркырц ианаалагоз аамтазы, аҳәыҳә агәыргьара азшәах еицш иныцаба ицеит. Дунеи ахаан иамаҳацыз фоы баацсык аацәыртцын, аџынџа интасит. Уажәы ицап, ушьтан ицап аҳәан акыргьы иџшитегьит, аха уаҳа умцсит. Афоы баацс еиҳагьы аблахаҷ аргьежьит. Иканаџахуааз, изыкәшәаз арыцҳара иашәит, иаџьабеит, аха уаҳа цсыхәа-зыхәа анамоу, амцәыжәоақәа наҟьан, иныцпрааит.

Акыр мши-цхи еихала-еихыцит. Аҳәыҳә цыруа аҳауа иалаланы ицон. Аблақәа ааихмырсыгъзакәа цаҟа иџшуан. Иреиғьыз тыцк алнахырц атахын, аха цас иауазшәа, иагәацхоз анхарҭа тыц абомызт. Ус ицыруа ишнеиуаз, ақьыцахамтазы, хыхьынтәи алаџш иаатцашәеит, рацхьа афоы баацс иахьыкәнацаз атыц атцкыс харацьара еиғьыз дгьыл цшзак.

Аҳәыҳә аҽааикәанацсан, икәкәаза хланцы инталан, цаҟа инатәеит. Иахьтәаз аџшзара ҽыки-бзыки ирзеиҭаҳәомызт. Иаакәыршаны, алакә аҟны еицш, ар-

ҩашқәа ахрақәа ирылхәраа, аиҩхаақәа иртыкьаса илеиуан. Адәы зегьы еиуеиԥшым шәҭы хкыла иқәԥан. Абна еихашьшьы иԥыҩны игон аԥар рашәабжь. Ажәакала, ԥьанаҭ ҳәа акрыказар абракәын.

Аҳәыҳә акы еиԥшымкәа еигәыргьеит. Егьарааны исҳәахьазаргьы, сманшәалахеит, анԥәа иуԥьшьоуп аҳәан, ҳамҭак аԥсы ашьарԥ амԥәыжәҩақәа анаакәанаԥса, аҳәыҳә аашәазызеит. Ҩаԥхьа, раԥхьатәи анхарҭа дгьыл аҿы иаҳаз афҩы баапс ахаҭа-ԥсаҭа ацынԥа инҭасит. Иканаԥахуааз, аҳәыҳә абри акы еиԥшымкәа игәыннагеит. Иқәнаԥеит-иқәнахит, аха афҩы баапс аныкәымԥза, еиҭаҩышьҭыԥраан, аҳауа иналалеит. Уаҳа гәыгырҭа хлаҳәак амазамкәа, агәы каҳа, ахы каҳа, иԥырны ишнеиуаз, ахымыш рыены, агәаҿанзамкәа, ԥаka алаԥш иаатәашәеит убас еиԥш дгьылк, еиԥшзеиԥшыз иаагылазар, лабҿаба акәым, ԥхызынгьы иамбаԥызт. Аҳәыҳә адунеи азна игәыргьеит. Аҿааикәанарҳәын, ашьшьыҳәа ԥаka инатәеит. Игачамкны иԥшуан! Иаакәыршаны, икахәхәа-кахәхәа, аныԥә реиԥш аԥла каԥшь гылан. Аҩада ашьхақәа еилаарцыруа, еихык-еиԥык, дгьыли-жәҩани рышьхәа ахьеивԥоу ирхагылан. Алада, асаркьа ххыреиԥш, амшын аԥәқәырԥақәа еикәаԥсон. Амра кажжы, ашәахәақәа еилыбзааура, шьахәапара иҩеиуаз аҳаскьын иатәара инылаԥсон. Ажәакала, аҳәыҳә алакә дгьыл иазнеит. Иаргьы гәыргьаԥәа, иканаԥара азымдыруа ишыԥшыз, иаалыркьаны агәы нкыдҳа иԥеит. Ҩаԥхьа абри афҩы мыжда иаацәырԥыз, иԥстыхгаха аԥынԥа инҭасит.

Ҽазны еиԥшымкәа, аҳәыҳә натәан, игәырҩеит. Иланарха-ҩанархеит, аха изыкәшәаз арыцхара зыхкьоз ҳәа акымзарак ахаҿы иазаагомызт. Ишыгәырҩоз маԥара, иангәашаха, иканаԥахуааз, еиҭаҩыԥраагәышьан, ишнеиуаз ԥаka азәы чалаала атәа ширхуаз абеит. «Анаԥьалбеит, «аԥсрахәшә аатԥраҿы икоуп» ҳәа, иудыруазеи абни ауаҩ сзыкәшәаз арыцхара зыхкьо сеиҳәаргьы!» – аҳәан, ҩаԥхьа амԥәыжәҩақәа накәанаԥсан,

ахы амагәыхьха, цаҟа инатәеит. Уаҳагьы иаамцшыкәа, аҭәархѡы иҷы инкылсит.

– Абаацс, аҭәархѡы, саҭоумцан, гәаҟрак ацыхәала суқәгәыҷны сымѡахыцит. Сзықәшәаз арыцҳара абрыгь-абрыгь ауп. Абри зыхҟьо ҳәа акрудыруазар, суҳәоит, исыцоумкын! – аҳәан, мшыбзиа хәлыбзиа– егьи ҳәа акәымкәа, аҳәыҳә аҿынкаршәны аҭәархѡы иҳәеит.

– Ҳаи, ҳаи, цабыргыцәкьаны, арыцҳара ду уақәшәазаап, аха сара акгьы сызухәагәышьом. Амала, абнахьхьи, ахәы ацынцаҿы, шәи ѡынѡажәа шыкәса зхыцуа ҭаҳмадак дынхоит. Азәыр акридыруазар аҭаҳмада идыруеит, убри иахь умѡахыц! – иҳәеит аҭәархѡы.

Аҳәыҳә аҿааибнаҭан, ишзахәоз иѡыцпрааит. Дук мырцыкәа, аҭәархѡы дызҿыз аҭаҳмада иҷы инкылсит.

– Ашла, ухаҵкы сцеит! Усыргәамҵзаргьы ҟалап, аха абригь-абригь еицш иҟоу аус сақәшәеит. Сахьцалакгьы фѡы баацсык сықәнацоит. Сгәы рҭынчны, нхарҭас ҳәа иахьаалысхуа аҭыц аҷы, иара абри афѡы еиҭаацәырцуеит. Сықәцны сымцар ада цсыхәа-зыхәа сымамкәа саатанаргылоит. Суҳәоит анцәа даахәаны, уара нцәахәык иѡызоу азә уоуп, абри сзықәшәаз арыцҳара зыхҟьо акрудыруазар, исыцоумкын, – аҳәеит аҳәыҳә, афергь-аҵсергъҳәа аҵсы нтыркәкәааны.

Аҭаҳмада акыраамҭа ҷымҭзакәа дтәаны дхәыцуан. Ашьтахь, зныкыршәа ус ҁааитит:

– Дад, уара уҭызҭыц ылухырц уахьтәақәаз зе-хьынцьара цқьа тыцкәоуп, уа фѡы баацс ҳәа егьыҟазам, баша угәы уамжьан. Зыфѡы гаҵәкьо уара ухаҭа уоуп, дад, – иҳәеит аҭаҳмада илахь неиқәцаны.

Аҳәыҳә иаҳаз оумашәа ибаны ахы иақәнаҵеит.

– Иууазеи, ашла, усаҵәхауама? Ишцыкәу сара сыфѡы шго! – аҳәан, аҳәыҳә аҭаҳмада агәы идаанагалеит.

– Уи иуасҳәаз угәы иалумырсын, дад. Иҟалаз уиоуп, иаҳҳысыз азынразы, азә дуеихсын, умҵәыжәѡа ашьацма

ақәшәан, ухәны уҟазамзи? – дцааит аҭаҳмада.

– Ааи, уи ииашоуп, аха… – аҳәеит аҳәыҳә аалакѡакын.

– Уара иузгәаҭом акәымзар, убри аахысгьы, умцәыжәѡа хҭәасаауеит, дад. Уаныцыруа иузгәаҭазом, уфѡы аџша иухнацоит. Уаҟа уантәалак, иаацәырцуеит. Убри ауп ҭыц узымҭогьы, – иҳәеит аҭаҳмада.

Аҳәыҳә ажәак мҳәазакәа, еиқәшәы-еиқәцаласа иаанхеит. Агәрагьы агеит, аҭаҳмада ииҳәаз шиашаз.

– Иҭабуп, иуҳәаз агәра згеит, ашла. Акы еицшымкәа ҭабуп ҳәа уасҳәоит. Ишсоуҳәара, ухаџкы, хәарҭахәаџшь амоума нас сымцәыжәѡа? – иџааит аҳәыҳә.

– Ааи, иҟоуп умцәыжәѡа зыргъаша ахәшә, аха ихароуп уи ахәшә ахьыҟоу, бжьы-шьхак рынхыц, абри сара заҟа схыцуа аҟара ѡба зхыцуа аџсуа ҭаҳмадак дынхоит. Идунеи имцсахцзар, убри иҟны неишьа узыҟаџозар, умцәыжәѡа ахәшә уиҭоит, – иҳәеит аҭаҳмада. Аҳәыҳә уаҳа ажәак мҳәазакәа, аҭаҳмада инаиеихырхәан, ашышьыҳәа индәылџит.

Ицрит аҳәыҳә абжьышьхак рынхыцқа… Макьанагьы имхынҳәыцт.

Ирҳәоит, уи аҳәыҳә иахьагьы ахәшә иашьҭоуп ҳәа! – Кәаџиа илакә неиқәиҳәалеит.

– Ҽа-шьахәар нарсны, ҽа-ваџысла ааида сшышааиза аниҷәа уимшьааит, Кәаџиа! – иҳәеит Арсана дахьтәаз.

– Даара ажәа кәыш, ажәа хатәра ҳауҳәеит, уажәымҭа шкәакәахааит. Ҳәарас иаҭахузеи, ауаѡытәыѡса ихы идыруазар, ахаангьы хьмызг игазом. Уара узлаҟоу, уара ухаҭа иузымдыркәа, узқәа икыдыччало ауаа уанрылоу, рыцхароуп. Зны уара ухы-уџсы рыцқьаны, угәы рҭынчны, унасыц уашьҭалар, уманшәалахоит. Умбои, Кәаџиа илакә ҳәыҳәгьы иахьыз! Заҟаѡы, аҟата баа ҳәа ирхыччо адунеи иқәу удыруама? – иҳәеит Чмыт.

– Сара уажәы хьаас исоуз уи акәзам. Абни аҳәыҳә ахәшә иашьҭаланы, абжьышьхак рынхыцҟа ицрыз, ахәшә азыцшаамашь, анаџьалбеит?! – иҳәеит Қәаса.

– Иазыцшааy, иазымцшааy, аҳәыҳә уахь идәыкәызцаз Кәаџиа иоуп, уизцаар иуеиҳәап! – иҳәеит Рашәҭам дахыхәмаршәа.

– Уара, абри лакәуп шәҳәеит, аха, рацхьа изҳәаз, изырҳәазгьы рыцҳарак ыҟазар акәхап, акы иахымкьаз ҟалаа ыҟазам. Агәаҟ-цәаҟра мыжда, ауаҩытәыҩса ина-мырҳәо, инамырхәыцуа арбану! – иҳәеит Ҭемраз даақәыцсычҳан.

Макьана арбаҭқәа рҿытра акыр бжьан. Ахәыштаара ахаҿы икнаҳаз ахаџ иахарыбгаа ажьџаа иахаз, еихьымза-еицымзо, амца ацыцхьқәа аџаџсон. Ицәаза-ҩазашәа икнаҳаз ажьџаа афҩи алҩаџә афҩи еиқәцәишо, ихааза амаҭурҭа иҩнан. Ҽыц амца иақәсцаз ахьаца мҿы ишеибакра еиҭаҩеибакит.

– Кәаџиа ииҳәаз ажәабжь шәаҳаит. Ушьҭа Кәаџиа иажәабжь зцазырзша акы зҳәарц зҭаху ҳнеизызырҩыр ҳҭахуп! – рҳәеит аарцәаа неицҿакны.

– Шәара шәлакә иацназго алакә ззымхәо анцәа дҳаумҭан.

«Лакә, лакә, лакә иҭаца,
Скамарҭа жәаҩа рцаа.
Ҽык сақәтәан ҽык сывакны,
Жьак алымҳа сынкылкәрит!» –

иҳәан, Арсана ныpцәаа инаџәа нарықәкуа дышнеиуаз, аџыхәтәантәи ажәа «Сынкылкәрит» зықәшәаз иҟны даангылт. Уи Рашәҭам иакәын. Ажәабжьҳәарагьы иара иқәшәеит. Мап укыр усгьы иҟалазомызт. Уи зегьы еицырзеицшыз, цсахшьа змамыз закәанын. Убри аҟынтә, Рашәҭам игәы шымҩазоз, алакәҳәара аниқәшәа, маҷсаҷк даахәицәизаргьы, иҿмырххаџәакәа, ажәабжь аҳәара

иҽыназикит. Иҭыблаахьаз иҭатынжәга ахәыштаара ахчныза иныкәаикша-ҩыкәаикшан, иааҭиршәшәеит. Ҽыц иҭатынжәга еитанеиҵеиҵан, ахәышцырҷы нахеиҵсеит. Арыҷъала еиқәыршәыз ишьамхы ааиқәихын, арымала инеиқәиршәеит. Уахантәарак ихимхыцыз иоупҵәа хылпа барбал ду ааиреесит.

– Ара, ажәабжьқәеи алакәқәеи, сара сеиҵш акәымкәа, ҽеила издыруа ауаа тәоуп, аха аҵәы сара иансыкәшәа, шәҽы сзыҵеуам, – иҳәан, иҽзырымгаҵәакәа иҽаарҵшзаны дааҵәажәеит.

Рашәҭам, ҵабыргыцәкьаны аҽцәыргареи аҽырхыкәымцареи ƙазшьас имамызт. «Сара исҳәагәышьозеи, ара аҵыс ашьапы ахьыцҵәоу здыруа абзиакәа зегьы ахьтәоу», – иҳәон, Рашәҭам аҵәажәаразы ажәа анирҭалак. Аха знык аҵәажәара даналагалак, ҳаи, абри аҵәажәара даƙәымцындаз уҳәарын, убас ахаҵламҳәа ирҵысуан. Ициишәи инарыциразаауаз иажәақәа, рыдш еимхәыцшәа инеихаҵсо рҽааирхон. Уажәтәи аҵых, х-цхык неихаларгьы, азәгьы илаҵәа неихьирсуамызт. Аҵыха зыхь еиҵш, иҵхәрааны зҽаазхоз Рашәҭам иажәақәа иаартәыртәуан зегьы.

– Ауаҩы дагьызшьуа, дагьеиқәзырхо аҵсуажәа ауп. Уажәы ишәасҳәарҵ сеыззыскыз сажәабжьгьы убриоуп изыххәааy.

Ҩ-ажәак еихысҳәаалоит, абри ажәабжь сабду Хырзаман мыжда ианҳаиҳәоз, иҟаларын, абас быжьбаƙа шықәса схыҵуазар. Иҵсаҭа бзиахааит, абзиара-ачызара удкылоуп, ахаҳә-мҽыхә шәыбжьажьуп, абыржә Ҭемраз уахьтәаҵәкьоу дтәан убри аухагьы. Убри аухагьы, уахатәи аҵых иаҩызан, абас акәастхарамца еиҽашуан. Уи ажәабжь, абра итәоу шәахьтә, Ҭемрази сареи ҳаамҷыдахаз иахаану азәгьы дыƙазам, зегьы рдунеиқәа рыцсаххьеит. Аиеи, ажәа амч ауп убысƙангьы Хырзаман абри ажәабжь зхиҳәааз.

Жәынгьы-ҽангьы аҳҵәа рҵәа ауҵәгьахмыз.

Дыҟазаарын аҳак. Уи ауаԥытәыԥса иҿы кәастха зымбылуаз, аехыбаԥ зыркьыркьыруаз зырҳәоз цҳәыс аашьак димазаарын. Ҽыки-бзыки иаанагоз, ацыс хши ашьха рыхши инаркны илымамыз ҳәа акы ыҟамызт. Иуасымҳәеи, абри абри ами ҳәа, адунеи аҿы акы дахыбаамызт. Ахьзи-ажәлеи ааҳәаны, аишәахьча днықәсыр, иааины, зегьы лаԥхьа иааԥәгылон. Иара лхаԥа мыждагьы, лҿы иаатшәарызеи ҳәа лыблаԥәа дырхыԥшылон.

Ҽнак, абри аԥҳәыс, лхы укыр лҿы узымкуа, лхы зыхлырҟьо ҳәа ҿгьузымдыруа, дааи дԥаԥашькны даақәгылеит, аха уи еиԥш, збахьада, изаҳахьада!

– Уа, банаԥьалбеит, каҳада-ԥеыда, аԥәы быҿазахабшьуазеи! Ибҭаху бҳәар, ҿышьапхыц ахьакуа, адунеи ахи-аԥыхәеи акралазар, иалаҳхып, бзыргәамԥуа, ибзымхаз арбану? – иҳәан, аҳ даагьаԥәы-гьаԥәит.

– Истахузеи умбои, аԥсаатә рыбаԥ иалхны иургылаз ақаруаса хаԥнаԥакәикит. Иарбан нас, уара аҳрас иулоу, ауаа рыбаԥ иалхны ақаруаса зызмыргылаз? – лҳәан, ахызаԥәқәа реиԥш, абарҭ ажәақәа аҳ инеигәыдлыԥсалеит.

Аҳ азныказы, амаԥәыс наиқәԥәишазшәа, иблахаԥ неилагьыжьит. Аха, ашьҭахь иҿааигеиан:

– Ишьахәуп, ибҳәаз саҳаит. Ԥсыхәа змоу, ԥсыхәак аҳҭап! – иҳәан, аҳ иҿынеихеит.

…Адырԥаҿны аҳ даалаган, лада дыҟа, ԥада дыҟа, аҳәҳәаԥәа нарылаԥаны, лаба шьҭызхуа азә даанмыжькәа иуаажәлар ҿизигеит. Иҟалаз-инылаз ззымдыруаз ауаа, рыхәда рыкәаҿны аҳ иаҳҭынра ашҭа кәапеишәа иаадыртәит. Азәи-азәи зеиҿамԥшуа, иҟаларызеишь ҳәа ишыԥшыз, аҳ деиԥаҳаҳа иқаруаса аҿаԥшьы даақәгылеит.

– Зегь шәеизама, уара? – иҳәан, апҟаԥ аархиргеит силагылаз ажәлар.

– Ааи, ҳаизеит, ухаԥкы ҳцеит, ҳаҳ! – рҳәан, еихьымзаеиԥымзо зегьы неилагызит.

– Ус акәзар, ҿеила шәлымхақәа сышәҭ! – иҳәан,

дааскьан, ақаруаса амардуан днаҽагылт. – Ижәбома, амзырха аҵынҵаҽы икажьу ашьанҵа хаҳә шкәакәа? – иҳәан, аҳ ахаҳә ахьказьыз ашҟа ихысга маҵәа наирххеит.

– Иаабоит, уххь аагеит, ҳаҳ! – рҳәеит, ҩаҵхьа зегь неиҵеакны.

– Убри ахаҳә аашьҭыхны иганы, аҵәа ҵьара имыҵкәакәа иаахыхны, ахаҳә иааиламырцҳазакәа, еиламырҩашьакәа, жьыхәҭа-жьыхәҭа еиҿышәх. Убри ашь-ҭахь, абҩа қәаб иҭаҵаны, италталуа ишыжәра ианаа-жәлак, ишыцха-цхоу, ахьа гәаҵшь иалху асаара ианҵаны исзаажәга хәылҵ шәаҵшь аҵәырцра иахымгакәа. Абри анышәзыҟамҵа, шәхқәа хыссаны амасар гәара иахасырсуеит. Еилышәкаама исҳәаз? – днархадыдит, еихаҵсы-еиҵаҵсы еилагылаз аҳ иуааажәлар.

– Еилаҳкааит, ҳаҳ ухаҵкы! – рҳәан, зегьы неилаҧызит. Уиакәхеит. Ахахә ахьышьҭаз иаашьҭырхын, еимак-еиҿак ирыманы, аҳтынра ашҭа инҭыцит. Ажәлар, ахақә ахьыргоиахьаарго ҳәа акуак рзымдыруа, акәыба мжы еиҵш, иаҵаланы ишлеиуаз, ҭаҳмадак даарцылеит.

– Мшыбзиақәа, дадраа! – иҳәан, илабашьа наирсын, даатгылт.

– Бзиа убааит! – рҳәеит, еицыз аарла рыцхахә неихыцхьан.

– Дад, ари ахаҳә шәызцоу абажәго? – дцааит аҭаҳмада.

– Иабаагахуеи, абасоуп, абасоуп, аҳ иҳадицаз! – рҳәан, изыкәшәаз зегьы аҭаҳмада иарҳәеит.

– Ахаҳә шәыманы шәышьҭахьҟа шәхынҳәы. Аҳтынра ашҭа шәынҵаланы ахаҳә ахьышьҭышәхыз инаганы ишьҭашәҵа. Нас, иҟалалакгьы жәбап, – иҳәеит аҭаҳмада.

Еицыз ажәлар, аҭаҳмада ииҳәаз оумашәа ирбан, зегьы неиҿаҵшы-ааиҿаҵшит. Аха, аҭаҳмада иҿы цымекәа, ахаҳә рыманы иаагьежьит. Уаҳа усгьы даеа мҩак рымамызт. Уажәымзар-уажәы, ажәҩан бганы инархаҭәасарашәа

инеиуаз ауаа атаҳмадагьы днарышьталеит.

Ахаҳә рыманы, еицыз ажәлар зегьы шҳәыцыз, аҳ иашта инталеит. Цшьоы-хәоы арцарцәа ахаҳә еимакы-еиҷакны, инаганы атып аҷы инышьтарцеит. Ари оумашәа избаз аҳ, оацхьа имардуан днаҷагылан, ажәлар даарылацшит.

– Шәзыхынҳәыз змааноузеи, уара? – иҳәан, аҳ днархамацәысит. Абри аамтазы, ицсымкәа-ибзамкәа силагылаз ажәлар реааиошан иаагылт. Атаҳмада ажәлар рырkыра дныбжьысын, аҳ икаруаса амардуан аҧхьа илабашьа нарсны даагылт.

– Аҳ ухатцкы сцеит! – иҳәеит атаҳмада, ихтырца илабашьа инахатцаны. – Ажәлар реизара сара сахьымзеит, сатаноумтцан. Ахтынра схы ақәкны, сзәашҳәаха, слабашьа сеантцаны сшааиуаз, иаасцылеит суаажәлар. Ахаҳә еимакы-еиҷакны, шьоукы аҧхьа игыланы иаауан. Егьырт зегьы урт ирышьтан. Ари анызба, иааҧьасшьан, изкәыстцарыз сзымдырит, аиаша уасҳәап. Ашьтахь, ахаҳә абажәго ҳәа санразтцаа, исарҳәеит иказ зегьы. Иатаноумтцан, зегьы зымчу, ҳаҳ ухатцкы, иуарҳәашаз ахьырзымдырыз! – атаҳмада ахаҳә шкәакәа инацәа накәикын: – Ари хәыц еиқәатцәа злам ашьтәа шкәакәа шьны, ацәа ахыхра, аиҷыхра, уара ишугәацхо, ишуқәнаго еицш, итарттаны ажәра баоыс иалоузеи. Амала, аҳ, ухатцкы сцеит. Ушьтәа шкәакәа цшзала ицсауртәааит. Уара иутәуп, уара иуаазамтоуп. Ус анакәха, абри уажәы тәым напык ахәда цнакар, цасым, дад, рахәы насып умоур kалоит. Убри акынтә, ситасҳәахуеит, ашьтәа уара иутәуп. Ус анакәха, ахәда ҳзыпка, дад, уара ухьы напқәа рыла! – иҳәеит атаҳмада дааиламсзакәа.

Аҳ дызҷагылаз амардуан днаҷахаҳәхазшәа, ақьашана еицш дааҷахеит. Уаҳагьы ажәак наихәлымшәеит. Аҳ иказшьақәа згәамцхаз ахтырцарцәа, ахьышәт-сышәтҳәа инаитцаххын, дкамыжькәа, дрыманы ақаруаса иныоналеит. Ажәларгьы рхы-рыцсы ҷыхны, ашышьыҳәа, ахтынра ашта

инҭыцны ицеит.

Рашәҭам иажәабжьгьы даалгеит, аккаҳәа арбаҧқәагьы инеиларцсеит

– Ажәҩан сынкыдсыланы иреиҧу ецәак нкыдыспааныза анцәа уимшьааит, Рашәҭам! – иҳәеит Қәаса дахьтәаз иеаарзажәшәа.

– Ус анырҳәо, Рашәҭам иҳаиҳәаз лакәзар акәын. Ари лакәзам, иҟалахьаҧәкьазаргьы ауеит, – сҳәеит саргьы.

– Кәаҧиа иажәабжь хырзаманшәа иҳаиҳәеит, аха Рашәҭам иажәабжьгьы оумашәа иҳаиҳәеит! – иҳәеит Арсана.

Ҭемраз амца анаахәыцишьшьаа, акәицқәа неилыбзаанеилыбзааит.

– Сынтәатәи азынра шыцәгьахо ҩашьазом. Ижәбома ахәарчыч ахәштаара агәы ишынаҧралаз! – иҳәеит Ҭемраз.

Сара уаҳа амца амҽы ақәсымҧазеит.

– Шәыцх аабзиахаait! – рҳәан, ҳаиашьара иеиуаз зегьы ндәылцын, дасу рыҩныҟақәа рахь ицеит.

18

Шьагәи сареи аизара ашьҭахьтәи ҳаицәажәара имырхьшәашәазеит. Адырҩаеныцәкьа иҩызцәагьы иаргьы аус иахазгылт. Ақыҭеи араиони реиҳабыра ршьапы иқәдыргылеит, аха: «Ари ҳара ҳамаҷара иаҳазбыз усым, Аҧснытәи аиҳабыра ишьақәдыргәгәахьоу хырцашьа змам акоуп. Шәареи ҳареи иаҳҭахзазаргьы, ушьҭа ҳамч зыкәхо ҳәа егьыҟам. Адаужра ахәы ҩынҩажәа дестын амандарина еиҭарымҳар ҟалом», – рҳәеит.

Егьарҳәаргьы, Адаужра иқәынхоз Амқанбақәеи Аҧьакьбақәеи, Ахазбақәеи абри аус аҧыхәала, уахгьыеынгьы ҳашә илагылан. «Кәыркә Лашә зегьы дреиҧын,

Лашә дзеиҧызгьы ҳаҧоу дибеит» ҳәа. Саргьы убра, ҳҟытаҫы старшынс сахьыкарцаз, аѡгьы-акәаргьы снапы иакызшәа рбон. Адаужра азцаара сыҽтыхцәкьаны саҫагылар, еицырхаз аус сзеицакьара цьыршьон. Убри акынтә, уажәы, хыхь – ажәѡан, цака – адгьыл, гәыҧыртазаҧәыс ирымаз сара сакәын.

Хәылбыехак, Адаужра ацыхәала араион ахь ицаз аҭаҳмадцәа ажәабжь иааргаз, ахәы иқәынхоз ауаацсыра ианраҳа, рееибаркны ҳашта иааталеит.

Адаужра иқәынхоз ахжәлантәыкгьы, инҭагыланы ҭоуба рухьан, ҳазҕабцәеи ҳачкәынцәеи шеибамгара ҳәа. Убри акынтә, урҭ жәытәнатә аахысгьы еишьара дибаргон. Рыцсра-рыбзара, рыцәгьа-рыбзиа рзеилан, иахьеи-уахеи еилагылан. Иахьа азәы ишьапы нкыдкьаргьы, еицхьааргон, еихазгылон.

Акыраамта ажәак мҳәазакәа, нак-аак рееиѡшаны иаатәеит. Иаалыркьаны убриакара ҭынчра хьанҭарак аакалеит, дасу рлымҳақәа рхыцны ицон. Нас, абри аҭынчра азхыцреицш иназхыцәаз Ҳаҧьарат ҁааиҭит:

– Икоузеи, дад, Ҳараз? Ара ҳара хәылкьа-ҁылкьақәак ҳлымҳа инҭасқәеит, аха аҧареи-амцреи ееила аилкаа ҳамам. Ҳдаужра ахәы анасыц цеит рҳәама?

Аиаша, уасҳәап, убриакара сеилашәеит, убриакара сгәы сыхьит, азныказы, сҽы сзеихымхит. Дара, сара ак сылшо цьыршьо, арахь, сара сыѡнапыкгьы шҽаҳәоу ахьырзымдыруаз сагьакуамызт, сагьашьтуамызт, аха хҽыхшьагьы сымамызт. Агәра ганы сыкан Адаужра ахәы амандарина ааиҭарымҳар ада цсыхәа шыкамыз. Агәра дсыргоит ҳәа салагаргьы егьшалымцуаз збон. Аха уаҳа даеа мѡак сымамызт, ѡ-мцак рыгәта сыбжьагылан.

– Икахузеи, Ҳазарат, ишшәаҳаз ауп. Ҳара иҳалшоз каҳцагәышьеит. Аха угага узахымцар, икоуцарызеи. Ҳара ҳҟытаҫы, ишыжәдыруа еицш, хар змам ҳәа иҳамаз, ҳзыкәгәыҧуаз ҳаиҳабацәа, абри аус иахазгылеит,

иацныкәеит. Аиҳабацәа рҽы инеит, аицбацәа рҽы инеит, аха ҳатаҳмадацәа рхы иагьа иацшызаргьы, дара ҳраион аиҳабацәагьы абри аус аҽы егьрылымшозар акәхарын, инаҳашьтыз ҳацхаражәҳәацәа мап рцәыркит. Аҵсынтәыла сицырдыруаз абыргцәа рҽа анцыре, ушьта иаххәараны икоузеи? – сҳәеит.

– Ҳатаҳмадцәа мап рцәыркит, аха уара, ҳкыта дузза астаршын, уажәагьы акгьы аҵхылнамдазеи, Ҳараз? – иҳәеит Қача, аргама сыгәра шимгоз иныркшуа.

– Сара исҳәази исымҳәази шәара ишәыцаскыр, усҟан абрацәкьа схаҳәхап. Исҳәа акәым, иаарыгәгәангьы исҳәеит. Аа, дхәым-дшьым, Шьагә абзиара изыкалааит, абра дыкоуп, шәизцаа. Аиҳабыреи сареи сибаххәаз шаҳатс иамоу убри азәзацәык иоуп.

– Уара, ақыта астаршынцәкьа абас ануҳәа, нас уи ахәы иқәынхо ишцархәо? – иҳәеит араион аиҳабы. Иҳәа акәым, ибжьгьы нтиган. – Апартиа уалоуп, Ҳараз, убригьы ухоумырштын, – иҳәан, уахьгьы иеаарцьаҵьеит. Аҳәынтқар ҳара ҳазиеикангәышьом. Изакәануп рҳәазар, изакәануп ауп...

– Ҳабацәа рыбаѽ ахьцытәахахьоу Адаужра ахәы закәансгьы, аҳасгьы, нцәахәысгьы иамоу, ҳара абра, аханатә аахыс анышә зфахьоу ҳауп. Иаб гәышьа дицоуп, итрактор сицрыжәжәа, аззы ахырга, иманы даақәлааит азәы арахь. Ҳашлахә цыххаа икеибацсап! – иҳәан, ашырҳәа дѽагылан, деитанатәеит Арсана.

– Аиеи, уи атрактор ҳәа узҷу, знык ианхала, адгьыл анасыц акәым, ацлагьы ауаацсырагьы рынасыц цеит уҳәар смаҳаи. Рыцсы сакәыхшоуп ҳабацәа, иаарҳәоз зегьы шцабылгьхеи зауалеи! Абзацәа цсын, аҵсцәа бзахеит. Ааи, анаҵьалбеит, рацәа ҳгәацәа итацшит. Самцали Сеидыки иахьа абра иҳалагылазтгьы, Адаужра ахәы атрактор харгала сыздырам, рхеиҷыхырта лабжьачартартәрын. Аха неизаман, баба, аҵсата цәҳагақәа ҳартынхеит умбои! – иҳәан, лоунатә даақәыцсычҳаит Езыгә.

– Хәышә шықәса зхыҵуаз аҧь ду иахьыз ауп ҳаргьы иҳахьыз. Езыгә, уара ишуҳәаҵәкьо, дареи ҳареи напхаҵса ҳаибамыргар ҟаларын, аха иабаҟоу ҳнызкылогьы ак ҟалеит.

Хәышә шықәса зхыҵуаз адгьыл иахааныз аҧь шьоук ладгылан, реихаӷәа рыла иааҕрасуа, ашара инаҵагыланы аҧкара иалагаз ауаа, ахәылпазы ихырцаны, адгьыл рҧысны, еизыххаа аиҳаа интарыжьит. Аха аҧь ицәгьаны ибзианы «ҟишь» амҳәеит, иачҳаит. Ауаатәыҳса аалаган, шәышықәсала аҧь амахәӷәа иаазаз акы аанмыжькәа, зегьы кыдыккааны инкарыжьит. Аха, аҧь, зегь акоуп, «ҟишь» амҳәеит, имкьит, имгызит, иара убригьы ачҳаит. Аха ауаҳытәыҳса мыжда убраҟагьы даанымгылт. Аҧь ахәархь инаҷаркын, ҷшьба-хәба ҽышьахәар нарыбжьаҵаны, ихыссаны инкарыжьит. Аха иара убриҵәкьагьы ачҳаит, «ҟишь» амҳәеит. Аҵыхәтәан, иҷыккааны ишьҭаз аҧь амахәӷәа асали ауреи аарылырхын, асал аҧь агәы иналаҵаны, ишрымчыз урала ианас, иазымычҳазт, «ааҳ» аҳәан, ахы инаркны аҵыхәа аҟынза илеиҟәыҳрит.

Абри, сабду рыцха ииҳәахьаз ажәабжьуп. Исгәалазыршәазгьы: «Ҳабаҵәа иаарҳәахьаз зегьы шҵаиашахеи» ҳәа Езыгә аҵхьан ииҳәаз ауп. Насгьы, уара ишуҳәаҵәкьо, дареи ҳареи напхаҵса ҳаибамыргар ҟаларын, аха иабаҟоу, ҳнызкылогьы ак ҟалеит! – иҳәеит Ҳазарат.

– Иашоуп, Ҳазарат, даара ажәа ҟәыш уҳәеит. Уара уҩра итшаз уара уидыршьыр аҵкыс еиҵәоу ауаҩеимышхара арбану, шьа ушьасгьы иамоузеи. Ауаҳытәыҳса иимычҳауа, ицәа итамзо егьыҡазам, аха убри аҧь еиҵш, ауаҳы зынза ицсы ахаҵ аҟны даннеилак, ашәышьханхыҵ акәхааит, ибжьгьы адыд-маҵәыс иеиҵшхап. Илаҕырзқәагьы, бжьыда-шьтада рҷаархозар акәхап! – иҳәеит уахак ҽымтзакәа акәастхара ахахышәа итәаз Гәдиса.

– Ҳазарат, аҵхьан, уахьцәажәоз, ҳнызкылазгьы ак

kалеит! – уҳәеит. Иарбан, убри ҳара ҳнызкыло ҳәа узҫу? – иҳәан, дцааит Арсана.

– Иkоу умбои, Арсана, «хык уаԥшны, шә-хык шаҭа» рҳәеит ҳабацәа. Ҳәарас иаҭахузеи, уара иуҳәан еиԥш, ҳаиҫанагалаԥәkьар, ус мариала ҳзеилымгар kаларын, аха иабаkоу дареи ҳареи Ҳараз дҳабжьагылоуп. Абри аус аарымжьыжькны аҫылаҳархар, раԥхьа иргыланы Ҳараз хҭынkьас инаиҭаны, лахь ирҭар kалоит. Уара уашьцәеи угәылацәеи ишахәҭаз узырмацәажәеит, рҳәап. Мамзаргьы, иkарԥо шиашам агәра дыргара, инҭарԥшны рацәажәара уҭахымхеит, уаргьы дара ирыдуцәылоит. Ухаҭа уехьакны, жәларык урҟәцеит, рҳәап. Дабиԥазаԥәуп, иаб Ҭемраз агәаkраҟәа ихигахьоу иудыруоуп. Уажәы, иҵкәынзаԥә аарла ишьапы даакәкьакьан, иуаажәлар данаарылагыла, ҳаиԥырхагахар стахым. Ааит, аҳаҳаи, ҳҳәар, Ҳараз ҳара дҳадгылап, ҳиԥсахуам, аха аԥыхәтәы зеимхар ҳәа сшәоит, убри ауп иаҳԥырхагоугьы акы ыkоуп зысҳәаз. Унаԥәкьараҟәа узыԥҳалакгьы рызегьы еиԥшны иухьуеит, ишԥааури... – иҳәеит Ҳазараҭ.

Сара ҫымҭзакәа стәаны сырзызырҩуан. Ҳазараҭ иажәаҟәа азныказы, итәаз зегьы ааишәара-еиԥаранатәеит. Саб Ҭемраз, Ҳазараҭ ииҳәаз, иажәаҟәа рышьтахь, ахәштаара аҳаҫы итәаз ихы нарыҟәикын:

– Дад, жәларык рызҟәатыԥ ахьылху Адаужра ахәы еиԥазкуа ауаа ирҫамгыло аԥеи дсымазар, уахагьы дыԥсааит. Сара сашьцәеи сашьцәа реиԥш избо сгәылацәеи шәоуп сыԥәгьеи сыбзиеи шәыреепп ҳәа сызхәаԥшуа. Уаха, абра ҭаацәашәала, абри ахәы алахьынԥа ишәызбо иадымгыло, ҳара даҳтәым, наk-наk азынгьы еимҩалацәахашьа ҳамазам. Сара абриоуп издыруа, абриоуп сзыдгыло! – иҳәан, днатәеит Ҭемраз.

– Саб ииҳәаз ииашоуп. Уаха абра ишәызбаз аус сакәшаҳаҭуп саргьы. Абри ҳҳы ақәҳамԥар kазшьа ҳамазам шәҳәозар, сара стыԥ-стышә сацәшәаны, аганахь сшымгыло

жәдыруазааит! – сҳәеит гәыԥбарак аҵамҵакәа.

– Ҳараз, ҵьым, уара узыцәшәо, иувырбо ҳәа сгьыӷазам. Ари ахәы жәлантәык иӷәынхо, уара уиаанзагьы инхон-инҵуан. Аҵәгьагьы рбахьан, абзиагьы. Амала, абри аԥызa иахаанымхакәа, цытԥык заа рдунеи ахьырыцсахыз ҵьанатқ шьапыла ицеит. Ара уажәы иаанхаз ахыхә-мыхә зынза ҳаламыси ҳахьмызгы тагәаны иаҳфар ҳтахым. Жәларык рыхьмызг уара умацара узын, ахааназы иажәракьны иаҳзынхар, ҳзыхшазгьы аҿыгәҳәа адамра хыла иасып.

Ажәакала, сара абас сгәы иаанагоит: рацхьа, абри ахәаҿы адгьыл цаҳеуеит ҳәа ихалаз, деиҳабызааит, деиҵбызааит, урт ирыхәтоу зҳәаша, иӄазцаша ара ҳаӄоуп. Ҳараз инапы иҳарӄьышьуам: уарт даҿазәгьы.

– Уара, Асовет хәынтқарра зааиз, анхацәа рӄьацтақәа ҭәых-цәыхны иӷәшәца, рыбнақәа ыӷәшәх, рзыхьӄәа ҭашәырба ҳәа аума? Сара агәра сызгом, ҳаиҳабыра ирҳәаз ҳәа ирҳәо. Урт рацкыс еиҳабацәоугьы шьоук ыӄазар акәхап. Еиҳабгьы еиԥыбгьы зегьы ҿык еицтацәажәаны абри аус рызбрымызт, ҵьушьт. Ҷьара рыцҳарак, зеилибамкаарак ыӄоу ҵьысшьоит, акәымзар, Ҳараз ишиҳәацәӄьаз, зынза царта ахьамам, аиҳабзацәӄьа иӄынтәи иаауазар абри, иахьа ҳахдмырцәаргьы, уацәы ҳахдырцәоит. Ари сибашьрацәӄьахеит, ус анакәха, – иҳәеит Ҟәаса, ацагьы дамбылуа ахьшәашәагьы дамбылуа дахьтәаз.

– Комхозуп, уара, комхоз, уиаӄара изқәырх-ҟәрашәцозеи! – Ус ауп акомхоз ишаҳәо. Уаргьы саргьы, абант итәоугьы, рызгьы, рыцшгьы, рыбнагьы, рыдгьылгьы – зегьы акомхоз иатәуп. Амшә еиԥш ауп, акомхозгьы зегьы рбааны ишафо. Ара, уара, уажәы «ааида жакьа» ҳәа ухаха-чахеит ҳәа, баша угәы цжәаны, уԥсы уеацурхоит. Уара уԥсит, узит ҳәа адгьыл ашьа аауа ҵьушьома. Ардәынацәӄьагьы ҟәырт шамҳәо, саб иныс. Адгьыл ухы иӷәукып, ҳаԥсцәа шыцрымхуа удыруандаз.

Абжьарак, адгьыл мышьҭацәгьа иахымкьац егьыказам. Адгьыл ҳара ҳаицш егьаԥы аԥнахып. Рыцсы иамаз, ргәы иқәыжәпахааит адгьыл. Зегьы рзыҳәан икалаз, ҳаргьы анцәа ҳалумхын. Шәсаанышәкыл! Бжь-хык зхагылоу алым ҳара ҳзаиааирым. Уареи сареи ҳахьзоу сыздырам, аха ари акомхоз ҳәа игәараргалаз, мышкызны, афурҭ еицш, азы ахәапаҳәа ишажәуа убара укоуп. Акыр зычҳаз иоуп ашә бгьы тлазны избаз! – иҳәан, уахантәарак ауазацшь иаарҳәаз зегьы азыԥоры инаҭаны даатәеит Едгьы.

Сара исыздырам итәаз иаразнак ркар зыхєыз, аха Едгьы ишьҭахь азәгьы ажәак ацымцазакәа, иҭынчза иаатәеит. «Уацкыс зылшо, ииаанда уалеишышуеит», абри акәын, зҳәатәы нцәаны, игәыҭыртадаха итәаз ауаа рыблақәа ирхызбаалоз.

19

Адырхаєны амра аныԥхашылоз, Адаужра иқәынхоз ауаа ахаан ирмаҳацыз абжьыцәгьа, адгьыл рцысны аҷаанахеит.

– Ҳаи, уара, абаацс иагьарааны иаҳҳәахьазаргьы, абыржәык иҳақәыркыцәкьеит ҳәа сыкоуп урҭ алахшақәа. Шәсиха, абаақәа, ҭыпҳа лԥа уаанымхакәа. Лабаламсы иаашәцыхьашәо шәыманы шәырцыл урҭ аламысдақәа. Шәыцсы-шәынха, аԥыстаа итракторқәа рыцәсихақәа адгьыл иаларцар шәсаџсрашәт! – иҳәан, єизаз днарылаҳәҳәеит Арсана. Нас, иара ихаҭа рацхьа днагылан, зшьапы инанагоз зегьы єибарцысны ахәы иныкәлеит.

Дук мырцыкәа ԥ-тракторк ркәаҭан дуқәа рыцраҳәаны, Адаужра ахәы иқәланы рҷаархеит. Рацхьа игылаз атрактор, Мыса аԥаԥа ҟаџшьи Мшәылди ақәтәан. Убри иашьҭанеиуаз атрактор, Гәаџьуа аџсқы икын.

Уаа гәарҭак атрактор қәа рымоа кны ишгылаз анырба, иаарцәымыцхан, ртрактор қәа ааныркылеит.

Аколнхара ахантәаоои сареи єыла рышьҭахьқа ҳнеиуан. Аусқәа шєеимхоз иаразнак сцәа иалашәеит. Абыржәымзар-абыржәы алаба итцырхып уҳәарын, убас рыєхаршаланы игылан. Ладгьы ари аєеи шалымцуаз єиликаан, иқаитцара изымдыруа, икәадыр даахахеит. Ашьҭахышәа, ихы аасықәикын:

– Ҳараз, унєины урацәажәа. Егьоумҳәан, рыцкәын уоуп, ухы иацшып, урзышьҭыхрым, – иҳәеит Лад.

Саргьы абри аоызаҵәкьа иазыцшымыз, изура сзымдыруа сааҳәалахеит. Аха зегьы акакәын, уаҳа даєа моак ықаны избомызт ақынтә, ажәакгьы мҳәазакәа, сєы снаҵақьан, суааж әлар рышқа сєынасхеит. Ладгьы сцыхәа дналагылан, дсышьҭаланы иєааихеит.

Игылан зегьы ихәацшшәалаха. Рааигәа саннеи, єымҭзакәа сааєыжәцит. Ладгьы инасышьҭарххны дааєыжәцит.

– Ҳараз, уара уда арахь иаарышьҭуаз уаҳа уаоо дрымбазеи аиҳабыра? Мамзаргьы, «ажә ашьапы аҳәыс ашьуам» ҳәа рхәыцу? – єааитит Арсана.

Сара єымҭзакәа хәычи дуи сахьрылацшуаз, исызгәамҭазакәа сылаґырзқәа сыблақәа иаархыхәҳәылеит. Абри зегьы зхараз сара сакәызшәа схы збо салагеит. Абыржә абра сыцсны сеицыхны сышьҭазар моу сымамызт. Зыжәлари зыцсадгьыли зыцсахыз азә иеицш схы сыцхьазон.

– Зегьы-зегьы єилкааун. Дыроєгьых ахызаҵә иаєашәкыз сашьа иоуп, аха шәара аламысдақәа шәзыҳәан, ҳара ҳамала ҳжьы ҳзыфом. Ахы иаєашәкыз ҳаҷкәын абыржәыцәкьа илабжыш инкашәаз изымшынха шәацхьа инхышхыцәааит. Ижәдыруазааит ацәгьа ацыхәа шмызуа. Икашәцаз арыцҳара, шәара шәхаҭақәа ишәхьымзаргьы, ишәыхшаз ирыхьзоит, ишәыхшаз ирхьымзар, шәматацәа ирыхьзоит,

абри жәдыруазааит. Ари шәзыкәгылоу, ишәыхәшьадыз адгъыл адоуха дуун. Уи адоуха, иахьа акәымзаргьы, уаҵәы иҵжәоит, шәшьап ашьац ыҵнаблааусит... Ишәзымгаait адгъыл аҳақ! Шәхынҳәы, сашьцәа, аҩныка! – иҳәан, ихаршаланы, имаҷра иҵакны иикыз итапанча, иҵырҧа ҵьыба интаҵаны даахынҳәын, иҿынеихеит Арсана. Егьыртгьы еихаҵсы-еиҵаҵсы ажәак нарыхәлымшәазакәа, инаишьталеит.

Акыраамта, сыҵсымкәа-сыбзамкәа ахәы сыкәгылан. Лади атракторхьшьцәеи ирҳәара рзымдыруа сара исзыҵшын.

Зныкыршәа, саахьаҵшын, снарыхәаҵшит.

– Шәымҩа аартуп! – сҳәан, ашьшьыҳәа сышьтахька снахынҳәит. Атракторкәагьы, ашәаҵыҵьаҵи адгъыли рҵәа итарзызо, Адаужра ахәы иныкәлеит.

Сымҵсуа-смажәуа, алаҳәа еикәатҵәа еиҵш, хышә шыкәса сыҵсы тазаргьы исхаштзом убри аҿны ахәы ҵшза иаларҵаз раҵхьатәи атрактор ацәеиха ашьта.

Ауаҩытәыҩса иеиҵш, адгъыл аакыцькыцьын, еиҵакьны итәуозшәа збон. Ашьа зҿыхьхьоз ахәра еиҵш, ашьац иатҵәа цыхха, адәы ҵшза агәы еиҩыхны ишьтан. Шьыбжьы агәы нхыҳәҳәаанза, рыҵсы неитамкзакәа, адгъыл агәы рҵысны, ацәаҷәара иаҿын. Ашьыбжьышьтахь, ахәы агәтаҵәкьа иқәгылаз, ҵшьҩык иргәыдымзалоз, ашәышықәсақәа ирхааныз аҵь ду аацырымкар ада ҵсыхәа рымамкәа иаакәхеит.

– Игылаз, уара, абри аҵь, ҳначхныс-аачхнысны ҳҵәаҷәоит, иабаҳцырхагоу, – рҳәеит шьоукы.

– Ҳначхныс-аачхнысны ицәаҷәо, гәакрас иҳамоузеи? Ибзиоуп, ус иаҳцәаҷәазаргьы, ари аҵь амахәқәа ирыҵаркуа адгъыл сазанк ыкоуп. Амандарина еитаҳарта адгъыл уиакара ирацәаны иумоума? – иҳәеит ани агроном ҵаҵа каҵшь.

– Избан, уара, аҵь амҵа амандарина еитоуҳар, ихәаеыр ҳәа ушәома! Иабоуцырхагоу? – иҳәеит даеазәы.

– Шықәса ҩажәа агрономцара уҭазаргьы, уара угрономхозар, Аҟәатәи амаамынқәагьы ҳаирпланла ацрышьа ддырцоит! – иҳәеит Мыса.

– Избан, уиаҟара угәы сыцәцаны узцәажәо, сара убасцәкьа сеилымгоуп ҳәа аума сшудыруа? Уара уҩызцәа, сара ашьха иганы, азы дмыржәзакәа ишылбаазго удыруазаайт! – иҳәеит уи.

– Уиаҟара афы уцышькылкьозар, ашәшьыраҿы аҧш ҕьацараҳа амандаринагьы ашәшьыраҿы ишымыҿио, ишазымҳауа еилумкааузи, – иҳәеит Мыса.

– Нас, иацсыхәоузеи ҳәа угәы иаанаго?

– Иацсыхәоузеи умбои, ашьапы иныцырҟәдааны иццкатәуп. Мамзар, ситасҳәахуеит, ҿыц инеитаххаз ҳмандарина цшқарахқәа зегьы ашәшьыра иаганы, узхыбааура уҧьажә инатцаччиаха ицоит! – иҳәеит ацаца ҟацшь.

– Ашәшьыра ҳәа оумак иҟанатцарызеи уеизгьы-уеизгьы. Излазбо ала, иаргьы ушьта адгьыл иақәлахо акы акәзам, еилҩаахьеит. Уимоу, агәацшьцәкьагьы бажәхахьазар ҟалап. Мамзар, ари аҧь ду цызҟо ҳәа, сахьынацш-ааццшуа уаҩ дызбом. Ари цызҟо аихагьы аҧшаара уадаҩуп. Урыс еихамзар, цсуа еихак иазцкап ҳәа сыҟам! – иҳәеит Мшәылды.

– Уара, Мшәылды, абыржә иуҳәаз исгәаланаршәаз удыруандаз, – иҳәан, ҿааитит Гәацьуа.

– Изакәызеишь иугәаланаршәаз? – акәаха неиҿиршан, ихы-иҿы ааиркәамцеит Мшәылды.

– Уаргьы иудыруеит, цыпхцәа сыҩны аргылара санаҿыз. Акауар ақәцаны ахыбра ишаҿыз, ацәымыҭ сыгхеит. Рацәакгьы стахзамызт, хцаҟа-цшьбаҟа гьар-уанҟа ракәын. Ана, ҳабгасторка акны сынкыдыххыланы иаасхәап ҳәа сахьнеиз, уаҟагьы иҟамызт, адәқьан акынгьы иҟамызт. Икасцахуааз, Очамчыранза сцап ҳәа инақәыскит, аха сеы ыҟамызт скәадыр ыҟамызт, амашьына усгьы аиура

уадаҩын. Амыш-ҭьарс еиҵш, иахьазны, акы ҟәараҟәанҳо ииасуан. Уигьы сара уажәы исыхәомызт. Схәыцбҭьыцуа сшааиуаз, Кәыча даасгәалашәеит. Аҵәымыҷ сара истахуу аиуа шимаз здыруан. Аиаша уасҳәап, абарҭ анааидысхәыцла, саагәырҭьеит. Уаҳа анахь-арахь ҳәа акәзамкәа, сышиашаз Кәыча иахь сцеит.

Ашҭа сынҭалан, амзырха снықәлеит. Уажәымзар-уажәы азә даадәылҵып ҟасцеит, аха азәгьы ихабар збомызт. Уимоу, ани, егьарааны иубаргьы, аҧыгәҧыгәҳәа зҫы ааихазымкуаз рҵина ҳәарсалеиҵәкьагьы ахабар зымбазеит. Аҩаршьтра сҭагыланы саныҵшы, Кәыча икәахьчаҟәа ыкәҵсаны, дхәахәаза аҵәарҭаҷәы дыкәыршәын. Иара усгьы жьыхәҭа бзиак дыҟамызт, алаҟәа шыцыцхьаза, кьылабжак-кьылабжак игхозшәа акәын деиларҩаза дшыҟаз. Ари ихала дааныжьны, итаацәа ҷьара ицазаап аасгәахәын, сыбжьы мыргазакәа иҩн ашә сынхыҵит. Снеихагылан:

– Кәыча, уцәоума? – сҳәан, ҫаастит. Даатрысын даасҫаҵшит.

– Гәаҷьуа уоума? Схала санаанха, снықәиап сҳәан, атаҳмадажә амца аҵхарра ансыс, сылацәа нтаазаап! – иҳәан, даақәтәеит. Саргьы ҟәардәык саахан снықәтәеит. Ушцакоу-сышцакоу ҳәа зхы змыхьуаз, згәы змыхьуаз аҵсышәа ҩанҭхьқәак анааибаххәа, хыла ишҟа сзымҩахыҵыз сҳәарцаз сеыназыҟасцеит. Аха аҳәара сзыгәаҧуамызт. Ахьажь ахы ҵааны атамҳа еиҫазыжьуа ззырҳәоз, ауаҩы каҷьбеи баацс иакәын. Аха сара уаҳа даҽа мҩак сымамызт аҟынтә, иаазгәаҧын:

– Кәыча, сара аказыҳәан суҳәарц сааит, суқәгәыгны! – сҳәан, сеырқьырсианзаны саацәажәеит.

– Уара, сара узсыҳәо еиҵш исымагәышьоузеи? – иҳәеит, абрахь, ҳахьыҟазамыз Накакачоуҟа дыҵшуа.

– Иабыхәа, сгәы шымҩазоз суастацәа амҩабжара иқәхеит…

– Ишца! Ҷьаракыр итанасыма? Мҩабжара ишцаанхеи?

– иҳәеит, днасҫаԥалан, сажәа анагзаха сым-ԥакәа.

– Момоу, ԥьушьԥ, сара ус сҳәарԥ сԥахзамызт, исызмыреиит, аф сыст акәымзар. Суасԥаԥәа сыԥоны ахыбра ишаҫыз, рԥәымыԥ нԥәеит. Кәыча акыр имазар, сахи-баарым сҳәан, схы уҟәкны сааит! – сҳәеит сеаарҟәымшәышәзаны.

– Ҳаи, уара абзиара зԥеиԥшхаша, уанхәа лыхьз аҽнышьыбжьон ишԥоуҳәеи! Аԥәымыԥ саргьы исымазам, аха уиакәым рыцхарас иҟалаз. Рыцхарас иҟалаз, даҽаԥьарагьы иуоураны уҟазам, Гәаԥьуа! – иҳәеит.

«Уажәымԥа азахәа сиқәаԥәа ахадырҳәааит, уара ахԥабаа. Ала млага иамԥамычхәыруаз, Хабжьынажә ипа уагьбзиазоуп!» ҳәа сгәы инԥысҳәааит. Абжьарак, азы насгәыдиршалан, сындәылԥны сԥеит. Изхысҳәааз, абри аԥьажә ауп. Ҳаргьы иҳазԥҟазом, ипызҟогьы дҳамазам ҳәа аума иҳауҳәо? – иҳәеит Гәаԥьуа.

– Ааи, ашьашәы уԥарблааит, ԥааи-ԥышәи шԥеиқәумыртәо, аԥсԥәеирымга! – иҳәеит Мшәылды. – Ипызҟо ҳашԥаҟам, аха ԥҟашьас иахҭо ауп иуҳәаша!

– Ипхызар акәын зынза асабаԥԥәкьа, аха...

– Изакәызеи, уара, иуԥаажәо! Ани ыԥызхуа атрактор ҳара иҳазҭада! – иҳәеит Мшәылды.

– Уажә аакьыскьа ЧТЗ ҳәа аԥла ԥхыга иаҳзааргаз иазыԥыхрым угәахәуама? – иҳәеит аԥаԥа каԥшь.

– Сыздырԥәом. Да, уаԥәы ихаҳамгалои, усгьы хагалатәыс иҳамоуп, иҟанаԥо аабап! – иҳәеит Гәаԥьуа.

Ԥсшьамҭак иналагзаны ахоыкгьы тәаны аԥь алахьынԥа шырызбоз, Арсанеи Чмыти аарыдгылт. Бзиа жәуит-егьит ҳәа ԥсышәак аарамҳәазакәа, Арсана ихы нарыԥәикын, ҫааиҭит:

– Абни аԥь ду игылоу аладахьы, азыхь ихыԥәгылоуп, акыр шыԥәсаԥәа ирхаану, ҳабдуцәа ԥәашьы зҟьы зкыдрыблылахьоу ҳныҳәарҭа ахьаԥаԥла. Убри акәшамыкәша аԥәшьхәа нашәымган ламыс шәымазар. Уеизгьы-

уеизгьы абарҭ цәгьаҳамтәыр ааууҷәкьом ҳәа шәҳашьҭамзар, – иҳәеит Арсана, абыржәымзар-абыржәы ичҳара нхыжжып уҳәартәы.

– Адаужра ахәы атракторқәа рыцәгалара ҳара ишаҳмызбыз еицш, шәныҳәарҭа амцлареи амцамлареи азцаара ҳара иаҳзызбазом. Ҳаиҳабыра, убри шәныҳәарҭа ахьацаҵла ааигәа шәымнеин рҳәар, ҳнеизом. Амандарина иацырхагоуп, наҟ ицышәка рҳәар, гәыбган ҳаумҭан, Арсана, уаргьы уашьцәагьы даара пату шәыцәаҳцар ҳҭахуп, аха ҳаиҳабацәа иҳадырцаз ҳзаҿагылом, иҳарҳәаз ҟаҳцароуп! – иҳәеит Мыса.

– Ала мазала ицҳауа зегь реиҳа ишәарҭоуп. Ушьтахь ала иааины ианыцҳауа уздырзом. Сара ишәцәымзакәа аргама, иаартны ишәасҳәоит, егьырҭ шаҳачҳазаалакгьы, абри, жәлантәык ҳныҳәарҭа змацәа ақәызкыз, иареи ҳареи хатәбзазала ҳашзеилымго абри жәдыруазааит, – иҳәеит Арсана.

– Ицкатәызар, ҳара ҳакәым, уара унапала иуцдырҟоит иаартаххар. Урҭ рҿы уаргьы егьумчым, ҳаргьы егъҳамчым, – иҳәеит Гәаҷьуа.

– Ацкара, ацкара ианадамха, ҳара ҳауп, шәышықәса рышьтахь еиҭазҳаз, ҳара ицаҳкап, шәара шәаламкьысын! – иҳәеит ҩацхьа Арсана.

– Икалазеи, уара! Абарҭ уеизгьы-уеизгьы ҳхы рыдцаҳамҿылар ҟалом ҳәа шәызбыма? Жәлантәык рныҳәарҭа ауп. Уи иаанаго жәдыруазароуп, анцәа дшәымазар, аҩыстаа хәымцыхәымз ицсы шәхамзар! – иҳәеит Чмытгьы днеицралан.

– Ҳара уигьы ҳашьҭам, егьигьы ҳашьҭам. Еиҭасҳәахуеит, иҳарҳәо ауп иҟаҳцо. Ҳара ҳуаа хәычқәоуп. Ҳара ҳзыхҭашәкуа иахьҳәатәу ишәымҳәои, уиаҟара афы шәцыркьозар! – иҳәеиг Мыса.

– Аиҳабацәа ракәзам изыцәшәатәу, шәара шәҩызцәа роуп. Атцла ацкашьа ззымдыруа, иеиха иманы абнахь

иҽынеихар, аԥлақәа зегьы шәаны азызара иалагоит. Изыхәԥоугьы изыхәԥамгьы неилакны рыԥкара далагоит азыҳәан! – иҳәеит Чмыт.

– Ҳара аусура ҳаҽуп, иҟалозар, шәаҳԥырхагамхан! – иҳәеит Гәаԥьуа.

Арсанагьы Чмытгьы, уаҳа рыԥымҳәакәа, инахынҳәны ицеит.

– Жәлар рылымкаа абри Адаужра ахәы ҳара иаҳхыркушәа, амандарина ааиԥаҳамҳар ҟалом ҳәа ҳақәгылоуп. Ҳара ҳада, зегьы рхы арқьиашьа рдыруеит, акәымзар, ҳхы хәымкәа ахәырбгьыц зақәаҳԥо сара исзеилкааум, – иҳәеит Мшәылды.

Аԥаԥа ҟаԥшь акы иҳәарҷ иҽы неихихуан еиԥш, атрактор аурурбжьы анаага, ибз иҽы иааԥеикын, адгьыл аза агәы еиѡыхуа инеиуаз атракторқәа днарышьԥалеит.

Адырѡаены дара атрактор нықәцаҷәа Мшәылди Гәаԥьуеи, Мыса дназлаз – хәѡык-фѡык ауаа Адаужра ахәы иаахалеит.

– Иацы аахыс, абри аԥь, ҳагроном абаѡԥсы еиԥш иҟырҟы икылахеит. Еиха нымхеит, хәархь нымхеит, ҷкәынцәа ҭәҭәақәас иҳамаз еизганы, иахьа уеизгьы-уеизгьы, иԥҟаны икаҳмыжьыр ҟалом ҳәа даҽуп. Ус анакәха, зыԥшра аҭахзам, шәалага аԥь аԥкара. Егьырҭ аҷәаҭәара шәалага. Алдым ишасуаз амрагьы еихахәышәара ихалеит, – иҳәан, даақәцақәсит абригадир.

– Уара, абри аԥь еихала аԥкара ҳалагару, ҳхәархьқәа наҽҳархару? – иҳәан, дрызԥааит зуаѡыбжарахь иныкәлахьаз хаԥа аԥшьы уарҷеик.

– Уи аԥкага ҳаԥшаап, аха сара исзеилымкааua, шәадызԥалазеи уара абри аԥь? Иабашәцырхагоу? – иҳәан, дҽыцххараза иажәа налеиҷеит даҽазәгьы.

– Уаагылшь, уара, аҭырқәа иҟәрышь еиԥш уҽыцххараза уабаацәырҷи?! Уи атәы ҳалаҷәажәахьеит, ѡаԥхьа уара

узыҳәан ҽыц ҳашьтрақәымлозар! – иҳәеит Мыса.

Хԥык аҧкәынцәа реихақәа аашьтыхны, аҧь инадгылан, аҧкара иналагеит. Рыцсы ааиҭамкзакәа, реихақәа шыркьоз, амрагьы жәхьан инахысын, шьыбжьаара аҽаднахалон.

– Сахьубо сааихьеит, аха абри аԥыза ҵла мыжда сақәымшәац! Аиха аларҵама, ашьашә еиқәыржәааитеи! – иҳәан, ицхзы аацхьаҳәаны, иеихахәы ишьамхы инадыргыланы дааҭгылт.

– Абнаҳәа еиҵш, акьаламырза амазар ҟалап. Мамзар, асцәкьа убахьоума, иабадихәа лажәхеит! – иҳәеит даҽазәгьы аҧь ижәԥахыр надҵашәа.

– Аак! Абри акәын иҳагыз! – иҳәан, ахцатәи иеихахәы цҵәан, икьатагәаза иааимпыцахеит.

– Арсанеи Чмыти ргәырцса шәықәшәеит уака! – иҳәеит Гәаҧьуа итрактор абылтәы ахьтеиҭәоз.

– Аҿагәаҽас цсцәеирымга! Ашьжьымҭан даакылсын, илаҵш иҧьам ианылартә, ҳаԥны дцеит, макьанагьы ҳзықәшәаша сеидроу! – иҳәеит Мшәылды.

– Уиакара илаҵш цәгьоума, уара, Арсана? Ус егьысмаҳацызт, уи ауп сызҵаа, – иҳәеит аганахьшәа игылаз.

– Ҟоҳ! Абри умаҳацзар иабихәац! Алаҵш ҳәа алу цыххаа илазышьҭыз иами, ани аҧьнышцәа рханы идыртәо! – иҳәеит аҧаца ҟаҵшь.

– Алу шҵа? – иҳәеит абригадир иааҧышьашәа.

– Уажәы ҳус ааныжьны, ажәабжьҳәара ҳабалгари. Аха уи шыҟалаз, ашәымҭақәак ирылагзаны исҳәар сылшоит.

Аибашьра анцоз акәын. Аҵшымлара мыжда шыҟаз ижәдыруоуп. Ажәлар агәыхә азыҳәан алоураҵәкьа руан. Абри аамҭазын, ҽнак, илеимаҵәаны ақәоура иналаган, ауаа ргәырҽанзамкәа азхыцра ҭәҭәа ҟалеит. Зырахә агаз дубап, зура-зҳәара ашьаҟьаз дубап, ажәакала, ауаатәыԥса

рыла цстбара kамлазаргьы, ацхаста ҕәгәа kалеит. Убыскан, ахуаа ҽыц икарцаз рызлагара, иказамшәа, иныкәхәаны азы иагеит.

Ажәлар рыцш хәычқәа ахьыргара рмоуа иаакәхеит. Ажәакала, злагарада цсыхәа анырмоуза, ииаизан, Арсана иацәажәарц рызбеиг. Дәаб ахы ахьыцнахуа, ахра акьышәкьышәраҽы алукәа аман, аха уаka неишьа амамызт. Рхы неиларкын, Арсана ида цсыхәа шамамыз еилыркааит. Ҽнак, атаҳмадцәа рсааибадыркын, Арсана иҽы инеины иацәажәеит.

«Хә-цутк ацш сышәтозар, урт алукәа шәзылбаазгоит», – ҳәа реиҳәеит Арсана.

Арсана ииҳәаз, инеиз даара рыжәоахыр инатаҕәгәеит. Аха уаҳа цсыхәа рымамызт акынтә, еилацсаны хә-цутк ацш иртарц дакәдыргәыцит.

Шьжьымтанк, рыеқәа инарыкәтәан, Арсанагьы даашьтыхны, алукәа ахьамаз атыц, аҽы инкылсит.

Арсана иоупцәа хылца ааихихын, Дәаб акәарашра днылагыланы, ахра акьышәкьышәра иахьынҳалаз аҳаҳәлукәа днарыхәацшит. Нас, изаракәа нтарбаҕьа, иоонапык рыла иааникылан, икырkы рыцкьаны, иблакәа нкылицан, оацхьа алукәа илацш нарыларкацаны:

– Аҳы! Аҳы! Аҳы! Икәакәрахааит! – иҳәан, илацш днацаҳәҳәеит. Уи акәхеит, атәыла бгеит. Уаоы иимбацимаҳац лаҕәымк цжәазшәа, абжьы цәгьа аагеит. Ахра иаласаз ахаҳә-ҳакьа дукәагьы аҽыорны, ишиашаз Дәаб ахыкә иныкәхаит.

– «Уа, иахьакәым ала анцәа ҳаумыроашьан! Анцәа улыцха-угәыцха ҳатҕ!» – рҳәан, еилагылаз рылахьирыцьымшьи аарзатәит. Акыраамта ишьхныцсыланы, ҽымтзакәа, ацсы цкьа зхамыз азә иеицш, ишәаны, зегьы Арсана ихәацшуан. Иара, ҳа! ҳа! ҳа! ҳәа иееицыхзаны дахьыччоз, ибжьы ашьхакәа еимыркьа-еимырсуа ирыманы рҽынархеит! – иҳәан, ацаца kацшь иажәабжь

ҳәаны данаалга:

– Уара, абри ухәмарынгьы уччангьы, Арсана акы иумырҳан акәымзар, аҿагәаҿас игәыжәла цәгьоуп, уусқәа имырҽеир ҟалоит! – иҳәеит Гәаԥьуа дахьгылаз.

– Уи зегьы бзиоуп, ахәмарра анцәа иҳагимырхааит, аха иҳаԥсыхәои, уара? – иҳәеит аԥь цҟацәа руазәы.

– Иуҭахи? – иҳәеит, егьи ахәыртлаҕь исахьа змаз даҿазәгьы.

– Иуҭаху уц иамкааит! Истаху, уаԥхьа икьатагәаза икаршәу уеиха хәы уахәаԥшыр иудырып.

– Уаангыли зны, аԥхьа икаҳауе уихымыччан! – иҳәеит ани ахәыртлаҕь.

– Уаԥхьа икаҳауеи, ушьтахь икаҳауеи удыруа-егьиуа уҳамандаз, уаҳа иаҳтахыхыз, – иҳәан, илаз еиха ду аашьтихын, иркаланы, ишилшоз аԥь аҿышәта данас, иеиха неимпыцакәымпылын, алаԥшхырцага еиԥш, иҟалаз ҳәа аилкааха азәгьы дахьымзазакәа, иеиха аԥь инадиҟьеит. Ҳаҕеимышхара, ишнеиуаз ишьапы ашшара илаахеит. Уи акәхеит, знык цсыра дыпсын, дыхәхәаза днеицыхны, абгьыжәра дныларцеит.

– Кылҷын, уа Кылҷын! Уара умпсыр амуазар, абра умпсын ухаԥазар. Уаа гәартак уара уцыхәала лахь ҳартоит. Ухаԥами абаа уерыгәгәа! – Мыса адырдхеиԥш Кылҷын дихагьежьуан.

– Аҳы, хәарта-хәаԥшьыс анцәа иуитаait! – иҳәан, иоупцәа хылпа еилаҿа азна азы неиҿеиҟьеит Гәаԥьуа.

Кылҷынгьы алаԥан аблаам хыртәалазшәа, иблақәа зааразa иааиртын, днаҳалаԥш-ааҳалаԥшит.

Иҿаихан, дынхыцәдыртәалеит. Имаҟҿаҳәара инаркны аҿада, иан дшаалыхшаз, игәы ахәы қамсысза дтәан, ихарц цыхха, ишьапы иакәыршаны иахьҿаҳәаз днахәаԥшит. Ацхзи аԥьыкеи зылнаҳәахьаз иблуз аашьтихын, инеишәицеит.

Аԥь цҟацәа рахь, азәы заԥәык даанхеит. Аха иара

уигьы, абыржә зныкабри аҧьиеихаладнасыр, изыхкьаҧкьалакгьы, машәыр ҭәҭәак дақәшәарашәаибо далагеит.

Уи имацара иакәым, еҕьырҭгьы: «Абри аҧьҧьара ҩыстаа мусхәк аҕразар ҟалап» ҳәа, ажәала ирымҳәозаргьы, дасу рыгәқәа инарҭырҳәааит. Аха, ушьта иакәыҧыр, аҧьаанрыжьыр хьмызҭыршьеит.

– Ари злазбо ала, шәеиха кьачақәа рыла егьшәзалхуам. Уаахи, Мшәылды, ухәархь гьарагос ду. Уигьы амала аҽашьуазар акәхап, аха... – иҳәеит абригадир.

Мшәылды деиси-еисиуа днеин, ахәархь жьакца ду ахькажьыз, ашышкамс абажә анарҳәазо еиҧш, иаашьтихын, иқәшьуа, аҧьаашьапы даадгылеит.

Агроном ҧаца ҟаҧшь даарылҧын, днеин аҧьднадгылан, аҽаҧкаста ихы надкыланы днахәаҧшит. Нас, ҧәакьак аамхны днафҩын, хаҧыҧла днацҳаит.

– Уҧҩааит, амса ишҧаҩызоу, уара! Ари, ани ахәархь ҟагәа иаҽыҧазазаргьы, иалало иҟоума! – иҳәан, аҧәакьа иикыз ыршәны абгъыжәра инылаиршәеит.

– Уаргьы ҳаҭоу иҧышҧа уқәуп! Амҧ кнаҳаны аҧәа ахухуеит акәымзар, ишынакьыслак, иаахнаҭәыҧәуа-заргьы уздырамеи иҟалаша ҟалааанза, ахәаҧ ала зтухуазеи, ҧьым рыцха? – иҳәеит абригадир, дгәааау, дихыса-маркәылуазу узымдыруа.

– Унеи, ихҭәыцә, ихҭәыцә! Ҽыр, ҽыр, ҽыр, аҕьгьаагәгәа, аҕьеҩ! Ихырҧаны ишҧалаишьта уҳәарауазеи, иқәақәрахааит, – иҳәеит ашҳам иҽашьшьы, ани аҧаца ҟаҧшь дахьгылаз.

Ахәархь нарган, аҧьинаҽаркит. Унах-снах рҳәан, ахәархь неимдырхха-ааимдырххеит. Аха ахәархь аҧқәа аҧьагәаҧшьзаца иаламларыз, иалҧаны ирҽасуа иалагеит. Ашьтахь, ирулак, ирҳәалак, ҧәгьа бзамыждарыла, ахәархь аҧьиналадыркьакьеит.

Ҩыцьа амхәыцчацәа ишрылшоз иахон ахәархь. Аҳы, ушьта уаха злоу иҧсра убеит рҳәо акынза инеит

аҩыцьагьы. Амалагьы, аџсџшра змаз рхы-рҿкәа, зынза анышәаџшь аџшра аархәеит.

– Уах, уара, уах! Зынза уџсы ушьтахьҟа ицама, уара ашәикәагә! – дышзахәоз днаиқәкааит арыгъарахь игылаз.

Аҳәа ахы зықәшәаз еиџш, егьи днацытҟьашәа, иртрысны ахәархь даннаха, илтахәалан, ҷырымзи егьаумҳәан, аршәаа иасын, агәтаџәкьа неиҩџәеит.

– Ооc! Абри ахәархь заџәы иҳамазгьы алактажә ааҳамухит, ушьта уқәгыланы укәашала! Арсанагьы уаргьы шәымышьта шәхазыҳәан ицәгьахааит. Шәарт акьуқәа шәкны бзиарак аабап ҳәа уҟоу! – иџсахы ҷжәаны дауазырит Мыса.

– Иҟоу шәасҳәап, дадраа! Абри аџь акы ҳаднацалеит. Аиха аламло, ахәархь аламло, абар, саатк аҩныцкала заҟа машәыр ҟалахьоу! Акы ахьырҳәо акыҟоуп, доуҳас иамоу иудыруазеи, жәа-бипарак ирхаану, ҟат еиқәаџәа зхызгахьоу аџьажә.

«Аџьажә ашәи ҳагоу иқәшәааит!» – иҳәо саҳахьан сабду. Аџь ршьаны, аџәҩан ашта иакәиршомызт. «Аџьажә ахьугалакгьы амацәыс ашьтоуп, ҳагоу иҩны шьаҟоуп», – иҳәон. Уигьы акы изымдыруа, акы имаҳацкәа абри аҩыза иҳәарымызт.

– Аџь амацара акәзам, абри Адаужра иқәынхо ишыжәлантәыку, зегьы рдоуха дууп, рҳақ цәгьоуп. Сабацәа ирҳәо саҳахьеит, ҳарамрала урт инарышьталаз ауаҩы, бзиа иџеиџшхом, – иҳәан, ҁааитит Мшәылды, иоура-зоуроу цәаныррa цәыршәагак афымџеиџш инеихҟьан.

– Шәааишь, ураг ҳахшыҩ неилахтцапи. Иа-цсыхәоузеи, аиха иамго, ахәархь иамго, цәгьала иқәхаз абри аџь? – днаразцааит абригадир.

– Адгьыл абзиабара ауп, атцлақәагьы еибаркны изку. Адгьыл иаазаз, адгьыл агәы амоуп. Иумбои, адгьыл

ишоунамышьҭуа ани аҧыгьы! Сара стәала, ҳаҟәыцыр еиҳа еиҧуп, абри аҧыгьы, убри аладахьы игылоу Амҟанбаҟәа рынцәарныҳәарҭа ахьацагьы.

Анцәа иан д-Хьациа-цҳауп рҳәоит, ҳаалгәамцхар, абри аҧьхшацрыхо, аенышьыбжьон, ажәҩан неилаҩ-неиласны, анцәа ашьашә рымацәыс ҳхиҟьар ҟалоит. Нас уара уцаны жәҩан иҟәтәоу анцәа ду уизашшла. Иахьугалакгьы, аекәым, екәымуп, уи аеси ахаангьы иахылымцзац.

– Иахьа шьыжь аахыс, сарма блеи слацыкәшәеи иҟарцогьы бзиа ишазҳәам здыруеит. Шәырҟәац, баба, абарҭ аҩцлак, иҟалозар! – иҳәеит, иахьантәарак зҿы неихызмырцхьацкәа, зылахь еиқәырпата игылаз азәы.

– Анцәа ухы дасааит. Уара уаагылазаргьы аеси умҳәазацызт, иахьа иуҳәозма. Ажәакала, наҟ-ааҟ ахәа еиҿацсара ҳаакәыцны, уара, Гәаҧьуа, ашьыбжьышьтахь, уашьа Тҟәарчалынтәи алаҕәымкәа иузааигаз, унарылацшны, еиҳа иҕәҕәахап ззугәахәуа, акы аарылхны иааугоит. Убри зегьы ҳаилнаргоит ҳкәацҵаҵараза! – иҳәеит агроном цаца ҟацшь.

– Ишца, уара, аҧь алаҕәым ацаҵаны ицаажәома?! – иааҧьашьаны дҵаайт абригадир.

– Уаҳа цсыхәак аманы избом сара сахьахәацшуа. Арха уаа зегьы ҳаихаҟәеи ҳхәархьҟәеи ҳаманы ҳааргьы, ари избо хәарҭа-хәацшь амазам. Алаҕәым нацаҳцеит, иаразнак иаатоуспалхоит! – иҳәеит Мыса ацаца ҟацшь, игәалакара аабзиахан!

– Ус акәзар, абра еилагылоу ҳкынтә, ашахҭаҿы лаҕәымла арацәа цызехьоу азәгьы дыҟазам. Алаҕәым аицаҵашьеи аҭыркьашьеи азәгьы издырзом. Ианцәыруга, аҭыркьашьагьы уара иудыруазар акәхап, уара ицужәароуп! – иҳәеит абригадир.

– Уара аҭыркьашьа узымдыруазар, сара еиҳа издыруама? Ашахҭаҿы, иамузар, уара мчыбжьык акара аус уухьеит. Сара ашахҭа ақам-зқамугьы сыкәымлац. Алаҕәым

захьзугьы сыздырам, саб ихаангьы, наԥшыхаҟәгьы исымбаԥт. Уи уиаҟара изырххатәузеи. Гәаԥьуа дыҟами. Аҭырҟьашьа изымдыруазар, иашьа алаҕәымҟәа баша иашьыкьла изааигозма? – иҳәеит Мыса, зегьы ихы нарылрышәшәо.

– Сара ҽагажә ҳаԥшьахтыгоума, уххь згеит! Алаҕәым аԥжәашьагьы сыздырзом, издырзозаргьы схы хәымкәа ахәырбҕьыԥ аҟәыспартә гәаҟра сымазам.

– Алаҕәым-ашәа, шәеиҟәшәы-еиҟәԥаласа шәыҟәырԥааит, алаҕәым аҭырҟьашьа жәдыруаны, цас ишәҳәозар. Иааганы ишьҭашәԥа араҟа. Убри аԥь инаԥаԥаны аԥжәара иахсырԥраҳа, шәаргьы ишәхымԥааит сҳәар шәрыԥхәуп, – иҳәеит Мшәылды иҽы акуа-иашьтуа, Аԥәасараа рмаланыҟәа еиԥш дхыԥшаало.

– Акы уҳәаргьы, акы удыруеит, Мшәылды бзиа! Ашьыбжьышьҭахь алаҕәым ааугома, Гәаԥьуа? – иҳәан, Гәаԥьуа ихы наиҟәикит аԥаԥа ҟаԥшь.

– Иаазгап, убри алаҕәым ада ԥсыхәа шәымамкәа шәҟалазар! – иҳәеит Гәаԥьуа амҽышьха еиԥш, иԥьымшь хышҟәа иблаҟәа инҭаирссын.

Иаарласны атракторкәагьы рыҽҟәа неихаркын, шьыбжьон ҳәа рыԥсы неиҭаркырԥ, зегь шеиԥыз, Адаужра ахәы иналбааит.

Ашьыбжьышьҭахь, амшгьы аҽаԥсахын, уажәрааныза еихапата иҟаз ажәѡан агәҳәԥәа нкылԥәаны, ахәашахш еиԥш, шәалҟьа мрак аакылԥхеит.

Адаужра арҕьарахьтәи аган аҽы ишьҭаз ахәы ԥшза, ашьаԥ еилаԥыхха, агәы зегьы рыҵҭаны ишьҭан. Ѡахьхьи, амра инаԥрышәшәаз ашәахәаԥкәа зызымкуа, изыхьԥсыхьха, ашьаԥ иаԥәа аԥынхәрас, еиҟәырдды еилажьыз анышәгәалра инхыԥсалеит.

Зехьынԥьара ҭынчра гәыҵкьаран. Аҽенышьыбжьон, ахәы аԥаҟа, ахәажәра илыѡѡоны иааѡуан, аԥхь иаргәаҟуаз абгыз абжьы.

…Ашьыбжьышьҭахь, Мыса изхарафа-изхаражә,

игәалаҟа-ихалаҟа, Адаужра ахәахьы дхаларц иҷынеихеит. Ахаан уи аҩыза здимбалацыз илашәарыцаа Думышьтын ахьтәаз, иҩаацкьан, рацхьа аҿыргәыбзыҕзаны ишьапы аҿнаҵанарҳәын, дахьцоз иццарц аҿаазыкаҵеит.

– Ухынҳәы, Думышьтын! Уеилагазама уара рыцхә иахьа? Ашәақь скым, аҿак скым, уабацо уеиханы, ухынҳәы наҟ, ала газашәа иҟоу! – иҳәеит-егьит, аха иааицымцар амуа, аҵәуарацәкьа иалагеит. «Аҩны иштәаз, ихәтәырц егьагым, гәыбҕанс иоутозеи, агәы ҷыҕьит. Ианбатәиу шәарыцара иныцсымгеижьтеи!» – Уаала, уаала нас, уаскак уеахушьаауазар! – иҳәан, Думышьтын иманы ашта дынтыцит.

Мыса Адаужра ахәы данхала, инеиша зегьы неины, еилаҕәҕәаа аҵь амца итәан.

– Иааугама, Гәаҵьуа, убомба? – иҳәан, дцааит Мыса.

– Уи ааигеит, аха ари ула шәарыца зыхурҟьозеи, аҿнышьыбжьон амра кажжы? – иҳәан, ҷааитит абригадир.

– Аҵсра ааиҩынцәаразгьы иаасыцмаар амуит. Аҿашьзо ианалага, агәнаха цәгьоуп, иныцсымгеижьтеи ианбыкәу! – сҳәан, исыманы сҷаасхеит.

– Кыр иацсазоума иара? – иҳәеит абригадир, Думышьтын иқьышә иныкәцашәа.

– Аҿы зцәажәом, убриакароуп, абжьарак, иааканамцо ҳәа акгьы ыказам! – иҳәеит ацаца каццшь, ила ахы ааишьышьын.

– Аагара-анагара егьи ҳәа акрадырзома? – деитацаит абригадир.

– Знык ианузылашьт, азымшын иалахаргьы иаалнамцаар аузом. Уахьыказаалакгьы уцшааны, уацхьа инаганы инканаршәуеит! – иҳәеит ацаца каццшь, ила ширехәара изымдыруа.

– Ус акәзар, сынтәа азынра ушьит. Уара утәаны ухысла, Хәыча ицака, икаҳаргьы, амцәыжәҩа ианкны

иузаанагалап. Уи зегьы бзиоуп, аха ҳтәашьа ҳаԥсышьоуп. Мшәылды, улаҕәым рхиа, дад, дукәыхшоуп! Абри аԥь ахьзгьы-ахьмызԥгьы уара иутәуп иахьа. Зегьы уара ҳуқәгәыԥуеит! – иҳәан, абригадир Мшәылды ижәҵахыр днас-насит.

– Уи зегьы бзиоуп, аха шәара шәхабар ахьысымбо, абнахь, ԥьара, зибнаҟа-зишәнаҟа шәцаны шәхы ԥхьашәкроуп. Иудыруазеи! Амашәыр аҳампал иалоуп! – иҳәеит Мшәылды.

– Ҳара ҳеаҳамԥәахыр ҳәа ушәома, уара акыр узыреиуазар! – иҳәеит Гәаԥьуа. Иааилагылаз зегьы, уаҳа ажәак бжьамгалазакәа, реибаркны, абни Амҟанбаҟәа рныҳәарҭа ахьаца шыҟаз инҭалеит.

– Уара узсыдгылоузеи? Уца уаргьы, ула шәарыца уманы, ԥьара ҭлакы уенавак! – иҳәеит Мшәылды.

– Уара абзиа збаша, сарамоу, макьана иара уара ухаҭагьы ара угылоуп. Уара иухьуа саргьы исыхьып. Изуазеи, уара ууаныжьны сцартә! – иҳәеит, ацаца ҟаԥшь дгәыцхә-гәышьуа.

– Уҟаз, баба, иумузозар, сара уабасԥырхагаԥәкьоу, – иҳәан, алаҕәым злаҳәаз ақьаад ааиртлеит. Акаԥсуль ҳәа изышьҭоу, аҭырҟьага наганы, алаҕәым инагәылеиԥан, ашашәа метраки бжаки ироуны иаахиԥәан, алаҕәым инаԍреиԥеит. Мыса иҟыт-ԥсыт ыҟазамкәа, изшьамхык нарсны, ила ахәда инапы аакәыршаны икны, илақәа ааихмырсыгьзакәа Мшәылды алаҕәым шеиԥеиԥара сиԥаԥаны, ихәхәаза ашашәа нышьҭеиԥеит. Иԥьыба дынҭаԥшын, асԥычка анааԥәырига, Мыса игәы аатрысын, дышгылаз изгәамҭазакәа, илагьы ааушьҭны, ашырҳәа дҵагылеит. Аха уажә дыԥҟьан дыҵыр, ԥхеишьан, Мшәылды илаҕәым амца наԥрарсны дшыҵолак, иаргьы ихы ахьынахоу ишьамхы иеаиргарԥ иеырхианы дгылан. Аха Мшәылды абри аамҭазы, илақәа ныҵыркәырны Мыса днаихәаԥшит. Уаҵы ишимбаԥ дышшәазгьы гәеиҭеит.

Аха испычка амца аркра дахыццакуамызт. Илаҕэым иацраҳэаз ашашэа амца аиркааанза, Мыса изымычҳакэа, дшэан дыӷыр акэын ииҭахыз, аха егьыгьы, иҵсы зегьы шилзаахьазгьы, ичҳаны дгылан.

Мшэылды есиныкеиҵалакгьы, испычка амца наиркын, икахэхэа иацхьа ишьҭаз ашашэа амца нацраирсит. Иаразнак алӷа нхачылан, «ф-ф-фы» арган, ашашэа иаразнак ибылуа аҿынанахеит.

– Уӷ, уӷ, ушзахэо! – иҳэан, Мшэылды деиҵас дыҵан, дытрысны иҿынеихеит. Мыса рацхьашэа ишьамхқэа деиҭарымго, инаиҵзаазшэа ибеит, цышэхагьы дынцэыццаххит, аха ииулак, дӷагылан, илагьы агэхьаа зкыдаз, иҵсгатэы иманы, дыӷоны ахшьыра иееиҭеит.

«Ааит, ари збаз сара соума, иабадихэа лажэхеит! Ари сыҵшэма иҵэынхеит, ихьысыгзароуп!» – аҳэан, амца зыцралахьаз алаҕэым инахаххын, иаашьҭцааны, ахацыцқэа ирыбжьакны, икэалааува Мыса ишьҭаланы аҿынанахеит.

Амқанбақэа рныҳэарта ахьаца амца зеырцсны итэаз, ари аӷыза ахлымзаах анырба, зегьы неибарҳэҳэеит. Ацаца кацшь, икалазеи ҳэа ишьҭахькэа данаахьацш, Думышьтын алӷа харчыланы, алаҕэым аҿыццазза ишьҭаланы ишаауаз ибеит. Мыса аҳэа ахы зықэшэаз еицш, дхэааны деихеит.

Абри аамҭазы, аколнхара ахантэаӷы Лади сареи ҳеыжэланы ҳшааиуаз, ауаа руакьан-чакьан бжьы ҳаҳаит.

– Ари, есик ишазҳэам удыруаз, Ҳараз! – иҳэан, апкаӷоҳэа иеы дласын, длатқьеит Лад. Ахыкэалаа еицш, амарда ҳнаҿалан, ҳнацшызар, ҳагроном цаца кацшь дкэалааува, ихи-ишьапи еилацсо ахшьыра дҭаланы дааруан. Ӷажэижэаба ҿышьахэар ада бжьамкэа, лак ахы ақэыршэны, абыржэымзар абыржэы ихьзап ухэаратэы, алӷа харчыла, оумак аҿыццазза Мыса ишьҭаланы иаауан.

Уаҳа анс-арс акэымкэан, Лад итапанча нҭицаан,

инапы инықәырсны, ацықь-ацықьҳәа ԝынтә ала деихсит. Ишызбоз, ала ааԥәаа-ааԥәаан, иаагьыжьы-гьыжьын, инкаҳаит. Иаҿыцакыз алаґәымгьы наҿыцқьан, ганха инкаҳаит. Лад итапанча аҭаԥаха иамразакәа, алаґәым агәақьҳәа иаатқәацын, уаԥхьа игылоу думбо, аґылԝа ԝыхтәалеит.

Снаԥшызар, ҳныҳәарҭа ахьаҵаҵла шықаз, уаа гәарҭак еихьыс-еиԥысуа ахшьыра иҭеибаԥа иаауан.

Ҳагроном Мыса ҵыԥх дыԥсызшәа дхаххала ажра ахықә аҿы дкажьын. Лад ашырҳәа дааҿыжәԥын, аԥаԥа ҟаԥшь днеихаххит.

– Ҳаит, уанаԥьалбеит, акгьы иалаҳәазамкәа, улакҭажә ҳамухуан. Аҳәахәдеиԥш ушԥаныбжьазуаз иахьатәи амш! – иҳәан, имахәар данкны дԝеиргылеит, Мыса ишьапы аарла акәын дшықәгылаз. Уара унеины убра акруҳәазар, иаргьы иҳәеит. Иаб дышьны ихәда днахыршьызшәа, дцәылагазаханы, аԥсы исахьа нылкааны, доумам-оумамуа, амарда днаҿаланы иҿынеихеит. Ила шьны иахькажьыз днахагылан, днахәаԥшит. Акымзарак зхарамыз, иԥсеиԥш бзиа иибоз ила, иара ихыдареи иаҳарамреи рзы, ашьа агәыԥаш еиԥыхны ишьҭан.

– Уара уеибганы уаанхазааит, алажә амыцхәра, ԥшзала иуоуп. Иахарагәышьази рыцҳа, аха аԥсра, аԥсра ианадамха, ус иахьыкалаз анцәа имҭоуп! – рҳәеит, еилагылаз зегьы.

Сара, абри абри ами ҳәа, изакаразаалак срыламцәажәазакәа стәаны срыхәаԥшуан. Ԥкашьа змоуз аԥь ду амԥа, ҿымҭ-ԥсымшьа итәан зегьы.

«Ауаԝытәыԝса идоуҳа иаиааиуа мчы ы-к-а-з-аам!» – иаалырԥьаны, амацәыс еиԥш, иаацхахаз абжьы, слымҳа интасын, нырцә-аарцә ахәқәа неимырԥьа-еимырсны, нахьхьи, ахәы еиқәаԥәа инаҿазыҭ ицеит. Саргьы цхыз саашьак иалаз азә иеиԥш, схәыцрақәа саарылԥит.

Ҿымҭзакәа сеы аҿы ианкны ахаҳә шкәакәа сықәтәан.

Сҳәатәы шырацәазгьы, ҽыстҙомызт, избанзар, заа снапи сшьапи схала иҽасҳәахьан. Сгазареи скәышреи руа изхараз сзеилкаауамызт. Аха Адаужрахь атракторқәа рыцәлара зхараз сара схата сакәызшәа схы сыцхьазон. Цсраенынзагьы хҽыхшьа сымамкәа, абри акалаа, ахааназы иажәракьны ҳажәлантә рабицарақәа ирзынзыжьыз сара сакәын. Абри акәын уажәы уи бзагәырҩаха, иааихымсыцъзо сгәахы изакәшоз.

«Ауаҩытәыҩса идоуҳа иаиааиуа мчы ы-k-аз-аам!» – даҽазныкгьы, шәицхьызцас абри абжьы ахәқәа инарыцәҩын, ишызбоз, слымҳа аатнашьаайт.

Ҩ-тракторк ахәаҽы ирццаны ҽиларыжьыз аҕьара илахаҳәхазшәа, иҽамбасха игылан. Дырганцыхәа заццәык: «Уацәы иустоит, уацәы иустоит, уацәы, уацәы!» ҳәа ацыхәа ырkьашkьашо, иқәцақәсуа, ицаа-цшааауа анышәгәалра илан.

– Ани адырганцыхәеи Абрыскьыли ҽиҕацәоуп! – иҳәеит Лад уаҳа иҳәатәы нцәазшәа, даалkьаны.

– Избан?! – иҳәеит абригадир иааҷьашьашәа.

– Абни адырганцыхәа акәмзар, Абрыскьыл ушьта, Уатаҷ аҳацы даатыцны, ирашьгьы иаргьы, уа мшыбзиақәа ҳәа дааҳалагылахьазаарын! – иҳәеит Лад, ччацшьк иблақәа иаарыцмыршәазакәа.

– Ани адырганцыхәа чычиоу?! – иааҷьаршьеит, еикәшаны аҷь хауара иамцатәаз ауаа. Зегьы уажәы икалаз арыцхара аархадырштшәа kарцан, ҽымтзакәа иаатгылаз Лад инеизыцшит.

– Абрыскьыл, – иҳәеит Лад зныкыршәа. – Иахьатәи анцәа амш иааигаз, ҳәагәыжьла дзыдҽаҳәалоу, быжьрабыжьцәа анышә ицоу аихатә гәашьа ирцысуеит. Аҳа, анцәа иуҷышьоуп, ушьта ицысхит анааигәахәуа аамтазы, абни адырганцыхәа аакылсны, Абрыскьыл ҳәагәыжьла дзыдҽаҳәалоу ашьака ахыцәкьа инеины иныкәтәоит. Абрыскьыл игәахы ҩеибакуеит. Егьарааны

иуҳәахьазаргьы, абыржәы уцыххаа уқәсцап ҳәа, иура рхха, ишилшо даныкшалак, ҩаԥхьа быжьрабыжьцәа иныцеицалоит. Абри даҽуп даагылазар. Ашьаҟа ыцысхит шиҳәо, абни аԥыс неины ашьаҟа ахы еиԥа нықәтәахуеит. Ҩаԥхьа, дгәаазаны, Абрыскьыл иура еиԥамҩаницоит. Еиԥа адырганцыхәа натцрааусит. Еиԥа, ашьаҟа быжьрабыжьцәа иныцеицалоит, иахьагьы убри даҽуп! – иҳәан, Лад иажәабжь кьаҽ даалгеит.

– Ассир уҭахызар, абар! Абни адырганцыхәацәкьагьы, аԥсуаа ираҷоуп, уара! – иҳәан, ҷкәынак, нышәхәарцк аашьҭихын, дгәаацәкьаны адырганцыхәа иагәыдицеит. Адырганцыхәа, уи рацәак агәхьаа мкыкәа инаԥрын, хцаҟа саԥьан инаскьаны, аԥыхәа шьҭакшо, анышәгәал ахы иныкәтәеит.

– Ахаԥшәацәкьа узнауит. Ани уара уакәым, Абрыскьыл дузза дамыхәеит! – иҳәан, Мыса аԥаԥа каԥшь дибар ҳәа дшәаны, дынцәыццаччеит Гәаԥьуа.

– Азәы еғьа афрахьы дааиуазаргьы, аҩыстаа дызиртаслымуам. Уи адырганцыхәа, ани имацара иакәымкәа, абра иаатәоу зегьы нышәхәарцк-нышәхәарцк еицагәыдаҳцазтгьы, акы амаахаргьы, акы аахон. Ашәымтақәак рыла, Абрыскьылгьы ихы дақәиҭаҳтәуан. Аха уи ҳара анцәа иаҳкәырхуп. Ҷык ҳаицтацәажәар, хҭак ҳаицтахысыр ҟалома, ҳаԥсацәами. Ҳазшәиз иҭоуба еилаагар шцаҟало! – сҳәеит иаазымычҳазт.

– Иуҳәаз иашоуп, Ҳараз. Ҷык ҳзеицтацәажәоз тгьы, ани аԥыгьы хырҟәкәа-ҷырҟәкәаны иаанхомызт, иахьа иҟалаз арыцҳарагьы ҟаломызт. Бзарбзанла алаҳәарцыс еихсыз ҳәа, иабыхәа, аԥаҟьа рбгага адинамит дузза, абни аԥь иаԥаԥаны ицаажәоит ҳәа иалагаз ауаа урықәгәыгны азы узлаҭаларызеи, – иҳәеит Ладгьы.

Азәымзар-азәгьы ҿиҭуамызт. Уаҟа азәы ииҳәоз аҭак имҭакәа ииаанымгылоз иара аԥаԥа ҟаԥшьгьы, уажә иҳаидеик ыҟазамкәа, ихы кны, зегьы рхахышәа дтәан.

– Уи зегьы, бзиоуп. Анцәа имч ала, уажәазы цстбарада

ҳаилгеит. Уара угәы ишцаанаго, Мыса, абри аҧь, уеизгьы-уеизгьы ицырхага дуны иҟамзар, игылазааит, уаа гәарҭакгьы задаҳшьыларызеи! – иҳәеит Лад ҳагроном цаца ҟаҧшь ихы наиҟәкны.

– Аҧь амандарина иацырхага акәым, иацырхагаҧәкьоуп азыҳәан ауп, акәымзар, ҳадынҧәалахьеит, ҳагәҽыгьра алаҳхаагарц акәу ҧьушьома! – иҳәеит аҭакс Мыса днацыҧкьан,

– Ибзиоуп, баба, иулшозар, ицҟа нас! – иҳәеит Ладгьы уаҳа диҽампакәа.

Абри аамҭазы, аззы ахырга, Адаужра ахәы иаакәлеит трактор хаззала дук. Зегьы уахь инхьаҧшит.

– Абар, егьарааны иуҳәахьазаргьы, ари уаҩ дызмыхәоз аҧь адышьман аҧсы ҭалан, иҟәаҧуа Адаужра ахәы иахьаахалаз, Мыса! – рҳәан, итәаз зегьы аҕу неилдырган, иааиуаз атрактор иназыҧшит.

– Ишиашоу, ишиашоу иаажәг арахь! – иҳәан, аҧаца ҟаҧшь ибжьы наиргеит.

Исҳәагәышьозыз, Ладгьы саргьы ауахәа ахы ҳныкәтәан, ҳрыхәаҧшуан.

– Абарҭ абри аҧь акы иаднацалеит, угәы иҭаз! – Лад ихы аасыдикылан, слымҳа дынҭахәытхәытит. Сара аҧәгьагьы абзиагьы алаҽымҭзакәан стәан.

– Ани атрактор ҳаҧь ахаангьы иазыцыхзом! – иҳәеит Лад, ҩаҧхьа слымҳа дынҭахәытхәытын. – Баша атрактор, аҧсы иаҧдырхоит! – иҳәан, иныҧакшәа даацәажәеит.

Атрактор шиашаз аҧь инамҧадыргылан, иара иацраҳәаз аҳәагәыжьқәа, ҩыцьа-хҩы симакы-сиҽакны инарган, аҧь ашьапы инакәдыршеит.

– Ма, ихаажәап, ма итнаҳәап, аҧсцәа ирымго! – иҳәан, илаҟәа симырҧахәны, ицсахы азыцжәо, аҧь дҩаацаҧшын, атрактор аҧсҟы зкыз ишҟа иҽынеихеит Мыса.

– Еи, гәышьа, исыздырцәом, Мыса! Ари сыцәаҕьгьы ҭәҕәак ауп, аха уи аҧьгьы лажәк ауп, макьана иуасҳәо ҳәа егьсыздырам, – иҳәеит атрактор ныҟәцаҩ Мыса

днеиҽаԥшын.

– Уаагыли, заа, аазараеха, ана итәоу саҕа игәырԥса сыԥәумыршәани, – иҳәеит Мыса сара сышԥа даахьаԥшшәа. Аха саргьы, сыфеида зиҽасԥарызеи сҳәан, слымҳаԥәԥәа насыԥәсыжьын, ҽмырҳа ԥасԥеит.

– Уара, убри атрактор ахшьыра ихыԥәшәыргы-лаԥәеит, ицегь, абрахь аԥьаԥьарахь шәааах! – иҳәеит Лад.

– Ус иԥаз, ус! Арахь ҳааханы, уаҳа ҳабанза аахои, зынза аҭзы икыдаҳцалар, атрактор уиаԥара абҕа еицыхырҭа ауам. Уа иԥаз, иԥалалакгьы ак ԥалап, иаҳмыхьыц усгьы иҳахьрызеи сеидроу, – иҳәеит аԥаҵа ԥаԥшь.

Уаҳа азәгьы аҭак ԥаимԥеит. Гәаԥьуагьы, Мысагьы, Мшәылдгьы, аԥь иакәдыршаз аҳәагәыжь иакәшаны еиҭагәарҭеит. Еилшәашьа амамкәа ишҽаҳәаз агәра анырга, Мшәылды ида, егьырҭ зегьы цан, Амҟанбаҟәа рныҳәарҭа ахьаца амҵа иааикәагылеит. Лади сареи ауахәа ҳаҟәтәаны ҳаԥшуан, уаҳагьы ҳамнаскьазеит. Мшәылды иҽеибыҭаны аԥсҟы днаҽатәеит. Знык даахьаԥшын, аҳәагәыжьҟәа зкәыршаз аԥь ашьапы днахәаԥшит. Нас, атрактор ааиртрысшәа иун, аха аҵыхәтәанынза аццакра ацҵара изымгәаҕьызт, атрактор ааникылан, даахьаԥшын, аԥьи аҳәагәыжьҟәеи ҩаԥхьа илаԥш нархигеит.

– Ани аилымга дшәаны, иԥаиҵо дшаҟәымшәо гәоуҭоу? – иҳәан, Лад иарҕьа машьхәылҵ насыдикшалт.

– Дшәаԥәкьоит ҳәа сыкоуп, имаха-шьаха иара ишиҭаху ихымхәыцуашәа збоит! – сҳәеит, саргьы сылаԥш Мшәылды иааихмырцазакәа.

Ҳныҳәарҭа ахьаца ԥла иамҵагылазгьы, ргәеисыбжь рлымҳа ҵнахуа, уажәымзар-уажәы Мшәылды итрактор аԥь ианбаирхаришь ҳәа ицшуан. Абри аамҭазы, атрактор аԥит ахьызшәа, инеицәкьыс-ҩеицәкьысын, алҩа нхарчыланы, иззаза анаара иааҽахеит.

– Амкалатә узыкалама, уара, амкалатә узыкалааитеи! – аҳәа ахы зыԥәшәаз еицш дхәааит агроном цаҵа ԥаԥшь.

– Мамоу, ҵьым сара макьана аԥстазаара стахуп.

Еихымкьа-еицымкьо, амакаҽамҳәакәа хԥык ахәычқәа аԥны икаҵсаны сааит. Урҭ ажәҵара ҵшқакәа реиҵш, сҽы иҭаҵшуеит. Уара уеиҵш, уи ахьаца иамҵагыланы акомандакаҵара саргьы исылшоит. Уааи, уиакара агәы умазар, уара ухата уакәтәа абри атрактар. Сара аенышьыбжьон, аҵсгаҵәа сыҵсы сызрытом, уи гәалсрамхааит, – иҳәан, Мшәылды амышәхәыс еиҵш атрактор длалбааҵан, харагьы дымцакәа, ақәҽыхәа аҵхьаҵәкьа днатәеит.

– Аенышьыбжьон, Амҟанбақәа рхыбаԥажә, абри аҵь karaax, хьзыда-цәада снаҵакьакьар стахзам, – иҳәеит, адгъыл дацәажәозшәа ихы шьҭаҵаланы.

– «Ачынча адәныцара аныхәшәха, иганы амшын агәта ихнаршәлеит» ҳәа, убама иҟаиҵаз, ани аилаԥа шәаргәында. Уцаны, уеиқәа ушьыхны, уҵхәыс леиҵка хәапера ушәҵаны уаа, Мшәылды, уҵхәыс леиҵка! Уаргьы ухаҵоуп ҳәа, ушарамшаны узшаз, шанагзара анцәа иумтан! – иҳәан, аҵаҵа kаҵшь ахьаца днамҵыцын, иҽааихеит.

– Ашарамшаҵәкьа, уара абга иакәтәоу аҵаҵа kаҵшь уоуп. Аҵхәыс леиҵка зшәу зегьы дырдыруеит. Шьоукышьоукы реиҵш, макьана сара сызкәа азәгьы дкыдмыччалаҵ. Рацәак убз ахы иакәитумтәыр еиҟьуп, мамзар, иахьа, аҵсцәа ҳрымго, аԥыстааҵәа реиҵш, аенышьыбжьон ҳаилибахыр kалап, – иҳәеит Мшәылды.

– Ҳаи, абри ахҭабаа иҵа снапы сирkьышьуеит убама! – иҳәан, иеигәышә ҽаԥлакь аашьҭицаан Мыса иҽанынеиха, дабарышьҭуаз, ачкәынцәа наидибахәалан:

– Мыса бзиа, трактор ныкәцаԥык иҟынза ухы ноумган. Уара араион аҽы сицырдыруа азә уоуп, ухьӡ згеит! – иҳәан, зуаԥыбжарахь инеихьаз быргк, Мыса абзиара наирганы дааиқәикит.

– Доушәышьҭ, уара, доушәышьҭ, убри сишьымтахааит, доушәышьҭ, инаҵәакәа ҭыkьkьозаргьы аабап! – иҳәан, қәыц лаба еилаԥак неиҵышьҵаргәаны даагылеит

Мшәылды, – уеааиқыл, Мыса, уара иуцәшәо макьана дмизац, дихьазаргьы дымшәзац. Уеааиқыл, ма устахуп, ма усцәымҭуп, мамзар...

– Мамзар иҟоуцараны иҟааз, уара ачычиацәа рханы идыртәо! – иҳәеит, Мыса деимырхха дахьыркыз.

– Егьа счычиазаргьы, сыцәгьаҳәаѡзам. Уахынла ауаа рыжәгәарақәа снарҭаҳауа, рыжәқәа сыцхьазазом. Алақәа аҳәынацшьыга рҿацаны исшьзом. Цабыргуп, мазарала саахшәахгәышьоуп, аха стиѡым, саахәаѡым, смаҳагьам, – абарҭ ажәа тынхақәа ахызацәқәа реицш, Мыса ацаца каҵшь инеиҿеирпиккеит Мшәылды.

Агроном дыцкьеит, дшыцкьара, аха аҵкәынцәа иаразнак деиҭарҳәынҷеит. Ишакәхалакгьы, алаба еимырымдакәа еилдыргеит.

– Ишәмырмжьыжькын, егьҟамлеит. Урҭ рыгәқәа ааибагазаргьы, еиѡызцәоуп. Ажә ашьапы аҳәыс ахаангьы иамшьзац, дара ааибагоит! – иҳәан, Ладгьы дааѡагылан, дара рахь иҿынеихеит.

– Шәакәыц уара абри аць. Шәара ари аус заҟа ишәырпылҳатыз аҟара излашәыхәартоу ҳәа рацәак егьызбом, – сҳәеит сара, гәыкала цьара ѡыстаарак ацамцакәа.

– Хьаас иҟацатәым хьаас иҟоумцан, Ҳараз. Ушьта ҳнапы анаҳкьашьых, ахтакынза инаҳмыгзар ҟалом, – иҳәеит ацаца каҵшь, цшшәы ихазамкәа.

– Урҟәац, Ҳараз, урҟәац. Сара излазбо ала, урҭ уи аць раѡыстаацәа адыцсылеит. Ишеилго ҳәагьы адырра уадаѡуп, – иҳәеит Лад ибжьы ныцакшәа.

Ҳамтак иаатынчрахеит. Абри аамтазы, Гәацьуа дахьтәаз, дѡагылан ихы иқәыршәны, атрактор ахьгылаз ашҟа иҿынеихеит. Зегьы Гәацьуа инеизыцшит. Уаҳа ажәак мҳәазакәа, атрактор днақәтәан, иаразнак аусура иала-иргеит.

– Иртрысны иарх, Гәацьуа, иртрысны! – ааит, уқәақәрахааит, Ҭалбган бзиа уицами егьа умҳәан! –

иҳәан аԥаԥа ҟаԥшь, иблақәа аатиргәаԥьын, Гәаԥьуа днаиԥакьыркьырит.

Гәаԥьуагьы, схатԥатәкьазаап иҳәан, игәы наиԥаррхны, аҟәаққәа аԥь итрактор наирхеит. Аԥь ахьгылаз иаақыцқыцьит, аха гәларшәасгьы иамыхәеит. Ԥшаҧык насызшәа, амахәқәа неилауатырит ауп, уаҳа иреиԥәа-иреиҳа амгәагьы ҟәырҷ амҳәеит.

Гәаԥьуа итрактор ѡаԥхьа шьтахьла аҿынаирхан, аԥь инадиргылт. Нас, аԥыхәтәантәи аԥԥакыра инықәыргыланы, ԥхьаҟа днатрысит. Акаамет ззырҳәозгьы уатәкьа иҟалеит. Аԥь иакәыршаз аҳәагәыжь, ахьаԥа зарԥәи еиԥш иаацыԥәԥәа-ԥгәыхаан, атрактор ааизаанымкылазакәа, еиханы ахшьыра инталт. Гәаԥьуа ишилшоз, арԥәааҳәа дыҳәҳәан, ицсҟы ааушьтны ахышәтра иаҿыз атрактор ахы днықәгылан, ганха дыԥеит. Дбылгьо дышнеиуаз, ԥаҟа аҳәақәа зтатәаз азытҟәа дынтаҳаит. Цәгьамзар бзиа уаѡ дахыччом ҳәа, Лад икьатеих ԥԥәаны аччара даҿын. Сара мчыла сеааиқәыскын, ҿымтзакәа сгыланы срыхәаԥшуан сажәа рыламԥакәа.

Аҳәагәыжь аԥь аԥәа абжа гәаѡаза илахнаҳәеит, абжьарак, ахреиԥш ишгылаԥ игылан.

Аԥаԥа ҟаԥшь дҳашҳатәарахазшәа, деиқәшәыеиқәԥаласа аҧьара даалахеит.

Лади сареи ажәак нарыламԥакәа, ҳанҽыжәлан, ҳҿынаҳхеит.

20

«Лади Ҳарази Адаужра ахәы инықәсын, ахшьыра инталеит», –ҿаанатит, ѡаԥхьа зегьы збартоу, зегь заҳартоу, аԥшырта, иқәтәоу абжьы.

Ари, хымԥада, ѡыстаа мусхәуп ҳәа игәаԥа итиҳәаан, ихы зқәикра изымдыруа Мыса дышьхныҧсыланы дахьгылаз, иблақәа неиԥихын, аарла, игәаҧьны, уи аԥь дѡаԥаԥшит.

Иаб ихаан, алаку аҽгьы имаҳац, цхыз цәгьак аҽгьы илацш иаатцамшәац, уаҕа имышхара, уаҕа иибара, цшра ҿаастак нылнакааит абри аць. Нацәхыцк иадамзаргьы, абыржәы хәычзак даакәацар, зибнака абри аць днахәлабгарашәа ибеит. Зныкҟьара қытак тазырцәуа агәылшьап еицш, аць асаса ааихнахын, амцабз шатцәы-шатцәуа иааҽыцкъеит. Ашьа зхыкъасоз агәылшьап аблакәа қьалыкъашо, амацәыс еицш, ацатца кацшь инаиқәцәишеит. Мыса дгьылижәѡани наицагьыжьын, ибжьы изтымкаауа, иѡнапык рыла иаразнак иблакәа нхиѡеит. «Ҳа! Ҳа! Ҳа!» – ауаѡы гәымчҳа иблахац аргьежьыртә адау ибжь гәаѡа ахатацса нтнацан, Мыса игәаг злыхәхәоз аць аччабжь, кәымг мацараха ныршә-аарцә Адаужра ахәқәа ааимнаркъеит. Уи абжьы цстыхгаха, ацәымг жьакцеицш, Мыса илымҳа итасуан.

«Адгьыл адоуҳа иаиааиуа, мчы ык-аз-аам!» – даҽа бжьыкгьы, шәицхьызцас имцабз макаха Мыса аҽааикәнаршеит.

Иаалыркъаны, изыхкъаз иара ихатагьы изымдыруа, Мыса игәы зызарак нталеит. Иаразнак ибла даахгылеит Арсана.

«Абри шәзықәгылоу адгьыл адоуҳа дууп. Ишәзымгааит жәлантәык рылагырз зыхьшу абри адгьыл аҳақ!» – абарт, рацхьа дгыланы, ртракторқәа рыманы, Адаужра ахәы ианаахалазтәи Арсана ишәицхьызкәа, абыржәы акакала, Мыса ихы акәмачиара иташәазшәа ибеит. Мыса изыхәан Арсана дыцсцәаҳаны, ладагьы димышьтуа, ѡадагьы димышьтуа, иацхьа даагылеит. «Уныхәа саанагазар, ушәигьы сагап, иуҳәаз ухы-уцсы иаѡымшәаайт уара аҽагәаҽас!» – иҳәеит уск ан ибжьы нытцакзаны, иаразнакгьы ихеиршт ит, аха абри ацьажә аҽацхьа абас дахьымачкәикыз ииҳәо иҽамшәо даргәыѡ-ҿыѡит. Арсана иҽахәатәыцәкьа аргама акалара ишаҽыз агәра имгар амуа икалеит Мыса.

– Икалаша, заа сацыѡлоит, аха, — ҿаанатит уи абжьы.

– Убри адгьыл здац рзалымхыз, еихацсыхәи хәархьи, лаҭәыми, трактори змыхәаз аҧь ианырцаз ахәрақәа ирыхкьаны иахьагьы иҵсымкәа-ибзамкәа, абаԥҵсы еиҵш, Адаужра ахәы иқәгылоуп. Ускан еиҭарҳаз хынԥажәа дестын амандарина, шәынтә иҵсын, шәынтә ибзахеит. Аҵыхәтәан, ахәы, цшзақәа ирзынхаз, цсраенынза, уи адгьыл ахаан ианымҵуа, риашашьа змамкәа ианхалаз, аҵаҵа kаҵшь иԥызцәеи иареи адгьыл иазынрыжьыз ашәахстақәа роуп.

Уара ускан усабизан, Адгәыр. Икалаз-ианылаз зегьы абоудыргәышьоит. Ҳараз игәаламшәо, иимбаз сара сыла заka саашьа абаз, слымҳа заka аҳаз, сара азәзаҵәык соуп издыруа, уаҳа хыхь – ажәԥан, цаka – адгьыл азәгьы издырзом. Иудыруаз, уи иахааныз, урҭ ахәқәа збаԥҳа рыцәзыз ауаа рдунеи рыпсаххьеит, Адгәыр. Умыццакын, уҵҭазаарае угәуеаныз.

«Уа Адгәыр!» – иҳәан азәы аргама насыцәҿитит. Ҳаи, ҳәа сҳәарц, саб иуаз сшьамхы иқәыз неикәасыҵсан, сԥаҵkьеит, аха иззакәу сыздырам, аҭак kамцакәа сееаныскылеит. Уаҳагьы азәгьы сыцәҿимҭит.

Сара сааигәыргьеит аҭак ахьыkасымҵаз. «Ҽыстызтгьы, сынасыҵ сыршәон!» – абри сгәаҵа инҭысхәаауан еиҵш, ҳмаҵурҭа аҿҫа ԥахгеит. Сгәы нҭыпсаait. «Абас аԥны абжьы анго, аԥны аиҳабы дыпсуеит», – рҳәоит. Ушьҭа ҳҭаацәа реиҳабы сан лакәын. Санаалызхәыц, сгәы ҭыцны ицо аисра иалагеит. Сан дыцсны дыцәызшәа сыблақәа даарыхгылеит. Сылабжышқәагьы насыхәлаҵәеит. Абыржәы, ҳаҵеиҭа, сангьы дыkамкәа, сабгьы дыkамкәа, сеиба-кәеибаха, смацараха, азәгьы ситахзамкәа, азәгьы инапы сымамкәа, сымала заҵәык адунеи санхалазшәа збеит.

Ушьҭа, ауразоуроу, гәыkажагак аасазҳәашаз азәымзар-азәгьы сааигәа дыkамызт. Ашәымҭақәак ирылагзаны, аҵсреи-абзареи рҳәаақәа неиқәҳәаланы,

рдунеи снықәцшит. Ҳматцурта ҩацхьа «аҿҿа» ҩахгеит. Сгәы кылцәома сҳәо еитаҩтыцсааит. Аха уажәы, уи рацхьа еицш, рацәак аесыднамырхалеит. «Аҩоны аҿҿа залго, аҕәқәа еихыцуеит азоуп», ҳәагьы шырҳәоз анаасгәалашәа, иаразнак, абри агәыҕра ахац снахьынҳалан, сееаиқәыскит. Хәычык сыцсы анааивызга, ҩацхьа саб Ҳараз имҩа еиқәаҷәа сеитананылеит.

21

Шьыжьымҭанк, аусҳәарҭаҿы сааин, сеы аҕәра амжәа амахә инадҿасҳәалан, амгәырхақәа ааркәаданы, аусҳәарҭахь схаларц сҿанаасхоз, ахаан ҳкыҵа иалсымбаацыз машьына ласы еиқәаҷәак, абжьы ҕарыҕатәаза, алҩа ҩышьтырббны ҳусҳәарҭа агәашә иаадгылеит. Саргьы оумашәа ибаны сшахәацшуаз, амашьынаныкәцаҩ ашырҳәа дыҩтҟьан, амашьына егьырахьтәи аган ашә ааиртын, иаргәцыста имаҿа надикылан, иҿеидыцсаланы даагылт. Амашьына даатыцит, зланарцшыга ахәгьы, аҿгьы, абла саркьагьы, ублақәа иаарзымычҳартә еилаарцыруаз, макьана зуаҩыбжарахь имнеицыз хаҵак. Уи рацәак шихымҵуазгьы, илахь аҿашара инаркны, ихагәҵа апашра аҟынза, аҩ ирфазшәа ицәаҳаҳа, икаҵсангьы, икаҵсамкәа, ихахәыцәкьеи ахәыцласеи сицассы, ицынца ҵарыхәцәа хьыцсааза, аҵаа иҿдыршазшәа, деихаҵсы-сицаҵсы, ччаҵшьк аҵәаара иблақәа ирыцымшәо амашьына даатыцит. Уи ишьан, еиқәаҷәа самсалха, икәеикәеиуа ирыцкьаз исапогкәа. Ишәын, ҵаҟагьы, хыхьгьы аҵьыбақәа зҿаз акьаҿ. Ихәда иаман, ақаруа сицш еилаарцыруаз, уснан НКВД-аа рыхәда иартоз, апетлицақәа ҳәа изышьҭаз ирыкәцсаз акубикқәа. Уи ихан, Сталин есымша ихеицалоз, аҵхьаҵәкьа аеҵәа ҟаҵшь еилаарцыруа измаз ахылпа, аҵарда сицхәа аиуа. Убри

инаишьтархны, амашьына даатыцит, иара иеицшцәкьа еилаҳәаз даеазәгьы. Уи убриакара дихзызааны амц ихирцраауамызт, иаразнак сгәы ҩеит уи ицыхәахьча шиакәыз. Рацхьа амашьына итыцыз, ҳамтак даатгылан, зехьынцьара иааикәыршаны цкьа даанацш-аацшын, зегьы илацш иаатцигеит. Нас, ишьтахь инапқәа ҟацаны, ишьеиишьеи еиқәцо, аусҳәарта шыҟаз иҽанааиха, ани ихатцкыицсатцкы цаҟа икамыршәуа ишьтаз ицыхәахьчагьы, абга рхәыц ишьтатата, ишьтақәа дрыграгылар ҳәа дшәозшәа, ишьапцынцақәа дрықәгыланы иҽааихеит.

Сара сахьгылаз зныкцсра сыцсит. Избон, агәра гангьы сыҟан, абри сыбла зышьцылазахьоу, избазахьоу азәы шиакәыз. Аха дахьызбахьаз, дызустаз, егьазундазгьы дсызгәаакзомызт.

Аусҳәарта ашта италаны рҽанаарха, саргьы сырцыларц сҽынасхеит. «Ҳаи, иабыхәа, ҳусҳәарта еиҳа ашәышә бжьы анықәыҩуаз, иаазгазеи?!» – ҳәагьы аасгәахәын, ҩацхьа ҳашта ахышәара-цышәара лацшыла инеиқәысҳәалеит. Аха сахьынацш-аацшлакгьы сара азәзатәык сыда доуцс дықәыршәымызт.

Сгәы итамкәа, схы итамкәа, сыцхыз иалашәар агәыхь сыззырцысышаз «асасцәа», аусҳәарта ашта анааиҩырша, жәабаҟа шьаҿа рыда ҳабжьамкәа ҳанеизааигәаха, ҽеишәа саниҽацшы, иаразнак дыздырит. Агәрагьы згеит, хымцада, уи иара ихата-цсата шиакәыз.

Ауаҩытәыҩса, иҳәынцәрақәа ыртланы, игәы ртынч, ицсы ртынч, иҽынеицыхны ииарта шьашьа днылаианы даныцәоз аамтамызт. Ҩажәижәибжьтәи ашықәс, април мза хца, ахәаша аҽны акәын. Уи амш дунеи сахьынзақәу исхаштраны сыҟазам, сынарцә гәашәгьы итазгалоит.

Икасцахуааз: «Аамта ахаца изоуп изыкоу, абри симтахәхозар, сагьимтахәхааит!» – ҳәа сгәы иаатысҳәаан, сеаарыгәгәаны снарцылан, иахьеицш исгәалашәоит: «Уа бзиала шәаабеит», – сҳәан, ацсышәала ҽаастын, снапгьы

насырххеит.

Абла саркьа, Бериа шиакәыз зынза агәра згазеит, санааидгыла.

Абгалацс еицш иблакәа аацырцырын, исҳәаз аҭак мҳәазакәа, инапы насиркын, акыраамҭа илацш насыларкацаны, сыблакәа днархыцшылеит. Саргьы, егьа афрахьы дааиуазаргьы, азәы сицәшәарц сгәы иҭамызт. Ҩаҵхьа еиҭаҳәашьа змамыз мыч ҷыдак насыласцан, «сзыкәшәаз усгьы сакәшәеит, схаҵоуп, хаҵаҵас схы мҩаҵызгап!» – ҳәа аасхәыцит.

Схы инаркны, сшьапаҟынза даҽазныкгьы лаҵшыла сааимидан:

– Аҟытсовет ахантәаҩы дыҟоума? – иҳәан, дҵааит, ихаамкәа-ишшамкәа, ибжьы ҵаҳа агәыр аҵа инкылиршәан.

Сажәа сагәыламхакәа, сееизызган:

– Аҟытсовет ахантәаҩгьы аколнхара ахантәаҩгьы Қьарақьанҟа ачаи ахьыларҵо иҟоуп. Уажәы ишыжәбо зехьынҵьара еицш, ҳара ҳҟыҭа аҽгьы, аколнхарақәа реиҽкаара ишаҽыц иаҽуп. Баҳа ззышьҭыхуа зегьы, уахь иҟоуп! – сҳәан, исызгәамҭазакәа снапгьы, абрахь Дҭамшь аганахь инасырххеит. Иара сара дшыздырыз зынзагьы исынмырҵшзакәа акәын, сеыртлазаны сышиацәажәоз.

– Уара узмилатда, ҵаара цхашьарам? – иҳәеит ашҳам неиҽаржжны.

– Саҵсуоуп! – сҳәеит.

– Узыжәлада, усҟангьы? – иҳәан, аҵәыршы еицш иажәақәа насылеикшеит.

– Сымҡанбоуп, – сҳәеит.

– Егьырҭ амилатқәа иреиуоу шәқытаҽы азәыр дынхома? – деиҭанасазҵааит, изымдыруашәа, даҽа шьаҽак сышҟа инеихиган.

– Маҧ, уаҩ дынхазом, – сҳәеит, абзиа сҳәозу, ацәгьа сҳәозу сзымдыруа.

– Ишьахәуп. Данбахынҳәуеи, нас шәыстаршын? –

иҳәеит еиҭа.

– Ахәылбыеха акәхоит, – сҳәеит сеаламгалаҷәакәа.

– Уара ара узҫузеи? – сыҧитҷааит.

– Сара смилициоуп! – сҳәеит сааҷамхазакәа.

Милициа ҟьашҟьашак илысхуазеи игәахәзар акәхап, даҽазныкгь, цсы цха зламыз илаҷш снытҷиган:

– Ибзиоуп, ибзиа. Ҳара уаҷәи-сеи ҳаиҭаад-ҷаалахуеит! – иҳәан, даахынҳәны иҷанынеиха, егьи итыхәа иалаҳәуа ишьҭаз итыхәахьчагьы днаишьҭаҷалеит. Агәашә аҟынза инаскьазгеит, аха абзиала-егьи ҳәа, ицәгьаны изшаз, акы аасамҳәазакәа, алада, Тамшь шыҟаз рхы рханы илтышахәаша ицеит.

Ахышь ашьапхыц итнахыз азнаашә кәчышь еицш, уажәрааназа сшәаҟьаны сыҟан. Дара сыла ианынаҷыршәа ауп еиҳагьы саншәа. Уажәрааназа, ус, ахы иаҷцкьаз ашәарах еицш сазаны саман.

Аҟыҭа астаршын Қьараҟьанҟа дыҟоуп ҳәа Бериа дахьызжьаз бзианы иҟасҷоу, ицәгьаны иҟасҷоу уажәы аҳәыҳәкцәа реицш, сымаҷара амжәа амҷа сахьтәаз сназхәыцит. «Сара соуп ақыҭа астаршын сҳәар, исеиҳәарц игәы иҭаз здырхуада? Дзитаххарыз уи ақытсовет ахантәаҩы? Дыҷкьаҷкьо даазцазеи, ахаан наҷшыхаҟәгьы иимбац Бзанқытаҟа? Дызтцаа-цшаауазеи ара шәара шәыда, даҽа милатк дынхома ҳәа?» Абри, аҷьыка хәыцхь зҫарыцсаз ахәреицш, ихьаа цәгьаха иаасызцәырцит.

Цабыргытцәкьаны, аусҳәартаҫ списар ида уаха азә дыкәыршәымыз. Уигьы, цас иуазшәа, дахьыҩнатәаз иуада ихы аакылимырҳәҳәеит, иҷсы заны дтәан. Зегьы рхы амца аркызар арцәаха рымамкәа, аколнхараҫы акака ирҫын.

Ҩыцьа неидгыланы еицәажәо убомыз. Иахьа ашьыжь индәылцуаз, уаха ахәылбыеха иҩныка дзыхынҳәуазу, дзыхнымҳәуазу издыруамызт. Зегьы, дасу рыгагакәацәкьа ирыцәшәо еаҩратагалантәи амцкәа реицш, адәы икәын.

Абас, сгәы шымҩазоз, схы цены ишысхагылаз сирбеит, ауаатәыҩса рдышьман, абла саркьа. Абла саркьа ҳәа акәын Бериа хьызшьарасгьы иртахьаз. Аа, уажәы сгәы иныщалаз сгәырҩа ацыхәала, азәы снаиацәажәар, цьара, гәшәа-гәызбак насеиҳәаргьы, сыцсы ахац инаҽасымкуази, аха уахьгьы, ус сымаза зцасымкышаз, иахьатәи аамтазы зыгәра згашаз азәгьы дсымамызт. Дасу игәеисыбжь даршәо акәын, уаха ахәлара ицсы шахьигзоз, уаҵәтәи ашара дшацылоз.

Егьа иныкәсцаргьы-иаакәсцаргьы, егьа мцы сҳәахьазаргьы, зегь акакәын, ари аҧныш Бзанқытаҟа имҩахыцра, ақытсовег «изыгьацәыгьацәра» аеси ишазҳәамыз здыруан, аха хыла изыкәкны имаз арбаныз сыздырамызт!

Абас сынкахәыцуа сахьтәаз даасгәалашәеит, ҳгәыла, Ҭоумышь аҳаблаҽы инхоз, мчыбжьык ашьтахь, аҽнышьыбжьон, зтаацәа ирылкәкәааны иргаз, макьанагьы зыҩны зчамҩахә ҟамлац Ладмер Аирынба. Уи дзыхдырҟьаз анаасгәалашәалак, абри Аҧсны ҟьаҟьа дузза иубо, анасыци алахьынцеи, рахәыц хацк аҧсы аҽакушәа збо салагеит. Ианкашәо узымдыруа, амахә иахьынҳалоу ашьыжьтәи азаза ацәыкәбар нархас иамоу ада, ҳаргьы уаҳа нарха ҳамамшәа збо салагеит. Еиҳа-еиҳа, уаҵәтәи амш шаразы агәыгра сцәызуан. Убри аҧкыс еиҳаз абза-гәырҩа сара сзы иҟамлазацызт.

Ладмер иуаҩыбжара днахысны днықәлахьан. Абри ауаҩ, абри имуи, абри имҳәеи ҳәа, игәаацәыхьажәак иҩашьангьы, иара иҟынтәи азәгьы имаҳацызт. Уара ухәын-зхәын даламкәа, ихы ахәырбгьыц икылхны, даагылазаргьы зхәы иатәҳәаны изфоз азә иакәын. Имагәышьааз рацәак, аха имаз ахәыҷы, заарахымкәа, иҳәаарахымкәа, пату ақәцаны, ицкьа-шәкьаза ихы нахицхьалон.

Ладмер дуаҩызацәгәышьан. Иҷкәын заҧәы, ашаеҧәа

еицш иҩыцхахаз, алаҵшыцәгьа ила ицәизартә, ақытаҿы азәы ҳәа даарылагылан дшыҡаз, иаалырҡьаны аҩыстаа ихы-иҵсы ифеит. Ҭарчеи ныҡәгарак аҿы икәадыр амаха дахасын, иагьа иуа-иҭынха идгәаҡлазаргьы, егьизмырееикәа иеҵәахә нкыдшәеит.

Ладмер хәашабга иҧкәын Уарҳан данҵсы инаркны, иангьы иабгьы ихьз рҳәазомызт. «Ани ҳазблыз» ҳәа акәын, избахә анаацәырыргалак ишырҳәоз. Ладмер иҧкәын ишыҟәс цәымза ашьтыхра иеазыҡаиҵон.

«Уаҳа ишьтамта ҳәа егьыҡазам, усгьы азы ныҟәыршаны дыҟәҵит. Иаб хәҭаа иара дахьцаз игааит. Итәы-иҟә сыдсырхалар стахым. Иззыстахыда, алуажә еицш, ажәрацәгьақәак ақьаҵта ҳаххалеит. Қәнагала аҵсра ыҡазар, иани сареи ҳакәымзи иҵсышаз, аха уара иуҳәо анцәа ду иуциҳәароуп, акәымзар, уара иулшагәышьозеи?» – иҳәон Ладмер, азхыцреицш игәы мыжда дынтагызны.

Ауаа рҟәацақәа ҿырхижьтеи акыр шҵуазгьы, Ладмер ижь макьана имтаазацызт, цаак асааныа ҳәа иҿарханы иман. Ацыхәтәантәи иҧкәын ихьз ала ихыртәалоз аҩы бзиазар итахын. Ҳамтак иҿасырхар, аҩгьы бзиахап, изжәуагьы сыҧкәын иҵсата гәыкала ирныҳәап ҟаиҵеит.

Ладмер икәаца, аколнхара абаць шақәыз идыруан. «Убырт ирыстогьы цкьаны ирыстап, иаанхогьы сыцсхәы алазуп» ҳәа дхәыцуан. Аха «Ахьча насыцда хьачан еимаа имоуит» ҳәа, уаҵәы аашар, Ладмер ажь таара далагарц иуааҳәцәагьы рхианы дышьталеит. Адырҩаены, ашьжьымтан данаацш, шьамхсы ауны, еиқәжәахәа ишьтан. Знык цсыра дыцсит Ладмер, аха иеизымшьит, абжьарак, иҵсыгәырҩа даеа бзагәырҩакгьы нацлеит.

«Анаць албеит, анцәа дсымазар, ацстҳәақәа неилыҩорны, шәалҟьа мрак аакылцхар, ашәыбгьы каҵсарын. Ацлақәа рымахә-рышьахә аацшшар, иҿахаз сыжь хәыцқәагьы, ҿыскәкәаарын, ҳәа ила траа ажәҩан дшацаҵшуаз,

ҩымыш наҟьак нтакәкәа иаанԥәеит. Ажәҩан алакҭа ахьынҭылашьцааз, инеихашәы-еиԥашәы иаанхеит. Иауашәа, иамуашәа, с-цырақәакгьы налышәшәон, иҽыхьшәашәаза ԥша хаарадакгьы насуан.

Абри аԍныжәҩан мышха, шьыбжьышьҭахьк хҩык аеԥәа, асы ԥкьаны, Ладмер иашҭа иааҭалеит. Ладмер иашҭа итҭалаз асасцәа, игәы каршәны дырԥылеит, аха рыҟазшьақәа игәамԥхазеит. Аха инмырԥшкәа, исасцәа апсшәа нареиҳәан, иеыжәихырц иақәикит.

– Ҳеыжәԥуам, Ладмер, аусҳәарҭа аҟынза иуԥхьоит. Иаарласны уеeибыҭ, уҳаццароуп! – рҳәеит ГПУ хылԥа, аеԥәа ҟаԥшь аркны изхаз.

– Сзыртахгәышьозеи, сцәа рыхәом, сжьы рыхәом, сажәа бзиа иҽнахып ҳәа игәыҷуам, цынԥәарахк! – иҳәеит Ладмер дааччашәа иун.

– Узырҭаху, уаҟа иуарҳәозар акәхап, ҳара еҕьҳаздырам, – рҳәеит ахҩыкгьы неиԥеакны.

– Ишьахәуп, дад, сара акыразын сырҭахызар, схы рхызбаауама! – иҳәан, иоупҵәа хылԥа ҩаза неихаиԥан, ипалта кьаҽ неишәцаны, днарыехьнырцан, дрыманы иԥеит.

Иԥшәма хлаҳәада, схаԥа уажә дхынҳәып, уашьҭан дхынҳәып ҳәа хәылбыеханза амҩа даԥшын, аха уаҳа умԥсит. Ладмер аухагьы дыхнымҳәит, адырҩаухагьы дыхнымҳәит, мчыбжьык ашьҭахьгьы.

Абри еиԥш аныҟала, иуа-итынха хыхә-мыхәқәак имаз наишьҭаԥаақәеит-егьит, аха уаҳа ишьҭамҭа аарызмырхазакәа, гәрыз-шашәаз ахааназы дынкылахәаша дызит.

«Усҟангьы, дзыхдырҟьазеи абри ахәаша. Даагылазар, акәтыԥәкьа рыԥхашьаны ахәда хызымԥәацыз, ашышкамс даҕрагылар ҳәа дшәаны иачхнысуаз ауаҩы?» – ҳәа иԥьашьаны, илакәшьаны еизԥаауан иааиԥылоз.

Абас, шықәсык аҟара аатҳьаны еиԥш, еилыркааит Ладмер дзыхдырҟьаз аус.

«Ладмер иқәаԥа абжеиҳара аколхоз иахьагаз дазгәаан,

ианаамҭаз ажь ҽимхызт, цасҳәа азынра ахьыкзаны, ажь асы иаҵаирхеит. Ꝋба-хца тонна ажьгьы цхастеитәеит. Ари, хымҵада, аколнхара аитаҟьара иазкуп, иуааҽәлар драҕоуп!» ҳәа дыцхьазаны ҽааҳәыра ирымҭеит.

Абри назаҳаз, Ладмер ҽеила дыздыруаз, акы еиҵшымкәа дхьааргеит.

«Ҳаи, Ладмер итаацәа рашәа, реиҳа ргәы збылуа рыла рыꝊнапык ргәыдкыла, хкыдкыларҭа рымамкәа ақьаҵҭа ианхалааит, уи рыцхрыла, харада-барада, иҵкәын заҵәы имарҭхә аҟаҵаха иамразакәа, ишә-гәашә нытҵашьых иазыркыз!» – ҳәа зегьы гәаныла рмаҟа каршәны ишәиуан. Гәаныла ишәиуан ауп, абжьарак, аргама, иаартны азәгьы иҽы зеихыцхьомызт, ишәон. Аиашьа, аиашьа гәакьа игәра ганы, Ладмер избахә ала акәым, Ꝋажәижәибжь аҵыхәала, зегьы рҽы аҵәаҵәашь тартәан.

...Избаз, исаҳаз атәы азәгьы илымҳаҽы инамгакәа, ауха аꝊны саait. Есыхәылбыеха, ҳаꝊнашә саахыццыхьаза, саб иаразнак сыблақәа днархыцшылон. Уи сара аргама иҵысххьан, ҽеила издыруан аҟынтә, дызлагәаҟхьоу иара изхоит, есинҟасҵалакгьы, мчыла ччаҵшьк ашәахәа аиуа сыблақәа инарыхҵаны, сеазыҟаҵаны акәын сшырцылоз.

Сан рыцха, иҟаз-иныз ҳәа акгьы лыздырзомызт. Сычкәын ақыҭа деиҳабуп, илымшо арбану, иҵырхагоугьы, иииааиуагьы азәгьы дыҟазам, акәтаҧ цымезакәа ивагъежьны ибылгъоит, ҳәа акәын ишылдыруаз. Ажәакала, сара сзыҳәан лгәы каршәны дыҟан.

Ауха, ишысҳәаз еиҵш, «сгәалаҟа-схалаҟа» аꝊны ашә сынхыҵит. Агәылара аҟынтәи ҳашьцәақәакгьы тәан. Аха изаҟаразаалак, ари аамҭа мыжда атәы азәгьы далацәажәазомызт. Дара-дара рыгәра еибамго акәмызт, аха «абна алымҳа амоуп, иудыруада иаҳзызырꝊуа», – рҳәон.

Сгәырҧьаҵәа, снықәс-Ꝋықәсын, ҳашьцәа самар-

ҟәылқәакгьы нараҳәаны, сниасын, аеҳәа ахахьы снатәеит.

Саб иеырҭынчшәа дтәан, аха иубартә иҟан цәаныррак дшаршаҟьоз. Избон, уи игәҭыха дышзахәоз ицәахырц дшаҿыз.

Аҵаҟатәи ашә ахь сынхьаҵшит, сыгәгьы нҭыҵсааит. Ҳмаҵурҭа аҵаҟатәи ашә уахьындәылҵуаз, армарахь, аҭзывара аетра адкаҵаланы иҟан. Аҕьычразы усгьы амца ауқәрымҵахуаз. Саб иетра ашә есуаха асақь ылаҵаны дышьталон. Ҳмаҵурҭа аҭзамц кылҟаны, асақь аҵыхәа, иара дахьышьталоз, икаруат аҵхьаҵәкьа иаакылганы иааниҳьуан. Уаха аҕьычцәа ааины, аетра ашә асақь ылаххуеит ҳәа иалагаргьы, иаразнак дареыхон. Есуаха саб асақь ахьылеиҵоз акылҟарҭа, уаха асақь ылазамызт, аҕәыцәмаҟьа адчаҵаланы иҟан. Акыраамҭа, исызгәамҭазакәа, убри аҕәыцәмаҟьа сыблақәа адхалан сахәаҵшуан. Сыбла аҵыхәа ҵысыр, иаанагоз здыруаз саб, аҕәыцәмаҟьа сылаҵш шадхалаҵәаз изгәамҭо дыҟазма, дааҳәыцәы-ҳәыцәын.

– Ицхашьароуп, ҵьушьҭ, тәым уаҩык даамҩахыҵыргьы, ҳаетра, аурысгәашә аҵыхәа ҳмаҵурҭа аҭзывара икылҳәаны. Адунеи аеқәа зегьы ҳара ҳеы реиҵьушәа. Изгозар, игааит, ҵшзалагьы иҵсаиртәааит! – иҳәеит саб, зынза акы иалаҳәазамкәа. – Иаҳҳәеит ҳәа, рашьзаргьы иауараҵәоуп, ауаа иуатәарымшьаша ухгьы иатәоумшьароуп! – ҳәагьы нацицеит аҵыхәтәан.

Ҭемраз абри акылҟара зхичаҵааз аиаша иҳәар иҭахзамызт. Есиҟаиҵалакгьы, иихәалакгьы, агәра сиргарц дашьҭан, убри зичаҵаз, инаҵшуа рзы игәнаалам ҳәа маҵаразы шакәыз. Саргьы сеамариашазаны саб иихәаз зынза аҭак ҟамҵазакәан, даеа цәажәарак бжьазгалеит.

Сара ибзианы еилкааны исыман саб уи ҳаҭзамц акылҟарҭа зичаҵаз. Зеиҵш ҟамло иудыруазеи, ажәак азы ауаҩы ҿааҳәыра анирымҭоз аамҭа цәгьак ҳҭагылан.

Есуаха усгьы ҳара ҳҷы акәын еизарҭас, жәабжь ҳәарҭас иахьрымаз. Азәы акы иамхаҳәар ƙалон, зегьы рҷы узкуамызт. Ҳашҭа иҭаланы, ҳлақәа шьны, заƙа жәы ҳамаз цхьазаны, ицаны ацәгьа зҳәоз ауаа, рхы иатәарымшьара арбаныз. Уаха азәы абни акылҳара илымҳа надцаны дзырԥуазар, уахатәи ацых лашәха, дызбада-дзаҳада, ухәмаршәа акы науҷыцƙьаргьы, инауҷцааны, нахьхьи, ацәгьаҳәарҭаҷы инеигар, уцстазаара ацыхәагьы убраƙа иаацырцәон. Ҭемрази сареи излаҳацашьыцуаз ҳәа акыр ҳамагәышьазма, аха еиҕрабааны мацарагьы заƙаԥы алаба ҳацарыцсар ртахызеи. Уаха сызго азы ибар, егьырҭ зегьы ракәым, ани ацаҵа ƙаҵшь кәапеик азна азы ацимҭәалози. Абри идыруан, абри дацәшәон сабгьы. Изыхдырƙьалакгьы, изыцдырƙьалакгьы, цьара акы снахырƙьаны, азы алеимҭа сналадыршәыр ҳәа дшәон, убри акәын иаргьы дызмырҭынчуаз. Аҭзамц акылцәара хәычы сара слахьынцеи сынасыци ирхацхәызшәа ибеит. Абыржәыцәкьа убри акылцәара ааимшәаҳар, ҳаҕеимышхара, ҳамцахара неихәлацәарызшәа, шьац зырƙьаԥуа ҳәа сара азәзацәык изынханы имазгьы, аргама, ила шаацшуаз снаимпыцышша сцарашәа игәы инатеит.

Ҵа змазам атыша аҷышәт еицш, саб иблақәа инарыхкьакьалоз акылцәара ааичаҵар, зегь маншәалахарашәа ихы агәра аирган, убра инадичаҵалаз аҕәыцәмаƙьа игәыҕра иҵсы ахац нахьынирҳалеит.

Акыр ацых цааныза, азәгьы ихы-игәы шалаƙамызгьы, ирынмырцшзакәа, абжьаацны еицш ажәабжьқәакгьы рҳәеит. Убри иачыданы, абри, абри ами ҳәа уи аԥажәижәибжьтәи аамҭа еиқәацәа иƙаз азбахә ала азәгьы акы ааиҷеимыршәеит. Уи ацыхәала акы аҳәаха азәгьы изымгәаҕьит. Итәаз зегьы шьак еицалцыз ракәын, еишьцәан, аха рыгәра сибамгеит. Зегьы ргәы ашьаƙәаƙәа ҭан. Дасу иара игәааанагара иман, аха имырзакәа, рыгәқәа инарҭашьны ашышьыхәа инеимпит.

Ацыхәтәанынза зеаанызкылаз Арсана, амацурҭа

ддәылпааанза ихы насыдикылан, ибжьы ныцакзаны абас даацәажәеит:

– Абаацс, даара уҟәышыз, Ҳараз, уххь згааит, гәыҧыртахлаҳәас ҳәа иҳамоу, ауаа рҽы ҳҽа зыргәгәо ҳәа ҳара ҳагьыжьыраҽы иҟоу уара азәзацәык уоуп, уҟәышыз абаацс! – иҳәан, илабжышқәа нхаддылан, ҳашәхымс дынхыцит

…Адырԥаены, абжьаацны еицш акәымкәан, ицегь заа аусҳәарҭаҽы снеиит. Аколнхара ахантәаԥы Лади, апарторганизациа амазаныҟәгаԥ Наԥеии, ҳписари ааихьан. Ацсшәа ааибаҳҳәеит аҟароуп, снеины саргьы сҭыц аҽы снатәеит. Акыраамҭа ҭынчран. Иацы аахыс ҳаибамбацызт, ԥьара акы рҳәап, ҟасцеит, аха зегьы цаашәшәала-цаашәшәалаза, ҽымҭзакәа рыстолқәа ирхатәан.

– Уара иацы ашьыжь абра амашьына иааиз умбазеи? – сҳәан, инақәырҧәгәашәа списар дахьтәаз схы наиқәскын, сиазцааит.

– Ааи, избеит, уа шәеидгыланы шәеицәажәон шьоуки уареи, аха сара уажәы убра сырцыло-егьиуа, иатахымзар сгәахәын... – иҳәан, ииаицәымыцхашәа атак наситеит.

– Дызустадаз машьынала иааз, Ҳараз? – иҳәан Лад, уаҳа иеизаанымкылазакәа ҽааитит.

– Абла саркьа иакәын! – сҳәеит, рацәак имырхьаацәакәа.

– Абла саркьа шца?! Бериоу, уара?! – иҳәан, дышгылаз изгәамҭазакәа, ашырҳәа дԥагылеит Наԥеи.

– Аиеи, Бериа! Дырԥа-дырцәаа ихата-цсата! Ихьчаԥгьы дицны иац ашьыжь абра дыҟан, – сҳәеит еита.

– Ишьахәуп, аха иаҳзаазгазеи ашара иатацагыланы? Ирҭахыз ҳәа еилукааи? – дцааит Лад, аарла иҽы неихыцхьан.

– Анцәа идырп ирҭахыз. Ирҭахыз уазҳәода. «Тkәарчалҟа ҳашцоз ҳаамԥахыцит, ишәыцстазаашьоу, шәынхашьа-шәынцышьа гәаҳҭап ҳҳәан!» – иҳәеит

иеырҟәымшәышәзаны.

– Нас уара иоуҳәеи? – иҳәан, астол даахыцит Наѡеи.

– Иасҳәаран иҡааз, зегь бзиоуп, зегь таташьуп,– сҳәеит.

– Ҳара ҳаныхынҳәуа, ҳаитаамѡахыцхуеит, – иҳәан, иааҵәин, иныҟәланы ицеит, – сҳәеит. Иареи сареи еибаҳҳәаз, анцәа ихата ида шаҳат дамазамызт.

Ҳаицәажәара иаарласны аҵыхәа цҵәеит. Ҳамҭак ашьҭахь, ҳаҵшьѡыкгьы ҳаиҟәшышьы, ҳгәамк-хамкха ҳаштәаз, «пип, пиип», арган, машьына ласык хусҳәарта агәашә иаадгылеит. Аттаҳәа сцәа-сжьы насхыбзааит. Ҳаҵшьѡыкгьы ҳѡаҵибарҟьан ҳандәылҟьеит. Сара раҵхьа сѡагылан, иааиз асасцәа ҳарцылеит. Алеи-аҵси рыбжьара, агәашә ҟьаҡьаза иааҳартын, рмашьына ашҭа иаатәалеит. Аусҳәарта аҵхьа иаангылеит. Амашьынаныҟәцаѡ дыѡтҟьан, ашьҭахьтәи ашә ааимиҵааит.

Сара аҵсра сақәгәыҷуан акәымзар, иац иааз абла саркьа иоуп ҳәоуп сшыҡаз. Абри амашьынагьы, иацтәи амашьына ахата-цсата акәын. Раҵхьа даатыцит ҳраионтә милиция аначальник Ҭедоре Сангәлашвили. Уи сара иаразнак дыздырит. Ҭедоре инаишьтарххны, амашьына даатыцит, уаѡаҵшь хаҫы ситазарак, гәыцхәымзар уаѡ дзиҫамҵшуа, даара зҫаҵшылара цәгьаз хаҵак. Иацтәи абла саркьа дызлеилаҳәаз аформа ала деилаҳәан. Зегьы ҳнапқәа ааҳамихит.

– Уара узустада? – иҳәан, инаҵәа насыкәикит.

– Сара акытсовет ахантәаѡы соуп! – сҳәеит.

– Уара? – иҳәан, Лад ихы наиқәикит.

– Саргьы аколнхара хантәаѡыс самоуп! – иҳәеит.

– Уара? – иварахьшәа игылаз Наѡеи днеиҫаҵшит.

– Саргьы апарторганизациа амазаныкәгаѡ соуп, – иҳәеит Наѡеи.

Аусҳәарта ҳанааѡнала, дааҳалаҵшын:

– Ақытсовет ахантәаҩы ида, егьырҭ шәхы шәақәиҭуп, – иҳәеит иаахәжәашәа. – Ҳара шәымҭақәак цхьакырҭак аҿы ҳнеидтәалар цәгьамызт! – иҳәеит цаҟа днышьҭацшын.

– Ара азәгьы дыҟазам, акабинет ҭацәуп! – сҳәан, сара стәарҭа ауадахь снапы насырххеит.

– Уи зынза абзиа! – иҳәан, иаргьы саргьы, Ҭедорегьы скабинет ҳныҩналеит. Иара дышиашаз, днеин, сыстол днахатәеит. Ҭедорегьы инаҩыслшәа игылаз аҟәардә даахан днықәтәеит. Саргьы ганкахьы сеаакыдыскылашәа зуит.

– Уара иухьзузеи, иужәлоузеи, цаара цхашьарам? – иҳәан, илацш насыҟәикит.

– Сара сы-Мҟанбоуп, Ҳараз сыхьзуп, – сҳәеит.

– Аҩыза, Мҟанба, иуацәажәо, Аҧснытәи аҩныцкатәи аусҟәа ркомиссариат аиҳабы иоуп, дудыруазааит! – иҳәеит Ҭедоре днаҳабжьаҧалан.

Саргьы сҟәардә сеынаҟәыстхан, исаҳаз акы еиҧшымкәа гәахәас иҟасцазшәа, схы аасырҧысит.

– Ажәа мыцхә салалом, – иҳәеит аиҳабы. – Иахьатәи аамҭазы ҳкоммунист партиа имҩацнаго аполитика, зегьы еицырдыруа усуп. Асовет ҳәынҭқарреи асовет жәлари раҕацәа, рыцхашьарак ҟамҧазакәа ирыхәтоу рақәыршәара иаҿуп. Урҭ рҩызцәа жәлар раҕацәа қытацыцхьаза ишыҟоу еиҧш, шәара шәқыта аҿгьы имаҷзам. Ара уажәы хьызҳәала рцәыргара аҭаххарым. Амала, урҭ зегьы зустцәоу, ҳара ҿеила иаадыруеит. Ҳара ҳакәым, иара уара ухаҭагьы шьахәлацәкьа иудыруеит. Убри аҟынтә, убырҭ жәлар раҕацәа рыкразын, зегь раҧхьа иргыланы, уара ақытсовет ахантәаҩы, коммунист иашак иаҳасаб ала уцхыраара ҳтахуп. Ари аҩыза адҧа зегьы рыгәра ганы иҳазрыдцом, уара ҳуқәгәыгуеит. Уара иуцурхыраароуп аҭыпантәи апарторганизациа амазаныҟәгаҩи аколнхара ахантәаҩи рыдагьы аҭыпаҿтәи актив иреиуоу анхацәа цсыцкьақәа. Сара салалом иахьа Сталин дузза еицихаз аус ацак ду иамоу заҟароу. Убри

аҟынтә, Бзанқыҭ иҵшаатәуп, ианеиҵаха, жәохәҩык ҳҳәынтқарра иаҫагыло атроҵкистҵәа. Рыцхашьарада, уахи-ени, умтәа-умыҵәа, убырҭ жәлар раҕаҵәа аҩыстаацәа реиҵш илхтәуп. Ҳҳәынтқарреи ҳауаажәлари рҫацхьа урҭ харас ирыду, шәкәыла-быҷышәыла еиқәыршәаны, ашьауҕа рыкәҵарада ус амамкәа, рдокументқәа рхианы, мчыбжьык ахи-аҵыхәеи рыла адырра ҳауҭоит. Иаалыркьаны уахык ала аҟыҭа ҳрыцкьартә.

Сталин дузза инапы зцаҩу абри ақәҵара назмыгзаз, мамзаргьы хәычык иадамзаргьы иаҵәхьаҵыз, дарбанзаалакгьы, иара ихаҭагьы ажәлар драҕоуп, дытроцкиступ ҳәа дыцхьазоуп, ари уаҵәымҩашьо иудыруазааит. Сара сгәанала, уажәы абра исҳәаз еиила еилукааит, анагзарагьы уазыхиоуп ҳәа сгәы иаанагоит. Иахьатәи ҳаицәажәарагьы абра ихҳаркәшоит! – иҳәан ашырҳәа дҩагылт.

Сара скьынтәи ажәак имаҳазакәа, дыццакы-ццакуа дындәылцит. Икаларызеишь ҳәа иҵшны игылаз данаарывала, иаанагоз аилкаара уадаҩны, ихы ааирҵысын, днарывсит. Аиҳабгьы Ҭедорегьы рмашьына инҭапкан, азыҩры шҵара иныкәзааны иҵеит.

Сара убри ашәымҭазтәи аамҭа анаасгәалашәалак, иҵсны еиҭабзахаз азә иеиҵш, иахьагьы схы убас исыцхьазоит.

Амашьына ыкәҵны ианцагьы, ауаа икарҵо-ируа иакәымшәо, иҵәылагазаха, азәи-азәи еиҵәшәаны изеиҫамцшуа, аусҳәарҭа ашҭа иаатахеит. Саргьы акыраамҭа сгыланы, абни амашьына злацаз амҩа, сҵыхәтәы мышкәа руак сцәанхалазшәа, сылаҵш ҳашҳатәараха амҩаду инанхалеит.

– Шәыҩнал арахь, ушьҭа ицаҳкааура ҳәа егьыкам, аҵьма ахәда цкоуп! – сҳәеит аҵыхәтәаншәа. Сынхьаҳәын, скабинет сныҩналан, сҭыц аҫы снатәеит, сыцсымкәасыбзамкәа.

Урысыр шьакәарак рылымшәо, Наҩеигьы, Ладгьы,

ҳписаргьы аа҂налан, инатәеит.

– Изакәызеи, Ҳараз, иҟоузеи? Ҭедоре ицыз дызуста҂да? – иҳәан, дҵааит На҂еи.

– Ҭедоре ицыз, Аҵснытәи а҂ныцҟатәи аускәа Ркомиссариат аиҳабы иакәын, – сҳәан, сналаган, уи слымҳа инҭеиҳәаҵәаз акы аанмыжькәа ирасҳәеит.

Ишызбоз, с҂ызцәа рыцштәы аарыцсахит. Ирасҳәаз иахырҳәаара рзымдыруа, акыраамҭа ҽымҭзакәа итәан.

– «Иуҳәар, уан дысшьуеит, иумҳәар, уаб дысшьуеит!» – зҳәаз ҳаи҂ызахеит… Азмах ҳантаҳа, ҳтаҳаит, ушьҭа ицаҳкааua егьыҟазам. Ҷсра-хәа, цсра-ҽаша ҳәа егьыҟазам. Аҵсра, аҵсра ианадамха, ҳазхылцыз адамра хыла иамырскәа ам҂асра хаҵароуп. Уи ииаз иуеиҳәаз, уара умаҵара уакәзам изеиҳәаз. Уара умаҵара уакәзам, абри а҂ыза ашьауға зқәицаз, «анхәа илоуҳәошәа, аҭаца илырҳа» ҳәа, уара иуеиҳәаз, ҳаргьы иҳаиҳәеит. Уара иуқәицаз ашьауға ҳаргьы иҳақәицеит. Уара умаҵара унаҵхьаны иуеиҳәаз, тәым напыла ахәаҵ аҵроуп измааноу. Иара дҳаламцәажәазакәа, уара унапала, умаха-жьы уаирцҳарц иақәикит. Аха ҳаргьы ҳшыцсыша аадыруеит. Ила шааҵшуа, харада-барада, зыжәлар рысабицәа ирыхкәкәааны имҭир ада даеа м҂ак ззылымхыз ауа҂ы, заа ихы инагәыдҵаны иеишьыр, цсраенынза дхамышҭыхәны ижәлар ргәаҵаҽы даанхоит. Абри ауп, сара сгәанала, уи амилициа ииҳәаз аҵыхәтәантәи ҭакс иамоу, – иҳәан, ашьшьыҳәа днатәеит На҂еи.

– Сара абри шәыцакны, шәлымҳаҽы анамгара сылшомызт. Уи уа҂рахомызт, ламысдарахон. Зегь акоуп, мышкызны аиаша шәмаҳар ҟаломызт. Уск҂ан шәаргьы ахаанаазын шәгәы сыцәҷыдахозар акәхарын. Иҟоу аҭагылазаашьа ижәбо ауп. Ҩ-мцак рыбжьара ҳнаганы ҳаабжьадыргылеит. Ари азыблара иагои иааннажьуеи ҳәа азәгьы макьана аилкаа издырзом. Аҵыхәтәаны, сара сызлашәыҳәо абриоуп, а҂ызцәа. Анс ҳҳәаргьы, арс

ҳҳәаргьы, уи иааз имаза зеиҳәаз сара соуп. Сара соуп абри еицш аус «бзиа» анагзара заҭәеишьаз. Шәара абри шәадимгалеит. Сара сеиҭашәыҳәоит, иахьа ҳазлацәажәаз азбахә ала азәгьы илымҳаҷы инажәымгарц. Еибаҳҳәаз, ихәмаргоу усым, убри аҟынтә, ҳара ҳаҧшьҩык ҳабжьара иаанхар ҭахуп.

Иҩбахаз абри аус макьана шәара шәалазгаларц ҭахым. Аҧхьан исҳәан еиҧш, абри аҩыза адҧа хыла знапы ианырҧаз сара соуп. Аҭакҧхыҟәрагьы сара исыдҧоуп. Ушьҭа ахҭаҟынза ахьзгьы ахьмызгьы сара сыламыс иамазаайт! – сҳәан, сцыхәажәа ҳәаны снатәеит.

Шәымҭақәак рышьҭахь, акнаҳара зцеиҧшу, аҧсра зеазыҟазҧо шьоук реиҧш, ҩаҧхьа ҷымтра хьанҭарахеит. Астол сылаҧш наҟәызган, ажәак иҩашьангьы иззымҳәаз ҳписар снеиҷаҧшит. Уи изгәамҭазакәа иблаҟәа иархыҳәҳәылаз илабжышқәа, еиҳагьы ддырхәа-ҧштәалан, амаҟьа ашәыра-ишәырахан, аҭзамц илаҧш аларҟацаны дтәан.

22

Амра азы ишзаалара ианзаалоз, сеы снаҟәтәан аусҳәарҭа ашҭа сынҭыҧит. Уажәы-уажәы схәыцраҟәа мцабзҧас ишынасхыцәоз, санааз, сшааз сызгәамҭазакәа, Шьагә игәарабжьара саабжьалеит.

«Абри ауаҩ, аҧәгьеи абзиеи реиҷыхыртақәа ҿеишәа издыруа, аҧышәа ду змоу ҟәышк иоуп, снымҩахыцны, сзыниаз арыцхара илымҳа инҭысшьыр, сара сымч зҟәымхо мҩак сирбап, цсыхәак змам егьҟаларым ҳәа аасхәыцын, азныказгьы Шьагә ихьатә гәашә алыкәгьы нылсыршәеит, аха «иаҭахым» – иҳәан, азәы снапы кны даасыхазшәа, саахынҳәит. Ус иаалырҟьаны сзахьхәыз саргьы исыздырам, аха ашҭа аҭалара сзымгәаҧкәа, сеы сышьхәа насырбан, ҳаҩныка сҷаасхеит.

Саб иашьа Ермана иқьацҭаҿы санаакылшәа, схәыҷра амшқәа зегьы сгәаларшәо, шәышықәсала аххаҳәа еибакуаз, сабду иабицара рымцахара алҩоа афҩоы хаакәакәараза ицстацагаха иаасцылеит. «Уабдуцәа рабицара рдоуҳа амч дууп. Уи ахра уаҿахар уаҿнахып, азыцәгьа ухнаҵар ухнахып, аҳаҳаи, акы уаҵәымшәан!» – ҳәа азәы насықәсиҭызшәа саҳаит. Схәы-сжьы қақаза иҩеибаргылан, сеы аҷәра наҿархханы саангылеит.

Зехьынцьара тынчран. Аҵых каии иқәҳа ицон. Нахьхьи алашьцара агәы кылблааува, аарла сыблақәа иаархыччалеит ҳмаҵурҭа аҵенцьыр ахышә зыекылыршәаны иаасцыххылаз ҳгаз цәашьы алашара.

Иаалыркьаны, ихьу-хьууа, саб сгәы дааҵалеит. Сара сан лааста, саб еиҳа дрыцхасшьон, избанзар, иара сара сыда азәгьы дышимамыз еицш, иара иаб, иара ида азәгьы димазамызт. Саб иан дыкамызт, иаб дыкамызт. Шьаҵ зыркьацуаз ешьа заҵәык имаз, убригьы дыҟәрахьымзахеит, дышқәыцшзаз идунеи ицсаххьан.

Хыхь – ажҩоан, цака – адгьыл, сара азәзаҵәык сакәын уажәы гәыцьртахлаҳәас имаз.

Сангьы, сан лакәын, ҳәарас иатахузеи, суаҩа акәтаҷъ анцьыланы илҿасцаргьы, сан лҳақ шәашьас исымахызеи, аха даеа ганкахьалагьы, сан анцәа дылзылыцханы дыкан. Уи макьана лангьы дыкан, лабгьы. Лаб ихаҵыцқәаҵәкьа еилшәарак рымазамызт, иааиҭаххаҵәкьар, атама гәаҷъ циеуан. Лашьцәа ахҩык, адауаҵшьқәа реицш илывагылан. Анцәа иҵышьаны, абааш иҭаз диҩызан. Ажәакала, аҵсуаа ишырҳәо еицш, сан даапкыр дзыдҿарҳәалоз лыман, дмахәҿарааи.

Уажә ашәхымс санынхыҵлак, издыруан саб иаразнак сыблақәа дшынархыцшылоз акынтә, саб ицылара сеазыкасцеит. Сгәалакаҵәаны сеыкасцаргьы стахымызт. Исыҵидыраар ҳәа сшәон. Сылахь еиқәысцаҵәаргьы хәарҭамызт. Ажәакала, сгәы иҭаз сгәы инҭашьны, сшьамх

иалаз, сшьамхы иналашьны, аҵәгьы мбылзакәа акәаҵгьы сзыбжьызаауазар ҳәа иақәыскит.

Аҩны санааи, сани, саби, арии ракәын аҩны иҟаз. Раҵхьашәа оумашәа избеит. Машәырны акәзаргьы, ҳаиашьара, азәык-ҩыцьак ирыдамзаргьы, уахык ҳаҩны азә дыҟамкәа, абасҵәкьа, сани саби рымацара итәаны смааицызт. Аха сара уи сынсмырцшзеит, амала:

– Аамҭа бзиак ҟалоит, уаха ҳгәылацәагьы азәгьы дыҟазамкәа шәымала шәоуп иҟоу! – сҳәан, схы-сҫы мчыла хаара-бзаарак ныҟәцаны сааҩналеит.

– Урҭ рааира макьанагьы ихьшәазам, уажәыцәкьоуп аҭаацәа анеилатәо! – иҳәеит саб, даҽазны еицш акәымкәа, игәалаҟаны.

Сан рыцҳа исзылура-исзылҳәара лыздырамызт. «Уан уара дукәыхшоуп, амла уамгакәан уҟоума. Иахьа акрабоуфагәышьоз, шьыбжьон Ҷыгьраахь уныдымгылазар, ана ачауқьцәа ахьыкәу?..» – лҳәан, архнышьна иахшьыз абысҭа ааКнылхит. Саб иҫы имцәажәоз, ари, чанахҟәак ларха-ҩархо акыгәрахь дыкҫан.

Саби сареиаишәа ҳнахатәеит. Сан ушьҭақәа иаалымыздоз дшыҟазгьы, лара лнапала ҳҳәы ҳалҭар лтахын. Акрыфаны ҳалгааныа, сан лхәы дахатәазомызт. «Шәара акрышәфа, нан, нас ҳаргьы ҳахьымзои, ҳабаццакуеи сеидроу!» – лҳәон. Сара схәычрагьы сдурагьы, сан даахаҳдтәаланы, хәы-цха днахатәаны акырҳацылфо сымбазацызт. Лхәы шыхьшәашәара ианыхьшәашәалак акәын, ганкахьы лҿыныкҫакны какалк анылкуаз. Сабгьы: «Баахадтәаланы акырҳацфа. Ушьҭа ибымыздо бҭаца дыҟоуп» егьиуп ҳәа, ахаан иҫимыршәыцызт. Зегьы рцыхәтәаны, лтацагьы ларгьы рхала итәаны акрахьеицырфоз, ларгьы еиҳа илызгьаман, сабгьы уи пату ақәицон.

«Абыржәы Хьмур рыцҳа дыҟазҭгьы»... – сгәы сынтаҕызит, саҳәшьа рыцҳа данаасгәалашәа. Аханатә аахысгьы, егьа маза сымазаргьы, лара илцәыззазомызт,

зегьы ласҳәон. Аанҿаспа ҳаншьцәа рахь данцалак, данбааришь ҳәа уахгьы-еынгьы амҩа саԥшын. Аа, уажәы сымаԥара саанхеит. Саанхеит сҳәахт. Иара саргьы слахьынԥа ашәеиқәа иалан, исыхьуаз, исзыԥшыз сыздырзомызт. Сан дыҟазаргьы, уан дукәыхшоуп лҳәон. Саб иакәзаргьы, Ҳараз, дад, ҳәа аассеиҳәон, уаҳа даҿа маза аргамак ҳзеилазамызт. Аха урҭ сара исызхазомызт. Зыены Хьмур анышә данаҳҭаз аенеиԥш, даагәхьаазган, сгәи сылаҕырзи неилаԥеит. Уахак лара лыда ԥсуаҭлак сымамкәа саакалеит.

– Иҟоузеи, дад, аусҳәарҭахь? – иҳәеит саб, хәыцрак сатәнатәзашәа ибазар акәхап. Ус акәын саб, ҳазҭагылаз аамҭа ахьзи-ажәлеи мҳәазакәа, хыхь-хыхь дышԥаалоз. Шьыжьы инаркны, инеихашәы-еиԥашәы, иаахәлаанза, аԥсԥәаҳа иеиԥш ҳабла ихгылаз, уажәы-ушьҭан иҳаҳарызеишь ҳәа аҳәҳәабжь еиԥш ҳаззыԥшыз, ҳлымҳа ҭызшьаахьаз 37-тәи ашықәс азбахә, уажәы иҿыцхҳараза еиҭаацәырганы, аԥәыршы еиԥш сгәы иналеикшар иҭахымызт. Убри аҟынтә, ԥсыхәа ахьынзамаз, уи азбахә далаԥәажәазомызт, даҩсуан.

– Макьаназын ԥсҭбара ыҟамшәа иҟоуп, сеидроу. Ладмер заԥәык Ҭоумышь аҳабла дналкәкәаны рыцсы дарҭеит, рыцсы егьамоуртә, аҳәынҵқар идышьман иара иакәызшәа, – сҳәеит, иахьынзасылшоз иааркьаҿзаны.

– Иашәа аԥсымҩ ылыркаait! – иҳәеит саб, ишызбоз илахь ааиқәиԥан. Нас, иаразнак даахьаҳәын, ани акылҳара, аҕәыцәмакьа иадчаԥалаз днахәаԥшит. Игәы шааирҭынчыз удырыртә, дааҳәын, акәастхарамца илаԥш ныҳҳәаиршәын, иара иаамҷыдахаз уаҩытәыҩса игәы ззымҩазоз хәыцра ԥаулаҟәак рыкәа дынҭадыршәит.

Амца дыҳҳәаԥшуан саб акыраамҭа жәа мҳәазакәа. Сан аҳҳәа ахаҿы дтәаны дхахон. Егьи лакәзар, ҿымҭзакәа акҿыҩраҿы лыԥхәыс усҟәа дырҿын. Убриакара ҭынчран, есуажәааны акара-караҳәа иаацымԥәазакәа ахчныза ахахьы зыбжьы гоз арԥуԥәкьагьы уахатәи аԥых аҳаидеик

ыҟазамызт. Убриаҟара ҭынчран, абыржәымзар-абыржәы, аҭым-ҵымхәа, ала амгәа ҭшьааua, мцабзцас аҳәҳәабжь аҵых лашьцара инагәылҟьап уҳәарын.

Саб иҿаҵхьа ицсмыртлоз сыхәда аҳәынҵәрақәагьы аасыртит. Аргамаду аҳауа сзымхо салагеит. «Ахьмызг згома, ажәла нцәеит!» – сҳәеит гәаныла. Нас зынза иаасзымычҳауашәа анызба, исынмырцшкәа, ашьшьыҳәа адәахьы сындәылпит. Ажәѡан снаҵаҵшит. Амраҭашәара шьыбжьхыцырҭаҿы, сгәысеанзамкәа, еихык-еиҵык икыдыз аеҵәа ҷьарсахьа, ахьтәы ҷьар еиҵш еилаарцыруа сыблақәа иаархыччалт.

Саагәыргьеит. «Аеҵәа ҷьарсахьа улаҵш итым-шәонаҵы, умшәан, уаҵьал хароуп!» – ҳәа, зны сабду исеиҳәаз ажәақәа анаасгәалашәа, еиҭаҳәашьа змам цәаныррак цхаҵәаҵәараза, соура-зоуроу сааимнадеит. Аҵыхәтәантәи сгәыцрақәагьы убри аеҵәа ҷьарсахьа инахьынсырҳалеит. «Иудыруазеи, ишыдыдуа қәа ауам!» – сҳәеит, сқьышәқәа аатыс-цысын.

Нас иныҟасцалак, сылаҵш дысзыцыршәомызт, иахьа ашьауға снаҵазцаз амилициаҵәа реиҳабы. Шәымҭақәак ирыдамзаргьы схы ицәызгарц, сыблақәа аахѡаны алашьцара сналаҵшыргьы, амамеиқәара еиҵш, ѡаҵхьа саҵхьа даагылон. Иахьеи-уахеи ееиқәкышьа змам, амшын аҵәқәырцақәа рзыблара сназхәыцыргьы, убраҵәкьагьы, аҵәқәырцақәа неигәыҵҳәаны амшын дѡалыѡруан.

Ажәѡан ахи-аҵыхәеи еиқәызҳәалоз асар рымѡа снанаҵшылеит. Иара убраҵәкьагьы, ашәицхьыз еиҵш, еиқәаҵәа самсалха, жәлар риеҵәахәқәа нахәлаҟәшәо, асар рымѡа агәтаҵәкьа иаангылон.

«Жәохәѡык уқыта иалцыз, атроцкистцәа, жәлар раҕаҵәа рышәкәы-рыбгьшәы еиқәыршәаны, ирхианы иумаз!» – иҳәеит. Уара иааутаху дахырҟьа. Утахызаргьы, Сталин цхызла асада хәышлаҵса дақәтәазшәа збеит ҳәа шиҳәаз, шәкәы бгьыцк неихьысшьааит, мамзаргьы, Бериа

изку ашәа «Кавказ каҧҧа аҵа хазына!» ахьырҳәоз, ихы-иҵы еихаччазомызт ҳәа ааизуҳәар, уи мачхәызма, изхон ҷааҳәыра имоурҵ азыҳәан.

«Мчыбжьык ахи-аҵыхәеи рыла, жәохәԥык рынасыҵ аҟәара-ԥа иныларшәны, рлахьынҵа шьаарҵәырастәырҵ иҵаххеит. Уи, иара итәала, инасмыгзаргьы ҟаломызт. Аха сара стәала, инасыгзаргьы ҟалазомызт. Ԥ-мцак рыгәҭаҵәкьа сгылан. Акы рхаразар, акы рбаразар, бзиоуп, ииуз-ииҳәаз дагеит уҳәарын. Аха ргәы иҵамкәа, рхы иҵамкәа, аенышьыбжьон, уаа гәарҭак рхы ҵены ишырхагылоу дырбашьас иамоузеи?» – абарҭ ахәыцрақәа ҵсҭыхгаха, аҵхыбжьон амзырха сахьыԥкәгылаз, ашьхыцә реиҵш инасыԥкәпапон. Аха иауан-иашәан, аҭак ҳәа акы аазсыҟамҵазакәа, схы сааԥахан, даҽазныкгьы ажәԥан снаҵаҵшит.

Сгәысеанзамкәа, ажәԥан еҵәак нкыдшәан, ижжаза хланҵы инҭалеит. Сгәы нҭыҵсаait. Зегьы снарызхәыцит. Схәычы, сду, суа, сҭынха. Урҭ зегьы риеҵәахәқәа кыдын. Сеаасыртынчын: «Сиеҵәахә кыдуп, истаху сызҭаху риеҵәахә кыдуп!» – сҳәеит, ажәԥан ауразоуроу сылаҵш нытызган. Сара стәала, ишсылшоз, сгәырԥеи схәыцрақәеи насхсырҵсаазшәа зун, ашә аартны ҳмаҵурҭа санынԥонала, саб ихы кны амца дшыеҳәатәаз збеит. Зегь акоуп, акы игәы ишалаз еилыскаait. Санибаҵәкьа, ихы афырҳәа дааԥахан:

– Икоузеи, дад, уаха аԓныжәԥан зеиҵшроузеи? – иҳәеит, аҵых зеиҵшраз аилкаара зынза игәы ишҭамызгьы.

– Еҵәа ссала ажәԥан қәҵоуп, еҵәа шәпа еилҟаауп. Алыг длыгуп, аҟәыш дкәышуп, ухаҵкы сҵеит, Ҭемраз! – сҳәан, ҵьара ҭраск сымазамшәа аҟыр-ҟырҳәа сааччеит.

Ишызбоз, саб игәалаҟара аабзиахан, иаргьы ихы-иҵы неихаччеит.

– Ачара, ахәмарра анцәа уахимбааит, анцәа

шьарда зымчу! Уи ажәабжь уажәыгьы иухамышҭзацкәа иугәалашәома! – иҳәеит, зны иҳаиҳәахьаз ажәабжьк анҵәамҭа уажә ҭакс ианиста.

Сара уажәы қьачақьк иеиҵш сыхәмаруан. Есиныкасҵалакгьы, сгәы неиқәҳәаланы, ахыжә еиҵш сгәы иҭаз агәырҩа сани саби рҽы исынсмырҵшырҵ стахын. Аха зегь акоуп, угәала егьа угәаҵаҽы иуҵәахыргьы, аҵа игәырҩа амаза, бжьы-шьхак рыбжьазаргьы, ани аби рыгәқәа ирымнырыр аузом. Уахагьы, саби сареи ҵсыхәак ахьынзамаз ҳаибажьошәа ҳаҽын, аха зегьы акакәын, сара сгәы шсыхьуаз идыруан. Сара сгәырҩа, сара сгәала, иара ҭыҵ шинамҭоз збон. Саб идыруан ҷьара kалаак шсымаз, аха изакәыҵәкьаз аиаша издырамызт, убри акәын иаргьы иҽзизышьаҟәымкуаз.

Уи ауха, абжьаацны еиҵш аҵых ҳамгазеит. «Макьана уажәоуп аҭаацәа анеилатәа, ҳгәылацәа ааиргьы kалоит» – иҳәеит саб, аха ҳашьцәа азәгьы ихабар уаҳа иҳамбазеит.

– Ҩтәқәак сымоуп, акәасҟьа ауаҷьаk амца ҭасҵоит, – сҳәан, саныҩагыла:

– Ауаҷьаk мҿкәа хәархьла иуҵхысыҵәҵәоит, – иҳәан, дҩагылеит саб.

Сара саб иргәаkра аҵсра аҵәа нахыскааит, аха еихала схала ихысыҵәҵәоит ҳәа салагазаргьы ишимуаз здыруан аkынтә, саҵрамлакәа, ииҳәаз снақәшаҳаҭхеит. Абарҵаҽы сидычаҵаланы аимҽаҵақәа игылаз, раҵәак ишәпамыз ҩрык ааганы иныкәсҵан, ихыҵәҵәаны инкаҳаҵсеит. Абарҵа иҭаз акәашгьы аасыршышьан, амца ахы еихәлакыга аҩарҵә сырхиеит. Ажәакала, ауаҷьаk амца нҭасҵеит.

Ҳҭаацәа зегьы шьҭалеит. Схала заҵәык аҵхи сареи ҳааизынхеит. Ашәымҭак иадамзаргьы, иаасыцрымҵуаз схәыцрақәа зынза реаадырҽыцит.

Уи амилициацәа реиҳабы иажәақәа, ҩаҵхьа иҽыцххараза, аkама аҽеиҵш иаасҽагылт. Сышьҭахьka сынхьаҳәыр, сбаҩча уаҩы изымҵшааua, быжьра-быжьцәа аҵалашә сынтахәашон. Саҵхьаka снеиҭаҵыр, амца

қьоуқьад сналагылон. Иаасыкәыршаны мҩа ыҟазамызт, ци-шәи рыбжьара, аххахәа, ацәашь еицш абылра саҽын. Уахатәи сгәырҩа сара сыда шаҳаҭ дамамызт.

«Ибзиоуп жәохәҩык рсиа ҟаҵаны, ашьауҵа рыҷәҵаны, излакнарҳаша амци аҵабырги неиҷәхҳәхәаны, шәҟәыбыҷгьшәыла инаганы алашәага ирхәыстәып. Аха аҵсҭазаара уа инҵәома? Абиҵара ҽыц еитҵагылап. Ацәгьа абаашгьы изыннакылазом. Мышк-ахамышк аҵыхәа ахала иаацәырымҵыр аурым. Усҟан, Сталингьы, Бериагьы, иацы адунеи ачапан дара ракәызшәа, ицашашо иҷәгылазгьы зегьы рыбаҩ-рышаҩ цытәахап. Акы ахьырҳәо акрыҟазар, адгьыл изаламгылаз рыцсы хәымгақәа шьаҳитханы, агагеицш, дгьыли жәҩани ирыбжьахап. Иара сара схаҭагьы саацәырцып смаҳагьаны, сыцсахыҩоны. Ҽык сынтыцны, шәҽык снартало, абиҵарақәа рыц снытцырхып. Истынхаз хәычыжәҷәак ҟалозаргьы, ахааназы бга рымамкәа, ҽа рымамкәа, зыжәлар ршьаҟ-зҟы илагылаз амаҳагьа ицацәа ҳәа ихәымгашьаны, ауаа реишәа цынца иҷәдырчарым. Ꝋыцьа неидгыланы, мазажәак ахьеибырҳәо раайгәа инармышьтуа, рыцсадгьыли руаажәлари рзыҳәан имыцхәны, аҵсцәагьы ирымго, абзацәагьы иртахымкәа иаақәхап. Акәтаҷьцәа снылкәкәааны, цышәтрыкьлеи цәырцәмалеи сзаазаз сани саби аҽыгәҳәа адамра хыла инасып.

Жәытәнатә аахыс уаҩреи, ламыси, ҟазшьеи, хатҵареи рцыхәала ашәышьханхыц зызбахә уеиуеихахьаз Амҷанбақәа, сара исыхкьаны рыбаҩқәа ыцырхып, рыцсата алажәқәа ыҷәдыртәап. Ишнеи-шнеиуа, ҳәартак роур: «Урҭ аагылазаргьы рабацәагьы цсахыҩцәан, даргьы цсахыҩцәахеит. «Ан лкалҭ аҵҳа илҽацәымхар ауам!» – рхәап.

Ишызбоз сыблахаҵ неилагьыжьын, снапқәа сыблақәа инарцыраскит. Арцәаа-арцәааҳәа слымҳақәа рыхәхәабжь схы-сгәы дырцысуан. Аарла абзагәырҩа иналыҩоны

исаҳауан атыҩарҩар абжьы. «Уигьы саашьак шсыцнабааура ҩашьом!» – сҳәеит, аҭалоу еицш схы иҭагьыжьуаз схәыцраҟәа снарылцшын.

Абыржәы, уахь иҟамкәа, арахь иҟамкәа аҧсра зегазыҟазцоз, лымгазҩа зыхьуаз ауаҩ рыцҳа даасгәалашәеит. Даамцсыр цсыхәа шыҟамыз агәра анига, аҧсра иегазыҟаицо далагеит. Уи раҧхьаза иблаҟәа иаарыхгылеит цьанаҭи цьаҳаными. Цьанаҭ аҭыцхәра зеицшраз, убра дцаны, ибаны, иаҳаны даахьазшәа, гәаныла иеаиршыцылахьан, ихгьы агәра аиргахьан. Цьанаҭ азбахәала, ихәычра инаркны, иахьа уажәрааныза иааиаҳахьаз зегьы, ҩаҧхьа иҧыцххараза еиҭа-неигәалеиршәеит. Цьанаттәи адунеи: ашьхаҟәа, арҩашҟәа, ахрашҟәа ирылхәрааны илеиуан ашьха зыхьҟәа, дунеи ахаан ҟәа ауамызт, сы ауамызт. Аацынтәи аҧшалас иарҟашә-ҟашәон шьахәапара иҩеиуаз ашьац иаҧәа. Зынгьы-цхынгьы амырхәага кашышьы ахьышәахәа ахьнаршон иаҧәа бгъыла иҭаҳәҳәаз ашәаҧыцьаҧкәа. Алакә уарҳалкәа еилацыруа жәҩангәы иҧан. Абас акәын цьанаҭ шеиликаауаз, агәра гангьы дшыҟаз уи ауаҩ рыцҳа. Аха уи игәҩарамкәа идыруан уахь анеира зегьы насыцхәырас ишрымамыз. Уахь ҭыцхәырас иоуамызт, идунеи данықәыз гәнаҳашәк зыхәда иқәызцахьаз ауаҩы.

Аҧсра зегазыҟазцоз ауаҩ рыцҳа илаҟәа нхиҩан, раҧхьа ихы идыруа, ихала ихатәы мҩахәаста дананыла инаркны, цәгьеи бзиеи иааҟаицахьаз зегьы акакала иааигәалаиршәеит. Игәы нтгәыргьааит, зыцхы аргама излашәахьаз ауаҩ рыцҳа. Жәҩангәашәцхьара акараҳәа иаатызшәа ибеит. Уи ихьтәы уарҳал дақәтәаны, дызса-зсо аеҵәаҟәа дрылсны днеиуан, иара изыхәан мацара иаатыз жәҩангәашәцхьарахь. Ауаҩ рыцҳа ицәа-ижьы ацәартаҷәы иқәыршәын. Абжьарак, иара уаҳа адунеи аҿы дыҟазамызт, дцахьан. Абар, иаҳауан, ахьтәы еимхәыцқәа реицш, цьанаҭ ашә-гәашә ахьхьаҳәа иахьизаатуаз. Далцырц иҭахзамызт

ауаҩ рыцҳа, абри цьанатʼ аԥхыз ссир дызлаз. Аԥсреиԥш ицхьазон, ушьтʼа, ҩаԥхьа, игәы цызԥәахьаз, кыба-зыба згымыз идунеижә ахь агьыжьра. Избанзар, дынцәазу, даҩыстʼаазу дызлыхыз, дызустʼаз, исахьахәыраз, иахьа уажәрааназа адунеи дыззыкәыз издырамызт, аха дгьыли жәҩани рыбжьара мчрак змаз, зегь зылшоз азә дшыкʼаз агәра игон, уи ихы-ицсы еиԥш дхеицон, димцаныҳәон, димцахырхәон. Нас ихратʼгьы ицьанатʼгьы, убри иара иихәыцыз, зегь зымчу имцәыжәҩа иеныцакны, игәы ртынчны, ицсы ртынчны, дымшәа-дмырҳа, ихы нықәцаны иеынеицихит.

«Уажәшьтақәа аԥсрагьы уадаҩхеит», – сҳәеит, абри аԥсра зеазыкʼазцоз ауаҩытәыҩса рыцҳа, идунеии ихратʼ рызхәыцра санаалԥ.

Иахьа аԥсра цәгьахатцәкьеит, избанзар, иахьатәи ауаҩы зыгәра иго, ихаицо ҳәа дгьыли жәҩани рыбжьара акгьы ыкʼазам. Ауаҩы рыцҳа изыҳәан иахьа дунеигьы ыкʼам цьанатгьы ыкʼам. Цьаҳаным амацара зацәык ауп, уахгьы-еынгьы имамеиқәараха ибла ихгылоу. Ишьтахька дхьацшны, иуаҩыбжара дызнысыз ицстазаара амҩа дзаныцшылазом. Ишьтахька иаанижьыз адагьқәеи аматʼқәеи роуп. Уаҳа, цьара иҩашьаны акәзаргьы, игәыцреи инасыци зхьынирҳалаша цьанатʼ ҳәа акрыкʼазар ашәгәашә днылазыргылаша егьитʼнымхазеит. Аҳәҳәабжьи, ашьеи, алабжыши зацәык роуп, ауаҩықәра ду нызцыз ауаҩытәыҩса инижьыз. Ишьтахька ахьацшра изыгәагьзом, дрыцәшәоит, алаҳәа еиқәацәа еиԥш ихакʼыруа ишьтʼоу жәлар рышәиԥхьыз.

Хымцада, уаха саргьы, сырҩа-сзырцәацәа убри аԥсра зеазыкʼазцоз ауаҩытәыҩса рыцҳа сиеиԥшын. Амала, уи сара сатцкыс насыц иман. Даагылазар, ауаҩытәыҩса изы рыцҳарак кʼаимцацызт, гәнаҳа имамызт. Идунеи нижьыргьы, ахратʼахь цьанатʼ дышцоз идыруан, избанзар, ихеицон акы... Уи насыц имацәкьан! Сара? Сара уажәы сышьтахьгьы сацхьагьы азы ықәыршан. Иреицәа-

иреиҳа цсгьы-бзагьы, сдунеигьы, сыхрат҂гьы, цьанат҂гьы, цьаҳанымгьы, акгьы агәра згомызт, акгьы хасцомызт, азәгьы дхасцомызт. Стәан ус, ахааназы зыцсы ыкәхаз шьаҳит҂к сиеицшны.

Ааи, уи сара сатцкыс хара-цьара насыц иман. Избанзар, жәлар рцәыцәгьа икәзыршәашаз агәнаҳа ицмызт.

Сара мчыбжьык ахи-атцыхәеи рыла, жәытәнатә аахыс зыцәгьеи зыбзиеи еилоу, сыхаха мҿы еизызгаша, сымаша цызкаша жәохәҿык сашьцәа наганы, алажә иаҿасымтцар ада, даҿа мҿак сымамкәа саат҂адыргылеит.

Амцабз иалашәаз ацарцалыкь еицш, алоура зуан. Ашәымт҂ак иадамзаргьы сгәы аазкажаша, сгәы мыжда аҳәҳәабжь аазыршәыкьша, атцыхәтәантәи сыцс ахац назҿаскша гәыгырт҂а хлаҳәак збомызт. Абри аамт҂азы, Ҳараз ҳәа мшаенеицш, саҳәшьа Хьмур қәрахьымза лыбжьы ат҂замцкәа инаркыдыхәхәан, слымҳа инт҂ҿоит. Нарцәыка идәыкәлахьаз ацсхых ҷаруал, наиқәҿыт҂ны иаахындырҳәыз азә иеицш, схәыцракәа сыкказа саарылцит.

Сгәы атра ит҂амгало саахьацшит. Ат҂замц икыдланы иааиуан ауаҿытәыҿса игага. Сҿацхьат҂әкьа иааины иаагылан, ат҂замц инкыдшанхалеит.

«Хымцада, саҳәшьа Хьмур лыгага ауп!», – сҳәан, аарла абарт҂ ажәакәа, ишьадахахьаз сқьышәкәа инарыкәсҳәацәеит.

«Ҳараз!» – лҳәан, имҿашьахуа слымҳа инт҂ҿоит саҳәшьа лыбжьы.

Сара ат҂ак кас҂ар ст҂ахын, аха сыцхахә еихыцхьомызт. Ушьт҂а сымаха-шьахагьы схымхәыцуашәа збо салагеит.

«Узыкәшәаз арыцҳара мҿазат҂әык ауп иамоу! Уи арбану уасҳәар, уара ухаҳәхоит, сабацари?» – лҳәан, аргамаду саҳәшьа днасыдгьат҂әыгьат҂әлеит.

«Иҳәа, Хьмур, иҳәа! Иҳашҳат҂әарахаз иат҂кыс сызлеицъузеи, усгьы ацсроуп исцеицшу, иҳәа!» – сҳәап ҳәа,

сҽы ҩеихысхит, аха, аҭак самҳәазакәа, даеа лаԥәырзасрак саҳәшьа лыгага аҭзамԥ иааКыдшанхалан, аԥсы лҩеиԥш, иналаба ицеит.

Анышә исыкәрыԥсаз насыкәхны, амаша саатыԥызшәа, сыбаҩ-сышаҩ цыххааса, ахаҳә еиԥш схьанҭыцьза, амзажә еиԥш аеҳәа сааеҳәахеит.

Ауаԥьаҟ итасԥаз аԥыхәтәантәи амҽы, асеиԥш, аццышә шкәакәаза иныкәнаҳәан, ашышьыхәа аҽыцәаара иаҽын. Уаҳа хьышьаԥәыкгьы акәсымԥеит. Ҳкәасҟьа азал амцабз ҩначчонаԥы, сзыкәгәыгуаз ҳәа акымзарак шсыма-замызгьы, гәыграк ацәаара снахьыԥшуан, амца агәадура сыман. Аха, уажәы сымцахә шыцәара ицәарԥ егъагзамызт. Амакьеиԥш сшьапҟәа насыԥшәаан, сгәы атаапс еиԥш инҭыхьшәашәааит. Сҩагылан, ашә ахь сҽынасхеит. Стаацәа сырҽыхар ҳәа сшәан, ашә абжьы мыргазакәа ашышьыхәаза иаасыртын, сындәылԥит. Ажәҩан каххаа ицәцаны иҟан. Дгьыли жәҩани рлахьынԥа шаҳатс иамаз, асар рымҩа, ашьха рҩаш жәҩангәы иныԥаҽҽозшәа, амшын жәҩани, ашьха жәҩани рхи рԥыхәеи еиқәнаҳәалон. «Зегьы збарҭоу, зегь заҳарҭоу ауаҩытәыҩса илахьынԥа ацаембар, тәарҭас-гыларҭас иахьимоу, абнахьхьи акәзар ҟалап!» – сҳәан, ажәҩан агәта, зегь реиҳа аххаҳәа еибакуаз еԥәа шеи-шеик, гәаныла снацәа нақәыскит.

«Уара ухата уиеԥәахә ауп, гәаныла умацәа зқәукыз!» – ҳәа бжьык слымҳа инҭахәытхәытызшәагьы саҳаит.

«Ех, анаԥьалбеит, ҳаҩоу дгәаҟуандаз!» – сҳәеит. Сара издыруан, абарԥ зегьы сгәырҩа иахылԥызалаԥшԥашәарақәа шракәыз, аха ихасԥар стахзамызт. Сдағьхаргьы сматхаргьы уаԥәтәи слахьынԥа маншәалазтәыша лакә мчык сашьтан. Уаԥәтәи слахьынԥа иацхрааша сашьтан. Изәашҳәаха сылаԥш дгьыли жәҩани ирыкәшаҟьон.

Ашаеԥәа, мрагыларахь, ҭлакашәара иҩахашылахьан. Ушьта ашарагьы рацәак агмызт.

Ҩаԥхьа ашә ашышьыхәа иаасыртын, сааҩналеит.

Уажәрааҧза иск!әамзаауаз схәыцрақәа зегьы, уажәы азшәах еиҧш инеиҧхьбеит. Иаалырк!аны ихьу-хьууа сгәаҧа иаатҧалеит, ашьҭахьтәи ауадаҽы, алашьцара зеалаҧсаны ицәаз схәыҷқәа. Абыржәыщәк!а, абарҭ даеазныкс снархагыланы иаасымбар, исызхымгарашәа саак!алеит. Аха издыруан, ашә анааурҭуаз хәыҷык абжьы шгоз. Саалаган, акалам иҭаҧаны исымаз ашьахәа абаҩлаша хәыҷык смаҧәа инахасыргьежьын, хыхьтәигьы ҧак!атәигьы ашә ачҭақәа инархьыс шьит. Ашә сааханы абжьы гар аҧкьыс, сыпсны сышьҭазар еиҧгьыс шьон. Ашышьыхәаза ашә снахеит, аха абжьы мгазеит. Хәыҷы-хәыҷла снахо маҧара, ашә аартны, ауада снык!налеит. Зегьы каххаа ицәан. Схәыҷқәа ршьапқәа еилаҧсаны ишьҭан. Ҳамҭак алашьцара сналагылан, дасу рыпсыҧ шьҭыбжьқәа снарзызырҩоит. Нас ҧшышьала снархагылан, аиҧбы ихы снагәзырҧ сеанааласырк!ә, иҧсыҧ k!әандаза схы-сҽы ааиҧхьнашышьааит. Убыск!ан сгәы инҭаскыз, маҧ аҧәыскит. Агәырҩаҧәгьагьы, аҧсра хьшәашәагьы ириааиуаз ахшара ргәыблра, иахьа шьыжьаахыс сеызззык!асҧоз аҿшьра снамыргәаҧит. Схәыҷқәа аҩыҧьагьы ргәы каршәны иахьыцәаз, ҳамҭак срыбжьагылан. Нас, иҿыхар ҳәа сшәан, игәыдымкылазакәа, аҩыҧьагьы рхахәы снапы налысшьын, сшьаҧәкьарақәа срықәгыланы, ауаҭах сындәылҧит.

Суаҧьак иҭаз амҧа, аҧыхәтәантәи акәиҧ аарла аблақәа ҭаауан. Сҩарҧә инханы и!аз нақәсыҧсан, сык!әыргъыкгьы нақәсҧеит. Ҩаҧхьа ҿымт-ҧсымшьа, зхы еихәласҧаз амҧа сныеҳәатәеит. Аҧхьан схы-сҽы инықәпрааз схәыҷы иҧсыҧ аҧхарра уажәыгьы схы-сгәы ыргәыбзыҷуа, сзамҩақәа еиҧхьнашышьаауан.

Ампахышьы зқәыршәны астол иқәыз, зытра иҭызгахьаз стапанча аақәсхын, инаганы ҩаҧхьа аҭра инҭасҧеит. Еси!алалакгьы сеысымшьырҧ сызбеит. «Аҳәахәда еиҧш, хымҳа-ҧьымшьа, алақәа сзырфарызеи? Уиала сара

сабарыхәои, имызыр имҵсыр ада ҵсыхәа змам суааҽәлар. Сара схы аҵырзгаргьы, зегь акоуп, урҭ зырзуа даеазәы дрыҵшаауеит. Алахьынҵа, лахьынҵоуп, хырҵашьа амазам. Дасу, иара илахьынҵахәу дақәшәоит. Сара сныхәа азәгьы дагом, азәгьы даанагом. Анҵәа ибоит, сара акымзарак схаразам.

Сара сыда азәгьы дрымазам, зыбзада зыхәламкәа, абна алашьцара иаларшәу асабиҵәа. Ианадамха, ма сан исыҵлыхшаз сашьак, саҳәшьак – сышьҭахь ииаанхо ҳәа азәыр дыҟазар, аха уахьгьы аѡыстаа ихы-ицсы ифахьеит. Саҳәшьа заҵәыцәкьагьы, сара анҵәа дсатәеимшьеит.

Сани саби аацсахьеит, игәакхьеит. Ѡаҵхьа, сара сылагьы илаҭырзышарыма? Иазхоуп. Урҭ ушьҭа рыла-ҭырз аазом, инҵәахьеит. Аѡны иҟоу лакәзаргьы илыл-шарызеи, цҳәыск дкьаш-кьашо. Асабиҵәа еиба-еикәеибаха акәастхарамца иааехәахозар акәхап. Ина-цшуагьы: «Аҵсцәа иҽаҵхьааит, ихәыҷы-иду, имаҵура-ишьаҵура, деиҵатәы дыҟан, иарбан изымхоз!» – рҳәап. Сара исыхьыз, иахьсыхьыз, ишсыхьыз, схы зыхсырҟьаз, схы зқәысцаз закәу, дара иабардыруеи. Зыбыз иафогьы, шәѡык шәкы рҳәозар акәхап. Аҵәы сахарҵап, сахырхып изашьҭоузеи! Зышша згәыцачны итәоугьы: «Уи ҵьара ҟалаак иман, акәымзар, ус баша-машак азыхәан ихы инапы адикыломызт!» – рҳәап. Ажәлар жәларуп, ани Мыса аҵаҵа ҟаҵшь изыхәан мшаҵшарамхоз! Уи, сара макьана схи-сымчи шеиқәхогьы, са сзыхәан махәи-ҵыси еиқәиртәом, иса ҭыхны ауаа дрылоуп. Сыҟамкәа мышшьарак избагәышьар, сҽаҳәатәы сзырбаз ҳәа, нышә ҽаҵак имфои. Ҳараз Мҟанба ихы зыхирҟьаз ҳәа, инеиқәыртәа-неиқәыргыланы, иҟам-иным неиҭаҳәа-неиҭаҵсо, егьа маҳагьа бызшәа ици-ибзи ирыҵихрын.

Аиаша уҳәахт! Уара уиашеи уара уламыси иара итәҭәы ахшьуп. Уара уиаша иахьа алақәаҵәкьагьы ирфазом, изҭахыда, ҵьым! Иахьатәи аамта, ауаа рани

раби тины, рхы аиқәырхара ианашьҭоу аамҭоуп. Сара ахәаша соуп, иҵо-иаауа ахшыҩ змоу, акәымзар, зегьы кәышхеижьҭеи ианбыкәу. Сара, абра, иҟам-инымшәа иҟоу Ҭемраз ицынҵәарах, ҵсреи-гәакреи ихнарҵәахьоу, ихнарҵсаахьоу иҵа сакәхуп уажәы адунеи еиқаразтәуа! Мап, дад, иахьа газа дыкәзам. Суааҽәларгьы бзиа избоит, истахуп, аха урҭ рхахәыс сара сызцагәышьом. Рхахәыс сцазаргьы, уиала адунеи сара исызхыркуам. Сара сқьиареи, сыцқьареи, суаҩреи, сыламыси цытҩык ирызгәамҭаргьы, цытҩык игәарҭап. Анцәа ҳәа азәыр дыкәзар, убригьы дылбаацшып.

Шәымҭақәак сеаасҟажашәа зуит. Амцагьы шеибакра иҩеибакын, амцабз ацыцхьқәа наҽыхәашеит. Аккаҳәа ашамҭазтәи арбаҩыгьы ҿнатит. Ушьҭа адәахьы иаашарккон. «Мышктәи аҵстазарагьы акыр иаҵсоуп!» сҳәан, сындәылцит.

23

Убрии убрии рыбжьара хымыш цеит. Хымыш сара сзы хышыкәса исзаҩызан. Ашьра зқәыз ишәымҭақәа шицхьазоз сиццш акәын, саргьы сымышқәа шымыхәлоз. Ианаацәылашоз, ашара саатцагылон. Абар, ушьҭа, хәымыш нцәахьан, уаҩцас смаҟа ыртланы, сиарҭа снылаианы смыцәеижьҭеи. Ацәара захьзыз, усгьы исхашҭхьан. Уаха ҳлақәа шыцыцхьаза, рыбжьы ахызацәқәа реицш сгәы иныцацсон. Абыржәымзар-абыржәы ҳашә ианбасуеи ҳәа сеазыкатцаны сшыцшыз, аарла, ашареи сыцсы ахәагеи неихьысыгзон. Ианааимыггоз сҩагыланы ҳкәасқьа абарцә санаакәгылалак, амацурҭа акынтәи саб иеимҳәабжь аасаҳауан. Аценцьырқәагьы алашара наркылыччон. Иаразнак сцәа иналашәон, сабгьы сара сеицш, иахатәи ацых цәамҩахә шыкаимцаз. Уи акырцуан ауацьак

агәгәаҳәа амца ҭаҵаны дтәазижьҭеи. Ашьыжь иҿыцххараза исыцгылаз схьаақәа зегьы наҵанарзын, абыржәы саб ирыцхашьара, азыблара еиҵш инасхыцәеит. «Ахаҵа игәырҩа зегьы иреиҵәоуп!» – абри мышкызны сабду иҳәахьа аасгәалашәеит. Сара исыхьуаз, саб исмырдыруаз ҷьысшьон. Аха, изакаразаалак, акымзарак сызиҵәзомызт. Зегьы идыруан, зегьы ибон. Аха ицәырымгакәа сара сгәырҩа игәы иҭашьны иман. Заҟантә избахьааз сеы аҿтра иҭганы, еыхәҳәагала иҳәҳәаны, аҵыхәа ҿаҳәаны, ҳабҩатә лагьан ала аҵш амҵаргыланы ишаҿеиҵоз. Уажәгьы сеы аҵыхәа еиларшә иҿаҳәаны ҳбарҵа ицагылан,

Сара, шьоукы-шьоукы реиҵш, сҿы гәыбзыҷмызт. Саб иҟынтәи исымаз абзиабареи ирыцхашьареи, иара ихаҭа ихшара рыбзиабареи ргәырҩеи шинимырҵшуаз еиҵш, саргьы исызцәыргазомызт. Убри, акы иеиҵшымкәа сгәы иалан. Иара игәы иҭаз иҿы изарҳәомызт, аха, ус, есинҟаиҵалакгьы, сгәы иахәара акы ахьысзыҟаиҵара дашьҭан.

«Иара азәзаҵәык иоуп, анҵәа исатәеишьаз. Лассы-лассы иаҳәшьа дигәаламшәо дыҟам, уажәы-уажәы иҟазшьа иҵсахуа далагеит. Иахьынзауа, ихы-игәы ихасыршҭыр ҫтахуп, убриоуп уахгьы-еынгьы сызиҵкәашо!» – ҳәа хәылбыехак сан иахьлеиҳәоз, аҿаҵара сыҩнагыланы сахьызырҩуаз исаҳаит. Ашьшьыҳәа ашә авҵыккара сынкылыҵшит. Сан лкасы еиқәаҵәа аҵыхәа лқьышә инадкыланы аҵәуара даҿын. Саб ихы кны дтәан. Абас имҩасуан, ицәатарзызагаз амшқәеи аҵыхқәеи.

...Аколнхаҵәа аҵых ишалаз, ҭамҷыҭ игыланы усура ицон. Инеиҵынкыланы ақытаҿы аколнхараҡәа реиҿкаара иаҿын. Еитасҳәахуеит, аҵых ишалаз игыланы ицон усура, избанзар, ишәон, изыхдырҟьоз рыздырамызт. Ладмер дышҭаркзи дзыхдырҟьази анаарылаҩ инаркны, ажәлар рыцсы рзеит. Дара рхала ргәы акы аанагаргьы, азәы иаҳарымашь, анаҵьалбеит ҳәа рыбаҩ ҵыххаа рцәа итаҵсон.

Ҳара ҳколнхара шә-дестынк ачаи алацара планла иҳадын. Ирыдыз аплан, зынамзеит, мамзаргьы иҳалымшеит ҳәа аҳәара малаешьрак иаԥызан. Убри аҟынтә, анхацәа рцәа итытцны, ирылшозгьы ирылымшозгьы рылдыршон. Дара рзыҳәан амыш мшымызт, ацых цхымызт...

Сеы усгьы, акәадыр нақәцарада ус амамкәа, саб ирхиахьан. Сеааибыстан, сани саби ргәы дрысмырхьырц, ҿацақәак мчыла инылбааздашәа зун, афырҳәа сынеыжәлан, сыпиашаз Аҳәыста дуҟа сцеит. Ажәлар рбаҳақәеи, реагақәеи, рцыркантақәеи рхы иаанҟьо, Аҳәыста ду итан. Аҳәыста ду ҳәа уажә аабыкьа ауп ари атыц хьзыс ианоу. Уа уажәрааныа алеи-аҳәеи ирҳәозар уаԥ дзыламло, шьоукы, изықәтәаз амахә цырҟон. «Газак инеилаижьуа, жәаԥык аҟәышцәа ирзеилыргом», – шырҳәо еицш, убысҟангьы азә иоуп изҳәаз, абна ықәхны ачаи лашәца ҳәа. Абри зҳәаз, «зегьы здыруаз, зегь зымчыз» иакәын. Уиеиканыр, гәларшәсгьы уихәомызт, наҟ унаимԥатәны унаихәлаиршәуан. Мамзар, аныцә реицш еилагылаз, ашәышықәсақәа ирхааныз ахьеи аԥьи атракторқәа ылацаны, иҟәаҟәаса иказыжьуа зхаҿы зыхшыԥ ыкоу дубахьоума, аха ак зоуҳәодаз. Атракторқәацәкьа змыхәоз аԥь дуқәа еихала иԥҟаны, хаҳәы-мҿыхә иаарбоз зегьы нарыкәыжьны абензин нарыкәырхаеаны, ршьапқәа иныцырблаауан. Абна абензин ылатәаны, ажыци акәыци атлақәа ирыцрыблаауан.

Аҳәыста ду саннеи, аколнхара ахантәаԥы Ладгьы, апарторганизациа амазаныҟәгаԥ Наԥеигьы неихьан. Саргьы сеы акәадыр аақәсхын, Наԥеии Лади рыеқәа инарыласцеит. Баҳак аашьтысхын, иныцасца-ԥыцасцашәа зун, баҳаҿқәак наласцеит. Ус ҟасымцар: «Ақытсовет ахантәаԥы дааин, иахьак, изақәа ргаго абра дҳадгыланы абадақь дасуа ҳус нирхон» ҳәа зҳәашаз азә дкамлар ҳәа ушәозма. Убри сара исызхон, ахааназы Аҳәыста ду уаҳа стамцшырц азыхәан.

– Уара, акы сшәазцаарц стахуп. Шәара усгьы

аҳабырзакь ҟалеиԥш, шәыхҟәа аҧҳаҳәа рыбжьы гоит, шәыхшыѡтрақәоуп! – иҳәан, иреҳәозу, дырхыччозу аилкаара уадаѡны ҫааиҭит Разан.

– Аҳыҳ! Ааигәа ак ҳалеимыжьцызт. Ари, иара изыҳәан зегь акоуп, аамҭа цәгьа акәым аԥсцәаҳагьы дицәшәом! – иҳәеит азәы, ибаҳа ахәы иеанԥаны дахьгылаз.

– Уаагылшь, уаргьы ассир уалашоуп! Ацагьы уамбылуа, ахьшәашәагьы уамбылуа. Узыркьаҭаша ак узиҳәозаргьы уздырамеи! – иҳәеит иѡадахьшәа игылаз уаѡаса хынҷыгәыгә хәычык.

– Шәаазырѡои, баба, шәкәышхар ҳәа шәымшәозар! – иҳәан, шьаҫақәак ааихиган, дааскьаны даагылеит Разан. – Уара, шәыла абзиахә абааит, абар, ҳамызк нҭыкәкәа иаанԥаан, ѡымыз агәҭаԥәкьа еиѡаҳшахьеит, абри Аҳәыста ду зыхьзаҳԥыз абнара ҳхы ҳаасуа ҳалоуижьтеи. Уажә, ѡажәак еихысҳәаалоит, аха ишуҭаху сыԥхьаза, абра Аҳәыста ду захьзаҳԥазгьы сзеилкаауам. Иабатәи Ҳәыста дуу уара макьана, абнаршәыра ҳалагылоупеи?! Ҭ арчеи нык҃әгарҭак, акымзарак иалаҳәазамкәа абна рааны ишьҭаҳԥеит. Уара агәра ганы уҟоума, абра ачаи лаԥаны, шықәсқәак рышьҭахь, напы иазҫымхуа абырҷман еиԥш аҟатарақәа ахьныҳәҳәы, мшынԥас ицәқәырцо, ачаи шьапқәа, ауаса кьаԥақәа реиԥш, ибылгьа-былгьаза абра иаатагылап ҳәа? Хы цсыргьы, жәа цсуам, шәгәы иҭазааит баба, мышкызны, ԥьара акы ҟалазаргьы, уи уареи сареи ҳахаанхом. Иааҳаԥагыло шьоукы ахаанхаргьы, убыртгьы абри егьырзалхуам! – иҳәеит Разан, иеигәышә аҭәынкь анышә иналеиԥан.

– Ҳагоу ицуҭа уҭоуп, уанаԥьалбеит, Разан! Уара излоуҳәо ала, ѡаԥхьа мҳаԥьырра ҳаиҭаушьҭырц угәы иҭоуп ҳәа сык҃оуп. Иазхоит, ҳауаажәлар иахьынзахԥәахыԥсаахьоу. Ушьҭа, ма ари адгьыл иахумбаан, иҟалозар! – иҳәеит ани ауаѡаса, Разан днеихычча-иеихыхәмаршәа.

– Уара акы сузԥаауеит, Хыгә? – иҳәан, ани ауаѡаса дкылкаазаны днаихәаԥшит Разан.

– Узсазцаараны иумоузеи уаҳа?

– Уара Адаужра ахәаҷы акәзами уахьынхо? – днаиазцаait Разан.

– Иауазеи нас, Адаужра ахәаҷы сынхозар?! – иааԥьеишьеит Хыгә ауаҩаса.

– Адаужра ахәы инаркны Аҳәыста ду аҟынза заҟа верс бжьоузеи?

– Хә-верск бжьоуп.

– Ус анакәха, ушьта иаачҳаны уаасзызырҩ, – иҳәан, Разан дҷыцххараза ацәажәара дналагеит. – Сара иахьынзаздыруа, Адаужраа иахьа абра азәы-ҩыцьа ҳәа иаацхьазаны жәохәҩык аус руеит, аҳәсақәа аламцакәа ахацәа рымацара. Ахуаа рҟынтәи, ианеицаха ҩажәижәаҩык абра иҟоуп, атракторныҟәцаҩ Мшәылды дналацаны.

– Ааи, ииашоуп, аха уиала иуҳәарц иутахузеи? – иҳәеит Хыгә.

– Убриала исҳәарц истаху убриоуп, мышк-ахамышк ацыхәа, Аҳәыста ду акәша-мыкәша акәым, Қьарақьан ахи-ацыхәеи унацәа узрывцамыркьакьо ахарқьалақьцәа шықәынхо убара уҟоуп. Ҳара атакәажә лхацыцқәа реицш, уаҩак азна, нахьхьи, Кьабархәын Адаужра ахәы иқәынхои, Ахуааи, ҳзыҳәан, иахьа абра ҳаздыцсыло акы алцны икаларгьы, ҳара ҳзыҳәан ҩыстаа чысхәуп. Уареи сареи ҳцьабаа ҳафеидахоит, убриакароуп. Абжьарак, Адаужрантәи, мамзаргьы, Ахуаа рҟынтәи ара азә дааны ачаи ахьҷихуа башоуп. Уареи сареи ҳахааанымхаргьы, абра атәымуаа гьазаруа, жәларык рцьабаа ишалачо убахра уҟоуп. Уара уҩнапык угәыдыцсаланы, ула траа уахәацшуа, арахь унапы намзо, ушьапы намзо, ак аҳәарта-аурта умамкәа, уара утәы уақәцәгьартәуа аамтагьы калахра иҟоуп.

– Анцәа ҳамтак ҳимшьуазар, ега саашьа аабараны ҳаками. Разан ииҳәаз, даара слымҳа кыдцаны сазызырҩуан. Иааиҳәаз зегьы ацсата-ацьыкац! – иҳәан, убрацәкьа иааҷахицәеит даеазәгьы аганахьшәа дахьтәаз.

– Уи зегьы бзиоуп, аха ани Алцыкә ашьапызацә даазцазеи иеы ҟәараҟәанеа дақәцакәикны? – илахь инапы надикылан, ихацыцқәа аахырцьацьаны, Аҳәыста ду ацыхәахь днацшит Хыгә.

Саргьы сынхьацшит. Ҳқыта милициа Алцыкә деихасеихасуа дааиуан.

– Алцыкә душьталаны дааргьы, абгыз уқәҟааргьы зегьы акоуп. Ани амышьтацәгьа ҽеик азы даҳзааua цьушьома. Амала, даазцаз закәыху здыруада акәымзар, – иҳәеит азәы, иааицәымыцхан.

Сара ажәак мҳәазакәа Лади Наѳеии снарҿацшит. Уртгьы ҽымт-цсымшьа, иаауаз Алцыкә изыцшуан. Аха уи амилициа арахь имѳахытра, акы еицшымкәа зегьы ишырцәымыцхаз рхы-рҿы ишанхалаз убон. Егьарҳәаргьы уи имѳахытра зқәырцарыз рыздырамызт.

– Уа бзиа жәуит! – иҳәеит Алцыкә, илахь аацеирцалан.

– Бзиа убааит, Алцыкә, ҳзеигәыргьаша ажәабжь ҽеик ҳзааумгакәа уҟам! – иҳәеит Разан иҵьаз хацыцқәа ааирцәҟәыншьан.

Алцыкә Разан иихәаз атак ҟаимцазеит. Ацыхәтәаншәа, дакуа-дашьтуа, цәгьабзамыждарыла, акы аҳәара шицәуадаѳыз удырыртә даасҿацшын:

– Ҳараз, аусҳәартаҟны амилициа аначальник Сангулашвили рхәеит ҳәа сыҟоуп, дуцхьоит, дышзахәо дааиааит ҳәа саарышьтит! – иҳәан, иҿацшыларагьы аацәгьахеит Алцыкә.

– Ҳараз имацара иоума иитаху? Ҳара ҳазбахә имҳәазеи? – иҳәан, иаразнак дцаait Лад.

– Мап, мап, шәара шәызбахә ала егьрымҳәеит, – иҳәеит Алцыкә.

Шәымтақәак, азәымзар-азәгьы ажәак мҳәазакәа, анышәынтрақәа рҿы силагылоу абаҟақәа реицш иааилагылт. Убас, азәгьы иҿы неихымцхьазакәа, ашышьыхәа снарылцын, сынеыжәлан сҿынасхеит. Ладгьы

Наѡеигьы рыеқәа инарықәтәан, инасышьҭалеит.

Аусҳәарҭа ашҭа санааҭала, иаразнак, сылаԥш наиқәшәеит, ара амԥа ашәшьыраҽы адес ҟәардә иқәтәаз Ҭедоре. Ихылԥа иаԥәа агәҭаԥәкьа иамаз аеԥәа ҟаԥшьи наҟ-ааҟ иблуз ахәда иадчаԥалаз ГПУ-аа рромбикқәеи силаарцыруа, аԥсԥәаха иеиԥш, иԥәаҭарзызагаха сыблақәа иаарыхгылеит. Убысканԥәкьа иаалыркьаны инеидыс-хәыԥлаз маԥара, чҳашьа амамзар ҟаларын, ауаѡытәыѡса иԥәа иҭамзо егьыкам акәымзар.

«Абри уажәы дзымѡахыҵыз, амилициаԥәа реиҳабы Адуи иареи исыдыргалаз адԥа аԥыхәала акәзар, мышкы сиит, мышкы сыԥсуеит. Усгьы уаҳа даҽа мѡак сыманы избом, иара абраԥәкьа иаргьы дышьны, саргьы сеысшьып. Убри жәаѡ ԥаԥәа сымазар аиҳа анарха снаҭоит. Егьа наа дымнеиуазаргьы, аԥсуак дыҟанаԥы, сыхьз зра-ԥсра ақәлазом» – ҳәагьы аасхәыцит. Аха «аԥхьа иухәыцуа уара иумаз, ашьҭахь иухәыцуа сара исымаз» ҳәа аԥсуа жәаԥка ааин, абаагәареиԥш аҽаасыкәнаршеит. Саргьы схаԥоуп, сзыхшазгьы суаажәларгьы ахьмызг дсыргарым, сеысмырччархәып, сҳәан, сеааиқәыскит.

Ҭедоре, «ауаѡыдаразы амба шьака гәыдызкылаз» ҳәа, аусҳәарҭаҽы азәы дауубахуаз, ҳадәқьанхьчеи ҳписари идтәалан.

– Бзиала уаабеит! – сҳәан, санааидгыла, даас-хазгылашәа иун:

– Цәгьа суба, бзиа суба, сааины сыҟоуп! – иҳәан, мчыбжьык азы иҭажьыз аԥсы инапы зыфа еиԥш, инапы еиԥхьчаақәа аасиркит.

– Иауазеи, цәгьа уаабартә, ҳан думшьыԥ, ҳаб думшьыԥ, узыххаркьозеи, Ҭедоре Боԥьоли-ипа! – сҳәан, ихаамкәа-ишшамкәа, уал бага ажәа башҳакқәак иаԥхьа инкасыԥсеит.

– Суқәгәыҷшәа саахәмарит, угәы иалумырсын! – иҳәан, смахәар ааникылан, симаны аусҳәарҭахь иҽынеихеит.

– Иахьатәи сымѡахыҵра змааноу, ушьҭа уаргьы уԥәа

иалашәахьазар акәхап! – иҳәан, суада ҳшыны҃налаз еицшцәкьа, сыстол днахатәеит Ҭедоре. Ихылцагьы ааихыхны астол аганахь иныкәицан, ахәылырцә еицш еилыцхо, иаацәыригаз ихы апашра, ичабра ҭарыҵатәа ду ныкәишьит.

– Ҭедоре Боцьоли-ица! Угәалакара зеицшроу ала, иахьатәи ум҃ахыцра бзиак иазҳәоу цьысшьоит! – сҳәеит, уқәшәира дышцышәырччара саацышәырччашәа зун.

– Сым҃ахыцра бзиарак иатәызар саргьы истахын, аха уаргьы иухароузеи, уарҭ саргьы исхароузеи. Изхароу, шәқыҭа҃ы, зыхьацарчцәа зыҿтацәахны иалоу атроцкистцәа роуп! – иҳәеит, ацхьа избахьаз иакәзамкәа, ихы-иҿы зынзак иааирлашьцан. – Урҭ зустцәоу ушьта сара сеиҳа уара иудыруеит, ҳәа сгәы иаанагоит. Ажәакала, сара ҳаиҳабы сааишьтит, иареи уареи шәыззеицәажәаз аус ацыхәала. Абри ашәкәгьы унапы ацау҃ыроуп, ҳәоу еиламгашақә акәзаргьы, ус иатахуп! – иҳәан, ирены ицырка ацьыба иҭаз қьаад бгъыцк аатиган, сацхьа астол иныкәицеит.

Ақьаад бгъыц аашьтысхын, ацхьара сналагеит.

«1937 шықәса, апрель 25 асабша аҿны, Бзанқыттәи ақытсовет ахантәа҃ы Ҳараз Мқанба иажәа ҳаитеит, жәохә҃ык ақытантәи атроцкистцәа цшааны, илхны, ирхароу, шәкәы-быгъшәыла ирцабыргны, уахык зацәык иалыршаны араионтә милициа ишрито ала!»

Сыблақәа акакаҷ рыцашәо, ақьаад бгъыц еикәарены, ашышьыхәа инаганы рацхьа Ҭедоре астол иахьыкәицаз аҭыц аҿыцәкьа иныкәсцан, ҿымҵакәа саатәеит.

Шәымтақәак Ҭедорегьы ҿитуамызт, саргьы ҿыстуамызт, ус нак-аак ашаҳатцәа реицш хтәан. Ацыхәтәаншәа, сара сҿымҵра ичҳара далнахзар акәхап:

– Узыцхьаз иахуҳәааусеи, Ҳараз Ҭемраз-ица? – днасыкәгәамцшәа ҿааитит.

– Иахысҳәаагәышьозеи, ари а҃ыза ашәкәы-блы сара снапы сзацаҩуам, уаха сыкнаҳаны сшыршьуа

здыруазаргьы! – сҳәеит, исҳәаз шмалаешьраз зынза схаҫы иаамгазакәа.

– Ауауеи, аҟама аҫеицш анаҳә-ааҳәра екәым ахь укылнагар алшоит, Ҳараз Ҭемраз-ица! Иацы Аду ак иоуҳәеит, иахьа уаакәгьыжьаан, сара зынза даеак соуҳәоит. Абри кәышрамзар ҟалап, цқьа уазхәыцыр цәгьамызт, – иҳәеит Ҭедоре сынтарцшзаны.

– Сара усҟангьы, Аду исеиҳәаз, ацәгьагьы абзиагьы, акымзарак ахысымхәаазеит, – сҳәеит.

– Зынза аналаҫумтза, ҳәарас иатахузеи, дақәшаҳатхеит ҟаицеит. Аҳәынтқарреи апартиеи иудырцаз аус анагзара уақәшаҳатымзар, уара жәохәоык атроцкистцәа уқыта ибылдхәы-былдчо иалоу хауцшааузар, угәнаҳа уара иумаз. Убырт рхахәс уара ухата ушцо удыруазааит, баба, Ҳараз! Иообахаз, зегь акоуп, урт зыхьчо ҳәа азәгьы дзыҟалазом. Иахьакәымзаргьы, уацәы рлацәа рхарцаны икылыргоит. Уара аҳәахәдеицш ухы зыбжьаурзуа сзеилкаауам. Сара абриаҟара зысҳәо, ҫа усырҳәарц азы акәзам. Уацәы иҟало збоит ауп, хымҳацьымшьа азыблара уалашәар стахым. Сара ҫеила уздыруеит, уабицазатцәуп. Уани уаби уара азәзатцәык уоуп цстазаарас ирымоу. Ибзиоуп, уара абри ақьаад унапы ацауоорым. Уимоу, дара убырт ажәлар раҕацәа рцынхәрас, уахатцәкьагьы уеыкноуҳап, дара акыр ирыхәозар. Аха ацхьан исҳәан еицш, урт агызмал данылырхуа еицш илызхуагьы рыцшаауеит, абри уацәымоашьо иудыруаз. Егьи, уара атакра мацара аҟынгьы ууанрыжьзом. Жәохәоык жәлар раҕацәа зцәахуаз акоммунист, ихала иакәымкәа, дзаазаз иангьы иабгьы ирыхәтоу иакәыршәатәуп рҳәап. Иахьа уара кәыхшатәыс узаурц иутаху ауаа хәымгақәа, усҟан, уара уантахо аамтазы, ажәак ухьзала ирҳәар, акнаҳарта ушаакныркуа рдыруазаргьы, ҟыц шрыхәлымшәо агәра ганы уҟаз, – Ҭедоре азхьамцш агәараҳәа изыршыша ажәа ҟасақәа рҳәара даҫын.

– Изустцәада убырҭ жәохәҩык атроцкистцәа ҳәа шәызҙу? Урҭ сара издыруеит ҳәа шәгәы изаанагозеи, «атроцкистцәа» «аԥсахыҩцәа» ҳәа рылахь ианымзар. Жәохәҩык ауааԥсыра, сыԥсҭәуацәа, арахә реиԥш ашьыртахь иноугароуп шәҳәеит. Еиҭасҳәахуеит, изустцәада урҭ? Изыхсырkьозеи? Итроцкистцәоу, итроцкистцәаму издыруеи? – аkазаара аиҳа аkамзаара еиҧышьо, сыбжьы насаԥысцан, ашырҳәа сҩагылеит.

– Коҳ! Сара уара ухы еиқәшәаз ԥьысшьон. Убри акәын абас уҭарԥшны абзацәа реиԥш сызуацәажәоз, аха уара уеибгагәышьамзаап, рыцҳа. Изустцәада? Изыхсырkьозеи? Итроцкистцәоу, итеррористцәоу иалыздырааузеи ҳәа азԥаара ақәыгылара азин шыkам узымдырзои? Аԥстазаара уҭахызар, иуарҳәаз наугзароуп. Иахьа уареи сареи еибаҳҳәахьоу аkара, азәгьы аҳәаха шуимҭо удыруаз. Сара уаҳаҭыр баны, уҷкәынра сахзызаашәа, урыцҳашьаны сызуацәажәо, еиҭасҳәахуеит, устахуп азоуп. Уаԥәтәи уԥеиԥш сыхәмаԥәкьарак реиԥш иахьыздыруа азоуп. Ажәакала, угазара ухьумыгзан. Аԥанза ухәыцны, унапы аԥаҩ абри ақьаад бгьыц! – иҳәан, астол иныкәсыршәыз ақьаад, ҩаԥхьа инаԥәкьарақәа рыла сышkа даахеит.

Сыблахаԥ неилагьыжьит. «Ҳаи, санаԥьалбеит, ахьмызг згома!» ҳәа сгәы инҭысҳәааит. Избон, аргама сымч сылзааны, аԥхзы хышәашәа шсыԥәнатәоз. Изуаз-исҳәоз сзымдыруа, аԥсреи абзареи саарыбжьахеит.

– Ижә абри азы! «Хьаа змамыз иан лтәарҭа ԥканы хьаас иkаиԥон». Макьанагьы уара уеызхушьааува ҳәа егьумам. Анԥәа иуkәырхуп, уеанудыршьуа, апартиа иуднаԥаз аус хырҩ азымукәа, уачхнысыр ауп! – иҳәан, аkырkырҳәа аграфинка иҭаз азы аԥәца инҭеиҭәан, иаасымԥаиргылеит.

– Ухаԥазар, хәычҷак иадамзаргьы саҳаҭыр умазар, азхәыцха сыҭ, уаԥәынза исараза. Уаԥәы сара схала Очамчыра, уара уҷы снеиуеит. Убра иуԥамкыкәа, сԥыхәтәажәа уасҳәоит. Иахьала, иуасҳәо ҳәа егьсыздырам,

– сҳәан, издыруаз ала сеынкаршәны сиҳәеит.

Акыраамта жәа мҳәазакәа дтәаны дсыхәаԥшуан Ҭ едоре Боԥьоли-ипа. Ашьтахь, ашьшьыҳәа уи аҟьаад бгъыц аакәихын, иааикәарены, ѡаԥхьа ипырҟа ԥьыба интеипеит.

Сыздырам сахьынзамѡашьоз, сахьынзаѡашьоз, аха Ҭедоре арыцхашьара злаз уаѡы разыс дсыцхьазон, дыздыруазиижьтеигьы акраапуан. Агәра згар стахын, абри ауаѡ апәгьа сакәшәапәкьар шитахымыз.

– Ибзиоуп, Ҳараз Ҭемраз-ипа. Абыржәыкгьы уҫы цысеуам. Саргьы уара узсыхәаз анагзара сзымариамзаргьы, уапәынза агәтахәыцра азин устоит. Уапәы, асаат жәаѡа иахымгакәа, стып аҫы сузыԥшуп. Умш аабзиахеит! – иҳәан, дѡагылан, снапы аасымихын, дындәылпит.

Избан сыздырам, абри ашәымтазы, абри ауаѡ сара сзын, дагьуаѡытәыѡсан, дагьынцәан. Азы иаго атәыцгьы гәыцгьрта ишышьтихуа еицш, сыцстазаара ахы инаркны аиҟәҳәаларта аҟынза, сынасыци слахьынцеи абри ауаѡ инапы иакызшәа збеит. Ҭедоре иааитаххапәкьар, азыблара сызлашәаз цҳа цәрык насызхыршәланы сналигара ԥьысшьон. Абжьарак, уаҳа гәыцгьрта сымамызт. Сызҫагылаз ахра агәапшь, уажәы-уажәы сшьапқәа наҫыгәасаауан. Цсызак иадамзаргьы, снеитатцыр, быжьрабыжьцәа апалашә сагон. Сыбаѡ-сышаѡгьы, гәрызшашәаз атыша цѡада интахәашон.

Ҭедоре имашьына хәархәар дынталан, уаҳа зынзапәыкгьы даахьамцшзакәа, инаишьтаббыз алѡапә днапәахит.

24

Сшьапқәа ахьта ианакы ауп ауапьаҟ амца штапәахьаз

ангәастаз. Саб иԥымҭа аԥхьара сааԟәыцын астол инықәсҵеит. Амца снаҵабзаҳәан, хычмычк нақәҵсаны, ԥаԥхьа мҿқәак нақәысҵеит. Саԥхьа иқәгылаз аҵәымза, гәҿыҕрашәк сызцәырго абла ҭаауан. Дук мырҵыкәа, амцабз иԥаԥхахаз, агага шаԟь-шаԟьо, сыараҿы аҭзамц инкыдхәмарлеит.

Схы ахаҳә еиԥш ихьанҭаза исхагылан. Слымҳақәа схыцны ицон. Саб Ҳараз иуаз ажәақәа, асырҳәы еиԥш, сгәаԥа интаҵсон. Схы кны амца сахьныҽҳәатәаз, нахьхьизатәи схәычра адунеи иныкәхәхәан, аҳаҷаҳәа иаасгәалашәеит, еихала-еихыцхьаз ҵхы зҟьи, мшы зҟьи, ақәныжәла зҟәдырҳәҳәхьаз, ашықәсҟәа злактажә сымырххьаз, аха уажәы иҿыцххараза, аԥхыз цәгьеиԥш сылақәа иаарыхгылаз хҭыс еиқәаҵәак.

Убыскан сара аарла хәышықәса схыцуан. Убри ауха ҳбыста уны икнаҳаижьҭеи акрааҵуан, аха сан икнылхзомызт. Сабду, саб дыкамкәа, аишәа ахатәара ицәымҵын. Уи сан ибзианы илдыруан аҟынтә, саб иаара иазыцшын. Саб иҿышьҭыбжь саҳааныа, ҳла ду Урым аҵыцбжьи ахыш-ҿышшьалеи издыруан саб дшаауаз. Ҳараз, нахьхьи, Ермана иқьаҵтаҿы данаацәырцуаз, Урымгьы цыхәарышәшәо инеицылон. Убрантәи ишиҿагәыбзыцуаз, ицаны саб иҿыхәда ишыцаҵалоз маҵара, ҳашҭа иааталон. Убыскан акәын Урым абжьы нҵганы, еиҳагьы ахыш-ҿышра ианалагоз. Аеы нҿаҳәаны, аԥоны дааԥоналааныа, ишьапқәа ирыцагьыжьуа, ихаҵкы-иҵсаҵкы канаршәуамызт. Уажәы, ныркә сабду сидтәаланы, схы-сыҵсы зегьы иҭаны, «Х-хәыци Гьандагәи» рлакә ахьсзеиҭеиҳәоз, слымҳа кыдцаны сизызырԥуан. Ус, адәахьы имԥашьахуа Урым гәыкы-цәыкуа аҕызы-ҕызбжьы аасаҳаит. Уиакәхеит. Ахытҟьареиԥш, сԥацкьан, ҳашҭа снықәххит.

Саб иаҕәра амасар гәара аҵәԥан инахаиршәын, иҿы амгәырхақәа рыркәадара дахьаҿыз снаидгылеит. Аха саб избахьаз иакәзамкәа, инапы схы инықәишышәа ҟаицан,

дыхьшәашәаза аҩныҟа иҷанынеиха, сгәы нҭыцсааит. Абри аҩыза ахаангьы саб идсымбалазацызт. Убри аҟынтә, сара стәала цәгьала исцәымыцхеит, аха исурҳәоз, ашьшьыхәа саргьы снаишьҭалеит.

Саб аусҳәарҭаҟынтәи дхынҳәыцыцхьаза, ахаан, уахеицш азы игәыдыршаланы дмаацызт. Зны, арбагъ аикеицш, иаакәыршаны иҭыкка-ҭыкканы асахьа цшзаҟәа аппыккала, «абыскәит» ҳәа изышьҭаз апеченаҟәа сзааигон. Даҽазных исзааигон, ианааиқәукшалак амцабз ҩавцкьаны, агәаҟьҳәа иҭкьоз атапанча хәычқәа. Исгәалашәоит ҽнак: «Ҳауак иҟаҵаны иузааиҭиит!» – ҳәа исзааигаз ахыцы ахәымпали. Уи, сара иахьаазгах уара идыр, «Азамбалдаҟьа» ахьзысцеит. Адунеи зегьы амҳәыр аарханы саргьа ҷыыба иҭазшәа агәыргьара сыкны сагон ускан. Егьарааны субаргьы, схыцы схәымпали еицаҵоеицыхуа, азыцсы схьыкәкәа, аҵарақәа сшьуеит ҳәа адәы сцәын.

«Иҟоузеи, Доумыжьха, иахьа уан улыпкахьоума?» – ҳәа, дшаасыжәтлак, даанаҵш-аацшны, ааигәа сабду, мамзаргьы санду азәгьы данимбалак, саашьҭихуан. Амала, тәымуаҩык даныҡаз, саб снаихәаҵшыргьы, алаҵыркәеы саиргон. Уи иаанагоз сдыруан: «Сааигәа умааин» ҳәа акәын. Убри аҟынтә, саб иааигәа ҵангьы-мцынгьы снаишьҭзомызт. Есымша сицәыхараны сиргылон. Уимоу, сандуи сабдуи ныркә ишҭәаз, саб сидиргылазомызт. Сара урҭ зегьы схашҭны, санааидҳәаҵалалак: «Нак унаскьа, уара аҽада!» – ҳәа илаҟәа ырцәгьаны дансыхәаҵшлак, саргьы оумак кәзҵаз азә иеицш, схы кәыншьаны снаидҵуан. Саб сышидицазгьы, егьа ибжьы ныҵакны иҳәазаргьы, зегь ишырбозгьы, ишраҳауазгьы, сабдугьы сандугьы, саби сареи ҳаизыҡазаашьа ажәакгьы ахырҳәаауамызт. Ахәычы ус изумун ҳәа саб инаиабашьыргьы аастаххон, аха азәгьы акгьы анимҳәалак, сыхҭы-шәтуа, сқьышә кылышьшь, сан акҽыҩра дахьыкҽаз ахь сҽынасхон.

Ҳара ҳаҩны есымша ҳгәылацәа иреизарҭан, аха убри ауха азәгьы дыӄазамызт. Аҭаацәа ҳамацара ҳакәын иӄаз. Исгәалашәоит, азәгьы иҳаидик ыӄазамкәа, ҳаштәаз, «беу, беу!» – аҳәан, абгыз абжьы аагеит. Сангьы сандугьы, абгыз абжьы гагьы, ирзааигәазаз ргәыцхәык иҵсзы ааҩгьы, дара рзын зегьы акакәын. «Абгыз абжьы ахьгаз, алыҵсаа дӄамлар ӄалом» ҳәа акәын ишырдыруаз. Убри аӄынтә, уи абжьы аҵсцәаҳа иеиҵш иацәшәон. Убри аухатәи абгыз абжьы, ҳҭаацәа ргәалаӄара усгьы иҿеимызт, зынза ргәы рымагәыхьнатәеит.

– Абгызажә исзадыруа ӄәыдуп. Ацхь иаргәаӄуеит, абна илзааша! Уиоуп абриаӄара изырҳәҳәо! – иҳәан, сабду, сани сандуи гәшәа-гәызбак нареиҳәан, ргәы ааи-рыҕәгәашәа иуит, аха санду дахьтәаз лҿылзышьаӄәкуамызт. Абгыз: «Б-с-у, б-е-с-у!» – аҳәа-цыцхьаза:

– Дида, дида, улаӄәа ҭухааит. Ашьашәы абыжь-ныха уцӄәа ыҵырлагааит. Иаҳҵубаауа ухы згаша, уҵсы згаша акәхааит, срыцхауп! – лҳәан, лыҩнапыкгьы днарҩахан, ахәыблы днаҵаҵшит санду. Убри инаркны, абгыз ӄаацыцхьаза, аҵәуара саналагалак, сабду ишьамхы сыӄәыртәаны сиргәыбзыҕуан. Абгыз абжьы схеиршҭырц, алакә аацәыригон цәгьам-бзиам убри сааршәыкьуан.

Ауха, зынза лахьеиӄәцарахазазшәа аниба, сабду лакә хәычык сзеиҭеиҳәеит-егьит, аха уаҩцас, абжьаацны еиҵш, азәгьы ччаҵшьк неиҿыӄәымҵазакәан, зегьы ашьҭалара иаӄәыркит.

Сани, саби, сареи акәасӄьаҿы ҳашьҭалон. Шьҭалара ҳәа ҳандәыӄәла, сабду амца ҿеиҳәааныза сышьҭалазом сҳәан, сеаҵсрастеит.

– Баба, амца анҿеиҳәо уажә иубама, уаала шьҭалара! – лҳәеит сан, сабду имаҳартә лыбжьы ныҵакны. Снапгьы аанкыланы, днасыха-ҩасыхеит, аха изымуит, изымуҵәкьеит.

– Баангыл, баангыл! Уаҵәы асы ауоу иамуоу, Бабаду

амца анҽеиҳәо исеиҳәоит! – сҳәан, сан ишылымуаз снапы аалымысхын, сабду иахь сҽынасхеит.

– Биќәаԥ, дад, биќәаԥ! Адгәыри сареи уажәы, уаԥәы асы ауоу, иамуоу гәаҳҭоит! – иҳәан, сабду снеигәыдыҳәҳәаланы, схы днагәзын, аеҳәаҽы акәастхақәа неихихит. Сара сгәы хыҵ-хытуа, аеҳәа ахаҽы сгыланы сихәаԥшуан. Уажәымзар-уажәы, уахык-зны еиԥш, ахәштаараҽы ублақәа аахнакыртә, ахәарчыч неицралап ҳәа сыԥшын. Сангьы, сабгьы, сабду амца ҽеиҳәааанза ҳәа исзыԥшны игылан.

– Оо, анцәа рахә уиҭааит! Уаԥәыԥәкьа асы амургьы, уаԥәашҭахь уеизгьы-уеизгьы, ицсахымкәа асы ҩамгылах ауеит. Иубома, Адгәыр, ари ахәарчыч ахәштаара ишыҟәлашо?! – иҳәеит сабду, ахчныза инадԥаны, акәастха аԥынԥала ахәшԥырҵы аннақәиԥса. Ишызбоз, ахәштаара ақәԥра зԥәымҵыз ахәарчыч, неилыбзаанеилыбзааит. Ани, уахык зны ахәарчыч змааноу ҳәа сабду исзеиҭеимҳәахьази, мԥәыжәҩада сзымԥрит акәымзар, уаҳа акы аасыгымхеит!

Ақәа ауеит,
Асы ауеит,
Абга хәычы
Ԥҳәыс даанагоит,
Абгаду кылыԥшуеит! –

сҳәан, ампыл еиԥш снышьҭыԥа-ҩышьҭыԥеит!

– Аҳы, ушьҭа уани уаби урыԥца, асыашәа уԥьбарахааит, аԥх-ашәа ухаахааит! – иҳәан, сабду смахәар снанкны, арирахь сааиеигеит.

Ҳахьатә кәасқьахь шьҭалара ҳԥеит. Ашьҭахьтәи ауадаҽы, заа саб амца зҭеиԥахьаз ауаԥьаҟ агәыр-гәырҳәа амца ҭан. Сара макьанагьы сан лҟны сышьҭалон. Сани, саби рацәак сыерыдмырхалакәа, сышьҭалеит.

«Ушьҭа ԥҳәыс даазгаша ахаԥа баба дузза уан

ушцалыцышьталои!» – ҳәа саб уахык исаецниҳәаз ажәақәа аасгәалашәеит, аха дук исыдмырхалакәа, инасхасырштын, исымбазакәа ацәа сынтанагалеит.

Ацх агәы анааиԥнашоз саанаҳәы-ааҳәит, аха сиарта хьшәашәашәа збеит. Ахьтагьы сшакуаз гәастан, снапқәа сытәгәыбжьара иныбжьаргәгәаны, сыцәарц сеыназыскит. Аха иас уажәааны сан лыцхарра разза исныруаз, уажәы уи сызгәатомызт. Сыблақәа хымтзакәа, саанапыр-шьышьит, аха сан дсыцышьтазамызт. Цәгьала исцәымыцхан, ауаԥьаҟ аганахь сааҳәит. Сызблак, аарла инцәыцрааны иаахыстит. Ауаԥьаҟ амца штац итан. Азәгьы ицәажәабжь газомызт. Саб ҿымтзакәа ауаԥьаҟ дыеҳәагыланы иблақәа кыдхаланы аеҳәа дыеҳәаԥшуан. Уи иаргьы изгәамтозар ҟаларын, аха инапқәа уажәыуажәы ишьтахьҟа иниаганы, инеибеиркуан. Аха рацәак ишьтахь иаанымкылакәа, инапқәа иаԥхьаҟа иниаганы, инацәкьарақәа еитанеилеиршәуан. Нас, акыраамта инацәкьарақәа рырҟәычра дналагон. Ацыхәтәан, инапқәа ԥаԥхьа ишьтахьҟа еитаниаганы, ауатах аԥонытқа алеиԥеира далагон. Избан сыздырам, итапанча атра иштаз ауаԥьаҟ ахы иахьыкәыз иаакәхны, атра иаатихын, уажәы избо ԥьысшьоит, атзывара аганахь ихчы инацеицеит.

Изакәыз сыздырамызт, аха саб иҟазшьақәа злаҟаз ала, акы дшаршаҟьоз еилыскаауан. Сан лхы ларҟәны, лзыга касы шкәакәа ацыхәа лқьышә инадкыланы, ацәуара даҿын.

– Шьоук рхахәс уцоит, ишьахәуп, аха ухәычқәа ззынужьуада? – лҳәан, лхы дааԥахан, сара сахьышьтаз ахь даахьаԥшит. – Абни деиба-кәеибаха даанхарц лахьынцас имазма? – лҳәан, ԥаԥхьа лхы лкалт инанылцеит.

– Уаб амаҳагьа ҳәа, цсраенынза ихымзаара иа-жәракыны ахьз ихылар ацкьыс, иаб изыҳәан деибахар, дабыдахар харацьара еиҧуп! – иҳәеит саб ибжьы ныцакшәа.

Сара сшаацшыз сани саби идысмырбазеит, аха ацәа

сшалԥра саалԥит. Сгәы ҭыԥны ицон. Абыржәымзар-абыржәы, ԥьара, еиҭаҳәашьа змам оумак ҳақәшәарашәа збон. Иҟоу-иану ҳәа акымзарак шысзымдыруазгьы, саб ак ихьыр ҳәа акәын зегь реиҳа сзыԥәшәоз.

Саныԥәаз, сшыԥәаз ҳәа акгьы сгәалашәом. Аха ԥынтә арбаԓқәа ҽыртхьан, сҕазкызар акәхап, сани саби гәзасуа амԥа ишыеҳәатәаз, сшыԥәара сыԥәеит.

* * *

Маԥәыс еимҟьарак еиԥш саамԥазырсыз саб игәалашәара, аԥхыз ԥәгьа иаркараз азә иеиԥш, сԥәа ҭаҟәыбаса саалԥит. Убри схәычра аԥых хьанҭа ԥеижьҭеи хынԥажәа аапынра ниасны ишԥахьоу снардыррашәа, шлацк схахәы ԓашьмашь иналшәан, сшьамхы иныкәсԥаз, саб иуаз ажәаԥәа зниԥаз аԥьаад инаншәалеит.

Схыԥәхәыц аашьҭысхын, иааҳараԥны алашара инадызбалеит. «Хьмызг сыԥәымкәа, сабиԥара сыԥәмырзкәа, сажәра ашҭа сахьҭалаз анԥәа иуҳамҭоуп!» – сҳәеит, гәанала аԥанза сааԥәыԥсычҳан. Схыԥәхәыцгьы анкаршәраԥәкьа сзымгәагьыкәа, саб ихҭыс мышԥәа зныз, абгьыԥқәа руак агәҭа инагәыласыршәын, сыԥсахара наԥәганы, саб иԥсҭазаара амԥа сеиҭананылеит...

25

«Аԥси абзеи рыбжьара адамра анрыбжьалалак, агәхашҭрагьы ԥәырԥуеит, агәырԥагьы хышәашәоит», – рҳәоит. Аха сара саҳәшьа дсыԥхеижьҭеи акыр шԥуазгьы, лассы-лассы хәылбыехала, саҳәшьа Хьмур лнышәынҭрахь сцон. Акыраамҭа, лхаҿы игылаз аҟәардә хәычы сыԥәтәаны гәанала слаԥәажәон. Анышәынтрахь сцон, еиҳарак саб аԥны данықамыз. Сан агәылара снеиуеит сҳәаргьы, сыгәра лгон. Аха саб рацәак аҳәара бзиа ибазомызт, амала, ишысҳәахьоу еиԥш, акы иԥәзарагьы

уадаҩын. Анышәынтрахь сышныкәоз саб идырыр сҭахзамызт.

...Ҭедоре Боҧьоли-ипа, агәҭахәыцразы мышк сыҭаны данца аҽны, апсреицш, сгәырҩа сцәа итагзаны, ҧьаргьы скыдымхалакәа, аҩныка сцарц сызбеит.

Саазқәылаз, инеиқәырццак-неиқәырццакны Хьмур цхызла дызбо салагеит. Иацуха, акыр ацых ганы сахьышьҭалаз, сангәакза, ашамҭазы сылацәқәа неихьысшьзар акәхап, абасгьы цхызла избеит.

Аҩеиҩхаак рыбжьара, азиас хәашькакараза, ихышхыцәаны илеихуеит. Сара абри азхыцра сырны, ныршәка сымцар ада цсыхәа сымахым. Азхыцра илеиуаз ныршәи-аарцәи, уаҭәашәпара аиха ишәпамкәа, цхацәрык хуп. Есиқасцалакгьы абри ацхацәры ада цсыхәа смоухит. Саалаган сеимаақәа аасышьысхын, сшьапқәа аахтны, абни ацха снықәлеит. «Ҧьанати ҧьахаными ирыбжьоу ацхацәры!» – аасгәахәит. Сышьеи-сышьеи неиқәцо, абри ацхацәры снықәлеит. Азхыцра ацәқәырцақәа сшьапы иацаҽеоз, сшьаҳәырзыз инахысны, сшьамхқәа инарыцасыхуеит. Ацха абжарацәкьа снеиуан еицш, санынацш, сыпсы насыхшәарц акы аасыгымхахт. Ацха ишәа-иза, агәҭа ахьеизеиқаразцәкьа, ҩ-цларкәыкә иацәа дуқәак, нак-аак ацха иадтәаланы, атта-ттахәа ацха аҿакәара иаҿын. Ушьта схынҳәыргьы сҭахуп, аха хынҳәышьа сымазахым. Исыхьлакгьы сыхьааит сҳәан, атларкәыкәқәа сыцәшәаны ишцамцырри касцан, сацхьака санынаскьа, атларкәыкәқәагьы шәан, ацхацәры инадцраан рхы ахьынахаз ицырны ицеит. Ацха атларкәыкәқәа иахьырҿакәаз снеиуан еицш, иаахжәахын, азыблара агәҭацәкьа сналаҳаит.

Ацәқәырцақәа схыҽеаны икатәон. Сара исыздырам мчыс сызкыз, аха снапқәа наскьацыцхьаза сымзаакәрылазакәа, схажәҩабжь акынза азы сҭыхәхәон. Ҭысхәк акара сыбаҩ сцәыласызшәа збон. Зегьы акоуп, азыҩры саманы, нак,

зибнаҟа ицон. Азы сҽатцәон, еиҳа-еиҳа сымч сшәо, сымаха-шьаха схымхәыцуа иалагеит. Абри аамҭазы, аз ныркә акыр-кырҳәа цҳәызбак лыччабжь аасаҳаит. Саахьаԥшит. Абар, Хьмур! Шкәакәа маҭәала деилаҳәахуп. Лыхцәцара хьыԥшҭәалаҟәа кахәхәа-кахәхәа лызқәа икыдхуп. Адунеи азна слеигәыргьан: Хь-м-у-р! – ҳәа лыкәҽыстырц сҽы неихысхуан, аха ацәқәырцаҟәа ируамызт, иссҽатцәон. Саҳәшьа даақәымцзакәа, абнара ыԥырцәажәааува дыччон, дыччон...

«Хь-м-у-р! Ҳ-а-р-а-з соуп! Сыбзымдырзеи?» – сыбжьы ахьынзацоз еиԥыхны илызҽыстхуан, аха лара зынзагьы сыгәхьаа лкзамызт. Дыԥоны, лшьапқәа хырҟьаҟьа азхыԥра даваланы дцон. Сара азы сшагац, сагон. Амала, схажәԥабжь аҟынза азы ҭыҳәҳәон, сзаакәрылазомызт.

Сгәи сылаҧырзи еилатцәон, Хьмур сыгәхьаа мкзакәа, дсывсны, дыԥоны дахьнеиуаз. Хь-м-у-р! Еитаналыкәҽыстуан, аха сышҟа дхьаԥшзомызт. Ус, иахьылԥшаах здырхуада, быца шьапы-цциаа кахәхәак лыманы, дхынҳәны, сара сышҟа лҽаалхеит. Исымариашаны данааи, азыблара дынхыкәгылан, абни илкыз абыца шьапы-цциаа сара сышҟа иаалырххеит. Сыпси-сыпси еихьымзо, азы снапы нҭсырҳәҳәан, ирхханы илкыз абыца аԥыхәа снамцасын, ишсылшоз ирыгәгәаны искит. Хьмур илкыз абыца шьапы-цциаа хәычы-хәычла днахо мацара, ацаԥ аҟынза сналгеит. Нас, лнапы наслыркын, азхыԥра сналганы ныркәка саакәлыргылеит.

«Хьмур, саҳәшьа, сыпсҭәуаԥ!» – сҳәан, снапқәа рхаханы, даасгәыдсыҳәҳәаларц сҽанынасхоз, даҽаз-ныкгьы акыр-кырҳәа дааччан, лааигәа снамышьтқәа, гәырыз-шашәаз, азшәах еицш, адгьыл дныцаба дцеит.

Сытрысны саацшит. Аԥша заҵәы аԥенԥьыр анаркуан, иаанартуан. Икьаҟьаза ишшара ишахьан.

«Бзыргәаҟуазеи, саҳәшьа, бара мыжда?» – сҳәеит сыбжьы нҭганы. Иаразнак анышәынҭраҽы снеины,

цәашьык зблып ҳәа инақәскит. Аха исзеиԥшымтәит, саб Ҭемраз аҽны аҩны дыҟан.

...Уажәы сыхәҟьа-ԥсҟьаха, гәырҩа-гәырчыла схышхыԥәо аҩны сааит. Саб аҩны дыҟазамызт. Сеы акәадыр нақәхны, сан илмырбазакәа, цәашьык аақасԥан, асԥычкагьы аашьтысхит. «Сан, агәылара снеиуеит», – сҳәан, сындәылԥын, сҽынасхеит. Амра ергьҳәа азы инзаалон. Хәылԥ шәаԥшь, ашьараза еиԥш, мраҭашәара иԥыршан. Аҭыхәантәи аԥсымра иннажьыз аҭлақәа рышәшьыра, нырцә-аарцә рҽазытра иаҽын. Нахьхьи, амзаҽа иаԥцәырԥыз «Сасрыҟәа иеԥәахә» ҳәа изышьҭаз еԥәак, ажәҩан, амра ахьашырҭаҽы икыдшанхалон.

Саҳәшьа лнышәынтра агәашә хәыҷ аасыртын, лханы игылаз аҟәардә саахан, снатәеит. Сцәаԥәашь хәыҷы сԥырҟа аԥьыба иаатызган, иаркны, амаша иакәыршаз аҕәааса ахы инадсырҷаблеит. Аԥәашьы, алабжыш еиԥш, аԥәазыз нахьыкәкәеит. Саҳәшьа илхагылаз ал ду, хәылбыехатәи аԥшалас ахьаласуаз, ашышьыхәа абыҷъқәа рыбжьы игоз заԥәык акәын, ақәаҭара ахышәара-цышәара зегьы аҭынчра еилазгоз. Абжьарак, ахәыԥшза ақәаҭараҽы, анарцәи адунеии еиҽазырԥшуаз саҳәшьа лԥьанаҭ-мҩа зырлашоз аԥәашьы заԥә абла ҭауан.

Ахәда ныхшәа-аахшәо, саҳәшьа лхаҽы илашоз аԥәаԥәашь ҽымҵакәа сахәаԥшуан. Аԥәаԥәашь уажәы-уажәы аесиҭанакуан. Уи иахалашоз амцабз хәыҷы, зны ицәышkkараза, анышәаԥшь еиԥш, аԥс цшра аанахәон, даеазныхгьы аԥәашьы алашара аҭырмақьа еиԥш, еишьылза иааҟалон. «Убыс еиԥш, аԥәаԥәашь аеанеиҭанакуа, аԥсы иԥьанаҭ гылоит», – рҳәо саҳахьан. Сахәаԥшуан аԥәаԥәашь сыблақәа ааихмырсыҵъзакәа!..

«Иудыруазеи, саҳәшьа, Хьмур, ма бара бцынхәрас, бара быхьзала иарку аԥәаԥәашь саԥәажәозар? Иудыруазеи, хьаас сбымазар? Нарцәынтәи зегьы ббарҭазар? Зегьы баҳарҭазар? Сара сгәырҩа барша-кьозар, Хьмур? Гәыжьжьага жәақәак сабҳәарц бҭахызар? Изуа-исҳәо

сзымдыруа, аҧсреи-абзареи сышрыбжьахаз ббозар? Иаха ҧхызла азыблара сзамыбхыз убри азыҳәан акәзар, Хьмур? Адамра шҳабжьоугьы, башьа заҧәы игәырԥа адгьыл изаламгылазар? Башьа заҧәы ихьаа аҧсраҧәкьагьы иаиааизар, Хьмур? –Ушьҭа гәыгьрҭа заҧәыс исымоу, сымазеи суасиаҭи зҧасымкуа исзынхаз бара азәзаҧәык боуп, Хьмур.

Уахатәи аҧых заҧәык ауп сара сызқәиҭу. Иарбан иалсхра? Хьзыла аҧсра акәу, хьмызгыла адунеи ақәзаара акәу?». – Саагылазар сыҧхыз иаламшәацыз, исымбацыз, исмаҳацыз дунеи хыжәжәа-ҿыжәжәак сыкәланы снеиуан. Нахьхьиза, ҧыхәаҧҧәара змамыз адәышшапара аҧыхәаҿы иаркыз алашара сылаҧш шакәшакьоз, иаалыркьаны иҧәеит.

Сыҭрысны сааҧшит. Анышәынҭра ахаҿы аҭәааса иадсырҷаблаз аҧәаҧәашь ыҧәахьан. Акызаҧәык, иҧстгагаха, аҧыхәтәантәи аҧәазыз афԥы хаакәакәараза игон.

Ишылашьҧара илашьҧахьан. Ана ара алашьҧара иналаҧсоз азыркәиқәа ракәымзар, аҧых еиқәаҧәа самсалха, ашәзанз ашәнаҧахьан. Аҧхын ҧхы уҧсы алахартә ишшоразгьы, сара сыҧхахә еихамгыло срыхьҭшьит. Сԥагыларҧ саныԥеиха, сшьамхқәа схымхәыҧит, ауразоуроу исыҧдысааны, амҿы еиҧш исыҧагылан.

«Хьмур, нан, есымзаҿа агыламҭа бадызбалон, бан. Бықәрахьымзамхарҧ сиҳәон анра-аҧхара зшаз. Бан, бара быда гәыгьрҭа лымамызт, бан. Бан, аишәа ибзықәсҧаз бҿахрахәы хьшәашәахьеит, бан. Бан, Ҳараз дызлакым, ззи-зымҧеи еиқәызтәаз, бан. Бан, абзаҧәагьы иртахым, аҧсҧәагьы ирымгаз, бан».

Аҧсыгага еиҧш, смага-маго, анышәынҭра ааныжьны сахьнеиуаз, иҧстыхгаха, ахызаҧәқәа реиҧш, сгәаҧа иҭаҧсон, есыхәылбыеха ҳқәаҧара иҧыԥуаз сан

лмыткәмабжь.

...Аҩны санааи, саб дмаазацызт. Аусураҟынтәи аҩны сааҩналацыцхьаза, хәычҷы-дугьы зегьы сыбла инхыцшылон. Уи сара ҽеила издыруан, игәастахьан, аҟынтә, адунеи хьаа змазам азә иеиҵш сеыҟасцеит. Сан лыцстазаарагьы, лгәыцрагьы аҵсахац еиҵш изхьынҳалаз ушьта сара азәзаҵәык сакәын. Сара иахьагьы исыздырам сан уи зхылҳәаауаз, есымша чымазаҩ чынчхашәа сахьыҟаз акәу: «Ҳараз дышцаҟоу, Зыкәт?» – ҳәа ианлазцаалак: «Уажә хар имагәышьам, аҩыстаа илымҳа цьгәоуп. Амала, зегь акоуп, мчыла анцәа имухыз итәы цәгьоуп, сицәшәоит!» – лҳәон, сан лылахь неиҟәцаны.

«Гәык цсыр, гәык аауам!» – шырҳәо еиҵш, сан саҳәшьа лыла знык дбылхьан, аҟынтә, цьара лыбла аҵыхәа ааҵырцрыргьы, лгәы нтыцсаауан. Ахәшәыц еиҵш илзынхаз иара саргьы рыцхарак сцеиҵшу цьылшьон. «Бхәычы амыцхә бихымзызаалан, Зыкәт, цасым!» – рҳәон, сан лҟазшьа гәазтоз ҳазтахыз. Абжьгара мариагәышьоуп, аха ан рыцҳа лгәыбылрагьы цҩадоуп.

Уи ауха абас сгәалаҟазшәа санырба, сан рацхьа днаргыланы, стаацәа еибаргәыргьеит. Ганкахьала сара сгәырҩа сгәаца иташьны, сыхха-ччо сахьрылатәаз, иара сара схатагьы сгәы ажьжьон.

Аҵых агәы ааиҩнашоны даанит сабгьы. Ҽыла агәашә дышталаз, ҳла аеыргәыбзыц бжьала издырит. Сындәылцын, саб снаицаххын, иеышькыл аанкыланы даасыжәысхит. Аеы амгәырхаҟәа аасыркәадан, аҭәра наганы ҳгәашьа инадысҳәалеит.

– Иҟоузеи дад, цәгьара, бзиара? – иҳәеит саб, ууанзаҟәа реиҵш акәымкәа, сыла-сҽы хтшәа саниба.

– Акымзарак. Бзиара дук ыҟамзаргьы, цәгьара дукгьы ыҟазам, – сҳәеит.

– Аҵәгьа, дад, аҵәгьа! Уи ауми саргьы истаху. Жәлар рлахьынца анцәа иумырцәгьан, – иҳәан, амацурта

ҳныԥналеит.

Акыраамҭа, саб саншьцәа рахь дахьцаз, ишыҟаз-ишаныз ажәабжь ҳаиҳәеит. Нас саргьы, абжьаацны ишыҟасҵалоз еиԥш, акәасқьахь схалеит. Заа ҳзал аҿы амца зҭасҵахьаз ҳуаԥьаҟ, уахагьы амца шеибакра еибакхьан. Қьаадқәак еизызган, ԥтәқәак сымоуп ҳәа, ари аԥны иҟоу иналасҳәан, ҳуаҭах сындәылҵын, азал аҿы сааит.

Ушьҭа схи-сыҵси сеиқәиҭын. Аҵхи сареи ҳамала ҳааизынхеит. Амца иақәыз амҿаза аҵыхәа иалҵуаз, аччаҳәа зыбжьы гоз аҵәыкәбар ашьтыбжь заҵәык ада, егьирахь, аҵых ҳашҳатәараха, ахаҳә еиԥш, еихашәы-еиҵашәы иԥшын.

Стәан, зымахәқәа кыдхааны игылоу агылԥажә еиԥш ckәыбаса. Стәан ус ахәыцрагьы сылымшо, амхәыцрагьы сылымшо. Иацтәи Ҭедореи сареи ҳаицәажәара агәаларшәара аҵсра аҵәа шахыскаауазгьы, амамеиқәара еиԥш ииаины иаасҿагылеит. Сара урҭ исыдырҵаз амаҳагьара насыгзаргьы, ҵсык сиԥызан, инасмыгзаргьы ҵсык сиԥызан. Мчыбжьык ахи-аҵыхәеи рыла, сгәы башҳакхахьан. Сынаур заҵәык акәын игиуа адунеи иқәыз, акәымзар, егьирахь, уаҳа акымзарак сызнымхазеит. Изуаз-исҳәоз зегьы ашәеиқәа иалан. Исҳәо сҿамшәар ҳәа сшәаны, даара акы саҿанамкуазар, аҵәажәараҵәкьагьы сакәыцхьан, ус сцәыла-газаханы акәын сшыҟаз. Аха, уаха уажәрааныа схы иҭамшәаҵыз, сгәы иҭамшәаҵыз акы аасыхҭашәеит.

«Иаҳҳәап, ани Адуи Ҭедореи исыдырҵаз адҵа насыгзеит. Жәохәԥык суаажәлар агәылшьап инахә-лаҵсаны, снапқәа неихьшьы-ԥеихьшьыны саахынҳәып. Егьҟамлазазшәа, сбылдҳәы-былдчо, сажәарҟазо, абзаҵәа реиԥш, ԥаҵхьа сқыҭа сеиҳабыхуп ҳәа стыщ аҿы ckәардә тата снықәтәап. Аха, ишьахәуп, ардәына ҟәырҭ амҳәазаргьы, анҭ снапала ахәаҵ зцыз ауаа, абри ахаананазы исанарыжьрызма? Ҳәарас иаҭахузеи, исанарыжьуамызт. Урҭ газақәазам.

Ацачхәырра здыруа, ацарбашьагьы рдыруеит. Сара снапала исдырԥатцаз арыцҳара, ацыс иамҳәаргьы, аҳәыхә ишаҳәо, зегьы-зегьы дара рыбыз шатцоу, мышкы-ахамышк ацыхәа, ишаарыцыцуа рдыруеит. Абри, иныкәсыз афартын еицш, хԥьа-цԥьада, зшәахцас ашьтамта ыкәцырц азыхәан, сара сҳарта-сырта умбо сацыргатәын. Урт ус егьыԥарцон. Знык ҽарцак насытаны, сышьтамта азы рзыкәыршар, нас акәтаҵъ цымезакәан ирывагьыжьны ибылгьо иԥалон.

Хымцада, знык ргәы итоу ансыланарыгза, нас, зыцшрада, саргьы сшыкәыргоз абыржәыцәԥьа имҩашьахуа сыхшыҩ азцеит. Иаалырԥьаны абри аҩыза ахьаасыхташәаз, ҳаҵоу дзеигәыргьаша, сааигәыргьазшәа збеит. Избанзар, сара исылшоз, издыруаз ала, сзыкәшәаз аус цәцашьак сзатозар ҳәа сцәа стыцит. Аха сахьынацшаацшлакгьы, хәдацәахьы азыхшьах сзаагылан. Абар-абар, инасҽацәаны сахәаеырц егьсыгзамызт. Ҽышьацхыц зымкуаз ахра чацара саҽагылан, саналԥьоз сыздырамызт, сшәымтакәа сыцхьазон.

«Чҳашьа змам ахьаа, иахьеи-уахеи, алажә еицш, ауаҩы игрыхо ианалагалак, уацәтәи амшгьы иара изы иангәыгыртадахалак, ацстазаара аиха, ацсра харацьара еигъшьаны, мала аешьра игәацхоит», – ҳәа ирҳәо исаҳахьаз, абыржәы иҽыццхараза сацхьа иаагылеит.

«Ҳаи, ианацьалбеит, амала аешьра игәацхартә гәакрас изыԥалазеи!» – рҳәоит шьоукы. Аха даеа шьоукых: «Ихы инапы задикылазеи умҳәан, дад, уи дзыкәшәазгьы, иара азәзацәык иоуп издыруа. Уигьы, иаииашьа ихатцашьахеит!» – рҳәоит.

Саргьы, уахак саниашьа схатцашьаханы акәын сшыԥаз. Убриаԥара ахьаа бзагәыра сатәнатәхьан, адунеи ахаарабзаара иамаз зегьы, шьашәа избо салагеит.

Ацстазаареи адунеии цьаҳанымцас, имамеиқәаран иаасҽагылеит. Ажәакала, исызгәамтазакәа, ацсра сеазыԥасцон. Исызгәамтазакәа, хәычы-хәычла сылацәа анаахтыз избаз, сызлаччоз, сызлацәуоз адунеи, еиха-еиха

цәымҭхәыртас ишьҭысхуан. Еиҳа-еиҳа сацәыхарахон, ишызбоз, истәымыз-исымаамыз даеа дунеик, шьоукы снапы санкны сыкәыргалон. Иара саргьы, убри адунеи еиҳа исзыраҳатызшәа, исызтынчразшәа збо салагеит. Ауаҩытәыҩса ицәа аҧсымҭазы, ацәа дышзалымҧуа еицш, саргьы абыржәы сызҭанагалаз «аҧьанат» аансыжьыр ҫтахзамызт.

Абри аамҭазы, сыртаслымны сызмаз схәыцра уаҕеимышхараҟәа неимкьан сыкказа санаалҧ, ҩаҧхьа уаҧәтәи амш исҧеиҧшыз ахҭыс еиҟәаҧәа сыбла иаахгылеит. Убри акәхеит, иҟасҧо сзымдыруа, схи-сыхшыҩи еилаҧсеит. Азал аҿы ахчы иаҧаҧаны исымаз стапанча ааҧысхын, сааин, астол снахатәеит.

Ашәымҭак сыбла иаахгылеит сабгьы, сангьы, саҳәшьагьы, уаха иҭахәхәа алашьцара иалаҧсаз схәыҷкәагьы. Сыпсҭазаара абри ала инымҧәар ҧсыхәа шамамыз, уаҳагьы даеа мҩак шыҟамыз, мала аешьрада уаҳа хәарҭа-хәаҧшь шсымамыз игәҩарамкәа агәра згеит.

Стапанчагьы ааиҧысхын, саргәҧыста иан-надсыргылоз, уара уоуп, Адгәыр, зегь раҧхьагьы сыбла иаахгылаз. Аха азәы ицәгьа изап, узхәыцхаҧәкьагьы смазеит. Маҧәысеимкьаран, сыблақәа аеыҧ-сыцхәа акакаҷқәа нытлашеит. «Аҷахҳәа» ицары-ҧаруа, сыхшыбаҩ зегьы рҧысны, афымҧеиҧш, схы-сгәы иналкьеит стапанча аиқәыкшабжьы. Аш еиҧш аҧсра алҩаҧә зхылахьаз сыблақәа аахыстит. Смахәар наскәыҩрын, инасымпытқьаз стапанча адашьма ины-қәҳаит. Ҿырҧыс сымазамкәа, сыбаҩ-сышаҩ уадыш-ххыраха, аҧс иеиҧш, сеизыххаа астол снахахеит.

Раҧхьашәа, иҟалаз-инылаз акуак сзеилымкааура, еитаҳәашьа змам ҷәаныррак самеханакын стәан. Шәымҭақәак рышьтахь, сымаха-шьаха аасыххәыцын, сыцсыцха анаасылала ауп, иҟалаз зегьы анеилыскааз.

Еиқәба-еиқәцс, ихышәашәаза ахҕәра иқәыршәыз стапанча аашьҭысхын, акыраамҭа сыблақәа аахмырцазакәа сахәаԥшуан.

Аԥых ушьҭа ашарахь еихон. Снапқәа шыҵысуаз, стапанча аахасырԥкәалан, апатронақәа зҭаз апҟәыл снаԥаԥшит. Иҭымкьаз апатрона аивза аԥа ҭачачан. Ашышьыхәа иааҭсыршәан, атапанча неиԥаԥсаны астол иныкәсҷеит.

Еибамгаз алатрона, снапсыргәыԥа иқәԥаны, акыраамҭа сахәаԥшуан. «Аргама иҭымкьазеит апатрона! Ус анакәха, саԥьал абри иалаҳәамзар акәхарын. Издыруада есинҟалалакгьы, аԥсра макьана исцәы-харазар? Зегьы-зегьы ԥьалла иҟазар? Издыруада макьана аԥсра сыхәҭамзар? Апатрона ҭымкьазар, уи, ԥьара сара исзымдыруа, анцәа ида шаҳаҭ дызмам мчы мазак аԥазар? Исыхьлакгьы сыхьааит, ушьҭа уаҳа, са схала-сыԥсала схы снапы азышьҭысхуам!» - ҳәа аасхәыцит. Еибамгаз стапанча апатрона, аԥәа-шьаршь накәыршаны, инаганы аԥыхәтәантәи скәымжәы аҳазыртра интасҷеит.

Адәахьы аимыггара иаҫын.

Зиарҭа изыламгылаз саб, иеиха ашьҭыбжь слымҳа иааҭасит. Уигьы, иахатәи аԥых шихигаз иара заԥәык иакәын издыруаз. Ашара даԥагыланы амԥа еиқәиԥозар акәхарын.

26

Уи ауха, хи-ԥәартеи ааиламкзакәа, ашара сыԥсы шынаԥысшьыз, сҫы зык нахьыршашәа, есуажәааны, иҳәҳәа-ирыцқьа саб абарԥа иааԥаиргылоз сеы ааскәадырит. Уаҳагьы саамҳәарԥсарзакәа, иудыруазеи, мҩакы сыкәгылоуп сҳәан, ԥьара снытцытцыга маҭәаҟәа ҳәа исымаз аасшәыскҷеит. Иахьа Очамчыраҟа сышԥоз-

еҕиуаз ҳәа ажәакҕы рамҳәаза кәа, сынҽыжәлан ҳгәашә сынҭыҵит. Абри аамҭазы, сарма бла аацыр-црит. Сара сан, абгыз абжьи, аты абжьи лаҳар, ашәа-зыза дшагоз еиҵшҵәкьа, саргьы сыблақәа анаацыр-цры, иееимыз акы сшақәшәоз гәастахьан аҟынтә, иаасцәымыцхеит. Аха уи сҳәеит ҳәа, ушьҭа иҵыскаауааз, сыбла ахьыцыр-црыз акәым, зынза аҵсреи абзареи срыбжьагылан, аха зегь акоуп, аҵсы мыжда ҵаами, ҵьара какаҷк машәыршәа сыбла иҵашәаргьы, рыцҳарак иамааназ ҵьысшьон. Саргьы, сара стәала са сакәцәкьоуп ҳәа сыҟан. Еиҳарак, сахьабиҵазаҵәыз хьмызҕысшьон. Убри азыхәан, сеахьааныскылашазгьы, сеааныскыломызт. Азәы сымариа гәаҭашәа иҽааирԥьаԥьаргьы ихәҭаз акәым, инамыцхәынгьы ила инҭасҳәон. Ари иашьа гәакьа дыҟам, иаҳәшьа дыҟам ҳәа ианакәугьы ианакәымгьы, ҭәамшьашақә, сыргәыҷьыр ҳәа сшәон. Убри аҟынтә, азәгьы схы дыҟәсыртәомызт. Егьа афрахьы дааиуазаргьы, азәы сиҵәшәап ҳәа сгәы иҭамызт. Аха изакәу сыздырам, абри абжьарак, акыр сҟәырны, сҟар хены сыҟан. Сыркып, сыршьып-егьип ҳәа сшәазомызт. Аира зшаз аҵсрагьы ишеит, уи мышкызны саргьы ишысцеиҵшыз здыруан. Аха акымзарак иалаҳәазамкәа, уажәы аҳәаҳәдеиҵш сахьыбжьазуаз сзышьҭыхуамызт. Сыла иҵыр-црыз, иахьа Очамчыраҟа сахьцоз иақәсҵеит. Уеизгьы-уеизгьы ҽеик шысмаҳауаз сыблаҵәкьагьы адырра снаҭозшәа саакалеит. Амала, акы-заҵәык сгәы збаауаз, суааҷәлар рхахәс сахьцоз акәын. Суааҷәлар сҳәахт, суааҷәлар жәохә ҭаацәарак сара ишеиқәсырхаз, дара сышрықәзыз абардыруеи, иразҳәода? Аҵыс иамҳәар, аҳәыхә иамҳәар, аамҭа уи еиҵш иага саашьа алазахьеит. Саргьы, наҟ азыблара иналашәаз агәырза еиҵш, азеилашыра сналазып. Лацәа еихҩа пату анбақәлахьоу! Изҭахыда, еиҳарак, иахьатәи аамҭазы, ала иамфо, аҳәа иамфо, абиҵазаҵә ибзиара, иламыс, иҳалалра, ииашара? Азәымзар-азәгьы…

Уажәы исхәыцуа, уашьтан исымхәыцуа. Уажәы исҳәо, уашьтан сышьтрақәло, уажәы-уажәы ахә иеиҵш сеиҭашәо, амҩа сшықәыз, исызгәамҭазакәа ҳусҳәарҭаҿы снеит. Сеы ахьҿасҳәац амжәа амцаҿы иҿасҳәан, аусҳәарҭахь анеиха сымҭакәа, Лад даасцылеит. Мшыбзиа хәлыбзиа ҳәа аҵсшәа аҳәаха ҳаибамҭакәа:

– Абыржәыцәкьа, Ҭедоре Боцьоли-ица ател дасуан Очамчырантәи. Ҳараз дшааилак, амҩа дыкәлааит ҳәа узааицҳаит, – иҳәеит Лад цшшәы ихазамкәа дахьгылаз.

Изаҟаразаалак ажәак мҳәазакәа, сеы акәадыр аақәсхын, ахкаара инҭасцеит. Уаҳагьы саамҳәалахазакәа, ииасны ицоз еидара шьтыхга машьына хәар-хәарк слақәтәан, Очамчыраҟа амҩа снықәлеит.

Ҭедоре Боцьоли-ица, аҵсра дақәгәыҷуан, акәымзар, Аҵсны аҩнытцкатәи аусҷәа реиҳабы лымкаала адҵа иситаз, самкзаргьы-самышьтызаргьы, зегь акоуп, апартиа исыднатцаз мап ацәкышьа шсымамыз агәра ганы дыҟан. Уажәы снаидтәаланы, Ҭедоре Боцьоле-ица, жәохәҩык Бзанқытаа рычкәынцәа тишьа шсымам аниасҳәалак, исеиҳәозеи атакс? Хымпада агәра ганы сыҟан, иара Ҭедореи сареи ҳанеицәажәо аамтазы, нахьхьитәи аиҳабгьы сцыхәтәажәа дшазыцшыз.

Сара иахьа Ҭедоре иасҳәарц избаны исымаз, исырҩахьан-исырцәатәахьан. Иснэхьан-изцьабахьан, снапқәагьы сшьапқәагьы цахны, ахәа насыкәцсаны, агаз насыкәырпкkаны амца сыцрартцаргьы, мап ацәкышьа сымамызт. Ажәакала, хьаҳә-хьачарада уатцәтәи слахьынца сазыҟатцан.

Амашьына ааныскылеит амилициацәа рыҩны аварацытцәкьа. Уи аҩны акәша-мыкәша зыцсы қәацоз уаҩ дубомызт. Ашәы еиқәатцәа ахьыссы, адамреицш, ицаацсха игылан. Саагылазар амилициацәеи абахҭеи срыднам-галацызт. Ҳамтак, амҩа архәараҵы игылаз аҵсатцла сыжәҩахыр надцаны саагылеит. Сылацш

аахмырцазакәа, амилициацәа рыҩни, иара иаҫаҡацаз абахҭеи слакҭа иаатаскит. Уи абахҭа хыбс иамаз ақьырмыт еиқәатцәа акәын. Иара убри ақьырмыт еиқәатцәагьы абыржә ада исымбацызт. Адәахьтәи атзамцқәа, ашыцламтә рыдиааны, ана-ара азы алыжжуан. Зшәыгақәа цәҩабжьахахьаз аценцьыркәа еиқәатцәа самсалха, еихышьеитцышь, азынцьыр еихақәа ртагылан. Аҩны ахыбра ахыцәқәатцәкьа, иахьаанагах уара идыр, ахәда ақәыжьны иқәтәан неихыркәа змамыз лаҳәа еиқәатцәак. Амра макьана цлакашәара ишхамлацызгьы, аенышьыбжьон, икәииза, ацыхәтәантәи аценцьыр итагылаз аихац иадгьазкылон, аарла зыцсы шәахәа хәыцлашоз фымца лашарак.

Аҩны аҩналарта ашә аҫы дхаҳәхазшәа, амба шьака еицш дылагылан, зхакьынтәи зшьапакьынза еиқәатцәа матәала еилаҳәаз милициак. Уи абра саагылеижьтегьы қәацара имазамкәа, ацса зхарсыз ишәақь ихыҳәҳәо, иварыгәгәа ицынца цәрыцса хцәышааза, абнахь, цьара, зибнака, цьнышк иҳацы дтацшуа дгылан. Уигьы, даатцысыр, акнаҳартахь днаргар ҳәа дшәозар акәхап. «Ҳагоу игага дацәшәонда!» – аасгәахәит.

Ауаа рыцсы штоу иахьыржуа, цьаҳаным итагылоу аҳатгәынажә еицш сахәацшуан, абри жәлар рылагырз иарцәыгъахьаз абахҭеи амилициацәа рыҩни.

Цьаҳаным агәгәаҳәа иахьеилашуа ацалашә аталара еицш акәын ишысыцхьазоз убри аҩналара.

«Абра иҩналаны идәылтцхьоугьы азәгьы дыказам!» – абри абжьы ахьаанага сзымдырзо, иаагъацәы-гъацәын, иаасыкәшакьеит. Рацхьашәа схәы-сжьы ҩеибаргылеит, аха уи рацәак нарха амоукәа, инасхыцсаait.

«Сара сшәахьеит, ушьта уаҳа уи атцкыс еиҳаны шәашьа сымазам!» – сгәы саатацәажәан, агәылшьап асаса итало ажьеицш сҫынасхеит.

Ацсцәаҳа иеицш ашә илагылаз акарул иааигәа саннеи, сгәеитар даасызхьацшып, сҳәан, ҳамтакгьы сеаа-

ныскылеит, аха уаҳа умҵсит. Дааҳәынгьы дсыхәамҵшит. Ари зынза лахь ситазошәа анызба, иҵегь шьаҿақәак, еиҳа сахьибартаз иаҵхьака сааиасын, схы наиқәскит.

– Аѡыза, сара абрахь сыѡналар стахуп! – сҳәеит, стаашьа иара схатагьы иаасгәамҵхазакәа.

– Арахь аѡналара ҟалазом! – иҳәан, дсыхәамҵшзакәа, иҵламҳәа неихеикшеит.

– Сара аиҳабы дсыцхьан сааит! – сҳәеит еита.

– Дарбан еиҳабу иуҵхьаз? – днеихаҵсы-еиҵаҵсит ишызбоз.

– Ҭедоре Боҵьоли-иҵа Сангулашвили! – сҳәеит сеаариашаны. Ашырҳәа даатрысны даасыхәаҵшит, уажәрааныа имҟәацазо, амыстхәага зыҵрагылаз абни «аихатәы» ҟарул.

– Уҭыц уахымцысын, уажәы еилыскаауеит! – иҳәан, наҟ дныѡналеит.

Дымназац шысҳәоз, ашышкамс аидара шаркәымпылуа еиҵш, ишәақь ҟәарамҿ ду рҳәазо даакылсит.

– Уѡнал арахь! – иҳәан, ѡаҵхьа, раҵхьатәи исахьа нылкааны, дҿыцххараза дадырсызшәа итыц аҿы даагылеит.

Сныѡналеит. Сарҕьарахь дтәан, зыхәдаҿы ѡ-кубикк адырҷаблаз леитенант цәикәабаа қәыцшзак. Аҵсшәа иаҳәаха сымтакәа:

– Уааскьа арахь! – иҳәан, ибла ҵаашәшәалақәа снарыциган, қьаадк аѡра деитаналагеит.

Абранза акәхап ҳәа сгәы иахьынзаанагоз снаскьан, саангылт. Нас, зныкыршәа:

– Иухьзузеи, иужәлоузеи, уабантәааи? – иҳәеит, изаҟаразаалак са сцыхәала акымзарак изымдыруашәа, иаҵхьа астол дыкәцшуа.

– Ҳараз сыхьзуп, сы-Мҟанбоуп, Бзанқытынтәи сааит! – сҳәеит смыццакзакәа.

Алеитенант, убысҟан ихы дааѡахан, схы инаркны

сшьапаҟынза лаԥшыла сааимидеит. Нас, уаҳа дсыламцәажәазакәа дҩагылеит.

– Арахь усышьҭал! – иҳәан, саԥхьа днагылан, иҿынеихеит.

«Иахьцатәыз сеиҳәар, сара схалагьы сымцози, ауадаҩ ихы залаиԥозеи!» – аԥсуала абас саазхәыцит раԥхьашәа. Аха ашьҭахь, раԥхьа исхәыцыз хзырбгалоз даҽа гәаанагаракгьы аасоуит.

«Сара ара, баша иԥо-иаауа среиуамзар акәхап, «пату сыкәԥаны», даҽакала исыхәаԥшуазар акәхап. Сыҩналаанзагьы стоурыхҟәа ҽеишәа ирдыруазар акәхарын, ари амилициа еилаҩашәа иҟаз, ус, баша дыехырԥаауан акәымзар. Урҭ рыԥсы ахьҭаԥәаху, дара рыда издыруада!» – абри ааидысхәыцлеит, уи сишьҭаланы сахьнеиуаз. Цыхәаԥцәара змазамыз ахаԥәиртақәа ҳнархыкәшо ҳашнеиуаз, 17 ҳәа изныз, аԥыхәтәантәи ашә аартны дныҩналеит, ани алеитенант. Ара уаасзыԥшы-егьи ҳәа акгьы анимҳәа, саргьы снаиԥыҩналеит. Ҳзыҩналаз раԥхьатәи ауада, Ҭедоре Боԥьоли-иԥа имазаныҟәгаҩ лтәарҭа акәын.

– Ара уаасзыԥшы! – иҳәан, иҿаареҿишәа, аҩна-лара иҿыназыҟаиԥан, ашә днас-насны дныҩналеит. Абас, шәымҭак аиҳа мҵыцкәан, иара Ҭедоре ихаҭа-ԥсаҭа, ихыиҿы ихаччо даадәылԥит.

– Уааи, уҩнал, Ҳараз Ҭемраз-иԥа! Бзиала уаабеит! – иҳәан, жәашықәса зхабар имбацыз гәыцхәык дитаазшәа, дгәыргьаԥәа даасҵылан, снапы аасымхны, сыжәҩахыр днаԥагылан, икабинет ҳныҩналеит.

Иахьеиԥш исгәалашәоит, раԥхьаза сыбла даахгылеит, иоура шиоураз, аныхачаԥа еиԥш, адашьма инаркны, аҭуан зхагәҭа наԥагылоз Сталин ипатрет. Ипаԥақәа хыршаны дкыдын, зҿаҳәатәы ҟалоз жәлар рдышьман. Армарахь дкыдын Ҙержински.

Адима ҟаԥшь зҭасаз астол еихҳәа-еиԥхәа днахатәеит Ҭедоре. Саргьы сыбла, ани жәлар рлахьынԥа ашаҩы

ишидшанхалоз, ҟәардәык саахан снатәеит.

Ҭедоре, изакәу сыздырам, ҳамҭак истол амгәа аартны, дҳәар-цсаруа дҭан. Ашьтахь, қьаад бгъыцкәак астол иныкәицсан, иеааирҭынчшәа иуит. Амала, иаразнак игәаҭеит, астол амгәа шеимыркыз. Аҩыҭаа узаҩыҭаахазеи ҳәа иаҳиазцаа: «Аҩыҭаа дзаҩыҭаахаз еилыскаауеит ҳәа саналага, сара схаҭагьы саҩыҭаахеит!» – иҳәеит. Саргьы убрицәкьа ауп исыхьыз. Аҩыҭаацәа рҽы аус ансоу, саргьы саҩыҭаамхар ада цсыхәа смоуит.

Ишаартыз инхаз Ҭедоре истол, инаивакны иармарахь иаанижьын, дааскьаны астол акьыцшь дазааигәаны днатәеит. Уи зегьы збон, зегь саҳауан, аха ак зоуҳәодаз, сыгәҩара сылашьны, ак ззеилымкаауа агаза иеицш, сеырбзамыкәны стәан.

Ҭедоре иешеиқәиршәара иееиқәыршәаны, иеширҭынчра иеанааирҭынч, ихы насыцәкны, хаара мацәкьыск зцамыз ҩыстаа ччацшьк наиҿыцәитцан:

– Нас, иаҳзааугазеи, Ҭемразович, жәабжьс уаҩ дзыргәыргьара? – иҳәан, ҩацхьа ихы-иҿы абжа мчыла иааирччеит.

Схы инаркны сшьацәкьарақәа ркынза слеилдысаан, еес, абрахь, цьаҳаным ацахь цьара быжьрабыжьцәа сылтышахәашазшәа збеит азныказы. Аха нас, схы снапаҿы иаазган сеааизызгеит.

– Уареи сареи ҳаилацәажәара аан сзыцәаургәыгыз иудыруа ауп. Уи аус азы ушьта шәынтә ухы-угәы уҭахәыцхьазар акәхап. Ус анакәха, уиаҡара аихаларааихыцра аҭаххарым. Угәы цымжәакәа, ухы цымжәакәа, уеаартаслымны, харагьы унахәыцны, исзааугаз уажәахә сырҳа! – иҳәеит Ҭедоре, уажәы зынза ихы-иҿы аарлашьцакзаны.

Хыхь цьара ишысҳәахьоу еицш, уи азцаара ацыхәала, сдаҕьхахьан, сматхахьан, дунеи еидысымхәыцлацыз акгьы ыкамызт. Ацыхәтәан, зегь акоуп, смап шысмапыз

саанхеит. Ушьҭа сара ари ауаҩ иҟынтәи сыззыцшымыз акымзарак смаҳазеит. Ашышьыҳәа, зынза сеырҭынчзаны снаихәаԥшын:

– Ҭедоре Боԥьоли-ипа! Сатоумԥан иахьа уажәрааназа урԥшны уахьсымаз. Амала, ԥҳәыс илхымшаз азәгьы дыҟазам, уаргьы уан дыҟоуп, уаб дыҟоуп. Убырҭ зыԥра уҭшаз раҳаҭыр аанкыланы суҳәоит, угәы иалумырскәа, ԥсыхәа ахьынзамоу сеилукаарԥ. Сызхымԥо-сызԥымԥо иааихԥәаны иуасҳәоит, сыжәлар рыҭира шсылымшо. Убырҭ рхахәс, абар, сара схаҭа сахьыҟоу, иахьышәтаху сымҩоуп, ишәтаху сзыжәу! – сҳәеит сеааргәгәаны.

– Уара иуҳәо иаанаго удыруоу, Ҳараз? – иҳәан, днеихашәы-еиԥашәны даасҽаԥшит Ҭедоре. Убри аамҭазы, иажәа анагзаха имҭакәа, аккаҳәа ателефон абжьы ауада аашьнарԥәажәааит.

– Сузызырҩуеит, Вахтанг Сардионович! – иҳәан, Ҭедоре ашырҳәа дҩаԥкьан, иҽынеикәаԥсаны даагылеит.

– Аа, аиеи, аиеи! Мап, мап! Иара ихаҭагьы уажәы сара сҏы дтәоуп. Макьана уажәоуп данаашьнала. Ҳәарас иаҭахузеи, Сардионович! Уеизгьы-уеизгьы сузасуеит. Абзиаразы, абзиаразы! – ателефон атрубка ныкәиԥеит. Убри ашьҭахь, амакьа ашәыра-ишәыраханы, акыраамҭа ҏымҭзакәа дтәан.

– Уажәы, узынкьо-узынԥо ҳәа акрудыруама, – ибжьы ныԥакзаны абри ааиамхаҳәан, ашьҭахь иааиԥәымыҧхеит. Аха ажәаҭкьара-хыҭкьарахахьан. Иаразнак ани истол амгәа ахьаартыз ахьгьы дынхьаԥшит. Сара убысҟан, саԥәымҩашьо агәра зҕеит астол амгәаҏы ԥьара оумак штагылаз. Аха изакәыԥәкьаз аиаша аилкаа сымамызт.

Ҭедоре ҳамҭак иҽизеиқәымкит. Изакәыху здырхуадаз, акы изхомызт, акы даргәаҭеиуан. Иеиҳәазеишь, анаԥьалбеит, ани амилициаԥа зегьы реиҳабы? Ҭедоре иҟазшьақәа рыла адагьы, ателефон изасыз, ихьзи иабхьзи еидкыланы ианиҳәа нахыс издырит уи Адуԥәкьа шиакәыз.

Аха иреицәа-реиҳа ак сыԥшнымԥазакәа стәан.

– Ишԥа, уара, Аԥсны унымхазои, Ҳараз? – иаалырԥьаны дсазԥаait Ҭедоре.

– Аԥсны сышԥанымхо, сеидроу! – сҳәеит иааԥьашьашәа.

– Аԥсны унхозар, Аԥсны имҩаԥысуа аусҟәа зеиԥшроу умбазои? Уара, хара ихәыцуа ахы ухагылазар, зҭаацәа зхыхьу-изгәыхьу уреиуазар, ушьыга унапала изыԥхуазеи, ԥьым? Урҭ рхахәс уцап, ишьахәуп. Нас уиала, иулшаз, иҟоуԥаз ҳәа иудыруеи? Уара захахәс уцо атроцкистцәа, зегьы акоуп, иаанрыжьзом. Уара ицәырумгазар даеазәы ицәыригап. Амала, баша уеада абга иаҫоумԥан, ма устахуп, ма усцәымгуп! – иҳәеит, уажәы-уажәы ахә иеиԥш деилашәо.

– Сара сцыхәтәы ажәа сҳәеит, ушьҭа уаҳа ҳәатә сымазам, Ҭедоре Боԥьоли-ица, – инаҫаршәны, маԥ шыскрыз искит.

Ишызбоз, Ҭедоре ихы-иҫы зегьы неилшәаа-неилшәаait. Аха исҳәаз иаразнак дацмыԥкьакәа, ҳамҭак иҫыжәагәаны иҫааникылеит.

– Сара знык иуасҳәаҳьеит, аха сыламыс аҳатыр азы еиҭауасҳәахуеит. Иҟоумԥан, баба ус. Абыржәы исоуҳәаз, уаԥәы, ма уаԥәашьтахь уахьымхәыр ҟалазом, аха уск ан ихышәахоит. Уск ан, уара папизарабагьы умыхәо, ууасиатԥәкьа зоуҳәо думоуа, ухи-ушьапи еилаԥсаны, уоупыжә цәикәабаа ухьымзо, амшын унхыртәҳәалоит. Ухәыҷқәа рыцҳашьа, Ҳараз Ҭемраз-ица! Газарала ухы аркыга иоумыркын. Уҭыц, уҭышә, умаԥура – бзиа уҟоуп, иудыруазар. Уҭаацәа еилоумган. Уара узҫу аус азы азәгьы убаҟа ыкәиргылом, аамта уацныкәа изуасҳәазаалак! – иҳәан, ишилшоз длыбз-ҩыбззеит.

Сара уи ииҳәаз атак ҟамԥазакәа, саԥхьа аԥенԥьыр салԥшны сыԥшуан, нахьхьи, ахәы еиқәаԥәа ҳәа изышьтоу ашьхарԥқәа сыла иҭаҳәҳәаны игылаз рышҟа.

«Ааит, егьарааны исҳәахьазаргьы, абыржә дазаазгеит!» – игәахәзар акәхап, ииҳәаз алаҽымҭзакәа, сыблақәа кыдхаланы, сышьхныцсылазшәа аниба. Абыржәы, сықәшаҳатхарахь дхачны дшыҟоу, сеиҭанаицабзаҳәап иҳәан, ԥаԥхьа ихы-иҿы ааирҳалалын, абасгьы нацицеит:

– Изуасымҳәозеи, абыржәы аҭел иасуаз, уажәааигәа Бзанқыҭ аусхәарҭаҽы иуацәажәоз, Аԥсны аҩныцкатәи аусқәа реиҳабы Аду иакәын. Уи идыруеит зегьы-зегьы. Уи идыруеит, иахьатәи уареи сареи ҳаицәажәара. Сара сеицш, иаргьы дазыцшуп уцыхәтәажәа. Ажәакала, ухы ҽухырц уҭахызар, ухы ҽухыртә еицш аамҭа уҭадыргылеит. Уимоу, абни ахаан згәы хьамцссацыз Адуцәкьагьы, иззакәу сыздырам, урыцхаишьеит. «Иҧкәынреи, игазареи ихьзар сҭахым», – иҳәеит жәаха, уара узбахә ала абра ҳанеицәажәоз. Уигьы иахьа Аԥсны амаа икуп, илахь уаԥшны ухы дархә. Еиҭасҳәахуеит, иахьа уара узы дхашаны дыҟоуп, аха иумузакәа, уаатамгылазар, уаҧәы хьарҳәшьа имамкәа, дузыцъашкыр ҟалоит. Убригьы насыцуп, ула ишабо унасыцы улахьынцеи узырґрагыларызеи, уеизгьы-уеизгьы абри адунеиажә уара еиҟароутәырц угәы иҭамзар? – иҳәан, Ҭедоре, азхьамцш ахәара-ахәараҳәа иршит.

Сара сҭыц саахымҭысзакәа, сахьыцшыц сыцшуан, аха иааиҳәоз зегьы саҳауан. Уи иажәақәа зегьы шеижьагаз шыздыруазгьы, сыцсы ҭамзи егьоумҳәан, зынза дгьылижәԥани сыцанаргьыжьит. Схи-сыхшыԥи еилаԥсома, аргамаду ахьмызг згома, анаԥьалбеит, сҳәартә аҟынза снеит. Уара, Адгәыр, убри ашәымҭазы сылаԥш уааԥаххит. Сыгәгьы неилшьаа-неилшьаait, ашьжьымҭан санаауаз, умырҽыхазакәа, снауҽамцшзакәа, унасыхәламыччазакәа сахьааз. Аамҭацқәак рышьҭахь зыцстазаара иалԥуа азә иеицш, сан, саб, саҳәшьа саазыхьзоз зегьы, лацәарзасрак иадамзаргьы, ус, гәаныла акәзаргьы, даҽазныk сеиҭанарҽаԥшыр, ажәак иадамзаргьы анаргәықәшьра, абыржәы аԥсрахәшә еицш сназхьит.

Иҽыцххараза иаасгәалашәеит, шықәсык, саныхәыҷзаз абнаҽы саҳәшьеи сареи ҳанеицәкьалазтәи амш.

«Хь-му-ур! Уа Хь-му-ур!» ҳәа абна илыԥуаз сан лҽытбжьы, абыржәыцәкьа акәушәа, слымҳақәа иртаԥуан. Мчыла, ужьа-жьо, аҧсра ашәшьыра амцәыжәԥа уныцакны, аҧхыз ссир умцарсны уанаго еицш, акы стаҳәахаа саманы ицон.

– Ҳараз, уара уоуп сызҽу, Ҳараз! – Ҭедоре ибжьы инеихеицалаз, сыкказа саалнахит. – Икои, уара, ара указами?! – иҳәан, илацш насыларкацаны днасыхәацшит.

Сара стәан, ус, сыштәац. Ацәгьагьы сҳәомызт, абзиагьы.

– Иуҳәозеи, Ҳараз, сузыцшуп, уара удагьы аускәа сымоуп иахьа! – иҳәан, ашырҳәа дԥагылеит.

– Уара сшубо сыздырам, аха саргьы схаҵоуп ҳәа адунеи сықәуп. Даагылазар зыламыс змырхәашьыц аҧсуа хаҵак сиҵоуп. Уи иҧсы штоу, иажәымта азахәа еиқәаҵәа ахасырҳәырц стахым. Ауаԥы ишьтахь, ҳаҕоу иҧсата рыцәҳааит. Ажәакала, сара исҳәаз сҳәеит, уи уаҳа ҧсахшьа амазам! – сҳәан, сышгылаз сызгәамтазакәа, ахьышәтҳәа саргьы сԥагылеит.

– Сара зхы зтәу азәы иҽы аус сымаз ҷьысшьон. Уара уеилагоуп. Ус анакәха, аилагаҵәа рхы атыц иқәызцогьы шьоук ҳамоуп, урҭи уареи уаха таацәашәала шәеицәажәап. Уара уҽы сара уаҳа ус сымазам! – иҳәан, иваракәы акы длақәыҕәгәан, ақәыцьмакәа реиҧш ԥыцьа амилициа рформа зшәыз ааԥнаххит.

– Абри дганы ахцатәи акамераҽы «иҧсы ишәыршьа!» – иҳәан, дԥагылан аҧенцьыр аганахь иҽынеихеит.

Аԥыцьагьы ашыр-сырҳәа, нак-аак иаасхагылеит.

– Сташәкуазар, стаацәа адырра рымазар, сыматәа цхақәа…

– Уҽааха, уҽааха, аматәа цхақәа ҳара иуаҳҭоит! – иҳәеит арҕьарахь исхагылаз ахаца цәыркаца кылҳәа ду.

Ашьшьыҳәа сҽынасхеит. Ашә аартны санындәы-

лыргоз, Ҭедоре ибжьы слымҳа инҭасит.

– Шәаангыли, зынзаҵәык! Даҽа шәымҭа заҵәык умоуп, Ҳараз, иуҳәаз уахьхәырц азыҳәан! – иҳәеит инақәырҷәҷәаны.

Саахьаҳәын, снаихәаҵшит.

– Сара сыжьцәа каршәны сашьҭалазом! – сҳәеит, сеаархаҵаны. Ҭедоре апырпыл еиҵш днеицрашәан, инапы неиԥьеит, ҵьаҳаным уҭыҵхаait аанарго.

Амилициаҵәа аҩыцьа срыбжьаргыланы срыманы рҽынархеит...

27

Аҵымцымҳәа слымҳақәа анаасхыц, «ашәышьханхыц, ашәышьханхыц!.. Иаашрада инамҩааит», – сҳәан, смацәа дуи сгәыбжьы мацәеи неиқәысыкша-неиқәысыкшеит. Уажәрааназа сызлазҩаз саб иуаҷеимышхара адунеи насымпыцацыххаасазшәа, аҧсреи-абзареи сеимаркуа, амахә иахьынҳалоу аҵәыкәбар еиҵш, сзеиуоу сзымдыруа сааҵшит. Уажәрааназа ашәи қашьи реиҵш сызлаз Ҳараз ихҭыс сахьақәа, аз-шәах еиҵш инеицхьбар ҳәа сшәаны, иуасиаҭ ашьшьыҳәаза инеикәасыҧсеит.

Иаалырԥьаны сгәы аҵанза инҭыҧсаait. Ҩаҵхьа слымҳа инҭаҩит, ани зегьы збарҭаз, зегь заҳарҭаз, аҧшырҭа иқәтәаз, цхаражәҳәаҩыс саб илахьынҵа-мҩа иацыз абжьы маза. Уи абжьы сыҧсыҵ алага-ҩага шьҭыбжь иацәшәар ҳәа сшәаны, сыҧсы заны, слымҳа нкыдысҵан сназызырҩит.

«Адгәыр, уаб данҭаркыз аҽны, шьыбжь агәы нхыҳәҳәааназа, уабду Ҭемраз, гәыцрак игәы еиқәнаҳәалон», – ҿаанатит зегьы збарҭаз, зегь заҳарҭаз, аҧшырҭа иқәтәаз абжьы маза. – Ҭемраз убри ауха Ҳараз аҵхыз цәгьа идибалан, игәы тыҧны ицо аҵхыбжьон дааҵшит. Убри инаркны игәы ажәжәа дыштыхоз, ииарҭа дзыламгылазт, ашарккамҭазын дгылеит.

Аҽны Ҭемраз иҵкәын иказшьақәа игәамҵхазеит, аха

диламцәажәазеит. Абас аби-аџеи ажәак ааибымҳәазакәа, ашьыжь шараз инеицырџит.

Аенынтәарак Ҭемраз дцәеицәыџсуан. Зны, изкәа быз-бызуа акы нкыдлон. Зны дыцәрыхьҭшьуан. Игәы шәаны аҭра иҭагыломызт. Иааикуа импыцыѡрны инкаҳауа, дгәамк-хамкха, аенынтәарак гәырѡаџәгьала ирхәлеит. Абри аѡыза ацәалашәара знык иоухьан, изгаб Хьмур даныџсышаз аламҭалазы. Аа, уажәы иахьагьы иоуит игәыҷкаагаз, хгашьа змамыз ацәалашәара, убри акәын Ҭемразгьы иҟалаша ҟалааныза дызшьуаз. Аха зегьы зхәаеуаз игәыгра еижьага макьана иҷымцәаацызт. Аџсра дақәгәыгуан, акәымзар, егьа иҳәаргьы, уажәы-уашьҭан, Ҳараз еыла ашҭа даатәалара џьишьон. Аха, есыхәылбыеха иҵкәын даазгоз амѡапа ҭаџәын. Уи амѡапа, гәырѡаџас ихьанҭыџьза, имҵъазоз ахәреицш, нахьхьи, адәы аџыхәаҷы архәара инавазуан.

Ишеилалашәшәра ианааилалашәшәуаз, ашҭа аџыхәахь еык акьыркьырбжьы аагеит. Ҭемраз убри аамҭазы, ажәгәараҷы ажә ихьон. Иҟалаз макьана аилкаа шимамызгьы, зныкџсыра дыџсит. Ҭемраз ишьапқәа деиҭарымго, дѡагылан, агәашә ахь днаџшит. Абри аамҭазы, ѡаџхьа инеиқәырццак-неиқәырццакны аҷы акьыркьырбжьы аагеит. Ҭемраз иҵкәын заџә, Ҳараз, уара, Адгәыр уаб ишәаџь аазгаз Хьаџшь мыжда агәашә иадгылан. Уи, иахьа ашьыжь Ҳараз дышнақәтәаз еицш, еихаххаа икәадырын. Кәыншәк зынпыккалаз аҩра аџыхәа еиларшәны, икәадыр чаџа абаѡыш маха иахаршәын.

Очамчыра амилициа рҷы дшаанырккылаз заҳаз иѡызцәа, ҳәарас иатахузеи, акы еицшымкәа ргәы иалсит. Аха, Ҳараз иаанкылара аџыхәала, гәалс ажәақәак изааигәаз иѡызцәаџәкьагьы ирзеибымҳәеит. «Дааныркылазар, ҳара иҳаздырамызт, акәымзар, уигьы дытроцкистзар акәхарын, мамзар, акы ихаразамкәаџәкьа ауаѡы ддырзуазма!» – зҳәақәазгьы ҟалеит. Ҳараз дзыхдырзаауа ееила издыруаз

шьоукгьы ргәы инҭагызит, аха ииаг…

Ахәылбыеха Ҳараз иеы шьаҵәқәысуа, ашақә иасуа иалагеит аҵшәма данамбаза. Аусҳәарҭа уаа, аҽы ауаҩытәыҩса иеиҵш иҭызы-ҭызуа, ишакьо, ахкаара ианаатаха, ирыцхаршьеит. Аҩныка иганы инрыжьыр рҭаххеит, аха аҩныка агара акәым, ааигәаҵәкьа анеира азәгьы изымгәаҧит. «Атроцкист иеы рыцхашьаны, иганы аҩны инижьит» ҳәа азәы иааиҳәар, уи аҽы рацхьа аҕәра ахазыршәыз, уаҳа иҭахзамызт,даашьҭцааны дрыманы ицон, ҿааҳәырагьы иоуамызт. Ажәлар, жәларуп, Мыса аҵаҵа ҟаҵшь имҳәар иуазма.

Амра анзаалара ушьҭа рацәак агмызт. Аҽы гәакуа ахкаара иҭагьыжьуан. Иаакәымҵзакәан, игәыҭшьаагаха икьыркьыруан. Уи зегьы ирбон, зегьы ираҳауан, аха азәгьы игәаҧны ааигәа-сигәа дызнеиуамызт. Убри аҽы иналакьысыз, ҭзагәыла днықәырхрызшәа ибон.

Аҽы гәакуан, аҽы кьыркьыруан, ахи-аҵыхәеи неиқәхәало, ахкаара иҭагьыжьуа, Ҳараз даҵшаауан. Ауаҩ гәымычҳа, аҳәҳәыҳәа инеиматәаны дарҵәуарын, уи аҽы иахәаҵшуаз.

Азәымзар-азәгьы ажәак ихәылшәомызт уи аҽы азбахә ала. Избахә рҳәомызт, иахьеи-уахеи ирывагылаз рҩыза гәакьа Ҳараз. Зехьыиҵьара иҵсырмаҷгаз ҭынчран. Абыржәымзар-абыржәы, ҵьарантәи аҳәҳәабжь ааҩып угәахәрын убас ашәзанз рхьыршан аусҳәарҭа аштагьы ауаагьы.

Амра нхыҟәгылазо ианалага, аусҳәарҭа уаа неилыҵ-ааилыҵын, рыгага иаҵәшәо, дасу рыҩныкақәа рахь инеимпит. Аусҳәарҭаҽы ианхеит Лади Наҩеии.

Аҽы зынза амала аҽашьуан. Аеҵәа кыдхуа, ауаҩытәыҩса иеиҵш алабжыш ҭыҳәҳәы, шьапыла анышә аҩуа, ааида ахы хырҳәҳәаны аусҳәарҭахь иааҵшуан. Иахьа уажәрааза зымаза зҵеибамкуаз Лади Наҩеии рымала ианааизынха, аҵенҵьыр иалҵшны ирбон аҽы иаакәанаҵоз зегьы. Урҭ рылабжышгьы аргама ргәаҵа иҭаҵсон, аха

азәгьы ҽитҙомызт. «Ианаҵьалбеит, деиҳабыми, Наҩеи, акы иҳәарауазеи!» – дхәыцуан Лад. «Ламба лачҳазар акәхап», акәымзар, абри зҽы мцәажәо аҳаиуан иҟанаҵо Лад ицәа излатеигзозеи?» – дхәыцуан Наҩеигьы. Аҵыхәтәан, аҭынчра еиқәаҵәа ирхажьыз ааиланарзызан, игәаҵҭаҽцәагаха, ҩаҵхьа инхҵазаны, аеы акьыркьырбжьы аатырыцырит.

– Ҳаи, абаацс, рахәы насыҵ анцәа иумҭан, уара уҵшәмеи уареи шәнеихызкәкәааз, – иҳәан, ашырҳәа дҩаҵкьеит Лад иааизымычҳакәа, азхыҵреиҵш дынхышхыҵәан.

– Уҽаҳәатәы анцәа иҟаиҵааит, мычра змоу азәыр дыҟазар! – иҳәан, Наҩеигьы дҩагылеит.

Абри ашьҭахь, еиҳагьы еизааигәахеит Лади Наҩеии. Еиҭаҳәашьа змам гәыбылрак, гәарагарак иааиднакылеит.

– Амадатәы ақәыцьма иафом, Наҩеи. Аб-хәҭаак еицызфахьоу ҳҩыза иеы ҽаа-ҽаауа ааида ахы шаннаҟьо, ҳандәылҵны ҳаҩныҟақәа рахь ҳцар, ҳабаҵәа, мышкызны здунеи зымҵсахуа азәгьы дыҟазам, анарцәгьы ҳнарышьҭуам, цсхаҵсжьы-фарахоит, ишҵааури? – иҳәан, Наҩеи днаиазҵаait Лад.

– Иааҳакәыршаны азыблара иҟоу убоит, Лад. Аҵсата уҭахызар, аеы акәадыр нақәцаны, иҷкәын иҵыхәалагьы гәшәа-гәызбак наиаҳәаны, аеы Ҭемраз инаимаданы ҳаахынҳәыр акәын, – иҳәеит Наҩеи.

– Ауп, аха абри шыҟаҳҵаз, уаҵәы зегьы ираҳауеит, иахьахәтоугьы инаргоит, – иҳәеит Лад.

– Нас ишҵаҟаҳҵари? – даалакҩакит Наҩеи.

– Аеы ахьышьтра ахаангьы, иахҟьазом. Акәадыр нақәцаны, иара ахала иоуҳашьҭып, – иҳәеит Лад.

Абри дақәшаҳатхеит Наҩеигьы. Лад дындәылҵын, даанаҵш-ааҵшит, аха аусҳәарта аштеи, аулицеи кказа иҭаҵәын. Икарахахьаз аеыхәа заҵәык, ахы ашыш ааида иқәцаны, аусҳәартахь иааҵшуан. Абри аимгеимцара рхы

инархәаны, аҽы аҭәра наҽаҵаны, акәадыр нақәырҵеит. Аҭәра ааиларшәны, акәадыр амаха инахадыршәын, ашҭа инҭыргеит. Амҩаду инымҩахырган, армарахь игаз, есымша аҩныка излаҵоз излаауаз, Адаужрахь ихалоз амҩа инаныргыланы иааурышьтит. Аҽыхәа ахы ианақәитха, ахы ақәыршәны, ишзахәоз аҩныка иеихеит. НаҩеиИ Лади гыланы иҵшуан аҽы Бзана абагъыр иныкәсны архәара инавазаанза.

Ҭемраз, ахыкәалаа еиҵш игәы иныҵашәаз абза гәырҩа, изихымгар ҟаларын, аҽы акьыркьырбжьы заҳаны индәылҟьаз уара, Адгәыр, уакәымзар.

– Бабаду, бабаду! Аҽы Хьаҵшь ахала иааит, ахала иааит! – уҳәан, уабду унеигәыдхахалеит, Адгәыр.

– Мамоу, дад, ахала имаазеит, бабаду дукәыхшоуп! Уаб иоуп ииазышьтыз. Иара, ана, Нурираа ркынза дхалеит! – иҳәеит, Адгәыр, уара ушәар ҳәа дшәаны. Нас ахш зҭаз аныга абарҵаҽы инаргыланы, унапы уанкны, аҽы агәашә иахьадгылаз ахь иҿынеихеит.

Хьаҵшь Ҭемраз даназааигәаха, иаақәырқәырын, аҽазышьақәымкуа, ахы идшьыло, аҽы зҵәажәомызт, акәымзар, иара атәала игәаkуан. Иагъа аҳәаргьы, Ҳараз ма аҩны дабоз ҷьнашьон, аха арагьы агәыҷра аҵабарахеит. Иқәырқәыруан, иқәырқәыруан, ишьаҵәқәысуан Хьаҵшь. Иааkәымҵзакәа Ҭемраз ахы иднашьылон, агәы иднашьылон, Ҳараз ицәа ихнакаауан. Хьаҵшь агәаkра Ҭемраз ихнагон.

– Ҳараз дабанужьи уарамыжда, Хьаҵшь? – иҳәан, Ҭемраз игәи-илаҷыргьи неилаҵәан, алахь аҷашьара ааишьышьын, ахы неигәыдирҷәгәалеит. Аха агәырҩа иаркараз аҽы гәыҵшаа-хыҵшааua, ахәда акәаҽны игылан.

Убри ауха, ҭаацәа еилатәаанза, ираҳаит Ҳараз дзыкәшәаз зегьы. Знык ак зыkалагәышьондаз, ма аҵыс иаҳәарын, ма ақәыҳә иаҳәарын, абна алымҳа амоуп усгьы.

Уара уск̌ан ухәыҷын, цк̌ьа иугәаламшәозар акәхап, Адгәыр. Убри ауха Ҭемраз иҭаацәа шеилаз ашәа днеилалааит, уара қәшәиԥоы-цашәиԥоы думазар. Ик̌алаз заҳаз, инахараз агәылацәа рак̌әым, Ҭемраз ииашьарацәк̌ьа, ишәаны, ик̌алазеи, ҳзыниазеи ҳәа азәгьы даарыдымцаалазеит. Зегьы лбааздоз агәылшьап зыԥназ абааш еицш, нашана хысымҭак, Ҭемраз иҭызҭыц ахь азәгьы дык̌әлазомызт, хара-хара иавсуан.

Адгәыр, иара уара ухаҭа инаудкыланы, аҭаацәа рызбахә, имашәырны акәзаргьы, аԥсцәа рызбахә уҫауршәараҳа, рызбахә рҫадыршәазомызт. Ҳараз изреиицсреи, дахьагази, дахьаанагази, иара, иаб ажәымҭацәгьа ида азәымзар-азәгьы днаишьҭамцаait.»

Схы-сгәы зегьы азышьҭны сыззызырԥуаз абжьы аҫааик̌әнакын, азшәах еицш ианныцаба, азы зцабаны, ак̌әарашра илахаз аԥсыз еицш саак̌әхеит.

Стәан ус, агәы ацынхәрас аупцәарҳәы зыззҭарцаз азә иеицш, зегьы-зегьы сзеицшны. Сгәы аҳәыстажә еицш иҭацәын. Сыцсы ахац назҫаскышаз цьара гәыцрак ацәаара, иара усгьы сахьыцшуамызт. Исызгәамҭазак̌әа сыблак̌әа инархыҳәҳәыз сылаҷырз еик̌әҳәалон. Абыржәымзар-абыржәы абри аԥнаргәы неиԥк̌ьаны, адгъыл снытцахәаша сцарашәа збон.

Суада аценцьыр сналцшны избон, нахьхьи, ҳцәа ахыцәк̌әаҫы аԥша иқәнархәмаруаз хцәцарак асагаса-зсагасаз аҧта црыш. Дыдрацас саак̌әыцсычҳан, ԥацхьа саб иуаз ацхьара сналагеит.

28

Hak-aak исывагылаз амилициацәа, уаҳа иаасыламцәажәазак̌әа, Ҭедоре иззиҳәаз ахцатәи акамераҫы снԥнарцан, схы-сгәы зегьы рцысны агәак̌ьҳәа аихатәышә

нкыдрыжьлеит. Аҧҕьа-агәгәаҳәа зарзакәак неиҷарыжьҩеиҷарыжьын, бжь-саԥатк ираҩсуаз асакь ныларыжьит. Убри аамҭазы, ҩаԥхьа, ахьарчҳәа акы абжьы аагеит. Маԥәазк аҭыԥ атәарҭа зхышәара-ԥышәараз кылыԥшырҭа кәыкәыблак аихатәышә агәҭаԥәкьа иаакылхәхәит. Ԥкьа анахәаԥшыхагьы самразакәа, азәы иԥьма бла ҧьарҧьалашкәа нкылирҳәҳәан, скамера дааҩнаԥшит. Аха илаԥш санықамшәа, уи акылаара инылеикыз ибла, ладагьы-ҩадагьы, ҁакырҭа ауада иааҩнаиршаҟьеит. Аԥыхәтәан, сара арҧьарахьтәи акҷаҩораҷы сышгылаз аниба, ҳамҭак илаԥш насыдырхаланы, уи акылаара иаԥыраршәыз ахышә гьежь хәыҷы анаауишьҭ, ахьеҩҳәа еиҭанаԥырашәеит. Уи акәхеит. Зехьыԥьара адамреиԥш иаатынчрахеит.

Сара акҷаҩораҷы садырсызшәа сахьаагылаз, сыздаз ҳәа акгьы сзымдыруа, сцәылашанха-цәылагазашәа саанхеит. Исыздырам заҟа аамҭа ҷаз, аха сшьапқәа сыԥдысаан, ианаасыцаҟәала, саатрысит. Ашьшьыҳәа, сышьеисышьеи неиқәԥо, арҧьарахьтәи атзамԥ иадгылаз аихатәы каруат ахы снықәтәеит, Кәыкәмындрак иаҟараз акамера сыпсы ҩнахон. Абра даеа ҳамҭак сааҩнахар, шә-ԥсык схазар ԥсык схамхакәа, снықнахәаҿрашәа саакалеит. Аха исылшагәышьоз, сыпси-сыпси неихьысыгзан, сеааиқәыскшәа зуит. Раԥхьаԥәкьа, абри акамера санааҩнарԥа исзымбатәбарахаз зегьы ушьҭа, еиҳа хәыҷзак ихыдахазшәа, чҳашьак амазшәа збо салагеит.

Схы сааҩахан, атуан снаԥаԥшит. Адаҷқәа иртаԥахны, асаба иарлашьцакхьаз фымца лампа жьакцак, зыпсы ыкәхаз аԥсхых иеиԥш, аарла аблақәа ҭаауан. Анаара атуан злашьаркыцыз акьыр, амыҩр-амыҩрны ихьынҳалан. Алашәага иԥәырҳаҳаз аҳаиуан аваԥарақәа реиԥш, еихьыреивыр, атуан иаԥачаԥаз аҟаур ԥехақәа хаххала иааԥшуан. Атуани аҩтзыки реиԥшьырта акәакь аҷы, иеиқәаԥәаза, еилаԥах икнаҳаз абызкатаҳа иалатәаз абарбалиа,

абыржәымзар-абыржәы, зыцсра аахьаз хәаҷак, мамзаргьы мцык ишамцасра аеырхианы иццшын.

Скамера аццшьҭзамцк, аҳәа гәаҵәа еицш ишеиқәаҵәахара еиқәаҵәахахьан. Ана-ара еилшәаа-еилшәаа, ииаҵәаза ашәалт алнаҳәахьан. Уажәы-уашьҭан азы ҩалхәраап уҳәарын. Скамера иҩнажьыз аҵәаакыра иналышәшәоз аҟәк фҩы, аҵаацс еицш, уцәа утнарцсаауан. Еилҩырхьаз ахҭәра, ацҳа ҟәара-ҟәанеа еицш, уҩықәгылар, зегьы аибарцара иалагон.

Акамера ценцьыр иахылаҳәаны иамазамызт. Аганахьшәа аихацқәа еилышьны иҭацаҵхаз, хышә кылхәыхә хәыҷык аарла иубон. Убри, уаҩышәара ада иҳаракымыз ахышә аекылыршәаны иааҩнаҵхоз алашара заҵәык акәын, адунеи макьаназы аҵсы ахәага шҭаз узырдыруаз. Убригьы хәыҷык сгәы аарыҷәгәон. Ушьҭа ҭынхасгьы-ҭынцысгьы, ҩызасгьы цызасгьы исымаз убри ахышә хәыҷи абни адаҷ иҭаҵахны аҭуан иаҵакнаҳаз алампа жьакцеи ракәын.

Уахынла, убри афымца лампа, сламба-ҿамбанатәрым, ҿынла, лашарак аиуа абни ахышә иаалаххлап ҳәа анаасхәыц, убригьы сгәы хәыҷык иааҟажеит. Ашоура зхыцәаны иҟоу ачымазаҩы дшыбарцьеиуа еицш, схәыцраҟәа сҳанто сышрылаз, сыварахь хыла-гәыла иааилалеит. Сытрысны саахьаҵшзар, ҳәынаҵ дуззак, аҵыхәа иашьаҳауа, иҳәынҷо, астол хыжәжәара, иқәын. Ча-кәыҷәласак аныршәламшәа анаба акәхап, игәаан, иагәҭасны иалнарҩорыз аҵьаз чанах, абжьы аҭзамцқәа кыдырцәажәааua, иҭагәҭасуа, цаҟа ахҭәра иахьыцәыз, акыраамҭа абжьы еиқәтәомызт. Цгәы назак иаҟараз аҳәынаҵ аасҿаҵшын, имшәазакәа, иҳәарцсаруа, еиҭа астол иныкәлеит.

Сара абри аҳәынаҵ мшәазакәа, скамера ианааҩнала, схәы-сжьы қақаза иҩеилагылеит. Баандаҩык аҳәынаҵқәа дшырҿарцаз ҳәа исаҳахьаз ажәабжь анаасгәалашәа, азә

ицәгьа изап, адунеи азна иаасцәымыцхеит. Анаԥьалбеит, иара абни аҳәынаԥ анаѳыс, итцегь аѳызцәа ƙаларушь ҳәа сгәы ианааҭысҳәаа, ацырԥьҳәа мцабзԥас акы ѳасхыцәеит. Уахатәи аԥых ацәара усгьы згәы иҭадаз, аха лацәааихышь ƙаԥашьа сшымамыз агәра згеит. Иудыруазеи, иахьатәи аамҭа зеицш ƙамлоз арбаныз. Сшыцәоу аҳәынаԥҟәа снышьҭаҳаҳа сырфар, иубаз еицәа убеит ҳәа, Ҳараз Мҟанба ицсы шҭаз, абахҭаҷы аҳәынаԥҟәа данырфаз ҳәа, ихлымзаахха абицарақәа снеиҭаҳәо-снеиҭаԥсо, сеимырԥьа-еимырсуа, бзгатәыс сроуазар акәхарын. Уи, сыжәлантә зегьы, рыжәла лаганы ирҷасцеит акәын иаанагоз. Убри аƙынтә, уи ауха сгьазкны ацәа самгарц азы, иƙасцара, ԥьара акы сызбар стаххеит. Аха абри агәырѳа қәырхқәраԥо, ишсыршәақәуаз, сымҳара хыла-гәыла еилаԥо иѳназ аҳәынаԥ, ацыхәтәан, иафоз егьанамба, даҷазнык иаасҷаԥшын, «уахазны сеиҭааихуеит» аҳәарашәа, акәакь аҷы икылжәаны иахьыƙаз, акылҳара инҭахәаша ицеит. Убри ашьҭахь, аамҭагьы акыр цеит, аха уи аҳәынаԥ уаҳа ахабар ҳәа сымбазеит. Раԥхьа иаасызцәырԥьаз сшәарагьы, хәычы-хәычла инасхыжьжьеит.

Ушьта хәычык еиҳа санаатынчха, сывараҷы еихатәы лаба кьаҷк-шкыдгылаз збан, иааганы акаруат иныласцеит. Стәаны, иƙамлаша-инымлаша зегьы санрызхәыцуаз, абри аихатәы лаба кьатагәа аакыдхны, убри аҳәынаԥ зысымшьызеи ҳәагьы аасхәыцхт, «Кәымпыл ача анынцәа аума аишәа данықәурсуа», – ҳәагьы бжьык кәатрабааха, азы зкыдыжжылаз аҭзамц иналкьан слымҳа иааҭасит. Аха иƙалаша ƙалахьан.

Даԥла еилышьны еибаркшәа иƙаз аихатәы каруат, аԥьхәар еицш ихьахьхьала, иѳаны ицсны иқәыршәын, абынзгә фѳы зхышәшәоз атәа гәабан цыграцс. Гәыцхәымзар уаѳытәыѳсак игәыхашьаны, алаиара акәым, дзахәаԥшуамызт, убриаƙара ицәашьны иƙан.

Еиусицшымыз ахәыцрақәа убриаƙара сеимларкит, схы схыгәасаа ицома сҳәартәы исыхьуан. Уажәрааныа

исызгәаамыгзацыз, уажәы сымацара акамера сахьтакыз сназхәыцит. Абри, цьара акы ишазҳәаз сцәа иалашәеит, аха изакәыз, измааназ анцәа идыррын. Уи уажәы, егьырт агәырԥоакәа натцанарзын, иҿыцххараза, ихымжьыжькааны, ихьаацәгьаха сгәы иаатцалеит. Аха иагьа иқәсхыргьы-иқәсцаргьы, иалысҳәаарыз сзымдырит. Ус, цьара хәычҳак иадамзаргьы уи ахьаа аасызхыдамтәзакәа, арагәацшь тызфаауа ацыц еицш, инеины сгәахы инадтәалеит.

«Зегь акоуп, хьымзгыла адунеи ақәзаара ацкыс, хьызла атахара харацьара инасыцуп!» – иахьаанага сзымдырзо, иаалыркьаны абри абжьы сгәатца интууаан, слымҳа аатнашьааит.

«Иудыруазеи ишыдыдуа еицш қәа амур!» – аасгәахәит. Уажәрааныа исхыцәахьаз схәыцракәа рзыблара гәатцагара сыԥналсырҳәҳәан, сыцсы ааивызгеит.

Сара саагылазаргьы анцәа дхасцон. Исыздырам, уи зегь зымчу анцәа ҳәа жәытәнатә аахыс ныхахәрас сабацәеи сабдуцәеи ирымоу, исахьахәыраз. Ҳара ацсуаа ҳаицш, икәымжәы, икаба, ихтырца, икама чаца, уҳәа деихаххаа ацсуа матәала деиԥоаҳаҳа деилаҳәазу, мамзаргьы ацанцәа рыматәа ишәцаны, дара ацанцәа рабду Таниτас диакаразу. Икаларын, ажәԥан хыла ицзыцссоз адоуцәа раҳ диакаразаргьы. Иудыруазеи, анцәагьы, убри адау иеицш, ицхашьара лаҳа бгьыцк ацыраршәны, ихәы қамыз самсалха, иан дшаалыхшаз, дкьантазза дыкаразаргьы. Ус акә, егьыс акә, сара схәычра интызгаз, сынарцә гәашә интазгалоит. Иахьагьы уатцәгьы анцәа дхасцоит. Икоуп доуҳак, иахьзу-иажәлоу азәгьы акымзарак изымдыруа, аха зегьы зымчу. Убри адоуҳа ахьсыцыз, изныкымкәа, сыцсраны сахнарцахьан. Убри адоуҳа сгәыгра сыцәнарзуамызт, сахьцалак исыцын, исыцуп иахьагьы.

Лахьынцада анцәа азәгьы димшазеит. Азә илахь аиқәацәа аницеит, даеазәы – ашкәакәа. Убри азыҳәан акәхап ауаатәыԥса: «Лахьы еиқәацәа! Лахьы шкәакәа!»

– зырҳәогьы. Ажәакала, акы ахьырҳәо, акы ыҟоуп. Саргьы исымоуп алахьынҵа. Ус анакәха, азреи аҵсреи сырхыццакрым, – аҵыхәтәаны, абас анаасхәыц, атыша ҵада снахәланагаларҵ егьсыгымкәа, алакә аҟны еиҵш, иаасоуз сымҵәыжәҩаҟәа неинҟьаны, убри атыша ҵҩада сынҭыпраан, адунеи снықәҵшызшәа саақалеит ашәымҭақәак. Аха сҽыцххараза, ҩаҵхьа скамера ахи-аҵыхәеи сылаҵш анаахьысыгза: «Агәыгра лашә, агәыгра еижьага!» – сҟьышә шьадақәа неихыцхьан, лоунатә саақәыцсычҳаит.

Ашьшьыҳәа саагылан, ани адунеи макьана аҵсы ҭоу-иҭаму узырдыруа, еихаҵла иҭаҵаҵхоу ахышә хәыҷ ҳәа сызҽыз сынкылҵшит. Ҩынҩажәақа ҽышьахәар аиҳа набжьамкәа, амшын ахи-аҵыхәеи неиларсуа, аҵәқәырпара иаҽын. Ихышхыҵәоз аҵәқәырпақәа, амшын аҽыкә аҽы, мышкызны Аҵсны аҳәаақәа зыхьчоз абааш ҭзамцқәа ҳашҳатәараха, иҟәыбаса иахьеилажьыз иргәыдыеealон.

«Аа анаҵьалбеит, аамҭацк иадамзаргьы, шәарҭ ахаҳәыршәрақәа шәҽы анеихыцхьара шәылшоззгьы, ишәҳәарын шәара шәыда шаҳат дызмам, ашәышықәсақәа ирыҵадырзхьоу аҵсуа жәлар рлахьынҵа амаза, аҵсуа жәлар руаз. Ишәҳәарын, аҵыхәтәантәи «ауоу», шәарҭ абааш ҭзамцқәа инашәгәыдыҳәҳәаланы, зысабицәа згәыҵакны, аҵыхәтәантәи ашхәа иҭалаз анаҵәа рлахьынҵа. Ишәҳәарын, шәара зыцхзы шәхьыршоу, зы иазымго, аамҭа иазмырзуа, аҵсуа жәлар ртоурых иабакоу, абааш еилазыртәаз аказаҵәа рыхьзқәа, рыжәлақәа. Ишәҳәарын, аноума-ароума, мамзаргьы мшын нырцә аума, урҭ рызқәатыц ахьамадоу, рыбаҩқәа ахьцытәахаз адгьыл ахьз.

Шәара ижәдыруазар акәхарын абри жәлар рылагырз аҭзамцқәа зырхәытәыз, еихажьу ахахә рдыра зырцәыцъаз абахҭа, аихатәышәқәа неиҽажьны, заказоы Кәыдры ахықә аҽы, агәгәаҳәа инаргәыдцаны иршьхьаз. Заказогьы акьыр

нарықәҭәаны, анышә аза инцәыцарыҳәҳәахьаз. Шәара ижәбаҧазар, ишәаҳаҧазар акәхарын, ҳаууажәлар зыбаԥ адгьыл изаламгылаз рыцсы гага, ҵаа-ҵшаауа, иахьагьы абицарақәа иршәацьҳәаԥоны иахьаацәырҵло. Ишәаҳауазар акәхап, Кәыдры азиас ашәи бжьы иҭыԥуа».

Исызгәамҭазакәа, аҵыхәтәан инҭызгаз сыбжьы, аҭҳарцәҳәа схәыцрақәа саарылырхит.

Абааш иадыз снапқәа мақьахахьан. Сназдыгъазкылахьаз, аихаҵ иҭазыз ахышә аекылганы, аарла слымҳа инҭахәытхәытуан амшын абжьы. Акымзарак зхыхьмыз ацәқәырцашқәа еишьҭаланы ицон, иаауан, ицон, иаауан.

Амшын инхыҵҵалаз ацыхәтәантәи аҧсымра ашәахәақәа, еиҳа-еиҳа аҿыцәаара иаҿын.

Зыцсы ықәхаз амшгьы, ушьҭа, лассы аҵсы ахыҵуан. Ицон иахьарнахыс уаҳа ҿааҳәыра змауаз, гәырԥагәырчыла еицаҭәыз иахьатәи амыш шәикәагәгьы. Аҵыхәтәантәи ауаԥытәыԥса насыҵда иҵсеиҵш, адунеи иқәҵуан, дгьылгьы-жәԥангьы, ҵсы зхоу зегьы ирыцсахаҵыз амрагьы. Иззакәу иара сара схаҭагьы исыздырамызт, аха алашара ахәдаҵәа ҵызкаарҷ иааигәахоз аҵых лашьцара, аҧсцәаҳа иеиҵш саҵәшәон. Истахын, есымша абни ахышә хәыҷы лашара шәахәаҵқәак нкылышәшәозар. Уи алашара хәыҷы уажәы сара сзы иҵсеиқәырхагазшәа збон. Есиҟасҵалакгьы алашара сыблақәа ирыцымшәарҷ стахын, аха изуа-иҵсуа нкылашьа амазам, хәыҷы-хәыҷла алашара адунеи иқәҵуан. Иаҳа-иаҳа аесиҵнахуан, аҧсреиҵш, аанкылашьа змамыз алашьцара.

Сгәыссанзамкәа, аихатәышә аҕьараҳәа абжьы аагеит. Схы-сгәыгәҭа неиҟәыкказшәа збан, ахы иаҵцкьаз ашәарах еиҵш, ашырҳәа саахьаҵшит. Аихатәышә иалаҟаҵаз ахышә kьаkьаза иаатит. Адунеи аҕ леиуазаргьы агәхьаа зкымыз, хаҿы бзамыkәк ахышә иԥылеикит. Сеибгасызԥыда аҭзамц садгылазшәа аниба: «Ари макьана

акрыфара зылшо исахьақәа имоуп!» – иҳәазар акәхап, аҟәкәаҳәа иҵьаз чанахҟәа неилеиҵеит. Нас, имахәар кәарамҿ ду нкылирҳәҳәан, ҵьаз ҵьам хәапера цәҩабжьак, ашә аҩныҵкала иадкаҵалаз аҵалакьа инықәиргылан, днасыхәамҵшзакәа, агәараҳәа ашә ахышә наҿаижьит.

Ашьжьымҭан сан мчыла исҿалҵаз аиҵыркәакәа ада уаҳа ҿашәагәза шыкасымҵацызгьы, амла захьзыз зынза сааигәагьы икамызт. Аха, изакәу збап сҳәан, аҵалакьа иқәгылаз аҵьам снаныҵшылт. Ажьакца зылнаҳәаны аихатәы мҳаҵә ианыршәлаз ааныслхын, аиларш исзааигаз инаҵысшь-ҩаҵысшьит. Иҵыkka-жьыkkаны «счаурба» изааҵсалаз картош хәаҵса цырақәак сымҳаҵә иааханагалеит. Сгәы ааилазыҩ-зыҩоит. Аргама, сҿаа-ҿаауа амла сшаго здыруазаргьы, сзалакьысуамызт, убас кәакәа-ҭәатәала еибытан. Аха: «Ари амфадара иеаиргарҵ иақәикит ҳәа ҵьара даеа рыцхарак саеҵнырымкыларҵ азы, иаашьтысхын, ани аҳәынаҵ зкылыҩрыз скамера акәакь аҿы, ҳамамтрашәа иамаз агәаҩара интастәан, ииааганы, ҩаҵхьа атып аҿы инықәсыргылеит.

Ҳаи, ранаҵьалбеит, «уаҕаҵәкьагьы чысла дшьы!» – рхәоит, ашьра зқәугьы ари аҩыза амкәандыр мҵаа дахырыцхьаломеи!.. Абри сқьышә инықәсҳәаҵәан, сааин, ҩаҵхьа ани скаруат мыжда ахы сеитанықәтәеит.

Ишыхәлара ихәлеит. Нахьхьитәи амшын аҵәқәырпаҟәа рыбжьы заҵәык акәын, мчыла, схышә аихаҵкәа рыекылжьны, ихәраба-жьрабаны сара скынза иааҩуаз, абжьарак, зыпсы штаз акардама иртаршьаркыцыз азә иеиҵш, сымала акамера сааҩнахеит.

Акызаҵәык насыпс изынханы иказ, сытзамҵ ахышә ахь сеитанаҵшит. Сгәы нтгәырҕьаait азныказы, аха рацәак нарха амоуит. Абни схышә иаалагылеит, алаҵкьага еиҵш, шьыбжьхыцырҭаҿы абыржәыцәкьа инхшәаз, ажәҩан агәы иналыггаз амзаҿа.

«Жәлар рзыҳәа, абзиа анцәа икаҵа. Жәлар аҵәыцәгьа

анцәа ирыкәумыршәан» – сҳәеит зегь рацхьаза, сылацш амзаҿа иааҟәымгазакәа. Убри ашьтахь, амзашеицш аххаҳәа сгәы днацралеит, ашьыжь дмырҿыхазакәа сызцырцыз схәыҷы. Сара есуажәааны, амзаҿа ацәырцымтазы, саб имырбакәа, Адгәыр сацхьа днаргыланы: «Абри амзаҿа-ашәа улашаайт, амзаҿа-ашәа утәааит, упхааит!» — ҳәа наҳәаны, амзаҿа днадызбалон. Уажәы иара дабаҟоу, сара сабаҟоу. Ала егьзымфаз ахаҿы шьала итәын. Акуак зхаразам ауаҩы, ацшьтзамцк ҳашҳатәарақәа сеидыргәгәаланы сыркын. Ууанза иагьа сеыскажозаргьы, абыржәы амзаҿа иадызбаларц истахыз, сыцсы иахылцыз иареи сареи азымшын ахьҳабжьарцаз санаазхәыц, исзымычҳазт, сылабжышкәа рҿаархеит. Ахышә садгыланы сыцшуан. Ахьта иареицьыз амахә цшқарах еицш, ихышәашәаза, ажәҩан хымаа икыдыршәылаз амзаҿа цаацсха, ажәҩан атуан иадлахәылон.

Ацсра сақәгәыҷуан акәымзар, шьыжьаахыс, цьара азәы дсыдцаалоз цьысшьон, аха уи зегьы баша гәыграхеит. Адыдбжьы еицш, ацых гәацәажәпа шьшьылаҳауа, ихьабылгьаны ацара иаҿын. Умаҟа нкаршәны ауаҩытәыҩса душәирц утахызар: «Гәырҩала утәны, ухы гарта умоуа, умалазацәык ацшьтзамцк урыбжьахааит» ҳәа дшәиы. Убри иеиҳау уаҳа даҿа шәигак ҟалараны иҟазам. Уара қәшәиҩы-цашәиҩы думазар убас ихигааит сара убри аухатәи ацых шысхызгаз. Амалагьы, сқәыцшра инаркны сычмазаҩы чынчхашәа сыҟан. Ахаан цсыцха зыҩнамлацыз абааш аҩныцка сыцхахә еихамгыло срыхьтшьит.

Уажәрааза игәхашьаны зааигәа сымнеиуаз абамба хыза цыграцс, цақәикны акаруат иахьыларшәыз иаалысхын, исыкәсыршеит. Ацых агәы еиҩнашааза ицәгьа ибзиа, ма лашарак алакта стацшуан. Ацых агәы анааиҩнашоз, убри аарла, алампа жьакца иналыцшны, зҿаазхоз алашарагьы насхацәаны ицеит. Азныказы, сыцсацара цәгьаханы, сыцсыц сзымхо, ацаа цша злышәшәоз алашьцара саалахеит.

Саатәар, схаҳәхар ҳәа сшәаны, сгьыжьы-хынҳәуа, ахагацәа реицш снапыршьышьуа, «адамра» лашьца стан. «Ауаҩы ах аҽы даннеилак, згәы змышьтыз иоуп ахатца! Ахатца, цашьа ахьынзамоу, дцаларопп. Алакта днытцаркытцәкьаргьы, еицәоу анцәа сақәумыршәан иҳәаларопп, еиҧьу-еицәоу нтцәазом», абарт сабду иажәақәа анаасгәалашәа: «Еицәоу анцәа сақәу-мыршәатцәкьан», – сҳәеит.

Алашьцара амаҧ еицш исҽыхон. Цхыбжьагәы ишынхыҳәҳәахьазгьы, ацәа сцышца иқәломызт. Ак насцырцыр, даҩак аасҽагыло, сыхтыс сахьақәа еихьыс-еицысуан. Зегь реиха, уажәыцәкьа хьаас исымаз, стаацәа сзыниаз ахьырзымдыруаз акәын. Хәылкьа-ҽылкьала сшааныркылаз саб иаҳазаргьы, сани стаацәеи ишырцәизоз здыруан. Аха изгәамхәуаз зцаргалаз саб игәырҩа изышьтымхыр ҳәа сшәон. Егьарааны иеирҧәҧәа-қәахьазаргьы ушьтак акырза имычқәа ишәахьан акынтә, атцыхәтәан иоуз абзагәырҩа ахгара уадаҩын.

Уаха, уаҩытәыҩса ихаҽы изаагоз ҳәа иқаз, цәгьагьы-бзиагьы, зегьы срызхәыцит. Сзықәшәаз арыцхара ахы инаркны атцыхәтәанынза, ҩацхьа сышьтрақәланы, аши-ахәызи реицш еилысхит, еиласцеит, аха абри абриами ҳәа уатцәтәи амш сацызгалаша ҽеик сзымызбит. Атцыхәтәан, зынза скарахан, акымзарак ахәыцра сылымшо, иаалыркьаны иныцыҩрыз аць еихажәаа еицш, агәараҳәа снеилаҳазшәа збеит. Абри аамтазы: «Кыкы-кы-ы-ы!», – ҳәа рбаҧк абжьы аарла слымха интасит. Ахыкәалаа насгәыцашәазшәа, ашырхәа сҩацкьеит. Шықәса ҩажәа быжьрабыжьцәа анышә иатҩаханы иқаз азә иеицш саакалеит.

Уажәрааназа инасҟәыцсаахьаз сымаха-шьаха аасыххәыцит. Иахьаанага сыздырам, исылзаахьаз сымч ҩацхьа исзыхынҳәит. Абыржәы, абри атзы кылжәаны сцап сҳәаратәы, сымч гарта смоуа саакалазшәа збеит.

Аргама сшьа цхатҽаацҽараза схы-сҽы ишныкҽхҽмарыз, имҩашьахуа игҽастҽеит. Сгҽалакарагьы, ацҭакҽа неимкьаны жҽҩангҽы иныцацсаз ашҽалкьа мреицш саашьҭнарцраait. Слымҳа нкыдцаны сеиҭазырҩоит: «Кы-ы-кы, кы-кы-ы!» – ҩацхьа арбагь абжьы сгҽы инкыдыхҽхҽеит. Убыскан, ашҽымҭак, сыбла иаахгылеит, ҳмацурҭеи ҳахьатҽ кҽасқьеи ирыбжьагылаз ҳшымҳа ду. Сыбла иаахгылеит, дац-дацҳҽа, ҩынтҽ-хынтҽ амцҽыжҽҩакҽа надыкшаланы, акиҳҽа ашамҭазы ҳшымҳа аилачыра иналкьоз ҳарбагь хҽамзам кацшь абжьы.

Шҽымҭакҽак схы-сгҽы аашьҭызхыз ахҽцыш аамҭа хҽычы, рацҽак ахымцкҽа, инышьҭаба ицеит. Уи арбагьгьы еиҭаасҽнатындаз, аха уигьы лассы абжьы нахҽлашҽеит.

Схы сааҩахан, сытзамц ахышҽ ахь снацшит. Саагҽыргьеит! Лашара шҽахҽацк шҽацырҳацуа, ахышҽ зҭацахыз аихацкҽа иаарыбжьаххит. Сҩагылан, ахышҽ сынкылцшит. Зыцштҽы зхыггахьаз амзаҿа, ахҽреицш, аҿыларкҽны икыдын. Убри амза ахаҿы икыдын, еиҳагьы еицраланы илашоз, иаха ааилашҽшҽымҭаз уи амзаҿа иацгылаз аецҽа. Ажҽакала, иахатҽи ашара адунеи зхҽаҿуаз алашьцара, арҩаш еицш ишҽаххa инагҽылхҽрааит ашара. Ушьҭа иаашарккон.

«Исзааугазеи, ашьыжь шара? Гҽырҩоу гҽыргьоу?» – сыблакҽа ааихмырсыгьзакҽа, нахьхьиза амшын ахаҿы аарла инхыгагааз ашҽацшь сацшуан. Ҳамҭак снашанакҽа снарцеицшит, аха сарма благьы мцыр-црит, саргьа благьы. Аеси анысцеицшымхашаз, снеилшаа-неилшааны, сцҽа сынҭазызалон, аха уахьгьы акгьы збомызт. Убырҭ снашанакҽа зегьы ртыц аҿы, уахыктҽи аты абжьы сгҽаларшҽо, арцҽаа-арцҽааҳҽа амшын инхибаҳҽалаз ачнышқҽа рыбжьыцҽыцҽ ааҩуан. Убырҭ рыбжыгьы уажәы убриакара ихаарадан, урбиакара игҽацгаҿыхган, ҳагеиҭа, сзыкҽшҽараны сыказ арыцҳаразы заа ишҽацьхҽозшҽа збон. Абас, уажәы-уажәы ахҽ иеицш сеилашҽо-сеилыцуа, зны гҽыцракҽак рыкҽа сынҭарыҳҽхҽо, зны инасымпытцазуа

сшыҟаз, иаалырҟьаны скамера иҽажьыз аихатәышә ҽыԥорны инкаҳазшәа, аҧыҧа-агәгәа нахгеит. Уу, аллаҳ, сыҧыҧа-сызәзәа, схәыцрақәа зегьы насхыбҧыжәаан, ихыблаа-ҽыблаа, аарԥара иқәнакыз аԥла заԥәы еиԥш, сзыкәгылаз адашьма хьшәашәа снықәкаҵеит.

Даақналеит азәы, аԥскәабаз иеиԥш, уисыр шьакәарак илымшәо, илакыԥақәа ԥиаԥәааза, ԥаашәшәалак. Абри даагылазар иҽы неихыԥхьаны ччаԥшьк аԥәаара наиҽыкәиԥахьеит ҳәа уақны игәы иаанагомызт. Ҙәыр димазар зегьы нырԥәаны даархыцызшәа акәын исахьахәыраз.

Аҟәаққәа ишәаҟь ԥыз ду ашьхәа ахҧәра иныкәикшан, иҽаариашаны, дсыхәамԥшзакәа:

– Мҟанба, иаарласны сара сахьԥо усышьҭал! – иҳәан, ашә ахь иҽынеихеит.

– Ааи, аха иабыкәу сахьуго? – сҳәан, сыбжьы неихьысыгзеит.

– Уахьызго-уахьаазго азԥаара ҟалазом! – иҳәеит иаахжәаны.

Исыкәыршаз ахыза скаруат иныкәсԥан, ашә сындәылԥит. Иаргьы ишәаҟь аԥса ахарсны сышьҭахь днагыланы иҽынеихеит. Избахьаз-исаҳахьаз аҭзамцқәа ргәарабжьара симаны дныбжьалеит. Дук мырԥыкәа, ахаԥәирҭа аваракҽыщәкьа, асахҭан ҟаԥшь аԥламҳәақәа ҭырчаа изҽаз ашә ҳныԥналеит. Ара уажәадагьы смааицызт.

Ҳшыныԥналазԥәкьа, ани сназгаз, зегь злазоз ишәаҟь ашьхәа мыжда еиҭаныкәикшан, иҽынеидыԥсаланы даагылт.

– Аԥыза, акапитан, абаанда…

– Ибзиоуп, ибзиа! Уара ухы уақәиҭуп, – иихәарц иитахыз инамыргзакәа, днаирхынҳәит акапитан. Уи избахьаз дреиԥшымшәа, еиҳа хаарак иԥазшәа дызбеит. Сахьыныԥналаз, сарҧарахьтәи аҭзаҽы астол дахатәан уи акапитан. Зарԥысра иҭагылаз ҷкәынан. Иахьа ашьыжь

ицикәшәазшәа, иҵьымшь па-кахәхәақәа илахь аҽашара итҙан. Макьана дышқәыцшызгьы, ихахәы жәпа шлацла иааилашыҩкхьан. Иблақәа ҩыстаарак, гызмалрак ацәаара хубааломызт, аразра рхыҳәҳәыла акәын ишыҟаз.

«Милиция бзиа дубахьоума!» – ҳәа ирҳәозгьы аасгәалашәеит, аха сахьынаихәацшыз, абри ҷкәына ҳалалк иакәзар ҟалап ҳәа сгәы иааснатеит. Ашьшьыҳәа иҩыга ныкәицан, ҩацхьа астол иқәыз иқьаадқәа днарыха-аарыхан:

– Сатоумцан, ҳара есымшагьы ххы амца аркызар арцәаха ҳамазам! – иҳәан, дҩагылан, аҟәардә даахан, снаиртәеит. Нас, қьаадқәакгьы даарыхан, иацхьа иныкәцаны, иҩыгагьы нарывеицеит. – Сара Сқацәбаиоуп, Гиви сыхьзуп, сқыртуоуп. Уара утцаара салагом, Умқанбоуп, Ҳараз ухьзуп, Бзанқыт унхоит, усами? – иҳәан, иҩыга иқьаад аақәихын, даасҽацшит.

– Ааи, усоуп! – сҳәеит, сҟәардә сеынаҟәытхашәа зун.

– Ҩажәихәба шыкәса ухыцуеит. Бзанқыт ақытсовет ахантәаҩыс уҟоуп, усоуп, сымҩашьозар? – иҳәеит еитә.

– Усоуп, усоуп! – сҳәагәышьеит.

– Ушьта, сара истахуп уареи сареи гәаартыла ҳаицәажәарц. Сара издыруеит уара уацсуоуп. Ацсуаа рказшьеи, рқьабзи, рыламыси атәы сыцаҳәара атахзам, урт зегьы ҽеила издыруеит. Сара сабдугьы дацсуан. Ацсышәада егьиҳәазомызт ҳәоуп ишырҳәо, сара сихьымзеит аха. Ус анакәха, уареи сареи рацәак еицәыхароу шьоук ҳакәзам. Сгәы иаанагоит, уареи сареи ҳаибагап ҳаилибакаап ҳәа, – ацәажәара даҽын Гиви Қацәбаиа.

Сара ҽымтзакәа стәаны сизызырҩуан. Иара, анапы ацаца, ашьапы ацаца, ииҳәоз иажәақәа рышьтахь, рацхьа иара изы исоуз агәаанагара, гәрыз-шашәазшәа иныбжьадырзит. Игәрагарагьы сцәызит. Иааиҳәоз зегьы шҽырцшзагаз, ишгьангьаш ажәақәаз агәра згеит.

«Ацсуаа рцәыцәгьа уқәшәааитеи, уацсуазар, ацсуаа

ршьа ушалцыз удыруазар, удеи-ушьеи, акыкахши уиаҟара ҳаҭыр узрыҟәзар, уиаҟара иухыхьзар, иугәыхьзар, ужәла ухухуазма? Умилаҭ уцсахуазма? Уара забду иҧызшәа аҳәынҭәа илазкәаҳаз уоума сара сзыҳәан аҫеи зҭаху?» – амцеицш снеицрашәеит. Аха уажәазы уаҳа мчы сымамызт аҟынтә, ишҭасмыгзара иҟоузеи, аха зегьы сцәа инҭасыгзеит!

– Сара уара иуарымҳәац, иузымдыруа ҫыцк уасҳәап ҳәа, мамзаргьы, усыргәыбзыҧып, ухы-угәы сҭаланы, снапаҫы уаазгап ҳәа акәзам иахьа абра узаазгаз. Уаазгеит, избанзар, саргьы аиҳабацәа сымоуп, уаҵәажәара, уҫахәҫыхра сара исыдырцеит. Уи ииаанаго уаргьы ицәгьамкәа еилукааугеит. Убри аҟынтә, сгәы ииаанагоит аҫахәҫыхра аҟынза ҳнеибамгар еиҳа еиҧзар ҟалап ҳәа. Уара уҫахәҫыхра баԥ алазам, аха знык аатцәа цытлар, нас аанкылара уадаԥуп. Уара еилукааугеит иахьатәи аамҭа зеицшроу. Иубоит, иуаҳауеит ҳсовет ҳәынтқарра зегьы аҫы атроцкистцәеи атеррористцәеи уҳәа, жәлар раҕацәа ррыцкьара ишаҫу. Иахьа Асовет ҳәынтқарра аҕацәа, рыҟәхразы зегь зымчу, зегьы здыруа, зегьы збарҭоу Иосиф Виссарион-ица Сталин раԥхьа днаргыланы, напы зларкыз аус аҫы ацхыраара рҭахуп, – иҳәеит аҫахәҫыхԥы.

Сара уи аҫахәҫыхԥы дыззааирц иитахыз, днакәшаргьы даакәшаргьы, еилыскааит. Убри ашьҭахь, изызырԥа зынзакгьы истахзамызт. Исаҳахьаз, слымҳа тызшьаахьаз акәын дышьҭраҟәланы еиҭасеиҳәоз. Аха сара сгәы инҭасҳәацәаз, изаҟаразаалак, исыцшнымцакәа стәаны сизызырԥуан.

– Уаргьы уцхыраара ҳтахуп, Мқанба! – иҳәан, ирҟыцымыцуа иикыз иԥыга акәацҳәа иацхьа иқәыз ақьаад инақәиршәеит. – Иатахым азы алеимҭа аҫатара. Уара маҧ укит ҳәа иабахәагәышьои, шәқытаҫы жәохәԥык жәлар раҕацәа шыҟоу еилыркаахьеит. Урҭ ушьта хьчашьа рымазам. Уи аԥкыс еиҧуп, ухы рыҟәымцакәа,

изуст҇цәоу, ирхароу арбану, уара зеиԥш҇там ала иудыруеит, ақыҭа уеиҳабуп. Еиҭасҳәахуеит, рышәкәы-рбыгьшәы нарыԥц҇аны иҳаҭ. Аҳы, убринахыс уара уҭоуспалуп, хшла укәабоуп, ухы-уԥсы рыцқьоуп ҳәа иуԥхьазар улшоит, мамзар... – дцәажәоп аҿахәҿыхҟоы.

Уи иоурысшәа ҿакәареи, игыршәеи, уажәы-уажәы ишынеилаижьуаз, збон, аха «уҭаускалуп» ҳәа ииҳәаз ажәа зынза схы аасыхнахит. Уи агыруа бызшәа «ҭаускал» анцәамҭа «уп» анацица, иара итәала иаԥсуа жәеитәит. Уи сара сгәы арԥшааз ԥьишьеит.

– Иуҳәозеи нас, Мқанба? – иҳәан, инапқәа игәыцаԥса, иҿеиқәырԥсаса даатәеит.

– Исымҳәац иуасҳәагәышьозеи? – сҳәеит.

– Уқыҭаҿы иҟоу атроцкистцәа зустқәоу умдыруеи? – иҳәеит иҿаартынчзаны.

– Сара сқыҭаҿы итроцкистцәоу ҳәа азәгьы дсыздырам, сыгәра угозар, – сҳәеит гәыкала.

– Азәгьы дуздырзом?

– Маԥ, азәгьы дсыздырзом.

– Нас, жәохәҟоык шәқыҭа ибылдхәы-былдчо иалоу жәлар раҭацәа, жәамыш ахи-аԥыхәеи рыла, агызмал дшылырхуа еиԥш илхны иҳаҭ ҳәа уазҳәаз, урҭ рхы еилаганы иуарҳәама? Нас, уажәы уара утәала, уҳәан-сҳәан ҳәацәа, изҿашәо зҳәо Аԥсны аҟонытқатәи аускәа реиҳаби, Ҭедоре Сангулашвилии роума? Убырҭ роуп, нас, уара утәала, аара здуԥо, ус аума?

– Сара азәгьы аара идысцазом. Сыхгьы акымзарак авызбазом. Урҭ ирдыруа сара салалом, амала, еиҭасҳәахуеит, Бзанқыҭ аҿы итроцкисту, аҳәынтқарра иацырхагоу, жәлар рынхара-рынԥыра аитаҟьара иашьҭоу ҳәа азәгьы дсыздырам,– сҳәеит.

– Дара, уара утроцкиступ, Бзанқыҭ аколнхараҟәа реиҿкаара уацырхагоуп ҳәа, ршьапқәа ԥыркьакьаны иузашшуеит. Уара урҭ рхы хәыцк алуршәом, аа? – ахызацә еиԥш, сыззыԥшзамыз ажәаҭынхак насгәыдитцеит. Убри

сааишәара-еицаранатәын:

– Сара соума иззашшуа?! – сҳәан, снацытқьашәа сыбжьы насацысцеит.

– Уара уакәымкәа, сара соума нас иззашшуа? – инасыциҳәеит.

– Сеидроу, сқытаҷы сара исзашшуа азә дкалап ҳәа сгәы иаанагом, даара зынза ламысдазак иакәымзар, – сҳәеит.

– Угәы иаанаго рацәак агәра умгалар, уара еиҳа иузеиҧзар ҟалап ҳәа сгәы иаанагоит. Уҳалалцәамхан, Мқанба, уҳалалцәамхан. Ажьеицш акәарацашьа умцар, аҧатамахжәара мацара егьы иухәом. Ачагьы акәарацашьа аздырзом, ишиашоу ицыруеит азоуп, изабалак ахы изаҷаркуа, ашьацмагьы заѡымшәо?! – иҳәеит, даара жәа ҟәышзак зҳәаз азә иеицш ихы цхьазо.

– Сагьзыркрызеи сагьзыршьрызеи, сызхыршьаауа ҳәа акгьы сымамзар! – сҳәеит, сыехмырцәажәакәа.

– Иахьа акы зхарам ҳәа азәгьы дыҡазам. Иухароу ыҡамзар, уара уқәрых-қәырацо узҳамоузеи? Ҳара ххәынтқарра хуаадоуп ҳәа аума иуҳәарц иутаху? – итаҷкәым кыдимкьакәа, ирацәаны иацхьа астол иныҟәиргәгәеит.

Сара абыржәы, зынза ашьапы нацыхны агәра згеит, абри аҷкәын цәатачыразшәа саҧхьа итәаз, ихы инаркны ишьапакынза хә-цәак шикәыршаз. Иара ихата изгәамтазакәа иааицәцәырҧит иѡнытқатәи игрsuperацәкьа. Избеит игәѡарамкәа, даушла сыршәара дшаҷыз. Уи исирдыруан, уаҳа акымзарак схарамзаргьы, абыржәтәи сцәажәараҷы, ажәа наак снахыркьаны, аполитика акәараҭ сыхәда ишынахаиршәуаз.

– Мап, мап, шәара шәыхуаадоуп ҳәа аҳәара схы ишцатәасшьои, насгьы изхысҳәаарызеи! – сҳәеит, шәарак аиуа аасыламыршәзакәа. Абарҭ ажәақәа убриакара, имырҧыцкыкәа, ирҭынчны исҳәеит, иара сара схата сыгәгьы цхаррак нтанарҳәҳәеит. Уимоу, ишызбоз, иара

аҽахәҽыхԝы ихаҭагьы даарԟәата-ԥсатеит.

– Сеидроу, зынза ԥынԥала азы умжәуазар, ҕашақә азәгьы ҳашушьҭам убоит ҳәа сыԟоуп. Аду инаиркны ахәыҷы иԟынза, иԥзозеи умаршәа кны ууаргоижьҭеи. Иахьа ҳара ҳпартиеи ҳаиҳабыреи, даеа аамҭанык иеиԥшымкәа, акадр қәыпш рызԥаара хшыԝзышьтра ду азыруеит. Уара узмароугьы рдыруеит, узаԥсоугьы рдыруеит. Угәы иаанамгааит, аҳаҳаи, уара ҽеишәа урыздырам ҳәа. Заманалатәԟьа урдыруеит. Раԥхьатәи уаниз амыш инаркны, уахьынеиҭаԥ-ааиҭатԥхьоу, уахьԥәуахьоу, уахьыччахьоу, абзиа ахьуҳәахьоу, абзиа ахьумҳәахьоу, ажәак ԥьара инкыдуҳәалахьазар, уара утәы ирзымдыруа акгьы ыԟазам. Убырҭ зегьы аадмыртытыр ада ԥсыхәа амамкәа аҭагылазаашьа анԥәа иԟаимԥааит акәымзар, уара ашарккамҭазтәи ашьаԥ еиԥш сыԥьоуп ҳәа уштәоу акәымкәа, ула шааԥшуа, ухы ухыҕәасаа ишухагылоу удырбап. Уи аԝыза ара анԥәа иаҳҭоумыррхан акәымзар! – иҳәан, уажәрааныа инаилыжжыз ишҳамра наилеирбан, иоура-зоуроу, ԝаԥхьа, абԝатә даҷ еиԥш, иҽынеихаирҳәит.

Сара иаразнак еиҭаагәастеит, иатахханы иԟалозар, имцы-итабырг, исҿаркша рхианы ишрымаз. Исҳәахьоугьы шырдыруа, изухьоугьы шырдыруа. Ажәакала, аҿахәҽыхԝы хәыҷы-хәыҷла, абызкатаҳа еиԥш, изынԥьыр каҭа сыкәыршара даҿын.

– Азәы ашәкәы узалеиԥап, азәы дԥәыԥагыланы иԟам-иным ак акәзаргьы, униахны азы унеиҭап. Угәы изаанагозеи уара зегьы бзиа уеиԥырбоит ҳәа, уара узы зегьы аҽеи рҭахуп ҳәа? Зегьы бзиа еиԥырбо акаҳԥы ԥшза лоуп. Ауаԝы дануаԝха, заԟаԝы бзиа дырбо аԟара, дызԥәымҕугьы убриаԟара ыԟазароуп, уи ԥьашьатәзам, – иҳәеит, апхьаншәа иныликааз исахьахәыра аамԥсахзакәа.

– Сеидроу, схи-сԥыхәеи ахьынзаздыруа, сызқәа икыдырҳәалаша маҳагьарак салаԟоуп ҳәа сгәы иаанагом.

Стаацәагьы саргьы уи аганахь ала ҳаламыс цкьоу цьысшьоит. Ус, цьара, ицсы зтазозеи ҳәа азәы шьыцшақә, ацхьан иуҳәан еицш, ацәгьа ахы ахьуам, агәы ахьуам, уҳәан-сҳәанк иҳәазар, уи еилыркаауазар акәхап. Иҳаҳаит, азәы иҩоит ҳәа мацара ала ауаҩы илахьынца азбара амуазар акәхап, ихатцатәымзар акәхап, – сҳәеит.

– Уи иашшыз иашшыцхьыз еилыркаахьеит. Ахиацыхәеи еиқәырҳәалахьеит, – иҳәеит, аҿахәҿыхҩы мчыла ихы-иҿы ааирччан.

– Нас, зегьы еилкааны ишәымазар…

– Уара Бзанқыт уатцанакуеит, аха Адаужра ахәы ҳәа иахьашьтоу унымхои? – иаалырҟьаны дсазцааит аҿахәҿыхҩы, сажәа анагзаха сымтакәа.

– Ааи, ҳара ҳаагылазаргьы, сабгьы, сабдугьы, сабду иабдугьы, бжь-абицарак Адаужра ахәаҿы инхон, убырт рцакыра иахьагьы убра ҳанхоит. Ахаангьы ҳацсырзык азәы иҳәахьеит хәа смаҳазац. Аханатә аахысгьы рхы алаҳабҕьыц икылхуа иааиуан. Насыцс ирымаз, жәынгьыҿангьы рыламыс мырхәашьыкәа ацәашь еицш, иҳаракны иахьыркыз акәын. Убарт иаҳдырцаз аҟазшьеи ақьабзи роуп ҳара иахьагьы ҳаиқәырханы ҳазмоу, – сҳәан, абарт сгәы иныцаххыз ажәақәа наиқәсҳәацәеит.

Аҿахәҿыхҩы зынзагьы иаҳарц итахзамызт, Адаужра ахәы иқәынхоз сабдуцәа ртоурых алацәажәара. Издыруан, иаасҳәоз зегьы хасбыжьшәа ишиаҳауаз, аха ичҳаны, даара гәахәас иҟацаны дысзызырҩуазшәа акәын, иҿеиқәырпсасаны дыштәаз.

– Ҳацсырзык азәы ихәахьеит ҳәа смаҳац уҳәеит. Дасу ицәгьа иара ахаангьы иаҳазом, уигьы удыруазааит, Мқанба! «Ауаҩы адунеи данықәлах, ма абзиаразын избахә рхәароуп, ма ацәгьаразын избахә рхәароуп!» Абас иҳәо саҳахьан сабду иашьеицбы, – иҳәеит, иихәарц иитахыз ахырхарта сзеилымкааУа.

– Уабду иашьеитцыбгьы ацсшәа иҳәозма? – сҳәеит,

уажәы убри ахы шсымамызгьы.

– Ааи, ишҵеимҳәоз! Абарҭ шәеиҵш акәым, еиҧынгьы иҳәон! – иҳәеит, днаҵакьыркьырын.

– Уара еилукаауазу уабду иашьа ибызшәа? – сналашыҩкын, сеиҭанаиазҵааит.

– Сара, ҵабыргуп, исаҳауамызт, аха убасҟан еиҭаганы исарҳәоз, иахьа уажәраанзагьы игәныскылеит, – иҳәеит, уаҳа ииҳәара анизымдыр.

Сара гәаныла оумашәа избон, абарҭ гәызҵамкәа, хызҵамкәа иааиҳәоз зегьы хаҵаны, сазызырҩуаз ахьцьишьоз. Баша азҭахысра даақәыцны, уажәы акәымзаргьы, уашьҭан, хырпашьа змамыз акакәын усгьы, дызлаҵәажәараны иҟаз азҵаара хиркәшар сҭахын. Зны-зынла, абар-абар, иитахыҵәкьаз ахаҭаҧсаҭа атәыҩа днамҵасит шысҳәоз, даахьаҵәаины, ҩаҵхьа даеакы ыршақьо-ирхынҳәуа иманы иҿынеихон. Саргьы, есиҟалалакгьы, иҟалаша ҟаланы ҳаилгандаз ҳәа, аҵәымҭ сахатәазшәа акәын сҭыҵ сшамкуаз, аха иааг, мчы сымамызт. Амала, саҵәымҩашьо издыруан, иахьа уажәраанзагьы сычҳаны, иааскәамҵзакәа, хәычгьы-дугьы сылаҳәаҵаны алакышьышь еиҵш сзыркыз. Урҭ ирдыруан Бзанқыт иаланхоз анхаҵәа сара сшырзааигәаз. Урҭ рҟазшьа, ргьама, руаҩра, руаҩымра рызнеишьарзааишьа, уаҩ дзықәгәыгша дызқәымгәыгша уҳәа, рыҵсы ахьҭаз, ирыҵсхакыз здыруаз сара сеиҵш даеазәы иҵшаара шуадаҩыз.

Убри иаҷыданы, ибзианы ирдыруан, ахаҳә еиҟәысымжәозаргьы, ҵара хәычык шсымаз. Еилыркаахьан скалам ҿеила акышьа шыздыруазгьы. Ирдыруан иара убасгьы, знык аҿа сырҳәара рылшар, нас, русҟәа зегь рыла ишыманшәалахоз. Атроцкистҵәа жәохәҩык ақыҭа ахахәс ҳәа исышьҭуаз, ус ишабалак иауамызт. Ирхараз, изыхсырҟьаз, зегьы сара снапала иҩоны ирыцысҵар акәын. Урҭ шьахәлаҵәкьа ирдыруан, хьарҳәшьа сымамкәа маҧ аныск, сеиҵш-зеиҵшыз, ари аус иазыманшәалахаша даеазәы

иԥшаара шуадаԝхоз. Убри аҟынтә, есинасыԥаргалалакгьы, ԥсыхәа ахьынзамаз, рхы садырхәар рҭахын. Убри азакәын, ари сҽахәҽыхыԝгьы, схрыбкаа-ԥрыбкааура аҽыԝ еиԥш сзазыҟаиԥоз, дзысхымыԥԥакуаз.

Абарҭкәа зегьы еилкааны исыман.

– Аиеи, нас, уигьы рыцхарагәышьами! – сҳәеит сеымԥсаҟьаԥәакәа. Усгьы ак сымхәар ауамызт.

– Иарбан ирыцхароу? – иҳәеит игәы ааиҽаниԥан.

– Рыцхарами, нас, абду ибызшәа амаҭа имаҳар! – сҳәеит сеаарқьырсианзаны.

– Иҟоу уасҳәап, Мқанба! Ухәыцны уԥәажәала изуасҳәазаалак, ма устахуп, ма усԥәымгуп. «Ақәыцьма шнарԥоз суасакьаԥа аҳәон» ҳәа, узлаҟоу уара иузымхошәа, анационализмрагьы улыжжуазаап. Иамоузеи, нас, иаԥ ҳаԥсаԥәаны, иахьа ҳагыркәахазар? Агыруа, аԥсуа, ақыртуа ҳәа ыҟоума? – ишызбоз апырпыл еиԥш днеиԥрашәеит Қаԥәбаииа.

Сара исзымдырит, сҽахәҽыхԝы иарбан руоу, еиҳарак ихьымзԥшьаны ихы иақәиԥаз. Уаԥсуоуп ҳәа ахьиасҳәаз акәу, иаԥсуара ахьиԥсахыз, ижәла ахьихихыз акәу ихьымзԥишьаз, мамзаргьы дахьагыруахаз акәу. Аха зегьы акоуп егьа ичҳахьазаргьы, иабаԥәа иҟарԥаз арыцхара еиҭанааигәаласыршәа, дааруалуашан, ааԥра иԥырхыз анашԥа иеиԥш, аԥанза ихы аахьымзԥишьеит.

– Маи, маи, сара сабаԥәа аагылазаргьы амилаҭ еилырхзомызт, саргьы урҭ ркәал ауп сызҭагылоу. Иамоузеи, акрамоума, иацы уаԥсуаны, иахьа, ԥшзала, уагыруахазар. Уи уиаҟара угәы иалурсып ҳәа сыҟамызт, – сҳәеит саргьы, сеырбзамыкә-сырразшәа.

– Уажә уареи сареи ҳазлаԥәажәо азԥаара аус иахәом. Хәычык ҳамԝахҟьаԥәазшәа збоит, ҳшыбзиоу ҳҽаанаҳкылар еиҳа еиԓуп! – иҳәан, Қаԥәбаииа зынза избахьаз иакәзамкәа, аамҭацк иналагзаны, иаразнак иҽааиԥсахит. Абри ауаԝ знымзар-зны илахь неиқәиԥахьеит ҳәа угәы иузаанаргарымызт. Иаалырҟьаны ихы-иҽы

иныҟәиршәшәаз, цәгьахәыцрак аиуа зцумбаауаз иччаҵшь ашәахәа аеааимеханакит.

Аиаша уасҳәап, абри аҿахәҿыхѳои сареи, иахьа ҳааидтәалеижьҭеи, абыржәы аҟара сиҵәымшәацызт. Сиҵәшәеит избанзар, абриаҟара иеынаирҟәата-цсата, уи еиик ишазҳәамыз иаразнак издырит. Аҵса цынҵа еиҵш, инасылсыз абри аҵәаныррагьы самжьеит.

– Аѳыза, Мҟанба, уи уажәы исыртытыр ҭахымызт, аха уҟазшьаҟәа злазбо ала, уаҳагьы цсыхәа амамшәа збоит! – иҳәан, уажәрааназа еиҟәыхьшәашәа иацхьа иҟәыршәыз иѳыга аашьҭихын, иқьаадгьы ырманшәаланы иныҟәиҵеит. – Шәара шәахьынхо Адаужра ахәаҿы сынтәа аколнхацәа амандарина аиҭаҳара напы адыркит ҳәа сыҟоуп, усоума? – иҳәан, анахь иҟамкәа, арахь иҟамкәа, акгьы иалаҳәазамкәа абарҭ ажәаҟәа рҿааирхеит.

– Амандарина аиҭаҳараҵәкьа макьана иаламгаҵ, аха адгьыл ырмазеины ишьҭоуп, ушьҭа лассы аиҭаҳарагьы иалагараны иҟоуп, – сҳәеит.

– Исцәымзакәа исоуҳәар ҭахуп, Мҟанба, Адаужра ахәаҿы аколнхацәа амандарина аиҭаҳаразы, аизараҿы азҵаара аныҟәдыргыла, уара узаҿагылазеи? Абриаҟара аҵьабаа ду баны, Асовет жәлар ашьа каҭәаны, цса цынҵала аҕаҵәа ирымпыцрыкәкәааз адгьылҟәа рҿы, аколнхараҟәа анеиҿыркаауа аамҭазы, уара ужәлантә раҵхьа угыланы, абри аус уаҿагылеит, аха избан? – иҳәан, уажәрааназа инеиҿыҟәиҵаз иччаҵшьгьы неиҿазыҭын, ихыиҿы ааирлашьҵеит.

Аҿахәҿыхѳоы иажәа далгаанзагьы, иаразнак сыбла иаахгылеит Мыса аҵаҵа ҟаҵшьи, Мшәылди, Гәаҵьуеи. Ашәымҭак иналагзаны, Адаужра амандарина аиҭаҳаразы иҟаз аимак еиҭаасгәаласыршәеит. Иаасгәалашәеит Қаҵәбааиа аҵхьаншәа, ашшыцхьыз аҵыхәала инасгәыкәиишьхьазгьы. Азәыр ашәкәы сзалеиҵазар, абарҭ ахѳык ирыхгам ҳәа аасхәыцит.

– Уи ахҭыс шәара шәкынза иаазгаз дызустоу сыздырам, аха сара саҽагылеит, иашоуп. Сыжәлантәи сареи ҳамацара ҳакәым, ҳқыҭа зегьы аҽы, уи аус аиҵхара иакәша-ҳатымхазгьы маҷыҩзам, – сҳәеит, сааиламхазакәа.

– Уара, хыла уи аус аиҵхара зуҭахымхазеи, Мқанба? – апаҽа еиҷш днасылаҳәит.

– Адаужра ахәаҽы амандарина аиҭаҳара сзақәша-ҳатмыз атәы, аколнхацәа, рзеиҷш еизараҽы, сықәгыланы, имзакәа исҳәеит. Исҳәаз акы ацымкәа акы агымкуа, аизараҽы ишьтырхыз апротокол акны иануп. Уи Адаужра ахәаҽы амандарина аиҭаҳара азҵаара ҭышәымҵаар ада ҵсыхәа камлазар аизараҽы ишьтырхыз ашәкәқәа шәымазар акәхап, – сҳәеит, сыпсы ҩеины сыхәцә иҩыцагылан.

– Сара ашәкәқәа исымоуи исымами, уи уара уус алам! – иҳәан, уажәрааныа мчыла астол иқәҽаҳәаны имаз иҭаҷкәым, аҽаҳәагақәа аацыцәцәаны, ишилшоз астол иныкәикшеит.

Ҳзыҩнатәаз ауада, ҳамҭак, еиқәацәамхаҳараза, анышә аза еиҷш, аҭынчра хьанҭыҵьза иааҩнаҳаз, ҳҩыцьагьы ҳаацанаркәрылеит.

– Уара, ҷьым, сара узлазбо ала, ажьа бжьараҳа, ибжьо уакәымзаап, Мқанба, анцәа иаҳауеит! – иҳәеит ацыхәтәаншәа.

– Сара схы еҕьавызбом. Шәара ишәтахуп: «Иашоуп, Адаужра ахәаҽы амандарина аиҭаҳаразы аколнхацәа сахьырцырхагахаз, сиашам», сҳәарц. Сара ус ҳәашьа сымазам, избанзар, уи аус баацс сахьаҽагылаз, иахьагьы уаҵәгьы сиашоуп ҳәа исыцхьазоит.

– Ус анакәха, сара излеилыскааз ала, ақытаҽы аколнхаракәа реиҿкаарагьы уакәшаҳатым усоуп уара иуҳәаз уажәа иаанаго.

– Маи, сара аколнхаракәа реиҿкаара самыхәозар, саҷырхагазам. Сара саб иоуп, анхацәа зегь раҵхьагьы, цә-уҩәки, уардынки, ҿыки аколнхара иалазҵаз. Иахьагьы, уахынла амам, ҿынла амам, ақытаҽы аколнхаракәа

реиҽкааҩцәа саргьы сазәыкны срывагылоуп. Уи ус шакәу ибзианы ирдыруеит, иахьеи-уахеи исывагыланы аус сыцызуа сҩызцәа.

– Уаб уҕәк ацәқәеи, уардынки, ҽыки иара ихатә гәацхарала, иҭахханы аколнхара иалеимҵеит, – иҳәеит аҿахәҽыхҩы иеаахыршәааны.

– Нас ишцалеиҵеи? – сҳәеит.

– Ишцалеиҵеи умбои, мчыла иаладырҵеит.

– Избан мчыла?

– Избан умбои, уаб дкулакын. Акулак ихатә гәацхарала, аскатәи мал акәым, аихаршы имкәыцшәом. Мқанба, уара аҩыстаара ануҵоз, ҳаргьы акәыд ҳапказомызт. Еиҳа еиҧуп ҳатҩоақәа хибамтыр! – иҳәеит, еиҳа иеаарҵсышәашәа.

– Уара азин азәгьы иуимҭазеит, зыжәлар рзыҳәан зхы аҵыка ыкәызххьоу, аколнхара аиҽкааҩцәа ирывагылоу абырг изыҳәан абас ламысдарала ихцәажәара! – сҳәан, сышгылаз сызгәамҭазакәа, ашырҳәа сҩагылеит.

– Утәа, Мқанба уҭыц аҿы! Асыс зыбыз хааз, иаинызгьы ацәеит – иаинмызгьы. Уҽеиқәк. Уахьыкоу ахьакәу уцәымҩашьан. Ишызбо, заа утәыҩа хәычқәа хужәжәарц уҭаххеит. Уара излоуҳәо ала, уаб дкулакзамызт, ус аума?

– Мап, дкулакзамызт. Знапала, зцьабаа ала, инхазинцыз нхаҩы цкьоуп! – сҳәеит.

– Даеакгьы суазцаауеит, Мқанба. Уаб дкулакмызтгьы, ускан, абжьыҭара аан, уара ухаҭа убжьы зумырхи? – акыр дагозар, абри дасыргап иҳәан, абри ажәаҭкьара, ахыҭкьареицш аҿааирхеит.

– Мцуп, мцыхаҭоуп! Сара сыбжьы азәымзар-азәгьы исымимхзеит. Урҭқәа зегьы цәгьаҳәароуп, гьан-гьашроуп! – сҳәан, ахәгьы-аҿгьы даакәсмыргылт.

– Нас уара утәала, абарҭ зегьы сара схала схы иҭысҳәаауеит, ус акәу? Уара иудыруазааит, сара абыржәы абра иусҭақәо азцаарақәа шырцабыргу. Уара баша ахәхәаҳәа азмах уҭахысуеит! – иҳәеит уи уажәы еиҳа

иҽаартынчны.

– Сара иаасҳәаз зегьы иаша ҩаџоуп. Уи азы сахьнеилакгьы схы-сыџсы ҿысхуеит. Ицкьоуп сышьҭахьсаџхьа, сынеихышь-ааихышь. Сҽы зкуа-изышьҭуа ҳәа, ҿаҕәҕәала сызмырцәажәо акымзарак салакам! – сҳәеит.

– Ха-ха-ха! – ссирк заҳаз азә иеиџш, аҿахәҿыхҩы икьатеиах џџәо мчыла даахаҿхырччеит. Ибжьы рдуны дыччон Қаџәбаиия, аха иччабжь џсы цхак аламызт. Артист баҩохатәрада ибжьы неихыскааит.– Мқанба, уаазқәылаз, уара ухала ашьаџҳәа уаҿало уалагеит! – иҳәеит аҿахәҿыхҩы игәалакара аабзиахан.

Сара иаразнак игәаҭеит, инашьҭархны, даҽа шьашәырҳампалк насҿаижьырц игәы иштеикыз. Аҿахәҿыхҩы убриакара ҩныџкала иҽеизигеит, абыржәымзар-абыржәы ианбеиҿасыкшари ҳәа, ижьышуаз акама аҿеиџш дысҿаџшуан.

– Еиҭасҳәарц ҁтахуп, сара сџыхәала, ашьаџҳәа зыхдыргылааура ҳәа акгьы шсымам, – сҳәеит.

– Нас, ушьҭахь-уаџхьа, ууара-утынхара, зехьынџьара, џьара шәышәырак умазамкәа уцкьоуп, ус аума?

– Ааи, ааи, усоуп!

– Уара уи агәра ганы уҟоума?

– Агәра гаџәкьаны сыҟоуп!

– Мқанба, Арушьан Ахсалба дудыруама? – иҳәан, даасҿамџшзакәа, илаџш астол иныкәырҕәҕәаны, ҿааиҭит.

Аиаша уасҳәап, схәы-сжьы қақаза иҩеибаргылеит. Аџсра сақәгәыҷуан акәымзар, абри азџаара аиха цагә еиџш, инасҿеикып ҳәа ахаан сгәы иаанагомызт. Аа уажәы, еиҳа ихьаазгоз сыхәра аџьыка хәыцхь еихырҕганы инаҿеирҳәҳәеит. Рацхьаза, исҳәо сҿамшәо, схы-сгәы неилаџсан, сажәа снагәылахеит. Уи, ҳәара аҭахума, иаргьы игәеитан, ихылпа аџыс таҳәуа, истол иныкәиргьахьаз илаџш ааҟәихын, мчыла ччаџшьк ацәаара иқьышә

инықәирххын, сара даасҽацшит.

– Дышцасымдыруеи, дыздыруеит! – сҳәеит.

– Дызлаузыҟоузеи, Мҟанба, Арушьан Ахсалба? – иҳәан, даеа зцааракгьы насыҟәирххит.

– Сабхәында иоуп, – сҳәеит.

– Уабхәында шца, агәакьацәкьоу?! – иҳәан, иаацьеишьазшәа ааҟеицеит.

– Аиеи, сабхәында агәакьацәкьа! – сҳәеит, азцаарақәа иситаз зынза сгәаҽы иаасымгазозшәа сеыртынчзаны.

Аҽахәҽыхѡы, егьарааны исҳәахьазаргьы, абыржәы сыката даласыршәит, игәахәзар акәхап, изымцәахыз игәырғьара ихы-иҽы амцабз еицш инықәлашан, иаарласны акы иҳәарц итахны, ашырҳәа дѡагылеит. Убри инақәырццакны, ашә аартны дааѡналеит зғабк. Убригьы амилициацәа рыматәа лшәын. Леынеиқәырцсаса даагылан, ихьзи иаб ихьзи мҳәакәа:

– Аиҳабы дшәыцхьоит, – лҳәан, азыршы налҽарҟьазшәа, дындәылцны дцеит.

Аҽахәҽыхѡы, уаҳа ажәак мҳәазакәа, истол ацаҟа иамаз ацәцәа инацәа нақәирғәгәеит. Шәымтакгьы ахмырцкәа, дааѡналеит ани скамера сытганы саазгаз аблаѡа ду. Аџса зхарсыз ишәақь ахғәра инықәикшан, амыстхәага ааиғраргыланы даагылт.

– Абаандаѡы итыц ахь дга! – иҳәеит диҽамцшзакәа. – Иахьала ҳаицәажәара ацыхәа ццәоуп! – иҳәеит Қацәбаииа иеаарҟасазаны.

Саргьы исурҳәагәышьооз, сѡагылан, ани аҟарул аблаѡа иацхьа сѡаиргылан ҳандәылцит.

29

Скамера сшыныѡнеицацәкьаз, сицәдәылҟьар ҳәа дшәозшәа, аихатәышәқәа неибарҽыжын, слымҳақәа насхыхны, агәақьҳәа инеиҽаҳаит. Ѡацхьа, азлач фѡы

зыԥнышәшәоз сытзамц еицабаақәеи сареи ҳаитааизынхеит. Уахгьы-еынгьы иаркыз, абызкатаҳаи адаҕ еилацахи иртацацхаз, амцқәа рыдәынцара иаржьакцахьаз афымца лампа аарлаҳәа абла таауан. Ашареи ахәлареи ахьнеибагахьаз сыздырамызт акынтә, гәыгыртазацәыс исымаз, аихацқәа иртазыз ахышә кәыкәыбла хәычы снадгылт. Амшын изаалоз амра ацыхәтәантәи аххьа шәахәа, ахьтәы цҳа еицш, амшын агәы еиԥнахуан. «Иахьатәи амшгьы адунеи ааннажьит!» – сҳәан, сгәы сынтагызит.

Амши ацхи еилыцит шәыда-чгада. Нахьхьи амшын анцәамтас имцабзха инеицралаз хәылц шәацшь, хәычы-хәычла ацштәы нахыгтон.

Шьыжь шәацшь шьыбжьааныа,
Хәылц шәацшь жәаха-жәымш!.. –

абарт саб иажәақәа мшаснеицш абыржәы слымҳа иааташит.

...Ажәқәа шгәарлара игәарлахьан. Саби сареи ажәгәара алабақәа нылацсаны, ҳшааиуаз, мраташәарахь дыцшуа, саб даатгылеит. Арахь, ууаскьеи, Ҳараз! – иҳәан, иацхьака сааиеигеит.

Шьыжь шәацшь шьыбжьааныа,
Хәылц шәацшь жәаха-жәымш! –

иҳәан, дырԥагь даахьацшын, ашәацшь снадибалеит саб.

– Уцши, уцши, Ҳараз! Акәаш мца еицш ишеицрало ани ахәылцазтәи ашәацшь! – иҳәан, ахәычқәа реицш дгәыргьацәа, мраташәара ивцнагаз ашәацшь уаркалеи инацәа накәикит.

– Ани иуҳәаз зуҳәеи, баба? – сҳәеит, снеиҿацшын.

– Исҳәаз арбан, дад? Шьыжь шәацшь шьыбжьааныа, хәылц шәацшь жәаха-жәымш ҳәа исҳәазу? – иҳәеит саб даатгылан.

– Аиеи, аиеи! – сҳәеит, исҳәарц истахыз саб иахьеиликааз сааигәыргьан.

– Шьыжь ицәырцуа ашәаҵшь анархаа маҷуп. Шьыбжьааныа ауп амш анбзиахо. Ашьыбжьышьтахь амш еиласыр ҟалоит. Хәылбыехатәи ашәаҵшь анархаа дууп, жәаха-жәымш амш еилгоит рҳәоит, дад, уи сара сышьтахьгьы иухоумыршьтын! – иҳәеит саб.

Аа, уажәы, нахьхьи ицәырцыз хәылц шәаҵшь, ажәѡан акалт ишналабара-ишалабахьазгьы, саби сареи ҳзыхтыгәлаз уи ахәылцаз тәи ашәаҵшь, абыржәы, мшаенеицш, мцабзцас еилацәқәырцо сыбла иаахгылеит. Исызгәамтазакәа, сылабжышқәа сыблақәа инархибаҳәалеит. Аха урт зегьы, сзыдгылаз «адамра ахышәи» иҳашҳатәараз ацшьтзамцки ракәын шаҳатс ирымаз.

Иаалырҟьаны стаацәа сгәы иныцалт. Абар, ѡымыш цит рхабар-зхабарыз сзымдыруазиижьтеи. Саб даадымцаалакәа ҟаларымызт, аха дызгәыблыдаз, дызхыхьдаз, гәцәа ихарымкгәышьазар акәхап. Уҷкәын дуҳарбар азин ҳамам, иматәа-иѡытәа, ифатә-ижәтә ҳәа акгьы ҳадаҳкылазом ҳәа иарҳәаз тгьы, дхьагәгәа, жәымтацәгьа ҳәа, иѡныҟа дхынҳәызар акәхап. Сара егьсурымызт, иара ихатагьы сара дысхырҟьаны дсыҟәдмырзуандаз. Уажәы, ауаѡы ижьы ауаѡы ианифо аамтазы, саби сареи ҳагәхьаа зкыдаз, ҳазгәалашәодаз. Иззакәу сыздырам абарт анааидысхәыцла, сцәа сынтзызаан, сеицамгыло срыхьытшьит.

Ауаѡытәыѡса дымгәыгуазар ѡрацагьы дызнеиуамызт. Агәыгра рыцха, агәыгра еижьага! Уаха сгәы здызбаалаша егьсымамызт аҟынтә, уатәтәи амыш сгәыграқәа зегьы нахьынсырҳалеит.

«Исзааугозеи, уатәтәи ашьыжь шара, гәырѡа цәгьоу, гәыргьаҿхәашоу?» – абри сгәаца интысхәаан, снеин, еишәара-еицараха, еиқәшәы-еиқәцаласа игылаз аихатәы каруат ахы сеитаныкәтәеит. Ушьта, рацхьа абри акамера саныѡналаз еицш, зегьы гәхашьаны срыхәаҵшзомызт.

Рацхьа схәы-сжьы неилазыргылаз аҳәынацкәа инадыркны, атым-цымҳәа атынчра еиқәацәа иналыҵҵоны слымҳа цызхуаз аҳәҳәабжь аҟынза, зегьы срышьцылахьан. Рацхьа ихәымгашьаны исзымкуаз ахыза цәыцсы, ушьта иаҳа исзааигәахазшәа збо салагеит. Аџьалакьат зтагәаны, иқәыз сыхчы цәашьы сааханы схы инатасцан, сшеилаҳәаз, сеынеицыхны, сгәы аҵада иҵарханы снықәиеит. Даеак азхәыцха самразакәа, ҵацхьа сыбла даахгылеит сҽахәҽыхҵы.

«Арушьан Ахсалба дудыруама, Мқанба?» – абри Қацәбаииа ацыхәтәантәи изцаара ахкеицш сгәахы иналагылт. Инапаҟны сизаамгошәа ибозар ҳәа, абри азцаара ахызацә еицш ирхианы ишимаз еилыскааит. Цсыхәа ахьынзамаз, Арушьан дысгәаласыршәар стахзамызт. Дысгәаласыршәар стахзамызт, избанзар, уи ацыхәала, гәыла-цсыла ашәзанз ҳшәахцахьан, ицсы штаз даҳцәуахьан, даҳхьхьан. Уигьы ишыцәаз зхы цены издырбаз дреиуан. Иреицәа-иреиҳа акы ихарамкәа, акы ибарамкәа, изшьа агәаларшәара гәаҒьылацәан.

Ауаҵытәыҵса имырбазакәа аџсра амцәыжәҵа еиқәацәа дныцакны ишҽынеихо еицш, схы саамырхәазакәа, Арушьан ихтыс зы-мшын сынхылеит.

30

Арушьани сареи ҳаиқәлацәан. Цьара шықәсқәак раҟара ҳабжьазаргьы акәын, абжьарак, еиҵаагоз ҳәа егьыҟамызт. Арушьанраагьы Адаужра ахәаҽы инхон. Дареи ҳареи ҵ-кәара хәычқәак ҳаиҵыршон, аха ҳара ҳхәы унықәгыланы ҽутыр, убжьы дара рхәы иҵохашәалон. Ажәакала, нырцәи-аарцәи ҳанхон. Саргьы сабицазацәын. Саҳәшьа лахьынцада заа усгьы лдунеи лыцсаххьан. Аха сара убырт сабхәындцәа рыла сыбҒагьы сҽагьы ҒәҒәан.

Ешьак иеиԥш исывагылан. Унаԥакьарақәа узыԥҳалакгьы зегьы еиԥеиԥшны ишухьуа еиԥш, дара сабхәындԥоагьы азәгьы деилымхкәа, зегьы еиԥшны пату рыԥәсԥон, сгәы рзыбылуан. Аха Арушьан насыԥда, зынза даеа ƙазшьак даеа уаҩышьак, гәыблышьак иман. Есинƙалалакгьы, мчыбжьык ахи-аԥыхәеи ала хынтә-ԥшьынтә ҳааибамбар изычҳауамызт. Иара сара схаҭагьы ус акәын сшыƙаз. Инеиԥәкны ҩымыш данаасымба, ак сызхомызт, сгәамкхамкха, сгәалаƙара иаразнак аеситанакуан. Сара урҭ срыланагалаанзагьы, дала-шьала ҳаилахәхаанзагьы, бзиа ҳаибабон, ҳаибаазахьан. Схәычра иаԥәлаз иакәымзи, мыцхәы сгәы изыбылуан.

Аамҭа усгьы ашьха рҩаш иаҩызоуп. Азхыԥреиԥш аанкылашьагьы амазам. Ҳхәычра мышԥәа лаԥәарзасрак аиҳа рхымԥит. Арушьан Аƙәатәи арԥаҩратә училишьче даналга, 1927 шыԥәса рзы аредакциа «Аԥсны ƙаԥшь» аҿы аусура далагеит. Имадаз-ихзыдаз – алаба-заԥә еиԥш дƙьашƙьашо ақалақь далан. Ҭынха дук имԥәыжәҩа дыԥеикып ҳәа уƙазу, абга аƙырƙы икылхны, мчыла иԥсҭазаара шьақәиргыларԥ даҿын. Раԥхьа аучилишьче данҭала инаркны, иеибадырыз иҩызаки иареи, абрахь, ашьха ашьапахьы, уада хәычык еицыҩнан. Убри ауада ицыҩназ, иҩыза ҳәа сызҿу, Ԥсоутә Сазын. Ижәлагьы Гәрал-ица ҳәа ишьҭан, цынԥәарах жәлашәа дыƙан. Дшаԥсуахара даԥсуахахьан. Саз бызшәа иахылаҳәаны, ажәа наакгьы издырамызт. Убри аахыс, абарҭ ƙазшьала еиқәшәан, ҩызԥәас ишьҭибахны иƙан. Гәрал-ица Залаҭбеигьы аредақциаҿы Арушьан аус ициуан. Рхәы еиҩшаны ишеицырфоз еиԥш, рымазагьы еилан, рыгәра еибагон.

Залаҭбеи еиба калҭла дахьаазаз, мыцхәы дрыцҳаишьон Арушьан. Ус, тәамбашақә азәы игәы идааигаларгьы, Арушьан иуамызт. Залаҭбеи ауасачах еиԥш, иааиоуҳәалакгьы илазо, гәаԥәа жәпашәа дыƙан.

Иаарласшәа ажәак ааимҳәар, дгьыли-жәоани шынеиқәыбго идыруазаргьы, иҽы неихыцхьааныа, иҟалаша-ҟаланы еилгон. Адгьыл наиҵабгар ҳәа дшәозшәа акән, иҵәеиха шьапы ҭазлыққәа шеихигоз. Ус уахьихәаҵшуаз ҷкәына ҭынч разшәа дыҟан. Амала, абанҭ икәты блақәа, иара иаамҷыдахаз уаҳа азәгьы игәы азымоо, игәаҵа иҭаҵаҧханы имаз мазак, абыржәымзар-абыржәы инаиҵырдыраар ҳәа дшәозшәа, иблақәа есымша шәазызарак рхын, ҵангьымцынгьы ухирцшылазомызт. Илырхыз агызмал иеиҵш, иблақәа есымша илакҭа иҭашаҟь-шаҟьон.

Арушьан игәы иамыхәаз, ауаа изқәа икыдымҳәалакәа, аргама днеиҽагыланы, дымшәа-дмырҳа, илакҭаҵәкьа интеиҳәон. «Ауаоы иҵәгьа иара ивганы, ишьҭахь иҵәыҵазҳәо, ала мазала иҵҳауа аҵкысгьы деиҵәоуп!» – иҳәалон Арушьан. Ус, иара уаа ныркак иакәымзаргьы, сшәап-сыҧхашьап ҳәа згәы иҭамыз, жәаоык рзын иаанымгылоз, баоеиламгылак иакәын.

Ҭарасхан «ала сыцхар сҵәымҷуп» ҳәа акы иҳәалон еиҵш, ала зыцхар зҭаху ҳәа азәыр дыҟазма, аха иара ус уаоы қьачақьшәа дыҟан, ауаа ирччалон. Уи зхысҳәааз, Арушьан уивамлакәа, ламысла уизныкәар, иҧсы ухтниҵон, ахаангьы аказы ихы уеиҷьишьомызт, уиҭиуамызт, ууаихәомызт, зыгәра газ, зымаза зҵарымкуаз, изыққәгьыҷуаз арцысын.

Уахык, Залаҭбеи аредакциаҿы хыцкьас дшыҟаз, асаат хҧа реиҵш, иааигхан, дхәарҭамкәа даныҟала, аҭел иасын, ирласны ацхыраара ҟазцоз амашьына аакылсит. Убри инақәырццакны, ашьагьы иҿытцит. Иаразнак аҳақьымцәа неихеибаҳәан, игәы иазызырoит, ихы иазызырoит, ишьақәыгәгәара гәарҭеит. «Иаарласзаны ахәшәтәыртахь дгатәуп, ишьақәыгәгәара лакәзеит, иҟалап, ица аҟынтәи ашьацара иалагазар!» – рҳәеит. Уаҳа анс-арс ҳәа акәымкәа, даашьҭааны ахәшәтәыртахь дыргеит.

Иҟалаз Арушьан издырамызт, уи ауха иара аоны дыҟан. Ҭелк изасыргьы амуази, аха аҭел изҭагәышьодаз,

аарла уадак иԥонаҟәыҟәын.

Ашамҭазы еицш, ашә азәы дасит. Арушьан ашырҳәа дԥоагылан, узуста ҳәа дцаа-цшааua-егьиуа акәымкәа, иаразнак ашә ааиртит. Ашә дылагылан иԥоыза, ақыҭа нхамԥа аҟәша аиҳабы. Арушьан зназы ииҳәара изымдыруа дааҳәалахеит.

– Умшәан, Арушьан, цстбара ыҟам, аха абы-ржәыцәкьа Залатбеи ахәшәтәыртахь дыргеит, дхәартам! – иҳәеит, иааԥоналаз.

– Ихьи, аҳақьымцәа ирҳәазеи? – иҳәан, Арушьан игәи-илаҭырзи неилацәеит.

– Ашьа иҿыцит. Ица аҟынтәи ауп ҳәоуп ишырҳәаз аҳақьымцәа, аиашацәкьа макьана дара рхаҭақәагьы ирыздырам, – иҳәеит иааиз.

Уаҳа жәа мҳәазакәа, иаразнак иҿааилеиҳәан, аԥыцьагьы ццакны индәылцит. Рацхьа ирыҟәшәаз еидара шьҭыхга машьынак инақәтәан, ахәшәтәыртахь идәыҟәлеит.

Арушьан ахәшәтәыртаҿы даннеи, Залатбеи дцырkахьан. Апалатахь усгьы дназышьҭуадаз, дгәаkуа акоридор дшыбжьаз, Залатбеи дахьышьҭаз апалата даадәылцит иара дцызkаз аҳақьым.

– Иkоузеи, аҳақьым ухатцкы, ачымазаԥ дышцаkоу? – иҳәан, днеигәыдхахалеит Арушьан.

– Шәара шәызустада? – Ачамазаԥ итынхацәа шәреиуоума? – иҳәан, дцааит аҳақьым.

– Ҳара, аус ицызуа иԥызцәа ҳауп, – иҳәеит Арушьан.

– Ишәцәыззар егьы иацсам, ачымазаԥ дыгәгәоуп. Цабыргуп, иманшәаланы дцаҳkеит, аха ашьа мыцхәны ицәцеит.

– Нас ушьҭа?..

– Ушьҭа иаарласны ашьа илацатәуп, нас, имгәыцкәа ицсхьада… Игәы ҭәгәоуп, дыҷкәыноуп, убри ауп ҳзыкәгәыцуагьы! – иҳәеит аҳақьым.

– Ашьа азыҳәан шәеицаҳархом, иатахызар,

абыржәыцәҟьагьы исылышәх, – иҳәеит Арушьан.

Аҳақьым ихы-иҿы неихаччан: «Ус анакәха, уаала», – иҳәан, аҳақьым Арушьан ижәҩахыр днатцагылан, диманы иҿынеихеит.

Арушьан, ауаа ршьа рылхны ачымазцәа, еиҳарак ахәцәа ирыларцоит ҳәа иаҳахьан, аха иара ихала ицимшәацызт. Иахьрылырхуа ҳәа егьимбацызт, егьимаҳацызт. Аҳақьым, Арушьан уада хәыцык днықонеигалан, ҟәардәк днықәиртәеит. Нас, амедицинатә еҳәшьа даалыцхьан, иҟалцашаз налаҳәаны, уаҳа жәа мҳәазакәа, дындәылцны дцеит.

– Иужәлоузеи, аҩыза? – лҳәеит амедицинатә еҳәшьа.

– Арушьан сыхьзуп, Хсалбоуп, – иҳәеит.

– Аус абоууеи? – деитатцаахт ашьалхҩы.

– Аредакциа аҟны аус зуеит! – иҳәеит Арушьан.

«Абриаҟара сытцаара абатаху. Ирласны сшьа сылылхыр, Залатбеи акы ихәартахаргьы здыруадаз», – ааигәахәит, аха лхы ақәырцсны, иавтобиографиа аҩра даҿын.

– Ибзиоуп, хыхьтәи уматәақәа ушәых! – лҳәан, лҩыга астол иныкәыршәны, ларгьы даагылеит.

Арушьан, алеи-аџси рыбжьара, хыхьтәи иматәақәа ааишәихын, иҿааникылт.

– Абрахь утәа, аҩыза! – лҳәан, ҳатырҟацарала, рацхьа дзыкәтәаз акәымкәа, даҿа еихатәы ҟәардәы шкәакәак наилырбеит. Арушьан иҿеиқәырцсаса уи аҟәардә днықәтәеит. Лыхәда иахаршәыз, аҩтыхга еицшнишьалаз, ҿезина-па ҟаџшьы хәхәак аалган, иарґьа махәар аиатцәа жьышә иналарпаны, инакәлыршан, иаалырххеит.

– Иоумышьтҟәан, иҭәҭәаны икыз! – лҳәан, имахәар иакәлыршаз аҿезина иҩахыкны, иарма напы иналыркит. Иара Арушьан ихата иҳәан еицш, маҷк иааицәымыцхеит, аха инмырцшкәа, иџсы заны дтәан. Амедицинатә еҳәшьа,

аихатәы кәалаԥ аҽы изааз гәыр дук ааҭылган, ишԥа лԥаныналха ауп уаҩԥас даншәаҭәкьаз. Иара Арушьан хәашабга иҳәан еиԥш, Залаҭбеи иахь имаз абзиабареи арыцхашьареи ракәымзар, аргамаду каҳада-ԥеыда ишьа илырхыр иуамызт. Аха зегьы ириаааиуан иҩызаа игәыбылра. Убри аԥынтә, иагьа иҭахымзаргьы, ажәак ахымҳәаакәа, ашашәа еиԥш, амедицинатә еҳәшьа лҳәатәы даԥныԥәон.

– Хәыҷык иааухьыр ԥалоит, аха умԥаԥь-чаԥьқәан, умахәар мырԥысыкәа, утәазароуп, мамзар, иааԥаҳԥаз зегьы ԥхастаҳтәыр алшоит! – лҳәан, лгәыр ахы аҩада ирханы дааихагылеит.

Иара, аԥәгьагьы абзиагьы мҳәазакәа, имахәар ахч хәыҷы иқәԥаны дтәан.

Ауаҩы ихҭыс, дзынԥьаз-дзынԥаз, иара ихаҭа иансиҭеиҳәо, ишеиҭеиҳәо еиԥш, ани изаҳауа, ус ахы аԥаԥа, агәы аԥаԥа, ахаангьы еиҭаҳәашьа имазам. Абра сара уажәы изыҩуа ахҭыс, Арушьан ианаҳзеиҭеиҳәоз иахьеиԥш исгәалашәоит. Уи усқан иарԥыс ԥәыцәымҭа дтагылан. Ианаԥьалбеит, абри акы дысзыԥандаз угәахәрын уи данԥәажәоз. Уажәы-уажәы инеихирԥхьоз иԥи-ишәи ирыԥразааны ииҳәоз иажәақәагьы иаргьы убриаԥара иразын, убриаԥара игәыкын..

Убри аҽынтәи амш анаасгәалашәалак, иахьагьы сыбаҩ цыххаа сԥәа инҭаԥсоит. Избанзар, изҳәазгьы, ызхьеит, иԥсхьеит. Арушьан иҳәамҭа заԥәык ауп иԥсыгәыргаха иахьагьы азәык-ҩыцьак ирзынхаз.

Агәыр аԥынԥа ада ианҩалакьакьа, инаиқәлашьцазшәа ибеит, аха ииулак, иеынеихарԥсны ичҳаит.

– Агәыр уахәамԥшын, – лҳәеит амедицинатә еҳәшьа, ишьа злаҭылгоз агәыр лыблақәа аԥәымгазакәа.

Иаргьы ус еиҳа изеиҭьушәа ибазар акәхап, ҳаҭеимышхара, аԥсхых иеиԥш, илаԥәақәа неиқәиԥсеит. Шәымҭақәак мцыцкәан:

– Урезина аушьҭ, аҩыза, ушьҭа ухы уаԥәитуп. Амала,

ҳамҭак абра ацәарҭаҕәаҿы уқәиа! – лҳәеит.

– Сылақәа анаахыст, сылаԥш назхьысыз, ҭыԥк иаҟараз лгәыр мгәлыԥ азна сшьа лкын. Сгәы иаацәымыҷхан, сыблахаԥ неилагьыжьит. Сеынеиԥысхын, акыраамҭа уи ацәарҭаҕәы снықәиеит, – иҳәеит Арушьан.

– Иҭабуп, аҩыза, ушьа иҳауҭаз азыҳәан! – лҳәеит лара.

– Егьаурым, уи усым, амала, сара исылышәхыз ашьа сазыразуп, хәарҭа-хәаԥшьыс анцәа иитаait! – иҳәеит гәык-ԥсыкала Арушьан.

Арушьан ацәарҭаҕәы дшықәиаз амедицинатә еҳәшьа дындәылԥны дцеит, аха шәымҭақәак рышьтахь деиҭааҩналеит.

– Ухы шԥоубо, Ахсалба, ублахаԥ мгьежьуазаait? Угәы рахәымшәа убозар, иумзан! – лҳәан, дааихагылт.

– Акымзарак, саҳәшьа, зегь бзиоуп, зегь маншәалоуп! Амала, сыжәла уажәыгьы иахьыбхамыштуп сгәы иаахәеит, иҭабуп ҳәа басҳәоит! – иҳәеит, самарkәылу, ус, гәыкалаԥәкьа иҳәоу узеилымкааура.

– Ужәла шԥасгәаламшәо. Уара уеиԥш аразреи ауаҩреи злоу ауаҩы ихьзи-ижәлеи ахаршҭра азәгьы азин имазам! – лҳәан, лқьышәқәа ччаԥшьк нықәлырхәмарааит.

Арушьангьы ашышьыҳәа дҩагылан, уи амедицинатә еҳәшьа абзиала ҳәа налаҳәаны, Залаҭбеи дахьышьҭаз ахԥатәи аихагылахь дынхалеит. Ашә аҿы деиҭааиԥылеит, Залаҭбеи дԥызkаз аҳақьым.

– Ушьа руҭама, аҩыза? – иҳәан, даатгылан Арушьан диазԥааит.

– Ааи, ирыстеит! – иҳәеит.

– Уи ашьа зынза ианаамҭазԥәкьа иҳахьзеит. Насыԥшәа ҳара иаҳҭахыз агәыԥгьы иақәшәеит, – иҳәан, иҿанынеихоз:

– Аҩыза, аҳақьым, сатоумԥан уахьныскыло, аха шәымҭак иадамзаргьы ачымазаҩ снаихәаԥшыр стахын иҟалозар! – сҳәан, саахәиԥәиит.

– Амала, ацәажәара азин имазам. Унеихагыланы уаадәылԥ, суҳәоит! – иҳәан, ахалатԥ шкәакәа зышәԥаны иаауаз, зҕабк дааникылан, илыдиԥеит ачымазаѡ иахь длыԥнеирԥ. Аҳақьым днарыдԥны дԥеит. Ани азҕаб афырҳәа днеиқәкьашан, халатԥ шкәакәак лыварҿтәи ауада иаадәылылган, ижәѡахыр инҭалырԥеит.

– Ауадаѡ уалаҳԥоит, аѡыза, аха ари ушәымкәа апалата аѡналара ҟалазом! – лҳәан, дыԥсыхәшаха иаԥхьа днагылан, Залатбеи дахьышьҭаз апалата дныѡналеит.

– Аа, абааԥс, ачымазаѡ акапельница ихагылоуп, дԥәажәар, дԥысыр, зынзагьы иҟалазом! – лҳәан, лыбжьы зынза иныԥакзаны илымҳа дынҭахәытхәытит.

Арушьан ари аѡыза ахаангьы имбазаԥызт, аҟынтә, оумашәа ибаны акапельница днахәаԥшит.

Залатбеи илаԥәақәа еиқәԥсаны, игәы аѡада иѡарханы дышьҭан. Иарма махәар агәҭатԥәкьа, арезина иаԥыргаз гәыр дук алан. Ихагылаз аԥатлыка аҟынтәи ахәшә ԥәыкәбар-ԥәыкәбар агәыр иҭалон. Акы еиԥшымкәа, Залатбеи Арушьан игәы даарыԥханашьан, ѡаԥхьа илабжышқәа ѡхаддылеит. Даныѡеихагыла, аамҭаԥкгьы мԥаԥкәан, иблақәа аахитит. Ишибоз, ишьадахахьаз ихыиҿы ԥхаррак нықәлан, ччаԥшьк ацәаара неиҿықәибааит.

Умԥәажәан, Залатбеи, зегьы бзиахеит, зегьы маншәалахеит, анԥәа ду иԥышьаны! – иҳәеит аарла. Нас инапы неиган, илахь инақәиԥеит. Ихы хьшәашәаза иҟан. – Зегьы ара ҳаҟоуп, акы уаԥәымшәан! – иҳәеит Арушьан ацыхәтәан.

– Аѡыза, ушьҭа иазхоит, ачымазаѡ уаҳа изычҳауам! – лҳәеит сназгаз, ахалатԥ шкәакәа зшәыз аԥҳәызба.

Иҟаиԥахуааз, ихы ларкәны, илахь днагәзын, ашышьыҳәа дындәылԥит.

31

Аҕьгьа-агәгәаҳәа ѡаԥхьа скамера аихатәышә абҕа

анарҵысы, Арушьан игәалашәарақәа сызлаз зегьы зшәахшәа инасхазыҭын, аҭхарцәхәа саалҵит. Аҳ иаршьын еицш, дхаккала, ишәакь аҵса ахарсны ашә даалагылт ани исхылаҵшуаз аkарул. Абри азныказы оумашәа избеит. Сыла иабаз сгәы иазхамҵо, сыблақәа иларkацаны, аҵхыз цәгьаҿы еицш, саҵхьа игылаз аблаҿа сихәаҵшуан. Сара аҵсра сақәгәыҷуан акәымзар, уахатәи аҵых сара азәзаҵәык сыда, зегьы шьашьаза риартақәа ирылаианы ицәоуп ҳәа сыkан. Ари уажәы, ихәыртлагьхаз аҵсцәаҳа иеицш, сгәы шымҿазоз истааз, даазцаз сзымдыруа, сихәаҵшуан.

Саагылан, сиарта снықәтәеит.

Ҳамҭак ҿымҭзакәа дсыхәаҵшуан уи аkарул, нас:

– Мқанба, аҿахәҿыхҿы дуҵхьоит! – иҳәан, даҿа ажәак нацицар дхаҳәыршәырахар ҳәа дшәозшәа днеихаkацеит.

– Асаат абанзанеихьоу, исоуҳәар kамлари? – сҳәан, схы наиқәыскит.

– Асаат заkоу аҳәара азин сымазам! – иҳәеит.

Икасцагәышьооз, сҿагылан, аkарул иаҵхьа снагыланы сҿынасхеит. Иаргьы, абыржәымзар-абыржәы снаҵkьаны сицәыҿорашәа, ишәакь аҵса насышьтархны иҿааихеит.

Гәынхәцыстала издыруан аҵых агәыцәkьа шааиҿонашахьаз. Наk-аak афымца лампа жьакцақәа зкыдлашалоз абааш тзамцкәа, аҵсыгагақәа реицш, ҳрыбжьаланы ҳнеиуан. Қацәбаииа иҿахәҿыхырта ааигәа ҳанааи, саахьаҵшын, исышьтагыланы иааиуаз снаихәаҵшит.

– Уахьыkаз ухашҭма, уара аилымга? – иҳәан, Қацәбаииа иуадахь шәакь шьхәала днасыгәтасит. Ашышьыҳәа ашә аасыртын, снықоналеит Қацәбаииа иемырцысзакәа, аҭзамц дкыдыцшыло истол дахатәан. Саниба, аарлаҳәа ибжьы нҵикаан:

– Утәа, Мқанба, – иҳәеит, аларҳәаса кәаха наиҿиркәкәан. – Уара ухы уақәиҭуп! – иҳәеит, ашьтахышәа, ани саазгаз

аҟарул алаҵарҟәыҷы днаирган. Аҟарулгьы дбалыбаҭо, дыздәылымҵыкәа, ҳамҭак ашә дылахеит, аха ииулак, ашә ныдижьлеит.

– Иубази, иуаҳази, иухәыцзи иреиҧъузеи, Мҟанба? – иҳәеит иаалырҟьаны аҷахәҷыхѡы.

– Избазгьы исаҳазгьы уаѡ дзеигәыргьо ҳәа егьыҟам, – сҳәан, азцаара иитииз иаҟәнагоз аҭак наистеит. Ушьҭа усгьы, сзымгац сызгарызеи, сыҷесырмашьцеит, сыҷерыцхастәит, мамзаргьы сыҷесырхааит ҳәа, акымзарак ишысмыхәоз агәра згахьан аҟынтә, ҧсыхәа ахьынзамаз сыҷесырҧәҧәарц сызбит.

– Нас, Арушьан Ахсалба сабхәында иакәын уҳәеит, усоума? – абри азцаара ѡацхьа иҷыцххараза сҟьышә иныкәиррхит.

– Ааи, сабхәында иакәын! – сҳәеит.

– Дзыхҭаркааз ҳәа иудыруазеи? – иҳәеит иҷаагызмалны.

– Дзыхҭаркааз ҳәа егьсыздырам! – сҳәеит.

– Акымзарак узымдыруану?! Днахәашьым-даахәашьым, уабхәында гәакьа иоупыжә ихьырмыгзо дганы дҭаркит. Уара дзыхдырҟьаз ҳәа егьсыздырзом ҳәа ууааиуеит, убри сара ихасцап угәахәуама? – иҳәеит Қацәбаииа иҧштәы ааиҧсахын.

– Арушьан Аҟәа дыҟан. Аредакциаҷы аус иуан. Сара ақытаҷы сыҟоуп. Мызкахьы знык даадгылон. Аха ҳанеибабози ҳанеибамбози еиҟаран. Арушьан дзыхдырҟьаз сзымдыруазар оумашәа избатәузеи сеидроу?! – сҳәеит, сеарҧсышәазаны.

– Ахаҳә уршыргьы иҧжәоит, Мҟанба. Сычҳара анбанза ҧушәарц угәы иҭоу? Уара, сара сургазо ҧьушьоу, уара ухаҭа уаҳа узеилымкаауоу? – иҳәан, ишызбоз иоуразоуроу, ихы-иҷы неилшәаа-неилшәаait.

– Исҳәазеи нас, уеизгьы-уеизгьы цәгьарас? – сҳәеит саргьы, абриаҟара сҷахәҷыхѡы деиҟәызжәашаз сзеилымкааua.

– Арушьан, Сталин изакәан иаҽагылоз атроцкист ихаҭа-цсаҭа иакәын. Уи, ухы-уцсы шудыруа еицш, уаргьы иудыруеит, аха ахьацарч еицш, уцәа уҭалоит акәымзар.

– Сара ишыздыруа, Арушьан, сара абыржәы акыр схаразар, иаргьы ихаран. Баша цәгьаҳәарала дҭаркит, – сҳәеит снеицрашәан.

– Ашьа, ашьахьы ицоит, Мқанба. Аҵәа аҳәаса ахоуҳар, аларҳәаса аҽалоит, акәымзар, аҵәахаҳа аҽало ԥьушьома. Уаргьы, ҳәарас иаҭахузеи, узеиуоу уреицшхеит. Уқәырцаргьы-уқәырхыргьы, урҩа урҵәаҵәа, уабхәындагьы уаргьы аҩашәхак шәоуп. Ухы аркыга иаркны, уаниз амш аккаҳәа иугәаладыршәааныа иҳәа Арушьан дзыхдырҟьаз ҳәа иудыруа! – иҳәан, ашырҳәа дҩаԥкьеит.

– Амц узжьар, схы исаҭәашьом, сыгәра га, Арушьан избахә ала акымзарак шысзымдыруа. Издыруа акызаҵәык цәгьаҳәарала, акгьы ихаразамкәа дҭаркит, – сҳәеит еиҭа, схьамцкәа.

– Уара ухы иаҭәоумшьо егьыҟазам. Уи сара ҽеила еилыскааит. Уҭал уцәа, уҭал уахьынзазҭало, феида узалгозаргьы убап. Уара сара изныкымкәа сугәалашәараны уkоуп ҳаԥхьаka, Мқанба, аха ускан, сара сабаkоу, уара уабаkало. Уахьхәышт, умаха ажьы уаԥхар уҭаххашт, аха ицыххаасаз аҳаԥшьа шьаркыцшьа шамам еицш, иаарласны хәарҭа-хәаԥшь шумоуа удыруазааит. Уара уцәажәашьа злаkоу ала, жәлар раҕа ҳәа, ауаа зқәызбаны, ҽааҳәыра зрымҭаз Арушьан Ахсалба уидгылоит аргама! – иҳәеит аҽахәҽыхҩы.

– Сара азәгьы сидгылазом! Издыруаз ауп исҳәаз, исзымдыруа сыздырам, уиазы азәгьы симшьуазар акәхап, – сҳәеит сеаартынчны.

– Уи зегьы бзиоуп, зегьы еилкааун. Аха ишсоуҳәара, Арушьан иҩымҭақәа урыцхьахьоума? – дҽыццхараза даацәырԥит Қацәбаиа.

– Срыцхьахьеит, ааи! – сҳәеит, маԥ кышьа сымамызт акынтә.

– Иԥымҭақәа абакоу? Рхабар ҳәа акы узымдыруа уҟаларым? – илаԥш, абыржәы еиҳа ишынасылаирҟацаз гәасҭеит.

– «Гьадлачгьы уи адәыҷба дҭан» ҳәа иԥоыз ажәабжь, ашәкәы хәычы иҭыҵыз иануп. Убри ашәкәы иануп иҵегь ажәеинраала хәычқәагьы.

– Изызкуи урҭ ажәеинраалақәа? – Қаҵәбаиа изҵаарақәа нҵәомызт.

– Ажәеинраалақәа, сара иахьынза еилыскааua, ҽыцла аколнхарақәа реиҽкаара, ҽыцла анхара-анҵыра иазкуп.

– Уаҳа, аколнхарақәа ирызку рыдагьы иҟами иҵегь, анхара-анҵыра, аҽыц аамҭа иахыччо ажәеинраалақәагьы? Урҭ урмыцхьазаци?

– Маԥ, раԥхьара акәым, наԥшыхақәгьы исымбазаԥ, – сҳәеит.

– Ишьахәуп, убри ашәкәы иану ажәеинраалақәа рнаԥсгьы, иажәеинраалоу ароман ԥоны иман. Уи ахырхарҭа, иахьҭаԥәаху ҳәа иудыруазеи?

– Егьсыздырам. Арушьан иажәеинраалоу ароман иԥхьеит ҳәа смаҳаԥ, иагьысымбаԥ.

– Убырҭ зегьы, Арушьан данҭарк, иашьеиҳабы Махаз дшәан, агаз рыҟәтәаны ишиблызгьы узымдырзои?

– Маԥ, исыздырзом. Уи мцыхатоуп. Арушьан иԥоымтақәа азәгьы имбылзеит, имаз ахыҵ-ԥыҵ тижьхьан.

– Зԥаҵәгьа уԥынҵа иҭасааит, убырҭ зегьы уара иудыруа аҟара! – иҳәан, ишилшоз иҭаҷкәым раҵәаны астол днықәсит. – Егьырҭ зегьы бзиоуп, хышла-гәышла укәабазааит, аха уара ҷьаракыр иуаҳахьоума абарҭ ажәақәа :

Ҳаԥхьа дгылоуп ак иагаша,
Сталин иԥаҵақәа хьаша-ҵаша! –

Изҳәамҭада абарҭ ацәаҳәақәа? – ибжьы ахьынзаԥоз

дхәааит аҽахәҽыхԝы.

Сара ԥсаҭала, арҭ аԥәаҳәаӷәа абыржәы адагьы исмаҳаԥызт. Арушьан абри аԝыза абзамыкәра шимҳәашазгьы агәра ганы сыкан акынтә, схәы-сжьы қақаза иԝеилагылеит. Ҳаи, санаԥьалбеит, ауаԝы знык диуеит, знык дыпсуеит. Абыржәы сԝаԥкьаны, абри ауаԝы ирыцҳашьара зцәызхьоу ақәыцьма снаигәыдпаланы, иҭкьо усгьы егьсымамызт, аха хаԥыцла маԥара ихәламшәы цызжәап ҳәа аасхәыцын, ишызбоз сыблақәа ашьа нархыԥәалеит. Аха «акыр зычҳаз ашә бгьы тлазны ибеит! Уҽааникыл!» – ҳәа бжьык инақәырццакны сгәаԥа инҭԝоит.

Сгәы иахьамуаз акәын акәымзар, исылшагәышьооз, афарҭын ицнаххааз, амшын азыблара иххалаз аԥра заԥәы саԝызан.

– Ари ламысдароуп, ауаԝытәыԝса ихаҽы, игәаҽы изаамго хароуп. Сара уи аԝыза ажәаҭынха аргама акәым, сыцхыз иалашәаргьы, сцәырҳаны сызҽыхаша, Арушьан иҳәамҭоуп ҳәа, абыржәыцәкьа ашьра сыкәырцозаргьы, агәра сызгом, хаԥашьагьы сымазам. Уимоу, иара уара ухаҭа уҽы иануаланы, игәыгьны иахьуамхаҳәаз ԥьасшьоит! – сҳәеит, снеицралазаны.

– Ари сара цхыз исымбазеит. Абасԥәкьа Арушьан Ахсалба ишиҳәаз шьақәзырҷәҷәо ауаԝы дыкоуп. Убри азыҳәан, уабхәында ихәҭаз дақәдыршәахьеит. Уи ушьҭа улымҳа саркьада иубараҳа, ихабар убараны указам. Убри изԥаара иахьа ара изцәырызгаз, уара уахьынзакьышьым, уахьынзаиашоу, уахьынзаԥаршеим, силыскаарц акәын. Ушьҭа зегьы силкааун. Уаргьы убри уабхәында иаԥкыс уеицәамзар уеиҷьзам. Еилкааун, Мқанба, уаргьы аргама ажәлар ушраҷоу, Асовет ҳәынҭқарра иаҽагылоу, аҽыц аамҭа аԥшәаара иашьҭоу атроцкистцәа рхашшаара, рыхьчара иаҽу азәы шуакәу. Уара уҽы сара уаҳа ҳәатә сымазам, угәнаҳа уара иумазааит! – иҳәан, Ҭедоре иеицш аригьы, иарҷьа напала истол аганаҽ иамаз акнопка

днақәыцәгәеит.

Даакылсит ани аблаԥа, аҳаиуан еиԥш иларца-ԥарцоз аҟарул.

– Абаандаԥы иҭыԥ ахь дга! – иҳәан, ихы даа-мԥахазакәа, инаидиҵеит Қаҵәбаиа.

Уи сара зынзагьы иԥьасымшьазеит. Ашьшьыҳәа сԥагылан, ашә ахь сҷынасхеит.

– Уара сара суаԥреи сыразреи еилызкаауа, уи ахә зшьо азә шуакәым саҵәымԥашьо издырхьеит, аха даеазныкгьы агәҭахәыцра уасразоит. Аԥәыцьмақәа фатә-гатәыс урмоурц уҭахызар, цқьа уазхәыц, уаҵәтәи улахьынца. Урызхәыц уан, уаб, ухәыҷқәа, уԥҳәыс, ууара, уҭынхара! Еиҭасҳәахуеит, Мқанба, даеазнык агәҭахәыцразы даеа уахык уасразоит. Жәохәԥык жәлар раҕаҵәа уқыҭа иалоуҵәахырц иуҭаху анҵәырумга, уашәахә шҳәоу удыруаз! – иҳәан, сдәылтымҭазы, ахызаҵәқәа реиԥш, абарҭ ажәақәа насхьигзеит.

Сара, абри абриами ҳәа акы наицымҳәазакәа, сындәылтын, ани сахьцалакгьы исыцыз «сынаур» иацхьа снагылан, сдамра лашьца ашҟа сҷынасхеит.

32

Игәыҭшьаагаха ҳгәашә ахь саб иеыхәа аакьыркьырит, инақәырццакны еиҭакьыркьырит. Убысҟан ауп аҵаа хьшәашәа еиԥш, даеа дунеи саашьак сықәызгалахьаз саб иуазыр ажәақәа, аарла инарылԥоны, сгәы аҟынза иаННеи, игәыԥшаа-хыԥшаауаз уи аеыхәа акьыркьырбжьы.

Шәышықәса рышьтахь, ԥьаҳаным ҭыцхәырас изоуны ԥаԥхьа ари адунеи ахь ихынҳәыз азә иеиԥш, сгәы ҭыԥны ицо, саб ихҭыс уаҕеимышхарақәа саарылԥит.

Саб ишәкә блы шаартыз, сывараҷы игылаз аҟәардә инықәсҵеит. Акыраамҭа, сагьԥымкәа, сагьзымкәа, сҟәазгаза, изуа-исҳәо сақәымшәо стәан.

Агәашә ахь, ауаӡытәыӡса иеиԥш иааҭгыҭгызын, ала амгәа аԥа ҭшьааува, еиҭаакьыркьырит аеы. Сышгылаз иара сара схаҭагьы исызгәамҭазакәа сӡоатԥкьеит.

– Узыргәакуазеи, иуԥшааувада, уара мыжда, Хьаԥшь? – сҳәан, сылабжышқәа рҿаархеит. Ес-абыржәааны иахьыӷказаалакгьы, иааины, абас агәашә иадгыланы, акьыркьырра иалагоит. Алеи-аԥси рыбжьара, саб аԥш злаҿеиԥалоз ибӡатәы лагьан, ианыҿырпыланы, аԥш наганы инамҵасыргылоит, аха инафӡы-аафыӡоны, имфазакәан инахыҵуеит. Нас, иаалкьаны, саб ибжьы алымҳа инҭасызшәа, ахы иаӡаханы, ауаӡ гәымычҳа иламзартә еиҭаакьыркьыруеит. Аха иара аагылазаргьы знапы иашьцылахьаз ауаӡы данамбалак, инатрысны иӡоны, аҿынанахоит. «Ауаӡы ишьа акыр иалазар, аеы иалоуп», ҳәа ирхәо, хымԥада, иагьԥабыргыԥәкьоуп. Иаанымгылазакәа, ишыӡуа маԥара, саб изқәаҭыԥ ахьамадоу анышәынтра иҿоу аихатә гәашә инадыххылоит. Агәашә алыкә, ақьышә надшьыло, иаартны инҭалоит. Акыраамҭа, ифӡышәо анышәынтра аӡонытԥка иҭагьыжьуеит. Аха азәгьы данамбалак, ихырқәақәо, саб инышәынтра иаахагылоит. Анышәын-тра иавганы инагоу амӡаду ианысны инеиуа амӡасцәа аатгыланы, ргәы инҭаҳзуеит.

«Ҳаи, абаапс, ари Ҳараз ԥсаҭа шкәакәа иеыхәа иҟанаԥо шәымбазои! Есуажәааны ауаӡытәыӡса иеиԥш, егьарааны уааиргьы, абас алаҕырз неиқәҳәало анышәынтра иахагылоуп, злыԥха ҳаура!» – рҳәоит иааҭгыланы.

Хьаԥшь агәашә инадкьаны аҿанынахалак, издыруан саб инышәынтрахь ишԥоз. Убри аҟынтә, саԥәшәазомызт. Ҳамҭак ашьтахь, исзымычҳакәа, саб иаҕәра аакныхны саргьы снашьҭалон. Ахәылԥаз амра аԥсымҭазы, анышәынтра ишахагылоу анызбалак, «Хьаԥшь!» – анысҳәалак, иаахьаԥшны иаасыхәаԥшуан. Исыхәаԥшуан Хьаԥшь аблақәа гәыԥшаа-хыԥшааува. Издыруада, саб абыржәы дааиуеит, уааԥшы ҳәа сҳәарԥ аҭахызар?

Избон Хьаԥшь Ҳараз ихабарк сҳәарԥ шаҭахыз. Аха анҵысымҭзалак, иаакәырқәырны, ишьаԥкәысуа, анышә абҕьаҭра иалагон. Саргьы схы-сгәы еилаԥсо, ашьшьыҳәа снеины, Хьаԥшь ацламҳәа схы надԥаны саагылон. Атақ, атақ, атаққәа аҳаиуан агәеисыбжь саҳауан. Нас, саалаган, есуажәааны саб ишыкаиԥалоз еиԥш, ахы-ахәда аасшьышьуан, иахьынзаздыруаз, исыргәыбзыҕуан. Иаргьы аамкәацазакәан исхагылан. Икаларын саб ицәа сыхнакаауазаргьы. Иззакәу сыздырам, аҕәра нахасҵон, аха ирыцхашьаны ацыргьагь сзаҿаԥомызт. Гәанырла, иара атәала мыткәмак аҳәозар иацырхагахар ҳәа сшәон. Ҳамҭак агәы анакычлак, аҕәра нахаршәны исыманы аѡныка сҿаасхон.

Хьаԥшь ахәаша, уажәгьы акыраамҭа агәашә иакәкьашо алоура ауит, аха иахьагьы Ҳараз данамба, иара есымша иганы иахьҭеирхәлоз, ихкааны иказ анышәынтрақәа рахь дыказар акәхап агәохәызшәа, ахыкәалаа еиԥш агәашә инадкьан, изса-зсо амѡаду иануршәланы аҿынанахеит.

Хьаԥшь лакә рашьшәа ишьҭыԥрааны иахьнеиуаз сылаԥш нахьысыгзеит. Аҳаҷаҳәагьы иаасгәалашәеит, имѡашьахуа сыблагьы иаахгылеит, ҵыԥх абыржәааны Ануа Бата ачара аниуаз, аԥшәма иашҭа еихҳәа-еиԥхәа иҿаз аихатә гәашә иахыкәалааны ианахыԥазтәи саби Хьаԥшьи рсахьахәра.

...Ауаатәыѡса ашықәс рацәа рхыԥра азҵаара аҵыхәала, Аԥсны иианы икан Москватәи акардеологиатә центр анаука аусуѡцәа, академик Чазов еиҳабыс дызмаз. Акәра ду нызҵыз аҭаҳмадцәа рыҿцәажәаразы, Очамчыра араион аҿгьы иааит, абарҭ акәра ду анҵра аҭҵаара аганахьала аԥышәа змаз еицырдыруаз анаука аусуѡцәа. Урҭ ирылан амедицина азыхәан еиусеиԥшымыз азанаатқәа змаз, амедицинатә наукақәа ркандидатцәа. Амедицинатә наукақәа рдокторцәа – апрофессорцәа.

Абарҭ асасцәа дахьқәа, Тамшь инхо, акәра ду нызҵыз

анхацәа ирҿцәажәарц иаауеит анырҳәа, аҧсуа жәлар жәытәнатә аахыс зысас гәашә аарту, ҽамырцысы, ихышәашәаза рдәыҟәцара рылшомызт аҟынтә, Тамшь еицырдыруа, ҳатыр зҟәу ѡнатак аҿы имѡахыргарц рызбеит. Аҟытаҿтәи унеишь-уааишь ҳәа зарҳәоз ауаа хатәрақәеи, араион аиҳабыреи рхы неиларкын, харантә иртааз асасцәа дуқәа, инеиқәшаҳатны Ануа Бата иаштаҿы рхәы дырхиарц еизыразны еицәажәеит.

Асасцәа рхәы архиара адагьы, абри аҧсуа қытаҿы еиҿыркааз аицылара ду, ныҳәак еицш имѡацыргарц ртаххеит. Ажәлар реизара хаахарц, иҧшзахарц азы иаладырхәырц рызбеит аҿыбга иазҟазаз аҧсуа таҳмадцәа.

Аицылара хымыш раҟара шыбжьаз, қыта-цыцхьаза мацәа қәкыла иаарцхьеит, егьызеҕьымыз аҿыбгаҟазацәа быргцәа.

Аҿынтәи амшгьы, иаахәаны иааргазшәа, мшык иалаѡашьомызт. Дгьыли-жәѡани ахаан цта шьыцәрак рыбжьалахьеит ҳәа угәы иаанагарымызт. Ажәѡан цаула, аҧырмақьа еицш, ииаҧәкаҟараза, иаҧәа бгьыла ытаҳәҳәаз Ануаа рхәы иахагылан. Ашьжьымтан ахәқәа инарывцхахаз амра ашәахәақәа, шә-насыцк, шә-ныхәаҧхьызк, ауааҧсыреи ашәаҧыцьаци рыкәа-рмагра ытанаҧсон.

Шьыбжьагәы анааиѡнахуаз, Ануа Бата иашта уаала идыртәхьан. Заа иааихьаз асасцәа, ашта ду изтамгылазт, ҽыки-бзыки ирзымҳәоз аҧсабара аҧшзара, Ануаа рлакә хәы иқәгыланы иалаҧшуан. Қытацыцхьаза иаарцхьаз ҳбыргцәа, аҿыбгаҟазацәа азәазәала ааира иаҿын.

Аҳы, ушьта, иааишагьы ааит, ҳасасцәа рнапы зык нақәтәаны ихартәап ҳәа ианааицырхоз аамтазы, нахьхьи, Ануаа рхәы аҧыхәаҿы алаҳәахзы еицш даацәырцит ҽуаѡ хаҧак. Сасгьы аҧшәымагьы зегьы неибеицшны, иааиуаз рылаҧш дныцаркит. Абри рымҳәацкәан, «чоу»,

– иҳәан, адгьыл иесиуатәны, цшаласшәа, иеыхәа иатцәа аекаршәны абри ахәы цшза даакәлеит. Аиаша уасҳәап, сасгьы ацшәымагьы гачамкны, зегьы убри иааиуаз аеуаѡ инеизыцшит. Уи ихы инаркны, ишьапакьынза цсуа матәа еиқәацәала деилаҳәан. Икәымжәы, икаба, ихылцарч, зымҳаста баѡышцсараз иқама чаца иныдкыланы, иеыбга иеала-саны дшааиуаз, аџса царкәа зхагылаз аихатә гәашә днадыххылан, Хьацшь ашьапқәа агәыцацса, ашьабыста еицш ихиаало, иакьымсзакәа агәашә инахууаан, амзырха интацалеит. Мацәыseимкьаран, лакә шәахәацшәа, алацшцашәареицш амзырха иаатаххыз аеуаѡ изы анапеинкьахацәкьа рамразакәа, иеыхәа днацакьеит. Иуапа хәылда наитцраан, дышиашаз, ѡбаны еихагылаз ахьатә кәасқьа днадыххылеит.

– Дызуста, уара абри, ажәлар еилзырхааз! – рҳәан, шьоукгьы дааџьаршьеит.

– Ҳараз Мқанба иоуп! Арт дара аханатә аахысгьы аеыбга иалиааит. Иабгьы иабдугьы акапеи каршәны ишьтызцаауаз ракәын! Абжьас, абжьас ахшоит, уиакара дызлакәшьатәузеи! – рҳәеит шьоукгьы ахьгылаз.

Акәасқьа иаҷархәаны ихагалаз амармалташь мардуан даннадыххыла, ажәлар неиқәгәамцит.

– Амармалташь мардуан, аесимаа акуам, иқәцәраауеит. Шәнеи уара, ҷкәынцәақәак, дхашәмыжьлан иауазар! – иҳәан, таҳмадак ибжьы ѡарылкьеит. Аха Ҳараз иааигәа анеиха рамразакәа, «чоу!» – иҳәан, иеы ишьхәа нарбаны, амардуан ианынаҷаирхх, уаҳагьы агәы ааитамскәа, апыkkаҳәа днаҷалеит. Абри баны иззымычҳаз ҳәеси хацәеи зыблақәа знапала ихызѡазгьы калеит. Знык саб амардуан данынаҷала нахыс, аштә ыкәыртәаа игылаз ажәлар шьхныцсылан, азәы ажәак ихәлымшәо, цхызцас амардуан иаҷаланы иѡеиуаз рыцсы заны изыцшуан.

Мшаенеицш, иахьагьы слымҳа итаѡуеит, атах, атах, атаххәа амармалташь мардуан ианыѡаны игоз саб иесимаақәа рышьтыбжь.

Ускан сара Акәа ашәкәтыжьыртаҿы аус зуан. Асоуп, Москвантәи асасцәа, иахьа Тамшь Ануа Бата иԥонатаҿы ирцылоит, ателехәаԥшра иныдкыланы, ҳаинтеллигенциа уа иҟамло азәгьы дыҟам анырҳәа, Акәантәи ицоз аҧкәынцәа саргьы срыццеит. Абас, ашта аганахьшәа сгыланы, саб, алакә аҿы еицш, амардуан даҿаланы дахьнеиуаз сихәаԥшуан. Дԥеиуан уи, шьап нықәыргыларта змамыз ахра ԥашра зыцсы аҿакны ихалоз ашәарыцаԥ иеицш. Сшәон сара саб изыҳәан, аха сшәара аԥкыс ииааиуан, амцәыжәԥа сызтоз саб игәадура.

Амзырха кәапеишәа итәны иқәгылаз ауаа ааилаԥоит.

Саб иеы аныҟәашәа ааицамкзакәа, амардуан дна-ҿысны ахьатә кәасҟьа аԥбатәи аихагыла дынхаххылеит. Уиакәхеит, таԥабара дхалазшәа, ажәытәзатәи аҳ иатәаз, илаа иратәаз, х-хык змаз, зегьы иратәарымшьоз шуқьат, рышҳа мпахышьык, алеиаԥси рыбжьара Хьаԥшь ахәда инахартцеит. Нас, ақаруаш еицш, еилыцха-еилыцхо, атзамц аҿы икнаҳаз аб тәыԥа азна аҳардан ԥы ацыцхьқәа ацатхь итыцо инеидыркит. Акәасҟьа абартца даақәххын, ажәлар ихы нарықәкны, рныҳәаҿа нтыркәкәаны ижәын, ицатхь имахәар инахаршәны, амардуан днаҿалеит. Ажәлар ԥаԥхьа еиқәшьшьы иааилагылт.

– Ахалара аиҳа, албаара ауп еиҳагьы ишәартоу! – иҳәеит, азәы ибжьы ныцакзаны.

– Знык аеы ашьапы нықәкьар, ҳаҭеимышхара, аанкылашьагьы амазам! – иҳәеит уи ивагылаз.

Ажәлар аштә ықәыртәаа игылаз, реырзышьақәкуамызт. Пстбарада Ҳараз иегьы иаргьы ашьац татара инылагылар ртахын.

Ҳараз иеы ауаԥытәыԥса иеицш, ашьапқәа ахьықәнаргылоз гәато, агәы аеантцазаны, акырц, акырц, акырцҳәа дылбааны дшааиуаз, актәи аихагыла аҟынза

данылбаа, даатгылеит. Нас, иаалырԥьаны, арцәааҳәа иҽы днацаҳәҳәан, аҕәра анынаҽеикша, Хьацшь аамбжьажьазакәа, еицас ицан, икаууа ишнеиуаз, аеыҩхәа цаԥа инкацеит. Икыдшәаны илеиуаз азә иецәахә цымыххаакәа, днацаххны икызшәа, сасгьы-ацшәымагьы ргәыргьара хышхыцәеит.

Акыраамта анапеинԥьара иаҽын. Ари аҩыза аргама рыбла иамбазар, хацашьа змамыз аԥалаа аргама избаз, харантәи ииаз асасцәа, Ҳараз инапы имыхны, гәыкцсыкала идырныҳәалеит. Ахааназы имцсуа-имызуа саб днаганы ателелентагьы днанырцеит. Уи аахыс итуазеи, аха аҽны Ҳараз иԥаицаз иахьагьы ирхамышҭзакәа еитарҳәоит, уи ахҭыс зыблала избаз изаҳаз ауаа.

33

Хьацшь агәашә инадԥьан, икахәхәа, амҩаду агәы аахәаны аҽанынанаха, шәымҭақәак ирылагзаны, абри ахҭыс мшаенеицш сгәалашәара иналызбааз ааицхьбеит. Нас, иаасзымычҳазт, аеы усгьы анышәынтрахь ишцоз здыруан, аԥынтә саргьы снашьталеит.

Анышәынтраҽы саннеи, Хьацшь абжьаацны ишыԥанацалоз еицш, қьышәла агәашә алыкә нылнаршәан, ахы ларԥәны, саб инышәынтра иахагылан. Саргьы ашышьыҳәаза снеин, саб ихаҽы игылаз аԥәардә хәычы снықәтәеит. Акыраамта сыла ааихмырсыгьзакәа аеы сахәацшуан. Аеы, уажәы-уажәы ацәа иаатрыхьтшьааны, изызымкуан. Иара атәала игәырҩоон, игәаԥуан, аргамаду агәеисыбжь саҳауаз цьысшьон. Сахәацшуан, изаԥаразаалак салацәажәарц стахымызт. Иара иахьынзатаху агәы итатцәуаны, ахы-агәы аханарштыр, иахьгылоу инеитацны, ииацәаза шьахәапара иҩеиуаз аҳаскьын инылаланы, хәычык иааҳәыр, аҩныка иаазгарц сызбеит.

Игылан аҽы, ауаҩытәыҩса ишьа злаз, аблақәа ааихмырсыҧъзакәа иахәаԥшуан саб исахьа зласаз ахаҳә еиқәаԥәа. Аа, абыржәымзар-абыржәы, иҽы неихыхны «Хьаԥшь! Хьаԥшь! Газа ԥшза!» – ҳәа есуажәааны, даԥәажәо иргәыбзыҧуа, алахь шишьышьуаз еиԥш, абыржәыгьы акы неиҳәарыз ԥьнашьон. Аха, ахаҳә хаҳәыршәыраха игылан. Хьаԥшь зыда ихәартамыз, ишыхәыҷыз знапи зԥәажәашьтыбжьи иашьцылахьаз, зсахьахәра ахаҳә хышәашәа заԥәык иазынхахьаз ауаҩы ҿитуамызт.

Игылан аҽы уажәы-уажәы ацәа итрыхьтшьаауан, изызымкуан. Шәымтак иадамзаргьы, абыржәы Хьаԥшь аҽы неихыцхьаны изԥәажәазтгьы, иҟаларын аеԥәа кыднахыргьы... Аха игылан аҽы неихыцхьар ихаҳәхар ҳәа ишәозшәа. Имцысзакәа игыланы иԥшуан, нахьхьи, ԥьара, иагәалашәоз хтыск асахьа алаԥш итмыршәо.

Иагәалашәозар акәхарын, аихатә гәашә иахуууаны аштә иантаԥалазтәи амш. Иагәалашәозар акәхарын, аԥсы ахаара абааш мардуан иаҿакны ианхалозтәи ашәымта. Иагәалашәозар акәхарын, цысхәк аиҳа даԥәыхьантамкәа, абга иеаласа Ҳараз аҳәа аниҟьоз. Иаргьарахьгьы иармарахьгьы иарсыз арасатә быԥа шьапыԥиаақәа акы ицәыбжьамхакәа, зегьы хыԥԥәаны ианкеиԥсоз. Ускан, Ҳарази Хьаԥшьи реиԥш насыԥ лаша азәгьы имазамызт.

Ауаҩытәыҩса иеиԥш агәырқьхәа Хьаԥшь агәы интағызын, ауразоуроу иаақыԥьқыԥьит. Ахы иааҩахан, ашышьыхәа анышәынтра инадтын, аҳаскьынра инылалеит. Саргьы сҩагылан, суаҩа инампыԥазоз аҳаскьынҿа аасԥын, снышьамхнышгылан, саб инышәынтра агәы иныкәсырхәхәит.

Амрагьы уашьта азы инзаалон. Хьаԥшь азхара иҳәызаргьы-иҳәит анысгәахә, снадгылан аԥыргьагь аҿамԥакәа, абга аашьышьны, аҭәра нахасыршәын, исыманы аҩныка сеынасхеит.

Сара убриаҟара схәыцрақәа сыртәыртәхьан, абри

адунеи дузза ахышәара-цышәара, Хьаԥшьи сареи ҳада, зыԥсы қәацо азә дықәымшәа сгәы аакалеит. Схы саацоахеит. Хьаԥшьи сареи, анышәынтра ааныжьны акыр ҳаскьахьан.

34

Сыбараҿы акәардә иныкәсцаз саб иуаз аакәсхын, аԥхьара сеитаналагеит:

...Ажьакца зҿысхьаз «сдамра» аихатәышә аҕьгьаҳәа иаартны, ацалашә снықонеицан, агәараҳәа ашә ныдижьлеит. Сара исыздырам уи аихатәышә заканьара ацаԥхақәа аиркуаз, аха исаҳауан акыраамта, ипсҿацагаха, ашә дшадхоз. Ацыхәтәан ашә аҿыжрагьы ааикәтәеит. Атынчра гәыԥцәагагьы, агәырԥоа еицш, ихьантаза схажәԥабжь инықәҳан, сшьапы сыннамкыло, снеин, ани аихатәы каруат мыжда ахы сеитанықәтәеит.

Аҿахәҿыхԥы еицикьаз Арушьан игәалашәара сеитаналанагаларц егьсыгымкәа, ишызбоз, схы-сгәы неилаԥсеит. Сыла шаацшуаз, бла иамбоз, ҿы иамбоз акы саашьтцааны, сыцхыз иаламшәацыз дунеик ашка сагозшәа, снышьтууаит.

Сгәы атҳараҳәа итыцны ицон. Сыбжьы сыргарц инақәскын, сыҿгьы неихысхит, аха цәаблакы сылкызшәа, сыбжьгьы насыхәлашәеит. Ус, сҳәыцы-зыԥуа, зеибафарак ацәқәырпақәа сеимыркьо сышрылаз, снатрысын, сшәаны саацшит. Сыцхахә еихамгыло сцысуан. Соуразоуроу аԥхзы хышәашәа слакыпақәа иртысны илеиуан. Сылаԥш шәазызо атзы инкыдхалеит. Азыԥсы зкыдыжжылоз атзамц саҳәшьа Хьмур лынаур аакыдлеит. Ушьта сара изуа-исҳәо ҳәа акгьы сзымдыруа, саҳәшьа лыгага знылаз атзамц сылаԥш нкыдыԥсылеит.

«Агәакразы ауаԥы дыцсзом, ичҳа, зегьы-зегьы чҳа!

Учҳара мышкызны мрашәахәаны иуцылоит, иудыруаз. Иудыруаз, узыниалакгьы, уаҵьал макьана ишыхароу, уаҳәшьа дукәыхшоуп, Ҳараз!» – мшаенеицш саҳәшьа луасиаҭ сыкәа-смаҕра инҭаҳәаны, лынаур аҭзамц инкыдбалеит.

Аарла инхәыҵлашоз афымца лашара, еишьылkkараза, аҵсылҩа еицш, аҭзамц ҵәыцсы иаакыдхалеит.

«Изакәызеи, бзыргәаҟуазеи испыббаауазеи, Хьмур, барамыжда?» – аарла сҟьышә снықәцәажәеит сыцсымкәа-сыбзамкәа сахьтәаз:

Ҩаҵхьа агәырҩа еиқәаҵәеицш, сымала сааҩнахеит ауаҩытәыҩса ицсы штоу дылбааздоз абахҭа. Сзыхгылааз, сзымдыруа, саагылан, ани зынҵьырла иҭазыз аҭзамц акылаара сынкылыцшит.

Ула аҵәыршы ҭакызар иумбо, еимаҳаны илашьцахьан. Нахьхьиза, дгьыли-жәҩани ркалтқәа ахьынеилалоз инаҵәхыкны, аарла аҵтақәа инарылҵхоз еҵәазаҵәык абла сынтаҵшит. Абыржәымзар-абыржәы сгәаҵга нҵҵәаны инкаҳарашәа, аҳауа сзымхо, абааш ҵәыцс сахьадгылаз, «аз иаго аҭәыц дахьынҳалоит» ҳәа, абни нахьхьи сылаҵш иныҵаскыз аеҵәа сыцсы ахаҵ нахьынсырҳалеит.

Акыраамта, убри, кәыкәыблак иаҟараз аеҵәа сахәаҵшуан. Шәымтақәак рышьтахь, схы-сгәы ааҵхазшәа санааҟала, сшьамхқәагьы сыцыцсаауан аҟынтә, сааин, ҩаҵхьа скаруаҭ снылатәеит. Убриаҟара сгәакхьан, аҟәык фҩы зхышәшәоз сиартагьы акы цымкаазакәа, стәаҵьалакьат злыҳәҳәоз сыхчгьы насыреесин, сееицыхны снықәиеит. Ушьта ҵхабжьагәы инхыҵхьан.

Есиныкалалакгьы, шәымтақәак ирыдамзаргьы, сылаҵәа неихьысшьырц инақәскит, аха уаха, зны Аблаҩеи Қаҵәбаииеи еиҵдырҟьаз Арушьан ихҭыс анаасгәалашәа, сыцәагьы зшәахшәа иныҵабан, ауаҩытәыҩса илахьынҵа азыблара сеиҭаналашәеит.

...Арушьан Залаҭбеи ипалата ашә аартны

дахьындәылпцыз, наҟстәи иааиуаз, Залатбеи дпызҟаз аҳақьыми иареи ааипылеит.

– Излаздыруала, ачымазаӡои уареи шәеиӡызцәоуп, ешьара шәеибаргоит, цьарак шәеицыӡноуп, усоума? – иҳәан, дцааит аҳақьым.

– Ааи, усоуп, – иҳәеит Арушьан.

– Ус анакәха, дырӡагь уцхыраара ҳтахуп, — иҳәан, ижәӡахыр инапы натцихит.

– Сшьа акәзар, еитасылышәх, шәтахызаргьы абыржәыцәкьа сшәыццоит! – иҳәеит, Арушьан.

– Мап, мап, ушьа иулырхыз еҕьаҳцәымыцхәуп, итабуп. Уажә иаҳтаху, ушьа акәзам, – иҳәеит аҳақьым.

– Иарбанзаалак, уаӡоытәыӡоса имч зыкәхо акакәзар, сара схы сеигзом, ара сыҟоуп! – иҳәеит Арушьан.

– Ацтекақәа реы ацшаара уадаӡоуп, ус, абжьа-хәаахәтцәа рыла цьара акы ҟоумцозар, – иҳәан, шьагәырқәак ррецептқәа нанцаны, бгьыцкәак наииркит.

– Ацсны иалазар, исыцшаауеит! – иҳәан, дааццакны иҽынеихеит Арушьан.

Абжьакәа дынхон Арушьан иаб иаҳәшьа дызмаз Зорбақь ҳәа Жәанбак. Абри дала-шьала ирзааигәаз ртынха ду ишҟа ихы ирхеит. Х-еидара машьынак цсахны, шьыбжь агәы анаахыҳәҳәоз Зорбақь иашта дынталеит.

Арушьан ҟазшьас имамызт, цангьы-мцынгьы атынха иргәакра. Иҟазшьахәырамызт, егьа диуа ааигәазаргьы, цароума-шьароума – аказыҳәан иҳәара, аҧьа мыцхә ирбара. Аха уажәазы иара уаҳа даеа мӡак имамызт. Аҳақьым идицаз ашьа-гәырқәа изыцшаазаргьы, анапаҿы аахәара уадаӡын, рыхәқәа цәгьан. Арушьан егьа дыцхашьазаргьы, егьа деихала-еихыцзаргьы, абарт иуацәа реы ацара имцсахыр ада даеа еивысшьак имамызт.

Ацшәмацәа Арушьан данырба, адунеи азна иеигәрҕеит. Зорбақь ицшәма, Арушьан дикәшеит, диззатәит. Адунеи, ицәнымхо ихамшәало аӡонықа днаргеит.

Иаразнак, ихәы-иԥхь, анԥәа иаадирбаз зегьы ԥәырыргеит. Акрыфа-акрыжә ианыԥагылаԥәа, Арушьан дыззымԥахыԥыз аацәыриган, иреиҳәеит.

Аԥшәмаԥәа Арушьан иҿы ԥымкәа, хышә маат аԥара наиртан ишивагьыжьуаз агәашә дынтганы дноурышьтит. Иԥсы игәы икылахо, ԥаԥхьа аидара машьынаԥәа неитныԥсахло, аԥалаԥь аҿы дааит. Иааидыруаз аԥтекаԥәа зегьы рҿы дԥаа-ԥшааит, аха ԥьарамзар-ԥьаргьы имоуит. «Уи аԥыза агәырԥәа, ара аԥшаара уадаԥуп», ҳәа иарҳәеит.

Иԥаитахуааз, итәашьа иԥсышьан. Аихамԥа азааигәа игылоу ауахәама аԥхьа абжьахәаахәтцәа ицәыцакны, зеиԥш утаху ахәшәԥәа ртиуеит ҳәа иаҳахьан аԥынтә, дышиашаз убрахь иҿынеихеит.

Сара ахаан исхаштраны сыԥазам, Арушьан ауахәамаҿы ауриа дышилахәаахәтуаз атәы ажәабжьы иссиҳәаз.

Арушьан ауахәама аԥхьа днеин, абнаршәыра илахаз азыс еиԥш, дыхты-шәтуа акы дшашьтаз анырба: ауп, ари хәшәык даргәаԥуазар ԥалап рҳәан, абжьахәаахәтцәа идԥаалара иалагазаап.

Аԥыхәтәаншәа, аԥирк ԥаԥацәа реиԥш, иԥынтԥа хырԥаԥшьааны, аԥыстаацәа раҳ иеиԥш ихахәы ԥаԥшышьза, дааидгылт. Арушьан излеиҳәаз ала, аиаша уасҳәап, лабҿаба акәым, цхыз дубар уцәырҳаны уҿыхарын. Иоура, метрак аарла дшаԥынтцазгьы, ихи-иԥыхәеи еилгарак амазамкәа, аштоԥ еиԥш, иԥашь итынханы акәын дшыԥаз. Аҭатын иашәхьаз иԥаԥа хԥежьаақәа кыдышьшь днаихәаԥшԥаихәаԥшын, ишәарҭаз азәы шиакәмыз агәра анига:

– Акыр уаргәаԥуама, батоно? – даагәыцхә-гәшьит, ақыртуа уриа.

– Уара узустада? Акыр усыхәома, сзыргәаԥуа уасҳәар? – иҳәеит.

– Ҳаи, ҳаи, сухәаргьы ԥалап, батоно! – иԥегь иара сара сахь дааскьеит.

– Сдаҕьхаргьы смаҭхаргьы, абарҭ ахьыҟазаалак, анышә иҵысхуазаргьы иаасымҵшаар ҵсыхәа сымазам, – иҳәан, Арушьан ишьагәырқәа рыхьз зныз арецептқәа наганы инеиркит.

Иҵаацсха, нахьхьи, ҵьара илакыҵа иҭаҵсаз икәыкәу бла ссақәа ааиршаҟь-шаҟьан, срецептқәа илаҵш иныҵигеит.

– Абарҭ, сыҵсы инахырзааны азәы иснагап ҳәа сгәы иҭамызт, аха уҵәажәашьа злаҟоу ала, ушаҵсуоу здырит аҟынтә, мап сызуҵәкуам. Исымоуп уи ахәшә, аха схазыҳәан иснахын. Дара ахәашақәагьы, абра сара машәыршәа исыднагалеит, акәмзар, уаҩытәыҩса иоураны дыҟазам! – иҳәан, даара ихәшәқәа дрыҵабзаҳәаны рхахә нылихит.

– Аа, абаацс, уаргьы аратәзар акәхап, утәымуаҩым, гәакра ҵыхәоуп абрахь сымҩахызгаз. Агәакра иалоу ззымдыруа уакәхарым. Уара ухазыҳәан иуҭахызаргьы, сахумбаан, саргьы суаҩуп, сахьуҵылара иудыруазеи! – иҳәан, Арушьангьы аҩыстаацәа наиқәиртәан, даақалачынит.

– Ара угылаз, уажәыҵәкьа сааиуеит! – иҳәан, ахәшә аагара аҵсра аҵәа нахикаазшәа, ихы-иҿы еицаҟьа еиҳагьы иаатҵеирҵалан, днаидҵны иҿынеихеит.

«Абри сижьарызма ижәла нҵәеит! – дынкахәыцит дахьгылаз.

– Афара, фара ианадамха, абгахәыҷы уафар еиҳа, абгаду уафар еиҳа еиҧуп. Абни ауриа мришәа иҟоу абыржә санижьа, сижьаҵәкьеит анааҵьын?!» – ҳәа аасгәахәит, иҳәеит, Арушьан, аха дижьазаргьы, уаҵәы дишьҭаланы дикып ҳәа уҟазу. Абас Арушьан дгәыҩ-ҿыҩха дышгылаз, данынаҵш, иоуриа хачақьа хәыҷы, дхыцшаало дшааиуаз гәеиҭеит. «Ҳаи, анҵәа илыҵха иоуааит, ари деилаҩашәа дыҟан, аха сҿы цимеит убама!» – ааигәахәын, иаргьы шьаҿақәак ныҟаиҵан днеицылеит.

Агазеҭ зкәыршаз еилаҳәарак ипалта кьаҿ иаатцихит

ауриа.

– Абра жәа-коробкак ыҟоуп, игәаҭ, батоно! – иҳәан, сышҟа иааирххеит.

– Аиеи нас, угәра сымго ҳәа акәым, аха аби-цеи рыбжьара, ахәаахәтра, хәаахәтроуп! – иҳәан, Арушьан дужьо дыҟазма, иеилаҳәара, аҵса ашьапахьы даанаскьан, иааилыхны, ашьа-гәырқәа зҭаз акоробкақәа дрыхәаҵшын, зегьы нацәаҟәкыла дмыццакыкәа ицхьазеит.

– Хәыс иузаҟәузеи? – иҳәан даатцааит Арушьан.

– Уара уахьаҵсуоу, насгьы уҵсадгьыл аҟны сахьынхо аҳаҭыр азы, ҩышә мааҭ ҳәа иустоит. Даеазәызар, саб рыцҳа дгыланы дааргьы, хышә мааҭ еицакны, сыкнеиҳауазаргьы истомызт! – иҳәеит ауриа, иеырҳалал-ҽырбзамыҟәҽырҟәышшәа.

– Коҳ! – иҳәеит, ииҳәаз ахә иамхарацәахан.

– Ишца, амцхә искит угәахәуама, батоно? – иҳәан, уи аҩыза агәынамзара сара сҟынтәи дазыцшзамызшәа, дааихәаҵшит.

– Хәыҷык исамхарацәахеит, изеицәаазарызеи! – иҳәеит, Арушьангьы зынза акада ҽгьизымдыруашәа иеаакаҵаны.

– Убри ҩынҩажәижәаба мааҭ сыц аанагом, уареи сареи ҳабжьара сахыцуеит. Уаҵәы ҳахьеиқәшәо иудыруазеи. Усҟангьы, аус абоууеи, цаара цхашьарам? – иҳәан, акыраамҭа иеыззыкаицоз абри азцаара, еимкьарак иналагзаны, апкаҩоҳәа аҿааирхеит. Аус ахьиуаз иҳәар, иудыруазеи, мышкызны, ауриа ицыхәа абылра иалагар, зынза дыцсыхәшахаргьы ҟалоит ҳәа даахәыцит Арушьан.

Ауриа ус еицш азцаара ахьитиз иара ихаҭагьы цәгьа имбеит. Аха урҭкәа зегьы акы инмырцшзакәа, иееицштәны иеаакеицеит.

– Аредакциаҿы аус зуеит! – иҳәеит, иаамырхьаазакәа.

Ишызбоз, ауриа хачақьа зынза днеицалан, ицштәы ааицсахит. Шәымтақәак ихы ахьигара имоуа даахәи-

цәиит. Иҩнапыкгьы мыцхәхан иахьигара имоуа, акыраамта аҳәыцәы-хәыцәра даҽын. Нас, ииулак-ииҳәалак, иҽааизиган:

– Иухьзузеи цаара цхашьарам? – дцааит ауриа.

– Арушьан сыхьзуп, Сыхсалбоуп, – иҳәеит.

– Сара сыцҳәыс лыжәлагьы, зынза уара ужәла иахаршалоуп! – иҳәеит, адунеи, аҟарма еицш дааикәцәишар моу имамкәа.

– Ус акәзар, уареи сареи ҳаиуацәазаап! – иҳәеит Арушьангьы, иҽыргызмал-ҽыргәыцхәшәа.

– Ҳаи, иахьа арахь умҩахызгаз ушьапқәа срыкәхшоуп иҳәарашәа, икәа-имаҷра иҽынҵеирҳәит ауриа.

– Иабыхәа, аикәым смыхьуази, ацыхәтәан саамцаацшааздгьы! Абарт агәырқәа рыхә умыхны усышьтуан. Аа, абаацс, абри ззуго хәарта-хәацшьыс анцәа иитааит, сан лкыкахш еицш сизыразуп. Ахә устоит-егьиуеит ҳәа уаналага, сгәы ишалсуа удыруазаааит! – иҳәан, ацара идигалаз имгарц далагеит.

– Иууазеи, абаа, сара асадаҟны саҳәарц смаааит. Сзыргәаҟуаз агәырқәа сзуцшаааит, абзиара дузза сзууит. Ацара усымтакәа, ахәшә ахьыцырхуагьы аҵыка хәыцхь ыцарыцсоит рҳәоит! – сҳәан, саргьы издыруаз ахәычала сеаасырххаҟәеит.

– Абри ацыхәала уаҳа ануҳәа, уареи сареи цсра-бзара ҳзеилам, ҳаиуарагьы ҳаитынхарагьы ҳатыр ақәумцеит, удыруазаааит! – иҳәан, иҽиргәаазшәа иҽыҡаицеит.

– Ус анакәха цасым, зынза азыхь угәдыршаланы сноуцырцыр. Уажәазы абри, наудкыл! – иҳәан, шәмаатк ацара иҵыба интеицарц даналага, иҡалом иҳәан, даахахачахеит-егьит, аха напхацса деибамыргакәа, икьаҿ аҵыба интеицеит.

– Хәарта-хәацшьыс анцәа иитааит, ауаҩытәыҩса дызшаз! – иҳәан, ауриа инапқәа аарцьарсахьаны игәы

иныҵеикит. Иаргьы абзиала иҳәан, иҿынеихеит.

Ушьҭа шьыбжьы агәыҳәцәаҵәкьа иқәлахьан еиҵш, дыҿкьа-ҿкьо ахәшәтәырҭаҿы дааит Арушьан. Залатбеи дҵызказ аҳақьым икабинет дныҁналеит.

Аҳақьым Арушьан даниба, дҁеихазгылеит.

– Иззуҳәаз ашьа-гәырқәа аазгеит, акыр иаҵсоу аҳақьым! – иҳәан, агазеҭ илаҳәаны иҁыҵра итҵакыз аилаҳәара неиркит. Аҳақьым агазеҭ ааиртын, дмыццакзакәа зегьы ааиҵхьазан, днахан, астол аган ахь инықәитҿеит.

– Аферым! Ушьҭа шә-процентк уиқәгәыҷ ачымазаҁ! – иҳәан, ишибоз ихы-иҿы ччаҵшьк ныкәлашеит. – Уи зегьы бзиоуп, аха дызлаузыкоузеи, аҁыза, ачымазаҁ? – иҳәан, дышҵаахьаз ихаштны деиҭаҵаait аҳақьым.

– Ешьак иеиҵш избо сҁыза гәакьа иоуп! – иҳәеит Арушьан.

– Шәеигымхаait. Уара иҟоуҵаз, аиашьа гәакьаҵәкьагьы изыкаҵом, уқәлара уахьзаait! – иҳәеит, гәыкала ишиҳәоз мҁашьо. – Ачымазаҁ уахынла идтәалатәуп. Ус иманшәаланы азәыр дшәымоума? – иҳәеит аҳақьым аҵыхәтәан.

– Уаха сара сидтәалоит, нас, уаҵәы ҵсыхәак кахҵап, – иҳәеит Арушьан. Аҳақьымгьы уаҳа ицымҳәакәа дындәылҵит.

Залатбеи дахьышьҭаз апалатаҿы данынаҁнала, иблақәа аахитын, днеиҿаҵшит.

– Аҳаҳаи, акы уаҵәымшәан, Залатбеи! Ашьа гәырқәа узаазгеит! Убырҭ напы мышла иаазгаз наганы инаулаҵар, нас, уеыхәа иаҵәа уақәтәаны, ухысны уҵеит, ухьаақәагьы азшәах еиҵш иныхнудап! – иҳәан, иаҵхьа днатәан, инапы аанкыланы игәы ааирҷәҷәеит.

Залатбеи аарла иқьышәқәа неихирҵхьан: – Уара уда тынха дышсымам удыруеит, Арушьан, – иҳәан, илабжышқәа аахибаҳәалеит.

Арушьангьы, Залатбеи ииҳәаз, акы еиҵшымкәа иааиҵәымыҷхеит, аха инмырҵшкәа, игәы неиқәиҳәалеит.

Ҳамҭак игәы ихеирштырц диацәажәон. Уи ауха иара иҽы даагыларц шиҭахыз аниеиҳәа, илакҭа нтыцшзаахан, игәалакарагьы аасеихеит Залатбеи.

Убри ауха, Арушьан ихы ахьныкәицоз ҳәа цьаргьы акгьы ыкамызт. Залатбеи ипалатаҽы, иара инаҩыс, даеа хҩоыкгьы шьҭан. Ихаҽы зцәа зхыццхьаз тумбочкаки кәардәы кьыбжаамки гылан. Акыр аҵых цааныа лацәааихьшь камцазакәа, дидтәалан. Аҵыхәтәан, амедицинатә еҳәшьа дааин, ихьаа хыдазтәуаз агәыр изыкаҵаны, арцәага хәшәыкгьы илыржәын, дындәылцны дцеит. Ҳамҭак ашьҭахь, Залатбеи илацәа анааикәицса, акаруат ашьапаҽы, хыза жәижәых цаҕашәа иахшьыз аакәихын, иацхьаҵәкьа адашьма иныкәиршәын, ихиишьапи неилацсаны днықәиеит.

Арушьан уи ауха цәарас ҳәа икаицаз егьыкам. Залатбеии иареи шеикәшоз, икьакьаза иаашеит. Ашьжьымҭан ампахышьы ырбаазаны, ихы-иҽи инапкәеи ирхьишьит. Азбагьы дшакуаз иеиҳәеит, аха ажәра дшакәшаҳатмыз иирдырын, иацы ашьыжь изааигаз алимон аацикан, иаарыцәгәаны, азы иқьышә иныкәишьит.

Амра апалата ианааҩнаҷҷа, Арушьангьы иҽынеибитеит. Залатбеи Арушьан ахәылбыеха деиташаауаз наиеиҳәан, ихы-игәы аартынчны, ахәшәтәырта ҩны дындәылцит.

Акы-ҩба хәа иаацхьазаны Залатбеи мыш ҩажәа дышьтан. Зынасыц даҵанакыз дызустоу сеидроу, аха деибга-дызҩыда ахәшәтәырта дтыцит.

...Абри калеит 1937 шықәса, адунеи ацәашь еицш амца ацраланы, аххаҳәа ианбылуаз аамҭазы. Есиаашар: «Иахьа абригь-абригь дыргеит» ҳәа ааҳаҳауан. Иаанхазгьы, есшәымта рлахьынца еиқәаҵәа иазыцшын. Шьыжьы инаркны, уаха дасу рыҩныкақәа игәарлааныа, аиҩызцәа гәакьақәаҵәкьа, рхы неизырханы еицәажәазомызт.

Арушьан имаза зцеимкуаз Залатбеи заҵәык иакәын.

«Угәы иҭоуи, угәы иалсзи, угәы иахәази зцоумкуа ауаҩы данықала, зцыхәа хцәам азырлашә, амаҭ иаҿаҭәхәар, азырлашә чны ишыцжәо еицш, ауаҩытәыҩсагьы, ҳаҭеиҭа, деилагар илшоит», – иҳәон Арушьан, уаха, ҭынч, Залаҭбеии иареи анааидтәалалак.

Залаҭбеи абри ахаз аамҭа ааиаанзагьы, рацәак ацәажәара иҭахзамызт. Цьара акы имҳәар анамуазгьы, жәа хәахәак ааиамхаҳәар, уаҵәы дынкылахәаша дцарашәа акәын, цқьа ишәаны изаны, дазхәыцны иҿы шеихихуаз.

– Залаҭбеи, уара учҳара заҟароу ала, адгьыл азәыр дақәлахозар, уара уақәлахоит! – иҳәон Арушьан, иҩызаа иҿымҭра ичҳара даналнахлак.

– Ҳа! ҳа! ҳа! – ҳәа ибжьы ныцкзаны, даахаҿхырччашәа иҿыкаицон, уаҳа ифеида иҿеицомызт. Саатбжак уцәажәозаргьы, иара дуцырхагахазомызт, Мыргә рыцҳа иеицш дтәаны духәацшуан.

– Амшразы ахәшәтәырҭа уҭанагалон. Убрантәи уаазгеи-уажәи рыбжьара, ала шыцыцхьаза иуцло уалагеит. Ахьажь ахы цааны аҭамҳа еиҿаужьуеит, акәымзар, жьыхәҭа бзиак сыҟам убоит, абри, мхәыц чарала иуқәуцаз акәац мыцхә, кьылақәак сурцсахыр ҟамлазои?! – ҳәа даахәмаршәа аҵәы наилаицалон, аха уи азы Залаҭбеи игәи-игәацәеи неилысны, Арушьан саҟалажәакгьы иеимҳәацызт.

«Акада акы узымдыруа, кәарацашьак уақәымшәо, есымша ача еицш, ушиашоу ушцацыруеи, уара насыц шкәакәа!» – ҳәа, игәы инҭеиҳәаалон Арушьан. «Уи сҳәеит ҳәа, уажәы ауаҩы иеилкаара уадаҩуп. «Аҭынчцәарагьы ҭынчзҩоуп!» – рҳәоит. Арушьан Залаҭбеи изыҳәан иааихҭашәоз игәаанагарақәа, зны-зынла рхи-рцыхәеи изеидымкыло, иааицәеилацсон. Аха жәаҭынхак иамхаҳәазшәа, ихы аара надцаны, аҵыхәтәаны, зегьы акакәын, Залаҭбеи изы аханатә аахыс имаз агәаанагараҿы даакылсуан. Адунеи аҿы ҳалал дыҟазар, иара иоуп ҳәа даахьхәуан. «Сара абыржәы схы ааилагаргьы, сашьцәа

сцәыхароуп, уара уоуп зарҧа махәар садырҳәало. Аратәи ала, уара уаҵкыс исзааигәоу азәгьы дсымазам, уагьсҩызоуп, уагьсашьоуп!» – абас иныҳәаҿа ааикыланы ижәуан Арушьан, Залатбеии иареи ачеиҵьыка ианааицахатәоз.

Залатбеи иҿыргаза-ҿырҳалалны, Арушьан дизызырҩуан. «Ҳаи, абаацс, ажә агәаҵәа игроума, ҵьара иҿы неихыцхьаны, акы неиҳәар, ихы аҵь алиаар ҳәа дшәома ари ашәеикка!» – Арушьан игәы наиҵаххуан, аха: «Анцәа илаимҵаз, илаимҵеит, сара дҿыцны дсызшом», – инапы неиќьон.

Уахык, Арушьангьы Залатбеигьы аредақциа аќынтәи аҩныка еицааит. Урт аҩыцьагьы аҭаацәара иаланамгалазацызт, иҧкәынцәазан. Ауха иаалаган, аҧсуалаҵәкьа абыста руит. Арушьан ақыта ркынтәи иааигаз ашәхаҩа иххит. Абыста ааknихын, рҿахрақәа асаанқәа инарынцаны ашәсақәа наргәылеицеит. Ажәакала, абжьаацны еицш инеидтәалан акрырфеит. Рчыс матәақәагьы ртыц иныкәырцан, Арушьан днеин аҭзамц иадгылаз астол днадтәалт. Залатбеигьы арирахьтәи аган иҿаакыдигзалеит. Ҳамтак, аҩыцьагьы ҿымтзакәа, ргәы инҭахәыцуа иаатәеит.

– Уара утәала, Залатбеи, абри аамта еилацаташәа иќоу ҳабакылнагари ҳәа угәы иаанагои? – иҳәан, днаиазцаайт Арушьан.

Абри иаалыркьаны, ихасбжьы илымха иазырҳаз азцаара, Залатбеи рацхьашәа иццтәгьы ааиҵсахит. Нас, иҵсахара иқьышә иныкәикын:

– Сеидроу, гәышьа! – иҳәеит аарла, иара ишиќазшьаз еицш, иарма бла нцеикын.

– Мақьтиагьы дазмырхакәа, иаха Сандрагьы рыцсы дартеит рхәеит! – ҿааитит Арушьан илахь неиқәицан.

– Нас, уара угәы ишцаанаго, иаҳцеицшхарызеи уацәтәи амшаз? – иҳәеит, уажәрааназа аарла зҿы еихызымхуаз Залатбеи, ахә иеицш даалќьан.

– Абни уиазцаа, абни иоуп жәлар ррыцхара зыхәда иқәу, зегьы здыруа, зегь зылшо! – иҳәан, Арушьан

днеицрашәан, аҭзамц аҽы икнаҳаз Сталин ипатреҭ имацәа нақәикит.

Залаҭбеи заҵа акы имҳәарыз, ихәда ахьынаикәаижьыз, илаҵш адашьма иааизаӄәымхит.

– Исҳәаз мцума, Залаҭбеи? – иҳәан, инаиқәирххит Арушьан.

– Сыздырам... – иҳәеит, ачымазаѡ гәаӄ, аҵыхәтәантәи ибжьы аарла ицы инахирзааua еиҵш.

– Иузымдыруазар, иахьарнахыс иудыруазааит. Абни иоуп иахьа зҽаҳәатәы ҟало! – иҳәеит Арушьан.

Залаҭбеи дтәан, ҵаӄа дышьҭаҵшуа. Иихәыцуаз, иара азәзаҵәык ида, инцәахәгьы издырамызт.

Арушьан даагылазаргьы, игәы иаанагаз мҵәахзакәа, иаразнак иҳәон, ичҳарагьы маҷзан. Иаҭахханы иӄалозар, дыӄәцаргьы, деисыргьы илшон. Ус, азәы афрахьы дааиуазаргьы дицәшәомызт, игәыжәлагьы баацсын. Абзиараҽы, дыбзиан, умацәахы дакәуршон, аҵәгьараҽы дыцәгьан, аангылашьа издырзомызт. Уажә Залаҭбеи иҽымҭра игәы неиланарххын, абас ҽааиҭит:

– Уара, Залаҭбеи, адунеи зеиҵш ҟамлац акгьы ыӄазам. Абаржәы Сталин ипаҵаӄәа ҷарԥаруа ҳаҵхьа дышкыду убоит. Адунеи зегьы иара имҵахырхәо, ныхахәрак еиҵш дшырыҵхьазо акәымкәа, мышкызны, абри иску Евангелие еиҵш, ихы ладырхахыр! Ус иӄаларгьы ҟалоит, иудыруазеи, жәлар рҳаӄ цәгьоуп! – иҳәеит Арушьан.

Арушьан аҵсра даӄәгәыҷуан акәымзар, абриаӄара игәы ҷжәаны иихәаз ажәаӄәа рҵыхәала, Залаҭбеи, ҷьара акы ахиҳәаарым ҳәа игәы иаанагомызт. Аха ашәымтаӄәа хаҳәараҳатәха ииасны ицон. Залаҭбеи, ауарбажә еиҵш, имаха-шьаха наиважьны дахьынатәаз, зынза иҽааимырҵысит.

– Уара, Залаҭбеи, исҳәаз умаҳазеи, изалаҽумтуазеи? – иҳәан, иаарҷыҷкшәа даацәажәеит.

– Дабаҳцырхагоу уареи сареи, ҳшьапы даҷрагылоума

сеидроу! – иҳәеит Залатбеи, Сталин дааихашшаашәа.

– Ҳшьапы аҕрагылараҿы дыҟоума, Залатбеихеит, иҳамаз иреиҕьыз иҵсы иеитахьеитеи! «Амшә аҿада афон, аҿада таҵара ауан» ҳәа, абри уара иузеилымкааҵәкьоу, мамзаргьы еилукаарҵ утахыму?– иҳәан, Залатбеи дахьтәаз абарт ажәакәа ахҿакәа реиҵш инеигәыҵеиҵсеит.

– Исыздырам, ҵьым, сара аполитикаҿы ус сымазам. Абри ҳгазет азы еитазго адырратарақәа ееила аҵсышәала исзырцәажәааит, егьи уара узлаҵәажәои сареи ҳаиматәазам! – иҳәеит Залатбеи, зегьы ихы нарылыршәшәаны.

– Уара насыҵ умоуп, Залатбеи! – иҳәан, даацышәарччеит Арушьан.

– Избан?! – иааҵьеишьеит Залатбеи.

– Избан умбои, угәаҵәа жәпоуп! – иҳәан, Арушьан иҵштәы ааиҵсахит.

– Усҵәкьоу, ҵьушьт! – иҳәан, уаҳа аҵымҳәакәа, днахысамарҟәылшәа ааҟаиҵан, иҿаамаириашеит Залатбеи.

– Уара узыҟәтәоу амахә аҵкара иаҿуп, аха уара макьана иузгәамтаҵ! – иҳәеит Арушьан.

– Изхуҳәаауазеи, Арушьан? – иҳәеит Залатбеи, игәахьы зынза иаамгазакәа.

– Изхысҳәаауазеи умбои, ҳазлаѳуаз ҳлатын алфавит ааҳамырхын, қыртуа нбанла аѳра ҳаладыргеит. Ҳашнеишнеиуа, ҳбызшәагьы ааҳҿыхны, ҳаҵсуа школқәагьы адыркуазар акәхап. Абри уара астатиакәа ахьеитоуго, ҳгазет заҵәы ааҳамырхыр, нас утәазааит узеиуоу узымдыруа, еимырцәаз ран леиҵш уѳнапык угәыҵаҵсаны.

– Уи уареи сареи ҳамч ақәхом! – иҳәеит Залатбеи амҿышьха еиҵш иҵьымшь ахәы ааимеирссын.

– Уара сара узлазбо ала хәҷыкгьы уамхашәоит ҳәа сыҟоуп! – иҳәеит Арушьан иҳәашьала, дихыччахыхәмаршәа.

– Уаниашьа ухатаҵашьахароуп. Иахьатәи аамтазы имшәо

агаза иоуп, – иҳәеит Залатбеи ацәаҟәацәыс иқәжьыз, аарла ихы налирҳәҳәан.

– Ҳаҕоугьы игага дацәшәааит. Ауаҩытәыҩса, знык, ари есымша ҟыба-зыба згым адунеи насыԥда данықәлах, ма ибзарзы, рҳәароуп, ма иԥсырзы. Ус акәымкәа, адунеи дыззықәыз изымдырзакәа ииасыз ауаҩы, уи дыԥсит, дыԥсзаԥәкьеит! – иҳәеит Арушьан.

– Иахьазыҳәан, ачҳара ауп зегьы ириаайуа! – иҳәеит Залатбеи, ифеида Арушьан иҽамԥакәа.

– Ичҳатәу ҳәа акы ыҟоуп, ичҳатәым ҳәагьы акы ыҟоуп. Агәы узтамзар, уҩкан абла егьабазом. Ус анакәха, ашә-бгьы тлазны абара акәым, амкәандыр мԥаа агьама узеилымкаар алшоит, – иҳәеит Арушьан.

– Нас, уара излоуҳәо ала, сара...

– Агәалсрахь ухы умырхан, Залатбеи. Уаха уареи сареи таацәашәала иахьатәи ҳтагылазаашьа ицәырнагаз зԥаарақәак хрылацәажәоит ауп, акәымзар, ауаа зегьы ҟазшьала еиԥшхома, азә хәыҷык дамхаԥцакуеит, даҽазәы, ари ацутеи ықәеибагозаргьы, иныҟәашәа иԥсахзом, дмыццакзакәа днеиуеит, – иҳәеит Арушьан Залатбеи иажәа анагзаха имтакәа, иҽаарԥсышәашәа.

– Зегьы ҳгәы былгәышьоит, аха лымшара кәашарахагәышьеит акәымзар! – иҳәеит Залатбеи, игәалсра ихы иқәмыргылакәа.

– Ақыта рҿы акәзар, ушьта арбаҕьқәа аккаҳәа еиларԥсахьазаарын! – иҳәеит Арушьан, Залатбеи ила жәаҩа мцык шакыз ангәеита.

35

Сгәыссанзамкәа, агәақьҳәа, абахта ашә илҳәаз асақь аихатәышә ианааха, сакзамшәа, ахьшәтҳәа скаруат саақәтәеит. Апсра еиха сақәгәыҷуан акәымзар, уахатәи ацых схәыцрақәеи сареи ҳаизынхеит, ушьта

азәы дыспырхагахап ҳәа сыҟамызт. Аҿҽаҳәа ашә аартны даақналеит, ахаан исымбацыз исмаҳацыз азәы. Уи, ани сыблаҩа ибжагьы дыҟамызт. Иаразнак сылаԥш нақәшәеит, аҟәарԥ хәда ԥәҳәы еиԥш ихахәда ҩызза. Иара ихаҭа ԥәык азна акәац иқәымкәа, икәаҭақәа ҭрыԥсааны, иҭәыц шьахәарқәа, абыржәымзар-абыржәы инаиԥацыԥәԥәап уҳәарын, абахәуақәа реиԥш дахьрыжәгылаз.

Иззакәу сыздырам, ҳамҭак ашә дылагыланы дсыхәаԥшуан. Нас, игылашьа алақәа неишызшәа, длеиҭакьан, иеааидыԥсаланы даагылеит.

– Абаандаҩы, аҿахәҿыхҩы дуԥхьоит, иаарласны усаԥыс! – иҳәан, аршәыга даатыргазшәа, аԥаа ԥшаԥәыцә насҿеиҟьеит.

– Ишԥа, уажәыԥәкьоу?! – иааԥьашьашәа снаиазԥааит.

– Ааи, ааи, абыржәыԥәкьа! – иҳәан, ишәақь ашьхәагьы сыбҕа ашшара инадиргылт.

Изыҟасԥаз саргьы исыздырам, аха сҩагылан, ани аҭзамц аҿы адаҷқәа ирҭацахыз ахышә сынкылыԥшит. Нахьхьиза, есымша избац, еԥәак, абыржәыԥәкьа аԥсы нахшәап уҳәаратәы ақыԥь-қыԥьра иаҿын. Сԥәа саатазызан, уаԥәтәи слахьынԥа сназхәыцит. Уахык зны сан ислырбахьаз аеԥәа ԥьарсахьа аасгәалашәеит. Убырҭ аеԥәақәа есымша еихыкеиԥык, ԥьарсахьан ажәҩан инкыдеибаҳәалоз аеԥәақәа, абыржәы лаԥәарзасрак иадамзаргьы сылаԥш нархьысыр, адунеи снақәла-харызшәа сгәы иабеит. Слахьынԥа убри аеԥәа ԥьарсахьа иалазшәа, убри ада ԥсыхәа сымамшәа саакалеит.

Ҩаԥхьа убри акылаара схы надсрыҷәҷәалан, сеиҭанкылыԥшын, ажәҩан сылаԥш аатҿсыршақьеит. Шьыбжьышьҭахьтәи амра анхьашымҭазы сзышьҭаз сиеԥәа ԥьарсахьа неилаарцырын, жәҩангәы иналыххит. Убри ашәымҭазтәи сԥәанырра атәы ҿык-бзык ирызҳәом. Зызшьапык адамра иҭазыргылахьаз, аԥсрахәшә

анынеиҿакәа, иҵсы ахаара иқьышә ишныкәххыз еиҵш, саргьы схы аҭзамҵ хьшәашәа инадыстӡан, оҳ, гәышьа ҳәа сыҵсы неивызгеит.

«Нан, абни аеҵәа ҷьарсахьа улаҵш иҵымшәонаҵы, уаҵьал хароуп. Улаҵш ианыҵшәа, ууахҭа ааигәоуп. Есуаха ажәѡан уаҵаҵшла. Урҭ есымша шьыбжь-хыҵыртаҿы ауп иахьцәырҵуа!» – ҳәа уахыктәи сан лажәакәа ааиҵамкзакәа, абыржәы слымҳа инҭаѡыз, сыҵсы ахьыхәхәа сшазызырѡуаз:

– Аҭзы уадҵсылама, уара аҳаиуан! – иҳәан, шәакьышьхәала ишимчыз днасыгәтасит. Саргьы саатрысын, смага-маго, аǩарул иаҵхьа снагылан, сҿынасхеит.

Быжьрабыжьцәа адгьыл иаҵѡахаз азә иеиҵш, ухы-угәы еилазыҵсоз абааш ҭзамцкәа рҿаҳаҿымтра сагәылаланы снеиуан. Акызаҵәык сыҵсы иаҵшәмаз ашьамҭлаҳәкәа сышьамызт, сышьҭахь снапкәа ҿаҳәамызт. Сышьҭахь игылаз аǩарули сареи ҳашьтыбжьқәа ракәын, амыткәма бжьы еиҵш, аѡҭзамцк ргәарабжьара ибжьыѡуаз.

Ари амѡа ушьта сыхәмаҵәак реиҵш издыруан. Сыблақәа хѡаны соуушьтыргьы, акәариал еиҵш, Қаҵәбаииа, «сахьинатуаз» акабинет аҿы сааиуан. Уаха хынтәын Қаҵәбаииа ситаауазижьтеи.

Амѡа сахьыкәыз, ѡаҵхьа иҿыцза ситаасгәалашәеит, Қаҵәбаииеи сареи аҵыхәтәантәи ҳаиҵәажәара аан ҳахьаангылаз. Иаасгәаласыршәеит, ускан, сындәылҵымҭазы инасхьигзаз иажәакәагьы. Сгәы аасырхаҵан, иареи сареи уахатәи ҳаиҵылара сеазыǩасҵеит. Сара игәѡарамкәа издыруан уахатәи аҿахәҿыхраҿы, жәохәѡык «атроцкистцәа» суаажәлар рытира сақәшаҳатхап ҳәа дышгәыгуаз. Сара уи азҵаара ыкәсххьан. Уи азҵаара сызбахьан, стапанча анеибамгаз ауха инаркны. Убри ауха, зыҵсы шаǩьо ҳахьатә кәасқьа аҭзамц инкыдшаǩьалаз саҳәшьа мыжда сажәа лыстахьан, уаҳа схы згәагьырц сыҿшазысымкуаз. Ушьта арахәыц ǩаҵшь аҵыхәа кны,

слахьынҵа сахьагоз сацын.

Қаҵәбаиия икабинет ашә аартны снысԝналеит. Уи избаҵ-исаҳаҵ астол дахатәан. Сшааибазҵәкьа, дԝагылан, шьаҿак астол даахыҵит.

– Утәа, уабацо, ҷьушьҭ! – сҳәан, саргьы сызқәымгәыҷуаз анызба, иааҷьашьашәа сажәа саагәылахеит.

– Аус усуп, аламыс ламысуп! Аихазгылара аҵсуаа аханатә аахысгьы ирыман, иахьагьы ирымоуп. Егъоумҳәан, саргьы аҵсуа ишьоуп исылоу! – иҳәан, сахьтәашаз аӄәардә инапы наӄәикын, итыҵ аҿы днатәеит.

«Ашьаза-гәаза уҷрыԝрааит, уара аҵсуарас иулоу аҳа!» – абас сгәы иаатысҳәаан, ашышьыҳәа снатәеит. Иуауаза ашә илагылаз сӄарул иахь дынхьаҵшын, уца ҳәа аанарго, ихы наиӄьеит. Егъыгьы, иажәа ԝбамтәкәа дындәылзааны дҵеит. Акыраамҭа ҿымҭзакәа ҳаидтәалан. Иара астол акы ыӄәихуан, акы ыӄәиҵон. Ашьтахь цқьа иеаайртынчын, асахҭан еиӄәаҵәа зҭасаз, дзыӄәтәаз идес ӄәардә ибга нкыдҵаны даатәеит.

– Нас, Мӄанба, уаҳа исоуҳәарҵ, иуҭахузеи? – иҳәан, акы иасҳәарҵаз сиҳәан саазшәа, ҿааиҭит.

– Сара ҳәатә сымазам! – сҳәеит, иааихҵәаны.

– Ишҵа, уара! Иахьатәи амыш ага дузза уахьтәаз, иеезиз акгьы узымызбазеи? – иҳәеит, иеаарӄьырсианзаны.

– Сҭаацәа рхабар ҳәа егьсыздырам. Сахьыргаз еилкааны, азәы дсышьҭаланы даазаргьы, сара сахь даармышьҭгәышьазар акәхап. Абри акзаҵәык ауп уажәазы хьаасгьы, хәыцыртасгьы исымоу! – сҳәеит, гәаартыла.

– Уара, Мӄанба, ухы иагума? Уҭаацәа роума, уара, абыржәыцәкьа хьаас иумоу?! Уҭаацәа рызхәыцха узҭада! – иҳәан, ишызбоз иблақәа ажьаза нхиҵеит.

– Сеидроу, сара стәала схы еилагам ҷьысшьоит! – исҳәарц истахыз, самхаҵәгьахан, сажәа абжара аӄны саннеи, саангылеит.

– Иазхоуп ушьҭа, алдым еимдара, Мӄанба. Уаҳатыр

ахьынзазбаз иазхоуп. Иҳәа, атроцкистцәа ҳауҭоу, иҳаумҭоу? – иҳәан, иаалырԥьаны аԥама ццышә снаҫаиргылт.

– Сара, ишәасымҳәац, егьсызшәаҳәазом! – сҳәеит, сеаарҭынчзаны.

– Иарбану, уара, абзиара знымаало абзамыԥә, иҳауҳәахьоу? – иҳәеит Қацәбаииа днеицрашәан.

– Ажәа ҩынтә иуҳәар афҩы амоуп. Исҳәахьеит, жәохәҩык «атроцкистцәа» ҳәа шәызҫу, сара азәы заҵәыкгьы дсыздырзом. Ус акәым, харада ахара рыдҵаны, ҫааҳәыра злармоуша рымзызқәа, шәкәы-бгьышәыла еиқәыршәаны, рзы ахьымааҩуа идәықәҵа шәҳәеит. Уи аҩыза ауаҫеимышхара сара исылшом ҳәа шәасҳәахьеит, сымҩашьозар! – сҳәеит, ушьҭа уи аҫахәҫыхҩы изыблара сышзалымҵуаз дырны.

– Угәыргьаҵәа ауп, ажәохәҩыкгьы, шҳауҭо. Макьана ухасбжьы улымҳа иарҳаны, улакыҵа амцабз ыҵдмырддыҵ акәымзар! – илаҵш насылаирԥацеит, маха-маха сааимимхыр моу имамкәа.

Уажәрааназа дкәымшәышәза, ацәаҵәашь еиҵш, унаҵәа иакәуршоз ауаҩы, уажәы аҳәагыла дазнеиртә, иҵсахы ҩеин, иблақәа ҭыҵны ихагәҭа инықәтәеит. Ушьҭа саргьы агәра згеит, сыргәыбзыгреи схы ашьышьреи рыҫҳәара шҵаз. Игәҩарамкәа агәра згеит, Қацә-баииагьы, егьа ԥаиҵаргьы ҫа сырҳәашьа шиымамыз.

– Слакыҵа амцабз ыцырдыдра акәзар ус хадас иԥоу, уи шәа шәзы, зегь реиҳа имариазоу усуп, – сҳәеит, зынза сыбжьы ныҵазаны.

– Угәнаҳа саҵамларҵ азы, даҫазнык сузҵаауеит. Атроцкистцәа ақыҭа ирылганы иҳауҭоу, иҳаумҭоу, Ҳараз Ҭемраз-иҵа Мқанба? – иҳәан, ашырҳәа дҩагылан, ибгазарақәа кны даасҫагылеит.

– Бзанқыҭ инхо, итроцкистцәоу ҳәа сара азәгьы дсыздырам. Шәара ижәдыруазар урҭ зустцәоу, ишәырбаандаҩ, иҭашәк, иҭшәыжь, шәа шәрықәиҭуп!-

сҳәеит.

– Убырҭ ажәоха҃ык атроцкистцәа рацхьа игылоу уара ухаҭа-цсаҭа уоуп, уара алаҳәа еиқәацәа! – иҳәан, сгәыссеанзамкәа, ишьхәа дыкәгьыжьааны дыссҽасит. – У҃ызцәа рашәа, ацсым҃а ылукааит, уара жәлар раҕацәа рханы идыртәо, ацсах҃ы! Агәнаҳа уара аҵыныш иузҭода, аха гәнаҳа умазар, ухәда иахымзааит ухала-уцсала. Акарул! – иҳәан, дышзахәоз дыҳәҳәеит, Қацәбаииа, акнопка ақәыҷәгәарацәкьагьы ихашҭны.

Акарул ихи ишьапи еилацсо ашә иеаа҃онаижьын, ишәақь ихы иланкьаны, иеааириашаны даагылт.

– Сыла даумырбан, иҳацахьы!.. – иҳәеит ицси-ицси еихьымзо.

Абахҭаҷы сшааигаз анеилыскаа, акамера сны҃онацаны, ашә агәақьҳәа ианаакыдикшала ауп. ҂ацхьа аҵшьҭзамцк насыдыҳәҳәалан, раахацыцқәа снарыбжьакны ҷеаасыддыргәгәалеит. Акыраамҭа, скамера агәҭацәкьа амба шьака еицш сгылан. Ицхаза слацыкәшәа иныкәхәхәаз ашьа, снацәкьарақәа рыла иаасрыцкьеит.

Абыржәыцәкьа зегьы-зегьы аасхашҭын, амцеицш инасыцралаз, харада-барада Қацәбаииа сымышпара баны дахьысҷасыз акәын. Сыжәлантә ахьынза-назаазоз, иага аахшәахк иакәзаргьы, азәы илаба идымхалацызт. Ушьҭа усгьы, уаҳа ицыскаууааз, мышкы сиит, мышкы сыпсуан, абри зеызҭиз ацуа цәикәабаашәа иказ илабамҭа сыдырхаланы, еибгала сышцахынҳәи? Снапы ҷаҳәамызт, сшьапы ҷаҳәамызт, дкәакәаса астол дзахасымцазеи сҳәан, абри цсрак еицш ихьаазгеит. Аха егьсымчымызт акынтә, ҳаҭоу ицәа иҭазара, сцәа иҭагзаны саатәеит. «Иудыруазеи, адунеиажә ауаргьала иануп, иахьа икоу уацәы икам, мышкызны, ишыдыдуа ақәа амукәа, имбааua имцсуа сшьагьы, цьара аурҭа соур», – абарҭ ааидысхәыцлеит ацыхәтәаны, хәчыкгьы сыпсы згазшәагьы збеит.

Ацых ахьнеихьаз сыздырамызт. Ссаати, смакеи, сцьакәа хәычы иныдкыланы, заа исымырххьан. Схала схы

сызшомызт, зегьы-зегьы лахьынцан. Сеиси-еисиуа, снеин, сиарҭа снылатәеит. Сыблақәа акакаҷ рыцашәон. Уахала, иауазар, уаҵәтәи сҵеиҵш сазымхәыцырц сызбеит.

Акыраамҭа зҵәыҵәы ф◌ы ҭыц снамҭоз сиарҭа мыждақәагьы срышьцылахьан. Ауа◌ы рыцха аҳаиуан да◌ызоуп, дгәакыр, дызнымшәо егьыкамзаап. Сшеилаҳәаз, иҵьхәархахьаз схыза цыграҵс насыкәсыҳәҳәан, атуан цә◌абжьа саҵаҵшуа, сгәы ◌арханы снықәиеит.

◌аха-◌ымш цуан, лаҵәааихьшь ҟасымҵеижьҭеи. Абыржәы изулак исҳәалак, шәымҭақәак ирыдамхаргьы, хәычык нхысцәаап ҳәа сгәы ианаатаскуаз, аҳаҷаҳәа Арушьан даасгәалашәеит. ◌азны еиҵш акәымкәа, абыржәы еиҳагьы даарыцхасшьан, ихҭыс мышқәа схаҧаны сеиҭаеналасыҵсеит.

…Арушьани Залаҭбеии аҵыхәтәантәи реицәажәара аахыс мзы наҟьак цхьан.

Уахык Залаҭбеи, абжьаацны еиҵш, иусура аҟынтәи дааит, аха Арушьан иибахьаз иакәзамкәа, Залаҭбеи иаб дышьны ихәда дахшьызшәа, илахь еиқәын.

– Уаха аредакциаҿы аҷаҵшьара уқәшәазар, узҭаби уареи шәзеицымлеит, уи акәхап угәалаҟарагьы рацәак изееим? – иҳәан, Арушьан, Залаҭбеи дизгәдуны дааихыхәмарит.

Залаҭбеи Арушьан ииҳәаз аҭак ҟамҵазакәан, акыраамҭа ихы ларкәны дыштәаз, ҳамҭак ашьҭахь, абас ҧааиҭит:

– Арушьан, угәы иалымсын, аха сара даеа уадак ахь смиасыр ҟамлеит! – иҳәеит, ихы зыхиркьо-егьиуа ҳәа, уаҳа акы мҳәазакәа.

Арушьан игәы иҭамкәа, ихы иҭамкәа, иаалыркьаны Залаҭбеи еиҳәаз дааицанарҧәгәан, ҳамҭак иахиҳәаара изымдыруа, дтәаны дихәаҵшуан.

– Ауаҭах ҧыцкәа урҭазар, имзакәа исоуҳәар, иудсымныхәаларыз, изысцәузозеи! – иҳәеит Арушьан.

– Уара ухәмаруеит, аха сара сыхәмарзом. Ауаҭах ҧыцкәа шысмоузгьы удыруеит, аха узашьҭоузеи, асамаркәыл

сылухуеит! – иҳәеит Залатбеи, иеыргәаашәа.

– Ауатах ҽыцкәа умоузар, ара уахьыкоу азәыр угәы нирхама? Уажә иаалыркьаны, ахәаз уцалазшәа, хәышыкәса ҳахьеицыԥназ ауада удәылцны уцоит, аха уи мзызс иамоузеи? – иҳәан, иеаархьшәашәаны дцааит Арушьан.

– Акымзарак. Ара сыздәылцуа, сгәы акы алсит-егьит ҳәа акәзам. Саб иашьа ица, ишудыруа, убри азәзацәык иоуп шәаҵьҳәаԥыс ҳәа исзынханы икоу. Убри сынтәа Баҭым ахәҳахәтратә техникум далган даанит. Иаргьы макьана дкәыцшзоуп. Сылацш ахьыназо, сааигәа дыказар стахуп. Суҳәоит, гәалсыс икоумцарц. Исзуухьоу здыруеит, саргьы цынцала азы зжәрым. Иудыруазеи саргьы сахьуцылара, – иҳәан, Залатбеи иеааиркәата-цсатеит.

– Ибзиоуп, Залатбеи, ухы азеиҵышақә, уара ишутаху. Даеаҵьара уԥналозаргьы, уашьагьы уаргьы анцәа шәеихимбаанит. Уеизгьы-уеизгьы, Патархәыцака уцом, ара ақалақь аҽы укоуп, ҵьарак хыбрак атцака аус еицаауеит, уахи-ени ҳаибабоит. Зчеиҵьыкеи зхартеи еилоу, акыкахш зыбжьоу, еихыраазалаз ирԥызцәоуп. Уареи сареи еишьара ҳаибаргартә акынза ҳаизааигәахахьоу ҵьысшьоит. Уахьыказаалакгьы сшузыразу удыруазаанит! – иҳәеит Арушьангьы гәыкалацәкьа.

Залатбеи идәылцра, Арушьан чмазарак еицш ихигеит. «Уимоу, мызкы уԥны гәыцхәык аанҵасра дыканы дцаргьы, акыраамта уԥны ухы узыԥнакуам, уишьцылоит. Ари уажәы, шықәсык акәым, ԥышықәса ракәым, хәышықәса дуззак уадак ҳаицыԥнан, ҳаишьцылеит, ҳаизааигәахеит, иҽабагәахынцәеит!» – ҳәа игәы неизыбыллон Арушьан.

Убри дара зыԥназ ауадагьы, Арушьан иаб дзаазххьаз ртынхак итәын. Иара аԥны зтәыз, иабтынха ашка даниасуаз, абри ауадаҽы Арушьан дтеиԥын, иара изынхашәа икан.

Шықәсы наҟьак, Арушьан Залатбеи идәылцра хьааигон.

Уимоу, аус ахьеицыруазгьы, Залатбеи абжьаацны дшибахьаз еицш акәымкәа, зынза иказшьа ицсахызшәа ибо далагеит. Ажәакала, дшицәыхь-шәашәахаз аргама ибон. Арушьан, абри, ҽымтзакәа гәырҩа дус иоуит, Иахьирхалакгьы, изқәицара издырамызт. Иара ихы акы авибомызт. Залатбеи изын, Арушьан ицәа изаган. Ус-ус абри иҽаиршьцылеит Арушьан.

Залатбеии Арушьани еицырцижьтеи шықәсык аацуаны еицш, Арушьан цхәыс дааигеит. Ачараҽы Залатбеи ҩыза гәакьак ишихәтаз еицш дымҩахыцит. Убри ашьтахь, аҩыцьагьы реизыказаашьа еиха аҵсы цха алалеит. Ус, хәычы-хәычы анкьеицшцәкьа, ҩаҵхьа амц рхеибамырцрааua иаакалеит.

Ушьта Арушьани Залатбеии есыены аҩны-адәны – иааибамбар рзычхауамызт. Аха Арушьан, зегьы акакәын изеилкааuамызт, Залатбеи раҵхьа дзырхьшәашәаз, игәы иалсыз. Убри, зегьы акоуп, уарла-шәарла дназхәыцлон.

Знык амра азы ианаазаалалак, инаркны, цьара азәык-ҩыцьак хәылбыехала наплакқәак рҽы аус зуқәоз шьоукы ракәымзар, хатеита иарауахык ала, амшын инхыртәхәалазшәа, ақалақь ууаза, абыржәымзар-абыржәы адгьылцысра иазыцшызшәа иаашьхныҵсылон. Дасу зегьы рыҩнқәа рҽы итәан. Уажәы-ушьтан, цхыбжьон, мамзаргьы, ашарккамтаз аҵсцәаха иааира иазыцшын.

Арушьан ихалазаҵәык иуада хәыч аҵшьтзамцк рхаҵыцқәа данаарыбжьахалак, уажәрааuза аусурахь ихы ахигозаргьы, уажәы ихы ихәыцыртаха исуан. Дрызхәыцуан иабду инаиркны, иара ихата икынза иааи-цанакуаз абицарақәа зегьы. Дрызхәыцуан, игәа-лаиршәон, иахьа иара иҽаркша, дзырцхашьаша, ианармыжьша, рыцхарак, хәымгарак, иажәракьны ибла инхыркылаша акы изынрыжьу, изынырмыжьу хәа. Убырт иабицарақәа рхыцхырта инаркны, иара ихата икынза,

дасу дызнысыз рыцстазаара амҩа, ашьжьтәи азазеицш ишыцкьаз агәра анигалак, аҵанза иҵсы неивганы, игәы ааиртынчуан. Аха егьырт, есуаха изга-иаазга ҳәа акы изымдыруа, гәрыз-шашәаз, зшәахшәа ақалақь иналабоз иҩызцәа данаарызхәыцлак, ихы агарта имоуа, иуада дааҩнахон.

«Ҳагоу, алабазаҵә еицш ихала адәы дыкәхааит», – иҳәон Арушьан зны даалкьаны. Иара ихала ибжьы даарҿыхон. Ихәыцракәа даарылҵуан. Ихала заҵәык инеиқәыхьшәашәахьаз иеихатә цечка дшадтәалоу ангәеиталак, иоуразоуроу днеилыхьшәашәаауан.

«Зышьтамта цкьаны, здунеи зыцсахыз ауаҩы, ахратахь цьанат шьапыла дцоит!» – иҳәон зны-зынла Арушьан, игәалакарагьы аасеихон. «Амала, абарт уаа гәартак ақалақь иалыргахьоу, акы рхаразамкәаҵәкьа итаркрызма? Ибзиоуп, хҩыкгьы ирхараз, хҩыкгьы, аха абарт зегьы ажәлар ираҕаҵәазма?» – абас еицш иказ азцаарақәа дааргәылахон. Азхыцра иалахаз аҵыс иаҵәеицш, цсҿыхгас атәыцҵәкьа дназытрысуан, аха уи атәыц акыха иамразакәа, ҩаҵхьа аҵәқәырцақәа неихыхәашон.

Ҿыц иднагалаз ицҳәыс хәычгьы, мышкымзар-мышкы, уаҩцас ила-иҿы аахтны дзылмаҵәажәазацызт. Есым-шааира азаз иахатәазшәа акәын, ргәы штынчмыз. Арушьан ибон, ицҳәыс ҿылтуамызт, аха ҩныцкала агәырҩа ду шлымаз. Иара иахьа иибоз, иаҳауаз ауаҕеимышхаракәа ртәы, иааганы ицшәма излаҳәомызт. Иара ибон-иаҳауан, иҿымтра лара лзы ишыхьантараз, аха уаҳа даса мҩак имамызт.

«Ҳгәы каҳмыжьып. Жәлар рзы икало ҳаргьы анцәа ҳалыхәдоумтәын», – иҳәалон Арушьан, ицшәма зынза ҿымтзакәа, агәырҩа дахәаҿзошәа анибалак. Убыскан, ччаҵшькгьы мчыла инеиҿиршон. Уи лара лзыҳәан, ахәра ргьага амылҳам илзаҩызан, лгәы ааикәнаҳәалон. Егьа лҳәаргьы, Арушьан аҩны данықаз, еиҳа лхы-лгәы ҭынчын.

Адунеи ааҳәра иалагаргьы, ааҧкылара, аиҧәырхара, иара Арушьан илшарашәа лбон. Амала, лыцшәма дындәылтцны усура данцалак нахыс, уаха хәлбыеханза лара лзыҳәан мышмыхәлан. Деибганы уаха дгәарлозу, дгәарымлозу лыздырамызт. Иҩобахаз, лыбаҩ лтәымызт, аарла дыҟан. Уи лара дагьаргәырҧьон, дагьацәшәон. Инеидылхәыцлоз рацәан. Аха, есиҟалтцалакгьы лгәырҩа Арушьан итцалкырц далагон. Зынза лгәыграқәа рцыхәтәы ах ианалагылозгьы, илынлырцшуамызт. «Иара игәырҩа иара изхоит, саргьы изизацыстцарызеи?» – абас лгәаца интҳәааны, егьҟам-лазазшәа ихәда данахалакьлозгьы ыҟан. Ажәакала, азәи-азәи ргәы еибарҧәгәон.

Адгьыл агәыр цынца налаурккьакьар, геи-шьхеи зегьы неимацәап угәахәрын, убас дгьыли-жәҩани саашьак иазыцшызшәа акәын, еиҧәшәы-еиҧәцаласа ишеихапатаз.

Меышак аҽны Арушьан ицҳәыс даашьтыхны Бзанқытҟа дцеит. Иаби иаб иашьцәеи уҳәа, Адаужра ыҧәырҧтәааны иахьынхоз аҳабла иара изыҳәан шацәартәартан. Анцәа иадгьыл аҟәырчаха, адунеи ахи-ацыхәеи аҽы цьаракыр икаршәзар, Адаужра ахәоуп ҳәа ицхьазон Арушьан. Анцәа иесцәыш инацыршәаны, абри алакә хәы аҽы иныҧәшәаз адгьыл, иара изыҳәан ныхаҧәран. Заҟантә дазхәыцхьааз, абри ахәы Адаужра ахәы захьзыз. Аха азәгьы издырамызт.

Арушьан, аҳаскьын иацәа кашьшьы, ишьалта гәабанха ишьтаз амзырхаҽы днықәианы, игәы аҩада иаарханы, илацш ааихмырсыгьзакәа, цта цахашк зхыршәламыз ажәҩан зымшын агәы цамцамра дшацацшуаз, аенышьыбжьон есцәак налцхан, иааиҽацхон. Ибла неихаҟәысыр, убри иесцәахә еицш, ажәҩан иналыггаз ицәызыр ҳәа дшәаны, илацш накәшаҟьон.

«Иудыруазеи, Адаужра ахәаҽы мышкызны даук дыҟазаргьы. Азы шыцәаз ианиба: «Иа анцәа, суҳәоит, саргьы уара уеицш, зегь сымчны ажәҩан ахь схоугаларц»

ҳәа злыцха ҳаура даниашьапк, иҿаҳәатәы ааҟалан, иаразнак, ажәҩан ахь дыцрызар. Убри аамҭазы, итынчза аиҩхаа итаианы ицәаз арҩашгьы аҿеаҳәа аҿынанахазар. Инцәаханы ажәҩан ахь ицрыз адау ихәы акәзар зқьышықәсала ҳара ҳахьынхо? Иудыруазеи, уҟан иара адау, зегь реиҳа иааигәаз, бзиа иибоз Мқанбак ҳамҭас изынижьзар абри адгьыл? – Убри Амқанба иакәзар, абарҭ зегьы ҳазхылцыз? – абас лакә-хәыц дхәыцуан Арушьан ашьацра дылаианы, аимхәыц сиццш жәҩангәы иаҵаршәыз ашаеҵәа дахьахәаҵшуаз.

Ихәычра мышқәа зегьы ахьихигаз, дахькаҳаз, дахьгылаз, дахьыччаз, дахьцәуаз, аҭыцқәа зегьы уажәгьы мшаенеицш, ҏеааицамкзакәа, ишыкац иҟан, ишыцшзац ицшзан. Арушьан есымша рыхьатә кәасқьа ашьтахьтәи ауадаҿы ашьталара бзиа ибон. Ихәычра инаркны, идура аҟынза, изынханы иҟаз, ахьа агәаҵшь иалхыз аҭәы сихасеи, ауадақәа рхы инаркны, рцыхәа аҟынза, цьара иааицымшьзакәа, атуан иацкьаз ахьатә лампақәа рыфҩои абыржәыгьы имҩашьахуа, ихәычра игәаларшәо, ихааза ицынҵа аатнашышьаауан.

Икьаҟьаза иаартыз аҵенҵьыр иаалаххуан, ицстаҵагаха, инеиҿашәшәоз, рыцаҟа арҩаш итыцрааны иҩхашәалоз аухатәи аацынтәи аҵшалас. Ибыбышза ишәтны, аҵенҵьыр ахышә зыкенылазыцсоз, аҩны ашьтахь игылаз ашымҳагьы, ахышәтқәа ацхарпа афҩы рылышәшәон.

Ацых агәы шеиҩнашахьазгьы, нырцә-аарцә сихызҳәаалоз аҵарақәа рашәабжь, алакә цхыз сиццш дырҩышьны дрыман.

Арушьан Акәантәи даацыцхьаза, иаабжьамыжьзакәа, есуаха жәҩахырла ашлақәа ирҳәоз алакәқәа дрыҿҳәаран. Шә-цхык сихала-сихытцыргьы, акәастхарамца дыеҳәатәаны, дмыццакзакәа, ажәабжь зҳәоз атаҳмада дизызырҩуан.

Имшазоз ацых шышьылаҳа, бжьыда-шьтада икаииы имҩасуан. Ахьаца мҿы акәастхарамца сиҿашуан. Амцабз

иахибаҳәоз ацыцхьқәа цыххаа, «еиҿарца-еиҿарца, жәаҩа еиҿарца» ҳәа амца иахакнаҳаз архнышьна иакәцәишон. Ахәштаара ахаҿы ирыцхны ахац икнаҳан ажьцаа цыцашха. Агаз қәыргыларта иқәгылаз агаз цәашьы, ахәда ныхшәа-аахшәо, еилаҳанто амацурта иҩонажьыз алҩа аарла иалубаауан. Аҳамамтра аганахь, акара-акараҳәа абжьы гон, ацыхгьы аҵсы штоу узырдыруаз арцу. Уарлашәарла, ацых атынчра цхьаҳәо «ашшыхәа» адәахьынтәи иааҩуан асы зыҩуаз аҵша абжьы.

Алакә иҳәон ашла. Нырцә-аарцә итәан, зыцсахара нақәганы, уи алакә иазызырҩуаз агәылацәа. Шәымтак иналагзаны, алакә иазызырҩуаз ауаа днарызхәыцуан Арушьан. Дрыцашьыцуан, кәарацашьа ззымдырзо, зыцстазаарақ акада даҿакы ыкоуп ҳәа иқамыз, акәтаҵъ цымҿзакәа ибылгьоз цьызшьоз, ҟыба-зыба згымыз адунеиажә ахәда, цьара рыцхарак ыкәлахьеит ҳәа згәы иаанамгоз, ауаа цкьақәа, ауаа разқәа дахьрыхәацшуаз.

...Ауха ацых наскьаганы ишьталаз Арушьан ашьыжь амра ныкәҳҷон еицш даацшит. Уи аухагьы, ашьтахьтәи ауадаҿы дышьтан. Згәы ҿыгьны, зхала ихәмаруаз амаалыкъ иеицш, атзывара икыдыхәмарлон, аценцьыр ахышә инкылыххаз ашьыжьтәи амырхәага, Арушьан изгәамтазакәа, иқьышә аччацшь ныкәххит.

«Схәыҷны абри акаруат аҿы санышьтазгьы, аа, абасцәкьа акәын усҟангьы абни амырхәага, атзамц ишкыдхәмарлоз. Уи аахыс абри схәыҷра ауадаҿы акымзарак аҿамцсахзеит. Мшаены ишызбаз еицш икоуп иахьагьы, арахь сара схахәы ашлацкәа идрысхьеит!» – ҳәа игәы интиҳәаан, азшәах еицш инышьтабаз ихәыҷра асахьақәа, мацәыс еимкьарак иналагзаны ибла иныцижьын, дҩагылеит.

Арушьан «Агылҩа» ҳәа хыс измаз, исатиратә поема далымгацызт. Уи апоема дахьцалакгьы ипартфел итацаны иныкәигон. Абыржәы, ашьыжьтәи ақытеи,

игәбылра зегьы зыдҳәалаз иаб иаштеи, иааикәыршаны Адаужра ахәы тазыҳәҳәоз, акәтаҧь агәы рыкәшәрааua, еилагылаз ашәацыцьаци изцәырыргаз хтысҟәак рсахьақәа рымтцәыжәоа дныщаркын, истол днадтәалеит.

Арушьан иан Мадина илдыруан, зныk иара астол данадтәала, уи дыоуеит акәын иаанагоз. Уеизгьы-уеизгьы, ида цсыхәа змам, уск даҽанамкуазар, дицырхагахомызт.

Амра жәхьан еицш иохашылааназа Арушьан дыоуан. Иаартыз аценцьыр ащшалас ианааднаца ауп, Арушьан дыштәанхалацәаз анидыр. Лассы Акәака амоа дыкәымлар ихәомызт акынтә, икьаадкәа ипартфел интеицан, даадәылщит.

– Уан дыцсааит, атлареицш уамацазеитеи, нан! Дышьман, амлагьы уцситеи! Ҳагеита, ҳбыстагьы таблит! – лҳәан, ан рыцҳа лажәа разкәа лычкәын икәа-имагра инталҳәеит.

– Уажәыщәкьа, ди! – иҳәан, Арушьангьы амацуртахь дналбааит. Иан абыста нанылцан, ашәырҟәыч цыбра мацараха инарзагәылалцеит. Мызкахьы зныk ада, зда имбоз, ҳәызбала ицырҟазшәа, ипашәза, акамбашь харцәы асаанкәа инарнылцеит. Икырбычҳахьаз ацха аоымаа иаатылхын, асаранцькәа неихыршьшьаны, инарымцалыргылеит.

«Ууаоа акәтаҧь анцьыланы илҿоуцаргьы, ан лҳак узшәазом!» – иҳәон Арушьан, ақалакь аҿы иан игәы данаацалалак. Иагьа ичҳаргьы, мчыбжьык ахи-ацыхәеи рыла, иан дааимбар игәы иауамызт. Дауан уахык иадамзаргьы, итаацәа днарылацшны, адыроаены, иан лгәы иманы, оацхьа Акәака дхынҳәуан. Иахьагьы, ицшәма иан лҿы дааныжьны, ашьыбжьышьтахь, деикәаҳәа-еикәацса амоа дныкәырцеит.

...Арушьан Акәа амашьына данаакәц ишеилашәшәра-еилалашәшәхьан. Шьыжьы аахыс ицәа-ижьы ихыцон, уажәы-уажәы, дрыхьтшьызшәа игәы зызарак нталон. Уи

анцәа дызлахеицоз ала, иагьааицәымыцхан, изқәицара изымдыруа, лассы аҩнынза сызнеинда ҳәа дауан.

Уажәааны, ақалақь аҿы аулицақәа сибакәеибаха, уаҩпсы дырнукаауамызт. Индырцәаз адоуцәа раҳтынрақәа реицш, ақалақь кказа итацәын. «Иахатәи ацых азы азәыр дыргамашь?» – ааигәахәын, ихәыцрақәеи иареи шеиҿыхоз, иуадаҿы днеит. Зехьынцьара тынчран. Иаразнак, ишә авараҿы икнаҳаз аҧошьта дынтацшит, аха итацәын. Зны-зынла, иҩны ашә аҿы иҩны иавцарцалоз ақьаадгьы, уажәы акгьы ыказамызт. Иацы ашә наркны дшындәылцыз иқан. Убри аахыс азәгьы дышидымцаалацыз агәра игеит. Ашьшьыҳәа ашә ааиртын, данааҩнала, иахеижьтеи ақыта ҳауа еизҩыда иарчачатхьаз ауаҩы, ихьанҭыцьза, ицәыцсны, ашә-гәашә зхаркыз аҳауа кәыкы неиҿаҳаит. Азныказы, ицсы имхарацәахеит. Ихы ахьигара анимоу, уи акыр иахәозшәа, алашара наиркит. Иуада ауразоуроу зегьы илацш нахьигзеит. Рацхьаза атзамц икыдгылаз ашәкәқәа ҿыцбарах ибазшәа, акакала зегьы днарыхәацшит. Иззакәу иаргьы изымдырзо, уажәы абарт ашәкәқәа днарыхзызаait.

Аа, абар, абар, абыржәыцәкьа, ахааназы, уаҳа еибамбо днарцыртрашәа даакалеит. Ҩацхьа, изеилымкаауаз цәанырра хьантак даамеханакын, аттаҳәа ицәа-ижьы неихыбзаait.

Иуада днықоналан, ачанах матәақәа инадыркны, аҩн иааҩназ зегьы илацш нархьигзан, ацыхәтәан, атзамц аҿы икнаҳаз иани иаби рпатрет днахәацшит. Урт еибгаеизҩыда, уажәы Адаужра ахәаҿы, ани зҿаҳәатәы каланы ажәҩан ахь ицрыз ирзынижьыз адау иадгьыл аҿы, ргәы каршәны инхон-инцуан. Иаҳәшьцәеи, иашьа зацәы Махази, иара ихатагьы днарылацаны, иахьа уажәрааназа лакьакьа рымамкәа, аныҳәаҩ ихы рыдиныҳәалартә еицш, злыцха ҳаура анцәа ду дырзылыцханы дыкан.

Арушьан анцәа дхеицон. Убри акынтә, цьара,

аҧстазараҽы дааманшәаламхашәа дҟаларгьы, иразреи инҧәахәи дрыҟәгәыҷуан.

Илаҧш иани иаби рпатрҭ иааҟәиган, дышнеиуаз, аѳҵзык реиҧшьырҭаҽы ичыхә маҷараха, ашьамхы мпахышьы акәыршаны икнаҳаз, аныха чаҧа асахьа днахәаҧшит. Иаб Еҟәыҧ ицәашьы ххаза иаркны, анҧәа даниашьапкуаз еиҧш, ашьшьыҳәа днашьамхышлан, адунеи рыцҳарас иҟаз зегьы дырцәихьчарц дамҷаматанеиит, аҽыкәаҳа еиҧш игьыжьы-еишьылза изхагылаз аныхачаҧа.

«Изакәызеи, уеизгьы-уеизгьы, абыржә иаалырҟьаны абри аныха самҷаныҳәартә еиҧш сгәы аҭыц иҭазмыргыло, сызмыртынчуа, сшьара сыҟәызҟьаз?» – абас даахәыцит Арушьан. Аха уаҧәы еикәымк ицеиҧшзар, иааицәыласуаз зегьы хыдазтәуаз, зегь зылшоз, зегь ирхылаҧшуаз аныхахә дахьаматанеиуаз игәы ааргәгәан, иеааиртынчит.

Аҧенцьыр акыдыршәыла даахан, адәахьы днаҧшит. Иааилалашәшәуан. Уажәрааныа зыбжьы имаҳауаз амашьынакәагьы, рыбжьы ҷарыҷатәаза, ақалақь ахәыажьы қақаза иааиладыргылеит.

«Абыржәааны акәын, Залатбеи аредакциа аҟынтәи даныхынҳәуаз!» – игәаҧа инҭиҳәаан, игәы хьаауа днаизхәыцит. «Иудыруазеи даақәларгьы, хымыш ҷуеит ҳаибамбеижьҭеи. Ианхәа лыҧсы ҭазар дауеит», – ихы ааиргәыҷын, Адаужра ахәы аҟынтәи данаауаз, иан илҭаз арҭмаҟ ааигәалашәеит. Днеин, арҭмаҟ аҟәардә иахьыкәиҧаз иаартны дынҭаҧшит. Ҽыц ҽыхра, иѳеежьккараза, ҭаҷкәымк-ҭаҷкәымк иакараз амыргәыл тамақәеи, алаҳашқәеи, алаҳарѳеи, аҧьаҧцьыхәеи еикәаҳәаеикәаҧса иҭан. Литрак азна ажьаҷь уаткагьы ҭагылан.

«Залатбеи абарҭ иҽаҧахәы рылазар, абыржәы ашә даалагылоит!» – ҳәа ааихәыцын, ашә ахь днаҧшит, аха азәгьы ихабар ыкамызт. Агәылаҧәа рыцгәы еиқәаҧәа заҧәык акәын иҟәазза ашәхымс илатәаз.

Арушьан иҽи-инапи зык рыкәитәан, ишьапқәа зырцхак

инзааиргылеит. Ихы-игәы ихеиршҭырц иҭахын, аха игәаҵа инҭаҳаз цәалашәарак дарҭынчуамызт.

Аҵых ушьҭа акыр ишныкҩалахьазгьы, ашьҭаларахь ихы мырхакәа, аҭзывара иадгылаз истол цыркьыц даахан, иқьаадқәа неиҵрышәшәаны ипоема днадтәалеит. Амарда иаҫахазшәа иҵызы-ҕызуа, харантәи иааѡуаз амашьына абжьы заҵәык акәын уи аухатәи аҵых аҭынчра еилазгоз.

Арушьан изгәамҭазеит, астол днадтәалеижьҭеи шаҟа аамҭа ҵыз. Ихы ихьуа ианалага ауп, изымычҳакәа, иоура-зоуроу дханҫаны дызлаҵсаз ифырхаҵәа рыхҭысҟәа данаарылҵ. Аҭаҭын лѡа, амҵәышә аҩәарҩәал алакноуҳартә, ицсырмаҷгаха иуада иѡначын. Иѡыга истол иныкәиршәын, даныѡагыла, ишьапҟәа даанырымкылазт, дҵан, агәараҳәа адашьма днықәҳаит. Изгәамҭазакәа идысыз ишьапҟәа иҵыцсаан, амҫеицш иҵагылан. Днеиха-ѡеихеит, аха данзымгыла, иҫынеиҵыхны адашьма днықәиан, ибжьы ахьынзаҵоз ихҵаны аччара дшаҫыз, агәаҟь-агәаҟьҳәа шьоукы ашә иасит. Иҟалап, урҭ раҵхьаҵәкьа ицегь ирмаҷны иасзаргьы, аха иччабжь иалыѡны ашә асбжьы анимаҳа, иаарыҷәгәаны иасит.

Игәы иҭамкәа, ихы иҭамкәа, аҵхыбжьон абас ашә ианас, ҫеик, ишазҳәамыз идырын:

– Шәарбанҟәоу, уа ашә иасуа? – иҳәан, агылара иҫазымккәа, адашьмаҫы дшышьҭаз, ибжьы наиргеит.

– Ашә аарты, ашә! Ҳазуст҃ҟәоу нас ҳаубап! – рҳәан, ѡыцьаҟа инеицырҳәеит.

Арушьан ииулак дѡагылан, ашә ааиртит. Иааѡналт хѡык. Раҵхьа игылаз аурыла егьырҭ аѡыцьа дреиҳан, макинтош цәышк ишәын. Ишлиапа ҵраал хәаҵштәала, аҵарда илахь аҟынза иларҟәны ихан. Егьырҭ, еиҳа шәагаала хысҳәаҫҟәак ракәын. Урҭгьы ашлиапаҟәа рхан. Асахҭан палта кьаҫҟәа ршәын. Аҟаитан иаҵәа зхыз агалифеи еиқәаҟәа рышьан.

– Шәаҳзаазгазеи аҵхыбжьон? – иҳәеит Арушьан,

ииазцаз, изустцәаз ееила ишидыруазгьы.

– Арушьан Ахсалба уара уоума? – дцааит аԥхьа игылаз, аҭзамц икыдыз аныхахә дахәаԥшуа.

– Ааи, сара соуп! – иҳәеит Арушьан.

– Иаарласны уеибыҭ, уҳаццароуп! – рҳәеит.

– Ааи, аха сабажәго? – дцааит Арушьан.

– Уабаагои умбои, Америкаҟа цәажәара уаагоит. Уабаагахуеи абна, амилициацәа рҟынза унеиуеит, урбар рҭахуп! – рҳәеит азәи-азәи аҳәаха рибамто.

– Бзиоуп, аха сара сжурналиступ, амилициацәа рҿы усс исымоузеи? – иҳәеит Арушьан.

– Усс иумоу, дара уаҟа иуарҳәоит! – иҳәеит, раԥхьа игылаз ахылԥа цраал зхаз.

– Ус акәзар, саҭашәымцан, маҭәа цхақәак-егьик, ак шьҭысхқәап...

– Иарбан маҭәа цхақәоу иуҭаху? Уцыхәа былуама? Насгьы Сибра уҟоу ԥьушьома? – абна унеиуеит, уаахынҳәуеит! – иҳәеит, ишьҭаҭачашәа, згьыч хылԥа зхаԥаны аԥыхәтәаншәа игылаз.

– Ишьахәуп нас, ма спалта шьҭысхып, – иҳәан, ипалта ахьknaхаз ашҟа иҿынеихеит.

– Уара, абна унеины уааиуеит, шәымҭақәак рыѽныцкала, иабауҭаху упалтажә рххо! – анырҳәа, иԥхын блуза шкәакәа шишәыз, ауада ашә ныцарцаны, дрыманы ицеит.

Ушьҭа ашьхарахьгьы иаацәылашон.

36

Адәахьы аԥықь-аԥықьхәа ахысбыжьқәа анга, сызлашыѽкны сызлаз Арушьан ихҭыс мышқәа сыхәрабажьрабаны саарылԥит.

Сыблахаԥ шеилагьыжьуаз, сѽагылан, ани сарҕьарахьтәи аҭзамц аҿы, еихаԥла иҭазыз ахышә сынкылыԥшит. Абахҭа

ахылаԥшԥа ракәхарын, хԥык азәы деимакы-еиҿакны дрыманы ишааиуаз сылаԥш нарыҟәшәеит.

«Дыбналазҭгьы, анҭ ақәыцьмаҟәа иеигзо иҟазма, иеихсны дыршьит. Абрахь, ԥьара дганы, тышак дҭарыжьуазар акәхап!» – ҟасҷеит.

Дара шызбоз, азәы ишьаҷәа хаххала дрыманы, абахҭа аганахь инавазит. Дызшьыз шәара шәоуп ҳәа уаԥәы ирыҟәҷуеып, ма иахьурхәып, закәыхи! Урҭ знык иззыгьашкыз, аа, абыржәы еимакы-еиҿакны инаргоз иеиԥш, иҳарҭа-сырҭа умбо, анышә даԥԥартәуеит, уи азыҳәан рыхгьы хәыцласак налшәом.

Ашамҭазы ауп, абри арыцҳара сыбла ианабаз. Уи ауха усгьы саузыцәахуаз, ауаԥытәыԥса иуаҷеимшхара амышқәа сыпрылаз, ушьҭа ашара егьагмызт.

Сбахҭа иҿаз аихатәышә ашәақьтҟьареиԥш абжьы еиҵаагахит. Адгьыл неиԥкьаны, быжьрабыжьцәа ԥьаҳаным аԥа стыцхәрахазшәа збеит. Аха ари сзышьцылахьаз сбахҭа ашә шакәыз схаҿы ианаазга, сшәарагьы иаразнак иасыхҟьан, сеааиқәыскит.

Абахҭа ашә иаалагылеит ԥыцьа.

– Мқанба, уҳаԥыс! – рҳәан, инеихашәы-еиҵашәы, амба шьаҟақәа реиԥш, ашә иаалагылт.

Икасҷагәышьоз, уажәы избазма, маҟа зыкәзамкәа исшәыз сыблуз шшаза раԥхьа снагылан, сҷынасхеит. Аха сахьцоз ахьакәыз анысзымдыр, саабжьажьан, саахьаԥшны снарыхәаԥшит.

– Уарҷьарахь, уарҷьарахь! – иҳәан, руазәк ишәақь ашьхәа сармарахьтәи сыжәԥашәаҟьа инадирҷәҷәалеит. Арҷьарахь акәзар, арҷьарахь ауп сҳәан, сааԥәин, арҷьарахьтәи агәарабжьара сыбжьаланы сҷынасхеит.

Уаха сзаԥцаны сызгоз аԥыцьагьы, абыржәы ада исымбацызт. Насгьы уажә сызларгоз амԥала азәгьы симгацызт. Уигьы аасгәамԥхазеит. Қаԥәбаииа сахьинатуаз ахь, есымша уи аблаԥа сызлеигоз армарахьтәи агәарабжьара

ала акәын. Уажәы арҭьарахь ала сдәықәыргалеит.

Раԥхьа, Қаԥәбаииа ишҟа сган саазгоз, дгаза бзамыҟәын. Уахьынеиҿаԥшуазгьы, иреиԥәа-иреиҳа ак уазымхәазоз ихы-иҿы, зкәара иахыԥаз алуажә еиԥш, ицоызааза, мхәыц-ча ҩардаԥ дук иакәын. Арҭ уажәы зшәаԥьқәа аԥсаҧәа рхарсны, исываҕәгәа инеиуаз, рлакыԥаҧәагьы арацәа kәaҟәа ыԥатәазшәа, иԥыршәааны, рлаҟтаҧәа ҭархәылакны, оумагаҧәак ракәын.

«Урҭ, Цәыббыл ицаԥәа реиԥш, еиҩырго егьыҟам, зегьы еиԥшуп», – сгәы иаатысхәааит, аҩҭзамцк срыбжьаргәгәа сахьнаргоз. Аха иуҭаху ҳәала, сара абарҭ аҟарулԥәа сгәамцхаԥәкьеит. Уимоу, раԥхьаза аблаҩа ҿахәҿыхра санигоз ааста, уажәы еиҳа сгәы ҭынчмызт.

Зынза схы анысхәцыртахаза, уахык еибамгаз ахызаԥә аасгәалашәеит. «Сара жәантә аԥсра сеазыҟасцахьеит, иԥсны ибзахаз сиҩызоуп. Убри ашьҭахь сзыԥәшәо, сызцәыцхашьо ҳәа егьсымазам!» – абарҭ ажәаҟәагьы гәырҕәгәагас, инасыццаны, сгәырҩаҟәа зегьы наҟ инасхысцарԥ салагон. Абыржәыгьы, сзыҟәшәо сзымдыруа, аԥсырҭа сахьазнеиуаз, зынза схы-сгәы анеилаԥсаза убри иҭымкьаз ахызаԥә анаасгәаласыршәа, ишызбоз, даеа мыч ҷыдак сылалазшәа збеит. Сеаасырҕәгәан, снықәашәагьы инацыспеит.

– Уарҕьарахь ухаԥәи, абаандаҩы! – иҳәан, саазгоз руазәы ибжьы насхьигзеит.

– Ух! Арҕьеи армеи уажәыгьы иузеилымкаазаԥи, уара аҳаиуан?! –иҳәан, днасыҟәххит. – Абрахь, абрахь! – алашьцарахь днасыгәтасит.

Ула аԥәыршы ҭакызар акы убарҭамызт, убас илашьцан. Аԥыхәтәаншәа, нахьхьиза, цәашьык абла ҭааза атҳамԥ икыдыршәылаз снахьыԥшит. Убри алашара сыблаҟәа инархыскылан, сышиашаз, схы ақәкны сцон. Аа, абыржәыцәкьа, абри алашьцара насыцабганы сылтышахәаша сцарашәа сгәы иснатон, убриакара, еихызгоз сшьаҿаҟәа рыгәра згомызт.

Сгәысеанзамкәа шәык ҳнадгылеит. Аха аѡналара сзымгәаҕуа, саатгылеит. Убри аамтазы, руазәк сацхьака дааиасын, дшәацы-рҳацуа, ашә амаа кны даахеит. Аҫҫа ѡахган, иааиртит.

– Еихга, еихга! Ашә шаатыз узгәамтазои? – иҳәан, ѡацхьа ишәакь ашьхәа насыдирҕәҕәалеит. Ашәхымс сынхыцит, аха даҫа ашәыкгьы аасҫагылеит. Сыцсы санакәцш, ушьта ицыскааузеи сҳәан, есымша исцырхагаз сацсуареи, сыламыси, сыцхашьареи нак саарҟәацын, ашә снагәтасит. Иаразнак атра интҟьан, ахәараҳәа нак инкыдҳалеит. Абасцәкьа, уналакьысаанза, арыцкьеицш иаацкьап ҳәа сыкамызт акынтә, маҷкгьы иаасцәымыцхеит.

– Уаханы зынза иҫухыруеи! – днасыкәкааит сышьтахь игылаз.

– Цас икасымцеит, исцәымашәырхеит! – сҳәеит, саатгылан.

– Атроцкист цсцәеирымга! – иҳәеит урыс бызшәала.

Сара ҿырмаҳа касцагәышьеит. Ус касымцаргьы исылшагәышьооз. Ѳ-қәыцьмак срыбжьагылан. Ссаасырцьацьоит ҳәа салагар, инасгәыдцаны сыршьуан. Дыѡоны дҳацәцарц даналага, уаҳа цсыхәа ҳмоуит рҳәозар акәхарын, ирҳәаша рмоур ҳәа ушәозма.

Ауада срыманы иныѡналеит. Сыблақәа нытыркәыршәа, зехьынцьара сылацш нахьысыгзеит. Аха иахьа уажәрааза избахьаз, исаҳахьаз ҳәа егьыкамызт. Қацәбаиа икабинет аҫы икнаҳаз ахатацсата, атзы зегьы амехакны икнаҳан Сталин ипатрет. Егьырахьтәи аган аҫы, Сталин ипатретцәкьа иакарамзаргьы егьаагымхо, икыдын Зержински ипатретгьы. Ауада еихҳәа-еитҳәаҫы, фымца лампа затәык аркын. Абжьарак, доупс дахымызт, еиқәбаеиқәцсы ауахәамажә еицш иууаза игылан.

– Шәара ушьта шәдәылц! – ауада бжьык аа ѡныѡит, сгәысеанзамкәа. Уиакәхеит. Саазгаз иаразнак, ашә насхаркны индәылцны ицеит. Сара садырсызшәа,

саанхеит. Саанацш-аацшит, зыбжьы зыргаз азәыр дызбозар ҳәа, аха уаҳа умҵсит, ладагьы-ҩадагьы азәгьы дыҟамызт. Иаасцәымыҷхеит. Абарҭ зегьы зызҳәаз сзеилымкааша, анышәаза еицш, излачза аҭынчра иаасхаҳаз сшалагылаз:

– Уа, бзиала уаабеит! – иҳәан, азәы алакә аҟны еицш, аҭзамц даалцын, ауада агәҭа игылаз астол ашҟа иҵааихеит.

Сара исҳәараны иҟааз, сымаха-шьаха кыдгәыхаа сахьгылаз, баша, акы аанамгазо, схы аасырцысит.

Иааҩналаз ауаҩы, арцыс быбрацә дук иакәын. Еихыхеицыхк, ицынца агәы ырхәаны, цшрацәгьа ҿаҟәарак.

– Уахьааз ахьакәу удыруама, аҩыза? – иҳәеит, гәырҷьаҿҳәаша ситозшәа даалкьаны.

– Сыздырам, – сҳәеит.

– Ара, апси абзеи ахьеилдырго тыцуп! – иҳәеит. – Арантәи, мариала ицахьоу ҳәа азәгьы дысгәалашәом. Ажәакала, уажәы уара уцыхәтәажәа саҳар стахуп. Амала, уаахыргәыҷ-ҿыргәыҷшәа, рыцҳарак умыхьааит, сара Қацәбаииа сакәзам. Арахь ууанамгар акәын. Уанаанагахгьы, ухы уҭахызар, ацыхәтәантәи азцаара иусто аҭак ҟаца. Мамзар, иахьатәи амш шара уаҵьал алаҳәахоит, абри удыруазааит! – иҳәеит, иеиқәацәара, еиқәацәара нацицан.

– Зҭак ҟасымцац азцаара ҿыц арбанхари? – сҳәеит. Змахәарқәа змышьхәылц аҟынза ицхьашышьааз, зынза иблақәа цааиршәшәалан, дааины даасыдгылеит.

– Сара шьоукы-шьоук реицш ургәыҷха сымазам. Уара уҩызцәа, ицегь, анахь исыцшуп. Иҳәа ирласны, анҭ ицәахны иумоу, иахьа уажәрааза ихоушшаауа, уқыҭа атроцкистцәа ажәохәҩык цәыругоу ицәырумгоу? – иҳәан, ицштәы ыреицакзаны даасҿацшит.

– Сара аҿахәҿыхҩы иасҳәахьеит, сқытаҿы атроцкистцәа ҳәа азәгьы дшысзымдыруа. – сҳәеит.

– Цьаҳаным тыцхәрас анцәа иуитаait, уара алацшь

аԥынҵа икылҟьаз! – иҳәан, итаҷкәым еиларшәны, ишилшоз схаԥламҳәа шыҟаз дыкшеит. Сыхдырра сцәызуама сҳәартә сыблахаԥ неилагьыжьын, сцаны, абааш атзамԥ снадҳалеит. Ашырҳәа днасхаххын, сыхәдаԥәа санкны саашьтихит. Нас иаацсахны, иҿааибитан, сгәышԥлымҳа шыҟаз дыԥасит. Убригьы азмырхакәа, инапы агасеҭ зымҭаз ала, ҩаԥхьа, слымҳашьаҭа шыҟаз дыкшеит. Аҟәада шынасҫыкьасаз збеит аҟароуп, уаҳа акымзарак сгәалашәом. Сара исыздырам, сахькаҳаз, сышкаҳаз, заҟа аамта адашьма сыцәжьыз. Атцыхәтәан, аҫырҳәа азы хышәашәа анысҫарҟьа, аарла сыблақәа аахыстит. Схахәы санкны даасыхан, саашьтыхны атзамԥ снадиргылт.

– Уаҳа уиламкьысын! – иҳәеит сыварахышәа азәы. Ашьеи азы-цси сҫыкәкәа сахьгылаз, аарла сылаԥш неихьысыгзеит, «Уаҳа уиламкьысын» ҳәа срыцҳазшьаз ауаҩы. Аха сыла акатҫиԥш инхаҳалаз салԥшны, дызустаз, исахьахәраз-егьиз ҳәа азәгьы дысзеилымкааит. Аҩыцьагьы сыԥагылан, атзамԥ иадгылаз ацәартаҭәы снықәрыжьит. Ҩаԥхьа иаасыкәлашьцан, сыхдырра еитасцәызит. Аха рацәак мырԥыкәа сыблақәа аахыстит. Сыблуз ахәда еита снаникын, дсыханы адиван снықәиртәеит арҳәацәаҩы.

– Унасыԥ даԥшәмахеит ари иааҳахтыгәлаз, иахьала усымпыԥамԥсырԥ уҟазаарын. Аха уабанзазцари, уаԥәгьы ара снапаҟны ууанагоит, иудыруаз. Даҽа уахыки-ҽнаки, агәтахәыцра азин уитҫеит, уара аҩыстаа ԥсы шухоу изымдыруазар акәхап уи! – иҳәеит иблақәа ҭыԥны ицо.

Ахы иацытҟьаз аҳәагыла иацрырҟьаз азә иеиԥш, сыԥсымкәа-сыбзамкәа сахьтәаз, сыбла даахгылеит: «Уаҳа уиламкьысын», – ҳәа зыбжьы саҳаз ауаҩы. Аарла сагьихәаԥшит, аха сыблақәа ашьа рхылахьан, ихы-иҫеы гәныскылартә сзыҟамлеит. Дызустхарыдашь? Дызуста сара срыцҳазшьарыз абраҟа, сызгәыблыз

исымадаз? Икалап уи еижьагазаргьы, сыршәа-сыргәыбзыԥшәа, уаԥәы сазааргарԥ агәыԥра рымазар». Иқәсԥеит-иқәс-хит, аха абри мра-шәахәа зҭамԥхоз абахҭа еиԥаԥәыԥҵә аҿы исыԥхрааузаз ҳәа азәгьы схахьы дысзаагомызт.

Адырра анриҭаз ҳәа сызгәамҭазакәа, аддыҳәа ашә иаалаххит, анҭ саазгаз ашьыԥьагьы.

– Ирласны сыла даԥырыжәга абри амыԥрах хша! Ҳаи, уаргьы-саргьханда, даеа ҳамҭак дааҳақәымшәар иаууаз уигьы. Дабаашналоз уҳәарауазеи, сукәыхшеит! – иԥсахы цыжәжәон.

Дызуста убри зызбахә умоу сҳәап ҳәагьы инақәскит, аха изымгәаҧит. Иара, ижьышуаз ақәыԥьмеиԥш иҿтыхны, имахәарқәа цхьашьшьаа алеи-шеира даҿын.

«Ари, уашытәышоса дрыцхазымшьо, рҳәаԥәашыс дры-мазар акәхап», – ҳәа, аасхәыцын, шоагыларԥ сеыназыскит, аха шаԥхьа адиван снылаҳаит.

– Дыкәжәга, уара, ала цсы еиԥш дыкәшьны! Иашәа ԥшь-шьапык шәыԥалааит! – иҳәан, ишилшоз дыҳәҳәеит арҳәаԥәашы.

Ашьыԥьагьы алаапкқәа реиԥш инасхаххын, сакзамшәа сыкәшьуа срыманы, рҿынархеит.

...Ашара адәы иныкәлахьан еиԥш сааԥшит. Скаруаҭ аиха сылсын, скәыкәылқәа, амца рыцраланы ибылуан. Акәтаҧ шаҟәа еиԥш схы схыԥны ицон. Схы-сҿы смаԥәа ахьнадыскылалакгьы, амҿеиԥш инеицралон. Саргьа бла акымзарак амбо инеимашәаны ичхьан. Сҧәа стаҟәыбасаны, сҿы еилымго аԥспка иеиԥш сышьҭан. Ахы инаркны, сзыкәшәаз зегьы шаԥхьа сышьҭрақәланы, акы аабжьамыжьзакәа еиҭаасгәаласыршәеит. Ани змахәар цхьашьшьаа аԥсҧәаҳа иеиԥш исхагылаз ауашо ижьыфашо дҧәаҭарзызагаха, аҧәымԥ жьакҧа еиԥш сыблақәа дрыхгылан.

«Уаҳа уиламкьысын!» – ҳәа, абжьы слымҳа иаатасит.

Убыскан убырҭ аҩажәак игәыҷырҭа заҵәха, ергьаҵсергьҳәа сыҵсы ахаҵ нарҿаскит. «Ааи, уанаҵьалбеит узустада ишыҵсыша здыруа, анҵәа дызманы, сыҵсра иахҭыгәлаз?!» – абри сгәы инҭасҳәан, снеизыҵшит, аха, еиҭасҳәахуеит исахьахәра сзышьҭымкааит. «Дызуст-харыдашь? Иудыруазеи, ҵсыхәа шамам, сшыршьҵәкьо, сынхыҟәргылазаны агәра сдыргар, нас дара ирҭаху зегьы сыларыгзара ҵьыршьозар? Маҧ, маҧ, сара ушьҭа ҵсык сызлаиеиҷуа ҳәа акгьы ыҟазам. Иаарҭаху ҟарҵааит. Маха-маха сеиҿырхуазаргьы, сара суаажәлар сҭизом» ҳәа ирҿыҵзаны, ҩаҵхьа абас аасхәыҵит. Аха зегьы акоуп, гәыҷрак, акәыбры гәамҵ еиҵш иаасыҵрымшәазакәа исхагьыжьуан. «Дызустада уск ангьы, иахатәи аҵых арҳәаҵәаҩы сизмыршьыз ауаҩы? Иудыруазеи Ҭедоре иакәзаргьы? Убри азәзаҵәык хәычзак иадамзаргьы срыцхаишьозшәа збон. Уи сҳәеит ҳәа, Ҭедоре Сангулашвили сара дабаскартхәу, дсуам дыстынхам». Абарҭ азҵаара гәыҵҵәагақәа сыҵрыҵуамызт. Аха сахьынкыдхәыҵлозаалакгьы, рҭак сзыкаҵомызт. Аҵыхәтәан, аҵсыз азы зҵабаз еиҵш, акәара ҩашра саалахан, ахәыцраҵәкьагьы сылымшо, иҟәарамҿахьаз смахәарқәа насываҳаит. Сыҟәиан ус, уара қәшәиҩы-ҵашәиҩы думазар дшыҟәиара. Уаҳа, хыхь – ажәҩан, ҵаҟа – адгьыл, инеиҭаскуеи, сзыкәгәыҷуеи ҳәа егьсымамызт. Схы-сыҵсала, зегьы-зегьы сымхын.

Амш ахьнеихьаз, иныкәырҵшшәа изласдыруаз абни, снаҩсшәа аҭзамҵ иамаз ахышә икылҵхоз амра ашәахәа заҵәык акәын. Шьыбжь анаахыҳәҳәоз, амра ашәахәақәа, ахышә злаҭазыз аихаҵқәа инаркылыххны, хаара маҵәкьыск рыҵамкәа, ишәазызо сбахҭа ауада иааҩнаҵхон. Аха макьана шьыбжьаара акрагзар акәхарын, скамера хҵәышааза, аҵс исахьа нылкааны, аҭзамҵқәа азҵсы кыдыжжыла, аҵша ҵәыҵәы алышәшәо игылан.

Сызблак усгьы еимашәаны ичхьан, ушьҭа акымзарак амбозаргьы сыздырамызт. Егьи, макьана алашара збоз, сарма бла аҭзамц инкыдыцшаало ишааиуаз, сбахҭа аихатәышә иҵаз иадчацалаз ацалакьа инадгылт. Убри ацалакьа ҳәа сызҵу ахәыцәыргыларҭа иамаз ахышә, акәукәуҳәа иааҵыжын, азәы имахәар ахәы қамсаза иаакылирҳәҳәеит. Сшыцшуаз, аҩныцкала, ахәыцәыргыларҭа аҭәыцәмакьа инапы нықәишьит. Ачанах қәыргыларҭа шыказ агәра анига, имахәар ҩаԥхьа нак инкылигеит. Дук мырҵыкәа, ԥьаз ԥьам цәҩабжьак, абни ахышә инкылирҳәҳәан, акыгәҳәа ахәыцәыргыларҭа иныцәиргылан, ахәараҳәа ахышә еиҭанкыдижьлеит. Аԥьам ихкьаны икаҭәаз азы, изыцәгылаз аҭәыцәмакьа инахьыкәкәаны, ԥака адашьма ақәҭәара иаҵын.

«Схәы ааугазар акәхап, ус ухәы уздыршәааит!» – сҳәагәышьеит, аха изоуҳәодаз, изаҳауадаз, сыбжьы харагьы изымцакәа, сзыдиалаз аҭзамц инадхәашалеит. Абас сышгәакуаз, сшыгәзасуаз, сгъазкызар акәхап, исызгәамҭазакәа, схьаацәа зегьы сдырҩышьын, ацәа сынҭаҳәахаа сагеит.

Сыхәраҷәа анцшша акәхап, уи аҳәа гәацәа зыҷраз арҳәацәаҩы инап ҭыпҟәа еиҳагьы исыхьуа иалагеит. Сгәакуан цхызла, аха ацәа сзалцуамызт. Ацыхәтәан, сыцсы зынза еивцахазо саналага акәхап, сыҷызбжьы сарҿыхеит. Анс-арс акәымкәа, абыржәыцәкьа иҧкьо акы сымазар, сеысшьыр ада моу сымамкәа, соуразоуроу скәыбаса сышьҭан. Рацхьа, зынза скаруаҭ сеысзакәымхуашәа збеит. Убыскан ауп, уажәрааназа ашәара захьзыз сцышца иқәымлацызгьы аҿынснардырыз. Аԥсра аиҳа, зра-ԥсра зқәымыз ахьымзг акәын сзыцәшәоз. «Аԥсра бзиа хәамазам» хәа сабду ииҳәалозгьы аасгәалашәеит. Иудыруазеи, уаха ишакәым иаасыгхацәкьаргьы, сызгәыблу сгәакьак дыказамкәа, аламуаа срылаԥсуан. Суасиаҭ засҳәацәкьозгьы сааигәа азәгьы дыкамызт. Убри акәын уажәы гәырҩасгьы исымаз.

Изулак сеиханы саакәтәеит. Арцәаа-арцәааҳәа слымҳакәа аҩбагьы насхыцит. «Ашәышьханхыц акәхааит, иааҩорада, инамҩааит!» – сҳәеит аарла. Гәыцгьртаси гәеиқәҳәалагаси исымаз, усгьы ани адәы сызлакәыцшуаз, адгьыл аҿы сшыҟаз сзырдыруаз ахышә ахь снацшит. Уажәрааанза хыц-ҩыц шәахәацқәак схышә инкылышәшәозгьы, уажәы еицхьбахьан.

«Ушьта амра ҭашәахьазар ҟалап!» – ҟасцан, сеихадақәа снапқәа нарынсырслан, изулак сҩагылеит. Смага-маго, акаруат ахы сыцырхырааны, атҳамц аҟынза снеин, схы ҩхаскылан, ахышә сынкылыцшит. Иацыжәацтәи ахәылцаз еицш, уахагьы, ацыхәтәантәи амра ашәахәа, ххьа ҟаитаншәа, ныркә-аарцә амшын агәы еиҩнахуан.

Амшын ацәқәырцақәа аҟәара ҿышьышьаауа агаҿа инанҭәалон. Есуажәааны, амза атәымта, ма амзаҿа иаццәырцуаз ахәылцыецәа амза атәыҩа иахаршәын.

Амшын инхышәшәаны, схышә кәыкәыбла хәычы иаалашәшәоз ацшалас сыцсы снаргон.

Акыраамта амшын агәы схыцшылон. Нахьхьиза, дгьыли-жәҩани рышьхәа ахьеивцалоз, хәылц шәацшь еилыбзаауа, мцабзцас ажәҩан акалт иацран.

«Зыцсы ыкәхаз иахьатәи амшгьы баша имиасит!» – абас сеиҭаахәыцын, ацанза саақәыцсычҳаит. Мышкы игәыргьо, мышкы ицәуо ҳацсуа жәлар рыцхақәа, еитаҳәашьак анцәа ишәитаааит! – сҳәан, сылахьи сыцьымшьи аасзатәеит.

Ахәылцазы абри абахта ҿахәеиқәацәа иакәшоз ахәылццыс, уарла-шәарла сылацш нахьысуан. Зыцсы ҭоу зегьы гәакрак-гәакрак рымоуп! Иудыруазеи уи ахәылццысгьы зыргәатеиуа. Издыруада «лашьцарамзар, лашарак абара анцәа иуатәеимшьааит» ҳәа, хыхь иқәтәоу анцәа ду дзақәшәиз? Абар, иламба-ҿамбаха, амцәыжәҩа цшандагақәа рыла алашьцара неиҩыхуа, ҩацхьа сацхьа аҿаакыннархалеит. Иара убри ахәылццыс зацәык акәын уаха зыцсы қәацоз ҳәа снахәацшуаз.

Убригьы шәымҭақәак рахь, знык ианаацәырҟьалак, цқьа абаха самразакәа, алашьцара агәы нкылҵәаны, иныҵашәкәа ицон.

Уажәы иаалырҟьаны, уахынла заҵәык ада лашарак знасыцхәырамыз ахәылҵцыс снаҵашьыцит. Уахынла акәзаргьы, иаашааанза, аҵых иара иатәын, амҵәыжәҩақәа ирыкәитын. Иахьаҭахыз ицон-иаауан. Аҵых уҳәаргьы, иара аагылазар изышьцылахьаз акәын. Аҵхи алашьцареи рыда уаҳа, даеа дунеик, даеа лашарак, даеа цшзарак ыкоуп ҳәа иҟамызт. Алашьцара акәын ахәылҵцыс злаиз, уи акәын иара цҭазаарасгьы иамаз. Убри алашьцара, иара атәала иалаччон, иалагәыргьон. Алашара заҵәык акәын, иара ҭартахәыс иамаз. Изакә насыцузеи ахәылҵцыс иамоу, лашьцарамзар акгьы ахьазымдыруа!

Саҵашьыцуан сара убри ахәылҵцыс, избанзар, сыла анаахт инасҫахәмарыз амра ашәахәа, амш-шара, аҵар рашәабжь, еихсыҵъра зыкәзамыз арҩашқәа рыбжьы, ашьыжьтәи азаза, адгьыл иныҵхахоз адәыкрынқәа – абарҭ зегьы уажәы сара гәыла-цсыла срылыхәдан. Иахьала, адунеи аҫы сызкәитыз ҳәа акымзарак сымамызт, зегьы-зегьы сымхын. Сыцсы заҵәык акәын макьаназы сызкәитыз, аха иара убригьы анбасыхдырҟьыцәаауеи ҳәа сыцшын.

Уажәрааанза сылаҵш аанызкылаз аҵыхәтәантәи амра ашәахәагьы, ахьтәы цҳаҵәры еицш, нырцә-аарцә, амшын ихыршәлазгьы, амра азы ианзаала, инхбала ицеит. Уажәрааанза аилашәшәымҭа иалцшны, арыдш хаҵыцқәа бырлашха исҫаччоз, ахьарчҳәа аҟәара инаҫахәашоз аҵәқәырц сса хьышьашқәагьы, ушьҭа рыччабжь заҵәык акәын исаҳауаз, абжьарак, рхаҵыц ҟәашқәа алашьцара иналазхьан.

Сгәы нызкылоз ҳәа, аихаҵ скылцшны, адәахьы збаха сазаз зегьы аҵх лаҳәа еиқәаҵәа иналахәаша ицеит. Икасцахуааз, соура-зоуроу смақьаха саргьы уи

ахышә саадхалеит.
Ауаҩы уаҵәы акнаҳарҭахь даннарго, дзыхдырԥьо, дзыхкнарҳаауа, ҵьара жәлар ирзеиҭьу ус дук дшаҟәдырзуа идыруазар, иҵстазаара дшалҵуа шидыруагьы, ҩныҵԥкала игәы ирҭынчуеит. Уи игәҩарамкәа идыруеит, иара дымҩасыргьы, ахаан азы зра-ҵсра аҟәымкәа, иуаажәлари иҵсадгьыли ргәаҿы ибаԥа ширгыло. Уи иҵсра ҵсроуп ҳәа ирзыҵхьазом, избанзар, мышкы диит, мышкы дыпсуеит, иуаҩреи иламыси дрыҟәзит, иуаажәлар уаҵәтәи рҿеиҵш дақәзит. Ишҵахьзҵатәу нас сара слахьынҵа? Хьзыда-ҵәада, акымзарак иалаҳәазамкәа, аҳәахәда еиҵш ибжьазыз, зеада абга иафаз сиҩызахеит.
Убырҭ ажәохәҩык, сара аргамаду схы зҟәысҵо сқыҵа уаа ирдыруама, дара рҵыхәала сара сыштахо? Маԥ, ирыздырзом, ирдыррангьы иԥамзар акәхап. Азәык-ҩыцьак сзыҟәшәаз арыцҳара зыхԥьаз рдыруазаргьы, уажәы убас еиҵш аамҭоуп, азә иаҳәара акәым, рыпсы иахдырзаауам. Уимоу, дара рхаҭақәа иахьырдыруагьы, ҭынч, гәырҩада изыцәазом. «Уажәы ауаҩы иҵсхаку аилкаара, адырра даара иуадаҩуп. Ҷкәына разык иакәыз ҵьаҳшьон ҳахьихәаҵшуаз, аха «арахә аҕрара адәахьы иԥоуп, ауаҩытәыҩса иҕрара иҩныҵԥка иԥоуп», – шырҳәо еиҵш, иудыруазеи, Ҳаразгьы дызлабзаз, дызлашаз! Ҵьара акы ивырбазар акәхап, акәымзар, ауаҩытәыҩса акы ихаразамкәаҵәкьа, абас деиқәырхха дҭаркрымызт», – абас шьоукы неиҿахәыҵхәыҵуа, сыпсырзы рҳәозар акәхап. Аха зегьы акоуп, аиаша ҵәахышьа амазам, ашәцацхак идуркыргьы, мышкы-ахамышк аҵыхәа, ҵьара ицәырымҵыр аузом. Убасԥан сара сыбаҩ ҵыҵәаха-хьазаргьы, зегьы акоуп, сыхьз ҵсра ақәлазом.
Ахышә садгъазкыланы сахьгылаз, абас, схәыцрақәа рхаҵыц сыҵлагаара иаҿын. Аха зегь акоуп, ҩынтә, игәаԥуа атзамц инкыдыххылахьаз саҳәшьа лынаур

сгәы канажьуамызт. Зегьы акакәын, егьа рыцхара сақәшәаргьы, зынза алакҭа аӄны снеиргьы, суахҭа макьана ишыхараз агәра ганы сыӄан. Убри акәын, зынза сымч сылзмыжьуазгьы. Гәыцрак насыцасны, сыцаӄәалара иаҿыз сшьапқәа саарыкәдыргылеит. Иззакәу сыздырам, саахьаԥшын, иаарццакны сбахҭа аԥшьҭзамцкгьы сылаԥш иаатцызгеит. Аха еиқәшәы амақьеицш ицаацсха игылан. Уаҳагьы даҿакы сазымхәыцкәа, ашьшьыхәа сиартаҿы сааин, акәалаа еицш, аӄәымг алыхәхәо аиха лабақәа ирыкәыршәыз сгәабан снықәиеит.

Аиаша уасҳәап, ушьҭа ах аҿы снеихьан. Иаасыз-цәырцуан убас шәымҭақәак, аԥстазаара ааста, аԥсра еиҳа ианыстаххоз. Аха уажәы, уигьы-уигьы акымзарак сазхәыцуамызт, слахьынца сеанрааланы, уаҵәтәи амыш исзаанагарызеи хәа, хәычы-хәычла зҿыцәаара иаҿыз сгәыцрақәа рхаԥ сыпсы аҿакны сыцшын.

Сыѳнапык неихәдхаршәны сгәы иныкәсцан, аҭатын лѳа иашәхьаз аҭуан сшаҵаԥшуаз, исызгәамҭазакәа сылацәа неихызѳеит. Аха уи рацәак нарха амоуит. Сызҭакыз абахҭа, игәаԥга ҿцәагаз бжьы цәгьак ныѳныѳит. Саатрысны саахьаԥшит. Ҳәынаԥ дук абга хцәышааза, сԥьаз чанах зыкәгылаз ацалаӄьа иқәтәан. Аԥьаз саан ахы ларханы, цаӄа адашьма иқәжьын. Аԥьам иантәалаз ицаацсхахьаз «счаурбагьы» ацалаӄьа иахьыкәкәаны цаӄа икатәоз, икьасо адашьма иқәын.

Аҳәынаԥ ашьшьыхәа иѳалбаан, адашьма иқәтәаз ази, аԥьымшь цәақәеи, картош хәаԥсаки инафѳы-аафѳын, сара зынзак сыпсы ҭоуп ҳәа сымцхьазазакәа, ашьеи-ашьеи неиқәтцо, имыццакзакәа, инкыдфѳыла-аакыдфѳыло, аԥыхәа атынханы, наӄ цьара, ахгәра хыжәжәара инцәыцаз ицеит.

Сара уажәгьы сиарҭа сыкәтәаны, абарҭ иӄалақәаз зегьы, цьашьа-лакәшьаны срыхәаԥшуан. Абри аҳәынаԥи аԥьаз саани убриаӄара сдыршәеит, схәахәа-

жьахәаны сшышьтазгьы, сыцсы санақәыцш, иреицәа-
иреиҳа ак смыхьзазшәа саакалеит.
«Ех, аџс рыцха, аџсы насыпда, зака уџааузеи!» – сҳәан,
сгәы атҳараҳәа итыцны ишцоз, ҩаџхьа сеынеицыхны,
скаруат мыжда снықәиеит.
Аҳы, убри инаркны ацәа захьзызгьы уаҳа сцышца
иқәымлеит. Ахагацәа реицш, сышҳазза, суада иҩнажьыз
атынчра еиқәаџәа азы-хшьах сшалаџшуаз, иацы
зны мҩабжара инсыжьыз Арушьан ихтыс мышқәа
ҿыцхҳараза ҩаџхьа сыбла иаахгылеит.
...Сдырбаандаҩыртәзаргьы, зеицш kамло егьыkам,
џьара зеилибамкаарақәак kалазар акәхап, сара схы
инаркны, сшьапаkынза сышиашоу, цәгьарак сгәы
иштам еилыркаар, уеизгьы-уеизгьы соурышьтуеит, ҳәа
агәра ганы дыkан Арушьан. Убас еицш иkаз игәыцра
еижьагақәа игәы еиқәҳәаланы дышрымаз, ҽнак,
аҿахәҿыхҩы иахь дыргеит. Ари ушьта цшьынтәын
Арушьан иҿахәы иҿырхуазиижьтеи.
Аҿахәҿыхҩы дызхатәац астол жәижәых дахатәан.
Арушьан есымша дахьтәалоз аkәардә дааханы
днатәеит. Аҿахәҿыхҩы Бақьлар Хурцилава, ҳамтак
ҿымтзакәа дтәан, нас Арушьан ихы наиқәикын:
– Аҩыза, Ахсалба, сара излазбо ала, уара алағырз еицш
уцкьоуп, ус аума? – иҳәеит Бақьлар.
– Ааи, усоуп схы шыздыруа, сара исзымдыруа
шәара даҽакы шәымдыруазар! – иҳәеит, Арушьан
иааргыцкшәа.
– Аҩыза, Ахсалба, 1937 шықәса маи мза ҩажәа руха,
асаат жәеиза рзыҳәан Сталин избахә ала иуҳәаз
ажәақәа, даара уеазукыр, иугәалауршәару? – иҳәан,
иҽааихарԥсны дцаait Бақьлар.
Арушьан, ус аламала ишәақәоз дреиуамызт, аха, абас
иаалырkьаны, игәы итамкәа, ихы итамкәа, Сталин
избахә ала аҿахәҿыхҩы азцаара иитиз, игәамцхазеит.
Аҿахәҿыхҩгьы иихәаз дназхәыцит, аха акымзарак игәа-

лампәеит.
– Сталин избахә ала сара бзиарамзар, ацәгьа аҳәара акәым, сыгәгьы иҭасымкыц! – иҳәеит Арушьан.
– Ус анакәха, сара иугәаласыршәар сылшоит, ууазыр◌оы! – иҳәан, иацхьа иқәыз ипапка цәиацәа ааиртын, қьаадқәак аагәылхны, иацхьа иныкәицан, аҧхьара дналагеит.
– Уара утәала, абри аамҭа еилацаҭашәа иҟоу ҳабакылнагари? – уара уоуп Ахсалба ас ицаауа.
– Сеидроу, сыздырам, – иҳәеит, азцаара зуҭаз.
– Мақьҭиагьы дазмырхакәа, иахьа Сандрагьы дыр-геит, – уҳәеит уара.
– Иаҳцеицшузеи нас уара утәала уаҵәтәи амшаз? – иҳәан, дуазцааит егьи.
– Абни уизцаа, убри иоуп жәлар ррыцҳара зыхәда иқәу, зегьы здыруа, зегь зылшо! – уҳәан, Сталин ипатрет унацәа нақәукит.
Егьи ҿимҭит.
– Исҳәаз мцума?
– Сара уара узлацәажәо сзеилкаауам, акымзарак сыздырам! – иҳәеит гәыкала.
– Иузымдыруазар, иахьарнахыс иудыруазааит. Абни ацаца ду иоуп, иахьа зҿаҳәатәы ҟало, – уҳәеит уара.
Егьи ҿимҭит.
– Адунеи аҿы зеицш ҟамло егьыҟазам. Абыржәы, Сталин ицаҵақәа ҷарҷаруа ҳаҵхьа дышкыду убоит. Адунеи зегьы дырныхақәыроуп. Мышкызны, абри иску Евангелие еицш ихы ладырхахыр. Ус иҟаларгьы ҟалоит, жәлар рҳақ атәы цәгьоуп, – уҳәеит уара. Егьи ажәакгьы имҳәазеит.
– Уара исҳәаз умаҳазеи? – уеиҭаиазцааит уара.
– Дабаҳцырхагоу уареи сареи? Ушьапы даҭрагылоума, сеидроу? – иҳәеит егьи.

– Ҳшьапы аҕрагылараҽы дыҟоума, иҳамаз иреиҧызиҵсы иеиҧахьеитеи! – арҧ уара уажәаҟәа роуп.
– Исыздырам.
– Уара насыҵ умоуп...
– Избан?
– Избан умбои, угәаҵәа жәпоуп.
– Усҵәкьоу?!
– Уара узыҟәтәоу амахә аҵкара иаҽуп, аха уара макьана иузгәамҧазаҵ.
– Изхуҳәааи?
– Изхысҳәаауазеи умбои, ҳҽахәы злаххәоз, ҳазлаѳуаз ҳлатын алфавит ааҳамырхын, қыртуа нбанла аѳра ҳаладыргеит. Уаҵәы ҳашколкәагьы адыркуазар акәхап. Абарҧ уара уажәаҟәа роуп, Ахсалба!
– Иҳалшозеи?
– Сара излазбо ала, уара хәычыкгьы ушәозаап.
– Имшәо агаза иоуп.
– Ҳаҕоу игага даҵәшәеит. Ичҳатәу ҳәа акы ыҟоуп, аха ичҳатәым ҳәагьы акы ыҟоуп.
Бақьлар даҵхьан даналга, иқьаадқәа неикәеиҵсан, апапка инагәылаҵаны, аҵахақәа неилеиршәит.
– Нас иахуҳәаауазеи ари аиҵәажәара, Ахсалба? – иҳәан, агәаҕ зныжжылоз ихы-иҽы мчыла ччаҵшь ҟьалак ныҟәиҵеит.
– Акымзарак.
– Ишҵа, акымзарак?! Арҧ уара уажәаҟәа ракәзами?
– Урҧ зегьы хытҳәааун.
– Хытҳәаазам, Ахсалба, арҧ уара уажәаҟәа рхаҭаҵсаҭақәаҵәкьа роуп, изоуҳәазгьы дыҟоуп.
– Сара азәымзар-азәгьы акымзарак иасымҳәазеит.
– Аа, ус аума?
– Убыс хаҭаҵәкьа ауп.
– Ишьахәуп нас ус акәзар! – иҳәан, истол аҵламҳәа

инацәа нақәирҧәҩеит. Ашырҳәа даақналеит, иаабациҳаҳац формала сибытаз ҷкәынак.
– Ашаҳат дыҟнагал! – иҳәеит, иаахәжәаны.
Иаақналаз ажәак мҳәазакәа, дныкәгьыжьаан дындәылҧит.
Шәымтакгьы мырҧыкәа Залатбеи иацхьа дыргыланы даақнеигалеит.
Арушьан иблахац неилагьыжьын, аҳәа ахы зыкәшәаз еиҧш дҟатҟьеит.
Арушьан ибла иабаз изхамҧо, дшанханы итыҧ даанхалеит. Дтәар, дзымтәо, дгылар, дзымгыло, ишьапкәа дырзнымкыло, ҳаҕеимышхара, ахҕәра дныкәкацеит. Ашьтахь, зныкыр, дыштәаз изгәамтазакәа, днеизкәыҷын, иҟәардә дныкәҳаит.
Залатбеи – ицхахә еихашәны, знымзар зны илахь неицыхны Арушьан иблакәа дзырхымцшылеит.
– Залатбеи, уааины стыҧ аҷы утәа! – иҳәан, Бақьлар иҟәардә ахь инапы наирххеит.
Залатбеи ажәак мҳәазакәа, дааин, аҷахәҷыхҟоы итыҧ аҷы днатәеит. Бақьлар дааиасын, нак-аак астол иадтәалаз Арушьани Залатбеии рыбжьара, астол инапкәа нықәкны даагылт.
Арушьан зынза ихеиҧар итахзамызт, Залатбеи ҧьара хәымгарак ицеигалеит ҳәа. Егьа абри ауаҩ ихы-игәы дтеиргьыжьызаргьы, дигәыҕьыщәкьап ҳәа игәы изаанаргомызт.
– Ари дудыруама, Залатбеи? – иҳәан, аҩыстаацәа наиқәыртәаны иблакәа наиқәиршакьеит Бақьлар.
Залатбеи ҿимҭит.
– Залатбеи, иудтәалоу дудыруама? – иҳәеит дырҩагь, еиҳа ибжьы наиқәырххшәа.
– Ааи, дыздыруеит! – иҳәеит, аарла ибжьы нҭикаан.
– Арушьан Ахсалба, уара дудыруама абри? – иҳәан, дҧаайт аҷахәҷыхҟоы.
– Дсымдыркәа, дышҧасымдыруеи! – иҳәеит Арушьан.

– Дудыруеит, аха дышцаудыруеи? – иҳәеит ҩаԥхьа днаиқәгәамҭын.
– Сылаԥәа анаахыст раԥхьа избаз сҩыза гәакьа иоуп! – иҳәеит Арушьан.
– Ус акәзар азамана! – иҳәан, абомбеицш апапка иагәылаԥаны имаз, Арушьан илахьынԥа згәылаҳәаз ақьаадқәа аагәылихын, егьырахьтәи астол аҳаҷы днатәеит.
– Ушьҭа ҽеишәа усзызырҩола, Залаҭбеи! – иҳәан, уажәрааныза Арушьан дзизаԥхьаз абгъыцқәа еиҭарҷыцны аԥхьара дналагеит.
Даԥхьон уи, аԥышәа змаз артист ҟазак иеицш, ажәаԥыцхьаза аԥәанырра ду аҭаԥаны. Еиҳарак, уеизгьы-уеизгьы Арушьан иҷы иқәшаҳаҭнатәып ҳәа дзықәгәыгуаз ажәа ҭынхақәа дрыԥасырбазаны акәын инҭыцкьааны ишиҳәоз. Аԥхьара даналга, ипкыш-пкышза, илаԥықәшәеи, ашша зықәчаԥаз ихахәда хызза аизыԥәарақәеи, иаарыбжьашыз агәаҟ цхзы, аҳәа агәаԥәеицш еиқәаԥәаза чабра цәыш цәашьык аатиган, ихахәда еихасыкә нылаиркәымпылит.
– Иахуҳәаауазеи сзыцхьаз, Залаҭбеи? – иҳәан, ихы наиқәикит.
Залаҭбеи ҷымҭзакәан, ихы ҭаарҟәрыланы дтәан. Ҳамҭакгьы аҭак дназыцшит, аха иагьанимҳәаза:
– Уара уоуп сзаԥәажәо, Залаҭбеи? Сынтәа маи мза ҩажәа ауха, асаат жәеиза рзыхәан, абра, уажәыцәкьа сзыцхьаз уҩыза Арушьан Ахсалбеи уареи аицәажәара шәымазма? – иеыртынчзаны ҷааитит Бақьлар.
– Ааи, иҳаман, – иҳәеит, Залаҭбеи.
– Уара унапы аума ари ашшыцхьыз иаԥаҩугьы? – Ааи.
– Сталин изыҳәан Арушьан Ахсалба иҳәеит ҳәа, абри ақьаад иануԥаз иашоума?
– Иашоуп!
– Ақыртуа нбани алатыни рԥыхәала иуҩызгьы

уақәшаҳатума?
– Ааи.
– Сталин абыржәы ицаца ԥарԥаруа, адунеи зегьы ныхахәырас дышрымоу, мышкызны, абри иску Евангелие еицш ихы ладырхахыр ҳәа Арушьан иуеиҳәама, Залатбеи?
Залатбеи ицсацара цәгьаханы, даахәаԥштәалахеит. Аҿахәҿыхѡы аграфинка азы итаз аԥәца интеитәан, Залатбеи инеииркит. Аха имжәзакәа ганха иныкәиргылеит.
– Иуеиҳәоу иуеимҳәоу, Залатбеи?
Арушьан егьаиҳәаргьы, ара ԥьара рыцхарак ыкоуп ҳәа акәын макьанагьы дышгәыԥуаз. Зынза, алакҭа аҟынза дынхыкәгылааныза, Залатбеи дшитиз илымҳаԥәкьа иаҳааныза, иблакәа ирхибаалааныза зыгәра имгоз, ушьҭа, ицka-ԥԥәаны, ицсы зҿеитԥоз иѡыза иара изыҳәан дшымаҳагьахаз, игәѡарамкәа еиликааит.
– Исеиҳәеит, исеиҳәеит, исеиҳәеит! – иҳәан, Залатбеи ибжьы ахьынзаԥоз дныѡныԥәааит.
– Залатбеи ииҳәо уаҳауама? – иҳәеит Бақьлар, Арушьан ихы наиқәкны.
– Аԥсхаԥсжьыфаѡгьы, амаҳагьагьы, изымбаз-змаҳаз еиҭазҳәазгьы, хыртәагак еицтыху аѡашәхак роуп. Ари аѡыза гәакьа ишьа ԥсыс изхоу, харада-барада зхаҿ шьала иртәырц иақәызкыз аԥсахѡы игәра ҳаґоу игеит. Акыкахши ашьеи еилазгаз ауаѡы, игәра ганы, арыцхара уаԥамлан аѡыза, аҿахәҿыхѡы! – иҳәеит Арушьан игәыԥжәара инмырԥшԥәакәан.
– Нас, арҭ уажәақәа уажәыгьы маԥ рԥәукуама? – иҳәан, ибызгәырқәа ѡеилеиргылеит Бақьлар.
– Маԥ рԥәыскуеит. Ари аѡыза амԥ ѡаца, ҳтыԥхәыск илыхшаз ламысдак иакәымзар, азәгьы ихы изаҭәашьом!
– иҳәеит Арушьан, иахьынзаилшоз иеырҭынчны.
– Залатбеи, Ахсалба амԥ ныха шаҳҿоуԥаз ирԥабыргырԥ даҿуп, уѡыза хазына, уара уҿы азы ҭатәаны утәоуп, уи

ииаанагозеи! – иҳәан днаиқәцәкьеит.
– Сара уаҳа ҳәатә сымамыз цьысшьеит. Избаз-исаҳаз зныспаз ақьаад снапы аҵаԥуп, – иҳәеит егъзымҳәазоз исаркьа блақәа ааирцәкәыншьан.
– Иарбан, уара аламысда, иубаз-иуаҳаз? – днеицрашәеит Арушьан.
Алақәа абаԥ рымцажьны ианеибадырфо еицш, Арушьангьы Залатбеигьы, Бақьлар ибыстахәуашәа, нак-нак инеичирчан, иара ицаца хыкацшьаа далаччо ганха дтәаны дрыхәацшуан.
Залатбеи, икаларын, ушьта ԥнытқкала, ииакаицаз зегьы шыцсахрацәкьаз идырзаргьы. Икаларын, иԥнытқка, игәатцахь, цьара, иламыс тып инамтозаргьы, мцадамҿыда дбылуазаргьы, аха ушьта уаҳа хьатцшьа ыкамызт. Амца қьоуқьад агәтатцәкьа иалашәаз ацарцалыкь еицш, имцәыжәԥақәа акыдблаара иаҿын. Анахь днаҳәыргьы – дбылуан, арахь дааҳәыргьы – дбылуан. Атцыхәтәан, рацхьа дызламԥахыцыз амԥа данымцырц иақәикит.
– Уи уара ҿеила иудыруеит, нас ԥынтә изысурҳәозеи? – иҳәеит Залатбеи.
– Сара акымзарак сыздырзом, аха издырзозаргьы даҿазнык убла цхамшьақәа рыла унасҿацшны, слымҳа ишаҳауа исоуҳәар стахуп. Истахуп сыблала еитазбар, слымҳала еитасаҳар, аргамаду ушыбзаз ушыцсыз.
– Убри ауха, аредакциа акынтәи ҳааин, уаххьа ыфаны ҳанааилатәа, ауп Сталин изын иуҳәаз ануҳәаз! – иҳәан, ахы инаркны, иааидыруаз зегьы астол иныкәиҳәацәеит.
Арушьан абыржәыцәкьа иааигәалашәеит аҳақьым имахәар тырхәарааны, Залатбеи изыхәан ашьа анилырхуазтәи ашәымта еимкьара. Арушьан игәалашәеит, Залатбеи ахәшәтәырта дытганы данааигоз, зака дгәыргьоз. Игәалашәеит, шеишыкәсеи, иара Залатбеи илымкаа уаххьак, мамзаргьы, шьыжьхьак ихы шахимцхьалацыз. Игәалашәеит Арушьан

ақытаҿы, иаб иҩоны данааигалак, иан аҩоыцьагьы, аҩеишьцәа реиҷш, ршьапқәа неилаҷсаны, иартак аҿы ишеицышьталҷоз.
«Шәеишьцәоуп, шәеиқәлацәоуп, нан! Шәгәы анцәа еихимыршәааит!» – лҳәеит уахык аҩоыцьагьы рхыза нарываҷьгәаны данаахынҳәуаз.
– Анра-аҷара аҳақи, ачеицьыкеи, аиҩызареи, аиашьареи, ашьеи рҳақ, уцәа амыртынчааит, хара иузымгааит, уара амаҳагьа! – иҳәан, Арушьан иацхьа иқәгылаз асаркьатә чарнилатра аақәицаан, азәымзар-азәы дааизыбзиамхазакәа, иацхьа астол иадтәалаз Залатбеи инеиҿациххааит.
Уиакәхеит, Залатбеи ақәада ҩеиҿашын, дҩыхбыкьын, агәараҳәа адашьма днықәҳаит.
– Ари уареи сареи ацыхәтәантәи ҳаицырҷра иашьаназ. Абз тыҷ ғьаргьы, ашәахсҭа атыҷ ахаангьы иҧазом. Улахь ианылаз ахәратыҷ, уара умаҳагьара шьанас ишамоу, иноуҿаҷшлак: «Арушьан Ахсалба ихцароуп», шырҳәо мацара, унарцә гәашә интоугалап. Саркьак унаныцшыланы, ухәы амухыцыцхьаза, дак-дак улҷсаалап. Наур еиқәаҷәаны, уҷстазаара иахацхәхап иахьатәи амш. Ашьажә ахаангьы ибаауам иҷсуам. Сара сухьзар, сухьзеит. Сара сухьымзаргьы, иахьа асаби, макьаназын зан лымгәарта итоу, мышкызны шьауҩыс дысзыкалап. Иамузакәан, ак сымызхыз, ҳазшаз ацыхәтәантәи сгәыҷыртазаҷәгьы дсымихуазар, зегьы акоуп икоуп ауаҩытәыҩсеи, аиашареи, аламыси, ашьеи, акыкахши ирхылаҷшуа аҳақ. Иудыруаз, мышкы-ахамышк ацыхәа, акы ухьымзар шыкамло. Аҷсцәагьы урымго, абзаҷәагьы угәыхаршьо, амзажә еиҷш, иааҳаҷагыло абицара қәыцш урылахарц укоуп, абри уаҷәымҩашьо иудыруазааит. Еита ацыхәтәан иуасҳәарц истахуи...
Арушьан ицыхәтәажәа аҳәаха имтакәа, Бақылар ибжьы ахьынзацоз дыҳәҳәеит. Убри аамтазы, абгақәа реиҷш,

ашә иаалаххит ҩыцьа.
– Дыжәга, абаандаҩы! – иҳәеит ишилшоз.
Аҟәыцьмаҟәа реицш аҩыцьагьы Арушьан инеихаххит.
Рнапы имыркьыскәа, ашырҳәа дҩагылан, зхы згәы иҟәыжьны итәаз Залатбеи днаиҟәыжьцәан, рацхьа днагыланы иҿынеихеит.
...Зынза машәыршәа исцыхьашәеит 1937 шыҟәса, кәыркәа 10 рзы, Арушьан иҿахәы иҿырхзи, Залатбеии иареи реиҿаргылара ахҩылаа. Абжьарак, егьырт, Арушьан ихтысҟәа, сара сызхаану, сыла иабаз издыруа роуп.

37

Арцәаа-сырцәааҳәа амшын агәахьы зыбжьы неилазыцсаз аҷнышҟәа, Арушьани сареи напхыцла ҳааиҟәырыкәкәааит. Убысҟан издырит адәахьы ашарккара ишаҿыз.
Ахьта сшакра сакхьан. Схыза еилаҩа-еилацс исыҟәызгьы смыхәошәа анызба, снапы насыгзан, скаруат ахаҿы иахшьыз спалта кьаҿ аахысхын, инасыкәсцеит.
Уахантәарак цхыз саашьак еицш Арушьан игәалашәарақәа сызлаз саарылцын, сбахта аццшьтзамцк саарыбжьахеит.
Иахьатәи арҳәацәаҩы итаҷкәым тыцкәа, уажәгьы амца рыхкьа ицон, снацәкьарақәатцәкьа сзаларкьысуамызт.
Сгыларц слеиха-ҩеихеит, аха санцшша акәхап, зынза сымаха-шьаха қыдуахәаха исыцран. Азәымзар азәгьы итахзамкәа, ицыҩорны амаҷра илажьыз агылҩажә еицш, сиарта мыжда сылажьын. Ус схы сақәымгәыгуашәа анызба, ҳамтак скаруат сеаақәсыгзап ҳәа аасхәыцын, сеаасыртынчит.
Ацстазаарагьы зтахымкәа, ацсрагьы зтахымкәа, зыцсы ыҟәхаз ацсхых иеицш, цьанати цьаҳаными рыбжьара

сшыбжьагьыжьуаз, ажьаҳәа зқәыкшаз аҵсыҥгьыри еиҵш, иацы аахыс зыбжьы смаҳацыз скамера аихашә аиҟәжәабжь, соура зоуроу сҵәа саатҭанарзызеит. Сытрысны саацшит. Аихатәышә ду ҩеиҷыҩрын, ашә даалагылеит еилаҳәарак кны Ҭедорс Боҧьоли-ипа Сангулашвили. Схәы-сжьы қақаза иҩеибаргылеит.

– Угәы ндырхеит ҳәа сыҟоуп арҭ рыцҳашьара злам аламуаа? – иҳәан, дааин, мшыбзиа хәлыбзиа еғьи ҳәа акәымкәа, иикыз аилаҳәара сывараҷы игылаз астол иныкәицан, аҟәардә хыжәжәара днықәтәеит.

– Егьаурым, иуиаааиуа иаанда уалеишышуеит! – сҳәеит сҩеихашәа зун.

– Иацы ибзианы сухҭыгәлеит акәымзар, ани аҳәа агәаҵәа зыцроу арҳәаҵәаҩы, екәым ала дузныҟәар илшон! – иҳәеит Ҭедорс.

– Итабуп, – сҳәеит.

– Усҟан, уахыки-енаки азара устеит, Мқанба. Ҵабыргуп, иуасымҳәац, иуабжьасымгац, даҿа ҿыцк уасҳәоит ҳәа салагом, сара издыруаз зегьы уасҳәахьеит. Анҵәа ибоит, уара ацәгьара уақәшәар стахыцәкьам. Ажәа мыцхә салалом. Икоу атагылазаашьа зеиҵшроу убоит. Зынза угазамзар, уи азыблара уеоумтароуп. Уара уазхәыц ҿеила, атроцкистцәа реиқәырхаразы азәгьы убака иргылараны дыҟазам. Уи ацкыс еиҧъуп, имҵәахыкәа, убырт ажәохәҩык ҳат. Уажәа сутозар, исҳәаз уақәшаҳатзар, уахаҵәкьагьы уоусышьтуеит! — иҳәеит Ҭ едорс Боҧьоли-ипа.

– Сара ушьта сшәо-сырҳауа ҳаҧоу сибеит. Аҵсра санаҵәшәашаз аамтақәа цахьеит. Ушьта цсык сызлаиеиҧу ҳәа акгьы збом. Убри аҟынтә, баша сгәырҩа уеоумырган, сара исҳәаз сҳәеит, аимаажә еиҵш аеаарҳәышьа сыздырзом. Еитасҳәахуеит, атроцкистцәа ҳәа сара азәгьы дсыздырзом. Суҳәоит, цсыхәа змоу акакәзар, абри ма ушьта исзеилышәкаа. Ус акәымкәа, харада-барада сташәырхарц шәгәы итазар, абар

сахьыӄоу! – сҳәеит азыршы еицш сынхыжжын.
– Абри, уҭаацәа иузаарҭиит. Дара ҳзаамышҭит, аха уажәазыҳәан ус иаҭахын аӄынтә, иузаарҭиз, снапала иузаазгеит! – иҳәеит, Ҭедоре.
Сара оумашәа избеит, аҭак иӄасцаз дацрамлакәа, уи зынза ажәакгьы ахымҳәаакәа, даеа цәажәарак ахь иахьиаигаз.
– Исзаазгагәышьарыдаз, сашьа дыӄам, саҳәшьа дыӄам, – сҳәеит, сгәи-сылаҷгьырзи неилаҷәан.
– Изласарҳәаз ала, уаби даеа ҷкәынаки еицын рҳәеит. Издыруеит, уара уашьа дыӄам, уаҳәшьа дыӄам, алабазаҷә еицш ухала уӄоуп, нас ухшара раазаха зуоумразозеи? Жәлары зегьы рхахә уара илухырц узалагазеи, Мҷанба? Егьызлам аус азы, аамҭа абарбал жьакца мчыла уезавцоушьуазеи? – иҳәеит Ҭедоре.
– Аамҭа абарбал сеавцасшьхьеит. Ушьҭа, абахҭа сҭаршьыргьы, сыѡоныӄа соушәышьҭыргьы хәарҭара шсылам збоит, – сҳәеит, ашьшьыҳәаза, адунеи аҿы зегьы-зегьы сзеицшны.
– Иахьатәи амш уара узыҳәан ицыхәтәантәиуп. Унхареи унымхареи зызбо абыржәтәи уцыхәтәажәоуп, иудыруаз, Мҷанба! Иҳаутоу иҳаумҭоу, ашхҟәа реицш уқыҭа агәы ҭаҳаҳа изфо жәлар раҷацәа? – иҳәан, зынза ахра аҿкьара сынхыҷәиргылеит.
Ҭедоре сахьихәацшуаз избон, зегьы акоуп, сара сӄынтәи гәыграк дшахьыцшыз. Сара сѡызцәа егьаѡ ибахьан, егьаѡгьы ргәы иҭамыз, рхы иҭамыз дирҳәахьан, ани ауаа рыргәаӄреи рырҳәацәареи рзы алажьы зфахьаз, зыгәгьы-зыхгьы цәымсахахьаз ауаѡы.
– Сара исҳәаз аӄны сыӄоуп, уаҳа сара сӄынтәи даеак, шәаҳараны шәыӄазам, – сҳәеит сиҭа.
– Угәнаҳа уара иумазааит, баба. Изуеи-иҧсуеи азәгьы дизынкылом, цьаҳаным ҭыцхәрас иуоуааит! – иҳәан, ашырҳәа дѡагылеит Ҭедоре.
Ҭедоре ацыхәтәантәи игәыгра импыцышшеит. Ушьҭа

сара, иара изыҳәан акгьы саанагазомызт. Агәыр наларкьакьаны, зыцсыц рышьтыз аҳата еидшәакьала саԥызан. Адау ишьапы иатцашәаз ашышкамс саԥызан. Ҭедоре уаҳа даамлак-ԥакзакәан, ашә нкыдижьлан, дындәылтцны дцеит. Иара ицыз, итцыхәахьча иакәхарын, акыраамта, ицсеилацагаха ашә аркра даҽын. Зегьы злазахьаз сгәы мыжда, зынза ибашҳакхахьан. Ушьта агәырԥарагьы алшомызт, амгәырԥарагъы, ус, зегь азеицшны, сыцсацахь, цьара аарла еисуан. Ҭедореи сареи ҳаицәажәара шцыхәтәантәиз агәра згеит. Ҳамтак сыцсы анааивызга ауп, астол иқәыз артмак анысгәалашәа. Сԥагылан, ацырча ацәа иалхны иҟацаз артмак, итаз аатысхын, астол инықәсцеит. Иаразнак сылацш нақәшәеит, сынтәа, ашықәс ҽыц аламталазы, сан асырты иаҽылсааз лшуқьат шьамхы мпахышьы. «Нан, абри асырты, ҽыц абра санааи, сабхәа цсата шкәакәа арагәацшь иалхны исзыҟаитцеит!» – лҳәеит сан ҽнак, амарқәеи амарсеи, акьлар рахәыц-хацқәа инар-бжьыркәыр-аабжьыркәыруа, асырты ахьылкьоз. Аа, уажәы, ирышҳаны, арыдш еицш, иҟәашккараза, еиқәырԥызцәаа ауанта аҽы иарганы иахьсызталцаз. Ампахышьы аатызган, астол инықәсцеит. «Ааи, сан, бзиарак зцеицшхаша! «Еиқәада ҟапҟап» ҳәа, ах иқаруаса сықәдыртәазаргьы иауарацәоупеи, ибымаз иреиґьыз бқәыцшра иақәлаз бшьамхы мпахышьы, ари ацьаҳаным бахтаҽы иабастахгәышьаз!» – сҳәеит гәаныла. Аха, ан рыцха, зҳак шәашьа амам лгәы абаагәышьоит, убриакароуп.

Артмак итан азнаашә кәчарақәа хца зны. Ԥ-хачапырк, хә-уґәк ацьанцьыхәа, алаҳарԥа, ҳзынцәа гәаԥакәа рыжәла жәабака цәа. Убарт ирыцын, саб ихәгабзи, асапыни уҳәа анцәа иаалирбаз зегьы ракака. Сан исзаалтиз зака ибжацны сара сҟынза иааргазгьы здыргәышьон, аха акыр зоуҳәодаз, мамзаргьы, уи азбахә арзара, зхы иатәазшьодаз, уи ахагьы змадаз.

«Иагдырхаз рхы иагхааит, чаҕьа насыц анцәа ирумҭан!» – сҳәан, сгәы иамукәа, шәицхьызқәакгьы нарышьҭасцеит.

Сыцаkатәи маҭәақәа, смаркан еиқәа нарыдкыланы, зегьы уаkа иҭан. Акакала еихыхуа сышнеиуаз, «хьимичаск каландашь» ҳәа саб дзышьҭаз ала иѡыз қьаад бгъыцк аагәылсхит. Иаразнак издырит, саб инап ѡымҭа акәын.

Саб Ҭемраз аҵара имазамызт. Аха Асовет мчра Аҵсны ианышьақәгыла, ақытәеы аколнхарақәа реиҿкаара азцаара хада инавагылеит, аҵара-дырра аларцәара азцаарагьы. Иахьагьы исгәалашәоит, уи иахьзырцеит «Ликбез». Убри, дара анхацәа ишырҳәоз еицш, алыкьбез ахь иныkәон зуаѡыбжарахь инеихьаз инадыркны, зуаѡыбжара инахысхьаз аҭаҳмадцәагьы. Сабгьы ѡышықәса инарықәгәыҷуа, убри алыкьбез ахь дныkәон.

Рцаѡыс ирымаз Платон Қьаласаниа саб есымша дирехәон, ианбанқәа цшзаны иѡуеит ҳәа.

«Ҳара уаҳцәымшәан, нан, уан уара дукәыхшоуп. Хәычгьы-дугьы, зегьы анцәа ишиҳәара ҳаkоуп. Уаби Леуеи иахьа ѡаҵхьа Уачамчыраka амѡа иқәлеит. Уддырбоу, уддмырбоу сыздырам уан еиҭазымҳәаз лхала-лыҵсала. Ҳараз, уан дукәхшоуп, есхәылцшәацшь нывцнагацыцхьаза, есшьыжь-шәацшь нытцхахацыцхьаза, иаарласны учамѡахә уѡны иkаларц ҳазшаз сиашьапкуеит, нан! Гәнаҳа зыхәда иқәым уан лҿаҳәатәы анцәа иkаиҵааит, срыцхауп! Умшәан, усабицәа рынасыц уаҵанакып!» – абас рҳәон, саб инап иаѡыз, сан лажәақәа.

Ианбыкәыз амилициа аначальникцәа абаандцәа рхәы анрызнаргахьаз. Ҭедоре инапала иааигеит, убригьы, хәычык иадамзаргьы, саргәыбзыгып игәахәын. Саби Леуеи ыkазаарын. Шәымҭак иадамзаргьы, рыбла сынҭацшыр шцастахыз, аха ииаг. Саб, згәы иалсуаз

згәы иҭазыгзоз уҵкәын дуҳарбом рҳәазаргьы, ажәакгьы иҳәазомызт, аха баԥ цсык шилашәаз здыруеит. Саб иҟазшьа саагылазаргьы ҽеила издыруан, аҟынтә, деиҭаарыцҳасшьеит адунеи азна.

Аԥонынтәи исзаартиз, снахан астол аганахьшәа инаганы иныкәсцеит. Аеыкәабара захьзыз усгьы исхаштхьан, аха исышәхаҵәыцъахьаз сыцаҟатәи маҭәаҟәа аасыцысхын, сеысыцсахит. Ишызбоз, асырҳәы еиманарҷыԥхьаз сгәы неихыкказшәа збеит. Ҳаԥоны ҳҭаацәа зегьы гәаныла сылаҵш иаацсыжьит. Нас снатәан, сан исзаалҭиз кәтыжь махаки хаҷапыр саки неидкыланы какалк скит.

«Ауаԥ иаҵьал анааигәахо, игәалаҟара бзиахоит» ҳәа, абыржәы иаалыркьаны, гәыгра шәахәа цыркьахак амамеиҟәара исхажьыз иналкәраан, иаахәыцыччеит. Аамҭаҵкәак иҵсеиқәырхагахаз убри схәычра ашәахәаҵ, аҵсылԥеиҵш сыкәа-смагра нҭнашьшьаан, атыша ҵԥада зыцсы ҭахәаҽуаз ауаԥытәыԥса, лакә цшаласшәа саашьҭнаҵаан, дгъыли-жәԥани рыбжьара, ԥаҵхьа схәычра ашьаҵ иаҵәара снылан аргылеит.

Кәты ҿырҳасымҭак сгәырԥаҟәа зегьы зшәахшәа инасхазыҭын, цьанаҭ шьапыла инҭалаз азә иеиҵш, сылаҵәа неиқәысыҵсеит.

Жәаха-жәамыш згәы ртынчны, зыцсы ртынчны, имыцәаҵыз ауаԥы, сынҭаҳаны сыцәеит. Сара исыздырам, агәырԥеи аҵсреи сахьынзарцәыхараз, аха иаалыркьаны ахыкәалаа згәыцашәаз азә иеиҵш, сырҳаны сиарҭа саақәтәеит.

Шәаҟь шьхәала, аҟәаҟ-аҟәаққәа скаруаҭ ахы асра даҿын, сахьцалакгьы алаҳәа еиқәаҵәа еиҵш исыцыз ани аҟарул цшьагьатҳа.

– Уцәалаҵсыма, уцәалаҵсааитеи, уара агәаҵәажәпа! Угыл ирласны, абри сшәаҟь аҵса угәаҵәахы иалысҳәааанза! – иҳәан, аҳ иаршьын еиҵш, иҟәарамҿха иикыз ишәаҟь жьакца насыкәирххеит.

Ажәак ицымҳәакәа сԥагылеит. Сеааибыстан, спалта

кьаҽ, ҩаԥхьа акаруат ахы инахысшьын, сеимаақәа насышьхарԥаны сҽынасхеит. Иаргьы аԥскәабаз иеиԥш дхаҩҩала днасышьҭалеит. Ари сахьигоз усгьы издыруан аҟынтә, саамбжьажьазакәа снеиуан сзышьцылахьаз аҩҭзамцк ргәарабжьара сыбжьаланы. Амала, раԥхьа ара сыбжьаланы санаауаз, цәашьы заҵәык акәын иаркыз, уажәы агәарабжьара кахха илашон.

Зехьынцьара аԥсы иҭынчра аҭынчран. Сҟарули сареи ҳшьапышьтыбжьқәа ракәын, иҳашҳатәараз аҭзамцқәа ргәаԥа иҭаԥсоз.

Ауаҩытәыҩса мыжда дызмышьцыло егьыҟазам. Уахагьы ани арҳәаԥәаҩы ишҟа сшигоз здыруан, аха ихыдахахьаз ахьаа цәгьеиԥш рацәак игәырҩазгомызт. Амҩа сахьынзақәыз, уи ауаҩы дышьмани сареи ҳаиԥылара гәыла-ԥсыла сеазыҟасԥахьан.

Схәыцрақәа иргәылыҩуаз ҳшьапышьтыбжьқәа заҵәык ракәын. Аха, дара уртгьы, аҭзамцқәа рырхәараҽы ҳаннеи, иааҭгылеит. Ҳшьапышьтыбжьқәагьы ҽаҳадагәахан аҭзамцқәа инаркыдзытлеит. Абраҵәкьа акәын иаԥу-хагьы сахьирхачыз.

– Уарҧарахь, уарҧарахь! – иҳәеит, убри аухеиԥшԥәка ишәақь ашьхәа сыжәҩашәаҟьа инкыдирҧәҧалан.

Аԥхьақәа реиԥш, уи ишәақь ашьхәа сыбҧа иахькыдирҧәҧалаз хьымзгшьаны сыԥсахы неилампшәазеит, убригьы сашьцылахьан. Ашә ҳаннадгыла, саангылт. Иара саԥхьаҟа дааиасын, ашә ахь инапы неирыххеит. Уаҩԥас сеаасыриашан, ашаԥаҳәа сныҩналеит.

Икарахахьаз шәахәаԥқәак рыԥсы кыдии, уи избахьаз-исаҳахьаз ауада иҩнаҧазкуан. Аха ашәибжьы ҩныҩуан, азәгьы дахзамызт. Сгыларызу стәарызу сзымдыруа, сшыкәанызануаз, дааҩналеит ани гәыцхәымзар иҿаԥшра ззымгәаҧуаз аԥшраԥәгьа. Иаасцәымыцхеит, аха иаразнак сгәы аасыԥсахын,

изаҟаразаалак акы сыцшнысымцарц сызбын, сеырҕәҕәаны саагылт.

– Аа! Мшыбзиа, иацтәи сѳыза! Излазбо ала иахьагьы унасыдымцаалар умуит, аа? – иҳәан, иџьаз хацыц еиқәыззақәа аатцирцшын, дааччашәа иуит. «Анаџьалбеит, абри уимпыцацсыр еиха, аҳәа уафар хараза еиҕьуп!» – аасгәахәит. Аха азцаара бзамыкә иситаз атак ҟамцакәа сеааныскылеит.

– Ацәажәарагьы рацәак иутахымшәа збоит. Егьаурым, коллега, сара усырцәажәап аџсцәа урымго, уаамыццакын макьана. Ҭедоре Боџьоли-ица иахьагьы уџсы ҿихуа џьушьозар, уажьеит! – иҳәан, макьанатә даушла сыршәара далагеит.

– Ааи, аха сызхурҟьо ҳәа иудыруазеи? – сҳәеит сеаасызнымкылакәа.

– Иабаҟоу ант ажәохәѳык умцәыжәѳақәа ирыцакны иумоу жәлар раҕацәа, атеррористцәа? – иҳәан, зыхәда аҳәызба натцаркыз ацә бжьарахыца еицш, ишилшоз дхәааит.

Убыскан ауп ани саазгаз аҟарулгьы дшәан, дытрысны, ддәылуууаны данца.

– Уи акәзар, атак ҟасцахьеит! – сҳәеит сыбжьы нхәыцакзаны.

– Абыржә знык ауп сануазцааua, Мқанба. Ицәыругоу ицәырумгоу утеррористцәа? – имахәарқәа цхьашышьаа даасхагылт.

– Ус уаѳ дсымазам, азәгьы дсыздырзом! – Абригьы аасҳәеит, уаҳагьы аџсгаха сымтазакәа, акасеҭ зымҕаз иарҕьа напала, ишилшоз сыцламхәа дыцасит. Сыбла акакаҷқәа ныцеибахәан, аҟәада ѳасҿыцкьасеит. Сыблахатцгьы неилагьыжьын саагазеазит, аха сыҿекамыжькәа, сеааныскылеит. Сацхьатәи схацыцкәа цыххаа сҿы интацсеит .

– Иҳаутоу, иҳаумтоу, уара алацшь ацынца икылҟьаз! – иҳәан, сыхәдацәа кны атзамц сынкыдирҕәҕәалеит.

Ҽысымҭит.

– Иҳауҭоу иҳаумҭоу! – зынза сыхәда нҵырхәрааны днасҽакааит.

Еиҭаҽысымҭит.

– Уҩнал, уара, арахь ушьҭа! – иҳәан, ибжьы нҭицеит, иҵырхәрааны иикыз сыхәдагьы ааушьҭит.

Адгьыл днықыҵызшәа даахадҵалеит азәы. Уи, аштоҵ еиҵш, ихи-иҵыхәеи еилгарак амазамкәа, ихы амацара ижәҩахырқәа ирықәгылазшәа, деихасыкәза, дыкан. Ихы аҭалоу ҭалазшәа, афырфыр икьо саргьа махәар нҭарсны иааникылеит. Егьигьы сарма махәар снаникын, сықәшьуа даеа уадак снықнаргалеит. Ашьа зхыцәалоз сыблақәа, иҭааза ауада иҩнаҵхоз алашара, ииаҵәкакараза акәын ишызбоз.

Ауада сшыныҩнаргалазцәкьа, абжьаратәи ашә адыркит. Аҵхьан иааҩнашыланы смахәар снанызкыз ахаҵа палтыкса днеин астол днахатәеит. Сырҳәаҵәаҩы днасыгәтасын, ауаҭах агәтаҵәкьа игылаз адес кәардә снықәижьит. Астол иахатәаз ахаҵа палтыкса ҽымҭзакәа, дтәаны дҳахәаҵшуан.

– Коллега, иҽыцу акыр соухәарҵ уҭахызар, макьанагьы ихышәазам! – иҳәан, сыцламҳәа илаба кьаҽ наҵеикшан, схы аҩада дааҩахеит.

Ушьҭа сызцәажәазомызт акынтә, схы аарла иаасырҵысит. «Ҳәатә сымазам», – аанарго. Убри аамҭазы, ишимчыз деиҭасҽасит. Уи акәхеит, слыхбыкьын, ахыҷәра снықәҳаит. Аха макьанагьы схы здыруан. Сышкаҳазгьы, ахыҷәра сшықәҳазгьы здыруан. Аха аҵыхәтәантәи сымч сшыннажьуаз збон. Абри аамҭазы, арцәааҳәа азәы днасықәҳәҳәан, схахәы санкны саашьҭихит.

Сыблақәа аарла иаахыстит. Дыздырит. Сыхәдаҵәа ҵызкаауаз, астол иахатәаз апалтыкса иакәын.

– Иҳәа, ала аҵсышьа умоурц уҭахызар. Иҳауҭома жәлар раҕаҵәа? – иҳәан, ибжьы ахьынзаҵоз днасықәкааит.

Сшьапы зыкәымгыло, саналага, санаауишьт, ԥаԥхьа ахыҕәра сахьныкәхаз, қьаадк сқьышә иныкәикит.
– Ишҳауто ала, аа, абраԥәкьа унапы анԥа, нас…
– иҳәеит, иоурыс бызшәа хыбжа-ҿыбжаза, амԥабжара иныкәирхан.
Инасыкәлашьцан, сылаԥәа неихызԥеит.
Аеырҳәа итааԥсха азы хышәашәа насҿеиқьан, дырԥагъх сыхцәы инаԥәкьаракәа налаирԥан, дсыханы саакәиртәеит.
– Иануԥома унапы? – иҳәан, акарандашь аԥынԥа слаԥыкәшәа иналаикшеит.
– Мамоу! – сҳәеит, раԥхьа иаасҿашәаз ажәа.
Схахәы шикыз, схы ахыҕәра ианиқьеит. Иаразнак сгәы неилахынхәын, ҳахьыказам, ԥьара, ԥьаҳанымка сынзаакәкәала сцеит.
Ашьазагәаза зыхьшыз сгәы акәышра сналыцшны, сыцсы ахәага штаз здыруан. Сара, издыруан ауаԥытәыԥса мышк-ахамышк аԥыхәа идунеи шицсахуаз.
Аха, абыржәы аргама аԥсраԥәкьа абла санҭаԥшы ауп, аԥсра шыцәгьаԥәкьаз, аԥсы мыжда зака итааз, ауаԥы насыпда зака дрыцхаз, закагьы дшәаргәындаз анеилыскааз.
Аԥсреи сареи шьахәа-шьаҿа ҳабжьамызт. Аа, уажәымзар-уажәы, аԥсыԥа сналазԥарԥ гәырԥынԥак акәын исыгыз. Аха сыцсы хәычы ыкәырханы сызкыз, ауаԥытәыԥса ирыцхара: ауаԥытәыԥса игәырԥеи-игәыргьеи, иччаԥшьи, илабжыши – агәыҕра насыпда акәын.
Ааи, ушьҭа аԥсреи абзареи рахәыц хаԥк ада шҳабжьамызгьы, сыцсыцәкьап ҳәа сыкамызт. «Зегьы акоуп, егьа сзырургьы, сара ԥсышьа-зышьа сымазам». Бҕарԥахьы еиԥагыжьны еиқәԥоз аԥсреи абзареи абас акәын сшрызхәыцуаз.
Аԥхыз хаа еиԥш, ахраҭ ашә-гәашә сшылагылаз, иаалыркьаны аԥәашь еиԥш, аххаҳәа амԥа сыԥраланы

абылра салагеит. Абриаҟара зыцсы зҽарцахьаз, ацыхәтәантәи ах зцаҵа алагылахьаз, аҧсрада уаҳа мыҷәа змамыз ауаҩы, иаасыхьхьаз зегьы аасханаршҭын, арахә зыхәда цырԥоз еицш схәааит.

Акымзарак змыхьцыз азә иеицш, срымпыцкьарц ақәцара саҽын. Аха сдыртаслымхьан. Сшьапқәа шьаҳан, сыԥнапык еиларшәны иҽаҳәан. Ацәы иахоу акәты еицш, сцәиуан, сҳәыцуан. Ԥыцьа сышьтагәаны сыркын, егьи, ахцатәи уантала сыжәԥашәаҟьа ибылуан.

– Иҳаутома, иҳаутома, иҳаутома? – еиҳа-еиҳа ауанта сыжәԥашәаҟьа иадиргәгәалон.

Иҳаутома ҳәа иҳәҳәоз ибжьы хәычы-хәычла исцыртцуа, исцыртцуа мацара, абжышхак ирхыԥны иааԥуашәа, ҭәици бжьцас, аарла, аарлаза слымҳаҟынза иаазо иалагеит. Нас-нас, иҳәҳәоз ибжьы смаҳазо, зынза тыша цадак сынтахәашеит. Саргьы сылақәа алашара нархыцын, сыхдырра насцәызит.

Убри ашьтахь, заҟа срыпҟоз, заҟа сырбылуаз сыздырам. Амала, санаацш, ацәашьы абла ҭаауан, сеиԥырҽахә ахыҷәра сықәжьын. Схы мырцысзакәа, сыбла мацарақәа мчыла иаасырцшааит. Ацыхәтәан сааганы сахьҟарыжьыз сҭакырта абахтаҽы шакәыз здырит.

Ергьҳәа саргьа напы сааԥахан, схы-сҽы неицхьысшышьааит. Соура-зоуроу, ашьа сҽашәны сыҟан. Схы-сҽы зегьы мацәа тыцк ыҟамкәа зехьынцьара амцацшь ацран. Зехьынцьара ашьаршәы сҽаԥаны сыҟан. Салццыцхьаза, ацырҷы сықәцсазшәа, еиҳа-еиҳа сбылуан, схьаа чҳашьа амамызт.

Ашәымтақәак, иаасзыруз зегьы аагәаасыкзеит. Амала, ацыхәтәан зынза сыхдырра анысцәыз инаркны, иаасзыруз ҳәа акымзарак сыздырамызт.

Сыцсуазаргьы, алажә еицш, ма абри ахыҷәрацәкьа сықәымцсындаз, изеицшразаалак снаганы, скаруатыжә аҽы сышьтазар сҭаххеит, аха иаасыххәыцуаз ҳәа маха-шьаха иахылаҳәаны исымамызт.

Убыскаԥҵәкьа иҭкьоз ак сымазар, схы иаԥызгомызт. Аԥстазаара аиҳа, аԥсра хараԥьара еиҕьысшьон, аха иабаҟаз, уанза снапы назомызт, сшьапы назомызт. Изулак-исҳәалак, сеихан, скаруаҭ аҟынза сҳәазаны снеит. Аԥсхых иеиԥш, аеааиқәкрада ус сымамкәа, сееиԥыхны скаруаҭ снықәиеит. Урҭ ирылшоз, иаардыруаз зегьы сзыҟарԥеит, аха егьшырзалымхуаз агәра анырга, сыԥсымкәа-сыбзамкәа, сааганы, абри аԥсырҭа асаса еиқәаԥәа сынҭарыжьит.

Ауаԥы зынза ахраҭ ашә-гәашә данылагылоугьы, агәы еиԥш, ахәыцрагьы аанкылашьа амазам. Схәыцуан саргьы аԥыхәтәантәи сыԥсы ахәага иналагзан. Дара рҟынтәи исзынхаз, акнаҳара заԥәык акәын. Аха сара убри акнаҳаразы аамҭа сықәрзра саԥсазамызт. Дара рзы, ушьҭа индәылганы акажьрада ԥсыхәа змамыз хәарҭара зламыз ауаҳәажә саԥызан. Азәы игәҽыҕьымҭа сықәшәар, игьыжьуаз аамҭа аҧычыга ахаԥыцкәа срыциҕәыхаауан. Аԥсуак ишьа азыҳәан ижьышуаз уи ауаԥы чмазаԥы ихы-игәы ааирҭынчуан. Саргьы аԥыхәтәантәи алаҳәа ахәԥласа еиԥш, аамҭа еиқәаԥәа саԥнахуан.

Саатрысит. Убыскан ауп ианыздыр макьанагьы сыԥсы ԥха шсылаз, макьанагьы саԥьал сабырхар шалшоз. «Ҳаи, сарамыжда, ԥәыкьаза схала сеызжырԥ ишԥақәски?!» – абарҭ ажәақәа сыԥсаԥахь ԥьара, аԥықьҳәа ихысит. Абри ахысбжьы иахылԥыз алԥа, гәырԥынԥак аакылнархәыхәын, ергьҳәа убри акылаара хәыҷы иҕьҕьа-изәзәа зеаакылзыршәаз сгәыҕра, аԥсра ахәшә еиԥш сгәы аеаакәнаршеит.

Исылзааны ицахьаз сымч, ишызбоз, ахынҳәра иаҽын. Зыԥсы шҭаз амца зыцрарԥаз ауаԥытәыԥса иеиԥш, сызқәа зегьы абылра иаҽын. Снапы назомызт, сшьапы назомызт. Знык иадамзаргьы снатәҳәар, «ауаԥы иԥсыԥ, ахьаазы имылҳамуп» ҳәа рҳәон, аха сара тәҳәашьас исыма-гәышьааз. Абас, ҳаҕа ишимшхара, сымышхараны

сшыԓказгьы, аԥсра макьана ишысԥаыхараз агәра згеит. Ауаҩы дгәакыр иимхәыԥуа, иԥсы ахаԥ зхьынимырҳало арбану! «Суахҭа ааигәахаԥәкьазар, саҳәшьа Хьмур, ма ԥхыз, мамзаргьы, лабҽаба дыррак сылҭарын. Лынаур ҕьаԥәы-ҕьаԥәуа, ҩаԥхьа абри аҭзамԥ иаакыдларын, аха макьанаԥәкьа сынасыԥ аԥәараҩа алашәара агәы иҭамзар акәхап», ҳәа аасхәыԥит. Сеаасырҕәгәан, сызқәа зынза амԥаԥшь анкыдла, сааҳәын, саргьа жәҩа снықәиеит.

Ушьҭа зынза сгәы касыршәеит. Сгәы касыршәеит, избанзар, раԥхьаза гәыла-ԥсыла, гәаныла ҭоуба ззызуаз аус, ахҭаԓынза аназара иаҽын. Амала, агәра ганы сыԓамызт, исыздыруамызт, сызнылаз амҩахәасҭа хԥәырыра анԥәамҭа шьаза-гәазарҭахозу, мамзаргьы, зеихәлаԥәара иаҽыз сгәыҕра аԥәашьы еиҭа ныԥхахозу. Издыруаз, зыгәра ганы сыԓаз: сыԥсыр сызжуаз, саапкыр сзыдҽарҳәалоз суаажәлар, егьа саашьа, егьа гәаԓра сҭадыргылазаргьы, рымҭира шсылшоз акәын. Убри акзаԥәык акәын уаԥәтәи аԥсҭазаара, сыҩны счамҩахә аԓалара агәра сзыргозгьы.

Схьааи, сареи, схәыцраԓәеи цәи-мҵи реиԥш ҳшеиԥрыхоз, аԥых агәы еиҩнашеит. Уи злаздыруаз, аԥых агәы еиҩнашаанза абахҭа аҩныԥка аҕьалпали аҳәҳәабжьи рԥыхәа ԥҭәомызт. Уимоу, дара ачнышԓәаԥәкьагьы реилаҳәҳәабжь, алашьԥара адәы ишыԓәԥра иԓәԥааанза еиԓәтәомызт. Урҭ рыбжьы еиԓәтәеижьҭеи ианбыԓәыз. Уажәрааанза алу иахаз «абахҭа амаԥуарԓәагьы» рееиԓәыркхьан.

Иззакәу сыздырам, сан даасгәалашәаԥыцхьаза сԥәеиԥәыԥсуа салагеит. Иага иласырхаргьы-иҩасырхаргьы, измааназ сыздырамызт. Сара, ԥыхьа ишысҳәахьоу еиԥш, анԥәа дхасԥоит. Абас иԓаз, сызмырҭынчуаз аԥәалашәара ансоулак, рыцхарак ишазҳәаз агәра ганы сыԓан. Сҭазкны сылаԥәа неихьысшьыргьы, сытрысны саапшуа салагеит.

Сгәы ԥарханы сыԥәиан. Икыдхаҽаны илҽиуаз аԥәа, ҳбахҭа ахыб иахьыԥәсуаз, акырцх еиԥш, аҟәкәаҳәа рышьтыбжь гон. Адунеи аԥсы шҭаз сзырдыруаз, схышә кәыкәыбла заԥәы икылхәарааны исаҳауан амшын ацәԥәырпаԥәа рыбжьы.

...Сыԥсахаара наԥәганы, ауаԥытәыԥса илахьынԥа азыблара сшалаз, иаалырԥьаны абжьы слымҳа ианаатас, сыртаслымны сызмаз саб ихҭыс уаҕеимышхараԥәа саарылԥит.

Саб иуасиаҭ зҳәоз ашәкәы еиҭанеикәасыԥсан, аԥхьара саакәыԥит.

Ицәажәон зегьы збарҭаз, зегь заҳарҭаз, аԥшырта иԥәтәаз абжьы маза.

«...Ҳараз данҭарк инаркны, иан ахәаша акрыфара даҟәыԥит, – ицәажәон абжьы. Лызҕаб заԥәы лзы мши-ԥхи иргәылалҳәоз амыткәма, уажәы Ҳараз изыҳәан аҳәара далагеит. Уахатәи аԥых анԥәа иааигоз, лыԥнапык лгәыдыԥсаланы, дшуазыруаз ашареи лыԥси неихьылгзон, Амԥанбаԥәа ракәымзар, дара рахь усгьы азәгьы дымԥахыԥзомызт. «Атроцкист иҭаацәара» ҳәа акәын, Ҭемраз иҭаацәа рыхьз шыршьоз. «Ани атроцкист, ашьашәы иҭарблыз иаб!» – рҳәон Ҭемраз изыҳәан. «Ани аԥҳәыс цәыркаца кылхәашәа иҟоу атроцкист иан!» – рҳәон Зыкәт лзыҳәан. Уимоу, Ҳараз ицшәмаԥәкьагьы лыхьз рҳәазомызт. «Ани Кьыкәа имоҭа имоу Аԥьакьбаԥәа рҭыԥха» ҳәа илышьҭан Расаԥ. Ирҭахы-ирҭахым, ауаԥытәыԥса ауаа маԥ ицәыркыр, аԥәгьеи абзиеи рҿы идымгылар, идымтәалар, аԥкыс еиԥәоу даеа шьауҕак ҟалазом. Ҳараз иан лгәырԥа зхаҿы иааганы, иаалыдгылаша, лгәы аазҟажаша, иналабжьаша азәгьы длызкамшәеит. Ҭемраз иакәзаргьы, ихаԥа гәырԥа ицәа иҭагзаны ашьжьымҭан дындәылԥны дԥон, ааилашәшәымҭазы дгәарлон. Уигьы

алабазатцә еицш жәымтацәгьа ҳәа адәы дықәын, ашара дагон, ахәлара даанагон.
Ҳараз иан егьалҳәаргьы, лызҭаб Хьмур лгәырԥа, лыҷкәын итәгьы анылзацла, илызхымгеит. Ҳараз имчыбжь аатцуаны, хәылцазык Зыкәт лгәы акы аатцалан, уаҳа егьылзааитамкыкәа, лдунеи лыцсахит.
Зыкәт анышә данамардоз аԥны, даара дала-шьала илзааигәазаз, дара зхарта рыдыз рхарта здыз азәык-ԥыцьак ракәымзар, тәым уаԥык ацсрахьы дымнеизеит.
Абас, бзиарамзар, цәгьарак ƙазымцацыз, иахьеи уахеи зҵеицьыка знапы иқәыргыланы ауаа ирцылоз ацҳәыс разы, лыҷкәын зацәы илаҭырз лмоузакәа, анышә днамардеит. Уи Ҳараз издырзомызт».

...Абжьы хәылц шәацшь иналазит.
«Есуажәааны акәын, ҳашта атцыхәаҿы икьыркьыруа ҳгәашә ианаадгылоз Хьацшь», – абри сгәы инҭысҳәаан, агәашә ахь снацшит, аха Хьацшь ахабар ыƙамызт.
Сылацш хьшәашәаза ҳгәашә неицхьнашьаан, игәыԥ-ҿыԥха ҳаанда инадшанхалеит.
«Адгәыр, сыцсааныа урмыцхьан, сыхҭыс зну счыԥмацьа иҭоу сҟьаадқәа!» – абыржәыцәкьа слымҳа инҭаԥит, хәылбыҽхак саб ашымҳа амцаҿы уасиатцас исеиҳәахьаз иажәақәа.
Лоунатә саақәцсычҳан, убыскантәи, икарахахьаз саб ихы-иҿы асахьа ҿыцххараза сыблақәа иаарыхгылеит.
Аҳы, ушьта гәыжьжьагаси гәыцжәагаси исзынханы иƙаз, зыцхьара саҿыз саб ихтыскәа ракәын. Снацәкьыс зыбжьакыз абгьыцқәа снацәа аарыбжьысхын, ацхьара сеитаналагеит.
...Арушьан жәашықәса иқәцаны Калымаƙа ддәықәрцеижьтеи шықәсыбжак аамцыцкәан, хымыз реиҳа идымхалаз ицҳәыс ацеи длыхшеит.
«Ҳаи дад, злыцха ҳаура азә дҳамихгәышьазаргьы, даҿазәы дҳаитеит. Уигьы ҳазшаз иуԥьшьоуп! Уабдуцәа

рымшра уахьчалааит уахьыӄазаалак!» – иҳәан, иԥуаԥак раҳаны ажәԥан инаҵеикын, асаби ихьзала, зегь зымчыз диаматанеиит Арушьан иаб Еӄәыц. Иара убри аҽныцәкьа ирхәа-ирыцкьа, ишкьа-шкьо иаақәгылаз аҵәҽыс, Арушьани исаби хәычи рыцсы ацынхәрас ҳәа кәырбанс ирзыӄәдыргылеит.

Уи аҽынтәи амыш мԥашьахуа иахьагьы сыбла ихгылоуп. Амра жәхьан еицш иԥеихьан. Еӄәыц иҵа еиҳабы Махаз инеиркны ииашьара зегьы дрыцхьан еизигеит. Ииашьара рыдагьы, дала-шьала изааигәаз иуаҵәагьы итынхаҵәагьы азәык-ԥыцьак адигалт. Ах иаҽоумкуаз аҵә напышьцыла, ҷапырхәак нахаҵаны иааргән, амзырхаҽы игылаз аҵәа-гәаԥа инадырхәалеит. Зыда цсыхәа змамыз ҳәа иицхьазоз итахцәа анааизыԥԥ, ҷкәынак аирыз наиҭаны, азхаӄынза дишьҭит, аз-хьамцш нҭкааны изааигарц. Уи аҷкәынгьы аз-хьамцш ҳәа Еӄәыц дызҽыз, уажәадагьы изааигаӄәахьазар акәхарын, дымҵаа-цшаакәа, аирыз аашьҭицаан, ахшьыра дынҭашәкәа дцеит. Иааиз шынеицәажәа-ааицәажәоз, дымназаҵ шырҳәоз, уи аҷкәынгьы иеирыз азыцсы ахышы, аз-хьамцш иманы даахашәкәалеит.

Еӄәыц з-хьамцшла иҽы ааизәзәан, мрагыларахь иҽы наирхеит. Нас имаӄа нкаиршәын, иблуз шкәакәа кахәхәа, ишьамхаӄынза иаауишьҭит. Асаби амышәкәан даалархәан, иан дналыркны, аҵәа амҵа ашәшьыраҽы даадыргылт.

Аҵла иадҳәалаз аҵә аарган, ашаха Еӄәыц инеидыркын, шьыжьшәаҵшь ихы налакны, дкахәхәа даагылт.

Асаби ишәара иӄаз аҵәаҵәашь амца наркны, азшәах еицш иҽачыз ицаҵашла инапы налишьын, ихтырца еиӄәаҵәа нытцырӄьашәа ихаз ааихыхны, иаҵхьа адгьыл иалыҳәҳәоз аҵәа ада иныкәицеит. Абыржәыцәкьа ажәԥан иналпрааз аҵеамбар иеицш, ихы инаркны ишьапаӄынза дкәашккараза амзырха даақәгылан, абасгьы ҿааитит Еӄәыц:

– Зегьы збартоу, зегь заҳартоу, ҳазшаз ухьы шьаргәыцқа сакәыхшоуп! Даагылазар, ашышкамс рыцҳашьаны, иаграмцалазакәа иахчнысуаз, зхы-зыцсы ахәырбгъыц икылзхуаз. Ашьац иаграмгылоз ауаҩы, харада-барада азыблара даладыршәоит. Анцәа, суҳәоит, Арушьан Ахсалба, ҽышьацхыц ахьакуа, дахьыкаазаалак, хиа мҩа дыкәуцарц. Иабацәа рыразреи, рдоуҳаи, рчеицьыкеи, ахра даҽахар даҽнахырц, азыцәгьа дыхнацар дыхнахырц. Деибга-дызҩыда, мышкызны иҩоны ичамҩахә ҟаларц. Димбазакәа адунеи иқәлаз ицеии иареи еихыбаамхарц азы, аҩыцьагьы рыцсы ацынхәрас иқәсыргылоит, хәыц наҩагьа зларшәым ацә. Аби-ацеи ирыхьша-мыхьша абри анцәа ирахә ахы иташәааит, ахы иаҩшәар, агәы иташәааит. Аҩхрак рыбжьара арҩаш таххаа ишыцәаз избаз иҽаҳәатәы шыкалаз ашәа, хара имгакәа, сҽаҳәатәы анцәа иқаца, анцәа сахьумырхәын! – иҳәан, иаҳәызба хәыш аатиган, аргьа лымҳа ааицкәан, ашьа аалиржжит. Нас, ацә атәыҩа ааикын, арыгьала, асаби иани иареи, ицәгьы иаргьы рыкәшеит. – Ухәыжә ада цхаста анцәа иуимтаait, абнеи адәи рылыцха анцәа иуцицаait! – иҳәан, ацә ашаха нахихын, нак иноуишьтит.

– Амин! Иуҳәаз аминк анцәа иақәыршәа! – рҳәан, еилагылаз зегьы, аҷу ааилдыргеит.

Убри аахыс ҩымыз нтыкәкәа иаанцәеит. Ахәычы дырныҳәеит, дырныцхьеит. Иахьеицш исгәалашәоит, аглахьа аены, асшьара ента еидибагалеит. Астол иакәшаны иахьахатәаз, ахәыч ахьз ихьзырцааныа, рхәы рнапы адмыркит.

– Дад, уахынла мза-лашара игымхарц, ҽынла мрашәахәа ицзарц, Лаша ихьзаҳцар шцоубари? – иҳәеит, астол ахахьшәа итәаз Еқәыц иашьеицыб Есҳак.

– Мра-лашара ихы-игәы арлашо, мза-лашара ицх арлашо. Мрашәа длашо, мзашәа дкаҷҷо, ишәакь

аҳадақь иацхылнадо, хатцара игымкәа, игәарҽигало цәацхьазаран, идырҩатәи идырхатәи ҽиҧхо, жәлары зегьы дыргәашьамхны, идунеи дыкәнатцы хьымзг иқәымкәа, Нацҳа Кьагәа ихатцара, ихатцараны, Ашәы Данакаи игәра игәраны, анцәа дҳаитаайт! – иҳәан, днықәгыланы дныҳәеит Есҳак.

Астол ахаҷыцәкьа итәаз Еқәыц иатцәца аашьтихын, абасгьы ҷааитит: «Ауаҩытәыҩса зны дҳәацсахоит, зны длацсахоит, – рҳәоит. Дасу егьа афрахьы дааиуазаргьы, илахьынца дзеикануам, иара ихала ихы изаагом. Арушьан дзыниазгьы, лымшара кәашарахагәышьеит. Убригьы, диашазар, иаша мҩа анцәа дыкәца. Ахатца дызкәымшәо егьыказам, иацьал атәым жәҩан иалаҳәамзар, дхынҳәып.

Иахьа атцеи диит, дмышхаайт, дцыххаайт! Ҳажәла анцәа иазирҳаайт. Анцәа нагзара ит абри зыбзада зыхәлам ахәычы. Анцәа дырманшәал. Иеихаҷамаҷа ахьаашьтишьлакгьы имарымажахаайт. Иааирыхуа иура-иҳәара чара чысны ихеигалартә аамтеи амчи анцәа ит. Инкаиршәуа ижәынтыгъла ачабаа анцәа иҷоумцан. Егьа гәакра дакәшәаргьы, аҧсуа жәлар рдоуҳа дууп, рҳақ ҭәҭәоуп. Ижәлар рдоуҳа ицзаайт, дахьчалаайт дахьыказаалак!» – иҳәан, акакаҷ хыҳәҳәыла атцәца сиказыжәоз аҳардан ҩы нтыркәкәаны иныкәиргылеит.

Еқәыц аены, цьара лакьакьак имазамшәа акәын дшыказ. Адунеи зегьы иара итәызшәа акәын, астол ицахатәаз, бзиа цыхәала иднагалаз дышрацәажәоз. Еидтәалаз Арушьан иныҳәаҷа рымжәыр цсыхәа анамоу, иагьамкит, иагьамышьтит. Всышьак имазтгьы, ивсуан, дара зегьы Арушьан гәыла-цсыла дшыр-зааигәазгьы. Уи ихьз аҳәара аҧсцәаҳа иакара иацәшәон. Ацыхәтәан, иатцәцахә нырымкылар анықамлахгьы, ишәаны ихьз реыцадмыршәазеит. «Абри иахьа, ашьыжьтәи азазеицш, адунеи иаақәххыз асаби анцәа аҧсынцры иитаайт.

Иаб имԥа анцәа имԥоумтәын. Иаб ицстазааразы, аԥыстаа зхы-зыцсы зфаша дыширԥашьаз еицш, анцәа думырԥашьан. Иҟоуцарызеи, ауаԥытәыԥса шыкәсык ахь знык деилагоит рхәоит. Деилагеит, дԥашьеит уигьы» ҳәа асаби хәычы днаидкьаланы, ишәацырҳацуа, Арушьан ихьз алагьы гәшәа-гәызбакәак рхәакәеит.

Астол иахатәаз, Арушьан иакәым, иара зцыхәала имԥахыцыз асаби ихьз, имашәырынгьы иаарҿадмыршәеит. Итәан ус, еихацсы-еицацсы. Ацәыцакәак анышь-тырхуазгьы, рҿы ааихымхзакәа, хәытхәытла, ркьышә иныкәцәажәаны, ратәацакәа ржәуан. Асаби ашыц гара дгаратцаны, акәасҟьа ауада дахьыԥнагылаз аганахь ицшзомызт. Инацшны, рылацш наихьдырсыр абомбеицш дрымпыцацжәарашәа, ирфаз иафаны итәан. Аены иааи-дибагалаз, реицылара хаамкәа-ишшамкәа, ахәылбыеха рыԥныҟакәа рахь инеимпит.

...Абри аены инаркны Еқәыц Ахсалба иԥнатә иҟалеит ԥ-бзагәырԥак. Акы, Арушьан изырта-ицсырта рзымдыруа, тәым жәԥанк днацадырзит. Иара ихҟьаны, иаби, иашьа Махази инадыркны, ажәлантә зегьы, ҳанбахыргои, ҳанбатаркуеи ҳәа ицшын. Аԥбатәи абзагәырԥа иакәханы даарымпыцахеит Лаша. Ахәычы ақытаҿы дтаԥтәхеит. Арушьан иаби иашьеи, аԥыстаа дызкыз ҳәа шырҳәо еицш, ирура-ирҳәара рзымдыруа, ԥ-мцак ирыбжьахеит. Асаби иаб ихьзала дтарԥыр, ишәеит.

«Ари аԥыза акәым, ауаа рыгагақәа ианрыцәдырзуаз аамтазы, атроцкист жәлар раға ихәычы дзаазо» ҳәа инараҿцынкыланы, Еқәыцгьы Махазгьы неидҳәаланы иргар рылшон. Урт ргаразы, ушьта рхәы рфахьан, рхәы ргахьан, аха иара асаби дааԥеидасны дзыҟаларгьы, иаб дихырҟьаны, оумак ицаргалар ҟалон. Убри аҟынтә, иаалаган, Лаша Ахсалба

Махаз-ипа ҳәа, иаб иашьа еиҳабы ихьз ала аусҳәарҭаҿы ашәкәы дҭеиҩит.

Амшқәа мҩасуан ашәы еиқәаҷәа ахьыссы. Еқәыц иҭаацәа ашәиҳәаҩ ишиҭахыз, азәи-азәи зеиҿамҷшуа рыҩны иааҩнахеит.

Лаша Махаз-ипа Ахсалба ҳәа аканиаҭа данҭаргала ашьҭахь, мыш ҩажәа аацуаны, шьыбжьышьҭахьк, Еқәыц имаҳә, ипҳа агәыбжьанытә лхаҷа даанит иабхәараақәы.

Аҿны мҿышан, аҭаацәа зегьы аҩны иҟан. Рымаҳә Кәадац рашҭа данаатала, усгьы, ауаҩыдара азыҳәан амба шьаҟа аугәыдрымкылахуаз, хәыҷгьы-дугьы иеигәыр-ҷьаны инеипылеит.

Еқәыцраахь амҩахыцрагьы аҳәагыла азнеирагьы рзеицшны ианырцхьазоз аамҭазы, Жаныхә-ипа Кәадац заҷәык дымшәа-дмырҳа, есымша иабхәараахь амҩа дыкәын. Ҽырцшзагас, гәыцсшәас ҳәа акәымкәа, иааиҳәоз зегьы гәыкала иҳәон. Рхьаа ихьаан, ргәырҩа игәырҩан.

Адәахьы асгьы ҷашь-машышәа ишьҭан. Даеа ҳамҭак ашьҭахь, асоура еиҭалагап уҳәартә, ажәҩан акалт ахь аҷшәаара иаҿын. Ашьыжь шьахәапара иауз асы, амра шынҷәыцыцхазгьы, амахәқәа ирыкәыз ашәыб рҿаҷааз-шәа, цәыкәбарк рылшәомызт.

Ҷьара имашәырынгьы махәык нхьыҩрны, шәыбык каҳауамызт.

«Абас еицш ианыҟоу, ашәыб аҷлақәа рымахә ианыр-ҿахо, ас ҿыц рбоит, уи ауп ашәыб зкамҷсо», – рҳәон.

Амаҷуртаҿы акәазтхарамца агәгәаҳәа еиқәын. Рацәак еибымҳәакәа зегьы рыхәдақәа рыкәаҿны, ныркә-аарцә аҿҳәа иааҿҳәатәеит. Еқәыц, ныркә, ихала заҷәык жәаҩык зыкәзоз ашәтә рымз кахәхәа ду дыкәтәан, иҭатынжәга днаҿыхо. Махаз аҿҳәа ахахышәа, ҟәардә лаҟәык дыкәтәан. Кәадацгьы аарцә днатәеит.

Мадина лнапқәа лгәыцаҵсаны акәазҭхарамца аҵыхәахышәа даагылт. Амца иақәыз ахьаца кәазҭхақәа ракәын уажәы Еқәыц иҩнаҭа аазырлашоз, абжьарак, зегьы рхы рымагәыхьха итәан.

Кәадаҵ иахьа дзымҩахыцыз, иара ида азәгьы гәҩарас имазамызт. Иара азәзаҵәык иоуп, зынза лажәхырца ҳзызымуа, егьырҭ, усгьы, ҳаҷеиҭа, ҳаҵсреи ҳабзареи иалцхьеит, ҳцышца заца иқәымлара!

Ауаҩы игәы каҳаны данықоу, агәырҩа ду анимоу, ажәа разык иҵсы ҿнахыр алшоит. Ауаҩы дыцҵәазар деицызшьуа ажәа гәыбзыҷк Арушьан иҭаацәа рзы иҵсҿыхган. Абри аҳаҭыр азыҳәан ауп, Кәадаҵгьы игәы иамукәа иахьагьы даазцаз, ҳәа акәын ргәы ишаанагоз.

Аха ус акәмызт ишықаҵәкьаз. Кәадаҵ иахьа даазцаз зынза даҿакын. Аха аҵәыргара изыгәаҧуамызт. Аа, абыржәымзар-абыржәы сналагоит шиҳәоз, ахықә аҿы данаахықәххылалак, азхыцра зшьапы азааргылара ззымгәаҧыз аҿы еицш иҿааникылон. Аҭынчра цҫтыхгаха, алҩоаҟ еицш, амаҵурҭа иҩнажьын.

Аҩнаҭа аиҳабыцәкьа ихы иқәымкыкәа, Махаз иахь абас ҿааиҭит Кәадаҵ:

– Махаз, иахьа абрахь сымҩахзыжьыз аус шәлымҳаҟынза иназгар сҭахуп, – иҳәан, Кәадаҵ егьа дкәанызанызаргьы, иажәа дналагеит. – Азә иҵәгьа иара иаҳазом. Иҵәгьеи ибзиеи, адәахьы иааизырҳәо зегьы, ауаа роуп издыруа. Еиҭасҳәар сҭахуп, урҭ зегьы иара иқынза иаазом. Сыззааирҵ истаху убриоуп, хаз аамҭак ҳҭахеит, ауаа рыгага иаҵәшәо ақынза инеит.

Иахьатәи амыш иалагзаны, ирыхьуа рзымдыруа адунеи иқәуп, акәымзар, ҳара иҳахьыз ҳзеиҷьызшьо, ламыс змоу азәгьы дыҡазам. Арушьан зегьы ргәы даблит, цәыргашьа рзатом умҳәозар.

Азә дҭаркзаргьы, дхаҵан, ахаҵәа ахьыргоз дыргеит. Мышкызны, ииашареи иразреи дрыцаркыр, дхынҳәып. Амала, убранза азы алеимҭа ҳагар сҭахым. Жәлантәык

рԥеамбар иԝонатә еиласыр ҳәа сшәоит, – иҳәеит Кәадаҷ, иииҳәарҷ иитахыԥәкьаз макьана, иҷәырымгакәа.
– Уззааиуа здырыр стахуп, Кәадаҷ! – иҳәеит Махаз.
– Сыззааиуа, Арушьан исаби хәчы иоуп, Махаз. Сара излаздыруа ала, абри ахәыҷы ухьз ала дтоуԝоит, ус ами?
– Махаз ихы наиқәикит.
– Ааи, сыхьзала дтазԝоит. Изхуҳәаазеи, ахәыҷы дысхызбааua ҳәа азәыр дыҟоума? – Кәадаҷ иҳәаз ҽеик ишазҳәамыз иҷәа иналашәеит Махаз.
– Асаби духызбааua имаха ажьы даҷхааит, ииуазеи духибаартә, амала, ҿтамзарала анҷәа сумырҷәажәан, иҷсынҵры анҷәа аҟәараԝа илоумыршәын, аха убри ахәыҷыԥәкьагьы, хәыҷык дшәартахазшәа збо салагеит, – иҳәеит Кәадаҷ илахь неиқәиҷан.
– Дызԥырхагада, уара, иаҷ инкашәаз азҟы? – иааиҷәымыҷхеит Махаз.
– Аирак рҟны хәахәак дрылымҵыр ҟаларым. Жәлары зегьы рҿы узкуам. Махаз Ахсалба иашьа, атроцкист ҳәа, ҿааҳәыра имоуа итаркыз иҷкәын, иашьа ихьзала дтеиԝоит ҳәа азәы днықәгыланы дашшыр, уареи сареи ҳазхыхьда, мамзаргьы, бга дусгьы иҳамагәышьада, лахь урҭар ҳәа сшәоит. Уара умацара уакәым, ҭаацәала шәыдмыр-маншәалар ҟалоит, – иҳәеит Кәадаҷ.
Кәадаҷ ииҳәаз адагьы, Махаз амахәԝа дықәтәан. Аригьы анизациҷа, зынза иҟар хнаҿын, ииҳәара иҿамшәо даанхеит.
– Нас ахәыҷы дкаҳажьуама, иуҷәажәашьозеи, Кәадаҷ?!
– иҳәан, игәы наидааигалеит Махаз.
– Анҷәа искәырхуп, уи аԝыза аргама акәым, машәырынгьы анҷәа исҿоумыршәан.
– Нас иарбан уаҳа?
– Ԥсыхәа змам ҳәа адунеи аҿы акымзарак ыҟазам. Ухьзала итоугалаз Лаша хәыҷы дтыхтәуп. Иахьатәи ала, уи уара иуанарыжьуам, – иҳәеит Кәадаҷ Махаз

аԥанза дҭарԥшзаны.
– Ишьахәуп, аха ишԥакаԥатәу нас? Сыхьзала дахьҭаѳу дҭысхыр, дабазгои? – иҳәеит, Махаз иԥштәы ааиԥсахын.
– Сара схаҭа сыхьзала дҭазѳып. Сара, егьоумҳәан, еиҳа схароуп, ԥьара акы рымҳәақәар ƙамлозаргьы, ԥас дƙаиԥеит рҳәап, рацәак исҽадырԥара егьƙаларым, даҽа қытак сатәуп. Ажәакала, ус еиҳа ишәарҭахарым ҳәа сгәы иаанагоит. Наƙ-наƙ ари инхышхыԥәаз азхыԥра маԥк инҭыкәкәар, нас, ԥшзала...
Махаз акыраамҭа ҽымҭзакәа, ихы ларƙәны дтәан. «Ахәыҷы иаб ихьзала дҭааѳыр иƙаларызеи», ҳәа ааихәыцын, Кәадац ихы наиқәикын, ҽааитит:
– Иуҳәо саҳауеит, Кәадац, аха даҽакы сузԥаарԥ стахуп. Иаҳҳәап, ахәыҷы сара сыхьзалагьы, уара ухьзалагьы акәымкәа, иаб ихаҭа, Арушьан ихьзала дҭааѳыр иахарахарызеи? – иҳәан, дҭаанит Махаз.
– Арушьан ихьзала аҭаѳра ауазар, уажәраанзагьы дҭаамыѳуази. Уи атәы уара ухала уазхәыцхьеит ҳәа сгәы иаанагоит уажәраанзагьы. Уи акәын рацәак захысымҳәаауаз. Арушьан иҷкәын иами, анцәа дихимбаанит, иаб ихьзалагьы дҭаѳтәыми, аха сеиҭашьҭрақәлахуеит, ахәыҷы дѳеидасыр иԥырхагахар ƙалоит. Арушьан рыцҳа моу, Нестори, Уасили – Алакәабақәа рхәыҷқәа ирмеигзеит. Рабацәа ирхырƙьаны, ишыҕьаԥәы-ҕьаԥәуаз, Сибра агәы иадырхеит. Ԥабыргуп, урҭ рыҷкәынцәа иаҳа ихбыԥқәан, аха зегьы акоуп, излархәо ала, ихәыҷқәамзи, макьана иржәшаз азыхьцәкьагьы ахы ыԥнамхыцызт.
– Ибзиоуп, аха иагьԥасмеи, уара, ахәыҷы дмыц-хәхазшәа, дҽимырƙьа-симырсуа! – иҳәеит Махаз аԥыхәтәан, уаҳа иахиҳәаара анизымдыр.
– Уаҳа даҽа мѳак ыкамшәа збоит. «Аума уақәшәар, аума узбыроуп», ззырхәо ауп ҳаргьы ҳзықәшәаз, аха

цсыхәа змам, иамам! – иҳәеит Кәадац.
– Ибзиагәышьоуп, нас, ҳара ҳзыҳәан аҕ леизар, илеит, егьҳамчым! – иҳәан, Махаз иаб дышьны ихәда дахшьызшәа даатәеит.
Нырцә арымз иқәтәаз Еқәыц, Махази Кәадаци ирҳәаз ҽымҭзакәа дазызырҩуан.
– Ажәымҭацәгьара ƙaaуа-иҳәҳәо иаауа цьушьома, абри ауп ажәымҭацәгьара захьзугьы. Ибзиоуп, дад, ибзиоуп, дмаалықьуп, иусхәы анцәа ибзиаитәаait. Махаз дызуста, уара узуста, ҳазегьы дала-шьала еибарку ҳами. Аазара-хьчара анцәа иуқәимырзаait. Иудыруазеи, Арушьан дзыхнымҳәыргьы, ма иара ихылц заҵә ила, иаб иҵыхәтәы мызырц иƙазар. Имгәыцкәа иҵсхьада, ҳгәыглап, ҳлахьынҵа ҳахькылнаго аабап, – иҳәеит Еқәыц.
Еқәыцгьы Махазгьы, Кәадацгьы неиқәшаҳатхан, Лаша Бзанқыҭ аканиаҕа даатыхны, Кәадац ихьзала, Аҵьгартатәи аусҳәартаҽы дтарҩырц рызбеит. Аха абри иацырхагахоз усҟәакгьы цәырҵит.
Сара сантарк адырхаԥны, схатыц аҽы, ақытсовет ахантәаҩыс дƙарҵеит Мыса. Амала, анцәа иҵьшьаны, сара ақытсовет ахантәаҩыс сыƙанаҵы, ахәыҷы Махаз ихьзала ашәкәы дтарыҩхьан. Ушьта, Лаша Махаз-иҵа ҳәа акәын закәанла дшыƙаз. Ахәыҷы абра аканиаҕа иҵыхра ус имариамызт. Имариамызт, избанзар, уи шьақә-дыргәгәахьан, амҳәыргьы аадырхахьан. Зегь реиҳа, ахәыҷы ашәкәы иҵгара злауадаҩыз, ақытсовет ҽыц иƙарҵаз игәеитар ҳәа ишәон. Ус акәымкәа, иƙаҵәкьаз аргама Мыса иҵамкыкәа иарҳәар, ахаангьы дақәшаҳатхазомызт. Избан акәзар, Арушьани сареи маҳәи-бхәындеи шҳакәыз идыруан. Иара аҵаҵа ƙаҵшь сара аханатә аахысгьы, сбаны даанхомызт. Сара инасхыркьаны, Арушьан итроцкистрагьы наҵцаны, ахәгьы-аҽгьы иқәимыргылар ҳәа ишәон.
Цсыхәас иамаз акызаҵәык акәын. Ақытсовет аиҳабы

Мыса имырбазакәан, ицәзаны, дтыхтәын. Усҟангьы, дамрымхыцкәан аус иуан сара аус сыцызуаз аписар. Аха уигьы дҟьашҟьашо, зынза қәыцшзак иакәын. Ус еицш иҟаз аус ақатцара изымгәаҕьыр ҟалон.

Иладырхаргьы-иԥадырхаргьы, ахәыҷы аканиаҕа итҕара, иара убри аписар ида ҟазшьа амоуит. Жаныхә-ица Лаша Кәадац-ица ҳәа днаганы, Ацьгартатәи ақытсовет аҿы аканиаҕа днанырцеит.

Адырԥаенытцәкьа, ахәыҷы даашьтыхны, Кәадац иԥоныҟа дигеит. Дук мырцыкәа, Кәадац иабхәында ихәыҷы аазара дааигеит, цасгьы дҟаицеит ҳәа зегьы инарылаԥит.

Ахәыҷы аазара дыргеижьтеи мчыбжьык аамцыцкәа, Еқәыц иԥоны еимырдоит ҳәа иаҳаит Махаз.

Арушьан ихцара жәамыш заҵәык шыбжьаз иани иашьеи Дранда абахтаҿы еибадырбеит. Аихатә даҷ еилацах иадгыланы иахьцәажәоз, Арушьан иани иашьеи ирымаидеит, ацыхәтәантәи ашықәсқәа рзы иԥоыз иажәеинраалақәеи, макьана зхи-зцыхәеи еқәимҳәалацыз иажәеинраалаз иромани. Урт иреиҳәеит иԥоымтақәа зтаз ичамадан ахьыҟаз.

Махаз инеигзеит Арушьан уасиатцас иеиҳәаз. Уахынла, иашьа дзыԥоназ ауада хәыҷ аҿы акаруат ацаҟа ицагылаз, машәыршәа еиқәхаз ичамадан аашьтихын, ақытарахь иааганы ицәахит.

«Аа, абаацс Махаз, амадатәы ақәыцьма иафом», – рхәоит. Сызреи сыцсреи уаҳааныза, сԥоымтақәа уцсы иацацаны исзыцәах. Сыцсырзи сшәацьи узааргаргьы, зегьы акоуп, сқьаадқәа неиқәзытны ицааныза, иумырзын. Иудыруаз, сашьа, сара уаҳа акгьы сытнымхазеит. Сеитауҳәоит, абаа!..»

– Иазхеит шәеицәажәара! – агәақь аархиргеит, урт ирхылацшуаз акануеи, Арушьан ацыхәтәантәи иажәахә анагзаха имтакәа, иани иашьеи днарыҟәкәкәааны,

дрыманы ицеит.

Уи акәхеит, Арушьан иҩони ихи уаҳа еибамбазеит.

Арушьан иҩымҭақәа анарма цшқа илаҳәаны, иан данеихрарцоз илырҭаз ашәандыӄәра ду аҵахь инҭеиҵеит.

Аҩоны еимырдоит ҳәа аниаҳа, Махаз амца икит. 𝟘-мца қьоуқьадк дрыбжьахеит. Иашьа иҩымҭақәа ирзиура, иахьигара изымдыруа даақәхеит. Зны убас избит, Арушьан иҩымҭақәа ажәцәа рыкәыршаны, анышә иеиҭарц, аха уигьы измыреиит. Даеазны, аешьикь иҭаҵаны, иахьшәарҭамыз анышә иамеидарц избеит. Аха, иахьигалакгьы, цьаргьы изаарбуамызт. Анышә ицеицар, адгъыл амца акуан, аҵла агәы иҭеицар, иарҩон.

Уаҵәы аҩоны еимырдараны иахьеицш, шьыбжьышьҭахь амра анҭагьаламҭазы, иашьа иҩымҭақәа имблыр ада цсыхәа имамкәа дааҭагылеит Махаз. Ари, хырцашьа змамыз акакәхеит.

Аҵыхәтәантәи ашәымҭазы, уаҳа иҡаиҵара анизымдыр, иан днеиртәан, игәы иҭаз зегьы леиҳәеит.

– Ди, Арушьани ҳареи ҳанеицырцуаз, аҵыхәтәы мшазы, дызҳаҳәаз бгәалашәома? – длазцаait.

– Ишцасгәаламшәои иан еиҭамҳәа. «Истынхаз абри акзаҵәык ауп. Снапҩымҭақәа цсраенынза исзыцәах», ҳәа уеимҳәеи, нан! – даагьаҵәы-гьаҵәит Мадина.

– Исгәалашәоит, зегьы-зегьы сгәалашәоит, аха уаҵәы ҳаҩоны еимырдоит, ди! Арушьан иҩымҭақәа анааҳадырбала, ҳаргьы ҳауа ҳкәыкәыл ыӄазамкәа, ҳақәырхуеит. Ҳаҩонгьы қьаҵтажә-цуҭажәыртәуазар акәхап, убри ауп ҳаҭахәгьы иитаху.

– Нас угәы итоукзеи, нан? – баҩцсык налылашәеит Мадина.

– Арушьан деибга-деизҩыда дхынҳәыр, цшзала,

еитеиԥып. Дхынҳәынгьы, иԥымҭақәа имбар еиҳа еиҧуп, ҳара ҳимбар ааста. Сара сгәы иаанагоит...

– Мап, мап! Ус ҟоуҵагьы, Арушьан иҵсы иахылҵыз ихәыҷы заҵәы душьгьы, зегьы акоуп, нан, Махаз. Урҭ икаландашь ԥымҭақәа урылакьысыр ҟалазом, уан дукәыхшоуп! – лҳәеит лылаҕырзқәа неиқәылҳәылан.

Арушьан иан лҷы имзакәан иахьлеиҳәаз, Махаз ииааиҭахымхазеит, аха ииаг.

Иан ушьҭатәи лымакра аҵсам ҳәа ииаицхьазан, лыгәшәымшәык леиҳәарҵ избеит.

– Ибзиоуп, ди, бара ишыбҳәаз иҟаз. Урҭ аԥымҭақәа ҳадрымбалазаргьы, иҳахьша усгьы иҳахьуеит, ушьҭа ицаҳкааua ҳәа акгьы ыҟазам, – иҳәан, Махаз иан лгәы ааиртынчит.

Аԥны анеимырдо ҳәа Махаз иаҳаз амш аены, азәгьы дмаазеит. Адырԥаеынгьы, адырхаеынгьы, зынза аԥны аимдара ахьзала азәымзар-азәгьы дымԥахымҵзеит.

Убыскан ауп Махаз имала иҿизымшьуа, адунеи данаақәхаз. Ихьыз уиоуп, Махаз иани иареи анеицәажәа ауха, Мадина лыҷкәын илеиҳәаз акәыз ҷышьа, агәра ганы, Арушьан иԥымҭақәа рҵыхәала, лгәы шлыртынчыз аниба, ушьҭа урҭ аԥымҭақәа рызбахә ала уаҳа дшымҵаауаз агәра игеит.

Ашарахь еихо ианалага, Махаз дԥагылан, иан лшәындыҟәра аартны, иашьа иԥымҭақәа аатиган, иманы дындәылҵит. Иани иаби амаҷурҭаҿы ишьҭан.

Исҵычка иҵьыба интеицан, игаз ҵатлыка аашьтыхны, рыцаҟа, амхы аҵыхәаҿы игылаз амжәа амҵаҿы днеиит. Унҭагылар, ушьамхы инаҵасуа аҟынза анышә ижит. Нас инапқәа шҵысуаз, Арушьан иԥымҭақәа ажра интеицан, агаз нарықәтәаны амца рыцреиҵеит. Иаанхаз ахыблаа-ҿыблаақәа, баҳала анышә нарықәиҳәҳәан, аԥныка дхынҳәит.

«Абриак заҵәык ауп истынхаз, абаақәа. Сызреи сыцсреи силукааnза иҵәахны иумаз!» – уаха ииарҭа ихы

анаалеикуаз, мшаенеицш Арушьан ицыхәтәы ажәакәа илымҳакәа цырхуан.

«Арушьан ихшазаҵәы душьыз иаԥызоуп, икаландашь ԥымҵакәа уанрылакьыс!» – инакәырццакны иан луазыр азыз еицш игәы иналакьакьон. Ԥ-зыбларак дрыбжьахеит уи ауаԥ. Абри, аҵсы гәырԥа аҵкыс игәырԥаҵәгьахаз, азныказы изхымгарашәа ибеит.

«Умҵсыр, уеузымшьыр, аҵсҵәаха уимгар, ишҵоуури. Убри сакәшәеит саргьы иахьа!» – иҳәон Махаз, ушҵакоу ҳәа ианиазҵаалак.

Каҳада-цеыда иахьатәи амш зиасыр, уаҵәы икаларызеишь ҳәа ицшуан Еқәыц итаацәа. Арушьан итакра рханаршҭит ихәычы игәырԥа.

Кәадац Лаша дигеижьҭеи хымыз ирыкәын. Мызкы ахиаҵыхәеи рыла, зныкгьы Махаз, мамзаргьы Мадина ицаны ахәычы дырбон. Лассы-лассы ацара-аара хҭаркцәаргьы, ауаа ибзыргар ҳәа иацәшәон. Убри акынтә, дара анзымцозгьы, Кәадац даабжьысны, иреиҳәон ахәычы игәабзиара-ихабзиара дзеицшраз.

Кәадац ицҳәыс Ната, лычкәын хәычы дихылаазалон Лашагьы. Длаазозаргьы, илаазоз лашьа ица иакәын акынтә, лхы-лыцсы зегьы нарыкәцаны, ԥыцьа асабицәа, нак-аак, Ԥ-гарак дрыбжьатәан.

Иудыруазеи хәцыш аамҭак аабараны ҳакаазаргьы рҳәартә, аҵыхәтәантәи амшқәа еиҳа дара рзы итынчрахазшәа ианаарбоз аамҭазы, урҭ ирзыкалеит, ԥаҵхьа даеа рыцхарак.

Хәылбыехак, Кәадац иаҳәшьа лхаца даанит иабхәа иҿы. Абжьаацны еицш, Кәадац имаҳә диеигәыргьаны дицылт. Аха, цасатәи имаҳә иказшьа хааи илакҭа лашеи идимбалт. Амаҳә акы еицшымкәа илахь еиқәын.

Кәадац имаҳә, ас еицш здимбалацыз, цьара рыцхарак шыкалаз игәы азԥеит. Аха икалазеи, улахь зеиқәузеи ҳәа иазҵаара изымгәаҵит. Дасу ргәы итаз цәырымгазакәа, амаҵурҭаҿы иааибартәакәеит.

Кәадаҷ ега иеиԥажаргьы, уаҳа изымычҳакәа, имаҳә ихы наиҟәикын, ҫааиҭит:

– Иҟоузеи, Мамсыр, зегь шәсибгоума хәычла-дула? Иахьатәи умҩахыцра абзиа иазҳәоума? Иаҳҳәаҟәо ирылухи, анкьеицш уҳаидеи ыԥамшәа збоит! – иҳәеит Кәадаҷ дакуа-дашьтуа.

Мамсыр ҳамҭак акгьы мҳәазакәа, ихы ларԥәны дтәан. Нас, игәы иауа-иамуа, иаацәыригеит.

– Иуҳәаша, ҫы иануалаша акакәзар, акы иамусуп...

– Ианбанза узагәышьо. Ҷстбара ыԥамзааит, абжьарак, егьырҭ зегьы уаҩы ицәа иҭамзо егьыԥазам. Изакәызеи, Мамсыр, ускангьы, абриакара усишәара-еицаразтәыз? – дизцааит.

– Уабхәында ихәыцы аазара иааугаз ицыхәала ауп, иахьатәи сымҩахыцра зыхкьаз.

– Ииуазеи, Мамсыр, сабхәында ихәыцы?– иҳәеит аарла Кәадаҷ.

– Иҟоу уиоуп, Кәадаҷ, ажәлар даара шәыбзыргеит. «Атроцкистцәа ирыхшазгьы даргьы кнаҳаны ианыршьуа аамҭазы, акулакцәа рханы идыртәоз Еқәыц, Ахсалба Арушьан, иахьа ҫааҳәыра зрымҭаз ауаҩы ихәычы, Жаныхә-ица Кәадаҷ аазара дигеит», – рҳәеит. «Амалагьы дыжәлазаҭәын, ихы агәаҭ имоума? Ҭзагәыла дшы-қәырхуа изымдырзои?» – рҳәеит. «Иабхәында, жәлар раҭа ихәыцы, дасу илеи-иҳәеи иара иеицшхоит, ихәыцгьы иаб иҩашәхак иакәхозар акәхап. Абри аус кьашь аицхара згәаҭьыз Кәадаҷ иабхәында Арушьан дидгылозар, уигьы дсеимзар акәхап!» – рҳәеит.

Ажәлар аҳәатәы анруҭа, рыбз баазоуп, иузынкылом. Насгьы, ажәлар рыц икылахаз ауаҩы, ахаангьы бзиа ибараны дыԥазам. Сара убри збоижьҭеи исаҳауеижьҭеи акраацуеит, аха игәаамыгзакәа, хырҩ азымукәа сааиуан. Ушьта, абри аеси шахылымцуа агәра анызга, сгәы иаанагаз

уҵамкыкәа, улымҳа аҟынза иаасымгар сылымшеит. Сара еилыскаауеит, ҩ-мҵак рыбжьара шәыбжьахеит, аха ҵсыхәа змам егьыҟам, ихьшәахааанза, ԥьара акы азызбатәуп ҳәа сахәаҵшуеит. Абас зҳәо ауаа зегьы ҳара иаҳхыркым, аиҳабыра рҿы аҳәарагьы дацәыцхашьап угәахәуама? – абас, игәы иҭамкәа, ихы иҭамкәа, Кәадаҵ инеигәыҵеиҵсеит Мамсыр.

Знык ҵсра ауаҩы дыҵсыр илшозар, Кәадаҵ ҵсык диаҩымсуа иҟәардә даақәхеит. Ахыҵкьареиҵш, раҵхьаза иааихҭашәаз иабхәараа роуп.

«Сара схала-сыҵсала иҭахханы, зегьы ақәыршаҳатны, суа-ҵтынха ирбо-ираҳауа, еиҵысхаз аус уажәы саахьаҳәны маԥ аҵәыскуама? Маԥ иҵәыскуама схәыҷқәа ран лгәыцҳәыхш зкырҟы архәыхәхьоу сабхәында гәакьа ихәыҷы. Маԥ, уи схәыҷқәа рабра-ҵара маԥ аҵәыскыз иаҩызоуп. Жәлантәыла сшыҟәырго здыруазаргьы, уи сара исылшом!» – аҵырԥеиҵш илагырз игәаҵа иҭаҵсоз инагәылеиҳәеит абарҭ хьарҳәшьа змамыз ажәақәа.

– Сара ҁтыц аҿы уара уҟазар, абри аус ушҵазныкәарыз, Мамсыр? – иҳәан, ихәыцрақәа иеаарҟәкәкәааны дҵаait Кәадаҵ.

– Ара уаргьы саргьы акымзарак ҳалшазом, Кәадаҵ. Сара исыздырам уабхәараа мҩас иарҭара, аха еиҭагьы, дара идырманшәалароуп, абри зхи-зцыхәеи еиларшәу аус пылҳат! – иҳәеит аҭакс Рашьыҭ.

Убри ашьҭахь, Мамсыргьы Кәадаҵгьы акыраамҭа ҁымҭзакәан итәан. Кәадаҵ иҵҳәыс Ната, егьи ауадахь дыҩнан. Абыржәыцәкьа, аарлаҳәа зеиқәызкыз лхәыҷқәа ргара-қәыршәқәа ашьшьыҳәа инарықәыршәны даадәылҵит, аха ҁымҭзакәа итәаз ҩыцьа ахаҵәа ԥказшьа аалгәамҵхазт, дырцырхагамхазакәа дындәылҵит.

– Аҵси абзеи анышә анрыбжьалалак нахыс, аамҭа наскьаҵыҵхьаза, агәырҩа мыждагьы ахьшәашәара иалагоит. Хәыҷы-хәыҷла, зегьы злазо агәы рыцҳагьы аҿаҵсахуеит. Ус анҵәа ишагәышьеит. Ус акәымкәа,

аԥсы ишьҭахь агәырԥа мыхьшәашәозҭгьы, адунеи аҿы аԥсҭазаара зыӄаломызт, ҳаҭеиҭа, зегьы реыкнарҳауазар акәхарын.

Уи зынза даҽакуп. Аԥсра ашьҭахьгьы акрумфар ауам. Аха абзагәырԥа хәарҭа-хәаԥшь змам ишԥаԥсыхәоу, Мамсыр?

– Ԥсыхәа змам хҭыс ыӄазам, аԥәгьагьы ахала ахы аресиуеит. Шәнеизԥаакәа уабхәарааи уареи. Урҭ аԥыс ашьапы ахьыԥҵәо здыруа ауааԥсыра, уара узыӄәшәазгьы еилыркаап. Амала, абри сара иахьа иуасҳәаз, Махазгьы илымҳа аӄынза инагатәуп, хымԥада, аха убри иаҳәара зыӄәнагахарыда, убри ауп исзымдыруа, – иҳәеит Мамсыр.

– Аԥхьан ишысҳәаз еиԥш, уаԥәыԥҵәкьа ахызаԥә шысзыԥшу здыруазаргьы, сабхәында снеиҿагыланы, уи азбахә аԥәыргара сылшом, исылшаԥәкьом, уи уԥәыззар акгьы иаԥсам. Амала, ус, ашәарҭа сызҭагылаз, ҳазҭаху азәы ҟәышла иеиҳәар, уи даҽакы иамусуп, абжьарак...

– Иара сара схаҭа снымԥахыԥны, иӄоу-шыӄоу, ицамкыкәа зегьы иасҳәар шԥоубари? – иҳәан, Кәадац иажәа алгаха имҭакәа, днеиԥыххылеит Мамсыр.

– Аханатә аахысгьы афы сԥышькылкьомызт, аха уажәык зынза акы сазҽеизамкәа, сԥәылагазахеит, Мамсыр, – иҳәеит Кәадац игәи-илагырзи неилаԥәан.

– Абарҭ ахымыш иаасараза. Убри аус сара саԥабзаҳәоит. Махаз сиаԥәажәоит, исеиҳәо ажәа уара уӄынза иаасыгзап! – иҳәеит Мамсыр.

– Амала, ԥсра-бзара ҳзеилазар, убри аԥыхәала, слымҳа ишҭушьхьоу иумырдырын. Егьоумҳәан, ари ус уадаԥуп, ҳазлеилахәу иудыруа ауп, аха иашаны сизеилымкаар срыԥхахоит. Ауаԥытәыԥса илахьынԥа ҳазбоит, наӄ-ааӄ, зыбз ада зыхәлам асаби дҳабжьагылоуп... Гәык ԥсыр даҽа гәык аауам. Абри аԥыхәала, анԥәа иумҳәан, ҳгәы еихшәар алшоит. Убри аӄынтә, сара сеиҭауҳәоит, сабхәараа рҿаԥхьа уареи сареи еиԥаххаз аус уԥсы иахумырзаарԥ.

Кәадаци Мамсыри неиқәшаҳатхан, инеицырцт. Сара убыртқәа зегьы ҽеила исгәалашәоит. Ари, анцәа амц сумырҳәан, 1937 шықәса аналагамтазын акәын. Сара уҫкан азәгьы дысцырхагамхазацызт.

Аҩыжәлантәык, абри ахәыҷы дахьыргара рмоуа иааҟәхеит. Дназдыргалалак, рнапқәа ҷиблаауан. Иара ахәыҷы ихырҟьаны, ус гәацәыхьажәак шеибырымҳәацызгьы дала-шьала еитынхацәаз ауаа, ҩнытқала рыгәқәа еицәыхьшәашәахо иалагеит.

«Ианаҵьалбеит, ахәыҷы ашәгәы-цсгәы сыштаиргылаз, Рашьыт иҷала рлымҳа аҟынза инеигеижьтеи, ушьта мзы наҟьак цит. Аха дара рҟынтәи, уабаҵсуеи ҳәа, убри ацыхәала азәгьы сышка дымҩахымтцит», – ҳәа Кәадац иабхәараа, еиҳарак, Махаз изыҳәан агәрыкәкәара далагеит.

«Ари анасыпда уҫкан, абзацәа реицш, тахык ииҳәашаз, иҳәеит. Уеизгьы-уеизгьы ахәыҷы думгар ҟалом ҳәа, мчыла азәгьы дидимгалт. Иара, аргама иҷы иаирҳәоз ауп. Уажәы дааҳәын, ахәаз ицалазшәа, ахәыҷы диламзазт, цьара цсыхәак, изыруааит, саргьы сыгәнаҳа цәгьахеит, сааиқәымзыр ауам ҳәа, мазеи-аргамеи ацҳаражәҳәаҩцәа ҳлымҳа тыршьаауеит», – ҳәа хазы Махаз Кәадац изы игәы иалырсны дцәажәон.

Махаз иашьа гәакьа ихшазацә, бзиа димбакәа, игәы изымблыкәа ишцакалоз. Уи ибзианы идыруан, Арушьан итынхаз убри ахәыҷы ида шьац зырҟьацуаз уаҳа азәгьы дышимамыз. Ихша заҵә иакәын, Арушьан Ахсалба ҳәа ихьз злархәараны иҟаз. Убыртқәа зегьы ирҷыданы, уи иара изыҳәан дмадатәын. Амадатәы, аиашьа иакәым, ақәыцьмагьы иафом. Убри иаҷыданы, инацшуа, хара ихәыцуа ауаа ирҳәоэеи? «Хи-цсиуп, дад, акәымзар, иабыхәа, иашьа заҵәы ҟам-инымк дитынхеит, макьана, иҟалаша-калааныа ахәац ала тнамхыр акәымзи!» – ҳәа

инаԥшуаз ишизырҳәоз идыруан. Аха убри аамҭазгьы, егьырҭ иаанхаз иара иҭаацәа хәычи-дуи убри асаби иԥыхәала иааԥәымзаар ада ԥсыхәа ыҟазам ҳәа агәра ганы дыҟан Махаз.

Ауаԥы дхагахозар, дхагахартә еиԥш, аҭагылазаашьа иоуит уи ауаԥ. Инеидихәыԥлалакгьы иара изыҳәан имԥабзханы иаԥхьа иаагылон.

Еԥәыԥи Мадинеи абри агәырԥа иаҳа иацәыхаран. Ахәыҷы иԥыхәала иҟаз ацәажәара атәы ҳәа егьрыздырамызт. Акызаԥәык хьаас ирымаз, рыҷкәын дахьҭакызи ихәыҷы заԥәы рыԥны иаазарҭа ахьырмоузи ракәын. Абжьарак, Лаша иԥыхәала иԥәырԥыз агәырԥа ду иара Махаз иԥсы инахырзааны, иани иаби рҽы ажәакгьы имҳәацызт.

Макьана згараҟәҟәаԥәа казымԥсацыз асаби, ажәлантә ирылиааз агызмал изку алакә аҟны еиԥш, иԥәшәо иалагеит. Иара инаихкьаны, иахьа ма уаԥәы, рыжәлантә зегьы аԥәхны, рышьҭамҭа азы нықәдыршарашәа рбо иалагеит. Ируаз-ирҳәоз аҭыԥ иԥәымлеит. Есиша ихәлацыԥхьаза саашьак, оумак иазыԥшуан. Рыцәа ҭынчымхеит, ртәа ҭынчымхеит. Ус акәым, дад, абас ауп ҳәа ирылабжьашаз, ргәы аанызкылашаз азәгьы дрызкамшәеит. Зегьы хиԥсихеит, дасу рцәа иацәшәо иалагеит. Ажәакала, абри асаби дара рзыҳәан дшьыгаханы даақалеит. Ԥсыхәас иртарыз рыздырамызт.

Ҽнак Махаз дынҽыжәлан, дцеит иаҳәшьа еиҳабы Мака дызмаз Грышьа Арсҭаа ишка. Уи дынхон Наа ақытаҽы.

Днавамлакәа-даавамлакәа, имаҳәи иаҳәшьеи нартәаны иреиҳәеит Махаз даазԥаз азбахә.

– Уара ургәаҟра зынзагьы истахзамызт, анцәа иубома, аха уаҳа даҽа мԥак сзымԥшаait. «Ауаԥы заԥәы амба шьака дацәажәоит!» ҳәа, схала, схы маԥара саназынха, исоуҳәо збап сҳәан, уара ушка сҽаасхеит, ҳаґоу дгәакуандаз! – иҳәеит, Махаз.

Ҽымҭ-ԥсымшьа, акыраамҭа Махаз изызырԥуа итәаз

Грышьа, иабхәараа зыкәшәаз шхәартамыз ибон. Уажәымзар-уажәы данбацжәо ҳәа, уеи-тынхеи рнап ианхалаз асаби, уажәазыҳәан, иара Грышьа иаамҵыдахаз, даҽазәы инапы дшамкуаз идыруан.

Грышьа егьаумҳәан иабхәарааи иареи еицәыхаран, даҽа қытак аҽы дынхон. Инацшуаз рацәак рылацш дыцамшәартә дыцхьакын. Иаргьы зҭаб заҵәык лакәын имаз. «Пас дкасцап, дымцсыр дуаѽуп, иудыруазеи, аҵсуа жәлар зегьы иара имҵахырхәо, иара имазцаакәа уск рзымызбо, уара иушьуа анцәа димшьыр. Иара, сара сганахь алагьы ишыдыдуа, қәа амур!» – абартқәа зегьы неидихәыцлан, ахәыҷы Кәадац иҟынтәи иара дигарц избеит.

– Ари ацутеи ыкәеибагозаргьы, ахәыҷы сара дызгоит, уара абри уаҳа хьаас иҟоумцан! – иҳәеит Грышьа, иаалыркьаны.

– Иаб акы дахыркьаны дҭаркзаргьы, ари ахәыҷы аҳәынтқараа ирцәишьда, дзыхдыркьозеи? Акымзаракгьы ҳахьзом. Саҳәшьеи сымаҳәи баша, аазарыеха рыгага иацәшәеит! – лҳәеит Мака.

Абарт реицәажәара ашьтахь, мчыбжьыкгьы мырцыкәа, Лаша Грышьа иѽныка дааигеит. Данааига, адырхаеныцәкьа, имҵәахыкәа, дагьацәымшәакәа, дагьацәыцхамшьакәа, иҭахцәа гәакьацәеи игәылацәеи даарыцхьан, ахәыҷы ихьзала чара хбыцк иуит.

Имзакәа, иааиз дларылагылан иреиҳәеит, иабхәында ихәыҷы аазара дшааигаз. Абзиара рзыкалт, иҭынхацәагьы Грышьа еицихаз аус иазыразны иацылеит. Шә-ныҳәацхьызк Грышьеи ихәычи рыкәа-рмагра инҭаҳәаны, ауаагьы ныкәцны ицеит.

Ахәыҷы мшызҳа изҳауан. Грышьа иабхәында ихәыҷы аазара дахьааигаз, аҵыхәала ҷьара ҿтамзарала ицәажәаз ҳәа, хәылкьа-ҿылкьак азәгьы иҟынтәи ираҳауамызт. Аха зегьы акакәын, ахжәлантәыкгьы ҭынчмызт. Урҭ

ирыздырамызт уатцәы ирцеицшхараны иҟаз, дрыздырамызт уатцәы ашәкәы ԝны ирзалазцоз дызустаз.

«...Арушьан Ахсалба дудыруама» ҳәа аҿахәҿыхԝы Қацәбаииа исаецникылоз ауаԝы ихтыс ауп абри. Абри ауп исгәалазыршәазгьы сабхәында Арушьан изкны абри ианысцаз ажәабжьгьы.

Арушьан ихәыҷы Лашеи иареи ашьтахь ирцеицшхаз, Арушьан дахьагаз, дахьаанагаз, Лаша ицыхәала Грышьа лахь иртоу ирымтоу, ушьта егьсыздырамызт. Лаша Грышьа аазара данига адырԝаены ауп саргьы сантаркыз.

38

Арушьан ихтыс мышқәа рхи-ртцыхәеи анааи-қәысҳәала, уаҳа царта змамкәа, ахра ҿкьара иныкәххыз аеацә еицш, шьтахьҟагьы цхьаҟагьы царта сымамкәа, схәыцрақәа рынцәамтаҿы, схала заҷәык ицәыхәцәыцәаз амба шьаҟа еицш, саанхеит.

Арушьан игәалашәарақәа ртцыхәтәа анаанцәа, алажә еицш, исыгрыхоз схьаа амцабз еицш ситанасыцралеит. Аиаша уҳәар ами, чҳашьа амамызт. Ҽырцысышьа сымамкәа, ҿыцха сахьынышьталаз, сныкәхаҳәха сцеит.

Зынза сымч сылзаан ах аҿыцәкьа снеихьан. Ԝынԝажәа мыш цхьан стакызижьтеи. Зыпсы ыкәхаз апспҟа иеицш, сгәырԝеи схьааи, сареи, абзацәа рыцсы штаз иахьыржуаз тыцхәырас иҳаман. Уи аԝыза анасыц сара исызтодаз. Абза, апсы ситашьыцуа аҟынза снеихьан. Сан, саб, схәычы, сыпшәма, суа, стынха рызхәыцра саҟәыцхьан. Акы заҷәык сзызхәыцуаз, истахыз апсра акәын, аха ситасҳәахуеит, иареи сареи ахаҳә-мҿыхә ҳабжьажьын.

Хаха-хымыш цуан кырҟылбаах касымцеижьтеи. Азба сыпсуан, сҿажәкуан, сҿы еимаҳәахын, сқьышә сзеихырцхьомызт. Нахьхьи, скамера акҿаԝраҿы игылаз

астол хыжәжәара иқәгылан цатлыка мгәылыҽк абжа азы. Егьа ахыцуазаргьы, ак хәымгасшьо, ак цыскааува ҳәа сыќамызт, аха уанза сызнеизомызт. Хымыш рышьтахь, санцшша, ауанта атыцқәеи, арҳәацәаѡы икасет ашьтақәеи, еиҳагьы имжьыжькит. Сымаха-шьаха зынзаск иск҃әыцсааит.

Иахьазны, ма ашьыжь, мамзаргьы хәылбыехашәа, аихатәышә иамаз ахышә агәараҳәа инкыдҳалон. Ацсынкәа дырфазшәа, ихы-иҽы ихырчааны азәы ихы аалеикуан. Макьана сыцсы штаз анеиликаалак, уаҳагьы дсыламцәажәазакәа, ѡацхьа цьаз цьамк ырќьашќьашо, ахышә ацламҳәа иныкәыргыланы дцон. Аха уи сара сзыҳәан ѡыстаа чысхәын. Уанза сара сшьапы снанагомызт. Адырѡаены, мамзаргьы, уи аҽны ахәылбыеха, агәараҳәа, адамра ашә еицш, аихатәышә мцура, гәатҵаҽцәагаха, ѡацхьа абжьы аагон. Ихы ахышә еиталеикуан ани. Сыцсы ахәага штаз анибалак, инапы аакылрҳәҳәаны изыхьцсыхьха, аихатәышә ахышә ацламҳәа иқәгылаз аҵьам аақәихуан. Нас, ахышә ѡацхьа инкыджьыланы, азарза ныларшәны, дныкәзаауан.

Арҳәацәаѡ икынтәи, ск҃әак҃әаны, сбылны саар-геижьтеи зак҃а цуаз сыздырзомызт. Исыздырамызт, зак҃антә ацсраҵәкьа иақәскхьаз, зак҃антә сызшьапык адамра итаргыланы сеитахынҳәхьаз. Скаруат сыкәын амц аасхаабыцуа. Уахи-ени сцәсилаѡашьахьан.

Сыжәѡашәак҃ьа зегьы цәаны ацара иаҽын. Азаѓьақәа анцжәалак, азы итыцуаз сыбга ашшара икыдыхәхәа реанынархалак, зынза ацсра сзаауан, схьаа схарштны фарак ҳәа аасызкылсуан, сымала сыжьқәа тысыжәжәон. Знык иадамзаргьы, снацәкьарақәа наргзаны, иаасыбгыр, адунеи сызшарашәа збон, аха урт азаѓьақәа ахьыцжәаз ак҃ынза снапы назомызт.

Зынза сыхдырра сцәыззома, анаҵьалбеит ҳәа сҳәо ак҃ынза сычҳара саналцлак, абант азаѓьақәа инартыхәрааз

ацәыкәбарҟәа рышьта, хәычзак иадамзаргьы схыза наласыркьысырц есиныкасцалак сааҳәит. Сыцсы ацара цәгьаханы, ашьшьыҳәа, ашьшьыҳәаза, схыза аган сахьафоз инадсыркьыслеит.

Азхыцра иалыргаз, ахәаҽра иаҽу ацсыз, ацсы цха шалоу, азы иаиаладыршәлак ацсы шалало еицш, шәымтакәак сыцсы ааивызгеит. Нас, азаҕьазы ахьынкыдыхәхәаз, сваҵарақәа рахь, гәынхәцыстала схыза акьыцшь наларкьысуа сҽынасхеит. Ҳамтак, схыза лага-ԝаго ахьшьра саҽын, нас ишызбоз афара исызцәырцыз ааиқәтәеит.

Еимгаеимцарак иалагзаны, исызцәырцыз афареи, схьааи анааихсыҵъ, адунеиаҽ хьааки гәырԝаки смоуцшәа саакалан, цьанат шьапыла сынталазшәа, сеаасыртынчит. Аамтацкәак схы-сыцсы сазынханы сышьтан, акымзарак сазхәыцуамызт.

«Ауаԝытәыԝса ицсымтазы, ихьаакәа зегьы неихыцны, еитаҳәашьа змам цьанат цхыз ссирк дтанагалоит!» – ҳәа анкьазны сабду иихәахьаз иажәакәа абыржәы сгәы ианаакәыԝ, саашәазызеит. Аха уи рацәак исыдмырхалакәа, даҽа хәыцракәак инарыласырзын, ԝацхьа стынчра шәалкьа мреи сареи ҳааизынхеит.

Аханатә аахысгьы, гәыццәагас, гәыташьыгас исзыкалаз, сбахта иҽажьыз аихатәышә, ԝацхьа абомба каҳазшәа, иаалыркьаны игаз аҽыж бжьы зегьы хылагәыла иааиланацеит. Ишысҳәахьоу еицш, сара ушьта сзыцәшәоз ҳәа исымахыз, сшәахьан, салгахьан. Агәы ацынхәрас, зегьы злазоз, зегьы зычҳауаз ашьанца-хаҳә сызтарцахьан. Аха зегьакоуп ацс рыцха леиԝеиуанацы, агәы мыждагьы зынза ицзар атахымзар акәхап, сгәы ааҵзызеит азныказы. Аха нас, аихатәышә абжьыцәгьа, адыд еицш ианаасхыцсаа: «Исыхьхьоу еицәа исыхьрызеи?» – абас сгәаца интысҳәаан, сеааикәыскит.

Аихатәышә шиашаз илҽыргьырны, атзамц инадижьлан, иеааԝнаижьит, ани ацыхәтәан, арҳәацәаԝ иахь сызгалоз

аҧскәабаз хаԥҩала.

Дышиашаз скамера агәҭаҵәкьа анааиԥиша, аҧса зхарсыз ишәаҟь ихарззала, даатгылан, сеизыххаа, ҽыцха скаруат аҽы сахьышьҭаз дсыхәаҵшуа далагеит. Сара уи иааира оумашәа исымбазеит акынтә, длоума, ма дҳәоума ҳәагьы сагьизхьамҵшит.

– Ирлас угыл, абаандаԥы, аҽахәҽыхԥы дуҧхьоит! – иҳәеит, анышәаҵшь иалхызшәа, силакәаҳаз ихы-иҽы ааирбзамыкәын.

– Ҽынлоу, уахынлоу? – ҽаасҭит, сихәамҵшзакәа.

– Ҽынлоу, уахынлоу, уԥагылар иубап! – иҳәеит.

– Ҽынлоу, уахынлоу? – сеиҭанаиазҵааит, аҭак иситаз смырҳазакәа, аура-зоуроу, зегьы-зегьы сзеиҵшны.

Даҽа ԥбака шьаҽа дааскьан, ҽымҭзакәан, ҳамҭак дгыланы дсыхәаҵшуан. Ашьҭахь, сҳәашьақәеи, скаруат сшықәыжьқәази анааидибалақәа, иамхаҵәгьахазар акәхап:

– Ушьҭа ашара рацәак агым! – иҳәеит, алархәаса иҽы инҭеикакаазшәа, ихы-иҽы акәаха нықәиркәкәан. – Ирлас угыл, абаандаԥы, аначальник дузыҵшуп! – иҳәеит. Аначальник сҳәар, сиҳа дацәшәап игәахәу, ихазлынҵәара...

Сара ҽысымҭзеит.

Агылԥажә сиҵш игылаз, аҳәа гәаҵәа зыҧраз акыраамҭа дгылан дҽашҳаза. Убри убриакара иҽымҭра схысгәы силанаргьыжьит, убриакара игылашьа хамыцха сеикәнажәеит, изымцысуа акаруат иқәкацаны иқәыз ауаԥы, исызгәамҭазакәа, арҵәааҳәа сыҳәҳәаны, сакзамшәа сиарҭа санаақәтәа ауп итарыцыруа сыбжьгьы агәыр сиҵш ианаасылкьаз.

Згәаҵәа силымсзо анакәажә сиҵш деиқәыхьшәашәа исхагылаз ауаԥы, дшәан, ԥбака шьаҽа ишьҭахька днеиҭаҵит. Аргамаду ари деилагеит ҳәа, сҵьашьаны, ашьхымзатра сиҵш исаса ахьааианахаз даанхеит.

Ацыхәтәан, уаҳа атак ҳәа егьисымҭошәа аниба:

– Абаандаԥы, аначальник... аҿахәҿыхԥы дузыԥшуп, ирласны угыл! – иҳәеит дҿагәаҿасуа.

Ҳамҭак ҿысымҭит, аха игылашьеи, иԥшышьақәеи анысзымычҳаза:

– Сызгылазом! – схәеит аарлаза.

– Умгылар ҟалазом, аначальник ус иҳәеит! – иҳәан, дааскьазаны даасхагылеит.

Издыруан аҿада уеиканыргьы, иара уиеиканыргьы ак шакәыз. Убри аҟынтә, ацыхәтәантәи сыфеида абни аҳаиуангьы изиҿасԥарызеи, кьатынԥала сыргозаргьы, срымгар шырымуаз здыруан. Схаԥыцқәа ҟәыбаса сҿы иштаԥсоз, сергьҳәа саахыҟәтәалеит. Ицабыргыцәкьаны схы сшамыхәоз ибазар акәхап, игәи-игәаԥәеи неилысын, даасыцагылеит. Акаруаҭ ахы иахшьыз скьаҿ насшәхасырԥан, сԥагылан, ашә ахь сҿынасхеит. Ани сҟарул мыждагьы дсыцхыраауашәа даҿын, аха баша итбыбра акәын, акәымзар, аарла ишьапқәа ирҳәазон. Иаргьы саргьы ҳаихҟьашо, ԥаԥхьа избаԥ-исаҳаԥ, азы здыжжылаз абааш ҭзамцқәа ргәарабжьара ҳаиҭаныбжьалеит.

«Сыԥсы аиуа насхырхааныза арҭ сыцрымԥуазаап убоу!» – сыԥсы саԥхауа сахьнеиуаз, абри, сгәы инҭысҳәааит. Схьаақәа алажә еиԥш исыцрыхон.

Аԥгәарабжьарак реихагалартаҿы ҳаннеи, амардуан ҳанааҿагыла, ани дсывыԥорын, ашә ҟьаҟьаза иаартны дныԥналеит.

– Уԥнал, уԥнал! – иҳәеит, еиҳа ацәа даалԥшәа.

Амардуан сыԥсы шаҿахоз, аарлаҳәа сныԥналеит. Ара ԥынтә сахьаанагахьаз, ԥ-ԥсрак сахьырхыцахьаз акәын. Астол, аҟәардәқәа, уи иаҿакыз ауада, аԥенԥьырқәа уҳәа, ааицамкзакәа, зегьы ртыцқәа рҿы игылан. «Абри ацыхәтәантәи ҿахәҿыхроуп!» – абас саахәыцит. Абри аамҭазы, сахьгылаз азал иаҿакыз ауаҭах хәычы даадәылԥит, ауаԥытәыԥса ишьа ацынхәрас ахыз здақәа иртысуаз арҳәацәаԥы.

– Уара ухы уақәиҭуп! – иҳәеит, саазгаз изыҳәан.

Егьыгьы, еразнак днеиҳәтарцан, ишәакь ашьхәа ныкәкшо, дындәылцны дцеит.

Сара агылара анысзымычҳаза, ҟәардәк снықәтәан, ари аҧсцәаҳа, иааԥналаз ишьауга сазыцшын.

– Сбара ушеигәыргьаз збоит, Мҟанба, ус уԥоблак убааит. Ишсоуҳәара, ишцаухугеи арҭ аҧыхҟәа? Хаха-хымш цуеит уареи сареи ҳаблакәа неиқәырцшны, аҧсышәакәак еибаҳамҳәеижьҭеи. Иҟоузеи? Аамҭа иумаз ухшыԥ хәычык ухахьы иаанагоу, мамзар, еиҳагьы уарбзамыҟәу? – иҳәан, ицынца гәырхәа нхирцсаан, мчыла ччаҧшьк неиҿыкәицеит.

Ҳамҭак анҿысымҭ, аҧсра дақәгәыгуан, акәымзар, иибахьаз сакәымкәа, абыржәыцәкьа сынхьасакәааны: «Аа, абааҧс ан улыхшазар, усыцхраа, срыцҳауп» ҳәа снаиашьапкны, суаажәлар рхаҧсыра рзаацаны, зегьы неидҳәаланы иацхьа инасыргылоз ҧьишьон. «Уаҳа умҧсит, сара ушьҭа усгьы цсык сиаԥсуам. Аҧси абзацәеи еихҭнысцом, саҳәшьа илыстаз стоуба сыпсахуам, сыпсы ахәага леиԥсиуанатцы!» – абри сгәы иаатасҳәон еицш:

– Еи, исҳәаз умаҳазеи, уштәаз уҧсыма, уара аԥыстаа ицсы зхоу! Аха уара узҭахыда, абзацәа ирҭахым, аҧсцәагьы рцышца дыкәрыжьлом! Удыргазоу, удырҟәышу, арҭ ахымыш агәтахәыцразы иуаҳаз? – иҳәан, дааскьазаны даасхагылеит.

– Мшаены сшубаз сыҟоуп, иагьаҧсымҧеит, иагьагсмырхеит! – сҳәеит, аҧыхәтәантәи сыпсы нҭыхны.

– Иҳаутоу, иҳаумтоу ицәахны иумоу жәлар раҕаҧәа? – иҳәан, ибжьы наҳареикын, имахәарқәа ныцхьеирцәеит.

– Жәлар раҕаҧәа ҳәа сара сқытаҿы азәгьы дсыздырзом, иуасҳәахьеит! – сҳәеит, аҧыхәтәантәи сыпстазаара абри ажәа ишалаҳәаз шыздыруазгьы.

Сажәа алгаха сымтакәа, слакыца амцабз нытдыдит. Слыхбыкьын, ахҕәра снықәҳаит. Сыблакәа алашара рцәызын, аҧстҳәа еицш акы насхаҳаит. Аха убригьы

азмырхакәа, сыхәдацәа нцырхәрааны, сшьапы саакәиргылеит.

– Арахь дааг, арахь, имузозар. Хызацәык дшацсамгьы, иҭыц дыкәпа наk! – ҳәа азәы ибжьы аарла исаҳаит.

Аѡыцьагьы сааныркылан, исыгәтасны азал иаҿакатаз ауада снышнарыжьит. Аарла сылацш неихызгеит аѡбатәи, аха абыржәы адагьы дсымбацызт. Илахь адашқәа алпыkka ѡантхьк иакәын.

Арҳәацәаѡы, еилыхны астол иқәыз инаган тапанча аакәихын, ихьшәашәаза сқьышә иныкәикит.

– Хынтә сыцхьазоит, аҵшьынтә – уҵсра акәхоит!- иҳәан, итапанча ѡхаиршалан, схыцәкьа инҭеикит.

Аиаша уасҳәап, абасцәкьа, уаҳа гәыгыртак сымазамкәацәкьа аҵсра хьшәашәа абла сантацшы, схы инаркны, сшьапаkынза снеилыцсаait. Абриаkара уаҧеимышхара шысхызгахьазгьы, амалаєшьра ишақәыскхьазгьы, абыржәаkара аҵсра стахымкәа сkамлацызт. Абыржә еицшцәкьа аҵсра сацәымшәацызт.

«Аҵсра, аҵсра ианадамха, уеиеырбаны уацыл!» – ҳәа зны быpг бзиак иажәабжьк иалатцаны ииҳәаз ажәақәа, абыржәы иаалырkьаны, акәылзы еицш, исыкәкыз атапанча ахы илтагылт. Иаразнак сгәы аасыцсахын, сеаасырхатцеит. Сыштахоз здырит, аха стахозаргьы хатцала, хьымзгыда стахар стаххеит. Уи схәыҷы аахыс сабацәа исылараазаз, урт рда-ршьа иалаз kазшьахәран.

– Акы! – иҳәан, итапанча ацынца саргәцыста инадирҧәҧәалан, ишилшоз дыҳәҳәеит.

Сара сгылан, ус ишгылаз ишьхныцсылаз алакә уаѡ иеицш. Сшьацәхыц инаркны, ацыхәтәантәи схыцәхәыц аkынза снеилдысаait. Скаҳауазаргьы, схы сызнымкыло аkынза, аҵхзы хьшәашәа насыкәнатәеит. Сыхгьы-сыгәгьы аус рузомызт, зегьы сцырцны ицахьан. Сыцшын. Акы, аниҳәаз аахыс цстазаарак цызшәа збеит. Аки ѡбеи рыбжьара ибжьаз ашәымтакәа хаҳәраҳатәхеит. Уи ажәа сазыцшын ахызатцә еицш.

– Ӧба! – иҳәан, еиҳагьы ибжьы днатцакьан, дныӧнакааит. Ишызбоз инапы ацысра иалагеит. Итапанча ацынца саргәцыста иахьадгылаз ақыцьқыцьра иаҿын.

Сара сшьапқәа снырымкылакәа сахьынеизкәыҷыз схаҳәыршәырахан стәан. Ауаӧытәыӧса ицсы зхьынҳалаз ашәымтақәа цон. Ашәымтак иаргьы саргьы ҳалацш ааиқәшәеит. Иблақәа ашьа рхыцәалан, итыцны ицон.

Ацыхәтәантәи ажәа – хца! аҳәара аамта иахыцахьан. Саргьы сыхдырра сцәызуама сҳәо акынза снеихьан. Ахра иаҿахаз, ицсы ахац, ицышьшь ацара иаҿу ахаҳә иаларцсны изку иеицш, абыржәымзар-абыржәы ҳәа сыцшын.

– А-цьныш! – иҳәан, ишилшоз дныӧныцәаан, иара ихатагьы изгәамтазакәа, шьаҿак ишьтахька днеитацеит. Ахәаабжьы уи ауада иӧнымцыцкәан: – Хца! – иҳәеит ацыкьҳәагьы ахысбжьы геит, сыжәӧахыргьы нҿыцсаан, агәараҳәа адашьма снықәҳаит. Макьана сыцсы штаз, сгәы акәышрала еилыскаауан. Сарма жәӧахыр ҿыблааны ицон. Снапы нахьысшьит. Ашьаза гәазагьы насгәыцашит.

– Уацхьа икажьыз ауахәажә зхымта авыӧрыз, уара аилымга, шәаргәында! – абас азәы ибжьы ацәыршы еицш слымҳа иаатасит. – Утапанчажәгьы ухы инанкьаны, абрахь удәылзаа! – дакәыцуамызт уи.

Сара сгылар стахын, аха сымч хомызт. Сшьапқәа амҿы еицш исыцражьын. Ацыхәтәантәи сымчқәа ааизызган, саргьа напы сыцырхырааны, сӧагылан, акәардә снықәтәеит.

– Уажәшьта, ма иареи сареи ҳаиушәыжь! – иҳәан, азә даасхагылт. – Зегьы акоуп, уара ауаӧы ицсы ухазам, ӧыстаа цсуп иухоу. Аха, угәы иаанамган, сара схымта камшәазац. Иҳәа иаарласны, иҳаутоу иҳаумтоу уӧыцра ицакны иумоу жәлар рагацәа? – иҳәан, итапанча насҿеикит.

Ацсра стахызижьтеи акыр цуан, аха абыржәыцәкьа иаҳагьы ирласны истахын. Аҿеихыхрацәкьа сылшомызт. Атапанча ахы стацшуан, аха ацхьан еицш, сацәым-

шәазеит. Ауаҩы мыжда аҧсрацәкьагьы дашьцылозаап. Уажәоуп, урҭкәа зегьы еилыскааура саналага. Ажәакала, цьалда ауаҩы дшымҧсуаз агәра згеит.

– Даҽазныкгьы суазҧаауеит, Мҟанба, иҳаутома жәлар раҕацәа? – ихаҧыцкәа аҫҫа ҩарыцгеит.

– Уалга, уалга! Сашәа аҧсымҩа ылукаайт! Баша усыдымхалан! – сҳәан, ахы иаҧцкьаз амшә еиҧш, убриаҟара схәааит, иара сара сызшьапык адамра ишҭасыргылахьазгьы, сыбжьы сцәа саатанарзызеит.

Исхагылаз ари аҩыза дазыцшымзар акәхарын, днеиҧасын, ишьтахька днеиҭаҧеит. Итапанча иҩнапык рыла еиларҕәгәа иааикын, снеигәыдлар ҳәа дшәазшәа, цкьа инасыкәикыз итапанча «ачхьап» ааҫыцгеит.

«Аа, срыцҳара узымгааит!» – абриак аасҫыцкьеит аҧсышәала. Атапанча ахьтымкьаз самеигәырҕазеит. Абри аамҭазы, уаҳа ажәак мҳәазакәа, итапанча агәҧәы ианкны, абкәыл ала дысҫасит. Уи акәхеит, сахьыказ-сахьаныз сзымдыруа, ҩапхьа ахыҷәра снықәҳаит.

* * *

Аарла сыблақәа аахыстит. Алашьцара алаҳәахзы еиҧш исхатәан. Метрак аиҳа зхышәара-цышәара ҭбаамыз цамет иашьыкь дук старшьаркыцызшәа збеит раҧхьаза. Сшьапқәа зынзагьы аицыхырта сымамызт. Сшьамхы инаҧасуа азы сылагылан сахьтаркыз. Хыхьынтәи азы аҧәыкәбарқәа иалыкәкәоз, ахызаҧәқәа реиҧш схы иқәсуан. Схы ааҧысхыр, сыхәда итасуан.

Уажәрааныза иаасыхьхьаз зегьы хәмарган, абри аҧыхәтәан исзыруз ааста. Сыҧсы мцацызт. Ҭынч зыҩны зхы нықәҧаны иҧсуаз ауаа срыҧашьыцуан. Ҧсышьаҧәгьа анҧәа иуитаайт ҳәа ашәиҳәаҩ ишиҳәаҧәкьоз саақәхеит.

Зынза сшьамхқәа сыҧакәалазо саналага, ҳамтак

сеихадақәа снарынтәалап ҳәа иақәскит. Ашьшьыҳәа, аҭзамц сыенадырҳәаазаланы, сеанааласырԥкәа, сгәысеанзамкәа, азы сныхтәалеит. Сԝеихан, аарла сеиҭаԝагылан, ԝаԥхьа азы зкыдыхәхәоз аҭзамц сыенадыстцеит.

Сшьапқәа зыфан, амақьеицш ишәит. Зны, ҳамҭак сарма шьапы аазаахны иаанаскылон. Сарма шьапы анаацсазалак, инзааргыланы саргьа шьапы аазаасхуан. Схасбжьы слымҳақәа цызхуаз ацәыкәбарқәа, сыблахаԥ дыргьыжьуан. Уаԝытәыԝса изымычҳауаз афԝы баацс ҭышәшәон. Схы ахьызгара сзымдыруа, аԥшьҭзамцк срыбжьагылан.

Ашьа зҫашәны иҟаз сыжәԝахыр ахәра, ахьаа саргәаҟзо саналага, акыр исыхәоз цышьа, схарц хыхьтәи сыблуз иаацысхын, иаацызжәан, схаԥыцқәа сыцырхырааны есинҟасцалакгьы сыжәԝахыр ҫасҳәеит. Ишзаҕьашкра изаҕьашкхьаз сыжәԝашәаҟьа зларблыз ауанҭа аҭыцқәа цыжәжәаны ацара иалагеит.

Аҳаҷаҳәа иаасгәалашәеит наԥшыхақә исымбацыз, аха ашьауҕа зқәыз абаандцәа зҭаркуаз, аҟарс ҳәа изышьҭаз. «Абра акәхап, аԥсрада уаҳа егьзызнымхаз, аԥсцәа ирхыцхьазалоу сԝызцәа ахьҭаркуа. Абри акәхап аҟарс ҳәагьы изышьҭоу!» – аасгәахәит. «Егьа схызгахьазаргьы, егьа кааметқәа срышьцылахьазаргьы, ариԥәкьа хгашьа амамызт», – ишызбоз, сыԥсхы насылашәан, сгәы нкыдыԝрит.

«Аԥәақ! аԥәақ! аԥәақ!» – сыззаагылаз азы ихыԥсалоз ацәыкәбарқәа, ахразага еиԥш, сгәы дырҷгон.

Саԥәымԝашьо схы агәра асыргеит, абри ԥьаҳаным ҭыԥ сара сзыҳәан ишԥыхәтәантәиз. Гәынхәцыстала сыбла иаахсыргылеит, абра иҭакны, аԥыхәтәантәи зуазыри, зуасиаҭ ажәеи абааш ҭзамцқәа инарыдԥыххаалахьаз ауаа насыԥдақәа рсахьахәрақәа. Схаҫы иаазгеит, иреицәаиреиха акымзарак рхаразамкәа заҟаԝы рыԥсыбаԝ абри

аԥьаҳаным бааш иҭыргахьаз.

«О, уара, анцәа имаалыкь, ауаҩытәыҩса рыцха! Агәакрагьы уқәны, аҧсрагьы ухымцо, ушҧеишеи, уара ахәашабга?!» – абарҭ агәак ажәақәа, сыбжьы ахьынзацоз еиҧыхны исҳәеит. Аха ауаҩытәыҩса игәнаҳа иарҧәыцъахьаз ахаҳәыршәыра иладхәашалеит.

Анаԥьалбеит, шәымҭақәак ирыдамзаргьы, ԥьара, сеахьынкыдыскылаша тәарҭак сеаақәкны, нас сыҧсыр, ҧсрамызт, аха ииаг, сыҧака шьамхахьы азы сҭагылан.

Ишысҳәахьоу еиҧш, сызҭаркыз ацамет кәыба аҩонышҟа, ула ацәыршы ҭакызар иубомызт. Арҳәацәаҩы итапанча апкәыл ала дахьысҷасыз, сарԥьарахьтәи сыла тыҧит, акәымзар, еибгоуп ҳәа сыкамызт. Снапы сзақәымкуа, еимашәаны ичхьан.

Сангәакза, зынза аҧсзараҧәкьахь схы анкыдысҧа, сызҭагылаз «акәыба» ҳашҳаҭәара аҭзамцкәа снаркыдхахалан, снапыршьышьуа сышнеиуаз, абри смацәа ду акара ишәпаз шахак аасҧыхьашәеит. Ашаха исҧыхьашәаз абыржәыцәкьа инасымпыцкьаны ицар ҳәа сшәан, ишсылшоз ирыҭәҭәаны искит. Нас, маҷк иаармычшәа саахеит, аха аҩада изкыз здырхуадаз, иҭәҭәаны икнаҳан. Хәыҷы-хәыҷла саахо мацара, ишсымчыз снахьынҳалеит, аха иубартә икан, уи ашаха схахьы, аҭуан ахь, ԥьара иаларкацаны акы ишадхәалаз.

Ашаха сарԥьа махәар алапазо, исзымычҳауа саналагалак, иааусышьтуан. Аҧыхәтәаны, искыз ашаха аҧыхәаҽы ишыркәаракәантәыз гәастеит. Схәы-сжьы қақаза иҩеибаргылеит. Иаразнак, абас еиҧш иказ ахәыцра еиқәаҧәақәа схы иаатапапеит:

«Абри ашаха ыркәаракәантәны абра изыкнарҳаз, абра иҭаркуаз ауаа, аҧстазаара аиҳа аҧсра харацьара еиԥьыршьо, цәгьаҧсышьа алакҭа ианаатахалак, уаҳа рзымычҳакәа, абри ашахаҽы реыкнарҳарц икарцазар калап!» – ҳәа сгәы иааснатеит. Убри ашәымҭазы, сахьыказ

сахьаныз сзымдыруа, тыша цӷадак сынҭахәашазшәа, сынзаакәкәалеит.

«Ууахҭа макьана ихароуп, Ҳараз, уаҳәшьа дукәыхшоуп!» – иаалырԥьаны саҳәшьа лыбла гәыккәа снархырцшыланы, зшәахшәа алашьцара дналазит.

Ашаха ырԥәараԥәантәны иахьыԥаз, смахәар еиҭаҵаршәны сеынахьынсырҳалеит, ишызбоз, хәычҳакгьы сшьамхқәа рыцсы аадсыргеит.

«Бара быцсы иамаҷоуп, Хьмур, схала сыцсы насыхшәааныа, схы снапы шадсымкыло!» – абас саҳәшьа деиҭасныкәит сыбжьы нытҭаны.

Ацыхәтәантәи сымч хәычы-хәычла сшааннажьуаз збон. Сеалакнасҳарц изсыкнарҳаз ашаха заҵәык акәын, уажәы ҭынхасгьы шәаҵьҳәаӷысгьы исымаз, абжьарак, сыцсы шҭаз абааш саласан.

Сыцсы ҭахәаеуан. Гәырцынҵа шәахәацк иадамзаргьы, лашарак сҭахын, аха ааг, дамра лашьца, иалашьцан. Абас сшыгәаҭеиуаз, исыздырам шаԥа аамҭа цыз. Шьамхахьы азы сыштагылаз, алаҵшҵашәареицш, ишкәакәаза, маҵәаз ҭыцк иаԥараны, акы саҵхьаҵәкьа, аҭзамц аҷы иаакыдтәалеит. Абри сымхәацкәа, иара убриҵәкьа иаԥараз, игьыжьыхәҵәаза, убригьы маҵәазк атәарҭа атәарҭаны, даҫакгьы шкәакәаза инахагылт.

Раҵхьа иԥалаз сзымдырит. Ашьҭахь ауп, урҭ агьыжьқәа аӷобагьы шлашара цырԥьахақәаз анеилыскааз. Схы сӷаханы саныӷацш, снапы неиҵысхыр, сназартә еицш, кылаара хәычзак лашара ҷамӷак нкылыххан, хыртәагак еицтырхыз ӷ-цәыкәбарк реицш, аҭзы ишынкыдтәалаз гәасҭеит.

Аиаша уасҳәап, абжьжәӷанк рхыцәкәа ақаруаса иқәтәаз адоуцәа раҳәшьа заҵәы схы налыдыскылеит. Сгәыргьеит адунеи азна. «Анаҵьалбеит, ушьҭа, сыцсыргьы, сыцсы ацарҭа амоуп!» – аасгәахәит.

Абыржәышьҭа еилыскааит, иаха абри аԥарс

санҭарыжьыз, ахәлара ишалагахьаз. Издырит абыржәы адәахьы иҟьаҟьаза ишаашаз. Ушьҭа исыбаргәыз, ма ашареи ахәлареи злеилыскаауаз, маҷәазк атәарҭа-зтәарҭаз аҷхаҷәры–акылаара хәыҷза сыман. Уи акзаҷәык акәын уажәы бзабаԥысгьы, цсҷәуаԥысгьы, цхаражә-ҳәаԥысгьы, шәаҷьхәаԥысгьы исымаз. Изхыҟасҷааз иара сара схаҭагьы исзымдыруа, абанҭ, еихык-еицыкны аҭзамҷ икыдыҵсалаз алашарақәа, сеынеицысхын, снапы нархьысшьит.

Аҷаҷа сҽаларҷ егьсыгмызт, сзышоп. «Абас ҟоуҷартә аҟынза уаннеи, ауаԥы мышкы диуеит, мышкы дыҵсуеит, заа уеурҭынчыр еиҳа еиҧымзи» – ҳәа уҳәаргьы ҟалоит. Аха ишысҳәахьоу еиҵш, аҵсы мыжда, аҵс рыцҳа, ҷаауп, аешьраҷәкьа сзымгәаҧит.

Зынза сыбыз хәтәны, сҽы иҭаԥо ианалага, уаҳа анысзымычҳаза, суаԥа инантәаланы, сызкатәара зжәит.

Абриаҟара гәаҟра сыхганы санымҵс, ушьҭа сыҵсыр ҫтахымызт. Убри аҟынтә, алаҳәа еиҵш, сымала сжьы сзымфеит, аамҷыдахаз, егьырахь аҵҫтазаара ахаҵза сыҵсы аҽакны искын, аҵҫтазааразын сыкәҵон.

Уажәы-уажәы снарыхәаҵшуан сыҵс хәыҷы згәылаҳәаз абанҭ, ѡ-шьанак реиҵш, зыгмаҷәазк атәарҭа зтәарҭаз алашара шкәакәа хәыҷқәа. Даргьы, сылаҵш иныҵшәар ҳәа ишәозшәа, иахьынкыдтәалаз, рҭыҵ аамҵсахзакәа, ѡ-блакы реиҵш, аҭзамҷ икыдтәалан.

Сахьгәаҟуаз, уаҳа исырураны иҡаз сназхәыцит. Сара стәала, ушьҭа хы-заҵәык акәын дара рҟынтәи сыззыҵшыз. Аха, убри анбакәхаришь, ҭархашьас исырҭарызеишь ҳәа акәын сзызхәыцуаз. Икаларын, иара абри аихатә кәыба аҟынтәи еибгала ҫтырмыжьырц рҭахызаргьы. Икаларын, аҵыхәтәантәи сымышқәа, абраҟа, абри ҷьаҳаным аҵалашә аҽы индырцәарц рызбызаргьы. Сахьынза-хыкәгылахьаз ала, уи амшгьы ушьҭа рацәак иха-рамызт.

Абра санҭарк инаркны, дыҵсыма, дыбзахама ҳәагьы, ицәгьаны изшаз, азә даасыдымҵаалацызт. Ѡ-лашара ҫамԥак иахьа ашамҭазы абааш инкыдтәалаз,

алашара хырԥашәақәа макьана ҽырцыс рымазамызт. Ус анакәха, ахәлара акыр бжьан. «Иудыруазеи, иудыруазеи!..» – сгәыԥрақәа еиба-кәеибаха схәыцрақәа рызхыцра иналалон.

«Угәыԥра уцәымзын! Угәыԥра уцнатцы, унасыцгьы уцуп!» – абжьышьхак, абжьымшынк ирхысны, икарацсараха, мышкызны сабду итынхаз абарт ажәақәа, уажәы, аарла слымҳақәа нтыршышьаауан. Убригьы ахәра инаҽыршьыз амылҳам еицш, ацытлара иаҽыз сгәахы ааиқәнаҳәалон. Ажәакала, зегь акоуп, сгәыԥуан.

Еиҳа сгәы сҟажо саналага, хәычзак сантынчха, сыцхахә еихамгыло срыхьтшьит. Абыржәыцәкьа аршәыга сынтатцаны, ашә насхадыркызшәа, соуразоуроу счыкәахеит. Уаҳа иҟасцара анысзымдыр, схаҽы икнаҳаз ашаха аркәаракәантәра сыԥонапык нтасыршәын, сеихеит, аха смахәарԥа сырзышьтыхуамызт. Сыцсы неитакны, еита ахалара салагон, сшьапқәа азы итысхыртә акара санытеихалак, смахәарԥа срызнымкылакәа, акылцхәа, азы сынтатцалон. Абас мацара, хәычзак, цсы цхак насылалазшәа збеит. Аха сакәыцуамызт, ишакәхалақ, ашаха аусышьтуамызт. Ҽыкнаҳагас ҳәа икнарҳаз, сара цсеиқәырхагас иҟасцеит. «Уара иушьуа анцәа дишьуам!» абарт ажәақәагьы, сгәатәа, скьышә иныкәсыррхит.

Скарс аԥонытҟа афԥыцәгьа итышәшәоз, рацхьатцәкьа хгашьак амамызт, аха хәычы-хәычла сашыцылеит. Абра итакыз, зыцсы тиз ауаа, ацсзара ианалагалак, ишцаругәышьоз, «ахәычгьы адугьы» аԥонытҟа иҟарцозар акәхарын. Саргьы урт рлахьынца акәын ислахьынцаз, уаҳа цсуатлак сымамызт.

Иаалыркьаны аҳауа сзымхо салагеит. Санаахьацш, аецәақәа реицш, атзамц икыдтәалаз сыԥлашарак ҽыцәаахьан. Сахьтакыз, ԥацхьа, инеихашәы-еицашәы илашьцеит. Убырт атзамц икыдыцхалонатцы, сыцсеивгарагьы ласызшәа, акыр исыхәозшәа збон. Сылацш

ианыԥшәа, адамра лашьца иҭашәаз сиоызахеит.

Иахьатәи амш шынҵәаз здырит. Ҩаԥхьа урҭ «сшаеԥәаӄәа» анҵәырԥуа уаԥә шьыжьынза, шыӄәсы наӄьак бжьазшәа исцәыхаразахеит. Аԥыхәтәантәи згәыӷырҭа – зысабиҵәа назԥыӄәшәаны изҵәыргаз ан леиԥш, сгәахы амца нацралеит.

– Уи ауха сара алоура изуз, саҕаԥәкьагьы, аргама акәым, ҵхызынгьы анҵәа иумырбан. Гәаныла аамҭа сыԥхьазон. Иҳаршоит ҳәа, уаха шаанза ахәа еиҿазыԥсоз ауаа ага-магаӄәа рлакә саоызан. Еиҳа сгәаӄԥыԥхьаза, ацәылашара ааигәахозшәа збон. Икаларын, иааӄәымԥзакәа схы иӄәсуаз ацәыкәбарӄәа ракәымзар, убри ауха исзымычҳакәа сыԥстазаара салҭыргьы. Ушьҭаԥәкьа сыхшыбаҩ ҵааршәырахазшәа схы наасыхдысаалак, ацәыкәбарӄәа инарыԥызгарҵ, схы анаасырнаалак, ацәыкәбарӄәа еишьтаххы сыхәда аҭасра иалагон. Урҭ, зны схы нарыԥакуа, зны сыхәда нарыԥакуа, ацәы иахоу акәтеиԥш, сшыԥәи-ҵәиуаз, сыԥсы насылышәшәома сҳәо аӄынза саннеилак, снеиԥхьышьшьааны, схаҿы икнаҳаз ашаха снамԥасуан.Ажәакала, ацәыкәбарӄәа аԥсыхаԥәкьагьы сыртомызт.

Ашәымҭаӄәа адгьыл рыԥабгарашәа, ихьанҭыҵьза, ииасны ицон. Зынза сымч сылзаауашәа анызбалак, исымпыԥарыҷәгәаны искыз сшаха аркәараӄәантәра смахәар нҭаршәны, ишсылшоз сеихон, аха уаҳа умԥсит... Уажәрааныза сшьапӄәа азы иҭызгозтгьы, уажәы сшьапӄәа зынза сзыӄәгылаз исзаӄәыхуамызт.

Иаалыркьаны лаԥшҵашәара лашарак аахәыҵы-ҷҷазшәа збеит. Сгәы насыԥаххын, саахьаԥшит. Ашьыжь шара инаԥрышәшәаз, маҷәазк атәарҭа-зтәарҭаз, избаԥ-исаҳаԥ, анҭ аолашарак, адырдхаӄәа реиԥш, игьы-жьыхәҵәаза, илаша-лашо, аҭзамԥ икыдтәалан. Ишызбоз, сназдазырԥ егьсыгмыз аҵалашә, азәы сыжәоахыр аанкыланы саатигазшәа, дунеи лашак саакәигалеит.

Издырит ушьҭа адәахьы ашара ишаҿыз. Абра

саатԥашәеижьҭеи инеидысымхәыцлацыз акгьы ыӄамызт, аха сызҭакыз ахаҳәтә кәыба ашә ахьаҫоу абыкәу ҳәа, зныкгьы сазымхәыцыцызт. Шәызҫазам бааш ҳаԥшьак сҭашьаркыцушәа акәын ишысыԥхьазоз.

Иӄоуп убыс шәымҭа еимӄьарақәак ауаҩытәыҩса цәгьагьы бзиагьы дырзымхәыцуа, ус дыԥсым-бзамкәа данаанхо. Саргьы абыржәы, сыбз ада сыхәламкәа, сыԥсы сылзааны, иреицәа-иреиҳа акымзарак сазымхәыцуа, сшаха рӄәараӄәантә сыҩнапык наҫаршәны, сеынкнаҳашәа сышгылаз, ахра ҩеиӄәжәазшәа, агәақьҳәа акы абжьы аагеит. Сыԥсы ҭамзи, егьоумҳәан, саатрысит. Абри аӄарс саатԥашәеижьҭеи иахьысҫырхасҭазамыз, сгәы ахьымҩазоз аганахь иааимӄьеит. Азхыԥреиԥш инхышхыцәан, алашара ааҩнаҫсеит. Иаразнак сылақәа снапқәа нарԥыракны ихызҩеит. Убриаӄара, уи алашара мцабзԥас сыблақәа ирхыслеит, азныказы схамбахаз ԥьысшьеит.

– Уҭыц, арахь, абаандаҩы! – ҳәа азәы ибжьы ԥәыцәматаӄьза слымҳа инҭасит. Аха сылақәа уажәыгьы снапқәа рԥыракын. Сылақәа аасыртыр, алашара сыблақәа ҭнахыр ҳәа сшәеит.

Ҷымҭзакәа, сышьхныԥсыланы, шьамхахьы азы сылагылан.

Саргьа шьапы насыԥарҳәазашәа, иааихызгоит ҳәа салагеит, аха ауахәа еиԥш исыцражьыз, иахьгылазгьы исызмырцысит. Ишакәхалакгьы, сҳәазаны мацара акәзаргьы, абри сызҭагылаз азымытӄыр сҭыцырц сҭахын. Алашара анааҩнаҷҷа, арҭ аҩаха сыззаагылаз азы закәыз, иасахьахәыраз анызба, схы-сгәы неиласит. Нас ауп есинӄасцалакгьы, ашә абаӄәқәа кны, ашәхымс сеахырҩорны адәахьы сеанкасыжь.

Ашә аазыртыз ҩыцьа, уаҳа еиҭагашьа шсымамыз анырдыр, ицан, даҽа ҩыцьагьы, алабақәа ирыдҫаҳәалаз мшьамба жәижәыхла еибаркыз сакасак рыманы иааит. Цәымҭ-цәыбза, аԥшьоыкгьы, сыцкьыцкьашьаны, снеимакы-еиҫакны адашьма снаӄәырхын, уи асакасажә

снанрыжьлан, алаԥсы еиԥш сырҳәазо, срыманы рҽынархеит.

Саргьы ушьҭа схы рацәак азызбомызт, аха абарҭ сахьыргоз-сахьааргоз, уаҳа исырурц ирҭахыз сназхәыцит, аха акымзарак сзеилкааузмызт. Исырушаз усгьы исыруп, сцәеи сыбаѳи ркынза снеихьан. Срыпкахьан, сырбылхьан, сыршьхьан. Уажәыгьы, сыжәѳашәакьа зегьы цәаны ацара иаҽын. Уажәыгьы акәты аԥәы иахоу еиԥш аҳәыцәыҳәыцәра саҽын, аха сгәакрақәа реиҳарак хныздахьан.

Сгәакрақәа зегьы сыриааит ҳәа исыцхьазон. Ахаан уаѳра сылымԥуа сшыкарԥазгьы, дара ирҭахыз ахьырзсылдмыршаз, сеиԥәнархон. Сара сиааит ҳәа исыцхьазон жәохәѳык суаажәлар Сталини Бериеи рсаса иахьҭасымԥсаз. Абри сгәы ардууан, абри амч ҷыда сыланаԥон. Акыр сеиԥәнархараны сыказаргьы, абри сеиԥәнархон.

…Сышиашаз раԥхьатәи сҭакыртаҽы сааргеит. Абахҭа акамера ашә аадыртын, асакаса сшаныз ахҭәра снықәрыжьит.

– Аѳыстаа иԥсы ихоуп уара ари! – иҳәеит азәы гыршәала, иԥси-иԥси еихьымзо.

– Урҭ рыжәла аламԥ иаѳызоуп, рхы хуԥәаргьы рхәамԥ аныкәара иалагоит! – иҳәеит даҽазәгьы.

Сара сеаԥсраҭаны сиан, иаарҳәо ҳәа акы слымҳа иҭакәоит ҳәа иказамызт.

Абгақәа реиԥш инасхеибаҳәан, асакаса снаныршорны ҽыцха адашьма снықәрыжьын, рысакаса аашьҭыхны, индәылԥны ицеит.

Абыржәыцәкьа схьаақәа зегьы схазыршҭуаз, анахь икамкәа арахь икамкәа акарс сыҥганы сааган абра сахькарыжьыз азԥаара акәын. Абри зызҳәаз егьсзеилкааузмызт. «Ари дымԥсыцзаргьы ушьҭа ԥсык диаѳсуам, баша аҭыԥ зникылозеи, арахь иѳызцәа ԥшуп,

аҟарс таҳарцәып рҳәазар акәхап», – схәыцуан, аха иахьсырхалакгьы хырхарҭа сзаҭомызт.

Абарҭ иаасыԛәпапаз ахәыцра злачԛәа акыраамҭа аԥсреи абзареи рыбжьара сыбжьадыргьыжьуан. Аԥыхәтәан, ҽыцха сахьышьҭаз зынза ахҭәра санлыԛәдысза, сааҳәырц салагеит. Снапԛәа насыԥасыргәан, изулак-исҳәалак сыжәѡахыр сныԛәиеит. Аха иаразнак амца сыцралеит. Сҟәакәа зегьы былны ишыҟаз гәаасмыгзазеит. Сыцсы санаԛәцш, цәгьабза мыждарыла саахыԛәтәалеит.

Есиҟасцалак цшьынаԥха сҳәазаны скаруат аҟынза снеиит. Ушьҭа сыцсыргьы адашьмаҭәкьа сыԛәцсрым сгәахәын, хәыҷык сгәы аасырҭынчит. Иаҳа исызҭынчрашәа ахьызбаз сарма жәѡа сныԛәиеит. Схаан исымбацыз ацыц идырҭгахьаз стол гьежь хыжәжәарак схаҽы ишгылаз сылаԥш наԛәшәеит. Сылаԥәаԛәа неиԛәысыцсан убра сахьынзаҭакыз абри астол абра игылазу игыламзу ҳәа сназхәыцит. Аха ускан схаҽы акымзарак шгыламыз агәра згеит. Иаазгарыдаз, изхааигарыыз? Схы сназцааит, аха аҭак сзыҟамцошәа анызба, схы зсыргәакуазеи сҳәан, уаҳа хәыцыртас исымкит. Агәам иаганы астол иԛәын саркьаԥыехак. Иабастахыз, аха снапы наргзаны иаақәсхын снаныцшылеит. Саныцшылеит, аха сара схы-сҽы шызбаз ашәа абри иаԥхьо ҳәа азәыр уҟазар узҭахым, уҟамында зҳәара убыс ихы-иҽы днахәаԥшааит. Мчыбжьык акәыба иҵаны ибзахаз исахьа акәын иныпыскаауаз. Сарҧа лакыца ақәаб цьангара еицш еиԛәаԥәаза еимашәаны ичхьан. Убриакара ичын, сыбла акымзарак амбо ихѡахьан. Уимоу, иара сыбла ахаҭа еибгазу еибгамзу, алашара абозу иамбозу, убригьы аиаша еилкааны исымамызт.

Сылахь инаркны, схы-сҽы зегьы ашьаршәқәа ҭатәан. Дара сыблаԛәа рхаҭаԛәагьы, нахьхьи, сыхшыбаѡ аԥахь цьара расацк иакараны иҵаԥсан. Схахәи спаԥеи еилысын, схы-сҽы мҳаԥәк ыҟамкәа, ашәиҳәаѡ ишиҳәоз, гәыцхәымзар тәымуаѡык дзысҽамцшуа сыҟан. Уажәрааанза исхаштны исымҳәацыз ссаса анааихысх сгәы ҭкьеит. Саԥхьатәи

схацыцкәа цшьба ыцхын.

Ажәа ахы мҳәакәа ацыхәа узҳәом. Ацыхәтәаны, ҩыцьа аҫахәҫыхцәа сеимданы сандырҳәацәоз, лаба-ламсы сыгмырхакәа сырҟәаҟәазеит. Касеҭла дахьысҫасуаз схацыцкәа ыцихит. Аҳы, ушьҭа зынза аҧсрахьы схы сырхазазшәа анырба, иҧсырҭа убра иҟалааит, рҳәазар акәхап, сганы абзацәа рыцсы шҭаз абааш иахьаларчацоз аҟарс снаганы сҭаркит. Уброуп, аарла икаткато ицагылаз схацыцкәа снапала иаатцыхны азҭаҟәа иахьхысыцсалаз. Аа, уажәы ахацыц ҭарцшар аҭакәажә цьныш леицш, сиарҭа еиқәыцәыцә сыларшәын.

Инеидысхәыцлах уара идыр, исызгәамҭазакәа сылабжыш сзамҩа инахьыжжит. Ссаркьа ҫыҩлакьшәа искызгьы наганы астол хыжәжәара ахы инықәсҧеит. Абри аамҭазы бжьыцәгьак аагеит, аха сара иаразнак издырит. Уи сзышыцылахьаз сеихатәышә абжьы акәын. Ишызбоз ани ахәыҭарҭа ахышә азәы ихы аалеикит. Даасыхәаҧшын, сыцсы шҭаз, агәра анига, инапы нкылирҳәҳәан, избацисаҳац ҷенка чанах жьакцак аакылирҳәҳәан, аҭәыцәмаҟьа инықәыргыланы ахышә нкыдижьлеит.

Зы-ҭәарҭәалеик ааргеит ҟасцан, сеааиқәыскит. Амла захьзыз усгьы исхашҭхьан. Сыцсы еиқәырханы измаз схатә-зы изжәуаз акәын! Уажәы ани иааганы ана иқәиргылаз, егьа иҧсымышьҭга-цәамырбаагазаргьы сеынахысцхьалар акәын. Избанзар, избон зынза сымч акаҧсара ишаҫыз. Акыраамҭагьы сеааныскылеит, аха уаҳа сзымычҳауазшәа анызба, сҩагылан убри ачанах аҟынза снеирц нақәскит. Снапқәа насыцырхырааны ишсылшоз сеихеит. Изулак сеылбаасырҧорын, сшьапқәа снарықәгылеит. Аҫыц ныҟәа иеиҧш сыцгәы шьаҫақәа неихыхуа, сбыркьы-цыркьуа сҫынасхеит. Ауахәажә еиҧш иуаказа ичны исыҷрагылаз сшьапқәа реиҭагара хаҳәарахатәхеит. Соуразоуроу амца сыцраланы сбылуан. Агәаҟ-цхзы хьшәашәаза исықәнатәон, аха зегьы акакәын акгьы

агәхьаа скымызт. Уажәазы сгәы-сыцсы зегьы ахьыҟаз абни ацалаҟьа иҟәгылаз аценка чанах жьакца ианыз ахь акәын. «Амла, амла мыжда, ауаҩытәыҩса имаха ажьы дазырцҳаз», – ҳәа ирҳәозгьы аасгәалашәеит.

Аарла сыцсыцәгьа ацалаҟьа аҟынза иназган, ачанах аақәсхит, аха абыржәыцәкьа ацаацс илыргазшәа ихьшәашәан. Ианыз збааза аҧсыз баа афҩы иаразнак исҿаҳаит. Счанах ианыз аиларш сынзаацшылеит. Аҧсыз баҩоқәа хаххала изаацсалан. Излыху узымдыруа, аҧьымшь цәақәа алатата, ауаҩ гәымычҳа аҧсра еиҩнцәаразгьы иҿахьы нагашьа имамызт. Аха сара уртқәа зегьы рыхәацшыха сымамызт. Аҟырбыч еицш ицхьазаны, смацәахы надфаланы, сҧьаз цьам еиқәатцәа аатасырцәеит.

Анаҧьалбеит, рыцсы ҭанатцы еаҩра насыц анцәа ирумҭан, изеицшразаалакгьы часак ацзар сыцсы аалеиқәысымҳәалози ҳәагьы сазхәыцит, аха ииаг... Ача аиуа-зеиуоу сара сзыҳәан ихәшәхеит.

Сҧьаз чанах хәапера аҭыц аҿы иныкәргыланы, ҩацхьа стаатиуа сҭыц ахь сҿынасхеит. «Азҩеи ачыси еисуеит» шырҳәо еицш, изеицшразаалак инасҿасырхәхәаз азырҟәанда ҭарыцатәа хәычзак сгәалаҟара аабзианатәеит. Аҿыцәаазара иаҿыз сгәыграгьы, ацыхәтәантәи акәиц еицш ахы ааихәланакит.

Еиҳа исзыманшәалаз сарма жәҩа шакәыз цысшәахьан аҟынтә, ашьшьыҳәа снықәиеит. Ашареи ахәлареи злеилыскаауаз, еихацла иҭацахны абааш иаласаз аценцьыр хәычы анаасгәалашәа, акыраамта ирымбацкәа игәхьааргаз гәыцхәык иеицш сгәы иныцалан, схы сҩахан сназыцшит. Иахьыҟац иҟан. Абри инақәырццакны иахьатәи амра ацыхәтәантәи ашәахәац аценцьыр инкылцхан, сацхьацәкьа аҭзамц инкыдшанхалеит. Иахьатәи ала ацыхәтәантәи ашәахәа акәын. «Уаҵәгьы цшзала анцәа иаҳзырша!» – сҳәан, абарҭ ажәақәа

сқьышәқәа инарықәсҳәацәеит. Ус-ус, хәыҷы-хәыҷла, аҭзамц инкыдыххылаз ашәахәагьы нкыдзыҭылеит.

Сылацәақәа неиқәысыцсан, снапқәа неихышьны, сгәы иныкәсцеит. Амшын агәеисыбжь ахышә инкылхәраан, ицстаҵагаха сгәы иныкәхәмарит.

«Нан, амра аҭашәамҭазы умыцәан, угәы бжьысуеит, уан дукәыхшоуп!» – лҳәан, сан лыбжьы слымҳа иааҭасит. Схәыҷра амышқәа зегьы еибарцысны сыбла иаахгылеит. Сгәы убриакара ицшааит, хыртәагак еиц-ҭыргазшәа, ѡ-лабжышк наk-aak, сзамѡақәа иаа-рықәтәеит.

Уахатәи ацых, ашара иаарымнахааныза, аҳәҳәабжьи, акаабжьи, ацәуабжьи шеикәшоз, ѡацхьа ашара адәы иаақәлон. Ауаатәыѡса рдышьман, жәлар ррыцҳареи, ршьаза-гәазеи зыхышыз абри абахҭа цсцәаҳа, уахгьы-ҿынгьы иаацымцәазакәа ацсцәеи абзацәеи ҿеырыцсахуан. Еиҳараѡык абраka иштакыз рҭаацәа ирыздырзомызт. Даеацьара иахганы иргахьеит ҳәа рарҳәон. Егьырҭ ахәашақәагьы акәыз цышьа, иқәыкәма-шәыкәмаха, ашәзанз рхьыкәкәо рыѡныkақәа рахь иныкәланы ицон.

Абахҭаҿы ишдырҳәацәоз ирымпыцацсуази, ус ирзымычҳакәа зыцстазаара иалцуази, уаха ацых агәы анааиѡнашоз индәылганы иргон. Урҭ рыбаѡ-рышаѡ зҭадырхәашоз атыша сиқәацәа уаѡцсык издыруамызт. Урҭ рызқәатыц ахьылхыз уи аухатәи ацых зацәык акәын шаҳаҭс иамаз.

Ацых агәы шеиѡнашахьаз еилыскааит, аарлаацсаарлаҳәа, сыҭзамц ахышә кәыкәыбла ацсылѡеицш инкылыхәхәаз, харазантәи иааѡуаз арбаҕь абжьы ала. Абыржәы иахьаанага сзымдыруа, акарс аѡныцka схаҿы алашьцара иалакнаҳаз ашаха рkәарakәантә аасгәалашәеит. Сцәа-сжьы аддыҳәа иѡасхыцеит. Ашәымтак иаагәаасыгзеит, абри ауаѡытәыѡса ицсы ахьыѡнakәкуаз, азыхшьах злыѡруаз абааш ҭзамцқәа рыда шаҳаҭ дызмамкәа цәгьацсышьа зыртоз ауаа.

Схаҽы иаазгон, макьана изжәша азыхь ахы ыцнамхыцыз, аацынтәи ашәтыц еицш, адунеи иныкәххыз, аарлаҳәа зарцысра антагылаха имтакәа, аҟарс ацшьтзамцк ибжьархәаеуаз ақәрахьымзақәа. Схаҽы даазгон, зани заби, зыхшареи рзы ишыҽаа-ҽаауаз ирзымычҳакәа, ашамтазы зхала, абри ашаха ырҟәараҟәантә зыхәда инахазыршәуаз ауаҩытәыҩса.

«Анаҵьалбеит, дгъыли-жәҩани рыбжьара аҳақи адоуҳаи ҳәа ҵьара мчра змоу акрыҟазар, ахала амца ацраланы изымбылуазеи? Адгъыл наҵабганы, быжьрабыжьцәа ишцанытцамхәашаци, жәлар ррыцҳареи рыгәнаҳаи ашыцламтә зыкәнаҵахьоу абри абахта?» – схьаақәа зегьы схаштны, акыраамта аҵсреи абзареи срыбжьагыланы, азы ахьныкәдыршаз, азәгьы иҵсы ахьымкәаҵоз, изхьаз иҵсхьаз дунеик сыкәцшуан.

Сеилагазар ҳәа сшәо салагеит. Иаасыкәыршаны аччабжьқәа гозшәа саҳауан. Уажәы-уажәы схы ҩышьтыхны азырҩрра салагон. Аха схы ҩышьтыхны саныҩеихалак, ани аччабжь исаҳауаз, гәрыз-шашәаз иныцаба ицон. Схы аннықәсцалак, ҩацхьа аччабжь саҳауа салагон. Ус-ус, исхагылаз атуан уадышххыраха инасхаҵәасарашәа збо салагеит. Сыцсыц ашьтыбжьцәкьа саҵәшәон. Абас еицш иҟаз алаҵшцашәарақәа аацәырҟьон, аха рацәак исыдымхалакәа, исындахаз ахыхь баацс еицш снеихыккон.

Абас еицш иҟаз аказшьа анцызга ашьтахь, схы хьымзгшьо салагеит. Наk-наkгьы абас скалозар, заа схы ацырызгар еиҧъуп ҳәа анаасхәыцлозгьы ыкан. Даеа-зныхгьы, сгәы кыдгылазазар акәхап, уиоуп, усшәа схы зызбогьы ҳәа зегьы-зегьы сгәаkреи саацсареи инарыкәсцалон.

Абас сеимырҟьа-еимырсуа ашәеиқәа сшалаз, иаалырҟьаны цхәыск лыхәҳәабжь гәытшьаагаха слымҳақәа аасыхнахит. Саргьы сааҳәалахан, изкәыстара

сзымдыруа, сылак-ԥакра аеаасыкәнаршеит. Схы нышьҭысхшәа зун, сеиҭаазырԥеит, аха аԥхәыс лыԥъаԥәыԥъаԥәы бжьы аламгәа аԥа ҭнашьаауан. Иагьа ажә агәаԥәа зыԥроу иакәзаргьы, уи аԥхәыс лыбжьы ачҳара уадаԥын. Исылшагәышьооз, сдаҕьхеит, сматҳеит, аԥәы сахалеит, сахыԥит, аха схаҳә ҭзамԥ сзадымԥит. Абри аамҭазы, иаразнак аҳәҳәабжь неиԥәтәан:

«Ҳаи, уара, ԥхәыс илыхшаз, ишыԥсыша здыруа, ааигәасигәа хаԥажәла уԥазами абааԥс? Алажәԥәа сахьырфо шәымбазои уара?» – лҳәан, лыԥызы-ҭызы бжьы аагеит.

Аԥхәыс лыбжьҭьы, луаз ажәаԥәагьы ҽеила исаҳауан. Сара аԥсра саԥәгәыҕуан акәымзар, абри абахҭа ԥхәыс хшак дҭашәахьеит ҳәа сыԥамызт. Уажә зыбжьы аеԥәыш кыднахуаз аԥхәыс луазыр бжьы ала издырит ааигәатәи рҳәаԥәарҭа уадак аҿы, ԥсуа ԥхәыск мчыла лҿахәы лҿырхырԥ ишаҿыз. Иԥасԥарыыз, сеысшьыр сыԥсуан, абжьарак аԥспԥа иеиԥш сыԥәын, иаасыкәыршаны ҳашҳатәарараи.

Убри аахыс шаԥа шыԥәса ԥхьазеи, заԥа зиас нҭыкәкәаны имԥасхьоузеи, аха иахьагьы уарла-шәарла, ма уахынла, мамзаргьы ҽынла иаалырԥхьаны уи аԥхәыс лыбжьы аеааԥсахзаны, ашәибжьы еиԥш слымҳа нҭнашьаалоит. Саргьы уսкантәи аԥых мамеиԥәара ақәыԥ еиԥш иааины сыблаԥәа иаарыхгылоит. Акыраамҭа изура-исҳәара сзымдыруа саақәхоит.

Ихьу-хьууа сгәы дныԥалоит, убри ауха аԥәыршы иахаз аԥхәыс. Иахьагьы уаԥәгьы дызустаз аазеилымкаазакәа, лыбжьы заԥәык ҷәеи-ҷәрыԥсыганы ԥсраҽынза сгәалашәараҿы иаанхеит.

Ашара ушьҭа егъагым ҳәа сгәы ианаанагозынза, аԥхәыс лыбжьы еиԥәтәомызт. Нас, аԥыхәтәан зны «даатынчхеит». Уаҳагьы лыҷәи-ҵибжьыԥәкьагьы смаҳаит.

Схы саաԥахан, макьана ашареи ахәлареи реилыԥра ааигәазу, ихаразу еилыскаарԥ, ани схаҿы иԥаз, аԥхи

амши рлакҭа еилкаага сназыцшит. Макьана лашарак ахәынгасҭагьы ыҟамызт.

Убри аҽынтәи ашьыжь шара инаркны, цшьахацшьымыш азәымзар-азәгьы цьаргьы дысмыцхьазеит. Иахьатәи анцәа амыш иааигаз, знык аихатә гәашә аҕьгьаагәгәаҳәа абжьы аагон. Ахышә аартны иныджьыланы еиҭа ани ихы аакылирҳәҳәон. Иблақәа аарцәырҟәышьаны, ацә кша еицш сышҟа дааҵшуан. Макьана сыцсы ахәага шҭаз анибалак, иҵьаз чанах хәапера ҩаҵхьа ирҟьашҟьашо, ацалаҟьа иныҟәыргыланы ахышә ныдитцон. Саргьы раҵхьатәи амш ааста, еиҳа сшьапқәа сеиҭаргошәа збо салагеит. Мышкы знык убри азы ҕәарҕәалеи снахәон. Шәымҭақәак сшьапқәа снарыҟәгыланы, схынҳәны скаруаҭ аҽы саауан.

Хәымыш анаантцәоз, шьыжьымҭанк, цасақәа реицш акәымкәа, сеихатәышә ҽыцкьааны ицарашәа, убриаҟара абжьы цәгьаны иаагеит. Сытрысны саахьаҵшит. Дааҩналеит саб ихаан исымбацыз азәы. Уи амилициацәа рыматәа ишәын, афицар ичынгьы изыҟәын. Салдаҭ хәымаа-жьымаакгьы дицын. Ажәак мҳәазакәа, афицар днеин, сыстол хыжәжәара днадтәалт. Асалдаҭгьы арирахьтәи аганахь иеесиҟәырцсаса даагылеит.

Афицар ихәда иахшьыз иартмаҟ иаҵхьаҟа даахан, қьаадҟәак аатганы астол иныҟәицеит. Ҽымҭзакәа дсыхәаҵшуа даатәеит. Нас, зныкыршәа:

– Ухәрақәа урынхьаауама? – иҳәеит иныҟәырҩоршәа, цәгьагьы-бзиагьы знымцшуа, еихацсы-еицацсы, аихаза цшра змаз ихы-иҽы зынза иааирхаҳәхан.

Сара ҽысымҭзеит. Ус, снаихәаҵшын, сылаҵш ҩаҵхьа аҭуан инаҵаскит.

– Егьаурым, ачара ууанза урҭ зегьы рҳарта-сырта умбо еимашышьы ишҵъо агәра усыргоит! – иҳәеит, икәакәаҭәаҭәа урысшәала хаара маҵәкьыск аҵазамкәа.

Даеазныкгьы сылаԥш аҭуан инаԥызган, снаихәаԥшит. Дтәан иеыртынчзаны. Избахьаз-исаҳахьаз аҿахәҿыхцәеи арҳәацәаѡцәеи, зынзагьы дреиԥшмызт. Сахьнаихәаԥшааихәаԥшыз, илсҳәаарыз ҳәа егьсзымдырит. Амала, издыруан уи сыгәхьааганы сышҟа дшымѡахымԥыз. Издыруан акы дшаанаԥаз, аха изакәхарызеишь анаԥьалбеит ҳәа сыԥшын. Убри ауаѡ убриаҟара иеыртынчны дтәан, абыржәымзар абыржәы илаԥәа неиԥәцсаны, дылҭаҳәахаа дыцәап уҳәарын. Даеа ҳамҭак иҿы неихыԥхьаны ажәаԥәак имҳәар, итәашьеи итынчшьеи рычҳара уадаѡын.

– Ашьра уԥәырҭар шԥоубари, Мҟанба? – иҳәан, акымзарак иалаҳәазамкәа, ахы неиҿыԥҟьаны, ѡаԥхьа иҿааиԥәирԥшьыхааит.

Сара уи ииҳәаз сагьаԥәымшәеит, иагьԥьасымшьеит. Аԥсра сеазыҟасҭоижьҭеи акырҭуан. Ҷымҭзакәа, сгәы аѡада иѡархашәа сахьыԥәиаз, уи азы сылаԥш аҭуангьы инаԥәысымхит. Амала, иахьада сыбла ихымԥшылацыз ауаѡы, сыжәла абеидыруеи, иабаиаҳаи ҳәа сназхәыцит.

Ари сыҟазшьа изымычҳазт, уажәрааныа имԥысзакәа итәаз ауаѡы, шәымҭак иналагзаны ишьамхԥәа хәынтә еиԥәихит, хәынтә еиԥәиршәеит. Аԥыхәтәан, илаԥш аасхымгазакәа сыхәаԥшра деиҭаналагеит.

– Ушԥаршьи, укәаԥза уиарҭа улаиоупеи?! – иҳәеит иеыргазаны дааѡагылан.

– Исаҳаит, аха...

– Избан, аха?

– Сара сыршьиижьҭеи акыр ҭуеит, – сҳәеит, сыбжьы ныԥакзаны.

– Ушԥаршьи, укәаԥза уиарҭа улаиоупеи?! – иҳәеит иеыргаза ҿырҳалалны.

– Уи сара сакәзам, – сҳәеит.

– Дызуҭада нас?! – иҳәеит иааԥьашьашәа.

– Сынаур ауп инхаз. Сыԥсы ахаараԥәкьа схырххьеит. Гәыла-ԥсыла исылгахьеит, уи аԥсраԥкысгьы еиԥәоуп, –

сҳәеит.

Афицар исҳәаз ажәак ацымҳәазакәа, ихы игәы иныкәижьын, алеиԥеира дналагеит. Ани асалдат ицызгьы, дахьаатгылаз днеитамцзакәа, дадырсызшәа, рацхьа иныликааз итыц аҽы дгылан.

– Икоу уасҳәап, Мқанба! – иҳәан, афицар даахынҳәын, истол деитанахатәеит.

Ԥацхьа сыблақәа атуан инакәысхын, снеиҽацшит.

– Иахьарнахыс ухы уақәитуп. Изыхкьалакгьы-изыц-кьалакгьы, уцсы уацмырхакәа, улактажә утаацәа ирзын-ҳажьит, – иҳәан, деитаԥагылан, днеин, ани атзамц иаласаз ахышә днадгылан, ишьапқәа нцаркьакьаны дынкылыпцшит.

– Уара! – иҳәан, асалдат иахь деитанхьацшит. – Абри уицхырааны абахта дтугоит. Нас, уи дзыцсу рахь дызгаша калап, – иҳәан, ԥацхьа даагьыжьны, астол хыжәжәара деитанадтәалеит. Акыраамта акы аԥора даҽын.

Афицар ииҳәаз, даеазныкеитеиҳәар стаххеит. Схы агәра сымгеит.

«Иахьарнахыс ухы уақәитуп, Мқанба» ҳәа ииҳәаз сзеилымкааз цьысшьеит. Ацсы дыбзаханы, ԥацхьа адунеи дыкәлараҳа, сара ушьта еибгала стаацәеи сареи ҳаибабоит ҳәа сымгәыгуазиижьтеи иаацхьазаны ԥымыз цхьан. Иахьеи уахеи аҧсра сазыцшын.

Афицар астол иқәыз ақьаадқәа аашьтихын, даасхагылт.

– Абрагьы-абрагьы унапы анца, – иҳәан, қьаадқәак аасымцеикит. Сара ушьта усгьы ицыскаауаз, сзыцәшәозы сызцәыцхашьозы ҳәа егьсымамызт. Аманкуртцәа сырԥызан, исарҳәоз касцон. Иаасыдигалаз иԥыга ааимысхын, саамлакларцьазакәан уа ианыз-егьиз ҳәа акәымкәа, иахьаасирбазцәкьа снапы нанысцеит.

– «Уара ухала ушьра унапы ацауԥызаргьы узымдыритеи!» – бжьык слымҳа интасызшәа збеит, аха уи рацәак ихьаасымгеит. Икалалакгьы калааит сҳәан,

ақьаадқәа неисыркит.

Даҽазныкишиашаз сыблақәа днархыцшылан, уаҳа абри ахатца дыцәгьаны дызшаз ажәак неиҽыцмыр-шәазакәа, даақәцәиаан, дылтышахәаша дцеит.

Уажәрааныза зсаса неихызымхыцыз асалдат, апскәабаз еицш дышгылаз, зыцсы талаз абааш баҟа еицш, днеитатцын, шьаҽак аакеитцан, иҽамшәошәа, рацхьа даанапырҟәчышьапырҟәчит, нас:

– Угыл, уесибыт, абаандаҩы, ухы уақәитуп! – иҳәеит, сара схақәитра иаргьы игәы ишахәаз мҩашьо ччацшь разык неиҽыцәицеит.

– Сзымгылар ҳәа сшәоит, сашьа! – сҳәеит, акгьы агәра шысымгазозгьы, асалдат ииҳәаз снацытқьашәа.

– Сара ара сыҟами, сара суцхраауеит! – иҳәеит, гәыкала ишиҳәаз мҩашьо. Аха асалдат итыц дахымцысзакәа дгылан. Сыблақәа дырхыцшыло, ииҳәарызеишь ҳәа дыцшын.

Сара сзеиуоу сзымдыруа, акыраамта сахьышьтаз схәыцуан. Соурышьтзар, соузышьтда, исыцхраада, исуадаз, исгәыцхәыдаз? Мамзаргьы, ари баша еижьагазар? Иахьатәи амыш сара сзыҳәан итыхәтәы мшызар? Ажәакала, алакә зытабыргхар аҳа, сара ҩацхьа анкьеицш, цьаҳаным сынтыганы, адунеи ахь сырхынҳәра хасцатәкьомызт. Хымпада иахьа сыцстазаара иатыхәтәуп – атыхәтәаны абри игәҩарамкәа агәра зган, снапқәа насытцаргәаны, саахыкәтәалеит.

Асалдат ашырҳәа даасхаххит. Сыжәҩахыр днатцагылан, сшьапқәа саарыкәиргылеит.

– Уҽкамыжькәа уҽааныкыл, уажәытцәкьа уматәакәа узаазгоит, – иҳәан, саауижьын, астол ахь данындәыкәла, акәҽыҳәа сиарта снықәтәеит.

«Уҽааныкыл, уматәакәа аазгоит ҳәа ииҳәаз сеиланагазеит. Иарбан матәакәоу исзааиго, изтада, иабаанагеи сара сыматәакәа?» – иҟаз закәыз ҳәа, акы ахи-атыхәеи сзеиқәхәаломызт. Исҳәо сҽамшәо, сҳәыцы-зыцуа

схәыцрақәа рыкаҭа саалахеит.

– Ушоурышьтуаз утынхацәа рахь адырра анықахҵа, иузааигәоу шьоук ракәхап, абарҭ уматәақәа рыманы иааит. Даргьы, абна ҵаka ицшны итәоуп! – иҳәеит уи асалдаҭ ҵәрышкәа, ихы-ицсы зегьы нтрыкәкәааны.

Ишызбоз, ихьанҭаза исхажьыз аҵта еиқәаҵәақәа неилыѡрын, ихаакәакәараза, шәалкьа мрак аасыз-кылцхеит.

Хәыҷы-хәыҷла сцәа-сжьы ныжьны инасхылцхьаз сыцсы ахаара насылалазшәа збеит. «Иудыруазеи ҵьалда уаѡ дымцсыцәкьозаргьы, иудыруазеи саргьы ҵьара хәцыш аамҭак сзыцшызаргьы?! – инеишьтарххны абарҭ зегьы неидысхәыцлеит».

Акгьы аҳәаха самразакәа, ѡаҵхьа ахә иеицш сеиҭааилашәеит.

«Дызуста сара сшоурышьтуаз адырра рызтаз. Насгьы стаацәа адырра рырто-егьиуа, ианбыкәыз арҭ ақәыцьмақәа ус рыцҳашьарак ламыск рыманы ианыкалахьаз? Убри адагьы уи аѡыза абахҭаҷы ирказшьахәырам. Доурышьтзар, доурышьтит, ихала ацашьа идырроуп. Аха уи сҳәеит ҳәа, сара схала сызцоу сзымцоу, изырухьоу дара ҿеишәа ирымдыруеи. Сшуаѡыбжартәыз, сшьапқәа сшырзеиҭамго рымдыруеи. Убри азыҳәан иудыруазеи ишыцсыша здыруаз азәы дкалазаргьы!», – схәыцрақәа уажәы-уажәы реырыцсахуан. Уажәы сгәы иаанагоз цкьа аназхәыцха самразакәа, даҿа гәаанагарак аасызцәырҵуан.

Асалдаҭ сыматәақәа исзааигаз зҭаз арҭмак ааиган, сшьапахьы даагылеит.

Изулак сеааласыркәын арҭмак аасыртит. Уа иҭан аабыкьаза сан исзылзахыз, ҵангьы-мцынгьы исышьасымцоз сацсуа еиқәа. Уи ашьамхҭақәа рҿы асахҭан кацшьқәа ақәыршәны икан. Ускан ус исифатын. Уимоу, шьоукы-шьоукы реиқәақәа, ртәарҭақәеи, рҿацәқәацәкьеи нак-ааКгьы асахҭан цшьыркцақәа адзахыланы ирышьан.

Аиеи нас, ауаа рыбла ишьтнакааз зегьы бзиан акынтә, уи азәгьы оумашәа ибазомызт. Ус еиҳа еиҕьуп, еиҳа иҵшзоуп, еиҳа исифатуп ҳәа ирыцхьазон.

Артмак итан сыблуз шкәакәа. Убригьы сан лнапала еилалҵаз ахаҵақәа рыла ахәда ҵрыцхааны иаҿаҵсан. Исзымычҳазт сылабжышқәа ѡхаддылеит, аха сгәы неиқәысҳәалан, сеааиқәыскит. Схылҵарч, сразны мака, сыклаҵадқәа, сшьапы аҳәҵәы аҿы сахтан ҳәынҵәра еилаҵала инеихәыдхаршәны еибакуаз ссахтан еимаақәа инадыркны, зегьы аатызган сиарта иныласҵеит.

«Ҭарчеи нык әгара сҵозаргьы иауараҵәоупеи шәара анҵәа ииныҳәақәаша», – сҳәеит иаалырҟьаны. Абри ҳәаны саналга ауп, акы шысҳәаз ангәаасыгза. Сыхгьы сааѡахан, ани сшьапаҿы игылаз асалдатгьы снаихәаҵшит.

– Иуҳәаз зеилмкааит, – иҳәеит урыс бызшәала.

– Акымзарак... – сҳәан, ѡаҵхьа сыматәақәа реилыргара сналагеит. Ианбатәи аамҭаз зык насхьсмыршеижьтеи, сҵәа насыкәбаарц егьсыгмызт. «Ачуан итоу зымфаша аца итоу дахыбаауан» ҳәа уажә абас сыгәшьиаха сшыказ, абарт напы мызәзәа исымкуаз сыматәақәа рышәҵара рыцхасшьеит, аха уажәазы уаха еа мѡак сымамызт.

Сҵаца снапы налысшьит. Снаҵәкьарақәа налашәартә еинылахьан. «Аты ала аноу, аҧьымшь иаҳәон» ҳәа, ушьта сҵаца амхызаргьы цәгьа исымбеит. «Ҷьабара қамса убахьоума», аға игәырҵса азыхәан маҵарагьы... Аха ара уажәы уи шысзалмыршоз здыруан. Убри акынтә, сындәылҵны знык сшьапы сзақәитхагәышьар, амѡан ҷьара ҵаҵасаѡык схәылихып кастан, сеаамасыриашеит.

Асалдат дсыцхраан, рыцхарыла сееиласхәеит. Хынѡажәа мыш исхызгаз сгәак-ҵәакрақәа зегьы шаҳатс ирымаз абахта аҧшьҭзамцкгьы сылаҵш нархызгеит. Ашареи ахәлареи злеилыскааузз, абызкатаха зҿысны схаҿы атзамц иалакаҵаз ахышә хәыч ҳамтак сылаҵш надсырхалт. «Сымҵсуа-смажәуа, алаҳәажә еиҵш, даеа хышә шыкәса

сыцсы ҭазаргьы, слацшҽабеи сыцхызи урылазаауеит», – сҳәеит сыбжьы нҭганы, убри ахышә азыҳәан.

Асалдаҭ ҽымҭзакәа, схы еивысыз ԥьишьазар акәхап, саԥхьаӄа дааиасын, сыхәаԥшра даналага:

– Мамоу, мамоу, макьана схы еиқәшәоуп. Абни аҭзамц иаласоу ахышә абзиала ҳәа асҳәеит. Убри акәын ари абжьарак адунеии сареи цҳаражәҳәаѡыс иҳамаз, – сҳәан, саахьаҳәырц санаагарыгаҽа, асалдаҭ смахәар днамцасын сааникылеит.

Сеиқәа, сыблуз, ссахҭан еимаақәа инадыркны, сыматәақәа асалдаҭ разы дсыцырхырааны сееиласҳәеит. Даҽазныкгь суада сылаԥш иныцызган, ани аҳәынаԥ цәыԥаѡрны иахьцалоз ахҭәра ахы кылжәаны иахьыӄазгьы снахәаԥшын, хымыш раахыс зхабар сымбацыз аҳәынаԥгьы аасгәаларшәаны, ашьшьыҳәа аихатәышә аартны ҳандәылԥит.

Избахьаз исаҳахьаз, иԥәаҭарзызагаз аѡҭзамцк ргәарабжьара сныбжьалеит. Исыхҭысхьаз агәаӄраӄәа рсахьа сыбла иаахгыларц рҿанаархалак, даҽаԥьара схәыцраӄәа ниазгон. Агәарабжьара ахы ахьаанԥәоз, архәараҽы ҳанааи, егьа сеыскажазаргьы, сеиԥасны арыхьҭашьра салагеит. Аа, абраԥәкьа, 15 ҳәа изныз ашә аҽы акәын сахьдырҳәаԥәоз. Убракәын, зныкгьы ѡынтәгьы сыхдырра ахьысцәызхьаз. Уи ашьырҭа ауада санаавала, сыблаӄәа хызѡеит. Сныӄәашәагьы зынзак иаагсырхан, ашьшьыҳәаза, сҽынасхеит. Уи гәазҭаз асалдаҭ, сых сымч ақәымхозшәа ибазар акәхап, сыжәѡахыр днаԥагылан, иҿааихеит. Аҳы, ушьҭа ԥьаҳаным ҭыц саѡсызаргьы саѡсит анаасгәахәуаз, сылаӄәа аахыстит. Алашәагеиԥа срылсызшәа аарлаҳәа сыцсы ааивызгеит.

Аԥхыз цәгьеиԥш абарҭ сыхҭыс уаҩеимшхараӄәа сышрызхәыцуаз, ҵаӄа акамендатураҽы ҳалбааит.

– Арахь, аиҳаб ишӄа уѡнал. Усоуп ишахәҭоу! – иҳәан, иарҩа махәар адима ӄаԥшь зкәыршаз даҽа фиԥарк иказен

фицарцка зтаз амҽы иеихада инықәсуа, дааҳҽагылеит.

– Иабыкәу аиҳабы дахьтәоу? – сҳәеит, иаасҽыцкьашәа. Садызцалазеи, иара афицар ихала иаҳирбандаз сгәахәеит, аха исҳәаша ҳәаны салгахьан.

– Иуцу идыруеит. Аа, уарҧарахь уахьынавагьыжьуа! – иҳәан, инапы наирххеит.

Асалдат смахәар ааникылан, уахь ҳҽынаххеит. Изҽыз ауада ҳаннадгыла, сцәа-сжьы аасхыбзааит. Аҳаҷаҳәа иаасгәалашәеит, рацхьаза абри абахтаҽы санааи сахьыԥнаргалаз. Уи аԥбатәи аихагылаҽы акәын. Уаҳагьы ахәыцха самразакәа, асалдат ашә ааиртын, ҳныԥналеит.

Зныкцсыра сыцсны ашә саалахеит. Сара аҧсра еиҳа сақәгәыҧуан акәымзар, уи ауаԥ иареи сареи уаҳа ҳаицылоит ҳәа ахаангьы сгәы иаанагомызт. Сахьыныԥналаз, сарҧарахьтәи аган аҽы астол дахатәан Ҭедоре Боцьоли-ица. Схы шымԥацызгаша схы-сгәы иазымызбо, шьаҽақәак неихызган, саангылт.

– Уааскьа Ҳараз Ҭемраз-ица зынза ҧартахәыс хумкзазар, – иҳәан, ччацшь ҽашҳак неиҽыкәицан, иԥнапык астол илыкәырсны дааԥагылеит. – Уара ухы уакәиҭуп асалдат! – иҳәан, сааԥназгалаз ишҟа дынхьацшит. Асалдатгьы ашырҳәа дындәылцит.

– Утәа, Ҳараз Ҭемраз-ица! – иҳәеит Ҭедоре зхы змыхьуа, згәы змыхьуа, аҧара иаԥызаз аҧсышәак насгәыкәишьын.

Ашышьыҳәа аҟәардә саахан снатәеит.

– Ушцакоу, ухы шцоубо, Ҳараз? – иҳәеит еиҭа, дканцло.

Сыблақәа снарцәыцыцшшәа снаихәаҧшит. Иааиҳәоз зегьы, ҳәоу еиламгашақә, хырқьиагас, ак сымҳәар ауам ҳәа дышцәажәоз ихы-иҽы ианыцшуан. Сшыҟаз, иссахьахәыраз зегьы иара ҽеишәа ибон, сара сҳәара иҭахзамызт, аха дзашьтааз, дзышьцылахьаз акәын.

– Сшубо сыҟоуп, макьана сыцсы ахәага ҭоуп, – сҳәеит,

аарла.

– Иахьарнахыс ухы уақәитуп, Ҳараз Ҭемраз-ипа. Есинқаҳцалакгьы ушахарамыз еилаҳкааит. Аҩыстаа шака шықәса ихыцуа ахьаҳзеилымкааз ҳатоумцан, – иҳәеит, Ҭ едоре иеаарқасаны.

«Аҩыстаа шака шықәса ихыцуа ахьаҳзеилмкааз ҳатоумцан», – ҳәа Ҭедоре ииҳәаз, ахы ахьцоз, ацыхәа ахьцоз ҳәа акгьы сзеилымкаазеит, аха алаҷымтқәа стәан.

– Схы сақәитызаргьы, сақәитымзаргьы сара сзын зегьы дарароуп. Аџсы даргәакуа, абза даргәакуа, ушьтатәи сыцстазаара зтахыда. Дызтахыда харада-барада ибжацышәтәыз ауаҩы, – сҳәеит, сгәы еивцахо.

– Ус умҳәан, ари зегьы зхароу аамта ауп, убри удыруазаait. Аамта уара машәыршәа уацыршәеит, аха иахәлабгаз уара уҩызцәа рацәаҩуп. Анцәа иџьшьоуп ҳәала, узеицшразаалак, уцыжәха уҩны иахьноуго, – иҳәан, днеилшәаа-еилшәааит Ҭедоре.

Сара стәан, ус зегьы-зегьы сзеицшны. Сыбла ихгылан, рацхьатәи абри ауаҩи сареи ҳаиқәшәара. Абыржәыцәкьа акәушәа слымҳа итаҩуан, дгәыцхә-гәышьуа исеиҳәоз ажәақәа. Сыбла иаахгылон уахык аешьра ианақәыскызтәи ацых уаҕеимышхара. Ацәымыҷ жьакца еицш сгәахы иналакьакьон уи ауха еибамгаз стапанча аиқәкшабжьы.

– Хынҩажәа мыш абра уахьынзаказ иубаз-иуаҳаз зегьы, быжьрабыжьцәа адгьыл еиҩыжааны иамоуп. Иаса-калажәаны, изакаразаалак дуаз, дтынхаз, дҩызаз – азәы илымҳаҷы анагара азин умазам. Имашәырны акәзаргьы, уҷы акы анаатшәа ишшьауҕахо уацәымҩашьо иудыруазаait. Сара иахьарнахыс уара ухьзи ужәлеи шысзымдыруа еицш, саргьы сумбеит, сумаҳаит, суздырзом.

– Абар, абра иану уацхьаны, унапы анца, – иҳәан, қьаад

бҕыцк насымцаиршәит. Ианыз сацхьашәа зун, снапы нанысцеит.

– Уажәазын абриала ҳаилгеит уареи ҳареи! – иҳәан, иҩнапыкгьы астол иныкәицеит. Нас истол аргьарахьтәи аган инацәа накәирҕәҕәан, ани саазгоз дааҩналеит.

– Днаскьаг абри ауаҩ! – иҳәан, иаргьы днеиха-ҩеихашәа иуит, аха акәардә иеизакәымхит.

Сҩагылан сҿанынасхоз, Ҭедоре схы наиқәскын:

– Итабуп, мышкызны саргьы анцәа сухьигзааит, абзиара ду сзууит! – сҳәан, ацыхәтәантәи сылацш днытцызган, ашә сындәылцит.

Цака абахта акомендатураҿы, саби Қәасеи сзыцшны итәан. Саб саниба, егьа иеирҕәҕәазаргьы, ишьапқәа ицамгыло ацысра иалагеит.

– Икои, уара уеибгоума? – иҳәеит саб аарла иеааигеиан.

– Сыкоуп, сшыкамзаара икоузеи... – сҳәан, саргьы сгәи-сылагырзи неилацәан, сабгьы Қәасагьы аагәыдыскылеит.

– Учамҩахә уҩны иахьыкалаз убригьы анцәа иць-шьоуп, – иҳәан, иеааиқәикит саб.

– Ничауа, узҩахәы, иухьша-мыхьша зегьы дара ирзынхаait. Аринахыс абахта улымҳа саркьада иубараҳа анцәа иуимырбаait. Ҳацхьакатәи аеырыҩракынза зегьы маншәалахоит. Хьацшьгьы мшаены ишубац икоуп. Есышьыбжьон ҳацака, Лагәашь иаларгыланы иаҳкәабоит, – иҳәан, арашәыгеицш даакәымцзакәа Қәаса ацәажәара дшаҿыз:

– Аранза уааии, Мқанба! – иҳәан, акомендатураҿы итәаз адежурни ибжьы ааиргеит.

Қәаса ицәажәарагьы аахыдеитәын, адежурни снаидгылеит.

– Абра унапы анца! – иҳәеит, ҷкәына цырхахак.

Ушьта ашьра шсыкәмыз агәра ганы сыкан. Агәра сымгозаргьы исылшагәышьооз, исарҳәоз ҟасцар акәын.

Аха уажәы еиҳа сгәы аасыртынчын, уи аҧкәын цырхаха иаасымҭеицаз абҕьыц снапы нанысҵеит.

– Ухы уақәитуп, – иҳәеит дсыхәамцшзакәа, цаҟа дышьҭацшуа.

Ашьаза-гәаза зыхьшыз уи абахҭа ҳаадәылцын, адәы ҳанаақәла иаалырҟьаны схамбахаз цьысшьеит. Амра сыблақәа ианаархыччала иаасыкәыршаны еишьылкkараза иааҟалеит. Азныказын саашәеит, ҳаҕоу длашәхааит. Сыѳнапык сыблақәа инарцыраскит.

– Ааи, нхамѳа анцәа ирумҭан, ҕьауҕьаца анцәа иқәумцан, абас ҳхәымкәа, ҳшьымкәа, акы ааҳхаразамкәа, лыцсаада, лыцсаа дҳазҭаз, – иҳәан, саб иара ихаҭа изгәамҭазакәа, иѳуаѳакгьы ажәѳан инаҵеикит. – Абриаҟара аамҭа амра алакҭа иҭамцшыз ауаѳы дышцаҟалоз нас! Уаҵәымшәан, дад, уаҵәымшәан, ара ҳамҭак ууатәа, – иҳәан, саб Қәасагьы иаргьы смахәарқәа иаарыцагылан, уа абахҭа аҿацхьа абаҳчаҿы ҟәардәык снықәдыртәеит.

Акыраамҭа убра ҳтәан. Сыблақәа хѳо-ихтуа, ушьҭа еиҳа алашара сеанасыршыцыла, сѳагылеит.

– Изакәи, Ҳараз, ҳдәықәлома? – иҳәеит Қәаса.

– Ааи, ааи, ҳдәықәлап, ҳдәықәлап хәычы-хәычла, – сҳәеит саргьы, сеаасырҕәҕәашәа ҟасцан.

Сабгьы, саргьы, Қәасагьы ҳахҭышәтуа ақалақь ҳналалеит, цьара, машәыршәа акәзаргьы, Тамшьынза ҳазгаша еидара мѳангага машьынак ҳаниозар ҳәа. Амш ушьҭа шьыбжьышьҭахьра ҟалахьан.

39

Азхыцреицш саб ихҭыс уаҕеимышхаракәа зныҿеалоз атетрад жәпа ду, бгьыц цжәахак ныбжьасцан, инеикәасыцсеит. Акыраамҭа саб ихҭыс сахьақәа сыргәылахан, ҿымҭ-цсымшьа сыблақәа ааихмыр-

сыԥьзакәа, ашәахсҭеицш еихархәо Адаужра ахәахьы ихалоз амҩахь сыцшуан.

«Ааи, анаџьалбеит, адунеи аҿы уаҩ кәыш дыкамзаап. Шықәсыкахь зныk ауаҩы деилагоит рҳәоит, акәымзар, ашацәа ртәарҭа саб-ԥьынԥь ааныжьны абри ахәы сықәцыртә еицш, сзықәшәааз, ахәаз сыцалазма?!» – саб иҵсра шықәсҟәак шыбжьаз, ихьааганы ииҳәоз абарҭ ажәакәа, абыржәыцәкьа акәушәа сгәы иныкәҩоит.

«Уаха сылацәа неихьысшьыр, сыцсы қьалықьашо абри ахәы ишықәу мацара, арбаԥьқәа аккахәа инеиларыцсоит. Сара ус, сылацәа еиқәыцсоуп ахьзуп, акәымзар уахатәи аԥых анцәа иааигаз, саазмыцәазакәа, сшыгәаҭеиуа мацара заkантә ашареи сыцси неихьысыгзахьоу akара, убриakара уара уаныцсра анцәа уахижьааит, Адгәыр. Сара сҩашьеит ԥабыргуп, уи ахьаа шсыцу, сынарцә гәашә сталоит. Уи ушьҭа сара сыла риашашьа змам акоуп, амала уара угәы иҭаз. Убри уабду ихәышҭаара умырзын. Иудыруазааит, убыскан ауп сара арыцхара иkасцаз, убри агәнаха ду насхыхны, ахраҭахь сызқәаҭыԥ анҭынчхо. Убрааныа сыбаҩ шԥыҭәамхо агәра ганы уkаз.

Саб ижәҩахыр ахәы ықәызцахьаз, ҳахьатә кәасқьеи, ҳган ҩни, абҩеицш ишкаҩуаз, инеиҿыршәшәаны иануыстн нахыс, схала сыцсала сынасыԥ цахьан.

Амышьҭа бзиан саб ихәышҭаара аҭыԥ. Аха умбои, ауаҩы иаҩыстаахә дизыцәгьахар, ицәгьоуп. Убри акрамазар, шәара шәызлакым, сара схи-сыцси ираҩымшәааит. Сара соуп зегьы зхароу, сара сцааит зегьы шәхахәс», – иҳәан, уаха ажәакгьы нацымцакәа ганха иҿынеихеит.

Абан, абни ацәамцаҿы игылаз акәардә аҿы дтәаны акәын, усkан абарҭ саб иуасиаҭ ажәакәа шсеиҳәоз. Уажә урҭ зегьы анаасгәалашәо, сгәи-сылаԥызи неилацәоит. Схәычра иақәлоу Адаужра ахәы уажәы аԥшқа иеицш сгәы иаацалеит.

Иудыруазеи, акы ахьырҳәо акыkоуп, уажә абарҭ зегьы сгәалазыршәаз, ԥьара уаҩы ибарҭам уаҩ иаҳарҭам мчык

ыҟазаргьы иудыруазеи аасгәахәын, Тур ихәыҟа схаларц инаҟәскит.

Ҳара уажәы, саб ишиҳәаз еицш: «Аҳәыҳәкцәа реицш аулица ҳахьантәалоунтәи Тур ихәы ҳахьынхозынза километраки бжаки ракәын ибжьаз, насгьы уахь схамлеижьтеи акраацуан аҟнытә, саамкәанызанзакәа, саб итетрад насԥыцраскын аштә сынтыцит...

Адаужра ахәы санхала, шьыбжь нхыҳәҳәахьан. Ермана ишымҳа хәыҷы ахьгылаз санаакылшәа, иқьацтажәцутажәха, сабду инхарта снықәцшит. Аҟьашанеицш ҳуаԥьаҟ ашьапы уажәгьы иҟәашза иҳашҳатәараха, нахьхьи, адәышкәаҧаз иқәгылан.

Ҳара ҳаԥонқәа ртии уажәи рыбжьара, арахь сгәы иазычҳауамызт азы мацара схалазомызт. Зегьы-зегьы реырыцсаххьан, зегьы-зегьы рееицаркхьан. Ԥшьынԥажәа шьата игылаз ҳцәагәаԥоаҟәацәкьа хыжәжәа-ҿыжәжәа, еилацыххаа игылан.

«Анцәа злыцха ҳаура! Ауаԥы дахьыҟам, ацстазаарагьы шцаҟамло!» – сгәы сынтаҧызын, рацәак зхымцыз схәычра амышқәа инарыцсыжьит. Азшәах еицш инықәбаз сҿара амышқәа снарыхьцәуеит, аха урт зегьы шцара ицахьан, хьарҳәшьа рымамызт. Абнахьхьи игылоу арашцла шынеилԥаахьаз еицш, саргьы шлацла схахәы неилашьԥкхьан.

«Сара сыцстазаараҿы знык сԥашьеит. Сара сганахь ала, уи ушьта риашашьа змам акоуп... Аха ма уара мышкыахамышк ацыхәа уабду ихәышташара умырзын», – нарцә инармышьтыз ауаԥытәыԥса ицсатеицш, абыржәы еита иааҧацәы-ҧацәит саб ибжьы.

Соуразоуроу дгьыли-жәԥани насыцагьежьызшәа збеит сахьгылаз. Схы-сгәы силацсазазшәа анызба, ахаҳә бакеицш ҳамзырха иқәгылаз ҳбааш мардуан снықәтәеит.

Шәымтақәакгьы мырцыкәа, иахьаанагаз исы-зцәырызгаз сзымдыруа иаасгәалашәеит саб ихтыс мышқәа зныз

аҵыхәтәантәи абҕьыцкәа. Ааи, убырҭ саб инапала иԥоыз аҵыхәтәантәи абҕьыцкәа ракәын исзеилымкааузгьы. Убырҭ ракәын уажәы ахәаршы еиҵш исыҕраланы сгәы ҭызфаауаз. Иахьынасырха-ԥасырхалакгьы хырхарҭак сзамҭазакәан, аҵслымз шахеиҵш инасымпыҵахәаша иҵон. Саб абахҭа иҭыжьраҿы ихәаз-иҵшьыз ҳәа егьиԥуамызт. Ускан уи иҵсы ҿызхыз ҳәа азәыр дыҟазтгьы, дызусҭаз ҵьара акы имҳәар ак имԥыр иурымызт. Аха уи аҵыхәала имашәырынгьы акымзарак иҿаимыршәеит. Ус анакәха, азәгьы димыцхраазеит, машәыршәа заҵьал сабырхаз азә иакәхеит.

Акнаҳарҭаҿы зыхәда ашаха ахадыршәхьоу, зыцсы ҭиу ауаԥы, ашаха ихырхуама, убри диԥызан сабгьы. Изшьапык адамра инҭаргыланы, ддырхынҳәит, аха избан? Изакә доуҳа маза дуззоузеи уи дзыхьчаз? Ишьахәуп дхынҳәит саб шәахсҭа гәарҭак инпыкkала, аха ирҳәазеи инаҵшуаз? «Жәларык kәакәаса, Кәыдри, Баҕлани рыцшаҳәакәа ианрываржуаз аамҭазы, абри ауаԥ ихынҳәышьахазеи?» – ҳәа Мыса аҵаҵа kаҵшьи иԥоызцәеи рыхкәа неидырымкылар kаларымызт. Мыса иԥоызцәеи иареи ракәым, ауаа рҿы иадмырҳәаргьы, ргәы ԥбахозар акәхарын.

Урҭ зегьы ракәым, 37 шыкәса раахыс иҵзозеи, аа, абыржәы саб ихҭыс сахьаҵхьо зегьы рыгәра згоит, иааиҳәо зегьы сылабжыш сгәы иҭанаҵсоит. Уи абахҭа аkынтәи цсыцкьала, иреицәоу азәы димҭи-дааимхәа дшыхынҳәыз здыруеит. Иламыси иуаԥреи шыцкьаз адамра иштеигалаз здыруеит. Аха убри инаваргыланы, абри саб дхәымкәа-дшьымкәа иԥоны ичамԥахә kазцаз адоуҳа маза еилкаашьа сзаҭомызт. Ус ахаҳә еиҵш ихьшәашәаза аҵааҵс еиҵш сгәаҵаҿы иҭан.

Схы сааԥахан, амра снаҵаҵшит. Ушьҭа акырза инхыкәгылахьан. Иаакәыршаны хьышьаҵәык умоуа абна аныкәырх, ахәы еиқәаҵәакәа ҳәа ҳзышьҭаз, ашьхакәа ирыцаҵсаз ашьхарцкәа, уажәы еиҳа Тур ихәы

иацәыхарахазазшәа збо салагеит. Анкьа, дәгьы бнагьы рыцсы анҭаз урҭ ашьхақәа еиҳа иааигәазшәа сыкан. Аха сԥашьозу сымԥашьозу еилыскаарц азыҳәан, сылацәақәа неихызԥан, акыр шықәсақәа рышьтахьтәи амышқәа аасгәаласыршәан, убысkан ишызбаз, убысkан ишыkаз бнагьы шьхагьы зегьы сыбла иаахсыргылеит.

Хымцада, агәра згеит, сгәалашәареи сыблақәеи сшырымжьаз. Анҭ ашьхарцқәа усkан ацәраса реицш акәтаҵъ агәы рықәцәараауа силагылаз, аџьи ахьеи ҳрылцшны ҳаныцшлак, иааигәазазшәа акәын ишаабоз. Иахьа ушьтақәа ашьхарцқәацәкьа шәакьан, ахра еиԥоыцәрақәа рыерыцарцсеит. Имнаскьаз ҳәа акыkоума урҭ рыдагьы. Абан, аамтак азы ашьхазыхь иацназгоз ҳзыхь уажәы аблатыц еицш, абыб таԥԥы амра иахьцәыршәлоу.

Амраташәарахь, ацыцхьқәа нацрыддызшәа сыблақәа акы нарыцаччан, шәымтак азтәи схәыцрақәа саарылырхын, саахьацшит. Цабыргытәкьаны, ашьанцеи аихымцеи реицш, иуаркалеиуа икыдыз амра неицралан, аеыраеырҳәа, ацыцхь наҷыдыдит. Сара схәычра инаркны, саби сабдуи реицш, адунеи аҷы мчрак шыkоу хасцоит. Убри акәхап, уажәы аргама сыбла иабаз, ҳазшаз иусхәуп ҳәа зақәсцаз.

Схәыцызцуа схәыцрақәеи слацшташәарақәеи сышрылаз, иаалырkьаны, избахьаз исаҳахьаз бжьык слымҳа инҭасит:

«...Адгәыр, уара уаб Ҳараз шьык дызлаиеиҧьыз егьыkамызт, – сгәысеанзамкәа, дгьыли-жәԥани инаргәылыхәхәан, ҁаанатит, зегьы збарҭаз, зегь заҳарҭаз абжьы маза. – Дара ртәала, Ҳараз ушьта дшьуп, инеитеикуа уаҳа егьимам, ҳәа акәын дшырыцхьазоз. Хызацәыкцәкьа иара изыҳәан аныхра иацсам ҳәа ирыцхьазеит. Адунеиаҷ зегьызегьы рцәеилаԥашьахьан. Ауаԥытәыԥса дзыршьуазгьы дзырымшьуазгьы рыздырзомызт. Дара рзыҳәан иkаз Аду заҵәык иакәын, абжьарак, иаарцыхьашәаз ршьыр акәын.

Рымч ахьынзахоз, ауаатәыҩса ндырцәалар акәын. Аха ашьҩыцәкьагьы ашьра игәы ахшәахьан.

Ҳараз идоуҳа назеит. Доуҳас изыкалазгьы машәыршәа иеиқәхара ауп. Азлагара алутаҩ иахәылшәаз аҵшыҵ, еиқәнаршәаргьы, зынзак иазымлагакәа иахәылшәаз даҩызан. Уи ҳәарас иатахузеи, машәырын, иара Ҳараз ихатагьы дшымашәырыз еиҵш.

Дгьыли-жәҩани ирыбжьанакыз ауаатәыҩса, анцәа имаалыкьцәа зегьы зхацыцкәа ирыцызлагаауаз адунеи абарбал ду гьыжьуан. Игьыжьуан, ала еилыхны тәанк рызымтоз, зегь неибеиҵшны рышьтамта азы ыкәзыршоз, аҩыстаа, ақаҷаа ибарбал.

Азәгьы деилнахзомызт уи амыжда, аха егьырт амилатқәа зегь рылымкаа, еилнашьаазеит зи-мцеи ирцәынхахьаз уашьцәа. Уи аахыс иҵзозеи, Адгәыр, аха уара умилат хәычы рзыҳәан убыскан ишьыгахаз, убри *37*-тәи аихац барбал, Аҵсны адгьыл ианнатаз аҿааста иахьагьы жәларык руагеимышхара иашьананы, аҳәҳәабжь еиҵш Аҵсны адгьыл иандоуп. Иахьагьы изеиҵамгылац ускан еилыршьааз аҵеиҵәа рабиҵара.

Машәыршәа, машәыршәаза дрыбжьашәеит Ҳараз аихатәы барбал игьыжьуаз ахацыцкәа.

Доурышьтит Ҳараз иимтиз иуаажәлар гәакьа иара ихата ҭацәас иоурц азыҳәан. Ихы ицәымыцханы, имала аешьра игәаҵхарц азыҳәан. Ажәакала, Ҳараз итагылазаашьа убриакара ицәгьартәит, ҩба-хца мца дрыбжьадыргылеит, дахьоурышьтыз сиҳагьы сиҵәаз изыруит.

Уара уаб убриакара дыцкьан, ажәлар аҳәатәы роур ҳәа дшәон. Итакышьеи, ихынҳәышьеи рзеилымкаарашәа ибо, ихыцәкьа хьымзгишьо, ихы агәра имго далагеит. Иуаажәлар рҿы дыгәрамгахар аҵкыс, дыхнымҳәзар харацьара еиҷьишьон.

Ҳараз игәы иаанагоз иашамызт, Адгәыр. Иуаажәлар, зегьы акакәын, деилыркаауан. Ҳараз итакра зыхкьаз

здыруаз рацәаԥымзаргьы, иԥызцәа ирдыруан.
Уара угәыԥ-ԥыԥмхан уаб изын. Уи уснан иоушьтышьа хьааумган. Уара уахааным, Адгәыр, уи ахаз аамта, аха уатцәы аџсра ззыцшыз ирызгәамтазакәа данахашәалоз ыкан. Акәкәаҳәа уаа шәԥык неидыргыланы, инаргәыдтцаны ианыршьуазгьы, машәыршәа ахызацә иацыхьамшәаз, атцхыбжьон аџсцәа ахьеилажьыз мазала ирылцны ицаны зыцсы еиқәзырхаз иахьагьы дыкоуп.
Уара уҽеи убгеи ғәгәоуп уаб иганахьала. Ҳараз икынтә иуаецныркылаша, цәгьара атцыхәала акымзарак аанимыжьит, абри удыруаз. Еитасҳәахуеит, уи иуааҽәлар ихахәс имышьтыкәа, урт рыхьзала аргамаду аџсра иацылаз иоуп. Аразра атцыхәа мызит. Дхынҳәит уаб заџьал ашәеиқәа иалаз дыбжацны зынза машәыршәа.
Ужәлар рзыҳәан усқан иаҕацәа инырцаз ахтцара акәын, Адгәыр, хәылбыехак зны уаб ашымҳа амца иҽаникәабоз иуирбаз рацхьатәи ашәахста».

Сшьацәкьыс инаркны атцыхәтәантәи схыцәхәыц акынза схаҧҽаны сызлацсаз абжьы маза сшазызырԥуаз, иаалыркьаны азшәах еицш, ианааицхьба, аџсыз азы зтцабаз снеицшхан, сабду иуацьак ашьапы еилатәахра саакәхеит. Уажәрааныза атцхыз еицш сызлашыԥокны сызлаз уи абжьы маза анааиқәтәа, жәԥангәатцантәи атцтақәа срымпытцшәаны, снахьысуа махәы-шьахәы ҳәа акы ыказамкәа, аҳауа салыхәхәа, абрахь, цстазаарак ахьыказам цьара сынтакәкәа сцазшәа збеит. Азныказы, сзыкәгылаз адгьыл сыцууаа аҽынанахеит. Акыраамта сызтаз ҳәа акымзарак сыздырамызт.
Атцықь-атцықьҳәа ихысны, жәԥангәатцаҽы атцтақәа амацәыс анаарылацыххаа ауп азыршы иалцыз азә иеицш сгәы акәышраҽы санааи.
Абыржәымзар-абыржәы илеимацәап уҳәартәы ақәаршԥы цтақәа Кәыдырта зегьы цдыршәаахьан. Акызацәык,

макьана зцәыбжа ҩ-цҭа самсал рагәақәак ирылыҳәҳәо инхыҟәгылазахьаз амра, аарла наk-аak ахәқәа ацыхәтәантәи ацсымра еишьылза иныкәнарцхон.
Акыр шыкәсақәа рышьтахь, Адаужра ахәы иқәынхоз, Амҟанбақәа рхы зкәырцоз ахәы цшзақәа ууаза игылан. Ииацәkакараза нырцә-аарцә еиҿацшуаз, есыхәылбыеха мра-шәахәа зхьызсоз ашәацыцьац драан, снапсыргәыца хәыцк ыкәубааua аиҳа, арҭ ахәқәа цла шьатагәы рҿубаауамызт, ицәыҩажәза иаацшуан.
Акыр шыкәсақәа рышьтахь, Мыса ацаца kацшь дназлаз, абна хшьааны амандарина ахьеитарҳаз атыцқәа амаҕи ажыци рҿысхьан. Акызацәык, ускан иҿацыkkаны идырҿаастаз ахәы цшзақәа, уажәыгьы имгьазо ахәра ҿаастақәа рнын.
Ацанза саакәыцсычҳан, сҿареи сажәреи ахьеицылаз ҳҟьацтақәа даеазныкгьы сылацш иныцызган, ажәҩан хбыкьны сызқәа иныкәҳазшәа схьантыцьза, аҩныka амҩа снықәлеит.
«Сара исыгхаз ушьта риашашьа шамам збоит. Сажәра сиааит, аха уара иумырзын, Адгәыр, абри уабду ихәышҭаара. Уи шә-насыцк ацуп, имшуп. Убыскан саргьы сызқәатыц тынчхоит, абри ухоумыршҭын», – ахәы инқәыҩны слымҳа тнашьааuан саб иуазыр бжьы.

40

Аҩны санааи, акәасҟьахь сыҩхалан, еицхьышьшьаа икҿаз саб иншьан ахаҿы игылаз аkәардә снықәтәеит. Аены сабшан. Ахәылбыеха, сан саб иеишәа ахьлыргылоз ацәацәашь ххаза иаркын. Ацәацәашь иахылцуаз алашара, ацсылҩеицш еишьылkkараза, амаалыкь ицсы еицш, аеынеицыхуа аншьан еицхьнашьшьааuан.
Абри аамтазы, зехьынцьара тынчрахеит. Уимоу, есуажәааны, акы абазшәа ҿааихак kазымцоз, Ақәыцьма ҳәа ҳзышьтаз, ҳла дугьы абжьы газомызт. Ҳажәқәа еиба-

раауа ҳгәашә иаадгылозгьы, ҽымҭзакәа, еилашьшьы ажәгәараҽы игылан.

«Сабаџс анцәа иуиҭааит, зи-мцеи зџысны ухьзала иныкарџаз», – сҳәан, асаан ианыџсалаз цәа кәырҷахақәак ааныснхын, макьана зыџсы зхымџыцыз акәицқәа инарықәсыршәит. Афѡы хаакәакәараза алѡаџә хәхәаза инахылџын, ауада аҿаахьнагзеит.

Аѡи, ауаткеи, ази нхыстәалан, ашьшьыҳәа снеин акәардә снықәтәеит. Сыблақәа ааихмырсыгьзакәа ацәазыз зхьызсаны инеиуаз ацәаџәашь сахәаџшуан. Ау-разоуроу ҭынчран. Сангьы дааѡналан, лнапқәа налгәыџацсаны настхашәа даагылт.

– Бтәа, сан. Иҽы иаимырҳәозаргьы, акранаҳфоз, саб баххазгылар иҭахзамызт, – сҳәеит. Сангьы уаҳа сажәа ѡбамтәкәа, сыбараҽы игылаз акәардә днықәтәан, лнапы ааганы сшьамхы иныкәылџеит. Сан лнапы џысуан. Уи сара сгәы снархьит. Убысҟан еиџш сан саб данып-сыџәкьазгьы дрыцҳасымшьазеит.

Ҳамҭак даатәашәа луит, аха лҿанылзышьақәымкза, дѡагылан, аншьан аҽы днахагылан, саб икәымжәи, иҟамеи, ихылџарчи аалыреишәа ҟалџан, зегьы лнапы аархьылшьит. Сара избон, сан лыбжьы мыргазакәа, лқьышәқәа џысуа гәаныла саб дышиацәажәоз. Уи сара еиҳагьы амца сыцранаџон. Сан гәаныла саб иалҳәоз, лара азәзаџәык лакәын издыруаз, лара азәзаџәык лакәын уи лымаза шаҳатс иамазгьы.

Ацәаџәашь былуанаџы, аҭынчра хьанҭара ҳалазырѡуа сангьы саргьы акыраамҭа ҳтәан.

Ишылашьцара ианаалашьца, сан дѡагылан амаџурҭахь дылбааит. Схаҽы игылаз алашарбага снаџәа накә-сыргәгәан, алашара ааѡнаҷҷеит. Сыбараҽы еикәацсаны иқәыз саб иѡымҭа аартны аџхьара сналагеит.

41

Саби, Қәасеи, сареи ҳшеицыз, ҳдәы цшзаҿы ҳанаакылшәа, схәычра зегьы сгәаларшәо, игәыр-цшаагаха, ҳхәышҭаара алҩа афҩы сцынҵа аатна-шышьааит. Адәы цшза ацыхәаҿы ашымха иқәгылаз снапы аахьысшьит. Ииаҵәаза ашымха атәгәы иақәиааз ашыцламҭә татаза снаҵәкьарақәа налашәеит.

Ушьҭа ҳахьатә гәашә ду ҳазааигәахо ҳаналага, саб даатгылан, ихҭырца ааихихит. Иҵсы ааиҭакны игәы аҵсы аиршьарц иҭаххеит kасҵан, саргьы саатгылеит. Саб ҳамҭак ихы ларkәны дгылан. Ашьҭахь, зныкыршәа, ихы дааҩахан:

– Ҳараз, дад, уара ухаҵоуп. Ахаҵа дызқәымшәо егьыkазам, уеыргәгәа. Саргьы схы ууаҵшы. Инаҵшуа зегьы ҳара ҳарҭахым, аға игәырпса уқәумыршәан. Уан хлаҳәада убаха лмазакәа... – уаҳа изымҳәакәа ихҭырца ҩеихеицан, днавалеит.

Цьара цсҿыхгак, гәырҩа хеыгак сеиҳәарызшәа Қәаса ихы аалеирkәын, сыжәҩахыр днаҵагылеит...

Убри ауха сара саб иашҭа сышталазашәа дҭалааит уара убри аҩыза узеиҧызшьо ҳәа азәыр дыkазар... Сан хәашабга, Хьмур неиҭамҳәа лгәырҩа дагахьан. Ацыхәтәан саргьы сыбзагәырҩаха санылзацла, уаҳа лзымычҳакәа сылабаразы дышгәakуаз лынарцә мҩа днықәлеит. Саҳәшьа леишәаматәа шықәыз, сан лтәгьы уаka иналыварцеит.

Мчыбжьы заҵәык ауп сани сареи иҳабжьысыз. Мчыбжьык цуан сан анышә дамардеижьҭеи.

– Сааит ҳәа заҳаз суаҵәа стынхаҵәа – ҳазҭахыз ҳәа азәыр дыkазар зегьы ҭибажаа сбаразыҳәан иаауан. Сбаразыҳәан иаауан, аҵсы дыбзахараха, са сыхынҳәра иақәымгәыгуаз, заа анышә сеиҩыжааны сазҭахьаз шьоукы.

Сынасыҵ ахьцыгәцыхәамхаз иеигәыргьаны цәуамҭакгьы уны испылеит Наҩеии Лади.

– Анцәа иҵышьоуп, Ҳараз! Зегьы акоуп уразреи уиашареи

ухындырҳәит! – иҳәан, ешьак иеиԥш сгәыдикылеит Наҩеи. Лад иакәзар, иԥсы игәы икылахо, сныҳәа-ныԥхьаны, снеигәыдиҳәҳәалеит. Абарҭ аҩыԥьагьы нахьхьынтә аахысгьы, гәыкала ишысзыҟаз агәра ганы сыҟан. Убырҭ аҩыԥьа ибзианы ирдыруан, иахьа уажәрааныза сзыҟәдырзуаз амаза. Урҭ игәҩарамкәан ирдыруан сзыҟәдырзуаз, сзыхдырҟьоз зустцәаз. Убри сара сгәы акыр иааннакылон. Амаза быжь-цаԥхак наҽаԥаны быжь-баашк ирҭоукыргьы, зегьакоуп, ҽык итыԥыз шә-ҽык ирҭамлар ҟалазомызт. Еиҳа-еиҳа агәра зго салагеит, сара есымша гәырҩас исымаз абри амаза, зегьыԥәкьа акәымзаргьы, реиҳараҩык ишырдыруаз. Уи ус шакәыз аргама избарҭан, сбаразыҳәан имҩахыԥуаз рыҟазшьеи рцәажәашьеи рыла. Иаартыԥәкьаны аҳәара рзыгәаҕьуамызт, аха иныҟәырцшшәа абас ицәажәон:

– Дад, зыжәлар зхырку, изхыхьу ауаҩы есымшагьы ижәлар ргәы иоуеит. Жәлар рынасыԥи рдоуҳаи анцәа иуцитцаait уахьыҟазаалак! – иҳәан, ицаԥа дуқәа игәыбжьы маԥәа нарыԥшьны, схы аагәыдикылеит Шьагә.

– Зегьы еилкааун, зегь дыруп, мышкызны ҳамшәа-ҳмырҳа ацәажәаха анцәа иҳатәеишьагәышьозар, уара иҟоуԥаз аԥыхәала аҳәатәы ҳамоуп. Уразреи ууаҩреи иухшаз ирыцлаait сара абас сшарамшашәа, цәгьамга ҳәа адәы сыҟәызԥаз, – аҳәсақәа реиԥш инапы ааиргьыжьын, уара иухьша-мыхьша сара исыхьаait аанарго, инапсыргәыԥа илахь инадикылеит Кәаԥиа.

Абарҭқәа зегьы суаажәлар рҟынтәи исаҳауа саналага, акымзарак змыхьзаз азә иеиԥш схы сыԥхьазо салагеит. Ажәакала, ушьҭа сыҩны схы ныкәԥаны сыԥсыргьы ԥсрам ҳәа исыԥхьазон. Жәлар рыбыз-хаа иамыхәшәтәуа хьаа ыҟазам. Аамҭа цаԥыхьаза саргьы хәычы-хәычла сгәы сыԥсахуа салагеит. Аԥхьан ишысҳәаз еиԥш, гәыкала сызҭахыз сҩызцәа лассы-лассы имҩахыԥны сырбон. Акыраамҭа схала схы сазынрыжьуамызт. Ирылшоз ала схы-сгәы схадырштуан.

Схынҳәиижьҭеи ҩымыз нҭакәкәа инцәахьан, аха макьана зехьынцьара ҭынчран. Дызусҭзаалак, сызбахә ицәгьангьы ибзиангьы азәгьы далацәажәомызт. Изыззарызеи, саргьы сгәы ҭынчмызт. Иҟаларызеишь ҳәа слымҳақәа сықәцсаны сзырҩуан. Жәохәҩык сқыҭа иалҵыз ауаацсыра рызбахә алагьы азәгьы акгьы ирзомызт. Сара сҭаки-уажәи рыбжьара Бзанқыҭа дналганы азәгьы дрымгацызт. Сыҵсҭазаара абжа шсымырхызгьы, суаажәлар анысымҭи, убри иазцасны, даҽазә ила урҭ рыцәгара ҽицырымхит. Иахьагьы убри ахҭыс анаасгәалашәо, иагьа инасырҳәыргьы-иаасырҳәыргьы, сара сышьҭахь, убырт, сқыҭа уаа ажәохәҩык уаҳа изрыламкьысыз атәы иара усгьы схахьы исзаагомызт.

Хымыз ирықәлахьан сара аҩны сыҟазиижьҭеи, аха урҭ рцыхәала хәылҟьа-ҿылҟьакгьы смаҳацызт. Сара исыздырамызт урҭи сареи даҽа ҳамҭак ашьҭахь ҳлахьынца зеицшрахоз. Аха макьаназын, сқыҭа уаа азәгьы дрыламкьысыцызт.

«Ҭәада иаха ҩыцьа ргеит. Ахәҵагьы, иашәа аҵсымҩа ылыркаартә, ахаан акәтыцәкьа игәаҷьны ахәда аҳәызба наҵазымкыцыз Ламкыц рыцха днеидхәаланы дыргеит», – рхәаларын. Уаҵәашьҭахь убас Аҭара аҵсуаа рҟынтәи уахык ала хҩык ыцәыргеит рхәаларын. Абас иааҳакәыршаны ауаа ргара иаҿын, аха ишысҳәахьоу ҽицш, Бзана ақыҭа макьаназын, ишцәалаз иҟан. Аха убригьы машәырны ауп ишыҟалаз, абжьарак, суаажәлар рыцхашьаны, мамзаргьы, акгьы шырхарамыз сара сыла ҽилкааны иауааныжьых! Акы, сара сеицш зеицшыз сқыҭа уаа ҽеила издыруаз, ирыманшәалаз ицыхьашәара дара рзыҳәан иуадаҩын. Убри адагьы, убыскан зегь реиха суаажәлар ҽицәзырхоз ҳәа сгәы иаанаго, иахьымзеит, насгьы ҽгьырт ҳаҵсуа қыҭақәа цьара-цьара ҽицш, Бзана ақыҭантәи анхаҵәа руааажәлар рымтиит. Уи сҳәеит ҳәа, сара сеицшцәкьа хаҵсыра ҽицәаҵәа рзаарымцазаргьы, сара сышьҭахьгьы азәык-ҩыцьак хаала-мчыла аус аиҿкаара иазырымкыкәа

иҟамызт, аха уи зегьы цәахын.
Ажәакала, убысҟан ҳҟытәеы рацхьатәи азхыцра сара соуп имцанарсыз. Агәра ганы сыҟоуп, убысҟантәи аамтазы суааҽәлар реиҟәырхара сара ишсыбзоуроу. Убриоуп иахьагьы сымшьыкәа сызмоу.
Зжьы ужәыр зтәан еиламгылоз, цәгьамзар бзиа зымхәыцуаз: Мыса, Гәацьагьиа, Мшәылды реицш иҟаз ауаа ҳәашгашҟәацәкьа алактәеы, ианнеи, аҧсреи абзареи рышьхәа иантаха, реааныркылеит. Ишынаргәыдеибацара еидтәалаз аиҧацәацәкьа аҧсуа жәлар ргәаҟреи рынасыҧдареи зегьы цьарак еиднакылеит, еизааигәанатәеит. Ус акәгәышьоуп ҳара ахәашабгақәа ҳшыҟоу: бзиа ҳаныҟоу, ҳаицашьыцуеит. Ацәгьара ҳақәшәаны, ҳадраҕазо ҳаналагалак ауп акәҷарақәа реицш зегьы ҳхы анааидаҳкыло.
Сара схынҳәны сааи-уажәи рыбжьара, саб Ҭемраз аѡны днацыршәаны шьаҿак днеиуамызт. «Убаразыхәан имѡахыцуа рацәаѡымзаргьы, зынза ҳгәакьақәацәкьақәа мааир рурым. Срыҟәымшәар гәнаалам, аѡны сыказароуп», – иҳәон.
Цабыргыцәкьаны, сеибганы сахьыхынҳәыз еигәыргьаз рацәаѡызаргьы, рхы иацәшәаны, сбараҳәа имѡахыцуаз маҷзан. Аҧсы мыжда цаами, баша зыгага иацәшәозгьы заказ ыкадаз.
Абас ҳшыҟаз, ҽнак шьыбжьышьтахьк ҳашта иааталеит хѡык аецәа. Саб усгьы, цангьы-мцынгьы агәашә ахь даумцшыхуаз, иааиуаз ҳахьатә гәашә ианаадгылацәкьа игәеитеит. Инеиҟәырццак-неиҟәырццакны арыцхарақәа дзыкәшәақәахьаз деихәларшьын, ддырҟәит, акәымзар, асасцәа анитаауаз иара мшацшарас ицхьазагәышьон. Аха егьа абриаҟара иҳаидеи шмаҷызгьы инмырцшзакәа, бзиала шәаабеит ҳәа иааиз днарцылан, зегьы аасыжәихит.
– Ҭемраз, анцәа ицышьоуп уҷкәын зацәы дхынҳәит, дызгаз рымышра ааигааит. Уабдуцәа рдоуҳаи, уара уразреи уламыси дацанакит. Аиаша ацыхәа былзом. Аринахысгьы

анцәа уирманшәалааит! – абас ахҩыкгьы инеихырҳәаалан, Ҭемраз инапы ааимырхит.
– Анаџьалбеит џьара-џьара анцәа дыќазам, акәымзар, Ҳараз иан ахәаша лыҷкәын дылбар иауази, аха уара иуҳәо, есымша анцәа иуциҳәом, умбои, – иҳәан, даақәыҵ-сычҳаит Кәынта.
Кәынта дала-шьала иаҳзааигәазаз азә иакәын. Нарҭоу Кәынта ҳәа, абжьуаа рҿы ауаҩы дыҵцәазар хаџламхәала деицызшьуаз, ацәгьеи абзиеи иадыргалоз, ацәтәыҩа еицш ақыҭа ирылагылаз, ќамчхәыла еицалырхуаз, шәҩык рзыҳәа иќамлоз азә иакәын. Мез Матуа дгәадатәын, санхәа лаҳәшьа лхаџа иакәын. Ахҩык еиҳа дыҷкәынан. Убригьы Ҭада ихьзын, саншьцәа дреиуан. Реиқәшәашьагьы шыќалаз машәыршәоуп.
Саб акы еицшымкәа дреигәырґьеит. – Шәара шәысзымҩахызгаз ишьапы сакәыхшоуп! – иҳәан, дгәыцхә-гәышьуа, рхаҵкы камыршәуа ҳахьатә кәасқьахь инхеигалеит.
– Дад, узгаз рымышра ааугааит! – иҳәан, схы днагәзит Кәынта.
Ахҩыкгьы гәыкала инасыдныхҳәалан, ртыцкәа рҿы инатәеит. Ҳамҭак ҿымҭзакәан итәан. Сабгьы дындәылцын, дмааицызт. Дук мырцыкәа ари аҩн иќаз, асасцәа рхәы лырхиааныза, расак, џьынџьыхәак, лаҳарҩак зҳәаз иеицш, ажьаґь уатка кәеи-цеиуа ацаҵлыка еиќәжәарашәа инаганы рацхьа иныќәлыргылеит.
Асасцәагьы рацәак рыемыррхацәакәа, иааинырсланы инарцыхьадыршәаз, реынахырцхьалеит.
Ус Ҭемразгьы дрыхьзан, иќәардә даахан, астол ахаҿы днатәеит. Амашьынақәа ухы ҭырќьар ҳәа ушәозу. Иааҳакәыршаны ҳхәы џшза шәацыцьацла итаҳәҳәан. Ҳахьатә кәасқьа абарца уқәгыланы уаныцшлак, ииаҵәкакараза амшын агәы ухыцшылон. Ҳҩадахьыќа ахәы еиқәацәа ихыпрааны иааҳала-шәшәоз аџшалас цсрашәк уахнарцон. Акымзарак хьаас измамыз, игәырҿыґьгаха

абна агәантәи иааԥуан зхыхь акәаш-ԥла иахызгоз амышзырҳага абжьы. «Кәыкәу, кәыкәу, кәыкәу» – ҳәа агәыргьаҿҳәашеиԥш аҳауа ахышәқәа рыҽкылыршәаны иааԥуан акәыкәу абжьы.

– Анцәа рҭыԥ, адунеи агәҭа ҳәа ԥьаракыр акрыӄазар, абра, уара раԥхьа уабдуцәа рымцахә ахьеиҿаркыз, Тур ихәаҿоуп иахьыӄоу, уқәгьацааит, Ҭемраз! – иҳәеит Кәынта, икәымжәы аԥшь ишьамхы инықәыршәуа.

– Анкьа, ауаа рыԥсы анрылаз, рҭызҭыԥ ахьылы-рхуазгьы, рызқәаҭыԥ ахьылырхуазгьы рдыруан. Убри акәын зегь раԥхьазагьы изышьҭаз. Аха рыԥхарас иӄалаз, адгьыл ахаареи ауаатәыԥса ргьамеи ҳаазқәылақәаз реырыԥсахуа иалагеит, – иҳәеит Мез, хьача сырмала иқәкааз ихҭырԥа рԥьаԥьа ихымхзакәа абанспәа дахьтәаз.

– Ауаатәыԥса рыдгьыли рҭызҭыԥи акәым, дара рхаҭақәагьы ирымбазакәа, ҳабацәа рыламыси руаԥреи, дәныӄалагьы ԥныԥӄалагьы ирымаз рыԥшзареи рцәызшәаххо иалагеит. Акаамеҭ анырҳәа, сара соуп акаамеҭ ҳәа иҳәҳәо, ажәԥан иалыԥорны икаҳауа ԥьушьома, Кәынта, ухаԥкы сцеит. Аа, абыржәы Мез иихәаз ауп акаамеҭ ҳәа изышьҭоугьы. Анцәа абзиара ҳԥеиԥшитәааит, аха сыздырцәом... – иҳәеит Ҭадагьы дахьтәаз даалакԥакын.

– Макьаназы акәтаҩ ԥымҿзакәа ибылгьоит. Макьаназы урҭ зегьы ҳхы иқәаҳкыртә ҳаӄоуп, еиԥәоу анцәа иҳаумырбан. Ҳабацәеи ҳареи ҳхаан иӄаз цеит, иԥсит, дад, уи ушьҭа хьарҳәшьа амазам. Игәашәтахьоу сыздырам, ҳарахәқәаԥәкьа ҳхамԥшьо иалагахьеит.

– Ес-иӄалалакгьы сара ҳауааҿлар рдоуҳа сақәгәыҩәуеит. Анцәа иумырзын жәытәнатә аахыс гәыцхәыхшла икәыршоу аԥсуа жәлар рыпсадгьылгьы даргьы! – иҳәеит Ҭемраз, уажәрааназа ҿымҭзакәан дахьтәаз, иаԥәца быжьпаа хәыҷы аақәихын.

– Ҳадгьыл гәыцхәы хшла ишԥакәыршоу, Ҭемраз! – иҳәан, хәыҷык иӄәардә ишӄа днахан, Ҭемраз иеынеизҿлымҳаитәит Мез.

– Ирҳәоит, дад, аԥсуа иадгьыл хы алалазом ҳәа. Избанзар, мышкы-ахамышк азы аԥсуа жәлар, жәынгьы-ҿангьы рацәа таха анрырымтаза, анцәа иадгьыл затәеишьаз аԥсуаа рҿы анцәа амаалыкь дааишьтит, аԥсуа жәлар рыцстазаашьа зеицшроу еиликаарц. Амаалыкь, Аԥсынтәыла иқәынхоз аԥсуа жәлар рацәа тыц шрырымтоз, ес иаашаргьы ашәакь ахы иштагылаз аниба, дцан, иибаз иаҳаз, аԥсуа жәлар зтагылаз арыцхара зегьы, ак аанмыжькәа инаганы, анцәа иеиҳәеит.

Анцәа абри даара игәы инархьит. «Ҳаи, уаҩак азна ада адунеи зеиуа ыкәымхаз сыхшара нхамҩа рызымто дарбан?!» – иҳәан, аԥсамбарцәа ран дааишьтит, абасгьы налаҳәаны:

«Аԥсынтәыла иаанхаз ахәычы, ахи-аԥыхәеи неидкыланы, цьара мацәа тыцк аанмыжькәа, иаакәыршаны бгәыцхәыхш кахьа» ҳәа.

Аԥсамбарцәа ран убыс иагьыкалцеит. Убри аахыс, шьха нхытцынтәи мшын нырцәынтәи шакаҩы, ари аԥстри, арҳәцәеи, ақәылацәеи закантә рееибытаны Аԥсны закаҩ ақәлахьада, аха аҳәаа изахьысзом, избанзар, иаакәыршаны Аԥсны адгьыл аԥсамбарцәа ран лгәыцхәыхш калхьахьеит. «Уи агәыцхәыхш аграгылара азәгьы илшазом. Ианаадыххылалак, алакә мцабз нарҿасызшәа, рышьтахька инагьыжьуеит», – абас рҳәоит ажәытә аахысгьы. Аха уи аҵареи амцреи ушьта шәара шәазхәыц! – иҳәеит Ҭемраз.

– «Абга ахьтоу ауп алагьы ахьташуа». Акы ахьырҳәо акы ыкоуп. Ус акы ыкамзар, аԥсуаа шьха цыцхак иакарамкәа, закантә аԥсырта алакта итацшхьоузеи, закантә ақәзаара, ахцәара, ахыцсаара, ашәгәы-аԥсгәы иқәгылахьоузеи, аха макьанагьы еитасҳәахуеит, доуҳак амцәыжәҩа ицакны иаанагоит, – иҳәеит Мезгьы.

– Адоуҳагьы доуҳауп, аха амилат аҵәгьеи абзиеи рҿы, ҿык еицтацәажәозароуп. Хәычгьы-дугьы, наа имнеиуа инаиркны, еидгылозароуп, еиҳарак ҳара ҳаицш имачу

амилаҭ. Ара еидтәалоу, еишьара зеибарго, дала-шьала еилахәу ҳауп, еицәаазо егьҳамазам. Убри аҟынтә, имзакәа исҳәарц сҭахуп ҳара ҳмилаҭ рхы заҟа иаҵырхагоу аҟара, раҕаҵәаҵәкьагьы рҵырхагамзар ҟалап. Рыцҳарас ҳмилаҭ ирымоу ҳәа сыззааиуа, аханатә аахысгьы ҳазмырҕьаҵо, ашьыцра мыжда ауп. Ҷабыргуп, уаҳа царҭа амамкәа аҵәгьареи агәаҟреи ианаатагылалак, убысҟан зегьы хылпак реыцарыгзоит, иагьеидгылоит. Ус акәымкәа мышкызны рыбҕа анаарзеицыхны, иааицагылар, иаазыҟәшәаҟәахьоу зегьы рхаштуеит. Амилаҭ рҟынтәи зыжәлар рҿахәы аҳәара зылшо, аҩагьы азагьы зымпыцаҵымцәо еешк дааҩыцхахар, убри ҳицашьыцны ҭарҭахәыс даашьтаххуеит. Есинҟаҳҵалакгьы, ал азахәа нахьҳәаны ҵаҟа ианкарыжьуа еиҵш, аҟәрышь кылпҵәа даҵсамкәа аҭлаҩа днылаҳажьуеит, – иҳәеит Кәынта.

– Хәыҷык сахнаҵааҵәоу сыздырам, аха сара анцәа дхасҵоит аҟынтә, зеиҵш ҟамло зегьы анцәа ду имусхәуп ҳәа сахәаҵшуеит. Злыцха ҳаура илымшо ҳәа акгьы ыҟазам. Иҭаххар, арыҕьала уиргьыжьуеит, иҭахымхар – арымала. Изхысҳәааз абыржә Кәынта уара зызбахә умоу ҳмилаҭ роуп. Иаауҳәаз зегьы ҵсаҭа ҵьыкаҵуп, зегьы-зегьы иашаҩаҵоуп. Сара ҳмилаҭ инарҵаулазаны нахьхьынтәи санрызхәыцлак ишәиу ҵьысшьоит. Азәы, мышмыждак аены ашара днаҵагылан, з-хьамцшла иҿы-инапы аазәзәаны, имаҟа нкаршәны, мрагыларахь иҿы рханы, длыққгылан дыбҕеит. «Абарҭ ауаа жәлаҩ имҵуа ибзамхо рыпсыкәхаait. Дара рхала рхы иҵнамҟо ргәы иҵнамҟо, аҟәыш иреиҳәо шьашәа ирбо иқәхаait» ҳәа.

Хәыц еиқәаҵәа злам ауасахша кәырбан, аҵсуаа рхаҭарнакцәа зегьы ҳнашьҭагыланы, ҳхы-ҳаҵсы ҿаххырц ҳцашан уи ибҕаз ауаҩ ишҟа, аха иабаҟоу уигьы ушьҭа идунеи иҵсаххьеит, – иҳәеит Ҭадагьы ихы иқәыжьны дахьтәаз.

Сара аҵәгьагьы абзиагьы срыламцәажәазакәа сахьтәаз,

схала сгәы сҭацәажәон: «Иуҳәо иашоуп, Ҭада. Ҳара ҳшәеигәышьоуп. Ҳшәимзар, ас убахьоума! Аҳы, анцәа иџышьоуп аџсуа жәлар еицагылт, имахәҿараахеит, ушьҭа иҳабаргәузеи анаҳҳәо аамҭазы, иахьаанагаз, ҳзыхдырҟьаз ҳзымдырзо, амҟәыл наҳазкаҳаны ҳаиҭанхыршьаауеит. Иашоуп абарҭ аҭаҳмадцәа ирҳәо. Убри зегьы еиҳарак ҳара ҳаидымгылареи, ҳаццакреи, ҳхыдареи ирхароуп. Убыс ҳшәиуп азыҳәан акәхап, Аџсынтәыла ажәытәзатәи аҳәаақәа, ала шыцыцхьаза еицало мацара иахьа зыгмацәазк атәарҭа затәарҭахаз.

Сгәы инҭасҳәоз сажәақәа иаҳауазшәаҵәкьа, сыгәтахәыцрақәа саарыцирҟьан:

– Зегь акоуп Аџсны дузза насыцк амазамкәаҵәкьа анцәа имшеит, ҳаргьы иаҳхылаҵшхәу хыхь дыҟәтәоуп, зегьы збарҭоу, зегь заҳарҭоу. Ижәдыруаз, аханатә аахысгьы ҳҳаҟ ыҟоуп. Убри аҳаҟ иаиааиуагьы мчы иахылаҳәаны изыҟалазом. Хы цсыргьы жәа цсуам, абри шәхашәмырштын! – иҳәеит Мез, иааиҳәаз зегьы агәра гаҵәкьаны.

– Уара насыц умоуп, Мез! – иҳәеит Кәынта иқьышә ччаџшьк ныкәиррхын.

– Изхуҳәааи? – иажәа неиҿыццааны дцааит Мез.

– Укәа-умаҭра дҭатәоушәаҵәкьоуп злыцха ҳаура дышхоуцо, уигьы насыцуп! – иҳәеит Кәынта.

– Кәынта уххь згеит, ауаҩытәыҩса агәаҟрагьы ицны, аџсрагьы ихымцо, ари адунеи лахьышәышә данықәлах, ма анцәа дхеицозароуп, ма аҩыстаа дхеицозароуп. Изакәызаалак, цьара мчрак змоу азәы игәра игозароуп, димҵахырхәозароуп. Акәымзар, ҳашнеи-шнеиуа аџсраҵәкьагьы цәгьазахо иалагоит. Ҳара ҳабаџәа аныџсуаз, рдунеиаҿ рыцстазаара зныргаз амҩахь иаахьаџшуан. Рдунеи ахаан гәнаҳак ишаҵамлаҵ агәра аныргалак, уеизгьы-уеизгьы цьанаҭ шьапыла дышцоз агәра игон. Убри ашьҭахь, ашьшьыхәа игәы рҭынчны, иџсы рҭынчны,

инапқәа неихәыдхаршәны игәы иныкәитцон, агәдыхәа инарцә мҩагьы дныкәлон. Уажәы, изеицәааазарызеи ауаатәыҩса анцәагь дрымам, агызмалгьы дрымам, ус хыда-гәыда амҭқәа реицш адунеи ҳақәыцсоуп, – иҳәеит Мез.

«Зых иахәо иоуп, анцәагьы дызхәо», – сҳәеит гәанызла, сахьтәаз. Ауаатәыҩса акы еиднакылозароуп, акәымзар, еибаахәо, еибаҭиуа рҿынархар, амилаҭ рыцҳа ирызгәамҭазакәа, иаалырҟьаны абамба сы ззауны, акәиц алашәаны инықәблааз ацанцәа реицш, мышкызны абри адгьыл рышьхәа-мышьхәа анықуеит. Ауаа рыбаҩ иалхны ақаруаса зыргылоз аҳ иҩызцәа Сталини Бериеи рами иахьа дгьыли-жәҩани ашәы ашәызцаз. Анцәа анцәа ҳәа иааиуеит, арҭ сысасцәагьы. Анцәа иацкыс дызлам-чыдоузеи нас Сталин? Азы шыцәаз ибазшәа иахьеи-уахеи иҿаҳәатәы ҟалозар. Ацхьан исҳәан еицш, уи ауаа рыбаҩ иалхны ақаруаса зыргылоз аҳ, ма ақаруаса алеимыргылози ауаа рыбаҩ. Сталин миллионҩыла ауаа рыбаҩ анышә иаҵҩеитәит. Зхыцхьазара рацәаз амилаҭқәа егьа ихыршьаазаргьы, урҭ рацәаҩын, рацәак ирнымцшит. Аха сара стәқәа? Сара стәқәа рыцҳақәа амалагьы азымшын ихызлахьаз, шәынтә ихцәахьаз, шәынтә ихыцсаахьаз, аарлаҳәа ҳашьха уаа ранацәа ршәы ршәыхны, ушьҭа хәычык ҳгәы неицыцып анааргәахәуаз, аа, абар иҟалаз. Ҳара ҳмилаҭ мачгәышьоуп ахәашақәа. Азәы ихыцәхәыц налшәаны икашәаргьы иаразнак ирнымцшыр аузом.

– Уара угәы иаанагозеи, дад, Ҳараз? – иҳәан, Кәынта ибжьы слымҳа ианааҭас саатрысит. Исызгәамҭазакәа даеа дунеик сықәнагалахьан.

Абарҭ сгәы иҭысҳәаауаз зегьы сзырҳәацәоз аҿахәҿыхцәа ираҳауазшәа саакалан, иаразнак схы аасымагәыхьхеит. Аха сымала схы сшацәажәоз анеилыскаа ҩацхьа сеааиқәыскит.

– Сара издыргәышьозеи, аха егьзымфаз ала зхаҿы шьала

иҭәу саԥызоуп. Ахьшь иажәжәаз азнаашә кәчышь еиԥш, исыхьыз исзааз сзымдыруа стәоуп, – сҳәеит.
Абра исыкәшаны итәаз цәара-жьрала ишысзааи-гәазазгьы, абни аԥхьан сгәы иҭысҳәаауаз еилыркаазшәа збеит. Ҳаҕоу игага дацәшәо адунеи дыкәхааит, аха сара убранзаҵәкьа снаргахьан. Амшә ацәа зхарԥаны идыргызҳәызуаз ҳәа алакә аҿы иззырҳәоз реиԥш ckаларԥ егьсыгмызт.
– Зегь акоуп, иашак ыkоуп. Убри аиаша ауп уаргьы уԥныka ухынзырҳәыз, – иҳәеит Мез, ԥаԥхьа анцәа ду ацәашь еиԥш днеихаргыланы.
– Сара ажәлар иреиԥәоу соуп. Абра иахьа ишәцәажәахьоу зегьы цкьа сазызырԥоит. Аха сахьшәыкәшаҳаҭым рацәоуп, – иҳәан, сааит ҳәа аниаҳа, сбаразыхәан имԥахыҵыз Цьгьардатәык, уажәрааназа ажәак мҳәазакәа итәаз, ицәажәара азәгьы дазыԥшзамкәа ҿааиҭит:
– Избан, Ебырҳам, уаҟәшаҳаҭымхартә еиԥш иаҳҳәа-зеи? – иҳәан, зны-зынла ƙазшьахәрас ишимаз еиԥш даалацәкәыс-шьацәкәысит Кәынта.
– Анцәагьы дынцәоуп, аҳаҟгьы ҳаԥуп, адоуҳагьы доуҳауп, аха урҭ ракәзам ажәлар лахьынцас ирымоу. Ажәлар гәашьамхыс, насыԥс, лахьынцас ирымоу ажәлар рацхьагыла иоуп, – иарҷьа гәышԥаҿы икнаҳаз Гьаргь иԥьар ааиреиит. Итҵегьы иажәа инаԥицарԥ иҿы анааихихуаз:
– Уажәа хьыла иԥыскоит, Ебырҳам. Уара еибашьреи еибакреи акыр аԥьабаа зхызгахьоу азә уоуп. Уи ззымдыруада, аха уажәы иуҳәаз ауп исмоуа. Иахьагьы ҳмилаҭ рацхьа игылаша, аиаша мԥа ҳаҟәызԥаша аԥхьагыла дҳамазам ҳәа аума иуҳәаз иаанаго? – иҳәан, днацыԥкьашәа дԥаait Кәынта.
– Ари уажәы сара исҳәаз хнырҳәны азә ухәда иахасԥоит ҳәа акәзам изысҳәаз. Ари сара зыгәра ганы сыkоу, аханатә аахыстәи сгәаанагароуп. Ҳара ҳмилаҭ нахьхьынтә аахысгьы акреилызцоз, ҳажәлар рлахьынԥа знапы иадыркышаз аԥыза даҳмоузацызт, иахьагьы дҳамазам,

ус ауп сара ишыздыруа, – иҳәеит Ебырҳам иихәаз даахьымхәзакәан.
– Ус, азәык-ԥыцьак иҳамоу ҳажәлар рхатарнакцәа аҵәы рхьаҳшьуа ҳалагар, иҳамоу ахәыҷгьы ҳампыцышшар ҟалоит. Уиаҵкыс, ихәыҷы-иду иҳамоу пату рыҟәҵаны ҳаибаарыхыр еиҧуп, мамзар, аазарыеха амԥабжара ҳаҟәхар ҟалоит, Ебырҳам. Ҳара ҳабаҵәа есымшагьы ачҳара рыман. Урт аеырхагара аиҳа аеырҟәышра есымшагьы аҵхьа идыргылон. Рыҟәҵатәы баны ршьапы аиҵыхшьагьы рдыруан, – иҳәеит Кәынта.
– Иҟәҵатәы баны ишьапы аиҵыхшьа идыруандаз ани Есаҟьрыста исахьа итаны, икәтыц кьарахә жьакцала, аурысҟәа рчын уаԥы ду дишьуазма? Убригьы аҵсуа жәлар среиуоуп иҳәеит. Аҵсуа жәлар сыршьауԥуп иҳәеит. Абас хы-заҵәык ала, зыццакрала зыжәлар тазырхаз иоуп уажә зызбахә сымоу. Ихарамхәыцрала убри Есаҟьрыста ҳәа сызҿу агенерал данишь ашьтахь, аурысҟәа Аҵсынтәыла иазыруз иудыруа ауп, – иҳәеит Ебырҳам инҭыцҟьааны. Убри ахҭыс раҵхьаза аҭҵаара напы азыркыз Ебырҳам иакәызшәа дцәажәеит.
– Ааи, издыруеит, аха ари Есаҟьрыста ҳәа узҿу иоуп иаҳзымдырзо! – аниҳәа Кәынта, итәаз зегьы ааибарччеит.
– Ара аччара аиҳа ҵәуаразар ҟалап иатаху. Есаҟьрсыта ҳәа ихьзыртәит ажәлар. Избан изихьзырҵаз уи шәара шәазхәыц. Зегьы здыруа, зегь зылшо ҳәа дрыцхьазозар акәхарын. Мамзаргьы аҵсы цкьа зхоу иара азәзаҵәык иакәыз ҵыршьозар акәхарын. Ажәларгьы ҵьара-ҵьара иуасаҟәами, ирарҳәо акәҵәкьоу ҵьыршьоит. Убыскангьы Есаҟьрыста десаҟьрыстаҵәкьаз ҵышьа ишихәаҵшуаз, жәларык ахра ҿкьара инҭаирхәашеит. Убыс ауп ишыкоу аццакреи ахыдареи! – иҳәан, деицрашәаны ацәажәара даналага, саланагалаҵәеит иҳәан, иеааникылеит Ебырҳам.

– Инаҳарҳәыргьы-иааҳарҳәыргьы убри Есақьр-ыстароуп ҩаԥхьа иахьа ҳара ҳҟны иҟалазгьы. Убри ашьтахь еитә акыр ҟалозар изыхҟьогьы. Ҳажәлар аҟәыш драԥгылазтгьы абасҟак ҳауаажәлар шьаарԥәыра-рымтәыргьы ҟаларын, – иҳәеит Ҭадагьы Ебырҳам инаид-ԥәыланы.

– Избан, уара, Ешбеи Алакәабеи ыҟамзи. Урт газаҟәан уҳәар, инаԥшуагьы ухнарччап. Урт рҩызцәа ушьта шәышықәсагьы ҳмилат ирылымиаар ҟалап, – иҳәеит Кәынта игәы иныԥахҳшәа.

– Ауп, аха егьызмамгьы иарбаґь цәаґәара игароуп, ишԥаҟоуԥари... – рацәак ацимҳәеит Кәынтагьы, уаҳа иахиҳәаарыз ахьизымдыруаз аҟынтә.

Ауаҩы деиҷыхтәзар, сгәы неитамскәа деиҷысхып ҳәа згәы иаанагоз ауаҩы, уажәы саниашьа схаԥашьахан сынкахәыԥуа стәан. Анаԥьалбеит, ауаҩы ауаҩы дабанзакылигои... Абарт аԥшьоык иахьа итәаны дасу иахьрыхьуаз знацәа ақәызкуаз, ауаз ирҳәоз, ауаҩытәыҩса иуаҷеимышхара акәын изызкыз. Аха сара уи азызырҩорра ацкыс, иҟалахьази иахьатәи аамта цәгьеи ртәы иахьалацәажәоз акәын сзымкуаз сызмышьтуаз. Егьоумҳәан, абна алымҳа амоуп сҳәон, убриаҟара сыԥсы штаз сгәы рфахьан, ҳкәаскьа агәашьақәа инадыркны аршьиақәа рҟынза зегьы цәгьаҳәацәаны изырҩуа ҳашә илагылазшәа збон. Абарт рцәажәарақәа инархырҟьаны, уаԥәы даса рыцҳарак ҳақәшәарызшәа, сыбаҩ-сышаҩ цыххааса сцәа итацсон. Аха исҳәагәышьооз, исылмыржжыкәа ичҳаны стәан.

Итәаз рылымкаа Ебырҳам ацарагьы иман, ацстазаараҷгьы еиҳа амыҟәмабарақәа дрықәшәақәахьан. Дтаркхьан, дытрыжьхьан, деибашьхьан.

Рацхьаза саб дзыхныҳәаз ифырԥьан ахьнықәиргылаз, макьанагьы ус иқәгылан, азәгьы иаԥәца шьтимхыцызт. Зхы ыцырхыз ацәажәара амҷхак ҭбаахо мацара, ацәқәырпақәа реиԥш иаанахәеит. Аха ацыхәтәан заґәра зҷыцыз реиҷадауарагьы ахи-ацыхәеи неиқәҳәалон еиԥш аамтазы,

астол дырхиеит.

– Шәааи, дад, ушьҭа, аҵәажәарагьы иабаргузеи, аха анҵәа иҳаиҭаз шәхы нахышәцхьал. Шәнапы зык нақәшәҭәа, Кәынта, уххь зғеит! – иҳәан, саб днарацызеит.

Еиҳабы-еиҵбыла, азәи-азәи неибарҵшны, рнапқәа рызәзәеит. Аҵыхәтәан, Ебырҳам инапы зәзәаны далымгацкәа:

– Уара зык насыҷсыршар шәгәы иалсуама? – иҳәан, иуаҩа азна азы нхирхәхәеит Ебырҳам.

– Ебырҳамхеит, уара уаҟара ҭызымҳәацәацгьы азәы дыҵсылмыткхьеит, уҷы зык ақәуҭәеит ҳәа гәыбған узтода! – иҳәеит Кәынта иаархаа-аарҩыстаашәа.

Ебырҳам уаҳа мхәазакәа иҷы азәзәара далагеит.

– Ебырҳам, шьыжьаахыс урашәоэшәаҵәкьоуп уҷы шузәзәо! – иҳәеит Мез, дадхалацәошәа аниба.

– Ҳаи, Мез аҵьоубеит! Ҷшзала исызәзәааит, уара унапала исызәзәома сеидроу, мамзаргьы сыцшшәы цар ҳәа ушәоу? – иҳәан, инапы изырзәзәоз аҵҳәызба лымпахышьы аалымихит.

– Ари зегь рыла ибз хны иҷазаап! – рҳәан, зегьы ааибарччеит.

Астол ахаҷы Ҭемраз днатәеит. Егьырҭгьы дасу иахьрықәнагаз рҭыцкәа ааныркылеит.

Ҳамҭак, саб ихәыцрақәа днаргәылархалашәа даакалеит, аха нас иеааизиган, иаҵәца аашьҭихит.

– Анҵәа улыцха ҳат, дад! Шәара шәагьсгәакьаҵәоуп шәагьсысасцәоуп. Шәсысасцәоуп, избанзар, абас цангьымцынгьы, лассы-лассы ҳашә шәхыцуам. Сыцәгьеи сыбзиеи иалахәу шәоуп. Есымшагьы бзиа цыхәала анҵәа аиҷцааха ҳаиразалааит. Азәгьы ҳаицырхагам, азә дҳазхмыртәалацзаргьы. Иахьа уажәрааныза ҳхы алаҳа бгъыц икылхуа ҳааигәышьоит, ҳхәы ҳатәхәаны иаҳфоит ҳәа ҳаҷуп, афаха ҳарҭозар. Цабыргуп, иахьа аамҭа

шаҟь-шаҟьак ҳҭагылоуп. Ауаԥытәыԥса дзыхдырҟьаз изымдыруа, дшыцәоу ихы ҵены ишихагылоу анибо аамҭоуп. Ҷьамыҷәацәгьа зхызгахьоу ҳаҵсуа дгъыл анцәа иумырзын. Жәытә-натә аахыс абри адгъыл аныршоз иацыршаз, иахьа иқәынхо аҵсуа жәлар рчамԥахә анцәа иумырзын. Рыцсадгъыл иазрыцҳаны анцәа иҟоумҵан. Рыҳалалреи, рыламыси, рчеиҵьыкеи иҿнахлааит иага рыцҳара иақәшәаргьы! – иҳәан, ифырҵьан нҭрыкәкәаны иныкәиргылеит.

– Иаанкыл уаҵәца, Кәынта, – иҳәан, Мез Кәынта ихы наиқәикит.

– Уаҵхьа иныскылартә иаҳҳәеит ҳәа, макьана аиҳабраеиҵыбра ыҟоу ҵьысшьоит. Иаанкыл уахь уеиҳабуп! – иҳәеит Кәынта.

– Анцәа улыцха ҳаҭ, угәыцха ҳаҭ! – Уаа қьиақәак ҳауп. Ҳқьиара аҵыхәтәа анцәа иумырзын. Ҷабыргуп, иахьа даҽазны еиҵшымкәа ашәарҭа ҭәҭәа ҳҭагылоуп, аха ишыдыдуа анцәа ақәа аумырун, анцәа уда гәыҷырҭа ҳамам.

Ҳараз, дад, абна илоу ашәарахгьы ахы ахьхьеит. Абри абжьарак акгьы иалаҳәазамкәа ушьаҵәхныслақәеит, аха ҵҁбарада уалҵит. Ари нахысгьы ужәлар рҵәыцәгьа анцәа иуқәимыршәааит. Шьҭрала ууаиуеит, дад. Уан дҭиԥымызт, уаб дҭиԥымызт. Уаргьы, дасу илеи иҳәеи иара иеиҵшхар акәын, нас ишца, ужәлар рылыцха уманаҵы абааш уҭоуп. Узлыцзи уареи хысла-гәысла анцәа шәеиҿимырцааит. Ари аҵәца иску уныхәаҿа акәзам, анцәа улыцха ҳаҭ хәа иныскылаз аҿы унасымԥастәит ауп, – иҳәан, Кәынтагьы иаҵәца ааникылеит.

Аҳәа иашьҭаз аҳәа аҷәырбжьы иаҳауазу сыздырам, аха сара Кәынта ицәажәашьа сахьазызырԥуаз саагәыԥ-ҿыԥхеит. Сара сзыхдырҟьаз аҵыхәала хәылҟьа-ҿылҟьак Кәынта илымха итасхьазшәа сааҡалеит. Сыжәлар рцыхәала, сызшьапык адамра ишҭадыргылаз, аха сара урҭ шысымҭиз

идыруазшәа акәын ицәажәашьа шыҟаз. Аиаша уасҳәап, уи акыр сгәы ааркәандеит. Аха даеа ганкахьалагьы сагьаакәанызанит. Ибзиоуп, Кәынта акридыруазаргьы, иазҳәарыдазшь? Уи сҳәеит ҳәа, ѡыцьа ирдыруа уи ушьҭа имазахомызт, иудыруазеи иахьынтәиаҳарыз.

– Сцо-саауа аҭырқәа иҟәрышь еицш ажәарказара сзаҟәымцит иахьа. Аха ауардын иахьаҟәыҷәгәо ауп иахьҿыжуа, – иҳәан, ѡацхьа Ебырҳам даацәажәеит. – Ашәарҭа ҭәҷәа ҳҭагылоуп, Кәынта, иуҳәазгьы сазыразуп. Аха ишсоуҳәара, Кәынта ухаҵкы сцеит. Ибзиоуп, ари иҟалаз жәлары зегьы ирзыҟалаз аамҭа хьанҭахеит, аха егьырҭ амилаҭ дуқәа ирынцеит умбои, урҭ рацәак ирнымцшит. Ҳара ҳмаҷуп, ҳара ҳауп абла ҭыц еицш ибжьаҿаны иаанхаз. Ҳмаҷуп, Кәынта, ҳмаҷуп! – иҳәеит Ебырҳам, иҵсахы еилало-еилыҵуа.

– Ҳмаҷзар, ҳмаҷуп, ус насыцхәрас анцәа иҳаҭәеишьазар акәхап, уззашшуада? – иҳәеит Кәынта иаамырхьаазакәа.

– Ара анцәа акымзарак ихаразам. Зегьы зхароу уаргьы саргьы ҳабацәеи ҳабдуцәеи роуп. Урҭ ргәыцскьареи рыцсыцәгьареи ирхымкьаз акымзарак ҟамлазеит, – иҳәеит Ебырҳам.

– Уцәажәашьои, Ебырҳам? Аҵсуа жәлар рхыцхьазара маҷзар, ҳабацәа ирхароузеи? Ишызбо ала, хәычык уахнаҵаацәазшәа збоит, – иҳәеит Кәынта, Ебырҳам иихәаз игәы ишныцаххыз мѡашьо.

– Оо, иубома, ҳара ҳшыҟоу, ихьмызгшьатәым ауп ихьмызгаҳшьо. Уажәы сара гәтыгьала исҳәаз, уара иугәамцхазеит. Угәы сыдааугаларгьы цәгьа иумбо ааҟалеит, Кәынта. Абри аҳәҳәабжь раҳазшәа жәаѡа хәыцласа зыкәгылоу схы апашра аныс, исҳәаз цкьа уазхәыцызтгьы, даеакала сшеилукаауаз, – иҳәеит, Ебырҳам еиҳа иеааркәандашәа.

– Сара уара уцәажәашьала еилыскааз, аҵсы даргәаҟуа абза даргәаҟуа, иаарывубо ҳәа акы ыҟазамкәа ҳаҵсцәа хыла

адамра иахьаурсуа ауп. Ишьахәуп, иуҳәаз еилыскааит, ирхароузеи, Ебырҳам, ҳабдуцәа? – иҳәан, иеаарххашәа Ебырҳам днеизԥлымҳахеит Кәынта.

– Ирхароу убриоуп, ҳара ҳабацәеи ҳабдуцәеи аусура ртахзамызт уаа аашьацәан. Цкыбыни Абгызырреи рыбжьара, ачашә дгьылқәа тыкка ианышьтаз изықәнымхазеи ҳабацәеи ҳабдуцәеи? Урт рыцсы штаз рыдгьылқәа агырқәа изрыртазеи? Изрыртазеи умбои, еитасҳәахуеит, хара ихәыцуамызт, аусуразы рыбга ццәан. Хыхь-хыхь кәырц-чырцхәа инхгыла-аахгыло аныкәара есымша бзиа ирбон. Иахьа ркәымжәы-ркаба – реааибытаны, камыршәшәа-камырччаҳәа икәаба-ишышьы рыеқәа инарықәтәаны, уабара ҳәа ингәарцыр, иахышәнынза ихынҳәзомызт. Иаб тынха, мамзаргьы, иабду итынхаз қәаца еихых-еицыхк рымазар, анцәа икынтә, есышықәса икыдҳаны иҽалон. Дара рхала иныкәланы рқәаца уаҩцас итааны илымбаацызт. Рхы аԥьабаа задырбооз, абжа-анеитабжа ҳәа агырқәа иддыртаауан. Урт усгьы иабанырцои иабанырхуеи ҳәа иаугәарахымыз. Рыжьқәа таану, хыцьара ишаны хәтак агыруа игон. Иаанхаз, аашәы-жәшәы цхал руалырқәеи рхацшьақәеи инартартәон. Иртип ҳәа указу, алшықәсанык, уара умсит, сара сымсит шырҳәоз, аԥсуа иламыс, аԥсуа ичеиԥыка, иуаҩра ихацара атәы шынеихырҳәаалоз мацара, ршьам дгьылқәа атәымуаа ықәынхон. Агырқәа ирхароузеи, акымзарак рхаразам. Аԥсы ихәы абза ифон ауп, уаҳа акгьы. Нас, уара ҳзыхшаз уаа кәыгақәан, акгьы рхаразам ҳәа ууаиуеит.

Ани ҳажьқәа таану, хыцьара ишаны хәтак згоз агыруа, уа даангылоз цьушьома. Есинкаицалакгьы, ддаҕьхаргьы дматхаргьы, инаицеигалалакгьы, абни зыжь ҽихыз аԥсуа нхаҩ, уас тынхас даакаимцар иуамызт. Ма ихәыҷы дзааихуан, ма хәыцхас дкаицон, мамзаргьы, ҩны кацатә имазар изыкаицон, капеи кылцәакгьы имихуамызт.

Аҵыхәтәан, уи агыруа агәыр налаҵаны аиха аалихуан… Ҳара акада еҕьыззымдыруа, ҳабаҵәа ахәашақәа акәҵәкьаз ҵьыршьон. Ишнеи-шнеиуаз, агыруа даалаган сабду имырбазакәа иуапа агәыр налаҵаны имҿырҟәара иеиха аалхны игон.

Ари – сынтәа, ари – ҳаҵхьа, ани ааиҩы ҵшьба-хәба ланарҵшыга еихарҵаны заҵхьаҟа иҵшуаз, убриаҟара иеизааигәаитәуан, иааигәа-сигәа нхартас жәык атәарҭа иадамзаргьы дгъыл хәыҷык даҳәон.

«Ҳаи, иабыхәа нарҵәгьы ҿыцныҳәоуп, сыхшара заазххьоу, абриаҟара абзиара сзызухьоу ауаҩы, имцахә ахьеиҿеикша дгъыл кәамкьак дышцахызбаа-ри! – иҳәон. Аҵыхәтәан: «Дад, уқәгьаҵааит, ушәоыкхааит, узыкь-ҩыкхааит» ҳәа иаҵәцахә аашьтыхны, дныҳәа-ныцхьаны ихтырцажә еиҵш дақәитны агыруа инаиитон.

Саргьы азәы итәы сҳәартә сыказам, уигьы ҿеила издыруеит. Аха ҳара зегьы ҳаиҵшуп. Изхысҳәааз, хәышыҟәса рышьтахь саб тынха ҳахьатә кәасҟьа абҩеиҵш иуҿаҵхо иахьгылаз, иаашәаны кәачаратәык исырхәҳаит зкьи бжьышә маат ҳәа. Иахьа зкьи бжьышә маат ҳәа ашәеишәиҵәкьа узаахәом. Убри акны саанханда уххь зымгози. Уи агыруа сыҩны аниргыла ашьтахь, ҿнак иҩызак даашьтыхны, иҿыжәлан, са скны иааит. Усҟан ҳахьынхоз ахәы ҳақәҵын, ҳалбааны абыржәы лҩаҵәк ахьынаҳашьтуа, аҳәыҳәкцәа реиҵш ар рымҩаду ҳантәалахьан. Ишысҳәаз еиҵш, хәылбыехак абри ҳаҩны зсырхәааз агыруа, Арте захьзыз азә дицны ҳашҭа иааҭалеит. Ажәа мыцхә шәзасыршьуазеи, убри дыцәгьаны дызшаз, убриаҟара ицәа дҭалеит, дҭыцит, дынкаианы дсыҳәеит, ичараҿы снеины, аҩн ҿыц дзыҩналаз дахажәаарц, амшра аҵыхра иара ицзарц аҵәца аашьтыхны сыҩны идсныҳәаларц.

Рацхьашәа иаасцәымыгхеит, аха ҩыцьа агырҟәа еиқәаха-еитаҳауа абранза иааны иансыҳәа, ҳзымгаз-ҳаазымгаз, «ицхашьароуп», сҳәан, маҧ сзицәымкит. Ажәакала, ичара

аҽны снеин, сыԥны идныҳәаланы, иҭаацәа ныҳәаны, иара дныҳәаны абрахь сыԥәланы сааит.
Аекәым ƙаутцар анцәагьы иуанаижьуам. Саб ижәԥахыр ахәы ыԥәызцахьаз, имышра зцыз аԥны ныԥәганы истиит. Убри инаркынгьы ҳманшәаламхеит. Фызак ираԥсаз сеыкәаша ахра иагазаргьы, ԥнатак иаԥсаз ҳкамбашь ашьапы абагьыр икылашәаны ицҭәазаргьы, ҳшьажәԥәа неихык-еицык ԥыжәк ашьжьымҭан аҽыкәаша зырхымцо ицсны ажәгәара иштажьыз збазаргьы – ҳшьацәхысланы ауп ҳшыƙоу.
Уи бзиоуп, арахә рахәуп, ауаацсыра рхахәс ицааит, аха иара агәабзиара азыҳәангьы, убри аахыс, ҳкәаҷалакны ауп ҳшыƙоу. Хәычқәак ыƙазаргьы, рлакыԥақәа тԥаа, есымша аƙит зыхьыз акәҷарақәа реицш, рцынтаҟь кылыхәхәа, ихцәышаа-хцәышааза, ихаршны ауп ишгылоу.
Хәычык сахнаԥаацәазаргьы, зегьы зхысҳәааз, аԥсадгьыли ауаатәыԥсеи роуп. Сара сеицш шыԥәсык ахь зныk-зныk еилагахьоу заƙаԥы ыƙада ҳауаажәлар. Убри ҳхара мхәыцраԥәа зегьы иахьа зԥа цхзны иҳалтцуа иалагеит. Hak-aak ҳаԥхьаka, уи уара уахьзарым, саргьы сахьзарым, аха абри ҳазԥәынхо ҳабаԥәа, радгьыл ашышкамс реицш, ишнаԥәпапо убахра уƙоуп. Уимоу, ари адгьыл аханатә аахысгьы ҳара иҳадгьылын. Шәара шәсасцәоуп, ус анакәха, сасцәаԥас шәхы ныƙәыжәга ҳәа иҳахшаз иаарҽагылараны иƙоуп. Убыскан ауп, ҳажәлар рмачра ҳара ҳзыҳәан ихыцеыгаханы ишыƙалаз анаадыруа, аха иааг. Ускан зегьы рымаха ажьы иаԥҳар ртаххашт, аха рнапы изымԥахо инарцрыцсаап.
Исҳәарц истаху убриоуп, мышк-ахамышк аԥыхәа Аԥсны тихозар, ҳара ҳхарала ауп ишытихо абри жәдыруазааит! – иҳәан, иоура-зоуроу апырпыл еицш деицрашәаны, ихы апашра аԥхзы ыԥәыхәхә, аарла иажәа ахи-аԥыхәси неиԥәиҳәалеит Ебырҳам.
– Аԥсуа жәлар зегьы Аԥсны ҭаԥәас иамоушәа иƙалеит,

уара ушцәажәаз ала. Усцәкьа уҳәарц шуҭахымызгьы, угәы иуцаххыз уахнацаацәазаргьы, аиҳарак сара суқәшаҳаҭуп. Иҟалаша аныҟалалак ауп ҳаныцкьо. Акаамеҭ аҟалара ианаҫу азәгьы ҫиҭзом, азәгьы ибазом. Ари иахьеи иаци иҟалаз усзам, ари аханатә аахысгьы жәҩахырла иааиуа ҟазшьахароуп. Саргьы абри аҵәца ажәлар рзы иааныскылоит. Ажәлар ирыхшаз идмырзуа анцәа иҟаиҵааит, иалшозар. Ажәлар рбызшәа анмыз, рыцсадгьылгьы ызуам, рҭоурыхгьы роуеит, – иҳәан, Мез иаҵәца ици-ишәи инарыцразааны ашьшьыхәа инықәиргылеит.

Зегьы раҵәцақәа шьҭыхны иржәит. Аха абри Ҭада иҫеиқәырцсаса, аҵәаҟәаҵәыс иқәҳазшәа акы дҭанагалан, ҫымҭзакәан, еиқәыхьшәашәа иаҵәца рҭәны иахьықәгылаз дахәаҵшуа дҭәан. Уажә иаақәихып, уашьҭан иаақәихып рҳәан, инеицеицшқәеит итәаз. Аха дантәаанхалаза:

– Ҭада, уаҵәца ааанкыл, уххь зҕеит! – иҳәан, Ҭемраз иҟәардә иҫынаҟәиҭхан:

– Ааи, ааи! – иҳәан, акы дшазхәыцуаз мҩашьо иаҵәца аақәихит. – Сара зегь реиҳа шысзымдыруагьы, зегь реицәагьы здыруеит ҳәа сыҟазам. Уи сымацара аусакәху, зегь ус акәхап ишыҟоу. «Дасу иажәа ҕарыҕаҭәа, иара ҫырпын бжьушәа иаҳауеит», – рҳәоит. Хы бзиабара ыҟамзар, аҵсҭазаарагьы гьама ауамызт. Уиала исҳәарц иҫҭаху, ара зегьы здыруеит ҳәа ауакәху, аха саргьы гәааанагарак, гьамак сымазар акәхап.

Сыззааиуа, зегь сгәалазыршәаз, Аҵсни аҵсуааи рныҳәаҫа иаанышәкылаз ауп. Сара аамҭацк иадамзаргьы машәыршәа азы шыцәоу избар, Аҵсни аҵсуааи рныҳәаҫа аашьҭызхуа, дарбанзаалакгьы дҳашҳаҭәарахааит ҳәа ҫастон.

«Ҳаи, ииуазеи, иажәымҭа азахәаш ахадырҳәааитеи. Ибз ада кәац анцәа ихәлаумыршәан, ицәажәашьоузеи!» – шәҳәар ҟалоит, ари заҳауа. Аха шәаасхымыццакыкәан, аҵыхәтәанынза исашәраза.

Аԥсны азыҳәан аԥәца шьҭаҳхуеит, иҳалшан иҟалозар иахьаԥәкьа, Аԥсны ахи аԥыхәеи неиқәхәаланы изҭиуа зегьы. Илшозар, абыржәыцәкьа аԥсуа жәлар рышьҭамҭа азы ықәзыршо. Ус еиԥш иҟоу, згәы ашьақәада ҭоу азәык-ѡыцьак ракәзар акы уҳәарын, аха рыцхарас иҟалаз урҭ рхыцхьазара рацәаѡхеит. Аԥәца анику, Аԥсны азыҳәан аԥәы цицәоит, абжьарак, еимкьарак абазбаришь ҳәа иҟама имаԥра ицакуп.

Ибзиагәышьан, Аԥсны азыҳәан ҭәыца шьҭызхуа зегьы, рдәахьгьы рыѡныцкагьы ԥрамзар. Зқь-ныҳәаԥхьыз агәыраз иҭыцыр, иудыруазеи азәы иҿаҳәатәы аминк иақәшәаргьы, аха ииаг... Арахә аԥрара адәахьы иҟалеит, ауаѡытәыѡса иԥрара иѡныцка иҟалеит. Аѡыстаа заҟа шықәса ихыцуа иара аѡыстаа ихаҭа ида издыруада.

Ажәакала, иҟоуп иаҭаххозар уахаԥәкьа Аԥсынра зхы ақәызцо ауаагьы. Аха аԥхьан ишысҳәаз еиԥш, иҟоуп иаамлак-ѡакзакәа иагьызҭиуа, иагьаазхәо. Убри акынтә, гәы зцам хы зцам убырҭ рныҳәаԥхьыз шәиԥхьызымхарԥ азыҳәан, Аԥсыngьы, ԥсуа жәларгьы рныҳәаҿа иазыразугьы имкааит, иазыразымгьы имкааит. Иказааит уи анцәа иадгьыл, адгьыли ажәѡани рыбжьара иԥшьоу ныхахәык иаѡызаны, избанзар, еиҭасҳәахуеит, Аԥсны азыҳәан аныҳәаҿа амаҳагьагьы ишьҭихуеит, Аԥсыцкьагьы ишьҭихуеит. Абри лабжышла икәабоу адгьыл уиакара азычҳазом, – иҳәеит Ҭада, Акарач еԥиԥш ихахәда ҭыхәхәа дахьтәаз.

Ҭадеи Ебырҳами руаз рҳәонаԥы, сахьтәаз алоура зуан.

«Иуҳәо иашоуп, Ебырҳам. Иуҳәо ԥсаҭа ҷыкаԥуп, Ҭада! Шәыххь сара изгаait!» – сгәи-сылаԥырзи еилаԥәон. Убырҭ ҷәажәонаԥы амреиԥш сыбла ихгылан Мысеи, Мшәылди, Гәаԥьуеи, Ҭедорс Боԥьоли-ипа инеиркны, «аҟаԥшьқәа» зегьы. Нас убырҭгьы Аԥсны азыҳәан аныҳәаҿа аанкылара азин рымоума? Ҳәарас иаҭахузеи, ирымазам. Сара агәра ганы сыҟоуп, излаздыруа ала урҭ

дара рхазеиҧшақә, ирылшозар уахатәкьа абарҭ итәоу аҵсамбарцәагьы саргьы ҳнеидкыланы ҳшырҭиуа, убри азыҳәан рымгәагьы ҟәырҷ шамҳәо. Аа, сара, сҭаркиуажәи рыбжьара хәымыз роуп иҵуа. Хәымыз ҵуеит иара Мыса ҳәа сызҫугьы схатыц аҫы ақытсовет ахантәаҩыс дкарҵеижьҭеи. Убрии убрии рыбжьара Калаз-оглы Феми ҳәа, мышкызны аҭаҭын ҟаҵаразы ҳабдуцәа амшын изхыргаз рцыркьахак, абрахь, Ахәҵа – Чагьам ахахьы дамахан дшыҟаз, уажәааигәа ҷьма ҩажәа ҳәа дааганы, абра Ҭамсагә рыцҳа иадгьыл аҫы дынирхеит. Уи иҫы даангыландаз, машәырны ицәыҟалеит ҳҳәарын. Арҭ агырқәа усгьы иааҩыцхахар реагақәа рымҧыцраҵан рашәара ҳәа ҳашҟа иаудәыкәымлахуа. Роупҵәа хылпа кәаҟьақәа рхагәҭа иқәыршәны, рмахәыҷ еимаақәа рышьхарҩаны, Мелентии Гәлобеи ҳәа Банзатәкәак рашәара ҳәа иахьааиз, иахьеибабах, еибырҳәах уара идыр, абыстарҭа ҳәа иахьашьҭаз Санзаа радгьылқәа рҫы инирхеит.

Излархәо ала, иаргьы иҵьабаацса иоуит. Убри адагьы, иахьагьы ихәура иҭоуп. Иашоуп Ебырҳамраа ирхәаз убарҭ ахҩык ашхырцәаҧ асараҧь иузахцараҳа, цсрыла акәымзар, бзарала абра иқәцраны иҟоума? Урҭ абри адгъыл аҫы ршьапы рҳарҷ азы рых иатәарымшьо акгьы ыҟазам.

Уажә макьана лымшара-кәашараны ус ҫымҭзакәа, зегь рылагзо иааиуеит, аха зны, ицегь рымаха-шьаха дыртбаар, рҫеи рыбҧеи ҧәҧәахар, ицегь реаадырцьаҵьар ҟалоит. Иубахьаз иуаҳахьаз ракәзамкәа иааууҫагылар изцәурцхашьозеи.

Абарҭ ахәыцрақәа рҟәараҧ схаршәны, сыблақәа акакаҷ шыҵадыршәоз:

– Ижәмузозар, Ажьи Османика Мыкә дшаанагаз шәасҳәап, – иҳәеит Мез егьзымҳәазоз, ихы-иҫы ееаныбзиала ҳәа ччаҵшь шәахәацк ныкәиршан.

– Ҳаазырлахҿыхша, Мез уххь згеит, мамзар, хырҟьиара иааз ҽадаиала иргар ҳәа сшәоит. Даҽакы ҳалаҷәажәап абаа, иҟалозар,– иҳәеит Кәынта, иижәыз иҩхпыҫк дааилнаҟьан.

– Даҽакзам, аригьы ишәҳәахьоу ирҩашәхаку акоуп, аха саналагах, ушьҭа сҿы цышәерым усгьы, – иҳәан, Мез дмыццакзакәан еиҭаҿыназыҟаиҷеит.

– Ҳаи, абаапс! Азәыр адгьыл дақәлаханы дкәакәихозар уара укәакәихоит, Мез, иҳәа иаарласны ухаҷазар, былды ҳаумырҳәан, – иҳәеит Ебырҳам, аҷәы наилаҷашәа.

– Ашәаа цәажәан Паҟьа иуамызт ҳәа, уара аҭырқәагьы сжакьа уахьнымҳалар амуази, аха аныха иашьцылаз алапҟьақәа агәыдиҧо далагеит умбои, – иҳәеит Мез еиҭа, дышьшьылаҳауа, иныҟәашәа аамҧсахзакәа.

– Нас, нас! Аҩыцьагьы днарыбжьагылеит Кәынта.

– Нас ари ахьыҟалаз ҳәа ирҳәо, ажәытәзатәи Аҧсны аҳәааҿы акәу цьушьоу. Леи-бгеи ирҷәынхаз иахьатәи Егры ныркә ауп. Уажәы ҳхи-ҳҧыхәеи зегьы ҳаилаганы ҳаҟоуп, акәымзар, цыхьақәа ҳтәы-ҳамаа ахьынзаҟаз аадыруан. Ладеи-ҩадеи Аҧсны аҳәаақәа рҿы аҧсуаа бҧьарла еиқәныхс игыланы ирыхьчон. Уажә еиҷш, егьызмаха, иаазҭаххалакгьы арахь иаарышьҭуамызт.

Ҩнак, ушьҭа амрагьы нҵагьалахьан еиҷш, Егры ахықә аҿы илеи-ҩеиуа иқәгылаз ҩыцьа аҧсуаа, ианынаҷш, арыцҳалагьы арымалагьы дҭасны дцыркьуа азәы аҳәаа дахысны Аҧсынтәылаҟа дырырц егьигымкәа днақәыркит.

– Узуҫтада, уара, зеыргазаны уа аҳәаа еилазго? Ула иамбоу, иоумырбарц уҭаху? – иҳәан, Баҧьга захьзыз, инеиуаз ибжьы неихьигзеит.

Иҭуҧалуа инеиуаз ацыркь иаразнак даагылт.

– Уара исҳәаз умаҳазеи, зҿумҭуазеи? – иҳәеит Баҧьга, уи аҳәаа еилагаҩ днеизааигәахан.

Аҳәаа еилазгаз ажәак мхәазакәа ашьшьыҳәа даагылт. Уаҩаҧшь еихасыҟәк иакәын. Абас ҩынҩажәи жәабаҟа

шықәса рахь дныкәлахьазаргьы акәын. Атәоан дахаҳаны иаркьазшәа иҿыркьара еихьыр-еивырза, аҭатын иашәхьаз иқьышәқәа ирхыҽҽоз ихарцәыжә цаҵақәа аарла ирыцыцшуан.

– Етеуре моко, патын! – иҳәеит ацыхәтәаншәа, ашьхарахь, инаҵәкьыс хаҵагәа наирххан. Убриакара иеирқьақьеит, иеирҳалалит, убри агыруа, ауаҩ гәымычҳа: «Ҳаи, абри ҳахирцәазозаргьы доуҳашьтып иахьиҭаху дцааит» иҳәарын.

– Акармагьы усоуп аҵла ианакәныло аешарцшқарахуа. Аракәа цымцәандаз угәахәуеит, аха знык аеакәыршаны, ахыцәқәанза ианызхала, нас аҵла, иалапаны ахәдацәа аҵкаара иалагоит. Ухаҵоуп иакәных! Иара зкәцәишаз аҵлагьы адцумкалакәа иузакәныхзом! – иҳәеит саб, Мез днеицыҩлан.

– Уара арии сареи ҿаҳаи дагәеи реицш цәгьала ҳаидхалеит. Ал хжәаны ахәырма иагәыдҵо, ахәырма хжәаны аҳаҷҷа иагәыдҵо, акы еилеикәакәеит, аха сара сзыҳәан иааиҳәаз зегьы цыс бызшәахеит! – иҳәан, иҩыза инеизҿиҭзаап Баҵьга, –- Мез иажәабжь инацицеит. – Гыршәахап ииҳәаз, француз бызшәала дцәажәарымызт, уеизгьы-уеизгьы! – иҳәеит Мырзакан.

– Агыршәагьы сара сзын иагьфранцыз бызшәоуп, иагькьитаи бызшәоуп! – иҳәеит Баҵьга, Мырзакан ицәажәашьа рацәак игәамцхакәа.

– Минре си? – иҳәан, днаидгылан агыршәала дизцаазаап Мырзакан.

– Маргаль орек, патын! – иҳәеит агыруа, иоупцәа хылпа хәапера ааихихын, иеынкаиршәит.

– Шьен сахьел? – дцааит Мырзакан, игыршәеи иқыртшәеи неицшьны.

– Османика, патын! – иҳәеит, ихаҵыц ҭарцшарқәа аацирккан.

– Арахь уабацо, Османика, арахь? – иҳәеит Мырзакан, игыршәа аназымха, аҵсышәала днақәы-ҭәгәаны.

– Муре, баба? – иҳәан, Османика илымҳа инапы надикылеит, Мырзакан аҵсышәала данцәажәа.
– Ааи, муре ухы иасааит уара агыруа ҟаҵшь хәырцызшәа иҟоу. Иануҭахым еҕуаҳазом, иузеиҕьу азәы акы иҳәозар, усҟан рупап бызшәазаргьы ак уаҩшәом! – иҳәан, Мырзакан, гыршәала абасгьы нацицеит:
– Соул, Османика, соул? – иҳәеит Мырзакан.
– Еҭеуре моко, патын, – иҳәеит еиҭа.
– Еҭеуре, еҭеуре! Хьзы амазами уара уахьцо?! – Со, еҭеуре, бошь! – иҳәеит Мырзакан, ибжьы еиҳа днақәгәамҵшәа.
– Аа! Аҵхазеҭшьа, батоно! – иҳәеит, Османика, амшаҵ шареицш ихы-иҿы неихалашан.
– Уар! Аҵхазеҭшьа аҵара ҟалазом! – иҳәеит Мырзакан иааихцәаны.
– Мушьен? – иҳәан, иеыргаза-еырразшәа дцааит Османика.
– Пропуск нада, пропуск, Османика! – иҳәеит Мырзакан, урыс бызшәала ибжьы днаҵасын.
– Қо, патын, аак, чқьим пропуск! – иҳәан, Османика ишьҭахь имака днавцасын, гыруа еага ҿкьакьа дук аавцихит.
Мырзакангьы Баҵьагьы ирҳәара рзымдыруа, инеиҿаҵшы-ааиҿаҵшызаап. Ашьҭахь:
– Уара ари аҵсуаа рымхқәа ирашәарҵ дцоит, доуҳажьып. Аҵсуак имхы аҵсы даҵшәмахап. Ҳматура-ҳшьатура анцәа дагумырхан, – иҳәеит Баҵьга.
– Аа, аиеицәкьа, дабаҳцырхагоу, ииузи иифази неиѳысыр, ѳаҵхьа ицыхәа ишьҭареыланы ишьҭахька дхынҳәып, дабаушьҭуеи агыруа мазаргалажә!– иҳәеит Мырзакангьы.
– Цьгыр, Османика, цьгыр, меу, меу! – иҳәан, Мырзакан ибжьы наиқәиргеит.
Османикагьы дгәырғьаҵәа, надаада дхыцшаало: «Шьвидебиҭ, патын!» – иҳәан, иеага ахәы ихарыззала

иҽынеихеит.
Иахьа Баԥьгагьы Мырзакангьы рыбаѡ ԥыҭәахахьеит. Урҭ рдунеи рыԥсахиижьҭеи акыр ԥуеит. Убри аахыс итԥзозеи. Абни Османика ҳамхԥәа ирашәалап, нас дабаушьҭуеи, итԥыхәа ишьҭареыланы ѡаԥхьа ишьҭахьӄа дхынҳәып ҳәа датәамбазакәа, дрыԥҳашьаны иоурышьҭыз агыруа, Мыԥә дааит. Мыԥә Хусен ҳәа Кылбак, ѡ-дестынак имхы аѡынашәа икны ишагоз, ари данихҭыгәла дишьҭуа дыӄазма, дааникылеит. Маатк аԥара ҳәа еилазеит, ѡ-дестынк арашәаразы.
Османика Хусен иҽы дшырашәоз, убри аааигәа инхоз зыпату ԥехьаз ҭыԥьҳаки иареи еибадырдырын, иалоухәузеи, уи агьамашәа агьама роуртә, абри дизырҳәеит.
Уи аҭыԥьҳа лаб неихыркәа змамыз, инаԥәырԥԥакны иԥстазаара далԥгәышьеит. «Уара иушьуа анԥәа дишьуам», ҳәа шьоукы илаԥәырзасны ишырхыччоз, уара иуҭаху ҳәала, ԥшьѡык ачкәынԥәа ихшеит. Зеиԥәа итапало ииаз Османика Гәызуниа, ихамыжә ихашҭит. Иҵкәынԥәа аниԥагыла, ауеиба иеиԥш дынхеит-дынԥит. Ихшара аҳәсаԥәа ааргеит. Еиҽыԥны хаз-хазы инхеит.
Ари Хусен ҳәа сызҽу, раԥхьа акәыкәу ҽызтыз ԥсит ҳәа, ахәашабга, анԥәа дааизыгьашкын, шыԥәсԥәак рыла, инхара-инԥыра зегьы қьаԥтажә-ԥуҭажәхеит. Аԥыхәтәан, Хусен итынхаз ахьатә кәасԥьагьы иаҳәшьаца итины дыԥәтԥны дԥеит. Убри акәасԥьаԥәкьагьы аазхәаз абни Османика иашьа еиҳабы иԥа иоуп. Уажәы унаԥшыр, дара ракәзоуп егьызмаха, аѡгьы-акәаргьы кны, Хусен иԥьаԥтаԥәа ирыԥәу.
Абарҭ зегьы зхысҳәааз, Мыԥә ачашәра акынԥәкьа, Османика ихьыԥшны ииаз, иахьа жәохә ҭзык агырԥәа нхоит. Унеины иреиԥәоу азәы, уара уааиѡоуп, ааиѡоԥас ухы ныӄәга ҳәа иаҳәа ухаԥоуп. Егьырҭ зегьы ракәым, убри аҭыԥьҳа илыхшаз инадыркны, лматаԥәа рԥынза зегьы агырԥәахеит.

Гәызуниаа рҳабла ҳәа ахьзырԥахьеит, дара аԥсуаатәкьагьы урҭ рыкәша-мыкәша инхо. Нас ҳара иҳазҳар ҳҭахуп, ҳмарымажахар ҳҭахуп, – иҳәан, иажәабжь ахи-аԥыхәеи неиқәиҳәалеит Мез.

– Зегь акоуп аԥсуа идоуҳа ыҟоуп, Мез, абри удыруазаайт! – иҳәахт Кәынта ҩаԥхьа, Есаҟьрыста иеыкәаҳа неихаргыланы.

Аҩеишьцәа ирыхшаз ракәзаргьы, инеидтәаланы ргәы иҭаз анырзымҳәоз аамҭазы, иахьатәи ҳасасцәа акы иаацәымшәазакәа инеибырҳәаз ргәалаҟәа зны среигәырҧьон, даеазныхгьы сгәы асырҳәы ҭанаԥсон.

Ауаҩытәыҩса зԥаԥа ах иналагылаз итәы аҳәара уадаҩуп. Знык агәакра ичҳара даналнах нахыс, ашәареи аԥсреи захьзу зынзак ихашҭыр алшозаап ауаҩытәыҩса рыцха. Хшыҩс, кәышрас, уаҩрас, иҟоуцароуп рҳәоит. Иашазам уи. Аԥара рымазамызт иахьа амилаҭ рлахьынԥа иалацәажәоз ашлакәа. Аха аԥара ду змоу, урҭ рдырреи, ркәышреи, рхәыцшьеи аҟынза ахаангьы изхалазом. Абыржәы абра исҳәогьы сгәааанагара ауп. Ауаҩытәыҩса иахьихьуа изырхьуа еилкааны ахәшәтәышьа иаҟәшәаз иоуп аҟәыш. Иахьа иалацәажәон еиԥш, амилаҭ рацхьагыларагьы зылшо.

...Ҳасасцәа цеижьтеи акыр шԥуазгьы, ҳкәасҟьа абарԥаҿы стәаны, уажәыгьы гәаныла срацәажәон, уажәыгьы сгәаԥа иҭыҩуан ахра ҿкьара иахьыкәгылаз ауаатәыҩса руаз ажәаҟәа. Зегьы акакәын аԥстазаара шыԥстазааразиаанхон. Агәакреи агәыргьареи шеиҭацәаз еиҭацәан. Нахьхьи зиецәахә кыдшәаз ауаҩытәыҩса, ацынхәра кыдлон. Узырҩыр, иахьа азәы иччабжь ааҩуан. Уаԥәы даеазәы иԥәуабжь уаҳауан. Аамҭа агьаргьаласа ианын. Шьоук ханагалон, шьоук лбаанагон.

42

«Уа, Адгәыр!» – ҳәа аргамаду, имҩашьахуа мшаҽнеицш слымҳа иаатасит саб ибжьы. Адгьыл насыцасызшәа саатрысит. Слымҳа нкыдыслан сзырҩоит, аха уаҳа абжьы мгазеит. Ҭынчран. Шьыбжьышьтахьтәи амра ашәахәа заҵәык акәын саҳьа ҳбарҵа атзамц иадхәмарлоз.

Исҳәаҟәо ирылухәузеи саашәеит. «Ухьз ҳәаны азәы уҟәҽитыр, ҩынтә уҟәҽитааныа атак иумҭан, ҵасым. Аҵсы духьыцшуеит», – рҳәоит ҳәа санду исалҳәахьазгьы аасгәалашәеит. Уи еиҳагьы снеишәара-еиҵаранатәеит.

«Узыргәамҵуазеи, саб рыцха? Уара узыҳәан исыгхаз акрыказар, сымдырра сатоумҵан», – сҳәан, инапҩымта сзыцхьоз иара ихата саакәихын, инеикәаҵсаны сыварацы аҵәартагәы иныкәсҵеит.

Сындәылтцит акымзарак сеиуазамкәа стааза. Азәгьы имырбазакәа аҵәа аартатины аҵәашьы кастҵеит. Асцычка аашьтыхны, абаҳча аҵыхәацы саб инышәынтра ахьыказ ашка сҷынасхеит. Иудыруазеи, акы ахьырҳәо акы ыказар акәхап, цәашьык изасыркып ҳәа аасхәыцит. Агәашә аасыртын, шьамхышәара иҩеиуаз аҳаскьын илгаз амҩапа саныланы сышнеиуаз, иаразнак саатгылт. Исҳәо сҷамшәо, ладагьы сзымцо, ҩадагьы сзымцо, адгьыл снықәкаҵан саанхеит.

Саб метрак дааихуам, шкәакәа матәала деилаҳәахуп, аффаҳәа адырдхеицш дсыкәшон. Ари лаҵшҵашәароуп кастҵан, сыҩнапыкгьы сылакәа инарҵыраскит. Ҳамтак ус сгылан. Зныкыршәа, сыцхахә еихамгыло сыблакәа аасыртит. Саҵхьаҵәкьа ҩаҵхьа саб адырдхеицш дсыкәшон. Шьаҷак цхьака сишьтуамызт, дгәакуан, дгәакуан...

Ҳаи, уарамыжда, исыдубалазеи, абас узсыхзызаауазеи! – сҳәан, сеанааласырҟә, азшәах еицш адгьыл дналабеит. Избаз хьаазган, снаҵкьаны саҳьака снаҵшызар, цшьеышьахәарк аиҳа набжьамкәа, аматаҵшь сыцхарц ахы ырлакьны игылахьан. Ҳаи, ҳаи ашьашәы абжьныха утарыблаait! Сҩеитаҵеит. Амасар ааида цәҩанк налцааны

санааи, амаҭ аркәара илалахьан.
Азыршы насҫаркьазшәа акыраамҭа сгылан сзеиҭамҵуа. Сшьамхқәа сыҵагыломызт. «Абри акәызма, саб сзумышьтуаз? Уҵсы сакәыхшоуп. Анышә ушыҵазгьы амаҭ саҫоумҵеит. Акрыказазар анарцә ҳаҵскәа еиқәшәааит!» – сҳәан, сылаҭырзқәа рҫаархеит. Ҧша шәышәык шамысуазгьы, снапы нацыракны сцәашьы аасыркын, ашышьыхәа аҕәааса ахы инадсырҷаблеит.
Саб ихаҫы акәардә хәыҷы игылаз снықәтәеит.
«Уканаҵы, Ҳараз, уқәлацәа рымаза уҵарымкит. Ахаз аамҭа ҳанҭагылаз, аҵсра алакҭа ушҭаҵшуазгьы, ууааҿлар ахьумҭиз, ууааҿлар ахьсиқәурхаз маҵара азыхәангьы, Бзана ақыҭа иқәынхо ууааҿлар ргәаҫы ҵсраҽнынза убака ургылеит. Узқәатыҵ змоудаз удгьыл гәакьа узышьалҭахааит, Ҳараз», – абыржәыҵәкьа акәушәа, саб иҵыхәтәымҩазы аҳалал изҭоз Угьан Ҷкадуа ибжьы саҳауан...
Аҕәааса иадҷаблаз ацәаҵәашь аҵыхәтәантәи аҵәазыз каҭәон.

43

Анышәынҭра акынтәи аҩны санааи, сзықәшәаз, избаз сан иласхәап ҳәа инақәскит. Аха лара дызларыцхәу лара илызхоуп, лыхәра ҩаҵхьа аҵьыка қәыцхь заҫасыҵсарызеи сҳәан, ажәакгьы сыҵсы иахмырзакәа, ашышьыхәа снатәан, саб Ҳараз иуаз ажәақәа раҵхьара сналагеит.
...Ауаҩытәыҩса знык дшьаҵәхыслар, нас ишьақәгылара уадаҩуп. Саҳәшьа Хьмур лдунеи анылҵсах, зегь рымшра лара дахьцоз илгазшәаҵәкьа, сан дынкаҳан дыҵсит. Убри азмырхакәан, саргьы харада хара-ҵсыра сзаарцеит. Аҩныка схынҳәит ахьзуп, аха сынаур ауп инхаз макьаназын. Нак-нак анкьатәи сшьара сзықәлоу, сзықәымлоу – ашәсиқәа иалан.
Ишакәхалакгьы саргьы схынҳәит, иаанхаз, ма ушьҭа

анцәа ирманшәалозар иудыруазеи ҳәа ҳашгәыҷуаз уасеи-цьмеи шә-хык рҟынза иҳамаз анцәара иалагеит. Рацхьашәа: «Ауаацсыра рхахәс анцәа ишьтаait. Сцакыра акыр рыхышазар дара рхы-рыцсы акәхааит. Ишцоуури, анцәа иузиуа зегьы бзиоуп. Иара злыцха ҳаура ууаигозароуп акәымзар, умала ухы узаагом. Зыҟны уашшуада, зыҟны ушьа ууада!» – иҳәон саб зны-зынла, ацанза даақәцсычҳаны.

Агәыгра мыжда бжь-храк урҿызго!.. Ҭемраз ацсра дақәгәыҷуан, акәымзар, ацсаса неилҟаа-ҩеилҟаахазаргьы, «адәныҟа» ҳәа дныҳәеит. Ажәакала, иидыруаз зегьы ҟаицеит, аха ацсаса акы иаармыхәакәа зынза ақәзаарахь рхы дырхеит. Усҟан сабгьы зынза иамхацәгьахан цааҩы-цшааҩык идцаалатәуп иҳәан, ҽнак дынаҿыжәлан, Гәырчхьҟа Лагәстан захьзыз цшҩык иахь дцеит. Дахьнеиз, саб дзыниаз-дзынцаз зегьы акы аанмыжькәан иеиҳәеит. Лагәстан иеҿицштәзаны дахьтәаз, илацыкәшәа даафа-аафан, ацәах-ацәаххәа иҩмацәак днарыгәзит. Ҭемраз излеиҳәаз ала, Лагәстан саб дзыкәшәаз арыцхара игәы иалырсзаны амацагьы изыкәиҿсеит, аҟәыдгьы изирҿеит. Убырҭ рҟынгьы даанымгылакәа, анармаш илаҳәаны имаз азнаашә кәты ажәҩашәаҟьа дизацшит.

– Ҳаи, афы аҟәаққәа иасааит, иабауднагалеи уара афра зхәы иатәҳәаны изфоз. Ма азәы итәы иашьталахьоу азә уакәындаз! – иҳәан, ижәҩашәаҟьа иикыз илацш аахмырцазакәа, адунеи азна игәы иалырсзаны ихы ааирцысит Лагәстан.

– Икоузеи, иаҳәозеи, Лагәстан, ажәҩашәаҟьа? – иҳәан, Лагәстан днеизелымҳахеит саб.

– Ажәҩашәаҟьа амацара акәындаз, Ҭемраз, мацагьы, ҟәыдгьы, жәҩашәаҟьагьы абасцәкьа иаарҳәаз зегьы хтак еицташәо, сахьубахьоу сааихьеит, сақәымшәац, – иҳәеит Лагәстан, иибаз цьашьо, илакәшьо.

– Усҟангьы? – дцаait саб.

– Азыхь иагааит, иахьуднагалаз сыздырам, аха

иузымдырзакәа алала уамхафеит! – иҳәеит Лагәстан, имацақәа еилацсо.
– Алала, шца, исзеилкааузам, Лагәстан?! – иааԥьеи-шьашәа дццаит Ҭемраз ҩацхьа.
– Тәым ԥьмак, мамзаргьы тәым уасак иузгәамҭазакәа урахә ирыланагалан, уара утәы акәыз ԥышьа ишьны иуамхафеит, убриоуп уԥсасагьы зшьақәкьаз, – иҳәеит Лагәстан.
Ҭемраз акыраамҭа иихәо иҿамшәо дтәаан, аԥыхәтәаншәа:
– Нас сырахә ушьҭа хәарҭа-хәаԥшь рымазамкәа, ус илеиланцәа ицар аума? – иҳәеит саб.
– Хәшәы змам акгьы ыказам, Ҭемраз. Аԥсраԥәкьагьы ахәшә амоуп, амала рыцхарас икалаз, уи аԥсра ахәшә ҳәа сызҿу, изакәуи иахьыкоуи азәгьы иахьизымдыруа ауп, – иҳәеит Лагәстан.
– Сырахә иаанхаз ушьҭа ма еиқәхарц азы ԥсыхәас ирымоу соуҳәома, нас! – иҳәеит, Ҭемраз иааилыжжын.
– Икоуцара убриоуп, уеизгьы-уеизгьы амала иахьеи уаԥәи иаалыршаны ҳәа сҳәом. Хара имгакәа, абри амчыбжь ахи-аԥыхәеи иахымгакәа хынхьаа еицам ҩ-шьтәак уԥьмақәа иаарылхны, хәылбыехак, амра аԥсымҭазы бнак аҿы инаганы: «Шәызхәу шәимаз ҳәа» нарышьҭаҳәаны, унарыцакьаны нак абна инылаԥа. Нас ухьамцшзакәа ухынҳәны шәыҩоныка уаа. Абри ауп урахә хәшәысгьы ирымоу! – иҳәан, иацхьа иқәыз ажәҩашәақьа ҩацхьа анарма ццқа инылеиҳәан, астол инықәицеит.
– Ҳаи, угәахәтәы уахьзаait, итабуп, дад, Лагәстан! – иҳәан, хьача сырмала ирхиаз, иԥьыба итаз иқьаса дааҩахан, маатк ицоз ақьаад ԥара аатганы Лагәстан иацхьа инықәицеит. Лагәстан уаха ажәакгьы ахымҳәаазакәа, иаақәихын, иԥьыба интеицеит.
Саб, иахьеицш исгәалашәоит, гәылацәақәакгьы ыкан, дааҳалатәан, дгәыргъацәа аԥшҩы иеиҳәаз акы аанмыжькәа

зегьы-зегьы ҳаиҳәеит.
Сара иахьагьы схаҿы исзаагом, саб аԥшԥы иеиҳәаз Ҭ арсхан иазҳәаз. Ҭарсхан абри аԥны иҟоу лаб иашьа ипа иакәын. Цааи-цышәи еиқәызмыртәо ҳәа азәыр дыҟазар иара ихаҭаԥсаҭа иакәын. Цәгьа баны бзиак ҟазымԥоз аԥыстаацәа рышьтахь аԥәкьа аԥыразҳауаз азә иакәын. Изхысҳәааз, Лагәстан Ҭемраз иеиҳәаз зегьы Ҭарсхан иаҳаит. Иусура дахашәаларымызт ҳәа уҟазу, аҿагеи, аихаԥсыхәи, аԥәмааи рзыҳәан ибгашшара ԥԥәан.
Абри аԥыза ажәабжь аниаҳа нахыс, есышьыб-жьышьтахь дааны, иҷапырхәа имгытраԥаны ҳаԥаҟа, иахьагьы Ҭ емраз ихәажәра ҳәа иахьашьтоу амра аԥсы нахшәаны, инеилалашәшәааанза уа дылатәан. Ушьта уахала акгьы шзыҟамлоз анеиликаалак, алашьцара иеалакны ахәахьы дхалон.
Ахымыш рыены, ашьыбжьышьтахь, Ҭарсхан иеааибиҭан, ԥаԥхьа ахәы дналбаан, Ҭемраз иԥьмақәа ауишьтуазаргьы абра иоуишьтып ахьигәахәуаз аҭыԥ аҿы днеины днатәеит.
Акәтыжь азы ижьышоз акәтрыбгеиԥш, иԥьышәи-ибзи ааиқәшьуа дтәан. Аха ушьта амрагьы нҭагьало иалагеит, Ҭемраз ихабар ҳәа макьана егьыҟамызт.
«Уара абри ишьтәақәа Пашәыр ихәажәрахь иганы иоуишьтрызма ижәла нԥәеит?» – ааигәахәын, дзыхгылааз иара ихаҭагьы изымдыруа дԥагылан, ахәажәра ихы нылырҳәҳәаны днаԥшит. Игәгьы аатрысит. Ҭемраз иԥшьтәак ртәыԥақәа ирынкны, иашьа Илариангьы иаргьы ахшьыра иааҭалеит. Оп, сара стәы иакит убама, иҳәан, амыргәырґьа ихы инҭалан, имгытраз иҷапырхәагьы имака иаавцыхны иааирмазеиит.
Ҭемразгьы Илариангьы рышьтәақәа рхы ианкны, акәара иаарын, ахәажәра иаалагылеит.
– Ушьта уа уаангыл, Илариан! – иҳәан, саб иеаани-кылеит. Ишьтәақәа иацхьа инаргыланы мрагыларахь

иҽы наирхан: – «Сгәы иҭамкәа, схы иҭамкәа, зынза машәыршәа сыраху ирыланагалаз атәым рахә мдыршақә снапала ашьа каст҃әеит. Еиҭасҳәахуеит, зымдыршақә убри алала ажьы сҭаацәа асырԥьашьит. Уажәы, ҵааԥы-ҵшааԥык иаҳасаб ала, аԥшԥы ишсеиҳәаз снык҃әеит. Убри зымдыршақә алала исфаз ацынхәрас, ахы иаҿоумкуа, хынхьаа иԥоу ԥ-ҵьмашьтәак абна ахьзала иаазгеит. Арахә рынцәахәы Ажәабрани, абна рынцәахәи сшәыҳәоит, абарҭ изҿаҵахәу ирышәтарц. Саргьы убриала схысыцсы ҿысхит. Аринахыс сырахә рыла рхәыжәи рԥьыжәи рыда ԥхаст҃а сышәымҭарц сшәыҳәоит иаҳхылаԥшхәу! – иҳәан, аԥшьтәак ноуишьҭын, ихҭы-шәҭуа ахәажәра инылалеит.

– Аҳы, Ила, ушьҭа ухьамԥшзакәа, ушьҭахьԥьа уҿааха! – иҳәан, Ҭемраз аԥхьа днагылан анаара инаҿалеит.

Ашьтәақәа абаушьҭуаз, инкыдҳәыла-аакыдҳәыло ажыԥра ишылаз Ҭемрази Илариани ишибоз ахәы ианыԥхала, Ҭарсхан абгеиԥш ашьтәақәа днарымҵасын, изымԥаартә рхаҵламҳәақәа алмышә захәала иааихаҿеиҳәеит. Ишахапа рт҃әыԥақәа инархаршәны инаиаԥицеит.

Ҭемраз ихы-игәы каиршәит. Иара итәала, хыхь – ажәԥан, ҵаԥа – адгьыл, анцәа ибо иаҳауа агәнаҳа ду дызцаз ихихит. Ушьҭа ирахәгьы-ишәахәгьы хышла-гәышла икәабоуп ҳәа дрыхәаҵшуан.

Убри аамҭазы Ҭарсхан ихырҵәыжә ҵаҵақәа дрылаччо, алзынрак ицыцашха аҭамҳа даҵатәан.

Абри ажәабжьгьы абра инасымԥатәны изанысцаз, саб аԥшԥы иабжьигаз ҳарахә акымзарак иахьырмыхәаз ауп. Ҳаԥьмақәси ҳуасақәси инадыркны ҳарахә зхылаҳәаз, пеу зҳәо ак аанымхакәа зегьы леиқәынҵәа ицеит. Урҭ ирыхьыз, изгаз-иаазгаз ҳәа иахьагьы сабгьы издыруам, саргьы.

Уаԥ дызлаԥамыз далаԥаҵәԥьан саб. Абриаԥара гәаԥра дшақәшәазгьы, ԥьара даагәамҵны ҳәа уаԥы димбазеит.

Аа, уажәы мышмазарак ҳарахә анынцәагьы: «Ауаацсыра шәхахәс ицааит. Ахы анцәа иҟаицаait. Ахы ыҟазар ахылпа есымшагьы иахалоит!» – иҳәон.

Абартҵ зегьы цсы гәырԥан. Ишихимгара иҟааз, аха ишакәхалакгьы ичҳауан, аҵа игәырцса иқәиршәомызт Ҭемраз. Ишысҳәахьоу еицш, аԥси абзеи рыбжьара адамра анрыбжьалалак, нас хәыҷы-хәыҷла аамҭа иара атәы ҟанаԥоит, агәырԥа рыцха хьшәашәоит. Ус анцәа иацицагәышьахьазар акәхап. Аха хгашьа змамкәа иахьеиуахеи иԥсы ахаԥ иаҕрагылоз, есԥсыԥ еитарсрак дак-дак илзырԥсаауаз сара сакәын. Уу, аллаҳ, шьаԥ зырҟьаԥуаз, саб имцахә змырцәаша ҳәа аԥыхәтәантәи ашәаԥьҳәаԥ ҳәа, ахәшәыԥ еицш дзыԥкәгәыҕуаз сара азәзаԥәк сакәын. Иара сара ҳәа узҫугьы ҫкам-инымны акәын саб дышсыхәаԥшуаз. Иара ԥсабарала дышуаԥ ҟәышызгьы сара ҫкны дымчыдан. Инамыцхәны дсыцәшәон. Убрахьынтәи схынҳәны сшаазгьы, уажәы-уашьҭан ак сыхьшашәа ибон. Уи зыхҟьоз еиҳарак, сыда дахьимамыз акәу, иԥсы иахылԥыз изҕаб заԥәи сани рыла игәы ахьхаҳәахьаз, аԥсҭазаара, аразра, аҳалалра, аԥкьара нцәахәык иеицш гәыҕырҭахлаҳәас имаз рыгәрагара ахьицәызыз акәхарын. Ҷабыргыцәкьаны, убырҭ зегьы игәы мԥазо, мышкызны зшәахшәа инаимпыцабеит. Убриаахыс саб дшуаԥыбжахаз, игәы зынза ишҧаҕахаз, иҷеымҭреи иҟазшьеи рыла иубартә иеицсаххьан.

Ушьҭаӄәа, иԥсҭ снықәсуа саналага, лассы-лассы сыбла ихгыло иалагеит убысҫкантәи саб игәырԥа. Иеилыскаауа салагеит ахаԥа игәырԥа ахьынзахьанҭаз.

Зегь акакәын сара сыҟан. Иахьеи-уахеи сибон. Убри акәын саб макьанагьы дкамыжькәа даанкыланы дызмаз.

Адырԥаены шьыбжьышьҭахь, сеигәышә аашь-тысхын, сыгәгьы хәыҷык исхасыршҭып, быԥа еидаракгьы аазгап ҳәа ҳашҭа санынҭыԥуаз, ақыҭа милициа ҷкәын ҳашҭа даатәалеит.

– Бзиала уаабеит! – сҳәеит, дызустаз цкьа ишысзым-

дырызгьы. – Уааи арахь аԥныка! – сҳәан, саахынҳәын, агәашә изаасыртит.
– Маԥ, маԥ, шәбеиахааит! Сара ақытсовет акынтәи саарышьтит. Иахьа ашьыбжьышьтахь аправление реизара ҳамоуп, даҳзааир хтахуп, деилахазамзар ҳәа узаарыцхаит!
– иҳәеит уи ачкәын дыцхашьа-цхаԥо.
– Итабуп, иуҳәаз саҳаит! Аха умԥахыц, ҳамтак ҳаԥшәымаз!
– сҳәеит еита.
– Сатамзаарит, даҽаԥьарагьы неитәыс исымоуп, абзиаразы!
– иҳәан, днахынҳәны дцеит.

Ушьта усгьы шьыбжь нхыҳәҳәахьан, абнахь сцаргьы сахьымзозар акәхарын, саахынҳәит. Аха иаразнак сгәы аасыцсахит. Аколнхара аправление реизараҽы сара усс исымоузеи, ажәлар раға ҳәа сыцхьазаны абахта итакыз ауаԥы. Ус акәхап ауаа зегьы ишырдыруагьы. Сзыхтаркааз, сзыхкьаз, сзынԥаз дара иалырдырааузеи. Старкзар, уи иаанаго аԥәгьара кастан старкит, сбаандаԥыртәит. Ус ауп еиҳараԥык ишырдыруа, ишеилыркааua. Иԥбахаз, изсыцхьоз, сзыртахыз ҳәа акгьы сыздырамызт. Исыздырамызт иара убасгьы хыла исыцхьаз дызустаз. Азәыр дсыцхьазар, исыцхьаз сызгәалашәаз аколнхара ахантәаԥы Лад иакәхон. Ажәакала, изқәыстцара сзымдыруа сынхеит.

Рацхьаԥәкьа сцарым ҳәа иаҟәыскит. Аха хыкәкыла ауаԥы деыжәԥаны даарышьтит. Егьа иныкәсцазаргьы иаакәсцазаргьы сымцар рацәак ицшзамхарашәа збеит.

Абас сшыкәанызануаз амрагьы нхыҳәҳәазеит. Сабгьы дыкамызт. Аԥн ика з саб иҽы усгьы дцәажәазомызт, сахьцаз, сахьааз-егьиз ҳәа егьшизламхәоз здыруан. Аха сахьцоз сызцоз – зегьы зеицш камло егьыкамызт, лара иналаҳәаны, сеы ааскәадырын, снақәтәаны аусҳәартахь сцеит.

Аусҳәартаҽы саннеи, ажәлар шеизара еизахьан. Схынҳәны сшааз заҳахьаз, аха игәаҕьны инеины

сзымбацыз рацәаҩын. Алеи-алеи еицәыцхашьоит рҳәоит. Иаасыдгыланы аҧсшәа саҳәараҵәкьа аҧсра ацәа ахызкаауазгьы, иаалыркьаны ҳалаҧшқәа анааиқәшәалак, иртахы-иртахым иаасыдгыланы аҧсышәа ҭҩызаак сарҳәон.

Убас ҳахьит Мысагьы саргьы. Шьагәи сареи ҳаицәажәо аусҳәарта аҧхьа ҳашгылаз, Мыса амардуан илбаамтеи ҳара ҳанхаламтеи ааиқәшәан, нак-аак ҳааиҿагылт. Уаҳа всышьа амамкәа ахта ҳантеибак, Мыса шәымтақәак ицәа дынтаҵәиит-дынтахынҳәит, аха ҳҩыцьагьы ҳкьышә хьжәаҵәкьаны ацара изымгәаҧызт, даатгылан:

– Уахьца ууалеит, Ҳараз! – иҳәан, инапы ааирххеит цәымҧ-цәыбза.

– Бзиа убааит! – сҳәеит саргьы зынзак иаазыхьцсыхьымтәыкәа.

Убри ашьтахь, уалбага ҳәа, даҿа хаара-маҵәкьыск зҵамыз ажәа ҩантхьқәак ааимаадан, ҳнеивысит.

– Ааи, ауаҩра мыжда акыр шҵатаху, анаҧьалбеит! Уи сҳәеит ҳәа, гәыбганс иутозеи, зегьы абра-царала акәхап ишыҟоу. Хәыхәын ахыцшаала ица дагьыбзиазоуп! – иҳәеит Шьагә. Сара аҵәгьагьы абзиагьы алаҿысымтит.

Шьагәи сареи ҳаицәажәо ҳшеидгылаз, Лад даахадгылеит.

– Бзиала уаабеит, Ҳараз! Шьагәи сареи иахьа ҳаибабахьеит, – Лад днасылаҵәан инапы аасымихит.

– Бзиа убааит, Лад! – наиатаскит саргьы гәыкцсыкала.

– Ҳараз иахьа уара ушҟа ауаҩы дназышьтыз сара соуп. Жәаҵы араион аиҳабыра рҿы ургәалашәеит, ибзиангьы иухцәажәеит. Амыцхә ҳзалаларызеи, узыкәшәаз, ушақәшәаз, ииашамкәа ушҭаркыз, узыхҭаркааз – зегьы-зегьы ҳара ишаадырцәкьо акәымкәа, еиҕьынгьы араион аиҳабыра ирдыруеит.

Абзиара уны азы иоуҭаргьы иҿыкәнажьлоит, иагазом

рҳәоит. Абзиарҽи аразрҽи убриаҟара рҳак, ҕәҕәоуп, абзиара уны быжь-баашк иртоукыргьы зышьа-цсышьа амазам, зегь акоуп цьара ахы цәырнамгар аузом. Азәы зегьы бзиа ҳаҕоу деицырбааит. Ауаҩы дануаҩыцәкьаха, заҟаҩы бзиа дырбо аҟара, убриаҟара аҕацәагьы имазароуп. Ҳараз, уара зегьы бзиа урбоит, зегьы неибеиц-шны уеицыртахуп сҳәар мцуп, уи уаргьы ихоуцарым. Амала, уара узыҳәан аеҽи зтаху уеилызкааua еиҳауп, егьырт алабажә уцацсазар зтаху рааста. Убырт уара узтаху ҳәа сызҽу зегьы ирдыруеит, уара уқыта уаа рцыхәала узыкәшәақәаз зегьы. Убырт узтаху рыла абри узтахымгьы, иртахы-иртахым рлымҳа аҟынза инаргахьеит ирдыруеит. Урт шьахәлацәкьа ирдыруеит ацәгьа ртахызаргьы уара уганахьала ушьта рҽы шыцҽу егьшрылымшо. Убри анаҩыс абра ақыта рынцәахә Шьагә ишиаҳауа иуасҳәоит. Иахьатәи аизараҽы иудыргалараны иҟоуп Ахуаа рҽы абригадирра. Сара уара сыгәра угоит ҳәа сухәацшуеит. Абри иудырцараны иҟоу аус кәнумшьан, пату ақәцаны, ҳатыр ақәцаны иудкыл. Абыржәы ус иатахуп, Ҳараз. Макьана уара иужәша азыхь ахы ыцнамхзацт. Упстазаараҽы егьарааны укаҳап, егьарааны угылап. Аамта, ҳабацәа ишырҳәо еицш, ауаргьала иануп. Иахьа Мыса итәуп, уацәы – Ҳараз итәуп.

Ауаҩытәыҩса инасыц ашәсиқәа иалоуп. Уацәы абзиа узыцшызар, убри иахьа уацырхагамхан. Аамта уацныкәа, аамта иеиканны иаиааиз ҳәа азәгьы дыказам. Изхысҳәааз, уара макьана егьа абзиара узыцшуп! Уахымыццакын, улахьынта уақәымгәамцын! – иҳәеит Лад, ала амгәа аца тшьаацәкьаны.

– Аиеи, дад, абри ацыхәала иацгьы Лади сареи аицәажәара ҳаман. Иухзызааua, абзиа уақәшәар зтаху рацәаҩуп. Убырт иуарҳәо уазхәыц. Акыр зычҳаз иоуп ашә бгьы тлазны избаз. Уазхәыц Лад иуеиҳәаз. Уажәазы ус иатахызар, ус иатахуп, дад, сыгага сахыцоит ҳәа уалам-ган! – иҳәеит Шьагә иказшьала.

– Сынтәа сызхыцоз, ҳацхьа саԥсуа салагеит, ус аума, Лад? – сҳәан, сазымхәыццәакәа абас аасҽыԥкьеит.

Ааи, Ҳараз, уаниашьа ухаԥашьахароуп. Мышкызны аԥсамбарԥәкьагьы игәыжь деыжәԥны, аҽы дақәымтәар ада ԥсыхәа аныкамла, аԥсамбар ихәымгеимшьеит, иагькәнимшьеит, аԥсамбар дақәтәеит аҽы. Иахьа убригадирзар, ууааҷәлар рымаԥ ауп ииуа. Ууааҷәлар ракәын, иамузакәан икалозаргьы ухы зқәуԥарԥ угәы иҭаз. Ус шакәу ҽыртқәом, аха ушьҭа зегьы еицырдыруеит. «Жәлар рылыцха зауз, жәлар рыкәа дҭоуп», – рҳәоит. Уаԥәы убригадирра ууакәыхны, иухәҭоу даҽа ҭыцк удыргалап, уи макьана ихьшәазам! – иҳәеит Лад, Ҳараз аԥанза дҭарԥшны.

– Сара сыхә гәырла изшьо, аханатә аахысгьы аҽеи сақәшәар зҭаху шәакәын, иахьагьы шәарҵьажәԝаны шәсывагылоуп. Шәара ишәҭаху акны сыкоуп, шәҽы цысеуам! – сҳәеит, амаԥәыс еицш иаасыласыз сгәыԥжәара сеамҭакәа.

– Ҭабуп ҳәа уасҳәоит, дад, сара аҭаҳмада зыз-шьапык адамра иҭагылоугьы, – иҳәан, схы днагәзит Шьагә.

Дук мырԥыкәа, аизаразы еизаз ауаа ауахәама аԝадахьшәа игылаз арык зԥазоз аԥь еихиаа ду амԥа аатԥдырҭәааит.

Аизара иалагеит. Аизараҽы иқәгылан ԝ-зԥаарак. Раԥхьатәи азԥаара азкын Қьарақьан шә-дестынк адгьыл ԥены ачаи алаԥара. Аԝбатәи азԥаара Ахуаа рыбригада аиԥахара иамоу зыхкьаз, риашашьасгьы иамоу иазкын. Сара сызԥаарагьы убри аԝбатәи азԥаара иадҳәалан.

Иахьеиԥш исгәалашәоит хԥа-ԥшьба ҽы зҭыԥуаз, адоумыжьха иеиԥш зееимыртаҷа игылаз аԥь амԥа ԝ-столк еиҽаԥшьны игылаз иқәыршәын апырпыл еиԥш икаԥшьы уаркалеиуаз астолқәыршә. Астол иқәгылан анышәаԥшь иалхыз, ерызынгьы ерызымкәа, ԥатлыкангьы ԥатлыкамкәа, зыхәда быжьпаашәа иказ ԝымаак. Убри

иавагылан цәыца заҵәык.

Раҵәак мырцыкәа астол иаахатәеит аколнхара ахантәаҩы Лади, Мысеи, Наҩеи Агәхааи. Убырҭ рышҭахь рҭыцкәа ааныркылеит аколнхара ацхьагылаҩцәа, уснан ишрышьҭаз еицш аударникцәа ҳәа аусураҿы хьзицшеи змаз аколнхаҵәеи, ақыҭаҿы ҳаҭыр зқәыз, зҳәатәы акыр цхылнадоз, аҵәгьеи абзиеи иадыргалоз зуаҩбжара инахысхьаз ахатәрақәа.

Лад даныҩагыла, ашьхыцә реицш зшыкь бжьы гоз ажәлар еиқәшышьы иаатәеит.

– Ажәлар шәыххь згеит! – иҳәан, еиқәшышьы итәаз ихы нарыкәеикит. – Иахьатәи ҳаизара, абжьаацынтәи ҳаизарақәа иреицшым. Гәыргьазк еицш шәлымҳа аҟынза иназгар ҭахуп, шә-дестынк ачаи алаҵара араион аиҳабыра азин шҳарҭаз. Цабыргуп, ҳара иахьала ачаи лаҵарҭа адгъылқәа иҭаҵәу даара иҳацәмаҷуп. Абра Ерынаа рхәи, Растел ихәи, аҩбагьы неилаҵаны ҩажәа дестын заҵәык роуп иҟоу. Убри аҟнытә...

– Иухашҭу сыздырам акәымзар, ачеи лаҵарҭа Тур ихәы, Адаужра ҳәа иахьашьҭоугьы ыҟоуп! – иҳәан, Гәаԥьуа Лад ицәажәара днаԥықәсылеит. Уи зегьы рыц икылахаз ахәы ԥшза, зны Адаужра ахәы ҳәа иашьҭан, даҿазны Тур ихәы ҳәа.

– Уара, Гәаԥьуа, сынтәатәи ашықәс ара уҟазу, мамзаргьы ԥьаракыр уахгазу? – иҳәан, ҫааитит Арсана.

– Ара сыҟамкәа сабаҟаз сеидроу, уцәажәашьоу-зеи, Арсана? – иҳәеит Гәаԥьуа днаԥықьашәа.

– Ара уҟазар, ҳабригада уалоуп ҳәа сыҟоуп, сымҩашьозар. Тур ихәы шьоукы ргәы иқәжәпахан, цыцх ахи-аԥыхәеи неидкыланы амандарина еиҭарымҳар шырымуз узымдырзои? – иҳәеит Арсана, уажәымзар-уажәы ичҳара дналԥып уҳәаратәы.

– Амандарина шеиҭарҳазгьы здыруеит, аха иахьеиҭарымҳазгьы ыҟоуп, Арсана. Ара иахьа ииз ҳәа азәгьы ҳаҟазам – ҳаумыргазан. Тур ихәы даҿа ҳәын-ҭқарроуп,

аха иҭацәу адәқәа ахьыӄоугьы аадыртуеит, иҭацәымгьы аадыруеит! – иҳәеит Гәаԥьуа иеарҩыстааны.

– Мамоу, Гәаԥьуа бзиа, уара ҳадгьылқәа ахьыӄоу акәым, ҳажәгәарақәа заӄа жәы рҭакугьы удыруеит. Урҭқәа зегьы рҳәара уажә ара иаҭаххарым акәымзар! – иҳәеит Арсана иеаартынчзаны.

Гәаԥьуа дхәыдцәырххо аҭак сҳәоит ҳәа даналага:

– Шәеаанышәкыл, уара, ҳаҵоу ламыс имоуит. Ауаҩы дгыланы дцәажәоит, иӄалозар ҳаизызырҩып! – иҳәан, ашырҳәа дҩагылеит Чмыт.

– Аиҳаб изызырҩрра акәын бзиарас иҳамаз, уи акәгәышьан иаадырзозгьы, аха ушьҭа убрицәкьагьы ҳаӄәыцзар, нас закәыхи!.. – иҭыц аҿы дыштәаз, даагәырӄәкәеит Кәациагьы.

– Тур ихәы адгьыл ыӄазар иҳамазкуада, аха уа сара иахьынзаздыруа иҳахәарҭаз адгьылқәа рҿы амандарина еиҭаххахьеит, уаҳа хәараҭара злоу дгьыл ҳәа егьсыздырам. Убри аӄнытә, уажә исҳәарц иҭаху, баак рыбганы баак зыргылаз ҳәа ирҳәо хәыцык иеиԥшхашәа иӄалозаргьы, аԥәгьы мбылзакәа акәацгьы бжьызаатәуп, уаҳа даеа мҩак ҳаманы избом сара сыхәҭаахь ала.

Сыззааирц иҭаху убриоуп, шә-дестынк ачаи лаԥарҭа адгьыл Қьарақьангьы иӄазам. Аха иазымхо азыҳәан абна ҳхы иаҳархәароуп. Абна анысҳәа, абнагьы егьаруала бноуп, ҳәарас иаҭахузеи абна еихиаа, абна цқьа ҳзалакьысуам. Ашәацыцьаԥ шыԥстазаароу ззымдыруа ара азәгьы дтәазам.

Иӄоуп убыс тыцқәак, акәашқәеи агылҩаӄәеи, нас рацәак уаҩы имыхәо аԥла наԥьаӄәеи ҕарԥшарны иахьгылоу, мҿыс ада хәарҭара злам. Убас иӄоу аҭыцқәа ҩажәижәаба дестын инарыӄәгәыҷуа ихттәуп. Ари аҳәынҭқарреи апартиеи иҳадырԥзаз плануп. Абриоуп иахьа ҳаизараҿгьы зԥаара хаданы иӄәгылоу. Абра шәтәоуп аԥьа ус аҿы аԥышәа ду змоу ҳауааажәлар. Уаха абри ҳазԥаара

аҵыхәала шәгәааанагарақәа ҳаҳар ҳҭахуп! – иҳәан, рацәак иажәа иҽагәыламырхакәа днатәеит Лад.

– Ажәак сҳәар сҭахуп, дад, иҟалозар! – иҳәан, иоупҵәа хылҵа барбал нықәиҵан дҩагылеит Кәыкәын. – Ақыҭа зықәгәыҷуа, ақыҭа гәыҷыртас ҳәа иамоу аесиқәа зегьы уаха абра шәтәоуп, шәыххь згеит. Аҳәынтқар иҟаҵатәуп иҳәеит. Ус анакәха – иҟаҵатәуп. Ҳара иахьа ҳзеизаз убри ҟаҵашьас иамоу, изламаншәалахаша атәы азбаразын ауп. Ҳәарас иатахузеи, ҩажәижәаба дестын адгьыл иқәгылоу абна ахтра ус имариазам, Лад. Уи абна ихаҳтраны иҟоу зеиҵшроу ҳәа ииҳәаз ҳаҳаит. Аха егьа илоурхаргьы-иҩаурхаргьы, аҵла иазаз, атахызаргьы иҩаз адаҵ амоуп. Уи ақәгара, абылра маҵарагьы амыхәозар акәхап, иҵыхтәхозар акәхап. Лад уххь згеит, суазҵаарҵ сҭахуп, убырҭ аҵлақәа ыҵызхуа амыруга ҳәа ҵьаракыр акыр ҳақәшәыргәыҷуама? – иҳәан Лад, диазҵааит Кәыкәын.

– Уи азыхәангьы макьаназын рацәак ҳазхыҽхәаша акгьы ҳамам, трактор заҵәык ҳақәдыргәыҷуеит МТС-аа. Уи аҵлақәа ахьынзаҵнахуа, мчыс иамоу ҳәа егьсыздырам, сыла иамбаҵ, – иҳәеит Лад, – амала, тракторла аума, даҽак азхәыцтәума, зегьы акоуп, напышьашәала аҵлақәа ҵыхтәыс иҳақәшәаргьы хьаҵшьа ҳамазам. Еитасҳәахуеит, уи адҵа сара исымхәыцит, шәара шәтаххарала иҟамлеит, Кәыкәын, ари ахьынтәаауа иудыруа ауп! – иҳәан, уаҳа иҽаламгалаҵәакәа, иҽааникылеит Лад.

– Сара сгәанала, макьана аҵлақәа рыцыхрахь ҳаҟамзар ҟалап, Лад ухаҵкы. Уара гәалсыс иҟоумҵан, Бебиаа рхәы инаркны, Басариааи, Антиааи назлоу Ҩардан Кәчыҷ иҟынза иаҵанакуа абна, лакәымҳа наак ахьгылоу исзымдыруа акгьы ыҟазам. Қьарақьантәи абна илгоу амҩахәастақәа реихалартақәеи-реихыцыртақәеи зегьы сылаҵәа хҩаны сырхысуеит. Убри аҟнытә исҳәарҵ истаху, уара уаха абра ажәлар урылагыланы иуҳәаз сара сазәыкны сақәшаҳатым! – иҳәан, маҷк иҽааникылеит Мшәылды.

– Иарбан узқәышаҳатым, Мшәылды? – иҳәан, иеырхықәымҵа, акгьы изымдырзаҵәкьозшәа дҵааит Мыса дахьтәаз.

– Иарбан сызқәшаҳатым умбои, Қьарақьан узеигзаша, ирыцхаушьаша аҵла гылазам, гылԥа-мылԥақәаки кәаш хьыцсаақәаки роуп, аҭакәажә лхаҵыцқәа реиҵш иҩарҵшарза ахәы иқәҵсоу, – иҳәеит Мшәылды. Уи иашазам. Уа игылоу абна еихиаа, алаҵш цәгьа иблақәа зцәизаша ҭлақәоуп. Лад, уҳәан-сҳәанла акәымкәа, убырҭ агылԥақәа ахьгылоу ҳәа уахьаҿу, уцаны ула иаурбар еиҳа еиҩъуп ҳәа сыkоуп сыхшыԥ цәгьала, мамзар абри ианакәзам зны уарцхашьар kалоит! – иҳәеит Мшәылды.

Мшәылды сахьизызырԥуаз, абри дахьазымдыруа цьара акәызтгьы, изызырԥуа иқәшаҳатхаргьы kалон. Аха ара итәаз Мшәылды ҿеила дырдыруан аkынтә, ииҳәаз рацәак ацхылнадомызт.

– Қьарақьан ибзиазаны издыруеит ҳәа уааиуеит, Мшәылды. Уара ишуҳәаҵәkьо уи абна удыруазтгьы, усkангьы ус уkьаларымызт. Иугәалашәома Аблыра ахәаҿы арасатә быцаҿара уахынылалаз уанkьала, угага ушакәшоз, уангәашаха, убжьы ахьынзацоз уаныkаауаз?

Ҳаи, азәы рыцхарак дақәшәеит убама! – сҳәан, сыҿkьа-ҿkьо, убжьы ахьгоз шыkаз сышнеиуаз, ачалт унытцраазшәа ухәы улахаха уаасцылеит. Убаskанцәkьа ублуз аарҳәны ишушәызи, ухахәы еилыжәжәа, ублақәа ҭыцны ишцози анаасгәалашәалак, аилага цқьа исахьа акәын инылукаауаз. Уимоу, иара сара схаҭаҵәkьагьы усзымдырырц еҕьаасыгымхазеит, убриаkара уееицоукхьан. Аарла унапы уанкны аԥоныka узгеит. Хәылбыеханзагьы иуҳәо аҭыц иқәымкәа, ухы унапаҿы иузаагомызт.

«Иабахәа, акәиц злашәаша ари абнаҿы иахьадагьы сыламлазацызт. Уи сазҳәаз иҿы ада амҳәааит. Қәаранзиаа рывараҿы, Аблыра ахәы ҳәа иахьашьҭоу, еҕьауҭа-хызаргьы

арасатә быца уоуеит ҳәа сеиҳәан, смааи!» ҳәа соумҳәеи, иухамышҭыцзар. Аа, уажәы Қьарақьантәи абнара сылацәа хҩангьы сылсуеит уҳәеит. Ажәакала, иуҳәо башоуп. Қьарақьан иара убри ужҩоа ахьыҵкьаз ахәаҷы иҟоуп ачаи еиҭаҳарҭа адгъыл. Уа иҵҳәароу уара узхыбааua ҳәа егьыҟазам. Иара уара ухаҭагьы уи абна ахшьаара рацәак хьаас иумазам, аха ус, заа аҵәы алаҵаразы азәы уазыҟаиҵеит акәымзар! – иҳәеит Мажьыгә.

Мажьыгә ибзиаҵәкьаны идыруан Мшәылдгьы Гәаҵьуагьы азыҟазцоз Мыса шиакәыз. Мажьыгә игәҩарамкәан идыруан, Мысеи Лади реизыҟазаашьа. Шәынтә адгъыл неиҩкьаны днықалозаргьы, ес-инаиҵеигалалакгьы Мыса Лад иҭыц аҷы анеира игәы иҭазиижьҭеи акраацуан. Убригьы еиила идыруан Мажьыгә. Мыса Лад иҭыц дшазышәарыцоз Арсанагьы идыруан, Шьагәгьы идыруан. Рацәак инирҵшуамызт, иеыргазаны днавс-аавсуан акәымзар, иара Наҩеи ихаҭагьы идыруан.

– О, Мшәылды! – иҳәан, ҁааиҭит Лад аҵыхәтәаншәа. – Уара сара Қьарақьан Аблыра ахәы сымнеизаҵ ҳәа уазҳәада? Сара уа снеины ианызбоз, уара зынза ацәгьацәыфарақәа урмышьцылазацызт. Абыстартеи, Цыркьантоуи, Аехи унырҭысны Адаужра ахәыцәкьагьы ухамлацзар ҟаларын! Уа иҟоу ачаи лаҵартақәа зеиҵшроу, аҵлақәа иҵкатәуи иҵкатәыми уара ухаҭа ухыцәкьа узымдыруазар ҟалап сара заҟа издыруа аҟара. Убри акы, иҩбахаз, уара уаагылазаргьы ауаа рцаҵа ахьынҳалара уашьцылоуп. Уахагьы ажәлар еизаз гәыҩсыҩстәуеит ҳәа уалагеит. Абри азәыр иуҵеиҳәоу сыздырам, аха уҟазшьа уаазрыхуа ҟазшьам иудыруазааит! – иҳәеит Лад, игәы иалсыз игәы иҵамыргылакәа.

– Уи ҳара цыҭоык иҳақәуп, ҳаацәажәар, ҳҷы шәнамҵасны иашәыркуеит, аха еик шәыцазҳәахьоу ҳәагьы азәгьы дсыздырам, уиоуп иҟалаз! – иҳәеит иҵаҵа лаҳәқәа иеынарылеирхахан.

– Абз баазоуп ҳәа акәымкәа, аус иахәо ак шәызҳәозар аҫаашәырхеи! – иҳәеит Наԥеи, ахахьшәа дахьтәаз дԥагылан.

– Сара зцаарак сымоуп иҟалозар! – иҳәан, Кәаҵиа дԥагылеит. – Ишьахәуп, убра Қьарақьан ачаи ҟаҳцап, ҳара иахьа абра итәоу ҳабжеиҳараԥык ҳахьымзаргьы, иҳахшаз ҟалап, иҳаԥшаз ҟалап, ҳаҕоу уаԥәы ҳәа дымхәыцит. Урҭ ирԥылап, аха сара сахьахәаԥшуа Қьарақьан ачаи илаҳцо, ҳара шьоукы ҳзыҳәан ԥыстаа чысхәрашәа збоит. Избан уҳәар, Ахуаа ахьынхои ачаирҭа ахьыҟалои рыбжьара мыш ныҟәак бжьоуп. Иаҳҳәап, Адаужра ахәы аҟынтәи Қьарақьан ҳааны, убра ачаи ҫыхны, ахәылԥаз ԥаԥхьа Адаужра ахәахьы халашьа амазам. Қьарақьан иазааигәоу, абра Бебиааи, Басариааи, Алашәриақәеи, нас Қәаранзиаа уҳәа цытԥык ыҟоуп. Аха убырҭгьы хәыҷидуи зегьы еизугаргьы ачаи зыҫеыхуа аҳәсақәа жәохәԥык иреиҳахазом. Ажәа мыцхә шәасыршьыр ҕтахым, аха абригьы иазхәыцзар цәгьамзар ҟаларын ҳәа сыҟоуп! – иҳәеит Кәаҵиа.

– Уцәажәашьоузеи, Кәаҵиа! Бебиаа рладахьы Кәачараагьы ыҟоуп. Урҭ тәымаазароума сеидроу! – ҳара иҳазҫымхыр, агырқәа иҫырхып! – иҳәан, азырлашә еиԥш ихәда нҭрыхәхәаны аԥәы налеиԥеит Гәаԥьуа.

Аханатә аахысгьы ус бзиак иалаҵәажәо ауаа ҵәык абарыласҵари ҳәа иҟаз Гәаԥьуа ииҳәаз сара оумашәа исымбазеит. Стәан ус сырзызырԥуа. Убра иаатәаз дасу иԥсхакыз, дызлаҟаз зласзымдыруаз ҳәа акгьы ыҟамызт.

– Гәаԥьуа ииҳәаз згәамԥхақәаз ҟалазар ҟалап. Ара усгьы акарпыжә ҟала еиԥш зхы аҷҳаҳәа абжьы го, ахшыԥтрақәа тәоуп. Гәаԥьуеи сареи уҳәа ауаа ссақәа ҳҳәатәы рацәак аԥхылнамдозар ҟалоит, аха иаԥхылнадар еиҕьын ҳәа сыҟоуп. Мышкы-зны, «аҳәа зтәыз аҳәа амгәа даҳәон» ҳәа, ҳара ҳахьымзаргьы шәгәы итаз абри жәларык рԥьабаа, изтәым-измаам атәым уаа аԥшәыма-цәаханы,

ҳара ҳсасцәаны, нарцә инармышьтыз реицш, ҳаԥнапык ҳгәыдкыланы ҳаадмыртәозар! – иҳәеит Гәаԥьуа.

– Избан ԥьушьт, кәтолаа зегьы ахыргоит ҳәа уаҳама? – иҳәан, ашырҳәа дԥаԥкьеит Арсана. – Ишьахәуп, аха уажәаӷәа зыртабыргуа ирымоузеи ԥатԥгәыс? – инаԥитеит ԥаԥхьа.

– Сажәаӷәа ԥатԥгәыс ирымоузеи умбои, сӄәыдӷәа ыӷәсыԥсеит! Ԥатԥгәыс ирымахи, хәычык хара анаԥшышьа здыруеит, убриоуп ԥатԥгәыс иамоу. Ачаи латарта атыц иалырхыз ҳара иаҳҿырхастам, иманшәалам. Насгьы иахьа иӄоу уаԥәы иӄам. Ара иагьа уар ыӷәнагалап, макьана иабаӄоу! – иҳәан Гәаԥьуа, сара стәы иасыргеит усгьы ҳәа днатәеит.

– Иҳашәмырҳәар шәымуазар, аԥареи амцреи ахьынзаӄоу сыздыруам, аха ахәлӄьа-ҿылӄьаӷәа изларҳәо ала, абри Дҭамшь азиас ахыӷә инаркны, Ԛьарақьанынза, гыртәылантәи аҿыцынхаԥәа ааганы индырхарц ргәы иҭоуп рҳәоит. Акы ахьырҳәо акы ыӄазар акәхап. Ауаа ираҳаз рҳәеит, рҿы узкуам! – иҳәеит Разангьы.

– Ажәак саҳәоит, дад, иӄалозар! – иҳәан, Шьагә дԥагылеит. – Иахьа ус дук аԥыхәала абра ажәлар еизеит. Ари иныӷәрԥорны уҳәан-сҳәанла иузызбом. Ауаа зегьы ирҳәо аԥныӄәара уадаԥуп. Шыӷәса ԥажәа рышьтахь иӄало акәым, уаԥәы иӄало адырра уадаԥуп, дад, Гәаԥьуа. Убри аӄынтә, иахьа ԥшзала гәырԥа-гәырчыда жәлары ирызшазар, иахьатәи амш алахьынԥа ажәлар ирызбааит. Аҿыц нхаԥы ихы иатәашьаны, иитәым-имаам адгьыл аҿы сынхоит ҳәа далагарым. Аҿыцынхаԥ ааиԥы идыруеит адгьыл аԥшәма имеида имамкәа ақәынхара ашәиԥхьыз шаԥу.

Ибзиоуп, Гәаԥьуа ишуҳәаз еиԥш, шьоук ыӷәнагаланы иӄалазаргьы, уи дсасуп, сасцас ихы мԥаԥигозар акәхап.

Сара излазбо ала, уаԥәтәи шәлахьынԥа шәара шәхала заа ишәызбошәа збоит. Атәым уаԥ дааины, ихарта здым

жәлар рмал ҳара иаҳтәуп ҳәа ҳәашьас иеиҭарызеи сеидроу, зынза иламыс ҭагәаны имфозар! Сыззааиуа убриоуп, иахьа аҳәынҵқарра ҳқыҭа аиҳабыра ирыднаҵаз аус аҿы ҳаҷкәынцәа ирыдгылатәуп! – иҳәан, днатәеит Шьагә.

– Урҭ ҳара ҳрыдгыларгьы ҳрыдымгыларгьы ирыдырцаз ƙарцоит. Ара ус изакәануп ҳәа, уалбагас еизарак ƙарцеит акәымзар! – инцәыцеиҳәеит Машьыхә акәындхә иҿаҭаны дахьтәаз.

Сара сахьрылаҵшуаз избон заƙаҩы заƙа рҳәарц ртахыз, аха ишәагәышьон. Убри аƙнытә урҭ аҿыцынхаҵәа рызбахә ала уаҳа азәгьы акгьы имҳәеит.

– Ачаи лаҵатәуп рҳәазар, иабаргәузеи, уигьы ауаа ирыхәо акы акәзар акәхап. Ҳара ҳәа узҿу, ҳаагылазаргьы усуроуп иаадыруа, уажә иаҵшьыргаз аусгьы ҳазыразуп. Ара гәаанагараҟәак ƙалазаргьы, аимак-аиҿак ахьыƙоу ауп аиашагьы ахьцәырцуа. Лад, уаха абра ҳаизараҿы ирзбаз сара сазәыкны сақәшаҳатуп, садгылаҩуп! – иҳәан, ашьшьыҳәа днатәеит Лапаҷә.

– Саргьы Лапаҷә ииҳәаз аҿы сыƙоуп, иҿыцу ҳәа егьацысҳәазом. Ажәлар ҿык ианеицтацәажәа, ахаангьы хьмызҷ рыҟәлазом. Апартиа иҳаднаҵаз аус адгылара иаци иахьеи иҳамбеит, ҳаагылазаргьы ҳзыцныƙәо ауп. Абыржәгьы зхы цхьазкуа азәгьы дыƙам ҳәа сгәы иаанагоит! – иҳәеит уажә аабыкьа апартиахь ирыдыркылаз Ƙаурбеи.

– Нас, уажәы шәара, Лапаҷәи Ƙаурбеии изларҳәаз ала, Гәаԥьуеи сареи ҳауп аҳәынҵқарра иацырхагоу. Шәара зегьы шәыжәлари шәқытеи рзыҳәан иатахханы иҟалозар шәыпсы аҵәы иахашәцоит, ус аума? Мап, мап, аҩызцәа, ҳара ҳахгьы цқьоуп, ҳаԥсгьы цқьоуп. Ҳгәы иаанагазгьы иаразнак иаҳҳәоит. Азәгьы мазала изқәа икыдаҳҳәалазом, ҳцыхәагьы былзом! – иҳәеит Мшәылды.

– Абри аҩыза агәынамзараҟәеи, гәоу-гәоу аицәажәарақәеи зегьы зыхƙьаз ҳәак ҩ-каканк ахьаҿыцамзаз ауп.

Иахьеицш исгәалашәоит, цыцхцәа Тур ихәы амандарина аҟамцаразы уи ахәы иқәынхоз ауаа аныҟәгыла, уҫкан ҳкомхоз аҽы грономс иҟаз Мыса Чачанба: «Мап, Адаужра ахәы амандарина аакаҳамцар ҟалом» ҳәа иса цыхны дыҟәгылан. Ишьахәуп, Адаужра ахәы амандарина ҟарцеит. Абар, уи аахыс ушьта ѡышыҟәса ирыҟәуп, хынтә ашьапы иныцакны аџьмақәеи ажәқәеи ирфахьеит. Аха зегьы акоуп, иахьагьы акомхозаа амандаринақәа рбаҳара, ауац рытара, азын ртаҳәҳәара ишаҽыц иаҽуп. Аҳа, ушьта ма акы алцыр здыруада ҳәа анааҳгәохәуа, ѡаџхьа арахә лталаны иаадыргәцәуеит.

Абрыскьыл ирашь зыдҳәалоу ашьаҟа ааџихырц егьигымкәа адырганцыхәа неины ашьаҟа ахы иныҟәтәоит. Абрыскьыл иџсахы еибакны, иеихатә урала ишилшо адырганцыхәазы имѡаниџоит, аха адырганцыхәа нацџрааны ицоит. Ашьаҟа ахыцәқәанза ѡаџхьа анышә иныџеицоит. Иахьагьы уи абри даҽуп. Ашьаҟа аџыхха инатом адырганцыхәа. Убри Абрыскьыл ишьаҟа иаѡызахеит, Мыса ухҳь згеит, Адаужра ахәаҽы уқәцаны еитоуҳаз умандаринагьы.

Ҳара ҳабригада иалоу акомхозаа, ѡышыҟәса раахыс, абас ртәа рхны амца ацрацара иаҽуп, Мыса. Уажә Қьарақьан ачаи алатцарахь ҳара Тур ихәаагьы шәнеироуп шәҳәозар акәхап. Ҳәак ѡ-каканк ҳәа аџхьан исҳәазгьы убриоуп изхысҳәааз. Ҳара уахьгьы арахьгьы хьзашьа ҳамазам. Баак рбганы, даеа баак аргылара иалаго – уи зхы зтәым иоуп.

Ақыта сиҳабыра абра шәтәоуп, абри шәазхәыцырц иахәтоуп ҳәа сгәы иаанагоит! – иҳәан, Мыса Чачанба акы неихьҳәаны днатәеит Арсана.

– Сара сзыхтоукзеи, Арсана? Иуцәымгу иҽаца есымша илымҳахь игошәа убоит акәымзар. Сара сымацара сакәызма уҫкан Бзанқыт акомхоз аѡгьы-акәаргьы зкыз, мамзаргьы, Лади, уҫкан ақытсовет ахантәаѡыс иҟаз уашьа Ҳарази ракәзу? – иҳәан, Мыса сымзырха ѡаџхьа

нышәгәалк нҭаижьит.

– Ҳараз избахә ала ацәажәара Мыса иуаҭәам, уара – Гәаԥьуагьы. Ҳараз Мқанба уажәгьы уск̌ангьы иқыҭеи иуааж̌әлари рзыҳәан иҟаиԥахьоу атәы аҳәара уадаҩуп. Иахьа абра иҩагыланы абри ауаҩ ҳкомхоз рацхьаза аиҿкаара ҳаналагоз инаркны, иахьа уажәрааныа илшази, иуааж̌әлар рзыҳәан абырцкал дшыкылырххьази атәы сара сгәанала, иахьа ишахәҭоу ирзымҳәаргьы, нак̌-нак̌ изҳәаша ҳԥеицәа гылап ҳәа сгәы иаанагоит. Ԥабыргуп, Мысеи, Мшәылди, Гәаԥьуеи шәеиԥш иҟоу Ҳараз ибзарзы шәаҳар рацәак гәахәас иҟашәымԥар ауеит. Аха иара ихала-иԥсала, игәала ижәлар ргәаҿы ибак̌а иргылеит, уи еицырдыруа усуп. Ҳәынҵәак иқәтәара цәгьа изымбо азәыр дык̌азаргьы егьшрылымшо рдыруазаait. Сара акгьы сацәшәазом, схәы сфахьеит, схәы згахьеит, иреицәа-иреиҳа сышьҭахьгьы сацхьагьы гага еиқәацәа сышьҭазам. Абриак̌ара харада-барада к̌аҭ еиқәацәа шихигазгьы, иахьагьы иуааж̌әлар дрылатәоуп, рыцәгьеи рыбзиеи далахәуп. Сара стәала уи ауаҩ дызҭахугьы, ҳаҭыр иқәызҵогьы, деилызкааугьы маҷыҩзам. Ҳараз сара дахьынзаздыруа ала, убри ацкыс еиҳау насыцгьы иҭахзам. Анцәа иԥьшьоуп иахьагьы ижәлар ргәы иманы дрылагылоуп.

– Изакәызеи, Шьагә, ауаҩ дыр ҳәа урыцхьазоит. арахь уцәаажәашьа маншәалампшәа збоит. Иууазеи, Ҳараз ҳазәк дишьхьоума? Усшәа ҳаубоит, аха ҳара азәи-азәи убриак̌ара ҳаибадыруеит, азәы акы изыцәахуа ҳәа иҟазам. Уаргьы еeила урдыруеит, саргьы сырдыруеит. Ҳаразгьы зеиԥшык̌ам алаҵәк̌ьа дырдыруеит. Дасу ҳазлеибадырқәо, ҳшеибадырқәо атәы ххәо ҳалагар, хәычык ҳаибамырцшзар ǩалап. Сара стәала иаҳнибачҳақәар еиҳа еиԥуп! – иҳәеит Мыса, ицегь иҳәарц шиҭахыз мҩашьо.

– Уаха ара дасу ҳазустқәоу еибаххәарц, аҩстаацәа реиԥш ҳалибахырц акәзам ҳзеизаз, Мыса, баба. Ҳқыҭа аиҳабацәа ҳәа шәҳаԥхьазоит, ҳаҭыр шәықәаҳҵар ҳҭахуп, иҳашәразозар! – иҳәеит Машьыхә дгәааны.

– Сара сыԥсҭазаараҿы изныкымкәа сшәахьеит, дад, Мыса, ушьҭа уаҳа ишәо агәы сызҭазам. Уажә уара сара сызуст҃оу соуҳәахуеит! Убриалагьы сыршәаны сыбыз сҿы иҭоукырԥ уҭахызар, угәы уажьеит, баба. Сара сзакәу, сызуст҃оу, исуаѡышьоу, исыламысу атәы цәгьа ирҳәа бзиа ирҳәа, иҳәаны иалгахьеит. Амала, сара сахаанхоу сыздырам акәымзар, уара сара уансыԥәлахо алабажә уԥарымԥсааити...

Дасу ҳтәԥәа аҳәара ианадамха, иҟалап, Мыса уб҃оа ԥәаб иҭоу азы ахәараҳәа ишыргьы.

– Избан уеизгьы-уеизгьы сара сыб҃оа ԥәаб иҭоу азы ахәараҳәа изшра? – иҳәеит Мыса даагә҃оара-ҿ҃оарахан.

– Имшыроуп абзиа, аха иамхашыр ҳәа сшәоит. Уи аԥкыс еиԥъуп а҃остаа иеиԥш ҳалибамхыкәа, иахьынзауа ус ҳашҭәалоу ҳнеибагар! – иҳәеит Шьагә, игәы инаиҭаххыз хмыжьԥәа.

Мыса илахь аҿашара адашԥәа ѡалпыҟ҃кан, Шьагә иихәаз аҭак иитарԥ иҿы анааихихуаз:

– Иҟоу уасҳәап, Мыса? – иҳәан, ашырҳәа д҃оагылеит На҃оеи. – Шәааи ҳаиҟарауаамхап. Иԥхашьароуп уара, иаҳҳәеит ҳәа! Азәи-азәи шәыԥ еилаханы шәеибакит. Шьагә акы иҳәазаргьы дуеиҳабуп, уира шәынтә идыруеит, аԥьа ибахьеит. Уареи сареи ҳахьтәоу аҭыԥ аҿы Шьагә ҳара ҳиаанзагьы дтәахьан. Шьагә – Шьагә иоуп, дуртәаргьы дургыларгьы. Убри аҟнытә аҳәара ҟаспоит, даеаԥьара ҳамцакәа, ҳаззеизаз аус ҳалашәырцәажәарԥ! – иҳәеит На҃оеи днақәыгәгәан.

– А҃оызцәа, шәақәшаҳаҭума Қьарақьан Аблыра ахәаҿы ачаи аԥашәыркра? – ҿааиҭит Лад.

– Ҳақәшаҳаҭуп, – рҳәан, зегьы аҭу ааилдыргеит.

Сара игә҃оарамкәан издыруан Мыса Қьарақьан ачаи алаԥара иара акыр илшозар даԥырхагахарԥ шиҭахыз. Мыса иҭахын ачаи ларԥарԥ Адаужра ахәаҿы. Уи идыруан Адаужра ахәы амандарина аиҭаҳаразы егьшалымԥуаз.

Убри иаҷыданы амандарина иеиҭархаз акы алҵны иҟалазаргьы иҵегь ачаи лаҵарҭа ҭыцқәа нханы иҟан. Убырҭ иҭаҵәыз адгьылқәа Адаужра ахәы иқәынхоз рахәҳәыртас ирыман. Мыса зынза ила амса хызҵоз, саб Ҭемраз иҵакны имаз, иабду Шьаҳан иадгьылқәа ракәын. Ҷабыргыҵәкьаны, саб уаҩы разык иакәын. Уаазидгылаз аказыҳәан маҧ уҵәикуамызт, ауаҩы кашыр ззырҳәоз иакәын. Ҷангьы-мцынгьы дгәаауамызт. Амала, абни иабду Шьаҳан иҵакны имаз абнеи адгьыли азәы далакьысыр ихы ақәиҵон. Ꝋынҩажәижәаба дестын иаакәыршаны иабду ашәанцәа идиржыз ажра авганы, ажәытә кәаш ааида иқәиҵаз абна ахиаан, иахьагьы еилшәарак амазамкәа иҟан. Ажәа ахы умҳәакәа аҵыхәа узҳәом.

Мыса сабгьы саргьы ҳзыхирҟьоз, аханатә аахыс ҳгәаҕ зимаз, ахҭыс абас иҟалеит. Ишысҳәахьоу еиҵш, саб Ҭемраз уаҩы заҵәын. Зны-зынла ихы иақәимҵашаз ихы ианақәиҵозгьы ыҟан. «Ааида ахьылакәу ауп зегьы ахьхыҵуа. Сахьызаҵәу азыҳәан акәхап, шьоукы-шьоукы сатәамбашәа сабацәа рҧьынҵь инхыҵны, инылаларгьы цәгьа изырымбо. Аха сара сцыжәха ыҟанаҵы азәымзар азәгьы хьышьаҵәык иҵсырҟом, даааиаит дхаҵазар!» – иҳәон шықәсык ахь знык дгәааны.

Саб иҟазшьеи ииҳәози оумашәа избон. Убри убриакара дтынчын, данцәажәозгьы иҿы даҵшны, дазхәыцны акәын акы иҳәозаргьы ишиҳәоз. Убас акәын сара сышишьцылахьаз. Аа, уажәы абас даалкьаны, ичҳара иҿалхны, игәы ныркаиы ацәажәара даналагалак, зынза инымаалазошәа збон. Уимоу, аҭак иасҳәомызт, аха абас имҳәандаз ҳәа анаасгәахәлоз ыҟан.

Мыса ҳзыхирҟьоз ҳәа исҳәарц истахызгьы убриоуп. Мыса иаб Хәыхәын Чачанба лбаа архака, абри Абыстарҭа ҳәа иахьашьҭоу баарраК дыланхон. Аха дышнымхара иҟоузеи, нымха-хымҵәак иакәын. Аусура, ахандеира аҵсра ацәа ахикааиан. «Чачан Хәыхәын иеиҵш ушыцәаз

уима абаа!» – рҳәон, ауаҩы аашьа изыҳәан.

Ҽнак, абри Хәыхәын саб дизымцаа-дизымцшаа ҳабнара даалалан, ишшәыр-шшәырза илагылаз, макьана уҩ-уаҩак ирымкәыцазоз ҳахьа-ҵла ҵшқарахқәа шҵиқоз саб днаидгылеит.

– Бзиа ууит! – иҳәеит саб имырхаазакәа.

– Бзиа убеит! – иҳәеит Хәыхәынгьы аиха акьара дакәымцзакәа.

– Хәыхәын, аҵла уҭахызар, уаацаар, аҵааразы ахә ушәомызт, аҵса ушәомызт. Арҭ аҵлақәа ақьаҵта иқәгылоу ҵьушьома, иухьи абаапс! – иҳәан, иҽаанкыланы даацәажәеит саб.

– Ҳанбанзаҵаалари, Ҭемраз? Сабду Шьханыкәа инаиркны, саб Самцал цсаҭашкәакәа икынза, хәажәбыца еидарак аарҭаххар, абра иааны рыекажьны уабду Шьаҳан иашьапкуан. Ускан ииааиуа-еиҵеиуа ҳәа аамҭа ыкан. Баҩ злаз баҩ ифон. Егьырҭ рдафҭар иаҵшуа итәан. Аха ушьҭа?..

– Ушьҭа закәи? Ушьҭа аамҭа ааҳәеит рҳәама, Хәыхәын? – иажәа анагзаха имҭакәа саб дааизцәыр-кьеит, аха избахьада!

– Аамҭа шааҳәыз узымдырзои? Асаустска арахь, Адаужрахь уажәыгь ихамлазаци, Ҭемраз! – иҳәан, Хәыхәын амаҭ неиҿирҳәҳәеит. – Сҵаа егьиҳәа, ушьҭа ҵаара аҭахзам, ари абна акомхоз иатәуп, акомхоз иалоу зегьы, имҵаазакәа, ишырҭаху абна аҵкара азин рымоуп, Ҭемраз! – иҳәан, баҕьа-баҕьа даацәажәеит Хәыхәын.

– Ауаҩ иоуп уаҩҵас изацәажәатәу. Уара ауаҩреи аламыси аханатә аахысгьы уус алазамызт, уажәы иудызгалагәышьооз! Иуасҳәо, уаҳауама, Хәыхәын? – иҳәан, саб иеигәышә ихәда иаакәеихын, иааиҵеиргылеит.

– Исмаҳакәа, макьана сдагәазам, амцхәгьы исаҳауеит! – иҳәеит, иеиха акьара даакәыцын, иеыршьаҭаҕьианы

даагылт.

– Ацәгьара угәы иҭамзар, иццуқаз усгьы ицуқеит, уҵсы иамаз, уажәы уеиха науҩыцршьны ашьшьыҳәа сыбна улҵны уца! – иҳәеит Ҭемраз имырхьаазакәа.

– Уара сшуцхьазо сыздырам акәымзар, саргьы схаҵоуп ҳәа аиқәа сышьоуп, ус уара ишуҳәақәо сузкамкьар ҟалап. Сара еиҭасҳәахуеит, ажәлар рыбна, акомхоз-бна цысҟоит, сҽыцынхаҩуп. Абра уеизгьы-уеизгьы абна зегьы хысшьаарц смааит, хаҳәцәаҳәқәак стахуп, усцырхагамхан, уи егьызлымцуа усуп! – иҳәан, Хәыхәын иеиха ҩацхьа ацырҳәа имҩаницеит.

– Уаҟәыц ҳәа уасҳәеит, аиакәым сумырҟаҵан, Хәыхәын! – иҳәан, саб иацхьа даагылеит.

– Унаскьа, Ҭемраз, акәымзар, сеихаҵсыхә шуаҩсымго саб иныс! – иҳәан, Хәыхәын иеиха ҩышьҭихит.

– Уаб азхарамфа иашәа аҵсымҩа ылукааит уара аҳаиуан! – иҳәан, саб ибла ашьа ҩхыцәалеит. Нас уаҳа иеизаашьақәымкзакәа днаимцасит иеиха имихырц. Аиха анааимдырхха, ишакәымыз иеиха аҽы саб илахь инахыкны иаахеит. Насыцс иҟалаз, саб ихҭырца ырҟьақьаны ихан, аиха абз ааннакылеит. Аха егьоумҳәан, ахҭырца цҟаны, рацәак ибыргәымзаргьы, илахь хәыҷык иарсалеит. Абри ашәымҭазы, Хәыхәыни саби руаҟьан-чаҟьан бжьы заҳаз Поле даарыдыххылеит.

– Ус ҟашәымцан, ахыкәалаа шәыкәшәааит! – данаарыбжьаххуаз, саб лацәарзасрак ахмырцкәа Поле днаиҟәныслан, иҟама аатицааит, уиакәхеит. Поле даахахачахеит, аха дааизыбзиамхазакәа саб дыкшеит. Хәыхәын аҟәада неиҽашит. Ицынца ахьынҽиаазцәкьа нҭаирффалеит. Арҭ рыбжьы назаҳаз Тур ихәы иқәынхоз ауаа рыднагалан, уаҳа еиумышьҭкәа, нацхыцла иааиҟәыркит.

Абри ашьҭахь Хәыхәын иашьа Сацангьы иаргьы акыраамҭа имақарқәеит-егьит, аха егьырзыкамцакәа

ииааиуан.

– Дад, шәыбжьара напхаԥса шәеибамыргеит, уа ихьмызԥушьо ҳәа акгьы ыҟазам, уеааиқыл Хәыхәын! – рҳәеит аиҳабаԥәа инаԥшуазгьы. Ажәакала, Хәыхәын еиҳа ашьа шилԥызгьы, аамҭа цаԥыҵхьаза агәаҭгьы еиҳа аҿеиқәнакит, ихьшәашәеит.

– «Ашьажә баауам иԥсуам» рҳәоит, дад, Ҭемраз. Даара хара инаԥшуа ҟәышк иҿы аус умазар, уи ҿакы иамаусуп. «Акрыздыруа дагьууандаз дагьуаҭандаз» шырҳәо еиԥш, аҟәыш иҿы, иушьашәалоу иҿы аус умазар иабаргузеи. Аха зыҟны аус уоуз дзеиԥшроу уаргьы иудыруеит, ҳаргьы даадыруеит. Абзамыҟә иоуп зыхьымзԥ дуу.

Ҭабыргуп, шәарҭ аиҭара шәыбжьалеижьҭеи ушьҭа акраацуеит. Агаза иоуп узыцәшәаша. Агаза хьацәгьахьабзиа имазам. Иудыруазеи, ацәгьа ыҟоуп, абзиа ыҟоуп, иааихҭашәо. Ацәгьаҳәацәагьы заҟаѡы ыҟоу иудыруа ауп. Уареи сареи зегьы ҳарҭахым. Убри аҟынтә сгәы иаанагоит, Хәыхәынгьы Саԥангьы, аѡеишьцәак, зынза ҳшырбазарыз ҳарбеит, ҳатәарымбеит ҳәа агәааанагара рмоурц, иаацхьаны ҳабацәа ишырқьабзыз еиԥш рхәы рхианы пату рыԥәаҳцап. Ауаа газақәоу ԥьушьома, Хәыхәын, ахаан ихымзаауа, иахьырбарҭацәкьоу уҟаматыц ҿаҿаза инҵаны дтәоуп. Ашьа шидхалаз зегьы ирдыруеит. Абас, абыржәы ишысҳәаз еиԥш уныҟәар, уаргьы пату уҟәнаԥап, инаԥшуагьы: «Аферым, Ҭемраз, агаза ифеида иҿеимҵеит, ишихәҭаз дизныҟәеит!» – рҳәап. Уҵкәын заԥәы харада-барада заҟа ддыргәакхьоу иудыруа ауп. Избан нас иахьагьы Хәыхәынраа, уеизгьы-уеизгьы рмацәакәа ҭкьоит ҳәа акәым, аха абза гәырѡа ухы изоуҭара?

Иаакыдгылаait ирҭаху азәы даашьтыхны. Убри алагьы лахә-лахәы шәеиҿамԥшуа шәеинаалап! – иҳәеит Шьагә.

Сабхәа Шьардыни Шьагәи саб акы еиԥшымкәа ҳатыр ду рыԥәиԥон. Урҭ акрыздыруаз уаа ҟәышқәан. Ѡбагьы, урҭ иара изыҳәан ргәы ѡбамызт аҟынтә, ирҳәоз иара изыҳәан ибылгьын.

– Ишьахәуп, Шьагә уара иуҳәан еицш, Хәыхәын иҳабжьалаз аҵыхәала, даааганы ҳабаҵәа ишыркьабзыз еицш, ҳаҭырк иқәсҵар, уи азы сыпату ҵерым. Иара итәы ƙаиҵеит рҳәап. Иҭабуп, Шьагә, аҭахы ииҳәашаз соу-ҳәеит! – иҳәан, саб Шьагә иабжьигаз дақәшаҳатхеит.

Абарҭ реицәажәара ашьҭахь дук мырцыкәа, ақыҭаҷы унеишь-ууаишь ҳәа зарҳәоз ѡыцьа Хәыхәын иаҵәажәарц изишьҭит Ҭемраз.

Кәаҵиеи Чмыти Ҭемраз иҷы цымҩкәа, хәылбыехак Хәыхәын иҷы имѡахыцит.

Хәыхәын игәы иҭамкәа ихы иҭамкәа, абра шьахәашьаҷа ахьыбжьамыз рыҩкәа ирықәтәаны Кәаҵиеи Чмыти Хәыхәын иашҭа ианаатала, оумашәагьы ибеит. Аха инмырцшкәа днарцылан, иааҷыжәхны аҵсшәа раҳәаны аѡныƙа инеигеит.

– Изакәызеи арҭ сгәылаҵәа шә-ҿышьахәарк ахьыбжьам, сиқәаҳа-сиҵаҳауа ҿырххыла имаар ршьамхы иаанамгазози уҳәаргьы ƙалоит, аха ҳшаазаалакгьы ҳааит, ҳусасцәоуп! – иҳәан, днахлафаашәа дааччан, Хәыхәын ижѡа инапы наҵихит Кәаҵиа.

– Иауазеи, шәгәы иаҭаху шәыц иагааит. Ҩыла шьапыла ҳәа ыƙоума? Шәааит, шәааира сеигәыргьеит, бзиала шәаабеит! – иҳәеит Хәыхәын.

Ахьшәашәарагьы ƙалахьан аƙынтә, амаҵурҭаҷы акәастхарамҵа иныҳәатәеит.

– Хәыхәын, уххь зҕеит! «Ацҳаражәҳәаҵәа хәымишьым», рҳәоит. Иахьа уара ушƙа ҳамѡахзыжьыз аус аҵыхәала Кәаҵиеи сареи иҳаиҵшу ракәымкәа, ицегь акыр збахьаз, акыр заҳахьаз хатәраҚәак ушƙа имѡахыжьтәын, аха уи азын уара ҳаƙәнушьарым, ҳазлеибамдыруа акгьыƙазам. Жәытәнатә аахыс ешьара ҳаибаргоит. Агәра гангьы ҳаƙоуп абыржә ушƙа имѡохыцыз ҳаѡхаҵәак ҳзаҵсам аƙара ҳаҭыр шҳаҚәуҵо! – иҳәан, Чмыт дмыццакзакәа иажәаҚәа нхырбкаауа иҷынеихеит.

– Ишцоуҳәо, Чмыт, сааукәхшеит, сара шәара шәеицш иҟоу абзиақәа ҟәныстшьо-егьиуа, ус аеырхы-қәымцара злоу среицшзагәышьам. Сыцәгьагьы сыбзиагьы иалацәажәаша шәеицш-зеицшу анцәа исыгумырхан! – иҳәеит Хәыхәынгьы даара пату рыҟәцаны.

– Ажәа мыцхә уамыршьыкәан, улымҳа аҟынза инаагарц иаҳтаху абри ауп: цабыргны, иахьатәи ҳаи-цәажәараҿы Сацанагьы дыҟазар ҳтахын, аха уи ҳара иаххароуп, заа изцабзаҳәатәыз акакәын, иҳагхеит.

– Хәыхәын, баба, шәара Ачачанбақәа шәыламыси шәуаѳреи атәы сара рыцҳа сакәым, ицегь ахатәрақәа ишшәыхәтоу аҳәашьа иақәымшәар алшоит. Шәаагылазаргьы зхәы иатәҳәаны изфо, ашьаццәкьа иаҭрамгылазакәа зыцстазаара иацныҟәо жәлантәуп, ари зегьы еицырдыруа былгьыѳацоуп. Нахьхьынтә аахыс абицарала иаажәго шәыламыс ҳақәгәыцны ҳамѳахыцит ҳаргьы иахьа. Ҳзымѳахыцыз аус азы шәкалт ҳҿашәкьап ҳәагьы ҳгәы иаанагом.

«Хык уацшны, шә-хык шата!» – рҳәоит ҳабацәа, ҳара ҳаазышьтызгьы жәларык ыҟоуп, убыртгьы раҳатыр убап ҳәа ҳақәгәыгуеит. Ишдыру еицш Хәыхәын ухацкы сцеит, ушьта шыцәсык цырц егьагым Амҟанбақәеи шәареи шәгәы еицәыхышәашәаны шәыҟоуижьтеи. Шәарт аѳыжәлантәык, ҳара излаадыруала, аханатә аахысгьы лымкаала пату шәыцәсибацон. Убриакара шәеизааигәан, ҳаҧкәынцәеи ҳазҕабцәеи шеибамгара ҳәа атоуба ҟашәцахьан. Сара исыздырам абри атәы, Хәыхәын уара иудыруоу, иузымдыруоу, аха сара исаҳахьаз ауп исҳәо.

Шәсинаалароуп, дад, Хәыхәын! Абри Кәацеи сареи ҳамацара избаны ҳамѳахымцит. Шьагә дназлоу, Хакәыцә иҟынза – аҧсамбарцәа ҳәа ҳазхәацшуа аиҳабацәа ҿык инеицтацәажәаны ирызбыз акоуп. Уеизгьы-уеизгьы еиныршәашьа змам, ахҟа зыбжьоу шәакәзар, ҳаууажәлар шәус даҿакала иалацәажәар ҟалон. Аха дара зызбахә

сҳәақәаз адуқәа, шәыҩхацәак напхаԥса шәеибамыргеит, шәеиԥоуп ҳәа ақәырԥеит. Ус анакәха, убырԥ ҳаиҳабацәа ишәзырзбазгьы шәачхнысып ҳәа сгәы иаанагом.

Ҳара иахьа ушҟа имҩахыԥыз уашьцәагьы азыхь ҳгәыдыршаланы ҳауушьтрым ҳәа сахәаԥшуеит! – иҳәан, Чмыт Хәыхәын дзаԥсамыз ала, ижәлантәгьы иаргьы ажәҩан ихагаланы дихцәажәеит.

– Чмытгьы Кәаԥиагьы, шәыххь згеит! Иахьа шәара шәхы абзиараҟынтә абри аус аԥыхәала аԥьабаа жәбеит акәымзар, сара Ԥемраз Мҟанба дагьсуам дагьсаҕам ҳәа сгәы сыртынчхьан. Аха абас иареи сареи газарала ҳаидыслара, сара аиаша уасҳәап, иахьагьы ихьаазгоит. Избанзар, егьоумҳәан, жәлак еицаҳхымзаргьы жәытәнатә аахыс ҳаԥсреи ҳабзареи еилоуп, иахьеи-уахеи еилагылоу ауааԥсыра ус ԥсра-бзара ҳзеиламкәа ҳаилыԥра амуазар акәхап... Ишәҳәаз саҳаит. Ишәҳәаз ажәа сашьцәа рлымҳа аҟынзагьы иназгап. Шәымҩахыԥреи шәԥьабааи ҳатыр ду ақәсԥеит. Абжьарак, еитасҳәахуеит, иахьала, баба, Амҟанбақәа сара егьсуам егьсаҕам, абри жәдыруазаайт. Уаҳа исҳәозеи! – иеааиқәирԥсасеит Хәыхәын.

Чмыт ажәак мҳәазакәан дҩагылан, Хәыхәын дахьтәаз ихы днагәзит.

– Уара узыхшазгьы убыс акәын ишыҟаз, даеакала ҽыԥсахшьа умамызт. Убри саԥәымҩашьо издыруан, аха иахьа ҩаԥхьа агәра згеит. Итабуп, дад, Хәыхәын, иуеиԥбугьы иуеиҳабугьы удунеи уҟәнаԥы уҿы ԥырымеаайт... Иахьа сабшоуп. Иахьшәны уара иуԥаху, дсышьашәалахап зугәахәуа азәы даашьтыхны, Ԥемраз иҩоны уаҳзымҩахыԥырԥ аҳәара ҟаҳԥоит. Абжьарак, иахьа пату иҳақәуԥаз, ахааназы хаштра шақәым удыруаз! – иҳәан, дҩагылеит Чмыт.

Хәыхәын раԥхьашәа даалаклаԥьеит, аха: «Сыԥсыр сзыреиуа сгәылаԥәа, сашьцәа шәызсыҳәаз мап аԥәыскыртә изуазеи! Ишьахәуп, Чмыт, уххь згеит, ишәҳәаз саҳаит!» – иҳәан, уаҳагьы азәгьы дмырцәа-жәакәа днарылаҳәны

икит, шәҫы мырцысыкәа шәсышьҭуам ҳәа. Аха Чмытгьы Кәациагьы реацсра арҭан, ирымуит. Иааира дук згаз шьоук реицш, рхы-ргәы алакәны, Хәыхәын Чачанба иашҭа иныкәцны ицеит.

...Иааиуаз асабша аҽны, хәылбыехак, Елзбар ҳәа Кәакәабак, иара Хәыхәын ианшьцәа рганахьала изааигәазаз иҭынхак даашьҭихын, Ҭемразраахь ицеит.

Арҭ аҩыцьагьы ааилашәшәымҭазы Ҭемраз иашҭа ианынҭала, иара Ҭемраз рацхьа днагылан, асасцәа днарцылеит.

– Бзиала шәаабеит! Шәсибабара-шәсибаҳара есымша абзиа иатәызааит! – рҳәан, Шьардыни Шьагәи рнапқәа аарымырхит.

Сара усҟан зынзагьы смаҷмызт. Сарцысра ашәгәашәцәкьа снылампылацызт, аха ишцасҳәари, нырцәиаарцәи рыбжьара хәба-фба нымҩа аҵҳә бжьызгартә сыҟан.

Макьана сқәыцшра ахьынсмыжьцыз акәхап, абри саби Хәыхәыни ирыбжьалаз аиҳара ҽымҭзакәа ихьаазгон. Хәыхәын саб дишьып, дипҟап, мамзаргьы, сара схаҭа акы сзиуп-егьип ҳәа сшәаны акәмызт, аха изакәу сыздырам, абри уахгьы-ҽынгьы сҟар хены саман.

Хәыхәыни Елызбари ашҭа ианааҭала, ишаауазгьы здыруан, Чмыти Кәациеи рцәажәара атәгьы саҳахьан, аха зегьы акакәын, саб дырцыларц иҽанынеиха, сшәаны ҳәа акәмызт, аха сгәы зызарак ҭалан исзышьақәкуамызт. Абарҭ уажәы реицылареи реицәажәареи гьама амоур, ихьшәашәахар ҳәа сшәон. Аха уи аҩыза ацәанырра шәымҭақәак ракәхеит иахьсыдхалаз, нас инасхыцны ицеит.

Рыбжьқәа нҵганы: «Уа хәлыбзиақәа!» «Бзиала шәаабеит!» ҳәа абарҭ ажәақәа анааимырда, ҽиҭаҳәашьа змамыз гәахәарак схы инаркны сшьапы аҟынза сааимнадеит.

Алеи-аԥси рыбжьара рхәы аадырхиан, саси аԥшәымеи ишрыхәҭаз инеибарԥшны рнапқәа аарызәзәан, инаганы астол инахадыртәеит.

Хәыхәын иеирххеит-еғьит аха изырымуит, астол агәтаԥәкьа днахадыртәеит. Анцәа улыцха ҳаҭ ҳәа фырԥьанк-фырԥьанк ауатка анааныркыла, ѳыла иртәны иқәгылаз Хакәыцә иаԥәца ԥшьыркца аақәихын дѳагылеит.

Убриаахыс акыр шықәсқәа азхыԥреиԥш иниакәкәа ишцахьоугьы, иахьагьы сыбла ихгылоуп Хакәыцә исахьахәра. Ажәѳан иналԥрааз аԥеамбар иеиԥш ихи ицаԥеи азшәах еиԥш иҟәашккараза иҿазсон. Ушьта ԥшьынѳажәа шықәса дшынархыҳәҳәахьазгьы, ахәымпал еиԥш диашахәҭәаза дгылан, деиѳаҳаҳа, ихажәѳабжь хызак ҭашәон. Абыржәы аԥәарҭаҷәаҿы иарҷьа жәѳа днықәиар, цгәы хәԥышк инахьымсзакәа изара абжьпаара инаԥкьап уҳәарын. Икәымжә зырз шәшәа-шәшәо, икаба ƙаԥшь ахаԥақәа ашьауардын амҭәыжәѳала ихәда ҭрыцхааны еибаркын.

Иахьагьы сыбла ихгылоуп, иҟәашза, арыдш еиԥш еилшәарак рымазамкәа, еихаххаа изыҵагылаз, макьанагьы ици-ишәи зырԥшзоз ихаԥыцқәа.

«Зегь сымызхыз абарҭ схаԥыцқәеи аҧхәыс насыцы сиҭеит!» – иҳәон, Хакәыцә дахыхәмаршәа, аха дазгәдуны ишиҳәоз ѳашьомызт.

«Хакәыцә ԥшьынѳажәижәаба шықәса ихыцуеит, аха уажәгьы атама гәаҷьа ара кәадеи усс имкзакәа ициеуеит!» – рҳәон, инаԥшуазгьы.

«Анцәа аҧхәыс насыԥс дситеит!» ҳәа Хакәыцә изиҳәаз хынтә аҳәсақәа ахьааигахьаз азыҳәан акәын. Хакәыцә ахҵатәи аҧхәыс данааигоз ԥшьынѳажәа шықәса ихыцуан. Убри аԥыхәтәантәи иԥхәыс лҟынтәи хѳык азҕабцәеи ѳыцьа ахаԥәарцари ихшеит. Ажәакала, анцәа игәарԥханы ауаа анишоз иишаз иакәын.

Хакәыцә иаҵәца кны данылоагыла, азәк иеицш, астол иахатәаз зегьы ҩеибаргылеит. Хакәыцә урҭ тәарц егьа дрыҳәазаргьы ирылымшеит. «Уара ушгылоу ҳара ҳтәартә иаауазеи, иара анцәа ихаҭа иахьгьы игәнааламеи!» – рҳәеит.

Хакәыцә шәымҭақәак днеицхьхәыцаан, ихы даалоахан, игылаз зегьы азәазәала илаҵш нархыжьны, абас ҫааиҭит:

– Дад, иагьҳасасцәоу иагьҳашьцәоу, уаха иаҳҭоу шәхаҵкы сцеит! Аханатә аахысгьы ауалоытәылоса хәшәыс имоу ауало иоуп, ҕас имоугьы ауало иоуп. Аха ауаатәылоса рылонытҟа зегьы неибеицшны хшылолеи уалоралеи еиҟаразҭгьы, иҟаларын абри ҳ-Аҧсны ҟьаҟьа дузза иқәынхо аҧсуа жәлар зеицнымхаргьы. Ҳара ҳказшьеи ҳгәыжәлеи, жәытәнатә аахыс анцәа иҳаҭәеишьаз зеицшроу ала, иҟаларын азәи-азәи рҕыҧеибагара аҵыхәтәы ҿеимхаргьы, аха аҧсуа жәлар анцәа агәыжәлеи ауалореи ахаҵареи шрылеиҵаз еиҵш, ауаа ҟәышқәагьы рылеиҵеит. Абарҭ ауаа ҟәышқәа роуп уажәраанзагьы ҳмилаҭ мырзкәа, азәи-азәи еибамырфакәа иахьа уажәраанзагьы рымцахә мырцәакәа иаазго. Дад, аҟәышреи амыццакыреи, хара ахәыцреи – абарҭ роуп ауалоытәылоса илахьынца мазас иамоу. Изреи, иҧсреи, иеиқәхареи цаҧхас иамоу. Абри уаха сара сцәажәара, нырцәынтәи ихаҵсыркит, избанзар, уахатәи ҳаиқәшәашьа ус иҟалеит. «Ауалоҧсы даазрыхыз, ауалоҧсы дихаҳаит!» – рҳәоит. Ачачанбақәеи Амқанбақәеи нахьхьынтә аахысгьы ешьара дибаргон. Аха аҧсуа қьабзла иахьа еиҳагьы шәеизааигәахеит. Аегьы жәлала иоуеит, Хәыхәын уххь зг еит. Уара узыхшазгьы уаа хатәрақәан, уаа еиқәтәа-еиқәгылақәан. Рыхшыло хьанҭан, уаа ҭакьаҭасқәамызт, иҟәышын. Дасу дзыхшаз итәы иламлар ҟалазом. Хәычык иажәа маншәаламшәа иҟазаргьы, ан лкалҭ аҧха илҿаҵәхоит, дад. Уара ишухәҭаз, уаазара-ухьчара ишатәыз ҟәышла, ламысла унык әеит,

ууаҩра уқәымзааит! – Хакәыцә ацәажәара дшаҿыз, саан дук амаха анҵаны Хәыхәын иацхьа иаақәдыргылеит. Хакәыцәгьы Хәыхәын имҵадыргылаз амаха инаимҩатәны днахәаҵшын, иажәа еиҭанеихеиҳаит:

– Ҳабацәа рабацәа, имашәырны, мамзаргьы ҭашақә аҩыжәлантәык ашьа анрыбжьалалак, зхымҭала ауаҩы дҭахаз иан, иаб, иашьцәа, иуа-итынха неигымкәа ашәзанз реагәылаҳәаны, ахацәа рҳазыртрақәеи раҳәа еицбы трақәеи инадыркны ашәы рхьыссы, ах иаҿоумкуаз шәыла иҭазыз ацәаҕәацә рыманы, иара ауаҩы дзымпыцаҵсыз рацхьа днаргыланы, иҭахаз инышәынтра иасасуан. Аҵсра иақәшәаз иан лгәыцхәы дарцханы хәцхас дкарцон. Исҳәарц истахыз, абарҭ ауаҩы дыздыцсылаз, абри аҵсуа қьабз ала ашьцса ахәцҳа дылырхуан.

– Уажәа хьыла ицыскеит. Убасцәкьа ами Аинырбақәа ишыкарцаз Аинызба данрыдыцсылаз, Хакәыцә? – иҳәан, иажәа днацыҩлеит Чмыт.

– Ааи-ааи, убасхаҭоуп. Ари аҵсуа иҟазшьоуп, дад, ус унаҕрагыларц уалагаргьы аҟәышқәа иуадразом. Изхысҳәааз убриоуп, абра итәоу сыхә гәырла изшьо шәоуп, саашәыкәхшеит. Абри хәыц наҩагьы зларшәмыз, заарахымкәа, илаламкәа, ихатәы рахә иаарылихыз ашьтәа амаха ухьз арҳәоуп Хәыхәын, дад. Амахагьы анышәынтра ианасасуаз, рацхьа иргыланы инаргоз ацәгьы қьабзлеи доуҳалеи еиҩырго егьыказам, еиҳаби еицби роуп. Ари иаанаго ззеилымцо уакәзам. Исыгхаз акрыказар сатоумцан. Абринахыс уара узыҳәан сцәа сызагоуп! – ҳәоуп аҵшәма абри амаха иумҵеицаз ала иусиҳәарц иитаху... Абринахысгьы акыр шықәсақәа гәырҩа-гәырчыда аиҿцааха анцәа ишәеиразаait, дад, Хәыхәын! – иҳәан, Хакәыцә амаха наганы Хәыхәын иацхьа иныкәиргылеит. Убри ашьтахь Хакәыцә иаҵәца ици-ишәи инарыҵрзааны ашышьыхәа иныкәиргылеит.

– Иҭабуп, шәысхаҵгылт, ишәеиҳау шәымаҵ иуааит!

– иҳәан, ашьшьыҳәа, зегь неибартәакәеит. Хакәыцә иааникылаз аҵәца зегьы ианышьтырх, Елызбар иаҵәца аашьтихын, даныҩагыла, егьырҭ зегьы неихаҵгылеит. Ишымтәоз шидыруазгьы, шәтәа иҟалозар иҳәеит инаимҩатәшәа.

– «Аиҳабы ииҳәо аиҵбы дазызырҩуанаҵы, аиҵәыцхашьареи аихаҵгылареи ҳаманаҵы ауп, аҵсуарагьы, аҵсуа иламысгьы, иҵыхәтәгьы ахьынзаҟоу» ҳәа сабду иашьеиҳабы ныҳәаҷак аашьтихцыҳьаза абри иҳәон. Уажә убри Алгыды иажәатынхаҟәа анаас-гәалашәалак, сҵәа-сжьы ҩасхыбзаауеит. Заҟа дкәышыз, заҟагьы диашааз, иҵсата ахьы ахьыршо инеиааит. Убри сгәалазыршәаз уаха абра Хакәыцә ицәажәара ауп... Хакәыцә уххь зғеит, аз-хьамцш ахәараҳәа изыршуаз ажәа хатәра уҳәеит. Ҭ емрази Хәыхәыни гәаҵәыхьажәак еимырдаз акәым, ахҟа зыбжьоу аҩыжәлантәык ракәзаргьы ахҟа рыбжьнахрын. Саргьы, нас, Хәыхәыни сареи ҳаиуара, ҳаитынхара атәы ззымдыруа ара азәгьы шәтәам, Хәыхәын ихьзалагьы сара сыхьзалагьы ҭабуп ҳәа уасҳәоит, уажәымта хтырцашла иажәроугааит. Уеицш зеицшу, зхацламҳәа змилат рзы имылҳаму уаҵәтәи аҵеира иаҵагыло анцәа иҟаицаait. Уара уеицш иҟоу роуп абри Аҵсны кьакьа дуззагьы мчысгьы доуҳасгьы иамоу, удоуҳа анцәа имырзааит... Хәыхәыни Ҭемрази ргәааибагара аҵыхәала, Хакәыцә уеицш иҟоу аҵсамбар ддыргәамцыртә ус уадаҩок ыкамызт. Жьи-напхи еиҟәызкхьада, арҭ жәлак еицырхымзаргьы жәытәнатә аахысгьы рыцәгьеи рыбзиеи силан, нак-аак рхартақәа рзеилан, аҵыхәтәан, дара рхалагьы иааибагарын. Аха «гәык цсыр, ҽа гәык аауам» шырҳәо еицш, иудыруазеи амаҷ азыҳәан ргәы еицәыхьшәашәахазар шәҳәан, шәхы абзиаразы ҳаацхьаны, ҳзыцсамызт акара ҳатыр ҳақәшәҵеит, иҵабуп ҳәа ахысҳәааует.

Аҵыхәтәан сажәа аиқәҳәаламҭазы Ҭемрази Хәыхәыни схы нашәықәкны исҳәарц стахуп, шәара шәабацәа ныркәи-

аарцәи амцажәла еимыздоз ракәын. Аҳатыр ду рзеилан. Улахь уцьымшь ыкоуп ҳәа еибырымҳәацызт. Шәаргьы убырт адуқәа рда-ршьа иалцыз шәоуп. Шәабацәа руаӡреи рыламыси шәыцқәымзааит. Абыржәы уаха абра зчеицьыка шәахызыцхьалаз Хакәыцә, иххь згеит, рацхьа днаргыланы, раҳатыр цышәымеуазар, абыржәы шәӡыцьа ахацәа ажәак нахымҳәаакәа, зегьы ирбо-ираҳауа шәӡагыланы аӡеишьцәак реицш, шәгәыдеибакыл! – иҳәан Елызбар, Хәыхәынгьы Ҭемразгьы илакҭа интеикит.

Сара аӡы рзынаҳауа сахьырхагылаз, азныказы амба шьақақәа реицш, иадырсызшәа ишаанхаз збеит. Ашәымтақәа ртынчра ашьтыбжь улымҳақәа цырхуан. Ҭемразгьы Хәыхәынгьы ргәыреанзамкәа Елызбар ирыдицаз иааикәанарҳәын, аӡыцьагьы зеиуоу рзымдыруа иааҳәалахеит. Аха иаацәырҟьаз атынчра гәыҭҟьара иамырхәаеыкәа Хәыхәын астол днахыцын, Ҭемраз дахьгылаз ахь иҷанынеиха, Ҭемразгьы днеицылан, аӡыцьагьы ажәак мҳәазакәа иаагәыдеибакылеит.

– Шәаҵсуареи шәыламыси анцәа еицоумкын, шәеигымхааит, дад! – иҳәан, Хакәыцәгьы ныхәацхьызқәак нархьигзеит.

Хәыхәынгьы Ҭемразгьы ртыцқәа рҷы инатәеит.

Икьакьаза ишаанза итәан. Адырӡаены амра цлакашәара ианыӡхашылоз ауп асасцәа аишәа ианахыцыз.

Убри ашьтахь Хәыхәынгьы сабгьы мышкгьы еицәымгәышит. Мшаены ишеибабоз еицш еибабо, еитәнеиаааиуа иалагеит.

Акраацуеит Хәыхәын идунеи ицсахижьтеи. Уи аахыс заka аацынра гәылцхьоузеи, заka зынра қәас-зысхьоузеи, заka зыхшьахгьы хышхыцәахьоузеи, аха Мыса саби Хәыхәыни реидыслара иахьагьы ахыжә еицш сыблақәа ирхибаалоит.

«Уаб икама атыц ахцаражә еицш саб илахь ишаныз идунеи ицсахит, убригьы удыруазааит, Ҳараз! Уара ламыс

умазар, сара сҽы ҽаҕәҕәала уцәажәартә уҟазам», – иҳәеит цыцхцәа Адаужра ахәаҽы амандарина аитаҳара еимакны ҳанааиҽаххҵ.

Саби Хәыхәыни ргәы анааибагаз, Мысагьы саргьы Бзана ақытантәи ашкол аҽы ҩ-класск рҽы ҳтәан. Убри аахыс ацәымҭ жьакца еицш убри ахтыс игәы иалан. Сабгьы саргьы ҳазго азы ибар кәапеик азна нацитәалон.

Саби Хәыхәыни реиҭара адагьы, инасыц аҽгьы сара сицырхагазшәа ибеит. Иахьа сыҩоны иҩонагылоу, ихы ныхцәо иаргьы длышьтан рҳәеит. Уимоу аматарбагақәагьы лзааитихьан, аҽагьы лҳәахьан рҳәоит, аха ацыхәтәан, маи ицәылкит, илзынеитиз ахәчымачгьы лырхынҳәит. Аха сара урт рус изакаразаалакгьы салабзаҳәамызт. Уиакәым, аус шрымаз зынзагьы исыздырзомызт. Лареи сареи ҽа ҳаибарҳәара мчыбжьык ахи-ацыхәеи рыла акәхеит ишыкалаз. Иара иеиқәымшәара, урт реиразкымхара аргамаду сара исывибон.

Убри анаҩс, сыцстазаараҽгьы азә дсыцхраазаргьы, азә дсыдгылазаргьы сманшәалахо салагеит. Рацхьа қыта милициас сыкан. Убрантәи аусҳәартаҽы писарс скарцеит. Убракагьы рацәак саанымхакәа старшынс сыхьз рҳәеит. Абригьы Мыса иццы еиланацон. Иахьеи-уахеи сеизҳара уаҩы ишимбац ишьыцигон, игәаҭ даса гәаҭк ацнацон. Ажәакала, ҽымтзакәа сыхьзала ахәа ижуан. Амала иахьа уажәраанзагьы инасыцеигалалакгьы лажәхырца сзиурц шитахыз здыруан, аха лымшара кәашаран азыҳәан ус дааиуан. Абарт инеиқәысыцхьазаз зегьы неилалан, цсраенынза абри ауаҩ ҭартахәыс сышьтихит.

Аа, уажәы аизараҽы ҳахьтәаз абарт зегьы, егьымҳәазакәа дыштәазгьы, ихы-иҽы ианыцшуан. Мыса дацәымҩашьо идыруан уахатәи аизараҽы, Ахуаа ркны бригадирс скарцар шыртахыз. Аха алаура иуан, абжьарак, дысцырхагахарц азы исыцеигаларыз издырамызт. Убри акы, иҩбахаз, Мыса игәҩарамкәан идыруан, уаха абра итәаз азәык-ҩыцьак

ракәымзар, иара ишидымгылоз. Убри аҟынтә, цьара шьапҿаршәыртак абасоуришь ҳәа, аҳәа ду еицш дтәаны дзыргоуан.

Актәи азцаара анхдыркәша, Лад дгоагылан ажәлар ааирзыргоит:

– Рацхьатәи азцаара ҳаиқәшаҳатны еицаҳазбеит ҳәа сгәы иаанагоит, сымгашьозар. Абри азцаара ацыхәала уаҳа акрызҳәарц зтаху азәыр уҟоума? – иҳәан, ажәлар даарылацшит Лад.

– Мап, мап, шәыззааиз ҳазыразуп! – рҳәан, ана-ара рыбжьқәа неиларыцсеит.

– Ус анакәха, ҳаиасып агобатәи азцаара ашка.

Ишыжәдыруа еицш, Ахуаа рбригада сынтәа ататыни агьерани аплан ирыдыз рзынамгзеит. Пила Кәазба имч ақәымхеит ишахәтаз аколнхацәа реидкылара. Цабыргуп, арт аошышықәса иаргьы агәабзиаразы рацәак дхырлымызт. Еиҳарак, игәамбзиара иахкьаны абригада аусура хыдахеит. Уиала сара исҳәарц стахзам Пила Кәазба зынза иааилшаз акгьы ыказам ҳәа. Уи хәы-шықәса аус иуит. Хәы-шықәса рахь цшьы-шықәса абригада апланқәа цәгьамкәа инанагзон. Аиаша умҳәар анцәа иахьгьы игәнаалам.

Сынтәа упланқәа еицахеит, аха нак-нак азыҳәан уеизга. Уоызцәеи уареи ицегь шәыжәоа еибышәта. Ҳара ҳацхыраара шәтахызаргьы ххы шәхаабааузм ххәан, аа, абра Наоеии Мысеи тәоуп амц сдырҳәом. Пила днартәаны ҳиацәажәеит. Аха абар иаргьы дахьтәоу – даҳзыразымхеит.

– Сахьуцықәсыло сатоумцан, Лад, аха уаҳа усырҳәом. Убри ацыхәала ажәақәак уаха абра итәоу суаажәлар рлымҳа акынза иназыгзар стахуп! – иҳәан, Пила дгоагылеит. – Иахьа уажәрааназа исылшоз ахәычы азы схы самеигзеит. Ацхьан Лад иуҳәан еицш, сгәабзиаразы саахшәаххеит. Абригадаҿы аусутә икоу ижәдыруа

ауп. Уаҟа агәабзиареи агәамч ҭәҳәеи аҭахуп. Уахгьыеынгьы аус утәуп. Сара сзыцсахуа, анцәа иҧьшьоуп, аҧкәынцәа ыҟоуп. Ажәа мыцхә шәзасыршьуазеи, зегьы сарзаҳал иануп. Аҳәара еиҭакасцоит сусура аҟынтәи схы сақәиҭышәтәырц. Сгәабзиара хәыҷык иадамзаргьы ишьақәгылошәа иҟалозар, сышәцәызгода, суааҿәлар шәҿы сыҟоуп. Абригадирра аансыжьит ҳәа, исылшо акрыҟазар схы шәхызбаауам! – иҳәан, днатәеит.

– Шәгәы иаанагозеи? Пила ииҳәази иарзаҳали ирыхцәажәарц зҭаху азәыр уҟоума? – иҳәеит Лад, ҩаҧхьа итәаз даарылаҧшын.

– Сара ажәақәак сҳәар сҭахуп иҟалозар! – иҳәан, дҩагылеит Ҭарасхан, – Пилеи ҳареи иахьеи-иаци ҳаи-бамбеит. Иҟаиҧахьоугьы аадыруеит, иуаҩрагьы аадыруеит. Шәгәы иалымсын, ҳаиҳабыра, аха шәара ауаҩы пату аниҟәшәҧо абжьымра ихы иҭацеиуа анышәгәалқәа ирцҧонаҧы ауп. Ус акәымкәа, ихи-имчи еиқәымхо даналагалак – егьа ҟаиҧахьазаргьы иҧааҳәаҳазом. «Зегьы еихазҳаз-еиҧазҳаз агәраҳа дәылганы икарыжьуан» ҳәа, Пила иарзаҳал ҳзырбаз... шәҳәарашәа иҟалеит. Момоу, дад, уусураҿы хәыҷык уаабыркьычыркьызаргьы, ҳудгылап, угәы аамҭала ирахәымхазаргьы, абна илоу ашәарахгьы ахы ахьхьеит, уеизгьыуеизгьы анцәа иуҟәырхуп лымгазҩак умыхьит. Ҧьара акы наулакьакьазаргьы, ахәшә-абыҷшәы, ахәшәтәырҭа, ҧсшьарҭа ҩнык-егьик ҳәа акәзамкәа, ушьҭа уаҳмыхәозар ухы уахә баба ҳәа абасҟак аҧьабаа збахьоу ауаҩы изыҳәан аҳәара сара стәала иҧшзамшәа збоит. Саргьы акомхоз салоуп. Уаха абра исҳәо акыр аҧхылнадозар, Пила Кәазба ибригадирра аҟынтәи иоушьҭра сақәшаҳаҭым. Пила ихы аҳаҭыр азы иара итәы иҳәазаргьы, жәашыҟәса раахыс аус иҧызуаз ҳара иҩызцәа ҳәагьы шьоук ҳаҟоу ҧьысшьоит. Ҳара ҳзыҳәан зегьы акакәзам Пила иаанхареи иҧареи! – Ҭарасхан изгәамҭазакәа ибжьгьы наимпыҧкьан

дцәажәеит.

– Ҭарсхан, уара хаҵа ҟәышк уоуп ҳәа сухәаҵшуан, аха абыржәы хәыҷык ҽтамзаралашәа уцәажәазшәа збеит. Изакәызеи, мчыла Пила иусура даҟәырхуашәа, уара уда егьырҭ зегьы абри ауаҩ длаҵшыҟәцаны дҳамоушәа угәыцхә-гәышьуа! Пила уара дшубо еиҵшҵәкьоуп, ҷьым, ҳаргьы дшаабо. Ихы хәыцк алшәаны икашәаргьы ҫтахзам. Аха дасу ихатәы иара идыруеит. Иахьа сгәабзиара зеиҵшроу ала, жәлар рымаҵ аура сылымшарашәа збоит, сшәыҳәоит соушәышьҭырц ҳәа арзаҳал иҩызар – доуҳашьҭып. Иара Пилагьы абригада заҟа иҷьабаа аду иара идыруеит. Иахьа уажәрааназа напхгара зиҭоз, иахьа еихьымза-еиҵымзо инхар, иаргьы иҭахымзар акәхап. Иара Пила ихаҭа иҳәан еиҵш, иҷьабаагьы ҳаҭыр ақәызцаша, Ахуаагьы иаарывагылаша ҷкәынак дарҭааит, уи егьамазам. Ара, уеизгьы-уеизгьы, ихьмызцшьатәу ҳәа сара сыхәҭаахь ала егьызбом! – иҳәан, днатәеит Чмыт.

– Ус анакәха, Ахуаа рыбригада иахьа иагу-иабзоу, иаҭаху Пила ихаҭа ишидыруа еиҵш, даҽазәгьы изымдырыр ҟалоит. Убри аҟнытә, уаха абра итәоу ауааҵсыра ишраҳауа, Ахуаа рыбригада иақәнагахаша абригадиргьы ихьз ҳаиҳәааит. Абас еиҳа ииашахоит ҳәа сгәы иаанагоит! – иҳәеит Мысараа ҏышькылкѿы Ҳаҭхәа.

Сара иаразнак сгәы ѿеит Ҳаҭхәа Гәаҷьураа дшазыҟарҵаз. Ҳаҭхәа аѿыстаарала ихѿаны дцәажәаз ҷьишьеит, аха ара ихѿаз ҳәа акгьы ыҟамызт. Иаатәаз азәык-ѿыцьак ракәымзар, зегьы ирдыруан Ҳаҭхәа илагалажәа ала иҟаиҵарц иитахыз.

Ахьаҵарч еиҵш рцәа иҭаларгьы иҭыцыргьы, изҽадырцалакгьы, Мысараа иаакарҵоз зегьы-зегьы зызкыз, убри ауха Ахуаа рҽы бригадирс сара сыкамцара акәын. Аха дара гха дус иҟарҵаз уиоуп, егьа рҳәаргьы Пила игәы нханы дыҟаз ҷьыршьон, абригадирра ахьынижьуаз. Иѿбахаз, Пила убрантәи ицара Ҳараз

дацабзаҳәеит, зегьы еиҿызкааз иара ихата иакәцәкьоуп ҳәа Пила игәы иаанагоз џьыршьон. Аџсра иақәгәыҷуан акәымзар, бригадирс Ҳараз иҟамҵара Пила дацхраауеит ҳәа игәыҷуан.

Ргәы итамыз, рхы итамыз абри аҩыза азцаара Ҳатхәа иаарҿеиргылаз, зназы аиҳабырагьы, арахь итәаз, аизара иалахәыз ауаагьы ааиланархан, рыхҟәа неиҿакы-ааиҿакны ацәыцацәажәара иалагеит.

– Иабаргузеи, дад, Ахуаа рҿы бригадирс иҟататәу ҳәа Пила игәы иаанаго диҳәар. Хык бзиоуп, аха ҩ-хык еиҳагьы еиҧуп. Ара уажәрааанза ирҳәан еицш, ииашацәкьаны арҵ ахышыкәса абригадаҿы ихы аџьыка ыкәиххьеит. Абригада иахьахьуа, иахьамыхьуа, аиҿыхарҵакәа зегьы ҿеишәа идыруеит... Иҳәа, дад, Пила угәаанагара, уи аус акы иамыхәозар, иацырхагахом! – иҳәеит атцыхәтәан Шьагә, акы иҳәоит ҳәа азәгьы дшизыцшымызгьы.

– Шьагә ииҳәаз саргьы сакәшаҳатуп. Ҳауаажәлар зегьы неиҿакны ус иртахызар, абри азцаара мыруадаҩкәа Пила ажәа иахтап.

– Сара сыдагьы шәаргьы ижәдыруеит, Ахуаа рҿы абригада аусура зеицшроу. Абрақатәи ауаацсыра аус рыцура зылшо, рацхьаза иргыланы аколнхацәа рказшьа идыруазароуп. Ииуз – узароуп, ииҳәаз – ҳәазароуп. Ажәлар игәра ргозароуп. Убри иачыданы абригадаҿы иҟоу аус ххҟәа зегьы рхырхарҵакәеи реиҿыхырҵакәеи идыруазароуп. Уеизгьы-уеизгьы ахаҳә еиҟәимжәозаргьы, акаландашь акышьагьы идыруазароуп. Атцыхәтәаны, дразызароуп, ала еилыхны атәан римҵозароуп. Абригадаҿы аус зуа зегьы абригадир изы азәгьы дцацсамзароуп, дыцхацсамзароуп, зегьы изеицшзароуп. Адгьыл агәбылра имазароуп... Ус шәара ианышәтахха, ишәцәыззом, абри абригада дакәнагоит, хыхь инеиқәсыцхьазаз ақазшьақәа зегьы змоу, Ҳараз Мқанба, ихы иатәеишьозар. Ари ауаҩ дтәымуаҩзам. Ихәычра инаркны иарцысра акынза

еицаадыруа иоуп. Цабыргуп, Ҳараз ацыхәтәантәи аамҭазы акыр дшьацәхыслакәеит, аха зегьы акоуп ҳпартиа алацш дыцнамыршәеит, ииашара еилкааны ҩаҧхьа иқыҭауаа дрыланаргылеит… «Цыцх узхысыз сынтәа уаҧыс» ҳәа, баба, сара уажәаааигәа акәын ақыҭсовет ахантәаҩыс санықаз. Убрантәи ауп сахьыргазгьы. Ус анакәха, сҭыц аҿы ҩаҧхьа анеира ахәҭаны исыцхьазоит иҳәаргьы гәыбҩан узиҭазом. Аха сара Ҳараз дызлаздыруала ус еиҧш иҟоу зхы иатәазшьо дреиуазам. Иахьа ҳабригада хәычык еицаханы иҟоу ацхыраарази ихы ҳаиҧьишьарым ҳәа сгәы иаанагоит! – иҳәеит Пила.

Сара ҿымҭзакәа стәаны сахьрыхәаҧшуаз, Мыса раҧхьа днаргыланы, Гәаҧьуа, Ҳатхәа, Мшәылды уҳәа, ишыцәаз зхы ҧены избаз реиҧш, рыбыз рыхәлашәаны иаанхеит. Абарҭ иахьеи-уахеи аҧсра иақәгәыҧуан акәымзар, Пила абри аҩыза иҿы иҭихып ҳәа ргәы иаанагомызт.

– Сара сазәыкны Пила ииҳәаз сақәшаҳатуп. Ҳараз хара ихәыцуа ҷкәыноуп. Идаагалаз абригадирра ҟәыншьаны мап ҳцәыкып ҳәа сгәы иаанагом! – иҳәеит Наҩеи.

– Ҳауааажәлар шәыххь згеит, шәгәы ишцаанаго? Ҳараз Мқанба, шықәсык иадамзаргьы, цхыраарак аҳасабала Ахуаа ҳҿы бригадирс даҳзыкалар шцажәбари? – иҳәан, дааҩагылан ажәлар днарылаҧшит Лад.

– Зынза ибзиахәуп, Лад, ухаҧкы сцеит. Иара Ҳараз дақәшаҳатны, имеида шәиҭозар еиҧу иахьазы дабашәыцшаауеи! – иҳәеит Кәаҧиа.

– Ааи, ааи, ҳақәшаҳатуп! – рҳәан, ана-ара инеиқәдырҧызит.

– Ус анакәха Ҳараз Мқанба абра дтәоуп, ииҳәо ҳазызырҩып! – иҳәеит Лад.

Сара уи сазыцшзамкәа саныҩагыла, итәаз зегьы сышка иаахьаҧшын, анапеинкьара иалагеит. Уи ҳәашьа амамкәа сгәы ҟанаҧеит. Нас суааажәлар схы нарыкәскын, абас ҿаасҭит:

– Сара саб даагылазаргьы иуааҩәлар рҳәатәы дахыцаны, ихацышәала цьаргьы дымҩахыцуамызт. Саргьы сыгага сзахыцараҳа, суааҩәлар шәҳәатәы сзахыцом. Цабыргуп, ацыхәтәан зеилибамкаарақәак кәлазаргьы, ацыхәтәан, абра уаха ирҳәан еицш, ҳпартиеи ҳаиҳабыреи сдыриашеит. Суааҩәлар шәыҩныцка сылахь неицыхны сышәҫацшыртә аҫагьы сымоуп.

– Дад, аиашеи абзиеи рцыхәа ахаангьы имыззац. Уара ужәлар аҳатыр ирыкәуцаз зегьы иаадыруеит. Ужәлар рныҳәацхьыз анцәа иугимырхааит! – иҳәан, сажәа анагзаха сымтакәа ажәлар рыгәтахьы азәы ибжьы аарылыҩҩит.

– Схы здыруа саныкәала инаркны, зыбзиареи зыцәгьареи салагылоу Ахуаа акыр срыхәарҭахап ргәахәуазар схы рхызбаартә изуазеи! Суааҩәлар рҫы абааш иҭоу сиҩызоуп. Урҭ ргәы сымазар еиҳау насыцгьы стахзам! – сҳәан снатәеит.

Абри сымҳәацкәа агәырқьҳәа итәаз зегьы рнапқәа неиныркьеит.

Убри ауха Ахуаа рҫы бригадирс скарцеит.

* * *

Исызгәамтазакәа иаакылкьаз ақәаршҩы ҳамзырха аҩар нықәнаршхьан. Ацырцырҳәа амацәыс ацтақәа ианааргәылыччоз инақәыршәаны, ацықьҳәа ихысит. Саргьы схы-сгәы неилацсазшәа саакалан, сзыцхьоз сакәыцын, ситанеикәацсаны, ҳамтак саб идунеи уаҩеимшхара сеитанықәцит.

Ахызацәкәа реицш аҩаршьтра итацсоз ацәы-кәбарқәа срыхәацшуа сеааиқәыскит. Уажә хыхь – ажәҩан, цака – адгъыл, амшцәгьеи сареи ҳада адунеи зыцс қәацоз азәгьы дыкамызт. Шәымтақәак ирыдамзаргьы абыржәы, абанҭ амахәқәа ирхьызсоз ажәҩан агәырҩа лабжышқәеи, ҳашта иқәшыз аҩари рыда уаҳа даеакы схы-сгәаҫы

иҟамызт. Сыблақәа ааихмырсыҷъзакәа, аттаҳәа зыцсы назхышәшәоз сцәыкәбарҟәа срыхәацшуан. Стәан ус, зуасиат аҳәаха змазакәа зынарцә мҩа иныҟәгылаз, зыцсхы злашәахьаз апспҟа исахьа нылкааны.

Схы сааҩахар инадцыххааларашәа ажәҩан аҿыларкәзаны адгъыл иҟәыҷәгәон.

«Уара уаб, ацьынцьтәылатә еибашьра аан, пленра дшыҟаз узымдырзози? Уимоу, анемец фицар иматәа-қәагьы ишәын ҳәоуп ишырҳәаз. Уажә уаб инекролог ицсырзы зҳәо наганы агазеҭкәа ирнаҳцар, уаргьы уарцхашьоит, иара ҳара ҳхаҭақәагьы ҭабуп ҳәа ҳарым-ҳәозар акәхап», – ииалырҟьаны абарҭ Алхас Хабыгә-ица иажәақәа слымҳа нҭыршьааит. Схы инаркны сшьапаҟынза аматацшь ацыхәа снаҕрагылазшәа, схәы-сжьы ҩеибаргылеит.

«Ааи, уара аламысда! Уара уеицш иҟоу хара имхәыцуа амхәыцчацәа роуп амилаҭ рлахьынца зырцәгьо!» – сҳәеит сыбжьгьы нҭганы. Аха ускан Алхас Хабыгә-ица дабаҟаз, сара сабаҟаз... Сгәыцжәара иахҟьаз сажәақәа, наҟ сгәацахь ҷьара мчыла инҭахысит.

Ацыхәтәан еиҳа сеаасыртынчшәа зун, абри ауаҩ ицегь иааигәазаны сыблақәа даарыхсыргылан, цкьа сеиҭанаизхәыцит. Азәыр алаҳәажә еицш шәышықәса дцозар иара дцон.

«Агәы ацымхәрас аупцәарҳәы изҭоума иана-ҷьалбеит!» – рҳәон шьоукы. «Уара Москва царак ицеит ҳәа, аеада ашьха иушьҭыр ирашьханы ихынҳәуама!» – рҳәон даеа шьоукгьы.

– Абри, ала аҳәа зымкуа еицш, дагьҩымкәа дагъзымкәа угәы ззыбылуа уҷьмақәа игәра ганы дрыцуцарым, нас абри жәларык рлахьынца азбыртаҽы дахазыргылада? – иҳәеит азәы, уажәы аабыкьа гәыцҩык аҵкәынцәа «ахьынеидашшылоз».

– Дназгада умбои – нахьхьитәиқәа. Урҭ газақәоу ҷьушьома, игәацәа иҭацшны дара ртәы днаргеит, ирҳәо ауп иҟаицо! – иҳәеит даеазәы.

– Аҳәра шифоз дырны ауп дышнаргаз, акәымзар, еҕьи даарымгози! – иҳәеит ааскьашәа итәазгьы.

– Еҕьи дарбан?

– Еҕьи дарбан умбои, Архьып Лабахәуа. Уи арантәи уахь дызгазеи угәахәуа? Ара дызцырхагадаз, сукәыхшеит? Арупап еицш дара ирҳәоз рыцимҳәеит. Ижәлари ицсадгьыли ихыхьхеит. Дшыцсышаз идырит. Шьоукы ишырҭахыз инадырҳәы-аадырҳәуа ианалага, уи иара имуит. Даарзымҭаазакәа иара итәы ҟаиҵо далагеит. Ажәакала, аҩгьы-акәаргьы зегьы иара икызшәа анырба: «Оп, ари ҳажәымҭа ирцәгьоит», – рҳәан, дганы «иахьеиҳаз» ддыртәеит. Уи ушьҭа ицсхаку ҽеила ирдыруеит аҟынтә, аҽада архәаҩа иқәараҳа арахь ддырхынҳәраны дыҟазам! – иҳәеит, еиҭа раҵхьа ицәажәаз дынхышхыцәан.

– Ҳара ҳауаажәлар Алхас иҩызцәа егьаҩ раҩырххьеит, иагьаҩгьы ҳарцәынхахьеит. Иаарласны егъырҭ рымҩа шимҩахо убахра уҟоуп.

– Зегь акоуп, ламыс змоу, зыжәлар зхьаау аееи уа днаргазом, нахьхьитәиқәа ыҟанаҵы! – иҳәеит аҩбатәи.

– Уара ишәҳәоғьы саҳауеит, аха исзеилымкааууа газарак сазцааууеит. Сара абыржәы ҳаҟалаҟь аҽы хьирург хадас уцароуп ҳәа сарҳәар, есыҽны ҟәцьалк азна ахьы шсырҭо здыруазаргьы сцап угәахәуама? – иҽырҟәыш-ҽыргызмалшәа даацәажәеит уажәрааныа ҽымҭзакәа аҵыхәтәаншәа игылаз хаҵак.

– Уахьцарагьы убарым, ҟәцьалк азна акәым, маҵәазк азна уртозаргьы уцоит. Усҟан уара аҵкара улшоу иулымшоу, ачымазаҩ думпыцаҵсуоу думпыҵабзахоу агәхьаа укзом, уи зынзаскгьы уазхәыцзом. Ахьы шуоуа удыруеит азыҳәан, уаҳәызба иахьаауқәнакуа имҩануҵоит. Атәым уаҩ иакәым, уашьа гәакьаҵәкьа дцыскоит ҳәа уалагаргьы ҟалап. Уи оумашәа иумбан, усоуп ауаҩ рыцҳа анцәа дшәаины дшишаз! – иҳәеит ани ҽазәгьы, анцәа ихаҵыцуаҩыс дыҟазшәаҵәкьа агәра ганы.

– Ишәҳәо сақәшаҳатым, иҵаҳәатәы шықалаҵәкьо идыруазаргьы, ламыс имазар иара иахьитәым-иахьимаам аҭыц аҵы снеиуеит ҳәа даламгароуп, уи амаҳагьара аҵкысгьы еицәоуп! – иҳәеит рацхьа ицәажәаз.

– Уара иуҭаху ҳәала, Алхас Хабыгә-ица днеит! – инеицырҳәеит.

Зегьы зхырҳәаауаз Алхас иакәын. Сара уҫкан саб ишәаҵь агазеҭ ианысцарц саннеиз, цшьоык рышьҭахь дгылан. Аха уажә днаганы хоык рышьҭахь ддыргылеит. Ушьҭа ихамыжәгьы игәаламшәозар акәхап. Игәаламшәозар акәхап аредақциаҿы аус аниуаз, статиа еицақьак ахиаҵыхәеи анизеиқәымҳәалоз. Уи уҫкан акәын. Уажәы калам цынца зырцысуа ҳәа азәыр дықазар, зегьы иара инапы аҵақа икоуп, зегьы аоышьа дирцоит.

«Саб ицыхәала иуҳәаз аниашамха, уара ухаҭа уҿы аус шсымоу удыруазааит!» – сҳәан, деихьыс-еицыс дышсышьҭаз, ишә ныдцаны сындәылцит уҫкан. Уҫкан иара иаасеиҳәаз аамҷыдахаз, саб ицыхәала акымзарак сыздырзомызт.

«Акәтаҕыцәа сылкәкәааны сзаазаз саб гәрамгарҭахәыс дсиҭеит...

Уцсаҭа ахьы ахьыршо инеиааит саб рыцҳа. Уцсы анҭазгьы сара сзы нцәахәык уиоызан. Уара уакәын аҵстазаара иаҵаз ахаареи ашареи ргьама сзырбаз. Уара уакәын ауаатәыосеи аҵсадгьыли рыбзиабареи ргәыбылреи сыцызцаз. Аа, иахьа уареи сареи адамра шҳабжьазгьы, Алхас аҟама аҿеицш иаасҿеиргылаз, азреи аҵсреи стазыргылаз азцаара хьанҭа самырхәаеыкәа самухит. Удунеигьы ухраҭгьы, азәы цәгьа цыхәала узласаеԥникылаша хамышҭыхәк сзынумыжьзеит.

Мышкызны, ашьха зыхь еицш уабицазаҵәны унытцхәраан, алаҕырз еицш ушыцкьаз унарцәымоа унықәлеит. Арыцха аиҭарыцха, идунеи дықәнаҵ дыззықәыз изымдырзо, ахәымгареи аҵсахреи раамҷыдахаз

зажәра ҽеик ҭазымгалаз, идунеи аниҵсахгьы, зыгага зҵымҵзакәа ишьаҳиҭханы инкыдыгәгәало адунеи иҟәхаз иоуп», – сҳәан, схәыцраҟәа рхы неидыскылон еиҵш аамҭазы, исаҳахьаз, сзышьцылахьаз, зегьы збарҭаз зегь заҳарҭаз, аҵшырта иҟәтәаз ибжьы ҿаанатит абас:

«...Уара уиашазам, Адгәыр. Ауаҩы ҵсраенынза дышуаҩу даанхоит. Ауаҩы игага иҵзам. Амала агагагьы ауаҩы исахьа анаанахәо ҟалоит. Ауаҩы есымша иҵу игагаҵәкьа акәзар, дахыҵар замуазеи, изыҵәшәозеи агага? Изтәу иара иоуп, дахыҵар адунеи хәашома?

Иудыруаз, Адгәыр, ауаҩытәыҩса иааиҵрымшәазакәа иҵу иҵсҵәаҳа иоуп. Уи аҵсҵәаҳа мрагылара даҵгылоит, мраҭашәра даҵҭашәоит. Уахынла ауаҩытәыҩса иҵсҵәаҳа дхылҩҵсылҩхоит. Уаха дахьыҵәоу иаашааанза игәы иҟәтәоуп. Ашара адәы иныкәлоны, амра абз ашьхаҟәа ианаарывҵнахуа, уи ахылҩҵсылҩ ҩаҵхьа игагаханы ауаҩытәыҩса инаиҵлоит. Абас маҵара ауаҩы иҵсы неихыҵааанза иҵыхәа далаҳәуп, дахьынеиҭаҵлакгьы днеиҵакуа, иааҟаиҵо зегьы иҵказҵо ауаҩытәыҩса исахьа змоу аҵсҵәаҳа. Акада уаҳа еҕьыззымдыруа, зыбла иабо зегьы рыгәра зго, машәыршәа абри адунеи иҟәнагалаз ауаа рыцха, иахьатәи ашара иааиҵрымшәо иҵу аҵсҵәаҳа, игага акәу ҵьишьоит. Гагоу ҵьишьоит азыҳәан ауп, уи ауаҩ рыцха адунеи дақәлахо зҵьишьогьы. Аҩыстаа иеиҵш иҟьақьо есымша ибла ихгылоу иҵсҵәаҳа шиакәу идырыр, иҟалап ауаҩытәыҩса иахьатәи мраҭашәара иҵсы аҵташәаргьы. Иҟалап акәым, иҵсы аҵташәаҵәкьоит. Иаҵташәоит, избанзар игәыҕра иҵәызуеит ахәаша. Згәыҕра зҵәызыз инасыцгьы иҵәызит, илахьынҵагьы аҟәарашра инылашәоит, игәыҕыртагьы иҵсыртахоит.

Ауаҩытәыҩса аҳаҭарч даҩызоуп, дад, Адгәыр! Иҵстазаара далҵырц азыҳәан хәычзак ауп иитаху. Аха ауаҩытәыҩса анҵәагьы дихылаҵшуеит, аҵсабарагьы

алацш дыцнаршәом. Аҵсабарагьы анцәагьы ауаҩы насыцда джьажьо мацара, имырбазакәа, еиҳа игәы аналаҟоу, еиҳа дангәыҷуа мшы ссирк аҽны, ахрат ашәгәашә дныланаргылоит.

Ауаҩытәыҩса иира амш инаркны, иҵсра ахта аҟынза джьоуп, Адгәыр! Джьоуп зегь зымчу рыла ауаҩытәыҩса. Убри азыҳәан ауп, ихы идыруа данықала инаркны ицу иҵсцәаҳа сыгага ҳәа дзашьтоу.

Абас ауп, Адгәыр, гәак-цәакра згым ари адунеи лахьышәышә еижьага шеибарку.

Ауаҩытәыҩса дины данынкашәа инаркны ихы-иҵсы дақәиҷзам. Иара ихала-иҵсала изгәатом, иара иимбоимаҳауа азәы иҽаҳәатәала дыҟоуп. Иахьиҷаху дигоит, иахьиҷаху дааигоит. Убас иҟамзар адунеигьы хаарадахон. Ауаҩытәыҩсеи, адгьыли, анасыци, алахьынцеи еидкылашьа роуамызт. Урт анеидкыламха, дгьыли-жәҩани ауаатәыҩса рыдлаҵса иуадышххырахон.

Даагылазар, ачеиҵш акәарацашьа издырзомызт, Адгәыр уаб Ҳараз. Ауаа рыгәра игон. Ауаа бзиа ибон. Ауаҩы дрыцхаишьон. Уи ус «насыцдарас» иман ихы идыруа данықала нахысгьы. Издырзомызт, агәра игарцгьы иҷахзамызт зуаҩра зцәызыз ауаҩытәыҩса агыгшәыг аҵкыс дшеицәаз. Аханатә аахысгьы Ҳараз ицырхагаз иразра акәын.

Ҳараз ҽеила идыруан Мыса аҵаҵа ҟаҵшь иара данааибалак ихасбжьы илымҳа ишаҳауаз. Идыруан, аха зегьы-зегьы ианеижьуан. Избанзар, уаҳа илшомызт, уи ус уаҩышьас иман.

Ааи, абри Ҳараз иҟазшьа аҵыхәтәан иара изыҳәан насыцдарахеит...

Нахьхьынтә инаркны Мыса Ҳараз ҕартахәыс дышьтихит. Убри инаркны инарцә мҩа дныкәлааназа, уи уаб изыҳәан дыцсцәаҳаханы даақәгылеит.

Умыццакын, Адгәыр! Уаб Ҳарази иара иҵста-заараҽы Мыса аҵаҵа ҟаҵшь ихкьаны ихигаз ауаҕи-мшхарақәеи

наk-наk уацхьаka зегьы-зегьы уцылараны уkоуп. Амала, сызлауҳәо, умыццакын. Уаб Ҳараз иеицш уҳалалцәамхан. Ҳараз иɷызцәа ушьҭа уаҳа иизом. Иахьа ауаа гәылагьы, шьамхылагьы, шәагаалагьы иссахо иалагеит. Иахьа ушьҭа ауаɷы уиқәгәыҷны азхыҵра аҿаҭара уадаɷхеит. Умыццакыкәа еихгала ушьаҿакәа. Уацхьаka азәы ацәkьа иҳахьазар алшоит. Ахара уҵшла. Усkан игәоуҭап абзацәа цсны аҵсцәа абзахара ишалагаз».

...Агәашә ахь инеиқәырццак-неиқәырццакны аҿышьтыбжь анаага, ишәаз аҵсы еицш, ицәажәоз абжьы неицхьбеит.

– Уа, Хәыхәа, уа, Хәыхәа! – агәашә kьаkьаза иныдцаны, дыхәkьа-цskьаха, ицсы игәы икылахо дыш-захәоз ҳгәыла ҳашҭа даатәалеит.

Уажәрааныа аҵхыз цәгьеицш сҳанто сызлаз зегьы зшәахшәа инасхазытит. Иkалаз сзымдыруа, сшьамхқәа сыцамгыло сɷагылеит. Аха рыцҳарак шыkалаз сцәа ианырын, саацәеицәыцсит.

– Иkалазеи, нан, иkала, уааишьа цәгьоуп! – лҳәан, сан ҳмацурҭа сергьҳәа даадәылцит.

– Ааи, абаацс, ауаацсыра рхахәс ицааит, аха зыцкы шәхаҳаша Хьацшь ашьха иахьыkаз ахра иагеит ҳәа аарыцҳаит, – иҳәан, гәакьазак ицзы ааигазшәа, адунеи азна игәы иалырсзаны сан дналыдышшылеит ҳгәыла.

Сан ажәак аалыхәлмыршәазакәа, акыраамҭа ҳашҭа дныкәхаҳәхеит. Ашьҭахь, лхы лнапаҿы иаалган, даашацәышацәеит...

– Ҳаи, нанхеит, иеы акәым иара ихатагьы ҳилазеит. Уи иегьы иаргьы иахьа иааибамбар рзычҳазомызт. Иара иццеит, нан, иара иццеит! Иаанижьуа дыkахызма, ицсы аҿҳәаран, ихәылеикааит! – лҳәан, илыцәхыцыз лылабжышқәа ҳцәыцәахуа ашышьыҳәа даахынҳәит.

Схы-сгәы еилацсо сахьгылаз, мшаенеицш аецәа кыднацаартә Хьацшь акьыркьырбжьы агәыргьаҿҳәа-

шеицш, слымҳа инҭаԥит. Сцәа-сжьы ԥасхибаҳәан, иаразнак агәашә ахь снаԥшит. Аха ҭынчран, адамра лашьца-илашьцан.

Ҳамҭак сыблақәа снапы нарԥыраскын, акыраамҭа схы ларԥәны стәан.

Алхас Хабыгә-иԥеи саб иеы аҭахашьеи, зыԥс ахра аԥалашә иҭамгылаз Хьаԥшь акьыркьырбжьи шәымҭақәак сеиҭанарызхәыцит. Алхас Хабыгә-иԥа гәаныла шәиԥхьызқәак наишьҭасԥан, уаҳа рацәак сгәаҿы даанымкылакәа аԥхыз саашьа еиԥш днасԥырысцеит. Аха саб иеы аҭахара аиҳагьы иаалырԥьаны аргама Хьаԥшь акьыркьырбжьы ахьгаз мыцхәы ихьаазгеит.

Сара зны-зынла сарма бла анааԥырԥырлак, ԥьара рыцҳарак иазҳәоу ԥьысшьоит. Схәыҷы аахысгьы сцәалашәара усоуп ишыԥкоу. Аа, уажәы абни аҿы акьыркьырбжьы иаасаҳазгьы бзиарак иатәымзар ԥалап ҳәа ақәсԥеит. Заԥа неидысхәыцлаз ԥоыстаагьы издырам. Аха схы зынза исхыҷәасаазозшәа исыхьуа ианалага, схы ааласырԥәын, азазаш зхьыҳәҳәы ииаԥәԥаԥараза ҳашҭа хызԥьоз ашьаԥра снылаԥшит.

Ҳамҭак ашьҭахь слаԥшԥашәарақәеи сгәалашәарақәеи сышрылԥра санаарылԥ, ԥаԥхьа саб иԥымҭа аартны аԥхьара сналагеит.

44

Аҭаацәара саланагалеижьҭеи акыр ԥит, Адгәыр, уара ушьҭа уда дызмам дуқәгәыҷыртә уԥан. Иаазыхԥьалакгьы, уани сареи ҭынч ҳнеидтәаланы жәа гәыбзыҷк ааибыхәаха ҳмазазеит. Уан дҭаԥаны ҳаԥоны данааԥонанагала инаркны аԥсра мыжда ҳаԥрымԥит. Зыены иналшәылԥаз ашәы аалзылшәымхит. Сара усгьы зыбларак сналԥыр – даҿа зыбларак сналашәон. Уаԥоԥас сгәы-сыԥсы рҭынчны, сеынеиԥыхны сиарҭа снылаианы смыцәеижьҭеи

ианакәызгьы сгәалашәомызт.

Ирҳәоит: «Уцҳәыс дуаҩахар ааста, Абжьуаа зегьы ҳәатыхла иуҽагылазар шәыцьара еиҧуп» ҳәа.

Зегьы-зегьы сымызхыз насыцс иситеит уан лычҳара. Аихатәы шәандыкәра зыцсы тахәаҽуаз диԥызан уан. Сан рыцҳа дыканацы уи дмыхәҽараан, абааш итаз диԥызан. Сара сантаркгьы азатцәра лхьылмыгзазеит. Адгәыр, уара абжаазара узаазаз уанду лоуп. Усҟан уан гәырԥас илымаз сара азәзатцәык сакәын. Аха анцәа игәамцхар, иутаххеит ҳәа уара умацара ухы узшом. Сан хәашабга, ацсы гәырԥеи абза гәырԥеи дрыбжьахан, илызхымгеит.

Иахьатәи амш анцәа иааигаз, лызҧаб зацәы Хьмур қәрахьшәа лзыҳәан амыткәма шылхәоз, инеихашәыеицашәы иааилахәлон. Уахатәи ацых сара сзын лгәы дыштыхоз ашара лыцсы нахьылгзон. Илзымчҳаит сан рыцҳа.

Саб иҽеы уан дцәажәазомызт. Саб дыштәаз, ҳаҧеимшхара, ҳаԥоны амца ацраланы ибылуазаргьы ажәак иԥашьангьы илыхәлшәомызт. Уара ушьтахь хара имгакәа ицегь аишьцәа уоуит, Адгәыр! Уи сабгьы саргьы ҿымҵзакәа ҳабҧа арҧәҧәеит. Сара сабипа-зацәын, аха шәара хәԥык аишьцәа шәаныкала, нас еиҳа сгәыцра ҿыцхеит. Уацәтәи амш гәыргьаҽҳәашак сзаанагарашәа збо салагеит. Ушьтақәа цыхьеицш акәымкәа исымгәаҧышазгьы згәаҧуан. Ани анцәа злыцха ҳаурагьы, ԥба умихыргьы акы шуиҭо агәра згеит. «Бзиа нагза шыкам еицш, цәгьа нагзагьы ыкамзаап!» – сҳәалон зны-зынла, еиҳа сгәы алаканы санаатәалоз.

Абацәа зегьы ирымоуп. Абацәа зегьы ирыхшази рматацәеи рзыҳәан рыцсы тыхны ишырку ззымдыруада, аха сара саб зынза акалашәа дыкан. Цьара-цьара гәы ҳәа изтазамызт, зынзак ицшқазан. Саби уани еицәажәазомызт, аха уан лыбла ацыхәа ахьынаауаз саб идыруан. Илгәацхази илгәамцхази ибжьы мыргазакәа зегьы ибон,

зегьы еиликаауан. Саб ицстазаараҿы мыцхәы дахьгәакхьаз акәу здырхуада, шәара имаҭацәа цәгьала дшәыхзызаауан. Шәара шәманшәалахарц ишәызҳарц, шәыҿиарц, хыхьигәыхьи шәыкәгазарц азыҳәан, шыкәсыкахь анцәа ихьзала, Елырныха ахьзала, цшь-шьапык зцаз ишьуан. Иахьа уажәраанзагьы хмацурта ашә аҩбакәкгьы умацәа аҭыц узымцшааua ацәашьқәа ртыц кыдыблаа-кыдыблааны икоуп.

Саб дангылозгьы данышьталозгьы анцәа диҳәон: «Смаҭацәа рыцсы ацымхәрас сара сыкоуп, зхьы шьаргәыца сакәыхшоу! Убырт рыцәгьара сымбакәа сымҩа сыкәуцарц суҳәоит зегьы зымчу!» – абас анцәа ду диашьапкны, илахьи-ицьымшьи затәны дышьталон есуаха. Саб абарт зегьы уани сареи иҳазгәамтоз цьишьон, аха зегьы ҳбартан, зегьы ҳаҳартан.

Адгәыр, уан kазшьа чыдас илымаз, ашәира лдыруан. Уи илтахны акәмызт, аха шәара зегьы шәлеишәакәа цәгьан. Сара схацан, ахаца ус сагон. Сабгьы дзышьцылаз акәын, дынцәыцасуа адәы дыкәын. Лареи шәареи шәанеизынхалак, лгәы анцыжәжәалак, дамхашәиуан.

– Ашәира ацкыс ибыпkалар еиҳа еиҭуп. Аҳты-цҳәыс леицш, ибыхшаз рзы абас бышцашәиуеи! – ҳәа сгәы анлыдаазгалалак:

– Ан лышәи лхәычқәа ирцырхагахазом, аб ишәи ауп ицәгьоу. Ан дшәицыцхьаза: «Анцәа иумҳәан!» – аҳәоит агәыцҳәы. Сара сышәи азәгьы ицырхагам, уара уиакара хьаас икоумцан! – лҳәон уан.

Ирҳәоит: «Аб игәбылра ацкыс, абду имаҭацәа рзы еиҳа игәбылра ҭәгәоуп» ҳәа. Саб изныкымкәа уан дшышәиуаз иаҳақәахьан, аха алаҿитуамызт. Ҽнак, саб ацәамцаҿы дтәаны аткьац ширшьоз, саб ааигәа дшыkаз лызгәаамыгзакәа, ахытkьара-ажәатkьара ҳәа уан дамхашәиит. Саб алаҿимтит. Уажәрааназа егьарааны ичҳахьазаргьы, уажәык изымычҳазт, ишьамх икәыз,

зыбжаранза аткьац зхиххьаз, арасатә ҷын нкаиршәын дҩагылеит.

Уангьы акы еиҷшымкәа илцәымыҭхеит, лышәира аҷкысгьы лыбжьы саб иахьиаҳаз. Аха иҟалҵахуааз, иҟалашаз ҟалахьан.

Саб ирасатә ҷын нкаршәны дшыҩагылаз гәалҭеит уан. Аха игылашьа лгәамцхазт днаизхьаҷшит. Саб абарҵа данаацала:

– Баба азамбалдақьа сзыҟоумҵазо? – ҳәа унеицыххылазаан, Адгәыр.

– Уаха уара ухьзала ахәылҵазтәи ашәаҷшь иналалҳәаз уан лышәи анцәа шанагзара аумҭан, сара сшамкәан сызшаз! – иҳәан, иҩуаҩак даарҩахан, ҳбарҵа атуан инаҵеикит. Ашьтахь уара дааухәаҷшын:

– Иузыҟасҵоит, дад, иузыҟасҵоит, иузыҟасымҵакәа, ишҵаузыҟасымҵо азамбалдақьа! – иҳәан, иеааларҟәны ухы днагәзит. Нас уара угәырҕьаҵәа уҩны амзырха унықәлеит.

Саб даалаган ачықьмаҷьа ҳәа дзышьҭаз, ауадыхәқәа зкәыршаз ашәандыҟәра хәычы ааиртын, хәба-фба рагыды аура змаз цаха шкәакәаки, ракәадак иаадҩылоз, иҩежьккараза цәарҭәаки аатигеит. Нас дмыццакзакәа ачықьмаҷьа наиркын, ҩаҵхьа акаруат иныҵаиргылеит.

Саб дҳәырҵсыруа амаҵурҭа дахьыҩназ, дызҿыз азәы ибарҭоуп ҳәа дыҟазамызт, аха иааҟеиҵоз зегьы уан илбозаарын.

Абри аура уоуразароуп ҳәа зигәахәуаз, ушәара ацәашьы ҟаиҵеит. Иааиҩырҿаны инеикәеицса-неикәеиҵсан, имаҕра иныҵакны дындәылҵит. Дышиашаз, Анцәа изкызи, Елыр-ныха иазкызи аҳаҷшьақәа ахьжыз аҩцара ашҟа иҿынеихеит.

Уангьы абри ламхаҵәгьахан, лыцхал аашьҭылхын, Грышьа изыхь ҳәа дзышьҭаз ашҟа лҿыналхеит. Ҳаҩцара иахагылаз ал ду амҵаҿы даннеи, даатгылеит. Аҩцара

аԥныцқа иныцакны саб ицәажәабжьлаҳаит. Акаб быҷкәеи, ахақәа ирыҷәыз аҟәыд быҷкәеи леынарывазаны, хәажә быцала ишышыз аԥцара атзывара дынкылԥшит.

Саб ицәашьы ххаза иаркны аԥцара агәтацәкьа ицаз анцәа рҳаԥшьа ду дахагылан.

– Уа, зегьы збартоу, зегь заҳартоу, ага иҟәпсоу апслымз ахыцхьазара здыруа, аԥшырта иҟәтәоу! Уара иудыруеит, рыцҳара дук сыхәда иҟәымкәа сҽареи сажәреи рыбжьара ауаԥс ила заҟа сгәакхьоу. Исызхазааит, изыҷааит убри зегьы абринахыс. Суҳәоит, зхьы шьаргәыца сакәыхшоу слахьынца иануҵаз сыхәԥы маҭацәа улыцха рыт, угәацха рыт. Аҟәра ду иахумбаан. Рдунеи иахьынзакәу ҕраҭшала иумблын. Суҳәоит, зегь зымчу, гәы зцам, хы зцам ан лышәи раԥугарц. Абар, смаҭа хәычы ихьзала ишәара ацәашьы цшза збылуеит, иахьатәи ан лышәи ихурцарц уи асаби, зыбзада зыхәлам. Суҳәоит, злыцха ҳаура, ачҳара луҭарц цсцәуаԥысгьы бзабаԥысгьы исымоу стаца заҵәы! – иҳәан, ацәашьы хынтә арыҷәала иааиргьыжьааи-рхынҳәын, инаганы аԥцара абаҟә инадирҷаблеит. Иаргьы хынтә даагьыжьын, аҳаԥшьа днеихырхәан, илахьиԥьымшьи затәны даахынҳәын, ивараҽы игылаз аҟәардә днықәтәеит.

Уан азахьы дышцашазгьы лхашҭын, илбаз илаҳаз зегьы лзымбатәбараханы аԥныка дхынҳәит. Убри аҽны ахәылбыеха, саб ииуз ииҳәаз акы ааиламырскәа зегьы уан исалҳәеит. Уи иагьылхәон, дагьцәуон.

Абри зегьы зхысҳәааз убри аҽны инаркны шәан ашәира даҟәыцит. Уи аахыс ицзоэи, аха иахьагьы саб иҟаицаз уан ианаалгәалашәалак, лгәи-лылагьрзи неилацәоит. Зегьы зхысҳәааз саб иоуп. Ишысҳәахьоу еицш, уи инамыцхәны дразцәан. Саб иҟазшьа уан ибзианы илдыруан аҟнытә, есиныкалалакгьы игәы изырхыша акы лҳәомызт, акгьы калцомызт. Иахьынзауаз, иахьынза-лылшоз имац лурц лҭахын.

Уаха аҭаацәа анааилатәалак, абԥа лагьан ала азы

наимцалыргылон. Ишьапқәа сызәзәоит ҳәа даналагалак, саб аҵсра ааиԥнҵәаразгьы иузомызт.

«Икабымцан, дад, иҟабымцан. Ибеиҳау бымаҵ иуааит. Макьана схы сымч ақәхартә сыҟоуп. Сшьапы ҟараахқәа бсырзәзәартә изуазеи! Пату сықәбҵозар даҽакала исықәҵа!» – наҳәаны, ишьапқәа рызәзәара дналагон. Аха зегь акакәын уан саб ишьапқәа изәзәааныа ишьапы рбага ашуқьаҭ мпахышьы ду лмахәар иахаршәны дихагылан.

Аҵхьан ишысҳәахьаз еиҧш, уара ашкол ахь аныҟәара уалагартә уҟалахьан, аха убысҟангьы уан саб иҿы аҵәажәара даламгазацызт. Оумашәа иубаша, иара сабгьы уан диаҵәажәар иҭахзамызт. «Амцәажәара уи ҳаҭырқәҵароуп. Ҳабаҵәа ари аԥыза ақьабз иаҵи иахьеи иалагаз ҵьушьома. Уи ҳабаҵәа рабаҵәа, урҭ рабаҵәа рҟынтәи иааицамкзакәа иааргоит. Ари аҵас ҳаҭыр ақәмызҭгьы, акы иазҳәамызҭгьы ҳабаҵәа иаҵырҵарымызт.

Гәык ҵсыр, даҽа гәык аауам, дад! Аҧхәыс, егьаумҳәан, дыҧхәысуп, дамхаццакцәоит. Иудыруазеи зны даагәамҵны жәа ҭынхак наугәыдылҵар, ахәра ҕьаргьы абз ҭыҧ ҕьазом рхәоит. Ахаан азы ауаԥы игәы ҵсыр алшоит, зегьы ҟазшьала еиҧшым! – иҳәон саб, иԥызцәа ашлақәеи иареи еидтәаланы иахьеиҵәажәоз.

Уажәы, убри абхәеи ҭацеи рымеиҵәажәара атәы саналага, иаасгәалашәеит даҽакгьы. Ҽнак, шьыбжьышьтахьк амра ахьашымҭазыҵәкьа акәын. Инеиҵынкыланы акәымкәа, уарла-шәарла иаахәыҵҵрааны, иҵстаҵагаха аҵысхә еиҧш иласза, ҵшаласк ҳамзырха ашьаҵ кашьшьыра инылашәшәон. Хараза абна агәантәи «крры-крры-крры» ҳәа иааԥуаз агылԥа зхы анызкьоз амышзырҳага абжьы акәымзар, егьырахь зыҵсы қәаҵо акы ашьҭыбжь уаҳауамызт. Амра иарҕьазкын, дгьыли-жәԥани рыбжьара азеиҧш иҭынчран.

«Аамҭа еижьага шәамжьааит! Иахьатәи амшгьы егьшәзаҵәымгазакәа амра нҭагьалеит, лассы аҵсхыхра

иԥ҆накуеит. Шәҫыха, ауаатәыѡса, шәҫыха! Адунеи шәаԥ҆алахо ԥьышәымшьан! – сибарԥызы-ԥызуан, иахьа-тәи амш ушьҭа дук нарха шамамыз здыруаз уазҳәоз, амшын аганахь инхыхәахьаз ҳашҭа иԥ҆ыгылаз ашәыр ҭлаԥ҆әа рыгагаԥ҆әа.

Сыздырам саб игәырѡашәа зыхԥ҆ьоз, аха, ибжьы ныҵакзаны ашәа хьанҭак нхиҵон. Иԥ҆каларын уи ашәа ччаԥ҆шь лашак налымҵхазакәа, аҵхыз ҵәгьа еиҵш иниаԥ҆ьаз иҫара амышԥ҆әа ирцырԥ҆ьахазаргьы.

Саргьы аены аѡны сыԥ҆ан. Хыхь акәасԥ҆ьаҫы стәаны акы сыѡуашәа саҫын. Уангьы, саб аҵәа амҵаҫы дтәаны амҵәышә ахьыԥ҆аиҵоз дицәыхарамкәа, азәзәара даҫын.

Иаалырԥ҆ьаны абри аҭынчра ҷыххааса иҵеит. Адәахьы акәтԥ҆әа ԥар-ԥарит. Акәҷарақәа неибархьу-сууит. Убри инақәырццакны акәты аԥ҆ыжбжьгьы геит. Ашә ааимццааны сындәылԥ҆ьазар, ѡбаԥ҆а уаргиа аиҳа бжьамкәа, уан лаҵхьаҵәԥ҆ьа ахьшь кәтҫыск аенақәнажьын, азәгьы игәхьаа мкзакәан аибарбылгьара иаҫын. Акәтҫыс ахьшь иақәҵон, ахьшьгьы иара ишаҭахыз еиҵш амч ақәымхеит, шәымҭак аԥ҆ара аибарххара иаҫын. Уан дахьгылаз лмахәарԥ҆әа асапын-шәах рыхьшы аԥ҆ьара даҫын. Саргьы сеаазгеиаанза уан лыкәты шыҫаа-ҫаауаз иаамццааны ахьшь иаманы иҵеит. Иԥ҆калаша аныԥ҆кала: «Ашьашә улаԥ҆әа ҭырхааит, уабаанагоз...» – иҳәеит саб.

Амардуан албааха сымҭакәа уан даахалеит, лылахь еиԥ҆әышьы.

– Ибыхьи, бара, была шаацшуаз инабымпыццааны быкәты ахьшь ишцагеи! «Ҳааи!» ҳәагьы бзымҳәеитеи, баргьы ахьшь бацәшәама?! – сҳәан, сааччеит.

– Баба аҵәамццаҫы дтәамзар, уахыччеит, аха сыкәтыҷра ахьшь иацрыскьаргьы ԥ҆каларын! – лҳәеит, даара лгәы иалырсзаны.

– Баба ихарагәышьоузеи бара бызҫымҭзар! – сҳәеит, сазымхәыцзакәа.

– Иуҳәо закәи, уара! Баба дыштәаз кәтык акәым

ҳкәытқәа зегьы агозаргьы шцаҿыстуаз, уаргьы ацәы сылоуцарц уаҿуп акәымзар! – лҳәеит днацрамлацәакәа.

– Ааи, аиеицәкьа, саб бшимацәажәоз зынза схахьы иҟазамызт… – сҳәеит.

– Сара шҿысымҭыз, изҿысымҭыз зегьы баба изеилымкааua цьушьома? Уасҟацәа еиликааyеит, аха ицшнимцеит умҳәозар! – лҳәеит, акәты ахьшь ианагоз иахьҿылымҭыз лхы иацьашьо.

«Уажәтәи аҿар, уажәтәи аҭацацәа амцәажәара акәым, ранхәеи рабхәеи ишырбо рхацәа ршьамхы иҟәымтәондаз уаҳа акыр рҭахгәышьазма, аха, ииаг… Аамҭа ҿыц, аҟазшьа ҿыц цәырнагозар акәхап!» – уан лахь имырзакәа, абри сгәаца инҭысҳәааит.

Абригьы уажәы исгәалазыршәаз саб иоуп. Адунеи иаҟәлахаша, иҿара иҭигаз иҟазшьа аамцсахзакәа иажәра инҭеигалеит.

Ҳцәамца ашәшьыраҿы соупа нкаршәны, смартақ схы инаҵасҷан, сееицыхны ѡ-цстҳәа црышқәак азыжь еицш инарыбжьаҵәаз жәѡангәы иаҵәара сшаҵаҵшуаз, амаалыкь имҵәыжәѡа насҿаирцрызшәа, исызгәамҭа-закәа сышьҭыцраан, жәѡангәашәцхьара сыхьтәы цаҵ-хала ашә аасыртын, аҵеамбарцәа раҳҭынра ашта сынҭалеит.

Зегьынцьара ибырлашцсараха ақаруасақәа гылахын. Арѡашқәа разныша ахрақәа ирҿхәрааны илеиуан. Сшьамхы инаҵасуа ииаҵәкаҟараза аҳаскьын гылан. Ахаан исымбазацыз шьоукы рыххьа уарҳалқәа ирылатәаны, ахәхәаҳәа аҵшалас зцасуаз аҵла ашә-шьырақәа ирыцатәан. Иагьцәуомызт, иагьыччомызт, ус ҿымҭзакәа итәан ауаа. Урҭ рлаҟтеи рҿымтреи сдыршәан, аҟәараҳәа сеицасуа салагеит.

«Урцәымшәан, уара ауаатәыѡса. Урҭ рдунеи ианыкәыз, бзиарамзар рыцҳарак ҟазымҵацыз роуп. Урҭ цсыцкьақәоуп! Хыхь, жәѡангәашәцхьараҿы ахаанаазы рҭыци-рҭышәи ылхуп!» – абас азәы слымҳа инҭеиҳәан, нас азшәах еицш днықаба дцеит.

Саргьы ажәак аасҫамыршәзакәа, урҭ снарԥсын сҫынасхеит. Хәыҷык сахьынаскьаз, сылаԥш нақәшәеит аз ныркә иааԥәаза ашыҷламшә злачза изкәышьшьы игылаз бааш ԥны хыжәжәарак. Уи аԥны акыр шәышыкәса зхыцхьаз аҳаҭгәынажә еиԥшын, хаҳәырԥкәарала еихажьын уи абааш.

Убри абааш акәша-мыкәша адгьыл цәыббылза ишьҭан. Абааш иакәыршаз аихатә гәара ажьакца шаҫхысра иаҫхысхьан. Аихатә гәашә ду иаҫажьыз азынҷьыр даҷ зыԥдаз х-цаԥхак аҫан. Абааш ахыцкәа иалииааз аԥла аиқәаԥәара зхыԥлоз шәшьыла иҭалаҳан. Уи аԥла анаԥысшәа х-лаҳәа еиқәаԥәак ыкәтәан. Ауаԥытәыԥса иан дшаалыхшаз дкьантазза алаҳәақәа дрымԥан. Рԥынца еиқәырхәақәа рыла ижькәа ҭыжәжәаны афара иаҫын. Акәада зыхьшы алаҳәақәа ирымԥаҫаҳәаз ауаԥы ишилшоз аҳәҳәара даҫын, аха иааигәа-сигәа дара убырҭ алаҳәақәа рыда ԥсы зхаз азәгьы дыkазамызт.

«Уи ауаԥ уара дрыцҳаумшьан, ауаԥытәыԥса. Уи идунеи данықәыз цәгьарамзар бзиак kаимԥазацызт. Идунеи аниԥсах, араkа ҷьаҳаным ҭыцхәрас иоуит!» – ҳәа еиҭа бжьык аагеит.

Сызҭоу сзымдыруа убри абаа хыжәжәара сшахәаԥшуаз, уаԥы иԥәа изҭамыгзашаз бжьы цәгьак аагеит. Санаахьаԥш, абааш агәашә иҫаз аҫҫаҳәа иаатын, ахаҳәгәара инадҳалеит.

Иԥонапыкгьы ҫаҳәаны, ишьапқәагьы ашьамҭлаҳә ашьаԥаны, иԥаԥа kаԥшь игәы иныкәсуа азәы агәашә даатәргалеит. «Абри ишыҫсышаз ззымдыруаз, идунеи данықәыз рыцхара гәарҭак зыхәда иқәыз иоуп, цкьа уихәаԥш!» – иҳәан, ихахәы данкны ихы данааԥаха, соуразоуроу азыршы насҫаркьазшәа саатрысит. Мыса иакәын. Аха ажәак аҳәаха самразакәа, Мыса рыцҳа деимырхха дыкны даазгоз, абнауаа рсахьа змаз ԥыҷьа хра бааԥсык дынхыҷәдыргылан:

«Уара уҭыҷ убрахь ауп ҷьаҳаным уҭыцхааит!» – рҳәан,

инеигәыԥасын, дыкәкәаза аԥалашә хланԥы данынҭала, ала амгәа аԥа ҭызшьааузаз аҳәҳәабжь сарҿыхеит.

Сгәы аҭыԥ иҭагыломызт «Ашьашәы абжьныха уԥкәа ыԥырхааит уабасхаҭахәхеи! Аргамагьы ԥхызлагьы ушԥасыҕрымзаауеи!» – сҳәеит снаԥыԥкьашәа. Избаз ԥхыззу лаԥшԥашәаразу изкәыспара сзымдыруа, ѡаԥхьа жәѡангәы снаҭаԥшит. Амра аԥҭакәа ихырѡахьан. Ахьҭа сакуама сҳәо ԥша хьшәашәак аҿаанахеит.

45

Аизара ашьҭахь ѡымыш аатԥуаны аҳәҳәаѡ дҳаларԥеит. Араион акынтәи аиҳабы дааит, Аразаҭәы аизара ыкоуп ҳәа. Ари заҳаз ҭыԥха лԥа дагымкәа ажәлар еибарсны Аразаҭәы икылсит.

Аразаҭәы ашҭа азы рылымкәо кәапеишәа идырҭәеит. Араион аиҳабы раԥхьа дыргыланы Ладгьы Наѡеигьы рҿаархеит. Ѡыԥьа иргәыдымзалоз ахьаца еихиаа амԥа ѡ-столк еиҿаԥшьны, адима ҟаԥшь иалхыз астол-қәыршәақәа рыкәыршәны игылан. Рыгәҭа араиком амазаныкәгаѡ днадыртәан, дара наҟ-ааҟ инаиватәеит. Аԥыхәтәаншәа Мыса аԥаԥа ҟаԥшь деиѡыхә-еиѡыхәуа днеин, рԥыхәахьшәа днатәеит.

– Уажәааигәоуп ҳҟыҭаҿы ажәлар адгаланы, Қьарақьан адгъыл ҿыц аҿы ачаи лаҳԥарԥ азы аиҳабыреи апартиеи ақәԥара иҟарԥаз аԥыхәала инартбааны аицәажәара анҳамаз. Ҳаицәажәараҿы анхара-анԥыраҿы аԥышәа ду змаз аколнхара аԥхьагылаѡԥәа гыланы ицәажәеит. Урҭ ирҳәеит аиҳабыра иаҭахуп ҳәа еиԥырхаз аус – шус бзиоу, ишадгылатәу. Аха убри анаѡсгьы, ирыԥарымкит Қьарақьан абна ҿыц ахтра иҭәҭәаны ауадаѡрақәа шамоу. Раԥхьаза иргыланы аԥлақәа рыԥыхреи, аужәра ацәаҕәареи иақәнаго амыруга шаҭаху. Напышьашәала маԥара уи аус хьанҭа хьымзг ҳнаргар шалшо. Икоуп, ҳәарас иаҭахузеи, Қьарақьантәи абнақәа ачаи азы ахшьаара

зынза иақәшаҳатқәамгьы.

Қьарақьан ачаи алацара ацыхәала ицәырцыз азцаарақәа, ақыта еиҳабыреи аколнхара аправлениеи, активи рымацара аҳасабра рымч анақәымха, абри азцаара араион еиҳабыра рҽацхьа иқәҳаргылеит.

– Ажәа иаҳтап араионтә комитет ахцатәи амазаныкәгаҩ аҩыза Кьасоу Абаґба! – иҳәан, Лад даахьацшын Кьасоу днаихәацшит.

Кьасоу ихы қьан нақәцашәа, икәбас-мака кьакьа зқәыз ицхацштәала блуз цьыбарч ааирееин дҩагылеит.

Сара Кьасоу ҽеила дыздыруан. Иара азәзацәык иакәын араионтә комитет аҽы ацсуас инханы иказ. Тарас Ацанба уахык игәиеанзмкәа, ацых агәы анааиҩнашоз иҩоны инкылсын, иг-иҽы амырҳәазакәа, акацшькәа даадәылганы дыргеит. Уиакәхеит. Уи ауаҩ уаҳа дзыхнымҳәит. Уи изыртеи ицсыртеи, ибаҩча ахьцытәахаз, иарбан дгьылу иахьамадоу ҳәа иахьагьы азәгьы акымзарак издырзом. Аҳәахәда еицш дныбжьаз дцеит, аарла ҽыц атаацәара иаланагалаз ҩажәифба шықәса иртагылаз, уацәтәи амш зтәыз арцыс.

Кьасоу убра аусура даладыргеит Тарас ишьтахь хара имгакәа. Ууанза иара араиком аҽы ақытанхамҩа акәша дсиҳабын. Дқәыцшзан, макьана атаацәара даланамгалацызт. Сара ақытаҽы старшынс санықарцоз, иара араиком аҽы аусура далагахьан.

Ирҳа-шәҳауа, иахьцо азымдыруа, ихты-шәтуа абна сиқәара илахаз асыс еицшцәкьа дгәытқьа-цсытқьаха, иихәарц иитахыз рацәак иҽы ианымуало, ҳамтак дкьашкьашо астол даахахеит. Нас икәбас-мака инацәхырқәара навцацаны иҽааириашан, ажәлар днарылацшит.

«Ааи, уара рыцҳа, макьанагьы алыцәҳа урцәынханы уқагәышьоума? Аринахысгьы узларбараны икоу рбаблақәа акакаҷ рыцашәеит, уара уеибга-уеизҩыда!» – абри сгәы иаатысҳәаан, снеизҽлымҳахеит.

– Ажәлар шәхаԥкы! Иахьатәи шәареи ҳареи ҳаиԥылара даара пату ақәсԥеит, сагьеигәыргьеит. Бзана ақыҭа иаланхо ауааажәлар шәзыҳәан, ҽырԥшзагас акәымкәа, гәыкала ишәасҳәоит, шәуаӡәреи шәыламыси рԥыхәала акырынтә шәыбзарзы саҳахьеит. Иахьа убри зегьы аргама сыла иахьабаз, агәра ахьызгаз даара игәадураны исыԥхьазоит... Уаха абра шәтәоуп жәытәнатә аахыс Аԥсны ахи-аԥыхәеи еиԥырдыруа, аԥәгьеи абзиеи иадыргало ауаа дырқәа, ауаа хатәрақәа. Сара шәара шәышҟа сымӡахзыжьыз азԥаара шәымчи шәымеидеи сымамкәа, сымацара акымзарак сзызбазом. Уажә аакьыскьатәи шәколнхара еизараҽы шәызлаԥаажәоз азԥаароуп, иахьагьы абра ҳазлаԥаажәараны ҳаkоу. Еиԥәаазар акгьы иаԥсам, Ҳсовет ҳәынтқарраҽы иахьа аус дуқәа имӡаԥысуа ижәбо ауп, ижәдыруа ауп. Ажәлари апартиеи раҕаԥәа аӡыстаԥәа реиԥш илхны ирыхәтоу рақәыршәара иаҽуп. Абри аганахь алагьы аирак рҽы хәахәак далымԥыр аушам, шәгәышәеанызар стахуп... Ишыжәдыруа еиԥш, Қьарақьан аҳаблаҽы шә-гектарк инарықәгәыҷуа ачаи лаԥатәыс иҳамоуп. Абри аус аҽы Бзана ақыҭантәи аколнхара «Бзана» иалоу аколнхаԥәа даеа қытак аkынтәи иианы азәгьы дышшәыцымхырааруа жәдыруазааит, шәҳаи-шәҷышьеи неиԥшьны, шәхишәыпси шәеихәароуп. Убри аkынтә аколнхара иазыразу дарбанзаалак, ԥәума, камбашьума, ҽума, уардынума имоу акы деигзап, иавеикып ҳәа сгәы иаанагом нап злашәкыз аус ду аҽы, – иҳәеит Кьасоу.

– Иуҳәаз ҳаҳаит, азәгьы иҳамоу ҳаигзарым, аха Қьарақьан аԥьра ықәхны ачаи лаԥатәуп рҳәеит. Угәы ишԥаанаго, кәатәанла егьа итԥланаԥьазаргьы иаҳзыԥхып угәахәуама? Мамзаргьы, атрактороқәа рзыҳәан ҳзықәгәыҷуа ҳәа ԥьаракыр акрыkоу? – иҳәан, Кьасоу ипаԥа днахьынҳалеит Мшәылды.

– Саргьы убри азԥаара акәын сыззааиуаз, аха уара иузымычҳакәа успыԓеит акәымзар. Еиԥәаазар, ҳаибажьар

акгьы иацсам, атехника азыҳәан иахьала дааразаҳмаҷьаноуп. Ишыжәдыруа еицш, ара ҳара ҳҷы маҷара акәымкәа, ҳҳәынтқарра зегь аҷы аколнхарақәа реиҷкаара иахьагьы иахьынзахәтоу атыц иқәрымҷацт. Аколнхарақәа имаҷымкәа иртаххеит аҷла цхыга, аҷәаҷәага уҳәа, еиуеицшым атракторқәа, ача рыц тазгало акомбаинқәа. Уажә макьана ҳара ҳамаҷара ҳкны акәзам, зегьынҵьара атехниказы аицахара рымоуп. Убри аҟынтә ҳара ҳа-МТС аҟынтәи ѽ-тракторк шәаҳтоит. Акы – аҵла ыцызхуа, даҽакы – аҷәаҷәага. Аха ѽ-тракторк шәара шәколнхара гәларшәыстгьы иахәазом, уигьы аадыруеит. Убри аҟынтә, егьа иҳаргьыжьыргьы иҳархынҳәыргьы, ажәлар шәымч ауп ҳзыкәгәыҷуа! – иҳәан, ицсы анааитеикуаз, иҽыныбжьаршәны Арсана дѽагылеит.

– Уажәа хьыла ицыскеит, Кьасоу ухаҵкы! Упату схы иныкәҵаны жәакәак науцызгаларц стахуп, мамзар сыгәхашҭра злакоу ала, уара уажәа уаналго сара исҳәарц истаху схашҭыр kалоит. Абри уажәааигәа, ачаи лаҵара аҵыхәала аизара анҳамазгьы ицәырызгарц снеикәанарцха-неикәанарцхан, сқьышәгьы иаакәыххит, аха сыци-сышәи исызрыцымгеит... Ачаи лаҵарҭа адгьыл азыҳәан, шәышыкәсала еицагылоз абна хаҳамшьаар ада цсыхәа ыkам рхәеит. Цабыргуп, ара абна атәы ҽеила издыруа шьоукы, уи зыцсы злоу, уаѽ дзеиҷаҳаша бнам, заҵә-маҵәкәак, цыkәшәарахкәак гылоуп, убырт роуп ицаҳхуа рхәеит. Сара сазәыкны, наk-наk ишыkало сыздырам, аха иахьа макьана бна цыkәшәарах ыkазам. Ара шьоукы ҳаҽҳаргазан ҷаҳамтқәеит акәымзар, Қьарақьан абна аахшәах ыkазам, еиҳарак аҵьраҽы... «Ахыдара ашьамхы араацсоит» ҳәа иатахзам убри абна алакьыспа. Иацсаны исыцхьазом сара, адгьыл ду шыkоу, ҳаҵәқәеи ҳкамбашьқәеи рыххо, шеи-шыкәсеи еилиаахьоу абна алалара.

– Уара излоуҳәо ала ҳара аҵьабаа ҳазыцсуеит, усоума, Арсана? Иабыкәу ҳара иаҳзымдыруа уара абриаkара

адгьыл цәахны иахьумоу, Адаужраҟа ҳхоумгалозар! – иҳәан, Мыса ибжьы акәаха налрыкәкәаны ҫааиҭит.

– Уаангыл, Мыса, уҟәышхар ҳәа умшәозар, зны сыг-сҫы арҳәа. Џьара ссирк сҳәозаргьы узымдыртеи. Иҟоуп дестынк акәым, ԥышә дестынгьы, Мыса. Дгамшь уахьныруа инаркны Қьарақьанынза еиԥҳәаны ишьтоу дгьылымкәан изакәызеи? Ма уи аԥыза адгьыл цәашьыркыла уашьтазар иубома.

– Ишԥа уара, урт адгьылқәа зтәу хцәеит ҳәа уаҳама? – ибжьы ҭарыҵатәаза ҫааиҭит Гәаԥьуа.

– Изтәыда, Гәаԥьуа, урт адгьылқәа? Уабду Едгьагә иқьаԥтақәа ракәымзар уара убриаҟара изухыхьхазеи урт адгьылқәа? Изтәу ҳәа азәыр дыҟазар имҳәари! – инеиҵеикшеит Арсана.

Арсана Гәаԥьуа ихәдапара дыԥәсызшәа дааԥкьеит, аха аҭак аҳәаха имҭакәа:

– Шәеиҟарауаамхан, дад, шәеиҟарауаамхан! Ара иахьа асас даҳҭоуп. Аиҳабыра рыхьзала дааит, ма уи ихы шәаԥшы!

– Гәаԥьуа, ҳара макьана ахашшааԥ даҳҭахзам. Цабыргуп, урт адгьылқәа ажәытә Қәаранзиаа иртәгәышьан, аха иахьа акомхоз иаҳҭахьеит. Ҳара ҳазхара адгьылқәа афаха-агаха анцәа иҳаитозар иҳамоу ҳазхоит. Уара уи азы ухы ацәгьара аумырган, дад! – иҳәеит, Ақәаранзиақәа рашьеиҳаб Базала.

Ҳамҭак зехьынцьара аатынчрахеит. Абриаҟара ажәлар итәаз азәы ажәак ихәлымшәо ианаатынчразаха, ауаԥы игәы иаацәымыҵхаратәы иааҟалеит. Шәымҭақәак, Кьасоу ҫымҭзакәа истол даахахеит. Нас ихы аалеирҟәын, Лад Кьасоу илымҳа дынтахәытхәытит.

– Ара уаха ҳара маза ҳамазам! – иҳәан, ацәажәара дналагеит Кьасоу. – Арсана, уаха зызбахә уҳәаз адгьылқәа ҭацәуп иашоуп. Ачаи алаҵаразы иамбар иԥсуеит, аха убырт адгьылқәа даҿакы иазкуп. Ачаи алаҵаразын макьана азин ҳамам, – иҳәеит, иажәа аҵыхәтәанза

инамыгзакәа.

– Уеизгьы-уеизгьы зынза имазамзар, убырҭ адгьылқәа зышәҭаху ҳлымҳа аҟынза иааҩәга, Кьасоу, дад! – иҳәеит Шьагә дҩагылан. Кьасоугьы, егьырҭ, Наҩеи дназлаз, иватәақәазгьы ааиҵанарҭәгәеит. Макьана иҟалаҵәкьо рзымдыруа акы ажәлар ирыларыжьуеит, аха иасахьахәырахара рыздыруамызт. Насгьы, абри адгьыл аҵыхәала аҵәажәара ҟалап ҳәа игәыҷуамызт. Аха аҟама аҿыцәкьа ианынаҿарк, уаҳа царҭа анырмоу, уи амаза Кьасоу ихимтыр амуит.

– Ушьҭа шықәсык инаҵынҵаны иҵуеит, Қарҭ ЦК-еи, Аҵснытәи аиҳабыреи убырҭ адгьылқәа рцыхәала ақәҵара ҟарҵеижьҭеи, аколнхараҿы, аарыхразы урҭ адгьылқәа ахархәара мап аҵәкызарц. Ус анакәха, уажәазы уаҟа ачаи алаҵара ҳалшом, – иҳәан, уаҳа далам-лаҵәакәа уа иаазирхарц иҭаххеит Кьасоу.

– Ааи, аха ҳадгьылқәа рҿы қарҭааи, Аҵсны аиҳабыреи иҟарҵарц ирҭаху еилыскаарц стахуп иҟалозар? – иҳәеит Чмыт, иаармыстаҭашәазаны.

Сара иҟаз зегьы здыруан. Нахьхьигьы-аахьхьигьы еиқәышаҳаҭны, аҵсуа милаҭ реиҵш, адгьылқәа рлахьынҵагьы рызбахьан. Амала, ҳауаажәлар аҵсра иақәгәыҷуан акәымзар, убриҵәкьа ҟалап ҳәа азәгьы игәы иаанагомызт. Адунеи аҿы ҵьара ламыск, иашарак ыҟаз ҵьыршьон. Ана-ара қытқәак рҿы шьоукы абахҭақәа инарҭадырсзаргьы, риашара еилыркаар ихынҳәып ҳәа иахәаҵшуан. Аха аҿны убри аизараҿы иалатәаз ауаа рыҩныцкагьы, хаҿ-цшралагьы ишеиҵшымыз еиҵш, ҟазшьалагьы, уаҩышьалагьы, разышьалагьы еиҵшымызт. Азәы сиҳа ихы цхьеикуан, ачҳара иман. Шәыцьара ишәаны-изаны, иҳәар иалҵуа ҿсила дазхәыцны, иҿы дацшны акәын дышҵәажәоз. Ҵьара хәычҳак иадамзаргьы исцырхагахап ахьигәахәуаз зынзагьы алаҿиҭзомызт. Алаҿиҭуамызт избанзар, ибон аамҭа зеиҵшраз.

Иԥан даеа шьоукых, уаха акнаҳарҭахь ишырго рдыруазаргьы, аиаша баны иавымсуаз. Убырҭ иреиуан Арсанагьы, Шьагәгьы, Чмытгьы. Аха иԥан аҵәгьы мбылзакәа акәаҵгьы бжьыззаауаз, ашша ахьызшьуаз шьоукгьы.

Уажә сара абарҭ реицәажәара сахьазызырѡуаз сыбаѡ цыххаа сцәа иҭаҵсон. Адгьыл аҵыхәала баша амала азы иҭахысны, аҵәгьара шыргоз збон. Избанзар сара издыруан ҳауаажәлар рыѡныцкагьы ишыказ Мыса иѡызцәа аахәацәа аҭиѡцәа. Убри акынтә Арсанеи, Шьагәи, Чмыти иаҧьцәаны ицәажәар ҳәа сшәон. Убри азыҳәан акәын Кьасоугьы адгьыл аҵыхәала иԥаз-ианыз зегьы далаланы иҳәар зиҭахымыз. Аха ушьҭа зашьа амамызт, ҳәашьак азыцшааны иреиҳәарц иаҧәикит. «Амшә иакыз дад иҳәеит». Кьасоу уаҳа даеа мѡак имамызт.

– Апартиеи аиҳабыреи иԥарцаз аҧәцара, ҳажәларгьы адгыларoуп. Ҳаиҳабыра ҳауаажәлар ирыхәо ауп аханатә аахысгьы ирҭаху! Амилатҧәа реиѡызара, рыжәѡахыр арҭбаара ауп иааицырхыз аус дузза зызку.

Жәыргьыҭи, Банзеи, Чубурхьынцьи, Ҭорцьолеи уҳәа Гыртәыла араионҧәа рԥкынтәи хышә ҭзы хырцәаны, убырҭ зызбахә шәымоу Дгамшь аҵшаҳәа иавоу, Бзана ақытантәи адгьылҧәа рҿы индырхарц ргәы иҭоуп. Ҳара ҳауаажәлар аханатә аахысгьы ачҳареи аразреи рылан, хара иҵшуан. Аҵсуа хаҵа иаҕа иеишәа дахеишьуамызт. Сусасуп ҳәа иааиз узиҵаҟьом, уи ҳара иаҳтәышьтрам. Иааганы ҳадгьылҧәа рҿы индырхарц ҳаиҳабыра ирызбазар, бзиала иаабеит, иҳасасцәоуп, сасцәаҵасгьы рхы мѡаҵыргозар акәхап. Ҳара абри аус аҿы даеакала цәажәашьа ҳамам ҷьысшьоит, – иҳәан, деишәара-еицараха днатәеит Кьасоу.

Кьасоу уахьынеиҿаҵшуаз: «Сеилышәкаа абааҵсы, сара уаҳа даеакала ҳәашьа сымам, шәара шәеиҵш саргьы снапҧәагьы сшьапҧәагьы неиларшәны иҿаҳәоуп!» – абас аҳәон Кьасоу ихы-иҿы иаҳәоз. Кьасоу иажәахә ҳәаны дантәагьы, еилакь ажәлар итәаз акыраамҭа рԥкытбжьы

газомызт. Рацхьа ажәак зҳәоз иҵсы шынаихшәоз идыруазшәа, зегьы еиқәба-еиқәҵсы иааилахеит.

– Агырқәа хырҵәаны иааргоит уҳәама, дад, Кьасоу? – иҳәан, атынчра азхыҵра цыххааса ибжьы наирган, илабашьа иеантцаны дҩагылеит Шьагә.

– Ааи, ихырҵәаны иааргоит! – иҳәеит Кьасоу.

– Дара ақәшаҳату, мчыла ихдырҵәоу? – деитацаait Шьагә.

– Уиакарақәа сзымдырыр kалоит, Шьагә уххь згеит, урт рҿы сара сыkамызт! – иҳәеит Кьасоу даахәацыхәаҵшьхан.

– Уара ҳачкәын уоуп, угәы ишҵаанаго, дад, Кьасоу, ҳара иаҳзеиҵъума, нас, ҳаиҳабыра икарцаз ақәцара? – иҳәан, ахызацәкәа реиҵш еитанеиҿеиҵсеит абарт ажәакәа.

Сара сахьтәаз иаасгәалашәеит «ахәцҳаи абзыцәашьеи» рлакә. Уахык шәарыцарантәи ахәцҳаи абзыцәашьеи шааиуаз, ахәлара рыхьзан, цстак аҿы цса дук амҵан рыцхьара наргеит. Ауха ахәцҳа иуапа наиқәыршәны дахьныкәиаз, иаразнак ацәа дынтаҳәахаа дагеит. Абзыцәашьа егьа иундазгьы ацәа илакәа ирхымло дшыгәатеиуаз, ацых агәы ааиҩнашоны еиҵш, алашьцара иналҵраан, ихәцҳаи иареи зцаиаз ихаҿы аҵса амахә иаакәтәеит х-цыск. Урт ацарақәа шацәазаарын.

Ацарақәа руак ауаҩытәыҩса ибызшәала иаацәажәан, ус аҳәеит:

«Абра уаха аҵса иамҵаианы ицәоу ахәцҳа инасыҵ шазам. Абри уаха илахьынҵа ҳшароуп! – аҳәеит. Амала ахәцҳа уаха лахьынҵас иаҳто, азәыр иаҳаны иҳәарызар дҳашҳатәарахааит!» – рҳәан, ахцыскгьы неиқәшаҳатхан, ахәцҳа илахьынҵа шаны, иныкәцрааны ицеит ацарақәа. Ахәцҳа х-лахьынҵак иртеит: акы дахыцар, аҩбатәи илахьынҵа даго, аҩбатәи илахьынҵа дахыцар – ахцатәи илахьынҵа хырцашьа амоурц.

Абарт зегьы иаҳаит абзыцәашьа, аха ашацәа абзыцәашьа ихәцҳа изы ирҳәаз иаҳәашьа имамызт.

Иҳәар, алеи-цси рыбжьара дхаҳәхон. Имҳәар – ихәцҳа амат ицҳаны дтахар акәын.

Абзыцәашьа абри иааигәахоз арыцҳара уаҳа цсыхәа анизамта, уи ауха ихәцҳа ашацәа иааизыршаз ахлахьынцак иаҳәара далагеит. Актәи илахьынца аниҳәа, имакҷаҳәара акынза дхаҳәхеит. Ахпатәи илахьынца аниҳәа, абзыцәашьа ихы инаркны ишьап акынза дхаҳәыршәырахан амзырха даакәхеит. Ирҳәоит ахәцҳа ибзыцәашьа ицсы тазцаша ахәшә ацшааразын адунеи дшакәшоз дгагахан, иахьагьы игага гәакуа адгьыл икәуп, ибзыцәашьа ихәшә дашьтоуп ҳәа.

Кьасоу иказ зегьы идыруан, аха ҳәашьа имамызт. Иҳәар, жәларык ахьеилатәаз, азәы димтиргьы даеазәы дитиуан. Имҳәаргьы цсхацсжьыфараны ицхьазеит. Ацыхәтәан Шьагә иитаз азцаара Кьасоу иблакәа амцабз ныхдырслан, икаицара ииҳәара изымдыруа днаганы ҩ-мцак рыбжьара даабжьадыргылеит.

Кьасоу ци-шәи рыбжьара дшыбжьахаз гәазтаз Наҩеи ашырҳәа дҩагылеит.

– Шьагә ухацкы сцеит, уара ацәгьеи абзиеи иадыргалахьоу, ацә тәыҩа сицш акыта иалагылоу, жәларык зыкәгәыгуа кәышк уоуп. Дгьыли-жәҩани реиҷыхыртакәа зегьы Кьасоу изымдырыр алшоит. Икалозар, ажәала даҳхәаерым. Уаха хыкәкыла ҳаззеизаз азцаара ҳацәхьамцкәа ҳалацәажәап, ушьта аамтагьы такәы цахьеит! – иҳәан, ацәажәара даеацьара имҩахигарц иакәикит Наҩеи.

– Наҩеи, Шьагә иитиз азцаара уара уиакара ужәҩахыр иатацәгәартә сицш иихәазеи уеизгьы-уеизгьы? Ҳадгьылқәа агыркәа рыкәндырхарц ргәы итоуп шәхәеит. Уи ҳара ҳзыхәан зегьы ак шакәым жәдыруазароуп. Ҳара акы ҳзымдырзо, ажә сицш, ҳала шаацшуа ҳхәы еиҩшаны иаҳҷарцар ҳтахым. Ишьахәуп, ҳхәы еиҩшаны иаҳҷарымцар ада хәшәы-быгьшәы амамзаргьы, убырт зегьы змааноу, изыхкьаз, насгьы шьоукы иаагылазар ҳацсадгьыл ҳәа

ирыцхьазо, рыцсцәа зегьы рызқәатыц ахьамадоу, ана акәым, ара акәым, ртызтыцқәа кажьны, иртәым-ирымаам атәым дгьыл аҽы иаартә еицш гәакрас ирзыкалазеи? Убри зегьыцәкьа акәымзаргьы, ҳара ажәлар, абри адгьыл иашьагәыту иаадыруазар ами сеидроу?! – иҳәан, днатәеит Арсана.

– Иаауазар, бзиала иаабеит. Уртгьы иаҳцәыхароу шьоук ракәым, дала-шьала еилахәу ҳауп. Сара сгәанала ари уиакара арххара атаххарым ҳәа сыкоуп, Арсана! – иҳәан, итәарта акәардә инакәиттхеит Мыса ацаца кацшь абгархәы ишьтатата.

Убри ауха аизараҽы итәаз ажәлар ргәы ашьа тыкәкәон, аха азәи-азәи еицәшәаны, азәык-ҩыцьак ракәымзар, зегьы рееиқәҳәаланы итәан. Сара цсраенынза исхаштраны сыказам убри аухатәи ажәлар рҽымтра иахылцуаз аҳәҳәабжь. Дасу зегьы ахьтәаз хамыцха адгьыл неиҩжәаны быжьра-быжьцәа иныцабгарашәа ицшын. Урт азыцшын аҵсы гәырҩа ацкыс еицәаз бза-гәырҩа саашьак. Итәан зегьы ргәацақәа ашәицхьыз ртыҩҩуа. Рцәа иаируан уагеимшхарак шырцеицшыз, аха хыла изакәыз рыздырамызт.

Еиҳабырагьы еицбырагьы шәымтақәак ҿымтзакәа еиқәшәы-еиқәцаласа иштәаз:

– Кьасоу, иахьа уара уда ҳгәы здаҳкычлаша ҳәа уаҩ даабом акынтә, рацәак инамцхәны ҳцаа-цшааува ҳудхалацәазаргьы ҳатоумцан. Иуҳәаз еилкааун. Уеиҳа зымчу икаицо зегьы қырбычуп. Амала, убырт агырқәа аҽыцынхацәа ихырцәаны иаарго ҳәа узҿу, ҳара Ҳабзана ақытаҽы мацара акәу, иахьаарго мамзар, даеаҵьарагьы индырхарц ргәы итоу? – иҳәеит Елызбар, абанстәа дахьтәаз ашышьыҳәа икәардә иеынакәиттхан.

– Урт ахьаарго ақытақәа зегьы уажәы исзеиқәымцхьазаргьы, еилкааны издыруеит, егьырт ҳара ҳраион аҿтәи ақытақәа регьы аҽыцнхацәа шаарго! – иҳәеит

Кьасоу.

– Иласхомашь урҭ раагара здыруада? – агәҭахышәа итәаз шьоукы иааицырҳәеит.

– Уи иахысҳәаара ҳәа макьана егьсыздырам, шәсызжьом! – иҳәеит Кьасоу, дымтәазакәа астол дахьахагылаз.

Ахыҵра зҭахны изхымҵкәа, аҵакьа иадгьазкылоз аҵәқәырҵақәа реиҵш, еихаҵсы-еиҵаҵсы адгьыл иқәкаҵаны итәан ишьхынҵсылаз ажәлар.

«Акызаҵәык шәара шәзықәгәыгша – аҵсуа идоуҳаи ичҳарси заҵәык роуп, уаҳа даеа гәыгыртак ҳамазам!» ҳәа сҩагыланы сыбжьы ахьынзаҵо срылаҳәҳәап ҳәа инақәскнақәскит. Аха иаарласны уи зегьы шгазараз, ишзҭахысраз еилыскаан, инхыжжыз сычҳара сеамҭакәа, сыбыз схаҵыҵ нақәсыргылан, сеааиқәыскит.

– Сара уахатәи ҳаиҵәажәараҿы исзеилымкааз акыҟоуп. Дгамшь ныркә инаркны, Қьарақьан аҵыхәанза ишьҭоу адгьылқәа ирыкәншәырхарҵ ишәҭаху аҿыцынхаҵәа ртәы саҳаит. Урҭ адгьылқәа шхуаадам, урҭ зыхьз аху, ҵьынҵьла изтәу-измааy ҳәа шьоук ыҟазар акәхап. Убра ауаа нҳархоит ҳәа агәгәаҳәа ҳныкәлар, изтәышьтроу ирзычҳап шәгәахәуама? Уара, шәара шәызҿу адгьылқәа рҿы ақьаҵтақәси ажәытә ҳаҭгәынкәси иахьагьы рышьтамышьта мыззаҵ. Иахьагьы анышәынтрақәа рхаҳәгәарақәа ажыҵи ашыҵламшәи рхиааны игылоуп.

Урҭ азкәа ҭыпкәа зтәу ауаа иахьа уа инахганы, инаскьагашәа инхозаргьы, азкәаҭыҵ ахьыҟазаалакгьы зкәаҭыҵуп. Шьоук рабаҵәси рабдуҵәси рыбаҩ ахьҵытәахахьоу адгьыл аҿы, дуамкәа дтынхамкәа шьоук рыҵәҩан шьап нарсны, ахаан азыҳәан ҳәа рымцахә еиҿаркырц иалагар, урҭ зқьаҵтажә-цутажәхахьоу ажәлантә иахьагьы рабицарақәа анцәа иҵьшьаны иггаза инхоит, ус иақәтәарым.

Абри акы. Иҩбахаз, макьана урҭ аҿыцынхаҵәа ҳәа шәызҿу, рыцсцәа, рыбзаҵәа, рҵьынҵь зегьы

кажьны, уҳәан-сҳәанк иақәгәыҷны иааyоy имааyоy аиаша аилкаа шәзымдырзакәа, еихҳәа-еицҳәа ишьҭоу ҳҳәытә дгьыл чашәқәа макьана иҟам-иным шьоукы ирызшәырцшуеит.

Адунеи ахҭырцажә еицш иақәиҭу азәгьы дыҟазам. Аира зшаз аҧсрагьы ишеит. Ҳара ҳаныҟам иҳаҵагыло абицара мышк-ахамышк аҵыхәа абри азыҳәан ҳаҵсаҭа шырыцәҳауа жәдыруазааит. Сымԥашьозар, уаха абра итәоу абыржәы исҳәаз иақәшаҳаҭхо ҷьысшьоит. Ус анакәха, жәытәнатә аахыс хьзи-цшеи змоу, еицырдыруа ақытаҿы ҳауааажәлар еигәышә цынҵала илырхыз адгьылқәа атәым уаа рыҡәгалара иашам, рыцхароуп, гәнаҳароуп, иааиуагьы дыҡәгьаҵом ҳәа сыцхьазоит.

Ихцахаз, сара сазәыкны сақәшаҳаҭым Қьарақьан жәлар рыбна ақәхра. Ачаи лахҵозар алаҵарҭа ҳамоуп, ҳадгьылқәа реы илаххцап! – иҳәан, – иццы-иццы еихьымзо днатәеит Арсана.

– Уара иуҭаху ҳәала. Уара уаагылазаргьы убз уақәиҭуп. Аха жәларык ргәаанагара уара ухәда иқәумҵан. Сара сыхәҭаахь ала уара уаха абра иуҳәаз, уаԥоралагьы политикалагьы уиашам ҳәа исыцхьазоит. Уи ус шакәу абра итәоу зегьы сыҡәшаҳаҭхап ҳәа сгәы иаанагоит.

Зегь рылымкаа уара угәы былуашәа, абра итәоу сасгьы аҧшәымагьы реиҳа уара уҟәышушәа, зегьы уара иудыруашәа уҵәажәашьа иагьыцшзам, иагьыманшәалам. Апартиеи аиҳабырси ақәҵара иҟарҵаз, ҵаҵгәык умазамкәа абас иаартны аҿагылара азәгьы иуанаижьуам, убри удыруазааит! – иҳәеит Мыса иеынхыршәааны.

– Иууазеи, Мыса бзиа! Исанармыжькәа ауаԥы дысшьыма сеидроу?! Сара сакәым, аха уара ухаҭаҵәкьа уоуп ҿтамзарыла ицәажәо. Саргьы абаақәа хысмыжәжәозар ҟалап, аха уаргьы узеицшроу ҿеила ауаа ирдыруеит. Суаажәлар аҳәынҵәа инылажьны, снарыҡәгыла-аарыҡәгыло, сшьап цынца мҟьышьзакәа сцап ҳәа згәы иҭоу

уара ухатацәкьа уоуп. Уи макьана иаартыцәкьаны азыршы еицш инауҽарымкьацзаргьы, зны иноуҽацырыххаараны иҟоуп, убригьы ҽеила агәра ганы уҟаз.

Анышә ужыр анышә ааугеит ҳәа ицхьазаны иҳанеибажьқәоит акәымзар, ҳара ҳшьацхыц инаркны, иреицәоу ҳхыцәхәыц аҟынза ҳазлеибамдыруа ҳәа акгьы ыҟазам! – зегьы нтиҳәацәан днатәеит Арсана.

– Уара акомхоз иалоу ауаа цсыцкьақәа еилазго провокаторуп. Ажәа шьышьа амазам, Арсана. Еитасҳәахуеит, иахьа ажәлар рыгәта интуҳәацәаз уажәа тынхақәа уара иуанасыжьуазар, сара уск᷇ан сыжәлар рҽы снацхоуп! – иҳәеит иҟацшьыра ҟацшьыра нацтцаны Мыса дахьтәаз.

– Апровокатгьы дырдыруеит, анацхаҽогьы дыр-дыруеит, Мыса бзиа. Уареи сареи ҳзыхшазгьы ҳаргьы ажәлар иаци иахьеи ҳрымбеит! – абарт ажәақәа ныбжьырк᷇ьаны Мыса инеихьигзеит Арсана.

– Ҳауааажәлар, шәхатцкы сцеит! Пату ҳақәеибатцаны ҳааизызырҽоқәап иҟалозар. Хәыцык ҳамхарацәахошәа збоит. Ари иаҳтоу ҳасас иҟынтәгьы рацәак иццшзам. Зцаара дук збатәыс иҳамоуп, ҳеаанаҳкылақәап. Ҳаизараҽы дтәоуп акомхози ажәлари рҽы ацьабаа збахьоу, ацышәа ду змоу, иахьа Ахуаа рҽы аус зуа Ҳараз Мқанба. Макьана иажәашьтыбжь ҳмаҳазац. Ҳараз, уххь зг᷇еит, иҟалозар иахьатәи ҳазцаара ацыхәала угәы иаанаго ҳауҳәарц аҳәара ҟаҳцоит! – иҳәан, пату сыкәцаны даацәажәеит Лад.

Сара абри сазыццшымызт. Ацәажәара шсыкәшәоз здыруазтгьы, ицегь сназызхәыцқәашаз ыкан. Аха уажәы Лад, схы итамкәа сгәы итамкәа, сыхьз аниҳәа, саргьы схы қьан сзақәымтцеит. Аха убри иачыданы ҽеила издыруан ацәажәарагьы шуадаҽоыз. Ацәгьы мбылзакәа акәацгьы абжьызаашьа сара исыздырамызт, ибжьыззаауеит ҳәа салагазаргьы, уи са с᷇казшьа ишатәымыз рдыруан

суааҽәлар аҟынтә, ишсатәарымшьоз сгәы ԥоон. Убри азы сара истәымыз-исымаамыз иск̌азшьахәрамыз сзаламгеит. Издыруаз ахәыҷы ԥьаргьы инадымцәылакәа исҳәап сҳәан, сԥагылеит.

– Ацәгьагьы абзиагьы збахьоу, зыжәлар аханатә аахысгьы изхыхьу-изгәыхьу, сашьцәа саашәыкәыхшеит! Иахьа мацара акәымкәа, изныкымкәа шәызла-цәажәахьоу абри азцаара, ҳәарас иатахузеи, ҽеила изызхәыцтәу зцаара дууп. Знык ахан ргыланы иалгаз, даналгалак ашьтахь иагхаз гәеитеит ҳәа, игәы ԥнажәоит, игәы канажьуеит, абжьарак ԥаԥхьа уи ахан рбганы аҿыц сыргылоит ҳәа дзалагом. Изхысҳәааува аиҳабыра азцаара иқәдыргылаз, иаамтаны иҟәышны иқәдыргылеит. Ҳара ҳҟытанхамԥаҿы аԥши, амандаринеи, ататыни реиԥш, ачаигьы ауаатәыԥса рыцстазаара иабжоуп, аекономика иарҭьажәԥоуп.

Иашоуп, аиҳабыра ачаи лацатәуп рҳәеит. Аха сара иахьынзаздыруа, иахьынзеилыскааува ала, араион еиҳабыра абра Қьарақьан абна хтны, аԥьра ықәхны ачаи еиташәҳа ҳәа мацәақәкыла адҵа ҟарымҵаз ԥьысшьоит.

Сара сақәшаҳатым ҳабацәеи ҳабдуцәеи акәасҟьа ашьапқәацәкьа рзыхәан аиха зыдмыркуаз аԥь-ԥлақәа ықәхны ачаи алацара. Иазгәастарц стахуп даҽакгьы. Уаха абра азәгьы иҽыцеимыршәазеит ҳәа сыҟоуп, Қьарақьантәи аԥьра ыцхны изцәаҷәо атехникагьы ҳара макьана ишҳамам. Убри аҟынтә иашахоит ҳәа исыцхьазоит, уажәрааза зызбахә рҳәоз ҳадгьылқәа рҿы ачаи лахцар. Убри ала урт адгьылқәа зԥьынԥьу, иахьагьы иарҭьажәԥаны аколнхара иалагылоу ауаацсырагьы ҳатыр рықәаҳцоит, убра игылоу, ашыцламшә зкәиаахьоу ҳабдуцәа рнышәынтракәагьы ҳшатоит, дара рхатақәагьы ргәы цәаҳкьом.

Аҿыцнхацәа ҳәа шәызҿу аауазар, иааит. Урт раашьтреи раамышьтреи ацыхәала, ҳара азәгьы даҳмазцааувазар акәхап. Уахазны абра аиҳабыра ирҳәан еиԥш, уи азцаара азыхәан иахьеиҳау иалацәажәаны, иахьынзацырхагоу,

иахьынзахырҳагоу еилкааны ирымазар акәхап. Абжьарак, ачаи алаҵара сақәшаҳатуп! – сҳәан, ашьшьыҳәа снатәеит.

– «Асас шә-насыцк ицуп» ҳәа рҳәоит. Сара ис-зеилкаауам ауаатәыӡса ргәы иқәжәпахо абри адгьылажә изеигзо уаха абра шьоукы. Алаҳәагәаҵа зқәымиааyа удгьыл малаҷырра рхы иатәашьаны, Ҷубурхьынцьынтәи агырқәа нхара иаауазар, изахырбаарызеи баба. Ана-ара аҵыстрақәа реицш Қьарақьан аҕдара шәылаҵсоуп. Уаха алашәага шәықәларгьы иаашәкәызцо гәылаҵәақәакгьы шәмоури шәанаҵьалбеит, шәмацараха шәагьжьамуеитеи! – иҳәеит, иаагылазаргьы зегьы ззеицшыз Гәаҵьуа.

– Уара уда рзымдыруа анцәа иҟаицаait сара издыруа зегьы! Избан уара, угазара узалымзаait акәымзар, уа аҕдара илаҵсоу ҳәа узхыччо анхаҵәа, есуаха азәазәа ақәыцьмақәа ҳарфоит ҳәа уарҳәама? Уара аҕдара узхысамырҟәылуа ауаа, ухә гәырла ишьаны, ашьха уганы азы умыржәзакәа уаазго роуп. Урҭ уара агәаҟразы ауп акәымзар, єышькылкѡысгьы урҭахзам. Уара зымгәажә ада хәыцырҭа змам иалудырааyазеи урҭ ихырцәаны иаарго ауаа раагара змааноу. Уара уєы рҟьоуп, утәарҭа ырхәыхәуп – уҟоуп. Иахьа узхара уфар, уаҵәы амла уакыц уҟазам.

Аҕдара иланхо ауаа ҳәа уааиуеит. Убырҭ аҕдара иланхо ауаа роуп, мышкызны уара укәыба ахы иаҵагыло. Анҭ ухы цыцәцәа изқәуцо угырқәа ракәзам. Сара шәсызцааyазар, уаа гәарҭак дара ирҭахзамкәа иҽаа-ҽааyа еидҳәаланы, мчыла ҽыцынхара ҳәа иаҳзааргарц ргәы иҭоу, сажәа акыр аҧхылнадозар срықәшаҳатым. Урҭ зшаз исасуп, уа ртыц аҽы иакыртә иҟоуп, цшзала инхаait-инцаait, иқәгьаҵаait сырзыразуп.

Уара, Гәаҵьуа уѡызцәеи уареи ҳауааажәлар рҽахәы ххәоит ҳәа шәаламган. Жәлар рҽахәы рҳәозар, изҳәаша,

изыхәҭоу ахатәрақәа абрақа итәоуп! – иҳәан, ахәагьыаҵашагьы Гәаԥьуа инеиҵеиҳәацәан, игәы рда иԥсы рда иҭыԥ аҵы днатәеит Чмыт.

– Ишаабо ала уахатәи ҳаизараҵы иқәгылоу азҵаараҵы зегьы ргәаанагарақәа еиқәымшәеит. Убри ақынтә абра уаха итәоу зегьы, саатқи ѳ-саатқи ирылагзаны, иртаху зегьы рызҳәарым. Еиҧхап ҳәа сгәы иаанагоит напѳахарала ҳазҵаара ҳазбар, шәгәы ишԥаанаго? – иҳәан, ажәлар ихы нарықәикит Кьасоу.

Убри азҵаара азәгьы дзаҵамгылеит – ишәон. Инцәыцак-аацәыцакны знапы иѳахақәазгьы калеит, аха рыерызцәырымгеит.

Ишыжәбо еиԥш, аколнхара актив реиҳараѳык абна ыкәхны ачаи алаҵара иазыразхеит. Сгәы иаанагоит, ари азҵаара аҭыхәала уаҳа ацәажәара аҭаххарым ҳәа! – иҳәан, Кьасоу уаҳа иҵаламгалацәакәа днатәеит.

Сара иаразнак игәастеит аҵыцынхацәа рцыхәала иаарҳәаз зегьы рзы Кьасоу илымҳацәқәа шиқәиԥсаз. Ицәгьаны ибзианы изакаразаалак рысакала ажәак ааиҵеимыршәеит. Ҳәарас иаҭахыыз, уи сара сыдагьы игәазтақәаз рацәаѳызар акәхарын, аха абри акгьы захырымҳәаазеи ҳәа азәгьы аҳәара изымгәаҧит.

Ишылашьцара ианааилалашьцоз, аизара хдыркәшеит. Уаҵәы иаашар асиа каҵаны абригадирцәа аусҳәартаҵы инаргон анхацәа абна ахтразыҳәан еиқәдыршәаз амыругақәа...

...Ермана иқьаҵта ашымха хәычы ахьыкәгылаз санаакылшәа, ҳхәыштаара алѳа хаакәакәараза иаасҵашәшәеит. Ҳмаҵурта идәылцхоз ҳкәаҷаб алашара хәылцы еҵәа еиԥш сыблақәа ианаархыччала, саацсарақәа зегьы азшәах еиԥш инасхазытит.

46

Саб Ҭемраз даазқәылаз еиҳа-еиҳа иҟазшьа иҵсахуа, цыхьа еиҵш акәымкәа, илазарагьы маҷхо далагеит. Ҳаѳны снаҵыршәаны ҳамҭак цьара сынкыдхалар, ҳаҵеимшхара, уаҳа аѳныка сзымхынҳәрашәа ибо далагеит. Абри аартны иҳәомызт, иахьынзаилшоз ицәа иҭаигзарц даҽын, аха зны-зынла иааилыжжуан:

– Атлареиҵш уамацазеитеи иаҳҳәеит ҳәа! Уеибга-уеизѳыда ухынҳәыма, уара? – иҳәон, ибжьыцәкьагьы шәарак шаныцшуаз гәоуҭартә иҵыс-цысуа.

– Сыхнымҳәкәа, саб, исыхьууаз, еибашьра сыҟазма сеидру! – сҳәон, игәы иахәап ҳәа ччаҵшь лашарак насеыкәцашәа.

– Еибашьранда, узшьуеи иушьуеи, зыҟны аус умоу, узеибашьуа дудыруазар иубаргәузеи, уи хаца усми цьушьҭ. Ицәыцагыланы, мазала ицҳауа алеиҵш, цәгьаҳәарала, шәакь ҭмырҟьазакәа изга-иаазга рзымдырзо ҳаҷкәынцәа рыкәгара иаҽуп. Абри ауп хгашьа змам акәымзар, абжьарак... – саб иажәа намыгзазакәа лоунатә даакәҵсычҳаит.

Издыруан уи абриаҟара деицазкыз сара шсакәыз. Абахҭа аҟынтәи саныхынҳә инаркны сыгагацәкьагьы дацәшәон.

– Ирҳәозеи нас усҟангьы? – иҳәеит ихы насыкәкшәа.

– Аизара ҳаман, – сҳәеит.

– Аа, уи аума унзырха? – иҳәан, хәычык даалах-ҽыххазшәагьы збеит. – Еизаразаait, цьушьҭ. Ҷстбарак ҟамлакәа иҳахьхьаз ҳзыгьондаз, егьырахь ауаѳпсы гәырѳада ихи-иҵси дакәиҭны дыҟазар, адунеи аҽы зегьы имоуп, ихароузеи! – иҳәан, аенынтәарак хәыцра хьанҭас инеидихәыцлахьаз зегьы неицхьатәан, игәы ааирҭынчит.

– Иахьа шьыбжьон Аразацәы аизара иналагаз, абыржәы еергьҳәа ҳааицырҵит! – сҳәеит.

– Ишәызбазеи, дад, жәлары ирыхәаша акыр шәалацәажәама? – даасызҽлымҳахеит.

– Исыздырам уи иахьынза ҳзеиҧьу, аха Қьарақьан шәдестынк ачаи лаҳамҵар ҟалом рҳәеит.

– Изҳәада, Ладраа роума?

– Ладраагьы ирҳәеит, аха иахьа убри аҵыхәала Очамчырантәи ахылаҵшԥоы аизара мԥаҵигон, – сҳәеит.

– Аиҳабаҵәа ирҳәазар иҟаҵатәгәышьазар акәхап, акыр зоуҳәода, уабашшуеи? Уи егьоурым, ҷьушьҭ, ауаатәыԥса дмырзааит! – иҳәан, ԥаҵхьа ихы ларҟәны даатәеит.

– Ауп, аха убригьы шьауҧахеит. Ауаа ирылымшо рыдуҵеит ҳәа, уигьы рыцхарами. Ҭзыцыцхьаза аҵә, ауардын, аҽы, ажәакамбашьқәаҵәкьа инадыркны анхаҵәа ирымоу зегьы ҳхы иаҳмырхәар ҟалом рҳәеит, – сҳәан, ҳаизараҽы ирызбаз саб илымҳа аҟынза иназгеит.

– Ирҳәазар, ирҳәеит. Уԥызцәа иҟарԥо уаргьы анцәа уалимхааит. Аа, абар ҳаҵәуҧәи ҳкәаҵани ахьыҟоу, рхы иадырхәааит. Уи усума, ҷьушьҭ. Аҵәуҧә акәым иара Хьаҵшь ахаҵагьы ргааит мап сҳәо сыҟоума! – иҳәеит.

Саб исҳәаз ганкахьалагьы деигәырҧьеит. «Уара уеибгауеизԥыда ухәыцқәеи уареи аибаазаха анцәа ишәиҵааит, егьырахь исымоу-исыхзу зегьы ухахәс ицааит, акы сеигзо сыҟоума!» – абри акәын, иҽы иеимырҳәеит, аха саб ихыиҽы ианызбаалоз.

– Уаҵәыцәкьа ҳаҵәуҧә неицакны, акәаҵангьы нарыцраҳәаны ирыҭ, дад, убри даҽазнык ҳәатәыс ирумҭан, суҳәоит! – иҳәеит.

Ҳаҵәуҧә акәаҵан нарыцраҳәаны инараҳҭар, убри инаркны саргьы еиҳа нап сыдыркылап, сыгәра ргап, еиҳа исхылаҵшып ҳәа ицхьазон.

Убри ауха саби сареи уаҳа ҳмеицәажәазеит. Инапқәа неихданы инеигәыҵаҵсашәа, акыраамҭа акәастхарамца дыеҳәаҵшуа дтәан. Ҳгаз қәыргылага иқәгылаз аҵәашьы ахәда ныхшәа-аахшәо аарла аблақәа ҭаауан. Аеҳәа ахахьы ҷыззыҳәа иааихмырсыҧьзакәа арҵу абжьы гон. Зныззынла аттаҳәа итҟәаҵуаз ахьаца мҿқәа атынчра еиларгон.

Еихьымза-еицымзо аеҵәақәа реицш рееишьклаҵсаны ахәблы иаҵаҵсон акәазҭхақәа ирхылҵуаз ацыцхьқәа.

Саб дыҽҳәатәанаҵы уани сареи ҳаицәажәазомызт, Адгәыр. Зны-зынла акы уҭахны убжьы рдуны уан даныхҭоукзалак, умахәар уанкны, акҿаҩра аӄны унаганы, лыбжьы ныцкзаны иуҭахузеи уара ҳәа дузцаауан. Лыбжьы саб имаҳарц азы лара лыбжьы ныцкзаны дуацәажәон, аха уара убжьы рдуззаны акәын ушцәажәоз. Уи зегьы саб иаҳауан, аха ҽырмаҳа ӄаицон.

Акыраамҭа ҿымҭзакәа дтәан саб. Иччабжьи итәуабжьи знышаз ицҭазаара амҩақәа уаха заӄантә дырнысхьаз иара заҵәык иакәын издыруаз, уаҳа азәгьы шаҳат дрымамызт. Изгәамҭазакәа ладагьы-ҩадагьы амца зыҿхысхьаз сакарак днықәнагалон. Убысӄан ицсацара цәгьахон, аӄәараҳәа деицасуа ихәыцрақәа даарылҵуан.

Амца шеибакыц еибакуан, нас иныцакшәа зегьы дааҳалаҵшуан. Ихьыз аахьымзгшьаны ашьшьыҳәа иҽеиқәикуан. Зныкыршәа дҩагыланы ииарҭа ахьеицыхыз ацәартаҩы днықәтәон.

– Еиқәашьыхҩы! – ҳәа ибжьы наиргон.

Еиқәашьыхҩы ҳәа дзышьҭаз уара уакәын, Адгәыр. Есуаха саб дышьталацыцхьаза, еиқәашьыхҩы ҳәа узҿитуан. Уаргьы аҵхьа азәы дуцәнеир ҳәа ушәозшәа:

– Аа, ара сыӄоуп, бабаду! – уҩны унаидыххылон.

– Сеиқәа сышьых, бабаду дукәыхшоуп! – ҳәа ишьапы наумцеикуан. Уаргьы укәкәы-цыкәуа, ес-иааӄоуцалакгьы иеиқәа ааишьухуан. Нас даара фырхаҵара дук ӄазцаз азә иеицш ухы цхьазаны иацхьа уанаагылалак, саб уааигәыцакны ухы днагәзны, абас уиныҳәон:

– Итабуп, дад, уеиха зымчу умаҵ иуаааит. Жәлар рцәыцәгьа анцәа иуқәимыршәааит удунеи уқәнаҵ. Аамыста иципра узтаз аамста игәра анцәа иуитааит. Хьмызг анцәа иуқәимцаанит абри адгьыл уатәашьанаҵы сара абас сзыршкәакәаз! – иҳәан, иҩуаҩак дырҩаханы ҳҭуан инаҵеикуан.

Саб дныҳәонацы умцысзакәа уимцагылан. Уныҳәаныцхьаны даналгалак, уаргьы ажәҩан аеҵәа нкыдызцааз азә иеицш, угәыргьаҵәа уаахынҳәуан.

Уабду иеиқәа ишьхра уашьцылахьан, Адгәыр.

– Еиқәашьыхҩы! – саб ибжьы анаагалак, узҿызаалакгьы зегьы ааныжьны, аа, ара сыкоуп, бабаду ҳәа уҩны ууаидыххылон. Бабаду уаниныҳәоз бзиа иубон акынтә, уцсы заны уизызырҩуан. Уртқәа зегьы сара исымҳәаргьы иугәалашәозар калап, избанзар, уска уда дызмамыз дуқәгәыҷыртә укалахьан. Фышықәса еихшәаеизшәа утагылахьан, Адгәыр.

Саб ҿыварала иҵсыцгара даналагалак акәын дшыцәаз дыргас иҳамаз.

– Ди, ди, бзырҩи, бабаду амца дшатәҳәо баҳауама? – ҿааутуан. Амца датәҳәаҵәкьошәа акәын саб ҿыварала иҵсыц шоуишьтуаз.

Арбагьқәа аккаҳәа ианааиларцса сҩагылан, амца аҿаҳәара салагеит. Уи ауха бабаду алакә иҳәоит ҳәа акыраамтагьы уидеырбалеит, аха саб игәалакара рацәак иеесимызт, насгьы ушьтақәа, ҳгәылацәа имшәаимырҳа цәажәара ҳәа иаалозгьы, изакәу сыздырам, азәгьы дмаазеит. Сабгьы агәылацәа анеизалак акәын алакәҳәарагьы игәаҳәо данықалоз, убри акынтә уара умацара узыҳәан алакәҳәара дзаламгеит.

Аҩны алакә анырымҳәоз лассы ушьталон, Адгәыр, аха уи ауха ушгәыцуаз ааанхеит. Исгәалашәоит бабаду уаха ушьта алакәҳәара дшаламгоз агәра ануга, угәалакара бжьысын, ҿымтзакәа ахәштаара унықеҳәатәеит.

Акәицқәа ныцхьаҳәаны акәазтха хыблааха нышьтасцан, ацыргы ақәҳәҳәара саналага, амахә ашәыб зҿацааз еицш, акәицқәа ахәштаара исзыкәымхуа инадҷаблеит. Иаалыркьаны акәицқәа улакәа еицыртәырны узрыхәамцшуа иааилаарцырын, инеицралеит. Ишызбоз, Адгәыр ублакәа унапы нарцыроукит. Нас унатқьашәа:

– Баба, анҭ акәицқәа анс изыкалеи?! – уҳәан, иҵьашьаны усазцааит.

– Ас ду анауша абас ахәшҭаара ахәарчыч ыкәлоит! – сҳәеит, ахәарчыч лабала иқәхны ихәыцасыҳәҳәаз акәазҭха иакәцсо.

– Ахәачыч ахьзума ани? – уҳәан, унацәкьыс еицраланы ахәшҭаара иқәлашоз акәицқәа инарыкәукит.

– Ааи, ахәарчыч ахьзуп. Уара анбан «р» агурхеит! – сҳәеит акәазҭха хәыцыҳәҳәо.

– Нас ирласны ас ду ауама, ианбауеи?! – уҳәан, уоуразоуроу угәыргьацәа ааkалеит.

– Лассы-лассы иаураны иҟоуп ас ду! Ас ду аурада уаҳа хьаа-баа анцәа иаҳзааумган! – сҳәан, иара сара схаҭагьы исызгәамҭазакәа, схы саа◌ахан ҳхәыблы снаҵаҵшит.

Уангьы саргьы уҳаманы шьҭалара акәасқьахь ҳхаларц ҳанындәылц:

– Баба, баба! – уҳәан, смахәар уналаҳәит.

– Икалеи, Адгәыр? – сҳәан, сгәы аатрысын, саатгылеит.

– Аеҵәа ҵьарсахьа, аеҵәа ҵьарсахьа! Иубома, иубома, ее, ее, нахьхьи, нахьхьи! – уҳәан, ажә◌ан шьыбжьхыцыртаҷы еихык-еицык икыдлашалоз аеҵәа ҵьарсахьа снахәаурҵшит.

– Иаразнак уиеҵәахә ула ишҵаацашәеи, уара адгьыл иакәлахаша! Избоит, Адгәыр, избоит. Убырҭ аеҵәакәа убонацы ахаангьы уҵсзом! – сҳәан, ухы аасшьышьит.

– Исымбар икалои, баба? – уҳәан, абри азҵаара насҷаурххит.

– Ишҵоумбои, ажә◌ани аеҵәакәеи ыканацы, урҭ аеҵәакәа есуажәааны абыржәы иахьубаз икыдлоит. Ишҵоумбои, иубоит ҵшзала, шәышықәса анцәа улаҵш ицимыршәааит! – сҳәан, унапы рыгәгәаны иианыскылан, усыманы амардуан ҳанхалеит.

Акәасқьа ашә аҷы ҳамназацкәа, уеиҭаатгылан, уаахьаҵшын, ◌аҵхьа жә◌ангәы унаҵаҵшит.

– Ее, иахьқыду! – уҳәеит, уаагәырҧьаны.

Асцәа цьарсахьа, ауахәама аҵьар еицш, еилаарцыруа ажәфан хымаа иатацхон.

47

Ашьыжьымтан сангыла саб амца еиқәицахьан. Адәахьы иафымцакәа қәацсатак кыдышьшь алеира иасын.

Ашта атцыхәахь агәашә абжьы аагеит. Саб иакәын. Уи акәахьча атцыхәақәа наk-аak икылцәаны, ашашәақәа рыцданы изқәа икыдын. Ақәа анауаз убри акәахьча есымша изқәа икыдицон.

«Узқәа цәаакыр еиха ухы баазар еиха еиҧьуп. Узқәа хәычзак иадамзаргьы ианыцәаак, егьа афрахьы уааиуазаргьы ахьта уламлар kалазом», – иҳәон. Уажә урт саб иажәақәа еихьымза-еицымзо иаасцыххылеит, акәахьча изқәа икыдцаны ашта данаатала.

– Ашьыбжьышьтахь Қәаса даасыцырхырааны, ҳацәқәагьы ҳкәатангьы наагап. Акәатан ауардын иақәргыланы, ацәқәагьы нацаххәар, иахҳарцуазеи... Қьарақьан уажә иаабама! – иҳәеит саб афоны данаафонала.

– Аиеи нас, зегьы икарцо акәгәышьоуп. Зегь рацхьа ҳала ҳазтыхуам! – сҳәеит, саргьы саб рацәак ицымҳәакәа. – Қәасагьы дманшәаланы дуқәшәома, акраадыруоу? – сҳәеит ацыхәтәашәа.

– Дабаушьтуеи, иаргьы ифызцәа ахьцо дцозар акәхап! – иҳәеит саб.

– Аиеицәкьа, Қәаса Қьарақьанка дымцар kалома! – сҳәеит рацхьа иахьсызгәаамыгзаз хьымзгшьашәа.

– Амышгьы еиласызшәа збоит, аха нарха аурым ҳәа сыkоуп. Егьаумҳәан иаха ахәылцазтәи ашәацшь сақәгәыцуеит. Насгьы ари ҳамзагьы еитасхьеит. Амыш еиҧхара цьысшьоит сара стәала! – иҳәеит саб.

Какалк аакны сдәыкәлааныа саб цьаргьы дымцазеит.

Аҿацараҿы акы иҭахушәа, абарцаҿы ақдыхсаха ианыз амақьаҿы иеиха арахәыц аҿихуашәа, акәты царҭа змоуз еицш, дынкыдгыла-аакыдгыло аѡны иеыѡнеирхеит.

– Уҟәышыз, дад, уҟәышыз! – ибжьы насхьигзеит абарца санныцыцуаз.

«Уарамыжда ушцасыхзызаацәо, егьцасмеи!» – абри сгәаца инҭысҳәаан, агәашә сынҭыцит.

Адаужра ахәы аназараҿы дынхон Ларкәаҕь-ица Заҕьала ҳәа изышьҭаз, Канбак. «Уара абри Заҕьала ихьз хьзы еицшымкәа, ижәла жәлак еицшымкәа, иара ихаҭацәкьагьы ауаа аныршоз дрымшазакәа, дабаана-геи?» – рҳәон. Анцәа цәгьара зкәицаз ауаа ҳаҕоу дыбзыргааит. Знык азәы длацшыкәцаны дыхҭаркыр, аҧсцәа дрымго акы дазнарцааныа иааицрыцраны иҟазамызт.

Абри ашықәс азы Адаужра иқәынхоз инадыркны, Ахуаагьы нарыдкьаланы, Бзана ақыҭа зегьы ауаа хьыздыртәуан. Абри лымга зѡа ҳәа чмазара баацсны иҿкны ирылан убри ахьзыртәра.

Зыбз хны изҿаз амерҭа ҳәацәа, Заҕьала рыцҳа даанрыжьуа иҟахызма, уигьы иаразнак ицәа алаҳарҭ еицш иааихырхит. Адаужра иныдкыланы, Ахуаа зегьы хьзыртәуа ишааиуаз, зыбз ада кәац зҿамшәаша Ҭазлык: «Ҽада какаҷ Заҕьала!» – иҳәеит иаалыркьаны. Аҳыҳ, убри ашьҭахь, Заҕьала деимша-еимыта ажәлар днарылалеит. «Ҽада какаҷ Заҕьала иоума узҿу», – рҳәо иалагеит. Нас ишнеи-шнеиуаз: «Ҽада какаҷ абан дахьааua!» – рҳәо мацара, Заҕьала ихьз аҭыц аҿы Ҽада какаҷ ихьзхалеит.

Уажә аҳа сшықәыз ацәа сықәлеит, аха ари аҟалаа уаҳа всышьа амамызт.

Абри Ҽада какаҷ инхшәарҭаҿы игылан: «Ҳабахә ҳәачхәын дықәлан, аилашәшәымтазы иҟәыбаны дылбааит!» ҳәа изхысамаркәылуаз ара ду. Убри ара ду амахә аҿы икнаҳан тракторыжәк ацламҳәа шеибгаз. Аиха чанҭа ду иатдаз адаҷ ара махә иалапахьан. Уи зегьы ирбон, аха «Аҧсы ҿеила дырзымжит» ҳәа агәхьаа

азәгьы икзамызт. «Акакан акомхоз иагахьеит, иатахызар акомхоз икыннахааит. Хымҳа-џьамшьа мгьалырхаара ҳазцарызеи!» – рҳәон, уи акакан амахә адаҷ ишахәыруаз збоз цытԥоыкгьы.

Убри атрактор ацламҳәа гьала-мало, еиқәжьакца убра икнаҳаижьтеи ушьта быжьбака шыкәса цуан.

Быжь-шыкәса рышьтахь, рацхьаза аихахцәахала аихаза иасны акомхоз ахь ауаа еизызгоз Хәаршьыт иакәын. Аха «рацхьа акәыкәу ҿызтыз цсит» ҳәа, Хәаршьыт шьыбжьышьтахьк алаҳа дахьныкәлаз, иацьал алаҳәазар акәхарын, длалыԥорын ихәда наикәацәиит. Ицыхәтәы ажәацәкьа изымхәазакәа инарцәымԥа днықәлеит.

Убри аахыс хԥык абригадирцәа атаны иамырххьан. Амала, ацыхәтәаны Мыза бригадирс иҟарцаз итәык аҳәара уадаԥуп. Мыза Џьакьба идунеи ицсахиижьтеи ианбыкәу, аха иахьагьы ицсата рыцәхауеит, дыцырхуеит, дытцарцоит, иахьагьы адамра дтадыргылом.

Аиаша уасҳәап, Мыза рыцха саргьы еиила дыздыруан. Адунеи хифаауаз џьишьон анасыццәгьа. Ашара адәы иаакәлааныза, ацых ишалаз аҳәҳәабжь еицш Мыза исаркьал абжьы Адаужра ахәы иныкәԥуан. Ма днасԥасны даакәыцып ҳәа уҟазу, днаҿгәыгьааны имахәар наицрыцсаанза асаркьал дасуан. Иара ашьашәы ицыржәашагьы изакәу еихажәлаз здырхуада, ацсзы еицш изакә бжьы цәатарзызагааз иахылыԥоруаз.

Ажәлар азы рытцалазшәа, алацан аблаам зхы еиланагаз ацсызкәа реицш, риартақәа иргәылкьаны акәын рымзырхақәа ишрыкәлоз. Асаркьал абжьгьы абжьы акәын, аха асаркьал иасуаз Мыза шиакәыз анааргәалашәалак, ҳаҭеита зынза аларқача рыхьуан.

Асаркьал асра азирхо џьушьоу! Ахәы днықәгыланы азу-зу ихга аҿытра далагон. Ма абжьы ҳәа инеихылцууаз, улымҳа умацәа утаиркрын. Агәара икылахазшәа ибгьааны ахылаҵара инталон.

– Уа, Астамыр, уаа, Самсон! Шәыхцәама уара, шәара ихцәаша! Саркьал бжьы шәмаҳауа, ҽыт бжьы шәмаҳауа, шәахыргама шәара, зура-зҳәара иаламчаша.

– Аау! – ҳәа цаҟа ѳ-кәарак иртысны, ацыхәтәаншәа азәы ибжьы ҳақь-цсыкьуа Мыза инеихьынцашалон.

– Уеҳ! Акомхоз шәхаштма, уара акомхоз? Акомхоз ушьацәа хаххала уалыргааитеи! Ҳаи, гәыцжәара-хыцжәара шәыгымхааит! Есышьжьымтан ахәы сыкәыргыланы сышцашәырҳәҳәо, ишәхаҳәҳәо шәыкәырцааитеи! – ибжьы ихацаланы, даҕьуа-дыцсуа ахәы дыкәланы иҽынеихон.

Мыза асаркьал дызласуаз убысҟантәи аиха хцәаха, иахьагьы убри атрактор ацламҳәа ажәѳахыр икәуп.

Снапы нарыгзаны уи аиха хцәаха аакәсхит, аха иаразнак ацаацс еицш снапы ҽнаршәааит. Иааидыс-хәыцлаз абригадирцәа ракәу, есышьыжь ацәа сналызкәкәаалоз, иахьагьы схы-сгәы итахаз усҟантәи асаркьал абжьы цәгьа акәу здырхуада, абыржәы абри аиха хцәахала ажьакца зҽысны икнаҳаз атрактор ацламҳәа снасыр, дгъыли-жәѳани цыцхашәа ицарашәа саакалеит. Шәымтақәакгьы асаркьал асра аҧсра ацәа ахкааука сгылан. Уи аиха хцәаха сарҕьа напы аныҽнаршәааза, иаацсахны сарма напы инасыркит.

Схы саа ѳахан, уаа гәартак за ѳ ызххьаз, ашәакьхаҳа еицш схаҽы икнаҳаз асаркьал ҽа ѳ лакь сеитанатацшит. «Ҳаи, иабыхәа, иабасыднагалеи, абри амышьта ахаҳә еикәнажәозар калап!» – сгәы интысҳәаан, акы иалаҳәазамкәа схәы-сжьы ѳеилагылеит.

«Уас, ачкәын, уас, узымгац узгозеи!» – ахаан исмаҳацыз азәы ибжьы хәылашьза слымҳа интаѳит. Саргьы иаразнак сеааизызган, сеиха хцәахала ишсылшоз уи атрактор ацламҳәа сасит. Быжь-цацхак рҽатаны, быжь-баашк иртацацхаз абгыз абжьеицш, атынчра агәы нкылжәаны, азхыцреицш ашьыжь шара иналаееит. Ашәацыцьац рхәы-ржьы ргыло, ашьацхыцкәа нак-аак ахәқәа инарыланаркацеит.

Макьанагьы зсыцсақәа еилаарцыруаз нахьхьизатәи ашьхақәа рызқәа нкылблааны, аарлаҳәа амра абзгьы аавцнахит. Араш амахә иахаршәыз сеы аҕәра аахысхын снақәтәаны сҽынасхеит.

Қьарақьан саннеи, ажәлар зеиуоу рзымдыруа аилагьыжьра иаҽын.

– Уа бзиа жәуқәеит! Зымаа шәкыз алыцха-агәыцха анцәа ишәиҭааит! Аа, абаақәа, «Ар маҷ хьзы ргеит!» ҳәа ус дук напы аҳаркит, аха арҭ зегьы шәымч ала хьымзҭ аагарым ҳәа сгәы иаанагоит! – сҳәан, аҽыжәцра саналага, ҷкәынцәақәак насыцеибаҳәан, сеышькыл аанкыланы сааҽыжәырхит.

– Бзиа убааит, бзиала уаабеит! Сара сгәы излаанагоз ала, иахьа уара ашара инамакны, зегь ҳацхьа ууауеит ҳәа акәын сшыҟаз! – иҳәан, даахьаҳәын, аеыҩхәагьы шьоукы днаралацәкәысит Еқәыц.

Алацәкәыс-шьацәкәысра уи даагылазаргьы иҟаз-шьхәраз акәын. Ацшфара иашьцылаз ала ақьышә хублааргьы ишзаҟәымцуа еицш, иаргьы уи аҟазшьа дахьынацыслакгьы ицын. Уи сара ҽеила издыруан аҟынтә, ицхәа сымҳәакәа, сыфеидагьы иҽамцакәа сивсырц иақәскит.

– Иашоуп, Еқәыц иуҳәаз. Саргьы ашамҭаз сгылагәышьеит, аха цьарак-ҩыцьарак скыдымгылар сыхәомызт! – сҳәан, рацәак саламцәажәакәа сцыхәтәажәа снаҽыҷызааит.

Еқәыц идагьы ацәы сылазцарц зтахқәазгьы збон, аха убыртгьы иахьынзазалшоз сырҽамдоуарц сырмеиканырц сызбеит.

Бзана ақытантәи аколнхара иацанакуаз жәеиза бригадак ркынтәи шәҩык инарықәгәыҷуа аколнхацәа ааины иҟан. Урҭ зегьыцәкьа ракәымзаргьы дасу ирымаз кылыргеит. Ишаҳҳәахьаз еицш, сара сназлаз жәеизаҩык абригадирцәеи, ҳауаажәлар акамбашьқәеи, ацәқәеи,

ауардынқәеи, аҟиар тгага аҳәагәыжьқәеи уҳәа дасу иааигази иаазгази рсиа ҟасцеит.

Ачаи латцарҭа абна иҳамаз жәеизаҵьара инықәцаны иаҳшеит. Дасу анхацәа икылыргаз амыругақәа раамҵыдахаз, ааигәа аиҳабыра ҳзықәдыргәыҷыз атракторқәа макьана рхабар ыҟамызт.

Зуалцшьа назыгзахьаз, зцәа еиҟәжәаны игылаз аҵь еихажәаа ижәҩахыр надцашәа, иеигәышә иҩыцыршьны дынкахәыцуа дгылан Шьагә.

– Изакәызеи, Шьагә, улымҳа кыдцаны адгьыл уазызырҩуа угылоуп. Быжьра-быжьцәа ҩ-шышкамск еисуа зхибарҟьо еилукаарц уҭахума? – иҳәан, Чмыт Шьагә дааидгылеит.

– Уара алаф уҳәоит, Чмыт, аха ауаҩытәыҩса ак ҟаицарц иҭахны, аҟацашьа дақәымшәо, инапы намзо ишьапы намзо данықәхалак атцкыс еицәоу рыцҳара ыҟамзаап! – иҳәеит Шьагә иеынеицыхны.

– Изхуҳәаазеи, Шьагә? – иеыргәыҩ-ҿыҩшәа диазцааит Чмыт.

– Изхысҳәааз убриоуп, уаа гәарҭак ҳарган, абна тоура ҳныладыргылеит. Арҭ аҵь еихиаа дуқәа игылоу ыцыхтәуп рҳәеит. Аха сара егьа сазхәыцзаргьы, арҭ адауацшьқәа реицш еилагылоу аҵьқәа цхышьас ироура схаҿы исзаагом! – иҳәеит Шьагә дгәамк-хамкха.

– Цыркант гәарҭак аарган, амҿырҟәареицш абни хә-ҿык зҭыцуа аҵь игылоу амца еилажьуп. Адацқәа аарцшны, нас еихала ицацкатәхар ҟалап. Акрыздыруоу, аума уақәшәар, аума узбуазар акәхап. Аҵьқәа рдацқәа цыркантла иаарцшны, нас ашахақәа рыкәыршаны аҟиар архатәхар акәхоит! – иҳәеит Чмыт, игәы иҭаз цқьа иҿы изамырҳәо.

– Ацлақәа ыцкааны ршьапқәа абылтәы рыкәтәаны иблызар шцаҟалари? – сажәа нарыласцеит саргьы.

– Абзиа убар иудырп. Иамузозар ус каҳцароуп, егьыс каҳцароуп, уаҳа даеа мҩак ҳамам! – иҳәеит Шьагә

деиҭанеицхьхәыцын.

– Ааи, абзиаҵәкьа аусымдырхуа, аха иабакоу акәымзар! – иҳәеит Разан, ихы ааирцысын.

– Уи арбан, Разан? – иҳәан, дцааит Чмыт.

– Иарбан умбои, абомба! – иҳәеит Разан, иблақәа ааирцәкәыншьан.

– Ҳаи, абомба уқәҳааит сҳәар урыцхауп. Уи сҳәеит ҳәа, абомба уара узыҳәан ицхастазтәуада! – Разан ииҳәаз дахысамарҟәылшәа даацәажәеит Кәаҵиа.

– Маҧ, маҧ, сара сыхәмаруа ҷьумшьан, Кәаҵиа, шәкка лаҕәым ҳарымҭар ишыцсра рдыруандаз, аха иааг! – иҳәеит Разан дѡагылан.

– Ишьахәуп шә-лаҕәымк уртеит. Ирылухууаз, Разан, урҭ алаҕәымкәа? – иҳәан, Еқәыц даахьаҵшын, сара даасалаҵәкәеит.

– Ишцалсымхуаз, Еқәыц, шә-лаҕәымк ракәым ѡынѡажәи жәабагьы ракәындаз, уск̌ан уцәқәагьы ҳҭахымызт уарҭ укамбашьқәагьы, дара уеы надиқәагьы налаҵаны.

– Иҳәа иуҳәозар алаҕәымкәа злаҳахәо? Ҳаумыргәашан! – иҳәан, ибжьгьы днақәыҕәгәеит Еқәыцгьы.

– Абни ѡыцьа иргәыдымзало игылоу аҵь хауара умбои? Снадгыланы ашьапы аатҷажааны, убырҭ абомбақәа ҳәа сзышьҭоу руак наҵаҵаны афтил амца ныкәсырсуеит. Цә-с-с-ы-хәа ибылуа ишнеиуа, алаҕәым иҭоу ахәшә ианаалагылалак иаацжәоит. Ани ѡыцьа иргәыдымзало ҳәа сызҽу уҵьажәгьы ахи-аҵыхәеи узеидымкыло ицыххааса иузышьҭанаҵап, иабыкәыз абри аҵь ахьгылаз ҳәа уҵаа-ҷшаауа. Аҵыхәтәантәи адаҵ инаркны, ашьапы шеибгоу ицҳәаны иааканажьуеит. Убри ашьҭахь уареи сареи иаҳзынхо адаҷ наҵраҳәаны иқәганы акажьра заҵәык акәхоит. Ус акәымкәан ҷыркантлеи ǩиарлеи аҵьқәа ыҵаххуеит ҳәа ҳаналага, акымзарак шалымҵуа удыруазааит. Шықәсы наǩьак убри ҳадхалоит. Шықәсык

ухы иқәукрын, ҳауааҽәларгьы цытҧык рлакҭажә ҳамырхыр ҳәа сшәоит. Ҽыла аҳәара мариоуп, аха арҭ адоумбеиқәа напышьашәала рыцыхра шшьашәароу удыруазааит! – иҳәеит Разан.

– Уара, Разан, ара игылоу аԥьқәа рыцыцхьаза алаҭәым зауад Адаужра ахәаҿы иҳазгылазаргьы иауарацәоуп. Уара уҳәашьа, иабаҳаԥшаауеи ариаҟара бомба? – сҳәеит саргьы, Разан ииҳәаз сахымыччакәа.

– Иабыхәа, цыс ахьзымнеиуаз Дәаб ахрақәа рхаҧазараҿы алу-хаҳәқәа лаԥшыла иҿырҧорны илазышьҭыз Разан, уара улаҭәым ччиақәа изымԥшааууа дыҟоума иҭаххар! – иҳәеит Шьагә аганахышәа дахьгылаз.

– Хәырԥьанк азна аԥара уманы Аҟармара узцар, ари абна рыцҳа акәым, Ҷаҷал игылоу ашә ҟьантазқәа зегьы ыцҳәаны иказыжьша алаҭәым ааугоит. Уи алаԥшгьы аҭахым, уарҭ амышьҭагьы! — иҳәеит Чмыт.

– Аҟармаранза анеира баҧ алоума, аҟәрышь мыжда ауп ҳҿы зкуа акәымзар! – иҳәеит Еқәыц.

«Ааи, иумоу ушьҭахь ицәырыргааит, уара ахьажь ахы ҵааны аҭамҳа еиҿазыжьуа, аԥьабарҟьыл!» – сҳәеит гәаныла сахьгылаз.

– Аԥара ҳәа уеизгьы-уеизгьы заҟа аҭаххарызеи, сеидроу. Аб хәҭаак аҭахымхозар, ҳара ҳабригада азхара алаҭәымқәа аагап ҳәа сыҟоуп! – иҳәеит Чмыт.

– Уара абри ажәа раԥхьа ицәырызгазгьы, иҳабжьызгазгьы уара уоуп. Сдинаныс, Разан, абри аус уара уашьҭалар, зеиҿырцаақәа бзиоу азә уоуп, ҳашурманшәало здыруеит. Уԥьабаацсагьы ҳарзрым!.. – иажәа намыгзакәа, амҧабжара иҿааникылеит Шьагә.

– Дәаб ахаҿы хә-цутк алатаҷаҷа ҳәа алуқәа ҳзылашьҭуазар, Аҟармара уцареи уаареи рзыҳәан аби-цеи рыбжьара хә-маатк аԥараҧа кәаҷаламза уарҕьа маҿа инаҳаркуеит, имаҷушьома, Разан? Унапы сыркы! – иҳәан, дааиҿахахеит, уажәрааназ ҿымҭзакәа, итыҧорны икажьыз аԥь ду адақәа ирықәтәаз Қәаса.

– Аиеиҵәкьа, Гәаҷьуеи, уареи, Мысеи шәыхәцҳа Акармара ашахҭа дыҵаҵәкьами. Уи аҩыстаа алаҕәымкәа изымҵшаауа дыкоума. Иаргьы, «Абгахәыҷы акәтыжь уҭахума ҳәа ианазҵаа ақьышә ачча иакуан» ҳәа, ани жәаба ицо аҟаҵшь аиуа цәыцырҳәҳәаны ишәырбар, уигьы иблакәа аатнаргәаҷьып! – иҳәеит Ҕаҕа дахьгылаз.

– Разан, уақәшаҳатума исҳәаз? – Разан иблакәа днархыҵалеит Қәаса.

Разан иихәара изымдыруа дахьгылаз, сышка даахьаҵшын:

– Арҭ ирҳәо уара иахуҳәаауазеи, Ҳараз? – иҳәан, ихы насыҟәикит Разан.

Ари еиҵш иҟаз азҵаара Разан исыдигалоит ҳәа сыҟамызт аҟынтә, раҵхьашәа сааҳәалахеит. Разан аларҳәоу зҳәоз сиҟәгәыҷны азы сызлаҭаларыыз, аха иаазгәаҕьын:

– Исылшап угәахәуазар лаҕәымкәак ҳамазаргьы цәгьамзар ҟаларын, иалҵуаз гәаҳҭарын! – сҳәеит.

– Алаҕәымкәа ааганы Қьарақьан аҧьраҿы аҧжәара шәалагоит, аха алагәым аҧжәара иаманшәалоу ҳәа азәыр дшәымоума? Анцәа иаҳҟәырхуп, аха аҵла иаҵасҵоит ҳәа дшаҿу азәы инеимпыҵаҧжәар акы дымцеи! – иҳәеит Мшәылды аҵларкәыкә еиҵш аҧь ашьапы дахьадтәалаз.

– Заҧьал ааихьоу зегь акоуп абааш дҭоукыргьы дыҵсуеит. Изуа иҵсуа азәгьы дизынкылазом. Абра аҧьраҿы уеизгьы-уеизгьы азәы алаҕәым импыҵаҧжәаны диасааит ҳәа лахьынҵас изоурыда, ҷьушъҭ! Уаргьы наҟ убз уаҵха. Аенышьыбжьон ееик уҿашәар уҿаҳәатәы ҟалозаргьы узымдыртеи, Мшәылдхеит! – иҳәеит Кәаҵиа иааркәампаашәа.

– Сара сгәанала ушъҭа иазҳархар еиҕьхара ҷьысшьоит. Лассы иҳаршоит ҳәа азын ҵхы ага дузза ахәа еиҿазыҵсоз ауаа агақәа реиҵш, баша акгьы злымҵуа азыҳәан алдым аимдара ҳаҿуп.

– Разан акыр ҳзааигозар ара дыкоуп, абжьарак ҳалахьи ҳаҧьымшьи аазатәны ҳаззааиз аус нап аҳаркып.

Иудыруазеи ҳзыкәдыргәыҵыз трактор қәакгьы ҳазкылсыр! – иҳәан, Шьагә дахьтәаз иеигәышә ааитцар-гәаны даақагылеит.

Иахьеицш исгәалашәоит настхашәа игылаз аҧьҿыс иаакәшаны иаагылеит Қәаса дназлаз, цшьқоык егъызеиҵъымыз арцарцәа. Дук мырцыкәа, аҧшьқоыкгьы рцыркантқәа еихык-еицыкны акьара иалагеит.

Саатк ахи-аҧыхәеи ала, иахьынзарылшоз аҧь ашьап дугьы цыржаait. Уажәрааанза еиқәыцшьыхаа адгьыл иалаз адацқәа, алашәага ицәырҳаҳаз аеы маҟа аватцарақәа реицш, аҧь адацқәа хаххала адәы иаақәхеит.

– Аҳа, ушьта еиха ҿеи змоу азәыр уҟазар, адақәа хышәыцәцәа! – иҳәан, иаргьа махәар неиҿиҳәан, ицхзы неиҿеирбеит Расим.

– Аихақәа акыр иҳахәозар, Абаа-ица изрыжәымтақәа ацхаҳәқәа рыхышьны иаҳкыми! – иҳәан, иеиха қышьтцааны иҿынеихеит Арсана. Даеа қыцьагьы уи инеишьталеит.

Аҧь цстазаарас иамаз, гәыс шьамхыс иатцаз адацқәа алеиацси рыбжьара ицыргганы инышьтарцеит. Зегь акакәын аҧь каҳарц агәы итазамызт. Қыцьаҟа надгылан, ишрылшоз инагәтасит. Аҧь аахызазеит, аха икаҳауамызт.

– Агәтатәи адац ауп иказмыжьуа! – иҳәеит Чмыт.

– Нас иацсыхәоузеи? Агәтатәи ада аҧшаара ҳалагома? – иҳәеит, Мшәылды изарақәа кны дахьгылаз.

– Ицшаатәхар иуцшаароуп, Мшәылды! Амала, зыбаҩ зцәыласу ҧкәынак дықәланы иааирцысыр шцаҟалари? – иҳәеит Гәацьуа.

– Аа, маладец, Гәацьуа бзиа! Уи акыр иахәозар ара сыҟами! – иҳәан, афырҳәа дҩацкьеит Қәаса. Уаҳагьы азәгьы дааизыбзиамхазакәа, дҩапан амахә дҩахьынҳалан, абри сҳәонацы аҧь абжара акынза дҩеиит.

– Уаҳа ухамлан, дад уаҳа, убра иаарцысы иканацо аабап. Шәаргьы цакантәи шәнагәтас, аҧкәынцәа! – иҳәеит Шьагә.

– Уара аҧь каҳажьуеит ҳәа ҳшаҿу Қәаса даҳцәацахар

ауп ассир! Ма уи аԥь иатԥахо баша-машак иакәындаз! – иҳәеит Мшәылды дахьгылаз.

– Убз уаԥҳа уара ашьапызатԥә! – Қәаса хыхьынтәи ибжьы аагеит. – Убзгьы уаргьы сытәгәы ухшьуп. Уныҳәа саанагазар, ушәигьы сагап! – иҳәан, ишилшоз аԥь ааирхыц-хыцит Қәаса.

Ԥшьҩык аԥь иадгылазгьы, хыхь иқәызгьы ҽык инеиԥтаԥәажәаны ишрылшоз аԥь ианагәҭас, ҳау уҳәартә инхызазеит.

– Қәаса, уара улбаа ушьҭа, ԥаҟа иҟоу ҳамч ақәхоит! – рҳәеит, аха Қәаса имуит.

– Ашьа иԥаша ада иалагылом, саб иныс абри аҧкәын иахьа акы дшаршуа! – иҟоуԥаз бзиоуп, ушьҭа улбаа, Қәаса! – иҳәан, Разан ибжьы еиҭанаиргеит, аха уаҳа умԥсит. Уи ауаҩ иҽаԥсреиҭеит...

– Иумузозар, шәгәышәҽанԥаны шәеиҭанагәҭас! – иҳәеит Чмыт. Хыхь иқәызгьы ԥаҟа иҟазгьы, аԥыхәтәантәи рымч еизганы ианагәҭас, аԥь аҽазнымкылазт, ихбыкьны аҽынанахеит.

– Ушьҭа ухы уахәаны уԥ, уԥ, уԥ! – зегь ԥаҟа иахьгылаз инеибарҳәҳәеит. Қәаса амаамын еиԥш аттаҳәа амахәқәа дырхьынҳало албаара даҽын. Аԥьгьы ашышьыҳәа ихиаало инеиуанаԥ, Қәасагьы такәы даԥәылбаait. Адгьыли иареи ҩбаҟа метра шрыбжьаз, амахә иеынанырсланы дҩаԥан ԥаҟа дынкаԥеит. Убри инашьҭархны аԥьгьы аҕараҳәа инкаҳаит.

– Удырҩатә еиҧхаait, Қәаса! Амала ари аԥь ҟатак акәын, уқәлазаргьы рацәак ишәарҭамызт. Аха ушьҭа ҩаԥхьа ҿгьырҭ аԥь еихажәаақәа рыԥәлара аԥсам. Иамузозар, инаҳаракны ашаха акәыршаны, аҟиар архазар даҽакы иамусуп, шәгәы ишԥаанаго? – игылаз ихы нарыԥәикит Шьагә.

– «Аиҳабы дызмам анцәагьы димам!» – рҳәоит.

Убома рыцҳа еиҭа аҟәыш! Уажәымҭа шкәакәахааит, Шьагә! Ирҳәахьоу инеиҭарҳәахьоу абри реиҧъуп. Разан ибомбагьы еиҧшым, уарҭ илаҭәымгьы! – иҳәеит Чмыт дахьгылаз.

Цәгьаҧсышьа азаацаны здаҧкәа ҿырыkkааз аҧь абаѡ ҧсеиҧш иахьказьыз, изараҟәа кны дахагыланы дахәаҧшуан Кәатциа.

– Узахәаҧшуазеи, Кәатциа, ақьарасҭа алҧып угәахәуама? – иҳәеит Разан.

– Уара ииаг ада усҭ ззымдырзо, уара узызхәыцуа акәзам сара уажәы сгәы иаанагаз. Абри зыкәра иахьымзаз аҧь аҭахашьа ауп сзызхәыцуа. Дунеи иаақәыршаз ауаѡытәыѡса инаиркны, ҧсы зхоугьы ҧсы зхамгьы зегьы лахьынҧак-лахьынҧак рымоуп. Аа, уажәы иреиҧәа-иреиҳа акымзарак зхаразамыз, уаҧәы ма уара, ма сара, мамзаргьы даеазәы, акәасҟьа ашьапи ақьарасҭеи злихшаз аҧла ашәиҳәаѡ ишиҳәара еизыххаа икажьуп. Зегь лахьынҧоуп, қәнагала аҧсра ыҟазам акәымзар, абри аҧь ҟата макьана раҧхьа аҧсра заҟәнагахарыыз, зхәы зфахьаз, зхәы згахьаз, зызхара аҧсабара иқәҧшхьаз аҧь еихажәаақәа шгылаз. Аха умбои, абригьы макьана иҿыцуп, иҟатоуп ҳәа акә-замкәа, иахьатәи амш уаҧьал алаҳәазааит ҳәа азиҳәахьазаарын рыцҳа! – иҳәан, иеааларкәны, макьана ашыҧламшәҧәкьа зқәымиаацыз, акәтаҧ агәеиҧш ишьҭаз аҧь инапы нахьишьит Кәатциа.

– Уа Кәатциа, абри аѡыза алахьынҧацәгьара аҧь иазҭаз анҧәа иоума? – иҳәан, дааскьаны Кәатциа днаидгылт Арсана.

– Анҧәа иакәзам, уареи сареи ҳауп. Уара ухы иазумуа уаҩа иузиузом. Уареи сареи, аа, абра еилагылоу ҳауп зегьы зхароу, мамзар абри аҧь шәышықәсагьы абра игылазаауан. Уи ауаа ҳзыҳәан анҧәа ишагәышьеит, аха ҳара ауаа мыждақәа иҳамуит, аҧсынҧры ҳаркьаҿит! – иҳәеит Разан.

– Убас ауп хәыҷы-хәыҷла ани акаамеҭ ҳәа изышьҭоугьы шааигәахо. Игәоуҭахьоу сыздырам, аха дара ауаатәыѡсаҵәкьагьы гәылагьы, ҭеиҵшлагьы нырҳаралагьы иссахо иалагеит. Аҳы ухаҵоуп, абри Шьагә иѡызцәа ауаѡреи, аламыси, аҟәышреи ртәы ҳҳәарым, ижәѡахыр ѡ-рагыдык ҭашәо, абас еихых-еиҵыхк дысурбозар? Иахьатәи аҿар Шьагә игылара згыларoу, иҭеиҵш-зҭеиҵшу, шамахазак акәымзар, рыцшаара уадаѡуп. Иаҳмырбазакәан ауп злыцхаҳаура зегьы-зегьы ааҳамхны аҭәыцәхәы ҳшыҟәиртәо. Аха адунеи иаҟәлахо ҷьызшьо ҳара ахәашабгаҟәа уи ҳазгәаҭазом. Иахьеиуахеи гәыгра еижьагак ҳаблаҟәа хнакуеит. Уаҳа царҭа аныҟамгьы дгәыгуеит анцәа ирыцхау ауаѡытәыѡса шарамша насыцда! – иҳәан, зыцсхы злашәахьаз ауаѡы исахьа ныликаан, агәараҳәа даакәцсычҳаит Баҕәаза.

– Баҕәаза, ушьҭа ушлеи уеиҟәеи анеилаѡѡ ауп уаргьы уҟәышхо уаналага. Шыҟәсҟәак рышьҭахь, умч гарҭа анумамыз, аҵсра захьзу ҷьара акы ыҟоуп ҳәа угәы иаанагахьазу? – иҳәан, иеырдагәаны ҿааиҵит Гәаҷьуа.

– Аҟәра акәгәышьами зегьы рҭыцкәа рҿы иназго. Убри ауп саргьы аҵхьан сажәа изаласҵаз агәыгра еижьага ҳәа, – уаҳа ацымҵакәа иҿаҵшыларагьы ааицеикын, игәалаҟара аабжьнахит Баҕәаза.

– Акы шәаҵәымшәан, даеа ѡынѡажәа шыҟәса рыла, ани хыхь иҟәтәоу аҕоронҭ зегьы ҳирҭынчуеит! – иҳәеит, ихәы дылахаха Мшәылды аганахьшәа дахьгылаз. – Уи уара иабоудыруеи ҳәа шәҵаа-ҷшааua шәалагоит аҟынтә, заа ишәасҳәоит. Ѳынѡажәа шыҟәса рышьҭахь акаамеҭ шыҟало атәы зҳәо анцәа ишәкәы имоуп ахәаҷьа Казырхан. Абыржә аабыкьа уи анцәа ишәкәы иѡызцәа дахьырзыцшуаз иҳәоны саҳаит! – иҳәеит Мшәылды.

– Уара узыҳәан акаамеҭ ҟаланы иалгеижьҭеи акраацуеит, Мшәылды, уара иузгәаҭом акәымзар! – иҳәеит, Арсана дахьҭәаз, ччаҷшь аѡыстаак илакыҵа

иныцмыршәакәа.

– Ус ҽтамзарыла усмацәажәан, Арсана. Аиакәымҳәацәа ирхылацшуа ҳәагьы азә дыќоуп. Арҭ шҿоу акәамца кашәоит ҳәа, акаамеҭ сара ишысзыќоуцо акәымкәа, ушымгәыҷзо уара ухы инақәҳаны унацакьакьаргьы ќалоит! – иҳәеит Мшәылды.

– Ус иќаларгьы ќалоит. Уахьгьы аесиқәа роуп ирҭаху. Уара уеицш иќоу аарцәгьы ирҭахым, нарцәгьы дабарҭаху аҧсы дыргәаќуа абза дыргәаќуа! – иҳәеит Арсанагьы.

– Иќоузеи, ашаха зхаҳцаша аҧьқәа рдацқәа рыцацыккома? – ҽааиҭит, арҭ реицәажәара змаҳауаз Чмыт.

– Ихиоуп, ихиоуп – шәыќиарқәа шәаарых! – Қәаса уабаќоу, Қәаса? Уҩықәцаланы аҧьқәа рыгәҭақәа иахьеизеиќароу ашахақәа рыкәырша, дад, дукәхшоуп! – Еқәыц ибжьы ааиргеит.

– Ҳаит, амарҧьа аҳаҳаи! Ана Қәаса, ара Қәаса!.. – иҳәан, ашаха аашьҭицаан, азхык имахәар инакәыршаны, иҵҩааны игылаз аҧь дынхашәкәалеит. Ацыҷ еицш амахәқәа днарыќәцала-аарыќәцало абжаранза даннеи, аҧь неигәыдигзалан, ашаха накәыршаны иааихәдхаиршәит.

Рацәак мырцыкәа хы-цлакы ашаха рыкәыршаны даалбааит Қәаса. Аҧьқәа роура ыќазаргьы абриаќара ќалап ҳәа ахьынзаргәахәуаз ақара, инахараны ашахақәа акамбашь угәқәа инарыцрарҳәеит.

– Цқьа ишәшәа-ижәза, уара! Убырҭ аҧь мыждақәа иугазгьы ааумгеит ҳәа, ҳкамбашь заҵәқәа аҵамхааит! – иҳәеит Баҕәаза.

– Мамоу ҳәа сыќоуп, ҳаҕоу иаҧьал цәгьахеит. Урҭ аҧьқәа каҳаргьы ҳацәқәеи ҳкамбашьқәеи ркынза изынамзара ҧьысшьоит! – иҳәеит, Чмыт, даеазнык аҵлақәа днарыцаццын.

– Ҩеила ақиарқәа идыркуама? – ҽааиҭит Еқәыц.

– Иахьынзаҳалшоз еиқәҳаршәеит, анцәа ҳахьумырхәын! – иҳәеит Гәаԥьуа акамбашьқәа раԥхьа дахьгылаз.

– Ус акәзар, ушьҭа шәмыццакыкәа шәнарыԥаҟьа! – иҳәеит Кәаԥиа.

Акамбашьқәа рыхәда цәнамкьарц наk-аak злымҳа шьаҭақәа ҭыблааны иҟаԥаз ажатә уҩә зқәыз ѡ-камбашьк ашаха нарыцраҳәаны иадырхеит.

Иахьынзазалшоз здаԥқәа цыkkаны, итжааны игылаз аԥь ду ашьапы иқәгылазамызшәа ихбыкьны идәыцқәлеит. Ари збаз Гәаԥьуа икамбашьқәа кажьны дышзахәоз дыѡоны афасара днылалеит.

Аԥь еихажәаа ду шәышыкәса зхыцуаз, адауажә иеиԥш еизыххаа инкаҳаит.

– Ааи уара ашәикәагә, аҳ иԥсы уҩроума, уԥсы угатәха ушԥаѡи! Уанаԥьалбеит, Гәаԥьуа бзиа, ар еиқәаԥәа ушьҭазаргьы иауарацәан, убыс акәын уԥашьа шыkаз! – иҳәеит Арсана. Гәаԥьуеи Арсанеи «ашьажә баауам иԥсуам» шырҳәо еиԥш, урҭ Адаужра ахәаҿы амандарина еиҭарҳаижьҭеигьы Ҳәасаԥшь иқәаԥа иԥеибаргыломызт, ишынаргәыдеибацара акәын ишеидтәалаз, аха макьана аргама еидымсылацкәа иааиуан. Арсана уи зынза Гәаԥьуагьы, Мшәылдгьы, Мыса ихаҭагьы ибаны ҳәа даақәгыломызт. Џьара цәылаԥарҭак ибар, акы рхьимҳәакәа драѡсырц игәы иҭамызт. Гәаԥьуараагьы ирдыруан уи, Арсана дырзышьҭыхуамызт, ивсуан.

– Уара аҳ имаԥуѡы иԥсы уҩразар акәхап сара иԥсыша! Уиаkара ухаԥазар, абан акамбашьқәа ахьгылоу, унеины раԥхьа умгыло! – иҳәеит Гәаԥьуа рацәак имырҷыгккәа.

– Уиҟәаԥ уара, абри. Алаба kьашь ахы укыргьы уакьышьуеит, аԥыхәа укыргьы! – сҳәан, Арсана сивсуашәа, иныцакны инаивасҳәеит.

Арсана акгьы имҳәазеит.

– Ҳаи, Шьагә, есымша абзиа уҽыцашәалааит, ҳурманшәалеит! – иҳәан, илақәа ныцыркәырны сара даасыхәаҵшын, днасалаҵәкәысит Еқәыц.
Уи уажәы дызхылаҵәкәысуаз ҳәа акымзарак ыкамызт, аха даагылазаргьы дзышьцылахьаз акәын аҟынтә иҽизеиқәымкит.
Қәаса уаҳа аҵьқәа дрыцәымлазеит. Уи аҵь цхышьа ааста, Шьагә ирабжьигаз хара-цьара еиҕын аҟынтә, аҵлақәа ашахақәа рхаҵаны аҟиар адырхо иалагеит. Абас хца-цшьба уҕә аҵәқәеи акамбашьқәеи аҵьқәа идырханы икарыжьуа рҽаархеит...
Аҵьқәа иҵырхуаз, ыцырхуан, иаанхаз, реиҕәышәқәеи рыебыгақәеи рхы иаанкьо ажыци ақәыци рыхҽара иаҽын. Егьырҭ аколнхара «Бзана» иаҵанакуаз абригадақәа зегьы рыешаны, рыбжьы адунеи амехакны абна атоура илан. Абри араион иатәымыз, харантә ииаз, зхакны зыхшыѡ ыказ тәымуаѡык дрыхәаҵшыр, ауаатәыѡса еилагеит ҳәа ада даеакы ихәыцуамызт.
Рахәи уааи ашәи-қашьи реиҵш еилыхон. Шьоукы аҵлақәа ршьапы иҵаҵканы, иаанхаз аҵла шьапқәа абылтәы рыкәтәаны ирбылуан, иццышәыртәуан.
Икан шьоукы-шьоукы зынза имҵәажәазоз. Игәамк-хамкха акәын аус шыруаз. Ргәалакамызт, рхалакамызт. Раб дышьны рыхәда дахшьызшәа акәын ишыказ. Дасу дара ртәала ихәыцуан, дара ртәала иахәаҵшуан абри арыцхара ду рнапала икарҵоз. Урҭ ирбон аѡыстаа итәа рхны амца шацреитоз. Урҭ ирдыруан мышк-ахамышк аҵыхәа зны дара рыбаѡ анцытәахоз аамтазы, еиҵагылоз абиҵара рыҵсаҭа шырыцәхауаз, аха ирымчыз, акы зарҳәодаз.
Ауаа кәышқәа ргәы иҭаз неибырҳәар, ргәы абаагәышьон, аха дасу рцәа иҭагзаны имаза иҵсы иахирзомызт, азәи-азәи еицәшәон, рыгәра еибагомызт.
Шьыбжьонла абри аҵьра унытҵалар, аҭынчра

дыдбжьушәа иахьуаҳауаз, аҵлақәа рымахәқәа рыбжьада ҕәи-ҵи бжьык ахьымгоз, уажә иаразнак аҵсы нахаҳаит. Уажәрааназа аҵар рашәабжь игараҵаны иамаз абнара, аҵлақәа рыцсы ҭазшәаҵәкьа ашәеиқәаҵәа нархьыссит.

«Есуажәааны адоуцәа реиҵш еилагылаз аҵлақәа, ҵша шәышәык нарылашәшәар рытәҕәы еихиаақәа аҫҫа-ҫҫа рылгон. Иҟаларын урҭ аҵь ҵлақәа дара ртәала, дара рбызшәала ргәакрақәа еибырҳәозаргьы. Абри аҟалаа шырцеиҵшыз заа рцәа иаҧыруазҭгьы мыткәмахарын ирҳәоз», – абас еиҵш иҟаз хәыцра еиқәарақәак сызцәырнагон абни снаҩыслшәа игылаз аҵь махәажә-шьахәажә иааҟәымҵзакәа, зегь рылымкаа зымахәқәа аҫҫа рылго «аҵәуара» иаҫыз сахьахәаҵшуаз.

«Адунеи аҫы дгьыли-жәҩани ирыбжьаркыз аеҵәақәа инадыркны, адгьыл иналхәрааз азыхь аҟынза – зегьы аамҭалоуп. Адунеи иақәлахо ҳәа акымзарак ыҟазам. Аеҵәақәагьы ажәҩан иалабоит, азыхьқәагьы адгьыл иалабоит. Зегьы-зегьы шҵауаароу, злыцхаҳаура!» – сцәа саатазызеит, ашыцламҭә зқәышышьы игылаз аҵь сыжәҩахыр надҵаны сахьгылаз.

Изакәу здырхуада, иаалыркьаны иара сара схата схы снахзызааит. Убри аамҭазы азәгьы ишьтыбжь саҳазомызт, еихашьтыбжьыкгьы слымҳа итаҩуамызт, сара схата еитанасхәыцыз дунеи цәыршәагак сыкәын.

Аҵстазаара шынасыҵдараз, ишгәыҕрацыркьахаз, саргьы уажәымзар-уажәы абни аҵь кыдзыблааз акәиц инахшәаз аццышә еиҵш аҳауа сышналазҩоз, адунеи аҫы зегьы-зегьы шеижьагаз ашәымҭак агәра згеит.

Саахьаҵшын ашхырцәаҕь реиҵш абнара агәы зрыҕҕоз ауаа санаарылаҵш, схәы-сжьы қақаза еита ҩеибаргылан, дгьыли-жәҩани адырдхеиҵш инасыҵагьежьит.

Адунеи иақәлахоз ҵьызшьоз ауаатәыҩса санаарылаҵш, аамҭак азы атырас иқәланы иказҫоз аҵанцәа

ираҟараны сыблақәа иаарыхгылеит. Урҭ сыблақәа аархымгазакәа сышрыхәаԥшуаз, еиҳа-еиҳа еиԥало маԥара, ҳаҕеимшхара адгъыл иналаз иԥеит. Убысҟан уаҳа царҭа змамкәа атыша ҭԝада инхыҟәгылаз агыгшәыг еиԥш аԥсырҭа алакҭа санаатаха, «ҳа-ҳа-ҳа!» – сыччаԥшь инҭысцаз насхыԥәан, ани схала ашәымҭак ахи-атыхәеи рыла инеидысхәыцлаз сдунеи уаҕеимшхара нцыцхашәан, саазхъынҳалоз ҳәа акгъы ыҟазамкәа, сыкәкәаза ацалашә санаатала ауп иҟьаҟьаза ианаасыкәша.

Исызгәамҭазакәа сыблақәа инархышәшәыз ԝ-гәырԝа лабжышк слакыцақәа наk-аak инарыцаҵсахьан. Снапы насыгзан, ашышьыҳәа снаҵәкьарақәа инарыцасырбеит.

– Уа Ҳараз, Ҳараз! Аума ҳзиуит ари Разан амышҭаҵәгьа! – иҳәан, аеаaизгаха сымҭакәа Қәаса даасыдыххылеит.

– Икалазеи уара? – саатрысит.

– Иабыхәа, ҳаҵәқәа иреиҕьыз хаԥлакык аԥла иаҵаирхеит ари аилымга! – иҳәеит Қәаса иԥси-иԥси еихьымзо.

Акы еиԥшымкәа иаасҵәымыҕхан, ажәак мҳәазакәа иаарццакны сҽынасхеит. Ҳабригада маԥара акәымкәа, егъырҭ абригадақәа ркынтәи ауаа еибарԝоны уахь аԥара иаҫын.

– Ҳаи, абаԥс сара схаҭа саҵахар еиҳа еиҕын абри смыхькәа! – иҳәан, Разан дгъаҵәы-ҕаҵәуа даасцыххылеит.

– Ауаԝытәыԝса иеиԥш иҕызуа, атәыԝақәа аха-цыххаа ишьҭан ахы иаҫоумкуаз аҵә. Убра иаагылаз зегъы азәы ажәак ихәлшәомызт, ус игыланы иахәаԥшуан. Аҵә ҭызуан, иҕызуан ауаԝытәыԝса иеиԥш «шәсыцхраа, шәарамыжда!» аҳәозшәа аблақәа ҭырхаха иаҳҫаԥшуан. Иҕызы-ҭызуан аҵә, ала амгәа аԥа ҭнашьаауан.

– Игәнаҳауп абаԥс ишәмыргәаҟын, иԥсхамшькәа ахәда

цышәка! – иҳәеит Еқәыц дахьгылаз.
– Ишца, ахәда цуқар еиҳа игәнаҳамхазои? Ицсуазар ус ахала ицсааит, ари ҽаазагоуп, ахәда аҳәызба аҵакра сақәшаҳатым! – иҳәеит Чмыт.
– Шәаамыццакыни, ахәда аҵқара зегь реиҳа имариоу усуп. Да ус ҳнацхраа-ҩацхраапи, егьамыхьыргьы ҳаздырамеи. Шәааи, уара, иаашьтыхны ашьапқәа ирықәшәыргыли, иалшалак жәбап! – иҳәан, Кәациа аҵә ахь иҽанынеиха, аҧкәынцәа наидыххылан, алеи-аџси рыбжьара аҵә аашьтцааны ашышьыҳәа ашьапы иныкәдыргылашәа руит, аха башахеит. Аҵә аҽазным-кылакәа еизыххаа инкаҳаит. Даҽазынзаҵәык ауаҩытәыҩса иеиџш игәытшьаагаха иааҕызы-ҕызын, аблақәа ааршаҟь-шаҟьан, дыды-маҵәысшәа агәырқьҳәа иаакәыџсычҳан, аҽааиџнахит.
– Абри арра иҟоу аҧкәын изыҳәан, кәырбанс ҳәа алымҳа хцәаны иоусышьтхьан. Зыхьзала уқәсыргылаз акыр ихышазар зегьы уара ухы-уџсы акәхааит! – иҳәан, илабжышқәа ҩхакәкәалан, днагьежьны иҽынеихеит Елызбар.
– Ауаацсыра рхаҵкы ицаарит. Дад, Елызбар, иҟалаша хырцашьа амазам. Аџкы ухаҳаарит! – иҳәеит Шьагә, игәы иналырсны.
– Цлак каҳажьцыцхьаза ас цәык-цәык аҵлакәа ирыцаҳархо ҳалагар... – инхәыцеиҳәеит Мшәылды, дыцәгьахәыцуа дахьгылаз.
– Иҟаҳцарызеи, Разангьы цас имуит. «Амашәыр уамеихсын», – рҳәоит. Машәыруп. Ари ҕашақә иҟаҵам! – иҳәеит Чмыт.
– Иахәа, ма изтәыз ажьы ихәандаз! – иҳәеит Гәаҵьуа деихала-еихыцуа аганахь дахьцәыцагылаз игәы иналырсзаны.
– Изыкаларыыз ҳәоуп акәымзар, Елызбар амла дагар ҳәа уара умшәан. Цәык алашәагагьы

ирфахьеит, Елызбар цәык деинасым. Уара баша агәырҩа уеоумырган! – иҳәан, Гәаҵьуа ҩаҵхьа акы наишьклаижьит Арсана.

Гәаҵьуа ибзианы идыруан Арсана есымша ицаҵа дзахьынҳалоз, убри аҟынтә ууанзеицш имырҷыҟкәа, ицҳәа мҳәаҵәакәа ганха иҿынеихеит.

Аены хәлааншза шәышықәсала аҵсабара еицанаазаз абна ақәзаара иаҿын. Аенынтәарак ауаатәыҩса зықәтәаз аҵстазаара амахә аҵкара иаҿын.

Сара ҵангьы-мцынгьы аҵәажәара саҟәыцхьан. Абахҭа аҟынтәи схынҳәижьҭеи сгәы ыртланы аҟыр-кырҳәа смыччазацызт. Смыччазацызт избанзар, ашьыжь исыцгылоз ауаҿеимшхараҟәа зегьы аматаҵшь еицш сыхәда инахалакьуан. Убри аҵхыз мамеиқәара еицш сгәахы ишакәшоз, инеихашәы-еиташәы иаахәлон.

Уахатәи аҵых анцәа иааигаз убри абзагәырҩа ахҭыс амцабз еицш ишсыкәшоз, ишсыкәцәишоз иаашарккон.

Сара иҵьасшьон сыцсы аҟьыцәыра шҭаз ақәыцьмақәа ркыркы сызлакылсыз. Иахьагьы исзеилкаауамызт сыцсы еиуа шҭаз абга кыркы скылжьны, ҩаҵхьа адунеи ахь сзырхынҳәыз анасыц.

Ҭаха снатомызт уаҵәтәи сцеицш. Есымша сызцаара сгәырҩон. Амаакыра змамыз аҵхаҵәры ихыз саҩызан. Снықәкьар, искуаз-исышьҭуаз ҳәа акымзарак ыкамызт, сшиашаз азыблара сналахәашон.

– Мчыла анцәа имухыз итәы цәгьоуп. Анцәа сумыцкәан, анцәа сумыркьашкьашан. Шьаҵ зыркьаҵуа ҳәа цсцәуаҩыс, сымцахә еиҿазкыша ҳәа абри азәзаҵәык исуҭаз дысхумбаан, анцәа ду, аҵшырта икәтәоу! – лылахьи-лыцьымшьи затәуа абас анцәа диашьапкуан сан днышьталацыцхьаза. Сара уи здыруан, исаҳахьан. Аха уажәы убыртқәа зегьы анаасгәалашәалак, еиҳагьы сызаҵәра сахзызаауа, уаҵәтәи слахьынҵа саҵәшәо салагон.

Саазқәылаз саазыкәгәыҷуаз анцәа исатәеимшьаз

саҳәшьа заҵәы лакәын. Уи лареи сареи ахаҳәымҿыхә шҳабжьажьызгьы нҵәахәык иеиҵш слыҟәгәыҷуан. Слы-ҟәгәыҷуан Хьмур избанзар, сара саҵәымѳашьо игәас-ҭахьан аҵәгьара санаҟәшәаша, сахьыӄазаалакгьы адамра даатыҵны дшаасҷылоз. Сахьцалакгьы лынаур ҵсуатлас исыцын. Ааи, аҵәгьара санаҟәшәаша, еиҳа аҵсреи абзареи саныртагылаша саҳәшьа адырра сылҭон. Ушьҭа акрааҵуан саҳәшьа рыцҳа лынаур абахҭа аҭзамц инкыдбаланы ицеижьҭеи. Уи сара иснаҭон агәыгреи амчи. Издыруан, агәрагьы згон саҳәшьа дшысхылаҵшуаз, убри аӄынтә, уаҵәтәи сҵеиҵш азы макьаназы сгәы ҭынчын.

48

«Уаҵәтәи сҵеиҵш азы макьаназы сгәы ҭынчын». Абас иаанҵәеит абри ацәаҳәа абгьыц абжараҿы. Уи абгьыц аҿы уаҳа ѳзамызт. Иаанхаз, иҭаҵәны иӄаз абгьыц бжаҿы Ҳараз инапала иҭихыз акәыба асахьа анын. Сгәысеанзамкәа акәыба еихаххаа сыбла ианаахгыла, снеилуааит. «Ҳаи, саб, уарамыжда, абри ануѳуазгьы уҵсхы шулашәахьаз удыруазма? Аҵсра уеазыӄоуҵозма мамзар, избан ҳаҭеиҭа уҵсы шҭаз унапала укәыба зурхиаз?» – иныҵакзаны абас аасҳәан, сылабжышқәа рҿаархеит.

Сгәы неиқәысҳәалан, убри акәыба аҵаӄа ианыз аѳыра саҵхьо сҿаасхеит:

«Аѳынѳажәатәи аацынра уаҵьал алаҳәазаарын, Ҳараз, дад. Ҳабдуцәа ртәала иаҳҳәозар, макьана аарла уарцыс цәыцәымҭа унҭагылон. Уиеҵәахә цқьа аҵхаха амоукәа уашәақәлаҵәа урыхьшәеит. Уаҳәшьа Хьмур хәашабга заа лдунеи лыҵсаххьан. Уан уара азәзаҵәык уакәын ахәшәыц еицш, уан лыҵстазаара хаарас иаҵаз. Уара

азәзаҵәык уакәын, уаб еиҽеикыз амҵахара змырцәаша ҳәа сызхәаҵшуаз, Ҳараз, дад. Аха аѡыстаа ихы-иҵсы ифеит. Цәыкьаза умѡа уқәлеит.

Узыкәрахьымзахарыыз ҳәа ауп акәымзар, жәаѡпаҵәа нзыжьыз иатҟысгьы ахааназы зра-цсра ақәымкәа, ужәлар ргәаҽы убаka ургылеит. Ужәлар рынасыҵ азы, ужәлар рлахьынҵазы, ууаажәлар зегьы рыцсы ацымхәрас уара угылеит. Ужәлар ухы рықәуцеит ҳәа ауп ишаҳаҵхьазо, иахьа абра игәырѡашаха ацыхәтәантәи умѡахь унаскьазго ууаажәлар зегьы.

Аешьа иашьа данитиуаз, Аҵсны жәлар ауаҕеимшхара иантагылаз, ѡажәижәибыжьтәи ашықәс азы уара уадгылеит уқыта, уатәалеит уқыта ауааажәлар ршьауға. Жәышә-тзы Бзана ақытаҽы инхо ҳауааажәлар, ѡажәижәибыжьтәи амкәыл рхугеит. Убырт рыхьзала ухы шасыс иҽоуцеит.

Ѡ-мѡак ракәын уара иумаз, Ҳараз. Акы, ууааажәлар ҽааҳәыра рмоуа иурзыр акәын. Аѡбатәи амѡала – уара ухы рықәуцар акәын.

Аханатә аахысгьы хьмызг зқәымлацыз, рыцҳарак иатҵамлацыз уабацәа рыламыс узеицамкит, узаграмгылеит, дад, Ҳараз. Аҵсра аҵсра ианадамха, ууааажәлар рхахәс аҵсра уацылеит. Аха аҵсратцәкьагьы ахы аламлеит. Абар иахьа уажәрааанза амазақәа рышәцацхак зҽаз, цыси ҳәыҳәи ирзымдыруаз, иахьа уажәрааанза ацәашьаршь илаҳәаны укәымжәы аҳазыртра итаз, итымкьаз ахызатцә! – абри аѡбатәи амш акәын. Уаҳа даеа мѡак умамызт акынтә, ашамҭазы ухы укьарахә адукылт, аха аҵсра аиҳа, аиашеи аразреи ииааиит, дад, Ҳараз.

Ахызатцә уазымгәаҕьит, аха убри ашьҭахь ууазаб ула иадырбеит. Ауаѡытәыѡса цьалда дыцсзом акәымзар, уҵсы шҭаз ашәгәы-аҵсгәы уҭырхит. Азлагара алу машәыршәа иахәлшәаз аҵшыц ахатацсата уакәхеит,

Ҳараз.

Ҳара иаадыруеит ухьзцәкьа угәаламшәо, аҧсра аихаҷ уҭганы уанааргоз. Иҟалап урҭ узлашәаз аламуаа аҧыхәтәантәи ушьыга ахызаҧәыцәкьа уаҧсаны ирымцхьазазар. Аразра ашәырҧаа илауршәыргьы ицхоуп, дад, Ҳараз. Ушьҭахь инхаз есиша ихәлацыцхьаза уҧсаҭа рныҳәалап. Унышәнап инавсуа зегьы аатгыланы ашәымҭак иргәаладыршәалап ууаҩра, уламыс, уцкьара, ухаҧара.

Умҩа бзиахааит! Узмардо удгьыл гәакьаҿы узкәаҭыц узышьалҭахааит. Ушьҭахьҟа ухьамцшаait, дад, Ҳараз!» – абас иаанцәеит саб ицсы шҭаз ихы иазиҳәаз аҳалал. Схы инаркны сшьапаҟынза амацәыс насгәылкьазшәа соуразоуроу сазаны саанхеит. Стәан ус зыцсы шҭаз ихаҳәхаз алакә уаҩ иеицш сымаха-шьаха схымхәыцуа. «Сара сдунеи сыцсахааназа уаламкъысын. Са саниаслак ашьҭахь, уаҧхьа счыкьмаҧьа иҭоу снапҩымҭа!» – ашымҳа амҧа дтәаны ишәахстақәа ансирбоз иихәаз иуасиаҭ ажәақәа абыржәыцәкьа акәушәа слымҳақәа аатырблаait.

Схы сааҩахан ҳкәасқьеи ҳмацурҭеи ирыбжьагылаз ҳшымҳахь снаҧшит. Убыскангьы абыржәыцәкьа еицш ҳшымҳа амахәқәа ашәыб рҿанаҳәазшәа ибыбышза ишышәҭра ишәҭхьан.

Саб имаркан еиқәеи, ишьамхы инахысуаз ихарц шкәакәеи рыла, мшаены убри ашымҳа дышнаҧызбааз, дымҩашьахуа сыбла даахгылеит. Сылацш днытцшәар ҳәа сшәаны, сыблақәа ааихмырсыгъзакәа сихәаҧшуан.

Саб зыци-зышәи неихырцхьаны ианакәызгьы-ианакәымызгьы аччара зцәаҩамыз, уажәы ихы-иҿы ихалашо ихаҧыцқәа арыдш еицш иҟәашккараза, дхаччо, еиҳа-еиҳа дысзааигәахон. Дааскьо-дааскьо данысзааигәазаха, сыҩнапыкгьы неитцысхит, аха азшәах еицш днасымпытцаба дцахьан.

Исзырҟаҧаз иара сара схаҭагьы исыздырзом,

сгәы гәырҧарак нҭалан, сылахьи-сыцьымшьи аасзатәит. Акыраамҭа стәан ус, иреицәа-иреиҳа акгьы сеиуазамкәа. Ашьҭахь, сзыцхьоз саб иуасиат ахәбатәи атетрад жәпа насыркын, сывараҿы аҟәардә еиҭаныкәсцеит.

«Ари Санзаа Самсон иҵәажәла ауп. Абра раҵхьаза сыцәꙍаншьап анасырс, абри азынҵәа амахә иҵыхны иаазгаз абна ҵәаҷҷа нахаҳаны, иаразнак абраҵәкьа инеиҭасҳаит. Иаанхоит ҳәа сыҟазамызт, аха имҵсыша аҟәараꙍа илоуршәыргьы акгьы ахьзом. Ибзахан, аа, абыржәы ишубо иҟалеит!» – ҳәа аҵәа ашәшьыраҿ дтәаны иꙍызцәа аҭаҳмадцәа ианреиҳәоз аасгәалашәеит.

Ускан 37-тәи ашыкәс ааныҵәаны, ꙍажәи жәаа рахь иаҧалоз акәын, сымꙍашьозар. Саргьы ушьҭа аҿы акәараҿы иганы, азы аржәны иаазгартә скалахьан, аҟынтә, саб дызлаз ахынҭа-ꙍынҭарақәа зегьыҵәкьа сзышьҭымкаазаргьы, ахыцхьрак усгьы исгәалашәон. Хәычык иадамзаргьы абарҭ схәыцра цәаҭарзы-загакәа снарылҵырц сызбан, сꙍагылан ҳашҭа сынҭыҵит. Ҭ емраз иҟәыдырҭа ҳәа иахьашьҭаз ҳкәара нырцә ишьҭаз анкьатәи сабду имхырҭа ашҟа сҿынасхеит.

Сара ергьҳәа исгәалашәон уа амхы анылаз. Амала иахьагьы исыздырам убри амхырҭа ҳәа акәымкәа, Ҭемраз иҟәыдырҭа ҳәа изашьҭаз. Икаларын уи абраҟа еиҳарак аҟәыд леиҵозаргьы. Ишакәхалакгьы, изыхҟьалакгьы, ушьҭа аиҳарак ажыци амыҩи шахыҵәахьоугьы иахьагьы Ҭемраз иҟәыдырҭа ҳәа иашьҭоуп.

Ҳкәара ихыз аҧыҵла-ццҳа снықәсын, ана-ара дәҳәыцшла еилыҩраахахьаз аҟәыдырҭаҿы сынкыл-шәеит.

Оумашәа иубаша, аихатә уреи асали, афымца хәархьи ирцәынханы хәбаҟа хьацаҵла рымахәқәа еилашьшьы абри аҟәыдырҭа иахагылан.

«Аламуаа шәызларцәынхазеи шәара рыцҳақәа?» – шыцламҭәык еиуаны иназқәымҳәҳәыцыз иҟәашккараза

игылаз ахьаца ашьапы аасгәыдыҳәҳәаланы саагылеит. Ахьаца мҩы афҩы лаҳа-лаҳауа иаразнак инхышхыцәеит. Аацынтәи ашәахәа еицш иныцхахан, зшәахцас инкабахьаз схәычра амышқәа ҩацхьа иҽыццхараза иаахынҳәит. Снапқәа зкәыршаны исгәыдыҳәҳәаланы искыз ахьаца ааусышьтын, сааҳәны сызқәа надцаны саагылеит. Сылацш нақәшәеит ҽышьахәар ҩажәа реиҳа набжьамкәа акәара ахықә аҽы игылаз, ажәҩан хыла ицзыцссоз, ашә ҟьантаз ду.

Уи ашә гәыдымзала цьарак-ҩыцьара абаҩ цсы еицш иналҩаахьаз махәқәак ракәымзар, мшаҽны ишызбаз еицш, акәара зегьы амехакны адоумыжьха иеицш игылан. Исаҩсхьаз схәычра мышқәа ргәалашәара саамеханакит.

– Уаа, Адгәыр! – абыржәыцәкьа, убри аҽны шьыбжьышьтахь амра анынтагьалоз еицшцәкьа, нырцәаарцә ахәқәа неимырҟьаны, абгъыхәа зҽашьшьы игылаз ацлақәа рымахәқәа иргәылхәхәа, сан лҽытбжьы аргама слымҳа иаатасит. Уаҳа аҽааитакха самразакәа:

– Уа, у-у-у-и! – сҳәан, сыбжьы ахьынзацоз ҽыстит.

Атҳарцәхәа цхыз цәгьак салазшәа саатрысын, иҟьаҟьаза иаасыкәшәеит. Иаасыкәыршаны цша шәышәыкгьы асуамызт, нырцә-аарцә ахәы цшзақәа зырҩуан.

Саанацш-аацшит, аха азәымзар-азәгьы дыҟамызт, зехьынцьара тынчран. Схала зацәык ахьаца самцагылан. Азныказы иаахьмызгьысшьеит исыхьыз. Аха абри Ҭемраз иҟәыдырҵеи убри иахагылаз ахьацатлақәеи рыда сҽытбжьы уаҳа шаҳат дахьамамыз сгәы аланыскылеит.

Сани сареи цәалашәарала инеиқәхаргаз ҳабжьи, абни акәара ахықә аҽы игылаз ашә ҟьантази иаасгәаладыршәеит сқәыцшра азырҩаш ихнатцахьаз хтыск.

49

Сабду сара лымкаала бзиа сибон, аха иеиха-цсыхәқәа аҭзамц агәыцаҳәа иахьавцаз срылакьысыр иузомызт.
– Фархь аагара уцозар, абан иахькаршәу! – ҳаигәышә ƙагәа ахькажьыз ахь сынхьеирцшуан. Егьырҭ иара ианикуаз икуан, абжьарак аҿацараҿы аҭзывара иадчацалаз агәыцаҳәа иавцацаны иман. Иеихацсыхәқәа рызɛгьы ахәыц еиҩырхуан, ахәгабз иаҩызан. Џьара машәырк ƙасцар ҳәа дшәон, убри азакәхарын иеихацсыхәқәа срылакьысыр зиҭахымыз.
Сабду исып мақьа ҳаҩоны ашьҭахь икажьыз ақдыхсаха иаласан. Иеиха ахәы аффаҳәа иагозаргьы, абнахь мɛцƙара дцарц ианақәиклак, аирыз азна азы наиваргыланы, ɛыц ахра дналагон. Сабду Ҭемраз есымша ус ƙаицон. Ажәакала, икымҭа-ишьҭымҭа есымша ицшзазар, ицқьазар иҭахын. Еихацсыхәқәа еигәышәыз еихаз рыхәқәа апхаҳә ахьымшькәа икзомызт, иманшәалахом, ицшзахом иҳәон.
Ɛнак, ишыƙаицалацыз еицш, иеиха аҭзамц иадчацалаз агәыцаҳәа иаавцихын, имақьа зынсалаз акды днықәтәан иеиха ахра дналагеит. Ари ацуҭеи ықәеибагозаргьы иара игәы ишақәшәо ихааназа даƙәыцзомызт. Зны-зынла иеиха ахра дааƙәыцны, инацәа ду наҿишь-ҩаҿишьуан. Иаразнак иарҷьарахьтәи ицаца ацыхәа ааирцысуан. Уи иаанагоз, аиха макьана арбызтәра агуп ҳәа акәын. Нас, уанза ашыҩ-шыҩҳәа аиха амақьа ишықәишьуаз еицш акәымкәа, ашьшьыҳәа мацқьа-шьацқьа иеиха абз амақьа иқәкьысуазу иқәымкьысуазу узымдыруа, аҿы нарҳә-аарҳәуа амақьа ақәшьра далагон. Уи сара сзыҳәан акы еицшымкәан игәырҿыҷьган. Аха исурҳәооз, ичҳаны ашымҳа ашьапаҿы ишьҭаз асаƙәа сықәтәаны сихәацшуан.
– Уаха ушьҭа ацқара ҳахьзом, аха уацәы абри ахьаца лаҳашьтроуп! – иҳәеит сабду иацы ахәылбыеха. Абар уажәы убри ахьацаҵла сыбла иаахгылеит. Сабду аҵла

ианирцоз ацәаҟьа жәпа мҳаҳарақәа иеиха иаҿыкьҟьаны хар-бгьар ахәажәра илацсоит. Ушьта егьагым икаҳарц. Даеа хәычык иааци◌оаар, нас ихбыкьны идәыкәлоит. Ус, иаахызазан, «аҿа◌» аргеит. Адгьыл рцысны, аҕьгьагәгәаҳәа ахәажәра инылаҳаит.

«Уалга, баба, уалга!» – схәыцәы-ҳәыцәуан. Аха иара акы данаҿыз ацәажәара бзиа ибазомызт.

– Бабаду, абри ацла шеибгоу ҳкамбашьқәа ирызгару? – ацла ацкара дшаҿыз санизцаа:

– Устыҳәшь, уара ианакәым-тачқәым ҳәа! – иҳәан даасыкәгәамцит. Уажә уи здыруан аҟынтә, агәыр саха-тәазшәа алоура уа стәан, аха илаҿыстзомызт. Сабду игәы ақәкзаны, ашышьыҳәа инарҳә-аарҳәуа иеиха арбызтәра даҿын. Знықыр даналгалак акәын абнахь симаны данцоз. Сара уажәы абарт зегьы акакала исгәаларшәо сабду иеиха сыжә◌ахыр иқәцаны, сых ду беиа ибо, ам◌ахәаста санылаы снеиуан. Иаасыкәыршаны, акәтагь агәеицш, ацлақәа кала-калаза ажә◌ан хыла ицырцссон.

Схы с◌ахан снарыцацшит. Ацлақәа рымахәқәа ахьааимкьоз, дәхәыцшк-дәхәыцшк иакараны азыхь иацәкакарақәа реицш ажә◌ан ◌ытқәа рылызбаауан. Ацта хьышьашқәа еицрыхәхәа ацла хауара дуқәа рымахәқәа ирхьынҳалозшәа ирхибаҳәаны ашьха ха◌азарақәа рахь ицон. Ахәхәа-хәхәаҳәа шьыбжьонтәи ацшалас ацла ирыласуаз, ахьхьаҳәа рыбгьқәа рҿышәшәаны ацәартәеицш и◌ежьккараза цака икацсон. Иразныхха ацлара ицашьшь аца◌оқәа ирхәыцацәо инеиуан акәара. Аха урт зегьы уажә исымаз агәыр◌еи схәыцрақәеи ирызрыцарзуамызт.

Уажә сабду зацәык иакәын хәыцыртас исымаз. Уи иеихацсыхәқәа рзы илеишәа зеицшраз шыздыруазгьы, аены еимкьарак шаазбаз, напы мызәзәа иимкуаз аҳәаццышә еицш ихны атзамц агәыцаҳәа ибжьаз иеиха заны изгеит. Абыржә сабду заka сизхәыцуаз

заҟа сиҵәшәоз аҟара, убри аиха аналысхуаз абас зегьы сызгәаагзазтгьы, аиха агәҵаҳәа авҵыхра акәым ааигәа анеираҵәкьагьы сзыгәаҧуамызт. Аха усканҵәкьа сзызхәыцуаз, азәгьы имырбакәа аиха а҃оны адәылгара заҵәык акәын. Аха уажәшьҭа иҟасҵаша анықасҵа, м҃оабжара санааи ауп ианысцәымыцха, аха ииаг... Азныказы, схынҳәны, азәгьы схы имырбакәа сеиха аҧыц а҃ы иҟасҵап ҳәа наҟәскит. Аха акы еиҵшымкәа ишшәарҭазгьы, абри сабду иеиха адәылгара сзыргәаҧыз сыгәҭыха ахынҳәра сылнаршомызт. Уи сыгәҭыха уажәазы сабду иҵәшәарагьы, уаха сангәарлалак исзыцшызгьы зегьы ириаайуан. Схы самырхәазакәа саманы иҵон, нахьхьи, Ҭемраз иҟәыдырҭа аҵаҟа акәара ихыҟәгылоу ашә кьантаз ду ашқа. Уи ашәҵла ҳара ҳабна ахьынзаздыруаз игылаз аҵлаҟәа зегьы иреиҳан. Убри акаҫара акәын уажәрааназа зегьы зҵазырзуа зегьы ириаайуа сыгәҭыха ҳәа сызҫыз. Сыҵәазар сыцхыз иалаз, есшар сгәы иҧаз абри сыгәҭыха сыззырҵысыз ныркә-аарцә инхоз с҃оызцәа ракәын. Зегь реиҳа Нури иакәын сызҵашьыцуаз. Абарҭ с҃оызцәа ҳәа сызҫу зегьы еикәагак еикәагак рыман. Ҵабыргуп урҭ сара саҵкыс идуҟәан, аха ҳаиҟәҵар срызкажьзомызт. Ҳаисыргьы напхаҵса ҳаибаргомызт. Аха урҭ аҵла иҟәларгьы ртаацәа егьрарҳәазомызт. Даргьы зажә-зажәза: «Икаҳҫаз аҵлаҟәа заҟароу убома?!» – ҳәа ҳанааицылалак снарцшны исдырбон, срыцадыршьыцуан. Изакәу сыздырам убыскан с҃оызцәеи сареи ҳакәым, ицегь инеиҳаҟәазгьы реиҳа аҵла дуҟәа казҫо ҳәа еисон. Рацхьаҟәа с҃оызцәа икарҫоз изхыехәоз аҵлаҟәа сара рацәак срызхәыцуамызт. Аха ҿнак Нурии сареи ҳаиҟәшәеит.

– Иахьа ҵлак касҫеит, аха уи иаҟароу акәым, иааваҟәыло иҟоугьы макьана азәгьы икеимҫац. Иусырбап уҭахызаргьы? – иҳәеит, акан зҟәыҳәҳәыз ицынца хыҟаҵшьаа аҵхзы алыҵҭа. – Амала уи знык

Қарбеираа ианырба, оумашәа ишаҵашьыцуа здыруеит, избанзар, убриаҟара идуззоуп, насгьы ихыжәжәа-ҿыжәжәаны акәымкәа, амахәқәа ахьынҷеиааз иҿысыкkааит. Унаҵаҵшыр ухылпа ухшәаны икашәоит. Қарбеирааи Уаликәарааи ртәқәа сара сышәҵла ааста рагыдык иҟамшәа убоит инеидкыланы цқьа унарыхәаҵшыр. Иумбазаци Қарбеираа икарҿақәаз аҵлақәа?

– Мамоу! – сҳәеит, аха ианысҳәа ашьтахь ауп сыбжьы ансаҳа, убриаҟара Нури дызхыехәоз икеиҿаз аҵла шьыцганы сазхәыцуан.

– Абри ала аума излакоуҿаз? – сҳәан, иԥыцршьны иикыз иеикәаҕа снаҵәа нақәскит.

Нури иеикәаҕа ахәы шкәакәаза, апхаҳә ахышьны ааигәа ишахарҵаз ԥашьомызт. Сгәы иамузт, ахәы снапы нахьыспьит. Уаԥытәыԥса инапы иамкыцыз ссирк икызшәа саакалеит. Ускан сабду иеихагьы аасгәалашәеит, аха уи уажәазы сара сзыҳәан ԥыстаа чысхәын. Сабду иеиха сара салакьысыр шыҟамлоз ԥаҵхьа агәра анызга, еитаҳәашьа змамыз хьаак хьухьууа сгәы иаатҵалеит.

– Абни ауп икасҿаз аҵла! – иҳәан, ааигәа ҳаннеи снарцшны исирбеит. Иара даҵасзаны иахьынзаирехәоз аҟынза иҟамызт, аха ҵла ҳаракын.

– Ани ахыцәқәа иахагылоу зцумкеи, изаанужьи? Уанза узхамлазеи? Ушәама? – сҳәеит, аҵла икахәхәа иахагылаз аҵыхәтәантәи амызгәыҭ снаҵәа нақәскын.

– Ишцасызцымкоз, уара! – ииаҵьашьаны даасҿаԥшит.

– Нас изынужьи, изцумкеи? – сиҟәаԥуамызт.

– Ыы, изынсыжьыз узымдырзои?

– Ҟаи, исыздырзом.

– Мамоу, мамоу, ахәмарра аҷыдахазгьы, иузымдырзаҵәкьои?

– Иалздырааузеи изынужьыз!

– Уқәи да ишысзымдыруа ҳәа?
– Санду илымаҽоуп! – сҳәеит.
– Аҭла анкоуҽо ахыцәқәа иаанхо заҟа иҵшзаны, иҽырффаны иаанужьуа аҟара убриаҟара иааугоуцҳәыс лыхцәгьы духоит иагьыҵшзахоит. Убри азыҳәан ауп саргьы изынсыжьыз! – иҳәеит, инасыҵ дкахәхәа дивагылазшәа иааиҵшынҵазаны.
Нурии сареи ҳанеицырҵ инаркны, «ицҳәыс лсахьа» сыбла ихгылан. Убри иахкьаны убысҟантәи схәыцреи сцәанырреи шыҟаҵәкьаз ҽыки-бзыки ирызҳәом.
Убри инаркны, мышкызны саргьы ҭла дук сызкаҽар, аҵыхәтәантәи амызгәыҭ инсыжьуа «Сынасыҵ лыхцәы» ахьзысцарҵ сызбеит. Заҟантә иаҟәскхьааз сабду иеиха заны абри ҳкәара ахыҟә аҽы игылоу ашәҵла ду касҽарц, аха исзеиҵштәуамызт. Азеиҵштәра адагьы, еиҭасҳәахуеит, сабду сиҷәшәаҵәкьон.
Схы зыҟәкны сцоз аҵла аҟны сназааныа, абарҭ зегьы набжьыркьаны иаасгәаласыршәан, урҭ ахҭыс сахьақәа зегьы сылаҵш иныҵызгеит.
Аҭла снаҵагылт. Ашәҵла амахә-жәпа ҟәашқәа рееилышьны игылан. Ашә амахәқәа ирҽышәшәаны икаҵсаз ашәаҕьқәа ргәы ҭырхьахьа, ихырԥаҵшьааны иамҵаҵсан. Шьоукы ашәаҕьқәа ргәылышәшәахьан, даеа шьоукых, ашәаҕьқәа рцәақәа рҽы ахьааимхьахьаз ибжьаханы икаҵсан. Ахьзеиҵш ахаҳәқәа ирхыхәашоз акәареи, аԥадахьшәа ахьаца амахә иқәтәаны акылкәычыҳәа зыбжьы хцаны ашәа зҳәоз аҟармаҵыс заҵәыки ракәын абна аҭынчра еилазгоз.
Схылпа ԥаза абз слахан, иаасхарҕәгәаны сышәҵла сеиҭанаҵаҵшит. Уажәы сыҵла ауреи аҭбаареи ракәмызт сзышьҭаз. Ақәлара зламаншәалахаша амахәқәа ракәын истахыз. Аха сара сгәы ишаанагоз изыҟамлеит. Ашәҵла егьа саҵагьыжьызаргьы, иреицәа-иреиҳа сымаха-шьаха ахьынзаназоз махәы хәахәакгьы сзадымбааит. Уи сара

акыр ихьаазгеит. Атцла азәы дацәыкәлар ҳәа ишәозшәа, иахьыцииааз инаркны хәба-фба уаргьиа иара усгьы махәык аалымтцит. Иаакәыршаны акәтаҵь еицш игылан.
Ашәтцла ашәпара хѡык иргәыдзаломызт.
Амахәқәа ркынза халашьас иҟаз саазхәыцит. Сеиха сышьҭахь смаҟа-па инавцацаны, амахәқәа ркынза сыешцасзышьҭымхри ҳәа сызбеит. Аха уигьы башахеит.
Ашәтцла ашьапы убриаҟара ишәпан, исгәыдсыгзалартә иҟамызт. Сгәыцракәа зегьы гәыцыртадахан схы зқәыскуа сзымдыруа, саанацш-аацшит. Сѡадахьшәа ишшәыр-шшәырза акәара ахықә аҿы игылаз абыца шьапыцииаақәа сылацш иаацашәеит. Убырҭ абыцақәа хәба-фба метра еицаз егьыҟамызт. Зегьы абна иарцәыцәын, ацәраса реицш еилагылан.
Саҳьа ииасуаз акәара снырын, абыцара снылагылеит. Зегьы иреиҳаз, зегьы иреицъыз ҳәа сгәы иззаанагоз быцак снацәкьарақәа накәсыршан, ианаасырцысы, ахы инаркны ашьапаҟынза адаҷ еихарҳә еицш илеихатыртырит. Абыца ѡбашәа еидиааны иҟан. Аха руак рацәак аҿазымгеиазт, метраки бжаки еиҳамкәа иадиааны иавагылан.
Иаарыцҳасшьеит, «Еициит рыцҳа, дгьылк еицалтцит, аха ари аззыбгьык еиҳа адацкәа рацәаны иоунажьзар акәхап. Егьи ахы азныҟәымго ианалага акәхап, иара адацкәа рымчгьы еиҳа зымчыз абыца-ша, абыца бзааи инаццаны иаргьы ахы заднакылаз. Цабыргуп, иаднакылазаргьы иацәтәымым, кьатеик еицеиѡырцәеит, еишьцәоуп. Аха егьоумҳәан, ихьыцшуп, идыцшылагәышьоуп рыцҳа».
«Зегьы хи-цсиуп!» – абри сабду иажәацкагьы аасгәалашәеит. Абас бнак аҿы шамахамзар иуцылом быца шшәырыки быца хьыцсааки еидиааны ишыҟалаз еицш. Убри ауп иаразнак сылацш изыцашәазгьы. Ашьапы иныцакны иаахысцәеит. Абыца ахаҭа цьара

исцәымыцкәартә, амаршәа кны, амахә сса иаҿаԥсаз еихала иаабԍьсырԥссеит. Нас, иҩышьтысхын, реиҳа излашәа иҟаз махәык инаҿасыршәеит. Рацәак агәра сымгазт снахьынҳала-ҩахьынҳалеит, аха сааннакылеит. Сеикәаԥа, сеикәаԥа сҳәаргьы сиашахом, избанзар сеиха аикәаԥа атцкыс хәычык инаԥынԥан. Абри сеиха ахәы сышьтахь смаҟа инавԥасԥан, снапқәа неитныԥсахло, абыца сыҩшьапык ирыбжьаргәгәо, сахьынҳаланы сҿыҩасхеит. Аамтацк иналагзаны, схы сааҩахан амахә иаҿаршәыз авԥиаа-ԥәаҳә хьыԥсаа сназыԥшит. Иззакәу сыздырам, убри авԥиаа иазызуз азы иаргьы ашьа аурашәа сгәы иабеит. Абыржәымзар-абыржәы абыца ду инадҟьаны хланцы сынталарашәа сцәа-сжьы ҩас-хыбзаait. Аха, абри уажәы-уажәы саазымҿхазкуаз ашәара атцкыс сгәыԍра иааиуан. «Ани ашьыпытиаа уара уакәым, даеазә дахьынҳаларгьы иачҳауеит, уи уазымхәыцкәа лассы амахәқәа рҟынза ушыназара аҳасаб кны, умч зегьы еизга!» – иаалырҟьаны абас сгәы исыԥанаҳәеит. Саргьы сшәареи сыгәыҩ-ҿыҩорақәеи зшәахцас инасхазытит.

Амахә снахәаԥшит, «Абар уажәшьта егьсыгым!» – сгәы аасыргәгәеит. Снапқәа еитныԥсахло, абыца сшьапқәа инарҿаршәуа, сҿыҩасхеит. Амахә ааигәахаԥыцхьаза смахәҿақәа исмырбазакәа схаргалозшәа збон. Ашәтԥла иамаз акантцытцыра снахәаԥшит. «Смахәҿақәеи сшьапқәеи сыцырхырааны абнанза схалар, сыԥсы ааитаскып!» – сшааԥсазахьазгьы абас анаасхәыц, смахәҿақәа сырцәыласхазшәа збеит. Уи акантцытцыра аҟынза акәым, сагьаҩсит. Сбыца сеаларԥсны ииаскын, хыхь сеитаҩаԥшит. Метрак аиҳа бжьамкәа, бԍьыц хәычык ахала ихҩежьааза ашәтԥла агәтаԥәкьа иаҿаршәын. Абыржә убранза сызнеир, нас амахәқәа рҟынза рагыдык еиҳа бжьамызт.

Ԥша хьшәашәак насын, ипҟыш-пҟышза аԥхзы хьшәашәа слаԥықәшәа ишаақәыжжыз гәастеит. Урт

аԥхзы пҟышқәа руак аҽазнымкылазт, сқьышәқәа рыбжьара иныбжьаԥәеит. Убриаҟарагьы сарчыхәчыхәит, абыца сызнапык ала иаанкыланы, лаԥәарзасрак аиҳа ахмырԥкәа, ирласзаны снапы насҽшьны, ѳаԥхьа абыца самԥасып ҳәа сызбеит. Аха ус ҟаԥашьа сымамызт. Сызнапык сшазнымкылоз здыруан. Уи аԥхзы цәыкәбар хәычы сыԥсы анеиланаԥаза, сыбз аакылсырҳәҳәан сқьышәқәа инарықәшьны, слаԥықәшәа аҟынза аарла инасыгзеит. Сахьафаԥәкьоз аҟынза исзынамыгзазаргьы, иѳохнабгаа-ҽнабгааит. Аԥхзы цәыкәбар ԥаахәаха҃араза сыци-сышәи инарыԥалеит аха уи схы иқәыскрын... Аԥша еиҳа-еиҳа схы-сҽы ԥхьанашышьаауан. Схы аарла сеитаѳахан, сбыца сеадырԥсыланы аѳада сѳаԥшит. Сыбгьыц ѳежь аԥша иҽнаршәар ҳәа ишәозу, иара аҟынза схаларԥ ԥсызак ада ахьсыгмыз азы игәыргьозу здырхуадаз, аха аԥла ҟьантаз агәҭаԥәкьа аҽаԥырԥырра иаҽын. Сгәы нҭзызаait. Абри абгьыц нҽшәар, хымпада, саргьы хланԥы сынҭаларашәа сгәы иабеит. Еитаҳәашьа змам мыч ҷыдак снатон абни ахәычэаԥәкьагьы. Рахәыцзак иаҟараз махә хәычык аԥсы аҽакны икнаҳан. Абгьыц аҟынза сназеит. Ѳаԥхьаснапкәагьы сшьапкәагьы абыца инадырԥсыланы сеааныскылеит. Ушьҭа уаҳа аѳада сзыԥшзомызт, сымч сшәахьан. Искыз абыца схы адԥаны, схахьы иҽаз абгьыц ѳежьи сареи ҳаиҽаԥшуан.

Уажәы уи абгьыц хәычы ԥысзомызт. Икаларын аԥшахьы иасуаз сара иааныскылазар. Абгьыц сшахәаԥшуаз ауаѳытәыѳса ибжьы нахалан: «Уеиха абаапс, уеиха абаапс!» – аҳәозшәа саҳаит. Саргьы аԥыхәтәанзатәи сымч зегьы ааизызган, – знык, ѳынтә, хынтә, ԥшь-ы-ынтә – снапкәа неиҭнысыԥсахлеит. Схы акы инаԥакьысит. Уи сызхьынҳалаз абыца иадиааз авԥиаа нашԥа хьыпсаа аԥынԥа акәын. «Ухалеит, ухалеит!» ҳәа рацхьатәи агәыргьаҽҳәаша снатозшәа сыцхьазеит. Сгәы нтгәыргьаан,

снацыцкьан, схы саа҂ахеит. Рацхьатәи ашәцла амахә снацагылахьан. Смахәар иаразнак иаасырцәаҳәын, убри амахә инаҽасыршәит. Нас ишсылшоз сарма напы аҽынасырхеит. Схалеит! Ашыцламшә зқәышышьы иҟаз ашә махә ду сытәгәы нахысшьын, саақәыцсычҳаит. Зых иақәитҳаз сцәаҳә кәалкәало амахә иаакынхалеит.

Цаҟа сынкацшит. Акы еицшымкәа схы-сгәы ҟанацеит исылшаз. Амала, сабду данаасгәалашәа, ҂ацхьа схәыцраҟәа наикәкьашеит. Аха сгәы маҷк аҟара изырҭынчуаз, сабду хәылбыеханза а҂оныҟа дшыхнымҳәуаз здыруан. Дхынҳәуамызт избанзар, аҽны мҽышан.

Сабду анхаразы зыцсы цәгьаз азә иакәын. Иахьатәи анцәа амш иааигаз изымхакәа уахынлагьы аус иуан. Аха амҽышаҽны ҳаҭеиҭа ихы амца аркызар исырцәоит ҳәа далагомызт. Амҽыша имшшьаран. Убри аҽны ахәгабзцәкьа ихәы аиркуамызт аҟынтә, асабшаҽны ицаца карфача исон, иҽикәабон. Хьышьаш захьзыз иҽыхәа иҳәҳәа-икәаба икәадырны иаакәиргылон. Икәымжәы, икаба, ихҭырца. Аҧьам Уасман ихцара зну ҳәа дызхыҽхәоз, напы мызәзәа иимкуаз иҟама чаца наиҟәницон.

Сан сабду иҽеилаҳәара даналагалак, ибла ацыхәа абацысри ҳәа дидгьыжьылон. Сабду икаба аҳәынцәраҟәа есымша сан лакәын еибазыркуаз. Шьацмак-шьацмак иаҟараны, икаба ахәда ыцрыцхааны иаҽацсаз аҳәынцәра силацакәа, ус ишабалак изабалак изеибаркуамызт. Есымша сабду иҽеилаҳәа-иҽеилаца, акалам еицш дышәшәа-шәшәо данаакәгылалак, сан сабду ихәда дныцагыланы ашәишәи амцәыжә҂а хырҟа нартаргьыжьуа аҳәынцәра силацакәа ҳәа изышьҭаз ахацакәа аттаҳәа инархалыцсон. Ацәцеицш сабду ихәда ыцарбаҟа иааибалыркуан.

– Ибзиоуп, дад, ибзиоуп, бнапала бгәыргьааит! – сан

дныҳәа-ныцхьаны дцон сабду.
Аҽынтәи амш зегьы ҳхы ҳақәиҭын. Иаргьы иа-
нааилалашәшәуаз, мамзаргьы аҭаацәа анааилатәоз
ацны еицш даауан. Иахьагьы ус шыҟаиҭоз
сацәымѳашьо издыруан аҟынтә, данаасгәалашәалак
рацәак шәарҭас дымкыкәа днасхасырштуан. Сан усгьы
слыцәшәазомызт. Нурираахь сцоит хәылбыҽханза
саазом ҳәа лаҳәаны ауп сышдәылцыз. Саб Ҳараз
иаашар Қьарақьанҟа акәын имѳоа ахьгаз. «Ҳаи, цьушҭ,
аѳоыстаа итәа рхны амца ацреицон!» – ҳәа уи ҳчаи
ҳара ҳахьынзаркьаҭо сыздырам, аха шәышықәсала
еицагылаз ҳабна лашьҭа-ҳәашьтахеит. Ҳажәларгьы
ҳнырхага рахәгьы адынцәалт!» – иҳәон саб игәы
кыдгылазаны. Ажәакала саб иахь сгәы тынчын.
Амахә шәпа сықәтәаны сахьынахәыц-аахәыцуаз,
иахьазы испцырхагаз ҳәа изаҟаразаалак ҽгьызбомызт.
Аҳаҷаҳәа иаасгәалашәеит сабду иажәақәа: «Аҭла
иқәлаз ауаѳоы дмыццакыроуп, имахәызааит,
аҭахызаргьы иара аҭла ашьапы анцуҟо акәзааит,
есымша иахькаҳаша аганахь ала итѳоаатәуп, мамзар
аҭла ҿгьырны ицар алшоит». Саргьы смыццакыкәа
сеиха сҟьаларц сызбеит. Сзықәгылаз амахә уажәазы
сааигәа-сигәа иҟаз амахәқәа раасҭа ишәпан, насгьы
иманшәалан. Убри сықәгыланы, сеиха ацынҵа
ахьынзаназоз амахәқәа акыр рыцҟара сылшон. Сызқәа
иара ашәҭла ахаҭа инадцаны, рацхьатәи амахә ацкара
салагеит. Сеиха ашьтыбжь аккара зегьы еимырҟьа-
еимырсуа аҽынанахеит. «Иҟалап ари сеихашьтыбжь
Нурираа ахьынхо, нырцәтәи ахәы аҟынза инаѳоыргьы!»
– абас анаасхәыц, сгәы нтгәыргьаait.
Сабду ишиҳәахьаз еицш ашәҭла амахәқәа ахькаҳашаз
ала иаатѳооаны саныргәыкәслак, амахәқәа нҽахжәаны
цаҟа аҕьеѳ аашьтдыргон. Ицхаза цәаныррак
сааимнадан, ушьҭа зегь зылшоз арцыс назак иаҟара

амч сылазшәа сгәы иснарбеит. Нас, ҩаԥхьа сабду снаизхәыцит. «Избан сабду иеиха скыр зиҭахым? Ушьҭа схәыҷума? Схәыҷни-шьалозар, ари аҵла сшықәлази, амахә ԥьабаа адым-балазакәа, хәынтә-фынтә ҟьарала ишыласышьҭзи ибар, дышиашам агәра игара дыҡан. Аха зегьы акакәын сабду рацәак сизгәаауамызт. Егьа иҳәаргьы абриаҡара сылшоит ҳәа дауҡахыз. «Уажәоуп угараҡәҟәаҟәа анкоуцсаз, ашышкамс аидара анаго еиԥш, уара иуаҡароу аиха уаҵазза!.. Даеазны исумырҳан. Иулшартә уҡаҵәҟьазаргьы укәаҷалакрын. Уиаҵкыс умч зыкәхо ҟоуцалар еиҳа иузеиҧъуп!» – иҳәон, ҳамҭак уеиха сыркы анысҳәалак.

Зынза даеакала дыҡан, даеаҡазшьак иман саб. Уигьы аиха скыр иҭахзамызт, машәыр ҟасцар ҳәа дшәон аҡынтә, рацхьашәа дааҡьаҵ-чаҵуан, аха дансыргәыбзыԥлак ҩмырба ҡаҵаны илымҳаҵәкәа наиҟәиԥсон. Аиха ҟьашьа ҳәа акрыздыруазар, излаздыруаз саб ибзоурала акәын.

«Абри аиха шуку уабду ҳаибар, уаргьы саргьы ҳашлахә шԥиххааууда удыруазааит!» – иҳәон саб Ҳараз, аха уаҩ гәыԥскьак иакәын, исанаижьуан. Ҭабыргны сабдугьы сабгьы аҩыцьагьы идмырбазакәа сабду иеихеи иеигәышәи скҟәахьан. Аха урҭ аныскуаз, машәыршәа зны-зынла иеихеи иеигәышәи ихашҭны амҿыркәараҿы иани-цәынхалоз акәын. Ус, абжьарак, иара аҩны данықазгьы данықамызгьы иеиха аҭзамԥ агәыцаҳәа иналхны агараҵәкьа сзыгәаҧуамызт.

Ашә ду амахәҟәа акыр кыдсыккаахьан. Ашыцламшә зҟәышышьы сзыкәгылаз амахә дугьы хырҵаны иласышьҭын, уи ахыхьтәи еиҳагьы ишәпаз амахә снықәтәеит. «Абарҭ сызцымыккакәа «Сынасыԥ лыхцәы» аҡынза сзымнеикәа схьагәгәа албаара сықәшәар ишԥакасцо?» – абри сназхәыцит. Ахьымзг, аиҭахьымзг?! Ус ансыхь нас закәыхи, Нури

ииаиаҳар, ҳхәы иаакәынхоз зегьы ираҳәаны дырхысуан. Нас, егьараангьы аҳәатәы роуан, саадырцәажәарц иҟазма! «Уара аҵла иқәланы, изызкамҽакәан илбааз ашәаргәында!» – рҳәарын. Урҭ зегьы егьрурымызт, азаз еиҵш сгәы иалакьакьоз. «Сынасыҵ лыхцәы» аҟынза сзымназакәа сахьылбаауаз акәын. Нури итәы кахәхәа аҵла ахыцәқәа иахьахагылоу хыҷ-мыҷк аазгоит ҳәа ари абна саалалацыцхьаза, сыбла амыҭ еиҵш иаахгылаларын.

Ҵаҟа сеиҭанкаҵшит. Сыблахаҵ ааилагьежьызшәагьы збеит. Убри аамҭазы: «Умшәан, ишәаз инасыцгьы цеит!» – ҩаҵхьа слымҳа итҩоит абжьы. Уиакәхеит. Схәыцра гәкажьгақәа насхибаҳәа ицеит. Сгәы аархаҵаны, саҵхьатәи амахә ҽиаа ду сасит. Абжьааҵны еиҵш, еиҳагьы сеиха ашәҵла атәҩәы иналалеит. «Аиха арахәыц аҽыхтәуп, мамзар иаразнак ицагәуеит!» – сабду иажәақәа слымҳа инҭахәыҭхәыҭызшәа саҳаит.

Сеиха арахәыц сабду ишаҽихыз, ушьҭа ишымцагәуаз здыруан, уигьы сгәы аакәанаҵеит. Иааҵсахны: знык, ҩынтә, хынтә!.. – амахә аҽҽа ҩахгеит. Сеиха ахьшәҭҳәа амахә иналасҵан, сыҩнапык рыла сыварахьтәи амахә скит. Ианаахбыкь, ашә ду атәҩәы нықәкьан, аҕьараҳәа Ҵаҟа инкаҳаит. Сзықәтәаз иара ашәҵәкьа ахаҭагьы аазаза-мазеит.

Сарҕьа напсыргәыпа аабызбызит. Снаҵаҵшит. Снаҵәкьарақәа рыбжьараҵәкьа азаҕьа пкышза иныпа-гылахьан. «Уара аиха аҵсахшьаҵәкьагьы уздырам. Есымша зымҩатәирахьк ала иукуеит. Аиха уармарахьгьы уарҕьарахьгьы аҟьашьа удыруазароуп!» – сабду зны ҳгәыла ҷкәын иеиҳәаз аасгәалашәеит. Сарҕьы арыцъала маҵара адагьы аихаҵсыхә сызкьазомызт. Аха уи уажәы рацәак хьаас исымамызт.

Ишсылшоз егьи амахә сасит. Убригьы имыруадаҩкәа иласышьҭит. Сеиха ҩаҵхьа смаҟа иҩавҵасҵан, хәычык

инаҳаракыз амахә снахьынҳалан, сыҽԝышьҭыхны, сывараҿы амахә сарҧьа шьап наҿаршәны саақәтәеит. Аџхьан еиџш акәымкәа, сыблахатҷ еиҭааилагьыжьын, сыблақәа акакаҷ нарыҵашәеит. Ихышәашәаза аџхзгьы насыҟәнатәеит.

«Сара сышәҵла ду анкасҿоз, заҟантә ҵаҟа сыҵшызеи, аха ашәара захьзыз зынза сааигәагьы имааизеит. Уара аҵла уаҵәшәооу, Адгәыр?» – иаалырҟьаны иџынҵа аџхзы ыҟәыжж сыблақәа даарыхгылан, абарҭ иажәа зажәқәа ԝаџхьа слымҳа инҭеиҳәеит. Сыҵсы ахы ԝеин сыхәцә иныҵагылан, аҭҳарцәхәа сыблақәа аахы-стит. «Адгәыр, уара аҵла уаҵәшәооу? Уара аҵла уа-ҵә-шә-ооу?» – иџо-иааув абарҭ ажәақәа слымҳақәа ҵырхуан. «Мамоу, мамоу, зынзакгьы саҵәшәазом!» – гәаныла сыбжьы ахьынзаназоз еиҵыхны ҿыстит. Нас зынза сеаасырҷәҷәан, ԝаџхьа ҵаҟа сеиҭанкаҵшит, аха изаҟаразаалак сыблахатҷгьы аамҟәаҵеит. Сгәы нҭгәырҷьааит. Егьызеиҷгьым арҵыс назаазак иеиџш схы збо салагеит.

«Нури уҵасгьы, Қарбеи уҵасгьы, зегьы-зегьы шәҵасгьы сшәазом!» – абарҭ ажәақәа рыгәра гаҵәкьаны сгәаҵа иҭысҳәаан, сымч зегьы ааизганы, уаҭәашәпара иҟаз ашә ду амахә ашҟа сеиха аҿынасырхеит. Уажә сеиха еиҳагьы иџхауазшәа збеит. Атта-ттаҳәа аҵла адаркькьақәа сеиха абз иҵыкькьаны, нахьхьи ԥьара ахәачара алаҵсара иаҿын. Рацәак ахмырҵкәа уи амахәгьы хбыкьны ахуҳәа ашә ду амҵа инкаҳаит.

Схы сԝахан, сызқәа аҵла инадҵаны сеиҭаԝаҵаҵшит. Ашә амахәқәа икказа ирылызбаait абриаҟара зегьы ззыҟасҵоз, сыҵла икахәхәа иахагылаз алакәмахә. Уи зынза сгәы сыҵнарҵрааит. Абар, уажәшьҭа жьазар аҵыхәа скыртә сааихьан.

«Ааит, абааҵс, ишәаз инасыҵгьы ҵеит!» «Баԝ злаз баԝ ифеит!» – абас сабду иажәаҵкаҟәа уажәы аккаҳәа

слымҳа инҭашоит. Зымала аҧла хауара иқәланы амҩабжара иааихьоу, иарбан ушьҭа шәарҭас исымоу!» – саргьы сеырхаҧазаны сгәы сынҭаҧәажәеит.

Ҩаҧхьа схы сааҩахан ашә-кьантаз игылаз снаҧаҧшит. «Сынасыҧ лыхцәы» шәшәа-шәшәо аеырхыкәымҧа инхыхәа-аахыхәон.

Схәыцрақәа рыцәкәырҧақәа ргәы ааимкьан, уажәыцәкьа сгәы дҭамкәа, схы дҭамкәа уи сара дшызбахьаз акәзамкәа, анҧәахша ҳәа ззырҳәоз алакә-тыҧха дырҩа-дырҧәаҧәа саҧхьаҧәкьа аҳауа дналагылеит. Уи Мака лакәын. Мака сара фба рҿы дсыҧтәан. Лара аҧхьатәи апартаҿы дтәан, сара лышьтахьцәкьа схы сааҩахар лызқәа скыдыҧшылон. Акырҧуан сара Мака бзиа дызбозиижьтеи. Есымша ҧьара лгәы иахәаша акы ҟасҧар стахын, аха изакәу сыздырам, иааҟасҧоз зегьы сыцәгьамдахон. Ҽнак, Мака аурок ҳәаны данынатәа, лыхцәцарақәа аҩбагьы цас ируазшәа, спарта иаақәлакьын, реааикәарҳәны саҧхьаҧәкьа иаақәтәеит. Аены сҩызагьы дыҟазамызт, схала заҧәык сакәын апарта иахатәаз. Изура сзымдыруа саакәанызанит. Азныказы Мака лыхцәцарақәа ашышьыхәа снапсыргәыҧа инықәҧаны, лызқәа инкы-дыспап ҟасҧеит. Аха аеҧәақәа знаҧәкьарақәа зызрыламкыз иеиҧш, акыраамта исзыгәагьуамызт. Нас, сгәы аасыҧсахын, ашышьыхәа снаҧәкьарақәа нарыҧатаны лызқәахь ианназгоз аамҭазы:

– Изакәызеи, Адгәыр, уа уҳәар-ҧсаруа узҿу? – лҳәан, ажәаҵкьареи ахытҟьареи ҳәа сгәысеанзамкәа ҳарҧаҩы днанынасықәҧәкьа саатрысит. Сыхцәцарақәагьы насымпыҧкәраан, Мака лызқәа инкыдхәмарлеит. Ларгьы ахьышәтҳәа даахьаҧшит. Саргьы сҳәалахан сеаасыз-мырееизакәа снапы апарта иахырҳәҳәаны ишыскыз снақәылкит.

Мака даасыхәаҧшын ажәак мҳәазакәа ауеимада ҳәа

инеималҭаан, аҵәуара далагеит.

– Бара ус акәым, егьим... – сҳәан, издыруаз ахәыҷала схы сырқьиарҵ салагеит, аха ахәгьы-аҿгьы сықәылмыргылеит. Саргьы сажәа сагәылахан, рацәак исҳәаз ҳәа егьыӄам. Убри инаркны акыраамҭа дсаҵәажәазомызт Мака. Аҵыхәтәан аиҵәажәара ҳшалагазгьы абас ауп:

Ҽнак, Мака ҵәа кәаз ҟаҵшь дук кны акласс данаадәылҵ, ҷкәынак дналымпыҵасын, аҵәа анынкашәа иаамҵарсны дыҁоит. Мака егьлымҳәеит, аха даахәаҵыхәаҵшьхан, лылабжышқәа нхибаҳәалеит.

Уаҳа ажәак мҳәазакәа уи аҷкәын снаихьзан, хаала иансимҭа мчыла имхны Мака сналыдххылан лнапы инасыркит. Саргьы ажәҁан аеҵәа кыдҵааны иналсыркызшәа, схы-сгәы нақәбзиатәны снахынҳәит. Уажәы ларгьы саргьы арҵаҁы партак аҿы ҳаидлыртәалеит. Уи аахыс итҵозеи, мышкымзар-мышкы лыхцәқәа рызбахә аацәырганы схы сырқьиоит ҳәа саламгаҵ. Аха лара ибзианы илдыруеит ускан сара егьшысхарамыз. Аены иӄалаз-шыӄалаз зегьы сҁыза илеиҳәахьан. Уи саргьы издыруан аҟынтә уаҳа салаҵәажәазомызт. Убыртқәа зегьы уажәы аҵла ахаҁазара сахьыҷәыз исгәалашәеит. Исгәалашәеит моу, абри ахҭыс зегьы акакала схы-сгәы итсыжьааныа ларгьы сыблақәа даарыҵшәомызт.

Амахәқәа икказа ирылызбаауаз аҵыхәтәантәи амызгәыт, уажәы-уажәы исгәаланаршәон икахәхәакахәхәа Мака лызқәа икыдыз лыхцәцарақәа. Ус сгәы изаанагоз уажәы ҳәашьа сзаҭом. Амала, зныкгьы убри «Сынасыҵ лыхцәы» ҳәа сзышьҭаз сара ишыстаху сицыркаҿааны, ирҵшзаны ашә ахыҵәқәа исзахаргылар, Мака лыхцәқәа раӄара рыцларашәа сгәы иснарбон. Уаҳа даҿазәы илыдыскыломызт. Аацсареи шәареи схаршҭны, адгьыл сықәцрааны иара ашӄа схазгалоз

адоуҳатә мчы ду злаз алакә махә.
Еиҳа-еиҳа сгәы гәгәахон. Ацхзы зыкәшыз, еикәацәаза амра иабылхьаз смахәарҟәа снарыхәацшит. Сиецәа жьышә хәычҟәа рцәа интасырцәиит. «Ушьта схацахеит!» – сгәы интысҳәаан, сеааибытаны ҩацхьа сеиха нымҩанысцеит.
...Ашьыбжь агәы анаахыҳәҳәоз «Сынасыц лыхцәы» акынза метрак аиҳа бжьамкәа схалахьан. Ушьта уи шыстахыз избон. Уи еага хәык акара акәын иахьышәпаз. Аурагьы аҩцамызт, аха абра схалар скаҳап, амахә хәычы сазынкыларым-егьым ҳәа иара усгьы шәарак иахылаҳәаны схахьы икамызт. Гәтыхас исымаз, убри зегь зылшоз алакә махә, амахә ссакәа амырффаны, ицшзаза анахаргылара акәын.
Махәык аасгәыдыскылан саанацш-аацшит. Нырцә Нурираа ахьынхоз ахәы казказра снықәцшит. Ҳаҩоны ахыб ауацьак иныдкыланы зегьы-зегьы збартан. Сытцака ахьхьа-хьхьаҳәа ахаҳәқәа ирхыхәашаны илеиуаз акәара абжьы сса зацәык акәын слымҳа итахәмаруаз.
Уажәрааназ ани ашәа ссирқәа зҽытҳәацәоз акармацысгьы аҽартынчхьан. Даҽазнык Нурираа рышьхагәара снахыцшын, рашта каххаа снықәцшит.
Убасkан Нури ихата ашта днықәызбаар:
«Е-и-и, иубома сахьыкәу! Иубома сымшәазакәа икасҽаз ацла закароу?! Уареи сареи ҳазгабцәа рыхцәкәа иреицъу-зеи?!» – ҳәа сыбжьы ахьынзацоз ихцаны изҽыстыргьы каларын, убриакара сгәыргьара цҩадаха ихышхыцәон. Абыржәыцәкьа даасыхәацшыр стахын. Аха ардәынак-ардәынак иакараны ҩ-кәтык еибарқәач-мачуа рымзырха иқәыз раамчыдахаз, уаҳа уа азәгьы дыкәызбаауамызт.
Аттаҳәа амахәқәа аахысцәцәеит. Ацыхәтәантәи ашә амызгәыт махә цырак ацыраршәымкәа, икахәхәа жәҩан-гәы иацәара инадызбалеит. Ар

рцыхәа ҭызгаз афырхаҵа ибираҟ аакамыршәзакәа ишикыз маҷара аҧсырҭа абааш иахазыргылаз иеиҧш, «Сынасыҧ лыхцәы» снапы накәсыршеит. Ашышьыҳәа смыццакзакәа сеиха аҧынҷала амахә ссақәа аа҆ырршәшәаны, иҧшзакәакәараза инахасыргылеит. Азара ҭкәыцәаа иахьыскыз, иоумышьҭзакәа амахә сахьыҟәтәаз сызхара исзымбо сахәаҧшуан. Ахәхәаҳәа аҧшалас ахьасуаз, искыз аҷыхә-тәантәи аҵла амызгәыҭ нхыхәа-аахыхәо аҳауа иалазсон.

Хьызрацарантәи ихынҳәыз фырхаҵак иеиҧш, схашәа хы мбо, ашышьыҳәа сҷәаҳә аҟынза сназан, снахьынҳаланы сынкаҷеит.

Сеиха аашьҭыхны схы саа҃ахан ишшәырза ашә ахыцәқәа иахагылаз алакә махә сназыцшит. Лыцшзара ублақәа еицыртәырны узахәамцшуа, аеҷәыш еиҧш лыхцәы лыгәчама азыршәрақәа ирыкәкәашо, аҵла ахыцәқәаҵәкьа дныкәызбааит Мака. Сылаҵәа неихаҟәысыр дысцәыкәпраар ҳәа сшәаны: «Быц, Мака, убрантәи быц! Бымшәан, бымшәан, сара ҷаҟа сгылоуп, акымзарак бмырхьзакәа снабыҵаххны бааныскылоит!» – аттаҳәа бжьыда-шьҭада абарҭ ажәақәа сгәаҵа инҭышәшәеит.

Сыблақәа ааихмыркәысзакәа ажә҃ан иалазсоз сгәыцгырҭазаҵә лыхцәы сахәаҧшуан. Еитаҳәашьак змамыз гәырҷъарак насыҵасын, сыр҃ышьны, цхыз ссирк еиҧш саамҵанарсит. Дгьыли-жә҃ани агьаргьаласа еиҧш инасыҵагьежьит!..

...Сҭыц саахымцысзакәа, ауа҃ытәы҃оса ҵсымҭә рыцҳа, насыҧшәа иеиха иаҵәынхаз, зызбахә сымоу убысkантәи сышәҵла ду сылаҧш ааихмырсыгъзакәа сшахәаҧшуаз, исзеилымкааузаз сахьахәырак нылнакаан:

– Ҩын҃ажәи хәба шыкәса рышьҭахь сказҫаз уара, Адгәыр хәычы уоума? – аҳәан, ҫаанатыхт.

– Ааи, сара соуп! – сҳәеит, исаҳаз ааҷышьаны.

– Макьана аиха акыха умазазакәа ушҵажәи уарамыжда?! Аҵстазаара еижьагоуп, Адгәыр, иудыруаз. Зегьы-зегьы аамҭалоуп. Аҵшзарагьы аамҭалоуп, аҷарагьы, ақәыҵшрагьы, абзиабарагьы – зегьы аамҭалоуп. Адгьыл иақәлахоз ҧьызшьоз иара сара схаҭаҵәкьагьы суахҭа ааигәахо иалагеит. Иубома, Адгәыр сшеилҩааз! – ашәҵла дузза аргама, ауаҩытәыҩса иеиҵш иаасаҵәажәеит.

Макьана ауаҩытәыҩса рыцхәа иҵхызгьы иаламшәаҵ егьа маза цәыҵаҵәахны иамоуп аҵсабара! Ашәҵла абжьы лаҵшҵашәароу, аргама ицәажәаҵәкьоу ҳәа изқәысҵара сзымдыруа сыбжьажьо саақәхеит.

«Иааҟало зегьы баша иҟалазом, зегьы акака иазҳәоуп, Адгәыр!» – ҩаҵхьа бжьык слымҳа иаатасит.

«Ауаҩытәыҩса рыцхәа заҟагьы иҵыҵсуазеи, заҟагьы изеилымкаазакәа дымҩасуазеи!» – абри сгәы инҭысҳәаан, маҵәысеимҟьаран инасҷамаҵәысыз слаҵшҵашәара сеиҭаназхәыцит, аха убригьы еилкаашьа змамкәа исыцыҵсуаз мазан. Схәычра амышқәа зегьы зыдҳәалаз ашәҵла сыблақәа адхаланы сахәаҵшуан. Мышкызны, иҵшзаза, слакә гәыграқәа нахьыршаны, сыҵсы назхасҭәҳәаз «Сынасыҵ лыхцәы» еихажәаан баҩоҵсык алашәахьан.

«Зегьы аамҭалоуп. Еиҭасҳәахуеит аҷарагьы, аҵшзарагьы аамҭалоуп, Адгәыр!» – сгәы инҭыҵрааз сыбжьы аҷынеиҵыхны ныркә-аарцә ахәқәа инарықәҩит. Схала заҵәык сгәалашәарақәа сырзаны ахьаца амҵа сгылан.

50

Аҩны санааи, сан саб иншьан ахаҷы аҵәашьы алыркхьан. Лара сара санылбоз лгәырҩа лыцшнымҵазакәа, мчыла ччаҵшьк налҷықәлырххлон, аха уажәы амаҵурҭаҷы афархьымца ахьеибакуаз

лхы ларԥәны дыҽҳәатәан. Сара сшааиз лбеит, аха абжьаацнеицш дысцымлазеит. Саб даныҵсыз аены еицшҵәкьа лылахь ааицымхзакәа дтәан.
– Уажәааны уаб иеы кьыркьыруа агәашә иаадгылон. Ԥалаас иамоу сыздырам, аха макьанагьы ахабар ыԥказам! – лхәеит сан, лгәы дынҭаҧызын.
– Иабоушьҭуеи, сан, амрагьы цқьа иҭамшәазаҵ, ииаиуазар акәхап! – сҳәеит, аха иара сара схаҭагьы иаасцәымыҧхеит.
– Уаб днацырҧиижьҭеи игәаҭаны исыман, амра шкыдыз икьыркьыруа агәашә иаадгылон, дыгәхьаа-нагозар акәхап, ихәыланакит, – лхәан, дҩагылан акҽаҩра днықҽалеит. Сара исцәылзоз ԥьылшьон, аха лҧыраҳәа сан лыблақәа ишынархылшьылоз гәасҭеит.
Сара уаҳа лыцымҳәакәа стәан. Ашьҭахь сааҩагылан:
– Сан сара анышәынтра аҟынза сцоит! – сҳәеит.
– Ҵасым, нан, ушьҭа амрагь ҭашәоит. Мраҭашәамҭаз анышәынҭрахь ицазом, аҧсы духьыцшуеит! – рҳәоит лхәеит сышҟа лҽааханы.
– Ибдыруеи Хьаацшь анышәынтрахь ицазаргьы ҟалоит, ари абжьарак зныкҩынтә ус ҟанаҵақәахьеит! – сҳәеит.
Сан уаҳа сыҵлымҳәазеит.
Ашҭа сынҭыцын, агәашә ныдысцеит. Анышәынтра аҟынзагьы рацәак бжьамызт. Смыццакзакәа саб сизхәыцуа амҩа санылаҧы снеиуан.
«Уара зҽы мцәажәо амҩахәаста, заҟа гәырҩеи гәыргьеи унигахьааз саб рыцха. Уи иҽара мышқәеи, уара уда шаҳаҭ дызмам ихҭыс мышқәеи иахьагьы ахаҳә еицш иҽаҳа-дагәоуп. Урҭ зегьы азәгьы идымхалазакәа бжьабицарак ирыццсуазар акәхап. Аха анцәа иҳамҭоуп сара сызхаанугьы ахьмаҷым.
Уара, амҩа, сабдугьы дунысхьан сабду иабдугьы дунысхьан, аха урҭ зегьы ниазаа ицахьеит. Саргьы ушьҭа рацәак сызнымхазар акәхап. Мышкызны абарҭ

сышьҭақәа ахәылԥазтәи аԥшалас абгъыжә нарыԟәна-ҳәҳәозар акәхап.

Сара, иахьа уара сышузгәаҟуа еиԥш, уара уҟәра аҟынза аназаха сазаргьы, санықам аены гәырҩала саазгәалашәо дсоурымашь? Сыԥс иахылԥыз сыԥкәыни сызҕаби макьана исабиԥәоуп. Урҭ ирҳәаша роуртә сызларгәалашәара ԥьара акы аансыжьыртә аҟынза даеа хәыԥык сзынаскьарыма? Рацхьатәи анцәа дсатәеишьазтгьы, асԥәкьа сеыргәыҩ-сыҩоны, сгәы кажьны сцәажәомызт. Уи дыҟазтгьы ушьҭа дарԥысхахьазаарын, аха»...

– Дарбан, Адгәыр, зызбахә умоу?

– Рацхьатәи сылацәа анхыстыз избаз схәыҷы, Баҭал! Сымҩахәасҭа, уара зегьы урхаануп схәыҷрагьы сдурагьы, сылабжышгьы, сыччаԥшьгьы. Уара иугәалашәома, амҩа, саб имаҭа хәыҷы Баҭал икәыба ахы даԥагыланы, дунысны ахәыҷ изқәатыԥ ахь даннеиуаз. Убысҟантәи ахәылԥазгьы уахатәигьы аҩашәхак ракәын. Абас амра аҭашәара еихахәышәарак акәын иагыз усҟангьы. Схәыҷы иԥсыжра хьшәахеит, избанзар, иан илуамызт, иан дрылҭомызт, ахәашабга. Исгәалашәоит абарҭ зегьы збоз саб, жәа мҳәазакәа ахаҳәыршәыра ишәыраханы ахәыҷы данааихагыла илҳәагәышьооз иан рыцҳа уи иаанагоз еилылкаан, лкасы еиқәаԥәа лыблақәа инарҭалыҳәҳәан, лысаби днеихыԥит. Ҳтынхаԥәагьы Баҭал рнапы дықәыргыланы рҿынархеит.

Схәыҷы дрыманы ашҭа ианаақәла, зынза сеихаз-ԥштәалахозшәа аниба: «Ҳаит абаапсы, ухаԥами, уеырҕәҕәа!» – ибжьы нытқазаны инасывеиҳәеит саб. Аха усҟан сзыҕәгәамхеит сара избанзар, сабду инаҩыс уаҳа аԥсра захьзыз сыздырзомызт. Абасԥәкьа ҕраҭшала сгәы мбылзаԥызт. Насгьы иара сара схаҭагьы сынасыԥ ашәеиқәа иахьалаз, аԥстазаара сахьаркьаш-кьашоз

иахҟьаны заа аҭаацәара сзаламлеит.
Сарцысра сынҭысхьан сара хазыс-цәсазыс ҳәа сымцахара анеиҿаскыз. Аха раҧхьа анцәа аҧеи сылахь дананица, сызҭахыз ааигәыргъеит. «Ҳаи рыцха, илахьынҵа дкыднаҟьахьан, аха итәара изымышрахеит, иҧыхәтәы бзиахеит, иҧәѡан шьап имырзит злыцхаҳаура!» – рҳәон сызгәыблыз.
Ҽымҭзакәа саргьы сгәы сҭагәыргъон. «Анцәа ду акы сымихзаргьы даҽак ситеит. Снықәсхьан, аха сахьимырхәит иаҳхылаҧшхәу, сымцахә мыцәарц лахьынцас иситахьазаарын!» ҳәа гәаныла мҧәыжәѡада ажәѡан ахь схалон. Аха уҟан аѡыстаа дысхыччозаарын.
Сара исҳәоз анцәа исыцимхәеит. Иаалырҟьаны раҧхьатәи сыҧсы иахылҧыз данысгәыҧшәа, исызхымгара ҧьысшьеит.
Уара иузымдыруа, узхааным иуасҳәозеи, сымѡахәаста.
Уара ҽеила иугәалашәоит, уаха аҧых агәы ааиѡнашааанза сани саби ирыцәзаны, заҟа лагырзаша унысыпсалахьаз.
Иугәалашәома схәычра иакәлоу, сымѡахәаста, ахәычы анышә данаҳҭа, аҧхыбжьон сгыланы схәычы инышәынтрахь сцеит. «Асаби имаша агәы аҳаскьын иаҧәа ыкәурҳәхәыр, иҧсы амаалақьцәа ртәартаҽы инеиуеит» ҳәа саҳахьан. Сара уҟан сыҧсы ахаҧ арахәыц иахьын-сырҳалон. Иааздыруаз, исаҳахьаз зегьы ҟасҧон.
Убыртқәа зегьы схәычы анарцә иҧылоз ҧьысшьон, сгәы алас-ҟычгәышьон. Сахьцалакгьы Баҭал раҧхьатәи иччаҧшь сыбла иаахгылон.
Аххаҳәа амца сыцраланы сбылуан. Сыҧсы аҧара цәгьаханы снышәынтра агәы схы ныкәсҧеит. Убри анышә хышәашәаҧәкьа схәычы иҧсыц налсны, иҧхаҧәаҧәараза схы-сҽы цхьанашышьаауазшәа збон.
Аҧхыбжьон амза ашәахәа злаҧхоз ахәылц заза назлаҧсахьаз аҳаскьын татара аасҧын, инаганы Баҭал игәы иныкәсыҧсеит. «Анцәа дыҟазар, уара

иухарарз, узсымихи зыбзада зыхәламыз. Избан аѽыстаа ихы-иԥсы зифаз? Избан уара знызаԥәык ада аԥышәырччаха зумазаз. Аразреи аҳалалреи мыч рымазар, уан лакарагьы иразыдаз. Саби сабдуи ракара абзиара кәзԥахьадаз. Избан, Баҭал, убырҭ зегьы уара акгьы изумыхәаз?» – абарҭ суаз ажәакәа сылагырз иналакны аҳәара саҿын. Схәыцы иԥсра аены лабжышк исыҿсмыршәаз уажә азхыԥреиԥш сгәы зегьы цыххаса инҭыкьасан, аԥх ҭәца ада шаҳаҭ дызмамыз сылагырзкәа аԥх иналаҭәон.

Саныҷъазк, исгәыԥаҳәҳәаны искыз схәыцы ины-шәынтра агәы ааусышьҭын, сѽеихан, амаша ахаҿы игылаз акәардә снықәтәеит.

Уажәрааназа исыԥуалуашоз дгъыли-жәѽани, иаалыркьаны аԥсреиԥш аҿааиқәнакит. Ҷууҳәа слымҳақәа рышьҭыбжь заԥәык акәын сгәы аҭыԥ иҭазмыргылоз. Изакаразаалак лагырзы ҷәыкәбарк насҿымшәаԥшәа, сылагырзкәа насҿабан, сҳашҳатәараха сыштәаз, еихаԥсы-еиԥаԥсы исхагылаз аԥых ҷаапс абас налыѽѽоит:

«...Ушьҭа сара уаасзызырѽ, Адгәыр!» – уи абжьы сара иаразнак издырит. Зегьы збарҭаз, зегь заҳарҭаз, аԥшырҭа иқәтәаз ибжьы акәын.

Сыԥхахә еихамгыло акәараҳәа срыхьҭшьит. Убри зышьҭа-мышьҭа зҳарҭа-сырҭа умбо, арахь есымша исыԥыз, есымша исхылаԥшуаз, сгәысеазамкәа игаз абжьы маза аасҷәымыҷхеит.

– Иугәалашәозар акәхап, Адгәыр, Баҭал анышә данамарда ашьҭахь, есыхәылбыеха Кәҷыҷ дауан шәара шәҿы. Уи дуаѽ дырын, дкәышын. Насгьы иара ихаҭагьы ихшара рыла дгәакхьан. Ахшара итәы, ахшара игәырѽа закәыз идырхьан. Убри акынтә есыхәылбыеха дааны дуабжьон. Акыраамҭа дудтәаланы ажәытә-аҿатә

ауаҕеимшхарақәа ирықәшәақәахьаз ауаа ртәы уеиҳәон. Идыруан уи уара угәы шажьжьоз. Мчыла акәзаргьы Кәҷыҷ дануацәажәоз, уаргьы зынзак уеоумҭарц, уцхашьаны уқьышә ччаҵшьк анаақәххлак, уаб Ҳараз рыцҳа днеихалашон. Хәыҷзак иадамзаргьы ухы-угәы ухашҭыр иҭахгәышьан.

Кәҷыҷ иацәажәаны даазгоз уаб иакәын, Адгәыр. Уара уаха угыланы, азәгьы сибазом ҳәа угәы рҭынчны анышәынтрахь уандәықәлалак, уаха шааныза ишажәжәо хәыцрашәк еимдырххоз Ҳараз ашьшьыҳәа днаушьҭалон. Машәырк ухы иазуур ҳәа дшәон уаб, Адгәыр. Уара иубартамызт, аха ухәыҷы уиацәажәо ууаз ажәақәа ануҳәоз иара архәараҿы иеыцәахны дузааигәазаны дузызыркуан. Уаргьы уара уакәын, аха убысҟан уаб знык цсыра дыпсуан, ацәашь еицш дбылуан. Ацых заҵәык ада шаҳат дызмамыз Ҳараз илаҕырзқәа, аҵырҷқәа реиҵш игәаҵа иҭаҵсон. Аха убырҭ зегьы уара иуирбазомызт, иуцәизон. Ҳаҕоу ицәа иҭазара ицәа иҭагзаны акәын уара уахь дышцәырцуаз. Уара уанибоз, алоура иуан. Ацыс ашьапы ахьыцҵәаз здыруаз ауаҩы, уара иблақәа уанаархыцшылалак, иидыруаз зегьы ихаштуан. Угәы аазыжьжьаша акы иҳәарц иҭаххон, аха илабжышқәа ихәлаҵәон. Иугәалашәома, Адгәыр, уахык аацынқәагьы кыдышьшьы илеиуан. Кәҷыҷи Ҳаразы итәаны ицәажәон, уаргьы урзызыркуагәышьон. Урҭ аҩыцьагьы иаарҳәоз зегьы уара уакәын изызкыз. Уара хәычык иадамзаргьы ухы-угәы ухадырштырц ртахын.

Уаб Ҳараз рыцҳа, еиҭасҳәахуеит, уара узыкәшәаз агәакра узхымгар ҳәа дшәон. Аб дабыми ахәаша, иааидимхәыцлоз ҳәа акрыҟазма. Зны-зынла, дыштәоу, дҩатрысны, амцабз ҩаихкьон. Зегь реиҳа, еиҭасҳәахуеит, дзыцәшәоз ухы машәырк азуур ҳәа акәын.

«Аб ихшара изын алаҕырз алашьтра цасзам, асаби изыҳәан алаҕырз рыцҳароуп ҳәа ирыцхьазоит. Аб

илаҕырз ихшаз анарцә изы-мшынха дыхнатоит рҳәоит. Зыҕратша изыҳәан иззымычҳакәа зеызшьыз абацәа рыхшареи дареи анарцә еибабазом, ахааназы еицәызуеит. Ус еицш ƙазцахьоу ыƙоуп, аха уи адунеи аҿы ихшаз дшицәызыз еицш, уахьгьы дицәызуеит.
Убри ауп изырҳәо «Арыцҳарагьы амат аушьа уақәшәозароуп!» ҳәа. Жәлар иуатәарымшьаша ухгьы иатәоумшьароуп. Анцәа иузааиго зегьы бзиоуп», – абас дцәажәон убри ауха Кәчыч.
Убырт зегьы уара узыҳәан акәын изырҳәоз. Сыззааирц истахуу убыскантәи уаб игәакра ауп, Адгәыр!

Атцх алу иахазшәа хыла-гәыла еилаԥынтуаз, ани зегьы збартаз, зегь заҳартаз ибжьы анааиқәтәа, сзықәгылаз адгьыл снытцабгазшәа, алаба затцә еицш, атцх ҿаҳадагәа саагәылахеит. Абжьы маза игоз анааиқәтәа ауп амба шьака еицш амԥа сшангылаз ангәастаз.
Сцәа сынтазызан, соура-зоуроу сымаха-шьаха наскәыцсаазшәа збеит. Зақантә аешьра иақәскхьааз, аха цабыргытцәкьаны сааныз кылоз анарцә схәычи сареи ҳаибамбар ҳәа сшәон. Ускан Кәчыч иихәоз ззихәоз зегьы сара сеиқәырхаразын шакәыз сазхәыцзомызт.
Аха абыржәы, зегьы збартаз, зегь заҳартаз данцәажәа ашьтахь ауп, Кәчыч уи азбахә аниҳәоэтәи атцхгьы анаасгәалашәа, иихәоз ззихәозгьы сара шсакәыз анеилыскааз.
Сшьаҿақәа шеихызгоз иара сара схатагьы исызгәамто акәын амԥахәаста саныланы сышнеиуаз.
Хьацшь ақәырқәырбжьы сгәы нтнарпсаан, схәы-цракәа зегьы насхырбгьыжәааны снадырсызшәа саа-гылеит.
Атцх уацәшәартә акара тынчран. Аецәақәа еилаа-рцыруа алабжышқәа реицш ажәԥан агәы цырблаауан.
Уаԥы ибартамыз арцу атцым-цым ахга, арашәыга еицш абжьы алашьцара ахышә инкылыршәаны атцых цәцара

иналанатцон.
Уаха сара азәзатцәык сыда дгъыли-жәԥани рыбжьара, адунеи ахи атцыхәеи реиԥәхәалартаҿы уаҳа цсы зхоу азәгьы дыԥәымшәа саакалеит. Сышьеи-сышьеи неиԥәысцан, ашьшьыхәа Хьатцшь снадгылеит, аха алымхатцәԥәагьы мырцысзакәа ауаԥытәыԥса иеицш ахы ларкәны игылан.
Ахәдеи алахь аҿашареи аасшьышьын, ахы насгәы-цаҳәҳәаны саагылеит.
Хьатцшьгьы саргьы акыраамта анышәынтра ҳахагылан. Ишылашьцара илашьцахьан.
– Уаала, Хьатцшь, ушьта аԥоныка, цьара акрыказазар саб изхара уибеит! – сҳәан, атцырцәԥәа ааныкыланы сҿынасхеит.
Саб инышәынтра агәашә алыкә нылатцаны ҳанаатыц, Хьатцшь ахы аасымнахын, иаахьатцшын, ԥатцхьа иныцакзаны иаақәырԥәырын, ауаԥытәыԥса иеицш иаақәыцсычҳаит.
– Иазхоит, Хьатцшь, уахьынзагәырԥаз. Дцеит саб рыцҳа, ушьта иареи уареи ахаангьы шәеибабараны шәыказам, – сҳәан, алахь еитаасшьышьын, ԥатцхьа ахатцҵар ааныскылан исыманы сҿаасхеит.
Аԥоны агәашә ҳанаадгыла, иаалыркьаны аецәа кыднатцаартә иаакьыркьырит. Сан иаразнак абарца дныцытцын, ҳашка лҿаалхеит.
– Иабаказ, иабоубеи, нан, ари? – сан лыцси-лыцси еихьымзо дшааҳадгылазцәкьа дсазцаait.
– Анышәынтраҿы икан сан! – сҳәеит.
– Ари дыгәхьааугама, Хьатцшь, уарамыжда? – лҳәан, ишызбоз сан лыбжьы ааиталкит. Нас ахәда лнапы нахьылшьын, даахынҳәит. Хьатцшьгьы, аԥоны ашьтахь, амхыртаҿы, анахәта назган, ахәда инахаршәны иныкәҿасҳәеит. Иааныжьны сцошәа анаба шьаҿакәак сышка иааихнаган, инасышьталарц цәгьа иамбакәа, аблакәа

траа инасыхәацшит. Аха уаҳа сеаанымкылакәа, сгәыцшаа-хыцшааyа аѡныҟа сҽаасхеит.
Ҳтаацәа зегьы шьталахьан. Уарла-шәарла аҧх агәы нкылҧәаны сан лыгызбжьы галон, абжьарак тынчран. Саб иншьан еицхьышьшьаа еицыхны иқәын. Аншьан ахаҽы игылаз астол гьыжь аҽы иаркыз ацәацәашь ыцәахьан. Аха ацәазыз афѡы уажәыгьы амаалыкь ицсеицш ирѡышьыгаха игон.
Афымца лашара шыҟазгьы иасмыркзеит. Саҧхьа иқәгылаз ҳгаз лампа аарла абла тауан. Убри алашареи сареи заҧәык ҳакәын уахатәи аҧх хаҳәраҳатә аҧхыз еицш иагәыларшәыз.
Саб итетрад аасыртын, аҧхьара сналагеит.

51

...Ашара макьана акыр шагыз ҳахьатә кәасқьа ашә асбжьы геит! – дналагеит саб. Сыцәоушәа-саацшуашәа инымцәазоз хәыцрақәак сгәахы ишакәшоз, ашә асбжьы ахызацәқәа реицш сгәы ианаатапыҟка аҳәа ахы зықәшәаз еицш, сиарта сѡылҟьан, узустада-егьи ҳәа сымцаамцшаазакәа аѡнытҧкала асақь илаз аалысхын, ашә аасыртит.
Иаразнак алашьцара сналазѡазшәа сыблахаҧ ааилагьежьит, сыбаѡ-сышаѡ цыххааса сцәа иаатаҧсеит Қәаса данаасҽагыла.
Ҳамтак сыбз сыхәлашәан, исҳәо сҽамшәо, наҟ-ааҟ Қәасеи сареи ҳааиҽахеит.
– Цәгьароума-бзиароума, уара, уаазгазеи аҧхыбжьон? – сҳәеит, аарла сҽы ѡеихыцхьан.
– Цәгьароуп, Ҳараз, цәгьароуп! – иҳәан, аеырҳәа инеимеитәеит Қәаса. – Азәгьы дымпсзаҧ макьана цстбара ыҟазам, аха анҭ аҟаҧшьқәа ѡыцьа аакылсын Арсана дрыманы ицеит! – иҳәеит Қәаса ицси-ицси еихьымзо.

Икасцахуааз, ажәжәаҳәа сеааибыстан, сани стаацәеи иҟалаз рамҳәаазакәа, лассы схынҳәуеит ҳәа нараҳәаны сындәылпит.

Қәасеи сареи Арсанарааҽы ҳанааи, уаҕеимшхара Арсана иан Крамсада аккаҳәа амыткәма ҳәо, ала амгәа аца тылшьаауан. Пхыз илбар илызхамцоз ашәиҳәаѡ ишиҳәоз акаамет лзыҟалан, лыѡнапык лгәыцаҵсаны, дуазыруа лыгра ажәжәа дтыхо амзырха дыҟәын.

– Аа, нан, нан, Ҳараз, аҵсра иацәынханы исзынханы исымаз абри азәзацәык иакәын, абригьы дысцәырфеит умбои. Иашьцәа ахѡык рарцысра иштагылаз рдунеи рыпсахит. Шеи-шыҟәсеи иаазымпсахзоз сышәзанз еитасмырҽыцыр амуит, нан, Ҳараз. Сара цәгьамга санымпсза ус шсыхьуаз ѡашьозма.

Уан, Арсана, уан. Уара зегьы уреипбын. Мчыла анцәа имсхыз уакәын аҟынтә есымша уара узыҳәан сгәы тагыломызт, суцәшәон. Сызҟәа икыдгылаз акәхарын, уан, сзыршаҟьоз! – аецәа кыдылхуан Крамсада. – Иеиҟәеи икьаҽи ирчыдахаз егьырт ирцхага матәаҟәа имаз акы шьтихыр рмузеит. «Ҳаи, шәанацьалбеит, ан шәылхымшазеи абаапс, ма иҽызлеипсахша итаҟатәи матәаҟәа ргара азин ишәт!» – схәан, ани ахылца праал зхаз ахатца ҟараахшәа иҟаз сшьамхнышланы ишьамхы сагәзырц салагеит, аха зынза аҳәагәацәа игреипан, дааҳәынгьы дсыхәамцшит, анра ацара ззымгаша.

– Баагыл, сан, цьара залымдарак ыҟазар акәхап. Еилыркаар схынҳәып! – иҳәан, смахәар кны сааиргылеит.

– Иатахзам, акымзарак атахзам, зегьы акоуп, уатцәы аѡныка дхынҳәуеит! – абриак ауп егьи аҽахы еиқәацәа инеиҳәазазгьы. Арсана ушьта иѡны ичамахә ҟалараҳа шәаргьы шәчамѡахә анцәа иҟаимцааит! – уаҳа лзымҳәакәа лыпсы анаалылышәшәа, деимакы-еиҽакны днаганы ацәартагәы дныҟәаҳцеит.

Зыены Арсана иашта дантыргаз инаркны, иан

ажәымҭацәгьа ишылҳәаз еицш, уаҳа ичамԥахә иԥоны изыкамлеит.

Мызкы наҟьак Цкыбын, уажә Дранда захьзырцаз абахҭа акны дҭакын. Сара исылшагәышьооз, сыцшьмахак ҽаҳәаны, уажәымзар-уажәы схырцаны санбакарыжьри ҳәа сыцԥааны сдыргылахьан. Аххаҳәа ацәацәашь еицш сзыҭуан. Арсана заҵәык иакәын ҳажәлантә рахь ахымԥас иузаҽамкуаз, шәара зқәымыз ахаҵа еибага ҳәа зегь ҳазхәацшуаз. Цоуп, ҵара дук имамызт, аха илеишәа ахьыцәгьаз, аиаша игәы иахьҭеимцәахуаз, абыржәыцәкьа дшынеиԥырцәо идыруазаргьы аказы дахьаанымгылоз азы ицәшәоз раҵәаԥын. Уахаҵәкьа дышьны дрымазар цәгьа изымбақәозгьы ыкан, аха дырзыгәыҷъуамызт, дшырмеигзоз рдыруан.

Арсана абас ҟазшьахәырас иахьимаз, иара ихаҭа иакәым, иара иабду иашьцәагьы инаҳавслон, иаарҭахызцәкьа рызҳалакзомызт. Ажәакала, ишәшьыра ҳаҵанакуан, аха иааумго, азәы иҵсы деитеит. Гәԥарақәак шсымазгьы, абри дызтиз абри иакәцәкьоуп ҳәа изқәыслашаз дсыздырамызт. Аха ацәгьа ахаангьы ҽзашьа амоузаҵ, мышк-ахымшк аҵыхәа, ҵьара ишҵацәырымҵри, ашьажә баауам иҵсуам…

«Сара егьсылымшаргьы, ԥыцьа ахацәарцар итынхеит. Иахьа иҟоу уаҵәы иҟам. Иудыруазеи урҭ ахәычқәа раҵхьаҟа мшы ссирк аены хәцыш аамҭак рзыцшызар!» – абарҭ анааидысхәыцлалак, гәыгра мрак ашәахәацқәа цәыркьа-цәырасуа сгәаҵа инҭаҵхон.

Сара еиҳа ҵарақәак сымашәа сыкан. Насгьы уи аганахьала алажьы сфахьан акынтә, Арсана снаишьҭаҵаарц иақәскит. Амала, саҵәымԥашьо издыруан уи сара сзы ишшәарҭа дууз.

«Иацоуп иара ихаҭа жәлар раҕа ҳәа дҭаркын, аарла иҵсыцәгьа иманы иԥоныка даныхынхә, абар уажәы ихы ныхцәо, атроцкист ҳәа итаркыз иашьа дҽихырц

дишьҭоуп!» – абас шырҳәоз здыруан шьоукы-шьоукы. Аҳәараԥкынгьы иаагыломызт, уажәы ирбазма Мысараа рҩызцәа ашәкәы ҩны ишысзаларҵоз агәра ганы сыԥкан. Ҽнак ҳазҭахыз ҳауаҵәаҟәак ҳаҩны имҩахыҵит. Ушьҭа амши аҵхи шеилыҵра иааилыҵын, ишеилашәшәра иааилашәшәхьан. Ҳасасцәеи ҳареи акыр ҳанааи-цәажәаҟәа ашьҭахь, иаалырԥьаны ҳамҭак иаатынчрахеит.

Сара абарҭ ауаа ус қьафшаҟә, мамзаргьы, ҳарбаҟәарц ишымҩахымҵыз збон. Ашҭа ианаатала нахысгьы гәҩарас ишьҭысхит урҭ уск аҵыхәала ишымҩахыҵыз, аха изқәысцарыз сыздырамызт. Абас сгәыҩ-сыҩха сгәы сыштахәыцуаз, еицыз руазәк, Ԥача захьзыз абас ҫааитит:

– Дад, Ҭемрази Ҳарази, шәхаҵкы сцеит! «Ауа гәакьа уҩнаҭа данаааиуа, аҵшьҭзамцк цысуеит!» –рҳәоит. Ҳара, ишыжәдыруа еицш, дала-шьала ҳаилахәуп. Азәы адәахьы изырҳәо иара иаҳазом. Уи зегьы збарҭоу, изаҳарҭоу аганахь игылоу роуп. Абри зегьы зхысҳәааua, аамҭа хьанҭак ҳҭаханы ҳаԥоуп. Абри аамҭа зхахәы хәыцк алнамыршәазгьы маҷҩзам, аха даара зыхәда иқәыцәгәазгьы рацәаҩуп. Ари ззыхкыра цжәаз азыблара зашҭа италаз шәреиуоуп шәаргьы. Уи ицсахымкәа ҽеила иаадыруеит. Ҭемраз ичкәын дхынҳәит. Аҳы ушьҭа ичкәын заҵә изыҳәан гәырҩа-гәырчыда саатәап анигәахәуаз аамҭазы, хыхь – ажәҩан, цаԥа – адгьыл акымзарак зхаразамыз шәашьа Арсана дыргеит ҳәа ҳаҳаит. Аиаша уасҳәап, абри арыцхара ҳагьамкит ҳагьамышьҭит. Ауаа знык аҳәатәы анроугәышьа, зегьы шәара шәаурҭахыху, иқам-инымс иқоу зегьы рҳәоит.

Ҳараз, дад, уара узыҳәангьы ирҳәо маҷзам. Уфеида рҿоумҵан, дад дукәыхшоуп. Арсана дыргагәышьеит, ешьа-еҳәшьала уаҩ дыхәмаруам,

уи уара иахьынзахьаауго еилыскаауеит. Иахьатәи ала шьоук ргәырцса уқәумыршәарц азыҳәан агәы ацымхәрас аупцәарҳәы узтоуцароуп. Мамзар, уахьынзалацшықәцоу уара иудыруеит сара сҳәара утахзам. Азы алеимта уеиталашәар ҟалоит.

Арсана уишьтамцаан, дад. Иҩоны ичамҩахә ҟаларц лахьынцас имазар, дхынҳәып. Зегьы акоуп ушьта уи уара акгьы узихәом, ухы иқәуцар зацсагәышьоузеи. Ауаа хәымгақәа аҳәатәы румтан. Абри улымҳа аҟынза инаагап ҳәа ауп иахьа шәышҟа ҳзымҩахыцыз, – иҳәан, ицыхәтәажәа неиқәиҳәалеит Ҟача.

– Иашоуп, Ҟача иуҳәаз. Амшә иакыз дад иҳәароуп. Умч анымхо уеургазароуп, иумычҳашагьы учҳароуп. Ишцоуури иуиааиуа иаанда уалеишышуазар. Итабуп, шәхацкы сцеит, атынха иихәоз шәҳәеит. Аригьы аазаб еиқәацәа зхызгахьоу азә иоуп. Азыршы дтацалеит ҳәа инатагәышьозеи. Ацәгьы мбылзакәа акәацгьы зышьа амазар уаҩы ибап, абжьарак иҳалшо ҳәа егьызбом иахьазы. Иудыруазеи, уара иушьуа анцәа дишьуам.

Арсана рыцҳагьы иразра дацанакыр ҟалоит. Ҳацшлап, ишыдыдуа қәа амур ауеит. Ҳара Амҟанбақәа ҳзыҳәан амҟәыл камҳауазар, цәгьа нагза ыҟам рҳәоит, иаабап, анцәа ду иҳатәеишьо зегьы бзиоуп! — иҳәеит саб.

Сара абарт ирҳәаз ицәгьаны ибзианы ажәакгьы ацсымҳәеит, избанзар, зегь саб ҽеила иҳәахьан, ашьтрақәлара атахны исымцхьазеит… Абас, абри аус ацыхәала имҩахыцыз ҳтынхацәагьы ҳашта интыцны ицеит.

Сара игәҩарамкәа издыруан Арсана дзырзыз Мыса ацаца ҟацшьи, Гәацьуеи, Мшәылди ишрыхгамыз. Аха зегь реиҳагьы Мыса иакәын изыцәцаны исымаз. Мысараа Адаужра ахәаҽы амандарина аитаҳара анеитцырха нахысгьы Арсанеи иареи цәи-мтци реицш еишьталахьан. Сара игәҩарамкәан издыруан, Мыса

Арсана имариа аниоу дшимеигзоз, аха макьана цьаргьы шьапҽаршә изурҭа иоуамызт. Днеиуан ус иецәы-рымгазакәа. Аҵыхәтәан Қьарақьан ачаи лаҵара азҵаара цәырҵит. Уброуп Мыса иԝызцәеи иареи Арсана ҽааҳәыра изымҭашаз аус ахьизыкарҵаз.

Қьарақьан абна хҽаны ачаи алаҵареи, аҽыц нхацәа ааганы рнырхареи рҵыхәала, Арсана аизараҽы иаартны даҽагылеит. Мысагьы убри акәын иитахыз, зегьы ирбо ираҳауа иеҭыхны дагьиқәмақарит. Ажәакала, аамҭа цәгьа ихы иархәаны, ауаа рыҭиреи раахәареи уажәы изымбацыз, Арсанагьы шәкәы бгьыц хәычык неизалеицазтгьы, акаҵшьқәа иртахызгьы убри акәын, дрыманы илтышахәашеит.

Абартқәа зегьы здыруан, аха сцәа иҭагзаны исычҳауан. Исычҳауан аға игәырҵса ҳақәымшәарц азыҳәан. Издыруан мышкы иадамзаргьы Арсана снаишьҭаҵааугеит ҳәа сналагар, шәытгьы шсыхдмырҵуаз. Ушьҭа даҽазнык аҽахәҽыхԝы икны снаргар, уаҳа шьҭахька хынҳәышьа сымамызт.

Арсана дҭаркиижьҭеи ԝымз цхьан. Иҵшәма лымацара Цкыбынтәи абахҭа акыр дадгәаклеит, аха лыҳәара-чареи лылабжыши акымзарак илмыхәеит. Зыены днықәганы дыргаз аены инаркны, уаҳа ила аҭаҵшырҭа лмоуит.

Аԝны лгәы анылзыԝнамкза: «Иудыруазеи, зыцсаҭа иаҵшуа азә дсықәшәаргьы!» – лҳәан, днасыццәгьаха, ихәы-иҵхь анцәа илирбаз зегьы аашьҭыхны ԝаҵхьа Цкыбынка ддәықәлеит. Убри аены заҵәык лара Қәаса аулица акынза леидара лыцылбааиган, имԝасуаз машьынак днаҭаны, дшәацырҳаҵуа аԝныка дхынҳәит.

Арсана иҵшәма Сашьа лгәы цызцәахьаз, ахаҳә сиҵш сиқәыхьшәашәа иҽажьыз аихатә гәашә жьакца днадгылеит. Аха зшәакь аҵса ахарсны аҵшырҭа икәтәаз акарул данлыкәҳәҳәа, лышьҭахька даахынҳәын, цытк

днаскьаны даагылт. Адамра итоу аџсы хьшәашәа иеиџш акыраамта дгыланы ашәибжьы зхыѳуаз, ихаҳәараҳатәха абахта игылаз дахәаџшуан. Ушьта изаҟаразаалак Арсана дызбап ҳәа гәыџыртак лымамызт. Дгылан дыџшуан ус… Хыхь – ажәѳан, џаҟа – адгъыл, измаз зегьы зџәынџәаны, зышьтахьгьы заџхьагьы азы ыкәыршоу азә иеиџш дгылан. Мазеи ргамеи икалџсоз лылабжышкәа усгьы инџәахьан. Дгылан ус ишгылаз ихаҳәхаз исахьахәра нылкааны.

Жәлар рылабжыш иарџәыцъахьаз абааш бахта дадыџшылон. Машәыршәа азәы даадәылџыргьы лгәы нтыџсаауан. Аха уи ахаан илымбазацыз азә шиакәыз анеилылкаалак, ѳаџхьа лгәы аџалашә џѳада интаҳауан. Ѳаџхьа дыџсымкәа дыбзамкәа адгъыл дныкәкацон.

Абжьымра лхы итацеиуа амба шьаҟа еиџш амра дшыцәгылаз ашьыбжь агәы нхыҳәҳәеит. Абри аамтазы лыварахышәа аҳәаҟәа еибарҿыжит. Сашьа данаахьаџш, Арсана ихәы зтаз, цырчала ицаны иҟаз лартмаҟ аҳәаҟәа еимакны, аимырххара ишаҿыз лбеит. Арсана даагылазар фатәык иалеимырѳашьоз, иахатәи ашара дыгәзасуа илзыз ацха мгъал, асаба илажьны аҳәаҟәа ацәаҳаҳара иаҿын.

«Уҿатцахәы шцахьоу аҳәаҟәатцәкьа ирдыруама, уарамыжда?» – лҳәан, аҳәицәхәа инеималтәеит. Лыѳнапыкгьы лыблакәа инарцыракны, аихац ааида иаджьылаз ахаҳә хьшәашәа днықәтәан, деицақьны ацәуара далагеит.

Аҳәаҟәа шеибарҿыҿыц еибарҿыҿуан. Арсана ихәқәа ҳәа ацырча хәырџьан инталџаз зегьы цыххаа, аҳәаҟәа рцынтақәа ирхатата ацкьара иаҿын. Аха Сашьа урт аҳәаҟәа дагьрыцамкьеит. Лара лзыҳәан ушьта зегь дараракән. Лыблакәа лнапқәа аарцырылхын, лхы данааѳаха, амилициа матәа зшәыз зуаѳыбжарахь инеихьаз хатца еиқәышлаҳәак ҿымтзакәа дгыланы, аҳәаҟәеи

лареи еимданы дышрыхәацшуаз гәалҭеит. Ашырҳәа даа҂агылан, ауа҂ы дылшьырц лгәы ишҭаз дақәикызшәа, дцәышkkараза лҽеиқәырцсаса даагылеит.

– Ани бкарзинка иҭазгьы иаргьы аҳәақәа ицыры-ххааит бымбазои?! – иҳәан, ҿааиҭит.

– Ицырыххаагәышьааит, иззаазгаз иҽацахәы усгьы иалазам! – лҳәеит Сашьа, лылабжыш хаkәkәала.

– Зхәы аабгаз дызустада? – иҳәан, длазцааит хәыҷык игәы дшаблыз еилукаартә.

– Сыцшәма иакәгәышьан, сукәыхшоуп, аха илабарҭа сыртом, ухацкы сцеит! – лҳәеит Сашьа, аҭынхадара азыҳәан амба шьаka гәыдызкылоз.

– Ижәлоузеи быцшәма? – дцааит ҂ацхьа.

– Дымканбоуп, Арсана ихьзуп, сатоумцан, нан, ихьзгьы сҳәагәышьар акәхеит, – лҳәан, даалаkлацьеит Сашьа.

Сашьа илацәажәоз иkазшьа злаkаз ала, дшацсуаз аkара гә҂арас иkалцеит, аха ацсышәала дахьылмацәажәоз даргәы҂-ҿы҂уан. Иара урыс бызшәала длацәажәон, лара ацсышәала аҭак kалцон. Убаckан ауп аргамаду агәра анылга дшацсуацәкьаз. Аха уацсуоума ҳәа иазцаара лзымгәаҕит.

– Дтакиижьтеи ицуазеи бхаца? – дцаait.

– Ушьта ҂ымыз ирыкәуп сукәхшеит! – лҳәеит Сашьа.

– Ижәлоузеи зыбҳәа? – деиҭацаait ахҭыгәла҂.

– Арсана ихьзуп, Мканбоуп сукәхшеит! – лҳәеит Сашьа.

– Арсана Мканба, Арсана Мканба! – иҳәан, инацәкыс иқьышә инадкыланы ҂ынтә ихьзгьы ижәлагьы еитеиҳәеит. – Бтыц бахымцысзакәа шәымтақәак абра баасзыцшы! – ацсышәала абарҭ ажәақәа ныцакшәа иааиҳәан, дхынҳәны ҂ацхьа абахтахь иҿынеихеит.

Сашьа дгәырҕьацәан, дзыкәгылаз адгъыл агьаргьаласа еицш иналыцагьежьит. Ларгьы даагазҽазит, аха лыекамыжькәа лҽааныlкылеит.

«Анцәа дысзааигазаргьы иудыруазеи!» – абарҭ ажәакәа лкьышә иныкәырххны, ани аҳәакәа еимдырххоз лцырча хәырԥьан ашҟа дынхьаԥшит. Аха Арсана ихәы аҳәакәа ирыԥсхшьны иагьырхашҭхьан.

Сашьа лгәы аҭра иҭамгыло, ашьра зыкәԥаны аԥсреи абзареи ирыбжьагылаз азә иеиԥш, анцәа илзааишьҭыз ауаҩы дизыԥшын. Лылаԥш аахмырԥазакәа абахҭа дызлаҩналаз ашә дылаԥшуан.

Сашьа лгәы-лыԥсы ахьцаз ицаны, лылаԥш ааихмырсыгъзакәа абни амилициа маҭәа зшәыз, амшразы илызкашәаз аԥсуа дахьыныҩналаз азынԥьыр-шәы зҫажьыз аҩналарҭахь дшыԥшуаз, зныкыр даадәылԥын лара лышҟа иҫааихеит. Уаҳагьы даанымгылазакәа агәашә даатыԥын, Сашьа дахьгылаз данылзааигәаха, даатгылан, ибжьы ныԥакзаны абас ҫааиҭит:

– Арсанеи, Кәынта захьзыз Абыхәбаки, иацы ашамҭазы аестаԥ иартеит! – иҳәеит еиҭа ибжьы ныԥак-заны. Уаҳагьы даанымгылазакәа, ихы иқәыршәны иҫынеихеит.

Сашьа аԥыхәтәантәи лгәыгракәа зегьы уадышххыраха аҭлаҩа инылаԥсеит. Уаҳагьы лыҷлызнымкылазакәа днеизкәыҫын, иаарҳәны аҭел ааида иаважьыз аҳәакәа рхәытага аеҳәа дныкәхаит. Уаха акымзарак лгәалашәом.

– Гражданка, гражданка! – ҳәа лмахәар данкны азәы дышлыхоз аҟара еилылкаait аԥыхәтәан. Аарла лыблакәа аартны днеиԥаԥшит. Уаҩаԥшь хахәы ҟаԥшьык дылхагылан.

– Ара атәара ҟалазом, аԥхәыс, наk бнаскьароуп! – урыс бызшәала абас ааиҳәан, ҩаԥхьа лмахәар ааикит.

Сашьа уи иихәаз ҿеишәа ишылзгәнымкылазгьы, иҫаԥшылара злаԥәгьаз ала, бзиак шимхәоз аҟара лдырын, аԥхзы хьшәашәа шлыкәнатәоз дҩагылеит. Илхагылаз абри абахҭаҫы ахылаԥшԥәа азәы дышиеиуаз аҟара лгәы анҩа, уаха ажәак мҳәазакәа, жәымҭаԥәгьа ҳәа лышьтахьҟа даахынҳәит.

Данааз лымбазакәа Очамчыраҟа игаз амҩа ду аҿы даакылсит.

Ашьыбжьышьҭахь амра анынҭагьалоз аамҭазы, алыцәха рыц итцырхызшәа, еидара шьҭыхга машьына еицрыжәжәак шаауаз анылба, лыҩнапыкгьы рхаханы днацылеит. Иара амашьынаныҟәцаҩгьы ишыцсыша здыруаз ҽеик иакәымкәа дыҟамызт. Абри ацҳәыс данаалывала, даарыцхаишьан амашьына ааникылеит.

– Нан, ҽто машьына Тамшь идиот? – лҳәан, зхы акабина ахышә иаакылзырҳәҳәаз амашьынаныҟәцаҩ диазцааит. Амашьынаныҟәцаҩ аҭак ҟамҭазакәа даатыцит. Иара ибызшәа лара ишылмаҳауаз ҽиликаан. Игыршәеи иоурыс бызшәеи неилацсо напышьашәала илеилиркааит, амашьына Ҭоумышь аганахь ишцоз, аха акабина штацәымыз. Акабина цҳәыск лхәыҷы дыкны дтатәан. Уи лхәыҷы мыждагьы ибжьы ахьынзацоз аҳәҳәара даҿын, егьалундазгьы иан дылзыршәыкьуамызт.

– Аиеи, нан, ибзиоуп, хыхь сақәтәап! – лҳәеит Сашьа амашьынаныҟәцаҩ ииҳәаз анеилылкаа.

Аҩыцьагьы неицхыраан, Сашьа амашьына ачарҭ днакәиртәеит.

– Спасибо, нан, балшои! – лҳәан, амашьананыҟәцаҩ иахь даахьаҳәын, лыхгьы лнапгьы ааицлырцысит.

Амашьынаныҟәцаҩ дандәыцәла, Сашьа лыхәда иқәыршәыз акасы еиқәатцәала лзыга касы шкәакәа зхаз лхы-лҿы аатҭалыхәҳәеит.

Аҵшадааз цәыцәы лзамҩақәа шыҿнаршәаауаз, Тамшь ахатцәирҭаҿы даннеи, Сашьа дҩеихан, акабина ахы днықәсныкәсит. Амашьынаныҟәцаҩ абзиара зцеицшхаша, иаразнак амашьына ааникылан, иаргьы даатыцит. Сашьа ара дшылбаауаз анидыр, ҩаҵхьа длыцхраан дылбааигеит.

Сашьа зыгәтаҵәкьа еиларшәны иҿаҳәаз чабра шкәакәак лцьыба иаатылган, артлара даналага, амашьынаныҟәцаҩ

лнапқәа ааникылан:

– Ма, цара нехоч! – дааччан, икабинахь ддәықәлеит.

– Ус kоумцан, нан, kәрышьк иадамзаргьы!.. – аха уаҳа аҳәаха лымтакәа, икабина дынталан иҿынеихеит.

– Ухәычқәеи уареи аибаазаха анцәа ишәитаайт, нан, срыцхәуп! – лхәан, лыбжьы неицыхны инаишьтәалхәеит, аха амашьына абга еицыхны идәықәлахьан.

…Иааилашәшәохьан Сашьа Адаужра ахәы данаахала.

Сашьа абахта акынтәи даайт ҳәа заҳаз аиашьара азәи-азәи реицәзаны Арсанараа҃ы иааит. Иказ-иныз Сашьа ажәабжь анралхәа, иамкит-иамшьтит, аха ирымч-гәышьази, рхы рымагәыхьха рыонықақәа рахь ихынхәит.

Арсана иан Крамсада аккаҳәа амыткәма з҃аалырхаз, ала амгәа аца тшьаауа ашта иныкәоит.

Арсана иона҃та уара абри иацхьо қәшәиоы-цашәиоы думазар ишынеилалаша хыла-гәыла инеилалеит.

52

Сышықәс нцәарц егьагмызт абахта акынтәи схынхәиижьтеи, аха акацшьқәа рганахьала (ГПУ акацшьқәа ҳәа акәын зегьы ахьз шыршьоз) изакаразаалак азәгьы сигәалаиршәомызт. Ицсхьаз изхьаз азә иеицш сыцхьазан.

Арсана дантарк ашьтахь, ҳаиашьара ахьынзаназаазоз рыҳаиди маҷхеит, ргәы каҳаит. Уахгьы-сынгьы гәырҩала рыонқәа ирыонан. Уахатәи ацых азәы игәы ртынч, ицсы ртынч, иеынеицыхны ииарта днылаианы дзыцәомызт. Адәахьы лак шыцыцхьаза ргәы ахьцашаз ицон. Уимоу, имыччакәа, цьара лафк мҳәакәа зеыззышьақәымкуаз Қәасацәкьагьы дхьасакәан, ихы-иҿы такәаҳа икар хены акәын дшыказ.

Қәаса иччеи ихәмари ихылцахасрақәеи убриакара

срышьцылахьан, иаб дышьны ихәда дахшьызшәа деихазцшшәалаха ҳашә данаахытцлак снытцыкка сцон. Адунеи акаамет шыкалоз Қәаса иаҳаны изымҳәозшәа арацәа кәакәа иҽатәаны, нырцә акәастхарамца иҽхәа-гылаз ҳрымз хәхәа днықәтәон. Иззакәу сыздырам абри Қәаса абас kазшьахәыраны иахьиоуз сгәы-сшьамхы сытцнахуан. Егьырт ҳашьцәа зегьы ашә-занз рхьыкәкәа ҽымтзакәа иантәаз хьаасгьы искзомызт. Қәаса егькамлазазшәа ицәа дынтас-аатасуа исамаркәыл анаацәыригалак, хәычгьы-дугьы ҳааирлахҽыхуан. Аа, уажәы Арсана дтаркиижьтеи иубахьоу-иуаҳахьоу Қәаса қамса иакәзамкәа зынзак иҽицсахит.

Тәи млашьи анбеибадырхьоу. Азәы игәакра, азәы игәырҩа даҽазәы ианбеидырхьоу. Зегь акакәын ҳшыкамзаара икааз, аха аға игәырцса ҳәа адунеи ҳақәын.

Ашара снатцагыланы ани асаркьал ахькнаҳаз сынхалон. Асаркьал ацқа икаршәыз аиха хцәаха аашьтыхны санаслак, ашьыжь шара агәы нтырзызааны, амаг зҽыхәҳәоз асаркьал абжьы цары-царуа нырцә-аарцә аҳәҳәабжь еицш ахәқәа инарыкәыѽуан. Макьана зиарта цха илымцыцыз ауаагьы, ссаркьал абжьы ацәымг жьакца еицш ргәы ианналакьакьалак, егьа шәицхьыз сышьтарцон. Аха анцәа зацәык иакәын гәыгыртахлаҳәас исымаз. Избанзар, злыцха ҳаура ибон сара акгьы шысхарамыз. Ус анакәха урт ашәицхьызқәагьы анцәа исызхыдеитәуазар акәхарын.

Аѽхәык нырцә-аарцә иқәынхоз ауаа неигәнырҩоны Адаужра ахәы снапбаауан. Сышиашаз Кәыкәыр иҳәыста сынтысны Шьагә ибагьыр шыкоу иааихцәаны, схы шхаз Қьарақьанка сҽынасхон.

Қьарақьан ацьраҽы саннеи, ҳабригада зегьы азә дагымкәа еизахьан.

– Агәырғьаҽхәаша стахуп, Ҳараз, агәырғьаҽхәаша! –

иҳәан, Разан даасԥылеит.

– Агәырҧьаҽҳәаша Ҳараз имацара иакәзам, зегьы иуаҳҭарԥ ҳахәҭоуп! – рхәеит цыҭѡык рыбжьқәа неиларԥсан.

– Икои, Разан, уаѡ дзыргәырҧаша иҳауҳәозеи? – сҳәеит саргьы ииҳәаз снаԥылымҳахан.

– Разан алаҧәымқәа ааигеит! – иҳәеит Қәаса иаразнак, игәы иааизыԥамыргылазт.

Сара уи сагьамеигәырҧеит, уимоу, иззакәу сыздырам, аха иаастахымхазеит. Иԥьызааит ихьацазааит изакә ҭлажәлазаалакгьы алаҧәымқәаԥәкьа рыԥацаны рыԥжәара саназхәыц, сыблақәа акакаҷ нарыԥашәеит. Атԥлақәа еихала иԥуҟаргьы ҟиарла иԥухыргьы, алаҧәым рыԥацаны иԥыххаа икаужьыргьы зегьы акакәымшәа. Атԥла анушь, иушьит ишушьлакгьы. Амала, алаҧәымԥәкьа рыԥацара, аиаша уасҳәап, акыр иаасцәымыцхеит, аха исынсмырԥшзеит.

– Ахра ахаҽы напыда-шьапыда лаԥшыла ацаҟьа-луқәа аҽызхыз Разан алаҧәым аԥшаара рацәак ишиԥәуагарамыз здыруан. Хьымзҭ ақәумгааит, Разан! Ҳаибгазар агәырҧьаҽҳәашагьы зны уаҽа ианаҳҭап, уи баѡ алам! – сҳәеит ииарзыхь-ԥсыхьшәа.

Аԥьқәа рдацқәеи, ауаацсыреи, аҟиарқәеи напышьашәала еилан. Ԥьара аԥь хауара дуқәеи, рымахәқәеи, рыбгь ѡежьқәеи ирыԥраланы рхыԥәқәақәа амцабз рылҟьон. Даеаԥьара цәгьабза мыждарыла ԥыркантлеи баҳалеи иԥыржааз аԥлақәа инаҳаракны, уаа ѡажәаѡык ашаха реантцаны иахон. Атцыхәтәан, зныкыр, уи аԥыгьы аақыцьқыцьны, ахы азнымкылазакәа ихбыкьны аҽынанахон. Ирыԥхны ашаха иахаԥсаз ауаагьы рыԥсы ргатәха, дасу рхы ахьынахаз ҕәара-пара атԥла реамыркыкәа иатҟьаны ицон.

Разан рацхьатәи илаҧәым цыршәеит, хѡык иргәыдымзалоз, ашәышықәсақәа ирхаанаы, зегьы иреиҳаз аԥь еихиаа ду аҽы. Убри аԥь лымкаала иахьагьы

имҩашьахуа сыбла ихгылоуп. Аҩыстаа ихәыцымтоу уи алаҕәым ацамацакәа, уаҩцас иаацқаны хәархьла еихырссаны ҕәыс ихызтгьы, мамзаргьы агәацшь аҩны шьапқәа алхны, ахьатә кәаскьа иацаргылазар, аб-иаб ихаангьы ашьаб еицш игылазаарын, аха ииаг!.. Ари акомхоз ҳәа иаагәараргалаз еиҳарак адгъыли ашәацыцьаци рзы идышьманхеит.

Сара иагъа сҳәаргьы, уи ашьашәы ицыржәаша алаҕәым, усцәкьа аума арҽиоит ҳәа сыкамызт.

«Шәнаскьа-ааскьа амарцьа, Разан аць алаҕәым ацеицоит!» – анырҳәа, ашәымтак иналагзаны ажәлар еибарсны атлақәа рыерывадыршәакъеит. Абри сымҳәацкәа алҩацә хәхәаза аҽаанахеит. Сыцшызар, Разан дауеит аҳәа ахы зықәшәаз иеицш ихы иқәыршәны.

Разан дзәашҳәаха аць еихажәаа сахьавагылаз агәацҳәа иеаасываижьит.

– Аа, ухы ларкәы, ухы ларкәы! – иҳәан, алашәарыца еицш адгъыл иееиуеитәын, дыхәхәаза днышьталт. Саргьы схы аларкәыха сымтакәа, дгъыли-жәҩани насхаҕәасазшәа алаҕәым ацжәабжьы аагеит. Сызвагылаз аць саавцын, саагылт. Разан уажәыгьы ихы адгъыл иаларцсны икын.

– Угыл, Разан, угыл! Ушьта шәарта ыкам, улаҕәым цжәахьеит! – сҳәан, сыбжьы наиқәсыргеит.

– Разан ибз ауп еимаа цыршьык иакароу акәымзар, сара дааздыриижьтеигьы аҳ ицсы иҕран! – иҳәеит Мшәылды настхашәа ауахәа дахьаважьыз.

– Ус гәеинтеи убааит, уара амахәалахьа! Аҳ ицсы сыҕра егьыҳәа, уара ашәуа қьақәашәа ар еилоуцалоит, сара ицсыша! Уара ахәыртлаҕьцәкьагьы сара стәы уҳәахуеит! – иҳәеит Разан, дгәааны иҳәозу, дихлафаашәа иҳәозу узеилымкаауа.

– Абаацс шәара шәеиқабыцха ҳамазам. Шәҽынашәхеи уи аць ашка, иасахьахәырахаз аабап! – иҳәан, сышьтахьала Кәатиа ибжьы нарықәиргеит.

Уажәрааҧза зеыҧәахны итәаз ауаа, еихьымза-еиҧымзо алаҕәым ахьыҧжәаз ашҟа ҏеынархеит.

Сара исиаааиуа мчык адунеи аҟны иҟам ҳәа, фи-фартыни ирҧәымшәазакәа адоумыжьха иеиҧш, шәы-шыҟәсала адгьыл здаҧ-ҧашә аларҧсны игылаз аҧь-ду маҧәа-маҧәа иуадышххыраха, хьышьаҧәык узалымхуа, иҧыххааса икаҧсан.

Аҽны убра усура ҳәа икылсыз ажәлар ажәак азәы ихәлымшәо еихаҧсы-еиҧаҧсы, иҧыххаа-жьыххаа икаҧсаз аҧь иакәшаны игылан. Унҭагылар маҟҽаҳәара иузааиртә, аҧь ашьапаҽы алаҕәым иҧжәаз ажра алѳаҧә ахыззы, абылфѳы ҭышәшәо ишьҭан.

– Ааит, иҟәаҟәрахааит, маладец, Разан, бзиа! Иҧыххаа-са иныкәнаҧеит аҧсҧәа ирымго, гьаауроҕәлеи гьааур! – иҳәан, игәарҧхазаны аҟырҟырҳәа дааччеит Гәаҧьуа. Зегьы аахьаҧшны, Гәаҧьуа инаихәаҧшын, ажәак наиҧымҳәазакәа алаҧырҟәҽы днықыргеит. Гәаҧьуагьы аҧсраҽы аҭаҧаагарашәа ҧәырызгаз азә иеиҧш, длеихаткачын, иҧыхәа наиаҳәтареыланы ганха даагылеит.

– Ари ақыҭа рыҟәзаара ауп измааноу, дад! – иҳәан, иршышьаны иаҧхьа икаршәыз аҧь аҟәырҷаха аашьҭихын, иаалеирха-ѳеирхеит Шьагә. «Хы-ҧсыргьы жәа ҧсуам», – рҳәоит, сара сахьымзаргьы шәара шәгәы иҭаз. Абри иахьа ҳара иҟаҳҧо ахыдара, мышк-ахымшк аҧыхәа иҳахшази ҳматаҧәеи иҳанарыжьуам! – иазәк деиҧыхны иаҧхьа дышьҭазшәа, илабжыш хаҟәкәала, азыхшьах злыхәхәа иҧкьа-шәкьа иаҧхьа икажьыз аҧь агәаҧшь дахәаҧшуа дгылан Шьагә.

Аҧьқәа уажәраанзагьы итырххьан. Акымкәа-ѳбамкәа еихышь-еиҧышь еиларааа ишьҭарҧахьан, аха абасҧәкьа имҽыхацызт, абасҧәкьа еилырымкаацызт абри шкаамеҭыз, дара рнапала рыҧѳаншьап шҧырҟоз. Аа, абыржәыҧәкьа абри аҧь маха-маха еимыхны ианаарымҧала ауп аҧь

аҳәҳәабжь рлымҳа анцнахыз. Убысҟан ауп уатәашьтахьтәи рцеиџш азы аџь шәаџьҳәара шауаз анеилыркааз.

Акаамет ҳәа изҽу иҳәҳәо-иҟаауа ажәлар иалҳорны икаҳауа џьушьома, аа, абас ауп акаамет ҳацатәкьагьы ишалаго. Уи зегьы ҳзеилымкааува ҳауҟаху, аха иҳамчгәышьоузеи, лымшара кәашарахеит, Шьагә, уххь згеит! – иҳәеит Чмыт, ацанза даақәцсычҳан.

– Ҳара иҳазгәатом акәымзар, ҳара ишаабоз ҳара ҳнапалатәкьа дунеик таҳархеит. Мышкызны абартқәа зегьы рзы аџсабара ашьа аураны иҟоуп. Уҟан ауаҳоытәыҳсагьы имаха ажьы дацҳарц итаххашт, аха ииаг, иҟалаша ҟаланы иалгахьеит! – иҳәеит, аганахьшәа игылаз ҷкәынак иеааирзажәын.

– Суааҿәлар шәыххь згеит! Ашәақь иахьаџхылнамдо ухысит ҳәа иунатозеи. Уажә абра инеибаҳҳәо зегьы акы иҳахәо, акы иҳаџшьуа ҳәа иҟазам. Ҳазҽу зегьы баша уснырхагоуп. Ари абза гәырҳоа шәызлацәажәо ҳара азәгьы акымзарак ҳхаразам. Уи зегьы зхароу иахьатәи аамта лахьышәышә ауп! – иҳәеит Кәатциа.

– Аиеи, аҿыцынхацәа ааугеит ҳәа, ҳабџьынџь ҳнапала амца ацраҳцар акәхеит. Ачаи латцартақәа ҳара ҳакара измада, аха урт ҳадгьылқәа рҿы «Ҳасасцәа дахьқәа» ндырхароуп. Убри азоуп ҳабнақәа зхаҳшьааува. Еи, анаџьалбеит, амилат маҷ рзыҳәан ишан ишцахәлеи! – иҳәеит Хәаршьыт ихарцәыжә цаца кыдышьшь дахьтәаз.

Сара Хәаршьыт ҿеила дыздыруан. Игәы дынтағызшәа дцәажәон, аха иааиҳәоз зегьы гәатамызт, хатамызт. Игәра ганы ашә акынза иузнагомызт. Уи ус дшыҟаз зегьы деицырдыруан. Убартқәа ирчыданы ацәгьаҳәара азыҳәангьы уа дыҟан. Днауҿагәыбзыгшәа, иҿыргаза-ҿырразшәа угәы итоу ааурҳәаны, нас иаауҳәаз зегьы аамцарсны, инаганы изаҳәатәыз иеиҳәон. Хәаршьыт абри акәзшьа баацс лымгазҳоаны ихьуан. Амала, хәышәтәышьа змамыз ичымазарақәа акы еицшымызт икаџьбеира.

Ишырҳәо еиԥш, амԥ кнаҳаны аԥәа ахихуан. «Хәаршьыҭ ахьажь ахы ԥааны аҭамҳа еиҿазыжьуа иоума узҿу?» – рҳәон избахә анаацәырыргалак.

Уажә Хәаршьыҭ итәы саналаԥәажәа, аамҭа снаԥыӷлашәа исҳәозаргьы, Леуарса Џьакьбеи Хәаршьыҭи ирзеибауз сгәаласыршәар стахуп. Леуарсараа рыжәлаԥәкьа Хсалбаԥәан, аха иззакәу сыздырам, Аԥьакьбаԥәа ҳәагьы зҳәоз ыкан.

Аибашьра амца анакуаз аамҭазыԥәкьа акәын. Шәаԥь ззышьҭыхуаз зегьы афронт ахь ицахьан. Аҭаҳмадаԥәеи, ахәычқәеи, аҳәсаԥәеи раамҷыдахаз, лак инаҭаԥьара хаԥажәла дыкамызт. Убри ашықәс азы амлакра баԥсзагьы kалеит.

Леуарса иашьцәа аибашьра ицахьан. Зыԥәра зфахьаз иани иаби, азкы дызԥаз иҭаԥеи, иашьа хәычи, зхы иамыхәоз ҭаацәа гәарҭак ааилахеит. Иара Леуарса ихаҭа дартистын. Ажәакала, уаа гәарҭак ида ԥсыхәа рымамкәа, акы анбаҳзааигаришь ҳәа ажәԥарақәа реиԥш иҿы иҭаԥшуан.

Ҽнак, сҭаацәа рыфатә нԥәахьазаргь инԥәахьеит анигәахәуаз аамҭазы, Леуарса дыԥәланы аѡны дааит. Иҭаацәа уахҭаԥса ада рымамкәа еилатәан. Ахьмызԥ-аиҭахьмызԥ ҳәа, иҭаацәа аргама амла ишакуаз ибеит. Дахьынахәыц-аахәыцлакгьы дааздыбзиалахаша ҳәа азәгьы диздырамызт. Ашьҭахь, дхәыц-бгьыцуа дыштәаз, абри Хәаршьыҭ дааигәалашәеит. Хәаршьыҭ аԥш шимаз Леуарса даԥәымѡашьо идыруан. Усҟантәи аԥара ѡ-нызқь маатә иԥьыба инҭаԥаны, дныԥәлан Хәаршьыҭ иахь дԥеит.

Иара Хәаршьыҭгьы даҽа қытак датәын умҳәозар, дахьынхоз харазамызт. Леуарсараа ахәы алагамҭаҿы инхозар, Хәаршьыҭраа ахәы аԥыхәаҿы инхон.

Леуарса насыԥшәа Хәаршьыҭ дахьигәалашәаз дааигәыргьеит. Деигәыргьеит, избанзар Хәаршьыҭ

иҧкәынцәеи Леуарсеи ишыхәыҧқәаз ргәыбылра еибакхьан. Есыены еицыхәмаруан, иаными҉еидасгьы еитанеиааиуан, ҳатыр рыҟәеибатцон. Цабыргны уск҃ан иара Хәаршьыт иҧкәынцәагьы еибашьра ицахьан, ицҳәыси иареи рымацара а҉оны иахын. Ирзымаазодаз, Хәаршьыт макьана дыгәгәан. Дестынк амхы иааирыхуаз иҧьаргәал-ца интацсаны асакь нылеитцон. Анцәа сыркьат ҳәа ихәцҳа уа҉ак азна ашыла ҳәа дитааргьы иитомызт. Атцыс адәныцара еицш итатцәахны иман. Ажәи аҷеи ахьхьаҳәа инеиҟәицсон. Амала, ацш аҷа ааигәахо ианалагалак, цутк ацш зак҃а икуаз ак҃ара изтоз мап ицәымкыкәа иирхәҳауан.

Леуарса Хәаршьыт игәашә дшаатаалазцәкьа, дгәеитан, ихатцкы-ицсатцкы камыршәуа днеицылан, а҉оныка дааигеит.

– Ик҃оузеи, дад, Леуарса, ҳабоугәалашәагәышьеи? Уанбааи, дад, Ак҃әантәи? Уан Зыкәт дышцак҃оу, ахәыҧқәаегьи зегь шәеибгоума? Ик҃оузеи Ак҃әак҃а жәабжьс уа҉ дзызцаара? – иҳәан, Хәаршьыт иекаршәзаны даалыбз-҉ыбзит.

– Ҳак҃оуп, ухатцкы сцеит, Хәаршьыт. Иахьазы, узласыргәыргьаша жәабжь ҷыц ҳәа егьык҃ам. Аибашьра иаҷуп. Ииааиуа-еитцеиуа ҳәагьы макьанагьы уа҉ дзыкәгәыгша егьык҃агәышьам. Цшзала ихынҳәыша, ҳаҧкәынцәагьы рхабар ык҃азам. Ҳгәыгуеит, имгәыгкәа ицсхьада ҳәа. Иудыруазеи арт зегьы шәыҳалалра иатцанакны, мышкызны ры҉оны рчам҉ахә к҃алар! – иҳәан, Леуарса иидыруаз зегьы Хәаршьыт илымҳа интеиҳәацәеит.

– Ех анацьалбеит еибабароуп ик҃оу, акәымзар ҳагышцеибабоз, ҳагышцеицәызи! Ашьха ҳабжьамкәа, абра шьахәа-шьаҷа ахьыбжьамцәкьа ҳзеибабом. Еи, зауалеи! – иҳәан, Хәаршьыт ицсы нтыркәкәааны даақәцсычҳаит.

Хәаршьыт абриак҃ара дгәыцхә-гәышьны ацәажәара

даналага, Леуарса игәы аацшаан, дыззымҩахыцыз аҵыхәала еиҳагьы игәыҷра инаҵлеит. Аҵыхәтәан Леуарса игәҩарамкәа агәра игеит, ҩба-хҵа ҵуҭ аҵш Хәаршьыҭ дшахимбаауаз. Уи зынза игәи-ишьамхи наитҵнарҵраан, иажәақәа рхы инақәиҭтәны раҷәра нарыкәиршәит.

– Зегь сгәалашәоит, Хәаршьыҭ ухаҵкы сҵеит. Уара ҳаҩоны уанымҩахыҵуаз саб анҵәа диҭаазшәа иҵхьазон. Уаха иҭахык дымҩахыцыргьы Хәаршьыҭ дысзаажәгароуп ҳәа уара уахь ҳирҩгәышьон. Аха сабгьы ушьҭа имч ишәахьеит, агәыла-азла, ҵьара днеиуа-егьиуа, анкьатәи агәалаҟарақәа иманы дыҟам. Хәаршьыҭ иакәын лассы-лассы ҳаазбалоз, уигьы ушьҭа игәы ҳақәсыҷъзар акәхап, дыгәхьаазгеит афы имысит, ҳгәы ааирҿыхалон иҳәалоит саб иахьагьы! – иҳәеит, Леуарса Хәаршьыҭ игәы ирцшаазарц.

Хәаршьыҭ ҿеила идыруан Леуарса Аҟәантәи далыхәхәа баша иара иҿы дшымҩахымҵыз. Акы дшаа-нацаз идыруан, аха хыла изакәыцәкьаз ихаҿы изаагомызт.

– Изакәызеи, дад, Леуарса, акыр уаргәаҟны умҩахыцма, мамзаргьы ус ҳаубақәарц уаақәлоу? – иҳәан, иҵьымшь ахәы жәпақәа леимаирссын, иҿеиқәырцсасаны даатәеит Хәаршьыҭ.

– Шәызбоит шәсаҳауеит ҳәа саадгьыларгьы цхашьароума. Аб-хәҭаак еицаҳфахьоу ҵьысшьоит. Аха иахьатәи сааира иашаҵәкьаны агәаҟра иатәуп, Хәаршьыҭ, – иҳәан, Леуарса иеиҳәарц иитахыз цәыригарц ахы ааирхәыхәит. – Хәаршьыҭ, сани, саб аҭаҳмадеи, сҭаца лысаби хәычи, сашьеи – зхы иамыхәо мацара аҩоны иҩнахеит. Уара утәымуаҩым, иуцәыззар сҭахым, аалагала рымамкәа еилахеит. Саргьы сырцәыхарахеит, даеаҵьара саҿеит. Аргамаду ахьмызг згар ҳәа сшәоит. Зынза алакҭа аҟны саннеи, Хәаршьыҭ ҳазлаизымдыруа егьыҟам. Атәым уаа срыҳәар ацкыс, уара егьоумҳәан сара устәуп сҳәан, сауқәгәыгын ушҟа сымҩахыцит. Ари уара уаркьаҭоит ҳәа

акәым, абра ҩ-нызқь маатқ ыҟоуп, уаргьы цьара кылҳарак алоуцьгәап, цутк аҵш сахумбаан! – иҳәан Леуарса иҩнызқь маатқ Хәаршьытқ ишҟа инаирххеит.

Леуарса ишибоз Хәаршьытқ длеихашәы-еицашәеит. Аха игәы итеикыз аргама ицәиныцшыр ҳәа дшәан иҿааиқәикит.

– Аҵш сымам ҳәа уасҳәар икәуахап. Аҵш сымоуп, Леуарса, аха цутк аҵш ҳведра ду нхырцшьыхааны ҩ-нызқьи хәышә маатқ ҳәоуп ишыстиуа. Ҳаи, иабихәа, уаскьа аказыҳәан уааихьазу! Еи, иаҳауеи, иаҳауеи, Шьардын итаацәа афра атәы-шьцылақәа… Изакә хаз аамтахазеи ҳазтахаз! – иҳәан, ататын иашәхьаз ихарцәыжә цаца хыҟаҵшьаақәа игәыбжьы мацәала иааиртытын, итатынжәга ахәцәы ихацыцқәа инарыбжьеикын, иҿыртынчны даатәеит.

Леуарса амалагьы амц иазыцкьоз аҧкәын, игәамхәуаз ицалан, ихы-иҿы зегьы мацәа-мацәа инеилшәааит. Аҵсра дақәгәыҷуан акәымзар, Хәаршьытқ мап ицәикып ҳәа дыҟатцәкьамызт. Уимоу, иара гәанылa хьаас имаз, Хәаршьытқ идигалаз иҩнызқь маатқ имимхыр ҳәа акәын.

Хәаршьытқ апҟаҩҳәа Леуарса диҿасызшәа, рацхьатцәкьа дааулашеит.

– Нас уаҳа уагхом, Хәаршьытқ, усоума? – иҳәан, изцаара акәаха налиркәкәеит Леуарса.

– Усоуп зегьы ишырго!.. – иҳәеит Хәаршьытқ иқьышә хьыцсаақәа неиқәижьын.

– Ус акәзар, сатоумцан, уеиласырхеит, умш аабзиахааит! – иҳәан, Леуарса дындәылцны дцеит.

Убри ашьтахь аамта рацәаны ицеит. Аибашьрагьы еилгеит. Леуарса итаацәагьы амла иамыркыкәа иҷыцигеит.

Хәаршьыти Леуарсеи реицәажәара ашьтахь, хәбака шыкәса аацхьаны еицш, енак мшы ссирк аены, Леуарсагьы

мызкы аҵсшьара ирҭан аѡны дыҟан. Иаб Шьардын идунеи иҵсаххьан, аха иан дыҟан.

Ашьыбжь агәы анынахыҳәҳәоз, ашҭа аҵыхәахь еимҳәа бжьык аагеит. Алақәагьы ѡаҵибарҟьан ишуа ашҭа иааҭалахьаз асас ишҟа иѡатрысит. Ахьышәҭҳәа Леуарса данындәылкьа, ихәы-ижьы қақаза иѡеибаргылеит. Хәаршьыҭ иеигәышә иѡыцршьны даайуан. Алақәа Хәаршьыҭ дҳамфар аауам ҳәаҵәкьа дыҟәыргьыжьааува дрыма ҏаарҳеит.

– Маҳ, маҳ, алышькьынтыр шәагааитеи, Хәаршьыҭҵәкьа дышәзымдыруа… анцәа шәираапкаайт! – иҳәан, алақәа днарыцаҟьеит Леуарса.

– Урҭ егьырхаразам, дад, смааижьҭеи иҵзозеи, сырхашҭит, сырзымдрит, гәыбҕанс ируҭозеи! – иҳәеит Хәаршьыҭ.

– Гәыкала уѡны иаайуа алақәагьы дырдыруеит, иеишзом рҳәоит. Арҭ ла газақәоуп, уара гәыкала ҳашҭа иҭалаз, ҳҭахы иаауҏагәыбзыҕны иаахынҳәыр акәымзи. Уа бзиала уаабеит! – иҳәан, Леуарса Хәаршьыҭ инапы ааимхны, диманы аѡныка иныѡналеит.

Ауаа рура-рҳәара ҭагаланы ҏеаадырҭынчхьан. Анцәа иҵьшьаны Леуарса еиҵбы Нуригьы ушьҭа бырг иура иуран. Рымҿхәы рыдыргалахьан. Рыжьқәагьы аҵлақәа иркыдхны, рхаҵшьақәа ирҭатәаны иҵхьаркхьан.

Хәаршьыҭ имѡахыҵра Леуарса акы еиҵшымкәа деигәырҕьазшәа, иахьынзаилшоз диҿакаказеит.

– Ҳаи, Хәаршьыҭ, ҳашка уаазгаз ушьапқәа есымша абзиаразы умѡахыргалаайт. Иахьа ҳаҵсцәа зегьы гыланы иаҳҭаазшәа исыцхьазеит. Уара зажәымҭа бзиахаша, уаска лассы-лассы ҳаѡны уаабалозу!.. – иҳәан, иазуухуазеи, ажәа цшзала Хәаршьыҭ дирбзазеит Леуарса.

– Сара сааира еигәырҕьаз анцәа дуеигәырҕьааит, дад. Шәхыцъҕьа-цыцъҕьо напы уаарала инхажәгалаз шәлаҭаҷаҷеи шәылгажәи цшзала афаха-агаха анцәа

ишәеиразааит сара сшамкәа сызшаз! – иҳәан, Хәаршьыҭ иԥуаԥакгьы ԥаҳаракны ахәблы днаԥаԥшит.

Леуарса иҭаца алеи-аԥси рыбжьара ахьуарзы нкнырсланы, аԥәартәеиԥш иуҫаԥхо абыста неилалыгзан амҳабыста аԥыкә ала инеиқәрԥызԥәаа акәастхарамца иналакналҳаит. Хәаршьыҭ дузза ҳаԥоны данааи, ахьмыхь дышԥалаҳагзо рҳәан, акәты изыршьит. Хазы акәаԥ ажьԥаа еиԥырҭәаны иԥо иеҳәарԥәины ирзит.

Ԥҳалки бжаки зҭаз аԥы аҳаԥшьа хыртит. Ажәакала, игәыла-изла ҳәа акәымкәан Леуарсеи Хәаршьыҭи неидтәалан аԥыжәра иалагеит.

Хәаршьыҭ цытк анижә иԥсԥәагьы-ибзаԥәагьы зегьы игәалашәеит. Леуарса иаԥиԥоз аныҳәаҫақәа зегьы неиԥсхшьуа маԥара, иԥсы ладагьы имԥо, ԥадагьы имԥо, ишырҳәо еиԥш, аҫаԥа наганы инеиҫеиԥеит.

Амра анынҭагьалоз Хәаршьыҭ сымԥар ḳалом иҳәан, ддәықәлеит. Ишьаԥқәа ак ахаԥкы ак ԥо, агәашә дынтигеит Леуарса.

– Иҭабуп, дад, исықәуԥаз аҳаҭыр схамыштааит. Иудыруазеи, саргьы стаҳмадоуп, аха сахьуԥылара! – иҳәеит Хәаршьыҭ деиԥақьны деиԥәкьысуа.

– Хәаршьыҭ хәышықәса рышьтахь, аибашьраан уара исзууз абзиара сымԥсуа-смажәуа алаҳәа еиқәаԥәа еиԥш хышә шыкәса сыԥсы ҭазаргьы, уи ак схашҭны анышә сафом! – иҳәеит Леуарса днеиԥрашәан.

– Иухамышҭыртә еиԥш иузыḳасԥагәышьазеи, дад, Леуарса, ухы абзиара аḳынтә иуҳәоит акәымзар! – иҳәеит, Хәаршьыҭ днеиԥхьхәыцаан…

– Ишԥасзыḳоумԥеи, Хәаршьыҭ, аибашьра амԥа анакуаз, Хәаршьыҭ абаапс, стаацәа амла исԥәакуеит, цутк аԥш сахумбаан, ҳәа ԥ-нызқь маат аԥара анудызгала: «Маи, дад, Леуарса, цутк аԥш азы ԥ-нызқьи хәышә маат сыртоит, исызутом!» – уҳәан, маи анысԥәукыз угәалашәома?

– Аа, уи аума, дад, уззааиуаз? Исгәаламшәакәа, аха

саргьы…

– Уара ууагылазаргьы ууаҩзамызт, Хәаршьыҭ. Уара ламыс аиуа улакьакьазтгьы, саб рыцха абхәҭаак илуфаахьан, наk-aak амца еимыздоз ҳакәын. Иумамзар даҽакын, уца азна аҵш уман. Ахә иудызгалаз ҟәыншьаны цутк аҵш саҩухит. Убри уара иҟоуҵаз аҳаиуанра сара уара уганахь ала иҵсха-цсжьыфараны исыцхьазеит. Иахьа упхамшьазакәа, ублаҟәа амса рыхҵаны уанааи, уаҩагьы чысла дшьы рхәоит аҟынтә, узхара уҽаҵаны иуржәны узакәызгьы уасҳәеит. Аринахыс, слымҳа саркьада избараҳа анцәа усимырбахааит. Уажәымҭа азахәа еиқәаҵәа ахадырҳәааит уҵкәынцәа злакым! – иҳәан, Хәаршьыҭ дшанханы амзажә еиҵш амҩа дшангылаз, Леуарса дхынҳәны аҩныка дааит. Иахьагьы ирҳәоит, Леуарса Хәаршьыҭ изхара иҽаҵаны даниацәхаз ҳәа.

Ауаҩы дахьудыруа агәакраҽоуп. Абзиара ахалагьы аҽареиуеит, ацәгьароуп ирцшзатәу, изцабзаҳәатәу акәымзар.

…Қьарақьан имҩацысуаз абна ақәхра, ари цсыхәа змамыз, аха чҳашьагьы змамыз бза гәырҩан. Дунеик шеибгаз ақәзаара иаҿызшәа акәын ишубоз амцабзи алҩаҵәи зыкәцәишо, иццхәаны еиларыжьуаз аҵлақәа урылаҵшыр.

Иубаз еицәа убеит ҳәа, ашьыбжьышьҭахь адгьыл агәы ҭарҵаҷаны иаакылсит аҵлақәа рыцсцәаҳа ЧТЗ ҳәа изышьҭаз, адаҷ еихарҳә еиҵш еихала-еихыцуаз аихатәы барбалқәа зцаз атрактор.

Атрактор шиашаз абнара иаалагылт, аха изаҡаразаалак азәы гәыргьа ччаҵшьк илакҭа иаацимыжьит. Еилагылан зегьы аҵзы раҳазшәа иццымкәа-ибзамкәа.

Иҟоу иану, иҟалашагьы убо иуаҳауа, арахь азхыцра ихыцәнажьлаз ауаҳәа еиҵш, хәарҭарак улазамкәа аганахь уанынхалак, хара ихәыцуа ауаҩы малаешьраҿы днанагар

алшоит. Аха уеушьит ҳәа закәыхи, адунеи ашьа аара иҟоуп. Зегь шыҟоу иаанхоит, акымзаракгьы аеаԥсахзом, уара баша, башаза уԥсы уаԥхоит ауп.

Атракторныҟәцаҳ дышиашаз шьтахьла-шьтахьла маԥара зегьы иреиҳаз ԥьԥәыббыл дук акантцытцыра аҿхысны иахьгылаз инадгылт. Нас уи атракторныҟәцаҳ даалбаан, иҳәагәыжь налырҳорны ԥаҟа инкаижьит.

– Изакәызеи, уара, ари атракторныҟәцаҳ дҿаҳаума, дааижьтеи жәа наак ааиҿыцымшәаџеи? – иҳәеит Қәаса, атракторныҟәцаҳ дааигәамцхазакәа.

– Даԥсуамзар акәхап! – иҳәеит даеазәы дахьгылаз.

Уажәрааныа еиқәышышьы игылаз ауаа, иаалырҟьаны аҟыр-ҟырҳәа инеибарччеит.

– Даԥсуамзар ацәажәара азин имазами? – иҳәан, Қәаса ибжьы нтцаны деитаччеит.

Атракторныҟәцаҳоы, урт иаарҳәоз зегьы иара изыҳәан акымзарак аанагазомызт, ала шуан, аҿы ҳәуан. Хаҳәиҿыхәи атрактор абарбалқәа ирыцгәыхаа хәбаҟа метра убри аԥь ианазааигәаха, иара даақәтцын, аҳәагәыжь рҳәазо атцлахь иҿынеихеит.

– Шәицхраа уара, шәадырсызшәа шәышԥагылоу! – иҳәеит Чмыт.

Чмыт иажәа аҳәаха имтакәа, аҷкәынцәа атракторныҟәцаҳ инеидыххылан, ицхрааны идаҷ еиҿаԥса ду еимакы-еиҿакны инарган, аԥь хауара ашьапы инакәыршаны, ацыхәаҿы иамаз ац еиқәырхәа адаҷ инаҿадыршәеит.

– Сичас, етеуре, уходит! – иҳәан, атракторныҟәцаҳ иарґьарахь инапы наирххеит.

Зегь неибартрысын аганахь инаскьаны ацлақәа инарывагылеит. Атрактор ныҟәызцоз хәыҷы-хәыҷла аныҟәашәа инацԥо, хәыҷы-хәыҷла агаз шьапыла днақәыгәгәо дышнеиуаз, аԥь ду иакәыршаз адаҷ анааибархха, ацла аагазҿазит. Аха атракторгьы

ааиԥақыԥь-қыԥьын, уаҳа ԥхьаҟа изымԥо атыԥ аҿы абарбалқәа натԥагьыжьит. Атракторныҟәԥаꙩ иаатсахны агаз деитанақәыҷәҷәа, атрактор аахәаа-заан, ꙩаԥхьа иꙩатрысит. Аԥь ахьгылаз ашьапахьы аҿесꙩ аахгеит. Атракторгьы уаҳа иаанымкылазакәа еитанаирхиеит. Уиакәхеит, аԥь агәы адаԥ ꙩыԥахжәан, иаақыԥь-қыԥьын, ихбыкьны аҿаанахеит.

Ари аꙩыза зымбацыз, иакәшаны игылаз ауаа, ишәацырҳаԥуа игыланы иԥшуан. Абыржәымзар-абыржәы аԥь шиашаз атрактор иаҟәтәаз инеиқәҳаны, дԥыххааса дагеит анааргәахәуаз, иара аеиқәкны иаауаз аԥь днатԥатҷәин, иарҷьарахь атрактор анындәықәиԥа, абас хԥаҟа метра инеиԥәхыкны иварахь аҷьараҳәа аԥь еизыххаа инкаҳаит. Иара атрактор змаԥәахы итазыргьыжьуаз Дианоз захьзыз агыруа иреиԥәа-иреиҳа ак ҟамлазазшәа атрактор аақәирԥәиаан, аусура иаҟәымхзакәа дналбааԥан, аҷкәынԥәа иԥырхырааны аԥла иакәыршаз аҳәагәыжь аамырхит.

Аԥь адаԥқәеи адгьыли ани ахшареи реиԥш инеиҟәыркәкәааз аԥла адаԥқәа адгьыл иалаԥыҷәԥәа, адоумбеи аватарақәа реиԥш ихаххала икажьын. Атрактор ирбгазаны аԥь ашьапы ахьыԥнахыз анышә ҟаԥшьыхәатәараза амалаҷырра неиқәнажьит. Аԥәуафꙩы зхышәшәоз анышә аза афꙩы иаразнак аԥлара аҿынахьнагзеит.

Аҷлꙩа ихчылази, атрактори, аԥлақәа иддырхоз аҟиарқәа рыбжьи, ауаа руаҟьан-чаҟьани згәызсанзамкәа иналаԥшыз аибашьраԥәкьа еиԥшнызымшьалоз азәгьы дыҟамзар ҟаларын.

Шьыбжьышьтахь уаа гәартак абас ишынеилыхоз, убыс алаҷәым аԥжәабжьы геит, анаԥьалбеит дгьыли-жәꙩани неимаԥәама угәахәыртә. Оумашәа иубаша, алаҷәым абжьы анга, злымҳақәа неимазҷыꙩызгьы ҟалеит, ус ҟарԥар иахьрыхәоз сыздырам аха. Абри инақәырццакны азәы

ихәаабжьы аҕлҩа игәыҭшьаагаха иналыҩҩоит.

– Шәсыцхраа, шәсыцхраа! – ибжьы ҕызы-ҕызуан. Зегьы ҳнаҵибарԓьан, ахәаабжьы ахьгоз ахь ҳаҩоит. Ҳамназаҵкәан:

– Аа, абааҵс, Разан алаҕәым импыҵаҵжәеит! – ҷкәынак ҷшшәы ихазамкәа дыхцәышааза дааҳцыххылеит. Ишцаԓалеи-егьи ҳәа азәгьы ҳамҵаа-мцшаазакәа ҳанкылсзар, акаамеҭ ззырҳәоз ҳаблаҟәа ирбеит. Разан иарҕьа жәҩа ашьаза-гәаза ахьшы ахәачара дылажьын.

– Сара соуп зегьы зхароу, азәгьы акгьы ихаразам. Шәсыцхраа абааҵсы! – иҳәан, ахәшәблы зҫачыз иблаҟәа неиҟәиҵсеит. Иаразнак ҩ-лабак аб тәыҩа нарынҵаланы Разан амшьамба днылаҳәаны асакаса днанаҳҵеит. Аха иԓаҳцара ҳзымдыруа зегьы ҳааилахеит. Аҟыҭа аусҳәарҭаҫы Грышьа ҳәа Чхенкелк ҳаҟьымшәа азә дыԓан, ҷьара иҵсы даҵшәмахаргьы здыруадаз, аха ууанза шьапыла днаагааанза дшьалабаны амҩан дҳаҟәҵсыр ҳәа ҳшәеит.

– Дад, ишыжәбо Разан дхәы ҕәгәоуп. Аҳаҟьым иԓынза дҳазнамгар ҟалоит. Ус иаарласны даҳзызго ҳәагьы азәгьы дҳамам. Шьапыла дҳаманы ҳдәыкәлап ххәар, иаҳцәыхароуп, амҩан иҳацәихьуа сеидроу. Убри аҟынтә абра Бебиаа рҳаблаҫы Ҭебро ҳәа ашьа анызхуа, насгьы ҳаскьынла ашьа ааныскыло сицгәарҭахьоу цҳәыс ҟазак дынхоит, убрахь даагар еиҕьхап ҳәа сыҟоуп! – иҳәеит Шьагә.

– Шьагә иихәаз саргьы сақәшаҳатуп. Уаҳа егьылзыԓкамҵазаргьы ма ашьа ааныԓкылап. Нас ахәра ҫызәзәааны хәшәқәак ақәҵаны иҫалхәап! – иҳәеит Чмыт.

– Уи Ачхенкел ҳәа узҫугьы сара издыруа аҟара ауп иидыруа. Уи аҵкыс аҵсуа-хәшә еиҳа еиҕьуп. Ҭшра ҟамҵакәа Ҭебро лахь дгатәуп! – инаҵирҕызит Кәаҵиагьы.

Алаапк иаҩызаз аҷкәынцәа аҟыц-сыцхәа цшьҩык

Разан исакаса ахы инатцагылан, дыркьатыматуа дрыманы рҽынархеит.

Абриакара арыцҳара ду ƙалеит, абни Дианоз захьзыз атракторныƙәцаҩы дыцәгьаны дызшаз, иƙалазеи ҳәагьы дхьатцшынгьы дрыхәамцшит. Ауаа уи гәартеит, аха аҳаиуан ҳаиуануп, шьта ҳара даҳзуаҩытәыҩсатәуам рҳәан, иаазлыжжқәаз ƙалақәазаргьы иаанибакылеит. Иара Дианоз итрактор аусура иааƙәымхзакәа, атцлақәа днаргәыдыззаланы еихык-еицык реилажьра даҽын.

Разан Ҭебро лкны дахьнаргаз, «Аҵьма имцсыша амацә азылақәуеит» ҳәа, Ҭебро ирхианы илымаз лҳаскьын еицарцхьа шааилыржәыз, шәымтақәак рышьтахь, ихәра ашьа ацара иақәыцит. Дласын, хәшәла иҽызәзәааны, ахәырбгъыц назлаз, еиуеицшымыз аҳаскьынқәа рдацқәа ƙәақәаны ихәра инақәтцаны иҽалҳәеит. Ихыблааны иказ инапы ахәҽақәагьы абылразы ирхианы илымаз, амылҳам ҳәа дзышьтаз ахәшә ахьылшьит. Убри ашьтахь: «Ари иблақәа злажьаржьалеиуа ала, хымцада ишьа ихахьы ицеит, иаарласны ихы ашьа аныхымзар егьизмыреевир ƙалап», – лҳәан, днеикәкьашан, цатлыка мгәлыҽ хәычык абжа ауаткеи, мкәыба хырƙаки, нарма цшқа хцәахақәаки аацәырылган, адес ƙәардә ҳәа изышьтаз мпахьшьык натцаршәны, цаха ƙацшьык илаҳәаны илымаз мҿтәы хәы ҩазак зхаз адасга лаҳәызба цынца цәрыпса аацәырылган, ҩынтә-хынтә амцабз иҩахлырƙьеит. Убыртқәа зегьы рышьтахь, Разан дхәахәаза, ицсы игатәха арымз хәхәа дахьыкәыршәыз, ихаҽы ƙәардә лакә хәычык днықәтәеит. Ихахәда иҩахыкны хәгабзла инкылылсааит. Акыраамта ихахәдаҽы лнацәкьаракәа ырцшааua, ахәара азара дшаҽыз, иаалырƙьаны лхысга мацәа цьарак инақәыргәгәаны иаанылкылеит. Нас, акәарыл рхәага еицшыз лдасга ацынца илцшааз ихәда ада инадкыланы атах, атах, атаххәа лнацәақәа неихәыдхаршәны, хынтә лаҳәызба акәуа днасит.

Разан ихәда ашьа еиқәаҵәаза иалхәрааны аҽанаанаха: «Уара уаангыланы, егьырҭ шәдәылҵ, нан. Иудыруазеи, зегьы еиҵшым, згәы иамчҳауа дкалар ҟалоит!» – сара сааныжьны егьырҭ адәахьы индәылҵит.

Разан ҽымҭзакәа аҵсра иҽаҭаны дышьҭан. Ҭ ебро лымкәыба хырҟа ала ашьа еизылгон. Ҳамҭак анаабжьыс, ҩаҵхьа Ҭебро лдасга ала Разан ихахәда кәакәо лҽаалхеит.

– Ҳаи, ҳаи, уара ҽеик иақәшәаша, макьана умҵсырҵ уҟазаарын. Уахәаҵши, нан, ари ашьа еиқәаҵәа иалҵуа иасахьахәроу?! – шәымҭақәак абра насыҵшәа даашәымгазҭгьы, шә-ҵсык ихазаргьы ҵсык ихахараны дыҟамызт. Аха умбо имҵсыша!.. – лҳәан, ихәымгамшьазакәа их иалҵуаз ашьаршәқәа лнаҵәкьарақәа рыла иҵхьаҳәҳәаны, инаганы амкәыба хырҟа иҭалҭәон.

Шьыбжь агәы кьазызуа ианаақәлоз, Ҭеброгьы Разан ихгьы имахәаргьы қьафына шкәакәала иҵахны иҽаҳәаны даақәылҵеит. Дук мырҵыкәа уажәрааны ахаанаазы ҳәа инеиқәиҵсахьаз иарґьа бла аахитит. Иарма бла усгьы иҽаҳәан.

– Ухы шҵоубо, нан, Разан? – лҳәан, Ҭебро лҿыларкәшәа лыбжьы неиҵыхны ҽаалҭит. – Аҳаҳаи, ушьҭа акы уаҵәымшәан, ухьаақәа зегьы абжьшьхак, абжьмшынк ирхысыҭәҳәалт. Доу доу шьала ирызәзәеит, маҭ маҭ шьала ирызәзәеит. Агызмал шьашәы абжьныха дҭасцаҵхеит! – лҳәан, иаҭахызгьы иаҭахымызгьы лаҵшы ҭәҳәагьы, амаҭ ҭәҳәагьы, усгьы азәгьы изеилкаауам лҳәан, зегьы ихыжәжәа-ҽыжәжәаны инеилалыжьит.

Сара ҽымҭзакәа стәан. Иаалхәоз зегьы сара сзыхәан акгьы ҽыцзамызт. Шеи-шықәсеи сабду еиҭаҳәо-еиҭаҵсо, слымҳақәа ҭызшьаахьаз ракәын.

Ахәылҵазы Разан ауардын днақәҵаны, дзыҵсыз Ахуаа ракәын, Ахуаа рахь дҳаманы ҳҵеит.

53

Хәылбыɬехак, Азыѡбжьа инхоз саб иаҳәшьа еицбы дызмаз Кациа Ҳанашә ҳашҭа дааҭалеит. Ҳанашә уажәы аабыкьаза акәын ҳара ҳҷы данықаз, уажәы еиҭа бзиара цыхәоумашь даазцаз аасгәахәит, аха исыцшнымцакәа сабгьы саргьы ҳнеицылан, аҷсшәа наиаҳәаны дҳаманы аѡныка ҳнеиит.

Саб Ҭемраз Ҳанашә ҳауацәа азәгьы дилеицомызт. Бзиа дибон, лымкаала ҳаҭыргьы иқәицон. Убри аҟынтә акымзарак гәѡарас иҟамцазакәа диеигәырҧеит.

Сабгьы Ҳанашәгьы нырцә-аарцә акәастхарамца иааеҳәатәеит. Анахь-арахь ажәақәак неихырҳәаала-ѡеихырҳәаалақәеит-егьит, аха Ҭемраз Ҳанашә иҟазшьақәа рацәак игәамцхеит. Абжьаацны дшибахьаз акәымкәа, акы игәы ишалаз, гәтыхак дшаршақьоз аҟара анеиликаа:

– Изакәызеи, Ҳанашә, рацәак угәы назамшәа збоит, гәала ҷыда умоума? – иҳәан, дцааит саб.

– Ус хьанҭак аҷыхәала сымѡахыцит, имырҳауҳаукәа ҳаицәажәарц стахуп. Насгьы даара узықәгәыгуа шәиашьара рахьтә ѡыцьа-хѡык раҟара ҳаицәажәара иалахәыр цәгьамызт. Избанзар, цабыргуп ари мазоуп, аха азәи ѡыцьеи рымацара рымч ақәымхарашәа збоит, – иҳәеит Ҳанашә, даара илахь неиқәцаны.

– Ус акәзар, абарҭгьы-абарҭгьы иаарласны абранза иааиртә сызраҳәа, – иҳәан, саб ҳашьцәа рышка сдәықәицеит. Сахьнеиқәаз насыцшәа истахҟәаз зегьы рыѡнқәа рҿы иҟан. Уск аҷыхәала иаарласны аѡнынза инеирц саб сшырзааишьҭыз анрасҳәа, сажәа ааѡбамтәкәа ахѡыкгьы насыццеит.

– Аѡны ҳаннеи саби Ҳанашәи имеицәажәазакәа иҭынчза итәан. Ҳанашәи дареи аҷсышәақәак неибырҳәан, иааикәшаны инатәеит. Ҳамҭак азәгьы ажәак

иҳәазомызт. Уарла-шәарла инхәыцатҟәацуаз акәицқәа ракәын аҭынчра еилазгоз.

– Ҭемраз ухаҵкы сцеит, шәхаҵкы сцеит уаха абра иааиднагалаз аешьара! Саргьы шәыбзиара иацгәыргьо, шәыцәгьара ззыгәырԥоу среиуоуп, дала-шьала еилахәу ҳауп. Иахьатәи сааира ацәгьара иатәгәышьоуп, сшәаҵьҳәаԥуп, дад, Ҭемраз. Шәашьа Арсана дтахагәышьеит, – иҳәан Ҳанашә игәи-илаҭырзи неилаҵәеит.

Иаалыркьаны изгәамхәуаз зҵалаз Арсана иашьцәа, аԥнрагәы неиԥкьаны быжьрабыжьцәа илтыша-хәашазшәа инарыцәлашьцеит. Зегьы рыбжьқәа рыцсы иахмырзаазакәа лаҭырзыла рыгәқәа инартацәуеит. Убри азырханы зегьы рсааиқәыркит.

– Итахашьахаз ҳәа иудыруазеи, Ҳанашә? Ала дырфама, аҳәа дырфама. Изқәатыц ахьамадахаз ҳәа лымҳатас умоума? – иҳәан, Ҭемраз илаҭырзқәа игәыбжьы мацәала ирыцкьо Ҳанашә ихы наиқәикит.

– Уи зегьы здыруеит, Ҭемраз. Ишыкалазгьы абасоуп, – иҳәан, Ҳанашә аҵанза даақәыцсычҳан, ибжьы нытцакны ацәажәара дналагеит. – Иацы ахәылбыеха сашьа иҵсы игәы икылхо дзәашҳәаха аԥны даакылсит. Снаихәаҵшит, аха инеитеикуаз ҳәа акымзарак имамызт. Иҵсы ахьцаз ицаны, иоуразоуроу дцәышкҟараза акәын дшыказ.

Дшааԥналазцәкьа ажәак мҳәазакәа, ахәычқәа реицш, ауеимада ҳәа илеимеитәеит.

– Изакәызеи, уара, узыниазеи, азәыр дыцсыма? – сҳәан, саргьы иаасцәымыцхан, сиазцаайт.

– Азә имацара иакәындаз, уаха Кәыдры ахықә Баԓлан ҳәа иахьашьтоу аԥсуаа рацәаԥны иааганы иршьырц ргәы иҭоуп ҳәа саҳаит! – иҳәеит уи ачкәын, акәараҳәа ицхахә сихамгыло дрыхьҭшьны.

Иуазҳәада, зкынтәи еилукаада ҳәа саниазцаа:

– Исазҳәаз шьала сирқәит. Азәы илымҳа ианаатушь, ушыкам удыруазааит, ҳәагьы нацицеит. Ҳәашьа сымазам, амала иара излеиҳәаз ала, иааргозар иахьаарго

сацәымҩашьо издыруеит, – иҳәеит игәы инамырҳәо.

– Иабакәхаришь иааргап ҳәа угәы иахьаанаго аҭыҵ? – ҳәа саниазцаа:

– Аа, абра километрак инацынҵазаргьы уаҳа бжьам, абаа хыҷеара ахьгылоу Кәыдры аҵшаҳәа аҷыҵәкьа ауп, – иҳәеит.

Сашьа ица ииҳәаз иаҷыдангьы, уи ауха амацара акәмызт, уа абаандаҩцәа изныкымкәа ишааргақәахьаз гәҩарас исыман. Жәохә мыш рышьтахь ацх агәы анааиҩнашоз, ахысбыжьқәа тахәаҷеза ишаақуаз изныкымкәа исаҳахьан.

Адырҩаҷены, да иахатәи ахысбыжьқәа рзыҳәан азәыр акриҳәозар ҳәа скылцш-кылзырҩоит, аха зегьы рҷы захын. Уртгьы ахысбыжьқәа рмаҳакәа иҟамызт, аха ишәаны рыцсы иахырзааны убри азбахә ала ажәак азәы ихәылиршәомызт. Аха уажәы ари аҷкәын абас аниҳәа, сиҳагьы агәра згеит, хымпада абра ԥьара рыцхарак шыҟалаз.

– Иааргаҵәкьозар иахьаарго аҭыҵ уаҵәымҩашьо иудыруама? – сеитанаиазцааит.

– Ааи, ааи, издыруеит! – иҳәеит днацыҵкьашәа.

Саргьы уаҳа иуазҳәада-егьида ҳәа дыхтаскыр стахымхеит, ҳамтак сынкахәыцуа сеаанык ылеит.

Иара иахьиҳәаз аҭыци ҳара ҳахьынхози рацәак бжьамызт. Акыраамта иқәсхит, иқәсцеит, аха изкәыстара сзымдырит. Ашьтахь, сашьа ица даашьтыхны, иара аҷкәын иахьиҳәаз аҭыҵ ахь сцарц иақәскит.

Ишеилалашәшәра ианааилалашәшә, ԥьара амҩан азә даҳцыларгьы гәҩарас иҟаимҵартә ҳахьеиқәшәаша заа инеибыҳәаны, азәи-азәи ҳеицәзашәа ҳдәыкәлеит. Алтарра ҳеылазаны, Кәыдры ахыкә ҳаваланы ҳашнеиуаз, алеи-аҳәеи ирҳәозар уаҩ дахьзыламлоз бна еиқәарак ҳнылагылеит.

– Аброума, уара? – сҳәан, саатгылеит.

– Абраҵәкьоуп уи излеиҳәаз ала! – иҳәеит сашьа ица

игәы ҭамгыло.

Ҳахьгылаз адәыхәхәа аҟынтәи Кәыдрынза шәеышьахәарк аиҳа бжьамызт. Адәыхәхәа аҵыхәаҽы ажра дуқәа жны сиқәыжьын. Сгәы нҭыҵсаait, аха ишсыллоз исыҵшнысымҵарҵ иақәскит. Егьаумҳәан аҷкәын дшәазар ҳәа сшәеит. Амала, игәоарамкәа агәра згеит, абарҭ иҟәаҟәаса еилажьқәаз ажраҟәа рыцхарак ишазҳәаз, аха зегьы сцәа итагзаны сгәы иаанагаз схәыцра сиқәаҵәаҟәа сгәаҵа инҭасшьит.

– Абри абааш аҽы ҳеыцхьаҳкыр шҵаҟалари? – сҳәан, Қарбеи сиазцааит.

Азнык азы ииҳәара изымдыруа даабжьажьеит, аха нас иҽааизиган:

– Ибзиоуп, абри абааш аѳонытҟа ҳеаҳцәахып! – иҳәан, иаргьы дсыҟәшаҳатхеит.

Абааш аҟынтәи амѳаду ахьиасуаз аҟынза ҽырѳымҭак аиҳа бжьамызт. Абааш аҽышәҭа иацырачхьаз ашәшьи, амыҷи, ажыци ҳнарыха-аарыхан, аѳонытҟа ҳаатәлеит. Ауразоуроу илашьцан. Ашыцламҭә зкыдбаалахьаз ахаҳәрччара азыхшьах алыхәхәон. Еилаҳахьаз анкьазатәи аҵенцьыр ахышәгьы хәычын. Азә дааиуазаргьы дызлаaиуаз убри амѳаду ахь заҵәык акәын цшыртас иҟаз, егьирахь зегьы бнаршәыран.

Икаҳцагәышьооз, убри абааш акәакь аҽы икажьыз ахаҳә-мҽыхә ҳныҟәтәан, алашьцара ҳалазырѳуа ҳаатәеит. Иреицәа-иреиҳа ҟыҵ зҳәоз ҳәа акымзарак ҳамамызт. Ус лаҵшхырцага ҳәа сеигәышә иааѳоыцрысшьыз сыбараҽы абааш атзамҵ инкыдсыргылеит.

Убри инаркны, шәара шәнеины шәҽы неихыцхьаны шәцәажәазар, Қарбеигьы саргьы ҳаицәажәеит.

Убри ауха ажәѳан жәкатәарҭа иадамзаргьы иааимымкьазеит. Машәыршәагьы сцәак ацҭақәа ирылубаауамызт. Абыржәымзар-абыржәы дгьыли-жәѳани неимаҵәарашәа, иҟәазгаза ицсхачны акәын ақәаб ҷьангара сиҵш

ихьанҭыцьза аҵых шаҳхажьыз.

Уахатәи аҵых саашьак шҳаҵнабааузаԥшьо, рацәак инахарамкәа аты гызмал абжьы гәыԥҵәагаха иааԥуан.

Аиаша шәасҳәап, сара убри аухатәи аҵых мыжда, аҵсра еиқәаҵәа еиԥш ишсыцу маҵара сынарцә гәашә инҭазгалап акәымзар, ахаангьы хашҭшьа сымазам. Сахьынаҵыс-аҵыслакгьы аҵхыз цәгьеиԥш исыцзааузеит.

Абас алажә еиԥш ишааҳаҵрыхоз аҵых агәы ааиԥонашеит. Абна агәантәи иааԥуан аки-сиҳәа еиқәсыҭуаз арбаҩқәа рыбжьы. Абри аамҭазы харантәи зҿаазхаз лашарак цәырҟьа-цәырасуа амԥаду инаныгьыжьылеит.

– Аа, абарҭ роуп, абарҭ роуп, хымԥада абарҭ роуп! – иҳәан, инапқәа аасыкәыршаны сааникылт.

– Умшәан, уесиқәк! – сҳәан, игәы аасырҩәҩеит Қарбеи. иаргьы ихьыз хьымзгишьазар акәхап, сааууишьҭын, ҿымҭцсымшьа аԥенԥьыр иенадырԥсыланы аԥшра дналагеит. Уажәрааанза зыбжьы ҳмаҳауаз машьынак аҩызыбжьы аҳәҳәабжь еиԥш абнара ааиланарзызеит.

Ҳԥоыцьагьы абааш аԥенԥьыр ҳаҿнадыршәаҟьаланы ҳаагылт. Шәымҭақәак мԥамсыцкәа, алаҳәа еиқәаҵәақәа реиԥш, иаакәыршаны акәыбеиԥш иҷыԥоны, ԥ-машьынак ааин, амԥа аганахь инеишьҭагылеит.

Амашьына алашара иаразнак идырцәеит. Аха убри инақәырццакны акымкәа-ԥбамкәа алашәага рыблақәа реиԥш даҿа лашарақәак ххаза иадыркит. Аԥхьа зхыбқәагьы зтызқәагьы ҵьара кылаарак амазамкәа игылаз амашьына, иаалырҟьаны ашьҭахь ааимҟьеит. Аихатәышә агәараҳәа иныдҳалеит. Ԥоыцьа ршәақьқәа аԥсақәа рхарсны иаатыцын, наҟ-аак амашьына ашьҭахь иаагылт.

«Шәтыц!» – иҳәеит иаартыз ашә днылагылан амилициаҵәа рыматәа зшәыз азәы. Иалыԥорны икаҳаз дубап, иҳәазаны илбааз дубап, рышьҭахь рнапқәа ҿаҳәаны рмаркан еиқәақәеи рхарцқәеи рыда акгьы рышәзамкәа, рхи рцаҵеи еилысны, жәохәԥык амашьына иаатырган,

ииааиладыргылт.

Сашьа иԥа аҟәараҳәа деиԥасны аԥысра далагеит, аха уи изхьаԥшха сымамызт. Сылаԥш аархымгазакәа алашара нарҿадырҷҷа-цыԥхьаза сышрыхәаԥшуаз, схәысжьы қақаза иҩеибаргылеит. Саԥәымҩашьо Арсана снеиҿаԥшит. Алашарагьы шаҟь-шаҟьо аххы инеидаҳало инаргоз ауаа ааимнарҟьеит. Арсана армарахь ала дгылан. Уи исахьахәыраз-егьиз еишәа избартә симазеит, амала ихы дҩаханы икны, ишьапқәа неиламҵсазакәа иеырғәгәаны днеиуан. Сара убысҟан ашәақьтҟьареиԥш маҵәысеимҟьараҵас сгәаԥа инҭалашеит шықәсқәак рышьҭахь Арсана Аныхамца аеырыҩраҿы исеиҳәаз ажәақәа. Усҟан уи зхиҳәааз уажә исгәалашәом, аха абас ҿааитит: «Аԥсра аԥсра ианадамха, Ҳанашә, иара аԥсра ахаҭаԥәкьа ԥҳәызба хымкыхк леиԥш уеиеырбаны уаԥыларoуп!» – абас иҳәан, аҟырҟырҳәа дааччеит. Нас ахьуҳәа дынҽыжәпкалан, апҟараҳәа иҿынеихеит. Абри ахҭыс набжьырҟьаны шәаԥшь шәахәаԥшәа сгәалашәара иналыччеит.

«Арахә реиԥш шәышҵеилагылоу, шәара ашьажәԥәа! Радԥа шәеивагыл!» – иҳәан, аарла зшьапы еиҭанагоз азәы, шәақышьхәала ижәҩашәаҟьаԥәкьа дкыдсылт. Уи арыԥҳа дызустҳыз сеидроу: «Сашәа аԥсымҩа ылукааит!» – иҳәан, уаҳа иҿизаанымкылазакәа дкаҳаит. Ҩыџьа асалдатԥәа наk-аak ишьапқәа ааныркылан, алаԥсы еиԥш дыкәашьны дрыманы ҏынархеит.

«Ҳаи, уара, шәанаԥьалбеит, ԥҳәыс шәылхымшазеи?!» – иҳәан, даағъаԥәы-ғьаԥәит уи ахәашабга. Аха уи иуаз зхахьы иаазгодаз, баша аԥых лашә инахәлазит.

– Ааи, Ҭемраз, алалабатә азы ауаҩы дҿилагозар, сара убри ауха сеилагар акәын. Аха сшеиламгара иҟоузеи…

Қарбеи, егьоумҳәан, дхәыцымзи, изымчҳазт, илымҳақәа инаԥәақәа ртакны, деиҳәтҟәыкәланы абааш иҿадырԥсыланы дтәан.

Ишыжәохәҩыкызгьы рацхьа абни анышә жны иахьеиқәыжьыз ажра тыша иаахыҟәдыргылан, акымкәаҩбамкәа алашарақәа анаарыладырччаҵа, ушьҭа иҟаз зегьы игәҩарамкәа еилыркаазар акәхап, ишжәохәҩыкызгьы рыжәҩахырқәа ааиддырҕәҕәалан иаагылт. Абри аамҭазы дызуҫтаз дсызрылымкааит, акаҩхәа аҵыхәтәантәи агәаҟашәа аацәыригеит.

Нашанахысымҭак иааскьаны игылаз жәохәҩык ршәақьқәа аҿеаҳәа иаахадыршалеит. Азәызаҵәык ани ашәақьшьхәала изысыз рацхьа дкаҳаит. Егьырҭ зегьы, адгьыл иныкәхашҳатәарахаз абаҟақәа реиҵш, еидыҵсаланы игылан. Агәаҟашәа аҵых еиқәаҵәа агәы ҵшааува, еиха-еиха аесиҵнахуан. Абри аамҭазын амашьынақәа рыцшьлашаракгьы нарылаҷҷеит. Урҭ зегьы гылан рыцаҟатәи маҭәақәа рыла. Агәаҟашәа ҕызы-ҕызуа ала амгәа аҵа ҭнашьаауан. Амашьынақәа рылашара каххаа, урҭ ҩацхьа ицҭыхгаха сыблақәа иаахдыргылеит. Еитасҳәахуеит Арсана армарахь дгылан. Сгәи-сылаҕырзи неилаҵәеит. Убриакәхеит. Ахысбыжьқәа аҵых агәы цыххаа инышьтарҵеит.

Саб Ҭемраз инеиркны ишыцәаз зхы ҵены избаз ҳашьцәа, акаамеҭ рзыҟалан, азәгьы ажәак мҳәазакәа, еихазцштәалаха итәаны Ҳанашә изызырҩуан. Урҭ ушьҭа гәыҕырҭа хлаҳәак шрымамыз, рашьа дыштахаз рбон, аха зегьы акакәын, зажәа макьана иалымгацыз Ҳанашә ҵьара ицыхәтәажәаҿы ауаҩ игәыҕра зцишьша акы иҳәозар ҳәа изыцшуан.

– Убри рацхьа шәақь шьхәала изысны, алеицш иқәшьны иганы ажра ихыкәрыжьлаз ида егьырҭ зегьы ажра итаҳаит, – ацәажәара даҿын Ҳанашә. – Абыр-жәыгьы сыбла дыхгылоу ҵьысшьоит, зцаца еиқәаҵәа зҿачыз амилициа маҭәа зшәыз фицарк икажьыз днеихагылан, тапанчала диеихсит. «Ааҳ!» – иҳәеит, убри иагъцыхәтәхеит. Убригьы

инеигәҭасны убрахь аҵалашә дынҭарыжьит.

Алеи-аҵси рыбжьара анышә неимаҵсаны, хаҳәымҩыхәк нарыкәҳәҳәаны ашамҭазы иныкәҵны иҵеит.

Ҳанашә ишәаҵь ҳәаны, зыбжа нкыдбаалаз аҕлѡажә еиҵш, имаха-шьаха кыдхаа даатәеит.

Рыбжьы мыргазакәа аишьцәа алаҕырз карҵсеит. Амала, исгәалашәоит саб Ҭемраз дѡагылан, дышҵәуоз маҵара аҽыцәаарахь зхы зырхахьаз ҳҳәышҭаара дакәшон. Аҵыхәтәан зегьы рҽааиқәыркқәеит. Ҭемразгьы дааин, дцәеицәыцсуа итыц аҽы днатәеит. Акыраамҭа ҭынчран, аҵыхәтәаны:

–Дад, Ҳанашә, уаҵәымѡашьартә иузгәынкылама, нас, ари аразкыцәгьа изкәа-тыц ахьылихыз? – иҳәан, ибжьы аҵәуа фѡы алышәшәо ҿааиҭит саб.

– Арсана изкәаҭыц ахьыкоу ҵсраҽынза хашҭшьас, рѡашьашьас исымоузеи, Ҭемраз, – иҳәеит Ҳанашә.

– Уи ахәашабга уаҳа илахь егьанымзар акәхарын, ус дагьымѡасит. Дыцсит, дызит ҳәа зынзагьы ихьаагарымызт, ианадамха иуа-итынха иқәлаҵәа рхы-ргәы далырхыртә, дырцәуартә-дырхьыртә ицыхәтәамѡа даҳзыкәцазтгьы. Уи илахь егьаныцәкьамызт акәымзар, иан ажәымҭаҵәгьа лмыткәма дзахыбаахарыз, аха иқалеит, ак зоуҳәода, ушьа абоууеи… Иқаиҵахьааз Арсана лабжышк изкамҭәазакәа лажиа дыржыртә еиҵш? Ишьахәуп, итәуара ҳақәиҭырымтәуазаргьы, ма ибаѡ иаб ивараҽы изыкалазтгьы, егьырҭ зегьы ҳхы иқәаҳкрын.

Уажә сыззааиуа, Ҳанашә, ухьь згеит. Уара иқалазшыкалаз акалаа зегьы ублала иубеит-иуаҳаит. Ушҵахәаҵшуеи, абри егьызкәымыз арыцҳа ибаѡ тгашьа амахап угәахәуама? – иҳәан, Ҳанашә ихы наиқәикит Ҭемраз.

– Убри азыҳәан ауп, Ҭемраз еиҳарак иахьа хәыжәхәҵәа ҳәа сымѡахзыжьызгьы. Сара сгәы излаанаго, сахьазхәыцуа ала, Арсана ибаѡ аҭгара алшарашәа збоит. Иҵабыргуп,

ишәартоуп, абна алымҳа амоуп. Ҳаҕеимышхара азәы идамзаргьы илымҳа ианаатас, мамзаргьы азәы илацш анааҳхьыс зегьы ҭзагәыла ҳақәырхуеит. Насгьы уахынла цхы-лашәык азыҳәан акәымзар, ҽакала уи аганахь уаҩ дзықәло-егьиуа ҳәа иҟазам! – иҳәеит Ҳанашә, итытынжәга акәазтха иныкәкшо.

– Уи аус шеицыхтәу ҳәа сгәы иаанаго уи ауп, уахатәкьа иалагзаны уареи сареи, даеа цшьоык ачкәынцәа аашьтыхны цатәуп. Убри иаҧыданы ирхиатәуп асакаса, ацәазыз зцыршоу акьафына шкәакәа маҧымкәа, аупакәа ѡба. Ишьтыхтәуп ѡ-баҳак, амала урт рыхәкәа шырхоу, иааупыло рылацш надхало ухәда иқәкны узцом. Абаҳақәа цьара акы итатцаны иаанкылатәуп. Абаҳақәа рыхәкәа лабара ҳзыруртә инаҳатцаҳаргәалап. Анцәа ҳирманшәаланы, ицсыбаѡ анышә иаҳзакәыхыр, нас ҳаҕоу имариахаша, аха егьоумҳәан, сиҳа имариахон. Знык абна сиқәара ҳеаҳзатар, нас азәгьы ҳаибартахомызт. Ацсы дшаагазтәкьа, имҳәа-имырза иаразнак дзеиуоу днамаадон. Абас ауп сара сгәы ишаанаго, Ҭемраз, – иҳәан, иҽааиқәикит Ҳанашә.

– Ишца, иан дзыхшатәкьаз дылмырбазакәа, ҭоубытда анышә дамаадома? – днатцкьашәа дтаайт аишьцәа руазәы изымычҳакәа.

– Аума уанақәшәалак, аума узбыроуп, аумагьы учҳароуп, дад, иҟоуцарызеи... Мышкызны мышк неихыккашәа, шәалкьа мрак ҳазкылцхозар, иҟалаз аацәырганы, Арсана ицсра ѡынтә цсраҳамтәыр ада уаҳа даеа мѡак ҳамазам. Ари ахаз аамта ахьынзашәартоу ижәбо ауп! – иҳәеит Ҳанашә.

– Уртҟәа зегьы уцәа итоугзарын, знык иабацәа рнышәынтракәа рҽы изкәатыц ҳзылхындаз, – нацицеит Ҭемраз, ацанза игәатца дынтагызын.

– Ҳанашә ишиҳәаз сицш, зда цсыхәа ҳамамыз зегьы сиқәҳаршәеит. Абаҳақәа рхәы нархыхны Ҭемрази Ҳанашәи инарытцадыргылеит. Сара сназлаз фѡык ацх

агәы анааиԥнашоз аԥны ҳандәылԥын, бнала маԥара Ҭ оумышь азиас ҳнырын, ахьажә ҳныԥалеит. Еиқәыцәашь еилагылаз аԥлақәа рыбгьқәа иналыцхаз амза ашәахәақәа ҳазныз амԥахәаста ҳахнаркьомызт.

Дук мырԥыкәа Аҭара аԥсуааи аерманқәеи ҳнарычхнысны, Кәыдры ҳналбааит. Уахатәи аԥых адунеи аҿы ԥстазаарак ԥьара иҟоуп ҳәа угәы иаанагарымызт, убасҟак тынчран.

Кәыдры аԥшаҳәа ҭазыҳәҳәоз атоура, ахреиԥш ишкәакәаза илганы инагаз амԥапа ҳаныланы ҳнеиуан. Ҳнеиуан азәи-азәи ҳзеиҿамԥшуа, хәыцра еиқәарала ҳаҭәны.

Азыԥбжьа ҳазааигәахо ҳаналага, ҳаԥхьа игыланы инеиуаз Ҳанашә даатгылан ҿааитит:

– Дад, ушьҭа рацәак бжьам, шәгәышәҿаныз! Шәхы шәнапаҿы иааганы шәыҟаз! – иҳәеит Ҳанашә ибжьы ныԥакзаны.

Абаа хыҿеыра ҳәа Ҳанашә дызҿыз азааигәара адәы аԥыхәаҿы ҳаннеи, ҳаангылеит. Цқьа ҳлымҳақәа кыдԥаны ҳзырԥоит, аха ԥьарамзар-ԥьаргьы шьҭыбжьык гомызт. Аԥых агәыр каршәзар иубартә илашан.

– Абан, абнаԥәкьа ауп ҳаԥкәынԥәа аламуаа рыԥсы иахьартаз! – иҳәан, Ҳанашә абаа хыҿеыра анаԥсшәа, адгьыл жны иԥыххаа иахьҿилажьыз аганахь инапы наирххеит.

Иудыруазеи уаха абарҭ аԥсԥәа азәыр дырхаԥозар ххәан, ҳаԥшит, ҳаиҭаԥшит, аха зыԥсы қәацоз доуԥсык дыкәыршәымызт. Аԥых ԥәырԥаауан.

– Ԥыцьа аԥкәынԥәа шәбаҳақәа рхианы шәсышьҭал. Егьырҭ макьана шәтыԥ шәахымԥысын! – иҳәан, Ҳанашә ашышьыҳәа иҿынеихеит. Қәасеи сареи ҳбаҳақәа рхәы нархаԥаны Ҳанашә ҳнаишьҭалеит.

Адгьыл кәакәааса иҩаԥсаны иахьҿилажьыз ҳанынахагыла, аргамаду имԥашьахуа ауаԥытәыԥса

иқьыбжьы адгъыл ишыцыԥуаз ҳаҳаит. Қәаса иҟалазинылаз изымдыруа, дгәытҟьа-цсытҟьаха смахәар иҿаларԥсны икит. Ари гәазтаз Ҳанашә даахьаҳәын:

– Уҿырҷәҷәа, аԥкәын! – иҳәан, ибжьы ныцакзаны днаилабжьеит. Нас ишьеи-ишьеи неиқәцо ԥацхьа иацхьаҟа шьаҿақәак неихигеит. Ақьыбжьы шгаҷ игон. Адгъыл игәԥарамкәа ақәцсычҳара иаҿын. Зны аҿышьтнахуан, нас инеиқәыцшьыхаауан.

– Рыцсы штаз иржит, алақәа! – сҳәеит, саалҟьашәа. Сыҷгьы снапы нацыраскит, аха исҳәаша самхаҳәахьан, сыбжьы заҳауаз ааигәа-сигәа азәгьы дшыҟамыз аныздыр, сеаасыртынчит.

Ақьыбжьы ааиқәтәеит. Уажәрааза еихала-еихыцуаз, ацсцәа змадаз адгъылгьы аеааиқәнакит.

Ҳанашә даахьацшын дааҳахәацшит, аха ажәак мҳәазакәа акыраамта дышьхныцсыланы дгылан.

– Аброуп, дад, сыцзамзар, Арсана изкәатыц ахьамадоу! – сбаҳа аасымихын, иззакәу сыздырам ихы ларҟәны даанапыршьышьын, ахаҳә шкәакәа ахьышьтаз днахан, ашышьыҳәа ибаҳа налаицеит. Ашышьыҳәа баҳа цынцала адгъыл ахырбкаара дшаҿыз, баҳа ҿык еиҳамкәа анышә ныцхьеиҳәҳәон еицш, ишкәакәаза ацсы ихарц аацәырцит. Ҳанашә ибаҳа аганахь инаирсын:

– Ушьта напыла, дад, напыла. Ушьта уаҳа абаҳа адгъыл иашәмыркын! – иҳәан, иԥшьамхыкгьы наирсын, инацәкьарақәа рыла ацсы анышә иқәхра дналагеит. Ҳаргьы уи ахлымзаах иалашыԥкхьаз ҳнышьамхныш-гылеит. Аха абри аамтазы:

– Уара унаскьа, дад, абнахь, аганахь уаагыланы унацш-аацшла! – иҳәеит Ҳанашә, Қәаса ихы наиқәикын. Сара иаразнак еилыскааит Ҳанашә ус зыҟаицаз. Қәаса изымычҳар, игәы цар ҳәа дшәеит. Қәасагьы уи иажәа ԥбамтәкәа, днаскьан абаа хыҵыра уахынлатәи ашәшьыра иеныцеикит.

Ҳанашәгьы саргьы ҳшьамхнышланы ҳнацәкьарақәа рыла аҧсы анышә иқәхра ҳалагеит. Сара саазаб сыла иабахьан, аха абри а҃ызаҧәкьа сақәымшәацызт. Аҧсы ихы инаркны ишьапыкъынза анышә иқәхны ҳаалгеит. Арсана ихахәда иныҧакны имакҷаҳәаракъынза ашьазагәаза игәыдшылан. Ҳанашә, егьоумҳәан, жәытә уа҃ымзи, иҷааиргәгәан ихарҧ данаа҃аха, игәаҧағара иҧашәаз ҃-хтыцкҷаҷаза ҳнарҷаҧшит. Ахаангьы исхаштраны сыкам, сынарцә гәашәгьы итазгалоит, убри ашәымтазы Ҳанашә иҟаицаз. Им҃ашьахуа Арсана мыжда игәы иныҧаҧсаз ахтыцкәа данынарҷаҧш, ахьышәтҳәа аҧсы ихарҧ днахан, иаразнак сара даасҷаҧшит.

– Акымзарак, дад, акымзарак! – иҳәан, саргьа махәар нтырҳәыцааны иааникылеит.

Аиаша уасҳәап, Ҳанашә убыс даасыҧамгылазтгьы исзымычҳаргьы ҟаларын. Схы-сгәы неилагьыжьнеилахынҳәит, аха иаалырҟьаны смахәар анааникыла, еитаҳәашьа змамыз мчык анапсыргәыҧа снықәыргыланы аҧсырта алакта сынтнагазшәа сыҧсы неивызгеит. Нас саргьы сеаасыргәгәан, схы снапаҷы иааганы рацәак исынсмырцшкәа сеааиқәысҳәалеит.

– Ҳараз, асакаса, асакаса! – иҳәан, Ҳанашә аҧсы днеихагылеит. Убри аамтазы саб асакаса иманы даахадгылахьан. Уаҳа ажәак мҳәазакәа Ҭемраз днышьамхнышлан, макьанагьы еицамккәа ашьаб еицш иҟаз Арсана илахь днагәзын, зыҿзызнымкылаз илағырзқәа ицаца иналахәхәеит. Саб иикыз ацәазыз изааршьхьаз ақьафына шкәакәа неицырхын, иқәдыршәырц ианалага, саргьы срыцхраарц сеыназыскит, аха Ҳанашә ҁаҧхьа смахәар ааникылан:

– Уара зны уеаанкыл, дад! – абриакзаҧәык неиҳәан, Ҳанашә аҧсы ихахьы дниасит. Сабгьы, иихәыцыз сеидроу, уаҳа нацымҳәазакәа, ишьапахьы дниасын, аҧсы даашьтыхны, иоураузоуроу ацәаҧәашь даатарҳәҳәеит.

Ихы-иҽы умбартә ианхырԥа:

– Ушьта шәааи шәԥыцьагьы, – иҳәеит саб. Қәасагьы саргьы ҳнеин, аҵсы даашьтыхны асакаса днанаҳҵеит. Абри сымҳәацкәа архәараҽы иаҳзыцшны игылаз ԥыцьа аԥкәынцәа ааҳадыххылеит. Ҭемрази Ҳанашәи хцацшьба ҽышьахәар еиҳа ҳабжьамкәа ҳаҵхьа игыланы ицон. Сызқәа иалапахьаз ашахатәкьа сызгәатомызт. Уажәы-уажәы игәатҵаҽцәаагаха аҵых агәы зырҷгоз уажәыгьы слымҳа итаԥуан адгьыл итыԥуаз ақьыбжьы. «Амала, рацәак ахымцит. Аҵыхәтәантәи аҵсеизгабжь, аҵыхә-тәантәи аҵсеивгра акәхарын. Дызустхарыдазшь анацьалбеит?» – абарт анааидысхәыцлалак, сгәахы амца накәтәишон. Сшьапқәа шеихызгоз збартан, абжьарак акымзарак сныруамызт. Сцон асакаса ахы сатагыланы. Имамеиқәараха сыбла иаахгылон адгьыл ахьыцыцьыцьуаз. Урт зныкҟьара ахы иазымгакәа, зыцсы штаз анышә зықәрыжьыз шракәыз агәра анызгалак, исызгәамтазакәа асакаса сшаҵаз саангылон. Аха саҵхьа инеиуазгьы анааибарххалак, ԥаҵхьа сышьеи-сышьеи неиқәцо сҽынасхон.

«Уу, уу, уу!» – атыԥарԥар иааигәазаны абжьы гон. Сан лҟынтәи акәу сыздырам, аты абжьы анаасаҳалак, аҵсра сзаауан. Абыржәымзар-абыржәы дгьыли-жәԥани шынеиматҵәоз шәацьҳәара ауазшәа акәын ишысыцхьазоз. Анацьалбеит хьымзт ҳамгакәа, ҳаибга-ҳаизԥыда ҳашьцәа рызқәатыц ахьылху ҳнышәынтрақәа рҟынза ҳаҵсы ҳазнагандаз ҳәа сгәы атра итагыломызт. Иара ашьашәы абжьыныха итарыеесышагьы аргамаду рыцхарак ҳаԥнабааузшәаҵәкьа: «Уу, уу, уу!» – ҳәа иаакәымцзакәа атыԥарԥар абжьы ахәархь еицш сгәаҵга иаҽыхон.

Ашара рацәак агымкәа ҳаҵсыцәгьа ҳаманы ҳқәаҵара иагәыцаҳәҳәаз ҳнышәынтрақәа рҽы ҳаахалеит.

Саби Ҳанашәи ҳбаҳақәа рыхәқәа рхыхны иркыз, ал ду ашьапаҽы инышьтарцеит.

– Асакаса шәыргыл, дад, абраҵәкьа! – иҳәан, амаша жны иахьыказ, убри ал ду амцахь инапы наирххеит.

Ҳаргьы асакаса иатҙаны ҳажәоахырқәа ирыкәыршаз ашахақәа ааҳаркәадан, аҵсы ашышьыхәа абҕыжәра днылаҳҵеит.

– Шәыҵсы ааиҭашәк, Ҳанашә! – иҳәан, саб аоадахышәа итыорны икажьыз алаҳа ашьапы иенықәигзеит. Ҳанашәгьы саб днаиватәеит. Ҳара ҳаҵшьоыкгьы ус ҳаагылеит.

Сабгьы Ҳанашәгьы тәан рыхәда рыкәаены. Акыраамта азхыҵра иалахаз реиҵш азәы иҵы неихыцхьомызт, уаҕеимышхара рымышханы итәан.

– Аҵсра бзиа хәамазам. Реишьа змоу ацәгьара насыҵуп, иабаргәузеи. Аха уи уара лахьынҵахәырас анцәа иуатәеимшьагәышьеит, – иҳәан саб, Ҭемраз ихҭырҵа наиваҵаны доагылеит. – Арсана, дад, уара уаоыҵшәазар гәнаҳак ухәда иқәумҵацызт. Ашышкамс кәыркәыруа уаҵхьа инеиуазар, уаҕрамгылазакәа, ирыцхашьаны уачхнысуан. Уаагылазаргьы ухы алаҳа бгъыц икылхуа, ухәы уатәхәаны иуфон. Ушьапы ашьац ареыр ҳәа ушәаны акәын ушьаҿақәа шеихугоз. Арсана, дад, угәы тынчуп ушьҭа. Узқәатыц уабацәа змадоу уадгьыл гәакьаҿы илухит.

Уан хәашабга лылаҕырз науқәымтәазакәа мазала анышә хышәашәа уахьамаадоу хгашьа змам бзагәырооуп, аха егъҳамчым, дад, Арсана. Мышкызны уахь ҳаннеиуа иҳаецнумҳәан, уҵсы сакәыхшоуп. Акрыǩазар, убрахь ҳаҵсҟәа анцәа еиқәиршәааит. Ушьтахьǩа ухьамцшааит, Арсана, дад! – иҳәан, илаҕырзқәа ицаҵашла иналыхәхәан, ихҭырҵа неихаҵаны зымоа днавалеит.

– Аҳы, шәааих, дад, шәааих, – иҳәан, аҷкәынцәа днарацызеит Ҳанашә. Аҵсы асакаса даанырхын, рнапы днықәҵаны амаша днеицыхны дынҵарҵеит. Убри ашьтахь, аҵсы дызлаҳәаз ақьафына дылымхзакәа амаша аҵаҿы инцәыҵаҵǩаны иǩаҵаз аҵсы итыц ахь инаихан ашышьыхәа дынцәыҵарҵеит. Ус акәын усǩан аҵсыл-манцәа жышьа қьабзыс ирымаз, иахьагьы усоуп. Егъырт ақъырсианцәа реиҵш акәыба дтаҵаны, ахоа ахачаҵаны иǩарҵомызт.

Аҕәаасагьы амаша иадыргаломызт.

Уаҩак-уаҩак анышә амаша инҭаҳаҵсан, ҳаҕеимышхара агәгәаҳәа анышә наиқәрыцсеит. Амаша ахаҿы хаҳә шкәакәа дук Ҭемраз инапала инаирсын, анышәынтра агәы неиқәыцшьыхааны иааихыцит. Ашьхарахьгьы аимыггара иаҿын.

«Уу, уу, уу!» – ицстыхгаха, даеа гәакрак, даеа саашьак ҳаҵнабааузшәа аҵых еиқәара иалыҩоны иааҩуан аҵыхәтәантәи атыҩарҩар абжьы.

54

Аҵых агәы ааиҩнашан, аки-сиҳәа ҩынтә-ҩынтә арбаҕьқәа еиларцсахьан. Аха аҵәа захьзыз сааигәа иҟамызт. Агәырҩеицш ихьанҭаза атынчра лахьышәы-шәи, еимаҳаны илашьцаз аҵых еиқәареи ргәы нкылблааува, аҵенцьыр иадгьазкылон сцәашьы заҵәы иахылтцуаз алашара.

Соура-зоуроу сгәеисыбжьыцәкьа смаҳауа сханҿаны саб ицәаҳәаҟәа сшырбжьаҵсылмыткуаз, иаалыркьаны сгәы аҵаацс еицш инҭыхышәашәааит.

Сахьцалакгьы исыцыз, сахьцалакгьы сабгьы саргьы иаҳҳылацшуаз, зегьы збарҭаз, зегьы заҳарҭаз аҵшырҭа иҟәтәаз ибжьы аҵых ианаагәылыҩҩ, сзыцхьоз саб иуаз астол иныкәҵаны аҵых лашә сналазырҩеит.

«Уаазырҩы, Адгәыр. Уаб Ҳараз дызлацәажәо ахҭыс ашьҭахь, иҟалаз сара сыда шаҳаҭ дызмам уаҕеимышхарак атәы, снацысны улымҳа аҟынза иназгарц стахуп.

Арсана иҩызцәеи иареи ахьыршьыз анаҩсгьы-ааҩсгьы, дара Арсанараа ршьаанзагьы аҵсуаа рыҷкәынцәа еихык-еицыкны, уахыкымкәа-ҩахамкәа ирацәаҩоны иааганы иршьхьан. Баҕлан инаркны, Кәыдры ацҳа ду ахьху, аргьарахьтәи аҵшаҳәагьы ҳауаажәлар рбаҩҷала идрысхьан.

Хыхь ишысҳәахьаз еицш, ускантәи аҟалаа жәабаҟа

шықәса рышьтахь иҟалаз ахтыс ауп уажәы снацысны иуасҳәарц истахуп.

Аамта иамырзуа иамцәахуа акгьы ыҟазам. Уажә исҳәарц истахуп ускантәи асаашьа атәы здыруаз, иахааназ аиҳабацәа рдунеи рыцсаххьеит. Еитасҳәахуеит иахьазыҳәан уи уагеимшхара шаҳатс, шәацьҳәаӡоыс инханы иҟоу сара азәзацәык соуп. Сара сызустоу ҳәа усмазцаан, саргьы ацсра иацәынханы, игагаханы адунеи иқәхаз азә соуп. Уара иумбаз, узхааным, уаб Ҳараз иимбаз изымдыруа, аха сара избартаз исаҳартаз ауп иуасҳәо.

Сыззааирц истахуп убриоуп, Адгәыр, ҳауаажәлар kәakәаны Кәыдры ацшаҳәа адгьыл ианцәыцарыҳәҳәа ашьтахь, шықәсқәак аацуаны еицш, агыртәылантәи аҿыцынхацәа ааганы Азыӡбжьа ақыта иаландырхо иалагеит. Ақыта иаланхоз ауаа ирбон еилыркаауан ари зегьы змааназ, аха рымцәыжәӡақәа pkәыдын, рыбз реыхын, ҿа рымамызт, Адгәыр.

Ҭзы ӡажәа ааицәа ахьыкәынхаз, Кәыдры ацҳа арҕарахьтәи ацшаҳәа зегьы, ҳауаажәлар рыбаӡ амадан. Убырт ӡажәи жәибжь рзыхәана иршьыз ахәашақәа рнышәынтрақәа ргәы иқәынхеит аҿыцынхацәа.

Абри здыруаз анхацәа алаҿырымтит. Иалаҿырымтит, избанзар, ускан ажәа наак ҿааҳәыра рмоуа иакәдырзуан. Аха зегьы акакәын аҭыс иамҳәаргьы аҳәыҳә иаҳәон, агырқәа рыӡонқәа ахьдыргылаз адгьыл аҿы еихык-еицык ауаа анышә ишамаз. Гыртәылантәи ииаз, абри абас шакәыз шырдыруазгьы, рлымҳацәқәа рыкәрыжьт. Ацсцәа рыгәқәа реы рымцахә еиҿаркит, рхәышҭаара ахчныза адырсит.

Ари зегьы здыруаз, избоз-изаҳауаз, ақыта рцәашьхәы зкыз ашлақәа рмаkақәа нкаршәны з-хьамцшла реырнапы зәзәаны, иныкәгыланы ибҕон, абри аӡыза арыцҳара kазцаз рабдуцәа радгьыл иқәымгьацарц, ихцәарц-ихыцсаарц.

Ақытаҿы нцәахәык иҩызаз ашлақәа нықәгыланы ишыбҕаз, аҵәы шрықәцырцәаз заҳаз аҿыцынхаҵәа егьа ҽмырҳа kарцазаргьы, аҵсуа жәлар рцәыцәгьа агырқәа рычҳара иалнахын, тынч рхи-рцәартеи рзеиламкуа, ашәиҳәаҵәа ишырхәо еиҵш, абза гәырҩа иқәнамыргыло иалагеит. Уаха знык аҵых агәы анааиҩнашалак, ашәышә быжьқәа дасу рыҩн аатрақәа ирыцыҩны ираҳауа иалагеит. Уимоу, абри ззымычҳаз, зуаҩыбжараҿы инеихьаз азәы ихы еилаҵсеит.

Шьыжьы инаркны алашьцара иааимнахааанза, заа игәыҵшәахьаз иҵеи заҵәы ихьз ҳәаны ҿытуа Кәыдры азиас даван. Зны дыччон, зны дҵәуон, уи ахәашабга.

«Сара акымзарак схаразам, мчыла сааргеит. Схәычгьы егьихаразам, саҭашәымҵан, сыҷкәын заҵәы дсашәраза!» – адгьыл иҿыкәыжьны аҵсцәа рнышәынтрақәа драматанеиуан. Нас дангәашахалак, иҵсы маҷханы ихы изымдыруа, дуалуашо дгъазкны, абжьымра ихы итацеиуа адгьыл иенықәижьуан. Зныкыр иҷкәын заҵә ихьз ҳәаны ҿытуа ҩаҵхьа Кәыдры азиас днавалон. Азы дагаз ҷьишьон иҷкәын.

Абас маҵара жәымҭаҵәгьа ҳәа, иҷкәын ихьз ҳәаны ҿытуа аҵшаҳәа дшаваз маҵара иҵстазаара далҵит уи арыцҳа.

Ирҳәоит иахьагьы есмза еиҭасымҭазы, абра аҵсцәа ргәы иқәгылоу рыҩныргәқәа ашәиҩожьы ытцыҩуеит ҳәа.

Аха зегьы акоуп, иахьагьы уара уабаҵәа рыҵсыбаҩ иқәгылоуп урҭ ааиҩоцәа рыҩнқәа. Акы ахьырҳәо акыkоуп, Адгәыр. Иудыруаз, мышкы-ахымшк аҵыхәа, Иисус иеиҵш адамра итытцеит, ҩынҩажәа шықәса рышьтахь ауаа разқәа. Иудыруаз, Адгәыр, убыскан итkәацуеит уаб иҳақ, аҵсуа жәлар рдоуҳа. Убаскан Кәыдры азиас ахәараҳәа еилашны, азыхкыра ҷнажәоит. Убыскан азыршы ҩеиуеит, анҵәа ҳамҭас ужәлар ириҭаз адгьыл иахызбааз ауаатәыҩса

рхәышҭаара агәаҽы. Иаарласны урҭ рыхчнызаҟәа рхаҽы аҟарма архышьнаҟәа ирыкәцәишараны иҟоуп.

Ууааҩәлар рдоуҳа дууп, Адгәыр. Уара ууажәларгьы уаргьы аҵсамбар дышәхылаҵшуеит. Абри удыруаз, абри гәыцырҭахлаҳәас иуцзааит уахьыҟазаалак.

Абар ушьҭа егьигзам Абырскьылгьы иеихатәы шьаҟа ыҵихырц. Ушьҭа аихатәы шьаҟа ахы иҟәтәахьазар акәын адырганцыхәа, аха ахабар ыҟазам. Ус анакәха, аҵсуаа рдоуҳа Абырскьыл ашамҭазын ицихуеит дзыдҳәалоу аихатәы шьаҟа. Ирласны, ирласзаны иццәараны иҟоуп ууааҩәлар ргәаҟра аҵыхәтәа. Абри удыруаз, Адгәыр».

Уиакәхеит. Абра иаанҵәеит аҵшырҭа иҟәтәаз ибжьы. Стәазу, сгылазу, мамзаргьы сыцәазу, сҽыхазу, сызлаз цхыззу, лабҽабазу акуак сзеилымкааура, иахьаго азымдыруа ҳауа ҟәыкык иалахаз аҵыс гәыҭкьа еицш, аҵых уалуаша аҵәқәырца сшаҟьо сшалаз салан. Акыраамҭа схы-сгәы аҭыц аҽы иааиуамызт. «Иисус иеицш адамра иҭыцуеит ѡынѡажәа шықәса рышьтахь рыцхарак зыхәда иқәымкәа зыцстазаара иалырхыз ауаа разқәа, абри удыруаз, Адгәыр!» – абыржәыгьы аҵшырҭа иҟәтәаз, зегьы збартаз, зегь заҳартаз ибжьы ааицамкзакәа слымҳа итаѡуан. Уи абжьы сагьаргәыргьон сагьаршәон. Хәыцрашәк рыцырышәи срыбжьагьыжьуа сыштәаз, абни Иисус ҳәа дызҽыз амаалыкь, аҵсыцкьа даацәыртцын, дааиуа, дааиуа, зынза даасзааигәазахан, дшеи-шеиуа сыблақәа даархагылеит.

«Уа улцха-угәыцха ҳат, амаалыкьцәеи аҵсамбарцәеи шәцәыцәгьа анцәа иҳақәумыршәан!» – сҳәан, сылахьи сыцьымшьи аасзатәеит. Иара Иисус ихатагьы абри сыматанеира дазыцшызшәа, гәырз-шашәаз зшәахшәа дынкабеит.

Иаразнак иаасгәалашәеит исаѡсхьаз схәычра амышқәа руак азы Иисус ихҳәааны сабду исеиҳәахьаз лакә хәычык.

Сабду Шьардын ихаазага иутозаргьы, еынла алакэ иҳэазомызт. Уи ус шакэыз шыздыруазгьы, иудыруазеи иахьа мшацуп, игэалакоуп, даҳзыхашаны еынла лакэк ҳзиҳэаргьы сҳэан, сеырхаа-сеыргаза-еыргызмалшэа ашта снықэлан, сабду амжэарбагъ еихашышьы шэшьыра гэартак ацакны игылаз амца дахьтэаз ашка сеынасхеит.

Сабду иашта цэгьала иццшзан. Ашьац шьташьшьы ашьалта гэабан еицш еиқэырсоызцэаа, итатаза ушьапы нылашэо иецэкакараза ишьтан. Ашта ауразоуроу ихырсоацшьааны шэты-какачла иқэцан. Аацынтэи ацарцалыкьқэа, амшын ихыцсалоу ацра шкэакэақэа реицш, ашта иқэҳэҳэыз акакачқэа ирылацсан.

Сабду иашта акынтэи агака уцшыр, амшын агэы кеикеиуа ухыцшылон. Асоада – Цанасо ашьхақэеи, лбаа ахэы еиқэатцэақэа ҳэа изышьтази ирхыцрааны, абри ахэы иаақэшэшэоз ацшалас уеизгьы-уеизгьы ацсра уахнарцон. «Аракатэи аҳауеи, Арсана изыхьи бжь-хьаак ирыхэшэуп!» – рҳэон, абри амжэарбагъ ҳэа сызсеу ашэшьыра иныцатэоз ауаа.

Аены меышан, мшацын. Санду исылтаз сысокэтагъ кацшьык сцэыцеыр ҳэа сшэаны сцьыба итацаны искын. Сабду санааидгыла: «Уааи, дад, уааи, сынтэеицш шэ-мшацшарак анцэа иузиршалааит. Уахьыказаалак Есақьрыста духылацшлааит!» – иҳэан, дзықэтэаз ашэтэ рымз ду иеынакэитхан, снеигэыцакны схагэта днагэзит.

– Есақьрыста дызустада, баба?! – сҳэеит иаацьашьаны.

– Есақьрыста дынцэоуп, дад, илыцха уоуааит! – иҳэеит сабду рацэак иеаламгалакэа.

– Нас уи дзакарада? Адау диакароу? Адауи Есақьрыстеи реиҳа игэгэада? – сҳэан, абарт азцаарақэа неишькласыцсеит.

– Есақьрыста дуасоуп, дад, абарт ҳсахьахэыра иса-

хьахәыроуп. Мычла адау дыҭәҭәазаргьы, доуҳала Есақьрыста диаайуеит, уи иҵаҳәатәы ҟалоит! – иҳәеит сабду.

Сара ҳамҭак ҷымҭзакәан амжәа ашьапы садтәаланы схәыцуан. Сара стәала Есақьрыста дзеиԥшхара ҳәа сгәы иаанагоз ала, гәаныла исахьа аҭыхра саҷын. Икәымжәы, икаба, ихҭырԥа рԥьақьа, ихьтәы маҟа уҳәа, наҟ-ааҟ имԥәыжәѡақәа наиҭаны, аа, абар-абар днышьҭыԥраап сҳәартә деибыҭаны саԥхьа даасыргылеит. Нас сабду снеизааигәахан:

– Бабаду, уажә дабаҟоу нас Есақьрыста? – сҳәан, дзықәтәаз ирымз аԥыхәаҷы ашышьыхәа сыеныкәсыгзеит.

– Ажәѡан аҷы дыҟоуп, дад, ажәѡан аҷы! – иҳәеит сабду уи избахә ала, ҭангьы-мцынгьы ацәажәара шиҭахымыз сырдыруа.

Убри Есақьрыста ҳәа дызҷыз анԥәахәы избахә иԥегь иҳәалар стахын сабду. Аха изакәу сыздырам, абнахь наҟ, асыԥса зҷажьыз ашьхақәа ирыхчынгаз Ҧанаѡ ахәы еиқәаԥәақәа рахь иблақәа кыдхаланы дыԥшуан. Ҳамҭак акы дназхәыцзаргьы, еиҭа Еса-қьырста итәы далаԥәажәап ҳәа агәаанагара исымаз башахеит.

Сабду ихәыцрақәа зынза иеиҭазозшәа анызба, аҳәыцәы-ҳәыцәра салагеит. Есақьрыста иԥыхәала сеиҭаиазԥаар цәгьа исымбеит, аха исзымгәаҭьит. Нас, сҧыба иҭаз кәтаҭык аатызган, еиҳа сахьибартаз иаԥхьаԥәкьа саагылеит.

– Аа! Мшаԥы кәтаҭышәа уԥшзахааит! Қьырст-иаҭдка, дад, Қьырстиаҭдка! – иҳәан, снапы ианыз сыкәтаҭьқәа ааныхын, исникьеит, аха сабду икәтаҭ ҷеит.

– Ҳоҳ, удырѡатәгьы удырхатәгьы еиҭьхааит! Уара уиаайит, сбаба, уара уиаайит! Хәажәкын аҵәы зыкәшәо ачара иуроуп. Убас ауп амшаԥгьы шыҟоу. Сыкәтаҭ ҷуеит, ушьҭа ачара ҳзуурооуп, дад! – иҳәан, ѡаԥхьа схы даахан днагәзит. Иԥысеыз акәтаҭгьы арахь иаасиркит. – Усоуп ишахәҭоу! – иҳәеит.

Уажәы убыртқәа зегьы анаасгәалашәалак, ччаԥшькгьы насҽыкәлоит, аха даҽа ганкахьалагьы сгәы асырҳәы нтаԥсоит. Изхысҳәааз, абни Қьырстиаҕдка ҳәа иихәаз иаанагоз сзымдырит. Иахьагьы исыздырзом, иаасзеилымкаазакәа сабду инарцә мҩа ицталеит. Қьырстиаҕдка захьзузеи ҳәа сҽы анааихысхуаз:

– Ааи, анаԥьалбеит! – иҳәан, игәы дынтаҕызит.

Сгәы аԥанза интыԥсааит, убриаҟара иаасцәымыҷхеит. Уаҳа ацымԥакәа иеааникылошәа анызба, ҩаԥхьа анҭ ашьхаҟәа иблаҟәа нарыдирхалар ҳәа сшәан:

– Ус зуҳәеи, бабаду? – сҳәан снеиҿаԥшит.

– Аԥсыԥкьареи аразреи ахаангьы цсра рыҟәзам! – иҳәан, даақәԥсычҳан, арымала еиҟәыршәыз ишьамхҟәа ааиҟәихын, арыҷьала иааиҟәиршәеит. Илабашьагьы иарҷьарахь иааиеиган, инеиԥышьԥаиргәеит. – Аиеи, дад, ари зхысҳәааз Есақьрыста иоуп. Убри иахьа ажәҩан иалоу анцәахә изы ажәабжьк сабду иҳәо саҳахьан, убри ажәабжь уаргьы иудыруазар стахуп! – иҳәан, итатынжәга илабашьа ахы акәымпылра инаниҟьа-ҩаниҟьан, интыршәшәаны иныԥхьеикит.

– Иахьеиԥш мшаԥык аҽны, адунеи аԥсабара ахаа фҩы алышәшәо, амра кажжы иԥхон! – ажәабжь аҳәара далагеит сабду. – Иахьеиԥш, абри уара иуҟәлаԥәаз ахәыҷқәа тырас еиҿарԥа ҟаԥо, ихәмаруа ақәаԥара ишыԥаз азәы архәара даавԥын, ахәыҷқәа даарыдгылазаап. Раԥхьашәа, ргәыреанзамкәа иаарыдгылаз ауаҩытәыҩса ицәшәан, рхы ахьыргара рмоуа иаарылахеит. Иаацәырԥыз уаҩы назаазак иакәзаарын. Ибла гәытбаа цхаԥштәалаҟәа аразра рхыҳәҳәыла, ччаԥшь лашак иҿыцәххуан. Ихцәы афурт еиԥш ижәҩахыр иныкәсуан. Иԥаԥа еиқәаԥәаҟәа хыҵсаны игәы иныкәхаҽон. Ашуқьат иалхыз апап инаԥар еиԥш, иш-кәакәаза ҿыц ирышҳаны ишьахәҿаҟәа инарыцәсуа ишәын.

Уи ахәыҷқәа ирыхтыгәлаз аныхахәра исахьа змаз ауаҩы инеиԥырганы иҟазаргьы цәгьа ирымбеит, аха уигьы

рызмыреесикәа, иамкуа-иамышьтуа иааикәагылеит.

Иаарыдгылаз ици-ишәи аатлашаан: «Қьырстиагдкаа, Қьырстиагдкаа!» – иҳәан, акәтагь kатшьқәа ихәырцьан ҕрачкәын иааҭиган, ахәычқәа акака надиркит. Ахәычқәагьы рацхьа еицш акәымкәа рыгәкәа аадыртынчын, инаидҳәатцалеит. Иара ирыхтыгәлазгьы иаразнак ахәычқәа игәыбылра диркит. Ацыхәтәан, данырцырцуаз абас реиҳәеит:

– Иахьа мшацуп, Есакьрыста имшуп. Аҩны шәаннеилак, уаҳа даеа ажәак мҳәазакәа: «Қьырстиагдкаа, Қьырстиагдкаа!» – ҳәа наҳәаны, шәыкәтагь kатшьқәа цәырганы шәтаацәа идшәырба! – иҳәан, даҽазнык иччацшь нарҿарцханы, ишырбоз дҩышьтыцраан, ажәҩан дналашәкәа дцеит.

Ари збаз ахәычқәа зынза иҧьаршьеит, илакәыршьеит. Нас уаҳа иаанымгылазакәа, ишиашаз аҩны иаакылсит.

Изакаразаалак уаҳа ажәа зацәыкгьы мҳәазакәа, ашәхымс ишынхшәаз:

– Қьырстиагдкаа, Қьырстиагдкаа! – рҳәан, рыкәтагь kатшьқәа аацәырыргеит.

Урҭ амшацы кәтагьқәа убриакара иааkатшьыуаркалеиит, зылацш нахьысыз рыблақәа хнакын, рнапқәа нарцыраркит.

– Ҳаит, ишәҳәо закәызеи, Есакьрыста ашьака дадырчацалеижьтеи ианбыкәу. Ишцыкәу Есакьрыста дшеитеиз! Уи дыцсхьеит, цьаҳаным тыцхәырас иоухьеит, уаҳа избахә шәымҳәан! – рҳәеит ртаацәа зегьы неицҽакны.

– Қьырстиагдкаа, Қьырстиагдкаа! – иаакәымцзакәа ахәычқәа анеихҳәаалара еитаналагеит.

– Ҳаи, ишәҳәаз иашазар, Есакьрыста ипсы талацәкьазар, абни ацәы иахацаны амца иеҳәадырцәиуа, икацшьшьза изхьоу акәты ацсы таланы, ацәы инахыц-рааны, ашәхымс инылаххны инеиқәырццак-неиқәыр-ццакны аки-киҳәа хынтә ҽнатаait! – иҳәеит атаацәа иреиҳабыз ашла дҩагылан.

Ашла иажәа далымгацкәа, аҵә иахаз акәты аҵәы инахыцраан, ашәхымс инылаххны аки-киҳәа инеи-қәырццак-неиқәырццакны ҽнатызаап. Убысҟан Есақьрыста иаҕацәа еилыркааит, агәрагьы ргеит иҵсы ҭаланы ажәѡан ахь дшыцрыз.

Сабду иажәабжь даналга, илахь неиқәцаны лоунатә даақәцсычҳан, ѡаҵхьа абасгьы нацицеит:

– Убысҟан убырҭ ахәыҷқәа ирыхҭыгәлаз Есақьрыста ихата иакәын. Ажәѡан ахь ицрызгьы иара Есақьрыста ихата иоуп. Анцәа ицәымгу шьоукы уи длакәыртәит акәымзар, абри ажәабжь иуасҳәаз иҟалахьоу акоуп. Ари адунеи лахьышәышә иахҭнамгаҵ акрыҟоума.

Иахьа Есақьрыста анкьеицш ипатреҭ кыдцаны амҵахырхәара акәым, ус машәыршәа избахә науҽыцашәаргьы уаҕеимшхара усуп. Иахьа анцәагьы дҳамам, дад, Есақьрыстагьы дҳамам. Аѡыстаацәа рнапаҽы ҳаанхеит! – сабду иѡызцәа икәшаны итәаз драцәажәозшәа акәын, саргьы сихашҭны даланагалазаны ихала дышцәажәоз. Аха аамҭа ауаргьала иануп. Иахьа ас иҟоуп, аха уаҵәы Анцәеи Есақьрыстеи рыда гәыгьрҭа хлаҳәа ҳамамкәа, ажәытә еицш ҳшыҟало убахра уҟоуп. Ҳабацәа ҳабдуцәа урҭ рабдуцәа раахыс, жәлар рыгәнаҳақәа ахьырхырхуаз, асабицәа ахьырнаҭуаз, уаҵәтәи рынасыҵ азы анцәа иахьиашьапкуаз аҵкьа ҭыҵ ҳуахәамақәа зегьы, ҳаҕеиҭа аѡыстаацәа иҵыххаа-жьыххаа иқәырцеит. Аха анцәа ду хыхь иқәтәоу иҳәозар, аҳәынҵқар инаиркны, аҵыхәтәантәи асаби иҟынза уахәамада цсыхәа-зыхәа рымамкәа иҟалахра иҟоуп. Сара уи аамҭа сахаанхом, аха уара уахьзоит, дад, анцәа уахьигзаait! – иҳәан, изгәамҭазакәа игәы дынҭагьзит.

– Ушьҭа уца, дад, уѡызцәа рахь, ухәмарла! – иҳәан, схы ааишьышьит.

Саргьы усҟан уазцас сыкәа-смаҕра инҭеиҳәацәаз зегьы схахьгьы инасымгеит. Ушьҭа баба алакә шысзимырҳәоз, игәалаҟара шыбжьысыз агәра анызга,

уаҳа сыҽидмырхалакәа агәылара сцеит.

Сгәалашәарақәа ррахәыц хацқәа ааилымшәазакәа, атлареицш иаацымцәазакәа срыманы ицон. Аа, уажәы гәалашәарак ахи-ацыхәеи еиқәысҳәалеит анаасҳәоз, схәычра иакәлаз даеа гәалашәарак амаҭ еицш схы-сгәы иналакьакьеит. Уи шыкалазгьы абасоуп:

Амшацы адырԥаҽны, шьыбжьы агәы анааиԥнахуаз ҳашта ацыхәахь камчы шьтыбжьқәак геит, ҳахьатә гәашәгьы ааҽыжит. Сабдугьы шьыбжьон ҳәа ицсы ишьарц, ицәқәа цыртланы аԥны дааин, имартақа ихы иатацаны дыкәиан.

– Ацшәма, укоума, ацшәма? – иҳәан, абри инақәырццакны азәы ибжьы агәыр ашта инкылиркьеит. Сабдугьы ашырҳәа дԥагылан, данындәылц, хԥык аецәа сабгьы дрыцны ҳашта агәта иаакәгылахьан.

– Ҳакамкәа иаауазеи! Уа бзиала шәаабеит! – иҳәан, сбду днарцылеит. Саб заа деыжәцны асасцәа реыжәхра далагахьан. Сабду асасцәа азәазәала рнапқәа рымхны ацсшәа раҳәаны днарацгылан, аԥныка иааицхьеит.

Асасцәа иахтааз, уажә изласгәалашәо ала, азәы зацәык ида саб иԥызцәа ракәын. Амала, руазәк иахьеицш исгәалашәоит НКВД-аа рхылца ихан. Ихылца ацарда амацара налкааны еиқәацәан, мсатәымкәа икамызт, ацырцырра аахыԥлон. Ихылца агәтацәкьа аецәа кацшь аркын. Нак-аак ихәдаҽы апетлицақәа аман. Иара ахылца ахата аецәара иаманакуан. Асасцәа зегьы рхы-рҽы еихаччо даара ргәалака-рхалака икан. Аха абни амилиция рыматәа зшәыз, абыржәыцәкьа акәыба даатыргазшәа деихацсы-ситцацсы акәын дшыказ. Ахәычы иибо ихашҭзом. Убацкан сназҽацшыз убри ауаԥ дааиламсзакәа иахьагьы мшаенеицш сыблақәа дрыхгылоуп. Анцәа цәгьара иқәицартә, дыцәгьаны дызшаз ччацшьк ацәаара неиҽиршәомызт. Агызмалцәа реицш иблақәа урхирццшылазомызт. Абрахь ҳацсцәа гәышьақәа рахь, ҳахьыказамыз адгьыл илацш

аларԥацаны дгылан.

Акада даҽак ззымдыруаз сабду игәы тырхьахьа, ани иарҧьа махәар уадышххыраха ицразшәа, ергь-аҵсергьҳәа инапы наиитеит. Анцәа сыркьаҭ ҳәа ихгьы даақахан, егьзымҳәазоз ибла ҭаацсҟәа ахҿа жьакца еиҵш сабду инаиқәикит.

Сабду убриаԥара дуақыразын, дуақ иашан, уи исас ихымҩацгашьақәа изгәамҭазеит. Аҵшәма иҭааз асас гәы разыла иашҭа дҭалт ҳәа ауп акәымзар, даҽа наҩагьарак игәы иҭакны дымҩахыҵит ҳәа ицхыз иалашәаргьы ихеиҵомызт.

Даагылазар ицстазаарас ача еиҵш имкәараҵазакәа ицыруаз сабду, акымзарак ихахьгьы-игәахьгьы иаамгазакәа, исасцәа акәасԥьахь ихеигаларҵ амардуан абжаранза даннеи, инаиқәшәаҵәгьазшәа, уаҳа ҵхьаԥа дзымцо амардуан даасҿахеит.

Саб дыҩхалан абарҵа аԥынтәи данаахьаҵш, ари атҵларкәыкә еиҵш ихылҵа хиаҵәааза амардуан дшаҿагылаз ибеит. Иара ишьҭахьԥа иааиуазгьы ирыхьыз рзымдыруа иааилахеит.

– Шәхал, дад, шәхаҵкы сцеит! – иҳәеит сабду, уаҳа иахиҳәаарыз анизымдыр.

Сара убысҟан ҳмардуан иаҿахаз ирсахьахәыраз анаасгәалашәалак ачча сакуеит, аха ахаангьы еихымсыҵъуа гәаԥкгьы сгәаҵа нтнашьаауеит.

Аҵхьа игылаз ахылҵа еҵәа зхаз иеыларкәны, иблақәа ааихмырсыгьзакәа ҵаԥа амардуан даҿаҵшуан. Ишьҭахь игылаз егьырҭ аҩыцьа ихалар изхамло, илбаар изымылбааua, ихәдцәырххо цәгьала ани амардуан инаҿаҳашҳатәрахаз ицыхәа иналаҳәит.

НКВД аҿы аус зуаз иеаалаиркәын амардуан иаҿаҵсаз амшаҵы кәтаԥьцәа акәшәара дналагеит.

– Ҳара агха ду ҳахьит. Анцәа дызҭоу Есақьрыста имшаҵ мҩацызго акоммунист иҩны ҳаԥоу дааиааит! – иҳәан,

азыршы неиҿарԥьазшәа данаахынҳә, еҕьыртгьы хланҵы амардуан инҭалеит.

Убриакәхеит, сабдуи саби ирҳәо ҏамшәо амзырха ишыҟәгылаз ахѳыкгьы неыжәпԥалан, ашҭа инҭыҵны интышахәаша ицеит.

Исгәалашәоит сабду алаба иаадырхазшәа убриаԥара ихьымзҕшьаны акыраамҭа ажәак мҳәазакәа ашҭа дыҟәгылан.

– Егьаурым, саб! Уи рацәак игәырѳоумган, иаҳмыхьыц иҳахьрызеи! – иҳәан, Ҳараз сабду иахь гәшәа-гәызбаҟәак неиҳәеит.

– Аиеи, дад, анцәа дызмам иоуҳәозеи. Уи маҳагьак дызлаиеиҕьу егьыԥазам, – иҳәан, ила акамбо, иҿы акамбо даахынҳәит сабду. Абри аѳны иԥалаз ахҭыс зегьы схәыҷын, аха игәныскылеит. Ҳасасцәа гәааны изцаз уска иззеилымкааит, аха нас-насҟәа уи иахылҵыз агәырѳа ду ашьҭахь зегьы еилыскааит.

Абарҭ ҳасасцәа зыены агәашә итыҵны ицаз инаркны мчыбжьык ахи-атцыхәеи рыла, ақытаҿы аизара ду ԥатцаны, саб апартиа далырцеит, сабдугьы ибжьы имырхит.

Иахьеицш исгәалашәоит, ҳахьатә кәасҟьа ашьҭахьтәи ауадаҿы, саб ихы кны ауаҵьаԥ данықҳәатәаз.

– Уеахумшьаан, уара, апартиа иаламгьы азәы лѳатцәк ѳеишьҭхьеит. Иахьа иԥоу уатцәы иԥам. Мышкызны иашакгьы цәырцхра иԥоуп, иԥалаша ԥалааназа ахәац ала тумхын! – лҳәеит сан, алампа шьушьа рыцкьо дахьгылаз.

– Избан, ала егьзымфаз ахаҿы шьала изтәрызеи ҳәоуп акәымзар, сѳызцәа рылымкаа аға игәырцса зсыҟәдыршәарыз ҳәами… – ихы дааѳахан, иеааиҟәикырц далагон, аха ицы игәы иныщачуан.

Саб убриаԥара дгәырѳоон, иааимаз зегьы нцәаргьы уаҳа ацимҵозар ԥаларын. Сан уаха атцых агәы анааиѳнашоз, дгылан саб дахьышьҭаз даннеилак, аҭаҭынлѳа абажәрццага

алаз еиха ду алакноуҳартә ауада иԥоначын. Саб абри ауадаҿы ихала ашьҭалара далагеит абас анизыру инаркны.

«Ахәычқәа ирхароузеи, аҭаҭын аглԥа изасыршьрызеи. Сара усгьы сыцәа шкьалара икьалахьеит, аха асабицәа ма рыцәа ҭынчыз!» – иҳәон.

«Мысараа дара ишыртахыз рҿаҳәатәыцәкьа калеит, анааԥьын! Сара сгәырԥа дара рзыҳәан наныкьарахеит. Аха аиаша иахылаԥшуа нцәахәыкгьы дыкамкәа каларым. Иудыруазеи саргьы мышкызны хәцыш аамҭак сзыԥшызар. «Бзиа нагза шыкам еиԥш, цәгьа нагзагьы камлазаԥ!» – абас леиҳәон сан аухатәи азын ҭых имшазоз арбаҩқәа инеиларыцсааныа ауаԥьаk иеҳәатәаны иахьеицәажәоз.

«Ибзиоуп, нас, ахаԥа дызқәымшәо егьыкам. Уимоу, азәы ишәаҟь ҭкьангьы азә дашьхьеит. Ахарацәкьа зду, ахара шихароу, ихароу абри абриоуп ҳәа жәлары идырбаны, идырҳаны акнаҳартахь днаргозар, уи хаԥароуп, иабаргәузеи. Уи дзыхдырkьо, дызхыцсааua, дзыршьуа ееила идыруеит. Хаԥа ус дук дахырkьаны ашьауҩа зқәырцаз ауаԥы иԥсра цсрам. Дзыхдырkьазеи ҳәа итааргьы, ицсадгьыли ижәлари рзы дтахеит рҳәоит. Аха сара, сара сзыхдырkьаз ауп ауаԥытәыԥса ихгьы-игәгьы изҭамыгзо. Амшаԥ аены амшаԥы кәтаҩ ацәаҟәа амардуан иаҿаԥсаны иахьырбаз азыҳәан, Ҳараз апартиа далырцеит. Еицәоугьы иқәнагон. Есаҟьырсҭа иныхахәрақәа кыдхны ианырбылуаз аамҭазы Ҭемразраа Ҳаразраа рыкәтаҩ kаԥшьқәа кны «Қьырстиагдкаа!» ҳәа nak-aak рыкәтаҩқәа синkьо сидтәалоуп. Зынза ҿааҳәыра итамзар акәын, ипартиа иалԥара аkны маԥара даанхозар, уи ихы иқәикып! – абас рҳәозар акәхап инаԥшуа шьоукы-шьоукы, зегьы ҳара ҳаурҭахыху!» – игәаԥа нҭыблааua абас дхәыцуан саб ихала заԥәык цыхәаԥцәара змазамыз аԥых дахьаларшәыз.

Ԥымыз аанҵәеит саб абза гәырԥа дшаршакьоз. Заka цхы лаԥәааихьшь kаимцаз, заka мшы мра-шәахәа иқәымцхаз, заka шәымта асырҳәы еиԥш ахаԥа илабжьш игәаԥа итаԥсаз,

уи иара инцәахәи иареи рыда уаҳа азәгьы издырзом. Урҭ зегьы изхьоу ицсхьоу аҭыхқәа ирыцыцсхьеит. Ушьҭа уаҳа ахаҵа игәырҩа шаҳаҭ дамазам.

Ҩымыз саб изыҳәан ҩышықәса еиҵшын. Аха зегь акоуп, аиаша аҭакар иалауршәыргьы ибылзом. Иааит саб «Сыхәҵыш аамҭа» ҳәа дзышьҭазгьы…

Ҽнак, араионтә комитет аҿы ицхьан, днаганы ҩаҵхьа апартиахь дшышьақәдыргәгәаз наиаҳәаны, ипартбилеҭгьы имаҿа инадыркит. Аха абри шыҟалаз, ҩаҵхьа апартиахь ирхынҳәра зыбзоураз, саб азәгьы иҿы имырзазеит. «Зеилибамкаарақәак ҟалазаргьы аҭыхәтәан, еилыркааит!» – абриак заҵәык ауп саб иҳәоны исаҳаз, абжьарак, еиҭасҳәахуеит, абри аус ҟьышь далазгалаз, ицхрааз дызуҫтаз ҧьаргьы ицәыримгеит. Амала иара идыруан зегьы ҳәарас иаҭахузеи, аха аҭыхәтәананза игәы иҭашьны иман. Убыс маҷара, уи амаза идамрагьы ицҭеигалеит.

55

Иаалырҟьаны ҳахьатә кәасҟьа леилацыххаа ицарашәа аҵыкьҳәа ихысын, инеиқәырццак-неиқәырццакны аҵыртцырҳәа ианаамацәыс, сҩатрысит. Ашҳам злыҳәҳәоз аҵҭа еиқәара салаҵсылмыткуан, сыҵсы сзеивгомызт. Азызара иамҿханакхьаз сгәы атра иҭагыломызт. Сыблахаҵ еилагьыжьуан. Зынза схы-сгәы еилаҵсазозшәа анызба, сшәан, сҩагыланы ашә ахь сҿынасхеит. Абри аамҭазы амацәысеимҟьара еиҭанасҿаҳҵан, дырҩагь аҵыкьҳәа ихысит. Аха сеаанымкылакәа ашә аасыртын, абарҵа снықәгылт. Уажәрааныза зқьыбла-хьыбла ахьеибаларцәкәуаз жәҩангәы ашҭа арацәа еиҵш еиқәацәахахьан. Акәкы фҩы злышәшәоз аҵша злачы аҿаанахеит. Дук мырҵыкәа уахынлатәи ақәаршҩы кыдхаеан, ҳаҩны ахыб инахьызсеит.

Акыраамҭа абарҵа сыҵагыланы ақәаршѡои аҵых лашәи сыргәылазырѡуан. Сара сыда рыбжьы змаҳауаз ҳаҵсҵәа руазыр бжьи, рыҷыз бжьи убри аухатәи ауеиа баанҵс аргама иналыѡѡоны исаҳауашәа збон. Убри аҟынтә сыҵсы заны сгылан, ҳаҵсҵәа рыцҳақәа сырцырхагахар стахымызт.

Акыраамҭа аҵых уалуашон. Ҳамҭак ашьҭахь суада сааѡналан, схы снапкәа натаҵаны, сгәы ѡарханы атуан саҵаҵшуа сныкәиеит.

Ҳаѡоны иакәпыkkоз ажәѡан ахьыршаз – ақәа цәыкәбарҟәа рышьҭыбжь аамҷыдахаз зехьынцьара ҭынчран. Астол иқәгылаз сҵәашьы заҵәы аҵәазыз агәыҵаш аарла аблақәа ҭаауан.

Пхыззу лабҿабазу иара схаҭагьы исзеилымкааува, иаалырҟьаны схәыцрақәа днарылсын, аҵсы гага еиҵш сыбла даахгылеит, Алхас Хабыгә-ипа. Аддыҳәа сҵәа-сжьы ѡасхыбзааит.

«Ҳаи, абаанҵс, уаб пленра дшыҟаз мзакәа раҵхьаҵәкьа исоуҳәазҭгьы, издыруада цьара даеа хырхартак уаѡы иеиҭаргьы!» – ус ҿырцшзагас, ак сымҳәар усгьы иауам ҳәа хыркьиагас инасгәыдижьлаз усҟантәи иажәа ҭынхақәа абыржәы аҵыр-цырҳәа имҵабзха сгәахы инакәҵәишеит.

Сыхдырра сҵәызуама анаҧьалбеит сҳәартә аҟынза абыржәы уи ауаѡ игәаҕ еиҳагьы ишьҭысхит. «Зыкәчышь хышьы иамгацыз, агәы ацымхәрас аупҵәарҳәы зыҭаз, алабжыши, амыткәмеи, ауази ззыҿарпынбжьыз, аҳәа гәаҵәа зыҷражьыз Алхас иѡызцәа амхәыцчацәа ракәхарын, ѡажәижәибжьтәи ашықәсқәа рзыҳәангьы абас еилымкаазакәа ауаатәыѡса рыцсы шҭаз рцәа рхызхуаз», абас сгәы инҭысҳәааит, саб афронт аҿы ихигаз аиаша азыҳәан макьанагьы игәра шысымгозгьы.

Зыцстазаара абжа харада-барада зи-мцеи ирыбжьабылхьаз, зынасыци злахьынцеи аҟәараѡа иладыршәхьаз, шәынтә аҵсра ашьапхыц иампыца-дыршәхьаз, аха ацсҵәаҳа изымгацыз, макьана иижәша азыхь ахы шыцнамхыцызгьы, иҟәашккараза агәырѡа иаршлахьаз

ауаҩы, ажәа заҵәык ала аҵәы ихьишьит. Уи имбазеит, дазымхәыцзеит Ҳараз Мҟанба дызнысыз ахҵәрыра мҩа уаҕеимшхара, алабжыши ашьаk-зki ианиҭәалахьаз.

Абриаkара зхызгахьаз саб, аха џьара шәышәырак имазамкәа абранза иааиз, аибашьраҽ иҵсадгъыл ахьчаразы дыҵсахыҩхарызма? – сгәы аашәазызеит. Аха сгәы инасыҵаххыз, исыҵанаҳәаз насхаршҭны, абжь-мшынк инархысытәхәалеит.

«Ишҵа? Сара сиҭнымхазтгьы, инеихазгыло, злакҭа инҭаҵшуа азәгьы дыkамызтгьы ихигахьаз агәаkрақәеи, бзиарақәас иҵстазаараҽы иааkеиҵақәахьаз зегьы рыбзырзык аамҳәазакәа, агазеҭҵәkьагьы дахыбааны, ахаан азыҳәан ҳәа анышә хышәашәа инҵәыца-ҳәҳәахозма?» – абас сиҵш иҟаз, чҳашьа змамыз даҽа хәыцра хьанҭақәак сыблахаҵ шдыргьыжьуаз, уаҳа насылымшо стаҕсахазар акәхап, исызгәамҭазакәа сылаҵәа нтааит.

Аҵша икыднаkьоз сҵенџьыр саанарҵшит. Иаха аҵхыбжьон инеиҵсхачыз аҵых, макьанагьы еихыккарак амазамызт. Шеижьҭеи иҵуаз сыздырамызт. Аҵтақәа сиқәжәахәа илаkәзаны ажәҩан иаҵажьын. Абыржәымзар-абыржәы ҩаҵхьа ақәаршҩы нкыдҵәап угәахәрын.

Саб иншьан еиқәыхьшәашәа аҭзывара иадгылаз акаруаҭ еиҵыхны иқәын. Ишаркыз изыкәшаз сыстол иқәгылаз аҵәаҵәашь абыржә сҵенџьыр инкылышәшәаз аҵша иарҵәан, рахәыц-зак иаkараз аҵәаҵәашь иҩахшәаз алҩаҵә, аҵсылҩеиҵш еишьылза ашышьыхәа инеихалакьуа аҭуан ахь аҿыҩанахеит.

«Ашьжьымҭан амра аҩыцхахамҭазы, арҵәаа-арҵәааҳәа аҳәҳәабжь Адаужра ахәы иныкәҩит!» – абас дналагеит саб иажәабжь. Изакәу сыздырам, аха абарҭ аҩҵәаҳәак аниҩ ашьҭахь, итетрад аҿы милан иаҵәала аҩра далагеит. Ианбанкәагьы еиҳа еихых-еицыхны, атетрад ацәаҳәақәа ҭыртәааны иҿынеихеит:

Адгәыр, ускан уара ухәычын, иугәаламшәозар kалап.

Бзана ақыҭа иаланхоз ауаацсыра, рыцә уардынқәеи рҽы уардынқәеи инадыркны, нырхагас ҳәа иаарымаз зегьы иахган иааргоз агырқәа рыѡнқәа ахьдыргылоз ирыцхыраауан. Дара убырҭ идыргылоз ақьырмыт ѡны хәычқәа зегьы хҭак еицҭыргазшәа еицшын. Метра бжак аҟара акәын иахьышьҭыхыз. Хца-хца ҽы рыҭаны қьырмыт ҟацшьыла аҭзамцқәа ѡаган. Аѡнқәа зегьы неиба-неицшны шиферла ихыбын. Инеилымхзакәа амҽтәы мардуанқәа рҽацсан.

Хышә ҭызҭыц дыргылараны иахьыҟаз, макьана жәабаҟа ѡны ракәын идыргылахьаз. Ахаан исхашҭраны сыҟам, хәылбыехак, амра аҭашәара хәычык агын. Лади сареи Қьарақьан ачаи лаҵарҭа абна ахьхырҽозынтәи ҳаауан. Аҽыцынхаҵәа рыѡнқәа ахьдыргылоз шыҟаз ҳанаабжьала, цҳәыск лмыткәмабжь ҳаҳаит. Цабыргуп, Ладгьы саргьы агыршәа мыжда азыхәан ҳлымха ацәа ҭартәан, аҧбыб ҳаҳауамызт, аха уи аҧхәыс амыткәма ҳәаны дышцәуоз аҟара анеилаҳкаа ҳаатгылеит. Аҵсуаа насыц шкәакәақәа ҳара зегьы ауҳахьымзгыхым. Атҵанза уи аҧхәыс ҳгәы даарыцханашьеит. Ҳаи, уажә абри аҧхәыс ишынеималтәо ҳлывсны ҳцар, аҵсцәагьы абзаҵәагьы иҳаҭәаршьом ххәан, ҳнымѡахытцит. Уи аѡны кәыкәмындра амѡа уахьынхшәаҵәкьоз ѡажәаҟа ҽышьахәар еиҳамкәа игылан.

Ихкаамкәа-итцкаамкәа аѡны аҧхьа икаршәыз адәхәыцш хәычы дыкәтәаны амыткәма аҳәара даҽын, зыхцәы шлацла силашыокхьаз цҳәыск. Убри ахәылбыеха избаз асаашьа, сымҵсуа-смажәуа алаҳәа шкәакәа еицш хышә шыкәса сыҵсы ҭазаргьы сылаҵш иныцшәараны иҟазам.

Уи ашҭа еиба-кәеиба агәҭаҵәкьа агәабанқәеи, ахызақәеи, симҽыршәшәаны ишьҭаз амҽтәы каруатқәеи, шыкәсы рацәа алѡак зыҽхысхьаз архнышьнақәеи, ачуанқәеи, алыхәҭақәеи, асаарақәеи, адырганқәеи инадыркны зегьы хыла-гәыла ашҭа иҟәжьын.

Аԥҳәыс ҳанылба, зынза лгәы ԥшаазан, лмыткәма еиҳагьы ихԥазаны аҳәара дналагеит.

– Ҳаи, абрахь сымԥахымԥзакәа сыԥошьапыкгьы ԥԥәандаз, изакә рыԥҳароузеи уара! Акы рхарамкәа акы рбарамкәа рхәышԥаарақәеи рнышәынтрақәеи ирхыкәкәааны ишԥааргеи уара! Уи зегьы бзиоуп, аха абарԥ рахгара згәаҕьыз гәаkрас ирымааз, зылԥха ҳаура! – иҳәан, Лад ихы ахьигара имоуа даашаԥәы-шаԥәит.

Акада акы шԥаҳзымдыруеи ҳара аԥсуаа рыԥхақәа. Ауаа шрыԥхаҳшьоз, ҳчеиԥыка ҳнапы иқәыргыланы гыруеи шәамахьи, иага уаԥанзара ыkазаргьы, абри ҳадгьыл иаақәнагало зегьы рқьышә иныкәкуа ҳдәыкәуп, арахь убри еиҳагьы иаҳԥырхагамзар, зынза ҳԥаанамыршшалазар уаҳа бзиарак ҳзаанамгеит. «Амышә заазаз ицҳаит!» – ҳәа аԥыхәтәан зегьы зԥоа ԥхзны иҳалырхуеит!» – инабжьырkьаны абарԥкәа анааидысхәыцла, ԥоаԥхьа иҷыцза гәаҕк рыблақәа инархызбаалеит. Аха зегь акоуп, Лад иеиԥш саргьы рыԥхашьарак ҕьаԥәыҕьаԥәуа сгәаԥаҷы ԥьара зхы ыԥызххьаз зшәахшәа иныԥаба ицеит.

– Анԥәа иуkәырхуп. Абарԥ абрахь ргәарагалара зхы иҭашәаз, згәы иҭашәаз ршьапқәагьы рыԥаԥԥәааит, рыхәгьы рыц амкааит, уара иухарагәышьоузеи! – сҳәеит. – Насгьы анԥ аҳәақәа реиԥш еибарҷыҷуа изаарго, ԥьара изаамԥшыло иkоу ԥьушьома. Урԥ уара урԥәымшәан, уиаkарагьы урхымзызаан. Алаҳәагәаԥа ашьҭа узырзраҳа, урԥ рдашьхәагьы ызыр ҳәа умшәан. Аламԥ иаԥызоуп, рхы хуԥәаргьы рхәамԥ аԥсы ҭаланы иқәаԥуа аҷынанахоит! – сҳәеит снеиԥрашәан.

– Ауп, аха иааиԥоԥәоуп егьоумҳәан, иҳасасԥәоуп аф рыст. Ҳаҕоу исас иеишәа дахеишьааит. Дара зеиԥшразаалак уаатәыԥсами, уара! Урыхәаԥши анԥ асабиԥәа агәабан илаԥсоу ирсахьахәыроу! – иҳәан, ишынарықәикыз ихаҭагьы изгәамҭазакәа ихысга маԥәа нарықәикит.

Аиаша уасҳәап, лабҷаба акәым, ԥхызла иубаргьы

иузымычҳакәа уцәырҳаны уҫыхарын. Ршьапы еиқәыдцқәа еихҳәа, ахыҷ-мыҷ рыкәшәоит. Ршуқьаҭ харцқәа цәашьы, рмаграқәа рцынтца иахьынахьырҳәоз ихыцырцырааура, рхахәы иафаны, мҫтәы гәаблаа хыжәжәарак ианыцсаланы ирымтцагылаз аҿадҳақәа иаарыцҳауа, рылабжышқәа хакәкәала иҳахәацшуан.

– Урыхәацши ахәыҷқәа ҫаа-ҫааура амла иагоит. Махьали Кытеи ҿадҳақәа жәны иахьрымтцагылоу убома? Аҳы, ушьҭа ирыцҳаумшьан уара ухаҵазар. Иабыхәа, агәы ацымхәрас аупцәарҳәы узҭазаргьы иауарацәоупеи! – иҳәеит Лад, ацәацәашь еицш зынза игәы нкыдзыҭылан.

– Гәнаҳа рымазар иахганы иаазгаз рыхәда иахымзааит. Ҳара хшла ҳкәабоуп анцәа иубома! – сҳәеит, саргьы хәыҷык сгәы аацшаан.

– Ишьахәуп, аха абарҭ уажәы зкәарҭ зхырхыз акәчарақәа реицш еибархьу-сууа, ана акәым, ара акәым, адунеи ацантәи ихырцәаны иаарымгар ада цсыхәа рымамкәа икалама? Анаҵьалбеит «Аҵсадгьыли азқәаҭыци» рҳәоит. Аллаҳ, аллаҳ, ауаатәыҩса уҳәеит ҳәа, зынза ишцалашәагахо, сахҭым! – иҳәеит Лад ихы ааирцысын.

– Урҭ баша, амала аларҳәаса агәаҕьгьы кадыршәуам. Сара агәра ганы сыкоуп абарҭ мышкызны ҳара ҳахаанымхаргьы, иҳахшаз хыцсыгас ишроуа.

– Нас уара излоуҳәо ала, абзиаразын бзиара ыкамзаап. Абарҭ агәакққа ҳара иаҳцырхагахартәегьиртә имыхәсарааханы абра иқәгьацап угәахәуама? Зыцсадгьыл зшьапы ықәгылам амилаҭ ртәы цәгьоуп. Ара уажәы хьышәшәа-цышәшәакәак ашьхыцқәа реицш иаақәкьакьаз ҳара иахьаҳцырхагахо сгьыкам. Бзиоуп, рыбҕа еицырхыргьы, дара ҟаҭ еиқәацәа иантагылаз амлеиахьҭеи иҿаа-ҫааура ианагоз, рыцсы иацшәмахаз, аишьцәа реицш ирывагылаз аҵсуаа рыбзиара рхаштып угәахәуама? – иҳәеит Лад, иразра зегьы ихы-иҿы иныкәыжжын. Ҳара ҳацсадгьыл аҿы ҳакоуп, шәарҭа ҳамазам.

– Агыруа ихы дзамыхәонацы, дуцәшәонацы уара дутәуп, ушьапы изәзәоит, акгьы цикзом, акгьы цхеишьазом. Амала, знык иҧсы илаланы дануцәсыжәла, настәи башоуп. Хышла-гәышла дҭаршәны дукәа-бахьазаргьы, умариа аниба, акапеи кылҧәа азыхәан, ухгьы-ушьапгьы неидкыланы улҭаҳәахаа уиҭиуеит. Хәыҷык ҿтамзаралашәа сцәажәозаргьы сатоумҧан, Лад, аха ауардын иахьаҟәыгәгәо ауп иахьҿыжуа! Гәык цсыр, даҽа гәык аауам. Урҭ ала еиқәаҧәа уақәгәыгны аҧыхәа кны азы уҭалараҳа узрықәгәыҷуам. «Зыцсадгьыл зшьапы ықәгылам ртәы цәгьоуп!» – уҳәеит. Уара угәы ишҧаанаго, ҳаҧсадгьыл аҟны ҳаҟазам ҳәа иҟоу ҧьушьома урҭ. Уареи сареи ҳауп итәымуаахо, убри рҳәартә аҟынза амч анроу. Хы цсыргьы жәа цсуам, абри угәы иҭазааит! – сҳәеит, сеиҭа нацралашәа.

Аҧхәыс даақәымҧзакәа амыткәма шылҳәаҧ илҳәон. Лад исҳәоз дазызырԥуазшәа сирбон, аха сара избон уи ауаԥы разы, ауаԥы гәыҳалал, абни агыруа цхәыс лмыткәма хьаа духа мцабзҧас ишихыцәоз. Деихаз-цштәалаха дгыланы ашҭа иҭыԥуаз аҧхәыс лыбжьы иатәнатәны иамаз Лад сеиҭанаизхәыцит.

Сара уи иуаԥреи иламыси рзы аханатә аахысгьы пату иқәсцон, аиаша уасҳәап, бзиагьы дызбон. Аха абыржәыцәкьа зынза даҽакалаза даацәырҧит. Абыржәыцәкьа Лад сара сзы ддауны, зҿаҳәатәы ҟало цеамбарны, аҧсы цқьа зханы дгъыли-жԥани ирыбжьаҧыруа ирыбжьаз маалықьк иеиҧш сихәаҧшуан.

Жәытәнатә аахысгьы ауаатәыԥса аразреи аҧкъареи ахьырзымхо ауп нахьхьытәигьы, аханатә аахысгьы ҳәасаҧшь иқәаҧа изыҧсеибамыргыло, азәи азәи зҕыҧсеибаго. Цабыргуп, бзиарас иҟоу зегьы анцәа ду азә имацара иатәеишьом. Ԥба зиҭаз акы дахибаауеит. Аха егьа убыс акәзаргьы, ҳазшаз ауаатәыԥса шаны адунеи ианыҟәиҧах, зегьыцәкьа изрымҭаргьы аҧкъареи аразреи иахимбаар

акәын.

Изхысҳәааз, анцәа зегь зиҭаз ҳәа азәыр дыҟазар, уи Лад иакәын. Уи сҳәеит ҳәа, Анцәагьы дынцәоуп, аха аазарагьы ахылҵшьтрагьы ыҟазар акәхап. Убри азыҳәан акәхап ҳабацәа изырҳәозгьы «Дасу илеи иҳәеи иара иеиҵшхоит», «Аҵгәы аҵа аҳәынаҵ акуеит!» ҳәа. Ҵабыргыҵәкьаны, аларҳәаса аларҳәаса ахоуҳар, абҳәа аҷалазом, ларҳәасоуп иҷало. Ахәаҵ ахәаҵ авҵиаауеит, аҵьамҵаз аҵьамҵаз ахылҷиаауеит. Абриаҟара уажәы сгәы сынҭазырхәыцыз Лад иоуп. Уи иразреи ирыцхашьареи, иламыси, ицкьареи ҟьаланы иднамгалазеит. «Уи иаб Шьаҳан рыцхагьы ауаҩ иқәра ду ниҵит, аха акәты рыцхашьаны ахәда хымҵәазакәа убас диасит!» – рҳәон, Шьаҳан ҿеила дыздыруаз иқәлацәа.

– Уара, Ҳараз, аҳәагәаҵәа рыгроума ранаҵьалбеит ҳәа ҳзырҳәар ҳәа сшәоит. Ҳнымҩахытцны гәшәагәызбак раҳҳәап! – иҳәеит Лад даалҟьаны. Нас Лад ус ианиҭахха, саргьы сҷы цымекәа ҳнымҩахытцын, ашәиҳәаҩ ишиҭахыз ашәагәы иқәтәаз аҭаацәа рышҟа ҳҷынаххеит. Раҵхьаҵәкьа иаҳҳәара ҳҷамшәо ҳааҳәалахеит. Аҵсраҷы унеины: «Хәлыбзиа, мамзаргьы мшыбзиа» узҳәараҳа абрагьы ҵсышәа ҳәашьа амамызт. Аҵсшәа узҳәомызт, избанзар абрагьы аҵсы дыкҷамызт, аха аҵсра аҵкысгьы еицәан. Азәы ала гәыбзыҵ рҵәуо амыткәма шылҳәо: «Уа хәлыбзиа» ҳәа рашҭа узлаҭаларызеи агәыргьаҷҳәаша рызноугошәа.

Аҷыцынхаҵәа ахьтәаз ҳамназаҵкәа, санаахьаҵш сганахьшәа игылаз ахьаца тәрыцса амҵаҷы, хаҵак ихы ҩ-напыкла икны дыштәаз сылаҵш наиқәшәеит. Ари Лад дышизгәамҭацыз анызба, снапы нцәыцырҳәҳәаны Лад снеигәтасит. Лад даатрысшәа данаасҷаҵш, ани зхы ҩ-напыкла икны ахьаца амҵаҷы, наҟтәирахьтәи аганахь зҿыцхьакшәа ахаҳә шкәакәа иқәтәаз ахаца иахь сылаҟәа неисырбеит. Ладгьы иаразнак уахь дынхьаҵшит. Дтәан уи наҟәацара имазамкәа ахаҳә дныҟәкацазшәа.

Лад уаҳа ажәак мҳәазакәа, уи зхы кны итәаз ахаԥа ишҟа иҵанынеиха саргьы снаишьҭалеит.

– Муқаҕол, бошь? – иҳәан, дшааидгылазԥәкьа ѳ-ажәак иидыруаз игыруа бызшәа хырҟәкәа-ҵырҟәкәала днаиазԥаait Лад.

– Гаҷиреба, баба, гаҷиреба! – иҳәан, ихы даасахан дааҳҵаԥшит, ушьҭа зуаѳыбжарахь инеихьаз, зышлеи зеиқәеи неилыѳѳхьаз ахаԥа жьакԥа. Аиашa уасҳәап ауаѳ гәмычҳа илабжыш ааигартә акәын уи исахьахәра шыҟаз. Иԥаԥа имсеижьҭеи заҟа ҭыхуаз сеидроу, бжеиқәа-бжашла ҳәа еилышкәакәаа-еилиқәаԥәааза иԥаԥа хыҵеаны ихәда иныԥаҵсон. Еитаҳәашьа змамыз агәырѳеи агәакреи зҭубаауаз илакыԥақәа арацәа kәакәа рыԥатәазшәа иԥшәаан. Абыржәымзар-абыржәы ҳаҕеимышхара инеиқәиҵсап зугәахәуаз, иԥаацсхахьаз икәыкәу блақәа аарла наk ҭьара наk-aak иаргәԥыста аԥахь итаҵсан. Аха зегь реиҳа исхамышҭуа илымҳақәа роуп. Сибра ианар ашәырԥаазы аԥаа ҷәгьа иарԥаз абаандаѳы илымҳақәа реиԥш, арацәаххыреиԥш еиқәаԥәахахьан. Ихаз агыруа оупҵәа хылԥа ҷәѳабжьа, аеш аԥыхәа еиԥш иблақәа ирыхчынгаз иԥьымшь ахәы симассҟәа ирхажьын. Ишыщәҳәра ицәҳәхьаз ласа галифеи еиқәа хырҟак ишьан. Убри иеиқәа иақәын икаҳаны игәыҕызшәа, ихцәышааза зыԥштәы хаарадаз еимскәак. Ихьахьхьала иѳаны ишьапы аҿыкә иалапахьаз махәыч чабыр ажәцәеимаақәак ишьан.

– Ҳаи, шәашәа аԥсымѳа ылыркааит шәара абас шәкәырхҟәыраҵо, шәнасыццҕагьаха шәгәарацаны шәызмоу! – иҳәеит Лад, иааиҳәаз акуак агыруа ишимаҳауаз шидыруазгьы.

Иқәыкәма-шәыкәмаха зыхәда зыкәаены итәаз Лад ицәажәабжь анааиаҳа, ихы даасахан днеиҿаԥшит. Аха Лад ииҳәаз иара изыҳәан ишфранцыз бызшәаз анидыр, ѳаԥхьа ихы игәы иныкәыжьны, инапкәа игәыԥаԥса даатәеит.

– Уара, Ҳараз цьара гәыжьжьагақәак иасҳәар стахуп ижәла нцәеит, аха иалоухузеи, ҽаҳаи дагәеи реицш цәгьала ҳаидхалеит. Сара игыршәа сыздырам, иара сара сыбызшәала уабицс ҳәа иасҳәаргьы ус амзажә еицш днасҽацшуазар акәхап, абжьарак изцырфогьы издырзом, ишцааури? – иҳәан, Лад даасҽацшит. Убри аамтазы:

– О, уара, абар аҵьма имцсыша амаҵә ахьазылакәыз! – иҳәан, снаѡcka инапы наирххеит Лад.

Дызустада абри дызҽу сҳәан, саахьацшзар, Кыта Шьониа ихылцарч ихаргыланы, икәыбас maka kьakьала изара тҳәаа дшааиуаз сылацш наиқәшәеит.

Кытагьы дагыруа шьтран. Аҵсышәала данцәажәозгьы, дааҽамхазакәа дцәажәон, аха агырқәа рцәажәашьтыбжь алыжжуан. Кыта уцсы, убза, уан, уаб ҳәа уиацәҳаргьы, иаргьы атак уитон акәымзар уаҳа иеикьомызт. Амала, уара уаҵсуазам, уагыруоуп-егьиуп ҳәа ухәмарынгьы уччангьы иаииоуҳәа, иааимцыхьашәоз уаѡигомызт, убриакара ихьымзгишьон. Аҵсуа гәтылсацәа, аҵсуа ѡаца ҳәа азәыр дыkазар, сара соуп ҳәа ихы ицхьазон.

Уажә ѡ-ажәак еихысҳәаалоит. Ҽнак Аныхамца ҳәа иахьашьтаз, цьгьардааи кәтолааи рҳәааҽы ишьтаз адәы цшзаҽы аеырыѡра ыkан, Кытагьы, иахьеицш исгәалашәоит, ҽеиқәа тоуганк дақәтәаны аеырыѡраҽы днеит. Икәымжәы икаба, хьача сырмала иқәкааз ибырфын хтырца шкәакәа икәакәа иқәыршәны, абри иныс узымҳәо аҵьар даарылагылт.

– Уа мшьыбзиақәа, абзеира шумаз зегь! – иҳәан, Кыта иегәара kамч аццга иарґьа напы ахәда инахаршәны, итачкәым неилаиршәын, игәатцагара акынза иѡаганы аҵсшәа реиҳәеит.

– Уа бзиала уаабеит, бзиа умышхеит! – рҳәан, дыздыруаз зегьы неихатцгылан, Кыта инапы ааимырхит.

– Кыта, Кыта бзиагәышьоуп зегь рыла, амала, абри ажәа «зегьы» атыц аҽы иара «зегь» ҳәа ауп ишиамхаҳәо, аха егьаумҳәан дагыруамзи гәыбган имазам, иацоуп

данаԥсуахаз! – иҳәеит Ҭҳәыҳә, есымша зыбз зымч амырхоз.

Кыта ишырбоз иоуроузоуроу ахәаԥ дадрызшәа ихыиԥы зегьы неилыԥраахеит. Абри Ҭҳәыҳә ииҳәаз Кыта убриаҟара игәы иалсит, ҳамҭак ажәакгьы изымҳәакәа иԥсы ихәԥә иныԥачит. Ашьҭахь, иԥсы ааивиган абас ҁааиҵит:

– Ажәльор ражәаԥҟа сакәхшьоуп. «Еиқәа зшьазамыз, еиқәа кыльцва дихыччон!» ҳәа, ибзиоуп сара сагыруазааит, иаԥы акәузааит санаԥсуахаз. Уи ԥхашьаразам. Зегьы аамҭа иахароуп. Амальа, агыруа даагыльаны уара уҁыза аԥсуа ԥҟье иаԥкис аԥсышвальа дԥважәо, аԥсышвальа даԥхьо данықальальак ауп арыԥхара, аиҵа рыԥхара. Кыта Шьагә Басариа иеиԥш аԥсышвальа аԥважәара зилимшьозеи ҳәа уеизги-уеизги азәы исачԥникыльап ҳәа сыгәы иаанагом. Ҭиҳәыҳә бзиа, уара аԥсышвальа итыԥуа агазеҵқәеи, ашҟәқәеи, анбанқәак уриԥхьар адгьиль ушьақәльахо удыруазарги ажәакгьы узаԥхьезом. Сара Ҭиҳәиҳә бзиа аԥсышвальа агазеҵқәагьы срыԥхьоит, ашҟәқәагьы срыԥхьоит. Аԥсышвальа ажеинраальақәагьы здыруеит. Уаазырҁоишь Ҭиҳәиҳә бзиа, уҟәышьхар ҳәа умшәозар! – иҳәан, Кыта Дырмит Гәлиа иажәеинраала «Хәаԥьан ду» абас аԥхьара дналагеит:

«Сугәы дахәазеит Хаԥьанду,
Иашьҭа ибоура иԥа ду!..» –

Кыта дааҁамхазакәа ажәеинраала ахы инаркны аиқәҳәаларҭа аҟынза ҁырҳәала иҳәаны данаалга:

– Дачакы иуасҳәарԥ истаху, Ҭиҳәиҳә, баба, бзиоуп, сагыруазааит, аха саагыльазар агәыльаԥва рҟоҭомкәа симҕичиԥ. Кыта Шьониа дгызмальуп, абга азахәа шькәакәа ачаԥаны дақәтвоуп ҳәа азәгьи мекена исзимҳазаԥ, убригьы улимҳа аҟынза иназгар стахын. Так, что уара иахьа акет

сааурхаз цьушьеит, аха ухоуп, баба акет зақәцуцваз. Абарҭ зегьы укәва иҭаҵаны, уаха уҵхис илызга, дад. Ильоуцаз ааурыхит, Ҭиҳәиҳә, сукәыхшьоуп! – иҳәан, иеы иҟамчы накәырцәишаны даахынҳәит Кыта.

– О, баба, Ҭҳәыҳә, хырқьиара ицаз ҽада иала даргеит. Есымша акәапеи азы аанагоз цьушьеит. Абз баѡ алазам иаурҳәалакгьы аҳәоит, аха атра иантҟьалак, ухацыцкәа ирыбжьарҷәгәаны иаанукыларoуп, мамзар, абас аенышьыбжьон уарцхашьоит! – иҳәеит, Ҭҳәыҳә згәы нирхахьаз аганахь игылаз ҽуаѡык.

Ҭҳәыҳә ддағьхеит дматхеит. Кыта дышьны деизыххаа димцажьызар цәгьа имбеит, аха ииаг. Ишьра акәым, инаиқәиҳәацәаз ацыхәала ажәакгьы изымҳәазеит. Кыта итәы ҳәаны даакәцәиаан дандәыцәла, егьырҭ игыланы ирзызырѡуазгьы, хама-хама инеимпны ауаа рыжәпара иналалеит. Ҭҳәыҳә Кыта цьара акы неихьиҳәарц иҭаххазаргьы, аҳәаха имҭакәа ианицырц, акәараан наиаҳәҽыцраан, амба шьака еицш адәышкәағьаз даанхалеит.

Абри зегьы сгәалазыршәаз, абыржәы ҳгәыхҽанзамкәа агырқәа рашҭаҽы Кыта дахьааҳахҭыгәлаз ауп.

Ушьҭа иҳабаргәыз аҭырцьман бзиацәкьа дҳауит. Ҳацхьа игылаз абанҭ агырқәа зыѡнарцаз ақьырмыт ѡны хәычы анаѡс, абас шә-ҽышьахәарк еиҳамкәа днаскьагашәа дынхон Кыта. Уажә Кытагьы Қьарақьан ахҽарра акынтәи дшаауаз, уигьы ари ацҳәыс лмыткәма бжьы игәы иазымычҳазт, даамѡахыцит.

– Швара швашва шәаазгазгьи цшь-шьапик рыцальаait, даргьы-шваргьи ацурча зфо аҳаиуан хшьақәа. Арҭ рыцҳаушьарт иҟоума, аха сиҭа ҳгәы иауам мцахәыцва! – Онцьгороре, бошь, онцьгора, гед ишьо! – иҳәан, дизааигәазаны днеихагылеит, зхы ѡ-напыкла икны ахьаца иамцатәаз агыруа.

– Комоль коч қорекда, допиль! – иҳәан, ибжьы ахьынзазцоз еицыхны дхәааит агыруа.

– Ари иихәо закәызеи, иитахузеи, Кыта? – сҳәан, сиазцааит.

– Иитахыхузеи, ухацазар сшьы абаацс ҳәа дыҳәҳәоит шьубо! – иҳәеит Кыта.

– Ҳаи, ихәылеикааит иабихәа, дышцарыцхахеи, уара! Итаацәа уҳәару, анҭ хыла-гәыла иқәжьу рбаргь-маргьқәа уҳәару, зыбзада зыхәлам агәатлаҩарцәа адәы ицәыцсалоу ирыцсыхәоузеи, уара? – Махьали уареи шәсадҳа ада уаҳа реыназхырцхьало кәаҩәласа рымазамишь? Ушиазцаара Кыта, удин аныс! – иҳәан, Лад дааҧьацәы-ҧьацәит.

– Ҭқәан сахьель да гвари? – агыруа ихы наиқәикит Кыта.

– Бодго, патын, Бодго Ҭоцуриа! – иҳәан, хәычык илаиҿы аахитын, иблақәа ҭырхаха Кыта днеиҿацшит.

– Бодго, баба, оҵкумальишь гуршьен муҵоре сақме? – иҳәан, деитаиазцаайт Кыта.

– Соре аҵкумаль! Арҭ какаль симинд уамиҩә! – иҳәан, абни ҩ-метрак иҟаз агыруа цәынтыз абомбеицш агәақьҳәа даацжәан, ацәуара далагеит.

– Ааит абаацсы, ухацами, уеырҩәгәа. Аҧсны ҟьаҟьа дузза амла шәышцаҳаркри, шәымшәан. Абри еитаганы исызиаҳәа, Кыта, уххь згеит! – иҳәеит Лад.

– Изакәызеи зиҳәа, ирфо иржәуа акыр рымоума, акыр рыхзума? – инақәырццакны деитацаайт Лад.

– Уахҭацса ҳамазам, еиқәкы-еицакны ҳаҟоуп иҳәеит.

– Уаха абарҭ абра иаанхар, ҳара ҳзыҳәан ицхашьароуп, уахакгьы иааҳалаҳакзап. Ахәыҵқәа ма рызхара рфап, аҟит зыхьыз акәҵарақәа реицш рхәы илахаха иштәоу умбои анҭ ахәыҵы мыждақәа! – сҳәеит саргьы сгәы нхьапссан.

– Швара Адаужьра абарҭ хаагальоит ҳәа шәышьцальаго, сара ара ршьапы ацни сшьынхо. Убырҭ уаха сара изгоит. Уи шәара хьаас иҟашәымцакәа шәымҩа шәыцқәуль! – аниҳәа Кыта, ҳаргьы ҳагәқәа рҭынчны ҳамҩа ҳныцқәлеит.

Сажәа ахы мҳәакәа аҵыхәа сзымҳәеит. Адырԥаены ашьыжь аҳәҳәабжь Адаужра ахәы иааԥԥоит. Саргьы исамхаҵәгьахан, изԥәысҵара сзымдыруа, сеы кәадырны игылаз алеи-аҵси рыбжьара снаԥәтәан, уаҳа сеы ахы саамыхазакәа, Махьал инхараҽы саакылшәеит. Қьа-раԥьанҟа игаз амԥа уаала идыртәхьан. Азәи-азәи идибамырҳәо рхаҵыцқәа силаханы рыбжьы рдуны акы аимакра иаҽын. Кыта ихылҵарч ала, ауаа дахьрылагылаз иаразнак сылаҵш даатҵашәеит. Саргьы уаҳа саанымгылазакәа сышиашаз санаарыдгыла, сышҽыжәыз, аҵааха самразакәа Кыта даасцыххылан:

– Икальаз убома, Ҳараз? – иҳәан, даағызы-ғызит.

– Икалазеи, шәзыԥәшәазеи, уара?! – иааԥьашьаны снаиазҵааит.

– Ее, икальаз! – иҳәан, инапы наирххеит. – Иаха швара шванца ашьҭех, иааҟасымҵаз ак ҟамльеит, аха Бодғо аԥоныҟа дысзымгеит. Уанаԥьальбеит, мамзаргьы ахәычқәа аԥоныҟа иганы акыр рҷасҵоит ҳәа убриаҟара сычкажьны сиашьапкит, аха имуит. Маҧ аникза сцан Михьель дсыманы сааит, дибиргуп, иудируази ма убри ихаҭыр ибар ҟасҵеит, аха Михьельгьы ахәгьы-аҷгьы дыԥәимыр-гыльеит.

Акыраамҭа ҳнарыдтәальеит-егьит, аха уа иҳаршьозма, аҵых акыр ианца, ҳаргьы ҳауныҟақәа ҳцеит. Ашьамҭазы аҳәҳәабжь анга, икальаз сзымдырызт, схангахан, иаразнак счеилаҳәаны сындәилкьезар, сарико ҟальахьен. Бодғо иԥоны абыльра иаҷын. Ее, уахәаԥшь иԥәиблагәза ишьгылоу. Азәгьи ҳаихьимзазакәа иныԥәбльаа ицеит! – ицсы игәы икылаханы аҵәажәара даҽын Кыта.

Саахьаԥшны снаԥшызар, Бодғо иԥьырмыт ԥоны алашәага ирфаз акамбашь маҟа сиԥш аваҵарақәа хаххала, аҭзамцқәа хыблаа-ҿыблаа игылан.

– Ибзиоуп, аха изблыда, уара? Дабакоу иара Бодғо ҳәа узҽу? Ихәычқәа азәыр машәыр ихьма? – сыбжьы

насхасцалан сиазцааит.

– Избильгәышьодаз, ҳара иаабильуазар ирызҳаргыльозма. Иара ихаҭа амца нацраҵаны ибльит! – иҳәеит Кыта инапқәа игәыцаҵсаны дахьгылаз.

– Иабихәа, абарҭ рыѽонқәа рыргыларазы ҳаҵәқәеи ҳуардынқәеи, ҳареи аазаб еиқәаҵәа аабахьан. Абарҭ рҵыхәала зда сымамыз сыцәаҕәаҵә ашьапы аҧь адаҵ икылашәан, азәгьы имбазакәа ѽаха-ѽымш ахәда акәажьын. Ашьтахь, зныкыр ирбеит, аха неизаман, аҵсы рыцсхартә, иалгахьан. Аха уажәы Бодго ҳәа узҽу агыруа иаҵоуп данааи, дшааизцәкьа цәгьала напышьашәала иҳаргылаз аѽоны былны дылтышахәаша дцеит! – иҳәеит, аганахышәа зхылца агәҭа быжьцәаа икны игылаз азәы.

– Ишца, Бадго ихаҭа иоума изблыз? – оумашәа ибаны агәра сзымго сеиҭаҵааит.

– Аиеи, дад, аиеи, иара убри агыруа уаҭанзара ихаҭаҵәкьа иоуп ҳҧьабаа иакәыжьцәаны, аѽоны амца ацраҵаны изблыз. Анҭ ирыцсхаку уҳәар… Рыматәажәқәа абра ашҭа ишыкәжьыз, ихәычқәеи иццхәыси иманы, дызлацаз-дызлааз ҳзымдыруа днықәзааны дцеит азыѽры шцара! – иҳәеит Гаҧьа аткьац рқьақьа ихәда иахшьны дахьгылаз.

– Ус шыkарцоз иацынтәарак иццхәыс лмыткәма иалаҵаны илҳәон. Аха абрицәкьа ргәаҕьып ҳәа сыka-мызт! – иҳәеит даеазәгьы игәы иныцаххын.

– Ҷсаҭалаҵәкьа ҳцәажәозар, уртгьы асаашьаҵәкьа иакәшәеит. Ҳаҕоу ишиҭахым мчыла ихәышҭаара дахыргааит, уи баша-маша усума, баба! – иҳәеит ѽаҵхьа ани аткьац рқьақьа зыжәѽахыр иахшьны игылаз.

– Дцазар, дцеит, аха оумашәа иубаша, имацара иакәзар акы уҳәарын, ицҳәыс, ихәычқәа… гашьас иритазеи, уара?! – иҧьашьо илакәшьо даацәажәеит Махьал.

– Аа, абаацс, амадатәы ақәыцьма иафом, иара иѽоны былны дықәцит, аха аиҳабыра ыkоуп, аицбыра

— зҳәазеицш, уи цьара акы азырхәыцуазар, хырхартак артозар акәхап. Амала, ҳара ҳаламыс шыцкьоу ҳаанхозааит. Арт еиқәыжәахәа қәаби, чуани, рхнышьнеи, хчи, гәабани ашта иқәжьу, Кыта уххь згеит, цьара ицхьактәуп, цхашьароуп. Уи аиахьа дцеит, аха инсыжьыз абакоу ҳәа уатәашьтахь дцаа-цшааua дгәарлар алшоит, убри акынтә, Махьалгьы Кытагьы, сшәыҳәоит абри агыруа иҷан абра аҧкәынцәа нашәыцырхырааны шәыонықакәа рахь иныцхьашәк, шәара еиҳа шәааигәоуп, – сҳәан, Махьалгьы Кытагьы бзиарак надырганы срацәажәеит.

– Аҷан ҷанҳәара ицо, гыруак иуар ҳара иабаҳтаху ихьызаргьы! – хоык-цшьоык абри неицырҳәеит.

– Урт ртыц иқәаҳцап, Ҳараз, уи уара рацәак игәыроoумган, – иҳәеит Махьал гәык-цсыкала.

Акы иузаҫамкуаз Кыта, ҳамтак ҫымтзакәа дгылан, ашьтахь:

– Икоу швасҳәап бабараа, сара арт абергь-мергьқәа, Ҳараз ухатцкы сцеит, ус уара ишьуҳәо иаашьтыхны саргье аонуka исызгом, уарт Михьельгьы изгом. Избан акәузар, ари ажәльор издыргыльаз аоны амца ацратцаны избилиз ауаиу сара сазвикны сызиқәгәыҷуам, баба. Уатцәешьтах даакыльсны:«Сара сгәабанқәеи сбалишьқәеи ицегьы ыkан, сырхнышьнақәа акы ыkазам» ҳәа ихәы укыргьи иҷы узымкуа, душьир дузимшьуа дааумпытцахар ишьцакаутцо, удин аныс? Бодго иоиза аоои хьмызтида иоуп узырцхашьо, баба.

Сара абас сгәы иаанагоит, Ҳараз, сканҷир. Абра ауаа ишьырбо анцва ицьшьоуп, знапы иаҷаруа аҧкәунцва ҳамоуп рихьизгеит зегь. Шәааль аган, баба, абра ашьта иқәужьу зегь аковзқәа инадыркны, ацыхәтәанти акото акынза зегь рсиа kашәца. Убри асиа анықацахальаки ашьтех, уара, Ҳараз ухьизгеит, рацхьа унапы исанца! Избан акәузар, ҳабригадаҷы бригадирс уҳамоуп. Убри анаис, абра ҳатыр зқәу ауаа ҳамоуп, убырт унарыльацшьны

хәик раԛара рнапқәа анырцаайт. Амаль зынзак ибзиахон Очамчиренти амельциа дааганы убригьы инапы аницазар. Абри баба, законуп, мамзар, ани еитасҳәахуеит, жәльор рцьабаа амца иальажьны избилиз сара игәра сызгом! – иҳәан, ихыхны иикыз ихылцарч неихеиргылеит Кыта.

– Усоуп, дад, Кыта усоуп! Саргьы акада егьсыздырзом умбои. Рацхьа, усцәкьа сызгәаамыгзеит, аха уажә саназхәыц, ус уара ишуҳәаз иԛазар еиҳа еицъхоит! – иҳәан, Махьалгьы Кыта инаициргызит.

Абри аус абриаԛара еиҷедырхонацы, ажәлар еигәныѡны еизеит.

– Ари агыруа иԛаицаз ухы иқәукып, макьанагьы ҳабаԛоу. Уаагылшь, мышкызны дара ҳара ҳаѡнқәацәкьа рхатақәа амца рыцрацаны иаҳцәырымблаатишь. «Агыруа ашьа ибар ацәуара далагоит!» – рҳәоит, аха зныкгьы дѡеиханы ухәда дзықәтәар, нас маха-маха деиҷыхны дылбааумгакәа дылбаарангьы дыԛазам! – иҳәеит зцаца-рша дуқәа хыршаны игылаз Гацьа.

– Нас ишцаԛацатәу ҳәа уара угәы иаанагозеи? – дцаайт даара зылахь еиқәцаны игылаз Кәацциа.

– Ишцаԛацатәу уҳәама? Иԛацатәу рацәак азхәыцра атахымзар ԛалап. Шәара абра еилагылоу ауаа, Бодгѡ ҳәа шәызҷеу агыруа иѡны инапала амца ацрацаны иахьиблыз шәгәы иалырсны шәцәажәоит. Уара абри ҳара ҳаагылазаргьы ҳхара мхәыцра акәын иаҳцырхагаз, иахьагьы убри ахата-цсатацәкьоуп ҳазмырғьацо. Рыѡнқәа блыга-цьыгахарада ғьау-ғьаца анцәа иқәумцан. Ирблаайт иахьынзартаху, уи шәара иабашәхыхьу, иабашәгәыхьу. Уара Бодгѡ иѡызцәеи иареи абра иааир, инхар-инцыр ҳара дак ҳалцсаайт ауп, абжьарак, агырқәа ухы хдыркуа цьумшьан. Ишәымдыруеи, агыруа саси ацсуа ацшәымеи ирыххәааау ажәабжь. Убас ауп ишыԛало ацыхәтәаны. Уашта дтаужьлар, абарца аԛынза анеира даҳәап. Уара уацсуами, угәытбаара ихы иархәаны аеҳәаԛынза

снашьҭы иҳәап. Аеҳәаԥынза данынаушьҭлак, нас дызҳәо уара иудыруеит. Ааи, уасԥацәа иудыруеит, аха уагханы ихьшәаны ауп ишудыруа. Бодҕораа ргәы иҭоу заа иаҳзеилкаауазҭгьы абри аѡыза арыцҳара ҳзыԥәшәахьоу ҳрыԥәымшәаргьы ҟаларын.

Ажәа мыцхәы шәасыршьызаргьы ҟалап, аха сара сыбз ахаан аахысгьы сара исаҕан, иахьагьы исаҕоуп. Мышкызны убри сиаша сагьаԥәзуазар акәхап. Аха зегьы акоуп, сиаша-сиашам сгәы иаанагаз саагылазаргьы азәы ишьҭахь изԥәа икыдысҳәаломызт, иаартны исҳәон. Иахьагьы суаажәлар ишәыцаскыр ст̣ахым.

Бодҕо ишьҭаланы уаҵәы иааиуагьы рыѡнԥәа рбылра ргәаԥхо анцәа иԥаиҵааит. Шәара ихьаагатәым хьаашәымган! – иҳәеит Гаҵьа.

– Ихьааганы уеизгьы-уеизгьы урҭ ҳхы рыԥәҳамҵар аауам ҳҳәаз ҷьушьома. Амала, уара ишуҳәаҵәкьаз еиҵш имариамзар ҟалап аусԥәа. Сара агәра ганы сыҟоуп, абарҭ рысаз уареи сареи ҳабиҵара маҵара ракәым, иҳахшазгьы убырҭ ирыхшоғьы ирылҵраны ишыҟам. Гаҵьа, ҳара ҳмаԥгәышьоуп. Ар маԥ хьзы анырго, ах ду, ах ҟәыш зхагылоу, зегь рыла иҕәҕоу ауаѡы амилаҭ раԥхьа дгылазар ауп. Ҳара ахәашаԥәа, иԥаҵатәугьы абриоуп, ишыҟаҵатәугьы абасоуп ҳәа наҳаҳәаны ҳаԥхьа инагылаша адыр анцәа ҳалахь данимҵеит. Анцәа ус ҳаишәихьазар акәхап. Ушьҭа ҳхала ҳхы ҳазшом, иԥаҳҵараны иҟоузеи. Акызаҵәык анцәа иаҳзааиго зегьы бзиоуп ҳәа ҳазшаз ҳиҵаҵшлап, убриаԥароуп, уаҳа даеа мѡак збом сыхәҭаахьала! – иҳәеит Чмыт дахьтәаз.

– О, баба, абас имыԥәшәатәха ишыҟалоз рдыруан азыҳәан ами ҷыԥхцәатәи ҳкомхоз аизараҷы, Очамчырантәи аиҳабыра ааны, абарҭ иахьа ҷхзашала ирызҳаргылаз аѡнԥәа былны иԥәцны ицо, аҷыцынхаҵәа ааганы абра индырхарҵ азыҳәан азҵаара анықәдыргыла, ажәлар: ууааy, ари ҟалашьа змам усуп. Ҳабдуцәа рбаѡҷала ирысу

ҳадгьылқәа шьагьыртас егьызмаха атәымуаа ишцараҳто рҳәан, имыҳәҳәеи. Абзиаразын снапы уқәскааит, Кыта Шьаниа! Уара ҽеила иугәаламшәоит убысҟан Арсана Мқанба цсаҭа шкәакәеи уареи, Мыса ихаҭа дназлаз аиҳабыра шәанырҿагылаз. Убри дахырҟьаны акәзами Арсана хәашабгагьы, аиаша шцеиҳәазеи ҳәа ҽааҳәыра имоуа цсышьа цәгьа зиртаз. Убысҟан Арсана иихәаз иажәақәа неиҽыццааны, ирѳоны иаразнак ицәгьа ҳәаны длашьҭа-ҳәашьҭазтәызгьы даадыруеит. Аха ацәгьа зашьа амазам, ицсуам. Мышкы-ахамшк ацыхәа ҳаргьы ххаҟ цызжәаша аамтак ҳзыхашозар уҟан ҳаибабап. Уажә сажәа сагәылахацәан, атлареицш самацазазар ҟалап, аха саналагах шеи-шықәсеи сгәы иҭабааны иҭоу ҭсырттарц ҭахуп. Ҳаҭоу игәы иҭоу игәы иҭеишьааит. Уара, абри азхыцра идәықәлаз аанкылара макьанагьы ихьшәам цьысшьоит. Шәааи ҟазшьа змоу акакәзар иҳахшаз ҳаҧсаҭа рыцәхартә иҟаҳамцап! – иҳәеит Кәаҵиа. Уи амалагьы дуаѳацшьын зынза мацәа-мацәа деилыҕраахеит.

– Иуҳәаз еилаҳкааусит, Кәаҵиа, аха убри азхыцра ҳәа узҽу аанкылашьас иамоу ҳәа иудыруазеи? – иҳәеит Еқәыц.

– Еқәыц, уххь зҕеит, уиаҟара сзеилцо-егьиуа сыҟазар уара сузҭодаз! – иҳәеит Кәаҵиа.

– Ыы, сара усырымҭакәа усцәызгодаз, суа-ҭәаршьарымызт угәахәуама? – даалацәкәыс-шьацәкәысит Еқәыц.

– Ҳаи, ҳаи, усаҭәарымшьаргьы ҟаларын. Уиаҟарақәа здыруазар, ус иааинырсланы ѳы-жәларык рлахьынца сзызбозар, нахьхьи снаганы зегьы здыруа аду сивадыртәон! – иҳәеит Кәаҵиа, Еқәыц иеинкьашьа икәашашьатәны.

– Иубома ѳ-кьанҽаак амшын еихҳәа-еицҳәа дузза ишхибамырзалаз. Уара аханатә аахыс еибадыруа, еибаазахьоу ҽык шәзеицтамцәажәеит, нас шәара шәоума абҕа зырцысуа. Уиацкыс шәаҟәыц, абри жәытәнатә аахыс ҳазмырҕьацаз ацәылеибахра. Сара егьарааны

исҳәахьазаргьы, ишышәҭаху сшәыцхьаза, зынза ғәыҷыр-ҭахлаҳәак сымазамкәа, абыржәымзар-абыржәы адгьыл сыцгәасаа ицарашәа збо салагеит! – иҳәеит Чмыт.

– Избан усцәкьа угәы кажьзаны узцәажәо, Чмыт? Икалаша ƙалааныа ахәац абла зтухуазеи? – иҳәеит Гәаԥьуа, деихала-еихыцуа дахьгылаз абгахәыҷы еиԥш, ихы аакылирҳәҳәан.

– Аиашаԥәкьа, Аԥсны ƙьаƙьа дузза ушыҟәгылоу, ухәымкәа-ушьымкәа аенышьыбжьон амыткәма ҳаҭоу иҳәааит! – иҳәан, Мшәылды Гәаԥьуа иеынаидыр-ғәгәаланы Чмыт аԥәы наилеикшеит.

– Гәаԥьуеи уареи шәеиԥш ҳазшаз саргьы агәы ацымхәрас аупцәарҳәы сызтеиԥазтгьы бзиагәышьан, аха шәара ҳазшаз ишәиҭаз анасыҧ аѳыза сара исаҭәеимшьеит, ишԥазури, Мшәылды! – иҳәан, имыруадаѳзакәан аѳыцьагьы зныктәи иажәаҭƙьара инахәитәит Чмыт.

Сара сыблаҟәа ааихмырсыҷъзакәа ихыблаа-ҿыблааны еилажьыз Бодҭо иѳны ахарԥаҟәеи ахәблы ҷәыббылҟәеи срыхәаԥшуан. Абас ҳауааажәлар рԥьабаа заƙантә хаҳада-ԥьшьада амца иалаццышәхьаз сназхәыцит. Иаасы-кәыршаны еиҿыхоз ауаа рыбжьы, абрахь, наƙ адгьыл аԥахьтәи дунеик иҟәыѳны иааѳуазшәа акәын аарла-аарлаҳәа ғәи-ҭи быжьԥас слымҳа ишьҭакәоз.

Сызлагылаз ауаа рхаҭаҟәагьы еиҳа-еиҳа исцәыхарахо маԥара, аҟалт еиԥш сыблаҟәа инархышьышьылоз ԥсҭхәашк иналазны ицон.

– Уара, ҳара иаауа-иаххәо ахаангьы ицҳәарамхаԥызт. Ҳхы ҿышны азәы ишьҭахь хрыцкьаргьы, стәарҭа шәкьышьит хәа ғарҭахәыс ҳашьҭихуан. Уи ус шакәу аадыруеит, иаԥи-иахьеи иҳамбеит, аха иахьа уаҳа ҳхы зҟәаҳкраны икоузеи? Ара ҳаѳнапык ҳгәыдыпсаланы, Бодҭо иѳны аԥцышә ҳалатәаны ҳанбанзаԥьабо? Уаргьы иууа-иуҳәо узымдыруа уҟәхеит, Ҳараз, аха ԥьара ҳхы назҟәаҳкуа акы ҳауҳәозар акәхап! – иҳәеит Еҟәыҧ, ацагьы

дамбылуа ахьшәашәагьы дамбылуа.

Еқәыц сыхьз анааиҳәацәкьа, асыцса сыцаццәаны цаҟа атыша ацалашә сшазнеиуаз, лакә цшак насыцасын саашьтцааны, ахраҽкьара снықәнаргылазшәа, ихышхыцәаз схәыцрақәа саарылтцит.

– Абра иахьа абас ҳшеиҽыхо мацара, х-цхык еихала-еихытцыргьы, еилашәхьоу асыцса ҳзырцсасиуа цьышәымшьан. Анаҟәеи асыцсеи рҿаш хышхытцәак иқәнамызәзәаауазар, ус алдым асрала акы ахәо ҳәа иҟазам. Ацсуа жәлар аханатә аахысгьы ачҳашьагьы рдыруан, ианытцкьатәызгьы рдыруан. Амыцхә ацәажәара рҟазшьахәрамызт. Еиҳабык дгыланы, ацсреи абзареи рцыхәала, цсрахәшәцас ииҳәоз иажәа зегьы азызырҿуан.

Насыц иман уи ацсуа хатцагьы избанзар, изызырҿуаз, ииҳәоз заҳауаз, еилызкаауаз, ихазгылоз ауаа иман. Саргьы гәаанагарақәак сымамкәа сыҟам, Еқәыц, уххь згеит, аха ацсра ацсра ианадамха, абгахәыҷы сафар еиҳа абгаду сафар еиҳа еиҧысшьоит. Ара иахьа еизаны иҟоу ҳауаажәлар, шәхатцкы сцеит! Сыцсыргьы сзыреиуа, бзабаҿысгьы цсцәуаҿысгьы ҳәа сызхәацшуа шәоуп. Шәара ишәыцаскуа ҳәа егъсымам анцәа ду иаҳауеит, аха Ҳараз ифеида абеицәаҳфари, ажәа наак анбеиҽыцшәари ҳәа ицәыцагы-ланы исзыцшуагьы шыҟоу збоит. Урт реицш иҟатцә-кьоу, исышьашәалам, ауаа хәымцы-хәымзқәа сыфеида рҽасцар стахыцәкьам. Сыфеида рфарц иалагахьоугьы шыҟоу сара исымҳәаргьы шәара шәхала ижәдыруеит. Убри аҟынтә, Еқәыц, Кәатциа, шьыбжьааныза иҟоу шьыбжьышьтахь иҟамлар ҟалоит. Иахьазы абри аамта ада гәыгырта ҳамамшәа збоит. Ус анакәха иахьатәи аамта ҳацныкәап! – сҳәеит, ицегь исҳәаша арымзаа шсымазгьы мчыла сгәы инташьны.

– Ҳараз, уара уқынтәи исаҳарц истахыз уачхнысит. Цоуп, уаргьы уҽы зкуа-изышьтуа, уҽа змыргәгәо

шыҟоугьы збоит. Ауҳәазгьы ҳара ҳзы аилкаара уадаԝзам. Иара уара ухаҭа удагьы, абра Кыта Шьаниа дназлоу, Сарпион, Угьан Аҧкадуақәа, зда дҳамам ҳзықәгәыҷуа ҳҧсицәа бзиақәа схы нашәыцәкны ԝаԥхьа Ҳараз истаз азҧаара шәыстарц стахуп. Ажәа ԝынтә ауҳәар афԝы амоуп рҳәоит, аха еиҭасҳәахуеит. Иаҳзаанагозеи, дад, уаҧәтәи амш? Агырқәеи ҳареи абас цәи-мҧи реиҧш ҳанбанза еишьҭазаауеи? «Асаси асаси еихыбаауан, аԝыцьагьы аҧшәма иҭахзамызт!» Ирызҳаргылаз аԝнқәа еиҷьуеицәоу ҳәа аимакра иалагозар акәхап. Иахуҳәаауазеи, Гәаҧьуа абри? – иҳәан, зегь рылымкаа иарҷьа ҷаҧа аҧыхәа аартрысны Гәаҧьуа ихы наиқәикит Еқәыц.

– Шәарҭ зегьы здыруа абзиахәқәа ишәзымдыруа сара сабахәарҭагәышьоу, – иҳәеит Гәаҧьуа, иерыцхаеыргызмалшәа.

– Абжьаапны убыз уаԝ дахәомеи! – иҳәеит, уажәрааанза ҽымҭзакәа итәаз Қәаса.

– Ҳаи, иабадихәа лажәхеит! «Ашәаа цәажәан Пакьа иуамызт» ҳәа. Абаԝ ҧсеиҧш уқырқы сышҧатахеи, Қәаса, иаҧьоубеит. Сабауцырхагахеи цынҧәарахк, сыжәлазаҧәны ахәшәыц еиҧш абра сшәыларшәуп, сыцсы ахьҭоу сахумырқьозар! – иеаарыцхаитәит Гәаҧьуа.

– Ала мазала аҧхара иашьцылаз иушьааанза иаҟәыҷзом, Гәаҧьуа. Уаргьы убз ала укнаҳатәиижьҭеи акраапуеит, аха иахьынзауа ҳхы уаҭәаҳшьар ҳҭахым. Амала, абни хьа-цәгьа, хьа-бзиа ззымдыруа, убыз ҧԝызаа ашьшьыҳәа уҽы иаатоумкыр, есымша акәапеи азы аанамгар ҟалап! – иԥыххааса, иуадышххыраха иааумҧарыцсаргьы ҟалоит! – иҳәеит Қәаса, дшеибкра деибакны.

– Абриаҟара уса ҭыхны усаҧәхартә еиҧш иаҳәазеи, уара абри сыбыз? – иеырҭынчзаны дҧаait Гәаҧьуа, мчыла ччаҧшьк иқьышә инықәырххшәа.

– Уҳәа-убз калкало икылсааит, убыз иаҳәахьоу удыруазар. Аха макьана аԝыстаапәа реиҧш улсхыр стахым. Иааиуеит уи аамҭагьы, ускан ҽеишәа ҳаиҧәажәап!

– иҳәеит Қәаса, даамақар-чақарын.

– О, убаашәт, уара Қәаса қамсажә уами. Афы уцышькылқьозаргьы ҳамдыруеи. Ус анцәа иҵышьаны умацәақәа тыкъкьозаргьы, уаҳцәызгода уара ара уҟоуп, саргьы ара сыҟоуп. Амала, заа аҳәа выр-выр ҟоумцалан! – иҳәеит Гәаҵьуа, ицәажәашьа аамцсахзакәа иҿыртынчзаны.

– Анцәиныс абри ацәгьаҳәаѡ ихы аиҿыхырта шлабжьачартастәуа! – иҳәан Қәаса, уаѡы дизымҳәынчо дцацашькны Гәаҵьуа дсымшьыр зуцәкьом ҳәа иҿааихеит.

– Доушәышьт, доушәышьт сылбааидозаргьы силбаамтахааит! – иҳәан, Гәаҵьуагьы иҿааихеит.

– Аҵьма анынцәаша тәыѡала еисуеит ҳәа, шәарашәара ҷан-ҷаны шәышцеибаки! Уара шәара оумак ҳцыжә-баауеит, шәхы згаша жәбаait, иараби, рхы-рыцсы ишцачычеи злыцха ҳаура! Шәсаанышәкыл шәара агыз-ҳәызқәа! Уиакара шәтәартала аихатә рымз хыжәжәозар, шәзабашьыша ара ҳрылагылоуп! – шәнеи шәхацәазар, шәабацәа радгьыл шәыла шаацшуа ачауқьцәа ахәымткыр реицш иқәлеит. Лассы ҳнышәынтракәа рыгәқәа рыѡнқәа ыкәдыргыло иалагозар акәхап. Унеи, Қәаса, унеи, Гәаҵьуа – иаашәмышьтын уиакара шәхацәазар! – иҳәан, ибжьы ахьынзацоз дрыкәхәҳәеит Чмыт.

Амцабз иѡаҵкьаз азыхшьах анақәтәа, иаразнак ишынеиқәчхьыпыз еицш Қәасагьы Гәаҵьуагьы рыбз рҿы интабылгьан, рцыхәақәа рышьтареыланы егькамлазазшәа еиқәцсаса цшьала иаангылт.

– «Азәы ар иҳәон, азәы – амажәа!» ҳәа Авоу иеицш саргьы уажәы даҿак бжьазгалоит, аха ҳаҷкәынцәа анцәа иҵышьаны напхацса деибамыргакәа, цстбарада лыцхала еилгеит, еитасҳәахуеит, анцәа ду имчала. Газароу ҟәышроу сыздырам, аха акы сазцаар стахуп, Ҳараз! – иҳәан, Ҳараз ихы наиқәикит Уарҳан.

– Сузызырԥуеит, Уарҳан, ухатқы сцеит! – сҳәан, сааизԑлымҳахеит.

– Абарт аҿыцынхатцәа абра ҳара ҳқытаҿы иааганы индмырхар ада хәарта-хәатцшь ыҡамкәа ишцаҡалеи? Ара ҳара ҳқыта адагьы еихык-еитцык иааҳакәыршаны егьырт ақытақәагьы ҳавоуп, аха урт рахь рацәак ирҿырхас-тарымтәеит. Абри змааноу здырыр стахын. Ҳара ҳаандақәа ракәызма нас еиҳа илаҡәыз. Мамзаргьы ҳауаажәлар уаԥцас рҿы еилымгоу? – иҳәан, абри ииасхьаз, ицахьаз, ирызбахьаз азцаара еитарғыцкны иҿыцххараза иаатцәыригеит.

– Иарбан қытақәоу аҿыцынхатцәа ахьынармышьтыз? – дцаайт Кәатциа днаспыԥлан.

– Иарбан қытақәоу умбои: Цьгьарда, Атара, Ҷлоу, Ахәтца!.. – днацытцкьашәа ладагьы-ԥадагьы ақытақәа ахьыҡаз рганахь днаҳәы-ааҳәуа инапы наирххеит. – Ҳара цыпхцәоума сыздырам, знык затцәык анцәа сыркьат ҳәа аҿыцынхатцәа Бзанқыт рнырхара атцыхәала еизарак kарцеит. Убраka дыкәгылан, ани Очамчырантәи ахылаԥшԥы ииаз, ихьзи ижәлеи сгәалашәом, ихырцәаны иаарго ауаа ҳашьцәа шракәу, уи еитцхоу аус ду аҿагылара шыҡамло, нахьхьи, Сталин ихата азакәан инапы шатцеиԥхьоу-егьиу иҳәан, иазуухуазеи дышзахәоз дқадақьит. Арт ҳара ҳтәқәа ахәашақәа, ақыта еиҳабыра ҳәа уск̌ан уа ахылаԥшԥы иватәақәаз рыбжьы рымырхызшәа акәын рҿы азы татәаны иштәаз. Ахылаԥшԥы ииаз иихәаз ауп рҳәеит. Арсана рыцха, Шьагә уҳәа ишыпсыша здыруаз азәык-ԥыцьак аахаха-чахақәеит-егьит, аха ирыцзырғызуаз дкамлеит. Дад, ус акәым аускәа шыҡоу. Ҳала ишабо ххәы еиԥшаны иаҳҿашәаымтцан. Иааҳатцагыло ҳачкәынцәагьы уатцәашьтахь уара уаныҡам, сара саныҡам ҳапсата рыцәҳауа иҡашәаымтцан. Ма ҳапсыроуп, ма ҳанхароуп, ҳала шаатцшуа ҳадгьылкәа ҳзытиуам, ххы ақәаҳцоит

ҳәа иааидгыланы, ҽык еицҭацәажәаны иаақәгылазҭгьы, иахьа абас Бодҕо иҩоны амца аццышә ҳалаҵшуа ҳтәомызт! – иҳәеит Леиуа, дхәыц-бгьыцуа аҵлақәа рдарыцарақәа дахьрылатәаз.

– Анцәа! Ус уҳәар ауа-егьиуа иҟахызҭгьы, нас закәыхзеи уаҳа!.. – инцәыцеиҳәеит Мшәылды, Гәаҵьуа итцыхәа иҽаларҳәны дахьтәаз.

– Ус анырҳәа уасҟацәа иауитеи егьырҭ рҽы! – иҳәеит Еқәыц.

– Дарбан егьырҭ? – ҽааиҭит Гәаҵьуа.

– Дарбан умбои ҵьгьардаа. Ҵьгьардаагьы аизара ҟарцеит усҟан, ҳара Ҳабзанқыҭ еицш. Знык Ҳабыць дықәгыланы данцәажәа, аҽыцынхацәа Ҵьгьарда рнырхара ахәда цҟахеит. Агырқәа абри ашьха қыҭа цшзаҽы рымцахә реиҽадмыркит. Ахәыҷы инаиркны, аҵыхәтәантәи ашла иҟынза рхы шақәырцоз аиҳабыра ианырба, агәра анырга, ных-ных ҵьгьардаа иҟарцаз ҳәа, абри ҭызшәаха-игәарашәаха егьырҭ ақыҭақәа ираҳар иарбыжкуеит, урҭгьы ҵьгьардаа ркәал иҭагылоит рҳәан, рацәак рыедмырцьаҵеит.

Дара ҵьгьардаа ҳәа узҽугьы акәтаҕь цымҽзакәа ирывагъыжьны имбылгьазеит усҟан. Егьырҭ ақыҭақәа инаҵшуа алаҵәҳаршәап рҳәан, зегь реиҳа аҽыцынхацәа Ҵьгьарда раагара иаҽагылаз Данаҟаигьы Мызагьы ҽааҳәыра рмоуа ихырцеит. Урҭ ақыҭа ацә тәыҩа еицш иалагылаз арцарцәа иахьагьы уаҵәгьы илкылахәаша ицеит. Аха зегь акоуп, аиаша уҳәар аҵсы дгылоит! – рҳәоит, ақыҭа иалҵыз анхаҩыжәлар егьаҟарцазаргьы ртәыҩақәа рызхымжәеит. Аиҳабырагьы ақыҭа зегьы рзымшеит, аҽыцынхацәагьы уаҳа иқәырмыжьлеит.

Убысцәкьа ҟарцеит аҭараагьы, ҷлоуаагьы, унеишь да, ҵьара рымхқәа зрашәо гырқәа кылгәыгә-мылгәыгәқәак ракәымзар, реиуа зеиуоу азәыр урҭ рқыҭа далубаауазар! – ажәак шәынтә икапанны, ишәаны-изаны ицәажәоз Еқәыц

даланагалан цытк иамхаҳәеит.

– Цыгьарда Ашәы Ҳабыць дцәажәазар, уаргьы соуп ҳәа ухы упхьазоит, цыпхцәа аҿыцынхацәа рызцааразы аизара анҳамаз уаргьы ууаажәлар рыхьзала уқәгыланы уцәажәандаз. Ыы, уара Ҳабыць иатцкыс уеицәазма, мамзаргьы, Ҳабыць иеицәа уқыта ухыхьызма? Амала, сара иахьынзаздыруа ацәажәара акәым, зынзагьы аизараҿы уҟазамызт. Уажә абра уқыта ухы нақәумцар ада цсыхәа умамкәа уаақәгылеит! – иҳәеит Гәаԥьуа, апхьан еицш акәымкәа, ибжьгьы неихацаланы Еқәыц ихы наиқәикын.

– Иҟоу удыруоу, Гәаԥьуа, баба? – Еқәыц ицштәгьы ааицсахын, жәа тынхақәак Гәаԥьуа инеиҿаижьырц иеанааизигоз:

– Еқәыц уххь згеит, иҟалозар урт уара урмеиканын. Гәаԥьуагьы ҿеила дырдыруеит, уаргьы урдыруеит. Ус анакәха, Еқәыц Гәаԥьуа ииҳәаз атак изыҟамцеит ҳәа аҳәара азәгьы ихы иатәеишьом. Уи ауаҩ иидыруаз иҳәеит. Гәаԥьуа иҟынза ухы ноумган иҟалозар! – сҳәеит саргьы иаархаашәа, аха ашҳам налыркәкәаны.

– Усоуп, усоуп, Ҳараз, уажәы амаҷ-саҷқәа рырххара аха ҳамазам. Ҳала шаацшуа ҳшьапы зықәгылоу ҳадгьыл гәакьа ҳатцышышь ацара иаҿуп. Убриоуп уажәы хәыҷгьы дугьы хаҳәраҳатәыс иҳамоу. Амҩаду ҳантәаланы Бодгораа рлахьынца азбара зтахысроуп ҳәа исыцхьазоит.

Қьарақьанынза акыр бжьоуп. Аҿыцынхацәа рыхьзца, утахызаргьы ихырцәаны иааргаз агырқәа рыхьзца, ишакәхалак, урт ҳара иҳахьымзгзам. Ҳара иҳахьымзгу, ҳауаажәлар рбаҩча здызлахьоу ачаи алацара ҳазҿу ауп. Убри ауп сара хатала ацьынць ҳәа исыцхьазо. Избан ҳәа уцаауазар, убри ачаи иҳахшаз, урт ирыхшо рзыхәан тоурыххоит, цстазаарахоит. Убри, хымцада ҳара иҳахьымзгуп. Абриақара ацхзаша зызкарқьахьаз аус ушьта еицаҳархар ихыдахтәыр азәгьы иҳатәеишьом! –

иҳәеит Гәаԥьуа.

Уаҳа ажәакгьы азәгьы иацимԥакәа, зегьы ҩеибаргылан, Қьарақьанҟа амҩа инықәлеит. Бодгө инапала ииблыз аҩны ахәыблы иахылԥуаз аԥыхәтәантәи алҩаԥә, аԥыхәтәантәи ашәаԥьҳәаҩ иеиԥш аҩеира иаҿын.

56

Саб иҩымта сыблақәа ааҟәысхын, ҳамтак схы сааҩахан, ахәылԥазы ажәҩан акалт ишнаԥазра-инаԥазхьаз амра аԥыхәтәантәи ашәахәақәа амшын инхшьыланы, акәаҧхәа амшын ԥада аҿтанаршәеит. Ажәҩан акалт инкыдшаҟьалаз сылаԥш ҳәаԥы-зыԥуа хәылԥ шәаԥшь иналахеит. Саргьы сыблақәа уаҳа иаасзахымгазакәа ашәаԥшь ҟаԥшь инадшанхалеит.

«Зыбзада зыхәламыз Бодгө ихәыцқәа мҿтәы гәаблаала Махьал иҿадҳа жәны ирымԥагылан», – абарт саб ицәаҳәақәа абыржәыцәкьа рыцсы ҭалан, рыҳәҳәабжь слымҳақәа ԥырхуа иалагеит. Абри чҳашьа змамыз ауаҩытәыҩса иуаҩеимышхара исгәаланаршәеит, схәыцра иақәлоу, хаштра зқәым хтыск. Уи шыҟалазгьы абасоуп:

Уи ашықәс аҿыцынхаԥәа Бзанқыт иааганы рнырхара ианасакьаҳәымтаз шықәсан. Ҳара ҳахьынхоз Адаужра ахәаҿы иахьагьы уаԥагьы хьаас ирымаз аҿыцынхаԥәа ракәын. Уажә урт зааргаз, раагара зызҳәаз, иртәымкәа-ирымаамкәа рабаԥәеи рабдуԥәеи радгьылқәа ахьныркылаз акәзамызт гәырҩас ирымаз. Зыда ҳәатә рымамыз, аҿыцынхаԥәа иртахзамкәа, мчыла ихырԥәаны иахьааргаз, аргамаду иҿаа-ҿаауа амла ишагоз, арахь дара рацәак иахьырзмыцхрааузаз акәын.

Убартқәа зегьы анаасгәалашәалак, аиаша уасҳәап, суааҽәлар акада даҿакы ахьырзымдыруаз, ҩыстаарак гызмалрак ахьрыцамыз, ирбоз ираҳауаз заԥәык ахьырцшьоз, иахьыразцәаз, ахара иахьзымцшуаз азыхәан, иахьагьы ҩныцкала сгәы рыдаазгалоит. Убри аахыс

ԝынԝажәа шықәса цхьеит, аха абыржә исҳәарц иста-
ху ахтыс мшаенеицш, еиха-еиха иҿыцххараза игәыпжәа-
гаха сыблақәа иаарыхгылоит.

Сара усҟан ԝба рҿы стәан. Ҳара ҳахьынхоз Адаужра ахәы аҟынтәи Бзанқыт ашкол аҟынза цшь-верск бжьан. Есышьыжь макьанагьы алашьцара адәы ишықәыз, сан ԝ-кәарак срырганы Растел ихәы ҳәа иахьашьтазынза снаскьалгон. Абри ахәы ҳанаахшәалак, ацәылашарагьы иалагон.

– Аҳы, ушьта Разанраа рҟынза егьыбжьазам, сымшәазакәан схала сцоит ҳәа сан ианласҳәалак:

– Ибзиоуп, уан дукәыхшоуп! Сара аулица аҟынза унеихьазаргьы унеихьеит ҳәа сгәы сыртынчааныза абра сузыцшны сгылоуп, умшәакәа уца! – анылҳәалак, сан сара амԝаду аҟынза сылбааныза уа дышгылаз агәра згон аҟынтә зынза сгәы ғәғәахон. Нас исутахуааз, амԝахәаста аахәаны ахшьыра сыенастон.

Аены хә-урокк рыда ҳмоузеит. Шьота Андриа-ица игәы рахәымхазт, аԝныка дцеит, иахьа уаҳа дкалазом, шәыԝныкақәа рахь шәцар калоит анырҳәа, ахәычқәа зегьы ҳацыцхьаза ецәышк-ецәышк нкыдцааны ҳакәа интадыршәызшәа, убриакара ҳгәыргьеит, ҳашкол аашьтцааны ацысхә еицш ицеи-цеиуа ҳабжьы ацәқәырцақәа инхыртцеит. Шәымтакгьы ахмыртцкәа ацаԝцәа зегьы ашкол ашта ааныжьны ҳҿынаххеит.

Ахәычқәа исыцыз Ахуаа рҟынза акәын иахьсыццоз. Адаужра ахәахьы исыццоз ҳәа азәгьы дшыкамыз саназхәыц, иаразнак сгәалакара аабжьысит. Уи исыцыз ахәычқәа сицгәартан:

– Изакәызеи, Адгәыр, Мырзакан ицәақәеи ижьи рыфара уахьақәитым аума иаалыркьаны учча-ухәмар зеихсыгьыз? – иҳәеит, илақәа кәбарза, ишәагаа ацкыс изажәра ихыҳәҳәо, игәчама еицхьчаа азыршәрақәа хыцны зеиқәа ахырҷара иахажьыз, Хәлабаҵ ҳәа ҳзышьтаз

ҧкәынак.

Даара иаасгәамцхазакәа сылақәа цәыркшацаны снаихәацшит, аха атак иасымҳәазеит. Нас иаасзымычҳазт:

– Уара уақәитума? – сҳәеит.

– Аныха дакааит Мырзакан хырзаманшәа икоу! – иҳәан, Хәлабағь дтәаа-мааua иҿынеихеит. Уаҳа уи азбахә ала егьимҳәеит, избанзар иҿыцыз иихәоз ҳәа егъыкамызт, зегьы иаадыруан.

Икалаз уиоуп, Мырзакан иҩоны аулица нымҩахыццәкьа игылан. Иахьеицш исгәалашәоит хьатә кәасқьа ҳаракык изгылан. Мырзакан ихаан Бзанқытан иара Мырзакан ихатеи, Дауты, Шьаҳан Мқанбеи раамчыдахаз азәгьы арзаҳал изыҩзомызт. Убри акынтә абарт зыхьз сҳәаз ауаацсыра егьарааны рыҩоны унеиргьыҿ-гәартак еиқәхарца, раҕәрақәа ирыцасуа аехырцартақәа ирыдҿаҳәалан. Ажәакала, урт ацара ду змаз ауаа ҳәа ирыцхьазон.

Шьаҳан Мқанба ҳәа сызҿу сара сихаанымызт. Аха сабду Ҭемраз иашьеицбыцәкьа иакәын. Уи иҩоымта – ҩоымтак иалаҩашьомызт, убриакара инбанқәа тыхны иҩуан. Иара атипографиа ахатацәкьагьы усҟак ицшзаны анбанқәа рызтыхуамызт. Шьаҳан инап ҩоымтақәа иахьагьы саб итынханы ичықьмацьа итоуп. Ушьта сара азәзацәык соуп Шьаҳан иҩоымтақәа лахьынцасгьы гәыҕыртасгьы ирзынхаз. Саргьы иахьынзасылшо ҳатыр рықәцаны ицәахны исымоуп.

Уажәы аҳа сшықәыз ацәа сықәлеит. Мырзакан иҩоны ацхьа ирыцхны ажра ду ихықәгылаз ацәақәеи, амжәацлақәа ирықәыз аҳардан жьи ҳанаарывалалак ацсра ҳзааuан, ҳҿазы ахәхәаҳәа аҿаанахон. Ацшырта ҳаеналазаны амжәацлақәа ҳрықәлон. Ихҩежьаахахьаз амжәа абҕьи азахәа абҕьи ҳаерылазаны ҳазхарацәкьа ажь хфон. Иаҳфазгьы азмырхакәа, жьымжәала ҳакәақәа ртәны ҳаалбааuан.

Ари иахьа акәымхеит, ари уаҵәы акәымхеит. Мырзакан имжәаҵлакәа даарыцагылацыцхьаза, еиқәаҵәаза ажь аҵәакәа днарылагыло даналага, уи ҳара есымша дзаҳҳаԥомызт акынтә, енак ихҭырца шкәакәа иҟәакәа иныкәыршәны ашкол адиректор иҟны днеин: «Дад, Кадыр, уцаԥцәа цсыхәа ансырымта, цсыхәа ансырымта ахьзми, сцәа нымхеит, сҳа нымхеит, сыжь акәзар, иҟалома иҟамлома ҳәа акәымкәа, азахәа еилацыххаа аҵхастатәра иаҿуп. Есымша сбаҳча акәым, аҵсыцәкьа дузыҷаҵшьом. Ари знык ирасҳәеит, ԥынтә ирасҳәеит, сыцкъеит сыцеит, исыршәоит ҳәагьы салагеит, аха ианамуза Елыр ныха инаганы сқәаҵагьы сбаҳчагьы аныха иастеит. Саргьы з-хьамцшла сҿи-снапи зәзәаны снышьамхнышгылан сышзахәоз сыбгеит.

Баба, аныха хәмаргам, хынтә жьаҳәала аҵсынгьыри ахы санықәс, зылцха ҳауша аҿырҳәа амца ацыцхь наҿыцддит! Суҳәоит, дад, Кадыр, абри ацыхәала уара уҟны хықәкыла сааины ишуасҳәаз, абри сацхьа ииасны ицақәо ахәычқәа зегьы исызроуҳәарц. Ирамҳәакәа инсыжьыр стахым, ицасым. Дара егьа имбжьахзаргьы агәнаха сзаҵалом!» – иҳәан, иалоухузеи Мырзакан ала гәыбзыҷ аҳәҳәыҳәа ирцәуеит.

Мырзакан ҳдиректор иааиеиҳәаз зегьы адырԥаены аҵаԥцәа ҳааизганы, аизара ҳзыкаҵаны иҳаиҳәеит. Кадыр Уартан-ица убриакара ҳтарцшны, убриакара аныха ҳаҵәыршәаны дцәажәеит, сара сазәыкны сахьтәаз сшәаны акәараҳәа аицасра салагеит.

– Аныха алцха-агәыцха анцәа иҳаитароуп! Уи иалымшо ҳәа акгьы ыказам. Шәара азәыр ижәбахьоу-ижәымбахьоу сыздырам, аха мызкахьы ԥынтә-хынтә амцаҵшь ацрыдды, жәԥангәы ицысны, мраташәара шыкоу аҿыԥанахоит. Иааихмырсыгьзакәа амца ацыцхь шахьызсо, наказа цьара, ажәԥан акалт ахь агәақьҳәа абжьы цәгьа ԥахыжьны, ԥаҵхьа ацыцхькәа хәылц шәаҵшь иналацыххааны, жәԥангәы

иныцазуеит. Уи аныха ҳәа сызҫу, ҳаҭоу ихарахааит, ашәы дышьман ҳаҭоугьы дакааит. Мырзакан ишәырқәа: амжәа какали, аларҳәасеи инаркны, ажьи аҵәеи ркынза аныха иеитеит. Абри абриами ҳәа акы шәаналакьыс цәгьароуп ижәдыруазааит! – иҳәеит ҳдиректор ицшынцазаны.

Ашьыбжьышьтахь, зегьы раб дышьны рыхәда днахыршьызшәа, иҳақәшәацәгьаны, азәи-азәи ҳзеиҧамцшуа, Мырзакан ивганы инагаз аулица ҳаныланы ҳахьнеиуаз ауп Хәлабҕьи сареи абри аҩыза аимак ахьҳауз.

Ҳдиректор Мырзакан ицәақәеи, иҳақәеи, ишымҳақәеи Елыр ныха ишеитаз анҳалеиҳәа инаркны, аҿада архәаста иқәараҳа, Мырзакан ибаҳча ақам-зқамыз ақәлара акәым, уи аганахь ҳшәаны азәгьы уахь ҳҫы ҳарҳәуамызт.

Ахәычра уҳәеит ҳәа, ускан ауаҩ ииҳәоз зегьы цабыргыз шцаҵьаҳшьоз! Цьара ҩыстаарак гызмалрак адунеи аҿы иҟоуп ҳәа ҳаказамызт. Уи зхысҳәааз абас Мырзакан ашкол аҿы дааины иҳәеит ҳәа ҳдиректор иааҳаиҳәаз зегьы мцызаарын. Мырзакангьы ҳдиректоргьы неицәажәан, абри аҩыза иҟам-иным аус зеицырхаз, Мырзакан ишәырқәа уаҳа ҳарцырхагамхарц азыҳәан акәзаарын. Урҭқәа зегьы ҳамҭак ашьтахь еилаҳкаагәышьеит, аха иааг, ускан Мырзакан ижьгьы ицәақәагьы иҭаахьан.

Абри ахҭыс kалеижьтеи ицзозеи! Иара Мырзакан цсата шкәакәагьы идунеи ицсаххьеит. Аха анцәа ицьшьаны, ихшаз-ицшаз ггаза инхоит-инцуеит. Иахьагьы Мырзакан иҭынхара санаавалалак абри аҳаҷаҳәа иаасгәалашәоит. «Уцсата ахьы ахьыршо инеиааит рыцха!» – абасгьы ицсата сныхәоит.

Ушьта рацхьа инаркны сыззааирц истахыз ашka сиасып.

Хәылбаехак ашкол акынтәи сшаауаз аҿыцынхацәа саарывалеит. Аиаша уасҳәап, убыскан убраka ахәычы ицәуабжьы игоз иахьагьы сгәаца иҭыҩуа цьысшьоит,

убриакара игәыҭшьааган сгәалашәараҿы иаанхеит.

Аеԥәа кыдызхуаз ахәыҷы ибжьы убриакара ҿанаҳәеит, шьаҿак саԥхьака сзынеиҭамԥит. Аулица ахықә аҿы садырсызшәа саангылеит. Сара сахьаангылаз аѡны аԥхьа, агәашә аҿыԥәкәа акәын. Снымѡахыԥны агәашә снадгылан, схы нхыкны алартқақәа еидычаԥаланы агәашә иҿаз снахыԥшит. Ахәыҷ иан дахьылкыз акәты аԥәы иахоу еиԥш дшаԥәы-шаԥәуан, ҽи-лаҕырзи ааиқәихуамызт.

Сыбараҿы ааида иавагылаз, иѡеижьза алаҳәагәаԥа иахагылаз ахышәтқәа аахысыԥәԥәан, агәашә алыкә нылыршәаны аштә сынҭалеит. «Алаԥәгьа рымазаргьы!» – абри анаасхәыц схәы-сжьы қақаза иѡеилагылеит. Аха сара сзыԥәшәоз ала Мура ԥьаргьы сылаԥш ианыԥамшәа, сгәы ртынчны сҽынасхеит. Ус иҳәырҳәыруа, аԥыхәа хәымбабиса шьҭарссы, алымҳаԥәқәа атынханы ԥинак ахәы илахаха аҷыгә-ҷыгә арган, сылбаанадарашәа аҿаанахеит. Ианаасыдыххыла, пыкә, пыкә! – сҳәан, снаԥәақәа анааиқәысыкша, иаатыԥын ихәантеи-сантеиуа сшьапқәа инарыԥаҳәит. Саргьы, аҿыргаза-ҿырхәмаршәа мазала исмыԥхауанда ҳәа агәра мгаԥәакәа снаҙелымҳахеит, аха ус егьанадсымбала, сгәы каршәны аҳаҷҷа амԥа итәаны алоура зуаз ани-аԥеи рышка сҽынасхеит.

Уаҳа ажәак мҳәазакәа, слаҳәагәаԥа ахышәтқәа кны ашышьыхәа санаарыдгыла, иеаҿимшьаар ада ԥсыхәа имамкәа дышԥәуоз игәшәахьаз ахәыҷы иаразнак аԥәуара даакәыԥын, иблақәа тырхаха сышәтқәа дрыхәаԥшуа иеааиқәикит. Нак лҿы нарҳәны зхәыҷы дызкыз ан, иаалыркьаны лхәыҷы аԥәуара данакәыԥ, илзымбатә-барахан, ахьышәтҳәа лышьтахька даахьаԥшит. Ангьы ахәыҷгьы ҽымт-ԥсымшьа рыблақәа аасхмыршәазакәа исыхәаԥшуан. Раԥхьашәа изуа-исҳәо сақәымшәо сааҳәалахан, саргьы ҽымтзакәа сышәтқәа сымпыԥа-рыгәгәа сгыланы срыхәаԥшуан.

Убри ашәымта сара сыԥстазаараҿы сыбла ишыхгылоу маԥара сажәра инҭазгалоит. Асаби зыбзада зыхәламзи

иани сареи наk-аak убас ҳаихәаԥшуан, уи асахьахәра, уи аҭагылазаашьа ҷыки-бзыки рыла еиҭаҳәашьа-еиҭаԥсашьа амазам.

Дгьыли-жәоани рыбжьара аԥстазаара аангылазшәа, адунеи ахьынзаназаазо зыԥсы қәаԥо ԥьара азәы дықәымшәа, убас иҭынчрахеит, ауаӡ гәымычҳа арԥәааҳәа дыҳәҳәартә. Икаларын иара сара схаҭагьы абри аҭынчра хаҳәраҳатә сзымычҳакәа ауеимада ҳәа инеимастәаргьы, абри алаҳәагәаԥа искыз сыҷенамхызтгьы.

Ишысцәыкалаз иара схаҭагьы исзеилымкааува, зынза исызгәамҭазакәа абанҭ сышәтқәа зкыз сарҧа напы ахәыҷы ишka инасырххеит. Аргамаду ишызбоз ахәыҷы ихы-иҷы неихаччан, иӡонапыкгьы сышәтқәа рахь рҷааирхеит.

Убыскан, азы шыцәаз избаз х-ажәак аҳәаха аниаза ашьҭахь, азы ҷыхан, ахьхьаҳәа ахаҳәқәа ирхыхәашо зҷыназхаз еиԥш, уажәрааназа наk-аak иҳашҳатәараха иҳабжьажьыз аҭынчра ашашәа еиԥш инеилшәан, ӡаԥхьа дгьыли-жәоани рыцсы ҭалеит. Ӡаԥхьа ахәыҷгьы ангьы, иара сара схаҭагьы ҳаԥсқәа штоу удырртә ҳааҳәыцымыцит.

– Ари уара узоуп изаазгаз! – сҳәан, ашәтқәа наганы асаби инаисыркит. Ахәыҷы даасҷаԥшын, рацәак иблақәа сыдмырхалаԥәакәа, иблақәа наскәихын, иԥьашьо-илакәшьо инапы иасыркыз ашәтқәа днарыхәаԥшит. Ҳамҭак ус дрыхәаԥшуан. Нас, игәаҧы-изымгәаҧ инап хәыҷы ӡышьҭихит, иикыз алаҳәагәаԥа ахышәтқәа дрылакьысырц, аха изымгәаҧит. Инаԥәкьарақәа амцабз инахеикызшәа ашышьыҳәа инапы даанахеит. Аха зегьы акоуп иблақәа ааихмырсыҧзакәа ашәт дахәаԥшуан. Убри алаҳәагәаԥа ахышәт ада, ахәыҷы изы уаҳа адунеи аҷы акгьы ыkазамызт. Убри ашәт заԥәык акәын уажәы адунеи зегьы аҷы, зегь реиҳа иара изы ибзиаз, зегь реиҳа иԥшзаз, игәгәаз. Убри ашәт заԥәык акәхеит амлакра аԥкыс ииааиз. Убырт ашәтыц ӡежь хәыҷқәа ракәхеит ахәыҷы имлакрагьы ихазыршҭыз.

Ан рыцҳа амаалыкь ажәҩан дналцрааны анцәа ҳазшаз дылбааишьтызшәа дсыкәшеит, дсыззатәит. Лара лбызшәала: «Қыггальо, нана!» ҳәа лнапы ыргьыжьуа, лылаҕырз лыкәааша илҳәоз лажәақәа иахьагьы исаҳауашәа сыҟоуп.

Аҟәардә хәыҷы даахан сналыртәеит. Ахәыҷы имҷагылаз амжәа какал даахан, саҷхьа ашьацра инылалыргылеит.

– Ҷком, нана, сқанҵир! – лҳәеит, аха илҳәоз иианагоз шысзымдыруазгьы абри амжәа какал сфар шылҭахыз аҟара еилыскааит. Аха саргьы сыцхашьан, ємырҳа ҟаҷаны сыштәаз, Махьал ашҭа дааҭалеит. Уи иаара сара акы еиҷшымкәа сеигәырҷьеит. Махьал ҳқьҭаҿы «Абгасторка» ҳәа изышьҭаз адәқьан дыҷагылан. Тетрадқәак аасхәарҷ убри Махьал ибгасторка санааҷалалак, ууаи, дад, ууаи, абыскәит уҿасҷоит ҳәа смахәар снанкны, снаганы ақьаад жәпа иалхыз аиашьыкь азна ани абыскәит ҳәа дзышьҭаз снахаиргылон. Дара урҭ абыскәитқәагьы иаарыкәыршаны арбаҕь аикеиҷш ирыццаны, иҿаҟәа-ҿаҟәаны, еилыцхо афѿы маҷара уарҭәуа аиашьыкь хырѳаҷшьааны игылан.

Аҳы, ушьҭа заҟа уҭаху абри ақьаад рҳәы итаҷсаны, уадтәаланы ифала ҳәа, єкьы қьаад жәпак рҳәны, азлагара ахәылеиҷш ақьаад ирҳәыз ахы хлаганза иаасиркуан. Саргьы саакәанызынуан-егьиуан, аха сеыларкәны абри сқьаадрҳәы неивҷаҷаны иаасмыртәыр аҟәада сыкәырҷозшәа, быскәитла еивҷаҷсаны исыртәуан.

– Ушьҭа апечениа-быскәит шуфо маҷара, Тур ихәынза уханагалоит! – дсыхлафаауан. Саргьы уаҳа акгьы ахымҳәаазакәа, сбыскәитқәа сгәыдкыланы исыманы сындәылҷуан.

Сара иахьагьы исыздырам, Махьал убриаҟара дсыцәнымхо схы амҷ зыкәимырҷраауаз. Икалап иара убриаҟара дахьыразыз акәызтгьы сара убыскак бзиа сзибоз. Икалап саб ҳқьҭаҿы қытсоветс дахьыҟаз азы

акәзаргьы убриаҟара зегьы зыҟаиҵоз. Изыхҟьазаалакгьы уи ауаҩ сара ҭынха дук, гәыцхәык иеиҵш бзиа дызбон.

Махьал уажәы сгәы дҭамкәа, схы дҭамкәа агәашә данаатала, акы еиҵшымкәа сиеигәырҷеит.

Дшааҳадгылазҵәкьа: «Бзиала уаабеит Шьыкәа!» – иҳәан, инапы аасиркит. Сназгаз-саазгаз егьиз ҳәа дҵаа-ҵшаауа акәымкәа. Уаҳагьы аҭак имҭакәа снаиҵыххылан:

– Сара соуп изаазгаз ани ахәыҷы иику ашәҭҟәа! Ашәҭҟәа шынеисыркызҵәкьа аҵәуарагьы даҟәыҵит! – сҳәан, иазуухуазеи сгәы иснамырҳәо иаҵәажәара сналагеит.

– Мушьаре сақме, Ҭекле? – иҳәан, ашәзанз зхьыкәкәо итәаз ахәыҷы иан ихы налыҟәикит Махьал.

– Арҭ какаль симинд уамиҷә, Михьель, баҷана ҷәруқ. Аҭишь мет… – лҳәан, амҵ зхапапа ахәыҷ иаҵхьа ачанах цәҩабжьа ианыҵсалаз амжәа акакал лнапы наҟәылкит. Лылаҷырз налыхәлаҵәан, илҳәарҵ илҭахыз аҵыхәтәанынза илзынамыгзеит.

Сара ахәыҷ иан илҳәаз анысзеилымкаа, сыблаҟәа ҭырхаха акриҳәозар ҳәа Махьал снеиҷаҵшит. Махьал ажәакгьы мҳәазакәа, ихы ааирҵысын, аҵанза даакәҵсычҳаит.

– Ари илҳәаз уаҳама, Шьыкәа /Махьал Шьыкәа ҳәа сеиҳәон/? – ихы насыҟәикит.

– Мамоу исмаҳазеит! – сҳәеит.

– Какалк аҵш ҳамам. Абри амжәа какал заҵәык ауп схәыҷы иқьышә иныкәаҳкуа ҳәа иҳамоу лҳәеит, ахәашабга! – иҳәан, Махьал ишызбоз игәалаҟара аабжьысит.

Ҩаҵхьа ахәыҷы снеизыцшит. Макьанагьы слаҳәагәаҵа ашәҭҟәа ларха-ҩархо икын. Ашьҭахь, даахьышьарххан, иҽааларкәны ачанах инапы нанишьылан изнапык азна амжәа какалкәа анааиҽаирҷәгәа, иоура-зоуроу дызлыху узымдыруа, иааиҽаиртатазеит. Цәгьамзар бзиа уаҩ дахыччом ҳәа, ицынҵа ашьаҭакәа ирыцганы, изамҩа

аҵәаҵәарақәа рҟынза инагаз иҿы афақьқәа санрыхәаҵш ачча сакит, аха изулак мчыла сеааиқәыскит.

Шәымҭақәак роуп ахәыҷы иеахьааирҭынчыз. Иикыз алаҳәагәаҵа ахышәтқәагьы игәы анрыкәҿыцъ, напык азна амжәа какалгьы ифеит-егьит, аха амла мыжда еиҭа аеааигәаланаршәазар акәхап, иаалырҟьаны ишәтқәагьы ганха инкеиҵсан, арҵәаа аатиргеит. Ахәыҷы ишьапы хырҟьаҟьа аҭәыз-ҭәызхәа аҟьара далагеит. Иан дышьҭалҵеит дышьҭылхит, аха дылзыршәыкьуамызт. Сара уаҳа сгәы ианазымычҳа, сартмаҟ сыхәда инахысшьын сдәыкәлеит.

– Мадлоба, нана, мадлоба! – ахәыҷы иҵәуабжь иналыҩоны абарҭ ажәақәа насхьылгзеит Ҭекле ҳәа Махьал дзышьҭаз ахәыҷы иан.

Агәашә стыцны аулица санылаҩы акыр сышҩеихьазгьы, ахәыҷы ибжьы гәыҭшьаагаха слымҳақәа иртаҩуан.

Амра акыр инҭагьалахьан еиҵш аҩоны сааит. Аҩоны сааит, аха сыла акы абомызт. Абни ахәыҷы аҵәымыҷ жьакца еиҵш сгәахы далан. Сыҵсыҵ алагаҩагара аанкыланы санааизхәыцлак, иаразнак имҩашьахуа ахәыҷы иҵәуабжь ҭызы-ҭызуа аеаасхьыннырҳалон.

Ҳаҩоны сангьы, сабгьы, сабдугьы азәгьы дыҟазамызт. Да, ҵьаракыр зәыр ддәылҵзыр-егьизар сҳәан, снашәа-аашәеит, аха азәгьы ихабар сымбеит. Саб аусҳәарҭахь дыҟазар акәхарын. Сабдугьы уажәаанылa Қәтараа рызлагарахь лагара дҵон, уигьы уахь дцазар ҟалап, аха сан дабацарыз сҳәан, снахәыц-аахәыцит. Лхырхарҭа анысзеилымкаа, ныркәка, дираа рҟынза дынҭысзар акәхап ҟасҵан сгәы аасыртынчит.

Акрыфара-акрыжәра ҳәа акәымкәа, абыржәы сеиҭьмызт, аҩоны азәгьы иҟамзаара схы иархәаны, ҳаҩоны ашьҭахь игылаз ҳҵьаргәал ца ду снаҵаххит, аха сабду: «Абри асаҵаҭ аҭаацәара саланагалаанза, Аҟәа аҵьармыкь аҟны бырзенк имысхәааит» ҳәа днахымехәакәа аца ашә

иҽеимҵоз асаҵат еиқәаҵәа ду гьало аихатә хаҵа иатдан.

Ҳамҭак анахь-арахь ҳҵа савагъыжьуа акыр снадгәаклеит, аха цшь-лапҟьак иадамзаргьы, цьара навцхыртак смоуит. Икасцагәышьооз, ацалакьа снықәтәан, абжьымра сха итацеиуа кьылак аҵш иадамзаргьы иахьысыцшаара сназхәыцит, аха схәыцрақәа зегьы башахеит. Цьарамзар-цьара ишысзымцшаауаз агәра анызгалак, цас иауазшәа абни ахәыҷы илаҷырзқәа иҽаҳәхәы сыблақәа даарыхгылон. Ҳцалакьа сналбаан ҳмаҵурҭахь сҽынасхеит.

Ҳмаҵурҭа сныѡналан, мцәахы цшаа ҳәа, сыхраа-зрааува сшыѡназ, иаразнак ҳахьатә шылатра сылаҵш нақәшәеит. Сгәыргьеит, аха уазымҵаан. Ҳцьаргәал ца асаҵат ҽан. Уи ахәыҷы изыҳәан лапҟьақәак тызгар стахын, аха ианаму, ма абра сманшәалахеит сҳәан, ашылатра снахаххын, ахлымѡа аасыртит. Аха абрагьы рацәак зеигәыргьашаз егьсымбеит. Иаапкыр ѡын-чара еиҳамкәа ашыла хәны ашылатра армарахьтәи акәакь икҽаҵсан. Егьырахьтәи акәакь аҽгьы ѡбаҟа кьыла ахрыҷ цхәааны икҽаҵсан.

Икасцара анысзымдыр, ҳамҭакгьы саатгылан снахәыц-аахәыцит, аха исыхәашаз егьанысзымхәыц, сахьгылаз сцырхагазшәа, ашылатра ашә амыркзакәа сааскьан, ахчныза ахахьшәа ҳкәардә лаҟә игылаз снықәтәеит. Акыраамта схы снапы аҵаргәаны стәаны схәыцуан.

Ҳшылатра итаз ашыла тганы изгарц сызбеит аҵыхәтәан. Аха: «Абри ашыла аатганы изгаз» ҳәа сан ашәира дшалагоз здыруан. Сан данышәиуаз убысҟак еиқәыртәа-еиқәыргыла лнапқәа ѡышьтыхны, ажәѡан днаҵаҵшуа, анцәа ихьзала данбгоз, аа, абыржәымзар-абыржәы лышәицхьыз назоит, лҷаҳәатәы аргама иҟалоит уҳәарын. Сан убриаҟара игәытқаага-гәытшьаагаха дшәиуан. Абри акы еицшымкәа саҵәшәон аҟынтә ашылагьы ахрыҷгьы сызрылакьысуамызт. Аха абри аамҭазы, санаахьаҳәлак, ани амжәа какал ада ҷашәа змамыз агыруа хәыҷы санааизхәыцлак, аҷызы-ҷызы бжьы слымҳа

еиҭатнашьаауан.

Икасцара изура сзымдыруа ҩ-мцак рыбжьара сыбжьахеит. Акрыфара захьзыз зынза сазхәыцзомызт. Ашылатра ашә кьакьаза иаартын.

«Абри ашылатра иҭоу ашыла ҭысхыр, уеизгьы-уеизгьы сан днықәгыланы аҵәы аҵҵәара дышцалагари. Далагазаргьы ан лышәи ахшара иқәшәазом. Ан лыхшара рзыхәан данышәиуа лыҩгәыцхәыкгьы: «Анцәа иумҳәан, анцәа иумҳәан!» рхәоит ҳәа санду ианылхәоз уажә ианаасгәалашәа, маҷк сгәы ааканаҵеит.

ҨЗ-ажәак еихысҳәаалоит. Сан ашәира есымша лқьышә иқәкын. Цабыргуп, сашьцәа еиҵбаҵәагьы саргьы баацсыла ҳлеишәа цәгьан, амыркткәаҵәкьақәа ззырхәоз ҳакәын. Цааи-цышәи еиқәхартәомызт, ҳачҳара уадаҩын. Ҳангьы есымша аҷын ҳаҵылхуан, аха зны-зынла ҳалзымкыкәа ҳалҵәыҩоны ҳанцалак, лгәы цжәаны ҳалшәиуан. Убри сабду цәгьала ихьааигон, иҭахыцә-кьамызт ҳан абас кәашьахәрас иахьлымаз. Сабду даара уаҩ татак, уаҩы хаак иакәын. Ус шамахазак акәымзар дгәаазомызт. Аха енак, сан сабду иҿы аҵәажәара далагахьан. Ҳара усгьы цәгьарак аныкаҳамҵоз кәалазомызт. Изакәыху сыздырам, аҿены ҳан ҳалшәиит, аха абжьаацны еиҵш акәымкәа, зынзак ҳакнылҵазеит. Цас иауазшәа убыскан сабдугьы иааира акәшәеит.

– Ҳаи, Хәыхәа, дад, абасҵәкьа ахәыҷқәа азәы ишәиуама. Ибҳәаз анцәа баҭанеимҵааит, зегь зымчу сиҳәоит! – иҳәан, иҩнапыкгьы ажәҩан инаҵеикын, злыцха ҳаура днаиашьапкит.

Убыскан ауп сабду ан лгәыцхәы атәы аниалҳәа. Ахәыҷы иибо-иаҳауа ихаштзом. Убри аахыс иҵзозеи, аха уажәыгьы мшаенеиҵш иааиламырсзакәа сгәалашәараҿы иаанхеит.

Ес-инеидысхәыцлалакгьы уажә акыр исыцхрааит. Сан лышәи сара сзын цырхага шамамыз схы агәра анасырга,

сгәы шсыртынчра исыртынчит. Аухантәарак агыруа хәыҷы сышизхәыцуаз, рацәак сыцәагьы зтынчымхеит. Зегь реиха сынасыц иакыз уиоуп, убри ауха саб чах дук ҳзааигеит. Ускан ачабаба ҳәа изышьтаз ушьтақәа ауп еилыскааува саналага. Ускантәи ача еиқәатцәазааит, ишкәакәазааит сак аамыхны иааумпыцаргәгәаны ианааууштлак, ампыл еицш унапы инаныцон. Уажәтәи ача ааургәгәар, заца унапы ианымцара, амажәа еицш зегьы унапсыргәыца иаатцахоит. Убыскантәи ача еиқәатцәа афоы агьамеи иахьагьы сқьышә иқәуп.

Аиеи, абри ачабаба ауха саб иахьааигаз сеигәыргьеит. Саб ача ааимгазтгьы, сан уеизгьы-уеизгьы абыста ҳзылуан. Ани уафак ада иқамыз ҳшылатра итарқааз ҳшыла ецыхәшә хәыҷы зызходаз, иааҳцсхшьны ҳоагылон. Убри акынтә саб ачабаба иаҳзааигаз иагьамази, иафоызи, ахаара-бзаара саназхәыц, сҷазы ахәхәаҳәа ишаазгьы, саб ича ацкыс абни ҳшылатра акәындхә икҷацсаз ҳшыла ахьеиқәхаз, абни агыруа хәыҷы илымкаа иахьаҳҷа-цахәымхаз адунеи азна сеигәыргьеит.

Ушьта уи ашыла сыхтырцажә еицш сақәитын. Аха уи уацәы ашьыжь гашьас иастарыз сазхәыцуамызт. Уацсцәык азна ашыла ҳажә хьага ведра ду итарқааны, агәырза ауардын иақәыршәны изгаз иеицш, азәы симбазаргьы ицхашьаран. Ус цьара соыцра иныцасыгзаша макәан хәыҷык сымазар стаххеит, аха амакәан уажә исызтагәышьодаз. Цабыргуп, асакьқәагьы ҳаман, аҳатақәагьы ҳаман, аха ани ахәыҷы азыҳәан сызцәаҳата ахәы қамсаза сацаланы сызлацарыыз.

Зегьы сартмак реиғьын. Ф-кьылак ашыла ибзиацәкьаны иакуан. Амфан иахьызгозгьы азәгьы гәфарас иқаицомызт. Сан сылбаргьы ашкол ахь дцоит иан дикәыхшоуп лҳәон акәымзар, сышәкәқәа ртыц аҷы сартмак ашыла тацсаны изгоит ҳәа ахаангьы лгәы иташәомызт, лхаҷгьы илзаагомызт. Убыс иагьыкас-цацәкьон, аха сышәкәқәа

ргарҭа сымамызт. Сышәкәқәа насҩыцракны, сарҭмаԟ сшыла ҭаԥсаны, сыжәҩахыр инахшьны сдәықәлар сан гәҩарас икны: «Изакәызеи, нан, уарҭмаԟ иҭоу?» ҳәа аԥаа-цшаара далагар ҳәа сшәон. Ажәакала, ус ала егьалԥуамызт, даҽак схәыцыр акәхеит.

«Акшара зҭаху есымша алаба имцыхьашәоит!» – рҳәоит. Ԥсыхәа змам акгьы ыԟазам. Стәаны сахьхәыцуаз, сан лхаҷатрақәа зәзәаны астол амгәа ишҭаз аасгәа-лашәеит. Ахьышәҭҳәа сҩатԥьан, сышиашаз ҳкыгәра снадыххылан, амгәа саахеит.

Еԥәышк аалбаашәаны сыкәа инҭашәаргьы убриаԟара самеигәыргьар ԟаларын, урт ахаҷатрақәа шаԟа среигәыргьаз аԟара. Сан лхаҷатрақәа еиқәырҩызԥаа ирены, еиқәԥаны астол амгәа итан.

Раԥхьа иԟасԥара сзымдыруа саанхеит. Абыржәыцәкьа ахаҷатра амакәан астол амгәа иаатганы сшылатра иҭаз ашыла нҭаԥсаны, уаԥәы ашьыжь азы исырхиарц иақәскит. Аха убригьы сзымгәаҷьит. Саагылазар, аҩны ацәҷьычра акәым, агәылацәа ррасаԥәкьа сымзацызт. Азәы иутра сҭаланы карпыжәки шьынкаки ирыдамзаргьы акы снапы асмыркьысыцызт.

Есышықәса Кацманраа ашьынкеи акарпыжәи рацәаны иларцон. Убарҭ радгьыл аҷы ашьынкеи акарпыжәи шыԟалоз, абар ушьҭа сахьубахьоу сааихьеит даҽаԥьара исымбац. Ашьынкақәа ихылоз мартақ бзиак иаԟарахон. Акарпыжәқәа угәыдзаломызт. Ее, иаша, ацәаҳәа шкәакәақәа ргәылхәаны, унарылакьысыр инсиԟәжәа ицап уҳәарын. Нурии сареи ашкол аԟынтәи ҳанаауаз ашьынкатра ҳанаавалалак, афҩы лаҳа-лаҳауа иааҳҽаҳауан. Азныказы, ҳанҭаланы шьынкаки карпыжәки ирыдамзаргьы ихыхны иаагап ҳәа инақәскуан, аха исзыгәаҷьуамызт. Ани Мырзаԟан ишәыр аныха ишеиҭаз анаасгәалашәалак, заԥа саламкьысрыз, ашьынка азаразыҳәан ацгәы аԥа ацәыззоз Нуриԥәкьа дацәыршәаны Кацманраа ршьынкатра ааигәа-

сигәа днасышьтуамызт. Есымша абра ҳаавалацыцхьаза ҳҿазы ахәхәаҳәа ишаауаз, ҳгәы еиқәҳәаланы мчылатәкьа ҳнавсны ҳцон.

Ажәакала, уртқәа-уртқәа срышьцылазамызт. Ани ҳшылатра итатсаз ашыла азәгьы итәымызт, ҳара ҳтәакәын, аха «Ишәаз дшәазеит!» ҳәа снапы сзышьтыхуамызт. Егьа иқәсцаргьы-иқәсхыргьы убри ауха ҳшыла атыхра акәым, ҳшылатра ааигәагьы сзымнеиит.

Аханатә аахысгьы kазшьас ирымаз акәын усгьы, ҳгәылацәа цәажәара ҳәа ҳа҃оны иаан, акыраамта ажәабжьқәа еимданы ирҳәон, аха сара абжьаацны еицш сыцсы заны сыекаршәны сзырзымзыр҃оит. Схәыцрақәа зегьы наk инасцырцаны сырзызыр҃оырц санаарыз-ҿлымҳахоз аамтазы, абри агыруа аамзышәа хәычы илатгырзқәа икәааша, амжәа kамла зныцсалаз аценка чанах иацхьа иргыланы, ихахәы еилыжәжәа, ицынцаkь зыкәшьыхааз иблуз амагра хыцырцыраауа сацхьа даагылон. Нас ажәабжь зҳәоз ирҳәоз акәым, дара рхатақәа сыла иабомызт. Ус сырзызыр҃оуашәа kацаны, сееицштәзаны акыраамта стәан, аха ианысзымычҳа, иаарҳәоз зегьы хысбжышәа исаҳауа саналага, с҃оагылан ҳа҃он ду ашka схалеит шьталара. Уара қәшәи҃оы-цашәи҃оы думазар убас дыцәаait, убри ауха сара сшыцәаз еицш. Алцхык лацәааихьшь сзыkамцеит. Сылацәа ашәымтак иааиқәысыцсаргьы, ахьажь ршәага еицш абни ахәычы сыблақәа данаарыхгылалак, сытрысны саацшуан. Абас схала зацәык сыблақәа траа ацых еиқәара сшалагәатеиуаз аарла ашареи сыцси еихьысыгзеит. Ааи, анацьалбеит заka сҳалал газааз…

Ашьжьымтан аихашьтыбжь ансаҳа, сабду амцеиқәцара дшалагаз здырит. Убригьы сгәы цхаррак ашәахәац нтанацсеит. Саргьы уаҳа сиарта сзыламгылазт, с҃оагылан, ааигәа сан исзылзахыз сеиқәа кьа҃ насышьасцан, сыхәдахшьқәа неихышьны сацхьа иҿаз аҳәынцәрақәа

рыла инеибасыркит.

Ҳкәасҟьа ашә аартны ҳсоф санаақәгыла, сан дгылахьан. Лыѡмсаг кны амзырха дыҟәланы дааиуан.

– Закәи уара ҭамҵыҭ узгылаз?! – даатгылан днасазцаайт.

– Уажәааны акәым, амра ѡхашылааназа лабалагьы уаҳзыццомызтеи, дарбан халаѡу уиарҭа улазмыргылаз шааназа? – абасгьы еиҭанацылцеит.

– Сгылеит ус! – сҳәеит саакәанызанын.

Сангьы уаҳа сыхҭамккәа амацурҭахь лҷыналхеит.

Изакәу сыздырам акы схашҭызшәа, ак сгәаласыршәарц стахызшәа саалак-ѡакит. Нас ҳкәасҟьа смылбаакәа, агәашьа сыжәѡахыр надыспан, сеиҭанеицхьхәыцаайт.

Аиҭакәа неимҟьаны аецәыш лаша-лашо ишналыччо еицш, сыхшыѡ аҵараҳәа инеилшәан, аҳаҵаҳәа иаасгәалашәеит иаха санышьҭалоз схы иатасцаз схаҵатра. Иудыруазеи ианаамҭоу иансҭаху астол амгәа исызҭымгар, азә дысцырхагахар, уи ацкыс заа ирхианы сааигәа иҟазаайт сҳәан, иаха санышьҭалоз сан акыҷәра ааигәа данықамыз, еимҟьарак инақәыршәаны сыхчы инатасцеит. Убри акәын уажәы исгәалашәоз.

Сгәы аасыртынчын, сыхч иатаз схаҵатра сан сиарҭа анышьҭылхуаз илбар ҳәа сшәан, иаатысхын инаганы сартмак иҭаз сышәкәқәа инарывасцеит.

Шьыбжьон акәын ашкол санҭалоз акынтә, алоура уа уажәы-уажәы амра сатацшуан. Убри ҳбарца акәын сара саатс исымаз. Амра сатацшуан, аха уи ала акласс ахь ацара аамта аахьазу-имаахьазу сзеилкааузмызт. Зыгәра згоз амра ѡаскьацыцхьаза ҳбарца ицаланы зҷаазхоз ашәшьыра акәын. Шьыбжь агәы кьазызуа амра жәѡангәы ианыѡхалалак, абарца ицацхоз амырхәага цхьацо ашәшьыра ааскьара иалагон. Амра наскьо, ашәшьыра ааскьо мацара, убри амырхәага ашәхымс инахытцны, ашәшьыра ауасхыр ианаақәгылалак акәын саргьы сартмак аашьтыхны акласс ахь ҳәа сандәыкәлоз.

Ус акәымкәа ашәшьыра ауасхыр аныҟәгылара ҩ-маҷә шагу сдәыҟәлар:

– Уабаҷо уара макьана, ашәшьыра ауасхыр иҟәымгылазаҷеи?! – ҿаалҭуан сан. Убри аҟынтә ашәшьыра еихшәа-еизшәа ашәхымс агәҭаҵәкьа ианааҟәххлак акәын сартмаҟ аашьтыхны сандәыҟәлоз. Ани иманшәалахаша уаҷымхыраарғьы иара ахалагьы иманшәалахоит. Ашәшьыра ашәхымс аныҟәгылара ҷшь-маҷәк раҟара шагыз:

– Нан, сара уажәыҵәкьа азыхь аҿы цҳалк азна азы нҭкааны иаазгоит, ууанза ахш икнасҳаз уахылаҵшла, иуҵәхымтцааит. Макьана ашәшьырагьы ашәхымс аҟынза имназазаҷ! – лҳәан, сан лыцҳал аашьтыхны дындәылҵит. Саргьы адгьыл сыгәо соугылахмыз, сан лҵара шызбазҵәкьа, ааимкьара схы иархәаны иаразнак сындәылкьан, аҩн ду ахь снықхашәалеит.

Уаха ԥьаргьы саамбжьажьазакәа сышиашаз сартмаҟ сынтасын, схаҷатра аатганы сҩыцра иныцаскын, схьаҵшкәаҵшуа аҿаҵара сааҩналеит. Сара сыда аҩны азәгьы дшахымыз здыруан аҟынтә, сгәы каршәны ашылатра аҷәы сҩахан, сынтаҵшит. Иаҵ ишызбаз кьыс амазамкәа ашыла ашылатра акәынтхә икҿаҵсан. Ашьшьыҳәа схаҷатра ааҵәырызган, снаҵәкьарақәа навҵаҵаны амахәыҷ ааицысхит. Схаҷатра сарма напы инасыркын, саргьа напала ашыла ҳчаргә хәычы аҵыкә иныкәҵсо, зыгмаҵәазк азна аатамыжькәа аҵыхәтәантәи ҳшыла зегьы схаҷатра интасыҵсеит. Схаҷатрагьы ахәда инаҵаҵсо иаатәеит. Смакәан иатԥаз амахәыҷ кны санааха, сшыла ахыцәкьа нхырцшьыхааны схаҷатра ахы ааиларгәгәаны иааҿасҳәеит. Сан дсыхьзар ҳәагьы сшәон аҟынтә, снеитаҟьан ҩаҵхьа аҩн ду сынхалан, сартмаҟ итаз сышәкәқәа аатысхын, схаҷатра ныкәыркьакьашәа интаргыланы иааибасыркит. Сартмаҟ уа иааныжьны сылбаait. Сыхшгьы аесизганы ахалара иаҿын. Уигьы хмыжькәа иааиласыршын,

инкныхны акыҭәра инықә-сыргылон еиԥш, сангьы лыԥхал даҭаланы даақналеит.

– Сан, ашәшьырагьы ашәхымс инықәгылеит! – сҳәан, сҷынасхеит.

– Ашьшьыҳәа уца, нан, убри Қача иҵаԟа иху ацҳаҵәры маншәалазам, уканамыжьааит. Уи хызцаз ахәашақәагьы «Охуреи ҕьатама змауз» ҳәа, ҭламзар игылааз, акәара ахықә иқәгылоу ҵла дук аацԟаны инхрыжьлар… Цҳаҵәрык наганы инхдыршәлеит! – лҳәан, дыгәрыԟәкәо акыҭәрахь дныкҷалеит.

Саргьы убри схы инархәаны, ҳкәасқьа снықнаххын, сартмаԟ сыхәда инхысшьын, сышәкәқәа насгәыцакны снылбаан, агәашә аԟынза снеиуан еиԥш, саахьаҵшит. Аха анцәа имч ала сан абжьаацны еиԥш абарҵа дыцагыланы дысзыцшуамызт. Иаразнак ҳахьатә гәашә ду алыкә нылсыршәан сынҭытцит. Уаҳагьы сышьҭахьԟа схьамцшзакәа ҳаԥшырҭа сналашәкәеит.

Ермана иқьаҵҭа ашымҳа ахьыкәгылаз снамцысын, абна еихашьшьыра ашәахсҭеиԥш сыенылазыршәыз амҩахәаста сананыла ауп сгәы шсыртынчра иансыртынчыз. Ушьҭа азәгьы сшимбоз, азәгьы дышсышьҭамыз агәра шызгазгьы, схаҷатра сартмаԟ итызымгазеит. «Иудыруазеи зны-зынла абна алымҳагьы аблақәагьы аноуа ԟалоит!» – ҳәа сабду зны иҳәоны исаҳахьаз анаасгәалашәа, сҩыцра иҵакны изгоз сышәкәқәа насыдыргәгәаланы саахьаҵшит. Зехьынцьара ҭынчран. Амра ашәахәақәа хааза ахьацақәеи ашәҵлақәеи рытлаз бгьқәа инархьызсаны аккара иныҵатәон. Иаасыкәыршаны акылкәыҷыҳәа инеихызҳәаалоз аҵарақәа рыбжьи, Лсиуа иҵаԟа аҿыбгара иаҵысны илеиуаз ашьха зиас абжьи неилаҵәон.

Ҷьанат ҳәа акрыԟазар абыржәы абра акәын иахьыԟаз. Адунеи агәта ҳәа ҷьаракыр акрыԟазар, уеизгьы-уеизгьы абра акәхарын иахьыԟаз! Убас зехьынцьара иԥшзан, зехьынцьара шаҵәартәартан. Аҵсыцкьа зхоу

гәнаҳак иахылаҳәаны зыхәда иқәымлац ауаԥ цсы цкьа дныкәгыланы иааиҳәоз иҿаҳәатәы аргама иҟалап уҳәарын. Убриаҟара адгьыли ажәԥани рыбжьара макьана хәымгарак бжьымсыцызт. Мшы ссирк аҿны анцәа злыцхазгәыцха ҳаура, Анани Адами адунеи аҿы ауаԥытәыԥса ижәла ыкәнагаларц азы рнапы шынеибеиркыз убас аҳауа цкьакәакәараза дгьыли-жәԥани ирыбжьыцраауан. Анаџьалбеит аразра уҳәеит ҳәа, иара уажәгьы џьара накәарагашьак сзымдырзо, ача еиԥш ауп иахьагьы сшыцыруа, аха усҟан зынза сгазамзи цсы зхаз зегьы рыцхасшьон. Ушьта шәара шәазхәыц изакә гәыз исызтаз! Акәтыцәкьа аныршьуаз аҟыжбжьы саҳар ҳәа сшәаны, ҳкәасқьахь схаланы, ахчы схы инақәыжьны слымҳақәа сыҷԥоон. Ахьшьгьы аҳәыхәгьы еиԥшны бзиа избон, еиԥшны еиҟараны ирыцхасшьон, рыцшзара агәра згон. Убыскан сара ауаатәыԥсеи аџстазаарси рыбжьара аџьныш дшыбжьагылахьаз, ушьта абзиаразы абзиара шыкамыз, адунеигьы ауаатәыԥсагьы рлахьынџа ақаҷаа анцәа ишимиххьаз абаздыруаз. Иабаздыруаз мышк-ахамышк аџыхәа, иахьа схы-сыцсы зқәысцоз, сҿаџахәы сҿыцыхны изҿасцоз, сани саби рхәаша зыцсы еиқәнархаз, убри агыруа хәычы сара сзыхәан дшьыганы, дсаҕа баацсны дшаақәгылоз. Аха уи ахтыс макьана алацәажәара заацәоуп, аҟынтә ҳацхьаказы иаансыжьуеит.

Сыцси-сыцси еихьымзо, сзәашҳәаха уи агыруа хәычы игәашә снылагылеит. Иара, агәашә мыждагьы, адауарқәа еидыргыланы, ункылцшны раштахь узтамцшуа акылаарақәа рҿыцәкьа аџла адаркькьақәа адчаџаланы иҷыԥын.

Сынкылцшны абарт рашта снықәымцшыкәа, агәашә аартны аталара стахымхеит. Еиҳарак ани рла гызхәызшәа иҟаз сшадыруазгьы исыцхар ҳәа сшәон. Нас ишца, дасу илеи иҳәеи иара иеицшхоит. «Агыруа ила еиҳа ианыгәыбзыгу ауп уанацәшәаша, уи усҟан уеизгьы-уеизгьы мазала иуцхауеит!» – абасгьы рхәо саҳахьан. Ажәакала,

сынкылыԥшыр ҭаххеит, аха кылԥшырҭак анысымба, агәашә иахагылаз ал амахә снахьынԥашалан сынхыԥшит. Жәкы атәарҭа ада иҟамыз ашҭа кказа иҭаԥәын. Ани ала хәымбабисагьы ԥьаргьы сылаԥш иҭамшәеит.

Иаасԥәымыԥхан, ашьшьыҳәа убри ал еихажәаа адарыԥара иԥыҳәҳәоз снықәтәеит. Иҟасԥара сыздырамызт. Зны ашкол ахь сԥап, нас ихԥәаны имԥазар, ахәылбыеха ишԥагәарамлари, саныхынҳәуа саадгылап ҳәа аасхәыцит. Аха схаҵатра сыманы ашкол аҿы сышзымнеиуаз анеилыскаа, зынза сгәалаҟара аабжьысит. Марҭхы сԏызԥәа ашкол хәычқәа схаҵатра иҭаз ашыла рбар идырзарымызт. Егьырҭ зегьы ҳарҟәаԥып, шылала ирҭәны сшәыра иҭаз схаҵатра ани Хәлабаҧ ибар мчыбжьы наҟьак ада ҳәатәы иоуазма. Ҳарԥаԏ илымҳа аҟынза имнеир аурымызт. «Адгәыр ахаҵатра азна ашыла ушәыра иҭаԥаны иааугеит, аха иабоугоз, изуҭахыыз? Иабоуҭахыз ашкол аҿы ашыла?» – ҳәа ҳарԥаԏы снага-ааго сазԥаара далагозар акәхарын. Уимоу, иара ҳашкол адиректор Басиат Хәаршьыҭ-иԥа иҟынзагьы иназар алшон. Абарҭ зегьы анааидысхәыԥла, схаҵатра сыманы ашкол ахь ԥашьа шсымамыз агәра зҕеит. Азәгьы дмаазакәа иарауахык ала илеиланԥәазар, саргьы схаҵатра амакәан сшыла шҭоу абна инылажьны аԏныҟа схынҳәырԥ сызбеит.

– Ашьо морҭ, нана, ашьо, ашьо! – ҳәа аԏн ашьҭахьҟа ԥҳәыск лыбжьы аасаҳаит. Саргьы ахьшәҭҳәа сԏагылан, илҳәоз иаанагоз шысзеилымкаазгьы, ԏаԥхьа ал амахә снахьынҳалан, агәашә снахыԥшны снаԥшит. Абар, иацы Махьал дзаԥәажәоз ахәыч иан агыруа ԥҳәыс! Лхәыҷы, акенгуру аԥа амгәаԥәаҿы иамоу атра иҭартәаны ишныкәнаго еиԥш, лхәыҷы шьал ҕра дук дылаҳәаны ихы заԥәык кәымлеиза икылыҳәҳәо лызқәа дкыдҿаҳәаланы аԏныҟа днеиуан. Лара ҿага хәычык ҿаԏлакьза хә-кьардак ахаԥаны лыжәԏахыр иҟәкын.

Раԥхьашәа саагәырҕьеит, аха уи сгәырҕьара нарха

амоуит. Избан сыздырам агыруа цҳәыс лызқәа икыдтәалаз ахәычы дызлаҳәаз ашьал днылшәаны, абар, абар цаҟа дынкашәарашәа збо салагеит. Иара ахәычгьы дшәагәышьозар акәхарын, иара итәала инап хәычқәа рыла иан лыбга далацсны икын.

Текле лхәычи лареи анаасывала, агәашә абжьы аасырган, снапы наргзаны азахәарқьақьа ахысхырц сеыназыскит. Агәашә ашьтыбжь заҳаз ацҳәыс, даатгылан сышка даахьацшит. Саргьы убри аамтазын сааманшәалахан, агәашә иахаршәыз азахәарқьақьа аахысхын, аҿа ахырга ибжьы мацараха агәашә аасыртын, схы нкылсырҳәҳәеит. Ацҳәыс уаҳа дааитамцзакәа дгыланы дсыхәацшуан. Саргьы агәашә шаасыртра иаартны сынталеит.

Рацхьацәкьа сылзымдырзеит Текле. Саргьы лкарпыжәтра сышхыз сақәылкызшәа сыцхашьа-цхацо санаалыдгыла ауп санылдыр.

– Уауа, чқьим гура! – лҳәан, итацәны иқаз ларма напала схы аалшьышьит. Саргьы хатарак казцаз азә иеицш схысгәы азталан, сналыцымҩахыцит.

Текле дсыкәшо, дсыкәырбануа схатцкы сыцсатцкы цаҟа икамыршәуа, иацы ҳахьтәаз ҳанааи, лыбга атларкәыкә еицш икыдтәалаз лхәычы даалкәнылхын, цаҟа ашьацра днылалыртәеит. Саргьы скылцшны сауихәамцшыхуаз, ахәычы данлыртәа иеизнымкылазт, дынхбыкьын ашьацра днылашәеит. Дагьхышәтит, арцәаагьы аатиргеит. Сихәацшызар, уаҳәцәырқәазала дахьыҳәазоз акәхап, амаамын атәарта еицш итәарта ацәацәарақәа зегьы тыкацшьааза иқан.

– Зурна, захурман сқан чхәиндс! – лҳәан, Текле дгәаан, ацгәы ацацәа аҿыцакны ианаго еицш, ихәы дылахаха, имахәар хьыцсаа хәычқәа дрынкны дыркалкало даашьтылхын, ҩ-чынк неивацаны ашьаҟа хәычқәа ирыкәчацаз ахәычы итаныкәага дынталыргылеит. Иаргьы аныкәашьа изырцоз дахьтадыргылаз ҿыцбарах ибазар акәхап, дшынталыргылазцәкьа, уажәрааныа аҳәа

ахы зыкәшәаз еицш иҳәҳәоз ахәыҷы, иаразнак аҷәуара даакәыцын, иеааиртынчит. Уимоу, аҩыстаацәа рсахьа иҵаны даасҫаацшын, дагьаасҫаччеит.

«Иуччо ацәа уцәоуп, ахьажьыршәага!» – лҳәазар акәхап гыршәала ажәакәак неигәыдылцеит, аха илҳәаз лажәакәагьы сызгәнымкылеит, илҳәазгьы сзеилымкааит.

Егьарааны исҳәахьазаргьы абыржәы сеиҷым сҳәан, схаҷатра зҵаз сартмак саҵхьака саахан, сшьамхы иныкәсцеит. Схаҷатра амакәан сшәыра иаатызган, еизыцәаны иҟаз амахәыҷ снацәкьарақәа навцатцаны акәкәыҳәа ацрыхара сналагеит. Ҭеклегьы лхәыҷгьы рыцсы заны, абри схаҷатра амахәыҷ сахьацрыхоз исыхәаацшуан. Иара смакәан иатҷдаз амахәыҷ мыждагьы цас иауазшәа еилашәан, акыраамҭа аилыхара саҫын. Ашьҭахь, зныкыр ашашәа еицш иаанаилшәа, сгәырҷьан схы саафахан, Ҭекле лхәыҷи лареи снарҫаацшын, ақьааба ашә аазыртыз азә иеицш схы цхьазо снарҫаччеит. Даргьы сыччара иаанагоз шырзымдыруазгьы, «Иччо урылачча!» ҳәа аҩыцьагьы ааибарччеит.

Схаҷатра ахы аасыртын инаганы Ҭеклеи ахәыҷи рацхьа ианынасыргылоз, агәашә аҫыжбжьы аагеит. Зегьы ҳаахьаацшны ҳнацшызар иааиуаз Махьал иакәын. Исҳәоз раҳауамызт, ирҳәоз саҳауамызт, ус ҫаҳаи дагәеи реицш ҳшеидтәалаз Махьал ашҭа данаатала акы еицшымкәа сиеигәырҷьеит.

– Коҳ! Уаргьы ара уҟоума, Адгәыр? Бзиала уаабеит! – иҳәан, снапы аасымихит. – Сеадҳагьы ииасуа иалагеит, ушьҭа арҭ ирыцсыхәоу сыздырам. Ижәны ирфа, изны ирфа, уи акәын цсымышьҭыгас цәа мырбаагас ирымаз! – иҳәан, ҫадҳа кәампак цәаҳаҳаны иахькаршәыз шьапцыкәла днацәхасит. – Уаҳзаазгазеи, Адгәыр? – иҳәан, дсазцааит Махьал.

Снапсыргәыца зыхҩаны искыз схаҷатра снапы

аахысхын:

– Абри ахәыҷы дрыцҳасшьан шыла хәыҷык изаазгеит! – сҳәан, смакәан ахәда иныцаҵсо иҩежьза итаҵсаз алатаҷаҷа снацәа накәскит.

– Уҵсынҵры духааит, дад, егьаумҳәан, Ҳараз уицами рыцҳа!.. Иуеиҳау умаҵ иулааит есымша.

– Муре, Михьель? – лҳәан, дцаait Ҭекле, смакәани сшылеи лара лҷы изназгаз лзеилымкааua.

– Қәир, Ҭекле, қәир! – иҳәан, агыршәа азыҳәангьы еиқәкы-еицакны дауҟахымыз, иажәақәа анизымха, напышьашәала иҟаз леилиркааит. Махьал ихысга мацәа сгәы иныцеиргылан: – Абри Адгәыр ихьзуп. Қәир шәзааигеит, ахәыҷы қәырпак, мамзаргьы шыла қашьк алхны иҷабцарц! – иҳәеит аҵсышәала ибжьы наҳаракны.

– Сқанҷир, нана, сқан гольуаҵиро! – лҳәан, Ҭекле дҩагылан, лнапы ыргьыжьны саагәыдылкылеит. – Адгәыри, деда, си анц Заурис ҷьимарс! – лҳәан, ҩаҵхьа лнапы ыргьыжьны лхы инадылкылеит.

– Илҳәаз уаҳама? – иҳәан, Махьал ихы аасыҷәикын, дсазцааит.

– Исмаҳазеит! – сҳәеит.

– Арҭ акы анырҭаху ауп усгьы ухы-угәы иантало. Иахьарнахыс уара Заур уиашьоуп! – лҳәеит.

– Заур дарбан? – сеиҭанаиазцааит Махьал.

– Абни ахәыҷы ашыла ззааугаз Заур ихьззаап! – иҳәеит Махьал.

Ҭекле ҳаҵхьа игылаз амакәан аашьҭылхын, лҟәацә ашҟа лҷыналхеит. Дымназаҵ шысҳәоз схаҷатра ҭарцәны иршәшәа-ирҟаца иаалган, еиҭа лнапы ыргьыжьны схы днагәзит.

– Мадлоба, нана, мадлоба! – лҳәан, схаҷатра ааслыркит. – Мутун уамиҭә, му меҵча баганас, ма дихашь онҭхораль! – лҳәан, лсаалырҟуцәуеит.

Ҭекле илҳәаз акы аасзеилымкааит. Ажәак мҳәазакәа

сахьтәаз Махьал снеиҿацшит.

– Ани илҳәаз еилукаама? – иҳәеит Махьал.

– Мамоу! – сҳәеит.

– Ахәыҷы инеисыркуа ҳәа акгьы сымазам, сара анышә зҿарыцсаша! – лҳәеит, илҿарцсатәкьааит гәатцаны илымҳәазар! – иҳәеит Махьал.

Смакәан аасыреын, инаганы сшәыра интасцан сԓагылеит. Сцарц сҿанынасха: «Саргьы сцоит», – иҳәан, Махьалгьы дԓагылеит.

Абни Заур захьзыз ахәыҷы, дыцәгьаны дшаны адунеи дыкәызцаз сара снеии уажәи рыбжьара ибжьык ҳәа имыргазеит, аԓыстаацәа рсахьа нылкааны, цхыз дубартә арныкәага дыбжьагыланы дҳахәацшуан.

– Уацхьака ибзиараха анцәа иуцигалааит, икоуцаз бзиоуп, дад, аха мышкызны рыцсы таларҵ ушылагьы рхадырштыр ҳәа сшәоит. Сеадҳаи сымжәакәеи усгьы иргәаладыршәап ҳәа укоу. Иухоумырштын, баба, абарҭ ахаангьы рыгәра умган. Уанымгәыҷзо, угәуеанзамкәа цьара урыцсахуеит. Уҭахызар акыкахшгьы шәыбжьазааит уи азыҳәан иацыркзом. Дара рхы азеиҷгьшақә унықәцаны урҭиуеит, иуеигзазом! – иҳәан, игәалакара хәыҷы имаз ихы-иҿы иныкәбан, иаразнак илакҭа ааицеикит.

Махьал иихәаз зхиҳәааузаз абарҭ агырқәа дызрыкәымгәыҷуаз сзеилкааузамызт. Аха абри абри ами ҳәа ацәгьагьы абзиагьы ажәак ахысымҳәааит. Саргьы гәаанагаракәак соузаргьы, макьана кьанҿаак икамыз, сзажәза Махьал сиҿапаҷәны егьсызҳәомызт.

Махьалгьы уаҳа дымцәажәазакәа архәараҿы ҳанааи:

– Адгәыр, уара акласс ахь уцозар акәхап? Саргьы Қьарақьанка сдәыкәлагәышьап. «Зхы азыҳәан имыждоу, ауаа рзы дрышҳаԓоуп» ҳәа, ҳхы хәымкәа, ахәырбҷыц акәаҳцеит усгьы. «Ахра ԓашра ажәымтыҷъла аҿазыцсаз» ҳәа, ҳцаны иабыкәу ачаи лаҳцоит ҳәа ҳахьаҿу сукәыхшоуп. Мышкызны цьара акыр зыкалазаргьы, ҳара иҳазразода,

арҭ аара иаҿу алацәыбгақәа фатә-гатәыс хрануазар акәхап. Аха егьаурым, усҟан ҳара ҳҟамларгьы шәара шәҟалап цшзала. Ус акы иақәыркзаргьы шәабацәа рыцсаҭа дшәырцәхарым. Абзиаразын, баба! – иҳәан, даамоахыцын, Қьарақьанҟа игаз амоа днанылеит Махьал.

Саргьы сышиашаз ашкол ахь сҿынасхеит. Хәычык санынаскьа, саахьаҵшит. Махьал иоупцәа хылпа барбал снахьыцшит. Нахьхьи, аоохшәаларҭаҿы аҵьра днытцалахьан.

57

Сыбараҿы еиқәыхьшәашәа астол иқәыз саб «иуасиаҭ» аақәсхын, аҵхьара сналагеит.

* * *

– Қьарақьан зырцшзоз шәышықәсала адауаҵшьқәа реицш рыжәоахырқәа еиларсны, мышмазарак адгьыл зцакны игылаз аҵьцлақәа ракәзаарын. Зыхцә царақәа зеихада иқәхәмаруа аҭыцха ззара иныкәыршәны лыхцәы хәгабзла иусар, илсахьахәраха-асахьахәрахеит абыржәы абри Қьарақьантәи ахәы цшзагьы, – абас дналагеит Ҳараз. – Уажәрааанза адгьыл агәы хзыркуаз абнара, снапсыргәыца хәыцк ыкәубаараҳа тлак убомызт. Улаҵш ахьынзаназаазоз аҵша заҵәы ашәышә бжьы гон. Тракторла ирццаны еилажьыз адгьыл, аҵьцлақәа рдақәа хаххала иалыхәхәо, маҿа-маҿа еилаз амалаҷыр гәырмаҷгаха иаарҳәны икажьын.

«Абас акәхап ауаатәыоса рыкәзаара анааилак, изыкәтәоу амахә рнапала иаапҟаны рымцахә шдырцәо!» – абри сгәаца интысхәааит, ҳаҭеимышхара ашәиҳәао ишиҳәоз амца зыҿхысыз адгьыл цәыббылза санаакәцш.

Ркәаҭанақәеи рыцәқәеи, рыжә камбашьқәа инадыркны, еибарххо рыбжьы абри ацәхәыра агәы тырзызааура аҭьара

рдыдыра илан ауаа. Аиха иацәынхаз, ажәытә зны азахәа зыкәнырцахьаз ал сыжәԥахыр надыспан, ажәлар ршыкьра салазырԥуа саагылт.

Ауаԥытәыԥса насыпда еиҧьу-еицәоу аилкааха имазазакәа дышгәыҧ-гәыҧуа мацара мшы ссирк, мамзаргьы уеиа баацзак азы згәызеанзамкәа адамра ашә-гәашә инылагыло. Ее, абан, зыцыхгьы зымышгьы гәыҧрала ижьоу, аирагьы зыцстазаарагьы шгәакроу мацара иниасуа ауаа, нахьхьи, цламзар чагьа-чашә ахьыкәымиаауа аҧьара иахьылхо. Абри адгьыл ззышьалтаз, изыпстазаараз, измышхәбзазаз абант ицәхәны еилажьу, абри адгьыл иакәлаз аць хауара дуқәа ракәын. Адгьыл апсы такны изкыз ацлакәа аныкәырх, адгьылгьы уаха аеазаамгеиазакәа ицсит. Ацлақәа раазара зацәык акәын ари адгьыл иалшоз. Абыржә сахьынацшуа адгьыл уажәы-уажәы ицәеицәыцсуазшәа збон. Уи зны апсы исахьа нылнакаауан. Адгьыл итцырхуа анышәацшь асахьа аанахәоит сылацш ахьынзаназаазо. Сара ауаԥы даныцсуагьы збахьеит, дагьеиқәыскхьеит, аха убриакара сымшәазеит абыржәы адгьыл апсышьа ахьызбоз заka сшәоз, заka сгәы атра итамгылоз aкара. Ааи, ааи, зеы мцәажәоз ауаԥытәыԥса игәыҧырта адгьыл апсра иаҿын. Уи зны ихәацштәалахон, аха шәымтақәак рышьтахь, еиқәацәа самсалха ацхахә неихашәуан. Даеа аамтацкәак мцацкәа, адгьыл ахи-атцыхәеи неиқәҳәаланы, зехьынцьара азыхшьах нахыцәозшәа збон. Сылацш ааихмырсыцъзакәа сшахәацшуаз, азыблареицш адгьыл ԥышьтыззан, ихышхытцәаны сышka аҿааанахеит.

Арцәаа-арцәааҳәа аҳәҳәабжьгьы абри аҧьара гәасакара иныкәԥоны слымҳа ианаатас, цхыз цәгьак саанарцшызшәа сцәырҳаны саацшит.

Ал сахьадгылаз срыхьтшьызшәа aкәараҳәа сеитцасуан. Абри зегьы анцәа ицьшьаны ишаргамамыз, ишлацштцашәараз аныздыр сгәы аасыртынчшәа зуит,

аха зегьы акакәын адгьыл ауаатәыҩса рнапала акаамет азыкарцахьан. Уи ушьта рееишьа змамыз, хнырхәышьа зқәымыз уаатәыҩсатә уагеимшхаран. Сгыланы срыхәацшуан, цстазаарак шьны даеа цстазаарак ҳаргылоит ҳәа иаҿыз ауаатәыҩса насыпдакәа. Урт баак рбганы даеа баак ҳаргылоит ҳәа иаҿын. Иабардыруаз, акызацәык ада егьыззымдыруаз, абант уажәы цәи-мци реицш еихьыс-еицысуа аҕьара ихыз ауаа разқәа икартәо ацхзаша зегьы мышкызны дара рзыхәан ишызҩацхызхоз. Аха убри икалаз акалаа ахтысгьы макьана амҩабжара иаанҳажьып, иаанҳажьып ҳацхьака, уацәынза, уацәашьтахьынза…

Ацла снамцасын, суааҿәлар рышка сҿынасхеит. Аха схы зегьы еилауатыруа, соура-зоуроу азыршы саатыршьызшәа схаршны, аарлаҳәа смага-маго акәын цсы зхазамыз аҕьара схыланы сышнеиуаз.

Уажәрааныа абри адгьыл ацсышьазы суааҿәлар аара шрыдысцоз, иаалыркьаны сыхгьы сазгәаит. Ирхароузеи суааҿәлар? Избан урт ҳазго ҳга ҳәа ара абна ыкәхны ачаи лаҳцоит анырхәа, дара рхылцақәа аархыхны иакәшаҳатхама? Мамоу, баба, иакәшаҳатха сыздырам, аха уаууау рхәан, цытҩык ыкәгыланы иҳәхәеит. Аха ирылшагәышьарыыз зыразреи, зкәышреи, зиашареи рыда уаҳа мчы змамыз ауаа. Акымзарак рылымшеит. Аҿыцынхацәа рус иаҿагылаз, ишыпсыша здыруаз, уацәтәи амыш азы икалашаз збартаз, амилат рыкәхыга аҿыцынхацәа рполитика зыстыхцәкьаны иаҿагылаз ауаа ааумгои! Иабакоу? Ақыта хьзырхәагас иамаз, ацә тәыҩа еицш иалагылаз ҳачкәынцәа изыхдыркьазаалакгьы изыцдыркьазаалакгьы ҿааҳәыра рмоуа, рызырта рыцсырта ҳзымдыруа азымшын инхыртәхәалеит. Реиҳа зымчыз рааида иалеишшит, убри ауп икалаз.

Сқәыкәма-шәыкәмаха сымацара схы сацәажәон. Уу, аллах, хыхь – ажәҩан, цака – адгьыл, ауаатәыҩса зегьы ныкәзаан, алаба зацәы еицш сымацара зацәык адунеи

снаххалазшәа схы аазбеит. Аиаша уасҳәап, зынза схы аасцәымыҷхан, аҷсра бзиагьы абыржәы снаҵашьыҵит. «Аҷсра бзиа анцәа исыҭ!» – ҳәа сабду лассы-лассы анцәа ду дызиҳәалоз иажәақәагьы аасгәалашәеит. Ажәакала, абза аҷсы даниҵашьыҵуазтәи аамҭа ҳҭагылан.

Хыла-гәыла иҵыххаа еилажьыз аҕдара саахалеит. Еиқәжьақца «атәыѽа зыла иҭәны» аҵь еиқәаҵәа ду иадҵсыланы иаджьылан трактор еиҵрыжәжәа дук. «Аринахысгьы анцәа шәаимырманшәалааит уара уаазгазгьы уаргьы!» – абри сгәаҵа иаатысҳәаан, гәыҷырҭа заҵәыс иҳамаз ҳатрактор ѽаҵхьа сылаҵш нахызгеит. «Слаҵс рызҿаҳәоуп ҳаиҳабыра, ушьҭа излаҵырхуа сымбари анҭ адгьыл иақәлоу аҵь мажәроу дуқәа!» – сҳәеит сыбжьгьы сызнымкылакәа.

– Уа, изхьоу иҵсхьоу азәгьы изырхынҳәуам. Ақьиа ишьа анцәа иуит. Уакәыҵ аихаза, арахь ууаи, Ҳараз, арахь! Ароуп уажәы аус ахьыкоу! – иҳәан, саҵхьака азәы ибжьы аҕъара инхиҵеит.

Ари зыҵсеизгара иаҿыз стрaктор снаҵырҵын, саахьаҵшит. Ҳколнхаҵәа еизаны, нахьхьи ахәы акәаҵра иқәгылаз ҵь-дуззак иакәшаны игылан. Иалашыѽкзаны акы аимакра иаҿын. Азәи-азәи аҵәажәаха рибамҭо ишеиҿыхоз саргьы снарыдгылеит.

– Бзиа жәуааит, аҷкәынцәа! – сҳәан, сгәы акы алазамшәа саарылагылеит.

– Бзиа убааит, Ҳараз, бзиагьы умшхааит, аха ари ҳаҵь иасахьахәроу шҵоубо? – иҳәан, Кәаҵиа ҳаҵхьа игылаз аҵьгьы, иқәланы акаҿара иаҿызгьы инапы нарыкәеикит.

Схы сааѽахан аҵь сѽаҵаҵшит. Егьырҭ ѽажәаѽык раkара иааизибагахьаз аколнхаҵәа уажәрааза изҵаҵшуаз аҵь ду рыблақәа аакәырхын, иахиҳәаарызеишь ҳәа зегьы сара исыхәаҵшуа иалагеит. Аиаша уҳәар ами, саргьы исҳәо сҿамшәо саанхеит. Абри аҵь иқәыз Қәаса, аҵла азганк иамаз амахә дуқәа дрыламкьысзакәа, егьирахьтәи азбжак иамаз амахәқәа зегьы ҿkааua аѽеира даҿын.

Ушьҭа егьигмызт ахыцәқәанза дхаларц. Сылаҵш ааихмыр-сыгъзакәа сихәаҵшуан, аха абри аҧь азбжак амахәқәа ааныжьны, егьи азбжак иамаз амахәқәа зкеиҫоз сзеилкааузамызт. Егьырҭ зегьы азәгьы ажәак мҳәазакәа, зегьы сара ишсыхәаҵшыц исыхәаҵшуан. Нас саргьы схахәда ааҵсан, аҧь казҫоз сылаҵш неиԓәысхын, схы анааласырԓәуаз:

– Иахуҳәааузеи, Ҳараз? – иҳәан, азәы ибжьы еиҭанасхьигзеит.

– Азәы ицәгьа изап, исзеилымкааит! – сҳәеит.

– Абри Қәаса ихшыҩ ауп! – иҳәеит Чмыт дахьгылаз. – Шьыжьаахыс абри аҧь акаҫара даҫуп. Анҭ атәҭәы дуқәа еилажьу иара Қәаса идам-здам баҩеиламгылак иакәымзар, мышк акәым, ҩымышгьы изцымԓар ҟаларын! – иҳәеит Чмыт уаҳа иеаламгалакәа.

– Ишьахәуп, аха абри ауаҩ дзыргәаԓуа закәу, иихәыцыз ҳәа акрудыруама? – дцаait даеазәгьы.

– Дзыргәаԓуа убриоуп, абри аҧь цхышьа амоуит. Ҳатрактор заҵәгьы иара инадцыххаала ицеит. Абар иахьа хымшуп, цыркантла маҵара аҧь адацқәа рыцҩаара иаҫуижьҭеи. Иахьынзазахәоз итжааны игылоуп. Еиҳа ихыцшаалашәа иахьыҟоу аганахь иамоу амахә дуқәа азныжьуа дхалеит. Ушьҭа аныцә шаха шәпа агәҭа инакәыршаны аԓиар аҳархар, абанҭ ицымҟакәа, иаанижьыз амахәҫиаа дуқәа рыхьантарагьы нацырхырааны, аҧь рызкажьуазар ҳәоуп гәҭакыс иры-моу! – иҳәеит Уарҭан.

– Аԓиар аумырхазаргьы анҭ амахә дуззақәа ашьаҭа иазынкыларым ҳәа сыҟоуп. Иасахьахәроу ала ахбыкьра иаҫушәагьы збоит. Қәаса дшықәу икамҳауандаз! – иҳәан, Мшәылды дынцәыцаччеит.

– Аиеи, Қәаса машәырк ихьыр ҳәа ушәаны алоура ууеит, ус ажь ҕырла убааит! – иҳәеит Лапаҕә, Мшәылды иҳәаш-гашра гәазҭаз.

– Иарбан, Лапаҕә, алоура зургьы зцьашьатәузеи,

Қәаса ҳаҧкәын иами, сазәк дишьхьоума сеидроу. Угәы иалымсын, аха уҫы уаԥшны узымԥәажәеит! – иҳәан, Мшәылды иԥламҳәа нԥыркьыҫшәа ҫыварала иварахь дынкажьԥәеит.

– Рыцҳарас иҟалаз, абра иааилагылоу зегьы ҫеила ҳаибадыруеит, аха уара, Мшәылды, лымкаала… – иҳәан, уаҳа ацымԥакәа амѳабжара иҫааникылеит Лапаҧә.

– Уара еиҳа уика ҟаԥшьуп ҳәа урдыруа ԥьушьозар уажьеит, Лапаҧә! – иҳәеит Мшәылды, аԥәы наилаԥашәа.

– Уаҳа ус шәымазами уара, уа наҟ-аак аҟьамсар зеиҫашәыҫсо? Шәаарых арахь акамбашьқәа уа ицакны аҧьара ихгылоу! – Еқәыц ибжьы наиргеит, Лапаҧәи Мшәылди днарықәгәамцын.

Уиакәхеит, Еқәыц ицҳәа мҳәакәа акамбашьқәа наганы, аԥь раԥәак иаԥәыхарамкәа инаддыргылеит. Ауҧә иакәыршаз аныцә шаха аашьтыхны, ҷкәынак аԥь дынкыдԥалан, агәта иахьазеиҟараз инакәыршаны иааихәыдхадыршәит. Аԥь каҳаргьы акамбашьқәа ирықәымҳартә ашаха неиԥыхны ауҧә инакәдыршеит. Аԥь азганк зегьы каҫаны даалбааԥеит Қәасагьы.

– Акиар аашәмырхаргьы цытѳык шәнагәтасыр, ушьта аҫазынкыларым ҳәа сгәы иаанагоит! – иҳәеит Қәаса, настхашәа икажьыз ауахәа иеиха аԥынԥа налеиԥан.

– Ашышьыҳәа унарыԥаҟьа, дад, ашышьыҳәа! – иҳәан, акамбашьқәа раԥхьа даагылеит Шьагә. Акамбашьқәа ѳбаҟа шьаҫа неихырымгаԥкәа аҫҫаҳәа аԥь абжьы аагеит. Уиакәхеит, илыԥкәыҫны адгьыл рԥысны агәараҳәа инкаҳаит.

– Оо, удырѳатә еиҧьхааит, Қәаса! Абжа коуҫа, азна коуҫа зегь акоуп, иуулак иуҳәалак илоушьтит! – рҳәан, рыбжьқәа аадыргеит еилагылаз цытѳык.

– Ҳаи, ашьа ҳаҟәымкәа, аҟәада ҳаҟәымкәа, ҳажә камбашьқәа рычыргәқәа ргәыԥамзо, ахш рыцрыжжы атԥаҟәа ирыдызшьыло, абас ауааԥсыра рыԥсы иацҳауа

изыргәамԥуа, гәамԥ-хамԥра анԥәа ишәыгимырхарԥ анԥәа сиҳәоит, анԥәа ду шьарда зымчу! – иҳәан, Еқәыԥ иҩнапыкгьы ажәҩан инаԥеикит.

– Еқәыԥ абас ичҳара далԥны ахаан згәы иҵаз ԥәырганы зҫы иазмырҳәаԥызауаҩы, иахьа дԥытлазар ари аҫси иазҳәам, абри удыруаз! – иҳәан Чмыт, иччаԥшь иқьышә иныкәырхх-нықәырххуа Кәаԥиа илымҳа дынҵахәыҵхәыҵит.

– Ауаҩытәыҩса иага дԥәахызаргьы, мышкызны игаиҫы аирҳәароуп. Усоуп ишыҟоу, Еқәыԥ. Уажәрааназа ега длаԥәкәыс-шьаԥәкәысзаргьы, ега длыбз-ҩыбззаргьы, иахьа игәы иалсыз игәы иҵамыгзакәа, ишәиԥхьыз жәҩангәаԥаҫы анԥәа иашҵа инҵсиҳәаԥәсеит! – иҳәеит Чмыт, ибжьы зынза иныԥакзаны.

Ажәлар гәакԥәкьон. Аԥлақәа рыбжа каҫаны, азганк ырхьанҵаны икаҳажьуеит ҳәа зхәыцыз ауаа ушьҵа уара урызхәыц, изакә ԥьабаа ҟаҵ сиқәаԥәаз изҵагылаз.

– Аума иақәшәаз аума избуеит акәымзар, абни Қәаса иизбызгьы уаҩытәыҩса ихаҫы изаагома. Анԥәа ду сиԥсиаазаз абна ақәхразы ҩыстаарас иаарымхәыцыц иҟоузеи ҳауаажәлар! – иҳәеит Шьагә дхәыц-бгьыԥуа иеигәышә ицышьԥаргәаны дахьгылаз.

– Разан рыԥҳагьы илаҷәымқәа рами дызқәызыз! – иҳәан, илахь неиқәиԥашәа иуит Гәаԥьуа, аԥь иаджьылаз атрактор аԥламҳәа дахьықәтәаз.

– Ҭеброгьы димыхәеит, ахәашабга! – наицирҷгызит Ҳатхәагьы.

– Ааи, гәышьа, Разангьы ус лахьынҵас имагәышьазар акәхарын. Изуа-иԥсуа, зуахҵа ааихьоу нкылашьа имамзар акәхап акәымзар, иаарылшоз зегьы изыкарԥагәышьеит. Убри алаҷәым ашьашәы ицыржәаша анимпыцаԥжәа аҫны инаркны, инарԥә мҩа днықәлааназа, Емсых Ҭ арас уахгьы-еынгьы иааиԥмырԥьазакәа дышидтәалаз дидтәалазан. Илшоз игмыжькәан диказон, аха изымуа иауам, диасгәышьеит, – иҳәеит, Кәаԥиа Разан ихы-игәы

дналхзаны.

– Уи ицсра ҳаргьы даара иҳаҵасит. Мышкызны ҳазлагара иахоу ҳалу заҵә кәашьа амамкәа иаатҩызааргьы, Дәаб ахаҽы ахра иаҽажьу алу хаҳә дуқәа ҳзаҽызго ҳәа азәгьы дҳамазам. Разан иакәгәышьан ацаҟьаш днаҵагыланы иблақәа ааиршаҟышаҟьар, ахра иаҽыҩорны ахаҳә ҳаҟьақәа хланцы илазышьҭуаз, аха дабаҟоу, дааумго! – иҳәеит Гәаҵьуа, аҩыстаацәа ихьыкәкәо, иоупщәа хылпа кәамҟьа ауриацәа реицш ихы агәта иқәыршәны дахьтәаз.

– Макьанагьы ҳабаҟоу, ҳанхьаҵшны ҳаахьаҵшааныза азәы алаҕәым даҳцәашьит, даҽазәы хәымгарыла дҭадырхеит. Арсанеи Разани баша-маша ҷкәынцәазма, ҳаҕоу иқыта иалзаашаз ракәымзи! – иҳәеит, ус цангьымцынгьы ацәажәара зказшьахәырамыз Стипана.

– Аиаша уҳәеит Стипана, макьана ҳабаҟаҵәкьоу, сицәоу умбакәа сиҧьу уздырам. Ҳара абарҭ Алазыстанцәа иаарго ҳәа ҳазҽу роуп хаҳәараҳатәыс иҳамоу, иҳазхымго. Иубаз сицәа убеит ҳәа, аҵареи амцреи ахьынзаҟоу сыздырам, аха сара даеа хәылҟьа-ҷылҟьақәак саҳаит! – иҳәан, Кәыкәын аҵанза даақәцсычҳаит.

– Иуаҳазеи, Кәыкәын, усҟангьы? – иҳәан, Кәаҵиа иҽеикәаҵсаны дахьтәаз Кәыкәын днеизҽлымҳахеит. Зыцсы ааиҭазкырц инатәақәа-аатәақәазгьы иаарамхаҵә-гьахан, иҩагыланы Кәыкәын реаайдырхалақәеит.

– Ҳаклассҟәа адыркуеит! – иҳәеит Кәыкәын иаахжәаны.

– Ҳаклассҟәа шҵадыркуеи? Ҳхәычҟәа абааго зырхәа? – иҳәеит Машьыхә днацыцкьашәа.

– Цьарамзар-цьаргьы иугазом, амала аҵсышәала аҵара иакәырхуеит рҳәеит. Аҵсшәа ацынхәрас ақыртуа бызшәа дырҵара иалагоит рҳәеит! – иҳәеит Кәыкәын.

– Уиакара изцьашьатәузеи! Ирҳәаны имцхахьоу, иҟамлац арбану? Рацхьаза аҿыцынхаҵәа ааганы иҳаландырхоит ҳәа анҳаха, уи зҳәаз ибз ада кәац ихәламшәааит, мцуп, уи аҩыза калашьас иамоузеи ҳамҳәеи зегьы ҳнеицеакны?

Иаҳҳәеит. Аха иаҳҳәаз акраанагама, зегьы баша азмах ҳтахысит. Аҿыцынхацәа аргама иааганы рнырхара иаҿуп. Убасоуп дадагьа ҳаклассқәагьы шадыркуа. Саб абзиа иҵсаныс уи азыҳәан ардәынатцәкьагьы кәырт шамҳәо, уарт азәгьы дшаҳмазцааua.

– Урт акымзарак рхаразам, зегьы-зегьы зхароу, ее, абант уара утәқәа роуп! – иҳәан, ишьтахьқа инапы наирххеит Чмыт даахәацыхәацшьхан.

– Закәи, уара, алацшцашәара умоума, унапы иабыкәу иахьурххо, ушьтахь азәгьы дгылазамеи? – иҳәеит Еқәыц, иҿыргаза-ҿыргызмалшәа.

– Аиеи баба, сара сыда зегьы шәкәышқәоуп. Аҿагажә ҳацшьахтыгоуп ҳәа, уажәы уаргьы азәы дсыргазоит ҳәа уаҿыхуп. Уара сара сургазома Еқәыцхеит, сара исыргазарыда ҳәа сдәыкәупеи. Уара, сышьтахь уажәы азәгьы дгылазам, аха иацы игыламзи. Снапы ахьсырххаз абни ҳказармажә аҿы игыламзи… – иҿааникылт Чмыт.

– Дарбан игылаз? – алакы шьышь еицш Еқәыц Чмыт былды иимырҳәар иуамызт.

– Сара изысурҳәозеи уи, усқан иара уара ухататцәкьагьы абра угыламзи. Амцхәгьы улымҳақәа кыдцаны узырҧуан! – иҳәеит Чмыт, убри зыхьз рымҳәоз ауаҧы Еқәыц иааимҳәар иҿынаҿишьаарашәа.

– Мыса иоума узҿу? – даацыцкьашәа ҿааитит Еқәыц.

– Мысагьы Мыса иоуп, аха уа идгылақәаз зустцәоу ианбагьухашти? – иҳәеит Чмыт, Еқәыц амацәаз ахы дтацало.

– Икадаз уаҳа? – Еқәыц ихы шьтацаланы днеицхьхәыц-ааицхьхәыцшәа каицан:

– Аа, Мыса дыкан, Мыса инаҧысгьы Ҳацьы Платон, нас Акәатәи обком акынтәи… Дысгәалашәом ижәла нцәеит! – иҳәан, Еқәыц иажәа данаагәылаха:

– Гетиа, Цахәриа Гетиа! Зегь акоуп убырт зыхьз апап иҳәаша срылоумгалар умуит. Иубома уаскацәа

ишугәалашәаз иануҭахха! – иааира дук згаз азә иеиԥш иҿааирҭынчит Чмыт.

– Ишьахәуп, аха урҭ сара лымкаала еиҳа изыскарҭхәузеи? Уаргьы саргьы иаҳзеиԥшзами, Чмыт? – ирҳәазеи, нас, урҭ, уеизгьы-уеизгьы, уареи сареи ҳазгаша? – иҳәеит Еԥәыԥ.

– Уареи сареи ҳаԥсны, аԥсуаа рҿы аԥсра шынԥәо здыруазар, уахаԥәкьагьы уаргьы усшьуан, саргьы сеысшьуан. Аха уареи сареи ҳамаԥара ҳакәзам злахьынԥа рызбоз, аԥсуа жәлар зегьы рлахьынԥа рызбон. Еԥәыԥ, аԥсуа жәлар зегьы Гетиа иеышькылкѡы Ҳаԥьы Платон иакәымзи уара Очамчыра араион аҿы иреиҷьыз ақытақәа дрылаланы, аҿыцынхаԥәа рзы адгьыл лыԥшаахҟәа алхны, Гетиа ҳәа ани обком акьынтәи Мгелазе иааишьҭыз агыруа уаҭанзара изырбоз? Зегь ҳаумырҳәар умуазар, ажәлар жәларуп, урҭ зегьы ҳхы иԥәаҳкып, аха сара исмоуа, ани амаԥуѡы имаԥуѡы … кәымтыт! Мысагьы Платон дааиехьнимҳәалар ада ԥсыхәа шԥакамлеи! – иҳәеит Чмыт.

– Мыса, дад, уара дшубазарыз дубеит. Аха иара иоуп Бзанқыҭ аҿы иахьазы аѡгьы-акәарагьы знапы иаку. Иара азәзаԥәык иоуп уажәы зажәа акрыцхылнадо, зҿада ҿы мцәажәо. Умбои ари азхыцра ду иҟоу аҿы есымша дымбаазазакәа дыштыцуа. Убри азоуп Мыса убырҭ дызрыцраҳәоу. Акридыруеит мамзаргьы, зегь реиҳа дыԥшзоуп ҳәа акәу ҷьушьома. Иаарҭаху иларыгзоит, дара ртәы ҟаиԥоит, дара рҳәатәы даԥкәашоит! – иҳәеит Еԥәыԥ.

– Ҳоҳ, анцәа ишәиааит! Зегьы уара иудыруазаапеи, Еԥәыцхеит. Абри уҳәар смаҳаи! – иҳәеит Чмыт.

– Иауазеи уара, акы ҳзымдырзо, абри шәара шәанхшыѡтрахоз ҳара акәыдпҟара ҳаҿыз ҷьушьома! – иҳәеит, аламалак зыфеида уаѡы иҿазымԥоз Еԥәыԥ днапралашәа.

– Егьаурым, Еԥәыԥ, егьаурым, уеизгьы-уеизгьы ахы

сҽымкьазар иаасанажь. Ажә ашьапы аҳәыс ашьуам. Сара уара, Еқәыц, сиҳа уанысцәымҭуи цытҩык бзиа уанырбои ишеиҩымсуа удыруаз. Уи акәым уажәы ара аус злоу. Ишсоуҳәара дызустада уара абри Ҳаҧьы Платон ҳәа аҧсуа жәлар рхәы еиҩшаны ирҽазцарц згәы итоу? Уеи, уеи, Ҳаҧьы Платон! – ҳәа зҽаҳәатәы кало, аҧсуаа дышьманс ирызцәырцыз? – дцааит Кәаҧиа.

– Илыздырауазеи, иеизымдыруа, имаха-шьаха имыхәо дҳәыҳәикны ииарҭа дылахааит. Изларҳәо ала длаз аҧсуашәа дыкоуп. Ҷубурхьынцьаа рыбызшәагьы иҳәоит, Банзаа руарҕангьы дацкәашоит рхәеит. Саҧсуоуп ҳәа ибашьпорт ицуп, аҧсуаа рылахь анцәа иитартә. Уажәы Акәа наркозен ҳәа аума, дызгаша-дызшьыша еиҳабыра дук далоуп рхәеит. Абри Аҧсны кьакьа дузза иубо дгьылс иаакоу зегьы ахи-ацыхәеи неиқәҳәаланы иара дреиҳабуп, иара иахьитаху, ишитаху, изитаху иритоит, изитахугьы ирымихуеит рхәеит. Абас жәлар рцәыцәгьа шиқәшәара дыкоуп рхәеит. Жәлар рҳақи жәлар рышәицхьызи анцәа игумырхан! – ажәҩан днацаҧшит Еқәыц.

– Аҧсуаа рҳақи рчеиҧьыкеи изымгааитеи ара Ҳабзанқыти, Цьгьардеи, Кындги, Тамшьи аб-хәтаак рылифаахьеит рхәеит. Ибжаазарагьы абра Бзанқытаа драазахьеит рхәеит, аазара-хьчара иқәзыртә. Нас абри ачаҕьа дыннамкыло, акыкахш иара еилеиго, нцәа димамкәа, цеамбар димамкәа дматаҧшьханы, ҳабацәа еигәышә цынцала илырхыз радгьылқәа егьызмаха ишаны Лазыстанаа иритоит, аха абри жәлар рҳақ дацәымшәазои, уара? – иҳәеит Уартан иаргәцыста адашқәа ҩалпыккан.

– Амшә иакыз дад имҳәеи, иулымшар, иара иқынза унапы намзар, ушьапы намзар, уеушьыр узхыхьда, аҳәахәда еиҧш убжьазуазар уабацари? Амала, ацәгьа ахаангьы азәгьы ианамхазац, убриак здыруеит. Уи аҳаҧьы мышкы-ахамышк ацыхәа амала аешьра игәацхараны дыками. Аҧсуа жәлар цәгьала ирышьталаз дарбанзаалакгьы

ицыхәтәы ҽеимхац, ари нахысгьы иееихазом. Уи ҳамдыруеи иҳамбахьеи, ари нахысгьы иаабараны ҳаҟоуп. Иҟалап сара уи аамҭа сахьымзаргьы, аха шәара макьана шәҫарацәоуп шәгәы иҭаз, дад! Ҳараз, уххь згеит, цаацшаарала ухҭаскцәеит, аха арпил жәохә рзыҳәан Бзанқыҭ абарҭ ҳаклассқәа адыркуеит ҳәа ҳаҳауеит, уара ҳаиҳабыра иахьеи-уахеи урылагылоуп, абри аҵареи амцреи аиаша узымдыруа уҟаларым, иҟалозар иҳаҵамкыкәа иҳауҳәар стахын! – иҳәеит Шьагә, абри игәы ишалаз мѡашьо илахь ҽицымхкәа дахьтәаз.

Сара абри аѡыза азцаара сахьазыцшымыз акәу сыздырам, иаразнак Шьагә азыршы насҽеиҟьазшәа иаасцәымыгхеит. Раҵхьашәа исҳәара сзымдыруа сааҳәалахеит. Цабыргны, сара издыруан аҵсуа школқәеи аҵсуа бызшәеи рцыхәала аизара ҳқыҭаҽы иҟалараны ишыҟаз. Аха уеизгьы-уеизгьы, хымцада, иҟалаҵәкьоит ҳәа агәра гаҵәкьаны сыҟамызт. Мчыбжьык ашьтахь араион аҟынтәи абригь-абригь аамҭазы аҵсуа школқәа рцыхәала, егьырҭ ақыҭақәа зегьы рҽы ҽицш Бзанқыҭгьы аизара ҟалоит. Абри азцаара акәша-мыкәша аҵәажәара ду ҟалараны иҟоуп, аха аҵәажәашьагьы егьыѡбоуп-егьыхцоуп. Екәымк шәамхамҳәааит, иахьатәи аамҭа зеицшроу ижәбо ауп ҳәа реиҳәеит уажәааигәа аусҳәарҭаҽы, ақыҭаҽы зҳәоу аҵхылнадо ҳәа иидыруаз хар змам даарыцхьан. Ари ас шакәыз сара ҽеила издыруан, аха абри уажәы иаахәыцырҟьаны ажәлар рылажьра стахымхеит. Истахымызт ргәы иҭамкәа рхы иҭамкәа лассы аҵсышәала аҵара иаҟәырхуеит, аҵсышәала аҵәажәарагьы гәаҕьылацәахоит ҳәа раҳәара. Уи ааанагоз, аҵсуара, аҵсуа қьабз, аҵсуа ламыс, аҵсуа ҟазшьа, аҵсуа бызшәа, аҵсуа идаҵ-цашә шьаҭанкыла иқәхтәуп ҳәа шаанагоз, урҭ зегьы аҵыс ашьапы ахьцҵәоз здыруаз, цәгьара цыхәала абиҵарала аханатә аахыс игәаҟхьаз ҳауааажәлар ирзымдыруа иҟамызт. Убри аҟынтә, абас ауп шәшыцәоу

шәхы цены ишәдырбарц ргәы иҭоуп ҳәа иаахтны ажәлар раҳәара стахымхеит. Арахь, еитасҳәахуеит, иаалырҟьаны ѡ-мцак рыбжьара сааганы сыбжьаиргылеит Шьагә.

– Аҧсуа школқәа рцыхәала акәу, даеа уск иазку еиишәа исыздырам, аха убасшәа саргьы лымҳатасқәак соуит. Амала, егьырҭ иаакалалак, аҧсуа жәлар рыбз реыхраҧәкьа иақәыркып ҳәа сгәы иаанагом, Шьагә. Егьа сҳәаргьы уи макьанагьы уҳәан-сҳәану ҧьысшьоит сҳәеит. Иаартны исзымгәаҧьит амазаныҟәгаѡ иааҳаиҳәаз зегьы аартны абра уажәы зыҧсы иаҧхауа аҧьара илхоз ауаа раҳәара. Аха уи сҳәеит ҳәа, иахьа закә аамҭа цәгьоу ҳазҭагылоу иубо ауп. Аццакра иахьазы акгьы иаҳмыхәарашәа збоит. Иахьа иҟоу уаҧәы иҟам. «Акыр зычҳаз ашә бгьы тлазны ибеит!» рымҳәоз ҳабаҧәа, ичҳатәызар ҟалап. Иахьа ҳара ҳабгеи ҳҿеи злаҷәҷәам ала, абыржәы аарла еиҧагыланы иҟоу ҳҿар еилшьаатәым, еиқәырхатәуп. Еиқәырхашьас ирымоугьы абри исҳәаз ала ауп. Ахымѡас аҿалара ҟәышрам, абас сахәаҧшуеит сара! – сҳәеит, сцәа иҭамзаша сцәа иҭагзаны.

– Уизегьы еилыскааусит, Ҳараз, дад, аха ула шааҧшыҧәкьо убз хырцәар, уаҧәтәи амшгьы иухшаҧәкьазгьы, уабаҧәеи уабдуцәеи рнышәынҭ-рақәагьы налаҧаны уара иутәзам акәзами иаанаго? Шықәсқәак рышьтахь Лазыстанаа хырцәаны, иааганы ара шәадгьылқәа рҿы инҳархароуп анырҳәа, ҳақә-шаҳатхеит. Аа, ишубо уажәы дареи ҳареи цәи-мци реиҧш ҳаицрыхо цәгьала ҳаишьҭоуп, макьанагьы ҳабакоу. Ѳышә ҭзы Лазыстанаа Бзанқыҭ инҳмырхар ҟалом рҳәан, акәыкәбаақәа реиҧш ҳадгьылқәа хырѳаҧшьааны рыѳнқәа рыла идыртәхьеит. Ҳаргьы, шәанаҧьалбеит иааиѳцәоуп иҳахьымзгуп ххәан, ххәыҷқәа рҿаҧахәы рҿыцкәкәааны рхәы ҳаманы амѳа ҳақәуп. Уажә закәызеи иҟалаз? Аҧәаҷәаҧә ахәда аҳәызба аҧаркит. Лазыстанаа ҳаб ҧьынць ираҳҭаз азмырхакәа шәабдуцәа рбызшәа, аҧсуа бызшәа шәаҟәыцны, Лазыстанаа рбызшәа шәҧароуп,

шәхәыҷқәа аҵара ахьырҵо шәыклассқәа аҵсышәала аҵара иаҟәыхтәуп ҳәа ианаақәгыла, ула хуҩар амшаҵы ҵоит, дад, Ҳараз, уи иаанаго аҵсуаа рзыҳәан ишан ихәлеит ауп. Абасҵәкьа ианыҟала, ҳара ҳзы ҵсадгьылгьы ҟалом, ҳҭоурыхгьы лашьҭа-ҳәашьҭахоит! – иҳәеит Шьагә.

– Сара рыцҳа ажәлар рус азбара акәым, схатәы азбара сымч ақәхом. Аха иахьазы абыржәыцәкьа абри ахәылҟьа-ҽылҟьа аҵәы иахаҵатәымзар ҟалап. Макьана абри ҳәатыхла аҵылара заацәоушәа избоит. Аҵсуа школқәа рцыхәала еизарак ҟалаҵәкьозар, уеизгьы-уеизгьы шәбызшәа аашәҽыхны ақыртшәахь шәиаагоит ҳәа аргамаду иаацәырганы азҵаара ыкәдыргылозар, уска̀н ҽыртынчшьас иҳамозеи иара убраҵәкьа ҳшеихырхуа аадыруазаргьы, ҳажәа акы аҵхылнада-иаҵхылнамда уи ҳара ҳшақәшаҳатым ҳҳәозар акәхап. Аха ууанза ҳафеида рҽаҵара аҭаххарым ҳәа сыҟоуп. Акыр ҳазҳәозар, ианаамҭоу ианаҳҳәаша аамҭа ҟалап! – сҳәеит уаҳа саламлацәакәа. Саламлацәеит избанзар, ҳазҭагылаз аамҭа зеиҵшраз збон. Иудыруазеи, цәгьаҳәацәа гәарҭак ҳрылатәоуп узҭиуа-уаазхәо. Ҭаҳмадак иажәа дақәзыр ҳәа сшәеит.

– Ибзиоуп, дад, ачҳареи ақәпареи ҳауаажәлар уажәы ирымбеит, иаагылазар изышьцылахьоу ауп. Амала, макьана аҵсуа милаҭ рыцсы шҭоу, рыла шааҵшуа ирбахьоу еицәоу рбар ҳәа ҳшәагәышьоит, убриоуп зегьы ҳзырҽыҷуа. Уи сҳәеит ҳәа ҳара иҳамчгәышьоузеи, хыхь иқәтәоу анцәа ду днылбаацшны, ҳрыцҳаишьозароуп акәымзар. Алахьынҵа лахьынҵоуп, хырпашьас иамоузеи, иаабап ика̀ло! – иҳәан, ибжаҵсыра дыцсны иҭыҵынжәга неиҵеиҵеит Шьагә.

Шьагәи сареи ҳаиҵәажәонаҵы, иааҳакәыршаны игылаз, итәаз абыргцәеи аҿарацәеи, имашәырны акәзаргьы, азәгьы даамқәаҵеит. Ажәак иахылаҳәаны азәгьы инаҳаҵымҳәазакәа, абар-абар акаамеҭ аҟалара иазыцшыз шьоук реиҵш, урысыр шьакәарак рылымшәо

ишьхныцсыланы изырԥуан.

– Шәааи, уара иҟалаша-ҟалааиза ахәац ала ҭаҳамхып иҟалозар. Егьоумҳәан ҳара ҳмаҷзаргьы ҳажәларуп, уара! Жәларык ус аҵәы рыхышьра амуазар акәхап. Уимоу, ауаԥытәыԥса азы даманаҵы ауеи баацсхоит рҳәоит. Ҳшьа зуа, мчы змоу ҳәа азәызаҵәык даҳҭнымхазаргьы, ма зегьы збартоу, зегь заҳартоу ирдыдып, ирмаҵәысып, ҵьара мчра змоу акы цәырцып. Иахьа ицымжәаргьы уаҵәы итҟәацып ауаԥытәыԥса иҳақ. Абри абас ишыҟало сара сазәыкны агәра ганы сыҟоуп. Ҳаргьы аҵсабара ҳахшеит, аҵсабара мчы амамкәа иҟазам. Уи аҿы зцәажәом, аха абри уара уеицш, сара сеицш зегьы абартоуп, зегьы аҳартоуп. Иамузакәан жәларык рлахьынца акәараԥа ишылашәаҵәкьо абар, нас ахҿаҟәа ашьҭуазар акәхап! – иҳәеит Чмыт.

– Ишәызбогьы бзиоуп, аха ана Қәаса дназлоу шьоукы ҵьык иадыҵсыларц егьрыгым, ушьҭа хәыҷык ҳаарызхьаҵшыргьы цәгьамзар ҟалап, мамзар, иубаз сицәа убеит ҳәа аҵла азәы даҳцәашьыргьы ҟалоит! – иҳәеит Ҳатҳәа дахьгылаз.

– Иашоуп, иашоуп иахьак зынза ҳтәашьа ҳаҵсышьахеит. Еҳ, анаҵьалбеит ҳаҕоу дгәакуандаз. Агәакра егьызцины иагьызцымҵсыр амуа ҳара ахәашақәа! – иҳәан, иеигәышә ахәы наицаргәаны дԥеихеит Шьагә.

Ушьҭа ҵхышьа змазақәамыз ҵь-дуззақәак ракәымзар, ахәы дрыцкьахьан. Шықәсык ашьҭахь иларцаз ачаи заки маҵәхакәараки акынза иԥеихьан. Акы ахьыҟамло ауп усгьы, ари аԥыстаа ичысхәыра ачаи ахьыҟало. Инкаҳмыршәыц шаҳҳәо, инаҳашьтархны иаацхахеит. Ажәакала, ԥынԥажәижәаба гектар инарыцәгәыҕуа ачаи аҵасагьы акьасагьы лаҵаны ҳаалгеит.

Аколнхаҵәа ԥышыцәса наҟьак цынҵала ицәаҕәон. Рыжәқәаҵәкьа ауҕә ирзаҵамкит аамҷыдахаз, ажә камбашьқәа рбатқәеи дареи ааихкьашо, зегьы акәаҭанақәа

рыцраҳәаны аҕьара ихын. Цабыргуп рацхьа ари ахҫарра трактор ла ицыржәеит, егьырчалтит, аха аҩбатәи ацәаҕәара аан, аеқәеи, акамбашьқәеи, ацәқәеи рыла ауп ишаҳцәаҕәаз.

Ауаҩ рыцҳа дызмышьцыло егьыӷазам, иимычҳауагьы егьыӷазам. Абри зхысҳәааз ҳауаажәлар роуп. Ацәылашара адәы ианаақәлоз, реиҳараҩык ҳколнхацәа Кьабархәынынтәи игыланы иаауан Қьарақьан. Амра шҭашәара иҭашәаанза ацхзы ныцхьаҳәо аус руан. Иахьатәи амш анцәа иааигаз, азәы усура мшык аарла ирҳауан. Убри аусурамш наганы абригадир ашәҟәы ианицон. Анхара шықәс анаанцәоз, ҩышә мыш зырҳаз, уи астаханов, мамзаргьы аударник ҳәа ахьз иртон. Анхара шықәс ианалагоз, аиҳабыра аицбыра алархәны аколнхацәа реизара ҟарцон. Аизараҿы араиком ихатарнак инеиркны, аколнхара ахантәаҩы иҟынза зегьы ықәгыланы идоуон. Адунеи малс хаара-бзаарас иамаз зегьы амҳәыр нараарханы анхацәа раргьа цьыба иштоу, сынтәа усымшцыцхьаза ианеицаха хәба-хәба кьыла ацш шақәшәо аргамаду инықәгыланы ианырҳәалак, аколнхацәагьы, аахшәахқәак ракәымкәа, ақытеи араиони рҟны ҳатыр ду зқәыз аиҳабыра рҿала ирҳәаз агәра ргон. Аизара ашьтахь ажәлар аахыргәыг-ҿыргәыгны рыҩныкақәа рахь инеимпуан.

Шықәсынаҟьак аколнхацәа зәашҳәаха аусура иаҿын. Иахьа ддагьхаргьы дматхаргьы усура мшык ирҳар акәын. Мышки бжаки зырҳауазгьы дубарын. Ашықәсаны татынума, чаиума, цьықәреиума – реаҩра тагаланы иаалгон. Аколнхара рахә рызхара аҟашәа еизганы, рцьықәреигьы рколнхара цақәа иртацсаны ианалгалак акәын ацш ашара ианалагоз. Аха ашықәс алагамтазы усура мшыцыцхьаза хәба-хәба кьыла ацш атыц аҿы, усура мшык азы кьылабжак еиҳаны ироуамызт.

«Сынтәа аамта цәгьахеит. Азысаамта ҳцырхагахеит.

Аԥш иҳауран иҟаз ҳәа планла иазгәатаз, ҳзыԥәгәыԥуаз абжагьы ҳазҭамгалеит. Убри аҟынтә ҳаргьы ҳҿы иаҳарҳәаз ҳзынамыгзеит. Сынтәа усура мшыцыцхьаза кьылабжак аԥш еиҳаны иаҳзымшо аҟынза ҳнеит. Аха уи шәара иззеилымкааua шәакәзам», – ѳаԥхьа уалбагас ҳәа еизарак аакатаны, анҭ сынтәа ашықәс алагамҭазы ажәала ахьы рзеизызыхәхәоз аиҳабацәа еиҭанықәгыланы ала амгәа аԥа нтыршьааuан.

Аколнхацәа ирҳәагәышьооз, ҳзыкәшәаз ауп, сынтәа ҳаиқәымшәазаргьы ҳацхьа анцәа иихәахьоу ҿеик ҳақәшәап ҳәа ргәы аадыртынчуан. Уажәы иааиуа-иааиуа иахьаатагылаз, убри усмышк азы кьылак аԥш ирзакәшәозгьы рмоуа иалагеит. Ажәакала, анхацәа алшықәсанык аԥсаԥазы аус руан. Аԥсаԥазы аус руан ахьзми, ашықәс анцәамҭазы ртәи-рхи неиқәцаны рнацәаҟәа рҿыцшьуа иаатәон.

Астрах, асамобложениа, аоблигациа, изгаша изшьыша зегьы анрыкәныркылалак, аԥьыкәреи роура акәым, изцымзааua ауал еиҭанарыкәырцон. Аха хәычы-хәычла иашьцылеит анхацәа. Изыкәшәаз рхы анрааланы ашә, акәтаҧь, акәац анышә итырхуазаргьы ицшааны заҟа рыкәыз инаганы иаларцар акәын.

Аҳәынтқар иуал зымшәаз, аҳәынтқарра дагоуп ҳәа ицхьазаны, зынза иқыта далганы, иҿы ахьымааҳәра дхырцар рылшон. Ус еицшкәа kарцакәахьан. Уи ажәлар ирдыруан аҟынтә, даргьы рхи ртаацәеи еиҟәыркәкәаар ҳәа ишәаны аԥыхәтәантәи рыжә заԥәкәа рхыхны иганы иаларцон. Аха еиҭасҳәахуеит, иашьцылеит ажәлар. Аума ианакәшәа аума рмызбыр, аума рмычҳар ауамызт.

Анхацәа аколнхараҿы акапеи кылԥәа шырмоуазгьы, абжьымра рхы итацеиуа аҧьара ихыцсылон ауаа. Егьахьырмоуаз уи рхы иқәыркрын, рынхарта дгьыл хәычқәа рымрымхуандаз.

Зыплан ззынамыгзоз, мамзаргьы аусураҿы иаамараҳәыз,

инкылсны иадгьыл дызтатәаз алаба еимҽаца нықәцаны, ишәаны жәкы атәарта ааизныжьны егьырт ааимырхуан. Сара алаба еимҽаца ҳәа сашьтоуп ҩ-метрак атбаара натаны, ҩ-лабак рхыцәкәакәа неидычацаланы, агәтахьшәагьы даҽа лаба ҷыдак бжьарчацон. Убри акәын еиҳарак дгьыл шәагас ирымазгьы. Алаба ахы иарґьа напсыргәыца иныцыргьыжьааua аҳәысҭа дынҭалон. Имырхша наимхны, изаанрыжьыз ацәыгәыгә нахарсны, рыдгьыл шәагагьы рыхәда инахшьны иныкәцны ицон.

Аа, уажәы иубаз еицәа убеит ҳәа, рабдуцәа рыдгьылкәа атәымуаа рыкәнырхара азмырхакәа, аҧсуа школкәагьы арктәуп ҳәа иаакәгылеит. Ажәлар гәакьын, ах аҿыцәкьа инеины икан.

Қьарақьан ачаи лацара ҳалагон аҿны. «Аибашьра ашьтахь икәакәаса адгьыл икәхаз аибашьга цьацханкәа реицш, анхацәа ркәатанакәеи рытракторкәеи, реихатә чалткәеи рымҿтәы чалткәеи ргьатамакәацәкьа инадыркны икәакәаса аґьарақәа ирхыжьлан. Зыцсы ахәага ҭаны гашьа змаз анырхага матәахәкәа еизганы ауардынкәа ирыкәырцон. Аҧьқәа злацырхуаз рцыркантқәа, реигәышәкәа, реихакәа, рломкәа уҳәа еихачамачас рхы иадырхәоз ҳәа ирымаз зегьы еизганы хьаца дук амцан инышьтарцан, ақәыцш инаиркны абырг икынза, шеишыкәсеи зцәеи зыбаҩи абри ахәы иныкәызхьаз ауаа реааизырган, ахьаца амцаҿы иааикәшаны иаатәеит. Ҳамҭак зегьы ҿымт-цсымшьа ицшын.

– Сара исыздырам ҩы-шыкәса ахи-ацыхәеи рыла ҳауаажәлар рыцхзаша ҳахшара иахьынзарцыло. Амала, сара сазәыкны сгәы тынчуп, абри жәлар рус дузза хьмызг ақәымгакәа лыцхала ҳахьалгаз. Абри иачыданы иахьа исгәаласыршәар стахуп, ҳачкәынцәа иреигьыз уажә ааигәанза абра иҳавагыланы аҧхзы ҳацказтәоз Арсанеи Разани. Урт, дад, акәты заны итарымкит, мамзаргьы шьоукы-шьоукы реицш, аҳәацәа рхы итарцаны

икылганы ауаа ирбо ираҳауа иҭарымкит. Урҭ жәлар рус иаҟәзит. Рыцсаҭа ахьы ахьыршо инеиааит. Рышьҭахьҟа уаҳа ихьамцшааит. Дара рымшра-рыцхра рыхшара ирзынхааит! – иҳәан, Арсанеи Разани реиныхраҿы рныҳәаҿа икызшәаҵәкьа ихы-иҵсы нҭыркәкәаацәкьаны дцәажәеит Шьагә.

– Ҳара анасыцдақәа зегьы шыхьымзҭаҳшьоз ушьҭа уаҳа ҳалам. Ҳаагылазар ҳзымгаз-ҳаазымгаз абри ҳаламыс ҳзаҵымзааит. Уи ламысым, егьи цхашьароуп шаҳҳәоз, аламыс ҭагәаны изфахьоу шьоукы ашьха ҳхагаланы азыхь ҳмыржәзакәа ҳалбааргарц егьрыгзам. Шьагә, ухаҵкы сцеит, уара акрыздыруа бырг ҟәышуп. Ꝋышықәса раахыс аҵхзаша абри ахәы иныкәаҳҭәахьоу наҟ-наҟ ҳахшара иахьынзарцыло сыздырам уҳәеит. Иудыруеит заманала, аха иаартны аҳәара уҵәуадаꝋуп. Еилагылоу аҿар ргәы коумыжьырц уҭахгәышьазар акәхап.

Уареи сареи ҳазнысыз амꝊоуп ихахшазгьы зныло. Уара иухугаз аꝊызоуп уаҵәтәи уцеигьы изыцшу. Сара агәра ганы сыҟоуп уи аамҭа ҳара ҳахьымзозар акәхап, аха иахьа абри ахәы ҳаҵхзаша иқәшу ҳәа узҿу, мышкызны иҳахшаз хыцеыгас ишроуа! – иҳәеит Гәаҵьагьиа, ирҳәахьоу еиҭанеиҭаҳәаны.

– Ҳаи, уанаҵьалбеит аҿа ҳадубалома, Гәаҵьагьиа иаҵьоубеит! Абзиаразы абзиара ыҟазар, ҳабицара рзыҳәан аҵьынць ҟаҳцеит ҳәа ҳаҟоупеи, уара заа умаха-шьаха узахаҟыруазеи? – иҳәеит Мшәылды дҿыкацшьааза зегьы изеицшны, алтә мҿаза сицш азы илыꝊруа ауахәа дахьыҷәтәаз.

– О, уара газа цәынтыз рыцҳа! «Аҿада алымҳа цыркон, изакәызеи ҳәа ицаауан» ҳәа, иааукәыршаны абри адыдмаҵәыс иҟоу уара узыҳәан ишца ҿырпын бжьхеи! Уара, Гыртәыла зегьы ҭыцҳа лца днымхакәа ихыцны иааны уабдуцәа рнышәынтрақәа ргәы иқәынхарц егьрыгзам умбазои. Абри ачаи илоуҵаз акәша-мыкәша акәыкәбаақәа

реицш аԥнқәа зыздыргылаз агырқәа рыцсы анааивыргалак, учаиртақәа зегьы ҳара иаҳтәуп ҳәа уарҳәоит. Усҟан уара уцьабаа уфеидахоит. Усҟан уара ара ачаи лоумцазеит. Напышьашәала аԥьқәа ыцумхзеит. Ажәакала, уара уус алазам. Ачаи лаԥара зхы ақәызцаз Разани Арсанеи азәгьы игәалашәарым. Ушнеи-шнеиуа уан лбызшәагьы ааууеырхып. Аԥыхәтәан, зынза уқәԥ ҳәа иааудгыларгьы ҟалоит! – иҳәеит Гәаԥьагьиа, зынза ичҳара дналцын.

– Аԥәынтызцәкьа иара уара ухата уоуп. Уара зегьы здыруа аԥсамбар излоуҳәо ала, ҳара абра инхо, абра иаазаз зегьы ҳгазақәоуп, арыцха ҳәарыжьуеит, ус аума? Мап, Гәаԥьагьиа. Ара уареи сареи ҳахә гәырла изшьо ауаа ҳамоуп, аха макьана азәгьы ҽитзом. Уара азәк уоума, нас, ҳауааҩәлар рлахьынца шыцәгьахо збартахаз? Уи аԥкыс уҽы уаԥшны уцәажәалар еиҳа иузеиҧуп, мамзар, згәы иаацаххыз азәы убас улацәа ухиҟьап, ахаан гәы умоуа! – иҳәан, иеырԥьаԥьазаны даацәажәеит Мшәылды.

Гәаԥьагьиа ахыц еицш дыцкьарц аихала-еихыцра даналагоз аамтазы:

– Ҳара оумак шаҳцеицшу шәара шәылагьы уаҩы ибартә иҟоуп. Изакәи уара шәара еимашәкуа? – иҳәан, днарыбжьаԥалеит Кәаԥиа. – Идыдыцыцхьаза ақәа кыдхаҽозар, ушьта егьараан азы алеимта ҳамтахә-хахьазаарын. Уаргьы уахьиашам рацәоуп Гәаԥьагьиа. Абра уажәы гыруа цыкәшәарахкәак ааины ҳадгъылқәа рҽы лҩаԥәкәак ҩарышьтит ҳәа уи кааметумтәын. Икалаша хыхь иқәтәоу анцәа ҳазшаз ида азәымзар-азәгьы издырзом, шәара баша шәхаԥыцкәа еилашәмырхан! – иҳәеит Кәаԥиа.

– Уара, урт ргәы итоу агазагьы идыруеит! – иҳәеит Самсон, итатын ката неиҽеикын.

– Ргәы итахарызеи уара утәала? – дцааит Стицана.

– Ргәы итоузеи умбои, шықәсы ҩажәа рышьтахь абра аԥсуак аԥсышәала иҽы неихымцхьо зегьы гыруартәырц

ргәы иҭоуп.

– Ргәы иҭазаап! Урҭ уи аҩыза ргәы иҭаркқәахьоу рацәоуп, аха ҳҳақ ыҟазар акәхап, иреиразом злыцхаҳаура. Аҳы ушьҭа егьарааны ирҳәахьазаргьы ршәаць ыкәаҳхит анаарҳәо аамҭазы, иргәамхәуа нарыцаланы дара рхаҭакәа аакәнахуеит. Абри абас шакәу аргама иҳамбакәахьеи? Иаабахьеит. Избан уара абри шәара шьоукы есымша цәгьарамзар бзиарак шәзазымхәыцуа? Избан уеизгьы-уеизгьы агыркәа ҳара ҳзырызҩо? Ҳрызҩарц ргәы иштоу акәымкәа, аамҭак ҳара ҳзы иаахашаны, ҳара дара ҳазҩар амузои? Уасҟацәа иауеит.

…Амрагьы нҭагьалахьан еицш аамҭазы, иааҳамаз зегьы еицаҳәаны ҳаҩныҟакәа рахь амҩа ҳныкәлеит. Нахьхьи, ачаирҭа ахаҿы, амца зыцраз аць хыжәжәара иахылцуаз алҩацә афҩы хааза игон.

Саахьацшит. Еиқәжьакца аҵьынҵа ду иаджьылаз атрактор сгәы иаарыцханашьеит.

58

Оҳ, гәышьа ҳәа аҩны сааин, ҳкәасҟьа абарцаҿы схы амарҭақа наҵасцан, сеынеицыхны снықәиеит. Шьыбжьышьҭахь ныркә анхацәа амандарина ахьеитарҳауаз ахәахьы сымцарц сызбын сгәы ртынчны сықәиан.

Ашьыбжь агәы нхыҳәҳәахьан. Иаалыркьаны цангьымцынгьы имшуаз ҳла ашра иалагеит. Ашырҳәа сҩагылан снаҵшызар, ҳқыҭа милициа ҳашҭа дҭалахьан. Аха ҳла ицагьыжьны даасыжәнамхыр амуа иеишра иаҿын. Еразнак сналбаан, ала наиҟәцаны деыжәысхырц иеышькыл ааныскылт, аха иамуит.

– Аусҳәарҭа аҟынтәи Наҩеи сааишьҭит. Уеизгьы-уеизгьы Ҳараз ирласны даҳзааит ҳәа узааицҳаит. Сеыжәцыртә сыҟам, саҭоумҵан, сыццакуеит! – иҳәеит

амилициа.

– Сзиҭаху ҳәа акрудыруама? – сҳәан, сиазцааит идәықәламҭазы.

– Аилкаацәкьа сыздырам, аха иаалыркьаны еизарак ҟарымцар ада цсыхәа ҟамлеит ҳәа сыҟоуп! – иҳәеит амилициа.

– Аизара зхыҟарцаауа-егьиуа ҳәа акгьы уздырам? – сеиҭанцаа-цшааит.

– Мап, мап, ус егьсыздырам! – иҳәан, ихы наиқәыршәны ашҭа дынҭыцны дцеит. Амилициа, нахьхьи ашымҳа хәыҷы ахьыкәгылаз адәҳәыцш архәара днавазааанза, сгыланы сизыцшуан.

«Ишьахәуп, аха иахьа шьыжьаахыс Наҩеии сареи акырынтә ҳаибабеит, аха егьсеимҳәазеит. Нас уажәы иаалыркьаны аизаразы ауаа зеизырго зызҳәахарызеи? – сҳәан, сназхәыцкәеит, аха хырхарҭа ҳәа акгьы сзаҭомызт.

Ибзиоуп нас, еизаразар, еизароуп, иҟалаз-инылаз уа исаҳап сҳәан, сеааилаҳәаны сеы снақәтәан ҳашҭа сынҭыцит.

Амҩа сахьыкәызгьы, закәу сыздырам, абыржәы хәыжә-хәцәа ҳәа аизара ааҟарымцар ада цсыхәа зыҟамлаз сеиҭаназхәыцит. Ауаатәыҩса злагоз, жәлар назыхәлазыцсоз азлагара алу машәыршәа снаҿыцшәан, сыцсыцәгьа сыманы саныхынҳә нахыс иааҟасцахьаз иаасҳәахьаз ахы инаркны иахьа уажәрааанза зегьы сеиҭанарызхәыцит. Аха ҩаԥхьа даҽа рыцҳарак сызлақәдыршәаша ҳәа акгьы сгәалашәомызт. Иудыруазеи! Ҳаҕоу дшәахьанда!.. Иахьа ауаҩы ихы иҭамкәа, игәы иҭамкәа, харада-барада дшыцәаз ихы цены ишихагылаз анибоз аамҭан. Убри аҟынтә гәҩара шәкы сеимырхха сшыркыз ҳусҳәарҭа ашҭа сынҭалеит.

Абри ҳуахәама ахьгылаз инаркны, аџьдуқәа ахьгылаз аҟынза, ажәлар ашҭа ықәырҭәааны игылан. Еилагылаз ажәлар рахьтә, машәыршәа акәзаргьы азәы ҭынч ҿымҭзакәа дгыланы дубомызт. Зегьы еидгыланы

рхацыцқәа еилаханы акака ирылацәажәон.

Џьара акы шықалоз сацәымҩашьо еилыскааит, аха изқәысцара сыздырамызт. Амжәа амҵа сааеыжәцын, сеы аҕәра амжәа ашьапы инадҳәаланы еилагылаз ажәлар рахь сҽынасхеит. Убри аамҭазы Наҩеи аусҳәарҭа дналбаан, избахьаз иакәзамкәа ихы-иҿы зегьы мацәа-мацәа еилшәааны даасцылеит. Убысҟан агәра згеит уеизгьы-уеизгьы рыцҳарак шықалаз, аха сара зынзак сымцәажәарц сызбеит. Сцаа-цшааура Наҩеи сицымларц, сеыртынчзаны снаидгылт.

– Егьарааны иаҳҳәахьазаргьы Бзанқыҭаа ахьз аагеит, иудысныхәалоит, Ҳараз! – иҳәеит Наҩеи иеизышьақәымкуа.

Ас еицш Наҩеи ахаангьы идсымбалацызт. Уара абри Наҩеи агәаашьа изымдырзои ҳәа акәын ишизырҳәоз шьоукы-шьоукы, убриақара дҭынчын ичҳарагьы дун. Уажәы адгьыл дазымкуа дгәааны, ацәқәырцақәа реицш акәын дхыцны дышцоз. Аҵыхәтәаншәа иазцаарацәкьа сзымгәыцъуа:

– Икалазеи, ҳзыниазеи, Наҩеи рыцҳарас? – сҳәеит.

– Амкалатә ҳзыкалеит, Ҳараз амкалатә! Иаха ҳкасса ашә аартны ҳколнхара аҵарақәа ҭганы иргеит! – иҳәеит Наҩеи иҿы еилымго.

– Ааи, аха изгада, излаадыртызеи?! – сҳәан, зцаара бзамыкәк истеит.

– Ҳау, изгаз зустцәои, излаадыртызи здырхуанда ариакара сгәы сеахаҵызжәозма, Ҳараз мышрак иақәшәаша! – иҳәеит Наҩеи.

– Нас ушьҭа ишцакаҳцо, угәы иаанагозеи? – сҳәагәышьеит баша, акы ус иамыхәоз ажәа ҭацәыла.

– Икаҳцагәышьозеи, амилициацәа рышка адырра каҳцеит, ушьҭа даргьы ааиуазароуп. Икаҵатәу, цшаашьас иамоу дара иаҳа ирдыруазар акәхап! – иҳәеит Наҩеи. Абри аамҭазы еидара шьҭыхга машьынаки, даеа машьына еиқәаҵәа хәычыки еишьҭагыланы аусҳәарҭа ашҭа

иааҭалеит.

– Аа, абар, амилициацәагьы ааит, ушьҭа акасса зырҳәыз анышә дыҵаларгьы дрыҵшаап, дабарышьҭуеи! – иҳәан, иқьышә кәрыбзза Мыса аҵаҵа каҵшь даахадгылеит.

– Исыздырцәом, исыздырцәом урҭ ирыҵшааua, аха аҫа ахаан еиҭарҳәо ахьмызгҵәкьа ҳдыргеит. Иауауеи рацәа ҳгәаҵәа уҭаҵшит уаргьы-саргьхандаз! – иҳәан, Наѡеи инапқәа неилаиршәеит.

– Уи зегьы бзиоуп, аха ари ҳкарул Базала хәыларцәа ак имбо, акы имаҳауа цәыблакы дылкызма. Сабаказ сызҫыз зиҳәа, уара? – Мыса Базала лахь иҭаны даацәажәеит.

– Дабанзазцари, ари еиҵш казцаз нхыцынтәи дааз ҷьушьома. Абра ҳара-ҳара ҳаибарҕәгәақәар аѡыстаа иеиҵш даалаххуеит! – иҳәеит Мыса.

– Уара уцәажәашьақәа злакоу ала, ҷьара гәѡарақәак умоуп ҳәа сыкоуп. Ее, иахьааз аусеилыргацәа! Угәы иаанаго ҫеишәа ироуҳәар, иудыруазеи аѡыстаа дылухыҵәкьаргьы! – иҳәеит Наѡеи, Мыса дихәамцшзакәа.

Сара сеиҵшҵәкьа Наѡеигьы ила ашьа хыцәалон, акәтрыбгеиҵш иҵыхәа баба шьҭакшо Мыса дахьгәыркәкәоз. Убри акынтә уи аҵыхәала уаҳа ажәак мҳәазакәа, Наѡеи смахәар ааникылан симаны иҫынеихеит. Мыса, акәараан наиаҳәҫраазшәа, ихала заҵәык данаанха, ихы ахьигара имоуа даақәхеит. Уаҳа дааздыбзиалахаша азәгьы даниҵыхьамшәа, деиси-еисиуа аусҳәарта ашка иҫынеихеит.

Рацәак мырцыкәа актив реизара иалагеит. Исгәалашәоит аизара еиҫкаан, абни нахьхьи, аҵлакәа зхиааны игылоу ҳжәытә уахәама хыжәжәараҫы. Ускан уи клубс икарцахьан. Ессабша ауаа еизаны имѡацыргоз анцәа иныхәарақәа иркәаҵхьан. Иисус Христос инаиркны, амаалыкьцәа назлаз, ауахәама аҭзамцкәа ирылакаҵаз анцәа иныхахәқәа зегьы кыдыжәжәаны икарыжьхьан. Уажәы ѡ-ажәак еихысҳәаалоит, аха убыскан зехьынцьара еиҵш, бзанқыҭаагьы рынасыц аҵара иалагахьан. Анцәагьы

дрымамкәа цеамбаргьы дрымамкәа иқәхахьан. Хыхь – ажәҩан, цаҟа – адгьыл, ихарцоз изымцахырхәоз ҳәа нцәагьы дрымамызт, ҩыстаагьы дрымамызт.

Бзанқытаа ргәыгракәа зегьы здырҳәалоз ауахәама клубс ианыҟарца нахыс, анасыцгьы, амчгьы, ацшзарагьы зшәахшәа инкабеит. Ақыта иаланхоз ауаагьы есымеыша анцәа иҳәара ауахәама италоз, хәчи дуи рынцәаиҳәарта ашә ныцашьых ианадыркы, ацсыз азы зцабаз еицш иаақәхеит.

Иахьеицш исгәалашәоит, Октиабртәи ареволиуциа аиааира агеит. Николаи дахырхит анырҳәа, ажәлар аамта бзиазак ҳзааит рҳәан, игәыргьеит. Аха уи ареволиуциа ҳәа изҿыз аақәгьыжьаан, ситасҳәахуеит, ажәлар нцәахәыс, гәыцыртас, ныхахәыс ирымаз ауахәамақәа хдырбгало ианалага, ирзымбатәбарахеит. Газагьы ҟәышгьы еиҟарахеит. Зегьы акака рҳәо иалагеит. Шьоукы ари кааметуп, адунеигьы ауаагьы аҩыстаа игеит рҳәеит. Хҿыхга-цҿыхгас иҳамаз ҳуахәамақәа нымхеит, ҳныхақәа, ҳжьирақәа цкьа-шәкьа иқәырцеит рҳәеит.

Цсатала уцәажәозар ажәлар ахаангьы иҩашьазом, иаарҳәоз зегьы иашан. Ҭауади-аамстеи урт зынза атәыҩақәа рхадыргылеит. Аха уи даеа зцаароуп. Уажәы абри аклуб аҿы аизара ҟарцеит.

– Ҳара ҳқыта цәгьеи бзиеи иахтнамгац егьыҟазам. Аха абыржәы аҿаахан ситарҳәо, иаххымзаауа ахьымзг иҳаххалаз аҩыза ҳқыта атоурых иаздырамызт! – иҳәан, днахыкәша-аахыкәшо акәымкәан, иаразнак атәыҩа нтарсны иааникылеит Наҩеи. – Ҳәарас иатахузеи, ҳанхацәа рцара зтаз акасса ацераз Нхыцынтәи азәгьы иеазцәылхны дмаазеит.

Шықәсыбжак ашьтахь акасса знапы ианыз Уарҳан Кацба акасса ацацхақәа руак аницәыз, иаразнак аизара аақатцаны ихы дақәитахтәит. Мқанба Миха дкахцеит. Аа, уажәы ситта иҟалах жәбоит. Шықәсыбжак аҩныцкала,

ҳкасса итаз аколнхара аҷара капеи кылҵәак аанмыжькәа иаатрыцкьааны еитатыргеит.

Ауаҩы дыҵҵәазар деицызшьуа ҳәа иҳамоу иреиҷьу абра шәтәоуп. Иахҭахуп шәгәааанагара ҳаҳарҵ! – иҳәан, Наҩеи дымтәазакәа астол даахагылт.

– Ажәакәак сҳәар стахуп! – иҳәан, ахьышәтҳәа Мыса дҩаҵкьеит. – Уала-ҭахыла, ҽыхарала ианеихалак иарбан усзаалакгьы акгьы алҵуам. «Ажә ашьапы аҳәыс амшьуа иалагоит!» Абри зхысҳәааз ҳкасса иахьа уажәрааанза знапы иану, иахылаҵшуа Миха Мҟанба иоуп. Уара Михагьы Миха иоуп, аха аусҳәарҭа ахи-аҵыхәеи неиқәҳәаланы Амҟанбақәа ираҳамҭазазар, анҵәа иҵьшьоуп акасса збаша изаҳаша аҷкәынцәа ҳамоуп. Мазаныкәгаҩыс Ҳараз дыкоуп. Уажәы иашьагьы аколнхара акасса инапы ианырымҵар ада ҵсыхәа амамкәа иҡазма? Инаҵшуа рзыҳәангьы рацәак игәнаалазар калап сҳәагәышьеит. Аха ускан, Наҩеи уххь згеит, зегьы рацхьагьы уара уакәын акасса ахылаҵшҩыс Миха дкамлар калом ҳәа зыҿтыхны иқәгылаз. Ажәакала, Наҩеи уҩызцәагьы уаргьы шәшьапы неиқәшәыргылан, Миха Мҟанба акасса еиҳабыс дкашәҵеит. «Агыруа улымҳа абакоу ҳәа иаииазҵаа, иарма лымҳа ааныжьны, иарґьа лымҳа дашьҭалон» ҳәа. Акасса аҭакҵхықәрагьы ахьзгьы-ахьымзґгьы зду аа, баба, дахьтәоу! – иҳәан, имацәа ааркым-кымны Миха дахьтәаз инаиқәикит. – Ари аизарагьы аҭахзам, аҵаа-ҵшаарагьы аҭахзам. Акасса итаз аҵара згаз, акасса ахылаҵшҩы диҵшааит. Дизымҵшаауазар аҭакҵхықәра иара игароуп, уаҳа даеа мҩак аманы, уаҳа даеа збышьак аманы избом! – иҳәан, днатәеит Мыса.

– Ҳара иахьа абра ҳзеизаз гәынхәцыстала, акасса аҵара игоу имгоу ҳзымдыруа, ихара-ихарам иааҳцыхьашәо дҳарзып ҳәа акәзам. Ари иҡалаз азәы имацара иакәзам изыхьымзґу, азә имацара иакәзам аҭак зыцхықәу. Неилых-неилацада зегьы иҳахьымзґуп, аҭакҵхықәрагьы зегьы

еицҳадуп. Ишыжәбо амилициацәа рхатарнакгьы абра дтәоуп. Уи иус ҳара ҳадагьы иара еиҳагьы идыруазар акәхап, аха ҳаргьы цьара акы ҳазихәозар цәгьоума.

Мыса, уара излоуҳәаз ала, унавагыларгьы-уаавагыларгьы, ацәыз иҳауз звубо Миха иоуп. Уи излаивубо акызацәык акасса дахьахылацшу азыҳәан ауп. Сара излеилыскааула, Миха есуаха ишәакъ кны абни ажацла дамцатәаны акасса зыԥнагылаз аԥны ихьчалар акәын. Усоума? Ус анакәха, аусҳәартагьы акассагьы зыхьчоз уаб иашьа Базала иоуп. Базала иоуп ара есуаха kарулс икоу. Уи уалбагас акәзам дзыҷацшьо. Есымза ԥынԥажәи жәаба маат аҳәынтқар ицара ԥа ахьхьаҳәа инапы инадыркуеит.

Уара Миха Мқанба ҳәа иахьа аара здуцо ауаԥы, иашоуп саб иашьа ица иоуп. Сара Миха дхасышшаазом. Абри аус аҷы иара акыр ихаразар еилыркаара икоуп, илаицаз ааирыхааит. Аха, Мыса, уара уцәажәашьа уатәасымшьеит. Сара сугәамцхозар, суҭахымзар, Миха ихароузеи? Сара сгәаҭ даҽазәы ихугарц иақәумкындаз.

Миха сара сакәзам касса хылацшԥыс далызхыз. Уи сара сахьмазаныкәгаԥыз аҳатыр азыҳәан схы иацшынгьы акәзам уа аусура дзаладыргаз. Миха ажәлар еиқәшаҳатны, напԥахарала далырхит. Иахьа зегьы ирбо ираҳауа акасса иҭаз аколнхацәа рцара аатганы иргеит. Уи уара иугоу, сара изгоу, Миха игоу, изгаз даазырцшыша ауаа ыкоуп. Угәы иаанамган, уара ишуҳәацәкьо еицш, ала егъзымфаз ала ахаҷы шьала идыртәрым.

Базала ҳәа узҫугьы ихароузеи… Аха урҭ зегьы абра ҳара иаҳзеилыргарым. Икалаз шыкалаз атәы азәгьы акымзарак издырзом. Ацхьан ирҳәан еицш уи аус тызцааула, атәы здыруа ара икоуп, еилыркаап! – сҳәеит саргьы сгәы насыцаххшәа.

Акыраамта ажәақәа неимырда-ааимырдазаргьы, аус иахәоз ҳәа азәгьы акгьы изымҳәазакәа инеимпит.

… Абри аизара адырԥаԥны Михагьы Базалагьы рыманы ицеит.

Рацәак мырцыкәа Базала дхынҳәны дааит. Ҟарулс дахьыҟаз дамырхит ауп акәымзар, иҟалаз аус ацыхәала уаҳа лахь ирымҭазеит.

Миха иус аҿахәҿыхԥы иртеит, иара ихаҭагьы дааныркылеит. Миха абри аус аҿы хшла дшыкәабаз, хьаҳәа-цаҳәа шимамыз схаҭа схы шыздыруа еицш издыруан. Аха исылшагәышьоз, аус шусыз имцар амуит. Ажәа мыцхәы шәзасыршьуазеи, ацыхәтәан, аколнхара ацара азра, ишыҟарцах уара идыр, аҿахәҿыхцәеи, азбацәеи, апрокурори уҳәа, дара ртәала Миха инеихарацаны хәышыкәса наиҭаны дтаркит.

Абас ахаан ус хәымгак аҟацара акәым, машәырынгьы зыцхыз иаламшәацыз ауаԥы цкьа дшыцәаз ихы цены инаидырбеит. Изгәамхәуаз зцалаз Миха иҭаацәа рнаԥсгьы Амҟанбакәа Миха иус рыбга аацнацәеит. Уи иашьцәа ҿеила ирдыруан рашьа акымзарак шихарамыз. Убри акәзан ирзышьҭымхуазгьы. Аха цьаргьы макьаназы ҳәашьагьы рымамызт, цхыраашьагьы рымамызт.

Инацшуаз цыҭԥык Миха дзыкәшәаз рыцхарала, ииашамкәа дшакәшәаз рдыруан, рыгәгьы иалан. Аха ани Мыса ацаца ҟацшь иԥызцәа рҿы узкуамызт.

«Убас ауп баба, ауаԥ знык ацара дыхнахыр, есымша ацҳал азы шаанамго. Арахь ҫааҳәыра анцәа иумҭан», – рҳәон.

Абри иҟалаз, аханатә аахысгьы сыцәгьа баны сыбзиа зымҳәоз Мыса ихылца ацыс ҭанарҳәуан, игәыргьара цԥаданатәуан. Избанзар, егьаумҳәан Миха сара дсашьан. «Ани иашьа, Ҳарази, егьырҭ итынхацәеи ҳаҭыр рыкәицозтгьы абни аԥыза ҟаицозма. Иара Ҳаразгьы ицсаҭа иабааит Миха заҟа дилачоз, аха ушьҭа уи цәыргашьас иамоузеи», – иҳәозар акәхарын. Аҳәарҭа аниоугәышьа дахьынзазахәоз сцәа алаҳарҭ еицш

ишысхихуаз здыруан. Аха Мыса ииҳәоз ҳауааҽәлар рхахьы ишаарымгозгьы здыруан аҟынтә, слымҳаҵәқәа сыҟәҵсаны стәан. Мыса сыфеида иҿасырҵар акәын ииҭахыз, аха саргьы иара иҟынза схы назгар сҭахымызт. Убри азыҳәан, уиадагьы инеиқәиреаеаҟәахьаз зегьы здыруан, аха ичҳауа сааиуан.

Миха дҭаркит, абжьарак ардәынак ҟәырҭ амҳәеит. Цәгьеи-бзиеи еилызымхуаз аамҭа азыѡры еиҵш иқәҳа ицон.

…Мыса сара схаҭыҵан Бзанқыҭ сҭаршынс данықарҵа, зынза ҵааи-ҵышәи еиқәимыртәо далагеит. Сабгьы саргьы ҳҵасҳәа, Амқанбақәа зегьы рцасҳәа, сара скьарз-зкьарзыз аколнхара акасса хылаҵшѡыс дкарҵар имуит.

Миха дантаркцәкьа, аколнхара ахантәаѡы Лад иабхәында Маадан Ноуба дкарымҵар имуит Мыса. Сара абри Мыса зынза гәрамгарҭас дыснаркит. Ибзианы издыруан уи Лад дызго азы ибар мҳаҵәк азна азы шаҵиҭәалоз. Уажәы хәымгарак игәы иштеикыз здырит. Аха изакәыцәкьаз сзеилкаауамызт. Лад ԥьара акы иҵагаланы дыцхасҭеитәырц шиҭахыз сгәы ѡон, аха Ладгьы уназыдсыланы, ашьха иганы азы змыржәзакәа иааугақәо дреиуамызт. Дтынчшәа дыҟан, аха ауаѡы ихыиҿы даҵхьаны игәы иҭаз еилызкаауаз азә иакәын. Ҳәарас иаҭахузеи иара Лад ихаҭагьы иааԥьеишьеит, иабхәында изыҳәан Мыса абриаҟара дахьхашаз. Лад ибзиаҵәкьаны идыруан Мыса иара изыҳәан ҽеик шимхәыцуаз. Убри аҟынтә ҽымҭзакәа игәиеанҵаны Мыса дишьклаҵшуан.

Лад акасса аҵара зашьас иарҭаз даназхәыцлак, ихыигәаҿы изаагомызт, убасҟак ѡыстаарала убри аус ҟаҵан.

«Алакә еиҵш ауп ишыҟалаз!» – иҳәеит Лад ҽнак абри иҟалаз аҵыхәала дтәаны дахьхәыцуаз. Акасса иҭаз аҵарақәа мызкахь знык аиҳабы ианааиртлак, аҵарақәа ишрыгыз ибон. Арахь, акасса шаркыц иаркын, иахьгылаҵ игылан. Акасса аиҳабы аҵара ишагыз ирзазомызт.

«Сара еила исзымцхьазазар акәхап, мамзаргьы цьара исцәызит!» – аамҵыдахаз, напык иагеит-егьит ҳәа гәоарак злаиоушаз, шьтамтак дызлахылашаз акгьы ыкамызт. Икаицахуааз, иибаз-иаҳаз ацыхәала азәымзар-азәы илымҳа итымшьзакәа, иара ихала-ицсала игәы инташьны, акасса ацара зака агыз иныкеицалакгьы ицшааны инацицон. Миха абри дшаҿыз Лад затцәык ицәымзакәа иеиҳәахьан.

Абри зныk акәымхеит, оынтә акәымхеит. Миха шыкәсык ахь оынтә-хынтә икасса итаз ацарақәа ишрыгхоз ибон. Акасса ахата кәацза мшаены ишынеиркыз игылан. Миха ари амала аешьраҿы днанагеит. «Уаааау, шәанацьалбеит, сышәшьы, сара егьсхарам! Абасгьы-абасгьы сақәшәеит. Скасса ашә аасыртыцыцхьаза ацарақәа ишырхыху збоит!» – иҳәар ихазцодаз. Убри акынтә ацара иагыз аццаны акасса интеицон.

Миха дтаркит. Базала акарулра дакәырхит ҳәа аколнхара ацара акасса ататцара иакәыцуазма. Иаарласны Миха ихатыц аҿы дкарцеит Маадан Ноуба.

«Шәанацьалбеит акасса еиҳабыс уажәрааназа иказ, иахьеи-уахеи иҳалагылаз, зыцәгьеи зыбзиеи еилаз сыкәла бзиа иакәын. Миха дзыкәтәаз акәардәцәкьа макьана имыхьшәашәазац, уажә ари сзырбаз ҳәа сҳәарашәа, снеины ихатыц аҿы аусура сызлалагарызеи. Ари ламысым, ицшзам, исзышәымун!» – иҳәан, иалоухузеи, акыргьы дгьацәы-гьацәеит Маадан, аха имч мырхакәа днаганы Миха ихатыц аҿы дкарцеит.

Аамта цон иара атәала. Аколнхарагьы анхацәагьы аус шыруц ируан. Акассагьы аколнхацәа рцара шталац италон. Миха дантарк, инеишьтарххны Базалагьы акарулра дамырхын, Хәахәа ҳәа Алхәызбак дкарцеит.

…Маадан кассирс данықарца инаркны, шыкәсык аатцуаны еицш, аколнхацәа ркасса итаз ацара еитазит. Акасса ахылацшоы ари аоыза ассир аргамаду ила ианаба,

азәгьы иҽы имырзазакәа, акасса иҭаз аҵара ҵшааны иаҵиҵеит. Убри ашьҭахь мышкгьы дымҵшзакәа иаразнак арзаҳал иҩит аусура дшаҟәыҵуа ала.

Маадан арзаҳал ииҩыз акыр иқәиҵеит иқәихит, аха рыҭараҵәкьа изымгәағьит. Ақыҭаҽы кассирс аҟалара зегьы насыҵхәрас ироуамызт. Изымгәағьит Маадан арзаҳал рыҭара, избанзар убри аҩыза аҭыҵ «ҵха» уаҳа ишимоуаз идыруан.

«Уажәыкгьы сааҵшып иудыруазеи иара сара схаҭа ииашаны исзымҵхьазазар, аццакра сыласымҵар еиҳа еиғьхап!» – иҳәан, иҽааникылеит. Хыхь ишысҳәаз еиҵш, акасса аҵара изызгьы уаҳа азбахә имырзазеит.

«Хәахәа мыждагьы дышгылоу аҽеиҵш дыҵәоит. Абни уиқәгәыҵны азы узлаҭаларызеи. Знык дыҵәар ани агәаҵәажәпа, акасса акәым, иара аусҳәарҭа шеибгоу ашаха ахаҵаны иқәҳәаны иргозаргьы ибо дыҟоума!» – абас дхәыцуан Маадан уахатәи аҵых дызмыцәо ииарҭа дахьылаз.

Иара Хәахәагьы иҟалақәахьаз имдыруази, еғьоумҳәан, игәиеанын. Уара уусҳәарҭеи, удәқьани, укассеи уи зынза гәырҩас имазамызт, заҟа иара акы изырур ҳәа ихы даҵәшәоз аҟара. Убри аҟынтә ахәылбыеха ҟарулра данықәгылалак инаркны, ишәара иахҟьаны иара итәала даара игәы иеаниҵон. Уаха аҭынчра еиқәара агәы нкылҵәаны ҷытбжьык илымҳа инҭасыргьы, ихәы-ижьы шыҩеибаргылоз лаҵәааихьшь ҟамҵазакәа, ашареи иҵси неихьигзон.

Уахык абжьаацнеиҵш ҟарулра дыкәгылан Хәахәа. Ҩ-кәтыҵ самҵалк ртәыҩақәа хыршаны изхагылаз ишәақь еимҽаца жьакца, зцәа зхыцхьаз ҟәбас маҟа ҩазак ҭҷас иаҭаны, ашьхәа асаара ишьҭасуа аусҳәарҭа аатҵраҽы алеиҩеира даҽын.

Ҽаҩратагалара аниасымҭазыҵәкьа акәын. Атҳ аҽанааиҩнаша адгьылгьы шьаҵахеит. Акәымг алыҳәҳәо

цша хьшәашәакгьы аҽаанахеит. «Ацшагьы ацны, иагьанцәырцааува еицәасшьо егьсымам!» – иҳәон Хәахәа. Илымҳақәа, инапқәа, ишьапқәа – ҳәарас иатахузеи уртгьы иара итәымзи, ахьта ишцамкуаз, аха зегь реиҳа иаразнак инхыкацшьаахоз абни расацк иаадыло акантцытцыра зықәгылаз ицынца цәрыцса акәын. Иарґьа напы аацсааназа, ихтырца ацшь илаҳәаны икын. Иарґьа напы анаацсалак, иарма напы нхеигалон, абри даҽын.

Еиҳа илацш иахьацхылнадоз, азәыр дааиуазаргьы еиҳа абрантәи дызбартахап ахьигәахәуаз дхәахәаза аусҳәарта аацра дытцагыланы агәашә ахь дыцшуан.

Ацх агәы ишынхыҳәҳәахьаз изаазыцҳауаз арбағьк абжьы ашыш икылахазшәа ахәы иныкәыѡоны иааѡуан. Убри арбағь абжьы зацәык акәын уажәыцәкьа ацх адыґацьа тәыѡа нахазыргылоз. Цых тынчра итынчран. Хәахәа ишитахымыз мчыла есуаха ицны иаауаз ила Мура kараахгьы, ахәыжә илахаха ҳамтак ивараҽы аҽырқьақьаны инатәашәа ауит, аха иагәамцхаз уара идыр, иѡагылан, ацыхәа цәыҳәцәыцәа хырзазо аць хыжәжәарах ашьапаҽы аҽынеизнарkәыҽит.

Хәахәа ишәакь kәарамҿ игәыдырґәґәаланы, рацхьа инылихыз атып аҽы ҳамтак аацра даацагылеит, аха иеизышьақәымкит. Иззакәу издырамызт, аха убра дахьгылаз адгъыл игәозшәа, атып зынза иманшәаламшәа ибо далагеит.

«Абна уажәы ағьыч даацәырцыргьы, ацәкьара еицш саартны сахьгылоу иаразнак илацш сыцашәоит. Дысмеихсыргьы, иудыруазеи исзиуа. Сара ақәылаѡ дауеит ҳәа агәашә сшылацшуа, иара ашкол ашьтахь шыkоу, ани адац еилачыра иенавакны, зынза сгәы шымѡазо, сышьтахь ала даасыдыххыланы аҳәызба насылеицар? Ускан Маадангьы дсыхәом, уарт иара ҳазшаз анцәа дугьы дсыхәом!» – абарт зегьы неидихәыцлан, аацра дныцытцын, абас ѡынѡажәака еышьахәар раkара

ахьыбжьаз игылаз ауахәамажә ашқа иҿынеихеит. Аха Хәахәа ихы оумашәақәа ибо далагеит. Ахаан ирыдимбалацыз ишьапқәа наицақәалан, ацысра иалагеит. Абри абриами ҳәа игәы ааицазкша, иааикәыршаны акымзарак шимбозгьы, ицхахә еихамгыло дрыхьтшьит. Игәы зызарак таалон. Абыржәымзар-абыржәы ахымҩас днаҿакны, уеизгьы-уеизгьы уахатәи ацх иаҵьал алаҳәартәрашәа ибон. Иаазыхқьа-цқьалакгьы уахатәи ацх даамҵсыр ада мыҷәа имамкәа даатагылеит Хәахәа.

«Уа уара зҕабшьиа хәылак! – иқалаша қалааныза, каҳада-цҿыда ашәа уешцаургеи!» – ашьа алыхьхьо азәы ибжьы ацынчра ага-мага агәы неиҩыхны азыршы еицш илымҳа инҭасит. Раҵхьашәа Хәахәа ихәы-ижьы ҩеибаргылеит. Абжьы игаз игәҩарамкәа, аргамаду, Гәаҵьуа ибжьы ахата-цсата акәызшәа иаҳаит. Абра иааигәа ҵьара дцәыцатәазшәа игәы аақалан, дагьынаҵш-аацшит, цқьа илымҳақәа нкыдцаны дзырҩоит. Аха ацых аҳәа агәатцәа еицш еиқәаҵәаза, еиқәыхьшәашәа ацгәы шьаҿақәа неихыхуа анаскьара иаҿын.

«Ашәаргәында игагагьы изыцкьошәа ибоит!» – ҳәа зны иабду Сыкәын ииҳәаз ажәаңқа анааигәалашәа, иара итәала иаахьымзҕишьан, иеаартынчшәа уны аҩ ицәырҳаҳахьаз ихамыжә ахәда дааҩахан, цқьа иаасыкәыршаны сҳәынҵәрақәа еибасыркуеит ҳәа дналагеит. Аха аеаҩорадагъ еицш еицхьчаа-еицхьчаа имҕаз имшьамба напҵырцақәа ианырыму, исымҕысхуеит ҳәа далагеит. Ишәақьгьы нкыдиргылар иамази, аха уигьы изеицшымтәыкәа, инапқәа еилаханы дшеихьыс-еицысуаз инапҵырпа наимпыцшәан, инкашәеит. Уи аашьтихын, ибҕа ааириашааныза егьи ахацалакы неимпыцшәеит. Уи аашьтихырц иеанылаиркәуаз, имаҵьаражә ижәҩахыр инахьыҩорын ахәараҳәа инкаҳаит. Ишәақьгьы инапҵырцагьы цака ишкажьыз иеаариашаны даагылан, алашьцара дналақәыцсычҳаит.

«Ҳара аԥсуаа насыԥдақәа иаҳзауам, иаҳзауԥәкьом!» – ибжьы ныԥакны абас алашьцара дналагәыркәкәеит. Ашьтахь ииулак-ииҳәалак ишәақьи инаптырцақәеи шьтихит, ипалта азҳәынцәракгьы неибаиркит. Аха ипалта аззыбгъык ишьамхы инахысуа иԥеихьынҳалеит. Егьи аззыбгъык ацыхәа ишьаҳәырзыз иныкәсуан. Аха Хәахәа иҳәынцәра атыц аҿы акәымкәа, ихагалазаны, иара иатәзамыз аҳәынцәраҿы ишеибаиркыз абеибоз, ус деихыҳәҳәа-еитцыҳәҳәо ишәақь еитцабаа игәыдыргәгәала амба шьака еицш даагылеит.

Инаптырцақәа шимгаитцаз цқьа агәра игарц деитаарыхәацшын:

«Ааи, аха анцәа иумҳәан, хыстәыс исоургьы, ари снаптырца шсымгоу схысга мацәа сшәақь ацхарта иацало икоума! Исымгысхуеит ҳәа салагазаргьы, исымгысхааныа ани сара дысзыцшума!.. Уи сҳәеит ҳәа угага узахыцараҳа улахьынцагьы хырцашьа амазам. Ҳазшаз исзиҳәахьоу сақәшәап, ишцазури!» – иҳәан, гәыгра бзамыкәла ихы-игәы неиқәиҳәалан, иеаартынчны алашьцара далазырԥуа даагылт.

Уажәрааныа ақәаб цьангареицш ажәԥан иацажьыз ацта еиқәацәақәа неикәыԥрын, изыхь-цсыхьха, хаара мацәкьыск рытцамкәа мза шәахәацқәак алашьцара иналацеит.

Хәахәа ихы дааԥахан ажәԥан днатацшит. Амза лацкьага ашәахстеицш ажәԥан иналыггаз цаацсха иблақәа ианаарыхгыла, игәы нтрыхьтшьааит. Аха зегьы акоуп лашара ҿамԥак игәы интацхаз ихы-игәы аалакәнатәеит. Егьа цсы-цха аламзаргьы егьоумҳәан, амза инахшәаз алашара иара Хәахәа дахьгылаз инаркны, аусҳәартеи ашта агәашәи ркынза азә дааиуазаргьы дубартә иаацәылашеит.

Хәахәа ихы дааԥахан ԥацхьа ажәԥан днатацшит. Амахе асахьа атаны цтҳәа еиқәацәа дуззак Хәахәа имза ахькыдыз шыказ аҿаанахеит, аха макьана уи ацтҳәа

жәабаҟа ҽышьахәар амза иацәыхаран. «Абни аҧтажә ажәҩан хнамҩандаз!..» – алашара ҽамҩа днахзызааит Хәахәа.

«Ау, ау!» – аҳәан, абри аамҭазын иаахыш-ҽышит аҧь ашьапаҽы зхи зшьапқәеи ҽилаҧсаны ицәаз Хәахәа ила ҟараах. «Алышькьынтыр ухы ухнахааит, уара алажә, сышҧаршәеи! Ишыцәоу ишуеит иаапкыша, иара аҟьра адагьы!» – иҳәан, аусҳәарҭа аҧхьа инаркны, агәашә аҟынза илаҧш иныҧго дышнеиуаз, агәашә аладахьала азәы гагаҧас днеихьыҧшызшәа ибеит. Ихәҧсы ҩахаҳалан, иаразнак игәааиҽаницеит. Алеи-аҧси рыбжьара аусҳәарҭа ахаларҭа амардуан инаркны, илаҧш ахьынзаҧхылнадоз зехьынҧьара днаҧш-ааҧшит, аха уаҳа азәгьы ихабар ибомызт.

«Лаҧшҧашәарахап! Ала ишәаз ауахә ҽишызаргьы ҟалоит!» – абасгьы ихы иназиҳәан, иҽааирҭынчырц дшаҽыз:

«Ау, ау, ау!» – аҳәан, иахьтәаз ҽиҭамҧзоз ала ҩаҧкьан, иааҟәымҧзакәа иҧьаҧәы-ҧьаҧәуа ашра иалагеит.

Хәахәа ара ҭаҭа ду игылаз иҽыҧакуа, деиси-ҽисиуа ала ахьшуаз ашҟа иҽынеихеит.

Ахьатә ҩны аҩбатәи аихагылаҽы акәын аусҳәарҭа ахьыҟаз. Хәахәа имҩашьахуа илаҧш наиҟәшәеит ашьҭахьтәи аҧенҧьыр аартны, аҩбатәи аихагылаҽы азәы аҩналара дшаҽыз. Хәахәа заҧа акы имҳәарыз, ара ашьапы иҽавазаны дшәаҟьеит. Дыҩналазаргьы дыҩналахьеит ҳәа ара ашьапы ихы навырҳәҳәаны данҧшы, азәгьы дыҟазамызт. Аҧыч аҩны аҩныҧка дыҩналахьан.

Алагьы ашра иаҟәыҧит. Ала ашра иахьаҟәыҧызгьы игәамҧхазеит Хәахәа. Аха уаҳа дазымхәыцкәа ааида иҽҩаваршәны дышзахәоз дыҩит.

Аусҳәарҭа аҧхьа ииаганы инагаз аулица ныркә инхон азәымкәа-ҩыцьамкәа ауаа. Зегь реиҳа изааигәаз аҩнаҽы дынкылсын аҧшәма диргылеит. Иҟаз зегьы иааинырсланы иеиҳәеит. Аҧшәмагьы ишәаҟь аакыдихын, иҩадахьы инхоз

дасазәгьы, уи инаԥыс инхозгьы ԥшьԥы-хәԥык аигәылацәа иаарласзаны ресибытаны аусҳәарта иакәшаны иаатәеит. Уажә ддәылпып, ушьтан ддәылпып рҳәеит, аха макьанагьы азәгьы ихабар рбомызт.

– Калашьа амам. Аргамаду аценԥьыр дхыԥны дыԥналеит! – иҳәеит Хәахәа иԥси-иԥси еихьымзо.

– Дабакоу нас, дшыԥналазԥәкьа амым дамфазар? – иҳәеит Хәахәа иватәаз.

Абри аамтазы аценԥьыр ихы аакылирҳәҳәеит аҧыч. Аԥны ахыб акынтәи ацәыкәбар назышьтуаз атанакьы дахьынҳаланы иҷанааиха, агәакь-агәакьҳәа Хәахәа иватәаз аҧкәын аҧыч инеихыкны дхысит.

– Умԥысын акәымзар, ашәакь ацынԥа шуаԥхамго удыруаз! – рҳәан, аԥны иакәшаны итәазгьы рыбжьы неиԥдыргеит. Абри аамтазы ацыкь-ацыкьҳәа инеиԥкәыр-ԥцак-неиԥкәырԥцакны дхысит аҧыч. Хәахәа ицыз аҧкәын ус аламалак згәы еитамсуаз арԥысзаарын:

– Уҽумырԥысын, узымԥеит! – ахытҟьареиԥш арԥәаа атиргеит. Ишыхәԥыкызгьы инеихык-еиԥыкны еиԥхысит. Ахысбыжьқәа ацх иналамзыцкәа, аусҳәарта днавҟьан, ахыкәалаа еиԥш агәашә ахь ихы рханы дыԥит. Уаҳагьы деиламхазакәа ишәакь инапы иныкәырсны, инеишьтатцаneишьтатцаны ԥынтә инеишьтеирпыкҟеит ари арԥыс.

Аҳәа ахы зыкәшәаз еиԥш ишилшоз дхәаан, днеизҟәыҷеит иԥны инеиуаз. Ишырбоз дԥагылеит, аха ишьапы деитанамгазт, деитанеизҟәыҷеит.

– Икажь утапанча! – иблахатц нтиҟьеит уи аҧкәын. – Икажь утапанча ҳәа уасҳәеит! Аԥбатәи ахысразы ушызгәагьуа удыруаз! – ибжьы ԥатцхьа агәыр ашԥа инкылирҟьеит уи арԥыс.

Акыраамта ҷымтран. Ашьтахь имагра ицакны иикыз инаган тапанча иршәны инкаиршәит.

Ахԥыкгьы икәшаны иаагылеит. Ихтырԥа еиқәацәа аԥшь ихы-иҷы иакәыршаны ҷыцха диан идыртаслымыз

ауаҩы. Ашьацма шәпакәа зыкәшәаз иарма шьапы иуатәашәпара инатцакны ашьа ицрашын.

Иаалыркьаны ахысракәа икалаз иарҽыхаз аусхәарта ааигәа-сигәа инхоз ауаа еигәныҩын еизеит. Акатә иалахаз акәыцьма еицш, ҽырцысы имазамкәа икәшаны игылаз рыгәта дышьтан, макьанагьы зыхтырца зхы-зҽы иакәыршаны изкыз абаандаҩы.

Еизаны аҭыч ихагылаз азәгьы ажәак ихәылшәомызт. Ацыхәтәан зычҳара иалцыз ани арцыс днеихаххын, ихы-иҽы иакәыршаны иикыз ихтырцагьы инапгьы ааимижәеит.

Икәшаны игылаз ауаа шанхан, ирура-ирхәара рзымдыруа иааилахеит.

Аҟытсовет ахантәаҩы Мыса, ашьацхәа иакыз агыгшәыг еицш дахьынхыкәтәалаз ажәлар рыблакәа иларцсны ихәацшуан!

Адырҩаены, жәхьан еицш амра ҩхашылааназа, Бзанҟыт ахи-ацыхәеи тыцха лца дыкамызт абри ажәабжь змаҳацыз. Мыса избахә ада збахә ыкамызт. Егьаҩ егьа рхәаргьы абри аҩызацәкьа акьышьра Мыса ихы иатәеишьап ҳәа згәы иаанамгоз цытҩык иахырхәаара рзымдыруа иааицанаргәгәеит. Аха ацыхәтәан: «Абри аҩыза ахьымзг ихымыҩкәа, заа ауаа шыцсуаз дыцсыр, адунеи иакәлахахьаз ҳәа азәгьы дыкамызт, дызгәыблыз рылагырз шимаз цьанат шьапыла дымцози. Цсраенынза ихымзаауа ахьз шцеихицеи Мыса еитазымҳәаз!» – рхәеит иуара итынхара ахьынеимаз.

«Ауаҳәа егьа иузәзәаргьы афҩы амоурц калазом!» Гәыбганс иутозеи Мыса иара дызлииаз аимшьтрак зегьы ус иказар. Алархәаса алархәаса ахоуҳар ацәахаха ҿало цьушьома, лархәасоуп иҽало! Ҿааҳәыра анцәа иумтан зуаажәлар рҽацахәы рцәызгъычуаз ауаҩы хьымзгыда!» – ацәы наиҟәцыртцәон реиҳараҩык.

…Адырҩаены икалаз захаз ауаа изсыцыргалакгьы

аусҳәарҭахь икылсҟәазгьы ҟалеит. Аусҳәарҭа аладахьшәа игылаз аҧь ду амҵаҽы итәаны абри иҟалаз аус баапс иалаҵәажәон: Шьагә, Чмыт, Кәаҵиа, Елызбар, Еқәыц уҳәа ақытаҽы хар змамыз ҳәа ирцхьазоз ауаа хатәрақәа.

– Аҟьиа ишьа анцәа ишҵеиуи, сикәыхшоуп! Миха рыцха иигаз ыҟамкәа, иифаз ыҟамкәа баша иоупыжә ихьырмыгзо дышцанҭадырхәашеи уара! – иҳәеит Чмыт, Мыса иҟаиҵаз игәы иалсу иахәоу аилкаара уадаҩны.

– Абри аҩыза ахьымзг ҳқыта иахымлакәа сара сызцымзаара уалк сатандаз! Жәытәнатә аахыс зыбзарзада зыцсырзык рмаҳацыз, Аҧсны ахи-атыхәеи еицырдыруаз ақыта иажәракьны адамыҟ шцанырцеи! – даацәажәеит Елызбар, аҟалаа игәы иалырсзаны.

– Изхымгара гәырҩеи-гәаҟреи Мыса ицсы ахьынзатоу анцәа датумыжьын, уара иухарагәышьоузеи, Елызбар! – иҳәеит Чмыт аганахьшәа дахьтәаз.

– Аирак ркны хәахәак дрылымцыр ҟалом. Мыса ицсхакыз ззымдыруаз ҩыцьагьы ыҟамызт, аха иахьа уажәрааныа аҩстаа иеицш дылхымызт умҳәозар. Зеицш ҟамло зегьы ҽеиуп. Ақыта цкьамхеи, цьушьт! Мыса аколнхацәа рцара ахьизоз дыркызар, уи рацәак игәырҩагатәу усым. Бзанқыт убри ацкыс еиҳау уаҳа хьымзг анцәа иҟаумцан. Ҳқыта хәацсак далашәеит ҳәа, уи азыхәан ҳауаажәлари ҳқытеи рыхьзи раҳатыри рзыларкәуам. Мыса иҩызцәеи иареи рыла акәмызт Бзанқыт ахьз зларҳәаз. Анцәа ицьшьаны ҳқытаҽы макьанагьы иҳамоуп, антыцгьы шәнеишьшәааишь ҳәа зарҳәаша аесиқәа! – иҳәеит Мақ аесыхәа иҽабылгьазшәа дзышза дахьтәаз.

– Шәгәы ишцаанаго, ушьта Миха ддыриашап шәгәахәуама? – дцааит Кәаҵиа.

– Сгәанала, хымцада ддыриашароуп! Миха ицара цәахырта ацаҳа ицәызыз ала акәхарын акасса ашә злааиртуазгьы ани ахәымга. Ашьа ицаша ада иалагылом ҳәа, умбои иҟалаша хырцашьа амамзар акәхарын.

Изларҳәаз ала, Мыса ицацхала акасса изаамыртуа, ацацхагьы изаҽымхуа ицәаҽахеит, уи ауп еиҳарак дызлалырхзазгьы. Макьаназы уи ацацха Миха шықәсык ашьтахь ицәызыз ацацхоуп ҳәоуп зегьы агәра ганы ишықоу! – иҳәеит Мақ. – Ацәгьа ацыхәа знымзар-зны иаацәырымцыр шцамуеи анаџьалбеит. Иатәоумбо аҳәак икәнуп ҳәа, уара иутаху ҳәала, Хәахәа дшәадырҳа, ишакәхалак ақәылао дикит! – иҳәеит Чмыт дынцәыцаччан.

– Сара сахьубахьоу сааихьеит, сыцстазаараҽы исымбацисмаҳац егьықазам. Аламыс дагьы дызбахьеит, амаҳагьагьы сиқәшәахьеит, аха абри ахаца дызлашаз иалашаз ауаоы сиқәымшәацызт.

Ауаоы дламыс дахоит рҳәоит, аха абасцәкьа ила амса хыло смаҳац. Ари, амаҳагьа иатцкысгьы деицәоуп. Мыса икаицаз атцкыс еицәоу рыцхара ҟалазом. Аиҳабыра ракә сакәзар убри ауао сара дтаскзомызт. Иахьа ҳқыта иаацагылаз ҳҿар инадыркны, ацыхәтәантәи атаҳмада икынза, иааизганы зегьы ирбо ираҳауа ихахәы ахәа алацсаны еиха ҭәыла иссон. Убри ашьтахь, ақды хсаха дныкәыргыланы акәарт ихы инанкьаны, зыфоы гахьоу арцха наk-аакгьы хынтә иҿасыжьуан. Абри ацсра атцкыс еицәаны ирыцхьазон. Абас акәын ацсахои амаҳагьеи ҳабацәа хьырхәышьа қьабзыс ирымаз, шьауҭас ирықәырцоз.

Абри ашьтахь, абас ажәлар рҿацхьа ишыбзаз иршьыз ауаоы азәгьы иеишәа ацынца дықәирчомызт. Азәы игәы иамузакәа быста ҿахрак днахицхьаларгьы, ицәынхоз ихәыцха ацьыка ақәыпсаны икарыжьуан алақәа ирфар ҳәа ишәаны. Дара алақәацәкьагьы игәхашьаны имфазакәан иахыцны ицон.

Абас абзацәагьы дыртахымкәа, ацсцәагьы дрымгакәа ацсыгага еицш адунеи данықәхалак, ихала иеишьуан. Абри збоз изаҳауаз ахәычы инаиркны аду икынза

иабжьон. Мыса иԥызцәа азәык-ԥыцьак ҟалозаргьы заа ргәыреаннатцон, иаршәон, иарцхашьон.

Аа, уажәы Мыса дрыманы ицеит. Иус збаны дтаркышт. Аха шыҟәсҟәак рышьтахь егьҟамлазазшәа ицыхәа шьтакшо деиташааҳалагыло жәбахра шәыҟоуп ҳаибгазар! – иҳәеит Шьагә, итатынжәга днаҫыхан.

– Иабихәа ани атмыҳәҳәар ихы иатәеимшьац иҟоузеи! Ҭемрази Ҳарази ирзааицахьоу мацара, дара емына уаа ҟәышҟәак ракәын акәымзар, дызларычҳауаз ҳәа акыр далабзазма. Уахынла иԥызцәеи иареи гәеи-гәеиуа ауаа рыжәгәарақәа инартаҳауа... Ани ламыс еиуа илакьакьазтгьы Ҭемраз илақәа ахәшә рытаны ишьуазма. Ԥыжәзацәык ахьимаз атыцаҫы иара Ҭемраз цшьыжәк имоуп ҳәа дыҟәгыланы ацәгьа иҳәон. Аха дыҟоуп зегьы збартоу, зегь заҳартоу, ақьиа ишьа зуа ацшырта иқәтәоу азәы. Егьа рыцхара ҟаицахьазаргьы арахь иҫеихит, ацсцәа дрымго, шьыр, шьыр, шьыр! – иҳәан, ашыԥ-шыԥхәа имаҫа игәы инкыдишьылеит урт ирзызырԥуа абансшәа итәаз Қәаса.

Лади сареи ихьшәаны хрыхтыгәлеит, абра еилатәаны еилацәажәоз хар змамыз ххыта уаа. Аха ҳрыламцәажәакәа настхашәа ааида ҳҫынкыдкыланы ҳарзызырԥуан.

– Лад, уара ҫеила иугәалашәоит хәа сыҟоуп, Адаужра ахәаҫы абни егьзлымцыз амандарина аитаҳаразын Мыса иԥызцәеи иареи иаҳзааргаз! Иара Мыса ихата-цсата иакәзами ецыцыцхцәа Ҭемрази Ҳарази акымзарак рхаразамкәа татын цәаҳә еицрыжәжәак азыҳәан рыбжьы рымхра еицызхаз? Уи адагьы ҳколнхара заҟантә хылагәыла инеиларцахьааз арт ҫааҳәыра змауша! Ирҳәоит иашәа ацсымԥа ыликаартә, Ладмер Аирынбагьы ицәгьа хәаны дынтазырхәашаз иара Мыса ихата-цсата иоуп хәа. Егьырт зегьы бзиоуп, аха зхәы иатәҳәаны ифо, аарла зыцс хәычы зԥытракны лԥацәк ԥазышьтуаз ауаԥ тынч рыцха имеикызеи? Иҧкәын зацәы ицсхәразы аԥы

ҭеиҭəарц иҽарханы имаз ижь дақəирзит. Ирыцхареи иҳақи анцəа иумырган, анцəа ду сиҳəоит! – иҳəан, анцəа днаиаматанеиит Елызбар.

– Уи аҩыстаацəа рышьтахь ацəкьа аҵыразҳауаз ахьымзгыда итəы сара сакəым, апап ихатагьы изҳəом. Исгəаламшəакəа ишцасгəаламшəо, Елызбар. Уртқəа зегьы хаштшьас ирымоузеи. Амала, абра ишəҳəан еицш, егьа хəымгара ҟаицахьазаргьы анцəа ихьигзеит, аха ишцаихьигзеи уҳəарауазеи! – иҳəеит Лад, игəырцса Мыса инаиқəыршəаны.

… Иаалыркьаны амҩаду ахь машьына ласык абжьы геит. Аҵь амца еикəшаны итəаз зегьы убрахь инхьацшын, иҩеибаргылеит. Мыса ишьтахь инапқəа ҟатцаны, хыб змамыз амашьына ашьтахь, наҟ-ааҟ ҩыцьа амилициацəа дрыбжьатəан.

Алеи-аҵси рыбжьара ҳписар днарцыххылан, қьаадқəак неикəарены, аҵхьа амашьынаныҟəцаҩ иватəаз инеииркит. Амашьынагьы асаба ныҟəырчны илтышахəаша ицеит.

ц)

Ацыц еицш ақыта уаа ргəахы тызфаахьаз Мыса иус збаны, бжьышықəса ахгара иқəырцеит. Хəшықəса раахыс алакə еицш, ашьта ыҟамкəа, амта ыҟамкəа, акасса интызаауаз анхацəа рцарагьы Мыса ишигаз наиқəцыреит.

Мыса азы шцара днықəзааижьтеи ҩымыз аатцуаны, шьыбжьышьтахьк азəгьы ихы дтамкəа, игəы дтамкəа, Миха даакылсит. Дзыхдыркьаз ҳəа акы ааизымдырзо, ҩышықəса дуззак гəырҩала абахтаҿы изхызгаз ауаҩы акырза иныцшит. Агəабзиара азыҳəан ахаан имашшыцыз Миха, иубахьоу иакəзамкəа ила-иҿа такəаха, ихахəы зегьы шлацла иааилашыҩкхьан. Есымша зхы иацклацшны ишəшəа-шəшəо иныҟəоз Миха дабаҟаз, угəы

даарыцҳанашьартә деихәлаҳан, ибҕатцәкьа хәахьан.

«Сара исыздырам суахҭа ааигәоу ихароу, исыздырам заӄа аацынра сзоужьу. Амала, исзынхаз ацыхәтәантәи сымшқәа, сыцсы шҭаз гәырҩада-гәырчада рыхгаха анцәа исеиразеит. Сыцсы шҭаз суаажәлар ҏеы хшла скәабахеит. Аиашеи асамарҭали ирхылацшуаз азәы хыхьынтәи днылбаацшын, сыхьымзҕ схихит. Абжьарак, ашьажә баауам ицсуам. Сара сгәы мҩазо, сгәы рҭынчны сыштәаз, мшы ссирк аены схы схыҕәасааны исзырбаз ауаҩы мышкымзар-мышкы сышцеихьымзари. Сара сихьымзаргьы сыцсы иахылҵыз ҩыцьа атцеицәа ыӄоуп. Сҿаҳәатәы анагзаха смоукәа сдунеи сыцсахырц иақәскуазар, ма урҭ аҩыцьа суасиаҭ рыкәа-рмаҕра интасҳәап. Сеидроу зынза агәы ацымхәрас аупцәарҳәы рызҭарымҵазар, сара стәы еиуа ҷьара ак рылазар, раб ихьымзҕ ҭагәаны ирфап ҳәа сгәы иаанагом!» – иҳәеит Миха.

Миха Мқанба ашьхазыхь акрахаразар иаргьы ишихараз аргамаду избаз Маадан иламыс дамыртәеит, дамыргылеит. Маадан убриаӄара уаҩы цқьан акаазхаразамкәацәкьа азалымдара иақәдыршәаз Миха иҭыц иахьа иара дахьахагылаз цсхацсжьыфараны ицхьазон. Маадан ихарагәышьааз, апартиеи ажәлари дахадыргылеит. Иара мчыла, мамзаргьы цәгьаҳәарала, ҷьара Миха хәымгарак ицагаланы цасҳәа дымнеит уи аҭыц аҿы. Ус егьа иӄазаргьы иара иӄазшьеи иаазареи злаӄаз ала, абарҭқәа зегьы рышьҭахь кассирс иаангылара ламысдараны ицхьазон. Ажәакала, дкәанызануа акәымкәа, аусура даӄәыцырц избеит.

Маадан иизбыз усгьы хьхәышьа шамам идыруан аӄынтә, ихы зыхиркьоз мзакәан иантцаны рацхьатәи аколнхара аправление аизара ахьз ала иҩит иахьарнахыс инап ианырцаз акасса аматҵзура map шацәикуаз.

Иаайуаз аколнхацәа реизараҿы рацхьа игылан Маадан иарзаҳал азцаара алацәажәара.

Аизара ааиртит ақытантәи апарторганизациа амазаныҟәгаҩ Наҩеи.

– Иахьатәи ҳаизара иаалырҧьаны еиҿкаау еизароуп. Азәык-ҩыцьак цьара лымҳатасҟәак шәымазаргьы, агәра ганы сыҟоуп абас хәыжә-хәцәаҳәа иахьатәи ҳаизара зызку, мзызс иамоу зегьыцәкьа ишышәзымдыруа.

Аколнхацәа рыхьзала, ҳколнхара акасса знапы иану Маадан арзаҳал иҩит. Уаха абра итәоу аҩызцәа шәыхьзала аҳәара ҟаиҵоит, ҩышықәса дузза дызхагылаз аколнхацәа ркасса аҟынтәи ихы дақәиҭыртәырц. Ииҩыз арзаҳалгьы абар иахьыску! – иҳәан, Маадан иарзаҳал аашьҭыхны идирбеит. – Шәгәы иаанагозеи, иахышә-ҳәааузеи абри аҩыза аус, ажәлар? – иҳәан, итәаз днарылаҵшит Наҩеи.

– Ишьахәуп, аха ихы зыхирҧьазеи Маадан? – иҳәан, итәаз рыжәпара аҟынтәи азә ҿааиҭит.

– Ааи, ааи, ихы зыхирҧьазеи Маадан? Абри аилкаа иара ихаҭала дааҳалагыланы иаҳирҳар ҳҭахын. Иҟоу аиаша аадыруазар, ҳаргьы иаауша-иаххәаша ҳназхәыцқәозар акәхап! – инацирҵызит даҿазәгьы.

– Усоуп, усоуп, цьара мҩакы ҳақәҵа, Маадан ухьь аагеит! – рҳәан, итәаз зегьы инеиҵдырҵызит.

– Маадан ажәа умоуп! – иҳәеит Наҩеи иаахжәаны, днавамла-аавамлазакәа.

Акыраамҭа ҭынчрахеит. Ажәытә уахәама азал ҩныртәааны итәаз анхацәа неихык-еитцыкны Маадан ишҟа иҵшуан. Маадан Наҩеи ииҳәаз имаҳазазшәа ихы ларкәны дыштәаз ашырхәа дҩагылан, Наҩеии, Лади, саргьы снарылаҵаны ҳахьтәаз инышьҭыхшәа азал иаҿакаҵаз асцена лакә хәычы ашҟа иҿынеихеит.

– Сашьцәа саашәыкәыхшеит! – иҳәеит ажәлар днарылаҵшын. – Аханатә аахысгьы сара сыҵсрагьы сыбзарагьы зыреиуа, бҕасгьы, шьамхысгьы исымоу шәара шәоуп. Схы здыруа саныҟала инаркны сшәыкәгәыҷуан, иахьагьы сшәыкәгәыҷуеит. Иахьа схала сымч зқәымхаз

абри аус, шәара зегьы шәымчала хьмызԥ ақәымгакәа цсыцқьала иахьанза сааит. Аха иахьа инаркны снапы злаку аус мап ацәыскуеит.

Уажә ааскьа ҳколнхара акасса ацыхәала иҟалаз-инылаз атәы салацәажәом, еилкааy усуп. Ажәлар шәхатқы сцеит, ишыжәдыруа еицш, хәымгак ицыхәала лабҽаба акәым, цхыз ибар изхымгашаз, ишьацәкьыс инаркны ацыхәтәантәи зхацәхәыц аҟынза хышла-гәышла икәабаз ауаҩы разы, ауаҩы кашыр игәамхәуаз ницагаланы ҩышықәса дузза дҭаркит Миха Мқанба. Абри ацыхәала сара иҽыцу егьацысцом, шәара абра итәоу зегьы еицыжәдыруа, иажәракьны ҳқыҵа иаххалаз дамыгуп. Уажәы ишыжәдыруа еицш Миха дхынҳәны дааит. Ацыхәтәан зцыхәтәы мызыз Миха ииашареи иразреи аацшын, иқыҵахь, иуаажәлар шәахь дгьыжьит. Ушьҭа Миха ицхыраатәуп. Сара стәала Миха Мқанба ицыхәала ҳқыҵаҽы аизара ду ҟаҵаны, араион аҟынтәи ахаҭарнак далархәны, зегьы ирбо ираҳауа аҭамзаара иаҳәатәуп. Убри иаҷыданы ҩышықәса дузза Миха харада-барада ихәыҷқәа ирҽыркәкәааз иулафахәы изырхынҳәтәуп. Инап ианыз аколнхара акассагьы деиҭахадыргыларoуп. Ари сара сгәаанагара ауп. Убри анаҩыс исҳәарц истаху убриоуп. Сара абри аус алаҽымҭкәа, исхарагәышьоузеи, Миха ииашамкәа дҭаркзар дҭазкыз ирхарарцаait. Сара иахьа аус ахьызуа Миха иҭыц аҽы ckашәҵа ҳәа азәгьы илымҳа ҭысымшьааит. Ақыҵа еиҳабыреи ажәлари ирҭахханы абри аус сыдыргалеит. Иахьа уажәрааназа исывырбаша мееирак, мамзаргьы сымч зқәымхаз ҳәа исҽаркша егьызбом ҳәа слымҳацәкәа сыкәыжьны ҿырдагәа ҟасцар, азәгьы акгьы ацимҳәозар акәхап. Аха ажәлар шәыххь згеит, сара убри аҩыза аус схы исзаҭәашьом. Жәлар ркассаҽы ҳаҭырла даaганы дахаргылатәуп Миха Мқанба. Абри ауп аламыс, абри ауп ауаҩра, абри ауп ацсаҵа аҧыкац! – абас акәын жәытәнатә аахыс ҳабацәа ишырказшьаз. Убри иаҷыданы,

уажә сара гәаартыла иҟасҷаз ажәалагала аҷыхәала, абра итәоу ҳауааажәлар азыразхап ҳәа сгәы иаанагоит. Абри ауп, саашәыкәхшеит ажәа мыцхә шәзасыршьыз! – иҳәан, днатәеит Маадан.

– Ажәаҟәак сҳәарҷ стахуп иҟалозар? – иҳәан, дҩагылеит Џьансыхә.

«Ауауеи, ахаан згәы итоу зҫы иазмырҳәаҷ акулакҷәа рхашшаақ, џьара оумак ҳалеимыжьуандаз!» – инеиҫахәытхәыт-ҩеиҫахәытхәытҟәеит Џьансыхә иҩагылара иазыцшымыз шьоукы.

Џьансыхә аханатә аахысгьы «ҫымҭ зҩа» ҳәа акәын ишишьҭаз. Ала мазала ицҳауа даҩызан. Аҷәыршы анулеиҷоз уздыруамызт, ииҳәозгьы идыруан, ииуазгьы идыруан. Аха сара дааздыриижьҭеигьы, иҟьаланы ччаҷшьк аҷәаара неиҫыҟәимҷацызт. Егьарааны дубаргьы иаб дышьны ихәда дахшьызшәа акәын, амақьа ашәыра ишәыраханы дшыҟаз. Уи игәы иахәози игәы иалсуази узиҫыҟәхуамызт, атама пера еиҷш ихәы дылахаха есымша сахьахәра хаарадак ылкааны дтәан. Иара азәгьы диазҷаауамызт, азә дсазҷаандаз ҳәагьы дыҟамызт, уарҭ азәгьы ихшыҩ дашьҭамызт, ихаҳәатәы мацарала акәын дшааиуаз. Ажәакала, иҷстазаараҫы даара згәы нырхоу, гәцәа зхарымкыз азә иеиҷш акәын ихы шымҩаҷигоз. Уажәы азәгьы ихы иҭамкәа, игәы иҭамкәа, Џьансыхә даныҩагыла, зегьы оумашәа ирбеит. Аха ауаҩы ага еиқәызза ду ак сымҳәар ҟалом ҳәа ажәа данаҳәа, Наҩеи даакәаны-занызаргьы, игәы иаанагаз инмырҷшкәа:

– Ажәа имоуп Џьансыхә! – иҳәан, днатәеит Наҩеи.

– Ара сара саҷкыс еиҕьны ихәыцуагьы ицәажәоогьы шәтәоуп, аҷхьажәа ахьшәымысхыз саҭашәымҷан! – иҳәан, ихаамкәа-ишшамкәа агәынамзареи ахы хьмызҕ-шьареи алыхәхәа ажәаҟәак ауахәама иныҩнаиршаҟьеит. – Иҟоу уиоуп, иахьа аиаша зҭахыда, аиаша иаагхан, имҷуа ибзамхо аҷсы ыҟәхеижьҭеи ианбыкәу, аха ҳаҷсы ҭами

макьана, ак ҳамҳәар ауам. Сыззааирц истаху, ак сҳәапегьип ҳәа сгәы иштамызгьы Маадан ицәажәара сычҳара салнахит.

Маадан иқәақәра згеит, ииҳәаз уаҩроуп, ламысуп. Ҳаҕоу «сҩыза иқәшәаз абажә иақәшәеит!» – иҳәааит. Иашоуп, ауаҩы дшыцсыша идыруазароуп. Ацәгьа kааua ирҳәҳәо азә имацара ишизымааиуа идыруазароуп. Ацәгьареи азалымдареи зегьы ирзеицшуп. Иахьа сара сҽы иҟоуп, уатцәы уара уҽы иаагылоит. Миха Мқанба дзықәшәаз, ҳәарас иатахузеи, ацера ацқыс еицәоуп. Ажәлар абзиара рзыkалаait ари рзеилымкааua иҟам. Сара сазәыкны Маадан иарзаҳали иареи ирҳәаз сақәшаҳатуп. Миха Мқанба имацурахьы дырхынҳәтәуп. Ус акәымкәа, даеа мҩак аташьа амамшәа збоит! – иҳәан, днатәеит Џьансыхә. Аха дымтәац сҳәоны: – Саташәымцан, ушьтан даеазнык сымгыларц азыҳәан шәымтақәак ҩацхьа агәырҩа шәеитасыргоит! – иҳәан, деитаҩагылеит Џьансыхә. – Абри аус ацыхәала даеазнык аизара kацоегьиуа акәымкәа, иҳамоу иреиҕьу иахьа абра шәтәоуп. Ус анакәха, ҳқытсовет ахантәаҩгьы далхтәуп ҳәа сгәы иаанагоит. Hak-hak абри аус қәырх-қәрацо аргәагәара иацсамзар kалап! – иҳәеит Џьансыхә.

Аизараҽы итәаз ауаагьы, хыхь итәаз аиҳабырагьы абри иазыцшымкәа Џьансыхә инарабжьигаз аагәцараркын, зехьынцьара аатынчрахеит. Аха иаарласны азхыцра цызжәаз ацәқәырца еицш ажәлар ааилаҩоит. Иубартә иҟалеит Џьансыхә ииҳәаз еиҳабгьы еицбгьы дара анхацәагьы акыр ишазелымҳахаз.

– Џьансыхә иуҳәаз ҳаҳаит, амала, ақытсовет ахантәаҩыс иҟацатәхара ҳәа азәыр иқәкны иумоума? – иҳәеит Наҩеи дҩагылан.

– Сара схы зықәку избахә сҳәар, аус акыр иахәап угәахәуазар, исҳәаргьы kалоит. Уи сара сацәыцхашьо ҳәа сыkазам. Схы зықәкны сыkоугьы баша акы ааихаразамкәа,

аамта аҧыҷыга икылхны ганха иаргылаз азә иоуп. Анахыкәша-аахыкәшара абатаху. Ақытсовет ахантәаҩыс иахьала Ҳараз Мҟанба ицназго азәгьы дызбом! – иҳәан, ампыл згаз азә иеицш хыма-цсыма итып аҿы днатәеит Цьансыхә.

Азхыцреицш инеицҿакны азал аҿы итәаз зегьы рнапы еинырҟьеит.

Ари аҩыза иазыцшымыз сара сахьтәаз, ситаҳәашьа змамыз цәаныррак амцабз еицш иҩасхыцәан, сылабжышқәа аахаддылеит.

Лад иблақәа нытцыркәыршәа даасҿацшит. Аха акы ааицшнымцазакәа ҩацхьа иҿаартынчны даатәеит.

– Иуҳәаз ҳаҳаит, Цьансыхә, аха ақытсовет ахантәаҩы иҟацара азцаара иахьатәи ҳаизараҿы иаҳзызбом. Ақытсовет ахантәаҩыс Ҳараз иҟацара иахьа зцаараны иаҳзықәгылам. Ари аус азбаразы араион аҟынтәи аиҳабыра реаладырхәроуп. Амала, ажәлар шәгәаанагара еилкаауп. Шәара шәгәаанагара уашьтан изыхәтоу рхаҿы иааргозар акәхап.

Уаха абра Миха итып аҿы анагара ацыхәала, дасу ҳгәаанагаракәа ҳҳәоит ҳәа ҳалагар, иҟьаҟьаза иааҳацәшаргьы ҟалоит. Убриакара, итәоу зегьы абри аус ацыхәала ирҳәаша рымоуп. Убри аҟынтә, сгәы иаанагоит, нап ҩахарала еиҳа иманшәалахап ҳәа. Абри ажәалагала иақәшаҳату шәнапы шәҩахар стахуп! – иҳәеит Наҩеи.

Итәаз зегьы азәк иеицш рнапы иҩахеит.

– Ус анакәха, Миха Мҟанба итып ахь ирхынҳәра иақәшаҳату шәнапы шәҩах! – иҳәеит Наҩеи.

Иаамбжьажьазакәа итәаз рахь рыбжеиҳараҩык рнапы иҩахеит. Ажәакала, Миха ҩацхьа ирхынҳәра зтахыз рхыцхьазара харацьара еиҳахеит инхьасақәақәаз рааста.

– Миха уххь згеит, адунеи аҿы зеицш ҟамло егьыказам. Уара узыкәшәаз азалымдара атәы, абра итәоу ракәым ҳраион аҿы иззымдыруа ҩыцьагьы ыказам. Иашоуп, уаҩы

хьымзгыдак иԥыхәала акырза удыруадаҩит. Аха аразреи аиашареи абаашгьы изыннакылом. Ахрақәа инарыԥкәрааз азыхь еиԥш зны иаатымхәраар ƙалазом. Абас ауп уара уиашарагьы жәларык ирбо ираҳауа, ибылгьы ҩаԥаны ишаацәырԥыз. Уара иахьарнахыс хьымзг умазам, ақьиа ишьа анԥәа иуит! – иҳәан, днатәеит Наҩеи.

– Сашьԥәа саашәыкәыхшеит, сара рацәак ҳәатә сымазам. Сгәы иалаз, схы иалаз, исҳәараны иҟаз зегьы, ихаԥкы сԥеит Наҩеи инеихых-еиԥыхны иҳәеит. Наknaƙ ҩаԥхьа еиҭа рыԥҳарак сыԥамгалакәа суаажәлар сышәзаарыхып, шәхы сышәзархәап шәгәахәуазар, шәҳәатәы сахыԥартә изуазеи, шәара шәҫы сыƙоуп! – иҳәеит Миха ажәа мыԥхә иҿаламгалакәа.

Сара сахьтәаз сгәырґьара ԥҩадан. Аргамаду саби сареи ххаԛ ашьа шауз, ҳиашареи ҳкьиареи шҳахьзаз сымҩашьахуа избон. «Ари нахысгьы азаԥәра адоуҳа анԥәа исыԛәумырзын!» – сҳәеит гәаныла сахьтәаз. Егьоумҳәан абиԥарала дааигәа дхара ешьала уаҩы дыхәмаруам. Миха иҭакра, аиаша уасҳәап, ҳагьакуамызт ҳагьашьҭуамызт ҳаиашьара зегьы. Азшьаԛәеи аҭакышьаԛәеи еиԥшым. Дыƙоуп ахаԥара аԥыхәала иахыргаз ауаҩы. Уи зынза ҫааҳәыра имамкәа дныбжьахәаша дԥаргьы, ҫык дынҵыԥны шәҫык днарҭало, ибзарзы маԥара жәабиԥарак кашәара ақәлазом, ижәлантәи иуаажәлари рзы акыр аамҭаза дыхьзырҳәаганы даанхоит. Аха Миха илахьынԥа зынза даҫакалаза иҟалеит. Еиҭасҳәахуеит, акгьы ихаразамкәа иуаажәлар рҫы иԥәа ԥәгьахарԥ ак ааигымхеит. Анԥәа иԥышьаны амаалыԛь дихылаԥшит. Иахьа Миха ихынҳәра сыжәлантәгьы саргьы ҳабҕагьы ҳҫгьы ахьарґәґәаз мԥәыжәҩада ажәҩан ахь сарԥыруан.

Миха анкьатәи иҭып ахь деиҭахьиаргаз гәык-ԥсыкала еигәырґьазгьы, иамеигәырґьазакәа ус ҳзашьҭоузеи ҳәа ҫырԥшзагас гәыпсшәак зҳәарԥ зҭахыз ауаагьы налаԥаны агәаран иԛәгыланы идырныҳәалон.

Ишеилалашәшәра иааилалашәшәуан. Аусҳәарҭа ашҭа ууаза алашьцара иалазырԥуан. Ажәлар ыкәҵны ицахьан.

кҭ

Мыса абас «ахьз бзиа» ихҵаны данҭарк ашьҭахь, араионгьы, ақыҭа еиҳабырагьы, ажәларгьы неиқәшаҳатны ԥаҵхьа ҳҟытсовет ахантәаԥыс салырхит.

Даагылазаргьы згәы ҭашьны маҵара иааиуаз саб, аҵыхәтәаны абарҭ ахынҵа-ԥынҵарақәа зегьы рышьҭахь, ԥаҵхьа анҵәа илыцхала слахьынҵа ахьсыцныӄәаз игәы арыҕәҕәан, ҳау уҳәартә ижәԥахыр иаатцагылеит. Иахьа уажәрааназа згәырԥеи згәалаӄареи цәыргамкәа мчыла игәаҵа итеишьуазгьы еиҳа инеихыцсааит. Убри зегьы сара иахьызбоз сгәы арыҕәҕәон. Сгәыҕрақәа неихаҳаны уаҵәтәи амыш шара саԥнажьлон. Саазықәшәақәахьаз зегьы хаштшьас ирымааз, аха зегьы акакәын абжьааԥны ааста урҭ ауаҕеимышхара мышқәа лассы-лассы сыбла ихнаргыломызт, еиҳа-еиҳа хара иаргылон. Аиаша уасҳәап, суаажәлар сеилкааны, сыгәра ганы ԥаҵхьа рхадараҿы сахьдыргылаз сара сзыҳәан сыззыцшымыз насыцхеит. Аха абри иаасызхәыцлашаз агәырҕьара ашәахәаҵгьы нархадахеит. Иаалырӄьаны азынтәи ашәалӄьа мреиԥш сыкәа-смаҕра аҿааҭарҳәны зшәахцас гәрыз-шашәаз инасымпыҵаба ицеит.

Абыржәы убырҭ азы-мшын зыбжьалахьоу ахҭыс еиқәаҵәақәа анаасгәалашәо, сгәы асырҳәы нҭанаҵсоит. Ақытсовет ахантәаԥыс санык̂арҵа, мызкы аамцыцкәа «Аеҵәа аҵыхәа змоу» каҳауеит ҳәа ирҳәоз ӄалеит.

Иахьеиԥш исгәалашәоит шьыбжьаара егьагмызт. Аколнхаҵәа аԥынашәа иатцан. Ҳауажәлар ргәы каршә, рыцсы каршә, гәырԥак рымазамкәа, Абыстарҭа ҳәа изышьҭаз ԥ-дестынак амхырҭа итан. Аԥшгьы алаԥшыцәгьа

илакәа ацәизартә алахәахз еицш еиқәацәаза итагылан.

Насыцла итәны уацәтәи амш иазхәыцуа ахьаца амца ашәшьыраҽы итәаны рыцсы ршьон ҳаҧкәынцәа. Убри амш аены адунеи аҽы цьара рыцҳарак ҟалап, лабжышк катәап ҳәа уаҩытәыҩса зхәыцшьа имамызт, убысҟак ихаан, убысҟак ицхан аеынтәи амра. Убысҟак ицхан ауаатәыҩса рчаҧа зыкәгылаз адгъыл разы.

Ҳаҧоу игәамхәуа ицалондаз. Ажәҩан агәы неиҩыххаан, ашьарҩаш адгъыл иныкәкьасаз ирзаҩызахеит, згәы реыртынчны ахьаца ашәшьыра ицатәаз анхацәа аҳәҳәаҩ ибжьы.

– Аибашьра… аибашьра ҟалеит! Аибашьра ҟалеит! – Аецәа ацыхәа змаз каҳаит! – ицси-ицси еихьымзо ҷкәынак амхы ацыхәаҟынтәи ацшырта далкьа-алкьо, ибжьы ахьынзацоз дыҳәҳәо дауан.

Ируа-ирҳәо иакәымшәо зегьы ҳашҳатәараха игыланы изыцшуан, азаара ззааз азә иеицш ацшырта шьаҟьаны иаауаз аҧкәын.

– Аибашьра ҟалеит! Аецәа ацыхә змаз каҳаит!.. – уаҳа изымхәакәа, ицсы наилышәшәан, днеизкәыҷеит ашәацьхәаҩ.

Уартан захьзыз иуаҩыбжараҟны днеихьан. Деиҳабуп, еиҳа идыруеит, иҟалаз арыцхара акыр дахәарызшәа, цьара хәарта-хәацшьык, гәыжьжьага жәа ҟәышк иҳәап игәахәзар акәхап, уи ауп уажә уи аҧкәынгьы Уартан дзынаидгъацәыгъацәлаз.

– Уеиқәк, дад, уеиқәк! Изакә еибашьроузеи, дызуста иҳабашьуа, иуазҳәада? – Уартан аҧкәын имахәар аанкыланы днеиҷацшит.

– Гитлар дҳақәлеит, Гитлар, аибашьра ҟалеит! – иҳәеит аҧкәын иеизышьақәымкуа.

– Абар Шьардын ижәҩашәакьа иаҳәозгьы ахьыҟалаз. Аецәа ацыхәа змоу ҳәа уи атаҳмада дызҷызгьы абри аҟалаа акәхарын! – иҳәан, иеага ахьышьтаз иаашьтихын

ицышьцаргәаны даагылеит Уартан.

Егьырахь шықәса ҩажәа иреиҳамыз аҿари, урҭ инархыҳәҳәоз арцарцәеи ахьаа҃агылаз ажәак рыхәлымшәо, еихацсы-еицацсы рыхәда рыкәаены игылан. Игылан, урҭ ирхәыцуаз дара заҵәык ракәын издыруаз. Абжьарак, уажәы адгьылгьы ҿаҳан, ажә҃ангьы ҿаҳан.

Азәгьы издырамызт мышқәак рышьтахь дасу ирлахьынцахәрахоз. Амала, абри адгьыли, абри ажә҃ани, ее абанҭ ахәы цшзақәеи ракәын шаҳатра зуаз, иахаанхоз иахьа лабжышла абри амхырта аанзыжьуаз аҿар ацыхәтәантәи рышьтақәеи, рқәыцсычҳа бжьқәеи.

– Икоу жәдыруама, ачкәынцәа, шәыҩшәыргәгәа! Ахаца дызқәымшәо егьыҟазам. Икалаша ҟалааныза шәгәыгра шәыцабарашәымтәын. Ацсуа жәлар рдоуҳа дууп. Ҳабацәа рчеицьыка ҳахьчап. Қарбеи, ицәырга, дад, ар рашәа! Ашәа шә-цьалк урыхнарцоит рхәоит. Анцәа иацыхәтәумтәын, аха иудыруазеи, аамта цәгьа ҳазкылсит. Уацәы икалаша здыруа ҳазшаз иоуп. Ицәырга, дад, ар рашәа цәырга! – иҳәан, Уартан ицхын хылпа ихаргәгәаны даагылт. – Шәааилагыл, шәааилагыл, ачкәынцәа! – Уартан мчыла ихы-иҿы ааирлахҿыхит.

Аҿар ашьшьыҳәа иааилагылан, реааи҃ҿаны абжьаацны еицшцәкьа ар рашәа неимданы ирҳәеит. Убри ашәымтазы абри ашәа дара рзыҳәан убриаҟара ихьантахеит, убриаҟарагьы ицсҿыхгахеит, амылҳам зқәырцаз ахәра ҭәгәа еицш амца назкәцәишаз ргәы ааркычит. Аха зегьы акакәын дасу рхәыцра уаҩеимышхарақәа рызхыцра иаманы ицон, абрахь, наҟза цьара ҿышьапхыц ахьамкуаз дунеи цадак ацыхәахь…

Уартан жәа мҳәазакәа имшынха Абыстарта итагылаз жәларык рура-рхәара ахи-ацыхәеи неиқәхәало, ладеи-҃адеи илацш нахьигзан, иҿага аашьтыхны дандәықәла, зегьы амхырта ааныжьны рҿынархеит.

Уҳәан-сҳәанымкәа аргама Ацьынцьтәылатә еибашьра

ду иалагеит.

… Абри цыхәтәантәи цәаҳәахеит уажәазыҳәан.

Саб иԥоымҭа аартны сшьамхы иқәын, аха анбанқәа сцәеилацсо салагеит. Абыржәыцәкьа акымзарак иалаҳәазамкәа иаасгәалашәаз сгәалашәара неихымсыҧуа, ахьаа цәгьа еицш соура-зоуроу сымаха-шьаха сыҡәнарцсааит. Исгәалашәеит аамҭа азымшын иалазԥахахьоу, аха адгьыл сақәлахаргьы исхамыштуа, мышкызны сдамра иҭазгало саб иажәақәа:

«Сызқәаҭыц нылхны аԥныка ухынҳәааныза уаламкьысын счықьмаҷьа иҭоу. Анышә санамажәдалак ашьҭахь, иаацәырганы уаҧхьа, дад, убарҭ шьала иԥоу, ацәқәырцақәа згәыцызхыз ауаԥытәыԥса илахьынҵа амаза зҳәо ацәаҳәақәа. Убраka иуцылоит, убраka иубоит, убырҭ еихык-еицык сыжәԥашәакьа икыдубаало ашәахсҭақәа рҭоурыхгьы!»

Сгәы зызарак нҭалан, сцәа сынҭрыхьҭшьаait. Аҧхыз цәгьа еицш сыблақәа иаарыхгылеит, арацәа ҡәаҡәа зҫадырҳәҳәыз ахәреицш, еиқәаҵәа самсалха ?№ц ҳәа икылблааны саб ихажәԥабжь ианыз ашәахсҭа адамыг. Урҭ ацифрақәа имцабз еиқәаҵәаха абыржәыгьы сыблақәа ҭырблаауан. Убыскан ааста убри ахәылбыеха азтәи алалабатә уагеимышхара абыржәы еиҳагьы сгәы-сшьамхы сыцнахуан, схи-сыхшыԥи еиланаҧсон. Аха урҭ ахшәахсҭак зыхҟьаз саб дызхысыз агәакрақәа ртәы макьана иԥоымҭақәа рҫы исцымлацызт, уанза сымнеицызт.

Абыржәы иаалырҟьаны сеиҭаназхәыцит, аҳаҭарч иаԥызоу ауаԥытәыԥса насыҧда иҧстазаара еижьага. «Анцәа злыцха ҳаура, ауаԥытәыԥса хәашабга иниҧыз ақәра иналагзаны, иҧстазаара зегьы аҫы иааҡаиҧахьоу абзиарақәеи ихигахьоу аҧьабааи, инхеигалахьоу иуреи-иҳәареи зегьы иажәымҭыехазы ишҧаҵааҳәахо! Машәыршәа, зегьы зымчу ихәыцны, ари адунеи цәыхаҵәыфа иқәиҧаз ауаԥытәыԥса «уани нахыс агәакрагьы

уцны, аҵсрагьы ууалны лахьынҵахәрас иуоуааит!» ҳәа анҵәа дышҵеишеи! Ауаҩы дыҟанаҵы дахьынзаҭәҭәоу, дахьынзаҵшзоу, дахьынзахәартоу, убырҭ ирҷыданы, азәы дахьынзаицәшәо, дахьынзаицәыцхашьо акәзаап бзиа иахьынзеибабогьы, ихы-игәы ахьынзаизҭоугьы.

Убрааныа ауп. Нас хәычы-хәычла иаагәеиҭартә ихы-игәы ахшәо далагоит. Уимоу зны-зынла асаркьа дананыцшылалак, игәы нҭыцсааугеит. «Иабыхәа макьанаҵәкьа аҿынеицыххагьы смоуцтеи!..» – аҵсра хьшәашәа амцәыжәҩа еиқәаҵәақәа неихьнашьызшәа изқәа нкыдхьшәашәааугеит. Иҟалап убыскаанцәкьа ани агәыҷра еижьага ашәахәац днықанамкыр, ҳаҭеимшхара иааизцәыркьаз аҵсра азхәыцра даазалымцзакәа днаманыҳәахаргьы. Аха аҵыхәтәантәи иҵсылҩа наихшәааныа ицу, адунеи зегьы еибаркны изку, хәцәак зкәыршоу агәыҷра ааиҿахәытхәытны ианааиҿагәыбзыглак, ҩаҵхьа дырхынҳәны иарцысра ашә-гәашә дныланаргылоит.

«Ҳаи, ҳаи, иансаамҭоу цсышьа бзиа анцәа исаҭәашьа. Сцәарҭанхалан схәычқәа хаҳәраҳатәыс анцәа срумҭан. Зегьы ргәы сшабылуа, сшыбзиоу, сшыцкьоу сымҩа анцәа сықәца!» – абыржәы абас сгәаца инҭысҳәааит.

Ажәра, ажәра, цсыхәа-зыхәа змам, аҵәымыҷ зымкуа абажә ушҵаҩызоу!

Шәышықәса уцсы ҭазаргьы, шәышықәса дгьылижәҩани аҵҳа рыбжьугозаргьы, урҭ зегьы, абзиара знымаало ауаатәыҩса ирхашҭуеит. Шәышықәса ауаа рзыҳәан ушхабыхаҵоз, аихаҵәы ушахалоз ушахыцуаз уцыхәтәы мҩа аанцәазаргьы, уара иуҭынхаз, зызқәа икыдыцшыло, изыцәшәо, изцәыцхашьо азәы ушьҭахь дгыламзар, даара ламыск змоу, ишыцсыша здыруа шьоук ракәымзар, реиҳараҩык уцсыжра иахыццакуеит.

Аҵәҩаншьапы зырҳәоғьы убри азоуп. Зыҵәҩаншьап аанызмыжьыз уи дыцсзеит. Аҵхьан исҳәан еицш,

ҳамҭак ашьҭахь ихьзгьы ижәлагьы, избахәгьы, амшын инхызыҭылаз азшәах еицш аамҭа азыблара днахәланаршәуеит. Аҳаҳ, убринахыс иара изыҳәан ишан ихәлеит. Ацәқәырца иқәназәзәааз аҧслымз даꙮызахоит.

Ааи, ааи, ԥьара доуҳак ыҟоуп аҧшырҭа иқәтәоу. Анцәа ду ибеит ихьшьаргәыца сакәыхшоуп саб иразра. Егьагьы аеси узыҟаҧондаз ишмызрыз, аҧәгьа-мыцәгьа ауп ԥәахышьа змам акәымзар…

Алакә мꙮа еицш сназылаз, уаҳа царҭа амамкәа, схәыцрақәа рымꙮахәаста ахцԥаҽыцәкьа санынхықәгыла, аҧсацара ԥәгьаханы аҟәарашра инылашәаз ашәиаҟ ԥсыз еицш изура-исҳәара сзымдыруа дгьыли-жәꙮани снарыбжьууаан, ахра ҽкьара зшьапы наҽыҷәасааз алахьынца шәышә иеицш скаууа ирцсылмытгаз аҳауа еилахәашь санналашәоз аамҭазы, аҧалашә инҭахәашарц егьызгымыз ауаꙮы, бжьы мꙮаск аеынасхьнагзан, анапсыргәыца снықәыргыланы абасгьы ҽаанатит:

«Иашоуп, дад, иашоуп! Газа ҳарамк уаа зықьꙮык убас рус еилеихәар ҟалоит, убри ашьҭахь шәꙮык афрахь иааиуа аҟәышқәа ирзеилмырго. Убри зызбахә алтә ҟәарҟәар иаꙮызоу ауаꙮ гәаꙮа, иахьа акрифар уаҧәы акрифаҧ ззымдыруа, уара ухаҭа иуҳәан еицш, машәыршәа ари адунеи иқәнагалаз харамхәыцк итцыхәала уара уаб Ҳараз имацара иакәым, амилаҭ рлахьынца силыргашьа амамкәа, аххьа рахәыц еицш еилаиршәыр илшоит. Абри аꙮыза арыцхарақәа ирыкәшәахьеит иаагылазар гәак-цәакра згым уара умилаҭгьы. Аеада фырхаҧара хьзы знаргахьоу ҳәа азәгьы дыҟазам, дад. Ах ду зхагылоу аҟәышқәа роуп, зыжәларгьы анархеи, анасыци, аҧеицши рызҭо.

Уара ужәларгьы хыда-гәыда инхақәахьеит азыҳәан ауп мышкызны адунеи зымҿхакыз, Аҧсны кьакьа дузза ҳәа изышьҭаз, иахьа маҧәазк атәарҭа затәарҭахаз. Изхарада нас уи, ажәлар, мамзаргьы амилаҭ ирхароума? Маԥ, ажәлар акымзарак рхаразам. Зны-зынла урҭ

рыгәрагацәара-лашә ианақәзуагьы ҟалалоит. Ухы иазумуа уаҩа иузиуам, сыҷкәын. Уареи сареи ацә тәыԥа еиԥш Имаи Шамиль иеиԥш-зеиԥшыз, гәылагьы, шьамхылагьы, хшыԥылагьы иҩәҩаз заа анцәа дҳатәеишьазтгьы, иахьа абас ҳнапы рхьымзо, ҳшьапы рхьымзо, алақәеи аҳәақәеи рыбжьара ҳабжьахазомызт. Аха убригьы иагъцьоумшьан, иагьхьааумган. Адунеи зны аччиа ихаанхоит, зны адау. Анцәа ҳазшаз убас ҳзиҳәахьазар акәхарын.

Умыццакын, Адгәыр, уҳалалцәамхан уԥстазаараҿы. Ухы-угәы цқьа итумыжьыз угәы дтоумырцшын, азәгьы игәра умган, уиашацәамхан. Ачагьы акәараҵашьа аздырзом, ишиашоу ицыруеит, убри азоуп ахысшьа здыруагьы иззымдыруагьы ахы изаҿаркуа. Игәра умган иахьа азәгьы. Сасрыҟәагьы иразреи, ифырхаҵареи, иԥшзареи роуп иашьцәа дзыхдырҟьаз. Иугәаларшәа, есыҽны угәы итаз, иасуаха уԥхыз иалаз Қьалышьбеи иԥс иахылцыз, акәтаҧцәа дылкәкәааны дзаазаз, дзыхьчаз, иаб дшишьыз.

Иулшозар угагагьы уаҵәамшьакәа, имыцхәуп ҳәа, саҕрацалоит ҳәа иақәумкын. Уара иузгәатом акәымзар, уара убри имцхәуп ҳәа иуԥхьазо угага аҟны акәзар ҟалоит уара абриаҟара ухы-угәы алаҟазтәуа, унасыци уԥси ахьҭаҵәаху. Ухәмарынгьы сыгага саҕрацалоит, ма сахыцоит ҳәа уаламган, сыҷкәын. Макьана акгьы еилкаазам. Адунеи аҿы баша егьҟамлазеит. Адунеи агагагьы аҭахуп, аҿашагьы аҭахуп, ахәагьы аҭахуп. Адаҧи аматицәкьеи адунеи иагхар, уск ан адунеи здунеихазом, ибжаԥхоит.

Агазеи аҳарами иахьынзауа урывсла, уфеида рҿоумцан. Иахьатәи адунеи аҩыстаацәеи, агазацәеи, азхарамфацәеи ирхаанхеит, абри удыруаз. Шәынтә ихаразаргьы, уаҵәы узшьырц згәы иҭаҵәкьоу дудыруазаргьы игәнаҳа уаҵамлан. Абри еитасҳәахуеит, дыҟоуп ԥьара зегьы збарҭоу, зегь заҳарҭоу. Аҟьиа ишьа анцәа иуеит. Агәра

ганы уҟаз, Адгәыр!

Абжьы анаанҵәа амырхәага назцәызны ашәшьыра иааҵахаз азә иеицш сҽыцххараза адунеи снықәцшит. Хәылԥ шәаҵшь хышхыцәаны мраҭашәара акалҭ иныҵаҽсахьан, аха агәашә заҵәы еиқәыхьшәашәа аихатә лыкә ыларшәын.

Хьаҵшь уажәааны икьыркьыруа агәашә аҽаахнарҳәхәон, аха макьанагьы ахабар ҳәа егьыҟамызт.

Сааҟәцсычҳан: «Анышәынтра иадхалеит!» – ҟасцан, сԝагылан, ҳгәашә ахь сҽынасхеит.

к?

«Аҽны нанҳәа еишәаргыларан. Сабша ухан. Хьмур дахьышьҭалалоз лкаруат ахаҽыцәкьа игылаз астол гьыжь чысла иҭәын!» – саб иуасиат аҵхьара сналагеит.

Сан лнапала иҟалҵаз ацәашьы ԥшза хха-ххо ачанах ианыз аилаҵь иалагылан. Ауаҵьаҟ аҽы амцабз зкәцәишоз амҽкәа заҵәык ракәын еиқәыхьшәашәа азал иԝонажьыз аҭынчра нкылзыблаауаз. Абжьарак, абыржәыцәкьа аҽы неихыхра азәы изыгәаҧып угәахәрымызт. Убриаҟара ихьанҭан сани сареи ҳгәырԝа. Сан астол гьыжь ахахьшәа лнапҟәа лгәыцаҧсаны дахьтәаз лылабжыш неиқәхәало, абыржәымзар-абыржәы акыркырҳәа лыччабжь ацәашь еиԥш иныԥхахап угәахәыртә, аҭзамҵ икыдкнаҳалаз Хьмур лпатрет дахәаҵшуан.

Сан абни астол аҽы иқәгылаз ацәашь еиԥш дшыбылуаз збон, аха исымчзеи, стәан ус аҟәардә снықәхаҳәхазшәа. Абри аамҭазын зыла иртәны астол иқәгылаз аҵәца «аҷҽԝ» аахган, азы астол иныкәкьасеит. Ҳахьатә кәаскьа ҟәыбаса инеилаҳазшәа, сыцсы ахаара ахьцашаз ицеит, убриаҟара сшәеит, сахьыншьхныцсылаз сзымцысуа саанхеит. «Аԥсы иеишәа иқәгылоу аҵәца ахала ицеыр хәарҭагәышьам. Аԥсы ишьтахьҟа дхьаԥшуеит!» – рҳәоит

ҳәа исаҳахьазгьы уажәы зынза сшьамхы аасыцнахын, сзеиуоу сзымдыруа ицсырмачгахаз атынчра ацәқәырцақәа саарыххалеит. Ацәца аргамаду ахала иахьцеыз избан сыздырам, аха даара цәгьарак иазҳәазшәа исыцхьазеит. Уимоу, ацәца ацера сара схы иадыскылеит. Абри зызҳәаз арыцҳара уеизгьы-уеизгьы са схы-сыцсы иаѳымсрашәа агәра згеит. Аха абарт ацәалашәара уагеимшхарақәа иаасызцәырҟьаз егьа схәыларшьызаргьы сан илысмырдырырц сееиқәысҳәалеит.

– Сара сга, нан, Хьмур, сара. Сара соуп алуажә еицш абзацәагьы сыртахымкәа, ацсцәагьы срымго цәгьала адунеи иқәхаз! – лҳәан, ачанах иангылаз ацәца аанылхын, сара сынасыци слахьынцеи убри ацәца иалаҳәазшәа, дахзызааны ашышьыҳәа ларма напсыргәыца инанлыргылан, лылабжыш лыхәлацәо ѳаалтит:

– Ҳараз зацәык иоуп, Хьмур, баб имцахә змырцәаша ҳәа гәыгыртахлаҳәас аѳнатә иазынхаз. Башьа зацәы ицсы ацымхәрас сара сшыҟоу бдыруазааит, башьа зацәы бихымыццакын, бан дбыкәыхшоуп, Хьмур!

Иахьа уажәрааныза сара сахьылбоз саҳәшьа лызбахә зѳазмыршәуаз сан, уажәы абра сыштәацәкьазгьы лызгәамтазакәа, ан лгәыцҳәы зырцшьоз акка-ккаҳәа ауазҳәара даѳын сан. Убри ашәымтазы саҳәшьагьы дысхаштит, уи зхала инеиҟәшәаз ацәцагьы сазхәыцзомызт. Абыржәы саатцысыр быжьрабыжьцәа сан ахааназы днытцахәаша дцарашәа сгәы атра итагыломызт. Сан азныказын лхы-лгәы еилацсазар ҳәа сшәеит. Амыткәма шылҳәоз даакәытцны Хьмур лацәажәара далагон.

– Аа, нан, Хьмур, аилаць бзиа ибымбози! – ачанах даахан, ѳынтә инеихышьны аилаць аҳәызба налылшьит.

Астол иқәгылаз ацәца азы талымтәазеит сан. Итаз цәыкәбарк тамхакәа итыкәкәаны икатәахьан. Ацәца ацә инаркны ахырчара акынза ашәахыстеицш ашьаста нанхалеит. Убри ашьаста, хуацьак ахы иқәгылаз алампа

алашара иахьадызбалоз, иара ацәца ахата ацкысгьы, ауаҩытәыҩса илахьынҵа еиҧш ашьаста еилаарцыруан.

Ҩаҧхьа убас тынчрахеит, ауаҧьаҟ аханы акара-акараҳәа зыбжьы гоз арҧу заҧәык акәын ҳахьатә кәасқьа азал зегьы иҩныҩуаз.

Сан ҽымҭзакәа зҧәазыз зыхьшы аарла зыбла таауаз ацәаҧәашь дахәаҧшуан. Уи ушьта уаҳа лылшазомызт, илҳәаша лҳәахьан, илҧәуаша лҧәуахьан. Ус баша нахьхьи ҧьара агылҩажә еиҧш, гәыгыртак зтылблаауаз аҳәыстажә иаҩызаз тыша еиқәаҧәак асаса лхәыцраҟәа ртагьыжьуан.

Сара сылаҧш аахмырҧазакәа аншьан ахахьы атзамҧ скыдыҧшылон. Сгәы тыҧны ицон. Абыржәымзар-абыржәы, уахык зны еиҧш, Хьмур лынаур аацәырҧны атзывара инкыдлара ҧьысшьон.

«Лассы аибашьрахь амҩа сшыкәло лдыруеит. Ҽеик сылахь ианызар, ашәаҟь алҧха сыманы мышкызны счамҩахә стаацәа ркны иҟалараны иҟазар, бзиак сцеиҧшзар, Хьмур лынаури лыбжьи исдырдыруеит уеизгьы-уеизгьы. Ус шакәыз агәра згон, избанзар игәастахьан. Аҧсреи-абзареи рышә-гәашә санылагылазгьы ма цхызла, мамзаргьы сара избартамыз лыбжьала, лынаур ала адырра сылтон, егьа гәаҟра сақәшәаргьы сшыманшәалахоз, ацыхәтәан цстбарада зегьы сшыриааиуаз, зегьы сышрылҧуаз. Аа, абыржәыгьы саҳәшьа сылзыҧшын, абар-абар, даацәырҧра ҧьысшьаҧәкьон. Ҳатзамҧ сыблақәа кыдыҧшаалон, сгәаҟуан, аха еиқәыхьшәашәа ашәымтақәа мҩасуан. Атзамҧ таҧәын. Ацыхлашә ахаҳә еиҧш ихьантан.

Сара схәычрагьы сдурагьы сыгәгәазамызт. Шьоукы-шьоукы аҧсра абла иантаҧшуазгьы, аҧстазаарахь, адунеи ахь ишхьаҧшуаз, есымша ргәыгра шрыҧыз еиҧш сыҟамызт. Саагылазаргьы сгәы ҧшқан. Сахьцалакгьы агәкаҳара сыцын. Уаха саҳәшьа лхабар ахьызымбаз иахьысмаҳаз цәгьала сгәы канажьит.

Хышықәса рышьҭахь Бериа иуаҩжьыфацәа сҩаҳәаны уанҭала санырбылуазгьы уахаԥара сымшәазеит. Изакәу сыздырам уаҵәтәи ашара сыҵсы сзахьымыгзарашәа збо салагеит. Убриаԥара схи-сыхшыҩи еилаҵсеит, убриаԥара еиҭаҳәашьа змамыз цәалашәара уагеимшхарак самеханакит, сиеҵәа жьышәқәа тыҵны ицо иалагеит.

Зыҵсхы злашәахьоу ауаҩы дшыԥало ҳәа сабду исеиҳәахьаз ажәабжьгьы, уажә иаалырԥьаны амамеиқәара еиҵш игәыҭԥьагаха аҿаасыкәнаршеит. Убыртқәа зегьы ирҧыданы лассы аибашьрахь амҩа сшықәлоз аасгәалашәеит. Убриаԥара абас сгәы аҭыҵ иҭызԥьаз ахәыцра еиқәарақәа абригьы нарыцлеит. Абас сзыԥалаз, саԥьал шааигәахаз снардыруазар акәхап. Убри азы акәхап уаха сцәалашәарагьы зысзыгъашкыз. Заа сыцсхы сылшәеит, хымпада ҳәа агәра ссыргеит. Иаалырԥьаны абас сеилазыцсаз сцәаныррa баапс сеацәызгар сҭаххеит, аха соунашьҭуамызт, зыԥьыр каҭак сҭазны сакын.

Аҵыхәтәаншәа ацәылашьца иналацхаз ацәашьы еиҵш снеихыккеит. Сгәы иҭамкәа, схы иҭамкәа иаасгәалашәеит саб лакәцас илахьынтца дызлаҵшуаз ашара еимԥьара. Саб иуахҭа анарха иҵазҳәоз ашара еимԥьара ҳәа дзышьҭаз ахьымҩаԥысуаз аҭыц сара ҿеила издыруан. Уаҵәы ашарккамҭазы убри ахәы ҷшзаҿы схаларц, слахьынтца саҵшырц анысызба, схәыцрақәа зегьы зшәахшәа инасхыцсаait. Уажәазы схы-сгәы иаатагьыжьыз гәыгыртас иаасызцәырцыз убри ашара еимԥьара заҵәык акәын. Аха зеаазыцсахыз сгәалаԥара рацәак нарха амоуит. Исыздырамызт уаҵәы ашарккамҭазы ашара еимԥьара исанаҳәоз. Исыздырамызт уи зҫаҳәатәы ԥалоз анцәа ду ашара еимԥьара сыцсынцры ардууазу, иаркьаҿуазу. Ⓒ-гәырҩак рыбжьара сыбжьагьыжьуан.

Аҵых агәы анааиҩнах, арбаҵьқәа аккаҳәа еиларцсеит.

Саб Ҭемраз усгьы угәы азымҳааит, иахьа уччозар, уаҵәы уцәуааит ҳәа ҳазшаз изиҳәахьазар акәхарын. Уигьы

аибашьра ҟалеит, «аеԥәа аԥыхәа змоу каҳауеит!» ҳәа ирҳәоз ҟалеит, акаамԥ ҳзыҟалеит, ауаатәыѡса рыҷәзаара ааит ҳәа ихы имагәыхьха, адәахьы иԥшнимԥозаргьы ѡныԥҟала дуазыруан.

… «Аиаша уҳәар аԥсы дгылоит!» – рҳәоит. Убри ауха зынза лаԥәааихьшь ҟасымԥазеит. Уаԥәтәи ашара еимкьара сахьымзакәа исыԥәшар ҳәа сшәон. Схәычреи, сыхҭысҷәеи, уаԥәтәи слахьынԥеи рышә-гәашә сшылахаз, ашара агәыргьаҿҳәаша назыԥхауаз арбаҵь абжьы схәыцрақәа саарҟәнакәкәааит. Сыԥәоушәа-сыԥәамшәа сиарҭа сахьылаз сгәы нҭыхьшәашәаан, ахьшәҭҳәа снықәтәеит.

Абри ауаѡытәыѡса илахьынԥа иԥазҳәоз ашара еимкьара ҳәа сабду дзышьҭаз ахьымѡаԥысуаз ахәы ԥшза амаза ушьҭа сара схаҭа сыда даҿазәы идыруеит ҳәа сыҟамызт. Избанзар, убри ашара еимкьара азбахә ала иѡашьангьы азәы акы иҳәо смаҳаԥызт. Иара сабдугьы уи анашана азбахә ԥангьы-мцынгьы иҿаиршәуамызт. Уи знык-ѡынтә раҟара иааигәалаимыршәар анамуазгьы, дынхьаԥш-аахьаԥшны, иааигә-сигәа азәгьы дшыҟамыз агәра анигалак, акәын, рзаа-рзаа иныԥакны уи ашара еимкьара атәы шԥәыригоз.

Сабду идунеи иԥсахиижьҭеи ианбыкәу, аха абри анԥәа имусхәу ашара еимкьара амаза, изыхкьо, изакәу, иахьынтәаанаго ҳәа иара акы идырзозаргьы азәгьы иааиамҳәазакәа, имаза ишә-кәалаԥк ишыртаԥхаз дымѡасит. Уи зегьы иахьагьы-уаԥәгьы иара иԥыԥсит.

Аа, уажәы сара азәзаԥәык соуп уи зҿаҳәатәы ҟало адоуха, аԥсабара аныхахә амаза здыруа.

Макьанагьы имԥәылашаԥызт сара уи ахәы ԥшза санхала. Абра сабду сааигеи уажәи рыбжьара акыр шыкәса шыбжьысхьазгьы ԥьара акы аҿаамԥсахзаԥызт. Уимоу абра раԥхьаза сабду санааигаз ашыԥламҭа зкәиааны ишьҭаз аԥь жәижәых ду мшаенеиԥш убри ашарккамҭазы ишыҟаз иҟан. Наk-аak адәхәыԥш зҭалаҳаз ахра ҭәцашқәа ирылхәрааны

илеиуаз арҩашқәа убасҟанҵәкьа еиҵш ишәахха, нахьхьи ҷьара абҕацымкрақәа рыҵалашә инҭахәашон. Сара азәзаҵәык сакәын иахьа ашамҭазы абри ашьха цкьа ҵсамбарс иаҭаз.

«Избарызеишь, исаҳарызеишь, анаҷьалбеит!» – абас анааидысхәыцла, сызқәа нкыдбызбзылеит. Аа, абыржәы шәымҭақәак рышьҭахь еилкаахоит сыҵсынҵры анарха заҟароу. Адунеи иаҟәлахахьоу ҳәа азәгьы дыҡазам. Саргьы ҽеила издыруан, аира зшаз аҵсрагьы шишаз. Издыруан саргьы уи мышкызны ишысҵеиҵшыз, аха ианамузах атәым жәҩан, атәым дгьыл аҿы сызқәатыҵ ҡалар ҫтахымызт. Абар саргьы ушьҭа аибашьрахь амҩа сыҟәгылан. Егьа гәаҡра сақәшәаргьы, мышк-ахымшк аҵыхәа ҩаҵхьа счамҩахә сыҩоны иҡалозу, ашәақь алыҵха соуазу исмоуазу сыздырамызт. Убри акәын сгәы аҭыҵ иҭазмыргылозгьы.

Ашаҵәа ртәарҭа ахәы ҷшзаҿы ҭынчрамызт. Ашара агәы аазхәаз аҵсаа наҡ-ааҡ еихырҳәаалон. Арҩашқәа рыбжьы ашьха жәҩан гараҵаны идырҵысуан. Мрагыларахь ушьҭа ашьыжьтәи ашәаҵшь амцабз еиҵш анеицралара аҿазнакуан. Жәҩан иахьызсоз аеҵә рхьыршаз ихьзы қәаршыҩоха ашьхақәа инарыкәхаҿон. Абри аамҭазы сылаҵш рыдхаланы сызхәаҵшуаз аҵшьеҵәа ҷьарсахьак, еҵәак нарылшәан икәкәаза инҭалеит. Сгәы нҵыхьшәашәаан: «Сиеҵәахә кыдуп, истаху сызтаху риеҵәахә кыдуп!» – сҳәеит.

Иаалырҡьаны уажәрааныа шьхеи бнеи зырцәажәоз аҵарақәа рашәаҳәара неицхьбеит. Арҩашгьы ахра инаҿахаҳәхазшәа абжьы нахәлашәеит. Ашацкыразтәи аҵшалас аҳарҭа-сырҭа умбо ахрақәа рыжәҩахырҟәа инархәыцазит. Дгьыли-жәҩани рыбжьара ҭацәызшәа, адунеи саашьак ишазыҵшыз мҩашьо, зехьынҷьара ҭынчра гәыҭкьарахеит. Убыскан мрагыларахь ашьха жәҩан акалҭ неилыбзаа-неилыбзааит. Шьыжь шәаҵшь инахыхәашаз

ашәахәақәа разныхха еилаарцыруа, ақәаршәоы еицш ашьхақәа инархьызсеит. Ашәымтак дгьыли-жәҩани неилаҩ-неиласын, жәҩангәаҵа азыжь еицш, убриаҟара ииаҵәкаҟараза иаацшит, абыржәымзар-абыржәы инхыкьасаны ашьхақәа инарҽатәап уҳәарын.

Ишшара ишшахьазгьы, жәҩангәы иатҵәара иналпыкказ аеҵәақәа ирхаҵхоз алашара, лакә уарҳалшәа ажәҩан агәы зегьы ныцыччо маҽа-маҽа еиланаҵон.

«Ашара еимкьара абас ианыҟало уҵәажәар, аҵсабара амаалыкь дшәоит!» ҳәа зны сабду иихәахьаз анаасгәалашәа, иззакәу сыздырам, саашәашәа сааҟалан, ҩнытҵкала сеынеиқәҳәаланы сыцсыц алага-ҩагарагьы ншьақәыскын, сеаартынчны ҽымтзакәа алакә сахьа аазхәаз аҵсабара аҵхыз хаа еицш схаҧҽаны сыҩналасыцсеит.

Мрагылареи мраҭашәареи ирыбжьанакыз ашьхақәа рдунеи убриаҟара иблахкыгахеит, ашәҽык ашәбзык ирзеитамҳәо. Аа, абар, абар, аҵсабара анҵәахәы ихьтәы уардын дақәтәаны ахьхьаҳәа ажәҩан дналцрааны абыржәыцәкьа абри алакә дәҳәыцш днықәххыт угәахәрын. Еитаҳәашьа змамыз абри аҵшзара сыблақәа адшанхаланы сшахәаҵшуаз, акасы цшқеицш иласза исхаршәыз атынчра лакә бжьык ҩагәылхәхәан, аҵәашьы еицш ихха-ххо аҽааанахеит. Ахьтәы еимхәыцқәа реихаҵсабжьы зхаз уи абжьы, шәымтақәак иааҟәымцызтгьы иҟаларын арҩаш итажьыз ашьанца хаҳәқәа ибыбышза ашәтқәа ргәылцыр. Абар, абар, уи аныхахә сылаҵш иааташәап ҳәа аҳауа сшалаҵшуаз, аҩагылара наҵабарахан, аамтацк еиха ахымцкәа, ашьшьыхәа иниасын, еиха-еиха абжьы маҷхо маҵара, сылаҵш анахьырсха сымтакәа, аацынтәи ашәахәа еицш мрагылара инавцыцхаз шьыжь шәаҵшь иналазҩеит.

Гәрыз-шашәаз зшәахшәа абжьгьы ныцазит. Убри иазыцшызшәа зыбжьы ахра ҩашра инкыдбалахьаз арҩашгьы ҽыхан, ҩаҵхьа аҵакьа инаҽыкьасеит. Ашьха

цшаласгьы ашәацыцьац рыкәа-рмаґра интахәмарит.

«Ашара еимкьара ианалагои ианынцәои рыбжьара адунеи аџсы азоит. Иҟоуп убас ҳара иаҳбартам мчык, абри аамтазы цсы зхоугьы, цсы зхамгьы зегьы ҿанаҳәоит. Абри ауаҩытәыҩса инасыц абжьоуп!» – рҳәоит. Абри атыц цшьаҿы иааины злахьынца иацшуа ианаҳәоит, иацьал ааигәоу, мамзаргьы ихароу.

Ирҳәоит ашарккамтазы абра иааиз, иуахта ааигәахахьазар, ашара еимкьара шәакьоит, ҿнатзом ҳәа. Абри ашара еимкьара абриакара ишыблахкыгазгьы уи ацшзара сара сшәара иазиааиуамызт, избанзар уи уажәы исанаҳәар акәын сыцсреи сынхареи атәы. Абри зегьы цсабара мусхәзар акәхап. Цьара уаҩы иимбац имаҳац ауаатәыҩса ирхылацшуа мчык доуҳак иҟанатцозар ҟалап ҳәа схәыцуан, садырсызшәа сгачамкны сахьгылаз. Аха ауаҩытәыҩса насыцда есымша ицсы ауцаахым! Иуаҩыбжара днахысны данықәлалак, игәырҩеи, игәыбылреи, игәхьаагареи еиҳа аецәырнаго иалагагәышьоит. Уимоу, игәашьамх еицнеиуанатцы, уажәрааныа ицхыз иаламшәоз аџсра азхәыцрагьы тыц инамто далагоит.

Ааи, сара абра рацхьаза сабду санааигаз инаркны абри атыц сацәшәаны цәымгыртахәыс ишьтысхит. Арахь аара акәым, исгәаласыршәаргьы баҩ цсык насылшәон. Истахымызт, сацәшәон, избанзар иабастахыз сара уатцәтәи слахьынца адырра. Аха иахьа арахь сымҩахымцыр амуит. Иамуит, избанзар еибашьра сахьцоз сзыхынхәуазу сзыхнымҳәуазу еилымкаакәа ҳашта-ҳгәара ааныжьра сылымшеит.

Мрагылара аахәыцлашан, ажәҩангьы неилыґраахан, сыблакәа еицыртәырын сзахәамцшуа цштәы зыкь рыла маҿа-маҿа аҿааиланатцеит. Абри аамтазы саныхәычызтәи ашара еимкьара абжьы ахуҳәа аҿаанахеит. Мрагыларахь дгьыли-жәҩани ахьеивцаз инхәыцлашаз алашара

иналкәраан, уи абжьы цстыхгаха иаҳа-иаҳа жәоангәатцахь аеышьтнахуан.

Сара убри ашамтазы зегьы-зегьы схаштит. Агәыргьарагьы атцәуарагьы зегьы сцәыхаран. Акгьы сазымхәыцзо ус ашьхақәа ирықәҳашҳатәарахаз алакә уаоу иеицш, напы змамыз шьапы змамыз аҳауа салакнаҳазшәа збон. Игәыкы-цәыкуа ахьтәы даҷқәа реихатсабжьы еицш игон, игон уи абжьы. Иара атәала игәыкуан, ак санаҳәон, сгәыссеаннатцон. Саргьы сеихьыс-еицысуа иаҳәоз еилыскаар стаххеит, аха акымзарак сзеилымкаакәа, абжьы насхыпраан ианца, сгәыргьа лабжышқәа оохаддылеит, ашьтахь зныкыр сеаасыршәыкьшәа зуит. Ароаши, атцарақәа рышьтыбжьи, ашьха цшаласи, рееилазоаны рыбжьы нхышхыцәахьан.

Снеиуан ашышьыҳәа. Акызатцәык сгәы казмыжьуаз макьана сацьал сышәхымс иахьылагыламыз акәын. Сабду ишара еимкьара иснатаз агәыгра саманы иааиуан.

Уатцәы иаашар аибашьрахь амоа сықәлон.

Мушьни Ирод-ипа Миқаиа

АХҚА

Ароман
Аҩбатәи атом
Актәи ашәкәы

Аредақтор Т.М. Ҷаниа
Акорреқторцәа: Е. Адлеиба, Ф. Быҭәба,
Н. Шьаматаа, Г. Арқәыць

Аформат 84x108/32. Атираж 500. Иныҟə. акь. бҕьыц 24,4. Икацə. акь. бҕьыц 541. Аҽацаҧка №274.

Аҧсны Аҳəынтҟарра
“Акьыцхь ѳны”
ақ. Акəа, Ешба имѳа, 168